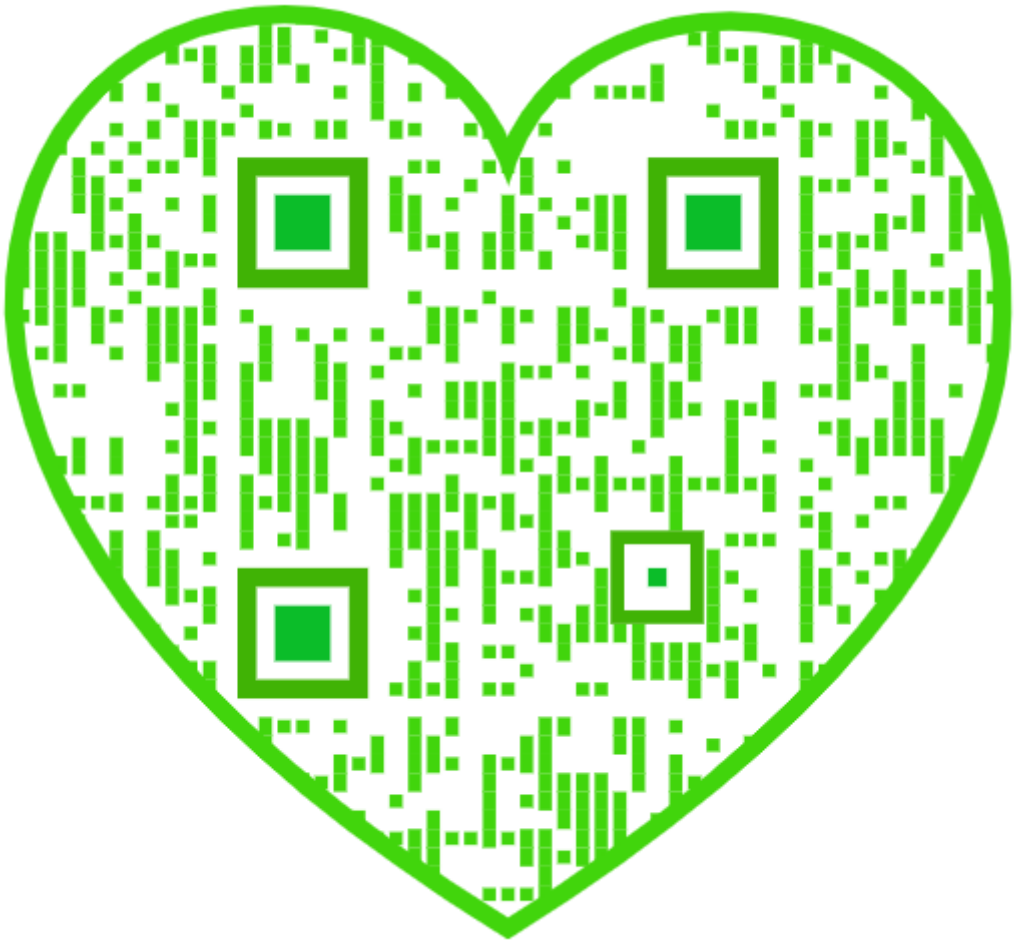
De Beweging. Jaargang 2

bron
De Beweging. Jaargang 2. W. Versluys, Amsterdam 1906

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_bew001190601_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

[Deel 1]

Oog en oor
Door
Frederik van Eeden.

Isadora Duncan
Tristan en Isolde.

Dat ik dat nog mag beleven, dat iemand voor mij doet, wat ik altijd wenschte, maar sints lang niet meer verwachtte te zullen zien!

Dat er iets ontstaan of neen! herboren, weder op-geleefd is, wat zich met volle recht mag noemen: 'Bewegings-kunst' - en dat ik, in *De Beweging*, die kunst der beweging mag prijzen.

Dat is mij wel een van de duidelijkste blijken dat de beweging van onzen tijd een blijde en hoopvolle is.

Hoe dikwijls spreken wij, dichters, van dans en schoone beweging. Het woord 'gracelijk bewegen', is het niet een der mode-woorden geworden van onze nieuwere poëzie?

En waar en wanneer zien wij, arme dichters, gracelijk bewegen?

Het gaat ons als die Fliegende-Blätter-poëet die, op een wandeling met een botanischen vriend, uitroept: 'Ach, sind *das* nun die Himmelschlüsselchen, die ich so oft besungen habe!'

Maar wij hebben het toch gezien, - in onze fantasie.

Van de eerste tijden af dat ik muziek leerde verstaan, heb ik bij die muziek zien dansen. Als ik muziek hoorde, dan kwamen er ook wezens voor mijn fantasie, en die wezens bewogen, gezamenlijk, gracelijk. De modulaties, de rhythmen, wilde ik begeleid zien door wendingen en passen, de harmonieën en accoorden door het gezamenlijk bewegen en tegen-

bewegen, door schreden en gebaren en houdingen van velen.

En dat dansen moest wat zeggen, niet juist hetzelfde wat de muziek zei, maar iets wat er bij behoorde. Iets ter aanvulling, ter volmaking, in harmonie.

Dat zien van iets schoons bij muziek was voor mij onmisbaar. Zonder dat was het volle geluk der muziek er niet. De werkelijkheid gaf het mij niet, de verbeelding voorzag.

Maar de verbeelding is de vader der werkelijkheid, en het oog acht zich te kort gedaan, zoolang het niet ook van buiten ontvangt, wat van binnen beloofd wordt.

Zoodat ik mij herinner, bijna altijd, altijd, als het muziekgeluk in nadering was, onrustig oog-zwerven met bijna pijnlijk angstigen zoek-blik, naar wat moois om naar te kijken, wat liefelijks of verhevens, iets wat in harmonie met het klankenspel bewoog of sprak.

Somtijds, zeer zeldzaam, zag ik iets, en dan ontstond een geheel nieuwe, zeer intensieve gewaarwording, die mij roerde tot schreiens toe.

Dat gebeurde meestal bij muziek van lager soort, omdat men die nog wel eens in schooner omgeving hoort. In een park, waar ik naar wolken of boomen zag. Ik herinner mij zelfs een heerlijken avond in een kermistent, als kind, toen ik bioscoop-landschappen en gekleurde fonteinen zag, onder gestadig muziek-geleide.

Maar bij de schoonste muziek is men helaas gedoemd naar de afzichtelijke pleister- en pluche-ornamentatie onzer concertzalen te staren, ware folter-kamers van negentiende-eeuwschen wansmaak.

Wat ik in zulk een onharmonischen chaos van gezichts- en geluids-indrukken waarlijk lijd en geleden heb, wordt eerst later en langzaam bewust. Men lijdt zooveel wat men geen lijden noemen durft, omdat niemand het schijnt mede te voelen, omdat ieder doet alsof het zoo behoort en in 't geheel geen lijden heeten mag.

Maar als het even weg is, dan weet men wel zeker, welke kwelling er verdween.

Dat openbaarde zich door de gezegende gewoonte van thans om ook concerten in kerkgebouwen te geven. Maar daar zijn helaas nog....de hedendaagsche menschen.

En ook de kerkgebouwen zijn niet alle schoon. De St. Bavo te Haarlem, de kerk te Naarden zijn het wèl, hoezeer ook verminkt. Heerlijke uren herinner ik mij in de kleine Sint-Pieter te Utrecht, met het Palaestrina-koor. Maar de Matthaeuspassion in de ronde Luthersche te Amsterdam, is al weinig beter dan in het concertgebouw - en dat zegt wat!

Ik heb vaak beproefd mijn oogen te sluiten - maar dat is geen uitkomst. De muziek krijgt dan iets onwezenlijks, iets droomachtigs, de fantasieën worden storend, bijna vizioenen, een beklemd gevoel roept mij naar het licht terug. Ook als kind vond ik het allerakeligst muziek te hooren onder 't slapen gaan. Dan verloor het mooie zijn levend, helder mooi. Er moest licht bij, en beweging. Helder, kleurig licht, en bevallige of statige beweging.

En dan zoek ik op een concert maar naar een fijn profiel, een edele uitdrukking hier of daar. Mijn oog wil niet alleen óók wat hebben, het wil zijn bekomst. Maar die krijgt het nooit ten volle.

Wat ik zoek en bedoel, toont iedereen zeer wél te weten.

Maar - alleen in inferieure soorten van oog- en oorenlust.

De muziek van Sousa, gehoord bij het zien voorbij rijden van een kranig ruiter-regiment, of bij het voltigeeren in een paardenspel - ziedaar wat, in lager sfeer, voldoet aan mijn behoeften van beweeg- en klank-harmonie.

Ook het ballet en de ballet-muziek is aldus samengebracht omdat iedereen mijn dorst naar deze harmonie kent en gaarne voelt bevredigd.

Maar tot welk een gewrongen springerij is hier de danskunst ontaard, en hoe laag staat deze soort klankenkunst vergeleken bij de hoogte der zuivere muziek! En zou dan voor edeler melodiën het oog geen evenwaardige vreugde kunnen vinden?

Dat is het, wat de Amerikaansche danseres heeft verwezenlijkt. Zij gaf wat men bij beter muziek behoeft. Californië brengt ons nu wat beters dan goud. De eerste werken van een nieuwe grootsche architectuur, en de eerste uitingen van de nieuwe kunst der rhytmische beweging.

De liefelijke, zuivere muziek van Glück en daarbij, in fijnbegrepen harmonie, het statige of bevallige bewegen. Juist! dat was wat ik verlangde. En het gaf die intensieve gewaarwording, die ik zoo lang en zoozeer begeerde, tot schreiens toe, zoolang dans en muziek duurde. Men kan nu ook beter begrijpen wàt het was, dat aan Johannes den Dooper het hoofd kostte.

Dat was geen zinnelijke vervoering van erotischen aard. Het was kunstvreugde vervolmaakt, door in zichtbare bewegingen de hoorbare rhythmen te versterken en tot een geheel nieuw accoord te maken, voor oog en oor te gelijk.

Er waren accoorden, van klank en beweging, die mij deden huiveren van een geheele nieuwe geluks-aandoening. Zoo het enkel opheffen van de hand, aan den opgerichten arm, bij het slot-accoord van den zoogenaamden Scythendans. Ook het kwijnende neerzinken bij het nagebootste balspel, in het choor der meisjes van Calchis, beurtelings binnenzijde en buitenzijde der hand omhoog.

Maar het is niets zonder de muziek, evenmin als een accoord iets is zonder de onder-tonen.

En er was een zeer stellige vreugde in het waarnemen van de kunst in den dans, in het bemerken dat dezelfde beweging terug kwam bij dezelfde modulatie. Dat dus elke dans was een vaste creatie, een nauwkeurig bepaald kunstgewrocht, wel doordacht en eens vooral met de muziek tot een blijvend geheel gemaakt.

Ja, zóó ook was de dans der Antieken, zóó was de edele kunst van Terpsichore.

Zeker geen Schotsche drie, kruispolka, wals of cotillon.

Daarmede wil ik niet zeggen dat de antieken uit de gouden eeuw precies zoo gedanst hebben als miss Duncan.

Stellig niet. Wel herkent men in al haar bewegingen de Grieksche vaas-figuren, in haar standen de Grieksche en Latijnsche beelden, in haar kleed de antieke draperie.

Maar dat komt, omdat het vrouwe-lichaam vrijwel hetzelfde gebleven is, in twee of drieduizend jaar, en als het zich beweegt naar vrije harte-lust en schoonheidszin, dan komen ook dezelfde houdingen en bewegingen wederom te voorschijn, als die de Hellenen zoo schoon vonden.

Maar toch is deze dans modern, en niet imitatie-antiek, zooals vooral duidelijk wordt als men de aardige beeldjes ziet die naar miss Duncan gemaakt zijn en die zeer juist haar eigenaardige gratie weergeven, en toch niets gelijken op Helleensche sculptuur.

Wat nu nog ontbreekt, is de schoone omgeving, het vrije veld of het waardige tempelgebouw, het dansen van velen samen, - en dan, het dansen uit louter kunstvreugde, niet als professie of geldmakerij. Dan zal er wat vreugde komen op de oude, droevige aarde.

Maar eer ze dáár aan toe zijn - die dametjes met hun droit-devant-corsages en misvormde voeten!

Toch is 't al wèl dat ze iets van dit betere gevoelen. Er is iets merkwaardigs in het groote succes van deze dappere Californische. Men mag spotten en smalen op haar reclame en haar weinige bedeesdheid. Zij durft toch maar en doet iets schoons, wat niemand deed.

Hoeveel duizend schoone en bevallige vrouwen leven er, die al deze heerlijke beweegkunst in zich hebben, maar ze laten versmoren en versterven, en de aarde verlaten zonder éénmaal geweten te hebben hoe schoon en gelukkig de dans kan zijn. Totdat ééne durft, en de verloren schoonheid terug brengt.

Als ik zulke dingen zie, dan is het mij of ik in een groote duistere schouwburg zit, waar van tijd tot tijd hier en daar een electrisch lichtje opgaat. Zoo verwacht ik, in diepe, sombere duisternis, het lichte toekomstige menschenleven. En elk klein lichtje dat opgaat, geeft mij een weinig meer begrip en nog een weinig meer stelligheid omtrent de grootsche pracht, die te verwachten is.

In dezelfde week ging ik naar Tristan en Isolde.

Wagner, niet waar? dat is de man van oog en oor. De reus die grootsche scheppingen wilde maken, waarin niet enkel het hoorbare en het zichtbare samenklonken tot ééne diepere harmonie, maar waarbij ook het dramatische, wel de hoogste kunstuiting genoemd, meestemde in 't accoord.

Ik hoorde dikwijls Wagner's muziek en altijd met bewondering. Maar ik heb een stuk of zes van zijn muziekdrama's bijgewoond en ik ben nog steeds geen Wagneriaan.

Een paar malen was ik zelfs genoodzaakt weg te loopen onder de voorstelling, zoozeer werd ik er door geïrriteerd, geërgerd, verveeld. Ik schreef het maar toe aan de vertooners en nam mij voor nog meermalen te gaan, om niet oppervlakkig te oordeelen.

Want muziek verveelt of vermoeit mij anders niet spoedig. Als de H moll-messe of de Negende Symfonie uit is, en ik heb onafgebroken aandachtig geluisterd, dan zou ik niets liever wenschen, dan dat men nog eens onmiddelijk van voren af aan begon.

Ik trachtte mij dus eerst in de dramatiek te verdiepen, en begon plichtmatig het tekstboek nog eens vooraf te bestudeeren, hoewel ik het stuk niet voor 't eerst zou hooren.

Maar na een paar bladzijden van

> ‘mir crkoren
> mir verloren
> hehr und heil
> kühn und feig’

en zoo voort, en zoo voort, werd het mij te machtig. Ben ik dáárvoor vijfenveertig jaar geworden om voor mijn plezier zulk een hopeloos vers-gehos door te worstelen - daar bedank ik voor. Eén toon van 't accoord is al zeker valsch. Zulke verzen zijn een marteling.

Maar hoe zelden stemmen vers en melodie volkomen samen. Daarmee is het lied nog niet veroordeeld. Ook Bach's koralen zijn vaak slechte poëzie.

Dus dan maar niet hooren naar de poëtische kracht der woorden, alleen de actie volgen. Het wordt donker gemaakt in de zaal, lezen kan men niet, - dan maar opvangen wat er te verstaan en te begrijpen is.

Daar zit ik, ten uiterste ontvankelijk, eerbiedig, geduldig gestemd. Ik wil den schepper recht doen.

Het vóórspel. Voor mijn oogen een stemmig gekleurd, niet onfraai gordijn, rondom halfduister. De muziek heerlijk. Mijn geest en ziel gansch aandacht en vreugde. O dat begint goed, moge het zoo blijven.

Het publiek babbelt nog wat. In zoo'n geval ben ik gewoon nijdig ‘ssst!’ te roepen en de babbelaarster verpletterend aan te kijken. Eerbied voor de muziek, alsjeblieft! Praat je huishoudelijke of toilet-kwesties thuis af.

Maar daar gaat het gordijn langzaam van één, en ik zie twee in 't wit gekleede dames, ééne met een roode en ééne met een zwarte pruik met lange kurketrekker-krullen, beide smakeloos gedrapeerd. Stijve, wandelende corsetten, met witte lakens er aan opgehangen. Die dames doen hun mond open en zingen, met gemaakte, onbevallige gebaren.

‘Ssst!’ ben ik geneigd die twee toe te roepen. Eerbied alsjeblieft, eerbied voor de muziek! Jelui verstoort al mijn aandacht en bederft al mijn genot.

Maar het tweetal gaat ongegeneerd dóór, alsof ze waarachtig bij die muziek hooren. Ze blijven in de maat en de geluids-harmonie blijft eenigermate behouden, hoewel ze ook soms zeer leelijke en oorverscheurende geluiden maken, als ze doen of ze in hartstocht of vervoering geraken.

Maar het accoord van oog- en oorenlust wordt op de ruwste en lompste wijze verbroken. Het is mij alsof in een orkest drie eerste violen er flink bezijden strijken.

Hielden ze zich nu maar bedaard, als op een oratorium, dan zou ik 't lichter verdragen. Maar hun pretensie van harmonische actie, in accoord met de muziek, is zoo ondragelijk hinderlijk en potsierlijk, dat ik lust gevoel hen iets naar 't hoofd te werpen, al was het maar een frissche vloek.

En de heerlijke muziek gaat onderhand door, onschuldig, onwetend. Arme muziek!

Weer een doek op. Daarachter vertoonen zich, in electrisch licht, een aantal piassen in allerzotste uitmonstering. Ze dragen

blikken voorwerpen, touwen pruiken, rose-tricot onderbroeken met kruisbanden er om, en staan in houterige houding grimassen te maken.

Nu is 't heelemaal donderen. Ik moet hardop lachen, maar de heerlijke muziek gaat door, en ik voel meer lust om te huilen of te vloeken.

Benauwd kijk ik rond. Allemaal ernstige gezichten. Naast mij zit een fijnvoelend, uiterst muzikaal mensch. Maar hij schijnt niets van mijn kwellingen te ondervinden.

Daar komt van uit de piassen een leelijke kwiebes te voorschijn, met een lange witte neus-rug tusschen een paar oogjes zooals een jongen ze teekent, twee halve maantjes om een kogeltje. Op zijn hoofd een piramidaal pruikje, zijn bloote armen frisch gewasschen, je ruikt de zeep van hier.

De kerel is zóó weggeloopen uit een Oberländer-album. Wacht eens, die zal de stemming weer goed maken.

Let op de dramatiek. De gewichtigste ondertoon in het oogen ooraccoord.

Er wordt door de dames met een kistje gewerkt, waaruit ze koperen vaasjes halen. Daarop ziet men een soort nieuwzilveren aschbakje van hand tot hand gaan, onder zooveel gezwaai, dat er niet veel in kan blijven.

Men vermoedt vergift. Hij drinkt, - zij drinkt, - na eindeloos heen en weer gegalm en gemartel. Met eenige verwondering ziet men toe, aangezien men zich iets van drie bedrijven herinnert, en zich heeft voorbereid op een lange sessie. En nu allebei de hoofdpersonen al dood?

Maar jawel! - als men de stuiptrekkingen al meent te zien beginnen, niet ontevreden dat de monden ook welhaast zullen toegaan -...daar vallen ze elkaar op eenmaal in de armen.

De dramatiek wordt duidelijk! Vergissing in 't etiket! Kan in de beste apteek gebeuren. Minnedrank in plaats van vergif. Hoe dramatisch! Shakespere en Sophocles gelapt! En dat alles getrokken uit de schoone roman van ‘la belle Iseult aux blanches mains’.

De heerlijke muziek gaat door, daar onder in 't onzichtbare orkest. Hou jelui toch in Godsnaam op, daar onder, met die

vlijmend zoete tonen. Ze staan je daar boven zoo ontzettend voor den aap te houden.

Pauze. Verademing. Maar ik ben zoo geschokt en zoo opgewonden van ergernis, dat ik mij tegen mijn muziekalen buurman alles behalve gematigd uitlaat, tot latere schaamte.

Mijn hoorder ziet mij ernstig en nadenkend aan en zegt: ‘Ik begrijp uw gevoel wel, maar men moet de kunst verstaan het storende niet op te merken. Wil u wel gelooven dat ik bij *elke* reproductie, zelfs door het Joachim-kwartet, teleurgesteld word, omdat ik de muziek in mijn geest altijd zooveel zuiverder hoor?

Dat gezegde ontspant en kalmeert mij terstond. Zeker, de beste viool heeft storende bij-tonen. Het ideale is onbereikbaar. Men moet het schoone weten te abstraheeren.

Ik zie het zwierige, geparfumeerde, gerokte en gedecolleteerde publiek er eens op aan, en zeg: ‘Maar dan bewonder ik al die menschen, die allen de kunst schijnen te verstaan om uit zooveel mals en leelijks het schoone te abstraheeren.’

Mijn buurman glimlacht minzaam, - ik zou het ook meesmuilen kunnen noemen, - en antwoordt: ‘*Die?* - O nee! dat's maar apekool! - zooals u het noemt.’ -

Tweede bedrijf. Weer eenige minuten van groot genot, bij het voorspel, in halve duisternis. Maar de zaligheid duurt helaas kort, daar opent zich het doek weer. Groen electrisch licht, groene schemering, alles wat vaag en gedempt, prieeltjes en boschjes en boomen. Dat gaat beter. De twee rood en zwart gepruikte corset-nimfen zijn ook veel minder duidelijk, dat helpt. De muziek is allerheerlijkst. Arme muziek.

Daar is 't Tristan-motief! O goeie genade! nou krijgen we zeker den Oberländer-held onder kruisband weerom. Er is heel houterig op de maat van hem gewuifd. Daar heb je hem zoowaar!

De muziek jubelt op. Het davert en schettert en juicht in verrukking van klanken.

Jawel! Ik begrijp. Bij 't weerzien van gelieven jubelt het. Ik begrijp *intellectueel* dat zooiets bedoeld wordt. Maar wat ik hoor en zie is daarvan een akelige paskwil.

Het jubelen der liefde-vervoering kan zeker door muziek in luide tonen worden uitgedrukt. Maar dat speelt alles af in de *gedachte*-sfeer, in de *gevoels*-wereld.

Gaat men daaraan een *vertooning* toevoegen van twee elkaar omarmende en tegelijk luide toegalmende en toebrullende menschen, nog wel in groen electrisch licht, met pruiken, corsetten, tricot en kruisbanden, dan begaat men de vreeselijkste en ergerlijkste gevoels-flater.

De schuld ligt heusch niet aan de gebrekkige vertooners of uitvoering, de schuld ligt aan Wagner. Die stille geestesjubeling wordt juist door de vertooning van dat maanlichtpark en die zingende menschen een bespottelijk kabaal. Verbeeld je dat het bij verliefde scènes eens zóó luidruchtig toeging. Men zou doof worden in den Haarlemmer-hout.

Op dit oogenblik aan het echte liefde-gevoel denken, is onmogelijk, - grove heiligschennis.

Nu gaan ze op hun bankje zitten. Ik herinner me van vroeger dat ze daar een goed half uurtje moeten blijven. Liefde-scènes op 't tooneel zijn altijd eenigszins pijnlijk. Maar deze vrij-bank, waar de held met tricot-beenen, ‘aller Ehren Hort,’ neerzit als een dood-gewone huzaar op Zondag, en zich onnatuurlijk fatsoenlijk houdt, ter wille van het nette Amsterdamsche publiek, die wordt een rechte pijnbank.

Maar de muziek is zoo schoon en liefelijk, dat ik waarlijk een tijd lang het kermis-prentje vóór me vergeet. Ik word geoefend, en begin het schoone te abstraheeren. Alleen zie ik het nut niet in van deze gevoels-acrobatie.

Aan 't end van de lange bankjes-vrijerij ben ik er al aardig aan gewend. Ik kreeg bij de melodieën van het orkest geheel eigene aparte fantasieën, in harmonie met hun zuiveren aard. Ik zie ze als heerlijke wezens, smachtend, in ketenen. En die Jan Klaassen op dat bankje, dat is een lijk, waaraan ze zijn vastgeklonken, en dat ze moeten meeslepen. De tranen wellen in mijn oogen. Arme melodieën! Arme schoone muziek!

Taterata! O jéminee! daar heb je 't al! Het tooneel vol

piassen. Gesnapt zijn ze! Banaal-weg gesnapt. Dat komt er nou van. Daar is de Pipa! zou Speenhof zeggen. Dat ze zich letterlijk dood-sjeneeren, blijkt al daaruit dat ze maar net zoo blijven staan en niet eens mekaar loslaten of durven rondkijken.

Wat een dramatiek! Wat een machtig dramatisch moment!

Derde bedrijf. Vooruit maar, ik kan er nu al veel beter tegen. Als kind had ik een grooten afkeer van haring. De reuk alleen deed me al walgen. Later at ik met smaak een haringslaatje. Zoo gaat het ook met tabak en Beiersch bier. Zou men dan niet aan een Wagneriaansch muziek-drama kunnen wennen?

Maar als het in stillen schemer genoten voorspel voorbij is, de gordijnen opengaan en daarmee de beproeving begint, dan hoor ik van dit derde bedrijf geen muziek meer. Ik heb, tot en met het welbekende en beroemde einde, geen muziek meer kunnen genieten. Ze werd platgezeten en doodgedrukt onder de demonische, potsierlijke spookwereld daar boven op de theater-planken.

Het fraaie theater-landschap, met zijn eigenaardig droomachtig aanzien, hinderde niet. Maar o schrik! daar ontdekt het oog twee bizarre demonen in den linkerhoek, met hun harde, platte, nuchtere en malle realiteit geheel uit de sfeer van muziek en landschap.

De Oberländer-held, op een rotsenkanapee, ligt dood als een goed-gedresseerde poedel, onder een blauw dekentje met een wit kartel-randje. Hij is niet heelemaal dood, want als hij kriebel heeft, komt zijn blanke arm in beweging.

Achter hem, bij wijze van consulteerend geneesheer, zit een soort ouwe tuinbaas, die aan 't malen is geraakt. Hij zit met zijn bloote armen over elkaar, precies als een Jode-memmele achter een wagen met schelvisch. Hij heeft een groen kieltje aan met zwart fluweelen oplegseltjes, als een Zondagsch boerinne-jurkje, - arme ouwe gek.

Als de schelvisch blijkt te leven, galmt de tuinbaas het uit van plezier, en dan beginnen ze met hun tweeën aan het blauwe dekentje te sjorren, alsof de tuinbaas hem bepaald nakend wil zien en de schelvisch zich daartegen verzet uit schutterige zedigheid. Maar als de zieke eindelijk, onder hevig

lawaai, opspringt blijkt hij een heel net en fatsoenlijk kieltje er onder aan te hebben. Zoo'n oolijkert. Dan gaat hij behoorlijk weer onder zijn dekentje liggen, en het gepluk en gesjor begint opnieuw.

De krankzinnige oude dribbelt met kromme knietjes om zijn patient heen. Dan gaat hij weer achter hem zitten en ausculteert zijn hart. Op dat oogenblik blazen de koper-instrumenten beneden een tamelijk krachtig forte, hetgeen op een groteske bespotting lijkt van zijn gebaar. Het oude baasje schudt dan ook zijn hoofd, als acht hij zulke hartgeruischen hoogst bedenkelijk.

Iets zoo akelig-koddigs als dit eindeloos lange tooneel herinner ik mij niet ooit gezien te hebben. Het naast er bij komt het wee-moedig kluchtige schouwspel van de orang-oetangs op een zomerdag, op hun grasveld in Artis. Maar daar wordt goddank! geen mooie muziek onder den grond bij gemaakt.

In groot benauwen kijk ik rond. Maar op al die starende gezichten vertoont zich geen glimlach. En met die onzalige spokerij daar voor me, die onverstoorbare, serieuze en schoone onzichtbare muziek daar beneden, die absoluut voor dezen schoonheids- en malheids-poespas ongevoelige menschen rondom me, bevangt me een onbeschrijfelijke beklemming. Ik behoor hier niet, deze wereld is mij wildvreemd, ik leef in een afgrijselijke nacht-mare, ze hebben me te pakken en folteren mij met hun duivelsche kunsten, door bespotting en verontstalting van wat mij 't heiligste en dierbaarste is, zal ik opstaan en het uitschreeuwen en den angstigen ban verscheuren....?

- ‘En vond u het óók niet heerlijk, docter! Prachtig, nie-waar?’

- ‘Mevrouw, wees zoo goed en doe mij een andere vraag. Tocht dit raampje u niet?’

- ‘Och neen maar, docter, wat bedoelt u? Nu ja, de uitvoering was misschien niet heelemaal volmaakt.’

- ‘Mevrouw, ik geloof dat de uitvoering zeer goed was. Maar al ware ze zoo volmaakt als Wagner zelf zou wenschen, ik kan er nu eenmaal niet tegen. Ik moet lachen, en bij serieuze muziek wil ik niet lachen’.

- ‘Ja, ik begrijp dat u lacht om het onnatuurlijke. 't Is zeker gek als de menschen al stervende zingen. Maar daar moet u niet aan *denken*. Anders zou u toch nooit een opera of een comedie kunnen zien.’

- ‘Niet aan *denken*, mevrouw? Maar ik ga niet naar de schouwburg om te denken, maar om te zien te hooren en te gevoelen. Natuurlijk of onnatuurlijk kan mij niets schelen. Zijn violen en trompetten natuurlijk? Als het maar mooi is, mag er alles gebeuren wat er wil, al wou men wandelstokken en overledenen laten zingen. Maar als ik serieuze muziek hoor dan wil ik niet gestoord wezen. En als men mij nu, met allerlei bespottelijke hulpmiddelen, dwingt er iets bij te fantaseeren wat er mee in felle disharmonie is, kan men daar dan niet aan *denken?* Als een kellner u, onder de muziek dóór, in plat-Amsterdamsch gaat uitleggen wat Beethoven met dit andante en dat allégro heeft bedoeld, helpt het u dan als u probeert niet aan dien man te denken?’

- ‘Maar die vergelijking is toch wel wat kras, docter. Veroordeelt u alle hulpmiddelen voor onze fantasie? Of vindt u deze hulpmiddelen zoo treurig als een expliceerende kellner, terwijl Wagner zelf er genoegen mee nam?’ -

- ‘Ja, mevrouw, in vergelijking met de hoogte der zuivere melodiën zijn deze hulpmiddelen treurig en potsierlijk, scherpe dissonanten. Ten minste, zoo gevoel ik ze.’ -

- ‘Dus dan zou Wagner zijn eigen muziek niet begrepen hebben?’

- ‘U wilt mij bang maken voor de consequentie dat ik Wagner's muziek beter zou begrijpen dan Wagner zelf. Maar die bedreiging is niet zoo schrikkelijk als zij lijkt. Wij zullen ons geen van beiden in muziekaliteit stellen boven den componist Gounod, en toch zult u even als ik, zonder den schijn van overgroote arrogantie, durven meenen en zeggen dat Gounod het eerste prélude van Bach door zijn “méditation” bedorven heeft. Dat hij dus òf zijn eigen muziek, òf die van Bach minder goed begreep dan u of ik.’

- ‘Dat geef ik nog niet zoo grif toe, docter.’

- ‘Goed! Die zaak is ook subtiel en moet nader worder overdacht. Maar een feit is dat wij durven en moeten durven opkomen tegen aanranding van wat wij voor onze zuiverste

gevoelens houden, al geschiedt dat door welk genie ook. Ik houd Wagner voor een muziekaal genie, zonder vizueel artistieken, poëtischen of dramatischen aanleg, die helaas de dupe werd van zijn eigen theorieën, - zooals dat aan meer genieën is overkomen.'

- 'En gaat u nog naar Parsifal?'

- 'Zeker, mevrouw. Ik wil het zoolang uitzitten tot ik weet hoe al die menschen er kalm bij blijven. Wie weet of ik er óók niet aan wen. Ik heb wel haring en oesters leeren eten.'

- 'Maar vond u dan dat u daarmee vooruit ging?'

- 'Neen. Maar men moet niet àl te hard vooruit willen. Dat loopt zelden goed af. En om wansmaak te veroordeelen moet men hem toch eerst goed begrijpen.'

16 Nov. 1905.

Sir Philip Sidney - Jacques Perk
Door
J. Prinsen J.Lz.

I

Het is wel niet een spel van toeval, dat een periode van opbloei voor de litteraire kunst van West-Europa telkens gepaard ging met een hernieuwde studie van, of een krachtig voortbouwen aan het werk van een denker, die, in zijn zoeken naar de onverbiddelijke waarheid, geen plaats vond voor den dichter in het kunstwerk van den Staat, geen toeval, dat de subtiele geur van een der eêlste bloemen zijner gedachte eeuwen lang een gansche reeks van dichtwerken heeft doorademd.

Eros is het kind van Poros en Penia, Overvloed en Gebrek, steeds rijk en arm te gelijkertijd, steeds vol begeerte, en slechts rust vindende in de vereeniging met de Schoonheid. Dit is het, wat de wijze priesteres uit Mantinea aan Socrates heeft meegedeeld, en als raad voegde ze eraan toe: vroeg een schoon lichaam te beminnen, zich niet bij dat eene te bepalen. Later zoeke de Liefde ook de ziel; daarna hechte ze zich meer dan aan eenig lichaam enkel aan de ziel en zoo kome zij tot de hooge heerlijkheid: de Liefde saamgeweven met de ziel, ook in een onschoon lichaam. Maar dit is het einddoel niet. Hooger nog klimt de Liefde, wanneer ze langs dezen weg der zaligheid buiten al het concrete opstijgt tot de Schoonheid zelve, tot de Idee der Schoonheid, met welke vereenigd, zij tot de volmaakte Deugd ingaat. Zoo in het Symposion.

Kloos reeds en nog onlangs Mej. Nijland in haar Gids-artikel hebben er op gewezen, hoe deze schoone Eros-droom van Plato als grond-idee van den Mathilde-cyclus Perk verbindt aan

Shelley, Petrarca en Dante. En waarlijk dezen zijn de eenigen niet, die getracht hebben die parel der oudheid in het goud hunner kunst waardiglijk tot haar recht te doen komen. Zoowel de Fransche Pléïade van het midden der zestiende eeuw, als Duitsche en Engelsche Romantiek van 1800, zoowel de ridderlijke hoveling van koningin Elisabeth, als de in troubelen berooide jonker uit onze landen hebben er hun krachten aan beproefd. Ja zelfs in de frivole Italiaansche novelle zijn er sporen van aan te wijzen.

Niccolo Granucci vertelt in zijn Eremita, hoe een jonge man vurig verliefd raakt op een zeer edele, deugdzame en lieftallige jonge dame. Ze staat hem een samenkomst toe, en als ze hoort, dat hij geen andere levenstaak in de wereld kent dan de liefde te volgen, stelt ze hem als voorwaarde tot verdere gunsten, dat hij eerst de wijsbegeerte zal gaan bestudeeren, welke de eigenschap heeft de menschen op aarde reeds goddelijk te maken. Als hij dien weg heeft gevolgd, zal hij gevoelen, met welk een liefde hij haar gaat begeeren.

Hij gaat, en komt na vijf jaar als een der voornaamste philosofen van de school te Parijs in zoete hoop bij zijn aangebedene terug. Daar hoort hij: ‘Geef me antwoord op deze vraag: wat doet de nachtegaal, wanneer hij met zijn wijfje is samengekomen? en ik ben bereid om aan al uwe wenschen te voldoen.’

In Aristoteles noch Plato had de jonge man ooit iets over dergelijke zaken gelezen en droevig gaat hij zoeken in de werken van hen, die van het leven der dieren hunne studie maakten. Alles vergeefs. In wanhoop is hij op het punt zich zelf den dood te geven, als een oude vrouw hem naar de oorzaak van zijn smart vraagt. Hij schenkt haar vertrouwen en verneemt: De nachtegaal vereenigt zich met zijn gaaike slechts op een groenen tak. Daarna springt hij op een dorren, dooden, maakt zijn veeren schoon en wascht zich aan het water. Ze had het gehoord in haar jonge jaren, toen ze diende bij den voornaamsten naturalist van de stad. De jonge man haast zich naar zijn schoone en beantwoordt de vraag. ‘Mijn welbeminde’, voegt ze hem toe, ‘de schoonste en meest passende belooning voor uwen ijver is, wat ik u zeggen ga: Allen die in dartele liefde zich vereenigen met de vrouw, die

zij beminnen, zitten op den groenen tak, dat is de zinnelijke liefde; maar als aan hun ijdele begeerte is voldaan, springen ze op den dorren tak, dat is, ze vergeten de ware liefde; ze loopen naar het water om de branding en spijt van het voorbijgegane genot van zich af te wasschen. Door uwe Platonische liefde zijt ge beroemd en geëerd geworden. Volhard daarin. Wanneer ge voldeedt aan uwe dwaze begeerte, ging niet alleen eer en deugd te loor, maar bovendien uw liefde voor mij zou verkoelen.' Hij mocht wijsgeer zijn zooveel hij wilde, de jongeling schikte zich noode naar een dergelijke wijsheid.

Joachim du Bellay, met Ronsard de ziel der Pléiade, is de eerste, die in Frankrijk een cyclus sonnetten dicht, om als Petrarca zijn mysterieuze hulde te brengen aan een onbereikbare geliefde. Bij hem als bij Petrarca gold het een vrouw van vleesch en bloed, misschien wel Marguérite de France, eenige zuster van Hendrik II, bij wier vertrek uit Frankrijk na haar huwelijk met Emanuel Philibert van Savoye de dichter zijn 'Spes et fortuna valete' uitriep. Maar als Petrarca heft hij zich langzaam op om in de hoogste hemelen tot de erkenning van de idee der schoonheid te komen.

Si nostre vie est moins qu'une journée
En l'éternel, si l'an qui faict le tour
Chasse noz jours sans espoir de retour,
Si perissable est toute chose née,

Que songes-tu, mon ame emprisonnée?
Pourquoy te plaist l'obscur de nostre jour,
Si pour voler en un plus cler séjour,
Tu as au dos l'aile bien empennée?

Là est le bien que tout esprit désire,
Là, le repos ou tout le monde aspire,
Là est l'amour, là, le plaisir encore:

Là, o mon ame, au plus hault ciel guidée,
Tu y pourras recognoistre l'Idée
De la beauté qu'en ce monde j'adore.

En bij ons was het immers Van der Noot, die werk van

Petrarca, van Du Bellay, van Ronsard, dien hij persoonlijk kende, vertaalde en, naar hunne modellen werkende, een schakel werd van den keten, waarlangs de Renaissance van Frankrijk door Zuid-Nederland over Van Mander en Van Hout naar Hooft loopt. Ook hij trachtte schoonheid te bereiken door de Plato-idee bij Petrarca als fundament te kiezen, waarop hij zijn ongeveer als epos bedoelde XII boeken Olympiados zou opbouwen. Telkens, ook daar buiten, komen bij hem tonen voor, verwant aan dit motief.

> Wie sou de deught, t'verstand, d'eel hert en d'eere
> Vol prijsen toch kunnen van myn Lief teere?
> Die my d'bedrijf der quaey menschen doen vliden.
>
> Mijn Lief heeft my den wegh ter Deught gewesen;
> Dies t'alder tijdt men heuren lof sal lesen.
>
> Ick heb liever te quelen
> Om u (dit herte spreeckt)
> Dan wellustich te spelen
> Elders daer deughdt ghebreeckt.

En zeker, hij bereikte voor zijn tijd een aanzienlijke hoogte In vast besef van zijn kunnen heeft hij de stugge verdroogde rederijkerstaal gekneed met gevoelige hand, er lijn en vloeiing en smijdigheid in gebracht, ze bruikbaar gemaakt voor den grooter meester, die volgen zou. Maar gelooven doen we niet in de liefde en zegepraal van beiden, van Du Bellay noch Van der Noot. Verblind door de schittering van hun wonderschoon model, als jaloersche kunstkenners en kunstenaars tevens, hoewel in geniale kunstvaardigheid, begrip en fijn gevoel verre achterstaand bij Petrarca en Dante, hebben ze zich zelf kunstmatig het geval gesuggereerd, en in hun werk als *geheel* vermochten ze niet waarheid, een eigen oprecht leven te leggen. Stellig, Du Bellay heeft buiten zijn Olive rechtmatiger aanspraken op onsterfelijkheid.

Die suggestie nu, dat begin van dorre modezucht wordt oneindig veel minder gevoeld in de sonnetten-reeks, waarin Philip Sidney zijn liefdeleed klaagde, Astrophel and Stella. Hij was niet de eerste, die in Engeland Petrarca navolgde;

een halve eeuw vroeger had Henry Howard, earl of Surrey zijn twaalfjarige Geraldine reeds bezongen en toen Sidney nog een jongen was, vertaalde de jeugdige Spenser reeds uit het Brabantsch de klinkerts, die onze Van der Noot naar Petrarca en Du Bellay had bewerkt; maar Sidney behoort tot de wezenlijke dichters, die in den geest van Petrarca schoonheid hebben gezocht.

Als priester der Muze roept Du Bellay in zijn Olive de geleerde geesten op:

> Arrière, arrière, o méchant populaire.
> O que je hais ce faux peuple ignorant!
> Doctes esprits, favorisez les vers
> Que veut chanter l'humble prestre des Muses.

En het is toch maar een simpel nabazelen van Horatius' ‘Odi profanum vulgus et arceo,’ omdat dit er nu eenmaal ook bij hoorde. Om zijn liefde uit te storten, kan hij meermalen volstaan, hij zoowel als Van der Noot met vertalingen uit Horatius, Petrarca of anderen. Dat gelukt Sidney niet. Hij plaatst zich buiten alles en allen.

> You that with Allegorie's curious frame
> Of others' children changelings use to make,
> With me those paines, for God's sake, do not take,
> I list not dig so deepe for brasen fame.
>
> When I say Stella, I do meane the same
> Princesse of beauty, for whose only sake
> The raines of Love I love, though never slake,
> And joy therein, though Nations count it shame.
>
> I beg no subject to use eloquence,
> Nor in hid wayes do guide philosophie;
> Looke at my hands for no such quintessence;
>
> But kwow that I in pure simplicitie
> Breathe out the flames which burne within my heart,
> Love onely reading unto me this arte.[+]
>
> [+](XXVIII)

En dat is hem meestal heilige ernst, heel de 110 sonnetten

door. We voelen zijn liefde voor Penelope echt doorleefd; hij heeft werkelijk door de droeve dalen van hopeloze liefde gedoold, zieleleed van aangezicht tot aangezicht gezien en er mee geworsteld, tot hij zich zelf opwringt tot de hoogte van waardige berusting en geloof in iets hoogers dan aardsche zinnelijke hartstocht.

Leave me, o Love, which reachest but to dust;
And thou, my mind, aspire to higher things;
Grow rich in that which never taketh rust;
Whatever fades, but fading pleasure brings.

Draw in thy beames, and humble all thy might
To that sweet yoke where lasting freedomes be;
Which breakes the clowdes and opens forth the light,
That doth both shine and give us sight to see.

O take fast hold; let that light be thy guide
In this small course which birth drawes out to death,
And thinke how evill becommeth him to slide,

Who seeketh heav'n and comes of heav'nly breath.
Then farewell, world; thy uttermost I see:
Eternall Love, maintaine thy life in me.[+]

[+](CX)

Een zelfde golf in den oceaan van het geestelijk leven is het, dat wat men Renaissance en dat wat men Romantiek noemt. Zij komt op bij Petrarca in forsch stuwende kracht, vormende de hel schitterende kam in bruisend spattende fonkeling: Shakespeare, Vondel, Racine; ploft neer dan, om te vervloeien in de doode klassiek der achttiende eeuw, en weer rijst zij, breeder en rijker, met de levende klassiek van Winckelmann, Lessing, Goethe, met de natuurliefde van Chateaubriand, met het wroetelen in de fijnste roerselen van eigen gemoed bij Byron, Shelley, schijnbaar mijlen ver van elkander staande, maar immers allen bezield met dezelfde hartstochtelijke begeerte om in zich te voelen in volle felheid de innerlijke ontroering van het leven en ze in schoonheid te uiten. En wat wij Nederlanders gewoon zijn te noemen de Beweging van tachtig, uit de verte gezien, is het een oprimpeling in dezelfde forsche strooming met een eigen streep van lichtschittering van dezelfde zon, die het geheel overstraalt.

Kunst is de bloem van heel het samenleven der menschen en gelijk de aard der voedende sappen en het geheimzinnig werk in de plant zelf het karakter van de bloem bepaalt, zoo draagt de kunst in zich het teeken van heel het werken en denken der menschheid in al zijn omvang. Toch is het niet te ontkennen, dat vooral sedert het einde der middeleeuwen in West-Europa boven alles het innerlijke leven der aristoi van den geest de voornaamste voedende kracht voor de kunst is geweest. En dat geestelijk leven heeft zich geuit in het Humanisme, wordt beheerscht door het Humanisme. Het Humanisme wortelt in het Ken u zelven, dat den mensch als vrij, zelfstandig individu plaatst buiten de massa, waarin hij onder de middeleeuwsche christelijke kerk verloren ging, en dat Ken u zelven werd immers van zelf tevens de eenig denkbare kunstleer, buiten welke al het andere eigenlijk uit den booze is. ‘Looke in thy heart and write,’ zei Sidney reeds. Het Humanisme wortelt in de Grieksche wijsbegeerte, waarvan Plato de opperste uiting is. Behoeft het ons dan te verwonderen, dat de invloed van die wijsbegeerte telkens te bespeuren is in de kunst?

Maeterlinck heeft zoo mooi en juist geteekend de kracht, die van Plato en de oudheid in haar geheel in het Italië der vijftiende eeuw uitgaat.

De oude Marco is naar het kamp geweest van Prinzivalle, die voor Florence Pisa met zijn leger omsloten houdt. Brandend van ongeduld begeert de zoon, Guido, te hooren welke eischen de belegeraars hem stellen. Maar Marco begint met een breed verhaal: Ze hebben hem ontvangen, zooals men een gast ontvangt, voor wien men stillen eerbied voelt. Prinzivalle had zijn geschriften gelezen en sprak over de drie dialogen van Plato, die hij terugvond en vertaalde. De gezanten van Florence heeft hij nauwelijks opgemerkt, maar hij heeft in het kamp Marsilio Ficino ontmoet, den geëerden meester, die Plato ontsluierd heeft.

Marsilio Ficino, dat is de ziel van Plato, teruggekeerd op de aarde. - Marco zou tien jaren van zijn leven hebben gegeven om hem te zien vóór zijn dood. Ze waren als broeders, die elkander terug vinden, spraken over Hesiodes, Aristoteles en Homerus. Ficino had in een olijvenbosch bij het kamp op

den oever van de Arno, begraven onder het zand een tors ontdekt van een godin van vreemde schoonheid. Samen zijn ze verder gaan graven op die plaats en ze hebben nog een arm en twee handen gevonden, handen zoo fijn, dat men ze geschapen zou wanen om een glimlach te tooveren op het gelaat, dauw te verspreiden en de dageraad te liefkoozen; de eene had de wending, die teere vingers nemen, wanneer ze een borst beroeren; de andere omgreep het handvat van een spiegel.

Zie, zoo had diepe wijsheid en teere schoonheid het gemoed der menschen betooverd, dat het ruwe gewone leven schijnbaar vergeten wordt; maar spoedig zien we, hoe het juist die wijsheid is en schoonheid van ziel, die leidsterren voor het leven worden. Steeds wijsgeerig redeneerend en beschouwend gaat Marco voort, terwijl vaderlijke eerbied de onduldbare spanning bij den gemartelden zoon nauw bedwongen houdt. Maar Marco wil het gemoed van dien zoon voorbereiden om te doen, wat hij zelf plicht acht ten opzichte van Prinzivalle's eisch: Prinzivalle schijnt wijs, - maar welk wijs mensch heeft niet zijn dwaasheid; waar is een goed mensch, die wel niet eens een monsterachtige gedachte heeft gevoed? Rechts is de rede, het medelijden, de rechtvaardigheid, maar links is wat anders: begeerte, hartstocht, weet ik het, razernij, waar wij telkens in vervallen. Zoo is de mensch. Eindelijk komt het vreeselijke: Monna Vanna moet zich overgeven aan Prinzivalle en Pisa is gered. Maar kalm en waardig gaat Marco door, tegen de woeste passiekreten van Guido in, betoogend, hoe het plicht is, eigen geluk op te offeren voor het heil van duizenden, van den Staat. Heel die redeneering is doordrongen van de wijsheid der Ouden, weer bloeiend leven geworden in den mond van dien grijsaard.

Reeds Petrarca had de hoogheid van Plato, van wiens geschriften hij er zestien bezat, voorgevoeld; hij heeft hem meer vermoed dan begrepen. Eerst in de laatste helft der vijftiende eeuw onder den grooten Cosimo te Florence geeft Marsilio Ficino, met religieusen eerbied voor den nieuwen profeet bezield, een helder beeld van Plato's denken. Van Florence uit straalt het licht over wat men toen de beschaafde wereld noemen kon. Rond 1500 had de eenvoudige, zoo goed als vergeten Amersfoortsche rector Petrus Montanus, geleid door

Ficinus, ook in onze landen Plato's leer verkondigd; eenige jaren later verwerkt Thomas Morus Plato's politische idealen in zijn Utopia. En zoo werkt het voort.

Hoe ook Sidney Plato vereerde, blijkt uit zijn ‘Defence of Poesie.’ Men zat er mee in, dat de als een heilige vereerde meester de dichters gebannen had uit zijn idealen staat, en het is merkwaardig na te gaan, hoe vooral in Duitschland, waar in de zeventiende eeuw het levende werk van Du Bellay en Sidney, dat zich aansloot bij de praktijk en gepaard ging met een welig opbloeiende kunst, gevolgd wordt door een steriele poëtiek, wijd uitgesponnen redeneeringen en dorre betoogen, getrokken uit onzen Scaliger en Heinsius door Opitz, Buchner en anderen, wordt gedraaid en gewrongen, om Plato toch maar als vlag op de schuit te kunnen meevoeren, om een poëtiek, gebaseerd op zijn leer, te kunnen samenstellen. En dat is waarlijk het eenige terrein niet, waarop men getracht heeft uit hem te halen, wat in de kraam te pas kwam. Trouwens wat de poëtiek betreft, Sidney was daarin al voorgegaan, en *hij* redeneerde nog zoo dwaas niet: ‘Nu inderdaad wordt mijn last zwaar te dragen, nu Plato's naam mij wordt opgelegd, van wien ik bekennen moet hem altijd van alle wijsgeeren den eer-waardigsten geacht te hebben, en met reden, want hij is van alle wijsgeeren de dichterlijkste. Toch, als hij de fontein bevuilen wil waar zijn eigen stroomen uitgevloeid zijn, laat ons dan stoutelijk inzien met wat reden hij dat deed. Een kwaadwillige zou kunnen inbrengen, dat Plato, een wijsgeer zijnde, van nature een vijand der dichters was; want dat is waar, nadat de wijsgeeren de zoete geheimen van de poëzie gepeild hadden, en daaruit gevischt het ware en innige van alle wetenschap, waren zij, het dadelijk verstelselend en een schoolvak makend van wat de dichters alleen leerden door een godlijke vreugdlijkheid, hun gidsen ván zich gaan smaden en als ondankbare leerlingen niet tevree geweest hun eigen zaakje te hebben opgezet, maar er op uit die van hun Meesters te doen verloopen. Maar daar zij die vreugdlijkheid van de dichters misten, naarmate ze hen daarom minder schaden konden, haatten ze hen meer.’ (Vertaling van Verwey).

En verderop: ‘Men hoeft niet verder dan tot Plato zelf te

gaan, om zijn meening te weten, daar hij in zijn dialoog Ion, hoogen en rechtvaardigen lof geeft aan de Poëzie. Zoodat Plato, het misbruik bannende en niet de zaak, haar niet bannende, maar passende eer gevend, onze patroon zal wezen en niet onze weerpartij. Want inderdaad veel liever (daar ik het doen kan) zou ik hun misverstaan van Plato toonen (onder wiens leeuwenhuid zij een ezel-gebalk tegen Poëzie zouden willen aanheffen), dan mij vermeten zij gezag om te werpen, dat men, hoe wijzer men is, des te meer zal moeten bewonderen: voornamelijk daar hij de dichtkunst nog hooger dan ik vereert, als de aanblazing van een goddelijke macht namelijk, ver boven menschenverstand.'

Dergelijke redeneeringen vindt men trouw overgenomen o.a. in Buchner's 'Anleitung zur deutschen Poeterey', in 1665 gedrukt, maar reeds jaren vroeger geleeraard. Doch daarbij blijft het niet; heel Plato wordt geplunderd om aan de dichtkunst het noodige air van gewicht te verschaffen.

Er zullen altijd nog wel menschen blijven bestaan voor wie de Romantiek enkel een tijd is van rozengeur en maneschijn, van wilde, ontredderde fantasie, van grauwe wereldsmart, en toch staan aan den ingang van dit tijdperk als herauten een Kant en een Fichte, die, voortbouwend aan het werk der eeuwen, met klare, koele redeneering getracht hebben steeds dieper binnen te dringen in de mysteriën van het raadselachtige Ik; toch zijn Tieck, Novalis, Schlegel, Schiller, Goethe niet te verstaan voor hem, die niet voldoende op de hoogte is van de wijsgeerige stroomingen van hun tijd; toch hebben een Winckelmann en Lessing in Duitschland, een Landor in Engeland, misschien een madame de Staël in Frankrijk zelf, lang voor 1830 de Fransche pseudo-klassiek vernietigend geslagen. Hugo, Gautier en hun luidruchtige en geestdriftige volgelingen hebben vóóral alles de verdienste aan het groote publiek, aan Horatius' profanum vulgus - waarvoor ze trouwens zelf met meer dan klassieke verachting vervuld waren, - voor zoover het een meening over kunst hebben kan, een andere meening te hebben gesuggereerd.

Het opkomen van een juister begrip der klassieke oudheid met Winckelmann (1717-1768), in een tijd, dat het pseudoklassieke drama en heldendicht den dood te gemoet gaat, is

ook thans als in de veertiende eeuw het teeken voor een algemeen krachtig opbloeien van de kunst in West-Europa. Maar als de oogen zijn opengegaan, als het scherp vernuft van Lessing in fijnen spot gesold heeft met een Racine en Voltaire, als Lessings Laocoon (1766) verscheen, gevolgd door Goethe's ‘Götter, Helden und Wieland’ (1774), als Wieland met zijn slaapmuts op door Admetus, Alceste en Euripides zelf ter verantwoording is geroepen en door den waren Hercules in al zijn sukkelachtige pedanterie is tentoongesteld, dan werkt dat in twee zeer verschillende richtingen; de een schrikt terug voor de oudheid, acht ze voor altijd een verboden terrein en zoekt zijn heil elders, in eigen nationale tradities, in de natuur, het dagelijksch leven, het Christendom, in zelfbespiegeling; de ander kan den blik niet afwenden van de betoovering der nieuwe ontdekking, treedt in eerbiedige ontroering de nooit gedroomde wereld binnen, zoekt en vindt voor zijn kunst bezieling in het groote één-zijn van het streven naar waarheid, wijsheid en schoonheid in vroeger eeuwen en in eigen gemoed en eigen tijd. Zoo komt de klassieke Goethe naast den romanticus Hugo te staan.

Door heel de zoogenaamde Romantiek heen is ook de invloed van Plato en in het bijzonder van zijn beschouwingen over de liefde weer aan te wijzen. Shelley vertaalt Plato's Symposion in 1818 en de Ion, naar zijn eigen zeggen, onder de betoovering van de ‘divine eloquence’ van Plato zelf en om den Meester voor zijn vrouw toegankelijk te maken. Als Mary bij het overschrijven in het net verschillende aanmerkingen over liefde en vriendschap bij Plato maakt, dan vindt hij daarin aanleiding om te beginnen aan ‘A discourse in the Manner of the Ancients relative to the subject of Love.’

De Duitsche aestheticus Solger schrijft aan zijn vrouw: ‘Es ist mir als wäre ich durch dich geheiligt, als besäsze ich nun in sichtbarer Gestalt und als den Gegenstand meiner heiszesten Triebe das, was der Religiöse und der Philosoph in fremden Welten sucht.’ Friedrich Schlegel komt tot de conclusie: ‘Ich weisz nicht, ob ich das Universum von ganzer Seele anbeten könnte, wenn ich nie ein Weib geliebt hätte. Aber freilich, das Universum ist und bleibt meine Losung. Liebst du wohl, wenn du nicht die Welt in der Geliebte findest?’ Misschien, zegt Novalis, behoort de roes der zinnen tot de liefde als de

slaap bij het leven. Het edelste deel is het niet, de sterke zal steeds liever wakker zijn dan slapen. Ook ik kan niet buiten den slaap, maar eigenlijk zou ik liever altijd wakker zijn. De slaap is een onttrekking aan de geestelijke bekoring, die voor de zwakke organisatie van den mensch nu nog noodig is. Men weet niet, of hij de harmonie der werelden bemint, dan wel zijn bruid, als Novalis over liefde spreekt.

De beschouwingen over liefde van den natuur-philosoof Baader vindt men geheel bij zijn vriend Novalis terug en de kern van die beschouwingen was niets anders dan de mystiek van Plato en Jacob Böhme in elkaar gevloeid. Adam, zooals God hem schiep, was man en vrouw tegelijk, een geheel, volmaakt mensch, het evenbeeld Gods. Is het niet, of ge Aristophanes aan Agathon's tafel hoort? Van zijn hoogere natuur zonk de mensch in de vleeschelijke, doordat hij begeerte had naar de vrouw in zich zelf; het weer herstellen van het beeld Gods in zich zelf is het levensdoel van den mensch.

Dit beeld, waarnaar ieder streeft, noemt Böhme Idea of Sophia, wijsheid. Als een mannen- en vrouwenziel voelen, dat ze met elkaar het verloren beeld Gods vormen, dat niet lichamelijk maar alleen in de extase der liefde waargenomen wordt, ontstaat de Liefde. Man en vrouw moeten elkander helpen om het mannelijk en vrouwelijk element in elkander te overwinnen en voltooien. Wie anders denkt, ‘apotheosiert’ het dier in den mensch.

Vóór nog Du Bellay zijn bekend manifest van de Pléiade ‘La deffence et illustration de la langue Françoyse’ de wereld in zond (1549), schreef Peletier een eenvoudig rijmpje:

J'escri en langue maternelle
Et tasche à la mettre en valeur:
Affin de la rendre éternelle,
Comme les vieux ont fait la leur:
Et soutien que c'est grand malheur
Que son propre bien mespriser
Pour l'autruy tant favoriser.
Si les Grecs sont si forts fameux,
Si les Latins sont aussi telz
Pourquoy ne faisons-nous comme eux
Pour estre comme eux immortelz?

Drukt dit in al zijn simpelheid toch niet reeds het beginsel uit, dat zoowel de Renaissance als de Romantiek, beide in zeer ruimen zin opgevat, bezielde? En dan komt spoedig daarna de Deffence: ‘Le temps viendra (peut estre) et je l'espère moyennant la bonne destinée françoise que ce noble et puissant royaume obtiendra à son tour les resnes de la monarchie, et que nostre langue (si avecques François n'est du tout ensevelie la langue françoise) qui commence encore à jetter ses racines, sortira de terre et s'eslevera en telle hauteur et grosseur, qu'elle se pourra egaler aux mesmes Grecs et Romains, produissant comme eux des Homeres, Demosthenes, Virgiles et Cicerons, aussi bien que la France a quelquefois produit des Pericles, Nicies, Alcibiades, Themistocles, Césars en Scipions’. Wel droomt Du Bellay van ‘le long poëme françois,’ betooverd door de glorie van Virgilius en Homerus, maar hij denkt niet aan wetten van Aristoteles, hij droomt zich een dichter, die, toegerust met ‘repos et tranquillité d'esprit, orné de graces et perfections’, het Fransche heldendicht zal scheppen uit Fransche stof, uit de romans van Lancelot en Tristan. ‘La rythme de nostre poëte’, zegt hij elders, ‘sera volontaire, non forcée: receue, non appelee: propre, non aliene: naturelle, non adoptive: bref, elle sera telle, que le vers tombant en icelle, ne contentera moins l'oreille qu'une bien armonieuse musique tombante en un bon et parfait accord’.

Dit zijn regels, die evengoed door het jonge Frankrijk van 1830 konden zijn geschreven.

In het midden der zestiende eeuw reeds wil het jeugdige West-Europa, dat pas het vuur van zijn manbaarheid door de borst vliegt, na de fantastische jeugd der middeleeuwen, een groote, vrije, nationale kunst, en de geest der oudheid inspireert het, zweept het op tot nobelen wedijver. Maar de krachten zijn nog te zwak en men is nog te vol zoeten bluf op pas verworven kennis en begrip. Zoo treden vormen en uiterlijkheden, theorieën, die met het werk gegroeid waren bij de Antieken, al spoedig in de plaats van den geest, dien men zocht. Van den aanvang af is de ondergang voorspeld. Reeds Théophile de Viau waarschuwde: ‘Il faut escrire à la moderne; Demosthene et Virgile n'ont point escrit en notre temps et

nous ne sçaurions escrire en leur siècle; leurs livres, quand ils les firent, estoient nouveaux et nous en faisons tous les jours de vieux. L'innovation des muses à l'exemple de ces payens est profane pour nous et ridicule.' Alleen genieën als Vondel en Racine konden zich wringen in dorre, leugenachtige stelsels, dwaze, vastgeroeste wetten en toch kunstenaars van groote beteekenis zijn. Shakespeare slingerde die boeien van zich. Tal van invloeden, al wat de menschheid drie eeuwen lang geleerd en geleden, gewerkt en gedacht heeft, hebben onbetwistbaar tegenover de Renaissance een zeer apart karakter gegeven aan de letterkundige beweging, die in de laatste helft der achttiende eeuw ontstaat, nog steeds voortwerkt, steeds nieuwe banen zoekt, hebben een verscheidenheid en rijkdom van verschijnselen voortgebracht, die duizeling wekt en op den eersten aanblik niet te overzien is, maar toch bestaat er een groote eenheid van beginselen met de Renaissance, die trouwens door de mannen uit de dagen van '30 zelf goed werd gevoeld.

In 1827 liet Sainte Beuve een bloemlezing uit Ronsard drukken met een uitvoerige notice voorop. Die datum spreekt reeds. In '55 kwam er een nieuwe uitgave met een nieuwe notice en daarin brengt hij de toestanden, waaronder de eerste verscheen, in herinnering. Er was in die dagen niet alleen een eenvoudige dorst naar kennis, er was vooral 'un désir de conquête, d'appropriation et une honorable avidité de s'enrichir au profit de l'art et, s'il se pouvait, de la création moderne.' De dichters van dien tijd hadden gewerkt zooveel ze konden, zeker, maar het waren geen geleerden. Ze hadden geen Duitsche universiteiten bezocht, noch staken als Goethe de Odyssee bij zich op de wandeling, Ze waren niet gelijk Byron gevormd in scholen, waar men als de kroon op het werk de Grieksche koren opvoerde, maar 'il y avait eu je ne sais quel astre ou quel météore qui les avait touchés en naissant. Chacun alors prenait donc l'initiation où il le pouvait, l'un entrait dans le sentiment de la haute poésie par Byron, l'autre par Shakespeare, un autre de préférence par Dante; on saisissait un point et l'on devinait le reste,' (en met dit laatste zinnetje treft hij in het hart de superioriteit van den Romaanschen stam boven den Germaanschen)

maar één ding stond vast: de achttiende eeuw was dood en men moest elders naar uitdrukking, kleur, stijl zoeken. ‘Or, en ces mêmes années, étudiant de mon côté, le XVIe siècle français et notre ancienne poésie à un point de vue critique, je ne fus pas longtemps á m'apercevoir d'un certain rapport entre ce qu' on avait voulu alors et ce que l'on désirait dans le présent. Et en effet, à ce grand moment de la Renaissance, lorsqu'au sortir de l'étude fervente des belles oeuvres de l'antiquité on s'etait retrouvé en présence d'une poësie française naturelle, élégante, mais peu élevée, on avait eu conscience à cet égard de la pauvreté domestique; on avait fait effort pour en triompher et pour monter une lyre au ton des plus graves et plus héroïques desseins.’ En dit had hem bewogen juist toen, in 1827 de aandacht op Ronsard te vestigen.

De cénacle van Hugo heeft eenvoudig de ‘Deffence’ van Du Bellay overgenomen en uitgevoerd. De ode, élégie, ballade herleven bij Hugo, het sonnet bij Sainte Beuve, Gautier gaat op jacht naar kleurrijke adjectieven in het zestiende eeuwsche Fransch en verklaart van Hugo, dat diens hand in de duisternis der tijden de machtige hand van den ouden Ronsard heeft teruggevonden ‘et il a renoué, par dessus deux siècles de boileautisme aigu, les fécondes traditions de la Renaissance.’ De Vigny gaat op in Du Bellay en verheerlijkt de Platonische liefde.

Niemand zal het er wel meer voor houden, dat er onder onze officieele romantici van '30-40-50 veel meteoren gevallen zijn. Passons outre. De mannen van beteekenis uit die dagen, een Bakhuijzen en een Potgieter maken zelfs op het eerste gezicht niet den indruk deel uit te maken van de groote Europeesche beweging; toch vormen ze hier mede de rustige, statige aanzwelling van de golf, die oploopt.

Maar in Frankrijk vertoont zich in die jaren de stroom in volle glorierijke majesteit, van Lamartine en Chateaubriand over Hugo en Gautier, Balzac en Flaubert naar Zola, Baudelaire en Verlaine. De voortzetting in deze lijn en de terugslag van de groote Engelschen - de verhouding tusschen deze beide invloeden moet natuurlijk in een schets als deze buiten bespreking blijven - geven omstreeks 80 hier de plotselinge verheffing, het heerlijk schouwspel van een jonge, schitterende,

rijpe kunst. En dan voelt men ook weer de groote eenheid.

Had niet reeds Montaigne, die Ronsard en Du Bellay hoog vereerde, gezegd van de kunst: ‘la bonne, la supreme, la divine, est au dessus des regles et de la raison. Quiconque en discerne la beauté d'une veue ferme et rassise, il ne la veoid pas, non plus que la splendeur d'un esclair: elle ne practique poinct nostre jugement. elle le ravit et ravage’? En Du Bellay zelf: ‘Sachez, lecteurs, que celui sera véritablement le poète que je cherche en nostre langue, qui me fera indigner, apayser, esjouyr, douloir, aymer, hayr, admirer, estonner: bref qui tiendra la bride de mes affections, me tournant ça et là à son plaisir.’

Is het niet, of ge Van Deyssel hoort in zijn ‘Ik houd van het Proza’....? En dergelijke uitspraken zijn in minder gepassionneerden klank bij alle mannen van 80 aan te wijzen; die uitspraken gaan gepaard met de daad vooral.

Tot in kleinigheden is de overeenkomst met de Pléiade te volgen. Een Van Hall vindt ge terug in den hofdichter Melin de Saint Gelais, die eerst het werk van Ronsard parodieert en bespottelijk voordraagt, maar later tegen den dichter complimentjes staat te maken. Een Doorenbos is misschien tot op zekere hoogte de Dorat van de schare jongeren.

En nu is het wel treffend, dat, juist aan het begin der beweging, staat Perk weer met den Plato-droom der liefde in zijn Mathilde-cyclus.

Dat Perk, opging in de studie van Dante is bekend, maar men merke op, dat met en vóór de beweging ook de klassieke oudheid hier weer in levend licht staat, dat Pierson, die misschien in eenige opzichten reeds een voorlooper vond in Geel, in 1877 zijn colleges te Amsterdam begon en Perk die colleges volgde en bijzonder waardeerde, dat de eerste overdrukjes van de Spectator-sonnetten bestemd waren voor Pierson, dat deze vraagt om het geheele handschrift te lezen, dat Perk daarna een ‘colloquium’ van twee uren met Pierson heeft. Men merke op, dat in den kring der jongeren zelf Platonische studiën ontstaan. En het Plato-motief zelf, wel nergens zoo overheerschend als bij Perk, maar uit verscheidene kunstwerken, zeer verschillend van aard, na hem, hoort ge de bekende tonen nog weerklinken.

Daar moet iets meer zijn dan een onbewust elkaar zoeken, onbewust samenvallen van schoonheid in kunst en schoonheid in wijsgeerig denken. De dienst der schoonheid eischt de geheele kunstenaarsziel; al zijn begeerte, heel zijn denken en zoeken en streven gaan uit enkel naar de onstoffelijk Heilige. ‘Die vader of moeder lief heeft boven my, en is mijns niet weerdigh, en die sone ofte dochter lief heeft boven my en is mijns niet weerdigh.’ Zoo staat ook de kunstenaar tegenover de Schoonheid; ook nu nog zijn Christendom en Platonisme te vereenigen.

Waar vond men teerder en tevens scherper die volkomen overgave, dat algeheele opgaan in de Schoonheid geteekend dan in Plato's beschouwing van de Liefde in het algemeen? Dit juist moet vooral de oorzaak zijn, dat telkens wanneer die onafwijsbare overgave fel wordt gevoeld, wanneer de kunst een heilig priesterschap, een goddelijk, verterend enthousiasme wordt, de liefde-droom van Plato is weerspiegeld in werken van groote beteekenis.

(Slot volgt).

Verzen
Door
L.S. Hijlsma.

Levensgang
I

1

De tijd is heengegaan
Van kinderlijke grillen; -
Ik moet thans ernstig willen
En vast en zeker staan.

2

Nog meen ik stil te hooren
Behoedzaam zachten gang, -
Nog klinkt mij week in de ooren
Een zoete wiegezang, -

Nog lichten voor mijn bed
Twee vriendelijke oogen, -
Ik zie een hoofd gebogen
En hoor een vroom gebed, -

Nog leer ik staam'lend zeggen
Een eersten lieven klank, -
Voel teer een hand in dank
Mij op het voorhoofd leggen, -

Nog is mijn eenig leed,
Al wat mijn vreugd kan wekken,
Een traan, die U ontgleed,
Een glimlach om Uw trekken, -

En reeds doen hooge plichten
Mij, kind nog, weif'lend staan;
Hun brandende gezichten
Zien mij gebiedend aan. -

3

Mijn wankelmoedig hart
Kan niet gelaten scheiden
Van kinderlijk verblijden,
Voor mannelijke smart; -

Mijn zwakke voeten schrijden,
Beducht voor diepen val,
Naar waar geen hand geleiden,
Geen stem mij hoeden zal.

Welaan, ik wil gedwee
Het stijgend pad bestijgen, -
Mijn lippen zullen zwijgen
En uiten vreugd noch wee:

Ik zal steeds hooger klimmen,
Zal zien wat niemand zag,
En sterven, als de dag,
Op goudbebloede kimmen! -

4

En toch, - mocht slechts een wijl
Mijn oog nog even toeven, -
Nog niet te wenden hoeven
Van mijn kortstondig heil, -

O, mocht, vóór 't laatste groeten,
Ik nog eens tot U gaan
En spelen aan Uw voeten,
In laatsten kinderwaan, -

O, mocht nog eenmaal zacht
Uw mond mij teeder kussen,
En zeggen: goeden-nacht,
En mij te slapen sussen, - -

O, mocht, nog eenmaal klein,
Ik in Uwe armen zinken, - -
Nog eens een kindje zijn,
En uit Uw boezem drinken. - - -

II

Ik deed den stouten stap en brak mijn oude banden,
En ben ver-wèg gegaan, het hoofd trotsch opgericht,
Tot waar een nieuw geluid en onbekend gezicht
Mij stuitten, aan mijns ouden werelds verste stranden.

Daar heb ik lang gewoond, en zag de golven branden
En dond'ren op de kust, die voor geen branding zwicht,
Of ruischend lisp'len zacht, in zilvren avondlicht,
Een droeve melodie, langs klaterende wanden. -

O Leven, dóór uw lied en duizendvoudig schoon
Heb ik uw leed gehoord, en zag uw ziel gebogen; -
Hoe vreemd was mij uw lach, uit uw verweende oogen -

O Zee, wie al uw trots en woede en smartbetoon
Slechts rimp'len 't oppervlak, doch niet ontroeren mogen
Uw grondelooze hart, van wee noch vreugd bewogen!

III

O Leven, dat mij minnend haat en hatend minnen doet,
Hoe licht uw passiebleek gelaat van wilden, wond'ren gloed! -
O fonklend oog, dat plots verstart, doch brekend heem'len teelt,
Hoe dringt uw blik mij in het hart en wekt er smart en weeld'! -
Ik hoor uw adem langs mij gaan en huiver van zijn luwt
En voel nochtans mijn polsen slaan, van uwen koorts gestuwd. -

O lippen, opgesperd in leed, o mond, waarom ik zag
Een schaterlach, uw stervenskreet, een wee, uw vreugdelach -
Mij. dorst, wanneer, door u gedrenkt, mijn hoofd zich duiz'lend wendt;
Mij hongert, wen uw voedsel wenkt, naar spijs, die gij niet kent. -
Ik drink uit uwen mond een dronk en voel mij niet gelaafd; -
Ik eet wat mij uw hand niet schonk en haak naar wat gij gaaft! -

Albasten boezem, dien ik ducht, trots uwer blankheid lust,
Waar ik het rusten rustend vlucht, wijl ik ontvluchtend rust,
Bloemranke, slankgewelfde leest, - o, schoone, wreede vrouw,
Wat maakt mijn stollend hart bevreesd, wanneer ik u aanschouw?

Mijn oog verlokt uw schoonheid niet, wanneer, verstijfd van schrik,
Het uw geklauwde voeten ziet en bloeddoorvlekten blik!

IV

Laat af! - Wij zijn tot strijd geroepen machten, -
Geen onzer die de hand den ander biedt;
En toch vermogen we éénen oorsprong niet
Te logenstraffe', al worst'len onze krachten.

Gij waart de bron, het doel van mijn gedachten:
'k Heb liggen schreien om uw weenend lied,
Des nachts, wen maanlicht langs uw golven vliet,
En juichte, als in de zon zij gouden lachten.

Doch eens doorzag ik u: - mijn kennend oog
Weet uwer diepste diepten diepste gronden
En wat, voor elk verborgen, u bewoog.

En thans, ik stá, - een godheid, diep omhoog,
Het middenpunt van duizend wereldronden,
Mij zelf gelijk, wat keer GIJ nemen moog'.

Morgendroom

Des ochtends, in mijn bloemengaard gezeten,
Waar boom en heester praalt in lentepracht,
Heeft, wolkend boven knoppe' en bloesemvracht,
Heur warme wierook 't àl mij doen vergeten.

'k Heb droomend toen mijn diep geluk gemeten
Met vollen teug: - der zonne milde kracht,
Het tintlend gras, der duiven teed're klacht,
En stil mij met hun schoonheid één geweten. -

Doch plots, een voetgerucht, een zilvren lach,
En boven mij, omlijst van gouden lokken,
Verschijnt het liefst gelaat waar 'k ooit in zag;

En 'k ijl omhoog, dat ik U kussen mag,
Op beide oogen, die mij tot U trokken.
En groet in Uwen blik den nieuwen dag.

Dimanche Matin
J. Massenet

Ik pluk wat korenbloem en rijpe aren,
Die moeder zei 't Mariabeeld te geven,
‘Voor hen, die in den oorlog zijn gebleven,’ -
Zon ZIJ die voor hen allen dan bewaren?

't Is ook voor Vader; - 'k zag hem nooit - na jaren,
Zegt moeder, zal ze weder mèt hem leven; -
Doch sluit ze 't boek, waar dat zoo staat geschreven,
Dan zit ze droef toch voor zich uit te staren.

- Waarom is Vader dood en wil die halmen
Niet laten bloeien waar de bijen zoemen? -
En stil het jongske peinst en staat te talmen. -

Doch, hoor, - daar dreunen reeds de orgelgalmen -
En 't knaapje gaat, en legt voor 't Beeld zijn bloemen,
En knielt er neer, - en staart in 't wierookwalmen.

Liefde en Haat

Hoe àl-verscheiden zijn der menschen paden,
Hun handeling en onderlinge stand; -
Hoe àl-verschillend warmte en druk der hand
Van wie elkander wis'lend tegentraden!

Zie, beurt'lings Liefde voegt en Haat ontspant,
Of voegt nog vaster, eens vereende draden:
Zij weven samen dien onscheidb'ren band,
Die mensch aan mensch, en daden bindt aan daden.

Ach, diep in 't hart is wel heel klaar geschreven,
Dat slechts in Liefde eeuwig Leven is,
Alleen in zielen, boven Haat verheven, -

Doch ons is niet de vrije keus gegeven: -
Wij worden eens tot beide saamgeweven,
Tot Liefde èn Haat, - hoe sterk ons streven is.

Herfstmorgen

Bleekblauwe nevel hult in matten schijn
Het stervend, roerloos nederhangend loover,
Dat soms slechts, bij een lichte zucht, voorover
Zich rits'lend buigt, in teer gebroken lijn. -

Ach, àl vergaat; - - maar zie, wat kleurentoover
Van bruin en geel tot tinten rood als wijn
Zacht overvloeit! - Wat sterve en wat verdwijn',
De eeuwige Schoonheid blijft te schooner over.

En eeuwig is, als Zij, wat in U wrocht,
Mijn Ziel, het licht, dat U Haar tegenvoerde
Tot waar Gij god en godgelijke U docht!

En toch, maar àl te vaak is, wijl ik zocht,
De schoonheid, die slechts even mij ontroerde,
Mijn arm ontvloôn, - voor ik ze omvatten mocht. -

Liedje

Er ligt een stille vreugde
Gespreid op weide en plas; -
Het is of hun nog heugde
Hoe schoon de zomer was; -

Als toeven tinten, geuren,
En zangen, vóór het gaan,
Voor 't laatst, in bonte kleuren,
Het scheiden gâ te slaan.

De zonnestralen wiegen
Zich zacht op rossig kruid, -
De late voog'len vliegen
Het dorre najaar uit. -

Ik zie in ijler lijnen
De zomerpracht vergaan,
En toch, heur stil verdwijnen
Doet niet weemoedig aan.

't Is dat mijn eigen vreugde
Ligt over weide en plas,
Zóó blij, of hun nog heugde
Hoe schoon de zomer was.

Dichter

Niet uit mij-zelf heb ik mijn vlucht genomen,
Noch straalt dit bleek en eens zoo koud gezicht
Aanminnig, of mijn weg door zaal'ge droomen
Mij voerde, met een vers als lieve plicht; - -

Neen, mijn is 't pad dier myriade atomen
Der Zonne, went'lende om het eeuwig licht,
Wier banen, rond háár middenpunt gericht,
Door Haar alleen heur vliên of naderkomen.

Geen lach ombloeit, geen traan ontsiert mijn wangen,
Noch wordt dit harte zacht in slaap gesust; - -
Neen, voort zijn lach, èn traan, èn zoete zangen:

Want sinds ZIJ eens mij 't voorhoofd heeft gekust,
Stierf al mijn vreugd', mijn smart, tot één verlangen,
Is heel mijn ziel één rustelooze rust.

De kleine Johannes
derde en laatste deel
Door
Frederik van Eeden.

XII

‘Zullen wij naar 't strand gaan van morgen?’ zeide gravin Dolores aan 't ontbijt. ‘Het zal er nu koel en opwekkend zijn.’

Dat werd een vroolijke morgentocht. De beide meisjes gingen mee en Johannes droeg een vouwstoeltje en het boek van zijn vriendin. Dan ging zij in een strandstoel zitten, en Johannes zat aan haar voeten en las haar vóór, terwijl de twee meisjes met hun emmertjes en schopjes bezig waren met zee en zand, hun rokjes opgeschort en de voetjes en beenen bloot, blank-rose in 't heldere licht.

Het was één-en-al licht en zonneschijn rondom en alles had fijne, heldere tinten, de blonde opgebonden haren der kinderkopjes tegen de teer-blauwe horizon, hun breede strandhoeden wit, wat dieper blauw de zee, en daarin kleurige figuurtjes der baders in hun helder roode en blauwe badpakjes, en links en rechts het reine, blanke zand, en het sneeuwige schuim.

Hij was al wat gewend geraakt aan wat hem eerst zoo hinderde: de ontwijding van de zee door de menschen, - en het waren gelukkige uren.

Hij was voornemens dezen morgen terstond weer naar Markus te gaan vragen, zoodra hij daartoe even vrijheid had.

Maar zij hadden nog niet lang aan 't strand gezeten of Van Lieverlee kwam aanwandelen, in wit flanel gekleed, zonder vest, met zwart-zijden breeden gordel om lila overhemd, en een stroohoed op.

Hij groette de gravin zwierig en vertrouwelijk en zeide terstond tegen Johannes, nu zonder eenigen spot:

‘Ik heb van morgen al laten informeeren bij mijn oom,

Maar je vriend is er niet meer. Hij heeft de vorige Zaterdag juist gedaan gekregen, om zijn oproerig optreden.'

'Wat had hij gedaan?' vroeg Johannes.

- 'Hij had een toespraak op de beurs gehouden toen hij daar nota bene een boodschap kwam doen voor zaken. Nu...' zei Van Lieverlee, glimlachend de gravin aanziend - 'dat een zakenman zulke kantoorbedienden niet houden kan, dat is nog al duidelijk. Dan moet je net mijn oom Van Trigt hebben, die zoo bang is voor schandaaltjes.' -

- 'Ja, dat begrijp ik,' zei Dolores.

- 'Het hangt er toch van af, wàt hij gezegd heeft,' zeide Johannes.

- 'Neen, op de beurs praat men over zaken, niet over zedelijkheid of verstand. Alles heeft zijn plaats en zijn tijd. Mijn oom was anders wel over hem tevreden. Hij had hem voor zooiets te fatsoenlijk gehouden, zei hij. Maar de man heeft een bizondere neiging om op openbare plaatsen toespraken te houden.' -

- 'En waar is hij nu?'

- 'Waar is een werkelooze die pas gedaan gekregen heeft? Op stap om een baantje te zoeken, zou ik denken.'

- 'Is je vriend zóó arm?' zei gravin Dolores met een gewichtig fluisteren, zooals men over de schande van een bloedverwant spreekt.

- 'Natuurlijk,' zei Johannes, met uitdagende stelligheid. 'Hij zou zich wel schamen niet arm te zijn.' -

- 'Dat vind ik een onuitstaanbaar soort menschen,' zei Van Lieverlee. 'Men ziet zooals Socrates zei, de ijdelheid door de gaten in hun plunje heen. Zonder dat ze hun mond nog opendoen, schijnen ze iedereen al te zedemeesteren en te bevitten. Ik haat dat slag. Het zijn de beroerdste en gevaarlijkste van alle menschen.' -

Johannes had Van Lieverlee nog nooit zoo kwaad gezien, maar hij zelf bleef er koel onder en werd niet boos. De gravin zei met een gerekte stem.

- ''t Is zeker erg overdré-ven! Ik kan óók niet zeggen dat ik zulke overdréven types erg gouteer.'

Johannes zweeg en de andere twee spraken een tijdlang samen. De kinderen kwamen naderbij en legden zich neer in

het schoone, heldere zand, luisterend naar 't gesprek. Het was een lichte kring, want allen waren in 't wit gekleed, - behalve Johannes.

Eindelijk nam Van Lieverlee zijn afscheid en Dolores hield even zijn hand vast, met zekere vriendelijkheid vragend:

- 'Je komt toch dinéren, van middag?'
- 'Zeer zeker!' zeide Van Lieverlee.

Toen hij weg was, was er eenige oogenblikken een gedwongen stilte. Een zekere spanning, zoo duidelijk, dat zelfs de kinderen niet bleven dóór keuvelen naar hun gewoonte, maar zwegen, al spelend met het zand, als wachtten zij op iets dat gezegd moest worden.

Johannes begon ook te begrijpen dat er iets op til was. Maar hij had geen vermoeden wàt het kon zijn.

Eindelijk zei mevrouw, wat haperend, terwijl ze met haar parasol met kanten allerlei rare figuren in het zand trok.

- 'Heb je nog niets bespeurd, Johannes?'
- 'Bespeurd? Ik? Nee, mevrouw!' zei Johannes eenigszins onthutst. Hij had werkelijk niets bespeurd.
- 'Ik wel!' zei Olga beslist, en zonder opkijken.
- 'Ik ook!' lispelde Frieda haar na.
- 'Hóór zulke bijdehandjes!' zei mevrouw verlegen lachend en kleurend. 'Nu wat heb jelui dan bespeurd?'
- 'Een nieuwe papa!' herhaalde Frieda.

Johannes keek wat versuft en verbijsterd op en zag zijn vriendin in de mooie, lachende oogen en het fijne blozende gelaat.

Haar lachen was een toestemming, en met een vragend hoofdschudden vervolgde ze:

- 'Begrijp je heusch nog niets?'
- 'Neen!' zei Johannes in alle ernst. 'Wie is die nieuwe papa?'
- 'Daar gaat hij!' zei Olga, met haar vingertje het witte figuurtje van Van Lieverlee nawijzend, en ook Frieda strekte haar handje in die richting.
- 'Foei! kinderen, niet wijzen,' riep mevrouw.

Nu begon Johannes te begrijpen. Precies zooals iemand,

die uit een venster is gevallen, of een steen op 't hoofd heeft gekregen, gaat begrijpen. En zijn eerste verwondering was, evenals in dat geval, door welke oorzaak hij zulk een vreeselijken slag voelde en hoe het mogelijk was dat hij nog leefde?

De blauwe lucht, de zee, het zand, de lichtgroene duinreeks, de huizen, de witte figuurtjes, alles danste en warrelde dooreen, en werd eindelijk geheel en al zwart. Hij kon niet meer denken, en begreep allleen nog maar dat hij hoogst onplezierig voelde en misselijk was. Hij moest weg.

Terwijl hij opstond hoorde hij zeggen: ‘wat word je bleek!’ dat was 't laatste. Toen liep hij weg, langs de golven, niets meer hoorend als ruischen, ruischen, van 't water naast hem en 't bloed in zijn ooren.

Hij slingerde wat heen en weer, alsof hij te veel gedronken had, en verbaasde zich hoe dat kwam.

Eindelijk zag hij geen menschen meer en geen huizen om zich, alleen water, lucht en zand.

Dat scheen zijn bedoeling geweest te zijn, want hij ging neer liggen, slap en krachteloos, in 't mulle zand, en sluimerde.

XIII

Zulk een sluimer is geen rechte slaap, en verkwikt ook niet. Toen Johannes na een kwartiertje weer wakker werd was zijn keel droog en had hij een gevoel of zijn hart in zijn borst verschrompeld was. Voorzichtig beproefde hij te denken over wat er was voorgevallen. Maar het was te bitter en te afschuwelijk, en hij keek naar 't rulle zand waarop hij gelegen had, alsof hij weer slapen wou. Maar nu kon hij niet meer slapen en moest wakker blijven.

Hij kwam half overeind en staarde naar de zee en toen weer naar 't duin. Wat was hem dan toch overkomen? Heel lang, hij wist zelf niet hoe lang, bleef hij zitten kijken. Toen stond hij op en voelde loom en stijf, alsof hij doodmoe was van langen tocht. Traag en doelloos slenterde hij de duinen in en probeerde te letten op kevers en bloemen. Soms gelukte dat even, als uit gewoonte, maar dadelijk was er weer dat groote, griezelige wat hem dien slag gegeven had.

Nooit was 't hem in 't hoofd gekomen dat hijzelf met zijn

vriendin zou trouwen. Hoe kon het hem nu te moede zijn, als ware hij vertrapt en weggesmeten, nu een ander de plaats van haar man ging innemen?

'Het kan niet! het kan niet! het kan niet!' riep hij maar. Hij wist wel heel goed dat de wereld zich niet altijd stoorde aan zijn gedachten, en dat het in 't dagleven niet toeging als in zijn nachtleven, waar alles ontstond door zijn wil en wensch. Maar dit was zoo vierkant tegen zijn verlangen en gedachten dat het hem toescheen als *moest* de wereld er zich aan storen.

Natuurlijk bleef de wereld er zich niet aan storen, want de wereld is een veel grootere en sterkere gedachte dan die van den kleinen Johannes.

En als hij nu verstandig was geweest dan had hij dat bescheidenlijk erkend, omdat het waar is. Dan had die waarheid hem hoogstens alleen bedroefd.

Maar zoo verstandig was hij nog niet en hij wilde niet erkennen dat zijn wil en gedachte nog maar klein en zwak waren tegenover de groote wereld-gedachte. En daarom werd hij niet alleen bedroefd, maar ook kwaad.

Oordeelt nu niet te hard over hem, want hij was nog meer een jongen dan een man. En hoe weinig mannen zijn er zelfs met zulk een zuiver en sterk verstand, dat zij 't enkel aan eigen zwakheid, en domheid wijten, en niet kwaad of bitter of verslagen worden, als de wereld anders wil dan zij?

Johannes dan werd kwaad, ziedend kwaad. Dat was zeker niet verstandig. Maar het bewees toch dat hij meer gebeente had dan Labbekak en Goedzak.

En al zijn woede gold dengene, die hem weggetrapt had van de plaats waar hij zoolang scheen gezeten te hebben, zonder dat hij 't wist. Hij vond Van Lieverlee niet enkel een vervelende kwast, maar een afschuwelijk, hatelijk monster, dat van de wereld verdelgd moest worden.

En als hij dan nog verder ging met zijn gedachtebeelden, en hij dacht aan dat andere door hem gehate wezen, Marjon's zuster, en dan weer aan Van Lieverlee en zijn lieve, mooie, voorname vriendin - dan kwam hij in een al enger en vreeselijker verwikkeling van onduldbare denkbeelden, als in een vuur-stad met al nauwer en al gloeiender en schroeiender steegjes.

Hij kon in 't geheel niet schreien. Anders waren zijn tranen gauw genoeg aan den dag, dat hebt ge zeker al opgemerkt. Maar nu schenen zijn oogen ook wel toegeschroeid. Zijn oogen, zijn hart, zijn hersens en gedachten, het was alles al even heet en strak en droog en gespannen.

Hij kwam des avonds thuis zonder eenig vermoeden van uur of dagtijd. Hij had niet gegeten en voelde geen honger, wel dorst. Waar hij zoolang geweest was, had hij niet kunnen vertellen. Hij ging naar zijn kamertje en rommelde wat in zijn snuisterijen, zijn teekengerei, zijn boeken en kleine verzamelingen. Want hij was een verzamelaar.

Zijn gastvrouw kwam aan zijn deur kloppen en vragen wat hem scheelde en waar hij geweest was en waarom hij zijn lessen van dien namiddag verzuimd had. Maar Johannes liet haar niet in en zeide dat hij alleen wou zijn. En zij, de waarheid half vermoedend en verlegen daarover, drong niet aan.

Toen vond Johannes onder zijn teekengerei een passer, een groote passer, waarvan men één been kon losmaken, om er een trekpen voor in plaats te bevestigen. En dat ééne losgemaakte passer-been was een blinkend, driehoekig, vlijmscherp stukje staal, wel een vinger lang.

Aan dat stukje staal knutselde hij van hout en leder een gevest, en toen had hij een dolk, - een echte, kwade, gevaarlijke dolk.

Hij deed dat zóó maar, voor tijdverdrijf naar 't scheen. Maar toen het af was, dacht hij wat hij er al zoo mee doen kon. En toen, wat hij er mee zou *willen* doen. En eindelijk, *hoe* hij het zou doen, *als* hij het eens deed.

Zoo was hij al een leelijk eind op weg.

De Octopus, dien hij zoo dapper had aangedurfd, legde hem een laag, waarop hij niet verdacht was. Want hij heeft veel meer armen dan acht, en er zijn nog veel meer gevaarlijke demonen dan die, waarmede Johannes al kennis had gemaakt.

Hij zou Van Lieverlee te gemoet treden en hem zeggen: jij of ik. En als Van Lieverlee hem dan uit zou lachen, wat hij voor 't waarschijnlijkst hield, dan zou hij hem doodsteken.

Heusch, zulke dingen gingen er om in het hoofd van den

kleinen Johannes. Want ik zeide het u wel dat er met verliefdheid niet te spotten valt. Gelukkig dat er altijd nog een wijde klove ligt tusschen gedachte en daad, anders zouden er nog heel wat méér ongelukken op deze aarde gebeuren.

Toen het reeds over middernacht was en hij nog altijd zat te peuteren en te poetsen en te slijpen, toen hoorde hij weer het kraken van de trap dat hij nu dadelijk herkende, en Marjon's tred op 't portaal.

Zij deed de deur open en Johannes keek in haar bleek gezichtje en wijdopen angstige oogen. Haar blonde haar hing recht en los om haar schouders en haar lange witte nachtkleedje reikte tot op haar bloote voeten.

- 'Wat doe je toch, Jo?' zeide ze. 'Je maakt me zoo ongerust. Wat is er van daag toch gebeurd? Waar heb je den ganschen dag gezeten? Waarom eet je niet? En wat zit je nu nog met licht op, tot na middernacht?'

Johannes zweeg, verschrikt en beklemd. De dolk was nog in zijn handen, maar hij trachte die ongemerkt weg te leggen en onder zijn zakdoek te verbergen.

Maar Marjon zag het en vroeg gejaagd:

'Wat heb je daar?'

'Niets,' zei Johannes, beschaamd en bedremmeld, als een betrapt kind. Marjon nam haastig den zakdoek weg, en keek van het blinkende voorwerpje naar Johannes met een droevige uitdrukking van pijn en schrik.

Lang keken zij elkander zwijgend in de oogen, Marjon met angstig, smeekend uitvorschen, - totdat Johannes zijn blik neder wendde en zijn hoofd liet zakken.

- 'Voor wie?' vroeg ze fluisterend. 'Voor jezelf?'

Johannes schudde het hoofd zonder spreken of opkijken. Marjon zuchtte diep, als van verlichting.

- 'Voor wie dan?' vroeg ze weer. 'Voor....hèm?'

Johannes knikte. Toen zei ze:

'Arme Jo!'

Dat klonk hem vreemd, want in verbittering is men niet meewarig, ook niet met zichzelf. Hij dacht ook eerder afschuw te vinden voor zijn bloeddorstig plan. Maar zij zeide het zoo oprecht en innig, dat hij innerlijk weeker werd, hoewel nog niet aan schreien toe.

- ‘Zul je het niet doen? Het helpt je toch immers niets? En je zou....je zou mij zoo vreeselijk ongelukkig maken.’ -

- ‘Ik kan het niet verdragen, Marjon, ik kàn niet.’

Marjon knielde bij de tafel neer en legde haar kin op haar handen. Haar blanke, oprechte oogen richtten zich nu vast op Johannes en haar blik werd rustiger toen zij spreken ging. Johannes bleef haar aankijken, met de weifelende uitdrukking van een wanhopige, die niet weet of hij nog aan uitkomst gelooven kan.

- ‘Arme Jo!’ zei Marjon weer, en toen, langzaam, telkens met tusschenpoozen: ‘Weet je waarom ik dat zoo zeggen kan?....Ik weet net wat je voelt. - Ik heb het ook gevoeld. - Ik dacht niet dat het zóó zou gaan, als 't nou gegaan is. - Ik dacht alleen: ze krijgt 'm en ik krijg 'm niet. - En toen zei ik ook: dat kan niet, dat kan niet. - Maar 't had toch best gekund. - En nou zeg jij: het kan niet. - Maar 't kan even goed.’

Hier wachtte ze langer, en Johannes keek haar aandachtiger en minder weifelend aan.

- ‘En hoor nu es goed, Jo. - Jij wou nou dien kwiebes doodsteken, is 't niet? En je weet wel dat ik 't nooit erg op hem voorzien had. Maar denk nu es, dat ikzelf, dagen lang, weken lang, ook zooiets gewild heb.’

- ‘Wàt?’ vroeg Johannes verbaasd.

Marjon verborg haar gezicht en zei: ‘'t Is waarachtig, Jo. Niet hem....maar háár, natuurlijk.’

- ‘Dat meen je niet, Marjon,’ zei Johannes, met diepe verontwaardiging.

- ‘Ik meen het waarachtig, Jo. - Ik weet zelfs niet eens zeker of ik bij haar ben komen dienen dáárom, of om een beter reden.’

- ‘God, hoe verschrikkelijk!’ zei Johannes, verward en aangedaan.

- ‘Ja, daar ben je nu ontdaan van en misschien kwaad. Natuurlijk. Jij vind 'r lief en houd van 'r. En ik schaam me er ook voor. Heel erg schaam ik me.’

Weer zweeg zij. En in die beide jonge hoofden gingen veel en hevige gedachten om.

‘En weet je wat mij 't meeste hielp, om het te laten? Niet angst voor straf of gerecht, want ik vreesde voor niets zóó erg als voor het allerergste, dat zij je krijgen zou. Maar het hielp me, als ik dacht dat jij 'r zoo lief vond, en dat jij zoo huilen zou en bedroefd zijn als jij 'r dood zag liggen.’

Weer richten zich hun blikken vast en open op elkaar en beider oogen werden van tranen befloersd. Toen zei Marjon:

- ‘En nou, Jo, denk nu is. - Ik geef niks om dien man en jij niet, en misschien is er niet veel aan hem verloren. Maar zij doet 't wèl, - en als jij hem nu doodstak, dan zou je immers maken dat zij hem dood zag liggen en moest huilen. En wil je dat?’

Johannes oogen openden zich wijd en hij keek in de vlam van 't licht.

- ‘Jamaar!’ zei hij langzaam. ‘Zij bedriegt zich en hij bedriegt haar. Hij is heel anders dan zij denkt.’

Toen legde Marjon haar beide handen van de tafel tegen Johannes' arm en riep bijna luide:

- ‘Maar Jo! maar Jo! alles is immers anders als wij denken? Wie ziet er nu goed hoe de menschen en de dingen zijn? Ik vond die vrouw hatelijk en jij vond 'r lief. Jij vind die vent hatelijk en zij vind hem lief. Heusch! Jo, Vader alleen weet hoe de dingen zijn. Heusch, Vader alleen, geloof me. Wij zijn maar arme menschen, wij weten niks, niks.’

Toen legde zij ook haar hoofdje met de fijne blonde haren tegen zijn arm, en snikte hevig en Johannes, nu gansch gebroken innerlijk en verzacht, schreide mee.

Dan hoorden zij een deur opengaan op 't portaal. Wellicht hadden zij in hun aandoening te luid geproken.

Marjon vluchtte ijlings. In kalmer oogenblik zou zij daartoe te slim zijn geweest. Wel deed Johannes snel zijn licht uit. Maar toen zag hij, door de deur-kier, dat er iemand met licht op 't portaal was, er gebeurde eene ontmoeting en Johannes hoorde een kort heftig twist-gesprek, op met inspanning gedempten driftigen toon.

Het laatste wat hij verstond was: ‘morgen vertrekken.’

XIII

In de dagen dat dit alles voorviel, had ook een andere gebeurtenis plaats, die de meesten van u zich nog wel goed zullen herinneren. Het gebeurde namelijk toentertijd dat de Koning trouwde, en wel, zooals gebruikelijk is, met de Koningin.

Dat was de tijd waarin in alle plaatsen eerepoorten werden gebouwd en optochten gehouden, en waarin het overal zoo eigenaardig rook naar sparregroen en naar vetpotjes.

En de Koning en de Koningin hadden een geheel ander leven dan de kleine Johannes. Ze moesten zich telkens weer mooi aan laten kleeden en dan weer uitkleeden, en paradeeren en in staatsie zitten, en vervelende toespraken aanhooren en lange maaltijden bijwonen, en al maar buigen, buigen en minzaam wuiven.

Voor Johannes was al die drukte en dat vroolijke feesvertoon niets meer als een kleurige achtergrond, waartegen zijn eigen zwart leed des te scherper uitkwam. Al bekommerde zich iedereen om den Koning en de Koningin en niemand om den kleinen Johannes, toch vond hij zichzelven en zijn eigen verdriet daarom niet minder belangrijk.

Gij weet dat die feesten verscheiden weken duurden en in alle steden van 't land werden gevierd. En den avond volgende op den dag waarvan ik 't laatst vertelde, was er groot vuurwerk aan het strand, en Johannes ging daarnaar kijken met het geheele gezin.

En daar, midden in de drukte en 't gejoel, kon hij voor 't eerst weer een paar woorden spreken met zijn lieve vriendin, die hem zooveel pijn had gedaan. Marjon had hij niet gezien en hij wist niet of zij vertrokken was. Maar de gravin scheen hem even vriendelijk en opgeruimd als anders, en zij had hem niets gevraagd.

Op het terras, van waar zij de gouden vuurpijlen sissend zagen oprijzen, en de vonkenzonnen knetteren en knallen, terwijl een ‘hê-ê-ê!!’ van bewondering telkens uit de donkere, woelende menigte opsteeg, daar waagde hij het haar zacht aan te spreken.

- ‘Wat heeft u gister wel van me gedacht, mevrouw?’

- ‘Nu,’ zeide de gravin, terwijl ze tamelijk koel naar het vuurwerk bleef kijken. ‘Je bent me niet medegevallen, Johannes.’

- ‘Hoe bedoelt u dat? waarom niet?’ vroeg Johannes gegriefd.

- ‘Nu, dat begrijp je wel. Ik wist nu wel dat je burgerlijke connecties had en niet van zeer gedistingneerde familie afstamde. Maar ik hoopte door mijn invloed dat wat goed te kunnen maken. Maar voor zóó ordinair hield ik je toch niet.’ -

- ‘Wat meent u dan toch?’

Mevrouw keek hem even met een minachtenden blik aan.

- ‘Wou je dat nog eens woord voor woord hooren? - Liaisons met de ondergeschikten. En dat op jouw leeftijd! Fi! Fi!’ -

Dat was een verlichting voor Johannes.

- ‘O maar mevrouw! u vergist u heelemaal. Ik ben in 't geheel niet verliefd op dat meisje. Maar zij is mijn vroeger kameraadje en houdt veel van me. En ze zag dat ik gister ongelukkig was en toen kwam ze me troosten.’ -

- ‘Troosten?’ vroeg de gravin, weifelend, en niet zonder ironie, waarvan Johannes echter niets merkte.

- ‘Ja, mevrouw, zonder haar zou ik wanhopige dingen hebben gedaan. Zij heeft mij tegengehouden. Zij is een braaf meisje.’ -

Toen vertelde hij nog meer van haar.

Gravin Dolores geloofde hem en werd vriendelijker. Ze zeide met die vleiende stem, die Johannes zoo ongelukkig had gemaakt en die hem nu ook weer geheel bekoorde:

- ‘En waarom was je zoo wanhopig, mijn jongen?’

- ‘Begrijpt u dat niet? Om wat u mij gister vertelde.’

Zij begreep heel goed. En Johannes vond het al heerlijk dat zij het zoo vriendelijk wou aanhooren. Maar ze veinsde hem nog niet te verstaan, als scheen zooiets haar ondenkbaar, hoewel het haar streelde.

- ‘Maar hoe kan dat jou wanhopig maken, mijn jongen? Ik heb immers niet gezegd dat je daarom uit mijn huis zou moeten gaan.’

- ‘Als dàt gebeurt, mevrouw, denkt u dat ik dan bij u kàn blijven? Dacht u dat ik dat kon dragen? Maar het zal

niet gebeuren, wèl? Het was immers maar een grapje, was het niet? U plaagde mij maar wat, toe! zeg dat u me maar wat plaagde.' -

Nu was het al te duidelijk voor haar om langer te veinzen. Ze schudde het hoofd, half vriendelijk, half meewarig.

- 'Maar jongen! maar jongen!' zeide zij. 'Wat haal je je in 't hoofd.'

Johannes legde zijn handen om haar arm en vroeg smeekend:

- 'Het was toch geen ernst, niet waar?'

Maar zij maakte haar arm zachtjens los en zei:

- 'Ja, Johannes, het was wel ernst.'

Nu merkte hij dat hij nog weer opnieuw gehoopt had.

- 'Heb ik niets geen hoop?'

De gravin glimlachte hoofdschuddend.

- 'Neen, beste jongen, heusch niet. Zet je dat uit 't hoofd, voor goed.'

De laatste bundel vuurpijlen steeg met vervaarlijk gesis omhoog en klapte boven in de zwarte lucht met zacht gepaf en hellichte vonkenregentjes uiteen. Toen was het uit, demuziek speelde 'Wilhéllemussie va-han Nassòuwe,' en in de donkere menigte kwam drukker beweging terwijl aan alle kanten de straatjongens elkaar seinden met schel gefluit of uitgehaalde kreten van 'Jâân!' en 'Gerrèt!'

Johannes ging als verstompt en verdoofd door 't gejoel, wezenloos van vernieuwde pijn.

Zijn gastvrouw nu vol meelijden, zei:

- 'Weet je wel, Johannes, wat wij pater Canisius beloofd hadden? Hij zou je leeren wie Jezus is, niet waar? Wil je nu morgen met mij naar de kerk gaan? Dat zal je beste troost zijn.'

Een booze gedachte ging door Johannes' hoofd. Hij wou een vraag doen, maar kon den gehaten naam niet uitspreken.

- 'Gaat er nog iemand mee?'

- 'Ja, mijn aanstaande man gaat mee, hij is nu ook overtuigd dat er nergens rust te vinden is dan in de heilige Kerk.

Hij wordt katholiek, evenals ik en mijn kinderen.' -

Daarna zeide Johannes dien avond geen woord meer. Maar hij sliep rustiger dan den vorigen nacht.

XIV

Het was al vol in 't kerkgebouw toen Johannes, met de gansche familie, er binnen kwam. Hij en de anderen waren op 't deftigst uitgedoscht en Van Lieverlee droeg een zeer lange zwarte jas en een hoogen hoed. Dien nam hij eerbiedig af bij 't binnenkomen, en zijn blank gezicht, nu geheel gladgeschoren, stond ernstig en strak.

Koel, donker en plechtig was het binnen, de zonnestralen waren door de vensterruiten geel en blauw getint en wierpen vreemde vlekken op de gezichten en lijven der menigte, die al te wachten zat of de plaatsing besprak. Wierookgeuren hingen rond het altaar en het orgel speelde. Het was wel geen oude kerk, maar met schilderwerk en bloemensier toch mooi genoeg om Johannes zacht te ontroeren. En hij was zoo droevig en moedeloos gestemd dat hij moeite had, in den kleurigen schemer en bij dat plechtige geluid, zijn snikken te bedwingen.

Pater Canisius, op weg naar de sacristy en, hoewel nog niet gekleed, toch reeds met priesterlijken ernst op 't gelaat en in zijn tred, stond stil om hen aan te spreken, vriendelijk glimlachend. Even voelde Johannes zijn snellen scherpen blik van achter de dikke brilleglazen.

- 'Ziet u wel, pater?' zeide de gravin 'nu komen wij toch Jezus zoeken. Ook Johannes.'

- 'Hij wacht u!' zeide de pater plechtig en wees naar het groote kruisbeeld boven het altaar. Toen verdween hij in de sacristy.

Johannes richtte zijn oogen terstond naar dat beeld, en bleef het met aandacht beschouwen, terwijl men plaats nam.

In de schemerdonkere kerk hing het in 't sterkste licht. Het was blijkbaar van hout en bleek-rose geverfd met rare bruine en blauwe schaduwen; de wonden in de zijde, en onder de doornen op het voorhoofd, waren overdreven duidelijk, paars-rood en gezwollen, met dikke bloedstroomen, als van donkerrood lak. Het gezicht, met toe-oogen, stond huilerig benauwd en een potsierlijk groote ring van goud en edelsteenen prijkte om de roodbruine, regelmatig kurketrekker-vormige,

houterige lokken. Het kruis zelf was blinkend verguld, met ornamenten aan de vier uiteinden en op een netjes krullend papiertje boven 't hoofd stonden de letters I.N.R.I. Men kon zien dat het geheel gloednieuw en versch verguld en geschilderd was. Guirlanden en boeketten van papieren bloemetjes versierden het altaar.

Langen tijd, misschien wel een kwartier, bleef Johannes naar dat beeld kijken. ‘Dat is nu Jezus,’ prevelde hij bij zichzelf. ‘Daar heb ik nu zoo dikwijls van gehoord. Die zal ik nu leeren kennen en die zal mij troosten. Die heeft nu de wereld verlost.’

En hoe dikwijls hij het ook herhaalde, en zichzelf poogde te overtuigen, omdat hij zelf toch ook graag overtuigd en verlost zou worden, hij kon niet anders zien dan een afstootelijk leelijke, bloederige en pronkerige houten pop. En hij werd er dubbel zoo bedroefd en ontmoedigd van. Wel een kwartier had hij zitten staren en peinzen, en rondom hoorde hij de menschen praten, over den prijs dien ze voor hun plaats betaald hadden, en over het ophouden of afzetten van dameshoeden, en over de gereserveerde banken voor voorname families - toen ging de deur der sacristy open, en kwamen de koorknapen met hun wierookslingers, en de sacristijn en de geestelijken met hun mooie, goudgeborduurde gewaden langzaam en statig naar binnen. En terwijl de menigte knielde, knielde Johannes mede.

En ziet, toen Johannes, evenals alle anderen, naar den inkomenden stoet had gekeken en zijn oogen weer naar 't hoofdaltaar richtte, toen zag hij, tot zijn verbazing, dat er voor 't witte altaar een donkere gestalte geknield lag. In het schemerlicht was duidelijk te zien hoe hij vóórover lag, de armen op het altaar en het gezicht in de armen verborgen. Het was een man in een gewoon donker werkmanspak. Niemand, Johannes niet en blijkbaar niemand anders in de kerk, had gezien hoe hij er was heengegaan. Maar hij werd nu op eens door allen ontdekt en men hoorde een fluistering, een zachte opschudding langs de rijen loopen, als een windvlaag over een korenland, tot achter aan toe.

Zoodra de stoet van koorknapen en geestelijken in 't gezicht van 't altaar was gekomen, ging de sacristijn haastig uit de

rei en liep naar 't altaar toe om den vreemde te beduiden dat hij, misschien uit overdreven devotie of onbekendheid met kerkelijke vormen, zich aan ongepaste overtreding schuldig maakte.

Hij tikte den man op den schouder, maar deze verroerde zich niet. En in de ademlooze stilte die nu volgde, daar ieder het geval afwachtend waarnam, hoorde men duidelijk een diep, hartroerend snikken.

- 'Een boeteling! - een dronkeman! - een bekeerling!' hoorde men onder de menigte fluisteren.

De sacristaan, in verlegenheid, keerde zich om en wenkte pater Canisius, die met zwaarwichtigen tred, in volle priesterlijke staatsie naderbij trad, indrukwekkend als een fregat met witte, goud-doorweven zeilen.

'Deze plaats voegt u niet' zeide de priester met zijn zware stem, maar vriendelijk en niet bizonder luid. 'Ga achter in de kerk.'

Er kwam nog geen antwoord en de mensch bewoog zich niet. Maar in de nu nog doodelijker stilte klonk zijn weenen zoo sterk, dat vele menschen huiverden.

- 'Hoor je mij niet?' zei de priester met wat stemverheffing en lichten wrevel. 'Dat je berouw hebt is goed, maar hier behooren alleen gewijden, geen boetelingen.'

Dit zeggende vatte hij met zijn groote forsche hand den vreemde bij den schouder.

Toen hief deze langzaam, zeer langzaam het hoofd van de armen op en wendde het aangezicht naar den priester toe.

Wat nu geschiedde zal u door elk der honderden getuigen misschien anders worden verteld. En van wie het later hoorden, verstond ieder het anders en geloofde er niet meer dan het zijne van. Maar ik zal u zeggen wat Johannes zag en hoorde, even klaar als gij heden nog uw huisgenooten of bekenden hebt gezien en gehoord.

Hij zag zijns Broeders gelaat, bleek en lichtend, alsof een bundel blank zonlicht om zijn hoofd scheen. En de droefheid op dat gelaat was zoo diep en onuitsprekelijk, zoo bitter en toch zoo teeder, dat Johannes zijn beide handen op zijn hart moest drukken van pijn daar en zijn kaken samenbeet, terwijl hij met wijde, betraande oogen toezag, alles vergetend behalve dat lichtende gelaat vol droefheid.

Een tijd lang was het stil, doodstil, en zagen de mensch en de priester elkander aan. Totdat eindelijk de eerste sprak en vroeg:

‘Wie zijt gij? en uit wiens naam komt gij?’

Als twee menschen zóó tegenover elkaar staan en elkaar zoo toespreken, elk met alle kracht van zijn ernst, ten aanhoore van velen, dan is er altijd één die onmiddelijk door ieder als de meerdere wordt erkend, ook zonder dat men de betoogende kracht der woorden meet. Ieder voelt die meerderheid, al zullen velen het later weer vergeten en ontkennen. Is dat overwicht niet zeer groot dan verwekt het wrevel en woede, door verzet. Is het zeer groot dan brengt het tijdelijk rust en gedweeheid.

Hier nu was het overwicht zoo groot dat de priester zelf de houding van macht en zekerheid, waarmee hij was opgetreden, verloor, en deed, wat hij zichzelf later verweet als een zwakheid. Hij gaf rekenschap, antwoordende:

- ‘Ik ben een gewijd priester des drieëenigen Gods, en ik spreek uit naam van onzen Heer Jezus Christus, onzen Heiland en Verlosser.’

Er volgde een lange stilte, en Johannes zag niets anders als het lichtende menschengelaat en de oogen, die met een bitteren glimlach, vol mededoogen en droefheid, den rijkgekleeden priester bleven aanzien. Deze laatste roerde zich niet en stond met hangende handen en groote oogen te staren, als wist hij niet recht wat nu het waardigste was te zeggen of te doen. Maar hij zweeg en luisterde naar wat komen zou, zooals Johannes luisterde en allen in de kerk luisterden, als onder een overmachtigen ban.

De volgende woorden kwamen, en zoolang zij klonken, kon niemand aandacht geven aan iets anders, noch aan de schamele kleeding van hem die sprak, noch aan de onbegrijpelijke onderwerping van den statig getooide die luisterde:

- ‘Maar gij zijt nog geen mensch, wilt gij een priester des Allerhoogsten zijn?’

‘Gij zijt nog niet verlost en niemand met u is verlost, waagt gij het uit naam eens Verlossers te spreken.’

‘Ging uw Heiland op aarde in kleederen met zilver en goud?’

‘Er is nog geen verlossing, noch voor u, noch voor een der uwen. Het is nog geen tijd kleederen met goud te dragen.’

‘Spot niet en laster niet. Uw pronk is een bespotting des Allerhoogsten en een lastering van uwen Heiland.’

‘Acht gij het Godsrijk een peulschil, dat ge pronkt en jubelt, terwijl de wereld nog in waan en kluisters ligt?’

‘Zoo speelt het kleine meisje met een pop en noemt zich moedertje. Het solt en liefkoost en pronkt haar kindje op. Maar het is hout en verf en zemelen. En de echte moeder glimlacht, die de smarten en vreugden kent.’

‘Maar gij verzaakt het naakte, levende kindeke om de opgepronkte pop. En de moeder schreit tranen van bloed.’

‘Als pauwen stapt gij door uw marmeren kerken, blinkend van verguld, maar het koningrijk Gods laat ge liggen als een vervuild wicht op ongewasschen doeken, naakt en uitgeteerd.’

‘En de duivel heeft zijn vreugde in uw kerken en missen en gebeden en psalmen en schatten en gewaden, want het kindeke ligt naakt buiten uw achterdeur, bij de honden, en schreeuwt om moeder.’

‘Schreit als ik, schreit bittere tranen, want tweeduizend jaren is het kindjen oud en nog ligt het zonder gereinigd en geliefkoosd te zijn.’

‘Wat snoeft gij op uw wijding en spreekt van uwen verlosser? Nog zwoegt uw Heiland onder 't harde kruis, en al uw kerkpaleizen hebt gij nog boven op dat zware kruis gebouwd.’

‘Gij draagt den myter der Perzen en Egyptenaars, en den tabberd der Joden, en gij voert ook den geessel waarmede de Joden hem gegeesseld hebben.’

‘Zij hebben hem gebonden, gespuwd, gegeesseld, gekruisigd en gestoken, maar gij hebt hem tweeduizend jaren voor een langzaam vuur geroosterd.’

‘Voor het vuur van uw logens en verdraayingen, van uw valschheid en uw hoogmoed. van uw wreedheden en uw waan, van uw pracht en uw offeranden, van uw schendingen en aanrandingen en wederstrevingen van den God die waarheid is.’

‘U is gezegd uwen Vader te dienen in geest en in waarheid, en gij hebt hem gediend in letter en logen.’

‘Zijn profeten, die de waarheid liefhadden boven hun leven, gij hebt ze verbrand en tot martelaren gemaakt.’

‘Maar voor de wereld, die gij heet te verachten, hebt gij den trotschen nek gebogen. Wijzen hebt gij verbrand en gekerkerd in naam des Vaders, maar hun wijsheid hebt gij weer moeten verzwelgen, toen de wereld u het mes der schande op den strot zette.’

‘Want de wereld, die gij veracht hebt en verzaakt, is wijzer dan gij, en schooner dan gij, en heiliger nog dan gij.’

‘Zwart als de raven, zwart als de kevers, als de mollen, als de dieren die in 't slijk leven, vuil-zwart zoekt gij door de lichte wereld uw heimelijken weg. Maar in uw kerken troont ge en pronkt ge als koningen, in violet, en geel, en purper en goud-brokaat.’

‘Maar er is u niet gezegd een koninkrijk te stichten voor u enkelen, een koninkrijk van gewijden en uitverkorenen in een wereld van onheiligen en onmondigen.’

‘Er is u gezegd het koninkrijk Gods te verbreiden over de gansche aarde, over allen die treuren en verdrukt zijn.’

‘Er is u niet gezegd de wereld te verachten en te verzaken, maar er is u gezegd de wereld te heiligen.’

‘Wat scheurt gij de wereld in tweeën, sprekend van gewijden en ongewijden. Uw Heiland leefde tusschen boeven en stierf tusschen moordenaars, - nochtans heeft hij hen het paradijs beloofd.’

‘Niet aleer ieder mensch gewijd is, en iederen dag een heiligedag, en ieder huis een Gods-huis, niet aleer moogt ge van verlossing spreken en u tooien in wit en goud.’

‘Wee u, gij wereldverzakers! Is de wereld u niet gegeven door den Vader, het heerlijkste en kostbaarste aller geschenken van den allerliefsten vriend?’

‘Wat waagt gij te verachten?’

‘Een stuiver van uwen vijand zult gij nog eerlijk bewaren, en het heerlijkst geschenk des Allerhoogsten verzaakt gij?’

‘Spreekt gij in naam des drieëenigen Gods? Maar den Vader hebt gij in 't aangezicht geslagen, den Zoon hebt gij ge-

marteld en den heiligen Geest hebt gij geweld aangedaan.’

‘Er is u gezegd dat God waarheid is. En gij hebt de waarheid wederstreefd, met macht van foltertangen en kerkers en brandstapels.’

‘Den menschenzoon hebt gij tot een spotbeeld gemaakt, een schild voor logen en geweld, een voorwendsel voor krijg en bloedstorting, een afgod der onnatuur.’

‘En aller zonden ergste, het vergrijp aan den heiligen Geest, dat is het brood wat ge eet en het water waarin ge zwemt.’

‘Gij slaat den Geest in boeien en gedoogt zijn vrijheid niet. Dit is der zonden ergste, gij weet het.’

‘Waar God alleen regeeren mag, het vrije menschenhart, daar stelt gij uzelf met uw wetten, en leerstellingen, en geschriften en bedenksels.’

‘Meent gij, onzinnigen, dat de wijsheid des Eeuwigen kan bevat worden in een kerker van beschreven en bedrukt papier?’

‘Rag en vuilnis zijn hem uw heilige boeken, want Hij leeft en beweegt eeuwig en kan niet begrepen worden door boek noch brein. Als stroomend water is Gods wijsheid, het is u gezegd. Eeuwig wisselend, eeuwig dezelfde, kan geen vast woord zijn vlottende wijsheid beelden.’

‘In één schuchter gestameld woordje van een arm heidenkind zal meer van des Vaders wijsheid zijn, dan in al uw decreten en bullen en consiliën.’

‘Zult gij den Vader spreekbuizen voor den mond zetten, opdat hij spreke waar u belieft? Maar Hij zal spreken waar Hem belieft.’

‘Zult gij Hem met den vinger wijzen en zeggen ‘Hier! deze zal uit Uw naam spreken, en deze zult Gij wijsheid geven, en deze zult Gij verstand inblazen, en deze zult Gij redden en deze verdoemen.’?

‘Maar Hij zal zeggen “Daar!” en uw wijzingen achten, zooals de lava uit een vulkaan de wegwijzers acht op de hellingen, en de kruisjes.’

‘Maar uw waan en hoogmoed is al gewroken, want de wereld beveelt u, als de jager zijn hond, als de kermisklant zijn aap. Gij trekt den wagen van vorsten en geldmannen, en voor de machtigen maakt gij grimassen.’

‘Zij bouwen u kerken en gij leest hen missen, al waren ze satan zelf.’

‘De wereld heiligt zich zonder u, en gij heiligt u om de wereld.’

‘Zoo uw pausen niet meer liederlijk zijn, en uw prelaten niet meer verkwistend en uw monniken niet meer lui, het is omdat de wereld u gedwongen heeft. Maar gij hebt de wereld tot niets gedwongen.’

‘Tegen den woeker hebt ge u gekant, maar de wereld wilde woekeren. en gij woekert met de wereld. Zoo zijt gij de aap en het knechtje van de wereld.’

‘En waar gij mededingers hebt, daar toont ge u ingetogen. Maar waar ge zonder mededingers zijt, daar verpest ge de landen als weleer.’

‘Zoo vaart ge achter de wereld aan, als een gevangen haai achter een zeilend schip. Ge spartelt en wentelt, maar de wereld wijst den weg, niet gij.’

‘Als een ketel, door kwajongens gebonden aan den staart van een hond, zoo ratelt gij achter den vaart der wereld aan, met holle bedreigingen. Gij verschrikt, maar leidt niet.’

‘Ja, de heiliging der wereld wederstreeft gij, want het goddelijk vuur der kennis wilt gij bedekken voor de menigte, met uw handen. Maar de vlam slaat door uw vingers en verteert ze.’

‘Wat hebt gij gedaan voor de schapen die u toevertrouwd waren? Voor de armen en beroofden? Voor de verdrukten en onterfden?’

‘Onderwerping hebt gij ze geleerd, ja, onderwerping aan den Mammon. Voor satan hebt gij ze leeren buigen in ootmoed.’

‘God's licht, het licht der kennis hebt gij ze onthouden. Wee u!’

‘Bedelen hebt gij ze geleerd, en de roede kussen die hen sloeg. De schande van den aalmoes hebt gij bemanteld, en de oneer der slavernij hebt gij goed-gepraat.’

‘Zoo hebt ge den mensch vernederd en de menschenziel mismaakt.’

‘En van de vruchten hunner handen, hebt ge uw kerken versierd en uw nietswaardige lijven opgetooid.’

‘Den duivel hebt gij opgeroepen in de harten, den duivel der

vreeze, voor hel en verdoemenis. En het naar God streven van het vrije hart hebt gij gedood. Het brandend geweten hebt gij gesust met biecht en aflaat.'

'Van de liefde tot den Vader hebt ge een koop gemaakt, een vuile handel. Niet uit liefde, maar om het zoete loontje leert gij wèl doen. Gij belooft zaligheden aan wie naar uw raad handelen. Maar gij kunt al zoo goed maan en sterren verschenken.'

'Is u niet gezegd dat gij kwaad met goed zult vergelden? En is God minder dan een mensch dat hij anders doen zou?'

'Goed voor u is het dat Hij niet anders doet, want waar was uw redding?'

'Want gij, en gij alléén zijt nog het adderenbroed, waar tegen hij heeft getoornd, die zacht was voor overspeligen en moordenaars.' - -

Onder het spreken was de mensch in volle lengte opgerezen, en hij scheen nu zeer groot in aller oog.

En toen hij dit gesproken had, strekte hij de rechterhand naar achter en vatte het groote gulden kruisbeeld bij den voet. Het knapte af als glas en hij wierp het op den marmeren vloer, voor de voeten van den priester. Het beeld brak in vele stukken, het bleek geen hout, maar pleister.

'Sacrilégie!' riep de stem van den priester, als benauwd uit zijn keel gewrongen. Zijn groot gezicht was purper en zijn oogen puilden uit.

De mensch antwoordde rustig:

'Neen! maar mijn recht. Want gij zijt de heiligschenner en godslasteraar, die van den menschenzoon een afzichtelijk spotbeeld maakt.'

Toen trad de priester naar voren en vatte Markus bij de pols. Deze weerde zich niet, maar riep met zeer luide stem, die galmde door de kerk:

'Doe uw werk, Kajephas!'

Daarop liet hij zich wegvoeren naar de sacristy.

En terwijl de menschen nog, als bedwelmd, roerloos bleven zitten, wrong Johannes zich ijlings en gejaagd tusschen de banken, en door de menigte heen.

Pater Canisius kwam terug, nu veel kalmer en minder rood. En terwijl de Sacristaan met een grooten stoffer en blik de stukken van het gevallen kruisbeeld bijeen veegde en in een mand wierp, wendde de pater zich tot de aanwezigen en zeide:

‘Hebt medelijden met een arme waanzinnige. Wij zullen voor hem bidden.’

Daarna werd de dienst zonder stoornis ten einde gebracht.

(Wordt vervolgd).

Uit den cyclus 'Sintjans-lot'*)
Door
W.L. Penning Jr.

I.
Voorspel:

Blad uit mijn droomhof.

Aan Albert Verwey.

Heel de wereld hebbe uw liefde,
Holland heeft die bovenal;
In uw werken leeft en streeft het,
Straalt het boven volksverval;

Zijn natuur vervult uw zangen;
- Vriend! wat Holland eigens had
In mijn plat geboorte- en speeloord,
Zinge u 't duimvaarts waaiend blad.

Een wonder zegende mijn oogen,
O God! ik zag -
Z a g - en herkende (uit jaren langvervlogen)
Eenvoudige natuur maar hemelsch door haar lach.

Teêr hemelblauw vervloeide in rozen
En avondgoud,
Al dubbelschat - door Schie-glans, rimpellooze,
En kaatsing uit den Plas, weidsch heen naar purp'rend hout.

*) Ter perse bij Meindert Boogaerdt Jr. te Rotterdam.

Uit stille bloemen-oceanen
Zag 't voorjaar rond,
Knikte zoo blij - dat blind van vreugdetranen
Mijn oog zich willig sloot, wijl 't binnenlicht volstond.

Daar 'k had aanschouwd, waardeerde ik geuren!
Waardeerde ik klank!
Naar 't sjilpend nestje had ik bouw zien beuren -
Wat me opriep uit gepeins, een láchstem nu had dank!

Verrast ontwaarde ik in dien jongen
Mijn vroeger Ik;
Speelsch kwam hij de eertijds Burchtlaan uitgesprongen -
Maar wat sinds Riddertijd verstomd was, trok zijn blik:

Ten bodem uit, pal uit struweelen
Blonk ros geschut,
Afkomstig nog van een der zes kasteelen[1)]
Waar de oude Schie-stad door beroerd was of gestut;

Nieuwsgierig tastte in de oorlogskaken
De kinderhand -
En streelde er mos!...En vlug in 't kennismaken
Werd klaut'rend, eed'le Burcht! uw vuurmond overmand.

'Hier' zei'k - en luisteroogjes blonken
Toen 'k me overboog -
'Heeft me eens uit leeuwrikbekje een zang geklonken,
Opwiekend van 't kanon, voortjuub'lend ginds omhoog.'

‘Ach, kijk...’ riep 't knaapje, droefs ontdekkend
In fraai schild'rij:
Gebogen zeulde, een lange schuitlijn trekkend,
Een teng're vrouwsfiguur -, zacht gleed de l a s t voorbij.

Rust hield de kleine lage molen
Met blozend zeil;
Gedekt nog graasde - of onder ‘lauw’ gescholen
Lag 't bonte volkje al neer; hupsch kloste een riem somwijl;

Dan hoorden we in de veerboot praten,
Van 't veerhuis - jok!
Een hond sloeg aan; bij 't herdershutje blaatte,
Ver weg op de' *Ouden dijk*, de troep die kooiwaarts trok.

Freek's diepe herderstem verflauwde,
Geluid stierf weg;
Rechts steeg de rook die uit de hoeve blauwde,
Boomknopsel glom of 't smolt, malsch plooisel droeg de heg.

Thans leek me ons boschje in weerschijnluister
Een kerkkapel;
Was 't ademtocht dien 'k hoorde? of luchtgefluister?
Elk sprietje gloeide in vrede, en damp werd kleurenspel.

En 't kind een juichkreet op de lippen,
Wees - toovernat!...
En kijkend zag 'k, ach! zag al half ontslippen
Waar onlangs 't veldijs smolt, het spiegelbeeld der stad.

Haar torenklokken hoorde ik spelen,
Gedempt, verzoet...
Maar wáár was 't Kind om in 't genot te deelen?
Vreemd! was ik zelf dat kind? één jeugdlach mijn gemoed?

Stil lig 'k ontwaakt uit ziende droomen
Als nacht aan nacht
Elk uur van slaap, sinds 't licht mij werd benomen,
Als halve sluimer reeds begooch'lend met zich bracht.

Verbeelding tast weêr, grijpt naar schatten -
Bij 't zien me ontgaan?
- Wat twijfelblik nog even wist te omvatten,
Schijn-landschap! klaar zie 'k U; gemis grift ‘winst uit waan;’

Zie hier - en 'k tart mijn blindheids donker -
Die vaart, die bocht,
Dat witte tolhuis met zijn ruitgeflonker,[2)]
't Wigvormig tuintje er vóór, waar 't kind een bloemkrans vlocht;

En dáár, van verre huiswaarts wenkend,
Dat spiegelbeeld
Waar 't kind verrukt op wees...
Z i j n lach gedenkend,
Zij mijner vaderstad een klachtloos lied gespeeld;

Als kwam ik in haar beier-toren[3)]
De toetsen slaan,

3) BEETS, in zijn aantrekkelijke *Verpoozings*-studie H u i b e r t C o r n e l i s z P o o t, slaakte bij zijn beschouwing van diens min-natuurlijk opgezet Trouwdicht voor Magdalena Penning en Mr. Simon van der Sleiden den zucht van verlichting: ‘Indien maar eenmaal de toren van Schiedam uit het gezicht is...’
Van jongs af heeft me die dankzegging een beetje geprikkeld; en mijn late bundeltje S i n t j a n s - l o t mist niet alle beteekenis van een schertsend opgenomen handschoen voor de eer dier stad - waar we den schrijver der ‘Camera Obscura’ meermalen den katheder mochten zien beklimmen.
In zoo'n meer of min vermetel dicht-ondernemen mijnerzijds, zou B e e t s zelf - die den ex-Schiedamschen jongeren kunstbroeder wel mocht - zeker heimelijk schik hebben gehad.

Als mocht omhoog in eenzaamheid verloren
De oud-burger haar 't Stadsklokkelied doen hooren,
Stel 'k me enk'le steêlui voor - die luistrend blijven staan.

II.
Naspel:

Klokgelui voor mijn Zuster.

Vaak wanneer te winteravond
Hier de kerkklok komt te luiden,
Hoor 'k haar galm als op een sprookje
Op iet langverledens duiden.

Van de zeekust naar den Schiekant
Voel 'k mijn geest door 't luchtruim varen,
Stil op klankgolf wederkeeren
In de vreugd der kinderjaren.

And're klokken, grootsch en statig
Uit een eeuwenouden toren,
Krijg ik dan te schemerure
Weer in 't Ouderhuis te hooren.

Vader, die van 't haardvuur opkijkt,
Zie 'k uw lange krullen streelen;
‘Kindren (peinst hij) nu hoort moeder
In de kerk het orgel spelen;’

Aan zijn knie, zien we in een verte
Onder 't kaarslicht op de kronen
Moeder over 't Boek zich buigen,
Waar ze uit zingt bij orgeltonen -

Meêzingt met wel duizend menschen,
Tot één stem doet handenvouwen;
Oogen toe staan stille mannen,
Zitten meêgebogen vrouwen.

Onderwijl, hoor 't haardvuur knett'ren -
V o r s t beloven weêr zijn kleuren;
In verbeelding laat een glijbaan,
Nu een echte, zich bespeuren;

Gister over namaak-ijsbaan,
Op met zeep besmeerde planken,
Liet de meid me al schaatsenrijden
Tusschen kantelende banken.

‘Morgen komt de sleê van 't zolder’
Vlassen, juichen, zién we al samen!

Kijk de dooisneeuw maar'res bleeken,
Bloemen krijgen we op de ramen.

Stil! aan de achterdeur hoor 'k mor'len....
Die daar naast-ook knarst weer open -
Stoeiend komen buurtrawanten
't Havensteegje al uitgeloopen - -

Knap gemikt, maar rap ontweken,
Barst een bom op onze ruiten!
‘Ei! (lacht vader, die juist opsteekt)
Sloop weêr de oud're broêr naar buiten?’

Half verblind van 't fidibusje,
Vegen wij jaloersch de glazen,
Zien we in 't maanlicht op de sneeuwkâ
Schimmenspel van gooiersbazen...

Wat een durf, om op zoo'n stillen
Zondagavond zoo te dollen,
Dat langs de overkantsche huizen
De echo meêspeelt, meê loopt hollen!

‘Vreemd is 't denkbeeld (vaders beefstem
Lokt ons weêr tot bij hem zitten)
Dat onze oudste in groene bosschen
Nu wat uitblaast van de h i t t e -’

En ten oorlog op wou trekken,
Hebben we eerst daarna begrepen;
Zuchtend nog weet de aartsverteller
Ons, zichzelf ook, meê te slepen....

Zus! hoort ge ook die sneeuw nog piepen
Onder prettig vlugge stappen?
Oók nog vaderliefs vertel-stem?
En ons vragen? en ons snappen?

‘Al zóó laat!’ verbaast zich 't drietal,
Opgeschrikt uit riddertijden;
Donker-iets tikte op de ruiten -
Saam al naar de deur wij beiden!

‘Vriest het hard?’ vraag 'k; mof en boa
Aaien in 't voorbijgaan wangen,
Die belust op winteradem
Toch nog liéver zoen ontvangen.

‘Kou breng 'k meê!’ lacht de ingehaalde;
‘“Geur van kou!”’ verzekert vader;
Immer hoflijk als een bruigom,
Schuift hij moeders stoel al nader.

‘Eerst me ontdoen van de opperkleêren,
En - de lamp op; sluit de luiken,
Beste junior! Grage magen
Willen meer dan Sprookjes ruiken.’

‘Moedershulp’ had schuifgordijntjes
Afgelicht en weggehangen,
Valgordijnen laten zakken
Over 't liedje van verlangen, -

Dralend sluit ik; weg het maanlicht?
Sneeuw- en boompracht? glanzig water?

Maar een ziertje mag 'k nog smokk'len,
Bouten opslaan - vlei ik - láter?

Onverbiddelijker bouten
Zijn er sedert vastgeslagen,
Zusje! ook op de levensluiken -
Maar iets keert er uit die dagen:

Zooals bedtijd toen verzoend werd
Door weêr lui'en uit dien toren -
Negenuurklok, die nog immer
In Sintjan's-stad zich laat hooren -

Zoo ook luidt er aan den avond,
Donkere' avond van ons leven,
Nog een sprookjesklok, een feestklok
Uit verloren lichte dreven:

Diep uit saamdoorleefde jonkheid
Rijst er nog een jeugdvertóóning;
Vroolijk nog looft navertelling
't Naspel in hereende woning.

En wat somber in mij welkte,
Hief zich weêr met kleur en klanken;
Hoor het dorrend groen nog ruischen,
Zie - u lovend - nieuwe spranken!

Dat er in den boom nog groei zit,
Moet al wie ons lief is weten;

En Sintjans-lot in den vreemde,
Zou 't Sintjans-klok doen vergeten?

Ieder keer dat luchtig galmend
Hier de kerkklok over 't plein luidt,
Rijst voor ons de eerwaarde toren
Die ver-weg volstatig rein luidt -

Rein luidt over zwarte daken,
Waar met de eeuwen voortgeboren
Ons geslacht zijn schouw uit opstak,
En als rookwolk ging verloren?

‘Wat in 't lied wil blijven leven,
Moet in 't leven onderduiken...’[1)]
Gauw! vertel...laat me u erin'ren -
Eer de bout gaat op de luiken.

's Gravenhage, XVI van Slachtmaand 1905.

Eindnoten:

1) Het hier bedoelde slot De Starrenburg - ook bewoond geweest door het geslacht Van Hogendorp, en in gemeubelden staat, maar langs vermolmde trappen en over zwiepende vloeren nog door mijn ouders bezichtigd - verdween tusschen zeventig en tachtig jaar geleden. De Slot-naam, zeker nog wel op de landhekken te zien, bleef aan de Boerderij verbonden.
2) Het sedert verbouwde tolhuis bij Overschie, wier Plassen (Delftwaarts) evenmin meer te vinden zijn als het eenzame poldermolentje halfweg Schiedam.

1) SCHILLER.

Kantteekeningen op het Indische-Begrootings-Debat
Door
Mr. P. Brooshooft.

Aan het slot van eenige artikelen '*Politiek zonder hart*', in de *Telegraaf* van 9 October, schreef ik:

'Maar ik weet wel dat ik voor doove ooren preek. De gouverneur-generaal van Heutsz staat op het voetstuk der volksverblinding, en dit is hechter dan graniet. Naast hem, als tweede in den lande, staat thans een zoon der door ons Hof meest begunstigde Oost-Indische ambtenaars-familie, hem door de jongste hechte ineenvlechting der belangen Van Heutsz-Van der Wijck ten volle toegedaan. Geen ontkomen aan het kortzichtige autocratisme is dus voor Indië meer mogelijk. De minister zal blijven approuveeren, de pers admireeren, de Kamers, schoon lichtelijk amendeerend, concedeeren. En Indië zal flaconneeren.'

Het bankroet eerst later.

Het laatste heeft nog enkele jaren den tijd. Ik versta onder op de flacon gaan van Indië het niet kunnen nakomen zijner verplichtingen jegens het buitenland, met waarschijnlijk volgende tusschenkomst van vreemde mogendheden, zooals het o.a. is gegaan in Egypte. Dit verwacht ik over een jaar of vijf, zes, zeven...tenzij Nederland zich alsnòg executeere, hetzij door reeds vroeger de tekorten aantevullen, dus de verzekering van minister Idenburg te logenstraffen dat het met het schijncadeau ad 40 millioen van alles 'af' was ('Armenzorg', zooals Troelstra geestig zei) hetzij door, als de nood aan den

man is, onder groot misbaar van land en volk en dan *zonder* oeconomisch nut voor Indië, te doen wat het sinds lang had moeten doen: teruggeven van een deel der Indische millioenen, waarmêe het vroeger zijn maag heeft overladen. En wanneer het dan niet tevens nóg een flink bedrag uittrekt om landbouw, industrie, credietwezen, politie, onderwijs in Indië te doen opleven, zal zich die millioenengeschiedenis telken jare herhalen tot het droevig einde, d.w.z. tot zoowel Indië als Nederland au bout de leur latin zijn en als zelfstandig rijk van den aardbol verdwijnen.

Dit voorspel ik met vaste overtuiging, zonder mij te laten afschrikken door de grappen waarmee men de profetiën van Van Kol tracht belachelijk te maken. Niet minder dan Van Kol voel ik mij boven ridiculiseering verheven, want wij waarschuwen met vollen ernst en met minstens evenveel kennis van zaken als zij, die zich om ons 'pessimisme' vroolijk maken. Bovendien behoef ik niet, zooals men Troelstra en Van Kol ook al toeschrijft als uitsluitend motief voor hun optreden, propaganda te maken voor een partij, want ik ben bij geen enkele partij aangesloten. Ik spreek alleen op grond der waarneming, dat men zóó onrechtvaardig, zóó kortzichtig, zóó ondankbaar kan handelen jegens het prachtige land, dat bij goede verzorging werkelijk de schoonste parel had kunnen worden aan het eilanden-snoer dat zich slingert om den evenaar. En wanneer men zich verbaast dat ik dit finantieele desaster voorspel juist nu er een landvoogd naar Indië is gezonden om met ijzeren greep te *bezuinigen*, d.i. het finantieel evenwicht te herstellen, dan verwijs ik naar mijne vorige artikelen in de *Telegraaf*, om te doen begrijpen het onoordeelkundige, het onwezenlijke dier bezuinigingen, kortweg samen te vatten in deze vergelijking: de heer Van Heutsz tracht Indië's financiën er weer bovenop te helpen zooals een fabrikant, die den achteruitgang zijner zaken zou willen bezweren door steenkool te onthouden aan zijne machines en zijn werkvolk half geld te betalen, maar tegelijkertijd duizenden en duizenden uit te geven voor nieuwe ingewikkelde werktuigen (expeditiën).

Het overige in vollen gang.

Hebben wij dus voor den laatsten slok uit de bittere flesch

nog eenige jaren tijd, het eerste deel mijner voorspelling, het approuveeren, admireeren en concedeeren is reeds in vollen gang, en nog ontmoedigender dan ik had gevreesd. Minister Fock *approuveert* niet alleen 's landvoogds politiek van brandstofonthouding en kostbare machines, neen hij verdedigt ze met handige eloquentie, een betere zaak waardig. Niet de zorgvolle voogd der inlandsche bevolking stond daar achter de groene tafel, maar de gladde advokaat, die zijn pleit wil winnen. Voor deze talentvolle verdediging moet ik zelfs allereerst mijn bewondering betuigen. Ik had niet gedacht, dat voor *zulk* een begrooting nog zóóveel zou zijn te zeggen. Hier werd werkelijk een vuist gemaakt zonder hand. Zal minister Fock al nimmer te boek staan als redder van Indië, zijn naam als slagvaardig ministerieel debater is reeds nu gevestigd. Aan de verdiensten van zulk een advokaten-pleidooi paarden zich echter alle gebreken: ontwijkingen, verplaatsingen der quaestie, vage toezeggingen, botte ontkenningen, verregaande sofismen. Als een staaltje der laatste kan dienen het antwoord des ministers op het door Van Kol uit mijne *Telegraaf*artikelen overgenomen verwijt, dat het nieuwe koloniale régime is een

politiek zonder hart.

In navolging van den vrijzinnig-demokraat Bos noemde de minister dit ‘een groot woord’, en hij voegde er bij: ‘waarmede men wel Indië tot financieelen ondergang kan brengen, maar waarmede men ten bate van de inlandsche bevolking niets tot stand brengt.’ Kan men duidelijker oorzaak en gevolg met elkaar verwisselen? Niet de qualificatie immers, maar slechts de politiek die haar uitlokt kan Indië finantieel te gronde richten. Wanneer een werkelijk eerlijke, trouwhartige politiek jegens Indië wordt gevolgd, dan zal geen valsche bewering van journalist of kamerlid, dat deze politiek zou zijn een hartelooze, Indië kunnen ten val brengen. Omgekeerd, wanneer inderdaad een staatkunde zonder hart op Indië wordt toegepast (met het oog op onze koloniale geschiedenis zal de minister de mogelijkheid hiervan toch wel erkennen?), dan zal niet het *verwijt* van deze verkeerdheid Indië schaden, maar de verkeerdheid *zelve*. Niet meer achter de groene tafel staande om zijn cliënt er door te halen, maar rustig in zijn denkstoel

gezeten, zal de minister de juistheid hiervan erkennen. Maar dan trachte hij in 't vervolg ook niet meer de kritiek te muilbanden met dergelijke scheve voorstellingen. Het zou wat ál te gemakkelijk zijn, den toestand waarin Indië is gebracht door de talrijke ongerechtigheden der Nederlandsche politiek te brengen voor rekening dergenen, die op deze ongerechtigheden de openbare aandacht hebben gevestigd.

Het sterkst wellicht was pleiter - ik wil zeggen de minister - in zijne

ontwijkingen.

Zoo betwistte hij het recht om te zeggen, dat in deze begrooting door den Gouv.-Generaal met ruwe hand het snoeimes is gezet, met kunst- en vliegwerk bezuinigd - van welke waarheid zich tot mijn genoegen ook de katholiek Van Vlijmen tot tolk maakte - door dezen zijsprong: ‘Wanneer men bepaalde uitgaven kan aanwijzen, die ten onrechte zouden zijn geschrapt, dan ben ik gaarne bereid daarover in debat te treden, maar spreekt men in vage algemeene termen, zooals genoemde sprekers hebben gedaan, dan kan van mijn zijde niet anders volgen dan een korte ontkenning en een protest.’

Dit is wel gemakkelijk. Maar ongelukkig hebben bedoelde sprekers die bepaalde uitgaven in grooten getale opgesomd, voor landbouw, politie, bevloeiïng, geneeskundige dienst, credietwezen, onderwijs, wat niet al. Nu kan de minister het hiermee niet eens zijn, maar duizenden, ook in Indië zelf, zijn wel degelijk met Van Kol, Van Vlijmen en den ondergeteekende van meening dat op al die zaken ‘ten onrechte is geschrapt’, en een korte ontkenning en protest van een minister, die zijn landvoogd verdedigt, legt daartegen niet het minste gewicht in de schaal. Ja - ik teeken het voor de historie op - minister Fock heeft den Gouv.-Generaal Van Heutz voor deze begrooting, die een zekeren roep zal achterlaten.

lof durven toezwaaien.

‘Bij het bespreken van die bezuinigingen en die versterking der middelen, mag een woord van lof niet onthouden worden aan dengene wien de lof toekomt, namelijk den Gouverneur-Generaal, want deze heeft met kracht ingegrepen in organisaties

waarop kon en moest worden bezuinigd' (zegge alweer: onderwijs, openbare werken, genees- en verloskundige dienst, politie, landbouw, etc.)'.

Alzoo minister Fock op 22 November 1905. Wanneer de resultaten dier bezuinigingen en nieuwe belastingen voldongen feiten zullen zijn, hoop ik er hem nog eens aan te herinneren.

Een ander merkwaardig staaltje van evasieve repliek was 's ministers verdediging der bekende circulaires van den Gouv.-Generaal tot

opdrijving der bedrijfsbelasting.

De ergernis daarover had den minister zoozeer verwonderd, dat hij aanvankelijk meende dat Mr. Maclaine Pont in de Ver. voor St. en St. een *andere* circulaire op het oog had dan de aan den minister reeds bekende en in de *Nieuwe Courant* van 26 October gepubliceerde. Een telegram van den landvoogd meldde hem echter dat geen andere is verschenen. Welnu, die circulaires van 25 Nov. 1904 en 7 April 1905 zijn dan volgens hem, wel verre van laakbaar, zeer loffelijk.

'In de eene circulaire toch is sprake van de belasting op te leggen aan de *meergegoeden* en wordt er op aangedrongen dat dezen behoorlijk zullen belast worden, terwijl in de andere circulaire gezegd wordt dat de ambtenaren, die hun taak ten aanzien van de belastingen te veel aan inlandsche of ondergeschikte ambtenaren overlaten, hun plicht niet doen en dus geen promotie zullen maken.' (*Handelingen* blz. 145). Dit is weer een evasieve voorstelling van zaken. Vooreerst worden in de circulaire van 25 November niet *uitsluitend* genoemd de meergegoeden. Zij zegt wel: '*met name* van het gegoede deel van hen' (de belastingschuldigen), maar een oogenblik te voren verklaart zij dat de Gouv.-Gen. meent de geringe toeneming der opbrengst in de laatste jaren 'gedeeltelijk te moeten toeschrijven aan den te lagen aanslag der belastingschuldigen, *vooral* van de meergegoeden onder hen'. Dit 'vooral' heeft geen beteekenis, tenzij men aanneme dat de landvoogd ook doelt op een deel der mindergegoeden. Maar vooral in den vorm der *geruststelling*, die de minister ter zake aan de Kamer gaf, kwam de halfslachtigheid zijner bedoeling uit. 'Om verder - zoo sprak hij volgens het officieele verslag -

ook bij de ambtenaren alle misverstand te voorkomen, wensch ik, nu over die circulaires zooveel is geschreven en nu naar aanleiding daarvan zulke onjuiste oordeelvellingen zijn uitgesproken, hier uitdrukkelijk te verklaren dat noch het opperbestuur noch de Gouverneur-Generaal wenschen dat de inlandsche bevolking zwaarder zal worden belast dan met de *bepalingen* in overeenstemming is te brengen, en dat de Regeering de ambtenaren die de belasting *onrechtmatig* opdrijven niet in aanmerking zal brengen voor promotie en traktementsverhooging, maar dat zij veeleer kans hebben op bestraffing en ontslag.' In de twee door mij gecursiveerde woorden ligt de onzuiverheid van dit antwoord. De ergernis toch over de circulaires is niet deze, dat de Gouv.-Generaal daarin de ambtenaren zou hebben aangemoedigd, aan te slaan tegen de *bepalingen*, *onrechtmatig*. Dat zou wel een comble zijn, dat de landvoogd zelf te verstaan gaf: neemt wat meer dan de wettelijke 2 en 4 procent, of sla ook inkomentjes aan beneden de vrijgestelde 25 gulden (!). Maar de toestand, ook aan den heer Fock uitstekend bekend, is deze, dat met geen mogelijkheid door de ambtenaren het juiste inkomen van kleine en groote neringdoende inlanders kan worden berekend, dat zij er dus met voorlichting der inlandsche hoofden, die er nog *iets* van kunnen weten, maar een slag in slaan, en dat dus een aansporing van den Gouv.-Generaal om voor hooger ophrengst te zorgen eenvoudig deze beteekenis kan hebben: sla dien slag eer te hoog dan te laag, en zoo gij dit *niet* doet zult gij het voelen in uwe bevordering. Is het niet duidelijk, welke uitwerking zulk een wenk van den grooten heer moet hebben op de zedelijk het minst sterke, vooral op de *inlandsche* ambtenaren? Onder de vreeze voor hunne promotie zullen zij zoowel kleine als groote neringdoenden zoo zwaar mogelijk belasten, daardoor voor velen *feitelijk* de 2% (inlanders) en 4% (Vr. Oosterlingen) van hun inkomen belangrijk overschrijdende, en toch zonder eenige schending der 'bepalingen'. Eene toezegging des ministers, dat Opperbestuur en Gouv.-Generaal streng zullen waken tegen schending der 'bepalingen' en *onrechtmatig* opdrijven, gaat dus geheel langs de zaak heen en past volkomen in het kader der gladde advokaterij, waarmeê deze begrooting is verdedigd.

Niet minder doet dit de door den minister beweerde

vermindering der militaire uitgaven.

In allen ernst betoogt hij, dat die uitgaven in de laatste jaren zijn afgenomen en gaat hij daarbij uit van het op de begrooting geraamde bedrag van ruim 48 millioen.

In verscheidene vorige jaren, zegt de minister, waren zij veel hooger, gij ziet dus dat wij ze trachten in te krimpen; en met voldoening voegt hij er bij, dat de Gouverneur-Generaal nog verschillende andere voorstellen heeft gedaan om ze 'belangrijk te verminderen.' Is dit nu niet een àl te dwaze comédie, bij de peperdure expedities die op tal van plaatsen in den Archipel aan den gang zijn, maar waarvan de kosten eenvoudig *niet op de begrooting voorkomen?* Zoowel voor 1905 als voor 1906 zullen millioenen worden uitgegeven boven de begrootingen, maar toch betoogt de minister met een front d'airain dat op de militaire uitgaven wordt bezuinigd. Dit kan alleen geschieden door de kosten der oorlogsverrichtingen, die toch dunkt me *allereerst* militaire uitgaven mogen heeten, zorgvuldig af te scheiden van de gewone militaire uitgaven (tractementen, soldijen, fouragegelden, paarden, geniewerken, geneeskundige dienst, voeding en intendance, gewoon troepenvervoer, etc.) etc., benevens de geheel voor Indië gebrachte kosten der marine. Al deze uitgaven zijn op de hoofdstukken I en II der begrooting tot op den laatsten gulden in zoovele posten gepreciseerd, maar van de buitengewone kosten der expeditiën in 1905 en zonder twijfel ook in 1906 is op de begrootingen dier twee jaren geen penning te zien. Dat is niet mogelijk, verklaart de minister. 'Zelfs wanneer daarop van den aanvang af gerekend wordt, is het onmogelijk met juistheid op te geven wat eene expeditie heeft gekost' zegt hij in zijne 'Memorie van Antwoord'; en in zijn debat op 22 November (*Handelingen*, blz. 148): 'De geachte afgevaardigde (Van Kol) heeft gevraagd een opgaaf te verstrekken van de kosten die voor de veschillende expeditiën zijn gemaakt. Wanneer van den aanvang eener expeditie af een speciale hoekhouding ware ingericht, dan zou ik geen bezwaar opperen om de verlangde opgaaf te verstrekken. Maar ik acht het niet dan ten koste van een omvangrijken *weinig vruchtbaren*

(hm! hm!) arbeid mogelijk om nu achteraf een dergelijke boekhouding te gaan inrichten en daaruit berekeningen te maken. De tijd aan dergelijke berekeningen te besteden kan, dunkt mij, nuttiger worden gebruikt.'

Is het niet een paskwil? Iedere cent der overige uitgaven moet op de begrootingen worden vermeld, maar deze millioenen zelfs bij benadering op te geven, zou tijd vermorsen zijn. Van het standpunt eener regeering, die hare begrooting er moet doorhalen, kan ik dit wel begrijpen, want kwam bijv. voor goedmaking der expeditie-kosten in 1905 en nieuwe in 1906 op de begrooting van dat laatste jaar een post voor van 8 of 10 millioen, dan zou in de Kamer een kreet van verontwaardiging opgaan en zulk een begrooting zonder genade worden afgemaakt. In een memorie van toelichting tot een latere begrooting, wanneer de uitgegeven gelden niet langer zijn weg te cijferen en het crediet er voor moet worden toegestaan, verklaart dan de minister, of dikwijls zijn opvolger, dood leuk: 'de militaire uitgaven voor 19....hebben de raming met 5 en die voor 19....met 4 millioen overtroffen, wegens de expeditiën tegen Boni, Doni, Goni en Moni.' Daarmeê is die zaak afgedaan.

Is het echter niet verbazend, dat de Kamer zich ieder jaar laat afschepen met zulk een 'ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas', en niet eindelijk eens zegt: 'vóór iedere expeditie *verlang* ik een raming der uitgaven?' Maar hoe dit zij, is het niet in ieder geval een zeer vrijmoedig goochelstukje van den minister (slechts overtroffen door dat van den heer de Waal Malefijt op 23 November, die de militaire uitgaven, als loutere politiekosten, geheel weg-radoteerde), onder zulke omstandigheden te betoogen dat op het militarisme zooveel mogelijk wordt bezuinigd?

Op dit stuk der expeditiën gekomen, wil ik even partij kiezen in den strijd, zoo plotseling ontstaan tusschen de heeren

Van Deventer en Van Kol,

zeggen wij gerust tusschen de vrijzinnig- en de sociaal-demokraten, die geroepen schenen om samen de kern te vormen der *oprechte* strijders voor Indië en de inlanders. Van Deventer heeft op 16 November betoogd, dat ook de tegenwoordige

nieuwe expedities noodzakelijk en verantwoord zijn, dat dit steeds uitgebreider streven naar directe bestuursbemoeienis op de buitenbezittingen is eene ‘historische noodzakelijkheid’, en bovendien thans vooral wenschelijk om aldaar te vestigen een achterland voor immigratie uit het overbevolkte Java. Van Kol en Troelstra, anti-militaristen en -imperialisten quand-même, hebben hierop natuurlijk hevig vuur gevat en van Kol zelfs reeds den volgenden dag het tafelkleed tusschen hem en v. Deventer doorgesneden. ‘Elke band is nu tusschen ons afgesneden’ verklaarde hij op 17 November.

Dit laatste gaat weer mank aan Van Kol's gewone aandikking. In diezelfde rede, waarin hij het imperialisme verdedigde, gaf de heer van Deventer op menig punt der begrooting een kritiek, die geheel ligt in de richting van Van Kol, en in nog sterker mate bij de behandeling der artikelen. Mocht van de daarin uitgesproken wenschen ooit iets in ernstige behandeling komen (waarop echter, ik erken het, onder dit régime zoo goed als geen kans bestaat) dan zullen de vrijzinnig- en de sociaal-demokraat daarvoor weer naast elkander staan.

Niettemin begrijp ik best, dat Van Deventer's stelselmatige verdediging van het imperialisme de sociaal-demokraten heeft verbitterd. Vooreerst toch was het, bij hunne hem bekende anti-expansie richting, eene onloochenbare uittarting tegenover deze partij, te sensationeeler wijl zij werd uitgesproken in de allereerste rede van den nieuwen afgevaardigde en door de conservatieve pers dan ook met luide fanfares is begroet. Maar ten tweede is, naar mijne overtuiging, in de zaak zelve het ongelijk aan den kant van den heer van Deventer. Ik meen ten deze op eenig vertrouwen als onpartijdig arbiter te mogen aanspraak maken, wijl ook ik den Atjeh-oorlog en de Djambi-expeditie herhaaldelijk heb verdedigd als tot zekere mate historische noodzakelijkheden. Maar aan alles is een grens. Deze grens wordt reeds daar gebiedend getrokken, waar ons de middelen om zulk imperialisme te betalen absoluut ontbreken. De heer van Deventer erkent zelf (blz. 94 der *Handelingen*), dat het vinden der gelden zelfs voor de noodzakelijkste maatregelen tot verhooging van Indië's productieve kracht is een *puzzle*, die niet kan worden opgelost zonder hulp van Nederland, voor welke hulp hij echter geenerlei bepaald

voorstel doet. Mogen wij dan millioenen *blijven* besteden aan expeditiën? Ik durf gerust de stelling aan: iedere ‘historische noodzakelijkheid’ houdt op, waar de middelen ontbreken om haar te verwezenlijken. Menig oud geslacht heeft het evenzeer zoo lang mogelijk eene ‘historische noodzakelijkheid’ geacht, zijn glorie op te houden door een ‘grand train de maison’, maar de deurwaarder kwam aan dien waan onbarmhartig een einde maken. Bij ons heeft de deurwaarder nog wel niet aangeklopt, maar hij werpt reeds in 't voorbijgaan op ons Indisch huis dien eigenaardigen blik van: ‘jou krijg ik eerstdaags wel’. Wij *mogen* dus niet meer voeren een grootheids-weelde, die wij niet kunnen betalen. Wij moeten, om den schijn te redden des noods onder voorwenden van moderne koloniaalpolitieke beginselen, onze contracten met de zelfbesturen wijzigen in dien zin, dat zij meer zelfstandigheid krijgen. Slechts hebben wij te bedingen, dat ons *eigen* rechtstreeksch gebied en volk niet worden lastig gevallen, en evenmin zulke daden bedreven, waardoor wij in internationale moeilijkheden zouden geraken. Tot deze twee gevallen bepale zich ons optreden tegen de radja's der buitenbezittingen, en dan nòg worde eerst al het mogelijke aangewend om de zaak op vredelievende wijze te beslissen.

Hierin ligt ook het verschil tusschen onze actie tegen Atjeh en Djambi, en die tegen Boni met omliggende staatjes. Atjeh bracht ons door zijne zeerooverij in internationale moeilijkheden, Djambi viel onze eigen posten aan, roofde goederen en zelfs menschen uit ons rechtstreeksch gebied. De vorst van Boni daarentegen heeft wel veel uitbuiting zijner eigene bevolking op zijn kerfstok, benevens een paar inmengingen in twisten zijner naburen zonder ons verlof te vragen, maar noch ons eigen gebied noch onze buitenlandsche verhoudingen heeft de vorst ooit benadeeld. Dit is een zeer groot verschil, want wel is het schoon, alle bevolkingen van den archipel te beveiligen tegen uitbuiting of willekeur hunner vorsten, maar tot bereiking van dit ideaal had onze koloniale-politiek heel anders moeten zijn opgezet en niet Java zelf moeten uitbuiten en geldelijk uitputten ten behoeve van Nederland. Thans kunnen wij tegenover de buitenbezittingen geen grootheids-politiek meer voeren, maar uitsluitend eene van eerbiediging der wederzijdsche onschendbaarheid.

Wat speciaal de tegenwoordige Celebes-oorlog betreft, komt nog hierbij dat, in welke bochten de Regeering het vraagstuk ook moge wringen, zooal niet de oorzaak dan toch de aanleiding zeer zeker een *fiskale* is geweest. De staathuishoudkunde zonder merg, door ons toegepast op de vrijhavens in Celebes en de Molukken, wien wij eerst het noodige (havenwerken etc.) onthielden om aan hun doel te beantwoorden en die wij daarna, toen de door Nederland uitgeputte schatkist moest worden gesteund door uit alle hoekjes en gaatjes bijeen geschraapte stuivertjes, ophieven, om ook op Celebes tol- en scheepvaartrechten te kunnen gaan heffen, zal ik nu hier niet breedvoerig beschrijven. Ik constateer alleen, dat dit weer een zeer bekrompen handelspolitiek is geweest en dat dus, wanneer tevens moet worden erkend dat die politiek de aanleiding was tot den tegenwoordigen Celebes-oorlog, onbetwistbaar vaststaat, dat de eigenlijke stoot tot dit wreede en dure wapengeweld is gegeven door onze eigene hebberig-kortzichtige staathuishoudkunde. Dat nu inderdaad de aanleiding tot den oorlog was het opheffen van Makassar als vrijhaven, is door den Gouverneur-Generaal zelt geconstateerd in een officieele mededeeling, die hij in Juni j.l. tot rechtvaardiging van de Boni-expeditie aan de Indische bladen deed zenden door het gouvernementeele Persbureau en die o.a. is opgenomen in de *Locomotief* van 2 Juni. Tot toelichting waarom in de weigering van den Radja van Boni om zijne tol- en scheepvaartrechten te laten onteigenen niet kon worden berust, lezen wij daar:

'De halstarrige, door niets gemotiveerde, weigering van den leenvorst om aan een zijner contractueele verplichtingen te voldoen zette de kroon op zijne tekortkomingen. Waren de vorige tekortkomingen van Boni's bestuurder steeds met voorbeeldelooze lankmoedigheid behandeld, thans kon met deze houding geen genoegen meer worden genomen. Immers, na al het daarover verhandelde en nadat het gouvernement zoo duidelijk den radja zijn op goede gronden berustenden wensch had te kennen gegeven om gebruik te maken van een het gouvernement contractueel toekomend recht, kon het niet dan bij dringende noodzakelijkheid er weder van terugkomen, en dit te minder omdat het in deze zaak tegenover

Boni op een geheel legaal standpunt staat. Bovendien zijn de voorbereidende werkzaamheden voor de invoering der tolrechtenheffing te Makassar, voornamelijk wat de noodige gebouwen betreft[1)], zoover gevorderd, dat binnen een niet te lang tijdsverloop aldaar met het heffen dier rechten begonnen zou kunnen worden, terwijl *de handel te Makassar van meening is dat niets zijne belangen zoo ernstig zou bedreigen*, *dan dat tot die heffing overgegaan zoude worden zonder tegelijkertijd denzelfden maatregel op geheel Zuid-Celebes toe te passen*, *voor welke meening gegronde redenen schijnen te bestaan*.'

De laatste, door mij gecursiveerde, woorden bewijzen onomstootelijk, dat de voorgenomen heffing der tolrechten te Makassar de heffing van dergelijke rechten door het Gouvernement op de verdere Celebes-kust noodzakelijk maakte en dat men dáárom die rechten van de zelfbesturen is gaan onteigenen, hetgeen de aanleiding is geworden tot den oorlog met Boni en omliggende staatjes. Al het overige, willekeur jegens zijn volk, partijkiezen in twisten zonder onze machtiging, was, zooals de landvoogd zelf verklaart, steeds met voorbeeldelooze lankmoedigheid behandeld. Ook minister Fock schreef op blz. 10 zijner 'Memorie van Antwoord', dat de vorst daarover door den vertegenwoordiger van het Gouvernement tot *negenmaal* toe werd onderhouden. Nauwelijks echter gold het een *fiskaal* belang, of alle lankmoedigheid was uit, en geen sprake meer van 'onderhouden', maar slechts van wapengeweld.

Bovendien rijst uit de jongste debatten over de Indische begrooting een zwaar vermoeden, dat wij ook wat betreft het *bedrag* der schadeloosstelling de vorstjes niet zeer *fair* hebben behandeld en de weigering van den radja van Boni om in de onteigening te berusten, zooal niet *rechtens*, dan toch moraliter wel te billijken is. In zijne rede van 22 November toch (*Handelingen* blz. 144) verklaarde de minister, dat de

1) Zoodra het noodig werd voor de heffing van tolrechten is men te Makassar havenwerken, loodsen, gebouwen enz. gaan vervaardigen, maar zoolang Makassar vrijhaven was heeft men het de werken, die noodig waren om het te maken tot een transito-concurrent van Singapore, onthouden, wijl men, evenals voor zooveel meer, de daartoe noodige gelden niet wilde onttrekken aan Neerland's batig slot.

opbrengst der onteigende rechten ‘meer’ zal bedragen dan de aan de vorstjes toegekende schadeloosstelling. Dit erkende de minister nu omdat hij den heer Pierson er mee wilde bewijzen, dat de uitgaaf voor de inlijving van Celebes bij het tolgebied is een *productieve*, die n.l. in dat ‘meerdere’ hare rente zal afwerpen. Voor het vraagstuk onzer loyauteit tegenover de zelfbesturen op Celebes is echter deze verklaring van bijzonder belang. Dat ‘meer’ toch is niet in den haak. Reeds op grond van de bewezen *aanleiding* tot den oorlog - het bezwaar van den handel te Makassar dat, bij inlijving dezer stad in het tolgebied, een deel van den handel zich zou kunnen verplaatsen naar een staatje der kust, wanneer de inlandsche vorst aldaar de verstandige ingeving kreeg om binnen zijn gebied goederen en schepen geheel of gedeeltelijk vrij te stellen van rechten, zoodat de regeering deze rechten zelf in handen moest nemen - behoorden wij er geen winstje uit te kloppen, maar alleen te zorgen dat Makassar niet werd benadeeld. Doch ook de geest der bepaling in de contracten, dat wij ten allen tijde bevoegd zijn de rechtenheffing van de vorstjes overtenemen, brengt, dunkt mij, mede dat wij er hun dan ook de volle waarde voor moeten betalen, want de bedoeling zal toch wel niet zijn. dat wij het recht krijgen deze vorstjes zwaar te benadeelen. In geen geval mogen wij dus trachten uit deze bevoegdheid een slaatje te maken. De bepaling kan alleen zijn bedoeld als maatregel van politieken invloed. Thans echter blijkt uit de verklaring des ministers, dat wij er wel degelijk weer een stuivertje winst uit wilden slaan. Begrijpelijk wordt dan ook het aarzelend antwoord op de vraag in het Voorl. Verslag, of men den vorst van Boni wel een behoorlijke schadeloosstelling heeft aangeboden, in 't algemeen hoeveel aan de andere onteigende vorstjes is toegekend, en in ruil voor welke inkomsten. De vorst van Boni - antwoordde de minister op blz. 10 zijner Memorie van antwoord - maakte bezwaar tegen de geheele overneming en weigerde dus een bedrag te vragen. Hebben wij hem daartegenover dan geen aanbod gedaan? Een royaal bod zou misschien den vorst tot andere gedachten hebben gebracht. Uit de verklaring des ministers aan den heer Pierson moet men echter opmaken, dat hetgeen het gouvernement wilde geven beneden de

waarde was, en het is waarschijnlijk dat de vorst, dit in de gaten krijgende (hij kan bijv. hebben gehoord dat wij andere radja's met een bagatel trachtten af te schepen) door onze schrielheid allerminst tot onderwerping is aangemoedigd. Indien wij *geen* bod hebben gedaan is dit een groote tekortkoming geweest in onzen plicht om alles te doen voor een vredelievende oplossing; hebben wij het daarentegen *wel* gedaan, dan wordt het nu duidelijk waarom de minister op blz. 10, zijner Memorie v. Antwoord, er niet voor durfde uitkomen. Ook op de vraag over de schadeloosstelling aan de andere radja's antwoordde hij slechts met een uitvlucht. Deze bedragen - schreef hij - 'zijn nog niet met juistheid op te geven, daar volgens de laatstelijk uit Indië ontvangen stukken de overeenkomsten, waarbij die bedragen zullen worden vastgesteld, nog niet gesloten waren; wel kan worden medegedeeld dat de Indische regeering voornemens was, bij verschil van meening over de vast te stellen bedragen, niet te veel vast te houden aan hetgeen door het gouvernement voldoende werd geacht, maar hetgeen door de vorsten gevraagd is desnoods toe te staan.' Wel, dan krijgen wij - na de verklaring des ministers van 22 Nov., dat wij er nu op blijken te winnen - het vreemde verschijnsel, dat deze vorsten *minder* hebben gevraagd dan zij tot nu toe uit de rechten genoten. Zulke royale inlanders heb ik nog nooit ontmoet. Wellicht toonen de Celebes-vorstjes zich zoo belangeloos uit innige liefde voor ons gouvernement en uit medelijden met den berooiden staat onzer schatkist![1)]

1) Dat wij er inderdaad het winstje uit kloppen, waarmeê de minister den heer Pierson geruststelde, blijkt uit een toelichting op onderafdeeling 28 der nota van wijziging der Indische begrooting door den minister ingezonden op 28 September. Dáár geeft hij een paar cijfers, die ons leeren dat de vorstjes behalve die van Boni, Loewoe en Sidenreng (van wier schadeloosstelling 'onder de tegenwoordige omstandigheden geen sprake kan zijn') tezamen ontvangen f 42.000 per jaar, terwijl de geheele inlijving bij het tolgebied (dus *ook* van het gouvernementsgebied, Makassar enz.) wordt geraamd op een jaarlijksche *opbrengst* van f 584.000, waarvan voor het gouvernementsgebied f 463.000. Blijft dus een opbrengst in het gebied der onteigende radja's ad f 121.000 per jaar, waarvoor slechts wordt betaald f 42.000. Winst dus, volgens de raming, f 79.000 per jaar. De uitgaven voor douane-personeel in het geheele gebied zullen bedragen f 71.000. Al stelt men hiervan de helft voor het vorstengebied, dan maken wij nog een zuivere winst van ± f 44.000 per jâar.

Badinage à part. Ik meen te hebben aangetoond dat in 't algemeen onze politiek tegenover de Buitenbezittingen geen imperialistische meer mag zijn, om de eenvoudige reden dat, willen wij Java niet tot een *île morte* en geheel Indië voor Nederland niet tot een lastpost maken, wij geen imperialisme meer kunnen betalen; dat in 't bijzonder tot den Celebesoorlog onze eigen bekrompen handelspolitiek aanleiding heeft gegeven, en de fiskale maatregelen, waardoor wij de zelfbesturende vorstjes tot bevordering dier politiek hebben willen dwingen, op zijn zachtst gezegd niet royaal zijn geweest; dat dus m.i. het door Van Deventer gepleite argument der 'historische noodzakelijkheid' voor steeds uitgebreider bestuursbemoeienis met de buitenbezittingen in 't bijzonder voor den Celebes-oorlog moet worden afgewezen op moreele gronden, en in 't algemeen voor onze verdere gedragslijn op grond van het motief: *à l'impossible nul n'est tenu*.

Sta ik dus in het geschil over voortzetting der expansiepolitiek aan de zijde der sociaal-demokraten, des te meer betreur ik dat zij de heldere tonen van de aanvals-trompet tegen dezen vijand steeds accompagneeren met de turksche trom van het

anti-kapitalisme.

De strijd tegen het kapitalisme verliest aan kracht, krijgt zelfs iets ridicuuls, als men hem te pas en te onpas om den hoek ziet gluren. Van Kol komt telkens terug met zijne beschuldiging dat de regeering de expeditie tegen Djambi, nu ook weer tegen Boni en eigenlijk iedere expeditie, onderneemt om het groot-kapitaal gelegenheid te geven in de nieuw onderworpen landen goud, petroleum of andere delfstoffen te zoeken. Dit zou eenvoudig schandelijk zijn, mannen, vrouwen en kinderen te gaan vermoorden *om* den europeeschen kapitalist bronnen van nieuwen rijkdom te openen. De voorgeschiedenis der Djambi-expeditie, o.a. uitvoerig uiteengezet door minister Idenburg in zijne memorie van antwoord bij de begrooting voor 1902, bewijst dan ook voldoende dat deze beschuldiging ongegrond is. Geheel iets anders is het dat het europeesche kapitaal, wanneer een nieuwe streek onder ons rechtstreeksch gebied is gebracht, daar exploitatie-terrein

zoekt. Wat pleit hier tegen? Het is veeleer een blijk van energie, dat men in den landgenoot moet waardeeren. Ik zeg daarom niet dat de regeering deze concessies moet toestaan, want ik voor mij meen dat alles eerst nauwkeurig moet worden geexploreerd, of het soms mooie resultaten kan belooven voor *staats*-exploitatie, en dat Djambi, na de bekende loterij, voor partikuliere mijn-exploitatie is gesloten, zou doen denken dat de regeering wel denzelfden weg op wil. Maar dit is nu hier niet de quaestie. Het is de vraag van *post* of *propter*. Is de exploitatie het *doel* der expeditiën, of komt zij eenvoudig *na* de expeditiën? Het laatste acht ik niet slechts geoorloofd maar, met het oog op de indische financiën, dringend wenschelijk. Wat dan ook de heer de Stuers, die nu overal bloeddorst, gelijk de sociaal-demokraten delfstoffenhonger, ziet, voor verschrikkelijks vindt in het feit, dat minister Cremer aan Gouv.-generaal Rooseboom een brief heeft geschreven waarin schijnt te zijn aangedrongen op goud-onderzoek in Wojla (Atjeh), verklaar ik niet te begrijpen. Wij zijn nu eenmaal met Atjeh in oorlog, maken er aanspraak op gezag, en mogen dus zeker, mits met billijke onteigening van partikuliere rechten, delfstoffen zoeken. Doch ook de heer de Stuers wil te verstaan geven - men ziet dat ten onrechte alleen de sociaaldemokratische wolf in het kwade gerucht van verdachtmaking staat - dat zulke streken, evenals Moego in boven Meulaböh, in bloed en rouw worden gedompeld alleen om er goud te zoeken. De minister heeft zoowel dit (*Handelingen* blz. 149) als het kapitalisten-stokpaard-Van Kol (blz. 146) mijns inziens met succès verslagen en krijgt daardoor nog meer de sympathie der volgzame Kamer, als ware nu ook de kritiek op de overige regeerings-handelingen ongegrond. De sociaal-demokraten daarentegen verspelen er weer een deel van hunnen invloed mee. Daarom is het dubbel wenschelijk, zulke onbewezen en naar mijne overtuiging ook onbewijsbare verdachtmakingen in het vervolg achterwege te laten.

Door deze porren en tegenporren nam intusschen de begrooting min of meer het karakter aan van

Jan die sloeg Lijsje en Lijsje die sloeg Jan.

Van Kol viel heftig uit tegen Van Deventer, Bos kwam

Van Deventer ter zijde en gaf Van Kol er langs, Troelstra schoot Van Kol weer te hulp en sloeg duchtig los op al wat hem te na kwam - kortom het was een algemeen *à la rescousse*, met De Stuers als franc tireur, zittend voor zijn jicht duchtig op het militarisme lospoffende, en eenige bijfiguren als Van Bylandt als veldprediker en De Waal Malefijt als estafette met valsche overwinningsberichten. In 't bijzonder over de door den heer

Bos aan Van Kol

toegediende strafpredicatie wil ik eenige opmerkingen maken. Kan ik mij, als boven gezegd, vereenigen met het bezwaar dat de vurige kampioen voor Indië tegen heug en meug de regeering laat samenzweren met den kapitalist, zeer onbillijk schijnt mij daarentegen de uitval van den Winschoter vrijzinnig democraat, dat Van Kol met bijdragen van Nederland voor Indië maar schermt voor de galerij, om zich en zijne partij den schijn te geven van een hoog zedelijke koloniale politiek, maar dat hij niet zou durven voorstellen jaarlijks inderdaad eenige millioenen (de heer Bos zei 10 of 12) aan Indië toeteleggen, wijl dan zijne arbeiderspartij als één man zich zou verzetten tegen een koloniale politiek die zulke bedragen onttrok aan de vervulling van *Nederlandsche* sociale behoeften. Terecht antwoordde Troelstra, dat Van Kol alvast is begonnen met voor te stellen aan Indië jaarlijks de 4 millioen van den rentepost cadeau te geven en de sociaal-demokraten oogenblikkelijk zullen meegaan indien de heer Bos eens wil beproeven, de Kamer te doen terugkomen op hare *afstemming* van dit, toch zoo gematigde, voorstel. Maar ook op de min of meer sarcastisch aan Van Kol voorgehouden 10 à 12 millioen had Troelstra zijn vriend met groot succès kunnen verdedigen, en het verwondert mij dat hij, de handige debater, daaraan niet heeft gedacht. Niemand minder toch dan de man, dien Bos tegen van Kol kwam ter zijde staan, de vrijzinnig demokraat Van Deventer, stelde op blz. 41 vlg. van de *Gids* van Augustus 1899 zeer serieus voor, aan Indië 187 millioen terug te geven, vertegenwoordigende een jaarlijksche rente- en aflossingsom van 7½ millioen. Uitvoerig en klemmend betoogde hij daar, dat door vrijzinnige belastinghervorming Nederland zeer goed deze ten behoeve van Indië op zich te nemen schuldenlast

kan dragen. Wel heeft de heer van Deventer dit voorstel tot afdoening der door hem geformuleerde eereschuld later belangrijk gewijzigd en vind ik er in zijne rede van 16 November, voor een groot deel ook handelende over Indië's geldnood, nauwelijks een spoor van terug, maar in 1899 werd *buiten* het parlement dit voorstel door hem gedaan en toegelicht. En nu vraag ik waarom Van Kol, die in ieder geval heeft getracht 4 millioen van de Kamer los te krijgen, min of meer spottend moet worden uitgetart de door hem gedurende een aantal jaren noodig geachte 10 à 12 millioen 's jaars waar te maken, terwijl de heer Bos zijn partijgenoot Van Deventer, die evenmin iets voorstelt in den geest van de door hem in 1899 zoo goed mogelijk geachte restitutie, volkomen ongemoeid laat? Ik verwijt dit den heer van Deventer evenmin als den heer van Kol, want beiden weten wel dat zij van de Kamer op het oogenblik geen cent, laat staan tientallen millioenen. in die richting zouden los krijgen. Ik vraag alleen: ziet de heer Bos ook wel den balk in het eigen oog? Of zouden de *vrijzinnig*-democraten, bij een voorstel om Nederland voor Indië te belasten met een groote millioenenschuld, *niet* door hunne kiezers worden in den steek gelaten, de *sociaal*-demokraten daarentegen wel? De heer Bos is te verstandig om het te meenen, maar dan moest hij zulke verwijten in de lucht niet tegen de arbeiderspartij uitspreken.

De bespreking van de koloniaal-politieke vredebreuk tusschen de sociaal- en vrijzinnig demokraten heeft mij afgeleid van het volgen des ministers op zijn kronkelend pad van pleitershandigheid, evasieve antwoorden, vage toezeggingen. In deze richting doet altijd opgeld het huismiddeltje van een *onderzoek* toezeggen, *in studie nemen*, de *aandacht wijden*. De heer Fock heeft hiervan een meer dan ruim gebruik gemaakt. Bijna als sarcasme klinken de twintig woorden, waarmee hij den heer Verhey afscheepte, toen deze bij de algemeene beraadslagingen opmerkte dat de minister volstrekt niet had gesproken over Atjeh, waar in de laatste vier jaren de toestand toch zeer is achteruit gegaan. Woordelijk (officieel verslag blz. 150) kreeg het vaderland hierop van zijn minister te hooren: ‘Ik zal aan dit onderwerp gaarne mijn volle aandacht wijden,

en zoo er aanleiding voor zijn mocht tot verbetering medewerken.' Uit!

De minister zal dus ook aan het 'onderwerp' Atjeh zijn aandacht wijden. Beter laat dan nooit. Inderdaad schijnt hij daaraan weinig te hebben gedaan, getuige zijn inzicht over het heffen van een

hoofdgeld in Groot-Atjeh.

In zijne memorie van toelichting blz. 39 verklaarde hij, met de beslistheid van iemand die er alles van weet, dat de politieke en oeconomische toestand zulk een heffing thans volkomen billijkt, en dat dan een uniform hoofdgeld van *ƒ* 6. - 'zich om praktische redenen aanbeveelt en niet te hoog is te achten'. Bij de beraadslagingen over de middelen in Indië toonde echter de heer van Deventer zoo overtuigend de onwenschelijkheid dezer belasting aan uit politieke, oeconomische en rechtvaardigheidsredenen (daarbij eindelijk aan den Gouv.-generaal eens een seitenhieb gevende die mij goed deed, n.l. dat de G.-G. en de gouverneur van Atjeh voortreffelijk mogen zijn op militair en zelfs op bestuursgebied, maar allerminst op dat van belasting-techniek), dat de minister (vooral toen ook de rechterzijde bij monde van De Waal Malefijt bedenking maakte) welwillend toezegde, ook al werd deze post aangenomen, hem niet te zullen uitvoeren voordat de bezwaren tegen de belasting nog eens nader zouden zijn 'onderzocht'. Op de leuke opmerking van den heer van Kol, gesteund door den heer Bos - naar men verzekert de 'uitmuntende deskundige' die voor den minister de commercieele boekhouding van indische staatsbedrijven zal voorbereiden - dat het dan wel zoo praktisch en veilig was, den post eerst intetrekken en als het 'onderzoek' gunstig mocht zijn uitgevallen er meê terug te komen, nam toen de minister de belasting terug. Deze kleine zegepraal is nagenoeg de eenige, die de vereenigde oppositie op den gladden minister-advokaat heeft weten te behalen, maar in ieder geval heugelijk, wijl een groote politieke misstap tegenover Atjeh voorloopig er door wordt belet; ook omdat de onbevoegdheid van den landvoogd in de vraagstukken, waarop hem helaas een bijna alles vermogende invloed is gegeven, de financieel-oeconomische,

bij deze schermutseling ook door de ‘bezadigde’ oppositie duidelijk werd uitgesproken.

's Ministers voorliefde voor ‘studie’ en zijn gebruik van Mennisten-waarheden. kwamen eigenaardig aan het licht bij hetgeen hij zei van Van Kol's opmerking, dat hij van het

rapport Abendanon

waarschijnlijk maar geen notitie nam om niet te worden herinnerd aan den zoo verwaarloosden plicht tot het nemen van maatregelen in 't belang der inlandsche nijverheid. Hij greep deze gelegenheid aan om den heer Abendanon zelven van repliek te dienen op een ingezonden stuk in ‘*Het Vaderland*’ van 17 November, waarin deze gewezen directeur van *Onderwijs*, *Eeredienst en Nijverheid* zijne verwondering betuigde dat de minister in zijne Memorie van Antwoord had kunnen schrijven: ‘*Hetgeen gedaan zal kunnen worden tot tot ontwikkeling der inlandsche nijverheid is nog nauwelijks in vage lijnen aangegeven*.’ Zulk een verklaring is werkelijk nogal kras, wanneer men bedenkt dat bij de begrooting voor 1904 minister Idenburg, wegens het uitblijven van gegevens uit Indië, met zeer vage voorstellen aankwam tot gedeeltelijke besteding van het toen nog aan Indië toegedachte rentelooze voorschot tot opbeuring der inlandsche nijverheid; dat de Kamer daarop vroeg om ‘*scherp omlijnde*’ voorstellen; dat Gouv.-Gen. Rooseboom, nadat dit verzoek hem door den minister was overgebracht, den directeur Abendanon opdroeg, met europeesche en inlandsche ambtenaren en particulieren te gaan confereeren over de beste maatregelen tot bevordering van dit doel; dat deze toen met zeldzame energie en arbeidskracht in verschillende deelen van Java gedurende ruim een maand dit onderzoek heeft doorgezet, en dientengevolge een belangrijk rapport ingediend met tal van voorstellen tot bevordering der Nijverheid; dat eindelijk, met machtiging van den Gouv.-Generaal, van dit rapport in Juli en Augustus 1904 200 exemplaren werden gezonden aan den minister van koloniën, ter uitreiking aan de Kamerleden. Allerzonderlingst klinkt dan inderdaad eene ministerieele verklaring van Nov. 1905: ‘hetgeen gedaan zal kunnen worden tot ontwikkeling der inlandsche nijverheid *is nog nauwelijks in vage lijnen*

aangegeven.' En wat antwoordde de minister in de kamerzitting van 22 November tot opheldering dezer vreemde bewering? Hij gooide het over den boeg als had de heer Abendanon slechts geklaagd over gebrek aan 'belangstelling' en antwoordde dat 20 exemplaren van diens rapport waren gezonden aan de Tweede, 10 aan de Eerste Kamer en verscheidene aan wetenschappelijke vereenigingen, dat het ook door het toenmalige kamerlid Fock ten vorige jare is aangehaald bij de behandeling der indische begrooting, en dit jaar nog in de vergadering der Ver. voor St. en Statistiek. 'Hoe kan hij dan klagen over gebrek aan *belangstelling!*' riep de minister triomfantelijk uit. Welk een zijsprong weer! De heer Abendanon klaagde niet over gebrek aan persoonlijke 'belangstelling', maar vroeg opheldering over de onware verklaring, na zulk een onderzoek en zwart op wit staande voorstellen, dat nog niet eens 'vage lijnen' zouden zijn aangegeven. Op dit eigenlijke punt in quaestie bleef de minister het antwoord schuldig. En op Van Kol's bezwaar dat na dit rapport, met de door de Kamer zelf verlangde voorstellen, niets is gedaan, antwoordde de minister dat voor de visscherij...gemakkelijker *zout* is verkrijgbaar gesteld! Aan verhooging van het invoerrecht op visch heeft de regeering, ook mijns inziens terecht, *niet* gewild. Maar al de verdere voorstellen? 'Voor zoover vermeend werd dat er iets goeds van was te verwachten (zeer rekbaar) is aan den directeur van O.E.N. opgedragen daaromtrent geformuleerde voorstellen in te dienen, wat, zooals de schrijver zelf erkent, in het rapport zelf niet is geschied.' Ook dit is weer...onjuist. De heer Abendanon zei in het *Vaderland*, dat de in zijn rapport gedane voorstellen niet aan het eind waren 'geresumeerd' en bood aan, dit alsnog te doen. De minister maakte daarvan, dat geen voorstellen zijn 'geformuleerd', wat beslist onwaar is. Een ambtenaar op zijn bureau had slechts de moeite te doen ze even te 'resumeeren', om hem de keus gemakkelijk te maken. In de plaats daarvan zijn de geformuleerde voorstellen nu weer naar Batavia gezonden om ze nógmaals te formuleeren. Eeuwig en altijd hetzelfde lied: onderzoeken, bestudeeren, formuleeren...de waarheid is dat men *niets* wil doen en dus tijd zoekt te winnen. Minister Fock toont zich in deze jammerlijke oud-

indische school een schermmeester van de eerste kracht.

Aan denzelfden kapstok wordt opgehangen uitbreiding en verbetering van

het onderwijs voor inlanders.

Slechts 63.700 op de 7 millioen kinderen van inlanders vinden op Java plaats in de school. Voor de 30.000 desa's zijn er slechts 622 scholen. Een europeesche lagere scholier in Indië kost de schatkist f 143 per jaar, een inlandsche f 14. Deze cijfers ten blijke van het weinige, dat ook op dit gebied voor den zwaar belasten inlander wordt gedaan, kunnen met tal van andere worden vermeerderd. Van Kol, van Deventer, Troelstra, ter Laan wijzen er in het debat met kracht en ergernis op. Richt meer scholen op! roept Troelstra logisch. M'n goeie man, dat kan immers niet, antwoordt de minister. Het inlandsch onderwijs moet geheel worden 'gereorganiseerd', dat erkennen jelui zelf. Niemand kan meer voor het inlandsch onderwijs voelen dan ik, maar juist daarom wil ik het voortreffelijk maken, *reorganiseeren*. Hoe kan ik dan uitbreiden als eerst nog moet worden gereorganiseerd? Want van Kol wil daarvoor een geheel andere richting uit dan Van Deventer, en 'verschillende adviseurs' in Indië gaan, zooals de Gouv.-Generaal me telegrafeert, wel grootendeels maar toch weer niet heelemaal meê met Van Deventer en in geen geval met Van Kol. Gij ziet dus zelf, dat eerst moet worden uitgemaakt wie gelijk heeft. Een 'onderzoek', mijne heeren, is het eenige wat de Javaansche kindertjes kan redden. En ziet nu eens hoe doortastend ik ben. Op uw eersten wenk in het voorloopig verslag heb ik in mijn Mem. van Antwoord uitgevonden het woord '*intensieve* behartiging van dit volksbelang', en bij een wijzigings-onderartikel 61*a* voor een '*onderzoek* betreffende den toestand van het inlandsch onderwijs en de ter ontwikkeling van dat onderwijs te nemen maatregelen' uitgetrokken de kapitale som van...*memorie*. Er wordt zelfs reeds geconfereerd tusschen de inspecteurs, den directeur van O.E.N. en den adviseur voor al wat inlanders aangaat, Dr. Snouck Hurgronje. gelooft mij, gij zijt bezig te *prêcher un converti*. Ik denk er precies over als lord Curzon voor Britsch-Indië - en gij weet hoe gelukkig dit door de Engelschen is gemaakt -:

‘*education is perhaps the most clamant necessity of all*’. Laat mij nu verder met rust.

Evenals de 99% Javaantjes, die nog niet school gaan. Ja, deze kunnen rustig t'huis blijven tot het nieuwe onderzoek zal zijn afgeloopen, en waarschijnlijk nog wel langer, want ook op 29 November 1900 werd door de Regeering ernstige overweging toegezegd van in de Kamer aanbevolen ‘reorganisatie van het inlandsch onderwijs’ (Handelingen 1900/01, blz. 457), en daarvan is zóó totaal niets gekomen, dat minister Fock nu weer een onderzoek kon toezeggen als geheel iets nieuws en daarvoor zelfs een memorie-post uittrekken. Die kindertjes hebben er niets tegen, want zij zitten liever op een buffel of morsen in een plas, maar dat aldus hetgeen Van Deventer beschouwt als den grondslag voor alle oeconomische verbetering of, zooals Troelstra het ironisch uitdrukte, ‘de groote kurk, waarop de Javanen de haven van geluk en welvaart zullen binnendrijven’, met eenigen spoed zal worden verkregen, moet ieder gewoon denkend mensch ontkennen.

Ik voor mij zeg met Troelstra: begin alvast met meer scholen op te richten. Die 622 zijn er toch ook, al voert gij ‘reorganisatie’ in het schild? En zij doen veel goed, al vervullen zìj niet uw beweerd ideaal. Welnu, geef dan aan een deel der 29378 desas, die nog schoolloos zijn, ook maar vast zoo'n inrichting, waar dan over een tiental jaren, als uwe ‘reorganisatie’ er door gaat, het onderwijs evenals op de andere in dien zin kan worden gewijzigd. Met zulke oplossingen moet men echter bij ministers als deze niet aankomen; zij zijn te gewoon, te laag bij den grond, vooral te snel werkend, en vragen dus terstond geld, dat naar men weet moet worden gereserveerd voor de ‘expedities’. Ik begrijp dan ook niet, hoe de heer van Deventer dezen minister reeds alleen voor zijne *toezegging*, het onderwijs ‘meer intensief’ te zullen behandelen, ‘hulde en dank’ heeft kunnen toebrengen *(Handelingen* blz. 92). Mij dunkt daarvoor is het tijd genoeg als de heer Fock eens werkelijk iets er voor zal hebben gedaan, temeer wijl Van Deventer zelf (blz. 92/93 der *Handelingen* en in zijn *Parlementair Overzicht* in *de Gids* van November blz. 575) overtuigend aantoont, dat bij het finantieele stelsel dezer regeering de gelden voor ‘intensieve behartiging van

het volksonderwijs', ja zelfs voor een 'onderzoek', evenmin zijn te vinden als voor de honderden andere, door Van Deventer in het debat opgesomde, onvervulde behoeften. Hoe daarmeê te rijmen hulde en dank voor het eenvoudig neerschrijven van een mooi woord? Hoe ook de blijde ontboezeming van den afgevaardigde voor Amsterdam IX aan het slot van zijn maidenspeech: 'Na kennisneming van het ontwerp der begrooting, zooals het oorspronkelijk werd ingediend, heb ik een oogenblik gevreesd, dat het bestuur van dezen minister, in strijd met zijn eigen wil, zou moeten staan in het teeken der te ver gedreven en daardoor verstarrende bezuiniging. De Memorie van Antwoord *is mij te juister tijd tot andere gedachten komen brengen*. In die Memorie vind ik schoone *beloften, beloften* van hervorming en ontwikkeling, die, zoo zij met voortvarendheid en onbekrompen geest worden vervuld, een *blijde toekomst* kunnen ontsluiten over den Indischen Archipel en de volken, die daar onder Nederlandsch bestuur leven. *Blijft* het streven van den Minister op zoodanige vervulling gericht en worden de noodzakelijke consequenties van dat streven, ook de flnancieele. door hem moedig aanvaard en tot een bevredigende oplossing gebracht, hij kan zich verzekerd houden van mijn steun!'

Maar de geheele rede van den heer van Deventer had juist tot kern, de onmogelijkheid aan te toonen van het, zelfs bekrompen, vervullen dier *beloften*, bij de nog veel beslister door den minister afgelegde verklaring dat hij nòch wil raken aan de eereschuld, nòch aan den rentepost. Van waar dan op eens zulk een blijde verwachting naar aanleiding eener Memorie, waarin ook deze alles verlammende politiek was uitgesproken? Waarlijk, voor een man van Van Deventer's richting is, bij een optreden als van dezen Gouv.-Generaal (door hem met geen enkel krachtig woord afgekeurd), gesteund door dezen minister, wel verre van voor blijde hoop, alle reden voor diepe neerslachtigheid!

Nabij het onderwijs ligt helaas nog steeds

armenzorg.

Dat hiervoor van deze regeering niets is te wachten, kon men reeds van te voren weten. Het werd echter door den minister nog eens met zoovele woorden gezegd op

blz. 38

Memorie van Toelichting, waar alle financiëele hulp aan v. Emmerik's Witte Kruis-kolonie en de liefdewerken van het Leger des Heils is geweigerd. Alleen met zieke inlanders (en hoe nóg!) wil de regeering zich bemoeien, zegt de minister, niet met behoeftigen.

Van Kol drong in het debat van 28 November bij den minister krachtig aan, van dit onbarmhartige standpunt terug te komen en liefdewerken als van het Heilsleger en van Emmerik, die met eigen middelen en de particuliere bijdragen onmogelijk kunnen volstaan, niet in den steek te laten.

De minister bleef in zijne onthouding vastgeworteld. De pitrah- en zakat-belasting in de dessa dienen, zeide hij, om de armen te helpen. Maar ieder weet hoe volkomen onvoldoende deze hulp is, getuige de talrijke vermagerde, van ellende bibberende individuen, die langs de wegen loopen en ten slotte inrichtingen, als die van het heilsleger, Van Emmerik, mevrouw Jansz in Pati, komen bevolken. Van Emmerik, voor wien Van Kol steun vroeg ten behoeve zijner Witte Kruiskolonie bij Salatiga, werd bovendien door den minister weer opzij geschoven met een zijner eigenaardige feintes. Van Emmerik, zei hij, had de regeering een plan van emigratie naar Sumatra voorgesteld, maar dit was niet ‘praktisch’ en daarom kon de regeering het niet steunen. Dit vraag ik op 't oogenblik niet, zei Van Kol terecht, ik vraag hulp voor de Witte Kruis-kolonie. Daarop had de ministers weer niets anders dan de pitrah en zakat, terwijl de Witte Kruis-kolonie zich juist wijdt aan de ellendige zwervers die door de dessa *niet* worden geholpen. Bovendien verschafte Van Kol's onvoorzichtige uitlating, dat liefdemenschen als het Leger en Van Emmerik meer doen dan de ruim bezoldigde predikanten, den handigen minister een welkome afleiding om hiertegen verontwaardigd te protesteeren.

Dat overigens Van Emmerik's plan voor emigratie naar Sumatra, wat de regeering immers ook wil, onpraktisch zou zijn, betwijfel ik. Ik heb de kolonie van dezen waren christen bij Salatiga herhaaldelijk bezocht en telkens juist den *praktischen* zin van hem en zijne echtgenoote, hun ongeëvenaarden tact om met weinig middelen veel te doen, bewonderd. Ook besprak ik met Van Emmerik reeds toen zijne emigratie-plannen

en meen dat zij eenvoudig en doelmatig waren. Maar de regeering zou, door deze te steunen, *terstond* geld moeten uitgeven en wil liever, zooals de heer Fock het uitdrukt, ‘in studie (blijven) nemen.’ Ziedaar de beteekenis van het ‘onpraktische’ van Van Emmerik's plannen.

Aan Armenzorg grenst alweer

geneeskundige hulp.

De nieuwe medische specialiteit in de Kamer, Dr. Blooker, deed van den geneeskundigen dienst in Indië een boekje open, dat vele, grootendeels reeds bekende, verkeerdheden nog eens in een helder licht stelde, de overlading der Europeesche geneeskundigen met plichten voor een te gering subsidie, de onvoldoende *inlandsche* geneeskundige en verloskundige hulp, de onlogische samenvoeging van den civielen met den militairen geneeskundigen dienst onder een militairen chef, de daaruit voortvloeiende onvoldoende staatszorg voor de openbare gezondheid etc. etc.

Ook Van Kol en Van Deventer deden weer hun duit in 't zakje; Van Kol wees vooral op de herhaalde onvervulde beloften tot verbetering, door de regeeringen gedaan.

Het antwoord des ministers was in hoofdzaak, dat het optreden van een geneeskundige in deze Kamer voor de inlanders zeer gelukkig was, maar dat Dr. Blooker overdreef. Op die manier hebben de inlanders niet veel aan hun geluk. Wat betreft de scheiding van den militairen en civielen geneeskundigen dienst, volgens den vorigen Gouverneur-Generaal zou die te veel kosten. De minister heeft echter den tegenwoordigen landvoogd nog eens om zijn advies gevraagd, of de voordeelen der scheiding z.i. tegen die kosten kunnen opwegen, en indien dat advies *gunstig* voor de scheiding luidt zal de minister er gaarne toe overgaan. Wat een komedie! Ieder weet immers van te voren, hoe onder dezen Gouv.-Generaal het antwoord zal luiden...en van de zoo hoog noodige scheiding komt niets.

Verbaasd heeft mij, dat niemand, zelfs niet de heer van Kol, naar aanleiding van het niet uitvoeren door den Gouverneur-Generaal van de bij de *begrooting voor 1904 besliste* vrije geneeskundige behandeling van inlandsche ambtenaren beneden

f 150 tractement, het recht der wetgevende macht heeft gevindiceerd om uitvoering harer besluiten van den landvoogd te *eischen* en den minister verzocht Z.E. aan te schrijven, van dezen plicht in 't vervolg niet meer af te wijken. Alleen betuigden Van Kol en Van Deventer hun ‘genoegen’, dat de minister den hiervoor benoodigden post van ± f 30.000 *weer* op de begrooting heeft gebracht. Er moet wèl op worden gewezen, dat het hier niet alleen gold een ‘belofte’, zooals de minister, of een ‘toezegging’ zooals de heer Van Deventer het uitdrukte (*Handelingen* blz. 228 en 227), maar een bepaalde *begrootingspost*, n.l. een verhooging der onderafdeeling 69 der begrooting voor 1904 met f 23.300, volgens blz. 12 der Memorie v. Toelichting bestemd tot verhooging der toelagen aan de geneesheeren wegens de hun optedragen gratis behandeling der bedoelde inlandsche ambtenaren. Een deel der begrootings*wet* van 1904 is dus door den Gouv.-Generaal eenvoudig onuitgevoerd gelaten, en men had mogen verwachten dat tegen zulk een handeling van een landvoogd, die, met hoe groote macht ook bekleed, toch als iedere andere staatsburger *onder* de *Wet* staat, in de Kamer krachtig zou zijn geprotesteerd. In de plaats daarvan slechts een betuiging van ‘genoegen’ wijl de minister de gelden *opnieuw* heeft aangevraagd! Dit staaltje moge volstaan ter bevestiging van mijne reeds in de *Telegraaf* van 9 October uitgesproken voorspelling, dat de Kamer, na gepast debat, ook met hetgeen wij thans in Indië zien gebeuren gehoorzaam zou meegaan.

Niet bepaald een belofte, maar toch een reeds sedert vijf jaren door de Kamer uitgesproken dringende wensch, wordt ook alweer door dezen minister verwezen naar verwachtte ‘adviezen uit Indië’, n.l. de

weduwen- en weezen-pensioenen

van de mindere militairen. Hier moet erkend, dat de schuld niet neerkomt op den tegenwoordigen minister; ik haal het geval slechts aan als een typisch staaltje van de wijze waarop men zelfs een kamermeerderheid, wanneer zij iets rechtvaardigs voor Indië vraagt, van het kastje naar den muur zendt, zoodra het geld kost en den minderen man betreft. Reeds sedert vijf jaren dringt de Kamer aan op de pensioneering van weduwen

en weezen der mindere militairen, die niet alleen tegenover de staatszorg voor de nagelaten gezinnen der officieren (jaarlijks draagt de schatkist hiervoor drie ton bij) een billijkheidsmaatregel is, maar ook zoo dringend noodig tegen het gemeenschapsleven buiten echt en de daaruit volgende achterlating van onverzorgde natuurlijke kinderen. Ik zeg: een *typisch* staaltje, wijl het vorige kabinet den 'commissie'-kapstok voor dezen eisch zóó kunstig in elkaar zette, dat zij het 'onderzoek' opdroeg aan *drie* departementen, Oorlog, Marine en Koloniën. Het elkaar toewerpen van den bal door deze drie ambtelijke spelers laat zich nu begrijpen. Steeds moet de een weer wat van den ander hebben en wordt hij op zijn beurt gewenkt om inlichtingen door den derde. De minister werd hierover onderhanden genomen door sprekers van alle partijen, Duymaer van Twist, Verhey, ter Laan - maar het antwoord kon weer geen ander zijn, dan dat over een door de drie departementen ten slotte van hun match opgesteld 'verslag' thans het 'advies' der Indische regeering wordt ingewacht. De onderofficieren en soldaten kunnen er echter rustig op gaan slapen, want de minister zal...aandringen op 'spoed'.

Over

Banka

zijn wij uit het debat niet wijzer geworden dan uit de Memorie van antwoord. Naar men weet verklaarde de minister daar, dat het op Billiton toegepaste z.g. 'noempang-stelsel', d.i. aangenomen stukwerk door arbeiders-ploegen, wier leden dus alle bij den goeden uitslag zijn geïnteresseerd en bij gelukkig werken hooge loonen verdienen (terwijl op Banka nagenoeg uitsluitend wordt gewerkt op aanneming door rijke mijnondernemers of kongsi's, die de arbeiders betalen met vast loon en op allerlei wijzen uitbuiten) - dat dit stelsel op Banka onbruikbaar is, wijl het alleen kan worden toegepast bij ondiepe ontginningen, waar slechts met kleine ploegen wordt gewerkt. Van Kol vroeg den minister hetzelfde wat ik reeds in de *Telegraaf* van 16 Nov. jl. opmerkte, n.l. *waarom* bij grootere ploegen dat stelsel niet bruikbaar is. Zij kunnen immers worden onderverdeeld, of met eenigen goeden wil onzer ambtenaren kan de winstverdeeling tóch wel worden

geregeld? De minister had daarop geen beter antwoord, dan dat het onmogelijk is in één mijn 200 à 300 koelies zoo eensgezind te doen zijn, dat ze volgens het noempang-stelsel kunnen werken. Ik blijf met Van Kol meenen, dat bij een doelmatige en nauwlettende administratie dit bezwaar wel zou zijn te overwinnen, vooral omdat mij is verzekerd dat ook op Billiton en op Singkep wel degelijk met groote ploegen in noempang wordt gewerkt. Kan het soms zijn dat onze administrateurs en opzichters bij het stelsel der rijke mijnaannemers, van wie allerlei ongerechtigheden moeten worden door de vingers gezien, te veel *belang* hebben om dat stelsel gaarne te zien verdwijnen en daarom onze onderzoekende ambtenaren, zooals den heer Hoetink, ijverig in omgekeerden geest voorlichten?

Nog een andere bewering des ministers omtrent de oorzaken der onvoldoende resultaten van de koelie-werving voor Banka is er door het debat niet aannemelijker op geworden. Op blz. 42 zijner Memorie van Antwoord zeide hij, dat het wervingscijfer voor 1900/1901 lager was dan ooit te voren, maar dat toen dan ook de wervings-premie zeer laag was. ‘Verhooging daarvan - schreef de minister - ‘deed den aanvoer van koelies weer in voldoende mate plaats hebben, zoo zelfs dat in 1902/1903 het te voren nooit bereikte aantal van 4091 nieuwelingen werd bereikt.’ En de minister liet daarop met grooten bewijs-aandrang volgen: ‘Op dit punt wenscht de ondergeteekende de bijzondere aandacht te vestigen, omdat daarin het bewijs ligt dat, in het jaar 1902/1903 althans, het nog niet de misstanden op Banka waren, die den aanvoer van koelies belemmerden.’ Hieruit was niet anders op te maken, dan dat de minister een hooge wervings-premie beschouwt als een der hoofdfaktoren voor de verzekering van een voldoend aantal nieuwelingen, en men vroeg zich verwonderd af, of men dan in de twee volgende jaren, toen de werving slechts 873 en 893 nieuwe koelies opleverde, en ook bij het nog niet juist bekende maar zeer onvoldoende getal voor *dit* jaar, dezen gouden tooverstaf weer had weggeworpen, m.a.w. de premie weer verlaagd? Doch nu hooren wij in het debat van 29 November (*Handelingen* blz. 239) de besliste verklaring des ministers: ‘de premiën zijn telkens verhoogd en thans hooger dan zij

ooit te voren zijn geweest'. Tóch krijgen wij geen koelies. Wat blijft er dan over van het argument op blz. 42 der Memorie van toelichting, door den minister zelven als afdoend voorgesteld: dat verhoogde premie ook terstond hooger wervingscijfer gaf en het slechte resultaat dus *niet* aan de slechte toestanden op Banka kon liggen?

Met genoegen teeken ik nog uit de verklaring des ministers aan, en hoop er hem te gelegener tijd aan te herinneren, dat hij de nieuwe

belasting op Sumatra's Westkust

niet zal doordrijven met de bajonet, dat hij zelfs 'geen belastingen wil die wrevel en wrok onder de bevolking brengen.' (*Handelingen* blz. 145). Voorts dat

'eigen leeningen voor Indië'

voor productieve werken in zijn voornemen liggen. Hij mag er dan wel niet te lang mee wachten, om niet, zooals Rusland bij zijn laatst voorgenomen maar afgesprongen leening, optetornen tegen verloren crediet.

Het oordeel over den minister.

Zoo is er in 's ministers verklaringen nog wel een en ander - meest klein goed - dat instemming verdient, maar de algemeene indruk is pover, angstig zelfs, alsof het welzijn van Indië voortaan equilibreert en medehuppelt op de punt van een radde tong. Wel oneerbiedig, maar zeer passend op den ratelgang waarmee minister Fock in het debat den eenen zin 'op den anderen stort, is de hem door '*Het Volk*' reeds gegeven bijnaam: '*Rammelslag Fock*'. De conservatieve bladen, vooral de *Nieuwe Courant*, begroetten zijn gladde pleiterij natuurlijk met ingenomenheid, maar toch gevoelde zelfs de verslaggever der in die kringen toonaangevende *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, dat deze behendigheid voor Indië niet het ware is, waar hij in dat blad van 30 November schreef: 'Hij voert het woord, dient elke repliek van een wederwoord, maar maakt zich per slot van rekening van de besproken quaestiën met een Jantje van Leiden af. Verder dan tot toezeggingen van te zullen overwegen of de Indische

regeering om inlichting of advies te zullen vragen komt hij niet. Nieuwe denkbeelden, andere plannen, die in 's ministers brein gerijpt zijn, wij hebben ze niet gehoord.' Zulk een oordeel uit zulk een kalmen hoek bewijst, dat ik den minister niet ten onrechte meer advokaten-behendigheid dan warme behartiging der hem toevertrouwde belangen toeschrijf. Zijne tegenstanders in het parlement zeiden het nog heel wat krasser. Van Kol en Troelstra verweten hem in het debat ronduit 'min edele praktijken, die dikwijls voor de balie worden uitgeoefend' (*Handelingen* blz. 159 en 169). De katholieke heer de Stuers voegde hem in de zitting van 22 November toe, dat hij argumenten gebruikt die naast de quaestie liggen (*Handelingen* blz. 157). Maar het scherpst waren de lijnen, waarin de hoofdredacteur van de *Telegraaf* J.C. Schröder dagelijks zijne indrukken van het debat neerkerfde, en die hij in zijn blad van 2 December besloot met het volgende beeld van dezen minister: 'Aan den water- en melkweg van dit parlement een bijmaantje van de zon van Heutsz.'

Ziedaar met één pennetrek de nu volgende vierjarige periode der Indische geschiedenis geteekend.

De begrootingsdebatten
Door
Mr. P.J. Troelstra.

I

Nu de debatten over de Staatsbegrooting zijn afgeloopen, is het mogelijk, door eene bespreking daarvan eene beschouwing over den politieken toestand te leveren.

Alvorens daartoe over te gaan, is een opmerking van parlementair-technischen aard zeker niet misplaatst. Zij betreft de werkwijze der Tweede Kamer en wil de aandacht vestigen op een euvel, dat zich voornamelijk bij de behandeling der begrooting doet gevoelen.

Elk jaar in de laatste helft van November houdt ons Parlement groote schoonmaak. Dan wordt de gansche huishouding van de koloniën en het moederland overhoop gehaald; overal wordt gestoft en geboend, opgeruimd en opgeknapt: geen hoekje blijft gespaard, alles ‘krijgt een beurt’; het is, in één woord, schoonmaak.

Voorzeker een belangrijk, ja noodzakelijk werk; maar juist daarom op slechte manier verricht. Want het is onmogelijk, in een tijd van zes weken de gansche staathuishouding aan revisie te onderwerpen. Van grondige behandeling der duizenden-een punten geen sprake. Als de begrootingsontwerpen in de afdeelingen komen, zijn ze slechts voor een deel en veelal vluchtig, door de leden gelezen. De Voorloopige Verslagen bevatten meestal tal van vragen bij weinig positieve denkbeelden en gegevens. Men zou ze vaak den titel ‘Invallende gedachten’ kunnen geven. Veel verwijzing naar tijdschriften krantenartikelen, op niet onverdienstelijke wijze vaak door de Commissie van Rapporteurs uitgewerkt en de Regeering dwingende tot uitvoerige beschouwingen. Gemis aan groote

lijnen, aan oorspronkelijke denkbeelden en leidende gedachten bij de kamerleden, trachten deze vaak te verhelpen, door te treden in détails, door cijfertjes na te pluizen of administratieve bijzonderheden te onderzoeken, wat veel stroo (papier) en weinig koren (wetgevend resultaat) afwerpt. Zoo bereiken deze stukken meer dan eens een schrikwekkende afmeting, waardoor het voorkomt, dat meer dan honderd lange kolommen druks aan de ministerieele bureaux ter bewerking worden aangeboden. Het gevolg is dan een Memorie van Antwoord, die het verslag in omvang overtreft, soms meer dan de helft. Natuurlijk verschijnt het telaat, om door de leden te worden bestudeerd. Als men weet, dat de Kamer bij deze jongste begrootingsdebatten alle werkdagen bijeen kwam, des Maandags te half twee, de andere dagen om tien uur en de laatste weken zitting hield tot 12 à 1 uur 's nachts, dan is commentaar overbodig. Den eenigen ‘vrijen’ dag, den Zondag, is men ‘op’ van de inspanning van het wekenlang luisteren of debatteeren, gepaard met veel verkropte ergernis, half geuite verontwaardiging of zenuwspannenden strijd - en dat alles in de atmosfeer van een Hollandsch binnenhuis met ‘hoog licht’, waarin een klamme menschenlucht hangt, die men, als de tribunes vaak meehelpen uitwazemen, dikwijls als iets weezoetelijks proeven kan.....

In deze on-ventileerbare menschenkuil stort dag aan dag een onverpoosd draaiende rotatiepers het resultaat van haar zwoegen uit: verslagen, ontwerpen, bijlagen, memories, nota's van wijziging, amendementen, adressen, kranten, brochures - dat stapelt zich op naast, vóór, boven die disputeerende, studeerende, glazig oogstarende, suffende leden, die dat alles zien komen als een sneeuwbui van papier, waaronder men zich neergeeft zonder nat te worden, die doorsneeuwt en doorsneeuwt tot Kerstmis, vaak even weinig substantieels nalatende als de werkelijke sneeuwbuien om dien tijd.

En in die eentonige papier-bui de redevoeringen, lang of kort, welverzorgd of slordig, noodig of onnoodig; over alles en nog wat.

Redevoeringen over rede en openbaring, over kabinetsformatie en regeeringsbeleid, over Berner Conventie en consulaatwezen, over woningwet en teringbestrijding, over een nieuw laboratorium en burgemeesters-stoutigheden, over vak-

vereenigingen en drankmisbruik, over marinewerf en postbeambten, over een sluis hier en een brug daar, alles in denzelfden stijl, nu en dan onderbroken door een stoutigheid die prikkelt, een aardigheid die, hoe laag ook bij den grond, in deze suffige omgeving als een weldoende afwisseling wordt genoten, een plotselinge opflikkering van spontane ernst, hartstocht of strijd, die de chronische spanning akuut maakt, de bedorven lucht in de lijven aan 't gisten brengt en een verhoogd gevoel van onbehagelijkheid nalaat.

Wat er in deze omstandigheden terechtkomt van een ernstig bestudeeren der stukken, een grondig overwegen der onderdeelen van elke voordracht, een kalm beoordeelen der te behandelen onderwerpen - dat ligt voor de hand. Enkele personen, door maatschappelijke positie, liefhebberij of politiek belang op bepaalde onderwerpen aangewezen, weten zich in een onderwerp in te werken - de rest laat zich door hen, of door de Regeering, leiden of gaat met politieke vrienden mede, zonder dat de debatten ernstig en uitvoerig genoeg zijn geweest, om een zelfstandige beslissing mogelijk te maken. Tot stemming trouwens komt het slechts een enkele maal; de meeste redevoeringen worden onder het gepraat der overigen, slechts door een klein getal leden aangehoord; niet zelden is nauwelijks een vierde der leden aanwezig, de overigen zitten thuis of in de bibliotheek te werken of verluchten zich in de koffiekamer, waar de geur van goede sigaren een aangename afwisseling biedt van de atmosfeer der vergaderzaal.

Hoewel ik geneigd ben, een goed deel van de hier geschetste misstanden te zetten op rekening van het parlementaire stelsel zelf - buitenlandsche parlementen bieden hetzelfde, of nog erger tafereel van verveling, ontvolking, overlading van werk en van onderwerpen als het onze - is het mijn doel niet, deze principieele oorzaak daarvan thans te bespreken. Er zijn bijkomstige redenen, verband houdende met de wijze van werken in onze Kamer, die den toestand vooral in den begrootingstijd gewoon onhoudbaar maken.

De hoofdreden is de gewoonte ten onzent, om alle mogelijke onderwerpen van algemeen en speciaal regeeringsbeleid alleen bij de begrooting te behandelen.

In Augustus is een nieuwe Regeering opgetreden; in Sep-

tember presenteerde zij zich aan de Volksvertegenwoordiging; het debat, niet slechts over haar beleid, maar zelfs over haar oorsprong en formatie, hield men in December, bij een gelegenheid, dat de agenda overvoerd was! Men had dit alles gevoegelijk kunnen doen bij het adresdebat, in October. De Troonrede bevatte het regeeringsprogam, de Millioenenrede gaf een overzicht van den finantieelen toestand - de elementen van een algemeen politiek debat waren dus aanwezig. Men had een paar weken van de begrootingsdebatten aan meer speciale onderwerpen kunnen besteden, als de algemeene politieke beschouwingen naar het adresdebat waren verplaatst. Acht men daarvoor schriftelijke voorbereiding noodzakelijk - des neen! er wordt al papier genoeg vermorst - dan kon de Regeering een schriftelijke toelichting op Troon- en Millioenenrede indienen bij de verschijning daarvan en de gansche tegenwoordige behandeling van ‘Hoofdstuk I’ naar 't laatst van October of 't begin van November worden verplaatst.

Erger kwaad dan de ‘Algemeene beschouwingen’ in December, is de gewoonte, om allerlei speciale onderwerpen bij de begrootingen ter sprake te brengen. Wij hebben ditmaal zeer belangrijke punten zien behandelen: de uitvoering, opvatting en eventueele wijziging der Woningwet - de inrichting en werking van den Gezondheidsraad - de bestrijding der tuberculose - het streven naar een volksleger - de positie en beteekenis der vakorganisatie van militaire en civiele ambtenaren - arbeidsduur en rechtstoestand van rijks-werklieden - aansluiting bij de Berner Conventie - de eischen der neutraliteit voor kleine Staten - te veel om te noemen, alle onderwerpen, die een ernstige overweging meer dan waard zijn. Al deze zaken konden beter afzonderlijk ter sprake gebracht en behandeld zijn. Zooals thans de Kamer werkt, is er één reden, waarom behandeling bij de begrooting gewenscht is. Dan toch gaat aan de mondelinge bespreking een schriftelijke gedachtenwisseling met de Regeering vooraf, die wel lang niet altijd, maar toch meer dan eens noodig is. Maar wat is er tegen, die schriftelijke voorbereiding mogelijk te maken, daar waar zij gewenscht en noodzakelijk wordt geacht?

De wijze, waarop men, buiten de begrooting en andere wetsontwerpen, bepaalde onderwerpen aan de orde kan stel-

len, is: interpellatie en motie. De interpellatie pleegt slechts over *incidenten* in de politiek plaats te vinden; de motie betreft onderwerpen als de door mij bedoelde. Onderwerpen als staatsexploitatie van spoorwegen, algemeene kosteloosheid van het lager onderwijs, pensioneering van gemeente-ambtenaren, zwendel met naamlooze vennootschappen zijn thans bij motie aanhangig gemaakt. Voor de meeste dezer onderwerpen is, ter goede behandeling, medewerking der betrokken departementen zoo niet onmisbaar, dan toch hoogst gewenscht. Voor de berekening der kosten van de maatregelen, op welker invoering men aandringt, zijn meestal slechts op de ministerieele bureaux de gegevens voorhanden; ook kan voor de technische zijde de voorlichting van deskundige ambtenaren vaak niet worden ontbeerd. Brengt men onderwerpen ter sprake bij de begrooting, dan kan men, ter voorbereiding der behandeling, den Minister de noodige gegevens doen verzamelen; deze gelegenheid ontbrak tot nog toe bij de behandeling van motiën. Hierin zou echter moeten en kunnen worden voorzien.

Is dit geschied, dan kan een groot deel van de debatten, die thans de behandeling der begrooting meer op den achtergrond schuiven dan bevorderen, over het gansche parlementaire jaar worden verdeeld. Wil de Kamer daarvoor vaste dagen aanwijzen, zoodat een geregelde afwerking dezer onderwerpen is verzekerd, dan zal dit èn deze onderwerpen zelve, èn de begrooting ten goede komen.

Zooals het thans gaat is de toestand onhoudbaar.

II

Wat hebben nu de begrootingsdebatten opgeleverd ter beoordeeling van den politieken toestand?

Dat de ‘antithese’ door hare vrienden nog niet wordt losgelaten, is het duidelijkst gebleken uit de felle, vaak venijnige oppositie der anti-revolutionairen. De Heer Heemskerk heeft uitdrukkelijk beweerd, dat de Coalitie nog bestaat en blijft bestaan en deze bewering is door geen der woordvoerders van rechts weersproken. De heer van Vlijmen verlustigde zich in zijne grafrede op den gevallen aanvoerder der Coalitie

zelfs in het ‘onnavolgbaar schoon’ der antithese. De heer Passtoors las eenige verklaringen uit de pers voor, op een wijze die aan kwakzalvers-attesten deed denken, waarin de sociale politiek van het Coalitie-ministerie en derzelver wonderdadige werking werd geroemd. En daartegenover werd de nieuwe regeering reeds bij voorbaat wegens gemis aan sociale wetgeving in verzuim gesteld, vooral met het oog op de pensioneering van oude werklieden.

Intusschen heeft het aan voorteekenen van een overbrugging der antithese niet ontbroken. De houding der Lohman-groep kenmerkte zich door welwillende reserve en waar de heer Lohman de antithese voor het verleden in bescherming nam, verklaarde hij hare opheffing voor de toekomst mogelijk. En de heer Talma beweerde, dat de antithese gehandhaafd werd door de onverdraagzaamheid der linkerzijde; als die plaats maakte voor eerbied voor de overtuiging der rechterzijde, zou de antithese de politiek niet meer behoeven te beheerschen.

Eigenaardig was de zwakke poging van den heer Talma, om Kuyper's anti-socialistische politiek, diens concentratie aller burgerlijke groepen tegen de sociaaldemokraten, voort te zetten. Uit een zinsnede omtrent het Nieuw-malthusianisme in mijn artikel ‘Een crisis van impotentie,’ werd afgeleid, dat de sociaaldemokraten de ‘blijmoedigheid’ van ons volksleven zien in het zich overgeven aan zijne lusten, als maar de gevolgen kunstmatig worden voorkomen. In de zinsnede, waarop deze spreker zich beriep, heb ik de aktie der vorige Regeering tegen het Nieuw-malthusianisme gerangschikt onder de zaken, die de *oprechtheid* van ons volksleven bedreigen. Ik zag en zie in dat fulmineeren op de kunstmatige beperking van het kinderental een vertoon van braafheid, niet de braafheid zelve; een politieke manoeuvre meer dan een uiting van echte, frissche verontwaardiging. Men brengt deze zaak in verband met den abortus provocatus, waarmede zij niets heeft te maken; men loochent de reden van zedelijk verantwoordelijkheidsgevoel, die in de beperking van het kinderental ligt besloten en geeft er juist den schijn aan van het tegenovergestelde.

Intusschen werd op grond hiervan de ondermijning der zedelijkheid door de sociaaldemokratie (die als zoodanig niets met het Nieuw-malthusianisme heeft te maken) nog eens in

schrille kleuren geschilderd. Bovendien werd gewezen op de ‘onmogelijke’ eischen der sociaaldemokraten ten opzichte der arbeiderspensioneering, die zij door de bezittende klasse in haar geheel en niet door arbeiders en industrie willen doen betalen. De arbeiders, zoo heette het, zullen dientengevolge de invoering eener verplichte verzekering niet als een weldaad, doch als een nieuwe belasting beschouwen en den Minister van Landbouw, Handel en Nijverheid werd de steun van den heer Talma en de zijnen aangeboden, om desniettegenstaande den dommen, ondankbaren arbeiders deze onbegrepen weldaad zoo spoedig mogelijk op de schouder te leggen. In 't algemeen kwamen de verklaringen van dezen ‘demokraat’ onder de ‘Christen en’ vrij vertaald hierop neer: Mijne Heeren van de linkerzijde, en gij, paganistische Regeering, weest nu zoo verstandig en stelt, als wijlen Kuyper, de sociaaldemokraten buiten de gemeenschap; gij krijgt dan voor hen ons in de plaats, ons, óók-demokraten, met wie gij veel beter zult kunnen opschieten dan met hen.

Wat in dit optreden ontbrak, was de toezegging van steun voor invoering van het blanko-artikel. Vooral van sociaaldemokratische zijde waren de demokraten ter rechterzijde aangepord, dezen stap tot verwijdering van wat Kuyper ‘het wetgevend schandaal’ had genoemd, mede te maken. Geen ‘beginsel’ kan zich daartegen verzetten; de baan komt dan vrij voor een poging, om een regeling van het kiesrecht in den geest van Patrimonimum bij de wet te verkrijgen; aan Patrimonium's aandrang van 1900 en 1902 wordt voldaan; het - nog steeds geheime! - rapport der Commissie Heemskerk-Fabius-Talma kan openbaar gemaakt, ja in praktijk gebracht worden.

Hierover echter bewaarde de afgevaardigde van Tietjerksteradeel een hardnekkig stilzwijgen.

Overigens is gebleken, dat de Regeering voor de sociale punten van haar program, die trouwens alle liggen in de lijn van het vorige ministerie, vrij wel op den steun der rechterzijde zal kunnen rekenen. Minister Veegens blijkt wel het meest persona grata te zijn in dit kabinet; het was slechts met de sociaaldemokraten, dat hij een principieelen strijd had te voeren en deze strijd eindigde nog met de verzekering, dat

dezen, als er sociaal werk met hem is te verrichten, ‘er bij’ hopen te zijn. Alleen in zake arbeiderspensioneering spraken zij hun twijfel uit, of men het daarover wel eens zou worden.

Eene conclusie omtrent de toekomst der antithese te trekken uit deze debatten, zou voorbarig zijn. Ditmaal danste zij als een dwaallicht rondom het versche graf der Regeeringscoalitie; of zij verder zal spoken in de praktische politiek is niet beslist te zeggen. Als zij meer dan een spook, als zij een leidend beginsel zal zijn, dient de rechterzijde positieve eischen te stellen, die uit de antithese voortvloeien. Van het protektionisme, zuiver materialistisch als het is, kan dit niet worden gezegd. En overigens heeft de rechterzijde tegenover het regeeringsprogram geen eigen program gesteld. Zelfs niet op onderwijsgebied.

Daarom kan aan de verzekering van den heer Heemskerk, dat de rechterzijde de coalitie denkt vast te houden, moeilijk praktische beteekenis worden toegekend.

III

Het komt er thans op aan de diagnose van den toestand onder de regeeringspartijen te maken en een indruk te geven van het optreden der Regeering zelve.

‘Diagnose’ - het woord is met opzet gekozen. Want dat wij hier met een ziektegeval, erger, met een chronisch ziekteproces hebben te maken, dat is weer duidelijk gebleken.

De toestand is zelfs nog bedenkelijker, nog onzuiverder, dan men reden had te vermoeden. Hoewel het in de pers wèl is gememoreerd, is het feit toch niet voldoende in het licht gesteld - het feit nl., dat van ‘regeeringspartijen’ geen sprake is. Tot voor korten tijd meende men te doen te hebben met een concentratie-regeering, voortgekomen uit de samenwerking van twee vrijzinnige groepen, die van Liberale Unie en Vrijz.-dem. Bond. Besprak men de kansen der Regeering, dan telde men haar voor vast de 35 stemmen dier twee groepen toe. Het resultaat omtrent hare levensvatbaarheid was dan toch al bedroevend genoeg.

Thans is zelfs deze illusie verdwenen. De heer Drucker, hoe voorzichtig overigens, was onvoorzichtig genoeg, het bij

het algemeen begrootingsdebat den sociaaldemokraten als een grief toe te rekenen, dat zij hadden verklaard, voor deze Regeering geene verantwoordelijkheid te aanvaarden, ja, zich er niets van aan te trekken - niets anders dan dat zij, waar dit kon zonder eenige beginselverzaking, niet onnoodig de Regeering den voet dwars zouden zetten. Maar in antwoord daarop werd hem aangetoond, dat hij voor zijne fractie geen ander standpunt had ingenomen. Dat de vrijzinnig-demokraten 'welwillend' staan ten opzichte dezer Regeering; dat zij elke gelegenheid, waarbij zij de Regeering zouden *kunnen* steunen, met vreugde zouden begroeten; dat zij *hoopten*, dien steun te kunnen verleenen - het was niets meer, dan wat ook de oud-liberalen hebben verklaard. Maar de verantwoordelijkheid voor deze Regeering werd door den Groningschen afgevaardigde voor zijne partij niet aanvaard; wat in zijne, als steeds weloverwogen rede ontbrak, was de solidariteits-verklaring, die de buitenwacht, wellicht ook de Regeering zelve, in haar had gedacht te zullen vinden. Hij bracht het niet verder dan tot een welwillend afwachtende houding.

En het zou geen drie weken duren, of hij en de zijnen zouden het bewijs moeten leveren, dat zij de hoop, steun te kunnen geven, voor een der belangrijkste deelen van de regeeringstaak zouden moeten opgeven. De Minister van Oorlog kwam, zag en...verloor het vertrouwen der vrijzinnigdemokraten. Namens zijne politieke vrienden verklaarde de heer Marchant, dezen bewindsman niet te kunnen steunen. Niet slechts stemde de vrijzinnig-democratische fractie als één man tegen de begrooting van Oorlog; ook verklaarde zij zich unaniem vóór een sociaal-demokratische motie, waarin werd gekonstateerd, dat het optreden van dezen Minister geen waarborg bood, dat zijn bewind zou zijn in den geest van het vrijzinnig concentratieprogram (bezuiniging, sturen in de richting van een volksleger). Ja, erger: de heer Marchant, daartoe door een aanval van rechts geprikkeld, verklaarde bij interruptie nadrukkelijk, dat zijne partij over de keuze van dezen Minister *niet is gehoord*.

Het optreden der vrijzinnig-demokraten bij de begrooting van Oorlog beteekent dus meer, dan dat zij zich in dezen Minister teleurgesteld gevoelen. In verband met de genoemde

uitingen der heeren Drucker en Marchant wijst het op een zwakke plek in de kabinetsformatie, waaromtrent het noodige licht nog niet is ontstoken. Is de vrijzinnig-demokratische partij *niet* gehoord over de benoeming van den Minister van Oorlog, dan is het niet aan te nemen, dat zij *wel* gehoord is over de samenstelling van het Kabinet in zijn geheel. Werd tot heden algemeen aangenomen, dat dit kabinet is voortgekomen uit het overleg der beide concentratie-partijen, het is thans zoo goed als zeker, dat dit overleg òf niet heeft bestaan, òf althans niet heeft geleid tot de formatie van het huidige Kabinet. De aanwezigheid daarin van de beide vrijzinnig-demokratische ministers beteekent dan niet, dat zij daarin hunne partij vertegenwoordigen. Wij hebben dan geen vrijzinnig-concentratie kabinet, rationeel en langs organisatorischen weg voortgekomen uit de verkiezingen; doch slechts een stel vrijzinnige ministers, wier verscheiden kleur het verkiezings-blanko tracht te benaderen, om zich daardoor den schijn te geven van te berusten op een politieken grondslag, die in werkelijkheid ontbreekt.

Is deze diagnose juist, dan is de leugen der blanko-politiek, door mij reeds vóór de verkiezingen in dit tijdschrift aangeduid, doorgevreten tot in de formatie, dat is: het wordingsproces en de samenstelling zelve, van dit Ministerie. Het oogenblik, om uit dit geval de noodzakelijke konklusiën te trekken, is nog niet gekomen. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat zij niet getrokken zullen worden. Wil intusschen de heer Goeman Borgesius voorkomen, dat uit deze ongezonde verhoudingen allerlei voor zijne politieke moraliteit min vleiende veronderstellingen zullen worden afgeleid, dan zal hij eindelijk eens een volledig en juist verslag moeten geven van zijne faits et gestes in Juli j.l., vooral van hetgeen tusschen de beide concentratie-partijen omtrent de kabinetsformatie is voorgevallen.

Die afwezigheid van den formateur uit het Kabinet heeft zich bij de debatten over de formatie als een pijnlijke leemte doen gevoelen. Niet zoozeer met het oog op de verdediging van het regeerings-beleid - daarvan hebben zich de meeste ministers, in technisch opzicht althans, op voldoende wijze gekweten, de heer De Meester niet uitgezonderd -;

maar omdat de eenige, die omtrent de voorgeschiedenis van het Ministerie inlichting kan geven, als niet-verantwoordelijk derde buiten het geding over de formatie was geplaatst. Dat intusschen deze derde op den duur het stilzwijgen zal kunnen bewaren, is op grond van het aangevoerde niet aan te nemen.

IV

Wat ik reeds omtrent het Ministerie zelf heb gezegd, eischt thans nog eenige aanvulling met het oog op het regeeringsprogram.

Het belangrijkste punt, de financien, zal ik moeten laten rusten, omdat de heer De Meester zijne belastingplannen nog niet heeft ontwikkeld. Dat de toestand erger is, dan men zelfs na de vrij pessimistische Millioenenrede moest aannemen, heeft vooral de heer Patijn aangetoond. Het financieele vraagstuk blijkt nog moeilijker en ingewikkelder te zijn, dan men dacht. De tegenstand tegen 's Ministers plan tot dekking van een tekort van een millioen ruim door opcenten op de vermogens- en bedrijfsbelasting, was vrij algemeen en geeft weinig hoop op steun voor de plannen, die van hem nog zijn te wachten. Juist op dit gebied zal, meen ik, de scheiding tusschen rechts en links de Regeering veel moeielijkheden bereiden. De rechterzijde toch heeft alle reden, om door verzet tegen de liberale belastingplannen enz., te drijven naar tariefverhooging, En de liberalen zullen, als die plannen te diep in hun zak tasten, hun eigen Regeering in den steek laten.

Het voorgevallene bij de behandeling van het opcentenvoorstel stelt de juistheid van het hier gezegde nader in het licht.

De gansche rechterzijde ging mede met het amendement door den heer Van Dedem op de Middelenwet ingediend, om dit voorstel te verwerpen.

De sociaaldemokraten, die zich reeds aanstonds vóór een dekking van het tijdelijk tekort en ook vóór een verhooging van direkte belastingen, als middel daartoe, hadden verklaard, hadden bezwaar tegen de opcenten op de bedrijfsbelasting en wenschten 20 opcenten te leggen op de vermogensbelasting.

Van vrijzinnig-demokratische zijde was het regeeringsvoorstel van den aanvang af sterk bestreden, niet het minst wegens

de ongeschiktheid der bedrijfsbelasting (slecht geregelde progressie, uitsluiting der landbouwbedrijven van de belasting) voor verzwaring door opcenten. Thans kwam de heer Treub deze bestrijding versterken door een betoog, dat de strekking had, de overbodigheid dezer tijdelijke dekking aan te toonen, op grond waarvan hij de Regeering verzocht, het voorstel terug te nemen.

Van liberale zijde werd overigens het voorstel, dat ook daar in de afdeelingen grooten tegenstand had ontmoet, ondersteund.

Hadden de sociaaldemokraten, na de verwerping van hun amendement, de Regeering in den steek gelaten, haar voorstel zou zijn verworpen en daarmede de Minister van Financiën, zoo niet het gansche Kabinet, zijn gevallen. Uit de rede van den heer Treub, waarmede hij, na des Ministers afwijzing van zijn verzoek, de stem der vrijzinnig-demokraten aan het regeeringsvoorstel toezei, bleek wel, dat dezen, juist om een kabinetskrisis te voorkomen, hun eigen meening aan deze overweging opofferden. Een zoo groote overwinning op zichzelf hadden de sociaaldemokraten wel niet behoeven te behalen, om met het van meet af door hen in 't algemeen aanvaarde voorstel mede te gaan; maar toch waren de principiëele bezwaren tegen de beide belastingen, die de Regeering wilde verzwaren (met name wat de druk op de lagere inkomsten uit bedrijf en vermogen betreft) in het debat over hun amendement zoodanig naar voren gebracht, dat zij, hadden zij de Regeering op grond harer houding in zake Grondwet-kommissie en militaire politiek willen doen vallen, daartoe voldoende aanleiding uit dit debat hadden kunnen putten. Dat zij desniettegenstaande dezen Minister van Financiën een fair trial hebben gegeven, moge worden opgevat als een blijk van hun wil, om dit Kabinet niet anders dan noodgedrongen de gelegenheid te onthouden, hare financiëele en sociale plannen in konkreten vorm in te dienen en nader te toonen, of de weinig optimistische verwachtingen omtrent de grondwetsherziening al dan niet gegrond zijn. De val van dit Kabinet bij deze gelegenheid zou slechts een triomf zijn geweest voor de protektionistische belasting politiek, een uitslag die vooral de sociaaldemokraten niet anders dan bij volstrekte noodzakelijkheid voor hunne rekening zouden kunnen nemen.

Uit het voorafgaande is inmiddels gebleken, dat de afhankelijkheid der Regeering van de sociaaldemokraten wel het sterkst is bij de financiëele kwestie.

Ook de koloniale kwestie zal ik niet aanroeren. Trouwens zij stelt zich voor deze regeering niet anders dan voor de vorige - in tegenstelling met de financieele, wier oplossing juist voor een niet protektionistische regeering zoo bizonder moeilijk is.

Het defensie-vraagstuk heb ik in dit tijdschrift afzonderlijk aan de orde gesteld en wat daaromtrent bij de begrootings-debatten is voorgevallen, zal in het vervolg van mijn artikel 'Oorlogs-weeën' nader worden behandeld.

Hier vestig ik slechts de aandacht op de eigenaardige parlementaire positie, waarin de Minister van Oorlog verkeert. De sociaal-demokraten en vrijzinnig-demokraten zegden hem den steun op. Zelfs van de Unie-liberalen is hij niet zeker. Een paar daarvan, waaronder de militaire specialiteit, die bij de verkiezingen, in het vrijzinnig propagandaboek, de militaire eischen dier partij heeft verdedigd, stemden vóór de motie, waarin werd gekonstateerd, dat de vervulling dier eischen geen waarborg vindt in het optreden van dezen Minister. De kritiek van den heer Thomson, juist op de beginselen van den Minister, was scherp en onverzettelijk. Al bleek hij te zwichten voor de discipline zijner partij en zeide hij, na vrij wel alles wat de Minister in de stukken had beweerd, te hebben afgebroken, dezen voorloopig voor een jaar zijn 'steun' toe - door niemand werd diens positie moreel meer verzwakt dan door dezen partij- en beroepsgenoot. En bij de stemming over de oorlogsbegrooting stemden twee leden der Liberale-Unie tegen: behalve de heer Jannink de secretaris der Unie, de heer Roodhuizen, die reeds thans gelegenheid te over heeft gehad, om nader te overwegen, of 'de schoonste uitvinding onzer eeuw' ook niet een heel leelijken kant heeft. Men zal den heer Roodhuizen den tol der waardeering voor zijn eerlijkheid bij deze stemming te minder onthouden, als men bedenkt, hoezeer hij daardoor zijn eigen positie verzwaart als propagandist zijner Partij, die haar in de volksvergaderingen zal moeten verdedigen.

Zóó is het gekomen, dat dit Ministerie voor hare defensie-

politiek niet steunt op links, maar tegen de partijen, die haar het naast staan, steunen moet op rechts. En de rechterzijde heeft zich deze gelegenheid om de regeering in hare macht te houden, niet willen laten ontglippen. De Katholieken, volgens hun program verplicht, tegen elke onbegrensde oorlogspolitiek stelling te nemen, van een regeering te eischen, dat zij haar militaire plannen vooraf bindt aan de voorwaarde, dat hunne financieele resultaten een zeker bedrag niet overschrijden, hadden tegen deze begrooting moeten stemmen. Toch stemden zij er vóór of...verlieten tijdig de vergadering. De gansche rechterzijde had instemmend gegrinnikt, toen de woordvoerder der anti-revolutionnairen, kapitein Duymaer van Twist, het optreden van dezen Minister toetste aan de verkiezingsleuzen der vrijzinnige-concentratie en op grond daarvan tot dezelfde konklusie kwam, die in de meergenoemde Sociaaldemokratische motie was neergelegd. Terwijl die motie werd toegelicht, ontbrak het niet aan uitroepen van toestemming rechts. Maar toen zij was voorgesteld, trad de heer Heemskerk naar voren, om te verklaren, dat de rechterzijde met de daarin geformuleerde konklusie niets had te maken en dus tegen zou stemmen.

De twintig stemmen vóór de motie kwamen dus van links; de Minister zag zijn steunpunt naar rechts verlegd; het vrijzinnige concentratie-ministerie kon zich slechts handhaven als concentratie-ministerie van de meer-konservatieve elementen links met de rechterzijde; de zelflaad-pistolen van den nieuwen minister troffen de ‘antithese’ in het hart.

Werd door dit incident de innerlijke voosheid der nieuwe regeering op nieuw in het licht gesteld, niet minder zwak bleek zij op een ander hoofdpunt van haar program: de grondwetsherziening.

De heer Rink heeft als advokaat een goeden naam - hoe zwak moet de zaak zijn, die hij zóó slecht bepleitte, als de samenstelling der Staatskommissie voor de grondwetsherziening!

Fel was daarover de aanval van rechts, van den heer Heemskerk; niet minder hevig die van links, van de sociaal-demokraten: beide partijen hadden het recht, zich over hunne uitsluiting uit die Kommissie te beklagen. De verdediging

van den Minister wekte hilariteit, zelfs bij zijn eigen vrienden; zijne argumenten zijn het noemen niet waard.

Maar bedenkelijker dan de samenstelling der Kommissie is haar taak, om voor de tegenstanders van algemeen kiesrecht en van de verdere demokratische ontwikkeling onzer staatsinstellingen, het blanko-artikel acceptabel te maken. Men behoeft uit de lijst der onderwerpen, ter behandeling door de Kommissie bij hare installatie met name genoemd, slechts te noemen: de vraag, of aan de Eerste Kamer het recht van amendement zal worden toegekend, om den ernst der zaak in te zien. Hoe vaak heeft niet de Fransche Senaat sociale maatregelen van de Kamer van Afgevaardigden op die wijze verminkt! Maar bovenal: welk een verplaatsing van invloed, en dat naar den plutokratischen, konservatieven kant!

Tot heden is, volgens het klassieke gezegde bij de instelling der Eerste Kamer, deze een ‘bolwerk van den Troon’. Daarvoor was haar recht, om wetten goed te keuren of af te stemmen, blijkbaar voldoende. Nu nog niet eens het algemeen kiesrecht wordt voorgesteld, doch slechts wegneming der belemmering daartegen uit de Grondwet wordt overwogen, gaat men maatregelen ontwerpen, om van haar te maken een bolwerk der bourgeoisie, die de arbeidersklasse alleen tot de politieke gelijkberechtiging wil toelaten, als zij een afzonderlijk orgaan heeft, waarin zij de wetten, uit het algemeen kiesrecht voortgekomen, kan fatsoeneeren naar haar eisch en belang. Nu moet de Eerste Kamer hebben het recht van amendement.

Ik weet niet, of dit verleggen van de macht in ons wetgevend lichaam van het Lager- naar het Hoogerhuis bij de toongevende staatsrechtgeleerden en politici der burgerklasse den noodigen steun zal vinden. Omdat een klasse, die in zichzelf geen kracht, in de algemeene nuttigheid van haar streven geen vertrouwen, in de politieke en ekonomische noodzakelijkheid van haar heerschappij geen geloof meer heeft, tot alles in staat is, moet men in dezen op het ergste zijn voorbereid.

Dat, als de stroom van het algemeen kiesrecht en de toenemende invloed der sociaaldemokratie niet meer te keeren is, de tegenstanders der demokratie, wien dat algemeen kiesrecht huns ondanks wordt opgedrongen, naar andere middelen grij-

pen, om hun bedreigde zaak tijdelijk te redden, is verklaarbaar.

Maar dat een regeering, voortgekomen uit partijen, die de arbeiders hebben lekker gemaakt, door hun het blanko-artikel voor te stellen als eene stap naar de demokratie - dat zulk een regeering de aristokratie en het konservatisme uitnoodigt, den weg, waarop die stap zal worden gezet, zoodanig te verleggen, dat hij ten slotte leidt naar een verzwakking der demokratie - dat is een onoprechtheid, die grenst aan verraad, dat is de arbeidersklasse getart en bespot in het dierbaarste van haar tegenwoordig politiek streven.

Tenzij de Regeering, als het rapport der Kommissie dergelijke voorstellen bevat, deze naast zich neerlegt en zich zorgvuldig onthoudt van eenig bijvoegsel tot haar blanko-artikel, dat de uitwerking daarvan in demokratische richting zou vervalschen, staat haar bij de behandeling der grondwetsherziening een bittere strijd met de sociaaldemokraten te wachten, een strijd, die zeker niet alleen in de Kamer zal worden gevoerd.

Maar stelt zij op die wijze de arbeiders niet te leur, dan doet zij het de konservatieven, bij wie zij immers door de instelling, maar vooral ook bij de installatie der Staatskommissie verwachtingen heeft opgewekt, die zij dan niet zal kunnen bevredigen.

Zoo doemt reeds thans aan de kim de donkere bank op, die een storm verkondt, waarin het zwakke scheepje dezer Regeering moeite zal hebben, niet ten onder te gaan.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Leopold Andrian's *De tuin van de openbaring* *(Slot van Jg. I. Dl. IV. blz. 352).*

Eens op een avond in Mei ging Erwin de stad door; het regende, hij voelde verlangen naar de volheid van lotgevallen, waartoe de mogelijkheid in hem was. Hij kwam eerst door nauwe straten waar meisjes aan den ingang van sloppen stonden. Iedere kleur aan hun zomerkleedjes straalde op zich zelf en vleiend in het milde grijs. Maar dan kwam hij tuinen voorbij; in deze begonnen de planten te geuren en het waren er te veel; hun geuren hadden zich nog niet vermengd, streken langs elkaar en wilden zich vereenigen. Dan kwam hij in de voorstad; uit een laag huis vloeiden gezang en muziek door elkaar op de straat; tegen de vensters, achter wier roode gordijnen men het licht zag, drukten zonderlinge kinderen hun gezicht. Erwin ging binnen. In een kleine kamer, wier lucht blauw van rook en zwaar van den adem der vele menschen was, sprak bijna, onverschillig, haast treurig, een jonge magere geverfde mensch met schuwe oogen, in rok, met gebrand haar, de jubelende strofen van de liedjeszangers. Toen zong een vrouw met naakte schouders gezangen op Weenen. En bij het zingen van het tweede lied begon de melodie door de leden van de menschen te vloeien; zij nijgden het hoofd terzijde, hun lippen openden zich en als betooverd door liefkoozing staarden hun oogen; en toen de wals lokkend en glimlachend klopte, glimlachten zij een weinig gemaakt en toen de wals aandoenlijk en zoet vervloot werden zij geneigd zich over te geven.

Slechts de bosnische soldaten aan een afzonderlijke tafel in den hoek bij het crucifix bleven geheel ernstig. Geheel ernstig bleef ook een die naast Erwin zat, slechts van tijd tot tijd zag hij Erwin aan en toen men hem zijn wijn bracht reikte hij Erwin het glas opdat hij eerst eruit dronk. Toen hem Erwin daarop een sigaar gaf, scheen zijn lichaam in zonderling vleiende en deemoedige dankbaarheid kleiner te worden, terwijl zijn oog smeekend maar rustig naar Erwin zag. En onderwijl hem Erwin in het gezicht keek viel hem plotseling het tegenovergestelde ervan, het gezicht van zijn beminde in, met gesloten oogen als een masker onder den helm van haar goudkleurige haren in de ledige en hoogmoedige schoonheid van den dood. In het minne gelaat van den vreemdeling was zachtmoedigheid en boosheid, vrees en dreigen, en het geheele leven, maar als in het leven tegelijk; want het veranderde zich niet als hij sprak, alleen wond zijn lichaam zich als onder een innerlijke beweging die hem overweldigde. Zijn gebaren waren wijd alsof hij veel zeggen wou, maar krachteloos en loom alsof hij er te zwak toe was. In zijn ontspannen leden was de weekelijkheid van een die 's morgens wakker wordt; maar zijn kleeren waren armelijk, zijn hals bloot en hij had het niet koud. Toen Erwin heenging kwam de vreemde hem achterop en vroeg hem om vuur; zij gingen de voorstad door in de richting van de spoorlijnen en de vreemde verhaalde zijn leven; Erwin wist dat hij loog, maar hij wist tevens, dat in deze leugen, hoe dan ook, de diepe donkere veelvoudige waarheid lag. Eindelijk waren zij buiten waar het land begint, welks kleurloos vertreden gras door planken omsloten is. De vreemde vraagde hem waar zij heen gingen; dat wist Erwin niet en hij werd bang en keerde zich om naar de stad terug. De vreemde bedelde hem aan om een aalmoes.

Kort daarop werd Erwin twintig jaar oud. Om dezen tijd bezwaarde het hem dat hij de oplossing van het levensgeheim niet gevonden had, en om het te vinden boog hij zich dieper en angstiger over zijn verleden. Toen werd veel hem helder. Hij zag in zich vergist te hebben doordat hij het wonder van het leven in iets anders als in het heele leven zelf gezocht had, in het leven dat altijd even vol wonder is omdat het zich altijd gelijk blijft, daar het morgen zijn zal zooals het gister

was, omdat het immers heden niet anders is. Daarom ook, omdat voor ieder zijn leven het eenige wonder is, kan geen den ander daarvan een openbaring geven, noch van een ander een openbaring daarover ontvangen. Hij had het geheim met het verkrijgen van zijn onthulling verwisseld toen hij die onthulling uit de menschen verwachtte. In hen lag het geheim, of liever, het lag daarin dat alle menschen, onbegrepen en anderen niet begrijpend, vreemd door de rusting van hun dagelijks stervende schoonheid, van het leven naar den dood gaan. Nu kregen zijn herinneringen voor hem een verhoogde beteekenis; zij waren vroeger ontroerend geweest, nu werden ze hem verheven en kostbaar; zij waren immers zijn eenige erfdeel, ze waren zijn leven en dit leven was de bron van de schoonheid; want de menschen wier herinnering hem aandeed, deden hem enkel aan omdat hij aan hen geleefd had, en evenzoo deden hem de huizen aan waarop zijn venster uitzag, of de straten waardoor hij geloopen had.

Nochtans bewogen hem de lippen, de oogen en de haren van vele menschen die hij tegenkwam; maar hij sprak niet met hen en was meest alleen.

Want het scheen hem dat in zulke ontmoetingen de koninklijke verkwisting van het leven en de onuitsprekelijke verhevenheid van ons wezen lag; het was wonderschoon dat de eenzame dood die het leven is, ons niet kan verhinderen een vreemde schoonheid, die wij niet verstaan, die zich ons niet onthullen en ons niets geven zal, alleen wijl ze schoon is, te bewonderen; het was wonderschoon dat wij, hoewel menschen nochtans kunstenaars zijn, kunstenaars ook daarin dat wij niet eenmaal klagen als die schoonheid van ons gaat, maar haar groeten en om haar juichen, omdat ons een schouwspel meer is dan ons levenslot.

'Het feest van het leven' zei hij; het was werkelijk een feest, waarvan de uitgelezenste voornaamheid daarin bestond, dat het geen toeschouwer had; die feesten van de zeventiende eeuw geleek het, in donkere winternachten tusschen spiegels en lichten, die feesten die zoo groot en plechtig waren dat men de vreugde erdoor vergat; die feesten waarop men elkaar maar eenmaal ontmoette en met manierlijk vervlochten vingertoppen langzaam om elkaar draaide en elkaar glimla-

chend in de oogen zag en dan met een diepe, bewonderende buiging van elkander gleed. Meermalen weliswaar scheen hem ook daarin nog altijd niet de zin van het leven te zijn en hij dacht aan andere feesten, aan de groote feesten van de matelooze vreugde, die heilig is zooals de smart, aan de feesten van Alexander den Grooten te Persepolis en te Babylon.

Eens in Augustus beklom hij een hoogen berg; na een heelen dag loopens kwam hij tegen den avond op een wei, waar hij omdat het al laat was overnachten moest. Al gauw ging hij naar het dakvertrek boven het hooi, wikkelde zich in zijn mantel en sliep in. Maar na een half uur werd hij wakker; het was heel heet; hij ging naar het venster en opende het; het was hem alsof hij beneden schreden gehoord had en tegelijk overviel hem de waanzin van het avontuur dien de heete nachten teweegbrengen. Hij daalde de ladder af en liep over het hooi, daar sliepen herders en voerlui; men zag van hen enkel de lichte vlekken van de zakdoeken die zij over hun gezicht gelegd hadden, soms alleen draaide zich er een om of zuchtte, of steunde een woord; maar beneden stiet het vee een klagend gebulk uit en liep angstig rond. In de open lucht zag hij om zich: de vlakke wei waarop de hut stond, rees in langzame golven verzadigd door de schoonheid van de lichaamlooze lijn in de toppen van de bergen over; slechts twee kleuren waren op haar, het gras dat haast geel en de boomen die haast zwart waren; maar haar teerste bekoring lag daarin, dat noch de vlakte geel noch de boomen zwart waren, slechts uit hun verhouding raadde men hun kleuren. De effen hemel boven haar was weelderig blauw, zijn vele sterren trilden als steenen die uit hun kassen willen breken en als een kostbaar kunstwerk, meer niet, starde tusschen hen de maanschijf. Maar de lucht! Het was een lucht die men voelt, een lichamelijke wereld tusschen de werelden van hemel en aarde, een lucht als de gestalten van de morgendroomen die ons niet beroeren en waardoor we nochtans zondigen. Lang bleef hij staan en wachtte, maar er kwam niemand en zoo ging hij naar boven en lei zich weer neer. Doch toen vielen hem allen in die hij ooit bemind had, en terwijl hij langzaam, langzaam moeier werd, werden de beelden aldoor lichamelijker en wellustiger. Zij bewogen hun leden en lokten

en glimlachten en begonnen te dansen en de wisseling in de figuren van hun dansen vermengde zich met de wisseling van de huizen en de kamers waarin zij zich hem gegeven hadden. Toen bemerkte hij dat hij insliep, en dat wou hij niet; moeielijk worstelde hij met de droombeelden. Plotseling trilde over den muur de glimp van een lantaarn, iets zwaars sloeg tegen het hout en er hoestte iemand. Er moest een venster in den muur zijn en een menschelijke gestalte bij dat venster en die gestalte kwam om hem en ze wachtte op hem....Maar toen hij een licht opstak en den muur verlicht had was er geen venster; een spiegel had hem gefopt, een kleine spiegel uit Goisern over welks vergulde lijst het maanlicht getogen was, toen de zachte wind die was opgekomen, hem tegen den muur wierp. Liggen gaan wou hij niet meer; die wind kondigde ook wel den morgen aan, en bevend van begeerte leunde hij tegen den muur, en zijn ziel genoot de herinnering aan den lust van zijn lichaam en erkende dat het de waarachtigste drang van den mensch is zijn lichaam aan het lichaam van een ander mensch te drukken, omdat in deze geheimzinnige vernietiging van de persoonlijkheid een openbaring is. Toen ging hij naar beneden en wekte de voerlui. Zoo lang zij in den nacht verder trokken waren hun gezichten groot en wonderbaar, maar toen het dag werd en de maantint van de bergen zich in een diep vochtig verwaasd blauw veranderde, werden zij leelijk en onaangenaam.

De herinnering aan dezen nacht bleef Erwin een tijdlang pijnlijk; hij was gevallen en toch kon er voor iemand die het leven met den maatstaf van het leven mat geen val bestaan.

In September zou hij naar zijn moeder in Italië reizen; vooraf ging hij nog voor een week naar Weenen en dat gaf hem geen genoegen; toch was hij zonder reden mateloos aangedaan toen hij den eersten morgen in een leelijke straat van de zeventiger jaren een troep gymnasiasten tegenkwam. Dienzelfden nacht stond, terwijl hij een hoek omsloeg, de vreemde voor hem met wien hij in het voorjaar, begeerig naar openbaring, geloopen had; de vreemde groette hem nederig; zijn gezicht en zijn gebaren waren zoo verschillend van elkaar en zoo geheimzinnig als toen hij hem eerst zag, maar hij leek armelijker en de schuwe rust in zijn blik was dreigender. En

in Erwin vermengde zich de verwachting-volle nieuwgierigheid waarmee hij hem vroeger aansprak met de zonderlinge angst die hem vóór de stad den vreemde verlaten deed. Toen hij hem dan was voorbijgegaan, werd die angst nog maar banger door zijn verwachting en door zijn nieuwsgierigheid; wat was het dat de menschen ondanks hun eenzame leven nochtans verbond, waarin lag dit lokkende en dreigende geheim in het leven, welke kracht had macht over hem en waarom kende hij haar niet? Onder den indruk van deze ontmoeting veranderde zich voor Erwin in den volgenden tijd de stad; hare veelvuldigheid, die hem vroeger aandeed, verwarde hem nu en dreigde hem. Op een zeer heeten dag was hij bang voor de muziek die in alle straten was; het scheen hem, als was daarmee de stad als met een bedriegelijk vergif gedrenkt, dat slaperig en weerloos zou doen zijn. Den dag daarop verschrikten hem de oogen van de menschen: alle waren te stralend, te groot en te wijd open en alle richtten zich op hem. Slechts eens voor zijn vertrek werd hij sterk aangegrepen, dat was op een klein station dicht bij Weenen; langs het perron reed een trein uit welks vensters jonge studenten keken, die naar huis gingen; hun bleeke gezichten glansden en zij zongen en hadden licht loof op hun blauwe uniform-petten.

Met het ontwakende verlangen naar zijn moeder nam zijn onrust af. Op de een of andere wijs, dat wist hij nu, zou hem uit haar een onthulling van het geheim komen. En dit verlangen was zeer weldoend, want daarin lag reeds de rust die hij van het verlangde hoopte; zooals men, wanneer men moede is, naar den slaap verlangt, waarvan men weet dat hij zeker komen zal omdat hij ons al half bevangen heeft. Zijn moeder zag hij nu zooals zij hem eens in zijn negende jaar tijdens een lange ziekte verschenen was. Het was toen tegen den avond en hij voelde zich verlaten en hulpeloos, zooals het enkel kleine kinders zijn; toen kwam zij binnen, getooid met zijde, bloemen en steenen en nam een boek in de hand en begon hem daaruit voor te lezen; dat kwam hem voor als een wonderbaar genadige nederbuigendheid, want zij was groot en vreemd voor hem. Doch daarna hield zij een oogenblik op en zei, als hij iets uit het midden van het boek liever had dan het begin, dan moest hij niet bang zijn het te zeggen,

dan zou zij hem ook uit het midden voorlezen. Zwak en ziek als hij was, had hij toen haast geweend. Men had hem altijd gezegd dat het een fout was de boeken niet van het begin te lezen. Maar nu was het alsof hij die fout in haar vond, doch, zonderling, als een deugd, en tegelijk voelde hij dat hij niet alleen was, maar een met haar, wonderbaar hetzelfde, hoewel hij klein en zwak en ziek en zij groot en vreemd en schoon was. Dan las zij hem nog lang voor van het jaar '59, toen wij verraden werden en van onzen ongelukkigen strijd met de Pruisen.

Hij wist niet dat in dien eigen tijd ook zij naar hem verlangde en op hem hoopte; zij had na den dood van haar man, wat zij in éénen niet gevonden had, in het vele gezocht. Zij had de edelsteenen, de kostbare stoffen en de gestikte zijden bemind, en de tooneelspelen, de op elkaar volgende landstreken en de kunstwerken van de kunstenaars en den wisselenden hemel met de wisselende maan en de onveranderlijke sterren en den grooten opgang en den grooten ondergang van de zon. Zij beminde dat alles nog altijd; doch dat alles maakte haar slechts begeeriger naar nieuwe heerlijkheden. Want ze had veel gezien en er was haar niets achtergebleven en zij keerde weer tot éénen terug.

Maar ook met hun beiden vonden zij het geheim van het leven niet. Zij was wel het beeld dat hem op reis verschenen was; zij waren werkelijk een, en wat in hem was was in haar, maar in hem doortrild van het lage en het smartelijke en van het ontroerende van het leven en in haar als een kunstwerk; hij was van den tijd, zij was van de eeuwigheid; of hij was haar leven en zij was zijn dood, en deze dood en dit leven waren diep en geheimnisvol verwant.

Maar hij kon niet tot haar sterven en hij vond niet het woord dat den dood het leven geeft. Zij wederom vermoedde dat zij uit hem verkrijgen kon wat zij haar levenlang gezocht had, maar tevens voelde zij zich onuitsprekelijk zwak, het ging haar als in den slaap waarin men weet dat er een wakkerzijn is en naar dat wakkerzijn verlangt, en zich inspant wakker te worden en niet wakker worden kan. Menigmaal als haar ziel zich zoo vruchteloos moeite gaf kwam ze Erwin ook levend voor; maar dat was weer een ander leven en dat

verschrikte hem, en het maakte hem onzeker en angstig dat daarbij haar stem, als ze van de innerlijkste dingen sprak, in haar heesche glansloosheid op de zijne geleek. Want hij had haar stem en haar handen. Eens gingen zij 's avonds door de zachte en feestelijke bevalligheid van het italiaansche landschap. De popels aan weerszijden den weg werden toen een triomfpoort door het kleurige wijnloof dat hun kronen rijker maakte en ze in loome ketens verbond. ‘Het geheim van het leven,’ zei ze, ‘kunnen wij niet vinden, omdat het leven te rijk, te veelvoudig, te oneindig is.’ Ware het zooals ge zegt,’ was zijn antwoord, ‘zoo hadden we hoop het te verstaan uit zijn rijkdom; maar het is zoo vreeselijk eenvoudig ons eenige erfdeel en het eenige wonder daarin is ons levenslot.’ Dan zeiden zij beiden dat ze dit levenslot niet verstonden. ‘De oorzaak moet in de ziel zijn,’ zei hij. ‘Neen,’ zei ze, ‘wij gaan door ons leven als door de parken van vreemde kasteelen, door vreemde bedienden geleid; wij bewaren en beminnen de schoonheden die ze ons getoond hebben, maar naar welke ze ons voeren en hoe snel ze ons voorbijvoeren, hangt af van hen. Eerst zijn het de ouders, dan de anderen.’ ‘Neen’ zei hij, ‘ik geloof, het geheim ligt daarin: wij zijn alleen, wij en ons leven, en onze ziel schept ons leven, maar onze ziel is niet in ons alleen.’ Aan een rilling beseften beiden dat hij de waarheid gezegd had; en beiden voelden zich verbonden; maar smartelijk, dof en redenloos, zooals zich die dieren moeten verbonden voelen, waarvan de oude priester Erwin verteld had, die door de kunsten van den scheikundige aan elkaar gebonden leven. Terwijl hij nog sprak werd het avond, en de vijvers, grachten en beeken werden bleekrood, maar de straten die naar alle zijden door de groote vlakte liepen, werden geheel wit.

Kort daarop gingen zij van elkaar; de vorstin reisde naar Zwitserland, en Erwin dieper Italië in. Beiden begrepen dat ze elkaar niet konden helpen. Ietwat vermoeider keerde de moeder naar haar edelsteenen, haar kostbare stoffen en gestikte zijden terug, en naar de tooneelspelen en naar de op elkander volgende landstreken en de kunstwerken van de kunstenaars en naar de wisselende maan en de onveranderlijke sterren en naar den grooten opgang en den grooten ondergang van de

groote levende voor haar doode zon. Dat alles beminde hij nu ook, maar heel anders dan zij; het geheim van het leven had zich voor hem over alle dingen en wezens uitgebreid, en toch verwarden zij hem niet; zij waren hem verwant, hij was een van hen, en in iedere schoonheid die zijn ziel genoot voelde ze een schrede tot de openbaring. Daarom verlangde hij op de reis naar de verdere reis, niet alleen naar nieuwe dingen en nieuwe wezens, maar ook naar het samenspel van hun bestaan met zijn bestaan, naar de toevalligheden, smarten en ontgoochelingen van de reis, want ook zij waren heerlijk voor den jongeling die het vaderlijk erfdeel van zijn ziel lang in de koninkrijken van den vreemde gezocht had en nu in ons aller vaderland kwam, en door de wereld trok om in haar menigvuldigheid zijn plaats te vinden.

Hij reisde langs de zee van Capua tot Venetië. De zee was aldoor anders: soms was ze zwart, soms goud en lapislazulikleurig, soms als jong perzisch vlier, soms goor en witachtig; en 's avonds als ze in 't oosten lag, was ze licht-rose, en lichtgrijs, zilver en paars, maar als ze in het westen lag donker als vlammen. En aan elke plaats waar hij doorkwam zag hij de zon op- en ondergaan; telkens trof hem de onbegrijpelijkheid van haar kleur; zij was tevens goud en safraankleurig en diep rood en diep blauw.

In de steden zag hij ook veel menschen en sprak met ze en beminde ze.

Meer dan eens viel hem zijn heele vorige leven in; maar in zijn aandoening daarbij was een weinig medelijden zooals men met een ziek lief leelijk kind heeft.

Op de thuisreis bleef hij een paar dagen in Venetië; het was begin November, de ochtenden waren vol witten nevel en het leven op die ochtenden werd licht en geluidloos. Iederen morgen, als hij over het plein ging ontmoette hij een jongeling en een meisje; zij leken op elkaar en waren misschien broeder en zuster. Bij zijn vertrek dacht hij aan hen en wist dat zij iets voor hem beteekenden, en bijna was hij omgekeerd; maar hij kende hun naam niet. In een kleine stad, dicht bij onze grens hield hij zich nog een dag op; in het muzeum ontroerde hem bizonder een basrelief uit laat-griekschen tijd: Mithras-Helios op een stier bracht den dag;

uit de neusgaten van den stier sproeide de klaarte, terwijl een knaap met afgewend gelaat haar aan zijn fakkel ontbranden deed; lager was het volk afgebeeld dat den dag toejuichte.

Den volgenden morgen zeer vroeg reisde hij naar Weenen. Hij was onrustig en bang dat hij iets vergeten zou, en omdat het koud was dronk hij haastig door elkaar thee en cognac. En op eens schoot hem dat afscheid te binnen van lang geleden, van voor drie jaar, in Bruck, en de matelooze bekoring van zijn vriend dien hij daar verloor; toen hij dan naar de spoor reed werd het juist dag; het gas brandde nog, maar op de huizen lag de vroege morgen, en ze waren smartelijk en eeuwig als de dingen waarvan men scheidt.

In Weenen studeerde hij een jaar lang de wetenschappen; zijn verlangen naar openbaring was nà de reis sterker geworden. Hij was altijd alleen. En nochtans merkte hij dat de wisseling van morgen en avond, van regen en zon, en de wisseling van de seizoenen de volheid van aandoeningen in hem achterliet die hij zich door de oneindigheid van de tafreelen geschonken waande. Toen werd hem klaar, dat hij niet in de wereld zijn plaats zoeken moest, want hij zelf was de wereld, even groot en even eenig als zij; maar hij studeerde door, want hij hoopte, dat, als hij haar begrepen had, hem uit haar beeld zijn beeld aan zou zien. Eens in November regende het; het was dezelfde regen als in het voorjaar en ook de lucht was dezelfde; en eveneens als in het voorjaar voelde hij verlangen naar de lotgevallen, waartoe de mogelijkheid in hem lag. Hij liep lang door de straten; eerst toen hij door-nat was ging hij terug naar zijn huis.

Toen steeg voor hem aan den hoek van twee straten de vreemde van de lente en van den zomer op; zijn gezicht was veranderd, het was mager, en vertrokken en onverbiddelijk geworden, slechts de bewegingen van zijn lichaam waren eender gebleven. Maar nu was niet meer in hem de lokkende tweeheid van het leven, er was niets meer in hem dan een eenige schrikkelijke dreiging. En bij zijn aanblik wist Erwin op eens wie hij was: Het was zijn vijand, die hem van zijn geboorte aan gezocht en hem in de dronkenschap van het voorjaar gevonden had en hem sindsdien vervolgde en

achterna liep en hem aldoor nader kwam en hem eindelijk inhalen en zijn hand op hem leggen zou....

Hij wou niet naar huis, ook daar kon de vijand hem vinden; hij holde door de straten en kwam eerst tegen den morgen thuis. In de volgende dagen verliet hem de angst niet en zijn ziel werd afgrijselijk ledig en ze zag niets meer van het leven dan een vreeselijk tweegevecht met den vreemdeling. Maar dat was niet de strijd van het leven, die zijn jonkheid verwachtte, schoon door het strijdgevoel, daar ons immers de strijd toch slechts de schoone overwinning kan geven of het nog veel schoonere overwonnen-zijn; maar bij dit tweegevecht voelde hij alleen de leelijke radelooze vrees voor den dood die het eind van den strijd is. Het was de vrees van die droomen, waarin men op straat tusschen veel menschen gaat, en op eens overvalt onze vijand ons, en wij moeten met hem worstelen; maar aan beide zijden gaan de menschen verder, en zij helpen ons niet, want onze lucht, omdat wij ze ademen, is een andere dan de hunne, en zij hooren ons roepen niet en zien ons en onzen vijand niet en wij moeten alleen met hem strijden.

Den derden dag werd Erwin ziek; toen hij te bed lag viel de vreemdeling hem niet meer in; ook de vrees voor den dood was uit zijn ziel verdwenen, en inplaats daarvan was het oude verlangen naar openbaring daarin, maar droog en schrijnend, want nog altijd was hij van het leven door een andere lucht afgesloten. Dikwijls bezochten hem zijn vrienden; ook Clemens kwam, dien hij lang niet gezien had; die was luitenant geworden. Maar vooral zijn bezoeken waren pijnlijk voor Erwin; want Erwin gevoelde alle kleuren van zijn bekoring, doch niet met de waarde van vroeger maar zonderling onverschillig als gingen ze hem niet aan.

Elken dag nam de dorheid van zijn ziel toe en met haar werd het verlangen naar openbaring droever en schrijnender; elken dag verlangde hij meer naar den regen zooals die op dien avond was.

Eens sliep hij in en droomde. Er verscheen hem iemand en hij wist niet precies of het Clemens was of die luitenant die eens met hem naar Bozen reed; hij leed onder die onzekerheid; smeekend vroeg hij de verschijning dat ze zich

noemen zou. Maar ze verdween. Dan was Erwin in een spoorstation en wachtte; toen kwam onder groot gedreun een trein binnengereden uit wier vensters veel menschen keken; zij hadden de gezichten van hen die reizen, hun kleur was wit en hun oogen straalden, maar onder hun oogen lag kolenstof. Het waren er velen, zeer velen en allen waren onder hen die hij gekend had, alleen de vrouwen niet, en ook anderen die hij niet kende; dan waren zij elkaar weer zonderling gelijkend.

En op eens riepen hem allen bij zijn naam en hij wist dat op dezen roep de openbaring volgen moest, en hij werd heel blij.

Maar midden in zijn vreugde werd hij wakker, want er kwam iemand vuur aanleggen. Dien dag had hij het bewustzijn op iets te wachten, doch daar hij hevig koorts had wist hij niet goed of hij op den regen wachtte waarnaar hij verlangd had, of op den slaap en de openbaring van den droom.

Maar het regende niet en hij sliep ook niet in.

Zoo stierf de vorst zonder dat de openbaring kwam.

Karel van de Woestyne

Verzen van Karel van de Woestyne. 't Vaderhuis; de Boomgaard der Vogelen en der Vruchten; vroegere Gedichten. Uitgegeven te Bussum bij C.A.J. van Dishoeck. 1905.

I

De poëzie van Karel van de Woestyne is eenvoudig. Eerst herinneringen aan het ouderlijk huis, gewijd aan zijn Vader, dan de wordingsgeschiedenis van een liefde, opgedragen aan zijn Vrouw. Wij zullen zien, hoe hij, voornamelijk in verhouding tot die twee beminden, zichzelf heeft afgebeeld, wij zullen zijn aandoeningen meêvoelen, zijn gedachten volgen, in zijn wereld - wezenlijke of gedroomde - meêleven.

Laten wij, evenwel, ons in acht nemen, dat we niet al te nauwkeurig willen omschrijven hoe zulk een dichter zich in

zijn werk vertoont. Er is daarin zooveel dat voor geen omschrijving vatbaar is, dat juist alleen in het vers, en alleen door *dat* vers, kon geuit worden, een iets van klank en kleur, van blik en gebaar, van schakeering en beweging, dat onmiddelijk, onberedeneerd, het leven en de verschijning van den dichter voorstelt en dat geenszins anders dan door de ervaring kan worden meegedeeld.

Er is in de verzen van Van de Woestyne een moede bevalligheid en een verfijnd gevoel voor indrukken. Lees van den Voorzang tot 'Het Vaderhuis' de eerste strofe en ge zult u in de houding en in de ontvankelijkheid gaan bevinden die deze dichter van u wenscht en die onafgebroken, hoewel met een oneindigheid van kleine wijzigingen, de zijne is.

> Het huis mijns vaders, waar de dagen trager waren,
> was stil, daar 't in de schaduwing der tuinen lag
> en in de stilte van de rust-gewelfde blaêren.

De bevalligheid van de lijn, haar ietwat moede sleping in 'waar de dagen trager waren' en het heennijgen van uw aandacht naar tint en stemming die het huis omgeven, - dit zijn elementen die u niet ontgaan kunnen, en die het karakter aanduiden van deze strofe, van dit gedicht, van het heele 'Vaderhuis,' van dezen heelen bundel *Verzen*, ja van zijn dichter Karel van de Woestyne. - In de tweede helft van de strofe wordt de slag nog wat langer genomen: nu niet drie, maar vier regels, en het volzin-deel dat dien bevalligen slag remt, komt eerst in het tweede vers.

> - Ik was een kind, en mat het leven aan den lach
> van mijne moeder, die niet blij was, en aan 't waren
> der schemeringen om de boomen, en der jaren
> om 't vredig leven van den roereloozen dag.

Iets korter, maar juist daardoor, en ook doordat het in het midden van een vers valt, heftiger, is nu dat opduiken van de moede onderstrooming. Als ge de eerste anderhalve regel leest en ge moet achter 'moeder' plotseling ophouden, om dat 'die niet blij was' in den zin intelasschen, dan voelt ge duidelijk hoe hier de aandoening van de tragere dagen is

teruggekomen en dat er geen twijfel aan is of ge hebt hier, behalve met de slankheid van een uiterlijk gebaren ook met de matheid van een innerlijke weerwerking te doen. En als dan in de volgende verzen rond de boomen die de tuinen omrijen de schemer, en om den vredigen dag het bewegen van de jaren wordt heengewuifd, dan zal ook hier weer de fijnheid van den voor indrukken ontvankelijke door u zijn meêgevoeld.

Eerst in het leven van het huis, daarna in het leven van het kind, worden de drie elementen van dit wezen, door deze strofe, ordelijk uiteengeleid. Maar daarna verdwijnen ze, of liever: vermengen ze zich, zoodat niet elk voor zich herkenbaar is maar toch elks aanwezigheid onmiskenbaar blijft, in één geluksgevoel, dat door de tweede strofe wordt uitgedrukt.

> En 'k was gelukkig in de schaduw van dit leven
> dat naast mijn droomen als een goeden vader ging...
> - De dagen hadden mij de vreemde vreugd gegeven
> te weten, hoe een vlucht van groote vooglen hing,
> iederen avond, in de teedre zomerluchten
> die zeegnend om de ziel der needre menschen gaan,
> als de avond daalt, en maalt in avond-kleur de vruchten
> die rustig-zwaar in 't loof der stille boomen staan.

De volzin heeft zich in de verruiming van dit geluksgevoel tot nog een regel meer uitgedijd. De Vader, die in het geheele boek alleen her-dácht wordt, verschijnt niet anders dan opgeroepen ter verpersoonlijking van het huis en zijn invloeden. In de schaduw van het huis, voelt men, leeft het kind toch niet naar den vader toegekeerd. Vogelvluchten en de kleuren van rijpende vruchten lokken het. En als de schoonheid van dat leven zich geheel ervoor zal opendoen, dan is het niet in de gestalte van den Vader, die er toch de ziel van is, maar in die van een meisje. - De strofe van acht regels blijft nu dezelfde. De teergevoelige moede schoonheid, eerst aangeduid in haar saamstellende elementen, toen in één geluksgevoel zichzelf belevend, wordt ten slotte voor zichzelf zichtbaar, is tegelijk de beminnende dichter en het door hem beminde Beeld.

...Toen kwaamt gij zacht in mij te leven, en we waren
als schaamle bloemen in den avond, o mijn kind.
En 'k minde u. - En zoo 'k véle vrouwen heb bemind
sinds dien, met moeden geest of smeekende gebaren:
U minde ik; want ik zag uw kinder-oogen klaren
om schuine bloemen in de tuine', en uw aanschijn
om mijn eenzelvig doen en denken troostend zijn,
in 't huis mijns vaders, waar de dagen tráge waren...

Ieder ziet wel dat het karakter dat zich ons aankondigde in de eerste strofe, hier door den dichter-zelf begrepen is. En tot dit begrip van zichzelf te komen is ook zijn doel geweest. Het staat natuurlijk elk vrij verzen als deze naar de letter te lezen en dan in de beschrijving van een ouderlijk huis en de herinnering aan een speelnootje niets dan een anekdote te zien. Maar dan maak ik er opmerkzaam op dat de dichter dit meisje niet op zichzelf, maar ‘in zich’ leven laat. Of ze een droom was dan wel een werkelijkheid, haar beteekenis voor hem lag alleen daarin dat ze *zijn innerlijk leven* was. Zijn eigen innerlijk leven zocht hij. Als Voorzang tot zijn boek ‘Het Vaderhuis’ wenschte hij het te kennen en uittespreken. Wij kennen *hem* daardoor en weten wie verder tot ons spreken zal.

II

De moede bevalligheid van zinnelijke verfijning is, gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw, aan de poëzie van Europa niet vreemd geweest. Men zou Van de Woestyne een prerafaëlitisch jongeling kunnen noemen, die na een kortstondig verblijf in Londen naar Parijs overgestoken, zich eerst later, op een wandeling langs de Leie, bewust was geworden van zijn ingeboren Vlamingschap. Toch zou hij daarmee onvolledig geteekend zijn. Zulk een jongeling *is* hij, maar tevens is hij altijd en zonder ophouden de gemoedelijke Vlaming gebleven, die hecht aan zijn huis, aan zijn streek en aan den werkkring en de menschen die hem dierbaar zijn. Wil men hem in-éénen benoemen, dan moet men zeggen dat hij de *strijd* is tusschen die twee.

Welk beeld was er dat dien kuischen, zichzelf beminnen-

den prerafaëlitischen jongeling beter teekende dan die Narcissus aan de beek die zichzelf kussen wou, tot hij door een God in een bloem veranderd werd. En hoe spoedig daagt dat beeld in deze gedichten op!

> - Hoe zal 'k uw leden streelen, ik die treurig ben
> en, vreezend, in mijn leven slechts de liefde ken
> voor mijn vreemd-eigen beeld, weerkaatst in moe-dood water. -

Maar dat beeld is er niet een - ook niet in deze regels - dat zichzelf verheerlijkt. Integendeel, deze opperste bloem van europeesch eenlingschap zou wel anders willen: er stroomt door haar aêren een drang naar gemeenzaamheid, die zij gewaarwordt als opwelling, maar dan ook als een inzinking van krachten omdat de eene drang den anderen verzwakt. Het doode punt in Van de Woestyne is de gelijkheid van deze twee krachten, en zijn aandoeningen komen voort uit hun weerstrijd en uit de vrees voor hun verlammend evenwicht.

In de Verzen van Liefde die ‘Het Vaderhuis’ openen, wordt dit onmiddelijk aangeduid.

> 'k Ben eenzaam-droef, in 't geel-teêr avond-dalen...
> *Door 't open venster hoor 'k den donz'gen val*
> *Van klamme bloemen in kristallen schale...*
> - En 'k weet niet of ik haar beminnen zal,
> in 't stil en licht bewegen harer leden,
> *en hare goedheid in mijn vreemd bestaan...*
> 'k Ben droef, en 'k hoor haar stille voeten gaan
> en haar zacht neuren, in den tuin, beneden.

Zie van de loopend gedrukte verzen eerst de twee eerste. Dit is van een zinne-verfijning, die geen *gemoedelijke* aanraking verwachten doet. Maar zie dan het derde; en merk op hoe zijn bestaan van eenzelvige genieting als *vreemd* gevoeld wordt, en als *goedheid* daarin dat andere. Juist dit wèl-gemoedelijke heennijgen, doet den strijd ontstaan, en verwekt de treurnis.

Kent ons *enkel*-zinnelijke wezen wel andere genietingen dan voorbijgaande? Is niet doods-kiem daarin het eigenlijke en de dood de rust waar elke vreugde in uitmondt? Wat voor andere gemeenschap is er dan mogelijk - als toch gemeenschap onvermijdbaar is - dan de herfstige die een gezamenlijk gaan naar den dood vertoont? -

Dit zijn de gedachten die in de liefde-reeks worden uitgesproken.

De Verzen eener Ziekte, die nu volgen, doen dit hangen naar den doods-vrede uit de diepte van zijn éénzaamheid weer opklinken.

Venus en Adonis: Een Tusschenzang. Wat kan de vrouw die zijn kuische lichaam hartstochtelijk omvat en in zich wil opnemen, anders doen dan hem bevreesd maken door een aandrang die zijn Adonis-natuur geweld aandoet, anders doen dan hem de vraag ontlokken: Vrouw, vrouw, zijt gij de Dood? -

In de volgende reeksen: Verzen aan eene Vrouw en Verzen aan de Terugkeerende toonen zich sterker de afwijzende en de gemeenzame houding, tot dat in De Moeder en de Zoon, gevolgd door Zeven Gebeden, eerst beginnend, maar dan onweerstaanbaar, de gemoedsdrang doorbreekt, die in een slotgedicht Thanatos en de Vreemdeling deze heele jeugd in zich opnemen en wijden zal.

Er klinkt in het begin van dit tijdperk, zooals later meermalen, de toon van een dichter, die hier wel met name genoemd mag worden: Henri de Regnier.

> Thans zijt ge beter daar ge vredig zijt en kuisch.

Het zal wel geen toeval zijn dat dit ons een naklank uit *De Man en de Sirene* lijkt. Niet waarschijnlijk was het ook dat, indien al aan nóórd-nederlandsche, die poëzie aan zuid-nederlandsche dichters spoorloos voorbij zou gaan.

Zoo is hier ook, in De Moeder en de Zoon, een proeve van samenspraak. De bizondere schoonheid van zulke, bij Van de Woestyne, is hun soberheid. Het beklag van de Moeder aan haar Zoon:

> **De Moeder:**
> Ziet ge niet dat ik ween?
>
> **De Zoon:**
> ...Ziet ge niet dat ik ween?

heeft ál zijn werking in dit slotwoord saamgetrokken.

Evenzóó is het, minder aangrijpend maar niet minder juist getroffen, met Thanatos en De Vreemdeling. Het geheele lange levensverhaal van den Vreemdeling, met aan het einde

zijn hartstochtelijk verlangen zich aan den dood (Thanatos) overtegeven, wordt door het kort afbrekend antwoord (T h a n a t o s : Ach, malle jongen!) in-eens op een ander plan geduwd: ons meegevoel ontspant zich in een glimlach die vrede brengt.

De Zeven Gebeden hebben de mogelijkheid van dit gemoedelijk einde ingeleid. De man van het 'vreemd bestaan' is de vreemdeling geworden die *door* het leven, die zich nog zegt dat hij *naar* den dood gaat. Maar de 'goedheid' die hij eerst aarzelde te voelen verlangt hij nu.

> Goedheid, goedheid gelijk een zuster aan mijn zijde,
> hoe heb ik u verbeid, - die ik niet vragen dierf,
> sinds, kommrend om mijn vreemd bestaan, mijn vader stierf
> en uw gezoen, o lief, mijn doode liefde zeide...

Tot in de woorden toe wordt het hier duidelijk dat na de jeugd-liefde een andere oprijst, maar nu eene waarin het gemoed machtiger zal meespreken. De jongeling die zich ons voordeed als eenzelvig, heeft inderdaad zijn roman gehad. Van liefde tot liefde heet die en *zijn* wisselingen vullen de vertrekken van 'Het Vaderhuis'.

De Eindzang is dan ook niet een herhaling van zijn doodsverlangen. Schouder-ophalend laat hij den dood zich afwenden. Maar wel wordt er zijn jeugd nog eens volledig en overzichtelijk in afgebeeld. De Vader, die tot hier toe slechts even genoemd was, wordt nu zichtbaar: het gemoed dat voor de moeder nog maar in een enkel woord openging, heeft voor hèm woorden van bewondering en naberouw. En wonderlijk, nu gemoed en daadkracht eenmaal ontwaakt zijn, ziet hij zichzelf krachtiger en onstuimiger dan hij het te voren deed. Er is niet enkel meer moede, er is krachtige, hoewel misschien eenigszins te bloedrijk gezwollen bevalligheid in de zwaaien van zijn volzinnen, overforschheid in de beelden - de Regnier was ook hier niet zonder invloed - en men zegt zichzelf dat de nieuwe thans doorgebroken levens-stroom in volgende gedichten eer zal moeten worden ingedamd dan gevierd.

(Slot volgt)

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeeling

Langs Marx heen
Inzake Marx, Polemiek tusschen Mr. D. van Blom en R. Kuyper. 's Gravenhage, 1905.

Wat is 't Marxisme? Na lectuur der polemiek tusschen Mr. D. van Blom en R. Kuyper in ‘De Economist’ komt deze vraag vreemd genoeg opduiken. Vreemd genoeg. Want die uitvoerige strijd van twee gangen weerszijds ‘Inzake Marx’ was bedoeld om de argumenten vóor en tégen het Marxisme scherp en helder tegenover elkaar te stellen. Kon dit beter geschieden dan de twee debaters het zich voorstelden en den lezers beloofden? Ondershands toch besloten zij, dat hun uitgangspunt moest zijn een zakelijke uiteenzetting van het Marxisme, waaromtrent geen verschil van meening meer bestond. Geen misverstanden, en vooral geen verkeerde voorstellingen van elkaars meeningen mochten afbreuk doen aan het eerlijk en ridderlijk tournooi. Alleen de meerderheid van de wezenlijke, redelijke waarde der argumenten, geen meerderheid van slimmigheid of van pralend woordvertoon zou den lezer mogen bewerken. Daarom vooral valt het tegen de brochure onveilig gemaakt te zien door naar elkaar geslingerde losse citaten en niet al te kalme interpretatiegeschillen. En juist de vraag, die van den aanvang af vermeden had moeten worden, roept de lezer den scheidenden strijders achterna: Wat is Marxisme? De enorme invloed die Marx door zijn persoon en zijn leer op de tegenwoordige arbeidersbeweging en daardoor op het wereldgebeuren gehad heeft, is bekend. En wie dien invloed te gering mocht schatten, hoort hij niet telkens in deze dagen dien naam Marx opklinken uit den

ondergangschaos van den Russischen Staat? Is nu het Marxisme de leer in zijn werken neergelegd? Of is het slechts dat deel van die leer wat den geweldigen invloed had die iedereen kan waarnemen, dat deel namenlijk wat zich vermenigvuldigd heeft in duizenden en millioenen hoofden en waarin Marx' gedachte voortleeft en zich verwerkelijkt? Het eerste meende Mr. van Blom, maar hij zag toch ook het tweede, door als centraalpunt van het Marxisme te zien de klassenstrijdtheorie. Want zeker, die leer is het meest levende van Marx' denken gebleken, en misschien ook wel een centrum geweest voor zijn heftig revolutionair gevoel tegen de maatschappij. Maar in de ekonomische leer uit Das Kapital is de klassenstrijd slechts een gevolg dat verklaard wordt. Het is een miskenning van Marx' wetenschappelijke beteekenis te denken dat zijn geheele gedachtenarbeid slechts diende om de prediking van den klassenstrijd te rechtvaardigen. Niet de rechtvaardiging maar de verklaring zocht de geleerde Marx voor dat zeer wezenlijke verschijnsel, dat ondanks alle ontkenning bestond en zich ontwikkelde en waarvan hij de wereldhervormende beteekenis inzag. De klassenstrijd niet, maar het proletariaat aan die éene zijde, aan wie hij de overwinning beloofde, had zijne sympathie. Het beeld van het Marxisme waarin de klassenstrijd als een centraal punt gezien wordt is dat van de internationale arbeidersbeweging *in* den Staat en vechtende *om* dien Staat. Doch dat ziet Mr. van Blom niet. Voor hem wordt de ‘kerngezonde’ arbeidersbeweging juist misleid door een Marxisme dat een leer is, die strijd predikt. Deze miskenning van Marx' gedachte in ‘'t proletariërs van alle landen vereenigt u’, zooals zich dat bezig is te verwerkelijken, maakt dat Mr. van Blom's Marxisme zoowel langs den grootsten modernen ekonoom als langs den profeet der internationale arbeidersbeweging heengaat, in de ontkenning van zijn werkelijkheid. Wat is 't Marxisme? wordt echter niet minder gevraagd aan den anderen strijder R. Kuyper. ‘Dat, wat ik verdedigd heb,’ zou 't eenvoudige antwoord moeten zijn. Maar wat heeft hij verdedigd? Met recht - en met verwondering - moet dit nauwkeurig bezien worden. De Marxist liet aan zijn tegenstander over het Marxisme te formuleeren, en trachte diens formule te verbeteren en op te vullen tot

een eigen beeld. Een vesting, noemt hij het, met grootendeels nieuwe buitenwerken, doch met de hoofdstelling behouden. Doch wat is dan 't Marxisme? Marx' leer is 't niet langer. De waardeleer was al vervallen, dat wetenschappelijk zoo hoog en vrij staande gedachtenwerk, waarop de constructie dier gemachineerd uitgebeelde kapitalistische maatschappij rustte. 't Historisch materialisme is geen ontdekking meer, nòch een wereldbeschouwing, doch een werkhypothese, die soms in den steek laat. En zonder die twee, wat voor straffe kracht blijft er in Das Kapital over, dan 't losse feitenmateriaal en de proletarische revolutionaire gezindheid? Wat is dan die behouden hoofdstelling? die bovendien vrij wel door de tegenstanders voor onneembaar verklaard wordt? ‘Socialisatie van productiemiddelen door den klassenstrijd’ heet het. Wat is dit voor Marxisme, dat zoo bijzonder sterk gelijkt op alle andere - dan de Marxistische - socialistische en zelfs anarchistische gezindheden? Is dus 't Marxisme niet langer Marx' leer, is het dan soms - eindelijke en derde lezing - de samenvatting der denkbeelden van de theoretici, die in Marx' geest zijne denkbeelden uitwerken en propageeren? met andere woorden van *de* Marxisten. Hoe vreemd deze gedachtenwending om Marx' naam van Marx afloopt, toch geeft R. Kuyper geen andere dan juist deze voorstelling. Duidelijkheid brengt het echter niet. De vraag: ‘Wat is Marxisme’? wordt ‘Wat zijn Marxisten’? zonder dat iemand die op antwoord wacht er veel bij wint. Integendeel verliest. Want de naam Marxist wekt den indruk van aan opvolgers en verdedigers van Marx te behooren, zoodat sterke en principieele afwijking van Marx' wetenschap verborgen en goed gepraat schijnt. Doch zij beroepen zich op den geest van Marx. ‘Der Geist’ is echter ‘der Herren eigner Geist’ en deze, weerspiegeld in citaten en interpretaties is zoo veelvuldig als zich personen gelieven Marxisten te noemen. Te meer wanneer Marx' geest identiek gesteld wordt aan dien, zoo zeer van hem verschillenden, van Engels. En nog meer wanneer over Marx en Engels heen, de eerste proefarbeid van den goedigen filosoof Dietzgen, die van beiden een goedkeurende aanmoediging ontving, Marx' dialectiek gaat voorstellen. Is het te verwonderen dat in dit Marxisme Mr. van Blom den

Marx uit Das Kapital niet meer herkende? Is het ook te verwonderen dat een polemiek met dit Marxisme gaat tegen evenveel hoofden als er verdedigers zijn. R. Kuyper, die dit Marxisme uitbeeldde ging daarmede niet minder dan Mr. van Blom langs Marx heen.

IS. P. D. V

Sir Philip Sidney - Jacques Perk
Door
J. Prinsen J.Lz.

II

Van Sidney's sonnetten-krans Astrophel and Stella wil ik trachten den lezer een indruk te geven, tot op zekere hoogte in vergelijking met Perk's Mathilde.

De dichter Sidney is voor ons Hollanders vrij wel een onbekende. Wel brachten sommigen van de schoolbanken reeds de schoone wijsheid mee, dat zekere Sidney, een van Leicester's kapiteins, hier in 1586 bij Zutfen sneuvelde en kent een enkele het gedicht van Vrouwe Bilderdijk, dat de humaniteit verheerlijkt, welke de stervende soldaat zou hebben geopenbaard; wel hoorden we op Gymnasium of H.B.S. bij het bespreken van Heemskerk's Arcadia in het rijtje namen, dat met Sannazaro begint, ook Lady Pembroke's Arcadia; misschien zelfs kwamen we te vernemen, dat de Arcadia-schrijver en de onfortuinlijke krijgsman van de Zutfensche schansen één en dezelfde zijn. En sedert eenige jaren kunnen we Sidney's ‘Defence of Poesie’ in Nederlandsche vertaling van Verwey lezen en overpeinzen, maar geen enkel woord vergezelt die uitgave om Sidney en zijn beteekenis als kunstenaar nader te doen kennen. In verscheidene van onze groote openbare bibliotheken zoekt men een behoorlijke editie van Sidney's werk en litteratuur over hem te vergeefs.

En toch - om even in reclame te vervallen ter prikkeling van 's lezers argwanende nieuwsgierigheid, - toch zei Ruskin in de Fors clavigera over Sidney's lyrisch werk: ‘If you don't like these love-songs, you either have never been in love, or you don't know good writings from bad. - - Spenser

broke off his Faery Queen for grief, when he died; and all England went into mourning for him; which meant, at that time, that England was really sorry, and not that an order had been received from court.' Wel laat Shelley in Adonais hem optreden onder de 'inheritors of unfulfilled renown:

'Sidney, as he fought,
And as he fell, and as he lived and loved,
Sublimely mild, a spirit without spot,
Arose. - - -

And many more, whose names on earth are dark,
But whose transmitted effluence cannot die
So long as fire outlives the parent spark,
Rose, robed in dazzling immortality.'

Doch een dergelijke tragische onsterfelijkheid, die in Keats haar evenbeeld vindt, zou allerminst onverschilligheid kunnen rechtvaardigen, en met volle gerustheid durf ik den lezer uitnoodigen kennis te nemen van de sonnetten, die Sidney, naar de woorden van Charles Lamb geschreven heeft 'in the very heyday of his blood'.

Sir Philip werd 29 November 1554 op Penhurst in Kent, het ouderlijk landgoed, geboren. Zijn moeder was een zuster van Robert graaf van Leicester; zijn vader, Sir Henry, stamde uit een oud geslacht, dat met Willem den Veroveraar naar Engeland kwam, was een vertrouwd vriend van Eduard VI en werd onder Elisabeth gouverneur en vice-koning van Ierland. Met de meest belanglooze trouw en toewijding heeft hij dit moeilijk ambt vervuld; Elisabeth liet hem zonder geld en soldaten; om de zaken gaande te houden, moest hij een groot deel van zijn eigen vermogen offeren en voor dat alles oogstte hij slechts ondank en verdachtmaking. Een zuster van Philip was Mary, de latere gravin van Pembroke, aan wie de Arcadia werd toegewijd.

Er is een soort algemeen recept aan te wijzen voor de wetenschappelijke en artistieke vorming van vele kunstenaars uit den Renaissance-tijd: Studie aan een universiteit, daarna reizen naar de 'centra', 't zij geheel vrij of wel onder de hoede van handelsbetrekkingen of een gezantschap; allerlei

connexies met vermaarde tijdgenooten werden aangeknoopt en werkten meestal na in min of meer opzettelijke en kunstmatige correspondenties, die wel eenigszins de waarde moeten gehad hebben van wat vakblad en tijdschrift thans voor ons zijn, en soms ook door een toon van hartelijke vriendschap worden gekenmerkt.

Zoo gaat ook de jonge Sir Philip na zijn studie te Oxford, onder bescherming van een Engelsch gezantschap in 1572 naar Parijs. Hij komt aan het hof van Karel IX en begint ernstige studiën aan de universiteit. De Bartholomeusnacht doet hem Parijs ontvluchten; te Frankfort aan de Main leert hij den man kennen, met wien hij gedurende zijn gansche verder leven door een nauwen vriendschapsband is verbonden geweest, die steeds raad gevend en leidend is opgetreden en wiens melancholisch gemoed samenstemde met de neiging tot een zwaarmoedige levensbeschouwing bij den jongen edelman. Het was Hubert Languet, in 1518 in Bourgondië geboren, die, als humanist begonnen, zich later bij de hervorming aansloot, maar als velen met zekere teleurstelling den loop dier beweging volgde, Languet, die in 1581 voor prins Willem de bekende apologie zou schrijven. Gedeeltelijk onder zijn leiding bereist Philip Sidney een groot deel van Europa, steeds er op uit zijn taal- en wereldkennis te verrijken. In 1574 terug in Engeland, ontmoet hij aan het hof den earl of Essex en diens toen eerst twaalfjarige dochter Penelope, later de Stella van zijn sonnetten. Essex sterft spoedig, misschien vergiftigd door Leicester, maar vóór zijn dood spreekt hij den wensch uit, dat Sidney zijn schoonzoon worden mag; op zijn sterfbed zou hij gezegd hebben: ‘Tell him I sent him nothing, but I wish him well; so well that, if God do move their hearts, I wish that he might match with my daughter. I call him son; he is so wise, virtuous, and godly. If he go on in the course he hath begun, he will be as famous and worthy a gentleman as ever England bred.’

Intusschen in 1577 wordt Sidney als gezant naar het keizerlijk hof te Weenen afgevaardigd, mede met de opdracht om aan de Duitsche hoven zich op de hoogte te stellen van de stemming der vorsten voor een Protestantsch verbond tegen Spanje, en hij bewijst, dat er in dergelijk werk een toekomst

voor hem te vinden is. Dan komt zijn eerste letterkundige daad: een schitterende Apologie van het werk zijns vaders, die steeds aan allerlei lasteringen blootstond, en een herdersspel, ter eere van Elisabeth gedicht, waarin reeds toespelingen op 's dichters eigen genegenheid voor Penelope schijnen voor te komen.

Als er eindelijk gevaar begint te bestaan, dat aan de plannen voor een huwelijk tusschen de koningin en Anjou uitvoering zal worden gegeven, richt Sidney, die tijdens zijn verblijf te Parijs den liederlijken, laaghartigen Alençon kon leeren kennen, een open brief aan Elisabeth, waarin hij trouw en zonder omwegen, met mannenmoed zijn waarschuwend woord laat hooren, het vrij uiten zijner overtuiging stellende boven de hofgunst. Languet prijst zijn daad, maar maant toch aan tot voorzichtigheid: een vrije zelfstandige meening vinden vorsten, bij hoog staande onderdanen vooral, steeds verdacht. Sidney heeft zich dan ook tijdelijk van het hof moeten terugtrekken, maar juist die afzondering maakt hem tot letterkundig kunstenaar.

In 1580 ontstaat op het landgoed van zijn zuster, countess of Pembroke, dat deel van de Arcadia, dat door Sidney zelf geschreven is; met zijn zuster maakt hij psalmvertalingen, en waarschijnlijk begint hij aan de ‘Defence of Poesie’. Reeds daarvóór had hij connexies met Gabriel Harvey en Spenser aangeknoopt en was met hen, Dyer en nog eenige anderen, de Areopagus gesticht, waarin o.a. de strijd tusschen de klassieke metra en de Oud-engelsche zou beslist worden, een vereeniging, die tot op zekere hoogte lijkt op de Pleïade in Frankrijk, maar van lang niet zoo veel beteekenis en invloed is geweest.

Over de waarde der Arcadia kan ik hier niet verder spreken, maar met nadruk wil ik nog eens de aandacht vestigen op dat kostelijke boekje, de ‘Verdediging der Dichtkunst’. Zekere Stephen Gosson, geleerde, gevormd te Oxford, daarna tooneelspeler en ten slotte predikant en felle tegenstander van het tooneel, schrijft een boekje, ‘Schoole of Abuse’, waarin hij op vermakelijke wijze te keer gaat tegen dichters, pijpers, tooneelspelers, potsenmakers en dergelijk den staat schadelijk schorriemorrie, en hij heeft bovendien de onhandigheid dit werk op te dragen aan Sidney.

Ergernis over de dwaasheden in de Schoole of Abuse ver-

kondigd, brengt Sidney tot zijn verdediging, maar spoedig vergeet hij die aanleiding en gaat hij over in een heerlijke lofrede op de dichtkunst, frisch en helder geschreven door een dichter, die zelf weet, dat zijn kunst het goddelijkste op aarde is. Hij openbaart een diepgaande kennis van alle kunstwerken uit de in zijn tijd bekende litteratuur, spreekt er een onbevangen oordeel over uit en weet zelfs reeds in het volkslied een reine bron van poëzie aan te wijzen: ‘ik moet mijn barbaarschheid belijden, daar ik nooit den ouden zang hoorde van Percy en Douglas, of mijn hart werd ontroerd als door meer dan een trompetsignaal; en toch zingt dat maar een blinde liedjeszanger met zijn stem heel grof en zijn stijl heel ruig’, (Vert. Verwey). Hij herinnert ook aan de volksliederen, die hij op zijn reizen in Hongarije bij feesten hoorde zingen.

In levendig, geestig betoog, met rijkdom van uitbeeldende bewijsvoering toont hij de dwaasheid aan der beschuldigingen, die men de Dichtkunst voor de voeten werpt: ‘Ten eerste: dat er tal van vruchtdragende kundigheden zijn waar een mensch beter zijn tijd in besteden kan, dan in de poëtische. Ten tweede: dat de dichtkunst de moeder der leugen is. Ten derde: dat ze voedster is van verkeerdheid, ons vergiftende met pestige begeerten; trekkend met syrenen-zoetheid den geest naar den slangenstaart van zondige verbeeldingen.’

Hier reeds vinden we beredeneerd, hoe de dichter in de natuur een nieuwe natuur schept. ‘Er is geen kunst den menschen toegekomen, die niet de dingen van de natuur voor hoofdzakelijk voorwerp heeft, waarzonder zij niet kunnen bestaan, en waarvan zij dáarom afhangen daar zij spelers en vertooners als 't ware zijn van wat de Natuur wil vertoond hebben. Zoo staart de sterrenkundige de sterren in en ze ziende neemt hij de orde waar die de natuur in hen heeft gesteld. Zoo doen ook meet- en wiskundigen. - De dichter enkel, versmadende zich te binden tot eenig zich-neerbuigen, hoog-op door de kracht van zijn ingeboren vinding, groeit wezenlijk als een andre Natuur, de dingen makend, òf beter dan de Natuur ze voortbrengt, òf heel nieuw van vormen zooals ze nooit in de Natuur waren, - - zoodat hij gaat hand in hand met de Natuur, niet ingeëngd door den nauwen tuin van haar giften, maar vrijelijk dwalende in den Zodiac van zijn eigen

geest.' Er zijn drie soorten van dichters: de oudste waren die, welke de 'unconceivable excellencies of God' trachtten weer te geven; de tweede soort behandelt wijsgeerige zaken; dan komen de wezenlijke echte dichters 'tusschen welke en die van de tweede soort een gelijk verschil schuilt als tusschen 't lager soort schilders (dat enkel gezichten verft zooals ze voor haar gezet worden) en die uitmuntenden, die geen wet dan hun geest hebbend, u in hun kleuren datgene aandoen dat het oog het weldadigst is.' Ze schilderen Lucrecia en hebben ze nooit gezien, maar ze geven in haar enkel de uiterlijke schoonheid van zulk een deugdzaamheid.

Over maat dit: 'de meeste dichters hebben hun dichterlijke vindingen gekleed in die aan tal gebonden schrijfvorm, vers geheeten; gekleed ook werkelijk, verzen een sieraad maar geen oorzaak van poëzie zijnde: daar er ook vele uitmuntende dichters geweest zijn die nooit in vers schreven, en het nu krielt van verzenmakers die niet hoeven te antwoorden op den naam van poëet.'

Zoo zien we, dat hier streng en juist in strakke omlijning vele dingen geweten worden, die tot op die dagen voor West-Europa onbekend of vlottende onzekerheid waren, zien we, dat in Sidney's werk naast Du Bellay's Deffence de onveranderlijke grondslag ligt voor de moderne schoonheidsleer. Du Bellay is meer van den grond opbouwend de Fransche kunst naast en tegenover de Grieksch-Romeinsche; voor Sidney - en 't is misschien teekenend voor het volkskarakter - *is* de Engelsche letterkunde er al. Gower en Chaucer staan als ebenbürtigen naast Dante, Boccaccio en Petrarca. Bij Sidney is meer het algemeene, de erkenning, ordening en waardeering van het bestaande.

In het najaar van 1580 wordt onze dichter weer aan het hof ontvangen; hij krijgt zitting in het parlement.

In Maart '81 sterft de oude lord Rich; zijn zoon erfde een zeer aanzienlijk vermogen en een vriend zijns vaders, Huntingdon, weet een huwelijk te bewerken tusschen den jongen Rich en Penelope. Daarmee vervalt alle misschien lang gekoesterde hoop op haar hand voor Philip. Penelope had niet de minste liefde voor Rich, huwt onder pogingen tot verzet, wordt slecht behandeld door haar man, verlaat hem, gaat samenwonen met

Charles Blount earl of Devonshire, krijgt eenige kinderen en wordt ten slotte algemeen als de gemalin van Devonshire beschouwd. Deze feiten zijn alles wat tot opheldering van den sonnetten-cyclus Astrophel and Stella kan gebruikt worden.

In de tweede helft van April 1581 is er weer een gezantschap uit Frankrijk aan het Engelsche hof, nog altijd om over het huwelijk met Anjou te onderhandelen. Een schitterend steekspel werd ter eere van de gezanten gehouden; Sidney behoorde bij degenen, die een versterking aanvielen, waarin Elisabeth als koningin en maagdelijke Schoonheid troonde; hij vertelt over dat feest in een sonnet:

> Having this day my horse, my hand, my launce
> Guided so well that I obtain'd the prize,
> Both by the iudgement of the English eyes
> And of some sent from that sweet enemy Fraunce;
> Horsemen my skill in horsemanship advaunce,
> Towne folkes my strength; a daintier iudge applies
> His praise to sleight which from good use doth rise;
> Some luckie wits impute it but to chance;
> Others, because of both sides I doe take
> My blood from them who did excell in this,
> Thinke Nature me a man-at-armes did make.
> How farre they shot awrie! the true cause is,
> Stella lookt on, and from her heav'nly face
> Sent forth the bcames which made so faire my race.[+]

[+](XLI).

Stel u onze tot dichtkunst geneigde wijsgeeren Spieghel en Coornhert voor, deelnemend aan een tournooi, - denk u Van Mander, Breero, alias Otje Dickmuyl, zelfs den ridderlijken koopmanszoon Pieter Corneliszoon Hooft de lans hanteerende aan een koninklijk hof, roep den voortvarenden, kunstrijken gemeente-ambtenaar Jan van Hout, den winkelierenden prins onzer dichters, zelfs onzen deftigen gezant-hoveling heere van Zuilichem voor uw verbeelding, te paard en geharnast in het renperk, en ge zult het scherpst voelen, welk een eigenaardig cachet geboorte, opvoeding, levenskring, aan den dichterlijken Engelschen edelman tegenover zijn burgerlijke Hollandsche kunstbroeders gegeven hebben, ge zult aan de vluchtige schets, die u van onzen Sidney voor oogen

moet komen staan, een der meest sprekende, karaktergevende lijnen hebben toegevoegd.

Er is hooger adeldom dan zoodanige, die terug gaat op welken veroveraar ook, er zijn nobeler relaties dan welk hof ter wereld bieden kan, maar dat neemt niet weg, dat men aan uiterlijke levensomstandigheden als die van Sidney de volle aandacht behoort te schenken, daar ze den adel van het mensch- en kunstenaar-zijn belichten - in dit bijzonder geval verhoogen en verheerlijken. Zagen we Sir Philip niet reeds de hofgunst verzaken, om vrij zijn meening ook tegenover zijn koningin te kunnen uitspreken; en in den zomer van '82 staat hij gereed al de weelde en genoegens, die zijn stand hem schenken kan, er aan te geven, om in Amerika het vermogen te gaan heroveren, dat zijn vader bij het vervullen van zijn taak had ingeboet. Men behoeft geen uitvoerige studie van den adel aan de Fransche en Engelsche hoven van dien tijd te hebben gemaakt om overtuigd te zijn, dat de oude Essex juist zag, toen hij in Sidney ‘as famous and worthy a gentleman as ever England bred’ voorspelde. De innerlijke adel zijns gemoeds, de schoonheid van zijn karakter en gaven hebben onzen dichter met zekere hand doen kiezen enkel het hoogere en edele uit datgene, wat in zijne dagen alleen de kring, waartoe zijn naam toegang gaf, hem bieden kon, en onder dien invloed heeft hij zich zelf weten te vormen tot de harmonische vereeniging van den ridderlijken hoveling, den kloekmoedigen soldaat met den eerlijken, gevoeligen poëet. Doch uit zijn positie is het ook te verklaren, dat Sidney zich nooit vóór alles kunstenaar gevoeld heeft en er nimmer toe gekomen is zijn letterkundig werk uit te geven. Zijn zuster Mary heeft daarvoor eerst gezorgd eenige jaren na zijn dood.

Van de Amerikaansche kolonisatie-plannen is ten slotte niets gekomen; in het volgende jaar is Sidney getrouwd met een dochter van Walsingham, en zijn rechten op landerijen in de nieuwe wereld, welke Elisabeth hem geschonken had, heeft hij verkocht.

In den zomer van hetzelfde jaar valt het hartelijk samenzijn met Giordano Bruno in Engeland, die zijn ‘Spaccio della bestia trionfante’, welk boek den schrijver den vuurdood zal bezorgen, en ‘Degli heroici furori’, aan zijn ouden vriend Sidney zal opdragen.

Eindelijk ziet Elisabeth het gevaarlijke van haar positie tegenover Spanje in en besluit hulp aan de Nederlanden te zenden. Leicester komt en zijn neef Sidney in zijn gevolg. In November wordt Sidney tot gouverneur van Vlissingen en Rammekens benoemd en nog dezelfde maand trekt hij Vlissingen binnen. Eer een jaar verstreken was, had hij in het vreemde land den dood gevonden. Als Leicester in het najaar van 1586 Zutfen wil belegeren, lijden de Engelschen in October bij Warnsveld na een dapper gevecht een ernstige nederlaag. Sidney werd er doodelijk bij gewond. Na den slag, toen hij om water vroeg, zag hij een stervenden soldaat met begeerige blikken naar den beker staren, die voor hem zelf bestemd was. Hij dronk niet, maar reikte het water den stervende met de woorden: ‘jou nood is grooter dan de mijne.’ Dit verhaal is door Vrouwe Bilderdijk ‘bezongen.’ Sidney is te Arnhem gestorven, 17 Oct. 1586. Zijn vrouw heeft hem verpleegd en zijn laatste dagen bracht hij door met gesprekken over de onsterfelijkheid en Plato; ook schreef hij nog verschillende brieven en een gedicht, ‘La cuisse rompue’, dat verloren ging.

Astrophel and Stella werd in 1591 voor het eerst gedrukt. Er zijn 110 sonnetten; de menschen van het vak hebben er natuurlijk druk over gedelibereerd, of deze wel in de volgorde, waarin de dichter zelf ze zou geplaatst hebben, als hij een uitgave had willen bezorgen, zijn tot ons gekomen. Mij komt het voor, dat die volgorde - behoudens eenige verdwalingen - de juiste is.

N°. 1 tot en met 30 vormen dan het praeludium, schilderen het zacht ontluiken en ontplooien der liefdebloem voor de nog ongehuwde Penelope; 31-32 vormen den overgang; 33 geeft den vollen laaienden liefde-gloed; maar 't is te laat: Penelope is gehuwd, 34-60 beelden uit den voortdurenden strijd tusschen hartstocht en de gewone maatschappelijke moraal; daarna is de strijd beslist; Sidney geeft Stella niet op, en Stella, de ongelukkig gehuwde vrouw, schijnt hem eenig gehoor te geven. CVIII en CIX zijn nog in den toon van vertwijfeling; in CX, in dat heerlijke ‘Leave me, o Love, which reachest but to dust,’ eerst door Grosart, die in 1877 de eerste moderne bruikbare uitgave van Sidney's gedichten bezorgde, op de rechte

plaats gezet, komt de plotselinge opzwaai naar het onbereikbare punt, de fiere trots, die de aardsche passie versmaadt.

I.

Loving in truth, and faine in verse my love to show,
That she, dear Shee, might take som pleasure of my paine, -
Pleasure might cause her reade, reading might make her know,
Knowledge might pitie winne, and pitie grace obtaine, -
I sought fit wordes to paint the blackest face of woe;
Studying inventions fine, her wits to entertaine,
Oft turning others' leaves, to see if thence would flow
Some fresh and fruitfull showers upon my sun-burn'd brain.
But words came halting forth, wanting Invention's stay;
Invention, Nature's childe, fledde step-dame Studie's blowes;
And others' feete still seem'de but strangers in my way.
Thus, great with childe to speak, and helplesse in my throwes,
Biting my trewand pen, beating myselfe for spite;
Foole, said my Muse to me, looke in they heart, and write.

Men ziet het, hier is nog geen hopelooze passie, alleen een verliefde dichter, die de gracie van zijn ‘dear Shee’ kan en wil winnen door zijn eigen hart in zijn kunst uit te storten. 't Is langzaam gekomen, de wond is niet plotseling toegebracht. Hij zag en had lief, had lief maar beminde nog niet, beminde, maar schikte zich nog niet terstond onder het juk;

Now, even that footstep of lost libertie
Is gone; and now, like slave-borne Muscovite,
I call it praise to suffer tyrannie.[+]

[+](II)

Hij kent maar één Muze. Laat anderen de negen zusters aanroepen om hun gedachten in allerlei vreemden tooi te helpen steken, voor hem is Stella de eenige bron van bezieling, in haar gelaat leest hij wat liefde en schoonheid is, ‘then all my deed, But copying is, what, in her, Nature writes.’

Komt twijfel bij hem op, of ‘Vertue’, die beter past ‘in some olde Catoe's brest’, hem zou willen verlaten, omdat er strijd is tusschen zijn neiging en verstand, omdat zijn liefde wel eens ijdel zijn kon, dan bekent hij, dat zijn mond te teer is voor Vertue's hard gebit. En met dezen aanloop komt hij nu wel reeds tot de erkenning van Plato's idee, dat de aardsche schoonheid is een zichtbaar beeld van de geestelijke, maar

niet om er in op te gaan en zich enkel tot het spiritueele te bepalen; hij staat nog aan het begin van den lijdensweg, heel zijn begeerte gaat uit tot de stof, tot Stella in vleesch en bloed, in strijd met alle theorie, grijpt hij naar de levende, bloeiende vormen der aardsche schoonheid.

It is most true that eyes are form'd to serve
The inward light, and that the heavenly part
Ought to be King, from whose rules who do swerve,
Rebels to nature, strive for their owne smart.
It is most true, what we call Cupid's dart
An image is, which for ourselves we carve,
And, fooles, adore in temple of our hart,
Till that good god make church and churchmen starve.
True, that true beautie vertue is indeed,
Whereof this beautie can be but a shade,
Which elements with mortall mixture breed.
True, that on earth we are but pilgrims made,
And should in soule up to our countrey move:
True, and yet true - that I must Stella love.[+]

[+](V)

En parallel daarmee loopt het volgend sonnet: Andere minnaars spreken van de kracht der hemelsche stralen, die helsche smart veroorzaken, van levend dood zijn, van zware wonden en flikkerend vuur; de een doet vreemde verhalen van Jupiter met zijn stieren en zwanen; een nederiger vernuft gaat tot de pijpende herders; hun inkt wordt tranen, hun woorden worden zuchten, maar Astrophel, als hij zeggen zal, wat zijn geheele ziel vervult, kan slechts met bevende stem stamelen: ‘that I do Stella love.’

De natuur gaf haar zwarte oogen.

Would she, in beamy blacke, like Painter wise,
Frame daintiest lustre, mixt of shades and light?

Or would she her miraculous power show,
That, whereas blacke seemes Beautie's contrary,
She even in blacke doth make all beauties flow?[+]

[+]VII)

Cupido zelf, geboren in Griekenland, naar deze koude landen

afgetrokken, omdat het Turksche hart geen geschikt wit bood voor zijn, ‘fine-pointed dart’, zocht naar warmte;

‘At length he perch'd himselfe in Stella's ioyfull face,
Whose faire skin, beamy eyes, like morning sun on snow,
Deciv'd the quaking boy, who thought, from so pure light
Effects of lively heat must needs in nature grow:
But she, most faire, most cold, made him thence take his flight
To my close heart; where, while some firebrands he did lay,
He burnt un'wares his wings, and cannot flie away.[+]

[+](VIII.)

In IX wordt Stella's beeld voltooid.

Queen Virtue's Court, which some call Stella's face,
Prepar'd by Nature's choysest furniture,
Hath his front built of alabaster pure;
Gold is the covering of that stately place.
The doore, by which sometimes comes forth her grace,
Red porphir is, which locke of pearle makes sure,
Whose porches rich - which name of chekes indure -
Marble, mixt red and white, doe enterlace.
The windowes now, through which this heav'nly guest
Looks over the world, and can finde nothing such,
Which dare claime from those lights the name of best,
Of touch they are, that without touch doe touch,
Which Cupid's selfe, from Beautie's mine did draw:
Of touch they are, and poor I am their straw.

Ik schrijf dit sonnet opzettelijk geheel over om eens voor al te laten zien, dat Sidney zich nog niet altijd aan zijn leer houdt, dat hier ten minste niet het hart heeft gesproken; hier is niet het zuivere, reine beeld, het frissche, nieuwe gevoel; hier is traditie van de klassieke oudheid, hier is het gekunsteld product van herinneringen uit vroegere lectuur, hier werkt de kiem der verrotting, die de Renaissance met zich voerde, die haar brengen zou tot dorre rethoriek en koud klassicisme. Wat klinkt dat anders, als Perk ongeveer met gelijke middelen een beeld wil teekenen van zijn Mathilde:

haar lokken zijn van zonnegoud,
En 's hemels blauw is 't blauw dier droomende oogen, -
Haar boezem is de berg en 't golvend woud:

O, zomer, zonneschijn en hemelbogen,
Waarin haar aangezicht mijn liefde aanschouwt, -
Heelal, waarvoor ik biddend lig gebogen![+]

[+](XXI.)

En toch moeten we voorzichtig zijn met ons oordeel over Sidney; il faut juger les écrits d'après leur date, is een oud, maar probaat recept. Al die steensoorten, dat porfier en marmer, dat scharrelen met het woordje *touch* maken op ons den indruk van onechtheid, op ons, die heel de 17de en 18de eeuw nog in een dergelijke richting zien doorzwoegen, maar voor Sidney's tijdgenooten moet in zulk werk toch nog altijd zekere frischheid en gracieuse kracht gelegen hebben, al hadden ze dan ook slechts hun Petrarca of Janus Secundus, hun Horatius of Ovidius op te slaan om gelijke beelden en trucs aan te treffen. Dezelfde opmerking geldt voor XIII, waarbij misschien iemand mopperen zal over mythologischen poespas, maar dat toch zekere echte, lieflijke gracie vertoont:

Phoebus was iudge betweene Iove, Mars, and Love,
Of those three gods, whose armes the fairest were.
Iove's golden shield did eagle sables beare,
Whose talons held young Ganimed above:
But in vert field Mars bare a golden speare,
Which through a bleeding heart his point did shove:
Each had his creast, Mars carried Venus' glove,
Iove on his helmet the thunderbolt did reare.
Cupid then smiles, for on his crest there lies
Stella's faire haire, her face he makes his shield,
Where roses gueuls are borne in silver field.
Phoebus drew wide the curtaines of the skies,
To blaze these last, and sware devoutly then,
The first, thus matcht, were scantly gentlemen.

Tot een juist begrip der lijdensgeschiedenis van Sidney's liefde is het wenschelijk, er zich rekenschap van te geven, hoe Stella, nu ze nog vrij is, de hoffelijke hulde, de kunstrijke uiting van 's dichters gevoel ontvangen heeft. In VII vraagt hij al van Stella's oogen, of ze, ‘sunlike, should more dazle then delight?’; haar gelaat is ‘most faire, most cold’ en jaagt de Liefde op de vlucht, haar hart is onbereikbaar. Hoe heerlijk is dat uitgedrukt in XI: Amor is maar een dwaze, onhandige knaap,

For, like a childe that some faire booke doth find,
With gilded leaves or colourd velume playes,
Or, at the most, on some fine picture stayes,
But never heeds the fruit of Writer's mind;
So when thou saw'st, in Nature's cabinet,
Stella, thou straight look'st babies in her eyes,
In her chekes'pit thou didst thy pitfold set,
And in her breast bo-peepe or crouching lies,
Playing and shining in each outward part;
But, fool, seekst not to get into her heart.

En heeft hij eenmaal begrepen, waar het op aankomt, denkt hij te zegevieren, schreeuwt hij reeds victorie, dan:

O no; her heart is such a cittadell,
So fortified with wit, stor'd with disdaine,
That to win it is all the skill and paine.[+]

[+](XII)

Astrophel weet maar al te goed, dat de liefde tot nog toe een spel voor hem was, hij kende de smart niet, de knagende kwelling van hopelooze passie,

But while I thus with this young lyon plaid,
Mine eyes - shall I say curst or blest? - beheld
Stella: now she is nam'd, neede more be said?
In her sight I a lesson new have speld;
I now have learnd love right, and learnd even so
As they that being poysoned poyson know.[+]

[+](XVI)

Steeds wijder grijpt de verterende vlam in zijn ziel rond;

My youth doth waste, my knowledge brings forth toyes;
My wit doth strive those passions to defende,
Which, for reward, spoile it with vaine annoyes.
I see, my course to lose my selfe doth bend;
I see - and yet no greater sorrow take
Than that I lose no more for Stella's sake.[+]

[+](XVIII)

En onwillekeurig klinkt nu het geluid van Perk weer in ons op: ‘Ik ga mijzelf, zooals ik nú ben, haten - Tot dweper, tot een jonkvrouw maakt gij mij....!’ Maar Sidney mist de hoogheid van ziel, om zich los te scheuren, de fiere

begeerte om zich zelf te zijn, hij zal ondergaan in zinnelijke, later in eigen oog ook onheilige begeerte. In sombere afgetrokkenheid te midden van levenslustig gezelschap, wordt hij verdacht van trots; men babbelt reeds, dat eerzucht zijn jong brein in gouden kooi gevangen houdt. Om zich heen hoort hij praatjes van oorlog en staatkunde van den dag, over Polen en Moscovië, Frankrijk en Schotland,

> Now Holland hearts, now so good townes be lost,
> Trust in the shade of pleasant Orange-tree?[+]
>
> [+](XXX)

Hij antwoordt op allerlei vragen, maar wat en hoe komt niet tot zijn bewustzijn; zijn gedachten zijn enkel bij haar. Zijn zwaarmoedig peinzen is voor zijn makkers, die weten welk een vroolijke levenslente hij heeft doorgebracht, een onoplosbaar raadsel. Zou hij op wetenschappelijke problemen suffen? Is hij verzonken in politiek en hoopt hij den afgedwaalden staat op den rechten weg te brengen? De dwazen!

> Alas, the race
> Of all my thoughts hath neither stop nor start
> But only Stella's eyes and Stella's hart.[+]
>
> [+](XXIII)

Wel komt er nu weer een enkele herinnering aan Plato's hooge wijsheid in hem op:

> The wisest scholler of the wight most wise
> By Phoebus' doome, with sugred sentence sayes,
> That vertue, if it once met with our eyes,
> Strange flames of love it in our soules would raise;
> But, - for that man with paine this truth descries,
> Whiles he each thing in Sense's ballance wayes,
> And so nor will nor can behold those skies
> Which inward sunne to heroick minde displaies -
> Vertue of late, with vertuous care to ster
> Love of herselfe, tooke Stella's shape, that she
> To mortall eyes might sweetly shine in her.
> It is most true; for since I her did see,
> Vertue's great beauty in that face I prove,
> And find th'effect, for I do burne in love.[+]
>
> [+](XXV)

Maar ze zal hem niet, als Perk een reinigende, heiligende levensleer worden, langzaam voerend tot vaste gemoedsrust, tot hoogere extase van onstoffelijke schoonheid; eerst als Sidney tot de diepste vernedering is afgedaald, zijn eigen zijn geheel dreigt ten onder te gaan, zal plotseling het besef van redding opvlammen, zal hij zich als een schipbreukeling slingeren op de betrouwbare rots.

XXXI preludeert in droeve teleurstelling de periode van heviger passie en strijd, welker begin schijnt samen te vallen met het huwelijk van Penelope.

> With how sad steps, o Moone, thou clim'st the skies!
> How silently, and with how wanne a face!

Uw oogen, zoo lang vertrouwd met de liefde, kunnen liefde begrijpen; ik lees het in uw blik, uw kwijnende gracie doet me in u een lotgenoot ontdekken. Zeg me, o maan, wordt daar boven standvastige liefde ook beschouwd als gebrek aan gezond verstand; zijn de schoonen daar even onbereikbaar, beminnen ze slechts om bemind te worden en houden ze haar minnaars koel op een afstand; noemen ze ook daar haar ondankbaarheid deugd?

> I might! - unhappie word - o me, I might,
> And then would not, or could not, see my blisse;
> Till now wrapt in a most infernall night,
> I finde how heav'nly day, wretch! I did misse.
> Hart, rent thy selfe, thou dost thy selfe but right;
> No lovely Paris made thy Hellen his;
> No force, no fraud robd thee of thy delight,
> Nor Fortune of thy fortune author is;
> But to my selfe my selfe did give the blow,
> While too much wit, forsooth, so troubled me,
> That I respects for both our sakes must show:
> And yet could not, by rysing morne fore-see
> How faire a day was neare: O punisht eyes,
> That I had bene more foolish, or more wise![+]

[+](XXXIII)

Men wil hieruit lezen - en zeer waarschijnlijk terecht - het berouw, dat de dichter gevoelt, vóór Penelope's huwelijk niet met meer vasten wil de inspraak van zijn hart te hebben

gevolgd, de erkenning tevens, dat nu alles verloren is, nu Penelope voorgoed aan een ander is verbonden.

Zoo wordt dit sonnet een vast punt in den cyclus: het huwelijk van Penelope met lord Rich. Die vergelijking met Paris, die ‘infernall night’ enz. wijzen er wel op; maar met zekerheid weten we niets. Er bestaat een uitvoerige intieme correspondentie tusschen Sidney en Languet, doch Languet is in 1581 gestorven, en juist in dezen tijd ontstaan de sonnetten. Wat doet het er eigenlijk toe! Hier is voortreffelijk verklankt in volle trillende menschelijkheid het benauwend gemoedsbewegen van den man, zoekend naar zijn hoogste heil, maar die niet gretig met beide handen toegreep, toen de wisselvallige fortuin met grilligen lach hem het hoogste te grijpen gaf, en in doffe wanhoop staart thans op het troostelooze niets.

Nu komen ook de sonnetten met kennelijke toespelingen op lord Rich. Rijke dwazen te midden van hun Tantalus-jacht naar steeds grooter rijkdommen veroveren soms bij toeval ook liefde, en als een kostbaar ding bewaren ze die voor zelfs den schijn van gevaar;

> But that rich foole, who by blind Fortune's lot
> The richest gemme of love and life enioyes,
> And can with foule abuse such beauties blot;
> Let him, depriv'd of sweet but unfelt ioyes,
> Exild for ay from those high treasures which
> He knowes not, grow in only folly rich![+]

[+](XXIV)

In XXXVII heet het:

> My mouth doth water and my breast doth swell,
> My tongue doth itch, my thoughts in labour be:
> Listen then, lordings, with good eare to me,
> For of my life I must a riddle tell.
> Toward Aurora's court a nymph doth dwell,
> Rich in all beauties which man's eye can see;
> Beauties so farre from reach of words, that we
> Abase her praise saying she doth excell;
> Rich in the treasure of deserv'd renowne,
> Rich in the riches of a royall hart,
> Rich in those gifts which give th'eternall crowne;
> Who, though most rich in these and every part

Which make the patents of true worldly blisse,
Hath no misfortune but that Rich she is.

Hier is louter bitterheid, en zijn afgunst maakt den dichter niet overal welsprekend, hij staat niet boven zijn passie, we krijgen de naakte menschenziel te zien in het verschroeiende vuur van haar zuivere jaloezie. En we herinneren ons nu weer regels van Perk:

Ik heb hem lief, (omdat gij hem bemint)
Wiens min voor u mijn liefde doet gedijen.+

+(VIII)

Mathilde! Ik zie u weder, vreugde-dronken:
Gevoelend, dat geen scheiding ons kan scheiden,
Groei ik in uw geluk, meer dan gij beiden.+

+(XCV)

Nu voort! Ik zag haar weêr, maar om te ontdekken,
Dat weerzien zien is, wat ik altijd zie.+

+(C)

Zoo is er van het begin tot het einde bij Perk altijd die serene hoogheid, die slechts een vergelijking uit de verte met het werk van den Engelschen dichter toelaat. Maar toch is in dat droeve verhaal van hopeloozen hartstocht, van die innig menschelijke treurnis om het lagere aardsche liefdegeluk zooveel eenvoudig waars en aantrekkelijks, waar een kunstenaar als Sidney, met zijn klankvolle taal en rijken beeldenschat, u een blik in het diepst zijner ziel gunt.

Als de slaap zijn vale vlerken over 's dichters oogen strijkt, dan brengen de dolingen zijner fantasie hem terstond tot het beeld van Stella. Hoor, ze zingt. Hij springt op, luistert - maar alles is weg, en ‘seeing better sights in sight's decay’, zoekt hij den slaap weer, maar vergeefs nu.

Come, Sleepe! O Sleepe, the certaine knot of peace,
The baiting-place of wit, the balme of woe,
The poore man's wealth, the prisoner's release,
Th' indifferent iudge betweene the high and low.+

+(XXXIX)

Soms ligt hij in diepen ootmoed voor de godheid, wier tempel hij zich voelt:

O Stella deare, how much thy power hath wrought,
That hast my mind - nowe of the basest - brought

My still-kept course, while others sleepe, to mone;
Alas, if from the height of Vertue's throne
Thou canst vouchsafe the influence of a thought
Upon a wretch that long thy grace hath sought,
Weigh then how I by thee am overthrowne.[+]

[+](XL)

Een edele overwinnaar begeert geen volledigen ondergang; verwoest uw tempel niet!

Dan weer wil hij het slavenjuk van zich afschudden:

Vertue, awake! Beautie but beautie is;
I may, I must, I can, I will, I do
Leave following that which it is gaine to misse.
Let her goe![+]

[+](XLVII)

Maar zacht, daar komt ze. 'Ga door, onlieve, ik bemin u niet!' O me, that eye Doth make my heart to give my tongue the lie! Die oogen, waarvan hij elders zingt:

O eyes, which doe the spheares of beautie move - -
Do not, o doe not from poore me remove,
Keep still my zenith, ever shine on me,[+]

[+](XLII)

in die oogen woont Cupido zelf; als hij spelen wil, is hij in haar lippen, maar zoekt hij stille rust en afzondering van de wereld, dan trekt hij zich terug in haar hart, 'where well he knowes no man to him can come.'

Stella heeft laatst tranen gestort, toen ze hoorde het treurig verhaal van een teleurgestelden minnaar, dien ze nimmer had gezien. Toen was er plaats voor medelijden in haar hart. Mocht ze zoo ook Astrophel's liefde beschouwen als een droeve tragedie van den ondergang eens minnaars; 'I am not I, pitie the tale of me.' Soms, we zagen het al, bezielt haar blik hem in het ridderlijke spel, is het hem een glorie onder haar oog te zegevieren en te worden toegejuicht, maar dan weer, als hij in dollen overmoed door het renperk vliegt en in den strijd voor een oogenblik zijn slavernij vergeet, roept Cupido hem toe: 'What now sire Foole. Kijk eens hierheen!' Plotseling ziet hij Stella en

My heart then quak'd, then dazled were mine eyes,
One hand forgat to rule, th'other to fight,

Nor trumpet's sound I heard, nor friendly cries:
My foe came on, and beate the aire for me,
Till that her blush taught me my shame to see.[+]

[+](LIII)

Zoo gaat de dichter voort, als in een dagboek noteerend al de schommelingen van zijn gemoed, zijn hoop en wanhoop, zijn smeekbede en zijn jaloezie, al de kleine feitjes, die met zijn liefde in verband staan, en heel deze periode door staat Stella onbereikbaar, koel en kuisch in de plooien van Vertue's mantel. Na LX komt er verandering; LXII teekent reeds een andere verhouding.

Late tyr'd with wo, even ready for to pine
With rage of love, I cald my Love unkind;
She in whose eyes love, though unfelt, doth shine,
Sweet said, that I true love in her should find.
I ioyed; but straight thus watred was my wine:
That love she did, but loved a love not blind;
Which would not let me, whom shee loved, decline
From nobler course, fit for my birth and mind:
And therefore, by her love's authority,
Wild me these tempests of vaine love do flie,
And anchor fast my selfe on Vertue's shore.
Alas, if this the only mettall be
Of love new-coin'd to helpe my beggery,
Deere, love me not, that you may love me more.

Ik kan me voorstellen, dat de kennis van Stella's levensgeschiedenis voor sommigen storend werkt op den harmonischen indruk van den sonnettenkrans in zijn geheel. De vrouw toch, die deze oprechte, ridderlijke en poëtische, al is het dan ook nog lang geen Platonische liefde steeds afweert met woorden van deugd en kuischheid, met te wijzen op de heiligheid van haar huwelijksband, ziet er ondertusschen geen bezwaar in, om lord Rich te verlaten en jaren lang in wat men dan wel pleegt te noemen wilden echt, met Devonshire samen te leven. Sidney is eenvoudig het slachtoffer van coquetterie en wordt daardoor min of meer ridicule, zal men zeggen. We weten te weinig van het innerlijk leven van deze menschen, vooral van dat van Stella, om in vaste omtrekken iets van hun liefdeleven te

kunnen afteekenen, aangenomen dat datgene wat de diepste roerselen van 's menschen hart beweegt, ooit daarvoor vatbaar is; maar niets belet ons m.i. te vermoeden, dat Penelope nooit veel meer dan zekere vriendsehap en medelijden voor sir Philip gevoeld heeft. Dat medelijden, en misschien de wanhoop aan eigen geluk mogen haar er soms toe brengen een enkele gunst aan haar smeekenden aanbidder toe te staan, liefde heeft ze nooit voor hem gevoeld en die spreekt ook niet uit sonnet LXII, al wordt dit als zoodanig geciteerd door Grosart en andere uitgevers van Sidney's werk. Evenmin vind ik een bewijs van werkelijke passie in dat andere meermalen aangehaalde No. LXXXVII:

> Alas, I found that she with me did smart;
> I saw that teares did in her eyes appeare;
> I sawe that sighes her sweetest lips did part,
> And her sad words my sadded sense did heare.

Zelfs niet in die sommige strophen uit den achtsten der Songs, die met de sonnetten eigenlijk één geheel vormen

> Astrophel, sayd she, my love,
> Cease, in these effects, to prove;
> Now be still, yet still beleeve me,
> Thy griefe more then death would grieve me, etc.

En terecht vraagt de dichter in den Ninth song:

> Why, alas, doth she then sweare
> That she loveth me so dearely,
> Seeing me so long to beare
> Coles of love that burne so cleerly,
> And yet leave me helplesse meerely?

Het volgend leven van Stella is mij een bewijs van haar gebrek aan liefde voor Sidney. Het blijkt immers, dat zij een vrouw is, die, als eenmaal haar hart in waarheid heeft gesproken, den fieren moed bezit om zonder aarzelen onwaardige banden, al zijn ze dan door de traditie geheiligd, los te rukken en enkel haar nobele passie te volgen. Naar aanleiding van LXII en LXXXVII komt Grosart langs allerlei sentimenteele beschouwingen tot de con-

clusie: ‘I give to Stella without reserve the glory of having kept Sidney true to his best self.’ Dat ze Sidney op een afstand heeft weten te houden, valt niet te betwijfelen, maar dat kostte haar geen strijd, en zonder strijd geen glorie, een glorie, die dan trouwens enkel ook maar van een zeker standpunt glorie heeten mag.

En nu is het wel waar, dat dan al dat geredeneer over deugd en plicht, om het maar eens prozaïsch uit te drukken, kan zijn geweest praatjes voor de vaak, misschien grenzend aan coquetterie, om den hartstochtelijken dichter van het lijf te houden; nu is het wel waar, dat dit voor enkelen de illusie schaden kan, maar het leven is nu eenmaal niet gemaakt om er het werk van den kunstenaar mooi op te laten passen. Denk u slechts de Laura de Sade der werkelijkheid naast de Laura der sonnetten. 't Is in zulke gevallen maar het veiligst om vóór alles een kunstwerk te beschouwen, zooals het als dichterlijke droom in de ziel van den dichter heeft geleefd.

Men zij echter op zijne hoede in dien dichterlijken droom van Sidney niet al te veel etherische verhevenheid te zoeken. Hij zelf is best in staat, al spelend, vrij onbeteekenende grapjes over de zaak te verkoopen. ‘O grammatica-regeltjes’ roept hij uit in den klinkert, die onmiddellijk op LXII volgt, ‘nu zie ik dat jullie nog wat te beteekenen hebt. I crav'd the thing which ever she denies’, maar zooals te verwachten was, daar had Stella geen ooren naar. ‘No, no’ had ze gezegd. Maar onze dichter is daarop in een juichend ‘Io Paean!’ losgebarsten; immers de spraakkunst leert, dat een dubbele ontkenning een bevestiging oplevert. Zoo iets doet ons de juiste maat bij de beoordeeling van het geheel niet uit het oog verliezen.

Terstond komt hij echter toch weer in den hoog ernstigen toon; hij is bereid om de publieke opinie te braveeren, zooals Penelope ook bereid zal zijn, als haar passie ontwaakt - voor een ander.

> No more, my deare, no more these counsels trie;
> O give my passions leave to run their race;
> Let Fortune lay on me her worst disgrace;
> Let folke orecharg'd with braine against me crie;
> Let clouds bedimme my face, breake in mine eye;

Let me no steps but of lost labour trace;
Let all the earth with scorne recount my case, -
But do not will me from my love to flie.[+]

[+](LXIV)

In LXVI heet het nog ‘I cannot brag of word, much lesse of deed’, maar langzamerhand gaat toch de droeve terneergeslagenheid over in een toon van zegepraal. De winter van zijn ellende is voorbij, de lente nadert. Stella heeft met woorden van oprechtheid hem de alleenheerschappij over haar hooge hart toegezegd, maar hij moet zich houden aan den ‘vertuous course’, en hij troost zich met de opmerking, dat geen koning gekroond wordt, of hij moet zekere rechten bezweren. Doch een dergelijk covenant bevredigt hem toch maar half, hij streeft naar de macht van den despoot. In Stella's gelaat is de uitdrukking van de verhevenste reinheid, alle ondeugden zijn er onderdrukt ‘by sweetest soveraigntie of reason, from whose light those night-birds flie’, en dat streven naar innerlijk schoon wil ze ook bij anderen wekken, maar ach, ‘Desire still cries: Give me some food!’

Dan in eens komt er in het dagboek van Astrophel's liefde een allergewichtigste gebeurtenis te vermelden, een gestolen kus. En weer hooren we plotseling Perk:

Nooit zal mijn weeldekus uw wang ontwijden.
Uw huivrende aanblik is mijn eêlst genucht;
Woonde er begeerte naar u in een zucht,
Zou 'k dan u aan uw mínnaar niet benijden?[+]

[+](XXII)

Sidney dacht er anders over; in een song heeft hij zijn onbescheidenheid jubelend verteld

See the hand that, waking, gardeth,
Sleeping, grants a free resort:
Now will I invade the fort,
Cowards Love with losse rewardeth.

But, o foole, thinke of the danger
Of her just and high disdaine!

Yet those lips, so sweetly swelling,
Do invite a stealing kisse.
Now will I but venture this.

Tot het eind toe blijft hij de slaaf van zijn hartstocht; zwoegend onder zinnelijk begeeren, fantaseert hij met innig genoegen een dozijn sonnetten over dien gestolen kus, eindigend in LXXXIV.

> High way, since you my chiefe Pernassus be,
> And that my Muse, to some eares not unsweet,
> Tempers her words to trampling horses' feete
> More oft then to a chamber-melodie.
> Now, blessed you beare onward blessed me
> To her, where I my heart, safe-left, shall meet;
> My Muse and I must you of dutie greet
> With thankes and wishes, wishing thankfully.
> Be you still faire, honourd by publicke heede;
> By no encrochment wrong'd, nor time forgot;
> Nor blam'd for bloud, nor sham'd for sinfull deed;
> And that you know I envy you no lot
> Of highest wish, I wish you so much bliss, -
> Hundreds of yeares you Stella's feet may kisse.

Ook Perk heeft oogenblikken gekend, waarin hij in brandende lijfsbegeerte Mathilde te omvangen tracht:

> Mijn ziel werd vuur, toen haar mijn oog ontwaarde. -
> Geknield strekte ik mijn armen naar haar henen, -
> 'k Omhelsde louter lucht - ik viel aan 't weenen:
> Haar blik was eindloos-teêr, toen ze op mij staarde, -
> 'k Gevoelde een kus op 't voorhoofd, - ze openbaarde:
> ‘Een hooge liefde zal uw hart doordringen:
> Gij zult beminnen, zalig zijn en scheiden,
> Gescheiden zwerven, zwervend liefde zingen.’ - -[+]

[+](IV)

Ook hij zal Mathilde zien in Kupris pracht; maar van den aanvang af gaat de reinigende, heiligende invloed der vrouw over hem uit, wordt zij ‘de moeder zijner liefde, de moeder Gods, want God is (zijne) liefde’; de schoonheid der vrouw brengt Perk tot en in de Natuur en deze voert hem tot de hoogste schoonheid. Van dit alles heeft Sidney niets gekend; tot het laatste toe is hij verlekkerd op ‘the thing which ever she denies,’ en in een lied, geestig van klank, vertelt hij ons, hoe het geluk, dat hij eens bijna bij de slippen had, hem toch nog tusschen de vingers doorgleed:

Better place no wit can finde,
Cupid's knot to loose or binde;
These sweet flowers, our fine bed too,
Us in their language woo:
Take me to thee and thee to me: -
'No, no, no, no, my Deare, let bee!'

That you heard was but a mouse;
Dumbe Sleepe holdeth all the house; etc.

Stella volhardt tot den einde in haar 'No, no, no, no.' Zelfs de vierdubbele ontkenning heeft er geen bevestiging van kunnen maken en we kennen haar nu wel zoo ver, om te begrijpen, dat dit avontuur haar nu juist niet handelbaarder maken zal; trouwens Astrophel zelf heeft gevoeld, dat hij misdaan had; hij veroordeelt zijn eigen gedrag:

But if all faith, like spotlesse ermine, ly
Safe in my soule, which only doth to thee,
As his sole obiect of felicitie,
With wings of love in aire of wonder flie,
O ease your hand, treate not so hard your slave.[+]

[+](LXXXVI)

Wel zegt Stella, dat zij haren Astrophel bemint, misschien heeft ze het zelf geloofd, maar ze staat pal, wanneer haar minnaar op de consequentie van haar liefde aandringt en een onvoorwaardelijke overgave hoopt en eischt. Dit moet van zelf eindigen in een breuk. Het hoogste punt is bereikt, de weg daalt verder in het droevig dal der wanhoopstranen.

Each day seemes long, and longs for long-staid night;
The night, as tedious, wooes th'approch of day;
Tired with the dusty toiles of busie day,
Languisht with horrors of the silent night;
Suffering the evils both of day and night,
While no night is more darke then is my day,
Nor no day hath lesse quiet then my night.[+]

[+](LXXXIX)

Andere vrouwen kunnen den dichter soms bekoren, maar in haar ziet hij slechts zijn Stella, 'but you in them I love.'

In het diepst van den donkeren nacht,

With windowes ope, then most my mind doth lie,
Viewing the shape of darknesse, and delight
Takes in that sad hue, which, with th'inward night
Of his mazde powers, keepes perfect harmony.[+]

[+](XCIX)

Zoo gaat het steeds dieper, zoo wordt ‘most rude Despaire’ zijn ‘daily unbidden guest.’ Uit dezen tijd moet het mooie lied zijn in de ‘certaine poems’, door Grosart Sidera genoemd.

Ring out your bells, let mourning shows be spread;
For Love is dead:
  All love is dead, infected
With plague of deep disdain:
  Worth, as naught worth, rejected,
And faith fair scom doth gain.
  From so ungrateful fancy,
  From such a female frency,
  From them that use men thus,
  Good Lord, deliver us!

Het verklaart ook den overgang tot sonnet CIX en CX.

De verdrukte ziel uit het diepst van wanhoop en vertwijfeling slingert zich als een losgesprongen veer plotseling in de hoogte, wordt ‘rich in that which never taketh rust’, en de dichter beitelt op het graf zijner liefde de fiere woorden: ‘Splendidis longum valedico nugis’.

Met opzet heb ik niet een doorloopende vergelijking gemaakt tusschen Astrophel en Mathilde, de eerste doet te materieel naast de tweede, maar een enkel trekje hier en daar uit de uiterst teere Mathilde kon werken als een lichtende achtergrond, waartegen de eenigszins brute zwaarte van het Engelsche werk in zijn volle kracht uitkomt.

Bij Perk, daar is een diepte en rijkdom van gedachte, daar is een wereld van schoonheid opgebouwd, een tempel, waarin ieder mensch, die de harmonie der lijnen en de beteekenis van den ritus heeft leeren gevoelen en verstaan, in stille devotie kan ronddwalen. De sonnetten van Sidney blijven eenvoudig het werk van een hoogst begaafd kunstenaar, die soms in wonderlijk schoone beelden en klanken zijn gewone-menschen-liefdeleed aan de wereld heeft weten te vertellen, een werk,

dat zoolang er Engelsch gelezen wordt, nog altijd weer aan eenigen uit de komende geslachten geluk brengen zal; voor wie in de geschiedenis van de letterkundige kunst zijn behagen vindt, een werk van groote beteekenis naast Spenser's Faery Queen, - en dit bleef misschien alleen daardoor meer *algemeen* bekend, omdat het weer het Renaissance-werk was, de Engelsche romantici tot model strekte, - in de Engelsche letterkunde de eerste Petrarquistische sonnettenkrans, die meetelt in de wereldkunst, een reeks van klinkdichten, die waardig de Shakespeare-sonnetten aankondigt.[1)]

1) Voor de citaten in mijn opstel heb ik gebruik gemaakt van: The complete poems of Sir Philip Sidney, edited with memorial-introduction and notes by the Rev. Alexander P. Grosart, in three volumes, London, Chatto and Windus, 1877. Hiervan verscheen een nieuwe uitgave in 1897. Een getrouwen herdruk van een der betrouwbaarste oude drukken van Astrophel vindt men in: Sir Philip Sidney's Astrophel and Stella und Defense of poesie nach den ältesten Ausgaben mit einer Einleitung herausgegeben von Dr. Ewald Flügel, Halle a.S., Max Niemeyer, 1889.
Flügel gaf ook: Life and Letters of Sir Philip Sidney, Oxford 1893. Een aardig beknopt boekje is: John A Symonds, Sidney, in de serie English men of letters. Wie deze werken raadpleegt, wordt van zelf verwezen naar de verdere vrij uitgebreide litteratuur over Sidney.

De kleine Johannes
derde en laatste deel.
Door
Frederik van Eeden.

XVI

Achter in de stad, in een eenzame wijk, aan 't eind van een lange, doodsche straat, staat een lang, somber gebouw. De eenvormige ramen zijn van matglas en het huis wordt verlengd door een hooge muur. Wat er achter die muur te zien is weten de buren niet, maar wel hooren ze soms vreemde geluiden, luid zingen, gillen, akelig lachen en eentonig prevelen van daarachter opstijgen.

Op den stoep van dat huis stonden Johannes en Marjon, zwijgend, met ernstige gezichten. Marjon had een simpel, donker kleedje aan, en ze droeg Keesje op haar arm.

De deur werd geopend door een portier met een uniform-pet op. De man keek weifelend en bedenkelijk naar hen, vooral naar den aap.

- 'Dat gaat niet, hoor!' zei hij droog. 'Jelui moet de kleintjes thuis houën, as je op bezoek komt.' -

- 'Toe,' zei Marjon, zonder te lachen om zijn grap, 'vraag den directeur. M'n broer is zoo op 'm gesteld, en ik durf 'm niet thuis laten.'

Een tijd lang moesten ze wachten in de vóórgang. Ze zwegen doodstil, ook Keesje.

- 'Kees is mager geworden,' zei Johannes zachtjes, terwijl hij Keesje's kop krauwde.

- 'Hij hoest,' zei Marjon.

Eindelijk kwam de portier met den directeur terug. Johannes herkende dadelijk den langen mageren heer, met het slobberige zwarte pak, den gouden bril en de wijd-uitstaande witte haren. Het was Dr. Cijfer, ziju ouden vriend.

- ‘Voor wie komen ze?’ vroeg hij.

- ‘Voor dien nieuwen, die gister is ingebracht, vierde klasse mannen,’ zei de portier.

- ‘Storend?’ vroeg de docter.

- ‘Nee, rustig, docter. Maar ze willen hun aap meenemen.’

- ‘Wat moet dat, jongelui?’ zei Dr. Cijfer, terwijl hij met een allerbedenkelijkst wenkbrauwfronsen over zijn bril heen naar den aap keek, zoodat Keesje er onrustig van werd.

- ‘Dr. Cijfer, kent u me niet meer?’ vroeg Johannes.

- ‘Wacht eens!’ zei de docter, hem scherp aanziend, ‘ben jij niet die jongen die me nog een tijd geassisteerd heeft en toen is weggeloopen? Je heette immers Johannes?’

- ‘Ja, docter!’

- ‘Ja! Ja!’ zei de docter nadenkend. ‘Een beetje een rare jongen. Maar wel aanleg. En is er nu een broer van je hier? Ik dacht wel altijd, dat er erfelijke momenten in je familie waren. Een rare jongen was je.’

‘Het kan toch geen kwaad als ons aapje meegaat, docter?’ zei Marjon. ‘Hij is heel gehoorzaam en stil.’

De docter maakte een langgerekt gebrom met gesloten lippen, hoofdschuddend, om te kennen te geven dat hij 't ook zoo gevaarlijk niet vond.

- ‘Ik zag de patient nog niet. We zullen eens aan den tweeden geneesheer vragen of hij bezoek mag hebben. Maar tien minuten, niet langer hoor.’

Dr. Cijfer verdween met den portier, en weder wachtte het drietal een geruimen tijd.

Toen kwam de portier terug met een verpleger in wit jasje en vóórschoot. Deze ging hun voor, door lange gangen, - en driemalen moest hij met den sleutel die hij in de hand droeg, deuren en hekken opensluiten, zoodat het Johannes toescheen als drongen zij al dieper en dieper in het gebied van waan en onvrijheid.

Maar het was er stil, droevig stil. Geen druk rumoer van razenden, zooals Johannes had gedacht. Nu en dan kwam een verpleegde in het donkerblauwe uniformpak hun tegen, dragende een emmer of een mand, argwanend hen naöogend en dan verder gaand onder zacht gemompel.

Eindelijk een sombere spreekkamer zonder uitzicht, met

hoog bovenlicht, een houten tafeltje en vier matten stoelen. Daar werden ze alleen gelaten, in pijnlijke verwachting.

Nog een zeer lang schijnende wijle, daar werd een andere deur in 't zelfde kamertje door een anderen verpleger opengesloten en toen kon eindelijk de kleine Johannes weer aan de borst van zijn lieven Broeder rusten.

Maar eerder nog dan Johannes was Keesje hem aan den schouder gesprongen, en hij werd ook eerst begroet.

- 'Hé Markus, groet je Kees nog eer dan ons?' zei Marjon en ze lachte door tranen heen.

- 'Ben je jaloersch?' zei Markus. 'Hij is mij zoo'n goed kameraadje geweest.'

Hij ging zitten en nam Keesje bij zich en Johannes en Marjon knielden naast hem aan weerszijden. Langen tijd keken de twee jonge menschen hem aan zonder iets te zeggen. Het deed toch goed.

- 'Maar tien minuten!' zuchte Johannes, 'en ik heb zoovéél, zoovéél te vragen en te zeggen.'

- 'Wees niet gejaagd, Johannes,' zeide Markus. 'Ik zal hier niet lang blijven.'

- 'Is het hier niet vreeselijk?' vroeg Marjon.

- 'Het zijn de droevigste plaatsen op aarde, maar er is geen bedrog. En ik ben hier gelukkig, want ik kan veel troosten.' -

- 'Maar het is toch vreeselijk onrecht, je hier bij gekken te doen,' zei Marjon. 'Die beroerlingen!' en ze balde haar slanke handje.

- ''t Is maar een klein deel van het groote onrecht. En ze doen naar hun verstand.'

- 'Markus,' zei Johannes, 'dit wou ik vragen: ik heb de arme Heléne in 't rijk van den booze gezien. Weet je wie ik meen? Ja? Wat beteekende dat? En wordt ze daaruit verlost?'

- 'Ik weet wie je meent, Johannes. Maar vergeet niet dat we allen in 't rijk van den Booze zijn. Alleen aan het hart van den Vader zijn we vrij. De Vader laat waan macht hebben over die even buiten hem zijn, over allen, - ook over mij.'

- 'Maar toch niet voor goed, Markus?'

- 'Hoe zou het kwaad iets hebben voor goed? De zwaarmoedigen zijn als uitverkorenen. Ze dragen kostbaar leed.

Maar alleen als ze weten dat het om den Vader is. Dan heiligt het; anders verplettert het. Sommigen leeren dat eerst door den dood, zoo was Heléne.' -

- 'Markus,' zei Marjon toen, 'wij hebben allebei zulke slechte dingen in ons hoofd gehad. Wordt ons dat ooit vergeven?'

- 'Vertel!' zei Markus. 'Ik weet wel. Maar vertel daarom toch!'

- 'We hebben willen moorden, uit afgunst, uit jaloerschheid. Hij en...ik ook.'

- 'Zoo doen herten en buffels en hanen,' zei Markus, 'die moorden elkaar om hun liefje. De sterkste blijft leven en heeft in 't geheel geen berouw, en het wordt hem vergeven.'

- 'Maar wij zijn menschen, Markus,' zei Johannes.

- 'Dat is heerlijk, lieve Johannes, dat je dat nu zelf zegt. En je hebt ook niet gemoord, is 't wel?'

- 'Neen, maar gewild.'

- 'Recht gewild en van harte?'

- 'Dat niet,' zei Johannes.

- 'Neen, want dan zou je nu niet naar de vergeving vragen. De vergeving is er al, want het inzicht is de vergeving.'

De twee jongeren zwegen en zagen hem aan, nadenkend, met half geloken oogen. Eindelijk zei Marjon:

- 'Maar als we 't nu gedaan hadden, dan was 't ons nog eerder vergeven, want dan zouden we nog eerder inzien, dat 't slecht was.'

- 'Dan had je de lust en de voldoening van de daad geproefd, en de schuw er voor verloren. Dan was je al met twee banden weer gebonden, en de macht tot begrijpen verzwakt.'

- 'Maar er zijn toch dingen die wij moeten doen, om in te zien dat zij slecht zijn,' - zei Johannes.

- 'Zijn er zulke dingen?' zei Markus. 'Wel, doe ze dan en beklaag je niet als de les hard is. Er zijn ook kinderen die vader en moeder niet gelooven, als ze zeggen dat vuur brandt, en branden zeer doet. Maar zulke kinderen huilen toch als ze zich branden.'

- 'Waarom is het toch zoo ondragelijk te denken dat een

zal krijgen van wie we houën. Is dat slecht?' vroeg Marjon.

- 'Het is niet slecht liefde, macht en eer te verlangen. Maar alleen als die dingen ons toekomen omdat wij goed zijn en wijs. Maar wat hij begeert komt den jaloersche niet toe, noch den heerschzuchtige, noch den eerzuchtige. Het verlangde zal hun slecht bekomen, om hun waan. Ook eten en drinken is niet slecht, maar alleen voor wie het noodig hebben.'

Daar ging de gesloten deur weer met den sleutel open en de verpleger zei dat het tijd was.

- 'Misschien moog jelui morgen weerkomen,' zei hij er bij.

- 'Zou hij hier moeten blijven?' vroeg Marjon, toen ze weer door de lange gangen terug liepen.

- 'Nou!' zei de verpleger, 'dan mogen ze er nog wel een boel meer insluiten. Hij kan de storenden beter an dan de professor. Er was er een, waar we allemaal spul mee hadden, omdat ie niet eten wou. Mij het-tie z'n bord in me snuit gegooid, kijk hier wat een snee. Maar je broer het-'m leere eten - in tien minuten.'

- 'Zou hij gauw vrijkomen?' vroeg Johannes.

- 'Ze mosten 'm maar professor maken. Morgen zouën zen-'m onderzoeke, heb ik gehoord.'

Johannes en Marjon spraken weinig, toen hij haar naar het kosthuis bracht waar zij nu inwoonde. Het was bij een van Markus' vrienden, een werkman van de ijzerfabriek. De man heette Jan van Tijn en was vóórman bij het hamerwerk. Hij verdiende zestien gulden 's weeks en had negen kinderen. Zijn woning had drie kamertjes en een keuken, en daar moesten dus nu twaalf personen slapen, vader, moeder, negen kinderen en de commensaal. Maar juffrouw van Tijn was een nog jonge vrouw met een frisch gezicht en een paar stevige armen, en ze zag er geen bezwaar in.

'Asser nou nog meer bij motte', zei Jan, 'dan beginne we an 'n tweede laag, lepels-gewijs'.

Jan had een lange blonde snor en een paar oolijke oogen, en hij sprak verschrikkelijk plat. Marjon sliep er in 't keukentje en daar het oudste meisje van Jan nog geen zestien was, kon Marjon de vrouw van grooten dienst zijn.

- ‘Hè-je'm los gekreege?’ vroeg Jan, die hen in zijn werkkiel tegemoet kwam. En toen zij van ‘neen’ schudden, begon hij geducht te vloeken.

- ‘Wel * * *! hebje nou ooit zulke stronthommels gezien? Zou je ze niet opter loazery komme? Kan zoo'n perfesser dat niet ruike dat Markus meer onder z'n petje heeft dan al die kliere van de akkedemie by mekaar? Omdat-ie nou 'n pater es heeft uitgeveterd en 'n heiligie van twaalf stuivers gebroken, mottie daarom in 't gekkehuis? Wel * * * *!!!

Jan werd recht woedend en stelde vóór direct, met behulp van een vóórhamer. den geleerden heeren te beduiden dat ze stellig abuis hadden.

- ‘Morgen word hij onderzocht,’ zei Johannes, om hem wat te kalmeeren. Maar Jan zei schamper: ‘Onderzocht! - onderzocht! - Nou maar, ik zal derlui kersepit es onderzoeke met 'n drieduims drilboor. As daar wat anders eutkomt as sémele, dan mag ik zóó doodvalle.’

Hij zeide nog veel meer, dat ik maar niet herhalen zal. Johannes ging den ganschen dag niet naar de villa Dolores terug, want daar was het voor hem te akelig. En hij was nu veel liever in het arme gezin met de vele kinderen. en zag toe hoe de jonge moeder orde hield in haar rumoerig troepje, en hoe ze ijverig en blijmoedig bezig was den ganschen dag, moeielijkheden dragend en overwinnend, die anderen verslagen en wanhopig zouden maken.

Johannes at mee en het smaakte hem, hoewel hij door aandoening niet veel honger had. En toen in den namiddag koffie werd gedronken en de kleinste kinderen naar bed waren, en van Tijn van zijn werk kwam, en met een zekere plechtige aandacht zijn pijp stopte en zwijgend rookte, toen voelde Johannes een wonderlijk gevoel van vrede, zooals hij in lang niet had gekend. Er werd weinig gesproken, buiten schemerde het, binnen brandde alleen het lichtje onder de koffie-kan. De vrouwen zaten ook vermoeid te rusten en luisterden naar 't straat-rumoer. En Johannes wist dat ze allen dachten aan den vriend in het waanzinnigen-huis.

Toen hij 's avonds in de mooie, weelderige villa kwam, was hem alles tegen en vreemd. Van Lieverlee zat met een

onverdragelijken schijn van rechthebbend huisheer. in de door vele kleurig verhulde lampjes verlichte salon, dichtbij de vrouw des huizes, zacht te keuvelen. Johannes wilde maar even groeten, voor den nacht.

- ‘Heb je je arme vriend gevonden?’ vroeg Van Lieverlee, op zijn minzaamste wijze.

- ‘Ja, mijnheer!’ zei Johannes. En toen, na eenig weifelen: ‘zou er niets aan te doen zijn, dat hij gauw vrij kwam?’

- ‘Beste jongen,’ zei Van Lieverlee. ‘het is niet te wenschen, noch voor de maatschappij, noch voor hemzelf. Ik ben geen docter, maar dat hij daar hoort zie ik terstond, en kan ieder verstandige leek zien? Wat zeg jij, lieve?’

Dolores knikte langzaam en zei: ‘Het ging mij aan 't hart voor de man, want hij heeft een knap gezicht. En heb je wel opgemerkt, Walter, wat een prachtig bariton-geluid hij heeft?’

- ‘Ja,’ zei Van Lieverlee, ‘het is wel jammer dat hij gek is. Wat zou hij een goeie Wagner-zanger kunnen worden. Een uitstekende Parcifal, dunkt je niet Dolores?’

- ‘Een heerlijke Parcifal. Misschien kan hij nog genezen.’ zei de gravin.

- ‘O nee!’ zeide Van Lieverlee. ‘Deze soort profetenwaanzin is ongeneeslijk. Zooveel weet ik er wel van.’

Een oogenblik bleef Johannes weifelend staan. Zou hij uitspreken wat hem in de borst ziedde?

Maar hij was nu niet zoo jong meer en bedwong zich. En slapen gaand besloot hij: ‘dit is de laatste nacht hier.’

XVII

Weder stonden ze op de stoep van het sombere gebouw. Met hun drieën, Johannes, Marjon en Keesje. Het was een gure dag en Keesje's zwart mager gezichtje keek onder een dikken omslagdoek uit.

‘Wil u maar even in docter's kamer gaan,’ zei de portier. ‘Docter wou u spreken. Professor is er ook,’ voegde hij er gewichtig bij. En toen Marjon mee wou gaan, stak hij den arm uit met opengespreide hand, om haar tegen te houden,

zeggend: ‘Perdon! - mevrouw en de kleine worden niet mee derin geviteerd.’

Marjon wendde zich zonder antwoord om, tot Johannes, zeggende: ‘Dan wacht ik je thuis. Kom je gauw?’

In het saaie, deftige vertrek van den docter, met de groenbekleedde boekenkasten, en de witte gipsen busten van Galenus en Hippokrates en andere oude geneeskunstenaars, zaten twee donkergekleedde heeren. Ze zaten tegenover elkaar, elk in een bureaustoel en waren in druk gesprek.

Op de groote schrijftafel lagen eenige opengeslagen boeken, en blinkend wit-metalen instrumenten voor meting en onderzoek.

‘Ga zitten, vrind!’ zei professor Bommeldoos met zijn harde stem en ruwe manieren. ‘Wij kennen elkaar al, niet waar? We hebben al eens meer samen een onderzoek verricht.’

Johannes nam zwijgend plaats.

‘Laat me je even inlichten, Johannes,’ zei Dr. Cijfer, op zachter en bescheidener toon. ‘Wij - professor Bommeldoos en ik - hebben opdracht gekregen van den Rechter-Commissaris, om een geneeskundig onderzoek in te stellen naar de geestvermogens van je broer. Hij heeft een misdrijf gepleegd, wel niet zwaar, maar toch niet zonder beteekenis en dat met hechtenis gestraft zou moeten worden. Doch de geestelijke hield hem voor ontoerekenbaar en liet een geneesheer van 't gesticht komen. Dezen wilde je broer eenvoudig niet antwoorden. Hij zweeg hardnekkig.’

Johannes knikte. Hij wist het reeds.

‘Dat werd aanleiding om hem voorloopig hier af te zonderen. Nu heb ik zelf den patient ook eens gezien. Maar het spijt me te moeten zeggen, dat ik niet verder kom dan de andere docter. Als ik hem ondervraag, ziet hij me op een heel eigenaardige manier aan en blijft zwijgen.’

- ‘Ik begrijp niet, collega,’ zei Bommeldoos, ‘dat je dit niet terstond als een megalo-maniakaal symptoom hebt gediagnostizeerd.’

- ‘Ja maar, waarde collega!’ antwoordde Dr. Cijfer, ‘tegenover de verplegers en zijn medepatienten spreekt hij

wèl, en is hij gedienstig en hulpvaardig. Ze mogen hem allen graag, ja ze zijn zelfs bizonder op hem gesteld.'

- 'Dat past alles zeer goed in mijn diagnose,' zei Bommeldoos.

- 'Heeft hij meer van die buien, Johannes?' vroeg Dr. Cijfer, 'waarin hij niet spreken wil?'

- 'Buien heeft hij niet,' zei Johannes stug.

- 'Waarom wil hij dan niet antwoorden?'

- 'Ik denk,' zei Johannes, 'dat u mij ook niet zou antwoorden als ik u vroeg of u gek was.'

De twee geleerden glimlachten tegen elkaar.

- 'Dat zijn eenigszins andere verhoudingen', zei Bommeldoos uit de hoogte.

- 'Zulk een plompe vraag werd hem niet gedaan', zei Dr. Cyfer, 'ik vroeg naar zijn herkomst, zijn ouderdom, de gezondheid van zijn vader en moeder, naar zijn eigen jeugd en zoo verder, de gewone anamnese. Wil jij ons nu daaromtrent eens wat nader inlichten? Denk dat het werkelijk in 't belang is van je broer.'

- 'Mijnheer,' zei Johannes, 'van dat alles weet ik even weinig als uzelf. En al wist ik meer, wat hijzelf niet goed vind u te zeggen, zou ik u ook niet zeggen.'

- 'Kom! kom! jongen,' zei de professor, 'sta je ons voor 't lapje te houden? Weet je niet waar je van daan komt, weet je niets van je ouders, en van jelui jeugd?'

Johannes weifelde en overdacht of hij doen zou als Markus zelf, en zwijgen op alle vragen. Maar wat hemzelf betrof, mocht hij toch antwoorden:

- 'Ik weet dat alles wel van mezelven, maar niet van *hem*,' zei hij.

- 'Ben jelui dan geen broers?' vroeg de docter.

- 'Neen! niet zooals u 't bedoelt.'

Dr. Cijfer keek Bommeldoos aan, als om te zien wat hij van dit antwoord dacht. Toen drukte hij op een schelleknop, zeggend:

- 'Me dunkt, collega, we zullen hen maar eens confronteeren. Misschien dat we dan verder komen dan met elk afzonderlijk.'

Bommeldoos knikte plechtig, en wreef met zijn hand over zijn machtig voorhoofd. Een knecht kwam binnen.

- ‘Wil je de patient Vis laten komen van de rustige mannen-afdeeling, vierde klas?’

- ‘Jawel, dokter.’

De knecht verdween, en in het studeervertrek was het nu vele minuten achtereen doodstil. De beide geleerden staarden op 't tapijt, geheel in gedachten verdiept, gemakkelijk wachtend, zooals veel-denkende menschen dat kunnen. Johannes hoorde de pendule tikken op den schoorsteen, en buiten zwakjes het geluid van een muziekkorps, dat een vroolijke marsch speelde, hoera-geroep en het geklapper van paardehoeven op keienplaveisel. De koninklijke huwelijksfeesten waren nog steeds gaande, en Johannes dacht, hoe die twee menschen op dit oogenblik zaten te buigen en te wuiven in hun rijtuig. Er werd geklopt, de verpleger kwam binnen en zei: ‘daar is de patient.’ Toen liet hij Markus binnen en bleef even wachten.

- ‘Ik zal je wel schellen,’ zei Dr. Cijfer met een wenk. De verpleger verdween.

Markus was gekleed in het donkerblauw linnen boezeroen, dat alle patienten der vierde klasse dragen. Hij stond hoog en recht, en zijn gelaat was minder bleek en droef dan gewoonlijk, vond Johannes. Het blauw stond goed bij zijn donker lokkenhaar, en Johannes voelde vreugde en rust, toen hij hem daar zag, zoo fier en kalm en mooi om aan te zien.

- ‘Ga zitten!’ zei Dr. Cijfer.

Maar Markus deed of hij het niet hoorde en bleef staan, terwijl hij Johannes vriendelijk en vertrouwelijk toeknikte.

- ‘Let op de hoogmoed!’ zei professor Bommeldoos, in 't latijn, tot Dr. Cijfer.

- ‘De hoogmoedigen vinden hoogmoed en de somberen somberheid, - maar de blijen vinden blijheid, en de bescheidenen deemoed,’ zei Markus.

Dr. Cijfer stond op en nam zijn meet-instrumenten van de tafel. Toen zei hij op zachten, hoffelijken toon:

- ‘Wilt u ons toestaan, mijnheer, uw schedelmaten even op te nemen. Het is voor een wetenschappelijk doel.’

- ‘Het doet geen pijn,’ voegde Bommeldoos er aan toe.

- ‘Geen lichaamspijn,’ zeide Markus.

- ‘Er is niets kwetsends in,’ zei Dr. Cijfer, ‘ik heb 't mijzelven ook menigmalen laten doen.’

- ‘Er is waan en domheid, die kwetsen.’

Bommeldoos werd rood: ‘Waan en domheid! Bij mij soms? Hoor me zoo'n ignorant! - Waan en domheid!’

‘Collega!’ zeide Dr. Cijfer zacht vermanend. Daarop gaf hij de maatcijfers aan, terwijl hij met den blinkenden schedelpasser Markus' hoofd omvatte. Geruimen tijd verliep, waarin men niets hoorde als de zachte stem van den docter, die de cijfers aan den professor dicteerde.

Toen, als terloops onder zijn arbeid door, gebruik makend van wat hij een inschikkelijke bui van den patient achtte, meende de slimme docter zijn kans te moeten waarnemen en vroeg:

‘Uw ouders woonden zeker in een ander land, een meer zuidelijk, bergachtig land.’

Maar Markus nam des docter's hand met het meetinstrument van zijn hoofd weg, en zag hem doordringend aan.

‘Waarom is u niet oprecht?’ vroeg hij toen met zachten klemmenden nadruk. ‘Hoe zal men waarheid door onwaarheid vinden?’

Dr. Cijfer weifelde, en deed toen, evenals pater Canisius, iets wat hij later meende dat hij niet had behooren te doen, hij redeneerde terug:

‘Maar als u mij niet rechtstreeks antwoorden wil, dan moet ik wel langs omwegen tot de waarheid komen.’

Markus zeide: ‘Een krom zwaard gaat niet diep in een rechte schede.’

Professor Bommeldoos werd ongeduldig en snauwde den docter van ter zijde toe, met gedempte stem: ‘Niet argumenteeren, collega, niet argumenteeren. Megalomanen zijn gevatter en hebben soms subtieler dialectisch vermogen dan jij. Laat mij het onderzoek eens leiden.’

En toen, na luid ‘hm! hm!’ begon hij hardop tot Markus:

‘Welnu, mijn vriend, dan zal ik geheel rechtuit met je spreken. Is dat dan beter? Zul je dan geheel rechtuit antwoord geven?’

Markus zag hem eenigen tijd aan, en zeide: ‘U kunt niet.’

‘Kan ik niet?’ vroeg Bommeldoos. ‘Wat kan ik niet?’

‘Spreken,’ zeide Markus.

‘Kan ik niet spreken? Wel! wel! kan ik niet spreken? -

Collega! wil je misschien even noteeren. - Ik kan niet spreken, zeg je? En wat doe ik dan nu?'

- 'Stamelen,' zei Markus.

- 'Juist! juist! - alle menschen stamelen. De docter stamelt en ik stamel, en Hegel stamelde en Kant stamelde....'

- 'Zoo is het,' zeide Markus.

- 'Alleen de heer Vis, die kan spreken, is het zoo niet?'

- 'Met u niet,' zeide Markus. 'Om te kunnen spreken, moet men een hoorder hebben, die kan verstaan.'

Dr. Cijfer glimlachte en fluisterde niet zonder eenigen spot: 'Pas op, Collega, je verdwaalt ook in de dialektiek.' Maar Bommeldoos schudde driftig zijn rond hoofd met de bolle wangen, en vervolgde:

- 'Je wilt dus zeggen, niet waar? dat je jezelven voor wijzer houdt dan alle andere menschen. - Noteer het antwoord, Collega!'

- 'Ik houd mij voor wijzer dan u,' zeide Markus, 'maak zelf uit of dit beteekent wijzer dan alle andere menschen.'

- 'Ik heb het antwoord genoteerd,' zei docter Cijfer, met een vergenoegd gebrom tusschen saamgeknepen lippen.

Doch de professor nam geen notitie van deze ironische opmerking en ging door:

- 'Vertel mij nu maar eens vrij uit, mijn vriend, ben je een profeet? een Godsgezant? ben je misschien de Koning? of God zelf?'

Markus zweeg.

- 'Waarom antwoord je nu niet?'

- 'Omdat ik niet gevraagd wordt.' -

- 'Word je niet gevraagd? En wat doe ik dan nu?'

- 'Raaskallen,' zei Markus.

Bommeldoos werd weder rood, en verloor zijn kalmte:

- 'Hoor eens, vrind, je moet niet brutaal worden. Bedenk goed dat wij hier over je lot moeten beslissen.'...

Markus hief het hoofd op, met een vragend gebaar, zoo ernstig dat de professor even ophield.

'Aan wie staat de beslissing over ons lot?' zei Markus, en toen met den vinger wijzend: 'Houdt *gij* u voor den beslisser?'

De beide geleerden zwegen, een oogenblik geimponeerd. Markus ging voort:

- 'Waarom antwoordt *gij* nu niet? En zoudt ge anders beslissen als ik niet ben wat ge brutaal noemt?'

Dr. Cijfer nam het woord:

- 'Neen, neen, mijnheer, dat is niet zoo bedoeld. Maar het staat u niet fraai een geleerde als den professor hier te beleedigen. Wij volvoeren hier een wetenschappelijke taak. U maakt den indruk van een beschaafd, ontwikkeld mensch, daargelaten of u ziek is of niet. U behoort toch eerbied te hebben voor de wetenschap, en voor menschen die al hun arbeid en leven daaraan wijden.'

- 'Weet je wel,' zei Bommeldoos, nu bijna met bewogen stem, 'weet je wel wat de man, die je voor dom, verwaand en voor een raaskaller uitscheld, wat die man al gewerkt en geschreven heeft?'

Toen ontspanden zich Markus' strenge trekken tot een zachter vertrouwelijker uitdrukking, en hij nam een stoel, en zette zich, dicht bij zijn beide onderzoekers.

- 'Zie!' zeide hij, en hield de beide handpalmen open, 'uw naakte gevoeligheden steken aan alle zijden onder het kleed uwer wijsheid uit. Hoe had ik u anders kunnen treffen?'

- 'Uw zooveel grooter wijsheid maakte u toch niet onkwetsbaar voor onze waan en domheid,' zeide professor Bommeldoos, wel nog bits, maar veel hoffelijker.

- 'Gods allerhoogste wijsheid maakt hem niet onkwetsbaar voor ons leed en kwaad,' zeide Markus. 'De wijsheid is een kleed dat voor geen leed ongevoelig maar alle leed dragelijk maakt.' -

- 'Altijd die beeldspraak!' zei Bommeldoos. 'Beelden bewijzen niets. Een zwak kinderlijk verstand werkt altijd met beelden. De wetenschap vraagt zuivere rede, en logische bewijsgronden.' -

- 'Vergeef mij als ik u weder kwets,' zei Markus, nu zacht en vriendelijk, terwijl hij zijn hand op het zwarte laken legde, dat om den arm van den professor sloot, 'maar het is juist uw zwakheid, dat u niet vragen kunt. Wetenschap is het licht van den Vader, hoe zou ìk dat niet eerbiedigen? En ik weet ook wat u gewerkt en geschreven heeft. Maar

't meeste werk wat u deedt is onvolkomen vragen, zich voordoend als volkomen antwoorden. Het verbaast u dat men uw antwoorden zoo moeielijk en zoo onbevredigend vindt, omdat u het onvolkomene van uw vragen niet beseft. Maar de heerlijkste en klaarste, en elk bevredigende en voor elk bevattelijke antwoorden wachten totdat men beter heeft geleerd te vragen. Als ik mij wijzer acht dan u, is het alleen omdat ik weet dat wij niet anders hebben dan beelden, en al die beelden moeten ontcijferen, geduldig en bescheiden, als een bericht van den Vader, terwijl u meent dat men in uw woorden en bewijzen zijn levend Aanzijn begrijpen kan.'

- 'Met uw welnemen!' viel hier de professor in. 'U schijnt dan toch niet gelezen te hebben, wat ik over de logische noodzaak eener onbegrijpbare bestaansgrond der ware werkelijkheid geschreven heb. Hield je me voor zóó'n stumper die *dat* niet besefte?'

- 'Er van spreken is nog niet beseffen,' zeide Markus. 'En er zóó van spreken is bewijzen *niet* te beseffen.'

- 'Ik weet zeer goed wat de menschelijke rede kan omvatten en wat niet. En in mijn laatste werk "over het wezen der materie" meen ik het uiterste gegeven te hebben wat de menschelijke rede bevatten kan,' zeide professor Bommeldoos.

- 'Zoo stelden de Egyptenaren de uiterste grenzen der wereld aan den eersten Nijlval, waar de vloed uit den hemel heette te storten. En duizende en duizende jaren vergingen eer zij het ondernamen die grens te overschrijden. En nu de wereld te verbroederen begint en de menschen samenwerken, nu zijn de grenspalen der wereld in oneindige verten verplaatst. Wie zal dan het uiterste noemen wat menschelijk verstand bevatten kan?'

- 'Er blijft een grens, gesteld door onzen materieelen bouw, evenals er een grens gesteld is door ons verblijf op dezen aardbol, die wij niet kunnen verlaten,' zeide professor Bommeldoos, luid en gewichtig, zijn kin omsluitend door zijn hand, zooals hij dat in geleerde discussies gewoon was te doen. Hij scheen geheel te vergeten, dat hij een patient voor zich had, tot onderzoek.

- 'Gij leest het boek des levens achterste-voren,' zei Markus 'en ziet de wereld averechts. Wat bazelt gij van een doode

stof, die grenzen zou stellen aan het leven des geestes? Maar alle stof is maaksel van levende gedachte, en niets is levenloos of zonder leven gevormd. Bergen en zeeën zijn gedachten der aarde, en de planeten en zonnen en al het levende zijn gedachten van God. De steen voor uw voeten schijnt u dood, maar de mier, die over uw handen kruipt, ziet ook het leven er in niet. Gij hebt uw lichaam opgebouwd....'

- 'Uit voorhanden materiaal,' riep de professor.

'Er was niets voorhanden als de werkingen van ander leven, dat gij niet doorgronden kunt. En uwe levenswerking ontmoet alom de weerwerkingen van ander leven. Maar het is alles geest en leven. Zal dan een bouwheer zeggen, dat het huis, dat hij gebouwd heeft, de grenzen bepaalt, waarbuiten hij niet gaan kan?'

- 'Maar een ras, als het menschenras, behoudt zijn vaste kenmerken,' zeide Dr. Cijfer nu.

- 'Wat noemen wij vast, wezens van één dag? Er is niets vast, en er zijn geen blijvende rassen. Het leven is stroomend water en vlammend vuur, nooit hetzelfde als een seconde vroeger. Maar gij maakt de vaste scheidingen in uw onverstand, de doode geschriften, de doode woorden, en meent er het levende mee te kunnen vatten.'

Er was een oogenblik stilte. Toen zeide Markus nog:

- 'Gij zelf zijt het die den dood maakt en de grenzen stelt. Uw woorden zijn ziek en rottend. En met die woorden wilt gij het leven ontleden. Zult gij een operatie doen met vuile messen? Maar met uw doode woorden kerft gij in 't leven en verspreidt den dood.' -

Weder een stilte. En toen:

- 'Reinigt uw gedachten en uw woorden. Doet het vuil weg, dat is het overtollige. Maakt een wetenschap des woords, zooals gij een wetenschap der sterren hebt gemaakt, zoo nauwkeurig en aandachtig.

Gij hebt door de samenwerking en de verbroedering onder de wijzen een leer der verhoudingen gemaakt, die mathesis heet. Maakt zoo een leer der beteekenissen, want gij werpt met woorden in 't wilde naar het schoonste en teederste leven, zooals kinderen vlinders willen vangen met mutsen en tasschen. En door de verbroedering en de samenwerking zult gij dan

vragen stellen, waarop de antwoorden u zullen toeklinken als openbaring en evangelie. Helder, heugelijk, wonderbaar' - -

Markus zweeg en staarde als in wijde verten. Een tijd lang wachtten allen of hij nog spreken zou, eerbiedig, want zij hadden graag geluisterd.

Toen zei Dr. Cijfer op zachten toon: 'Uw beschouwingen zijn zeker de overweging waard. Ik heb mij ook niet vergist toen ik u voor iemand van ontwikkeling en beschaving hield. Maar laat ik u herinneren, dat wij hier zijn voor een geneeskundig onderzoek. Zonder twijfel wilt u ons nú wel de eenvoudige vragen beantwoorden, die ik u stellen zal.'

Markus zag even op, en keek glimlachend naar Johannes, die in ademlooze aandacht doodstil had toegeluisterd, en zeide tot de geleerden:

- 'Ik sprak niet voor u. Dat ware vruchteloos. Ik sprak voor hem.' -

Daarop sprak hij geen woord meer. Dr. Cijfer vroeg met zachte aandrang, professor Bommeldoos met forschen klem, maar Markus zweeg en scheen niet meer te bemerken dat er anderen in de kamer waren.

- 'Ik blijf bij mijn diagnose, collega,' zei Bommeldoos.

Dr. Cijfer schelde, en liet den verpleger komen.

'Breng den patient weer naar zijn afdeeling, hij blijft voorloopig nog in observatie.'

Markus ging heen, met een kort, vertrouwelijk hoofdknikken naar Johannes.

- 'Wil je ons nu niet vertellen wat je van dezen persoon weet, Johannes? zeide Dr. Cijfer.

- 'Mijnheer,' zeide Johannes, 'ik weet van hem maar weinig meer dan u zelf weet. Ik heb hem voor twee jaren ontmoet, en hij is mijn liefste vriend, maar ik zag hem weinig, en naar zijn leven of afkomst heb ik nooit gevraagd.'

- 'Merkwaardig!' zei Dr. Cijfer.

- 'Nog eens, collega, ik blijf bij mijn diagnose,' zei Bommeldoos. 'Initieele paranoia, met megalo-maniakale symptomen, op den basis van hereditaire minderwaardigheid met vicarieerende genialiteit.'

XVIII

De koning en de koningin waren nog altijd niet getrouwd. Dat gaat in die hooge kringen zóó maar niet. Ze moesten nog veel maaltijden opeten, nog veel toespraken hooren, en nog vele duizende buigingen maken. Ze waren, naar ik denk, zoo ongeveer half-weg.

En terwijl de meeste menschen deden of zij het goed en prettig vonden en mede feest-vierden, waren er ook die bij elkaar kwamen om te zeggen dat zij het niet goed vonden. Zulk een bijeenkomst noemen zij een protestvergadering. Daar protesteeren zij dan niet tegen het trouwen van die twee menschen, daar hebben zij niets tegen, maar tegen den omslag die er bij wordt gemaakt, het lekkers dat er wordt gegeten, en het mooi aankleeden, wijn drinken en feestvieren. Dat vinden zij alles duur en niet noodig. Zij vinden ook het houden van een koning en een koningin duur en niet noodig.

Dit is wel een zeer buitengewone en ongehoorde meening, want gij weet, dat zelfs de beesten in den vijver, waar Johannes met Windekind was ondergedoken, het noodig vonden een koning te hebben, die veel eten kon. Toen dan Jan van Tijn naar die protestvergadering zou gaan met zijn vrouw, toen wilde Johannes ook mee, nieuwsgierig wat daar te hooren viel.

Johannes was nu ook commensaal geworden, net als Marjon, bij vrienden van Jan, een echtpaar zonder kinderen, dat een geheelonthouders koffiehuisje hield. De man heette Roodhuis en was lang en stoer, met een groot, forsch gezicht, lichte oogen en een klein, blond kneveltje. Hij zei weinig en had een geweldigen hekel aan alcohol en soldaten. Zijn vrouw sprak ook niet veel, maar was zeer vriendelijk en vlijtig. Zij hadden juist hun bestaantje door het kleine koffiehuis, waren overal bij, waar het de beweging der arbeiders gold, en ontvingen in hun kleine gelagkamer alle vóórmannen en sprekers uit dien strijd. Ook werden daar in dat zaaltje zangkooren geoefend, en tooneelstukjes vertoond, zooveel mogelijk met strekking tegen alcohol en soldaten, en vóór de komst der vurig begeerde vrijheid en broederschap.

Daar nu kwam Johannes in de kost en hij behoefde dien

niet te betalen, als hij een handje mee hielp in de zaak.

Een zwaren gang had hij achter den rug. Hij had zijn kinderen vaarwel gezegd. Wel waren zij grooter en minder fijn geworden en niet zijn eigen, teere, allerliefste kinderen meer, zooals ze hem 't eerst waren verschenen. Maar toch was het scheiden droevig.

- 'Waarom ga je heen, Johnny, en waar ga je wonen?' vroegen ze.
- 'Ik ben arm en moet werken om mijn brood te verdienen,' zei Johannes.
- 'O, maar mamie wil je wel geld geven, nietwaar mamie? En je kunt hier immers altijd eten en wonen? Dan hoef je niet te werken,' zei Olga.
- 'Je moogt mijn halve portie havermout, altijd' zei Frieda, 'ik krijg toch meer dan ik hebben wil.'
- 'Neen, kinderen,' zei hun moeder, 'het is niet mooi en niet goed te leven van hetgeen een ander je geeft, zonder zelf te werken. Dat is een woekerleven en zondig voor God. Dat weet Johannes ook en daarom is het heel goed van hem, dat hij werken wil, omdat hij arm is.'
- 'Nu dan, lieve Johnny,' zei Olga, 'dan zal ik bidden, dat God je gauw rijk maakt, net zoo rijk als wij, dan hoef je niet meer te werken en dan kom je weer terug.'
- 'Ik vind het niet aardig van God, dat hij Johnny arm gemaakt heeft en ons rijk,' zei Frieda pruilend.
- 'Foei! Frieda, dat mag je niet zeggen,' zei mevrouw. En Johannes ging toen snel en dapper weg eer de tranen kwamen.

Later hoorde hij dat de heer Van Lieverlee, van wien hij geen afscheid had genomen, overal vertelde dat Johannes door hem wegens verregaande ijdelheid herhaaldelijk was berispt, en dat Johannes toen, uit aanstellerij, bij proletariërs was gaan inwonen.

In het gelagkamertje van het geheelonthouders-koffiehuis 'de Toekomst' zat al een groote kring geestverwanten te wachten. Jan Van Tijn was er met zijn vrouw, een zuigeling en het oudste meisje. Ook Marjon was er. Een buurvrouw zou bij de kinderen van Van Tijn oppassen. Voorts zaten er

nog een twintigtal mannen en vrouwen, in het zaaltje met groezelig, grijs behangsel. Op kleine tafeltjes hadden ze koppen thee en chocolade vóór zich. Vele moeders hadden hun schootkinderen mee. Er werd weinig gesproken en veel gerookt, want de tabak te bannen als de alcohol, dat was vooreerst te veel gevergd.

- 'Nou, wat hebben ze gevonden, met hun onderzoek?' vroeg Jan van Tijn, toen Johannes het rookerige zaaltje binnentrad.

- 'Hij is nog niet vrij' zei Johannes 'maar ze moeten hem wel loslaten. Hij heeft ze allebei zoo heerlijk vast gepraat.'

- 'Lekker!' zei Jan.

- 'Kom hier, jo! dan krij-je-n 'n koppie troost, wil je?' zei vrouw Roodhuis.

- 'Nou maar!' zei, met schorre stem, een man met een geel gezicht en een zwarten baard, een bruin manchester pak, een losse strik-das om zijn sporthemd, en een paar sandalen aan zijn bloote voeten 'nou maar! je hoeft niet te denken dat hij vrij komt, hoor! Als je eenmaal tegen die godspest bent losgetrokken, dan krijg je al die veulikken an je hals. Dat schorem kent mekaar allemaal, of 't nou pastoor of domenee of generaal of professer ziet. Allemaal 't zelfde schorem. En as ze je eenmaal in de klauwe hebben, dan kom je der niet uit. In de bak of in 't gekkehuis of in 't hospitaal, net zoo lang tot ze je na de verdommenis hebben geholpen.'

- 'Zouen ze n'em vergeve?' vroeg een juffrouw ontdaan. 'Waarmee? met rotte-kruid?'

- 'Vast vergeve ze-n-um' zei de bruine man 'of ze sarren 'm dood, of ze verhongeren 'm. Ze hebben middeltjes en kunsjes genoeg, die smeerlappen.'

Het was pas half acht en de protestvergadering begon eerst om negen uur. Daarom werd voorgesteld den tijd te korten met voordracht en gezang. En zoo geschiedde. Eerst zong één alleen, een lied van den armen loteling die ten strijde moest trekken, en daar gemoedsbezwaren tegen had. Toen zongen ze allen een vrijheids-lied.

Daarop droeg een zeer jonge typograaf met veel vuur een gedicht voor, waarin beschreven werd hoe de Joden er een

pretje van maakten om Jezus den kruisdood te zien sterven op Golgotha. Hoe ze zelfs hun kindertjes meenamen en hoopten dat het lijden lang zou duren, om er veel pret van te hebben.

De voorstelling van die wreedheid, heftig uitgegalmd, maakte diepen indruk en de aanwezigen zaten met open mond te luisteren, hoewel ze 't allen reeds vaak hadden gehoord, en toen 't uit was, stampten ze allen luidruchtig op den vloer.

Op dat oogenblik ging de deur open en Markus stond op den drempel van het zaaltje.

'Hoera!' riep Johannes en de anderen die zooeven 'Hoera voor Golgotha!' hadden geroepen, riepen nu 'Hoera voor Markus!' omdat ze in een opgewonden stemming waren en zich verheugden, dat hij vrij was.

'Goeien avond!' zei Markus, zonder zelf bizondere vreugde te doen blijken. Hij had zijn gewone werkmanspak weer aan. Van alle kanten werden hem handen toegestoken.

- 'Dat hadde-me niet meer gedocht,' zei Jan, 'dat ze je uit der klauwe zoue late. Hoe hê-je dat geflikt?'

- 'Laat-em eerst wat eten' zei juffrouw Roodhuis. 'Hê-je geen honger, man? 't Zal daar ook geen vetpot geweest zijn.'

- 'Ik zou er niks luste, bij al die malle', zei een andere juffrouw, 'en as ze je dan nog vergeven willen ook!'

- 'Ja, ik heb honger,' zei Markus, en hij kreeg brood en melk.

- 'Hoe ben je weer hier gekomen?' vroeg Marjon.

- 'Ik had nog wat te zeggen,' was al wat Markus antwoordde.

Toen hij gegeten had vroeg hij: 'Is er van avond een vergadering, van wie gaat die uit?'

- 'Van de politiekers,' zei de jonge typograaf.

- 'Felbeck wil president worden van de republiek,' zei de bruine man.

- 'Is er debat?' vroeg Markus.

- 'Nou hoor! Hakkema komt ook. 't Zal er dondere!' zei Jan.

- 'Jij mot ook wat zeggen Markus,' zei Roodhuis. 'Je mot die verdomde vechtjasse ook es op der huid geve, net als die god-dieners.'

- 'God-dieners heb ik nooit op der huid gegeve,' zei Markus.

- 'Dat's godverdomme jammer genoeg,' zei de sandalenman, 'de gods-pest is de oorzaak van alle kwaad.'

- 'Nee! 't militairisme,' zei Roodhuys.

- ‘Nee, de alcohol,’ zei de jonge typograaf.

- ‘Ook niet, - 't vleesch-eten doet 't 'm,’ zei een tenger bleek vrouwtje van nog geen twintig. ‘Eerst ga je dieren slachten en vleesch eten, dan ga je drinken, en dan ga je moorden en stelen. 't Een volgt uit 't ander.’

- ‘Ik zeg zoolang 't volk zich laat belazeren en uitzuigen door koningen en priesters en zoolang ze nog buigen voor 'n baas, of die nou patroon hiet of God, dat 's hetzelfde - zoolang blijven we-n-in ellende.’

- ‘Nou Markus,’ zei Jan, ‘zeg jij nou ook es wat. Jij kent beter opscheppen dan zullie, zou ik zegge.’

- ‘Ik wil wel een verhaaltje vertellen,’ zei Markus, ‘als jelui dan belooft het goed te onthouden en er geen uitleg van te vragen.’

- ‘Waarom geen uitleg?’ vroeg de bruine. ‘Wat beduidt dat weer? Is 't een raadseltje?’

- ‘Ik wil ook wel zwijgen’ zei Markus.

- ‘Allo! schep op, Markus! We zulle niks meer vragen dan je zeggen wil.’

- ‘Luister dan’ zei Markus, en hij begon aldus, op een toon die allen tot luisteren dwong:

‘Er waren eens arme veld-arbeiders, die waren zeer arm, zóó arm, dat als men vroeg hoe zij met hun kinders konden rondkomen, zij ten antwoord gaven: het kerkhof helpt óók mee.

Zij hadden een rijken landheer en er was overvloed van land. Maar zij moesten elken dag zóó lang achtereen werken dat zij niets konden leeren, ook niet hoe men 't beste ploegt en zaait en oogst. Zij deden alleen het werk wat hun bevolen werd. Zoo bleven zij dom omdat zij arm waren, en arm omdat zij dom waren. En het scheen alsof dit zoo blijven zou ten eeuwigen dage.

Maar de landheer werd rijker en rijker, door den arbeid zijner vele arbeiders. En naarmate hij rijker werd, werd hij ook hebzuchtiger en liederlijker en vadsiger. En hij eischte dat zijn arbeiders nog harder zouden werken, omdat hij meer noodig had.

Doch dat konden zij niet. En het kerkhof hielp zoozeer mede, dat hen de schrik beving.

Toen kwam een vonkje licht in één hunner, door den grooten

nood, en hij zeide tot de anderen: “Broeders, dit is niet goed. Want heel spoedig zullen wij zoodoende ook gestorven zijn. Wij hebben nu lang genoeg gehongerd. Laten wij hem doodslaan en de schatten nemen, die wij voor hem hebben bijeen gebracht.”

Dat leek den anderen een goed plan en ze verwonderden zich, dat ze het niet eerder hadden bedacht. Daarop sloegen ze den rijken landheer dood, en verdeelden zijn rijkdom. Maar daar deze verkwistend had geleefd, en daar zij zelven niet wisten hoe het beste te ploegen, te zaaien en te oogsten, zoo waren zij in weinig tijd nog armer dan te voren.

Toen kwam de zoon van den landheer, die gevlucht was, terug en zeide tot hen:

Zie, het was dom van u, uwen heer te vermoorden, want nu zult ge moeten sterven, omdat ge u zelf niet redden kunt.’

‘Toen antwoordden ze: ‘Wees ons dan een beter heer, en we zullen u laten leven.’

En de zoon van den landheer, die de kennis van zijn vader had, liet hen werken naar zijn beleid, en hij werd rijk en zij bleven arm, zóó arm dat het kerkhof helpen moest, schoon niet zoo ten uiterste als te voren. Toch was er land in overvloed.

Maar de vonk van kennis, die in dien uitersten nood was ontstaan bleef lichten, en die ééne arbeider zeide tot de anderen: ‘Broeders, het is toch nog niet goed. Want al sterven wij nog niet van gebrek, toch sterven onze kinderen. En al is het niet goed zijn heer dood te slaan, waarom zou het wel goed zijn hem zoo rijk te maken dat hij lui en liederlijk en brooddronken wordt? Wij werken hard en hij vergadert den rijkdom door onze arbeid. Maar hij bewaart dien niet, want toen we zijn vader doodsloegen, vonden we niet zoovéél om ons een week te voeden. Dit mogen we niet dulden, want onze vrouwen en kinderen konden leven van wat hij verkwist.’

Toen zei een ander: ‘Wij hebben niet den landheer noodig, maar zijn verstand. Want toen we onzen heer hadden doodgeslagen, vonden we onzen rijkdom niet meer, en ook het verstand niet om nieuwen rijkdom te maken. Daarom zijn wij nu even ellendig als te voren.’

Daarop zei een derde: ‘Zonder onzen arbeid moet hij sterven,

maar zonder zijn kennis moeten wij sterven. Laat ons heengaan tot hem en zeggen, dat wij hem onzen arbeid niet zullen geven als hij ons niet zijn kennis geeft. Weigert hij, dan zullen wij met hem sterven, stemt hij toe dan zullen we met hem leven.'

'Zoo deden de arbeiders. En de jonge landheer, bevreesd te sterven, leerde aan elk die 't hem vroeg waarmede zij 't land moesten bemesten en bezaaien en bevloeien en de geheimen van 't bedrijf, opdat zij konden leven. En hij gaf ook elk die 't hem vroeg, land om te bebouwen en een handvol graan. 'Want met zoo weinig zijn ook mijn voorvaders begonnen' zeide hij.

Toen namen sommige de hand vol zaaigraan en aten dat op, omdat zij zoo arm en zoo gulzig waren, en het stukje land verkwanselden zij en naar de kennis van 't bedrijf vroegen zij niet.

En anderen namen de kennis, en bebouwden hun stukje land met het beetje graan. En van den oogst maakten zij goede sier, omdat zij zoo lang gebrek hadden geleden. En zij namen die eerste, die weder arm waren geworden, bij zich in dienst. En zoo werden zij elk een landheer, en zij gaven den eersten landheer een deel van 't hunne. En zoo bleef de eerste landheer zeer rijk, en ook andere werden rijker, en de aller armsten bleven ellendig als te voren. En al wat gebeurd was, het lui worden, het verkwisten en het doodslaan gebeurde van nieuws af aan. En het kerkhof moest blijven helpen.

Maar de vonk der kennis, eenmaal brandende, bleef lichten. En een arbeider zeide tot de anderen: 'Broeders, nóg is het niet goed. Want wij blijven ongelukkigen, de rijken zijn ongelukkig door hunnen overvloed en de armen door hun armoede. Hoe zal het dan toch anders worden?'

Toen zeide een ander: 'Broeders, wij hebben onzen landheer de macht afgenomen en wij hebben hem de kennis afgenomen. Wij hebben hem niet meer noodig. Maar welken heer is het dan die wij noodig hebben, want wij zijn even ellendig als te voren?'

Toen zeide een ander: 'Broeders, wij hebben toch eenen heer noodig, maar eenen die ons wijsheid leert en liefde. Want is het niet onverstand waardoor sommigen hun zaaigraan hebben opgegeten, en is het niet liefdeloosheid waardoor

sommigen al hun oogst verteren en zich door de armsten laten dienen?'

'Toen kozen zij zich een Heer, die hen wijsheid leerde en liefde, en deze zeide: 'gij zult geen land in vollen eigendom geven, want het is alles leen, en van uwen oogst zult gij niet meer verteren dan noodig is om gezond te leven, voor u en uw gezin, en al het overige zult ge op nieuw zaaien, want er is land genoeg. En niemand zal werken voor iemand die ook arbeiden kan, maar het niet doet.

En zij deden naar dit bevel. En onder dezen Heer stichtten zij een rijk van overvloed, dat Vrijheid heette.'

Markus zweeg, en zoo deden een tijd lang alle aanwezigen. Eindelijk zei de man met het bruine pak:

- 'Nou maar, dat hadden ze toch, zonder heer en zonder bevel, ook wel kunnen doen.'

- 'Zeg es, Markus' zei Jan van Tijn 'as je soms zoo'n mijnheer weet, zet mijn dan maar gerust op de solsitante-lijst. M'n woord erop dat ik bij hem niet in staking ga'

- 'Wel, Jezes-Kristes nog toe, bê jij 'n annegrist?' zei de ander. 'Je gooit je heele beginsel overboord.'

Jan keek hem eens aan. 'Ik hoor nog niks valle,' zei hij droog. En toen links en rechts kijkend naar zijn buren:

'Hoor jullie wat?'

Het gezelschap lachte. En Markus, hem ernstig aanziende, zei:

- 'In die dienst kun je dadelijk treden, Jan, net als iedereen.'

- 'Wat 'n flauwe kul' zei die met het bruine pak.

(Wordt vervolgd.)

Herfst
Door
Is. P. de Vooys.

Gelderland

Mijn oogen spiedden, maar genoten niet
toen ik in 't Geldersch land mijn intocht deed;
door laan en bosschen, door de velden reed;
op heuvel klom, die 't alles overziet;

toen ik van dijken zag, hoe Rijnaak gleed
op Waal langs Betuw; binnendijks het riet
van stille kolk ritselde als even schiet
een schouw in sloot, die weide en akkers spleet.

Al wat mijn oogen spiedden, onvermoeid,
bracht ik in ziel, als boer zijn oogst in schuur;
graan dat in zongloed veldvol was gegroeid.

Kocht ik die oogst met zomerlust te duur?
nu hei ligt bruin, haar paarse pracht verbloeid,
en 'k zangloos over Veluw's heuv'len tuur?

Eikenlaan

De herfst omvangt mij, nu ik uit de straat
van 't stille Groenlo de eikenlaan inrijd;
terzij op de akkers nevel ligt gespreid,
die, tegen boom oprijzend, guld vergaat.

In poort van stam en loof stil 't rijwiel glijdt
op gladden weg, - een eikel knapt. Ik raad
een zijweg ginds waar gele lichtstreep staat,
die 't grauwe bladgefilterd licht doorsplijt.

Het matgroen natte gras, de zachte kleur
en de eenzaamheid zijn lief mij, en vertrouwd.
Ik adem diep de vochtige eikbladgeur.

Heeft zomerzon mij brandend fel benauwd,
dat kalmer licht en koeler lucht, verlangd
als rust door herfst, mij gansch en al omvangt?

De Berken

De herfstzon speelt met licht- en kleurgetoover
door 't roodend braamblad in de berkenlaan.
Nog voor zij vallen gulden zich de blaan
en draagt de zilverstam een gouden loover.

Als stormen komen, takken schudden gaan
en regens storten neer, dan is 't al over,
't zilver wordt grijs en ruwe windenroover
jaagt goud als dorre stofwolk voor zich aan.

Ik zag de berken 't schoonst, en bruine hei
vierde als een feest, met mij alleen te gast,
toen 'k langs het zandpad onder 't loover reed.

Om mij lag heel haar vlakte leeg en breed
met hier en daar een lage sparremast,
doch langs den weg blonk berkpracht feest'lijk blij.

Spinster

't Staalblauw van strakken hemel, avondbleek,
waar roodverzonken zon in mengt haar gloed,
joeg hoog door 't luchtgewelf een kleurenvloed,
die over de aard als felle schemer streek

tot recht in spinzaalramen, waar de spoed
van mensch en snel machien nog schim'ger leek
in 't geel schauwzwartend licht; verbaasd ik keek
of geen der werkers wonderglans begroet.

En zie, een meisje, omvlokt met stof het hoofd,
't blond haar lag glad gekamd met wrong naar achter,
't vlug werk der ving'ren staakte en staarde in 't licht.

Werd blijder lot in hoopvol hart beloofd?
Klopt daar 't machien - eentonig nog maar - zachter?
'k Zie aureool om spinsters bleek gezicht.

Over het sparen door arbeiders
Door
F. van der Goes.

I

Spreken wij van sparen, dan is het van gespaard arbeidsloon dat wij spreken; niet van penningen uit eenige toevallige, ongewone bate. De hedendaagsche arbeider heeft geen bestaansmiddel buiten zijn arbeidskracht.[1)] Juist wijl ze zijn eenig bezit is, is hij genoodzaakt haar te gelde te maken; in zijn eigen handen blijvende is zij voor hem onbruikbaar en nutteloos.

De statistische gegevens omtrent het sparen - is op dien grond met eenige zekerheid te zeggen dat het sparen onder de arbeiders toeneemt? Zie hier een vraag, meenen we, die slechts in de tweede plaats in aanmerking komt. Het behoort tot de vaste argumenten in den strijd tegen een hersenschimmige 'verarmingsleer van Marx', haar met den meesten nadruk bevestigend te beantwoorden. In ieder geval, echter, moet eerst wordt uitgemaakt dat het sparen door arbeiders een teeken is van welvaart, zal het toenemen van sparen kunnen gelden voor het bewijs van vermeerderende welvaart. De burgerlijke ekonomisten vragen, volgens hun gewoonte, enkel naar het Hoeveel. Als een waarheid die geen bewijs behoeft, wordt door hen aangenomen dat ruimer sparen in die klasse een verschijnsel is van grooteren voorspoed. Om dit laatste is het hun te doen.

1) '....their labour, the only marketable produce they posess.' Ruggles *History of the Poor,* 1793, 1, 126.

Arnold Toynbee, bij voorbeeld, hecht aan cijfers van kassen en fondsen een groote waarde. - ‘Laat ons’, zegt hij, ‘eens zien wat de arbeidende klasse, in haar zoogenoemd verdrukten staat, bij machte is geweest te sparen.’

> ‘In de spaarbanken bevond zich verleden jaar een bedrag van £ 78.000.000, niet geheel maar grootendeels door de arbeidende klasse gestort. Onder verzekeringsgenootschappen, uitsluitend spaarpenningen van werklieden, £ 12.000.000. Bouwvercenigingen bezaten £ 31.000.000; koöperatieven £ 6.000.000.’

Dit geheel van ongeveer £ 178.000.000, ‘andere besparingen niet meêgeteld’, vertegenwoordigt, wil Toynbee zeggen, ‘een groote som geld als de besparing van menschen, die heeten te leven in de ergste moeilijkheden’.

> ‘Ik beweer, eindigt hij, dat als de arbeiders slechts in staat waren geweest het noodzakelijke levensonderhoud te verdienen, zij dan ook niet hadden kunnen sparen.’[1)]

Wij antwoorden: om deze bewering te bewijzen, moet eerst worden waar gemaakt dat de bedoelde gelden andere uitgaven betreffen dan die voor noodzakelijk levensonderhoud. Aan deze bedragen, zelfs wanneer men ze met den schrijver beschouwt als geheel of grootendeels het eigendom van de werkende standen, is niet te zien dat zij de kosten van noodzakelijk onderhoud te boven gaan. Het kan zeer wel zijn dat, in de levensomstandigheden van de betrokken personen, de aldus geplaatste sommen bestemd waren om in de dringendste nooden te voorzien. Zelfs weten wij er niets van of ze daartoe voldoende waren. Hebben misschien de arbeiders, met vele millioenen in verschillende kassen tegoed, het noodzakelijke levensonderhoud toch niet of nauwelijks kunnen bestrijden? Ja, hebben zij zich mogelijk niet vele onmisbare zaken moeten ontzeggen, juist om penningen te vinden voor bijdragen die volstrekt onmisbaar waren? - Het bestaan dezer fondsen, in een woord, wil slechts zeggen dat de arbeiders een gedeelte van hun loon op die wijze hebben besteed. Men moet hunne redenen kennen om te oordeelen over de beteekenis van zoodanige uitgaven,

1) ‘Are Radicals Socialists?’ (1880) Uit: *Industrial Revolution*, ed. 1890, blz. 413/4.

gunstig of ongunstig voor hun welvaart: - wat beduidt het dat een arbeider geld naar de spaarbank brengt? - wat, dat hij betaalt aan een begrafenisfonds of een ziekenbus? - dat hij stort voor een eigen woning? - dat hij lid is van een koöperatie? De burgerlijke ekonomie, die niet vraagt naar het Waarom, laat deze punten in het duister. Hare kapitalistische tendenzen worden volkomen bevredigd door den schijn van voorspoed, vast aan het bestaan van groote geldsommen als het eigendom van kleine bezitters.

Een arbeidersvertegenwoordiger heeft op de bekende bijeenkomst ter bespreking van arbeiderstoestanden, de 'Industrial Remuneration Conference' van 1885 te Londen, een weerlegging geleverd van Toynbee's haastig optimisme.

> 'Groot gewicht, zegt hij, is gehecht aan het vele geld door arbeiders gespaard: in banken, bouwvereenigingen, koöperatieve en andere genootschappen.
> Zulke beleggingen zijn bewijzen van voorzorg, maar niet zoozeer van vermeerderde middelen.
> Geld op een spaarbank is geen blijvend bezit, en wanneer tegenover zulke stortingen de opgevraagde sommen komen te staan, valt dit duidelijk in 't oog.
> Geld aan bouwvereenigingen betaald, is grootendeels het eigendom van andere klassen, terwijl het geld van de koöperaties enkel een besparing op uitgaven vertegenwoordigt, die op gezette tijden weer hoofdzakelijk in het huishouden wordt verbruikt.
> Inderdaad, wanneer het geheele bedrag buiten de onmiddelijk opeischbare sommen werd samengeteld, zou men zien dat het niet meer dan voldoende was om de schulden te dekken van de millioenen Engelschen, die leven van het loon dat zij bij den dag verdienen. Zoodat het inkomen der arbeiders werkelijk beschouwd moet worden als weinig of niets meer dan noodig is voor hunne behoeften, het eene jaar bij het andere.' (*Industrial Remuneration Conference*, 1885; bl. 34.)

Voor de arbeiders geldt minder dan voor eenige andere klasse, dat het sparen een teeken of gevolg is van welvaart. Wat voor sommige klassen geldt, dat welvaart een gevolg is van sparen, geldt zoo goed als niet voor de arbeiders. - Om te weten hoe en waarvoor de arbeider spaart, is noodig te weten wat hij spaart en waarvan.

II

Het inkomen waarvan de arbeider spaart indien hij spaart is zijn arbeidsloon, de prijs van zijn arbeidskracht.

Twee vragen doen zich voor: hoe wordt de arbeidskracht geproduceerd - en hoe hare waarde bepaald.

De produktie van de waar Arbeidskracht verschilt hierin van die van de meeste andere waren dat zij voor een deel een fysiologisch proces is, zij is het geheel der levensfunktiën van den arbeider. In den noodzakelijken vrijen tijd hem gelaten, herstelt de arbeider, door het nemen van voedsel, van rust en van ontspanning, de in dienst van den kapitalist verbruikte levenskracht. Een zekere hoeveelheid andere waren is voor deze verrichtingen onmisbaar; eet- en drinkwaren, kleeding, enz., de grondstoffen, indien het lichaam van den arbeider het werktuig en zijn woning de werkplaats is. Deze arbeid, echter, de arbeid van het verwerken der levensmiddelen in 't algemeen, kan uit een ekonomisch oogpunt geen arbeid worden genoemd. Integendeel heeft hij plaats wanneer de arbeider *niet* arbeidt. Blijft dus alleen over de arbeid aan de vervaardiging van de levensmiddelen besteed. Uit een ekonomisch oogpunt is dit de eenige arbeid, tot de produktie van arbeidskracht aangewend. De produktie en reproduktie der arbeidskracht ligt, uit een ekonomisch oogpunt, in de produktie van de goederen die de arbeider verbruikt.

Evenwel, voor de produktie van deze grondstoffen zijn wederom andere waren noodig, produktiemiddelen die de arbeider niet bezit. Hij bezit enkel zijn arbeidskracht, en de eenige voorwaarde waarop hij tot het gebruik van produktiemiddelen, voor die of welke andere waren ook, wordt toegelaten, is het aanvaarden van zekere dienstbetrekking bij de bezitters. Van den eersten dag af, dus, dat de arbeider volwassen geworden en verplicht is voor eigen onderhoud te zorgen, onderhoud dat hij alleen kan vinden door eigen arbeid, is hij verplicht zijn arbeidskracht aan den bezitter der produktiemiddelen aftestaan om tot het verrichten van dien arbeid verlof te krijgen. De konditie waarop, doet voorloopig niet ter zake. Alleen dit staat vast dat de arbeider, indien anderen, ouders, openbare ambtenaren enz., zijn begonnen met hem

een zekere hoeveelheid arbeidskracht als zijne uitrusting in den strijd des levens mee te geven, de middelen tot herstel van zijn arbeidskracht niet ten geschenke ontvangt. De arbeider betreedt de werkplaats, met het doel de waren te produceeren die hij voor zijn onderhoud noodig heeft. Daargelaten welke andere verrichtingen uit hoofde der dienstbetrekking hem zullen worden opgelegd, zeker is het dat hem *deze* niet geweigerd zal kunnen worden. Indien de ondernemer van zijn positie misbruik maakte, en den arbeider verbood de noodige levensmiddelen te produceeren, zou er aan het einde van dien dag geen onderhoud voor den arbeider aanwezig zijn, en de dienstbetrekking dus den volgenden, bij ontstentenis van arbeidskracht, niet kunnen worden hernieuwd. Werken voor zijn eigen onderhoud is wel het eerste dat de arbeider, ook in het belang van den ondernemer die geen arbeidskracht koopt voor zijn genoegen, zal hebben te verrichten.

Het is verder duidelijk dat de levensmiddelen van den arbeider niet door hem in natura geproduceerd kunnen worden. Dit is reeds door de verdeeling van arbeid waaronder wij thans leven een volstrekte onmogelijkheid. In de met deze overeenkomende dienstbetrekking van de slavernij, werden de slaven-arbeiders inderdaad soms bevolen tot den arbeid voor hun levensmiddelen. Om voor de hand liggende redenen is dit in de moderne industrie hooge uitzondering. Iedere van haar werkplaatsen is slechts voor de vervaardiging van eene enkele waar ingericht, de arbeider gebruikt vele soorten van waar, en vele andere soorten worden geproduceerd die hij niet gebruikt. Onder den invloed, dus, van de verdeeling van arbeid, zal de noodzakelijkheid dat de arbeider zijn levensmiddelen zelf voortbrengt, doch het verlof daartoe met zijn arbeidskracht moet betalen en zich in dienst begeven van den bezitter der produktiemiddelen, die echter slechts produktiemiddelen voor een bepaalde waar bezit, - zal deze noodzakelijkheid zich aldus voordoen, dat de arbeider in de kapitalistische werkplaats niet de waren voortbrengt die hij werkelijk gebruikt, maar *het ekonomisch equivalent dier waren*. Niet dezelfde gebruiksartikelen, maar dezelfde ruilwaarde die hij behoeft zal de arbeider hebben te produceeren.

De produktie van de arbeidskracht, zagen we, is ekonomisch beschouwd de produktie van de goederen die de arbeider gebruikt. Wij zagen verder dat de arbeider deze goederen alleen door eigen arbeid kan verkrijgen, en dat hij, met de arbeidsmiddelen van den kapitalist werkende, niet zijn gebruiksartikelen als zoodanig produceert, doch de waarde van die artikelen. De produktie van de arbeidskracht ligt dus in de produktie van de warenwaarde die den arbeider ten verbruike wordt afgestaan.

Ook over den regel die de hoegrootheid van dit bedrag bepaalt, geeft het voorgaande eenige inlichting. - Wij zagen dat de arbeider niet voor niets verlof krijgt - in de ekonomie van het kapitalisme gebeurt eenmaal niets voor niets - de produktiemiddelen te gebruiken van den kapitalist, bovendien: dat hij zonder dat verlof geen dag zou kunnen bestaan. Aan den anderen kant zou hij tot het gebruik van eens anders eigendom niet worden toegelaten, indien deze laatste daarvan geen nut of voordeel wist te trekken. De kapitalist, voor ons thans de vertegenwoordiger van de klasse die het bestuur heeft over de voortbrenging, bezit alles wat noodig is om te doen arbeiden. Hij zelf heeft waren noodig om te bestaan, evenzeer als de man die hem dient, die hem zijne arbeidskracht ter beschikking stelt in ruil voor de gelegenheid tot arbeiden hem, den arbeider verstrekt. Ook de kapitalist moet zich door arbeid de noodige waren verschaffen, en, evenzeer als dit bij den arbeider het geval was, niet de waren in natura maar onverschillig welke warenwaarde die hij in ruil kan geven voor hetgeen hij behoeft. En het is deze noodzakelijkheid, de noodzakelijkheid dat eveneens voor den eigenaar het gebruik van de produktiemiddelen, in wiens handen dan ook, het levensonderhoud moet opleveren, die den aard bepaalt, gelijk zij hem blijkbaar bepalen moet, van de betrekking tusschen kapitalist en arbeider. Alleen op die voorwaarde zal den arbeider vergunning worden gegeven de produktiemiddelen te gebruiken, dat hij met diezelfde produktiemiddelen arbeide voor de behoefte van den bezitter. De arbeider, immers, *kan* voor den kapitalist niets anders doen dan dat. Voor den dienst hem verleend kan hij geen wederdienst stellen dan dezen. De arbeider *moet* werken voor

anderen, dit is de voorwaarde waarop hij *mag* werken voor zich zelf. Met geen ander doel dan om den arbeider te doen arbeiden voor *zijn* levensonderhoud, heeft de kapitalist zich met de andere partij ingelaten. Zijnerzijds is dit het eenige gebruik dat hij van de verleende beschikking over de arbeidskracht maken kan. Hierin, dat hij zelf vrij is van arbeid, en zelfs de bezigheid van het leiden der produktie aan arbeiders kan opdragen, ligt het eenige voordeel dat hij zich van het bezit der produktiemiddelen, en de daardoor verkregen beschikking over vreemde arbeidskracht, kon beloven. De gebruiksnuttigheid van arbeidskracht is nu eemaal het produceeren van waarde, een andere heeft zij niet.

Waren nu de machtsposities aan weêrskanten gelijk, dan zou het deel der warenwaarde dat de arbeider voor zich zelf produceert, even groot zijn als het deel dat hij aan den kapitalist moet afstaan. Kapitalist en arbeider hebben elkander noodig, maar niet evenzeer noodig. Zij zullen daarom niet om helften akkordeeren. De kapitalist, bezitter en daarom bestuurder, kan, hoe zeer hij den arbeider behoeft om te leven, zonder vreemden arbeid althans eenigen tijd leven. Hij heeft, in den vorm van produktiemiddelen, waren die hij kan verruilen tegen levensmiddelen. Ook de arbeider heeft een waar die hij voor levensmiddelen kan ruilen, maar de eenige die willens is hem die waar, zijn arbeidskracht, aftekoopen, is juist de kapitalist die hem kondities stelt. De historische ontwikkeling, verder, die de produktiemiddelen vereenigde in de handen van een minderheid, heeft de onteigende meerderheid welke ten slotte slechts haar arbeidskracht overhield, aan de macht van de kapitalistische klasse volkomen onderworpen. Zij heeft, althans aanvankelijk, de kondities kunnen stellen die zij goeddacht, en alleen één grens moeten inachtnemen, niet door de maatschappelijke maar door de natuurlijke eischen van de arbeidende klasse bepaald. Zóóveel van het produkt zijner handen heeft men den arbeider in alle tijden en onder alle omstandigheden moeten laten, dat hij leven kon. Het is waar dat dit laatste een onbestemde uitdrukking is, en deze grens dus tamelijk onbepaald. Het kapitalisme heeft er zijn voordeel mee gedaan en lage vormen van leven ingevoerd en algemeen gemaakt, die men vroeger niet voor mogelijk

hield of enkel bij hooge uitzondering had aangetroffen.[1)] Sedert is voor de groote massa van iedere arbeidende bevolking de toestand in dien zin onveranderd gebleven, dat zij nog steeds, van de totale produktswaarde, slechts het deel ontvangt dat voor haar bestaan volstrekt noodig is.

In ruil voor de arbeidskracht, die hij ter beschikking stelt van den ondernemer, ontvangt de arbeider een zekere warenwaarde, die thans in de meeste gevallen de kosten van zijn onderhoud niet zal te boven gaan.

III

Is, wat wij als het deel van den arbeider in de totale door hem voortgebrachte produktswaarde hebben gevonden, inderdaad *de waarde van de arbeidskracht?* Het antwoord op deze vraag geeft tevens te kennen hoe de waarde van de arbeidskracht wordt bepaald.

Als van iedere waar wordt hare waarde gemeten door den gemiddelden arbeidstijd. De produktie van de arbeidskracht is de produktie van de levensmiddelen van den arbeider. De waarde van de arbeidskracht, dus, is de waarde van zijn levensmiddelen. En, aangezien de arbeider in den regel niet meer ontvangt dan de waarde van zijn levensmiddelen, zal hij, zoover deze regel geldt, in het loon de waarde van zijn arbeidskracht inderdaad ontvangen.

Van een dag arbeidskracht, zooveel als de arbeider in één dag van b.v. 12 uren verbruikt, is de waarde, dus, gelijk aan de waarde van de levensmiddelen die de arbeider op dien dag noodig heeft. De dagwaarde der arbeidskracht, anders gezegd, wordt bepaald door den tijd van b.v. 6 uur, noodig om zijn levensmiddelen voor een dag voort te brengen. En hieruit volgt dat de dienstbetrekking, waarin de arbeider verplicht is zich te begeven, ekonomisch beschouwd de verhouding is van koop

1) ‘Die rampzalige menigte, in het leven gehouden door de steeds toenemende uitgaven voor openbare en bijzondere liefdadigheid, onmachtig haar levenspeil te verhoogen, was in den ouden staat van zaken niet dan schaarsch vertegenwoordigd, en de armoede, evenals de rijkdom, wordt thans voortgebracht in het groot.’ - Dit het oordeel van den nestor der Fransche ekonomisten: De Moliniari. (*L'Evolution économique,* 1880; bl. 101/2).

en verkoop van arbeidskracht. De kapitalist is de kooper die de dagwaarde van de arbeidskracht ontvangt en met de waarde der noodige levensmiddelen betaalt. Als kooper mag hij de arbeidskracht gebruiken, nl. doen arbeiden. Wijl hij de volle dagwaarde heeft betaald komt hem het geheele arbeidsprodukt van dien dag rechtens toe. De arbeider heeft zijn arbeidskracht verkocht, is dus verplicht haar te leveren, nl. te arbeiden, en wel den geheelen dag. De onderstelling dat de waarde van de arbeidskracht slechts 6 uur, en de waarde van het arbeidsprodukt 12 arbeidsuren bedraagt, is alleen in dien zin willekeurig dat de kapitalist geen arbeidskracht zou koopen waarvan het gebruik geen grootere waarde produceerde dan zij zelf bezit. De arbeid, anders gezegd, moet een zekere mate van produktiviteit hebben bereikt eer het een profijtelijke transaktie kan zijn vreemde arbeidskracht te koopen. Indien de arbeider den geheelen dag zou moeten arbeiden om de dagwaarde van zijn arbeidskracht te produceeren, zou er geen overschot voor den kapitalist, zou er derhalve geen kapitalistische produktiewijze mogelijk zijn. Inderdaad valt bij de kapitalistische produktie de totale produktswaarde in twee deelen uiteen: de waarde van de arbeidskracht, het deel van den arbeider, en de meerwaarde, het deel van den kapitalist. Van het standpunt der kapitalistische klasse is deze meerwaarde het doel van de produktie, en de warenwaarde voor dit doel bestemd is het *kapitaal*.

Met deze produktiewijze hebben wij ons hier verder niet bezig te houden, slechts met haar onderdeel, de reproduktie van de waar arbeidskracht, een zeer eenvoudig proces. Het is een tendenzieuse, verwarring-stichtende terminologie, die aan de arbeidskracht den naam geeft van het ‘kapitaal’ der arbeidersklasse. Zij wordt eerst kapitaal wanneer zij door den kapitalist is gekocht, die de arbeidskracht gaat gebruiken om aan een ander deel van zijn kapitaal, de in zijn onderneming bewerkte grondstoffen, een grootere waarde bij te zetten. ‘De arbeid van een fabrieksarbeider,’ zegt Adam Smith, ‘voegt gewoonlijk aan de waarde van de grondstoffen die hij bewerkt, de waarde toe van zijn eigen onderhoud en die van zijns meesters voordeel.’ Dit laatste is dus niet anders dan wat Marx de *meerwaarde* heeft genoemd, het oogmerk van den kapi-

talistischen producent en de grondslag van de kapitalistische maatschappij.

Toch is de produktie van meerwaarde, en nog minder die van een meer-produkt, in 't algemeen van een arbeidsoverschot boven het onderhoud van den voortbrenger, geenszins een uitvinding van het kapitalisme. In de eenvoudiger processen tot welke de produktie van de arbeidskracht gerekend kan worden, kwam meer-produkt, kwam ook meerwaarde reeds voor. Waarvan hebben de heeren van lijfeigenen, waarvan de meesters van slaven geleefd, en waarvan de geheele maatschappij op deze vormen van onvrijen arbeid gegrond, indien niet van het arbeidsoverschot hunner ondergeschikten, hetzij het arbeidsprodukt al dan niet voor eenig deel den vorm aannam van waren en daarmee het arbeidsoverschot dien van meerwaarde? Ook de vrije arbeiders buiten het loonstelsel, alle kleine producenten vroeger en nu, werkende met eigen middelen, middelen die geen *kapitaal* mogen heeten wijl ze niet dienen tot aankoop van vreemde arbeidskracht en dus niet tot het onteigenen van vreemd arbeidsoverschot, zij allen zullen, dank zij zekere produktiviteit van den arbeid, een grootere waarde kunnen voortbrengen dan voor hun onderhoud noodig is. En eindelijk belet niets, theoretisch gesproken, den vrijen arbeider in het loonstelsel om op zijn beurt niet slechts meer voorttebrengen dan hij behoeft - gebeurde dit niet dan zou hij spoedig door den ondernemer uit het loonstelsel worden verwijderd - maar zelfs iets meer te ontvangen. Niets zelfs maakt het onmogelijk dat dit laatste een groote som bedraagt, groot genoeg om na eenigen tijd den arbeider instaat te stellen zelf optetreden als ondernemer en kooper van de bijzondere waar arbeidskracht, waarvan de gebruiksnuttigheid is waarde te produceeren. Even goed als een boerengezin, werkende op eigen land gedurende 14 uren per dag, wellicht slechts het produkt van 10 uren noodig heeft om te bestaan, en het overschietende kan bewaren, of zelfs kapitalistisch beleggen - zoo ook kan een arbeider van fabriek of werkplaats slechts het produkt van 6 uur behoeven voor zijn onderhoud, en van de andere 6 waaruit de arbeidsdag bestaat, nog het produkt van een of twee ontvangen als zijn loon, behalve dat der eerste 6 uur die den ‘noodigen tijd’

uitmaken. Doch dit zal dan ook, daargelaten of het regel dan wel uitzondering is, voor den arbeider in het loonstelsel de eenige manier zijn om zijn bezit te vermeerderen - evenals het de eenige manier is voor den kleinen ondernemer buiten het loonstelsel. Indien en zoover deze beide kategorieën zich verrijken, verrijken zij zich door eigen arbeid. Zij produceeren beiden niet kapitalistisch; de arbeider de waarde van zijn arbeidskracht en iets daarboven, de kleine boer en handwerker hun onderhoud en een geringe winst. Hoewel het gebeurt in een kapitalistische onderneming en onder een kapitalistischen chef, is toch van het arbeidersstandpunt de arbeid die, als deel van den geheelen arbeid, de vergoeding van de arbeidskracht produceert of de arbeidskracht reproduceert, geen kapitalistische produktie. Immers dit laatste doet, al werken duizend arbeiders tezamen, ieder arbeider als voor zich alleen; daaraan komt geen vreemde arbeidskracht te pas; de arbeider wiens produkt, gelijk Adam Smith zeide, in eigen levensonderhoud en kapitaalwinst uiteenvalt, heeft bij de produktie van geen dezer beide deelen wederom arbeiders in zijn dienst, die op hun beurt eenig 'voordeel' aan hem afstaan; integendeel is het *zijn* arbeid die het produkt levert waarmee anderen zich verrijken[1].

Met den kleinen vrijen warenproducent, boer of handwerker, heeft derhalve de vrije arbeider dien wij hier beschouwen als den producent van zijn eigen arbeidskracht, verrichting, die, ofschoon slechts in het kapitalisme tot volkomen ontwikkeling gebracht, als de verrichting van iemand die zonder vreemde arbeidskracht werkt zelf geen kapitalistisch karakter draagt, - en wij zullen zien dat het onmogelijk is de positie van den hedendaagschen arbeider geheel te begrijpen, wanneer zijn karakter als niet-kapitalistisch producent van de waar Arbeidskracht wordt miskend - met den handwerker of boer heeft hij gemeen dat enkel zijn eigen arbeid kan bijdragen tot ver-

1) In sommige bedrijven werkt de arbeider inderdaad met vreemde hulp, handlangers, vrouwen, kinderen, die hem de waarde van zijn verbruikte arbeidskracht helpen voortbrengen (plus, natuurlijk, de meerwaarde voor den kapitalist), in welke gevallen de arbeider deel heeft aan het produkt van *hun* arbeid en dus ophoudt de eenvoudige producent van arbeidskracht te zijn die hij in den regel is.

meerdering van zijn bezit. Doch het groote verschil met de producenten werkende met eigen produktiemiddelen, is juist dat de reproduktie van de arbeidskracht, als deel van den geheelen arbeid in de kapitalistische werkplaats met de middelen van anderen gebeurt, en het dus te verwachten is dat de bezitter van die arbeidsmiddelen alle meerwaarde tot zich zal nemen. Indien hij er de macht toe heeft, zal hij het zeker doen. Hij heeft met geen ander doel het kapitalistisch bedrijf ondernomen dan om meerwaarde te winnen, en het is niet duidelijk om welke reden hij zou nalaten het bedrag van de meerwaarde zoo hoog mogelijk te maken. De kleine vrije producent kan de volle dagwaarde van zijn produkt ontvangen en iets overhouden omdat hij de geheele opbrengst van zijn dagtaak niet behoeft. Maar de arbeider heeft de dagwaarde van zijn arbeidskracht verkocht aan den ondernemer, en het produkt van zijn dagtaak komt dus niet hem, maar den ondernemer toe. Indien aan den arbeider de dagwaarde van de arbeidskracht vergoed wordt, hem van het arbeidsprodukt gelaten wat Adam Smith het onderhoud noemde, dan heeft hij van den ondernemer niets meer te vorderen. En, wijl ook volgens dezen autoriteit het ander deel van de produktswaarde, juist het voordeel van dien ondernemer uitmaakt, zal hij staan op zijn kapitalistisch recht tot het uiterste, op het recht dat samenvalt met zijn belang. Van zijn kant zal de arbeider, die deze transaktie niet met zijn vrijen wil heeft aangegaan, maar gedwongen door de omstandigheid dat hij eenmaal zonder arbeid niet kan bestaan, niet kan arbeiden zonder arbeidsmiddelen, en de arbeidsmiddelen slechts vindt als eigendom van anderen, in den dienst en ten voordeele van wien hij dus verplicht is te arbeiden - te arbeiden op de ons bekende konditie - van zijn kant zal hij trachten het hem komende deel zoo groot mogelijk te maken, eerst om in zijn behoeften te voorzien, vervolgens om zelf arbeidsmiddelen te koopen om door anderen te laten gebruiken, juist zoo als hij nu de arbeidsmiddelen gebruikt van anderen. Echter zal door de overmacht van den kapitalist die tot voor weinig jaren zoo goed als willekeurig de voorwaarden van de dienstverhouding voorschreef, alleen als bij hooge uitzondering de arbeider in staat zijn iets meer te bedingen dan zijn onderhoud, ja, reeds

blijde moeten zijn wanneer hem dit in eenigszins voldoende mate wordt gegund.

Wat wij zagen dat den werkman als eenvoudig warenproducent alléen ten dienste staat: de meerwaarde van zijn eigen arbeid, wordt hem dus in zijn hoedanigheid als kapitalistisch arbeider wederom ontnomen of ten minste tot het uiterste betwist.

IV

In de definitie van het arbeidsloon, prijs of waarde van de arbeidskracht, ligt niets dat onvermijdelijke armoede insluit. Indien de waarde van de arbeidskracht bepaald wordt door de waarde van een bepaalde hoeveelheid levensmiddelen, wordt op hare beurt dit laatste bedrag bepaald door den veranderlijken faktor van de behoeften.

Alle menschelijke behoeften nu, zijn te beschouwen als voor een deel natuurlijk of aangeboren, en voor een deel historisch verkregen of maatschappelijk. De definitie van het arbeidsloon heeft niet uitsluitend de eersten op het oog. De aangeboren of natuurlijke behoeften, wederom verschillend met de natuurlijke gesteldheid van het land, vormen het op zeker moment vaste bestaansminimum. Onder dit loon kan de arbeidskracht nog slechts onvolledig hersteld worden, is de prijs van de arbeidskracht daarom gedaald onder de waarde. Daarentegen kunnen de loonen, indien de arbeiders van gunstige ekonomische omstandigheden het juiste gebruik weten te maken, het bestaansminimum achter zich laten en hun het genot verzekeren van een zekere welvaart. Zelfs kan de waarde van de arbeidskracht aanzienlijk worden verhoogd, wanneer de arbeiders van buitengewoon gunstige omstandigheden gebruik hebben gemaakt om hun organisatie zoodanig te versterken, dat een eenmaal verkregen hooge levensstandaard blijvend kan worden gehandhaafd. In deze uitzonderingsgevallen verandert ook het sparen van karakter; voor sommige arbeiders mag de mogelijkheid ontstaan door het gebruik van hun spaarpenningen tot een hoogere maatschappelijke klasse op te klimmen. Wij spreken hier echter alleerst over den regel.

De regel, meenen we, is dat het bestaansminimum door de

tegenwoordige loonen wordt gedekt zonder meer. Gunstige uitzonderingen worden door ongunstige ruimschoots opgewogen. Speciale groepen van werklieden in bepaalde vakken vormen het plus, dat door het minus van een menigte half verhongerden wordt uitgewischt. Tegenover een kleine arbeidersaristokratie staat de massa van het pauperisme. Het gemiddelde vertegenwoordigt de arbeider op wien de regel toepasse!ijk is. Hij staat van het pauperisme niet ver af. Er is weinig toe noodig om hem te doen storten in dien poel uit welken geen redding mogelijk is. Angst voor het pauperisme doet hem zijn bestaansminimum, al sparende, verlagen. In de tijden van zijn volkomen weerloosheid verbergt hij zijn spaarpenningen voor den ondernemer, die er de lucht van mocht krijgen. en van *zijn* kant het loon drukken onder het minimum.[1)]

In de 19de eeuw heeft, wij onkennen het niet, een algemeene rijzing van de behoeften of van den levensstandaard aan de arbeidsloonen een stijgende beweging medegedeeld. In het algemeen is wel nergens de macht van de kapitalistische klasse sterk genoeg geweest om op den langen duur deze beweging geheel te beletten. De vraag is welke hoogte zij nu, in het begin der 19de, bereikt heeft. De hoogte der loonen is de uitkomst van een historische ontwikkeling. Wat heden in eenig vak verdiend wordt, is een bedrag niet onafhankelijk van hetgeen vroeger in dat vak werd verdiend; het is gelijk gebleven, het is meer of minder geworden, door de werking van onderscheidene oorzaken. De grondslag van het tegenwoordige loon, en het uitgangspunt van de beweging die het heeft voortgebracht, wordt gevormd door het eerste loon dat in het begin der kapitalistische periode door de betrokken groepen van arbeiders werd verdiend. Ieder arbeidsloon van thans is een gewijzigd loon van toen, en als regel kan worden gesteld dat bij het tot stand komen van de verandering de genoemde algemeene oorzaak den doorslag heeft gegeven. Niet voor niets heeft honderd jaren achtereen de arbeidersklasse in de meeste kapitalistische landen gestreden voor een hooger loon.

1) ‘De Arbeiders zijn wantrouwend en vreezen dat hun loon zal worden verlaagd als de werkgever weet dat hij spaart.’ (D. Stork, Eerste Kamer der St. Gen., zitt. 16 Januari 1874; *De Economist*, 1874, bl. 116).

Grondslag en uitgangspunt waren in het algemeen de geringe sommen, overeenkomende met den uiterst lagen levensstandaard van het pas gevormde proletariaat. De kleine loonen in de nieuwe kapitalistische landen als Japan en Rusland herhalen het beeld van de eerste toestanden in de west- en midden-Europeesche rijken. Het kapitalisme revolutionneerde de oude produktiewijze en bracht de vroeger zelfstandige handwerkers tot den bedelstaf.[1)] Bedelaars en bedeelden die, als in Engeland tot na de bekende wetswijziging van 1834, een deel van hun inkomen uit de armenkassen trekken, zijn de stamouders van het hedendaagsche industrieele proletariaat[2)]. Onder den last van de nalatenschap dier ellendigen

1) ‘Met het indringen der nieuwe produktiewijze werd het doel [der jonge vakvereenigingen] meer en meer het verdedigen van den bestaanden levensstandaard, die voortdurend bedreigd en verlaagd werd.’ (Von Nostiz, *Das Aufsteigen des Arbeiterstandes in England,* 1900; bl. 256).
‘De verlaging van den levensstandaard der bekwame handwerkers bij het verval der middeleeuwsche instellingen had plaats in alle industrieën, onverschillig of de arbeider het eigendom van de produktiemiddelen behield of niet.’ (Webb, *Geschichte des Britschen Trade Unionismus;* bl. 21/7).

2) Onder den invloed [der oude Armenwet] bereikten de loonen een lagere grens dan ooit te voren in Engeland was gezien.’ (J. Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, II, ch. XII § 3).
‘Tot voor korten tijd is de loonwet, in alle oude en dichtbevolkte landen, in alle of bijna alle bedrijven, afhankelijk geweest van den wil der ondernemers en dientengevolge uiterst laag, zelfs zoo laag dat bijna nooit of nergens, tot voor korten tijd, en zelfs nu in hoogstens een of twee oudgevestigde landen, het meer dan voldoende is geweest om de arbeiders in staat te stellen tot het leveren van middelmatig goed werk....De loonen van gewone arbeiders zijn bijna altijd bijna zoo laag gebleven als overeentebrengen was met de eischen van het voortbestaan hunner klasse....(Thornton *on Labour*. ed. '70, bl. 168/9).
Toen is gebleken dat er geen grens is aan de verarming waartoe een arbeidende bevolking kan vervallen wanneer zij zonder bescherming aan de werking (van het kapitaal) wordt overgelaten.’ (Le Play, *Ouvriers européens* 1873; III, 437).
Omtrent Frankrijk geeft o.a. het werk van Levasseur, *Histoire des Classes Ouvrieres etc. avant 1789* (Dl. II, ed. 1901) overeenkomstige inlichtingen. Dat, in het begin der grootkapitalistische tijdrekening, tegen het einde der 18e eeuw, het arbeidsloon, volgens de meening van eenige tijdgenooten, beslist onvoldoende zou zijn geweest, moet de schrijver betwijfelen. Doch op welke gronden? Hij kan niet gelooven, zegt hij, dat de arbeiders ‘voortdurend te kort zouden zijn gekomen,’ wijl anders ‘de maatschappij waarin de leden meer verbruikten dan zij voortbrachten, spoedig zou zijn ondergegaan.’ De redeneering is dus dat het loon de waarde ‘van den arbeid’ of ‘van het arbeidsprodukt’ representeert. Moet het loon uit andere bronnen van inkomsten worden aangevuld om de behoeften te dekken, dan is het, in dit stelsel, duidelijk dat de maatschappij of althans de massa van de produktieve bevolking meer verteert dan zij produceert - een wanverhouding die de maatschappij inderdaad ‘spoedig’ zou besterven. - Dat in deze redeneering een fout ligt, blijkt genoegzaam uit de geschiedenis van de Engelsche industrie van 1790-1834, toen werkelijk het loon noodzakelijk door bedeeling op peil werd gehouden, en nogthans ‘de maatschappij’ wel ver van te verliezen, rijker werd dan ooit te voren. Levasseur ziet niet dat de arbeider geenszins de waarde van zijn arbeid of arbeidsprodukt, maar slechts die van zijn arbeidskracht betaald krijgt (als hij die betaald krijgt) en dat uit dit verschil, een verschil voor het eerst door Marx aangewezen als den grondslag van ons produktiestelsel, alle kapitalistisch inkomen uitsluitend voortkomt. Levasseur ziet dit niet hoewel hij in den direkt volgenden zin als het ware stoot tegen de feiten, die alleen door deze verklaring zijn te begrijpen en die in zijn systeem onopgehelderd blijven.
‘Waar is het, schrijft hij, dat de patroons den arbeid zoo goedkoop mogelijk trachtten te verkrijgen, en dat de werklieden.....in hunne eischen door de gewoonte en door hunne onderlinge konkurrentie belemmerd werden; op deze wijze ontbrandde de strijd aan de

gaan hunne kindskinderen nog heden gebukt. De taak der volgende geslachten was het, den levensstandaard van heele en halve paupers te brengen op het peil van een bestaan volgens de steeds stijgende eischen des tijds.

Nu eenige menscheleeftijden sedert zijn voorbijgegaan, zien wij dat die taak te zwaar is geweest. Het loon is in alle kapitalistische landen voor de groote meerderheid der arbeiders verre onder het peil gebleven. Van de in de samenleving

grenzen van het noodzakelijke levensonderhoud, en het loon, ondanks alle schommelingen, bleef staan in de nabijheid van die grens' (t.a. pl. 857).
Waarom, vraagt men, tracht een patroon het loon te drukken, als dit loon de volle waarde is van hetgeen de arbeider voortbrengt; en bovendien: wat blijft voor den patroon over als de arbeider, in zijn loon, de waarde ontvangt van zijn produkt? Levasseur, eindelijk, erkent den bloei van de Fransche nijverheid in een tijd waarop overigens zijn stelling toepasselijk is dat een maatschappij waarin de arbeiders ongeveer verbruiken wat zij voortbrengen, niet noemenswaard in welvaart zal toenemen. Zoo moet de burgerlijke ekonomie, die de verhouding van kapitaal en arbeid miskent, in gebreke blijven de eenvoudigste en meest gewichtige verschijnselen van haar eigen maatschappelijk systeem te verklaren. - Levasseur's definitie van den werkelijken toestand met de loonen is wat voor het betoog in den tekst belangrijk was. - Vergel. voor de kennis van den levensstandaard der eerste kapitalistische arbeiders, Say, *Cours Complet etc*. II, 363: '...de 40.000 bedelaars van Napels zijn er in geslaagd een plaats te vinden in de nijverheid (nl. na de opheffing van de kloosters die hen onderhielden). Sommigen zijn visschers geworden, anderen sjouwers, werklieden enz.'

verkregen behoeften worden maar weinige door de loonen eenigermate gedekt. De afstand tusschen behoeften en middelen is veeleer grooter. Niet minder gewichtig is de omstandigheid dat ook het bestaansminimum gezegd moet worden gerezen te zijn. De stijgende eischen des tijds betreffen niet alleen de uit de oneindig toegenomen rijkdommen der kapitalistische maatschappij voortspruitende begeerten, maar ook de vermeerderde nooden als gevolg van het kapitalistische bedrijf. Indien de levensstandaard ongetwijfeld verhoogd is geworden, reikt hij thans, met geringe uitzondering wellicht, niet verder dan het verhoogde minimum voor levensonderhoud. De arbeider verlangt niet slechts meer dan vroeger, hij heeft ook meer noodig. Hij heeft meer noodig, niet slechts om beter te leven dan vroeger, maar om als vroeger te leven.

Onder de oorzaken van de verhooging der noodzakelijke uitgaven, valt het duurder worden van vele onmisbare levensmiddelen[1)] en het verminderen in deugdelijkheid van vele andere. Wat goedkooper is, is volgens den op bijna alle voor de arbeidersklasse bestemde artikelen toepasselijken regel, ook slechter,[2)] en wellicht dus alleen in schijn goedkooper. Het overtollige, niet het noodige, is in prijs gedaald...Van de verlaagde prijzen geniet de arbeider niet naar evenredigheid. Gemakkelijker en voor minder geld kan hij eenige weelde genieten, maar het onmisbare levensonderhoud is eerder duurder geworden.[3)] Aan het kapitalisme is de strekking eigen

1) ‘Tegenover de hoogere loonen staan noemenswaard hoogere prijzen van levensmiddelen en woning.’
(Herkner, *Die Arbeiterfrage*, 1904; bl. 719).
‘Voor de arbeiders is het leven zeer verzwaard door de verhoogde prijzen van levensmiddelen en vooral door de buitengewone duurte der woningen’ *Barbaret le Travail en France*, 1886: II, 35.)

2) Dit geldt vooral van het artikel kleeding. ‘De katoenen en wollen stoffen die de fabrieken aan de arbeiders tot zeer lage prijzen leveren, zijn weinig duurzaam. Het maakloon van het kleedingstuk komt dikwijls hooger dan de aankoop van de stof.’ (Le Play, *Les Ouvriers européens*, 1889; 1, 343.)
‘De Engelsche arbeiders omstreeks 1870 zullen minder voordeel vergeleken bij die van 1830 hebben genoten, dan men geneigd zou zijn uit de lagere prijzen afteleiden.’ N.J. wegens de vervalsching van wollen goederen met katoen enz. (*Steffen*, *Studien sur Geschichte der Englischen Lohnarbeiter*, 1904; III, 13.)

3) ‘De prijzen van de meeste gemakken en genietingen zijn belangrijk gevallen, maar van de meeste benoodigheden zijn de prijzen gestegen. Inkomens van b.v. £. 500 hebben tegenwoordig een grootere waarde, ‘want bijna alle fabrieksen geimporteerde goederen zijn goedkooper. Doch een gezin van 20 sh. per week besteedt slechts een klein deel van zijn loon aan zulke artikelen. Wat zulke menschen het meeste aangaat, zijn de prijzen van woning, van brood, visch, vleesch, kruidenierswaren, groenten, boter, kaas enz.’ (Hobson, *Problems of Poverty*, 1899; bl. 75.)
‘Voor de zeer armen zijn de prijzen gestegen, niet gedaald.’ (Id. t.a.p.)
‘De algemeene waarheid is dat de behoeftige meer moet betalen voor hetgeen hij noodig heeft dan de rijke.’ (Brabrook, *Institutions for Thift*, (1905; bl, 49.)

weelde te maken van het onontbeerlijke, en de weelde alledaagsch.[1)]

Andere oorzaken waarom de arbeider thans meer noodig heeft, zijn gelegen in de toenemende intensiteit van den arbeid en de grootere onvastheid van zijn bestaan. Hij verbruikt in denzelfden tijd meer arbeidskracht en behoeft dus een beter voedsel, behoeft ook meer rust, meer ontspanning en verstrooiing na een dagtaak die, schoon in sommige gevallen korter,[2)] in de meeste gevallen zwaarder, vermoeiender, ook door eentonigheid afmattender is geworden dan tevoren. Voeg hierbij dat de arbeiders thans, hoofdzakelijk in industrieele centra opgehoopt,[3)] gescheiden soms van hun gezin, de goed-

1) ‘Sprekende over deze kwestie met een bejaard man die meer dan 50 jaar in zijn vak gewerkt had...was de slotsom dat het leven in 't algemeen, indien min of meer onbeschaafd, toch zeker gezegend was met grooteren overvloed van het alledaagsche dan tegenwoordig wordt opgemerkt.’ (Rede van J.G. Hutehinson in de ‘Industrial Remuneration Conference’; verslag bl. 52; Londen, 1885).

2) De officieele gegevens betreffende verkorting van den werktijd houden dikwijls geen rekening met het stelselmatige werken van ‘overuren’, die in zeer vele bedrijven nog steeds den arbeidsdag bovenmatig verlengen. ‘Opgaven omtrent de “normale” lengte van den werktijd geven vaak een verkeerde voorstelling van de in de betrokken vakken meest gebruikelijke werktijden’. (Steffens, *Studien* 1904; III, 88).

3) ‘De zuiver physiologische behoefte aan vleeschvoeding en opwekkende middelen is grooter dan bij landarbeiders, deels tengevolge van de heviger inspanning van spieren en zenuwen welke het stadsleven of de industrieele arbeid vordert, deels wegens de ongezonde lucht in werkplaats en woning’. (Steffen, ‘*Studien* etc. 1904; III, 65).
Kan de z.g. betere betaling werkelijk als een voldoende vergoeding daarvoor worden aangezien, dat zoovelen van deze (stedelijke) arbeiders door de verdeeling van den arbeid en het gebruik van machines....een oneindige verwoesting van hun bestaan moeten ondergaan; dat zij in de troosteloos eentonige arbeiderswijken van de groote steden en fabrieksplaatsen, in dure woningen samengedrongen, voortleven; dat zij een lucht inademen, verontreinigd door stof, steenkool en zwavelzuur; dat zij den aanblik ontberen van bosch en veld?’ (Herkner, *Arbeiterfrage*, 1902, bl. 68).
‘Wij hebben steeds te bedenken dat het leven van den stedelijken arbeider physiek zwaarder, uitputtender, pijnlijker voor lijf en ziel is, dan dat van de arbeiders op het land’. (Edith Simcox, ‘Industrial Remuneration Conference’, Londen, 1885, bl. 88).

koopere en eenvoudiger levenswijze van het platteland, voor een deel ook de min kostbare genoegens van het familieleven, moesten opgeven. De onregelmatigheid van het bedrijf veroorzaakt kosten van verzuim en werkzoeken.

Eindelijk en niet het minst is de geestelijke verheffing van zijne klasse, en zijn de verbeteringen in de arbeidsvoorwaarden door haar strijd tegen de ondernemersklasse verkregen, zoovele redenen waarom, ook afgezien van alle hoogere aanspraken op levensgenot, de kosten van het leven gestegen zijn. Niet wat hij van het leven eischt, maar wat het leven eischt van hém, komt hier in aanmerking. Welnu, iedere verkorting van den werktijd kost den arbeider geld. Zoodra hij niet meer leidt het bestaan van het schier geesteloos werkdier waarvan hij afstamt, is het bestaan van den hedendaagschen arbeider duurder, ook het noodige minimum voor zijn bestaan hooger geworden. Hij leeft niet meer van hetzelfde waarvan men in zijn stand voor honderd, voor vijftig, voor dertig jaar leefde.

Wat men den uitersten prijs van de arbeidskracht zou kunnen noemen, is gestegen. Hare reproduktie is een fyziologisch proces en dit proces, de levensverrichting van den arbeider, funktionneert niet meer zoo goedkoop als vroeger. De tijd is voorbij dat hij kon leven van een schotel aardappelen en een slok jenever.

Alleen reeds de vermindering van het drankgebruik komt den arbeider op grootere kosten voor het noodzakelijke levensonderhoud. De alkohol die de behoefte aan voedsel verminderde, de zorgen verdreef, en het eenige vermaak verschafte, de alkohol is alleen door duurdere artikelen te vervangen. Een stijging van het loon, mits niet plotseling en bij wijze van uitzondering, doet het drankgebruik afnemen. Zooveel drank als vroeger vrij algemeen gebruikt werd, zou thans voor vele arbeiders spoedig doodelijk zijn. In de kringen van werklieden waar het alkoholisme verminderd is, is het vroegere misbruik niet meer mogelijk, behoort dus het betere

voedsel en het overige dat in de plaats gekomen is van den jenever, tot het minimum van bestaan.

Wat van den sterken drank geldt, geldt van de andere ellende waaraan in het begin der kapitalistische periode de arbeidende klasse zich had gewend, toen algemeen de arbeidskracht onder de waarde verkocht werd. Er zijn nadeelige invloeden, die lichaam en ziel schaden maar niet verwoesten; die het geslacht doen ontaarden, niet uitsterven. Onder hunne werking ontstaat een menschenras dat in de ongunstigste omstandigheden leven kan, een leven dat bij het vorige vergeleken een lager leven is; het ras heeft een deel van zijn fysieke en intellektueele vermogens moeten afstaan. Normale, sterkere personen, in die omgeving overgeplaatst, zouden bezwijken onder den druk van een ellende die de zwakkeren verdragen, niet ondanks, maar dank zij hun zwakte[1)]. Dit is veelal de toestand geweest van de eerste proletarische geslachten, een toestand waarin hun eigen verzet verbetering heeft gebracht, en ook de wetgevende maatregelen van de regeeringsklasse, terugdeinzende voor het schouwspel van het kwaad dat zij had aangericht, dat haar eigen positie onhoudbaar dreigde te maken[2)]. Doch wij wilden zeggen dat het op deze wijze verhoogde bestaansminimum van de arbeidersklasse, ofschoon verhoogd, nog steeds een bestaansminimum is gebleven. Het is niet dat de kapitalistische ontwikkeling onder de arbeiders grooteren rijkdom heeft gebracht, of hen in staat gesteld aan de behoeften die zij schept eenigermate te voldoen. Wat gebeurd is, is het herstellen van een vorig tekort[3)], een beweging die de belooning van de arbeidskracht

1) ‘De eenige reden waarom zeer ellendigen er het leven bij houden, is dat zij tot een leven van lager orde zijn afgedaald, die het voortbestaan in zulke omgeving mogelijk maakt doch alle bijzondere inspanning uitsluit’ (Walker *on Wages*, 1874; bl. 65.)

2) Toynbee betoogt de wenschelijkheid van sociale hervorming voor alle klassen. ‘Een klasscwetgeving waartegen de radikalen zich altijd hebben verzet, mag men de arbeidswetgeving niet noemen. Wij kunnen voor onze eigen veiligheid niet instaan zoolang niet alle burgers in de gelegenheid zijn behoorlijk te leven; de behoeftige klasse moet worden geholpen ten bate van alle klassen.’
‘*Are Radicals Socialists?*’ 1887; bl. 419.

3) ‘Men moet in 't oog houden dat een vergelijking tusschen Engeland van den tegenwoordigen tijd en Engeland in de jaren 1830-40 buitengewoon geschikt is voor optimistische beschouwingen. Het tijdvak 1790-1840 was de verschrikkelijkste tijd uit de geschiedenis van de arbeidende klasse. Veel van het sedert verkregene moet opgevat worden eerder als een herstel van ziekte dan als een toeneming van gezondheid.’ (Hobson, *Problems of Poverty*, 1899, bl. 24). - Op de ‘Industrial Remuneration Conference’ (Londen, 1885) hebben verscheidene sprekers, vertegenwoordigers van vakvereenigingen e.a., krachtig geprotesteerd tegen de misleidend gunstige voorstellingen omtrent den toestand der werklieden door Sir Rob. Giffin *(The Progress of the Working Classes etc*.) het vorig jaar in omloop gebracht. Latere schrijvers komen doorgaans tot veel minder gunstige konklusies, b.v. Steffen, *Studien zur Geschichte der Englischen Lohnarbeiter* (Dl. III, 1904) Vergel. voor de opmerking in den tekst een verklaring van Edith Simox (katoenbewerkers) op de genoemde ‘Conference’: - ‘In de katoenindustrie had vóor de fabriekswetten het gebruik van kinderen de loonen tot een hongerpeil doen dalen, en het feit dat dit schrikbarende euvel door wetgeving en andere invloeden verminderd is, geeft geen reden om de verandering die in dezen allerergsten staat van zaken is ingetreden, een “vooruitgang” te noemen.’ (bl. 103).

op hare waarde heeft gebracht. Nog altijd geldt dit voor een gedeelte slechts van de arbeidende bevolkingen. Zeer vele werklieden bevinden zich altijd nog in de ellende die het gevolg is van het onbevredigd blijven der natuurlijke behoeften. - Wanneer deze werklieden sparen, dan beteekent het bekrimping op het noodige of vergrooting van armoede.

Wij konden tot dusver zwijgen over de toeneming der andere, der maatschappelijk verkregen behoeften. Echter lijdt het geen twijfel dat ook deze laatsten gestegen zijn. Niet alleen dat de arbeider niet meer leven *kan*, hij *wil* ook niet meer leven van hetgeen vroeger genoeg was. De zelfde oorzaak die zijn natuurlijke behoeften heeft vermeerderd, scherpt ook zijn begeerte naar de gemakken en genietingen die de maatschappij bevat en die *hij* voortbrengt.

De noodzakelijkheid van hare eigen arbeidersklasse voor volkomen ontaarding te bewaren, heeft ondernemers en regeeringen verplicht haar meer vrijen tijd en hooger loon toe te staan. Aan den anderen kant hebben de zwaardere eischen van het bedrijf en de grootere duurte van het leven, den arbeider gedwongen korter werkuren en betere betaling te verlangen. Doch, toen uit de diepte van zijn lichamelijk en geestelijk verval de arbeider zich eenigermate had opgericht - hij geestelijk en lichamelijk herboren was, zooals Marx van de Engelsche arbeiders na invoering van de Tienurenwet

zegt - kwam, met den wensch, ook de strijdvaardigheid bij hem boven. Thans kon hij werken zooals het stelsel verlangde. Hij besteedde een deel van de nieuwverkregen energie om iets van de rijkdommen te eischen die het stelsel verschafte. Thans kon hij leven om in het kapitalisme behoorlijk te werken. Hij wilde nu ook werken om van het kapitalisme behoorlijk te leven. Aldus werden de gewonnen verbeteringen het uitgangspunt van een nieuwe beweging. Niet zoodra waren de natuurlijke behoeften eenigermate bevredigd, of de strijd ontbrandde opnieuw om te voldoen aan de ontwakende maatschappelijke behoeften. De verhooging van het bestaansminimum, waardoor het verlangen naar een menschwaardig bestaan eerst geboren kon worden, heeft het gemis van alles wat het leven veraangenamen en verrijken kan, dieper doen gevoelen. Wat de arbeider vroeger nauwelijks als een gemis gevoelde, gevoelt hij thans als een onrecht.

Eenige van de maatschappelijke behoeften zijn lichter te vervullen geweest dan de anderen. Niet slechts maakt de kapitalistische produktie het overtollige goedkoop. De kapitalistische klasse heeft voor de intellektueele ontwikkeling hetzelfde gedaan als voor de politieke. Van inrichtingen die de bourgeoisie, talrijke en groepen van velerlei rang omvattende klasse, voor zich zelve had gewrocht: demokratische instellingen op het eene, de gelegenheid voor onderwijs enz. op het andere gebied, heeft zoowel direkt als indirekt de arbeidersklasse gebruikt gemaakt. Voor onderwijs heeft de bourgeoisie zelfs opzettelijk een en ander ten behoeve van de arbeiders ingericht.[1)] De strijd tegen het kapitalisme, de beste leerschool voor het proletariaat, deed het overige.

Het gevolg is geweest een voortdurende en snelle stijging van die behoeften buiten welke de arbeidersklasse heeft geleefd in de eerste tijden van het kapitalisme, die niet behooren tot het bestaansminimum, die hem eigen zijn geworden in den loop der kapitalistische ontwikkeling. De bevrediging van deze behoeften, dus, gaat de kosten van het noodzakelijk on-

1) ‘Kamers van Koophandel hebben gepteit voor onderwijs omdat onwetendheid slechte arbeiders oplevert.’ (*Essays and Adresses* bij Lord Avebury [Sir John Lubbock], 1900/03; Tauchnitz, blz. 78).

derhoud te boven. Indien hij niet anders verlangde dan als arbeider zijn dagen te slijten, zou de arbeider er nóg buiten kunnen. Maar aan dezen eersten staat is de moderne arbeider meestal ontgroeid. Hij hecht niet minder aan hetgeen het leven verfraait dan aan de noodzakelijkheden voor het leven. Voor hem ligt in hetgeen tot het eerste behoort niets overtolligs meer. Het is voor hem zoo noodig geworden als brood. Menigmaal is hij met minder brood tevreden om het te kunnen betalen. In dezen meer gevorderden staat vallen de twee soorten van behoeften samen, zelfs kunnen zij menigmaal gezegd worden van plaats te verwisselen. Wat vroeger overbodig was is nu onmisbaar geworden, ten koste dikwijls van hetgeen vroeger als het eenige noodige werd aangemerkt. De onderstelling dat de beter betaalde werklieden zich eenige onnoodige weelde zouden kunnen ontzeggen, en het geld besparen, houdt met den werkelijken toestand geen rekening. Tevergeefs vragen de arbeiders zich af waarom zij stoffelijk zouden moeten achterstaan bij de bourgeoisie, die hun geestelijk geen ontzag meer inboezemt, met wie zij handelen op den voet van staatkundige gelijkheid, tegenover wie zij staan in den maatschappelijken strijd als een mogendheid met dezelfde rechten, die hen alleen nog overtreft in ekonomische macht. Er kan bij de arbeiders niet over weelde worden gesproken, zoolang zij maar een klein deel ontvangen van de bestaande welvaart. Zoolang er ongelijkheid zal zijn, zal er armoede wezen. Indien op zijn deel de arbeider spaart, spaart hij van zijn armoede.

(Slot volgt.)

Aanteekening

P.C. Boutens.

Verdwaald in *De Gids - qu'allait-il faire dans cette galère?* - heeft de dichter Boutens daar eenige *Verzen* doen afdrukken, waarvan één geheel en een ander in tenminste drie van zijn strofen zoo ongewoon, dat ik noch hun maker de hulde noch den lezers van *De Beweging* de vreugde onthouden kan, ze hier te zien overgenomen.

Goede Dood

Goede Dood wiens zuiver pijpen
   Door 't verstilde leven boort,
Die tot glimlach van begrijpen
   Alle jong en schoon bekoort,

Voor wien kinderen en wijzen
   Lachend laten boek en spel,
Voor wien maar verkleumde grijzen
   Huivren in hun kille cel, -

Mij is elke dag verloren
   Die uw lokstem niet verneemt;
Want dit land van most en koren
   Is mij immer schoon en vreemd,

Want nooit beurde ik hier te drinken
   't Water dat de ziel verjongt,
Of van dichtbij hief te klinken
   't Verre wijsje dat gij zongt:

Alle schoon dat de aard kan geven
  Blijkt een pad dat tot u voert
En alleen is leven leven
  Als het tot den dood ontroert.

October

Getij van Westerstorm en stille wolkedagen,
Van zondoorvloeiden nevel, mistvergulden dauw, -
Alleen de blijdschap van een god kan lachend dragen
De zijden weelde van uw weemoeds kleurgen rouw.

Geen mensch doorproeft zoo zoet als de eerste roode kersen
Der lenten in wier eeuwigheid hij had geloofd,
Den rijpen wijn die gist in uwe volle persen,
De koele blanke vleezen van uw meluw ooft.

Om ons en in ons zijn zoovele jarekeeren
Zomer en lente en liefde ontloken en verdord:
Om tegelijk den dood en de eeuwigheid te leeren
Lijkt leven eerst te lang, is leven haast te kort.

De schoonheid van deze gedichten (het tweede kan volstaan met de hier gegeven strofen) ligt in den eenvoud waarmee een zeer persoonlijk gevoel zóó wordt uitgesproken dat het een algemeen-menschelijke aandoening blijkt. Sints een jaar of langer heeft Boutens een kentering doorgemaakt, tengevolge waarvan hij menigen gevoeligen lezer dichter genaderd is.

A.V.

Onzuiver verstand
Door
K.J. Pen.

I

> Uit uwe woorden zult gij veroordeeld worden.
> Matth. XII: 37.

‘Voor mij hebben onze denkwetten in onze gedachtenwisseling nog steeds hare bindende kracht en daarom is voor mij het niets altijd en overal het niets, het eigenschaplooze altijd en overal het eigenschaplooze.’ Aldus wijlen de heer dr. H.J. Betz in den ‘Tijdspiegel’ van Maart 1905, blz. 249.[1)]

Wat wil de schrijver met deze belijdenis zeggen? Welken indrak wenscht hij daarmede op de lezers te maken?

Hij openbaart zich hier als een man van wetenschappelijke principes; gelijk ieder fatsoenlijk burger in zijn gedragingen karakter toont, en eerbied heeft voor de wetten des lands; niet karakterloos zich tot alles wil leenen, en de vraag naar rechtvaardiging en geldigheid van wetten en zeden half uit den booze vindt, een wrikken aan de grondvesten der maatschappij en een tornen aan de macht der gestelde overheden, zoo is dr. H.J. Betz ook gesteld op eerbiediging, onbepaalde en onvoorwaardelijke eerbiediging van de ‘denkwetten’ in het wetenschappelijk gebied. Ik, zegt hij daarin met andere woorden, ben geen liederlijk landloopend anarchist in het denken, geen ongebonden, zich aan wet noch gebod storend slecht sujet: alle voorschriften en politieverordeningen in het rijk van den geest, door zeer verstandige hooge heeren te boek gesteld, en door de eeuwen beproefd, eerbiedig *ik*; dat doet die ándere, die...die mystieke dweper *niet*!

1) De redactie van den ‘Tijdspiegel’ wilde geen kritiek nòch op het stuk van Maart 1905, nòch op dat van Januari 1906, in haar maandschrift opnemen.

Hier wordt blijkbaar iemand aangeklaagd. Laat ons eens hooren, hoe de beschuldiging luidt, en nagaan wat er aanleiding toe geeft; dan zullen we kunnen uitmaken, wat het verschil is tusschen zoo'n braven spiesburger en zoo'n wetverachtend individu.

Om het dan in korte woorden te zeggen: de wetlievende spiesburger verwijt het sujet, dat het op slinksche wijze, na zich, door een of ander middeltje, in vervoering te hebben gebracht, heeft verkregen, wat *hij* op een eerlijke manier nooit zou kúnnen krijgen, - en toch heeft hij het vurig nagejaagd -; de wetverkrachter zegt de waarheid te hébben en haar van den beginne te hebben gehád; *hij* hoopte (de dwaas) haar te zullen verwerven langs een weg, waarlangs hij zeker wist, ze nooit te kúnnen bereiken, is moe geworden bij dat gekkenwerk, en in doffe berusting eindelijk bij de pakken gaan neerzitten; en al ziet hij in, dat men voor zulk mystiek gedoe maar half verantwoordelijk is, want 't zit in 't bloed, hij houdt niet op te pruttelen, dat de manier min is en blijft.

Ziehier de plaatsen:

Op blz. 248 wordt gesproken van mystieke personen, die aan onbepaaldheden smullen, die hen in hun denken geheel vrij laten, en evenals het absolute van alles onafhankelijk is, zich daarom dan kunnen inbeelden, ermede vereenigd te zijn; op blz. 254 wordt van Hegel gezegd, dat hij in eigen schatting met de Voorzienigheid één was, wat hem geenszins als vermetele waan moet aangerekend worden, omdat het 't kinderlijke, naieve geloof van de mystieken aller eeuwen, landen en rassen is, wien hunne ekstase onmiddellijke vereeniging met de godheid dunkt.

‘Bij onze wereldsche wetenschap houd ik mij toch liever maar aan de lage kategorieën der oude, beproefde logika. Kom ik zoodoende tot onoplosbare moeilijkheden, bijvoorbeeld tot de erkenning van een onveranderlijken wereldgrond en zijne onvereenigbaarheid met waargenomen veranderingen, dan zal ik er in berusten. Daarmede is de zaak voor mij afgedaan, maar voor anderen niet’ (aldaar, blz. 242). - ‘Omdat hij reeds mystiek was, legt hij zich bij het raadsel niet neder en treedt hij buiten het verstand de ekstase binnen’ (blz. 242); ‘als hij zich daarbij genoegzaam (opwindt) om in ekstase

te geraken, - en de mystiek kent er tal van middelen voor - dan waant hij eindelijk het onbegrijpelijke onbegrepen te begrijpen' (blz. 243). - 'Wie bij (mystiek) heil zoekt handelt daarom nog geenszins uit dieper nadenken dan anderen, doch allicht uit een zielsbehoefte, welke bij anderen ontbreekt' (blz. 242). - 'Ter bereiking van dit loffelijk doel worden eerst onze denkwetten geschrapt, de lastige identiteit van elk ding met zich zelf *in ons denken* wordt geloochend' (blz. 248); vrij in ons denken, en daarmede vrij van het inzicht dat in de empirische werkelijkheid met hare veranderingen eene aan onze rede vreemde macht heerscht, gaan wij thans "absoluut" en wel, aan het knutselen...., (om) uit het zuivere zijnde, geflankeerd door het zuivere niets, de waarneembare werkelijkheid of de werkelijkheid van waarneembaarheden af te leiden' (blz. 249). - Met de logika wordt hierbij allerzonderlingst te werk gegaan' (blz. 242). -

De logika van Dr. Betz is voor dezen namelijk 'een volstrekt beletsel (de waarheid) te vatten' (blz. 243); *die* logika is de oude, beproefde logika, niet de 'nieuwe'. En voor deze haalt hij den neus op, ze kan a priori niet deugen: 'in het gunstigste geval bleef voor ons de waarde der nieuwe logika afhankelijk van die der oude' haalt dr. Betz met instemming uit Land's 'Inleiding' aan, en tegen deze leuke (blz. 255) opmerking valt naar zijn beste weten niets in te brengen dan wat gepruttel (vergel. blz. 255).

Leuk. Leuk noemt de heer Betz zoo'n stomme opmerking; de waarheid is, dat uit de 'nieuwe' logika die 'oude' dadelijk kan worden gemaakt, wanneer men er maar al het redelijke uit wegneemt. De leukheid van deze opmerking van Hegel ontgaat aan leukerds van het slag van dr. Betz.

Maar, pruttelt de moede man bij de pakken, 'al hebben zij, ter bevordering hunner vrijheid van denken en om zich als woordvoerders der absolute Rede voor te doen, de wetten van ons menschelijk denken afgezworen, ik houd me aan Cicero's uitspraak, dat wij slaven der wet moeten zijn om vrij te kunnen wezen. Voor mij hebben onze denkwetten in onze gedachtenwisseling steeds hare bindende kracht en daarom is voor mij het niets altijd en overal het niets, het

eigenschaplooze altijd en overal het eigenschaplooze’ (blz. 249.).

De heer H.J. Betz geeft dus voor, bij zijn gedachtenwisseling voet bij stuk te houden; hij vindt, dat met menschen, die van den hak op den tak springen, niet is te redeneeren, en zoo'n dialektikus vindt dat eigenlijk je ware: die springt zelfs methodisch van den hak op den tak! Hoe is daar nu ooit vat op te krijgen!

Dr. Betz slaakt hier een verzuchting, die meer is gehoord: ‘eene voorwaarde bij het redetwisten, waarvan men niet ontslagen kan worden, is, voet bij stuk te houden, en wanneer men 't over A heeft, ook werkelijk slechts aan A en niet aan B te denken: den dialektikus echter is A juist dit, evengoed B te wezen; wanneer men hem dus bij A meent gevat te hebben, is hij al lang naar B geglipt, en men mag hem nakijken. Een dialektikus is daarin, als een waanzinnige met ideeënvlucht: je zult eerder olie met de hand pakken, als hem aan zijn woord houden. Het is van het grootste gewicht zich deze verhouding volmaakt helder voor te stellen, want de niet-dialektikus wil zijne gewone middelen der kritiek natuurlijk allereerst ook tegen den dialektikus beproeven, en is dan verbaasd, dat hij daarmede geen haarbreed verder komt, dat het hem gaat als iemand, die spoken jaagt; heeft hij het in een hoek gedreven en meent hij het te grijpen, dan hoort hij het plotseling achter zich uit den anderen hoek spottend lachen.’ (E.v. Hartmann, ‘Over de dialektische methode’ blz. 44). - ‘Men denke zich....een dialektikus als aangeklaagde in een strafproces, die slechts in tegenstrijdigheden zich verdedigt; welke jury zou hem wel durven vrijspreken?’ (Aldaar: blz. 92). (Vergelijk voor den oorsprong van deze plaats Schopenhauer N. IV: 74 Recl.; - N. IV: 293!)

Die wet van dat voet bij stuk houden, waaraan de dialektikus zich niet heet te storen, is de wet der identiteit: A = A, A niet = B.

En wie onzer zou te maken willen hebben met in 't wilde weg redeneerende menschen? We kunnen allen wat voelen voor de verontwaardiging van dr. Betz; als men 't over een ezel heeft, moet men 't over een ezel hebben en niet over een piano; A = A; ‘het niets is altijd en overal het niets, en ‘het eigenschaplooze altijd en overal het eigenschaplooze.’ Uitstekend.

Bij nader inzien heeft een ‘gedachtenwisseling’ in den trant van: een ezel is een ezel, een Kantiaan is een Kantiaan, hare vervelende zijde: op de keper beschouwd mag zoo'n uiting eerder een uiting der gedachteloosheid genoemd worden, dan een diepe gedachte.

En onze eerbied voor de ‘denkwet’ zal nog meer slinken: zien we reeds bij wat nauwkeuriger toepassing der ‘wet’ de inhoud vervluchtigen en een zinledige vorm overblijven: het zuivere strenge, onverbiddelijke verstand is ook dan nog lang niet voldaan: de dialektikus is verstandig to the bitter end als hij grimmig wordt tegen zoogenaamd scherpzinnige heeren, die het gezond verstand tegen hem willen uitspelen, die zeggen alles goed uiteen te houden, die A niet tot B willen laten vervloeien, die zeggen dat A = A, dat B = B, en dat A niet = B.

Het verstand, dat in de formule A = A de gelijkheid meent te hebben, heeft hierin eerst recht de óngelijkheid: de éérste A is niet de twééde A; de eerste A is subject, de tweede is praedikaat; en is nu ‘ieder ding met zichzelf in ons denken identisch’, dan is de eerste niet gelijk aan de van haar verschillende tweede: de gelijkheid laat zich, gescheiden van haar tegendeel, niet stellen. Als nu dr. Betz beweert een identiteit zonder differentie te kunnen dénken, zal ik dat van zelf niet loochenen, maar zéggen wat hij denkt kan hij niet, want de simpelste zin is als gelijkheid in ónderscheid van subject en praedikaat.

Dat hij de identiteit niet afgezonderd kan hebben in een zin, is duidelijk; zou hij ze dan niet kunnen zeggen in ‘hetzélfde ding’?

Ook wanneer ik ‘hetzelfde ding’ heb, heb ik, verstandig gesproken, niet de gelijkheid: ‘hetzelfde ding’ is wat anders dan ‘het ding’: ‘hetzelfde ding’ is het ding tweemaal gedacht, en het eerste is niet het tweede. Het is zelfs niet mogelijk iets te zeggen of te doen volgens deze ‘denkwet’, wanneer het begin het begin, het midden het midden, het einde het einde moet blijven, en begin, midden, en einde, hoewel verschillend, niet één mogen zijn, want dan vervluchtigt alles.

Is er dan volstrékt geen zin in die zoogenaamde denkwet

der identiteit, die men elkaar maar napraat, zonder haar te hebben doordacht, te hebben ‘beproefd’, terwijl men toch zoo opgeeft van ‘beproefde logika’?.....De eenige, die haar heeft beproefd, is de dialektikus, en *die* geeft niet zoo op van hare beproefdheid!

Maar wij zullen de betrékkelijke geldigheid van de verstandsopvatting niet ontkennen, al draaien we tegenover de mannen van 't verstand de ontkennende zijde naar voren; dit moet bepaald worden gezegd, want nu loopen we het gevaar, dat, gelijk hij zich onvoorwaardelijk bond aan een ondoordacht A = A, hij van ons zal gaan beweren, dat wij volstrékt hangen aan A = B.

En daar we tegen alle eenzijdigheden opkomen, zullen we nu ook weer verzet aanteekenen; omdat het denken van A is B te zijn, zullen *wij* niet zeggen, dat een ezel (A) een piano (B) is, zooals de schrijver ons gaarne zou laten doen, en ons daarom ook maar toedicht. Ook de man der ‘nieuwe’ logika houdt niet van onzin, en mocht aan mannen als dr. Betz een boek als ‘Zuivere Rede’, als het ‘Collegium logicum’ ook ‘na herhaalde lezing niet helder’ worden, dan hebben ze te bedenken dat een mol aan de zon allicht niet veel heeft, de geest alleen voor den geest is, en dat alle geesten onzichtbaar zijn voor hem, die er geen heeft.

Wij op onze beurt vragen, of een ezel (A) geen dier (B) is?; of iedere zin, die noodzakelijke voorwaarde voor gedachtenwisseling, niet zegt, dat onderwerp (A) gezegde (B) is?

Wij vinden, dat in A = A, hoe juist de opmerking ook zijn moge dat een ezel een ezel is, nog *niets* is gezegd; wij vinden, dat hoewel A = A op kleurlooze wijze al het onderscheid aan zich heeft, in dien vorm der gedachte, die als gezegde wat ánders verlangt dan het onderwerp, nog *niets* is gedacht. Von Hartmann moge een dialektikus vergelijken met een waanzinnige met ideeënvlucht, - een verstandig man gaat gelijken op een monomaan, en dan is hij nóg niet verstandig genoeg: eerst in de kist is hij zoo ver. Goed doordacht stelt A = A het onderscheid en is A dit, evenzeer B te zijn.

Dat is het nu juist wat de (maar hálf) verstandige man niet kan inzien: hij houdt de identiteit en het onderscheid uit

elkaar, meent zoo de identiteit te kunnen vasthouden en heeft dan...het onderscheid van identiteit en onderscheid.

Het dénken evenwel scheidt niet alleen; het vereenigt even zeer, wanneer we een oogenblik het ongescheidene zoo mogen scheiden; het denken rust niet, maar ontkent het voorhandene, het denken der bijzonderheid is het ontkennen der bijzonderheid, het algemeen maken der bijzonderheid. Wil er evenwel *iets* gezegd zijn, dan dient deze onbepaalde ontkenning zich weer te bepalen, en de algemeene bijzonderheid wordt weer gesteld als bijzondere algemeenheid. Daarmede is A zoowel A als B, en hebben we de beruchte tegenstrijdigheid. De man van de mystiek, van de 'nieuwe' logica zou nu de man der tegenstrijdigheid zijn, en daarin vreugde scheppen, omdat hij dan kan zeggen, wat hij wil: de man der 'oude' gewone logika doet daar niet aan mede, naar hij beweért; 'verliezen de denkwetten haar bindend karakter, mogen we van iets hetzelfde in hetzelfde opzicht beamen en ontkennen, bijvoorbeeld door vol te houden dat iets veranderlijk is en onveranderlijk, dan mag iedereen van alles zeggen wat hem goeddunkt. Wat hem betreft, hij weigert dergelijk offer te brengen.' (Verg. blz. 243).

Het bindend karakter der denkwetten! Ik zou wel eens van een of ander verstandig man willen hooren wat het volstrekt bindende is in de elkaar tégensprekende denkwetten! - Ze spreken elkaar tegen: de eerste zegt, dat alles alleen aan zich zelf gelijk is; de tweede, dat alles onderscheiden is; de derde, dat alles tégengesteld is. Wat is het 'volstrekt bindend' karakter van de elkaar opheffende denkwetten?

En dr. H.J. Betz beweert geen offer te zullen brengen; het is ook niet meer noodig, want zonder dat hij het zelf wist, is het offer gebrácht: wanneer hij maar de bezinning had gehad, die den wijsgeer maakt, had hij dit ingezien.

'Verandering moge als zoodanig met de logika strijden en de empirische werkelijkheid een onredelijke schijn verdienen te heeten, in dien schijn heerschen dan toch *orde en regelmaat;* ten minste dat stellen wij bij wijze van hypothese of (sic) postulaat en de gegrondheid dier daad wordt slag op slag in wetenschap en heel het leven bevestigd....Tot deze empirische werkelijkheid behooren wij ons te bepalen, onze kennis reikt niet verder' (blz. 254).

Orde en regelmaat in verandering wil zeggen het zich gelijk blijvende in het ongelijke, het standhoudende in het vergankelijke, het onveranderlijke in het veranderlijke: en zoo is de 'empirische werkelijkheid' iets, waarvan dr. H.J. Betz hetzelfde in hetzelfde opzicht beaamt en ontkent, door vol te houden dat iets veranderlijk is èn onveranderlijk.

Zoo offerde hij nog méér, zonder het te weten:

'een natuuronderzoeker moet de waarheid zoeken, - anders uitgedrukt zijne wetenschap met de werkelijkheid allengs in overeenstemming trachten te brengen' (blz. 255). Zonder woorden te verspillen aan de barbaarschheid van dat waarheid zoeken, hooren we, dat volgens dr. Betz de waarheid zuivere overeenstemming is van wetenschap en werkelijkheid, dat dus in (de) waarheid de wetenschap en de werkelijkheid één zijn.

En het stókpaardje van dr. Betz is de onvereenigbaarheid van verandering en veranderlijkheid. Men moet werkelijk al heel weinig verstand hebben, wanneer men niet méér tegenstrijdigheden ontdekt; voor den wijsgeer, die heeft leeren inzien, dat álles tegenstrijdig is, is het om te glimlachen, wanneer dr. Betz komt aandragen met ééne tegenstrijdigheid, één enkele kale tegenstrijdigheid, waar hij, zeer gewichtig peinzend, zich bij neerlegt. Voor die tegenstrijdigheid is hij opgetornd; dat mysterie van de verandering en de onveranderlijkheid was hem te machtig.

En als hij nu eens had geweten, hoe hij aan dit mysterie is gekomen, wat zou hij dan van zijn eigen beproefde logika van A = A zijn geschrokken!

Men overwege het volgende:

'Dat de wereldgrond overanderlijk is, zullen wij, naar ik meen, enkel door *logische overwegingen* gevonden moeten hebben, want waargenomen hebben wij haar niet. *Hier gaan we dus op onze logika af*. Nemen wij nu echter veranderingen waar en zeggen wij, dat deze met een onveranderlijken wereldgrond logisch niet te verbinden zijn, dan heet het: de logika heeft haren arbeid verricht, de logika kan gaan, - zooals de moor van Fiesco. Daarop wordt het woord gegeven aan iets, hetwelk speculatieve rede heet, en, tot beschaming aller logika, ons den samenhang van den onveranderlijken wereldgrond met de veranderingen in de wereld zal uitleggen,

waar het verstand onmachtig toe bleek. Thans straalt voor ons het mystieke licht....'(blz. 242).

Ziezoo. Uit de veranderlijke werkelijkheid leidt de man der oude, beproefde logika den absoluut onveranderlijken wereldgrond af, langs logische overwegingen, enkel op de logika afgaande: de man, die A = A als denkwet uitbazuint, die het niets altijd en overal het niets heet, het eigenschaplooze het eigenschaplooze, *die* man gaat langs 'logische' overwegingen over van de gegeven veranderlijkheid tot den nooitgegeven absoluut-ónveranderlijken wereldgrond. Mystiek of niet? *Hij* is zijn heele leven lang 'mystiek dweper' geweest, want een dwéper kijkt zich blind op één punt. Op 'werkelijk zonderlinge wijze' heeft *hij* hier met *zijn* logika omgesprongen; en is hij nu eenmaal zoo ver, dat hij het dogma heeft, waarmede hij zijn heele leven kon dwépen, dan....wel! dan heeft de 'nieuwe' logika, aan wie dergelijke mystieke handelwijze in 't vervolg wordt verwéten.....haar arbeid verricht, dan kan de 'nieuwe' logika, die in zijn woorden leeft, zonder dat hij zich daarvan bewust is, .,..gáán, zooals de moor van Fiesco, - nadat dr. Betz er den onveranderlijken wereldgrond en den onredelijken schijn der verandering mee heeft gekregen; de 'nieuwe' logika heeft het hem mogelijk gemaakt, gewichtig te doen met de 'oude'.

En evenmin als de schrijver heeft geweten, hoe hij áán die enkele kale tegenstrijdigheid is gekomen, even weinig heeft hij geweten, hoe hij er weer áf kon komen, hoe het tegenstrijdige één is; daarom berustte hij er maar in; voor hém is de tegenstrijdigheid het einde der wijsheid, en de waarheid geweest: de man, die bang was voor de tegenstrijdigheid, is er zijn heele leven lang in blijven steken.

's Gravenhage.

(Slot volgt.)

Liefdes tresoor
Door
J. Jac. Thomson.

Achter mijn ramen spied ik naar den regen;
Zijn wilde buien huilen door de straat;
De felle wind, die om de hoeken slaat
Is aangejoeld van alle eenzame wegen.

Schaars gaan voorbij de poovere figuren
Wegschuchterend van schaamle armlijkheid;
't Water, dat glimmend langs hun kleeren glijdt
Maakt hen gedwee en is hard te verduren.

De kamerstilte is goed thans, ongebroken;
Met geen geluiden dan der klok brooze
Getik - er geuren witte tuberozen,
Blanke vlamtros op stengel-groen ontstoken.

Daar in die stilte ontsluiten zich met éenen
Al schoone dingen mijner levensjaren,
En zacht gelukkig blijf ik er naar staren
Als naar kostbare, zeer precieuse steenen.

Maanbleeke paarlen, scheemrende opalen,
Diamanten, gestolde dauw, en het roosrood
Van de robijnen, die een vorst versloot,
Waarbij het moeilijk wordt adem te halen;

Zoo liggen al die steenen op fluweelen
Bodem; tusschen mijn kamermuren
Blijven mijn oogen naar hun glansen turen,
Blijven hun glansen met mijn oogen spelen.

Het was September; ik was nog een kind.

In tuin, waar tusschen lagere boschages
En hoogre boomen kronkelpaden wonden -
Een zachte illuminatie maakte geel
En goud de struiken, deed de blaartjes schittren
Omlage; maar van boven hing het loof
Met duistre, zomerzware tressen neer;
Buiten de feestzaal waar de instrumenten
Koperlawaaiend dansmuziek verbliezen,
Zochten telkens verstolen liefdepaartjes
De scheemring, lokkend als verboden zoet.

Ik was een kind op 't groote-menschenfeest,
Maar uit de volte leidde ik een meiske
Ook kind nog; 't zwarte haar als 't avondloover,
En in haar oogen gloeide alle vreugde
Der menschen ginds, als honderd blijde vogels;
Haar heldre stem was als een merelslag,
Die een joyeuzen ochtend maakt in 't zonnig bosch.

Tegen mij voelde ik haar fijnen arm,
En bracht haar uit den tuin op doodscher weg
En zei wat van de sterren, die de voornacht op
Zijn standaard gloeien deed boven den horizont;

Maar over onze hoofden praalden zij,
Al 's hemels lelieënbedden lagen daar
Te bloeien en het paradijs was open -

Nu is het ook weer herfst; voorbij mijn raam
Jaagt de vroeg gure wind een gouden schat
Door natte straat -

Maar later heeft het wonder zich herhaald
Oneindig schooner;
Was ik toen niet de schuchtre droomer,
In kamers heimlijkheid meesttijds verdoken,
Waar in vergulde neevlen melodieuze sproken
Langs de oogen dwaalden, aan de hande ontloken?
Die buiten dicht ging langs de huizen
En dikwijls lachte en dikwijls droevig keek
Als geen iets zag, maar voor hem enkel week
Het uiterlijk gebeuren:
Der dingen ziel ging ope in teedre kleuren?

Toen op een straathoek van de stille stad
Zag ik het meisje in den middagwind
En in de zon.
Het lichtblauw kleedje waaide om haar beenen,
Tusschen twee andren liep zij stappend henen,
Ik hoorde haar gepraat, maar ik verstond er
Niets van; ik zag haar zoet gezicht
Van uit het krullend haar omhoog gelicht
Het blonde haar - nu in de zon nòg blonder.

Weet gij, mijn verre vriend, nog de avonden daarna,
Wanneer wij saam

Uitzagen in de straat en ik haar naam
Maar met een lach deed telkens weer ontbloeien?
Hoe dikwijls hebt gij dan uw fluit genomen;
Tegen den schittring van de ruit
Zat breed en donker gij, uw fluit
Lokte, als een nachtegaal, achter mijn ramen;
De buren zag ik komen
De huizen uit:
Vaak stonden zij in groepen, luistrend, samen,

Maar op een morgen was de lucht heel zuiver,
Hel als een altaar-laken: 't was zeer vroeg.
Toen stond ik op en zag de zon,
Die 'n hoekje van den gevel over mij belichtte;
Hoe scheen mij alles vreemd en toch zoo blij
Dat zonnig gevelhoekje over mij
Dat al maar groeide - 't licht was wit
Binnen mijn kamer - zoo kwam 't dat ik dacht:
Nu komt zij vast;
En ik zat voor het raam en keek: hoe wascht
De zon dat huis daar verder; werd de straat een beek
Van murmlend licht? En waar ik zat
Was 'k als een allerkostlijkst wierookvat,
Dat geurt voor God en geurt en geurt en walmt,
En 'k wachtte of zij den hoek niet om zou komen
En 'k zei haar naam, als trok ik tooverban.
Maar zij kwam niet. Wel werd de dag
Een zonnewei
Toen werd langzaam gerucht geboren
En ging voorbij.

Wat vreemd rumoer is er thans in de straat,
De wind joelt als een troep geslagen honden.

Gij zijt gekomen, telkens te bereiden
Mij door herinnering aan u, een zeldzaam feest;
Die elken dag opnieuw mij weer zoudt wijden
Door 't zoete Sacrament van uwen geest.

Gij waart mij dierbaar, zooals is de lach
Die een oud man de oogen soms verguldt,
Die wijsheid won; nu weeft hij elken dag
Zijn wijsheid door de vreugde en smart en schuld,

Die 's levens zijn; hij perst de druif
Met kalme witte hand voor zijn bokaal
Den laatste en wacht getroost de duif
Die den olijftak brengen zal; dan is 't verhaal,

Dat 't zijne was, ten einde - in den tuin
Waart gij zoo, tusschen rozenstruiken in;
Ik was als een staande op een hoogen duin,
Hij ziet de lange golven loom wegduiken in

De zee, en weer werd mij de schoonheid openbaar,
Die dóor de smart en 't schreien nog doet zingen -
Was voor ons tweeën niet die stilte, waar
Het nachthaar geurt vanuit paarse seringen?

Waar 'k wilde nederzitten aan uw voeten,
Uw oogen boven mij en dan uw stem;
Ridders in 't wit tijgen voorbij in stoeten,
- Maanlicht op zwaarden - naar Jeruzalem.

Zie, buiten zijn zons gouden haren
Verbaasd over de accasia gevallen -

Maar na al schoone droomen is gebleven
Een kleine schat, die vaak geen schat wil zijn;
Boven de bleeke velden van het leven
Staan stil de zilvren sluiers opgeheven
En uit de verte lokt vertrouwde schijn.

O Schoonheid, vreemde en overal gezochte,
Hoe leer 'k U zien in Levens klein bedrijf?
Heb ik niet na verbeeldings verre tochten
Den wilden strijd niet langer meegevochten,
Mij zelf gewend tot 's menschen droef verblijf?

Mijn Lief, ik heb in uwe kleine handen
Mijn goudgegespte gordel neergelegd;
Wij doofden saam de kaarsen langs de wanden,
Wij zagen bei de maan boven de landen,
En hebben dan heel weinig meer gezegd.

Wij zijn twee arme zwakke menschen; trachten
Wij dat ons leven niet te treurig zij;
Geen schreien wees de zilverklok der nachten,
Dat de doodsdroeve vedels der gedachte
Niet te zeer weenen tusschen u en mij.

Uw zacht gebaar worde mij tot een zegen,
En dat de woorden, die ik u soms zei,
Eens om uw ziel als lam'ren zijn gelegen -

En dan o Schoonheid wees nog eens genegen
Tot mij en blijf ons tot het eind nabij.

De ‘Société de Concerts des Instruments anciens’
Door
J.C. Hol.

Nadat dit Parijsche gezelschap in ons land heeft geconcerteerd is het naar Duitschland gegaan en heeft ook hier te Leipzig, op uitnoodiging der Gewandhaus-directie een concert gegeven.

Ik dacht aan de interessante middagen onder prof. Fleischer's leiding doorgebracht in het Instrumenten-Museum der Berlijnsche ‘Hoch-Schule für Musik,’ en mijn besluit stond vast: die Parijzenaars moet ik hooren. Want in de Berlijnsche bijeenkomsten had ik gelegenheid te over om op de oude spinetten en clavecimbels te spelen en te hooren spelen; ook de oude violen werden bekeken, besproken en ter hand genomen, maar zoo'n platte vedel met zijn talrijke snaren bespelen, dat kon geen der aanwezigen.

De leden van bovengenoemd gezelschap, Henri Casadesus en de zijnen, kunnen dat wèl en zij doen het op zoo artistieke en technisch-perfekte wijze, dat het mij niet alleen een genot was hen te hooren, maar ik het bovendien noodig acht er hier een en ander over mee te deelen.

Het Parijsche ensemble bestaat uit v i o l a d'a m o r e , q u i n t o n en v i o l a d a g a m b a (bespeeld door Henri Casadesus, zijn jeugdige echtgenoot en zijn jongeren broeder), terwijl een c l a v e c i m b e l (Marguerite Delcour) en een c o n t r e b a s s e (Edouard Nanny) dit familie-trio aanvullen.

Voor ik u echter iets vertellen ga van het vele voortreffe-

lijke door het vijftal verricht en van het weinige dat ik anders zou hebben gewenscht, moet ik u met een paar woorden het wezen dier oude instrumenten duidelijk maken. De lezer hoeft daarom geen gecompliceerd vertoog te vreezen; de gissingen en meeningsverschillen der geleerden omtrent den duisteren oorsprong der strijkinstrumenten bij de Britten of bij de Arabieren en ook de détails der wordingsgeschiedenis en der afwisseling in de stemming zal ik laten rusten, want het is ons nu alleen te doen om een praktische kijk op zoo'n oud zacht strijkje (zachter dan het bescheidenste moderne strijkmuziekje) te krijgen. Daarvoor heeft men per slot van rekening slechts één ding te weten, dat ieder muziek-liefhebber eigenlijk weten moest, en ook weten zoû, als het historie-onderricht op de scholen niet uitsluitend bestond uit de opvolging van koningen en veldslagen met wat litteratuur-geschiedenis pour la bonne bouche. (Of is het niet eigenaardig dat wij op de schoolbanken in tien of twaalf jaar precies te weten komen wanneer 'Parma Maastricht innam', terwijl zorgvuldig verzwegen wordt dat daar in de buurt de stam-vader woonde van den 200 jaar later geborenen v a n Beethoven, terwijl Rembrandt en Seb. Bach in vergelijk met Racine en Corneille zulke kleine jongens schijnen te zijn, dat ze zelfs niet genoemd behoeven te worden in scholen, waar men toch beweert de jeugd 'algemeen' te ontwikkelen?) Doch wij spraken over oude instrumenten. Niet lang geleden schreef me een vriend, een ijverig alt-speler, of ik geen mooie muziek voor 'viola da braccio' wist, want daaruit was zijn moderne alt toch ontstaan. Dit laatste is een wijd-verspreide dwaling, waaraan de Duitsche benaming voor onze alt-viool (Bratsche van braccio = arm) recht van bestaan schijnt te geven. De wezenlijke wordingsgeschiedenis is hiermee echter niet in overeenstemming; deze wordt verklaard door het feit, dat vroeger van ieder instrument een geheele familie werd vervaardigd in verschillende toonshoogte overeenkomend met de verschillende stemsoorten van een gemengd koor. Slechts één dezer families is in het moderne orchest nog volledig aanwezig: die der trompet. Deze zelf vervult daarin de rol der hoogste of sopraanstem, de drie andere familie-leden zijn de trombonen in alt-, tenor- en bas-vorm, waaraan Wagner voor zijn Trilogie de

contrabas-trombone toevoegde. (Trompet = Ital. ‘tromba’, ‘trombone’ beteekent groote trompet.) De in de vorige eeuw algemeener in gebruik gekomen Engelsche hoorn (alt-hobo), contra-fagot en bas-clarinet zijn een streven in de richting van het vroegere instrumentale ‘familie-leven,’ en stellen den modernen componist in staat althans voor de beide laatstgenoemde instrumentsoorten vierstemmig te schrijven. Van de oude violen werd natuurlijk ook een volledige familie gebouwd; toen het lagere instrument te groot werd om met den arm als viola da braccio aan de kin te worden gehouden, hield men het tusschen de beenen en noemde het been-viool (v i o l a d a g a m b a) behalve deze beide (alt en tenoor-viool) had men nog de hooge sopraan-viool (v i o l e t t a genaamd) en de bas-viool: il c o n t r a b a s s o . Dit waren alles o u d e r w e t s c h e violen. Zij hadden een platten klankbodem en, evenals de luit, bandjes of kleine dwarsriggels op den hals die den speler aangaven waar hij zijn vingers op de snaren moest zetten. De tonen zaten er dus even vast op als bij onze piano en het gehoor was evenals bij den piano-speler op non-activiteit gesteld. Deze ezelsbrugjes zijn het duidelijkste kenmerk der oude violen; zij bleven het langst bestaan op de contrabas, waar zij ook het meest recht van bestaan hadden, daar de grepen, niet met de vingers doch met de geheele hand gemaakt, moeilijker te vinden zijn en eerst volwassenen zich in de techniek van dit groote instrument kunnen oefenen. Albrechtsberger, de leermeester van Beethoven, zegt nog in 1790 van de contrabas: ‘er hat zu jedem halben Ton einen Bund auf dem Griffbrett.’ Maar die riggels waren toonbedervers, de snaar kon niet vrij trillen, alle vibreeren, hèt uitdrukkings-middel der strijkinstrumenten, was buitengesloten. Toen gingen de groote Italiaansche vioolmakers te Cremona het instrument volmaken; zij begonnen natuurlijk bij het hoogst klinkend instrument, dat de melodie speelde en reeds in de 16e eeuw een solo-instrument was. Dit nieuwe instrument, waarop, daar het geen riggels bezat, de speler zelf zijn tonen moest vinden, had niet zooals de violasoorten een platte kast, doch een voller klinkende gewelfde klankbodem; men noemde het v i o l i n o (kleine viool) en onze moderne viool was geboren. Eerst later werden, volgens het loffelijk princiep om van ieder instrument een volledige familie in het

leven te roepen, ook grootere violino-soorten vervaardigd, zoodat langzamerhand het modern strijk-orchest door het ontstaan onzer alt, violoncel[1)] en contrabas (alle als vergroote kopiën uit den v i o l i n o ontstaan) compleet werd. Behalve de twee genoemde kenmerken (geen 'Bünde'; niet plat, maar gewelfd) onderscheidde deze violino-familie zich nog door de stemming; deze was in quinten, terwijl de oude violen in den regel een akkoord-stemming bezaten (een terts tusschen twee quarten; bij de gamba: *D Gcead*'). Doch de oude violen lieten zich niet zonder slag of stoot verdringen. Vooral de viola da gamba wist geruimen tijd hare rechten te handhaven. Zij bleef tot in de 18e eeuw het geliefde solo-instrument, terwijl de zangerige violoncel zich met de orchest-partijen moest tevreden stellen. De reden hiervan ligt voor de hand: dat zij zelf de tonen moesten zoeken, veroorzaakte vooral aan de dilettanten heel wat moeite. De intonatie der violoncellisten moet aanvankelijk veel te wenschen overgelaten hebben. Een Franschman beweert nog in 1740 in een te Amsterdam gedrukte verdediging der viola da gamba, dat hij niet één violon-speler kent 'qui fasse précisément un ton comme un autre le fait' en zestien jaar later laakt Leopold Mozart (Wolfgang's vader) in zijn beroemde vioolmethode nog de viool-meesters die aan hun leerlingen de plaats waar zij de tonen grijpen moeten, aanduiden door eenvoudig in den hals der viool te kerven. 'Hat der Schüler ein gutes musikalisches Gehör,' merkte de wijze Leopold op, 'so darf man sich solcher Ausschweifungen nicht bedienen; fehlet es ihm aber an diesem, so ist er zur Musik untauglich, und er wird besser eine Holzaxt als die Violin zur Hand nehmen.'

Of de heeren Casadesus c.s. vrees hebben gehad naar de houtbijl te worden verwezen, weet ik niet, maar wel was bij de eerste tonen reeds aan het vibrato te hooren dat zij de riggeltjes van hun viola's hadden laten afnemen. Dit is zeker jammer, want nu waren de oude instrumenten niet geheel echt, en men hoorde ze niet precies zooals zij vroeger hebben geklonken; van den anderen kant bezien kan men van een

1) Eerst violoncino = kleine violone, kleine groote-viool genaamd.

modern kunstenaar die geleerd heeft op violino en violoncel zich vrij te bewegen en in warm vibreerende tonen te uiten wat in hem omgaat, niet vergen dat hij met zijn vingers langs de riggeltjes zal marcheeren als een kip die op stok gaat.

De Parijsche gamba-speler veroorloofde zich nog een tweede anachronistische vrijheid: hij had zijn ‘gamba’ van een puntstok voorzien en liet haar daarmee behagelijk op den vloer rusten, zooals wij dit van moderne cellisten gewoon zijn. De oude gamba-speler maakte het zich zoo gemakkelijk niet, naar de volgende passage uit een oude muziekleer van het jaar 1532 bewijst: ‘Wann du nun die Geygen also wie ich dich gelerndt hab, gestympt und zogen hast und zu geygen anfahen wildt so schick dich also. Nim den geygen hals in die lincken, und den bogen in die rechten handt, setz dich nieder und fass die Geygen zwischen die bayn, und stoss sie doch nit zu tieff zwischen die schenckel, das du mit dem bogen nit anstost.’ Men ziet, eenige moeilijkheid levert het wel op, de gamba werkelijk als been-viool te hanteeren, doch het zal er ook wezenlijk gracieuser hebben uitgezien, en een geoefend bespeler kan het instrument zonder steunstok ook vrijer doen trillen.

Zeker valt er bij deze oude kamermuziek te genieten, zooals men zelden geniet, maar wij hoeven daarom toch niet te vergeten dat de instrumentenbouw er sedert dien tijd zeer op vooruit is gegaan. Het klinkt zeer onhistorisch en vooral onwetenschappelijk (ik zou U echter raden zoo gij U ooit ernstig met muziek-historie inlaat: wordt in de eerste plaats een goed musicus en b l i j f dat), doch althans voor solo-voordrachten op oude instrumenten zou ik den volgenden regel willen geven: laat U een instrument maken zoo goed als de moderne instrumentmaker dit slechts kan. Waarom U met een platte kast te vreden te stellen, als gij weet dat een gewelfde edeler en warmer klinkt. Natuurlijk moet aan het oude snaren-aantal en hun oorspronkelijke stemming worden vast gehouden, anders komt de speler al spoedig voor onuitvoerbaarheden te staan. Zeker is het historische leerrijk en interessant en daarom is het ook geenszins te verwerpen eens met den klank der geheelechte oude instrumenten kennis te maken, wil men echter g e r e g e l d oude instrumentaalmuziek doen hooren, als noodige

en leerrijke aanvulling der moderne kamermuziek, dan bewijst men het publiek geen dienst door opzettelijk afstand te doen van voordeelen in klank-schoonheid, die door den vooruitgang der instrumentenbouw zijn verworven en waarop het oor geleerd heeft aanspraak te maken.

Ik spreek hier niet van de ensemble-nummers waarin vijf instrumenten meewerkten, hier was, daar het eene instrument het andere aanvulde of ondersteunde, het effect van bijzondere bekoorlijkheid. Dit was vooral te danken aan den heerlijken klank der ‘viola d'amore,’ die behalve haar zes darm-snaren, nog zes losse metaal-snaren bezit, en zoo een klankvollen toon ontwikkelt waarin het meetrillen der metaal-snaren een ondefinieerbaar timbre verleent, dat onwillekeurig de gekscherende benaming ‘Seufzerholz’ in 't geheugen roept. Ook de ‘contre-basse,’ die er met zijn *f* gaten modern genoeg uitzag (de oude violen hebben c-gaten) klonk goed, vooral in de meesterlijk beheerschte flageolet-tonen. Maar de Quinton (een Fransche viola met 5 snaren) klonk in de solo-sonatine van Ariosti als de droge kortademige fabrieksviool van een beginner, hoewel techniek en voordracht der bespeelster onberispelijk waren.

Het geheele program dat bestond uit Fransche en Italiaansche composities der 17e en 18e eeuw, zal ik niet de revue laten passeeren. Dat de ensemble-nummers mij beter bevielen dan de solo-nummers ligt behalve aan het magere timbre ook aan de keuze, die doordachter en eklektischer had kunnen zijn. Nadat in het eerste nummer reeds een quintet-carillon voorkwam, kon Couperin's ‘Carillon de Cythère’ voor clavecimbel alleen, den hoorder niet meer amuseeren en legde de wondeplek van den rococo-tijd: uiterlijk spelende gracie zonder innerlijk gevoelsleven, al te duidelijk bloot. De ‘groote’ Couperin had men licht beter kunnen vertegenwoordigen; in het uiterste geval zou het voor velen een welkome openbaring zijn geweest eens een praeludium en fuga uit het ‘Wohltemperierte klavier’ te hooren voordragen door het broos-klinkend instrument, waarvoor dit reuzenwerk is geschreven. Het is natuurlijk het goede recht dezer Parijzenaars uitsluitend oude Fransche muziek te spelen, doch waar zij toch den Italianen een ruime plaats gunden, daar had het

eigenbelang der concertgevers meegebracht ook de Duitsche school, die in deze vroege periode reeds een veel dieperen inhoud in haar instrumentale werken legde, niet te vergeten.

Doch hoe dit zij, het Ballett-divertissement van Montclair en de symphonie (no. 2.A dur) van Bruni waren perzikjes die naar meer smaakten; beide zijn door Henri Casadesus in partituur gebracht en van voordrachts-teekens voorzien. Hierin bleek de bewerker met de muzikale praktijk der 18e eeuw wezenlijk vertrouwd te zijn; volgens Ph. Em. Bach's voorschrift: 'Die wiederholten Gedanken pflegt man durch f o r t e und p i a n o, zu unterscheiden,' werd de echo-werking, een procédé, dat in de oude muziek van de 16e tot de 18e eeuw een groote rol speelde, fijn tot haar recht gebracht; Carl Smulders deed dit in zijn 'Ymnis et Numaine' op beteekenisvolle wijze opleven.[1)]

Van de solo-nummers heb ik een tweetal met onverdeelde vreugde aangehoord: de 'Tambourin' van Borghi voor Viola d'Amore zonder begeleiding, waarin Henri Casadesus de voortreffelijke eigenschappen van instrument en speler klaar deed uitkomen, en een compositie van Pergolesi voor contrabasso-solo met ensemble-begeleiding. Pergolesi's instrumentale werken zijn veel belangrijker dan men wellicht vermoedt, vooral zijn trio's hebben in muzikaal Europa grooten invloed gehad. De contrabas-variaties van Dragonetti over een wijsje uit Paesiello's Molinara (hetzelfde waarover Beethoven zijn kleine variaties in *G* schreef), had ik gaarne gemist. Hoewel met volkomen virtuositeit gespeeld, maakten de snel afwisselende zeer hooge (flageolet-) en zeer lage motiefjes den indruk van een buikspreker, die met zijn gefingeerde baby een dialoog voert: clownerie musicale. Voor het overige bestaat de contrabas-virtuositeit hierin, dat zij zich op het gebied der cello begeeft, hoofdzakelijk in flageolet-tonen. Ook Dragonetti was er beroemd door, dat hij de cello-partij uit strijk-quartetten op zijn bas speelde; een verstandig mensch zou daar liever een violoncel voor nemen, dat klinkt met

1) Men zie dit tijdschrift Nov. 1905 blz. 222.

minder inspanning altijd nog beter. Men vergete het bij zulke kunststukjes niet: de bedoeling de menschen in verbazing te brengen is en blijft een onartistiek streven. (Deze overweging kan ook menig modern componist een onaangenaam oogenblik bezorgen.) Bovendien hoort Dragonetti niet in deze periode thuis; hij was een modern contrabas-virtuoos en werkte als zoodanig nog in 1846 bij de onthulling van het Beethovenmonument te Bonn mee in de *C*-moll-symphonie. Hem in het derde deel van dit werk met twaalf collega's te hooren, is zeker de moeite waard geweest: hier was de virtuositeit in dienst van den genius.

Wat de instrumenten-questie betreft versta men mij echter wel: een clavecimbel (d.w.z. een instrument met getokkelde in plaats van geslagen snaren) blijft voor zoo'n oud ensemblemuziekje volstrekt onmisbaar. Een moderne vleugel slaat ook moderne strijk-instrumenten gemakkelijk dood. Het uit Parijs meegebracht clavecin van Pleijel klonk echter wat zéér historisch (nasaal en met bij-geluidjes). De Berlijnsche copie der vleugel die Silbermann voor Seb. Bach vervaardigde klinkt ook dun- ruischend, maar zonder humoristische bijmengselen. Naar het schijnt kan de moderne techniek hier ook wel iets doen, zonder aan het historische princiep ontrouw te worden.

P.S.

De lezer zal uit de Duitsche muziek-bladen hebben vernomen dat Beethovens opera L e o n o r e , de oorspronkelijke (eerste) gestalte zijner latere F i d e l i o , te Berlijn is opgevoerd. Het zij mij vergund den lezer mijner artikelen over de tweede en derde en, voor zoover zij bekend was ook over de eerste bewerking van Fidelio (De XXste Eeuw, Jaargang VIII, IX en X) er op te wijzen dat de beoordeelingen die slechts berusten op het hooren dezer oorspronkelijke vorm en het vergelijken hiervan met wat men zich van Fidelio-opvoeringen herinnert, geen waarde hebben. Een wezenlijk afdoend oordeel zal men zich eerst kunnen vormen, wanneer de door Dr. Prieger gereconstrueerde oorspronkelijke partituur zal zijn gedrukt, door minutieuse détail-vergelijking der beide partities. Dat de

afwijkingen der tweede bewerking hoofdzakelijk uit coupures in de eerste partituur bestaan, hebben wij door nauwkeurig onderzoek van Otto Jahn's publicatie reeds ervaren; dat de bekorting vaak een logische noodwendigheid en dus een verbetering was, zou ieder die zich door Beethoven's schetsboeken met diens compositie-wijze vertrouwd heeft gemaakt (een tot nog toe onbekend muzikaal notitie-boekje werd onlangs in de R i v i s t a M u s i c a l e vol XII door C. de Roda gepubliceerd) ook a priori durven aannemen; de vergelijking der tweede en derde Fidelio-bewerking heeft dit vermoeden in veel gevallen reeds onomstootelijk bevestigd, voor de andere moet Prieger's partituur worden afgewacht. Ook het hoofdartikel der jongste (4e) Beethoven-aflevering van ‘die Musik’ bezit geen actualiteit in verband met de Berlijnsche opvoering. Geen noot der hierin voorkomende muziekvoorbeelden vertelt ons iets uit de partituur van Dr. Prieger, alle citaten zijn zonder onderscheid ontleend aan Jahn's publicatie van het jaar 1851.

De verbeteringen in dramatisch opzicht die ‘Fidelio’ op de oudere Leonore vooruit heeft (de plaatsverwisseling van de aria en het duet in den aanvang, het wegvallen van het de handeling ophoudende terzet in de eerste akte) heeft men in de beoordeelingen die ik zag, niet gereleveerd.

Errata Corrigenda.

In mijn opstel over ‘Het jongste Orchestwerk van Carl Smulders’ Nov. aflevering 1905 moet op blz. 210 midden staan ‘September-aflevering’ (in plaats van vorige aflevering); op blz. 211: ‘zie blz. 209’ (in plaats van zie blz. 217); op blz. 215 midden is bedoeld: ‘zie blz. 326 September-aflevering’; op blz. 223 van boven leze men: ‘zie blz. 219’ (in plaats van ‘zie blz. 227’) op blz. 231 van onderen: ‘zie blz. 224’ (in plaats van ‘zie blz. 231’); op blz. 209 3e voorb. moeten de herstellingsteekens reeds voor de e e r s t e *f* der violen en hoorns staan; blz. 218, overal d i s ’ in plaats van *d*’; blz. 219 4e maat moet de 2e dis der hoorn een *d* zijn; blz. 220 2e regel van boven: zie blz. 216 (in pl. v. 224); blz. 234, 2e muz. voorb. *d* in pl. v. dis.

In de Sept.-aflev. 1905 verbetere men: blz. 335, laatste muz. voorb., laatste akkoord b e s (in pl. v.b.); blz. 336, koningsmotief, eerste twee akkoorden: c e s ’ (in pl. v. as') en b e s ' (in pl. v. b'). In de Dec.-aflev. moet op blz. 301 (van boven) het tusschen haakjes geplaatste w e g v a l l e n ; dit laatste is geen drukfout, doch een denkfout van den schrijver.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Karel van de Woestyne
(Vervolg en slot van het vorig Nummer).

III

Wij hebben gezien hoe het kind, in den Voorzang tot ‘Het Vaderhuis’, de vogelvluchten en het rijpen van de vruchten placht waartenemen. ‘De Boomgaard der Vogelen en der Vruchten’ heet nu zijn tweede boek. Er zijn in ieder kunstenaar twee machten werkzaam, die men de scheppende en de ordenende zou kunnen noemen. De eene is voortbrengster van beelden, de andere ziet ze smaakvol te rangschikken. Deze tweede, die heerscheres is in de zoogenaamd versierende kunsten, gebiedt over een groot deel van Van de Woestyne's gedichten. Een groot aantal beelden of beeldende uitdrukkingen zijn daarin die hun min of meer vasten zin hebben en die alleen met wat gewijzigde schakeering en saamstelling in tafreelen of gepeinzen worden meegeweven. Deze uitdrukkingen of beelden zijn bij hem niet, zooals soms bij De Regnier, langzaam ontstaan door de veralgemeening van eigen bizondere ervaring; ze zijn ook niet, zooals veel bij De Regnier, als het ware de beginselen van europeesche volksverbeelding, zooals hij ze bij dieper terugblik in het verleden van onze beschaving gevonden heeft; - maar ze zijn in hoofdzaak beginselen van de uit Frankrijk naar Zuid-Nederland gekomene Renaissance, beide zooals die vroeger was, en zooals die in onzen tijd in Frankrijk werd overzien. Het beeld van dien ‘Boomgaard’ is een Renaissance-beeld, zooals er in de zestiende eeuw Zuid-Nederland binnendrongen - alleen in het voor-

bijgaan zien we naar Van der Noots Eerste *Bosken* - en zooals er omstreeks 1890 ook weer leefden in Parijs.

Terwijl we dus niet willen nalaten een afstamming te erkennen die voor de vormen waarbinnen onze dichter zich beweegt beslissend is, wenden wij ons toch daartoe niet alléén, als wij het kunstenaarswezen zien willen dat zich in dit tweede boek openbaart.

In het tweede, meer dan in het eerste, is hij Kunstenaar. Om de wordings-geschiedenis van een liefde in dat boek uittebeelden heeft hij een nadrukkelijker vers en strenger strofen gearbeid, heeft hij volzinnen en gedichten verzonnen die meer innerlijke kracht, grooter zelf-beheersching en een rijkergeschakeerd aandoeningenleven behoefden opdat ze ontstaan konden, en heeft hij bovendien een oorspronkelijk-scheppend vermogen moeten ontwikkelen dat niet kan worden afgeleid, maar de verhouding uitdrukt tusschen hem en zijn liefde en zijn land.

Niet in het Opdracht-sonnet, waarvan de Liefde-toorts uit fransche handen in de zijne overging, maar wel in de onmiddelijk volgende Ernstige Liederen toont dit vermogen zich.

De ‘Boomgaard’ bestaat, behalve het opdracht-vers, uit drie afdeelingen, waarvan de eerste den overgang van eenlingschap tot liefde, de tweede die liefde zelf, de derde haar lof en bespiegeling kennen doet. De overgangstijd nu wordt verzinnelijkt in vijf Ernstige Liederen, een gedicht De Jongste Sater, een Liefdezang, en ten slotte De Voorspelling die naar de dadelijke toekomst wijst.

Er is goede reden voor, dat we van dit boek de afzonderlijke gedichten nauwkeuriger beschouwen dan van het vorige. Van de Woestyne is van huis uit meer iemand die zijn gevoelens en ideën in verzen werkt, dan een schrijver van schoon-gebouwde gedichten. Hij gaat uit van een aanwezigen voorraad: gewaarwordingen, indrukken, gedachten, verbeeldingen, - en vult daarmee een kader, dat in den beginne vrij los mocht zijn. Die losheid heeft - ik zei het al - nu opgehouden. Hij tracht zijn gegevens scherper te scheiden, strenger te begrenzen, en in zijn strofen-vormen toont zich dat. Er is meer kunst, en dus ook meer aanleiding tot een oordeel over kunst. Het is onder dien aandrang, dien de kunstenaar door zijn werk op ons uitoefent, dat wij ons schrijven van een karakteristiek in een kritiek veranderen.

Hoofdzaak in de kunst van Van de Woestyne is de lijn, - de lijn en haar schoone bewegingen. Ook daardoor toont zich zijn fransche oorsprong. Noordelijker dichters hechten meer aan den bouw. De schoonheidsontroering is bij hen een innerlijke eenheid, die, wanneer ze uit elkander groeit tot woorden, in de evenredigheid en de doelmatigheid van haar denken zichzelf zichtbaar maakt. Zuidelijker zangers doen anders: hun schoonheidsgevoel is onafscheidelijk van schoone lijnen die ze buiten zich gezien hebben. Zij voelen zichzelf als het ware een telkens veranderende eenheid van schoone lijnen en bewegingen. Die lijnen en bewegingen weer te geven, eenvoudig en groot, of verwonden, grillig desnoods, dat is wat hen het meest aantrekt; en zoo levert hun kunst een kontrast tot de onze op, waaraan we ons gaarne herkennen willen.

Lezen we nu het eerste van de Ernstige Liederen, dan zien we dadelijk wat in die strofen de deugd en het pogen is.

> Gekomen met een zoeten mond
> waar kindsheid heen ons zingen zond
> als blijde bedelaren,
> was onze honger goed als brood,
> en zagen we in tergloozen nood
> een makker onzer jaren.
>
> Maar 't leven sloeg met stille speer,
> in ieders zijde een eigen zeer.
> Wij hebben 't bloed gezógen;
> een lách heeft onzen smart gekoeld;
> - maar w' hebben in de wond gevoeld
> 't geraamte van onz' logen...
>
> Aldus, van 't zinken wèl bewust
> in 't drab van onze' onzaalgen lust,
> met jammrig-nutlooze armen:
> gaan we door 't misten onzer jeugd,
> - barmhartig om onz' koele vreugd
> en lieflijk-wrang erbarmen.

Ieder die dit in zich opneemt zal voelen dat van het eerste tot het laatste woord de volkomen bevrediging in de lijn ligt. Niet een gedachte lijn, maar een lijn die vleesch van stemklank

heeft, die een levend lichaam is van klanken, en die in dat lichaam glanzen en schampen, schaduwen en kleurschakeeringen doet zien. Maar tevens wordt men zich bewust dat het beeld van de door het leven gewonde blijde bedelaren niet als een uit zichzelf ontwikkelde idee voor ons staat, maar door een verscheidenheid van verschillend-*soortige* elementen ons voelbaar wordt gemaakt. Verschillend-*soortig*. Want zoo zal men zich het leven dat, met stille speer, in ieders zijde een wond slaat, duidelijk voorstellen, maar wanneer men een oogenblik later ditzelfde doen wil met het in de wond gevoelde geraamte van hun logen, dan kan dat niet; dan kan men zich dit enkel door een gedachte-betrekking *duidelijk maken*, door de gedachte-betrekking namelijk die tusschen 't gevoelde lichaamsgeraamte en hun innerlijke onwaarheid wordt verondersteld. Evenzoo, en nog dichter in één volzin-deel saamgebracht, is het zinken met jammrig nutlooze armen zichtbaar, maar niet in den drab, wanneer die de drab van hun onzaalgen lust wil zijn.

Ik bedoel deze ontleding niet als blaam. Het is duidelijk dat de dichter ons niet brengen wil in de sfeer van de uit zichzelf opgroeiende zichtbare verbeeldingen. Hij wil ons houden in een toestand tusschen voelen en verbeelden in, een toestand van beseffen, gewaarworden, getroffen en bewogen zijn, bewogen vooral tot meegaan, meeleven in de bewegende lijn van zijn schoonheid. Ons *blijven bij een beeld* wenscht hij niet; hij zoekt ons te doen *volgen in zijn gevoel*.

Met het eerste van de Ernstige Liederen gelukt hem dit beter dan met de andere. Waar zooveel verschillend-soortige aanduiding in strooming moet gebracht worden is de kans groot dat soms matheid en gewrongenheid blijkt. Zoo is van het tweede gedicht de eerste strofe zeer schoon:

> Ik was een goeden zoon gelijk
> die, in zijn vaders vredig rijk,
> met zoeten lach, en koninklijk,
> de heerden hoedde;
> - Tháns ben ik als een gast, die gaat
> met strakken ernst in zijn gelaat,
> maar wringend onder zijn gewaad
> zijn hart ten bloede.

doch, als wij daarop als tweede strofe lezen:

> Ik ben niet meer het ledikant
> waar rusten mocht gerust verstand
> en, tusschen zeekren wetens-wand,
> zijn leden strekte,
> en sliep gelijk een slapend kind,
> tot lente-nieuwere aandachtswind,
> met blijde wenken, welgezind
> zijn waken wekte...

dan voelen we dat we gevallen zijn en dat niemand zonder zich geweld aan te doen deze mededeeling in den toon van den voorafgaanden uitroep kan nazeggen. Hoewel de twee volgende strofen beter zijn wordt die toon in zijn volheid toch niet door hen bereikt.

Evenmin wordt, na het aardige versje dat het derde gedicht is, in het vierde de toon zonder haperen volgehouden; terwijl in het vijfde, rijk als het is aan soms prachtige indrukken en forsche ontroeringen, juist door dien rijkdom de gedegenheid schade lijdt.

Onmiddelijk daarop evenwel zijn de gedichten De Jongste Sater en Liefdezang groote en geslaagde werkstukken.

Het laatste en stoutste optreden van den eenzelvige, op het oogenblik dat hij het Leven vermoedt waaraan hij zich verliezen zal, is De Jongste Sater een stroom van vier-entwintig vier-regelige strofen, zesvoeters met beurtelings vrouwelijk en mannelijk rijm, en een stroom die van het begin tot het eind met onverminderde forschheid de gedachte van den dichter draagt. Die gedachte is klaar, lenig, zeker van zichzelf en met een menigvuldigheid van schoone en treffende verzen. De verfijnde glanzen van genietende gewaarwording glijden er evenzeer over als zich de breede tyrannieke gebaren erin uithouwen. Het is de eerste arbeid wáarin ik den kunstenaar Van de Woestyne boven zijn eigen leven zich zie oprichten.

De Liefdezang, nog altijd de liefde die een gemeenzaam gaan is van twee eenzelvigen. Maar een verandering is toch, dat nu niet een gaan naar den Dood, doch nadrukkelijk naar de Liefde wordt uitgesproken. Volgt men de tien strofen waaruit dit gedicht bestaat, dan bemerkt men in hoe-

verre het een nieuwe poging is na het vorige. In haar zeven zes-voetige regels, heeft elke strofe niet meer dan één rijmenpaar. Dit is een eenvoud die ook in het geheele samenstel wordt voortgezet. Vijf strofen zijn vijf gelijk-loopende volzin-deelen: Zoo gij - zoo gij -, en zoo ge -; terwijl door de twee laatste regels van de vijfde: kom dan tot mijn gelaat - die reeks gesloten wordt. De vijf volgende noemen op wat der komende geboden wordt: Mijn kunde - Mijn lach - mijn huis -, terwijl bij de middelste daarvan en bij de laatste de roep van Kom wordt herhaald.

In dit gedicht, dat eigenlijk zoo goed als één volzin is, geloof ik dat Van de Woestyne zijn verlangen naar een groot en eenvoudig lijnverloop bevredigd heeft. Als dan ook na een samenspraak, De Voorspelling, waarin het vermoeden geuit wordt dat zijn nu komende levens-richter niet de Dood maar de Liefde zijn zal, de tweede afdeeling van het boek opengaat, dan verwachten wij niet zijn kunstenaars-streven onveranderd te zien voortgezet.

Het blijkt al dadelijk dat een mildere toon is aangeslagen:

> Dit is het huis dat niemand heeft ontsloten;
> Dit is het venster dat geen morgen zag...

en het kost hem geen moeite om in dit eerste gedicht zuiver zijn gedachte uit te drukken dat hij de liefde, die nu misschien nadert, toch niet tegemoet wil gaan. In het volgende is het de nadering, in het derde de laatste draling, in het vierde de verzoening, in het vijfde de overgave. Het zesde zingt voor het eerst den lof van de geliefde. Al die gedichten zijn goed: de gedachten waar het om gaat, zijn in gevoelige verzen voorgedragen. Maar de daaropvolgende van deze Stille Zangen zijn beter. De voelbare mildheid van den aanhef wordt verdiept tot aandoening en het wordt daardoor duidelijk dat ook op het vers nieuwe bedoelingen inwerken. De stem zoekt niet macht en grootheid, maar indringende fijnheid, om het ook het teerste en bizonderste te kunnen overdragen. De geest wordt, inplaats van breed en eenvoudig, dartel en speelsch.

De hier bedoelde gedichten geven nog maar het begin daarvan, maar een begin dat goed hoorbaar is.

Wat ben ik dan een vogel in de schemering?...
ik ben verliefd, o mijne vriende', en, wijl ik zing,
hoor ik den avonddauw uit zware beuken leken
en, dof geplets, de rillend-diepe stilte breken; -

of:

Wat is het goed aan 't hart van zacht verliefd te zijn,
zijn luimen naar een verre' of naêren lach te meten, -

en dan het volgende:

De Bruid zegt:

Hoe wordt mijn lippe week
van honig-smaak?
- 't Is of 'k met tanden-reek
uw tanden raak...

Hoe zijn uw oogen klaar
van vreemden schijn!
'k Zie er me levens-waar
spieglend in zijn...

'k Hou mijne leden, als
ware ik beschaamd...
- Uw adem, om mijn hals,
die zoelig aêmt...

- Is het een lente-gloed
die door me gaat?
Hoe toch uw strak gelaat
me rillen doet...

...'k Voel me zoo vreemd, - zoo vreemd
bevangen zijn...
Uw stille stemme fleemt
als zoeten wijn.

Dit teedere, zoetere, - en dan ook weer dit meer rustige en milde, tracht zich nu mede in de langere gedichten van deze afdeeling te uiten. Hoogere Zangen heeten ze. Het eerste ervan is vooral merkwaardig om de slingering, den dans

als het ware, waarin de lijn van het gedicht gebracht wordt, en die dans heeft tevens haar figuren in de voorstellingen van het gedicht.

> Hoe leven in mijn oog, bij glanzen en verglijden,
> als in stil-lichtend tin,
> uw weifelende beelde', o leven en o lijden,
> en gij, o min...

Dit is de strofe, waarvan er achtien zijn. Van deze volgen er acht, verdeeld over een voorstelling van de vier jaargetijden, niet alleen ieder getijde op zichzelf, maar ook elk naar vorig en volgend zich toekeerend. Met de tiende strofe neemt de volzin de gedachte van de eerste strofe weer op, maar om eerst nog, nu in zes strofen, de Vergetelheid te gedenken die de Dichter een tijdlang liever dan een vernieuwd leven gewild had. Het is dus de zeventiende strofe waarin voor de tweede maal tot de grondgedachte van de eerste wordt teruggekeerd, waarna in de achtiende de Liefde en eerst na de Liefde de Dood wordt begroet.

Deze dans, waarin de gedachte van de gedurige herhaling der levensbeelden tusschen de dansende jaargetijden en voor den achtergrond van zijn eigen verlangen naar vergetelheid zich heen beweegt, om met een glimlachend uitzien naar Liefde en Dood te eindigen, is dus een nieuwe uiting van den lijnkunstenaar, die nu zijn schoonheid niet in stroom en eenvoud, maar in maat en verwondenheid zoekt. Het gedeelte dat de seizoenen beschrijft is er zeker het best geslaagde van. De Regnier's voortreffelijke gedicht Le Verger heeft een dergelijk om en omwinden van gestalten in de voorstelling van de Drie Vrouwen, die hij drie keer en telkens in omgekeerde orde door zijn beschrijving voor oogen brengt. De lust iets overeenkomstigs te doen, kan Van de Woestyne hebben aangelokt, maar overigens is zijn gedicht met het fransche niet vergelijkbaar.

Het volgende van de Hoogere Zangen is voornamelijk belangrijk omdat het aan de Leie gericht is. Deze stroom, die breed en stil, met bochten door het schaars-, maar schoonbeboomde Oost-Vlaanderen gaat, krijgt hier in het boek zijn

ware afbeelding. In breede kronkels, vol van ontroerende spiegelingen vaart hij door zeventien strofen, elke (behalve de laatste die met een korter vers eindigt) van vijf zesvoetige verzen. De stroom is het beeld van het leven van den dichter geworden, die zich nu niet meer alleen gevoelt.

‘Gelaten in dit stil geluk’ zingt hij dan in het volgende zijn liefste en zijn land toe:

> Gelaten in dit stil geluk,
> naast u, die mij misschien bemint
> en die 'k misschien geloof, o kind;
> naast u, mijn land, dat veilig waart
> voor deze liefde een liefde-gaard;
> - in ons drie-eenige eenzaamheid
> vergeten bloemen in de tuinen van den tijd; -
>
> O mijne vrouw, o mijn goed land,
> ik voel me uw kind, ik voel me uw heer; -

en daarmee trekt hij voor ons de grondfiguur van zijn boek, en van zijn leven zooals dat nu geworden is.

Het lange gedicht 'waar deze reeks mee eindt heeft een vasten, kalmen gang en zijn geluk wordt er rustig in uitgezeid.

> - Er stierf iemand in mij die hiet mijn eigen-zelven...

En weer is het een samenspraak: Epithalaam, waarmee de afdeeling, de tweede van den ‘Boomgaard’, gesloten wordt.

De derde bevat tusschen eerst Zes Idyllische, en later Vier Idyllische en Twee Epigrammatische Gedichten, de lange samenspraak De Dubbele Nachtegaal.

Niet in de liefde kan het heele wezen van den dichter worden uitgestort. Hij is *strijd* - we zagen het vroeger al - tusschen den gemoedelijken Vlaming en den kuischen eenzelvige. En die strijd herhaalt zich ook hier. Niet enkel het vaste van zijn verzekerd geluk mag zich nu in harmonische volzinnen uitspreken, maar ook de aarzeling is er, de beangstheid, of toch misschien dat geluk niet blijven zou.

Zeer harmonisch is zonder twijfel een volzin als de volgende. Wanneer Van der Noot voor het eerst den renaissance-volzin

in het Vlaamsch wist na te bootsen, laten wij dan erkennen dat hij er nooit een als dezen gaf.

> Gelukkig wie zijn drift de toomen heeft gegeven
> die buigen, gracielijk, ter handen eener gâ;
> hij wandelt als een peerd, verdragend, door het leven,
> dat streels een geerge zweep om zijne flanken ga.
> Zij stiere of vleie of striem': hij stapt, gelijk in ijver.
> En zoo de bremm'ge bronst door hem zijn toortse torst,
> hij weet: zijn meester kent den weg en vindt den vijver
> die koele kenen bijt in zijn gezoenden dorst.
> Zijn manen trest een zorg, die tallemt in 't behagen
> van cierend-traag te drale' om 't rillen zijner huid;
> maar hij en schudt den rug, want kent hoe zijn verdragen
> hem warmere, ten stalle, en beetre rust ontsluit...
> - Aldus uw lust, o vrouw, om de' ouden driften-draver,
> wien zoet regeeren thans de zekerheden meert.
> Gelijke hand die ment koor mild de beste haver;
> eenzelfde wil die voert is die het vallen weert.

Dit is het beste stuk van de Zes Idyllische Gedichten die voorafgaan aan De Dubbele Nachtegaal.

Dit grootere werk heeft het allermeest de gevoelsverfijning waardoor Van de Woestyne erin slaagt zijn volzinnen de dragers te maken van aandoeningen en stemmingen die den dag en het dag-uur wonderlijk warm en kleurig gevangen houden.

> De stilte regent. 't Geuren teedere anjelieren.
>
> Men schiet op musschen, dof...
>
> De menschen slapen. Witte zon. De bijen beven.

Hoor ook dit vers:

> De morge' is fijn geweest van kiesche zoetigheden.

Is dit niet zoo innige verfijning als door klanken te bereiken is?

Terwijl het tweegesprek tusschen de beide nachtegalen, de eene aarzelend en vreezend, de andere rustig en zeker, streng

wordt doorgevoerd, beweegt er omheen die warme lucht en stilte van het zomermiddaguur.

Verschillende elementen van Van de Woestyne's wezen zijn er tot een goed en evenwichtig gewrocht bijeengekomen.

Na deze saamvatting en uitbeelding zijn dan ook de volgende Vier Idyllische Gedichten de ongestoorde lof van Vlaanderen, zijn vlaamsche leven en zijn liefste. De dood zelf zal nu, als hij aan het einde komt, welkom zijn.

Door Twee Epigrammatische Gedichten wordt ten slotte de vermelding van den dichter en zijn vrouw met twee vriendennamen saamgestrengeld.

Niet noodig is het de nu volgende Vroegere Gedichten te beoordeelen. - Karel van de Woestijne heeft van de jongere dichters den stoutsten worp gedaan: hij zal er nog stoutere doen.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeeling

Meer ruimte!
School en Leven, door R.P.J. Tutein Nolthenius, Haarlem. - H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Op de reeks artikelen gaat een Inleiding vooraf.

Er in staat, welke van de opstellen de aanleiding is geweest tot het schrijven der overige. Verder, wat ze samen beögen:

‘Er heerst in 't onderwijs een euvel. Het heeft de gang van de maatschappij niet gevolgd. De maatschappij, op technies gebied krachtig ontwikkeld, laat andere eisen gelden. De leidende mannen van het onderwijs voelden dit wel, maar zochten als eenzijdige boekengeleerden de oplossing in een eigen richting, waaraan de techniek vreemd bleef. Het technies element had geen stem in 't kapittel, en zodoende dwaalt het onderwijs, in plaats van zich aan te sluiten aan de praktijk, steeds verder in een geleerde richting af, en werkt des te noodlottiger op de voedsterling. Veel verschijnselen wijzen op de kloof tussen het wezen der school en haar bestemming; de bandeloosheid van de zijde der leerlingen, lusteloosheid van de zijde der leraren; gebrek aan steun bij de ouders verklaren dit gebrek aan evenwicht.’

‘Dit alles dient anders te worden. Doch hiertoe is nodig een hervorming van het onderwijs, welke dit beter doet aanpassen aan de eisen van het leven; een hervorming, welke zich niet tot een enkele trap van onderwijs mag bepalen, doch zowel het lagere als het hogere, het middelbaar als het vak-onderwijs geheel moet herzien.’

Een technicus ziet de zaak het liefst van zijn kant, en zal

dus ook de verbetering zoeken in een techniese richting. Waar de heer Nolthenius dan ook voor pleit, is de invoering van de handenarbeid op onze scholen, 't zij als integrerend deel van 't lager onderwijs, als middel tot ontwikkeling, - 't zij als voorbereiding van het praktiese leven. De verschillende artikelen steunen z'n pleidooi.

Ons inziens is de handenarbeid als beginsel der zelfwerkzaamheid slechts betrekkelik een panacee voor de aangewezen kwalen. Het euvel zelf: gebrek aan evenwicht tussen de eisen van de tijdgeest en de geest die nog in 't onderwijs voorzit, heeft een diepere ondergrond, en vraagt dieper ingrijpende veranderingen dan bloot techniese voorzieningen.

Niet, dat men om die reden zich zal onthouden, om met ‘handelend aanschouwen’ zo veel mogelik toenadering te brengen tussen de school en het leven. Elke maatregel in die richting zal de jeugd ten goede komen. Ganse klassen van 12- à 13-jarige jongens zijn reeds tam gedoceerd. Een heel mensengeslacht is in die mate vernatuurkundigd, dat de liefde voor de natuur er door in sluimering ligt. Doch 't is niet alleen het jonge kinderleven dat gedrukt wordt. De schoolwereld in z'n ganse omvang lijdt aan malaise. Er heerst ontstemming, wrevel. De voormalige geestdrift voor een bezielend beginsel is ontaard in afwijkende neigingen voor bijkomstige vraagstukken, die zich node aan het zuivere principe laten verbinden door het wel wat rekbare koord van ‘*Het welzijn van het Kind*.’

De heer Nolthenius zal er dus wel aan doen, de zaak vierkant in 't gezicht te zien.

Voor de toeschouwers doen zich in de onderwijswereld drie verschijnselen voor:

De tegenkanting tegen de inhoud van het onderwijs, het *wat* en het *hoeveel*.

De tegenzin in de leerwijzen en in de methodiek in 't algemeen.

De ontevredenheid tegen de regeling van 't onderwijs bij Wet en Verordening welke de gewraakte toestand bestendigen.

Het laatste verschijnsel, dat oorspronkelik als hefboom voor zuiver paedagogiese doeleinden dienst moest doen, heeft de

beide eerste bewegingen, waaruit het geboren werd, voor het uiterlijk op de achtergrond gedrongen. Niettemin ontlenen alle drie hun ontstaan aan één en dezelfde bron.

De kracht, die de gehele onderwijs-beweging drijft, is het vrijwordend individualisme.

De mens wil z'n levenskracht en z'n levensgeluk weer ontlenen aan zich zelf.

Hij wil de goddelike kiem in hem laten ontwikkelen tot z'n volle wasdom.

Deze ontwikkeling is 't, die het eerste en zuivere princiep in deze beweging wil bevorderen.

Het wil het individu leren z'n diepste leven aan zich zelf te opénbaren, en langs de kritiese weg het die vermogens leren gebruiken, waarmee het zich dat leven op de eenvoudigste en natuurlikste wijze bewust wordt.

De beweging heeft een ethiese grond.

Zij zoekt de innerlike verdieping langs de paedagogiese weg van de heuristiek, met de rechtstreekse daad als materiaal.

Want dit verschil maakt de nieuwe School met de bestaande.

De nieuwe School wil het leven laten groeien van binnen uit, omdat zij weet, dat alle leven van binnen uit moet geschieden, en dat alleen door de verdieping van zijn innerlik leven het schepsel zijn verwantschap met het Onzienlike en Eeuwige kan herkennen.

De oude School neemt de opvoeding overwegend aan de buitenkant, brengt uitwendige kennis aan, leert het schepsel zijn vermogens slechts op eenzijdige wijze gebruiken, surrogeert datgene Wat de nieuweren individueel leven noemen, door het aanprijzen van levensvormen van gezaghebbende meesters.

Want niemand kan zich zelf worden alleen door nà te groeien in de vormen van anderen.

En niemand kan zich zelf vinden in de bloot uiterlike waarneming van de buitenwereld, of met het enkel doorvorsen van de dingen der natuur.

En daarom gaat de konsekwentie van 't streven der nieuwe Onderwijs-mannen rechtstreeks in tegen het materialisme en het intellectualisme van de 19de eeuw.

Tegen het overwicht van het intellect komt op de nieuwe Tijdgeest, en vraagt gehoor voor de rechten van de zo lang verwaarloosde ethiek.

De geest van de Onderwijs-wet is in zijn oorsprong alreeds, en verder in zijn 19de eeuwse ontwikkeling, zuiver rationalisties. Het lang verjaarde beginsel, dat er in werd neergelegd, is, dat kennis vrij maakt, en tot het geluk der volkeren voert. Het was de dwaal-leus der toenmaals oplevende ‘Aufklärung,’ die wegens haar militant karakter hoe langer hoe meer waarde ging hechten aan de wetenschap als krities resultaat, en zich beijverde, door middel van de School, dit strijdmateriaal aan het nageslacht te verzekeren.

Het oud-Liberalisme is dood, doch zijn geest waart nog door de Wet en 't Wetties onderwijs.

En zijn eenzijdigheid heeft zich duidelik zichtbaar gewroken.

Niet toch door de kritiek verkregen wetenschappelike uitkomsten, had de Volksopvoeding nodig.

Maar wel heeft zij nodig de kritiek als de daad, als uiting van 's geestes vermogen.

Niet de vrucht is het leven, maar de groei.

De volks-opvoeding vraagt de opvoeding van de ziel van het Volk.

En 't is alleen door 't krities waarnemen en weergeven van de groei zijner ziel, dat de mens zijn plaats als Gods creatuur in het Heelal terugvindt.

Tussen de geest van de Onderwijs-wet en de Volks-ziel gaapt een klove.

Intuïtief staat het Volk in zijn niet-vereduceerd en onbedorvenste wezen àf van de eenzijdige, met dood kapitaal scharrelende school des verstands.

Tegen de geest van de Wet gaat het dus.

En bijgevolg tegen de toestand van 't Instituut der opvoeding, zoals dit zich onder de auspiciën van 't wettelik Toezicht en volgens de rationalistiese konsekwentiën van het oude principe heeft ontwikkeld.

Tegen de ‘leervakjes,’ de uitgegroeide takken van eenzelfde wortel, doch van die wortel verstorven.

Tegen de verstijvende Schoolmethodiek, welke de leerwijzen en den inhoud dier ‘vakjes’ op minutieuse manier verpeutert en uitpunt.

Want wat was in de laatste tijden het geval?

Dat, voor 't gemak van het Toezicht, de controlerende Autoriteit van de kant van 't Instituut een verwijzing naar algemeen bekende, door den druk openbaar gemaakte leerwijzen vroeg.

Immers, doeltreffender achtte zij het van de verschillende scholen gedetailleerde programs in handen te hebben, dan dat zij, van courante leerwijzen verstoken, zich alleen door voortdurend klassenbezoek op de hoogte had te stellen van het *wat* en het *hoe*, dat er wordt onderwezen.

Vandaar op de leerplannen der scholen de uitgewerkte ‘methodes’ voor alles en nog wat.

Vandaar het voor de hand liggende streven, om in een zelfde ambtskring de verschillende scholen te schoeien op een en hetzelfde plan.

Doch wat de gevolgen er van konden zijn, bedacht men niet.

Het vinden van eigen wegen werd afgesneden.

De oorspronkelijke scheppingskracht kwam niet tot haar recht.

De tusschengedrongen ‘methode’ hield de persoonlikheid van de opvoeder latent.

De arbeid, waarvan het ideaal steeds de afdruk van een individuële stempel moet blijven, dreigde zonder uitzicht op karakteruiting en karaktervorming, te worden een ergernis.

Beangstigend werkte op vrije naturen, te moeten ingaan binnen de donkere poort van de sleur.

Maar 't ergste is wel dit:

Voor de leerlingen sluiten de geschreven methodes de werkelike omgeving, waarin dag aan dag het onderwijs zijn handelingen en zijn aanschouwingen zou moeten putten, ten enemale voor de ogen af, en dringen aan 't gedachtenverkeer tussen jeugd en opvoeder een willekeurige door vreemde handen geknutselde wereld als ‘methodies’ werkmateriaal op.

Is het te verwonderen, dat er stemmen opgaan voor de induviduele vrijheid als opvoeder?

Is het vreemd dat men zich wringt tegen een wettelikheid, die deze doding bestendigt?

Zou bij een vrijere reglementering en bij minder uniformiteit, een leerorganisatie niet beter zijn, waarbij meer rekening kon worden gehouden met de ontwikkeling van de nieuwere paedagogiese inzichten, en 't persoonlik initiatief van de onderwijzer zijn oude rechten herneemt?

Daar is nodig een ganse reformatie.

Een losmaking van de wettelike werkheiligheid, en van het rationalisties verzuurde en verouderde wetsprincipe.

Een losmaking van de uitwendige schijngeleerdheid, en het voor altijd afzien van een gemeenschappelike grondslag met het voorbereidend wetenschappelik onderwijs.

Een aansluiting aan de daad en aan de praktijk; aan 't elementair bewerken van grondstoffen in 't algemeen, waarbij, onder 't afsnijden van de vormelikheid en de verstandelikheid, die van buitenaf vernist, de aanschouwing wordt omgezet in de daad van de hand, en het jonge individu, door rekenschap te geven bij de analyse van de daad, zich lere gewennen aan het juist weergeven voor de indrukken van zijn gemoed.

Want de daad is eerst daad, als zij wording krijgt in het Woord.

En geen verinnerliking van de mensenziel is mogelik, dan langs de weg van het zich zelf nauwkeurig beluisterende Woord.

Daarom zal ook de nieuwe weg gebaand worden onder de banier van het NIEUWE TAALONDERWIJS.

* * *

Wat het boekje van den heer Nolthenius betreft, het heeft, bij gemis aan éénheid en plan, toch de goede zijde, dat het, in de verschillende schetsen, voor hen, die het Nieuwe in zijn met liefde geschreven onderwerp op willen sporen, werkelik aanwijzingen bevat, dat ook de schrijver bij een *handelend aanschouwen* deze twee uitkomsten in 't verschiet hoopt te zien:

de wakkere handvaardigheid onzer knapen en meisjes enerzijds,

ten andere de ontplooing van 't warme kindergemoed, benevens de winst die het belooft voor een opgewekter werklust in 't schoolleven zelf.

Zeer zeker.

Doch beter dan de loot op de oude stam te enten, plante men hem in een vrije, door 't zonlicht beschenen grond.

J. KOOPMANS.

Maxim Gorki
Door
Is. P. de Vooys.

Geen kwaal, die 't lichaam sloopt, noch vrees
voor heerschersboei kan Gorki's geest beteug'len.
Hij ziet zijn volk, ontplooiend vrijheidsvleug'len
als jonge vogel op den rand van 't nest.
Bij 't eerste pogen piept zich 't keeltje heesch
en 't lijfje tuimelt neer, eer 't even rees.
Nu brengt hij 't zacht terug naar 't hooge nest
en uit een teed're hand zijn moeddorst lescht.

Zoo ging hij tot de Petersburgsche mannen
die winternacht, na 't al te bloedig beed'len
voor 't czarenhuis; door wreede honende eed'len
van lafgevluchten vorst bedeeld met dood.
Die nacht, toen woedende angst niet kon ontspannen
sprak Gorki tot het moedig hart dier mannen,
en wees hen vrijheid, die door 't bloedend rood
aan Rusland's kim als zonnebode ontsproot.

In Moskou's oude en nauwe straten streed
vier dagen lang een troepje te vroeg wakk'ren;
zij waanden vlam te zien door 't walmend flakk'ren
van vrijheid in de drommen der soldaten.

Hun neerlaag stijfde dwang, en vreezen deed
weer 't volk kozakkenknoet, zoo duldloos wreed.
Toen, bevend, Gorki schreef, hoe Moskou's straten
nog heev'ger 't volk den dwing'land deden haten.

Den eersten maal, dat in die donk're nacht
onrustig klopte 't hart der mannen die verzaam'len,
weetloos wat enk'len in hun zuchten staam'len,
wierp Gorki 't woord dat in elks leven beeft.
Dus werd bij hem een oproerplan verwacht,
gezocht vergeefs, toch teert de cel zijn kracht.
Diep zielsontzag hem vrijheid toen hergeeft,
ontzag voor ziel, waarin 's volks vrijheid leeft.

Eer 't jaar verging klonk weer zijn moedig woord;
nu niet in nacht, maar onder de open heem'len
van 't wijde Russisch veld, waar werkend weem'len
de mannen, die hij kent en diep bemint.
Weer sprak zijn stem wat tot hun ziel behoort;
weer heeft die vrije stem ook ons bekoord;
Gorki is 't volk, dat 't leven nieuw begint,
zoo moet hij 't roepen, dat de vrijheid wint.

De kleine Johannes
Derde en laatste deel.
Door
Frederik van Eeden.

XIX

Op weg naar de vergaderzaal kwamen zij langs het koninklijk paleis. Daar waren alle ramen licht, want juist was er weer een feestmaal achter den rug, en het huwelijk dus weer een stapje naderbij. De lakeien keken, met geringschattend glimlachen, uit de vensters naar de opeengedrongen menigte. De huzaren zaten recht op hun paarden voor 't paleisfront, de karabijn op de heup. De menigte riep, ze wilden het bruidspaar weer zien buigen.

En waarlijk, na eenigen tijd, daar gingen de balkon-deuren open, en precies als de koekoek uit een koekoeksklok, bij uurslag, kwamen de Koning en Koningin op 't balcon, en begonnen te buigen, - maar veel méér keeren dan de klok uren sloeg. Toen had de menigte haar zin en juichte tevreden. En Johannes voelde ook duidelijk een tinteling van geestdrift, maar daarbij meelijden, want het leek wel of de menigte er vermaak in vond, die twee arme menschen altijd maar te laten buigen, zonder te vragen of zij daar zelf wel veel neiging toe hadden, zoo vlak na 't eten, en na een drukken dag.

In de protestvergadering was het zeer vol en warm. Het volk stond te dringen aan de ingangen. Daarbinnen zag men, boven een nevel van tabaksrook, Dr. Felbeck zitten aan een tafel met groen kleed. Voor zich had hij een zwarten hamer en een karaf met glazen. De tafel stond op een tooneeltje tusschen coulissen, voorstellende een bosch bij maneschijn.

In de zaal was het druk en rumoerig. Overal schreeuwden de colporteurs, met hun weekbladen en brochures, steeds met denzelfden galm aangeprezen: ‘Koopt de Baanbreker, drie cent!’ - ‘Troon, beurs en altaar, of het dievencomplot ontmaskerd, één cent!’ - ‘De Gods-pest, of de oorsprong van alle bederf, één cent!’ - ‘Wie zijn de moordenaars? twee cent!’

Dr. Felbeck keek met zijn donkere stekende blikken de zaal rond, als een veldheer, die het slagveld overziet. Soms praatte hij even met den voorzitter-partijgenoot, die naast hem zat, blijkbaar over dezen of genen voorstander of tegenstander, dien hij opmerkte onder 't publiek. Soms ook knikte hij glimlachend naar iemand in de zaal.

De deuren werden gesloten, niemand kon er meer bij. Een paar gehelmde politie-agenten vatten post bij de deur.

De voorzitter, een net jong heertje, zette zijn lorgnet recht, vatte den ouden voorzittershamer met de linkerhand, klopte op de tafel en sprak een paar woorden. Langzamerhand werd het stiller. Toen rees Dr. Felbeck overeind, met twee handen op den tafel leunend, het hoofd in de schouders, als een kat die op springen staat. Dan zich geheel oprichtend, keek hij eenige malen, uitdagend en zeker van zijn zaak, langs de reien van toehoorders, en begon: ‘Kameraden!’

De rede duurde anderhalf uur. Wat hij zeide, kwam vrijwel op hetzelfde neer, als hetgeen hij bij de eerste ontmoeting met Johannes gezegd had. Het vertrapte proletariaat moest zich eindelijk ten strijde aangorden tegen den onderdrukker, tegen de vermolmde burgerlijke maatschappij, tegen de heeren van de brandkast, die gesteund werden door soldaten, geholpen door priesters, en vertegenwoordigd door de kroon. Het volk moest zich bewust worden van zijn macht. Want het volk was de oorsprong van allen rijkdom en aan het volk behoorde de toekomst. Als de arbeiders zich maar vereenigden, zouden zij de wet kunnen stellen. Zij waren toch verreweg de meerderheid. Zij moeten het parlement vormen, de soldaten kommandeeren, de opgezamelde rijkdommen bezitten, en dan zouden ze betere wetten maken en de heeren hun onverdiende voorrechten ontnemen. Dan zou er een tijd komen van ware vrijheid en broederschap.

Daarbij rekende Dr. Felbeck uit, hoeveel guldens de koning elke minuut te verteren had, en hoe gansche arbeidersgezinnen een week moesten leven van niet meer. Hij toonde aan, hoeveel menschen er voortdurend hard moesten werken, om al die pracht en feestelijkheid te betalen. Hij vertelde uitvoerig hoe de rijken leven en hoeveel kostelijks ze hebben, en hoe toch ieder mensch recht heeft op al dat moois en prettigs. En met tranen in zijn stem vertelde hij dan, hoe de arme daglooner moest rondkomen van zijn schamel loon.

En hij zeide dat de arbeider moest leeren zijn vijanden te haten, en zich niet laten paaien door zoetsappige vrede-preekers, die betaald worden door de rijken. Want dan konden ze wel in de ellende blijven. En ze moesten toch eindelijk ook een deel van 't plezier hebben, zij, die altijd maar aan 't kortste eind hadden getrokken.

Al wat Dr. Felbeck zeide, werd gretig aangehoord. De luisteraars werden steeds aandachtiger, en de spreker steeds heftiger. Telkens barstte gelach los in de menschenmassa, of daverde de zaal van geklap en getrappel, soms werd er luide gejuicht. En toen de spreker eindigde met een vurige, welverwonden zinsnede, waarin tot aansluiting werd gemaand bij het groote arbeidersleger, de internationale sociaal-democratische arbeiderspartij, toen ontstond een gerucht, waarbij Johannes hooren en zien verging.

De spreker ging zitten, wel-voldaan, maar toch niet zonder spanning rond-loerend naar de volgende woordvoerders.

Weer hamergeklop. ‘Verlangt iemand nog het woord?’

Drie, vier handen gingen omhoog.

- ‘Het woord is an Hakkema.’

- ‘O zoo!’ zei Jan van Tijn, ‘nou zal de Janklaasse beginnen.’

Hakkema was een kleine vierkante man, met lang haar, dat hem recht naar achter in den nek was gekamd. Zijn stem was rauw en schor van 't vele spreken, en als hij sprak, legde hij zijn hoofd in den nek, zoodat zijn ruige baard vooruitstak. Hij begon heel zacht en bijna weifelend, den vorigen spreker schijnbaar vleiend. Maar al spoedig bemerkte het publiek, dat hij hem, zooals elk ook verwachtte, in de maling nam. En zijn grove stem werd steeds luider en rauwer, en zijn grappen al

vinniger en scherper. En het publiek, meegesleept, en op nieuwe spot belust, barste telkens voor een deel uit in luid en honend gelach, maar een ander deel verzette zich met sissen, fluiten en smadelijk geroep.

De spot ging voornamelijk daarover, dat de vorige spreker zich wel proletariër noemt, maar ondertusschen een villa had te Driebergen en zijn zoontje voor advocaat liet studeeren, dat hij heel onbaatzuchtig voor 't volk optrad, als 't volk dan maar zoo goed wou zijn, hem, met veertig gulden in de week tractement, naar de Tweede Kamer te zenden. Dat als de koning morgen Dr. Felbeck tot Minister maakte, met achtduizend gulden tractement, dat dan Dr. Felbeck het zou aannemen, uit louter zelfopofferende toewijding voor 't volk. En dan kon de arbeider bij minister Felbeck op de audiëntie komen vragen, waarom de porties aan de arbeiderstafel nog altijd zoo klein bleven, en wanneer nu de algemeene staatsbedeeling zou beginnen.

En na een half uur zoo te zijn voortgegaan, eindigde de spreker met een opwekking tot een zuiverder klassenstrijd, waarbij geen heertjes onder de proletariers zouden geduld worden, en waarbij de wolven in schaapsvacht - hierbij wijzend naar Dr. Felbeck, die met een schamperen glimlach zijn potlood zat te versnijden, - zouden worden geweerd. Waarbij den oorlog zou worden verklaard aan alle tirannie, allen dwang, ook de tirannie van een partij. Waarbij zoo lang zou worden gestreden, tot men een vrije maatschappij had, waar ieder nam wat hem lustte, zonder heeren, zonder bazen, zonder brandkasten, zonder Goden en zonder wetten.

Niet minder donderend was het applaus voor dezen spreker, echter gemengd met scherp gefluit en geroep ‘smijt hem er uit!’

Maar Felbeck stond zijn man, en met grimmige gebaren en vuistslagen op de groenbekleede tafel, maakte hij zijn tegenpartij uit voor een volks-bedrieger, een man zonder verstand of geweten, een vijand van den arbeider, een tweedracht-zaaier, die nooit iets tot stand zou brengen als wanorde en verwarring.

Het publiek werd meer en meer opgewonden. Tien, twintig sprekers rezen van hun plaats. Vinnige woorden werden over en weer geroepen. Ieder meende dat het nu tijd werd ook iets

te zeggen. De vrouwen werden zenuwachtig, en de politieagenten keken naar hun inspecteurs, alsof ze op een teeken wachtten, om maar een eind aan het zaakje te maken.

Bij het gezin van Tijn, tusschen Marjon en Johannes, had Markus al dien tijd gezeten, zonder eenig teeken van goed of afkeuring te geven.

- 'Heb je geluisterd, Markus?' vroeg Marjon, daar het scheen alsof zijn aandacht elders was. Maar hij knikte 'Ja!'
- 'Zeg jij dan wat' zeide Marjon.
- 'Toe ja!' vroeg Johannes. 'Zeg jij hun wie gelijk heeft.'
- 'Vooruit, Markus, wie 't weet mot 't nou zeggen' zei van Tijn.
- ''t Valt niet licht' zei Markus, en stond overeind.

Zijn gestalte trok, als altijd, ook nu de aandacht. En de handige leider van een rumoerige vergadering voelt terstond aan wien hij 't woord moet geven, om bedaren te doen ontstaan.

Zoo klonken Markus' eerste woorden in toenemende kalmte, als in een storm die zich legt. Onder zijn spreken werd het ten slotte zeer stil. Maar er klonk geen teeken van afkeuring of bijval.

- 'Er zijn hier vaders en moeders' zei Markus, 'die weten wat bedorven kinderen zijn. Het bedorven kind, dat altijd gevleid is en met zoetigheid gevoerd, als het dreinde, wordt nukkig, boosaardig en ziek.

Wat wij dan niet met onze kinderen mogen doen, zullen wij dit met elkander doen? Het volk wordt gevleid met loftuiting op zijn macht en kracht, het wordt gevoerd met de zoetigheid van mooie woorden, over zijn te lang geduld onrecht en zijn recht op bezit en levensvreugd. Dat hoor jelui allen graag, niet waar?

Maar wat men graag hoort, is nog niet altijd het beste om te zeggen. Er zijn ook harde dingen, die gezegd en gehoord moeten worden.

Ik weet, jelui zult me niet toejuichen, zooals die twee anderen - maar toch ben ik je een beter vriend dan zij.

Er wordt door jelui onrecht gedragen. Maar daarop moest je je niet verheffen, maar je moest er je voor schamen. Want wie onrecht blijft dragen, is te zwak, te dom of te onverschillig om het af te werpen.

Je moest niet vragen: “waarom wordt het me aangedaan?” maar “waarom kan ik het niet afwerpen?”

En op die vraag is het antwoord: zwakheid, domheid, onverschilligheid.

Ik maak je geen verwijt. Maar ik zeg: maak anderen geen verwijt, maar jezelf. Dat alleen is weg tot beterschap.

Is er één hier, één enkele, die mij plechtig durft verzekeren, dat als hem door zijn patroon een eervol baantje wordt aangeboden, om zijn goed werk en zijn goed verstand, een eervol baantje, dat hooger betaald wordt dan dat van zijn kamaraads, - dat hij dan zeggen zou: “neen! baas, dat neem ik niet aan, want dan zou ik mijn kamaraads verraden en overgaan tot jouw partij.” Is er één zoo? Laat hij eens opstaan.’ -

Maar niemand roerde zich, en het bleef zeer stil.

- ‘Nu dan, vervolgde Markus, “dan is er ook geen één hier die 't recht heeft te smalen op die rijken, die hij zou moeten haten en vervangen. Want ieder van jelui zou doen als die rijken, in hun plaats. En de wereld zou er niet beter bij varen als jelui kwaamt, waar zij nu staan.

Wat laat jelui je paaien en vleien en honig-smeren. Je hoort maar steeds, dat jelui de vertrapte onschuld bent, die zoo erg lijden moet, die 't zooveel beter verdient, die zoo goed en zoo machtig bent, die de wereld zoo goed regeeren zou, die 't nu ook eens rijk en lekker moest hebben.

Mannen, al ware het zoo, is het goed dat altijd tot een man te zeggen? Zal het geen ingebeelde dwazen van u maken? Zal de werkelijkheid zich niet vreeselijk wreken op jezelf, en op die stroopsmeerders en vleiers.

Want het is leugen en inbeelding.

Jelui zoudt de wereld nog niet beter regeeren, je hebt er de wijsheid en de liefde nog niet voor. Jelui bent niet beklagenswaardiger dan je onderdrukkers, want zij mogen je lijf schaden, ze schaden hun eigen ziel, en de rijke is op gevaarlijker wegen dan de arme, en het is nog altijd beter onrecht te lijden dan te doen.

En het goede der aarde komt je nog niet toe, want je zou er even goed misbruik van maken, als zij tegen wie men jullie ophitst in den strijd.

Voer den strijd, en houdt niet op te strijden tot den dood.

Maar den strijd van rechtvaardigen tegen onrechtvaardigen, van wijzen en liefdevollen tegen dommen en dierlijken. En vraagt niet waar uw strijdmakkers van daan komen, want jelui bent niet de eenige ongelukkigen, jelui bent niet alléén menschelijk onder de menschen, en goede wil en oprechtheid is geen uitsluitend eigendom van den arme.' -

Hoewel Johannes vond dat de stem van Markus niet zoo wonderbaar indrukwekkend was als anders, waren de menschen toch zeer aandachtig geweest. En toen hij afbrak, en neerzat, zonder een bizonder oratorisch en pakkend slot, waren toch allen stil gedurende vele seconden. Maar geen voet trappelde en geen hand verroerde zich.

Maar juist deze stilte maakte Dr. Felbeck zeer kregel.

- 'We hoeven niet te vragen, kamaraden!' begon hij op zijn schampersten toon, met een neusklank van nijdigheid in zijn stem, 'waar hier de wind van daan waait. Dit is nog een van dat ouderwetsche troepje burgerlijke idealisten, die de wereld met tractaatjes en preken willen hervormen, en die de arbeiders willen zoethouden met onderwerping en geduld. Ik vraag jelui arbeiders, heb jelui niet lang genoeg geduld gehad? Heb jelui dan geen recht op levensvreugde? Moet je de buik van je arme hongerende kindertjes vullen met praatjes over wijsheid en liefde?'

'Neen! neen!' brulde toen de menigte, terstond weer bevrijd van den ban van eerbied, waaronder zij een oogenblik hadden verkeerd.

- 'Laat je niet benevelen door die doezelige praatjes, die den klassenstrijd willen wegredeneeren. Och! dat hooren die heeren bij de brandkast zoo graag. Want ze zijn o! zoo bang voor den klassenstrijd. Maar als ze dezen meneer hooren praten dan zouën ze toejuichen. Let eens op, deze meneer zal 't ver brengen. Er zit nog wel een lintje voor hem op.'

- 'En 'n pensioentje' zei Hakkema onder gelach van 't publiek.

- ''t Is een verkapte pastoor' zei de man van het manchester-pak.

- 'Bê-jij godverdomme 'n arrebeier?' riep een stem van achter uit de zaal 'en wou jij zeggen dat 't mijn schuld was

dat mijn kinderen van de honger verrekke en niet de schuld van die vervloekte eutseugers? 'n godverdommesche pestkop ben je, geen arrebeier.'

Markus zat zeer stil, en staarde recht voor zich uit, in de vlam van een gaslicht. Maar Johannes zag hoe hij doodsbleek was en zijn oogen dieper in hun holten schenen te zinken. Zweetdroppels stonden op zijn slapen.

Hakkema stond op.

'Ik weet nou toevallig, mede-arbeiders, dat deze man net uit 't gekkenhuis is ontsnapt. Dat 's een verzachtende omstandigheid. Anders....' ging Hakkema voort, terwijl hij zijn gesloten rechterhand uit zijn zak haalde en voor zich uit stak: 'anders, zou ik hem wel eens met de vuist voor zijn smoel wille vragen of hij heelemaal geen gevoel in zijn verdommenis heeft, dat hij den arbeider ook niet een klein beetje in de wereld gunt - na al het plezier - niewaar? - al het heerlijke plezier dat jelui al zoo gehad hebt - van twee honderd cente per dag!'

- 'Ploert!' - riep de jonge typograaf tegen Markus, dezelfde die dat gedicht over Golgotha had voorgedragen.

- 'Ik zal je-ner-is bij me thuis vrage - met mijn zes kindere en een zevende op komst, en de kleere bij oome Jan, en in geen drie dagen warm ete, - dan kan je zien hoe lekker 'n arbeider 't heeft.'

- 'Leelijke veule sodemieter! - brood-socialist! - je strot zal ik afbijten!' - Je bloed zal ik zeupe, leelijke ploert!' Zoo klonk het van verschillende kanten, en de menigte werd steeds oproeriger.

De man in het bruine pak schreeuwde onafgebroken scheldwoorden: 'ploert! kreng! dief!' en de ergste die hij bedenken kon, aanhoudend en zoo opgewonden, dat de tranen hem langs de bleeke, getrokken wangen liepen.

Het geraas werd oorverdoovend.

Johannes kneep zijn vuisten samen, en staarde in de bleeke, driftige gezichten met de kwade, flikkerende blikken, die van alle kanten om hen heen dreigden. Hij zag Marjon naast hem. met wijd-gesperde oogen van ontzetting. Markus zat onbewegelijk. De zweetdroppels op zijn voorhoofd en zijn slapen werden zoo velen, dat Johannes zijn zakdoek nam en ze voor hem afwischte.

Jan van Tijn stond op. Maar hij voelde dat hij tegen den storm niet op kon. Hij begon: ‘Seg, bé jelui nou bedonderd....’ maar men overstemde hem, met bedreigingen om zijn hersens in te slaan en men zag reeds opgeheven vuisten en stoelen.

Toen gaf de inspecteur maar den wenk, waarop de agenten zoo lang gewacht hadden, en verklaarde met een harde, onverschillige stem dat het lokaal zou ontruimd worden. En dit werkje werd in korten tijd verricht, met de kalme voldoening van beambten, die wel gehoopt hadden dat het weer zoo zou afloopen, als gewoonlijk.

Het gezin Roodhuis en de van Tijns bleven met Markus, en Johannes en Marjon een weinig achter. Roodhuis en van Tijn zouden Markus wel, zoo noodig, beschermen, zeiden ze. Markus zei: ‘geen nood!’

- ‘Denk nou asjeblieft niet, Markus’ zei Jan van Tijn ‘dat het zooveel te beteekenen heeft, hoor! - Ik ken de arbeiders, 't vliegt derlui zoo gauw naar de kop, maar morgen schreeuwen ze weer anders. Ze zijn zoo kwaad niet, maar een beetje rauw weet je, nog zoo'n beetje halve wilden. Zul je me gelooven Markus, en ze daarom nog niet verachten of in de steek laten, Markus?’

- ‘Nee, Jan! stellig niet, als ik maar krachten heb’ zei Markus, en zijn stem was heesch en onvast.

XX

Op een killen herfstdag zaten zij met hun drieën bijeen in een somber gelag-kamertje, zooals eertijds in het dorp der mijnwerkers. En de vierde was er ook nog, maar die was er treurig aan toe.

Keesje lag op Markus' schoot, in een dekentje van oud bleek-verschoten rood baai. Zijn zwart gezichtje was vol plooien, als een oude schoen, hij was broodmager en zijn adem hijgde en piepte. Een ruig armpje kwam uit het roode baai te voorschijn, en een lang zwart handje greep om Markus' duim. En als Markus zijn hand even gebruiken moest, dan zag men het zwarte apenhandje reiken en zoeken, en de

bruine oogjes onrustig achterom kijken, als of nu alle veiligheid geweken was.

Zij waren in het geheel-onthouders-koffiehuis, want Roodhuis bleef Markus gastvrijheid schenken, al deed dit zijn zaak geen goed. Na die protest-vergadering was het verblijf van Markus bij Roodhuis voor alle vrinden aanleiding geworden om het koffie-huis te vermijden. Behalve Van Tijn en nog een heel enkele onafhankelijke, kwam er niemand van de oude klanten meer. Maar Roodhuis duldde toch niet dat Markus daarom weg ging.

- 'Nou zal je je toch nooit meer verlagen voor dat vee, dat je toch niet begrijpt, en dat het niet waard is' zei Marjon, met den trots van eene, die weet hoe 't in voorname kringen toegaat, en zichzelf van beter afkomst acht.

- 'Wat zou jij doen, Johannes, zeg mij dat?' zei Markus vriendelijk, terwijl hij Keesjes handje warmde in zijn handen.

- 'Ik weet niet, Markus!' zei Johannes. 'Het was een akelige avond, want ik kon niet verdragen dat het jou gold. Maar als ze 't mij hadden gedaan, zou ik er niet om geven'.

- 'Dat is recht' zei Markus 'en denk nu niet, lieve Johannes, dat ik minder deemoedig ben dan jij. Zooveel verbeeld je je toch niet, wel?'

Johannes schudde van neen.

'Nu dan, het is niet de smaad die vernedert, maar het lage doen. En die menschen zijn mijn hulp niet minder waard dan te voren. Booze neigingen zijn verdwaalde goede neigingen.'

- 'Dan zijn er ook geen slechte menschen', zei Marjon.

- 'Ei! ei! omdat er geen zwart licht is, is er daarom geen nacht? Noem jij gerust een booswicht een booswicht, en zorg dat je 't zelf niet bent, Marjon.'

- 'Voor den Vader zijn er toch geen booswichten?' vroeg Johannes.

- 'Wat zou er voor den Vader niet zijn, wat er wel is voor ons? Maar Hij weet het hoe en waarom, wat wij niet weten.'

- 'Maar ik heb gezien wat je uitstond, Markus, dien ellendigen avond. En dat mag toch niet. Mag je dan het hooge en edele zoo laten miskennen en bevuilen?'

Markus zweeg en boog zijn hoofd over het hoestende aapje.

Toen zei hij zacht:

- ‘Ik heb geleden, mijn twee dierbaren, omdat Vader mij geen kracht genoeg gegeven heeft. Zag je niet hoe ze mij een oogenblik hoorden en vertrouwden? Maar toen gaf Vader het booze weer macht, zooals hij dat, buiten ons begrijpen, doen wil. Had ik meer wijsheid gehad, ik zou zóó gesproken kunnen hebben, dat zij mij verstonden. Daarom leed ik dubbel, om hun dwaasheid en boosheid, maar ook schaamde ik mij, niet om hen, maar om mijn zwakte. En ik zeg dit, Johannes, opdat je weten zult wat voegt aan één, die toch sterker is dan je ooit zelf worden zult.’

Johannes zag hem lang aandachtig aan, met de kin op zijn gevouwen handen, en fluisterde:

‘Ik geloof, lieve Broeder, dat ik begrijp.’

Zij woonden zoo eenigen tijd bijeen, en zagen elkander veel. Johannes en Marjon deden elk hun dagtaak in hun kosthuis en Markus ging elken dag op stap, om werk te zoeken. Maar Johannes zag met onrust en droefheid, dat hij bleeker en vermoeider zag dan vroeger, en als Johannes 's nachts wakker lag, hoorde hij zijn Broeder, die bij hem sliep, vaak zuchten en zachtjes steunen.

En op een morgen ging Markus niet uit, want Keesje lag nog maar stil te kijken en kon niet opkomen en niet eten. Maar als Markus zijn hand weg nam, begon hij te piepen, en dan moest hij zoo werken om de slijm weg te krijgen uit zijn keel. Markus zette hem in 't beetje zonneschijn dat achter op de toonbank scheen, door het bovenlicht. En daar leefde hij een beetje op, en keek nog naar de vliegen die, traag van de kou, bij zijn kop over de toonbank kropen. Doch tegen den avond, toen Marjon kwam, was het met Keesje gedaan.

Hij was gansch in-één geschrompeld, en zoo licht geworden als een bosje stroo. Zij deden hem in een sigarenkistje, en begroeven hem met hun drieën, des avonds, bij 't licht van een lantarentje, in het kleine, zwarte, vettige stukje grond, tusschen vuile schuttingen, dat een tuin moest verbeelden, en waar scherven en papieren de plaats vervullen van bloemen en boomen.

Marjon en Johannes wilden zich goed houden, maar

dat lukte niet, en de een na de ander begon te schreien.

‘Eigenlijk laf, he?’ zei Johannes al snikkend, ‘om zoo'n beestje. Er sterven zooveel duizend menschen iederen dag’.

- Markus zeide: ‘Er sterven duizenden hier, en eindeloos veel alom in Vader's werelden. Maar toch schreit niemand een traan te veel, die schreit als jelui nu. Want de tranen, die de engelen om Johannes zullen schreien, zal hij even hard noodig hebben als Keesje die van hem.’ -

XXI

Eindelijk hadden ze dan toch genoeg geglimlacht, getafeld en gebogen, en zouden de Koning en de Koningin nu werkelijk trouwen in de Groote Kerk, des voormiddags om elf uur. Verder zou het een groote feestdag zijn, met des avonds schitterende verlichting in alle steden van 't goede Nederland.

Het was niet waar, wat Hakkema van Markus gezegd had, als ware hij uit het gesticht ontsnapt. Men had hem eenvoudig vrijgelaten, omdat men hem niet voor gevaarlijk hield, en omdat men tegenwoordig in de waanzinnigenhuizen nu juist niet om gasten verlegen is, vooral niet in de vierde klasse.

Maar men had hem streng gewaarschuwd, dat hij in 't oog zou gehouden worden, en bij de minste verstoring der orde weer ingerekend.

Na die protest-vergadering was de politie dan ook al eenige malen bij Roodhuis geweest, en had naar Markus gevraagd. Er werd bijgevoegd, dat men hem raadde niet meer in 't openbaar te spreken, daar dat reden kon worden van zijn onmiddelijke arrestatie.

En Markus had dan ook niet meer in 't openbaar gesproken, maar werk gezocht. Te voet ging hij soms naar naburige steden, vele uren ver, doch het was alles vruchteloos. Niet altijd overnachtte hij bij Roodhuis, maar ook wel bij een goedhartig en vertrouwd vrind in een andere plaats. En Johannes merkte dat Markus zeer arm werd, want hij moest leven van wat de vrinden hem gaven, en die konden ook niet veel missen.

- ‘Waarom gaan we niet op reis met ons drieën?’ vroeg

Johannes ‘net als vroeger? We zullen wel weer aan de kost komen.’

- ‘Ja, dat was een goeie tijd’ zei Marjon. ‘En als Markus nu meegaat wordt het nog beter. Hij maakt nog veel mooier muziek dan wij. We zullen geld verdienen.’

Maar Markus schudde het hoofd.

‘Neen, lieve kinderen, die goeie tijd komt voor ons drieën niet weer. Mijn zingenstijd is voorbij en ik moet hier nog blijven, want mijn taak is hier nog niet afgedaan. Maar toch binnenkort’.

- ‘En gaan wij dan samen?’ vroeg Marjon.
- ‘Neen, dan ga ik alleen’ zei Markus ‘binnenkort.’
- ‘En wij dan?’

Dit zeide Johannes en Marjon bijna te gelijk, op droevigen toon. En daarna was het een tijd stil.

Toen zei Markus: ‘Jelui zult trouw zijn, en mij gedenken en mijn woorden, en doen, alsof ik bij je was, is 't niet zoo?’

Zij zuchtten, en hun gesprekken waren in dien tijd meestal zoo kort en droevig, en zij zongen niet.

Maar op den morgen van dien feestdag, toen in heel Nederland de klokken van alle kerken luidden, toen kwam Markus het gelagkamertje binnen met een gelaat zoo blijde, als Johannes nog nooit van hem gezien had. Zijn oogen straalden en er was een lach om zijn mond.

- ‘Hoor je de klokken, Johannes?’ zeide hij. ‘Het is een feestdag.’

Johannes had in 't geheel niet om den feestdag gedacht.

- ‘Hoe heerlijk, Markus, dat je zoo blij bent. Is er wat goeds?’
- ‘Kom je an den slag?’ vroeg juffrouw Roodhuis. ‘Gelukkig, man!’
- ‘Het ergste is geleden.’ zei Markus. ‘Ja, juffrouw, ik kom aan den slag van daag. En goed ook.’

Na het brood-eten zei hij: ‘Johannes! ga Marjon eens halen, bij Van Tijn, en vraag of ze mee mag. We zullen den Koning en de Konigin gaan zien, als jelui wilt.’

- ‘Waar?’ vroeg Johannes.
- ‘In de kerk, Johannes. De koster is een goede vrind van

me, en heeft me een plaatsje voor jelui beloofd, bij de zangers.'

Van de plechtigheid zal ik u nu maar niet uitvoerig vertellen. Want dat hebt ge immers alles precies in de courant kunnen lezen? Hoe het kerkgebouw propvol was met de deftigste en voornaamste inwoners van Nederland, allen even mooi gekleed. Hoe de bloemen-versiering geleverd was door de firma zóó-en-zóó. Hoe de menschen den vorigen avond al voor de deur stonden, om 's morgens het eerst binnen te komen. Hoe het bruidspaar onder de Bruiloftsmarsch van Mendelssohn Bartholdy binnenkwam, en hoe de bruid er betooverend uit zag, maar een beetje bleek. Hoe een indrukwekkende stoet van schitterend getooide militairen en magistraten het paar volgde en rondom plaats nam, zoodat de kerk een prachtigen aanblik opleverde. Hoe eerbiedig de menschen opstonden en hoe getroffen ze allen waren. Hoe de dominee een korte maar gevoelvolle rede hield, die diepen indruk maakte. Hoe waardig de Koning en hoe bevallig de Koningin zich voordeed onder de gebruikelijke formaliteiten. Hoe de Koningin 'ja!' zei met een stem die alle aanwezigen doortrilde en ontroerde. Hoe de Koning toen een paar woorden sprak, waarin hij beloofde al zijn krachten te wijden aan zijn dierbaar volk, en de zege van God inriep op zijn moeielijke, maar verheven taak, en hoe er eindelijk een donderend 'leve de Koning!' en 'leve de Koningin!' opging, waarvan het gansche groote gebouw dreunde.

Dat alles hebben alle kranten u nauwkeurig medegedeeld.

Maar misschien herinnert ge u, dat enkele bladen er iets aan toevoegden van een kleine stoornis, die plaats vond, door het optreden van iemand, die blijkbaar niet wel bij 't hoofd was. Het voorval had echter, zooals de bladen er bij vermeldden, hoegenaamd geen beteekenis en was spoedig weder vergeten. Zooiets komt zoo vaak vóór bij dergelijke plechtigheden, die door een groote menigte worden bijgewoond.

De orde-verstoorder was, zooals de kranten schreven, iemand op wien de politie reeds lang een wakend oog hield, wegens zijn zonderling gedrag. Spoedig werd hij dan ook in verzekerde bewaring genomen, waarbij de politie moeite had hem tegen de volkswoede te beschermen. Het hooge echtpaar was door

dit kleine incident in 't minst niet geschokt, en reed vriendelijk lachend en groetend door de geestdriftig juichende menigte naar huis.

Zoo werd door enkele bladen medegedeeld, niet eens door allen. Doch nu zal ik u eens vertellen hoe het geval zich werkelijk heeft toegedragen. Ik weet het goed, want Johannes en Marjon, die bij de zangers in het koor der kerk door den koster een heel goed plaatsje hadden gekregen, en alles bijwoonden, hebben het mij verteld.

In het middenschip der Kathedraal, boven de togen der zijbeuken, loopt onder elk der hooge vensters een zeer smalle gaanderij met steenen balustrade. Op die gaanderij kan men alleen komen door kleine poortjes, die men monniksgaten heet, omdat in den ouden tijd de kloosterbroeders daar de kerkelijke plechtigheden konden bijwonen.

Toen nu de koning zijn korte toespraak gehouden had, en alle aanwezigen, zeer onder den indruk, eerbiedig zwegen, verscheen daarboven, door een monniksgat, in de smalle gaanderij, een man in een wijden aschgrauwen manteljas, met een witten doek om den hals. En plotseling, in de diepe stilte, met een stem, veel voller en machtiger dan die van den koning, riep die man de volgende woorden, die sterk weergalmden tot in alle uithoeken van den grooten tempel:

‘Koning der menschen!’

Allen keken naar hem op, ook de koning en koningin, die recht tegenover hem stonden.

Maar hij zag niet naar hen. Zijn hoofd hield hij wat achterover, zoodat het donkere haar opkrulde op den witten doek, zijn oogen staarden in het licht der boogvensters tegenover hem, met half geloken oogleden, als om de inwendige ziening voor al te fel uitwendig licht te schutten. Zijn gestalte hoog en recht, één hand op de witte balustrade, de andere tot zijn hoofd omhoog geheven, met majestueus gebaar van wonder en ontzag.

Nog eens klonk het:

‘Heil den Koning der menschen!’

De ceremoniemeester met zijn witten staf, en de generaals stijf van goud, en de diplomaten en magistraten, ze keken allen eenigzins verwonderd beurtelings naar den spreker, naar

elkander, naar het koningspaar, niet wetend of het een bizonder nummer op het programma was, waarvan niet officieel opgave was gedaan. Maar daar het indruk maakte, en geheel in den geest en de stemming der aanwezigen scheen te zijn, bleven allen luisteren. En de kapelmeester van het kinderchoor, dat nu behoorde in te vallen, luisterde eveneens en wachtte. En Markus sprak ongestoord het volgende:

'Heil hem die der menschen koning genaamd mag worden. Gezegend wie dien naam verdient.

Want hem kroont de genade Gods, die is Wijsheid. Zijn scepter is liefde en zijn zetel is rechtvaardigheid.

Onder de millioenen, die dwalen en klagen, is hij de sterke en wijze, die blijde vóórgaat en hunnen weg verlicht.

Gezegend is zijn gang, want hij trekt honderdduizenden met zich, zonder moeite.

Gezegend zijn zijne gedachten, want verder dan allen ziet hij vóór zich, in de wonderen des Vaders.

Gezegend is zijn woord, want hij is de dichter die werelden schept naar des Vaders voorbeeld, hij is Gods tolk.

Hij is blijde in alle droefenis, gelukkig in allen rampspoed, want waar hij gaat, gaat hij in de schaduw des Eeuwigen en hoort zijn vleugelen boven zich.

Onder de tallooze kreupelen en verminkten, in de menigte van gebrekkigen en zwakken, is hij de eenige volkomene, die toont wat de Mensch te worden vermag.

Sterk is hij, en schoon van lijf, en fier en bescheiden, stoutmoedig en geduldig, wijs in het groote en schrander in het kleine, streng van daden, zacht van hart, onbegrensd in liefde, teeder doch nimmer week.

Want hij is de eenige gave, louterkleurige bloem in veld vol misvormden en bleeken. Eere zij hem! Keurt hem uit, en omringd hem met zorg en hulde. Want in hem leeft de toekomst en het gansche geslacht.

Hij is de richter van der menschen gangen, hij draagt de zwaarte van hun leed en verwarring, veerkrachtig, want hij weet het einde en de redding.

Hij is de maker en de handhaver van de orde in der menschen samenhang. Omdat hij weet en begrijpt, en hun verlangens en bewegingen voor zijnen geest ziet als een nauwkeurige landkaart.

Hij werkt niet door vrees-aanjaging of geweld, maar door de meerderheid zijns geestes, die ieder gevoelen moet.

Hij is de regelaar van der menschen arbeid, leerend hoe zij zullen voortbrengen en verdeelen, zonder dat deze overvloed heeft en gene gebrek, dat deze leegloopt en gene zich overwerkt. Hij ontwerpt en bevestigt het verband, waardoor elk zijn plaats vindt in het groote huishouden. Zoodat het leven schoon wordt en ordelijk en licht, als de figuur van een welgeoefenden dans.

Zoo is de koning der menschen. Zijn macht is hem gegeven, niet door den redeloozen waan van onmondigen, die slaaf zijn van gewoonte en ijdele, ingeprentte vrees, - maar door het redelijk inzicht der millioenen, die in hem hun beste zelf volgen en vereeren.

Hij gaat niet in schittering van uiterlijken praal, noch draagt hij een gouden kroon, maar om zijn hoofd straalt voor elk zichtbaar de gratie Gods, dat is de wijsheid, de liefde en de schoonheid.'

Toen Markus dit gezegd had begon men hier en daar onrustig te worden. De ceremonie-meester wenkte dat het genoeg was, en stuurde een lakei naar de kapelmeester, om hem te vragen, waarom er niet gezongen werd, zooals was voorgeschreven, - en een ander naar de deur, om te zien of de rijtuigen al gereed waren.

Maar de rijtuigen waren er nog niet, en de kinderen, die het koor moesten zingen, dat nu volgen zou, bleven, met geheel verbouwereerde gezichten en open monden, staren naar die vreemde gestalte, die daar als uit den hemel sprak, met zulk een wondere stem, - zoodat de kapelmeester hun aandacht niet tot zich kon trekken, en begreep dat er van zijn zoo moeitevol ingestudeerd gezang zeker niets terecht zou komen.

Markus sloeg in 't minst geen acht op de toenemende beweging en zenuwachtigheid, noch op de nijdig-bevelende gebaren van den ceremonie-meester om te zwijgen, maar verhief zijn stem nu zóódanig, dat ze donderend galmde door de hooge boogwelven:

'Waar is een koning der menschen?'

‘Waar is der menschen koning? Waar is der menschen koningin? Zijn wedergade, die hem steunt en evenaart?

Zoekt hen, ongelukkig menschdom! want nimmer hebt gij hen als nu van noode gehad.

Zoekt hen in alle landen, want de jammer, en de leelijkheid, en de dorheid, en de verwarring zijn niet lang meer zóó te dulden.

Zoekt hen in de steden en op 't land, zoekt hen ook in de achterbuurten en in de krotten, ja! zoekt hen ook nog in de strafplaatsen en gevangenissen. Want zóó groot is uw verwarring.’

En toen, het hoofd omlaag wendend, en den fonkelenden blik recht op het gekroonde paar richtend, en op de schaar van fraai gekleede en deftige personen om hen heen, riep Markus met geweldige klankverheffing:

‘Maar zoekt hen niet hier! Heeft het licht van Gods genade hierheen gewezen?

Is hier de gratie Gods aan allen kenbaar geworden, als een stralend aureool, de wijsheid, de liefde, de schoonheid?

Wat zijt gij voor kinderen en kwajongens, gij daar, met uw pronkgewaden en uw waardigheidsteekenen, dat gij meent een koning te kunnen maken, ook als God zijn gratie niet heeft geopenbaard?

Afgaande op een ijdelen klank, een geslachtsnaam, zult gij in uw verwatenheid proclameeren: “hier is een Koning, en hier moet dus ook de gratie Gods kenbaar worden, want wij wenschen het zoo?”

Zult gij als kwajongens en ijdeltuiten uwen God gezeggen, en. Hem wijzen waar Hij zijn gratie te geven heeft?

Wie heeft de wijsheid, de schoonheid, de liefde en de kracht van dit rampzalig menschenpaar gezien, de zichtbare teekenen van Gods voorkeur?

Siddert gij dan niet, bij de vreeselijke verantwoording, die gij op u laadt, en op hen, die twee beklagenswaardigen, bij dit godslasterlijk poppenspel?’

Nu werd de beweging ernstiger. Als koning en koningin, als graven en baronnen, als generaals, als hofmaarschalken,

staatsraden en ministers, voor kwajongens en ijdeltuiten te worden uitgemaakt, dat slikt men zóó maar niet.

De koning werd rood, kuchte hard in zijn witten handschoen, en keek toornig naar den ceremonie-meester, de koningin verbleekte daarentegen, en frommelde zenuwachtig aan de kronkels van haar zwaren wit-satijnen sleep, zich half omwendend, een gevatte hoveling wenkte naar den organist en riep ‘muziek!’, - een generaal - Johannes herkende hem van de Plejaden, - wilde een poging doen om zijn gebieders te beschermen en riep met al de dramatische hoogheid en al de barsche bevelskracht die hij in zijn stem kon leggen: ‘Zwijg, onverlaat!’

Maar ieder moest erkennen, dat dit meer potsierlijk dan indrukwekkend klonk.

En geen der hovelingen, der militairen en magistraten gevoelde in zichzelf genoeg persoonlijke macht om met stem en gebaar tegen dezen geweldigen spreker op te treden. Ieder voelde dat hij theatraal zou worden, en die grauw-gekleede man daarboven was niet theatraal. En het publiek gaf geen steun, dat zat verslagen, en was, als iedere menschenmassa, onder den invloed van de machtigste persoonlijkheid, zij het dan ook maar tijdelijk.

Eindelijk begreep de organist, wat er in deze benarde situatie van hem verlangd werd, en hij trok alle registers uit en zette in met een zwaar en daverend koraal. Middelerwijl werden ijlings twee agenten naar boven gezonden, om den ongewenschten spreker tot zwijgen te brengen.

Maar de statige muziek klonk op de woorden van Markus als een plechtige bevestiging. Zoo scheen het Johannes ten minste, en zeer velen in de kerk. Markus zweeg en scheen peinzend te luisteren.

De agenten kwamen onverrichter zake terug. De gaanderij was alleen te bereiken over een dikke balk met langvergane en gebroken leuning, dertig meter boven den grond. Daar werden de dienders duizelig van. Ze hadden er geen zin in, en nu moesten er brandweermannen gehaald worden.

De muziek hield weer op, en nog kwam er geen voortgang in de ceremonie, en nog stond Markus kalm op zijn hooge standplaats en zag met zijn, aan Johannes welbekende, droeve

gelaatsuitdrukking op de menigte neer. En nogmaals hief hij aan, zachter, maar vlijmend en pijnlijk doordringend:

‘O, armen! armen! O gij slaven van den duivel die gewoonte heet!

Gij weet niet beter en gij kunt niet anders. Gij meent te doen wat uw plicht is en te voelen wat goed en heilig is.

Hoe zou het u mogelijk zijn een koning te zoeken? En hoe zoudt gij de orde, de heilige orde, zonder deze twee lieden handhaven? Zonder deze, die gij nu maar koning noemt, op goed geluk, zooals ge ook een vondeling tot koning had kunnen maken?

Maar toch hebt gij allen gevoeld, allen, dat ik waarheid sprak, zooeven. En dat ge toch dezen blinkenden leugen zult handhaven, omdat gij anders niet durft en niet kunt.

Maar bedenkt, ongelukkigen! dat lafheid en zwakheid u niet zullen ontschuldigen, als gij wetend den leugen aanhangt, en de waarheid ziende, haar toch loslaat.

Vreeselijk is het wat gij draagt. Nog beklagenswaardiger acht ik u, dan het verwaarloosde volk, uit welks ellende gij uwen luister hebt gezogen.

Dit arme menschenpaar belaadt gij met den koningsnaam, alleen toekomend aan den allersterksten, allerwijssten mensch.

Zoo verplettert gij hun zwakke zielen onder dit gewicht, dat alleen de sterkste dragen kan. Gij ontheiligt den konings naam, gij lastert God, die Zijn gratie niet op uw commando geeft.

Uw verwaarloosd volk verblindt gij door den blinkenden schijn, als hadden zij waarlijk een koning. Maar het is ijdel poppenspel, ter wille van een voozen vrede, van een gebrekkige orde. Want er is niemand onder u, die de wijsheid en de kracht heeft dit volk tot rechtvaardigheid te leiden. En toch draagt gij allen de verantwoording voor hun verwaarloozing, hun onwetendheid, hun ruwheid, hun ellende.

En zij zijn de minst schuldigen, want om uwer weelden wille derven zij de gelegenheid tot leering.

Maar gij verheft u op uw kennis en beschaving. Gij weet hoe de nijvere hongert en de rijke recht heeft op lediggang. Gij weet hoe uw overvloed voortkomt uit de derving der verwaarloosden. Gij weet het onrecht, en laat het gaan. En

op deze twee ongelukkigen laadt gij de verantwoording en de leugen.

Maar gij weet! - en gij zult niet verontschuldigd worden.

En gij twee arme menschen, bedolven onder den last uwer schijn-grootheid, arme man! arm, arm vrouwtje! - de bovenmenschelijke kracht om den leugen rondom u te breken zult gij niet hebben - moge de goede Vader, die u Zijn gratie niet schonk, u hullen in vergevend erbarmen.'

Toen haalde een opgewonden jonge adjudant een revolver te voorschijn en riep, 'hij beleedigt de koningin!'

Een meer bezadigd diplomaat, bevreesd voor paniek, hield zijn hand terug. De uitroep 'hij beleedigt de koningin!' werd aan den ingang der kerk herhaald. En daarbuiten hoorde men eenig rumoer. Want bij de komst der brandweermannen had de wachtende menigte iets opgevangen van een moordenaar of een krankzinnige, die boven in de kerk zat.

Daar verschenen de gehelmde mannen in de smalle gaanderij en sleurden Markus op zij. Zij bonden hem terstond met sterke touwen, daar zij vreesden dat hij hen omlaag zou willen werpen. Toen ging er één eerst over de dikke balk, en liet Markus volgen, nadat hij zelf aan de overzijde was. Daarop volgde de andere, voorzichtiglijk.

Het publiek kon dit niet zien, want het gebeurde in den donkeren nok der zijbeuk. Maar het herademde toen de machtige stem daarboven zweeg, het orgel weder inzette en het koningspaar, deftig voorgegaan door den ceremoniemeester, eindelijk naar den uitgang schreed. Want nu waren de rijtuigen vóór. Het kindergezang bleef achterwege. Overigens ging alles zoo als de dagbladen u hebben vermeld.

Maar Markus werd, straf gebonden, door een zijdeur naar buiten gevoerd. Doch niet zoo heimelijk of de menigte daarbuiten kreeg er de lucht van.

En spoedig verzamelde zich een rumoerige oploop rondom de twee brandweer-mannen en hun gevangene.

- 'De Koningin beleedigd!' schreeuwden ze. 'Slaat dood! - Oranje boven!' en drongen meer en meer op.

Toen Johannes en Marjon haastig en ademloos door de

stuwende volte naar buiten waren gedrongen, zagen ze in de verte de blinkende helmen boven de kluwen menschen langzaam, met slingeringen en golvingen, verder schuiven. Handen, hoeden, wandelstokken en regenschermen zag men er boven uit komen en weer omlaag gaan.

In vreeselijke gejaagdheid drongen de twee daarheen. Maar het gelukte hen niet dichtbij te komen. Ze zagen de roode, woedende gezichten van vrouwen en mannen, en hoorden het geschreeuw van ‘Oranje boven!’ - en ‘Sla dood!’ - Met verlichting zagen ze eindelijk een gansche rij agenten naderbij komen, en zich met den wapenstok tot aan de dringende hoop menschen baanbreken. De groep drong nu voor den ingang van een nauwe steeg, waarin een politie-post was, en Johannes zag, hoe een man een groot ijzeren aschvat, dat op een stoep stond aan den hoek der steeg, opnam en midden in de kluwen menschen, daar waar Markus loopen moest, liet neerkomen. Dat gaf een groote wolk witgele aschstof, - gejuich en gelach, - de agenten zetten de steeg af en de menigte ging langzaam uiteen met den triomfkreet ‘Oranje boven!’

En toen Johannes in de steeg tuurde, tusschen de agenten die hem niet dóór wilden laten, zag hij Markus niet gaan, maar wel hoe de brandweer-mannen voet-schuifelend sjouwden met een zwaar lichaam.

Marjon en Johannes wachtten geduldig, misschien een kwartier, het scheen hen een uur. Toen kregen ze verlof dóór te gaan en naar hunnen Broeder te komen zien, in het politie-bureau.

Een agent, bij den ingang zittend, wees hen, op hun vraag, met het mondstuk van zijn pijp, over zijn schouder, naar een hoek van het donkere bureau.

Markus lag daar bewusteloos, op den houten vloer, zijn kleederen aan flarden gescheurd, zijn haar, zijn baard, zijn oogharen geelwit van asch, daarover zwartroode klonters en strepen gestolten bloed. Hij ademde zwaar en hoorbaar. Niemand was dicht bij hem en hij lag onverzorgd en ongewasschen, met nog gebonden polsen.

Johannes en Marjon vroegen om water, maar mochten niets doen, en moesten wachten tot de gemeente-docter kwam. Vast klemden zij elkanders hand en wachtten, ziende naar

hunnen Vriend. Eindelijk kwam de docter en sneed de touwen door. Het was nog geen sterven, zei hij.

Zij zagen de wit-overhuifde raderbaar komen, waarin Markus gelegd werd. Hand in hand liepen zij er achter, tot aan de poort van 't gasthuis, en zij spraken geen woord.

Dien avond was er groot feest en schitterende verlichting in alle steden en dorpen van 't goede Nederland. Overal brandden de vetpotjes, knalden de zevenklappers, en klonk het ‘Wilhelmus’ en ‘Oranje boven!’

De koning en de koningin waren blijde, dat deze dag eindelijk achter den rug was.

XXII

Tot den avond hielden Johannes en Marjon zich goed, elk van beiden, hun dagelijks werk doend, zoo goed het ging, en kort vertellend aan Markus' enkele trouwe vrinden, wat gebeurd was.

Maar toen de eenzame nacht ging komen, en zij van elkander afscheid zouden nemen voor enkele uren, toen zei Johannes:

‘Nee, ga nu niet van me weg. Hoe zou ik het uithouën, met mijn gedachten alleen, zonder jou?’

Zij waren in het keukentje waar Marjon sliep. Een klein petroleumlampje, zonder kap, stond te branden op tafel, naast een vuil koffie-stel.

Toen Johannes dit gezegd had, zag Marjon hem een tijd lang aan, met onzeker knippende oogen, als begreep zij niet en trachtte tot bezinning te komen. Toen liet ze zich voorover op haar kussen vallen, het gelaat in de handen, en begon klagelijk te weenen.

Daarmee brak ook Johannes' geestkracht, en hij schreide met haar als een radelooze, geknield bij haar armelijk, tuitelig, ijzeren bedje.

Toen zei Johannes: ‘Wat zullen wij beginnen, Marjon, als wij hem niet meer hebben?

Marjon antwoordde niet.

‘Weet je nog, dat hij gezeid heeft, dat hij gauw van ons weg zou gaan?’

- ‘Mocht ik hem maar oppassen,’ zeide zij.
- ‘Zou hij sterven?’ zei Johannes.
- ‘Hij kan sterven zoo goed als wij, heeft hij geen vleesch en bloed?’
- ‘Hij sterft toch nooit werkelijk.’
- ‘Wij ook niet, Jo. Maar wat geeft ons dat. Ik kan hem niet missen.’

En zij snikte opnieuw, wanhopig.

- ‘Misschien is het niet zoo erg,’ zeide Johannes. ‘Wij zullen hem morgen opzoeken en ik zal wel bij hem toegelaten worden.’

Zoo spraken zij nog een wijle. Toen zei Johannes:

- ‘Laat mij bij je blijven, Marjon. Het is nu heusch of ik nooit meer van je weg kan gaan.’

Marjon zag hem door haar tranen aan en glimlachte even.

- ‘Maar Jo, dat kan niet meer zooals vroeger. We zijn nu toch geen kinderen meer. Ik ben al achttien en jij immers ook?’
- ‘Laten wij dan man en vrouw worden. Dan kan het wel’ zei Johannes.
- ‘Hou jij dan niet meer van die ander?’
- ‘Ik geloof het niet, Marjon. Want zij zou van dit niets begrijpen. En zeker niet zoo'n verdriet hebben met ons samen.’
- ‘Maar lieve jong, wij zijn toch veel te jong om man en vrouw te worden.’
- ‘Dat begrijp ik niet, Marjon. Eerst vind je ons te oud om samen te blijven, en nu vind je ons weer te jong. En toch wil ik met je samen blijven. Hoe kan dat dan?’
- ‘Hoor eens Jo, vroeger zei je me: “geen vrijerij” en dat heeft me heel wat pijn gedaan, want ik hield veel meer van jou dan jij van mij. Waarom was je dan nooit wat liever voor me?’
- ‘Omdat ik denken moest aan dat leelijke zwarte wijf, die halve zuster van je. Dat kon ik niet velen, bij jou.’

Marjon peinsde een tijd lang, en zei:

- ‘Dat is toch geen reden, Jo, om hard tegen mij te zijn. Ik ben niet gemeen zooals zij.’

Johannes zweeg, en toen zij weer:

- ‘Maar dan weet ik wat, Jo. Dan mag je hier blijven. Maar

nu zal *ik* zeggen: “geen vrijerij” en hard voor je blijven, tot dat je het leelijke wijf vergeten bent. Is dat goed?’

- ‘Ja, Marjon’ zeide Johannes, en hij kreeg een kussen en een deken van haar en hij lag op den harden vloer van het keukentje, den ganschen nacht. En af en toe, als de een merkte dat de ander nog wakker was, praatten zij zachtjens over hun armen vriend en trachtten elkander te troosten.

En zoo geschiedde wat ik u zeide, dat zij man en vrouw werden voor het einde van het boek.

Maar wanneer Johannes het leelijke zwarte wijf, Marjons halve zuster, vergeten was, dat zeg ik u niet, want dat gaat niemand aan.

(Slot volgt.)

Potgieter en het Liberalisme
Door
C.G.N. de Voorys.

III

De overwinnende liberale bourgeoisie van 1848 ging met hooggespannen verwachting de toekomst tegemoet. Een nieuw tijdperk in Europa's geschiedenis was aangevangen.

> ‘Ja weergeboort', ja weergeboort,
> Dat is wat in het klokkengalmen,
> In 't krijgsmuziek ons harte hoort’

juichte de liberale dichter S.J. van den Bergh in De Gids. De tijd van Jan Salie in Nederland is voorbij!

> ‘Hier zullen voortaan Volk en Koning
> Verjeugdigd zamen voorwaarts gaan.’

De jonge vorst toonde zijn roeping als konstitutioneel vorst te begrijpen, d.w.z. hij wilde de aan 't roer gekomen bourgeoisie de volle vrijheid laten om haar denkbeelden te verwerkeliken. Die nieuwe krachtsontwikkeling zou leiden tot een ongekende opbloei. De Gids van dit jaar bracht een sprekend getuigenis in de toekomst-fantasie van Vissering: *Een uitstapje naar IJmuiden*. De schrijver springt in een droom vijf en twintig jaar over, en toont vol trots aan een Duitse vriend, welke wonderen de Hollandse energie tot stand heeft gebracht: een kanaal en spoorweg naar IJmuiden, de droogmaking van de Haarlemmermeer, enz. Onze wereldhandel is hersteld. In een paar typen laat hij ons zien hoe de burger-zonen zich

een positie weten te verschaffen in de overzeese gewesten, hoe de kinderen uit het volk de zeventiende-eeuwse energie als zeevaarders herkregen hebben. En als de vriend naar de oorzaak vraagt, luidt het antwoord: naast Gods zegen, de ontwaakte energie onzer natie. ‘Wij waren ingedommeld in de eerste helft dezer eeuw, omdat onze geheele staatsinrigting er op was berekend, onze natuurlijke slaapzucht te bevorderen. Daar kwam de groote schok in het midden der eeuw. Die wekte ons op en riep ons toe, rondom ons te zien, en dwong ons de handen uit te steken. Vrijheid! klonk de leuze, en vrijheid werd den volke gegeven, om zich met al zijne vermogens in alle rigtingen te bewegen. Wel gaf dit eerst aanleiding tot velerlei strijd en stribbeling, en menigeen zag toen de toekomst donker te gemoet. Maar de bezadigdheid en het gezond verstand, onzer natie eigen, beveiligden ons voor gevaren, waar menig ander volk zich blindelings in geworpen heeft.’ - ‘De besten uit den lande werden gekozen tot de vertegenwoordiging des volks, om de regering ter zijde te staan, niet als een achterdochtige toeziende voogd, maar als een welmeenend raadsman en helper.’ Menig biezonder belang werd opgeofferd; de belastingdruk verminderd, de arbeid vrij gemaakt. De grote kapitalen werden niet langer aangewend tot speculatie, maar in allerlei bedrijf van handel en nijverheid gestoken. ‘Zoo openbaarde zich alom leven en ontwikkeling in het groote en in het kleine. En van daar dan ook de oorsprong van de wonderen, die ge hier aanschouwt.’

Deze toekomst-fantasie is een pendant, of liever een vervolg van Potgieter's ‘Jan Jannetje’, waarin het slotmotief, de verbanning van Jan Salie, uitgewerkt is.

Met hoeveel ingenomenheid zal Potgieter deze bijdrage ontvangen hebben! Zijn geest en zijn invloed hadden doorgewerkt in de ‘mijmrende schepper van IJ-muiden’. Zijn vast geloof aan de nationale herleving had proselieten gemaakt. En toch...Is het toevallig dat in Potgieter's poëzie een juichtoon over de overwinning van 1848 ontbreekt; dat zijn proza in de jaren 1849 en 50 alleen van litteratuurstudie getuigt, en het politieke en maatschappelike leven mijdt? Of was de dichter, die steeds zijn tijd met volle belangstelling meeleefde, er niet zo vast meer van overtuigd als in 1841,

dat Jan Salie binnenkort in een hofje opgeborgen zou worden? Toen had zijn optimisme hem verleid tot de noodzakelike fout: het personifiëren van Jan Salie, die daardoor van den beginne af geisoleerd stond en gemakkelik verwijderd kon worden.[1)] Had nu de rijpere ervaring hem geleerd dat de samenleving, doortrokken van een Jan Salie-geest, een langzame verjongingskuur moest ondergaan, en wachtte hij op zichtbare resultaten?

Maar al nemen we aan, dat Potgieter's vertrouwen in het revolutie-jaar nog ongeschokt was, de tijd der ontnuchtering naderde snel. De liberalen, die de regeringszetels innamen, die in groter en kleiner kring de toon aangaven, vormden niet de Gideons-bende, waarvan idealisten droomden. Wel vertegenwoordigden ze de oekonomiese vooruitgang, maar de kern van de partij voelde meer voor haar klasse-belang dan voor de zedelike roeping om het volk in al zijn geledingen tot ontplooiing van zijn sluimerende krachten te brengen.

Groen van Prinsterer gaf in '*Vrijheid*, *Gelijkheid en Broederschap*' (1848) deze karakteristiek van de toenmalige liberalen: 'De liberalen zijn veelsoortig; men heeft ze van allerlei gedaante en kleur; maar in 't algemeen zijn het degenen die, in zekere mate, en tot op zekere hoogte, en met zekere beperking, veel op hebben met de revolutionaire, of, gelijk ze het doorgaans verzachtenderwijs uitdrukken, met de milde en vrijzinnige begrippen;...die zich van de voorschriften hunner theorie, met overleg en schranderheid bedienen, naarmate het voor de bereiking hunner oogmerken te pas komt.' Deze door vijandschap beheerste beschouwing is ongetwijfeld eenzijdig: het liberalisme was in zijn bloeitijd niet zo ideaalloos; de eminente leiders leenden zich niet tot een karakterloos opportunisme. Maar de tegenstander was te scherpzinnig opmerker, om zijn doel geheel voorbij te schieten. De volgende jaren bewezen dat het door hem geschilderde type onder de liberalen niet zo zeldzaam was. Evenzo werd de waarheid van Groen's definitie: 'Een liberaal is een radicaal, die in zijn ontwikkeling gestuit is,' maar al te vaak door de ervaring na 1848 bevestigd. Gold dit ook niet enigszins van De Gids

1) Zie de heldere uiteenzetting in de uitgave van Van den Bosch, blz. 63-64.

zelf? Het uittreden van Gerrit de Clercq in 1849 is veelbetekenend. Quack zoekt de oorzaak daarvan bij Potgieter, die ‘de Clercq niet aan de oude traditiën van zijn tijdschrift kon wennen.’[1] Mij lijkt dit niet waarschijnlijk. Het heengaan van de man, die volgens Quack ‘het omgekeerde van een doctrinair’ was, en zoveel talent bezat, moet in Potgieter's oog wel een verlies geweest zijn. Een andere vraag is of de liberale referendaris van 1849 wel over evenveel vrije tijd en vrijheid van beweging beschikte als de radikale publicist van 1847. Na 1851 werd De Clercq als sekretaris van de Nederlandse Handelmaatschappij geheel door zijn drukke werkkring en zijn positie in de Amsterdamse handelswereld in beslag genomen. Ook deze liberaal was dus een in zijn ontwikkeling gestuite radikaal. Al was hij in de Gids-redaktie gebleven, de stuw-kracht van vóór 1848 zou in hem verloren gegaan zijn.

Onder de toongevende liberalen komt het type van de ‘bourgeois satisfait’ steeds meer naar voren. Luister maar naar de inaugurele oratie van Vissering, in 1850 tot professor in de oekonomie benoemd: *Vrijheid*, *het beginsel der Staathuishoudkunde*[2]. Het liberalisme alleen brengt de ware vrijheid. Alle utopisten en communisten beginnen ‘met den mensch alle vrijheid, alle zelfstandigheid, alle persoonlijkheid te ontzeggen. Dit is genoeg om het vonnis over hen uit te spreken.’ Hun leer liep steeds uit op moord en roof. Wij hebben geen reden om met het bestaande ontevreden te zijn; wij zijn op de goede weg. Vergelijk het verleden eens met het heden! ‘De eenvoudige burgerman is thans beter gevoed, gekleed en gehuisvest dan voorheen de hoogmoedigste edelman.’ Geen hongersnood of pest dreigt meer. Merk op ‘hoe thans de kinderen der armsten beter onderwijs ontvangen dan vroeger de zonen des adels. Hoe eenen iegelijk veiligheid des persoons en zekerheid van eigendom gewaarborgd is, en

1) *De Gids* 1886, Des., blz. 472. Ook Groenewegen (*Potgieter*, blz. 284) spreekt op gezag van Quack van een ‘botsing’. Zijn er dokumenten of overleveringen die aan dit oordeel ten grondslag liggen? Voor de kennis van Potgieter's karakter en de verhouding tot zijn tijd zou helderheid op dit punt zeer gewenst zijn.
2) Afgedrukt in *De Gids* 1850, I, 571.

den geringsten der geringen gelijk regt wordt toebedeeld met den koning. En dan mag ik roemen: dit is het werk onzer wetenschap, die langzaam, maar gestadig voortgaat en met iedere schrede meerderen zegen verspreidt.'

De lofredenaar vond het bij deze gelegenheid onnodig over de schrikbarende armoede van een aanzienlik deel der bevolking te spreken. Toch was de tijd aangebroken dat het zegevierende liberalisme te staan kwam voor het grote, onoplosbare probleem: het Pauperisme. De grondwettig vereiste armen-wet was in voorbereiding, en vestigde veler aandacht op het vreselike en gevreesde verschijnsel, door Groen van Prinsterer in 1848 'welligt de ergste kwaal' van zijn tijd genoemd. Maar terwijl Groen en Da Costa in het 'kankrend Pauperisme' een symptoon van de Geest der Eeuw zagen, hoopten en verwachtten de idealistiese liberalen volledige genezing van de vooruitgang. Nu is het merkwaardig, te zien hoe dit idealisme weldra ineenschrompelt door de aanraking met de werkelikheid, en voor een nuchterder beschouwing plaats maakt. *De Gids* is ook nu weer spiegel van zijn tijd. In 1848 had Gerrit de Clercq een krachtig pleidooi geleverd voor een 'welgeregeld armbestuur.' De buitengewone armbedeling te Amsterdam in 1847 had aan het licht gebracht, dat ⅓ van de bevolking zich voor bedeling aangemeld had. De nood was dus wel hoog gestegen, en afdoende blijvende zorg gewenst. De Clercq wilde dit niet aan liefdadigheid alleen overlaten. 'Immers, schoon wij den stelselmatigen weerzin van sommigen tegen den om niet uitgereikten penning niet deelen, wij zijn overtuigd, dat in den regel den arme op geen ongeschikter wijze onderstand kan geboden worden, dan wanneer hem die in den vorm eener eigenlijke aalmoes gereikt wordt.'

Hoewel niet opzettelijk uitgesproken, ligt hieraan toch de gedachte ten grondslag, dat de armoede, als abnormaal, voorbijgaand maatschappelik verschijnsel, op kosten van de gemeenschap bestreden dient te worden.

Twee jaar later spreekt er een andere geest uit de Gidsartikelen. Het opstel van Brill: *Over het herstel der kranke Maatschappij* (Jan. 1850) kunnen we onbesproken laten. Hij zoekt dit herstel in een 'godsdienstige wedergeboorte,' die

stellig aanstaande is; zo hoog zweeft hij in de wolken van het idealisme, dat hij zich geen enkele maal verwaardigt, de de bodem van de oekonomiese werkelikheid aan te raken.

Maar in de Oktober-aflevering van dat jaar geeft Mr. Boer zijn *Denkbeelden over Pauperisme en Armverzorging*. Men moet een scheiding maken tussen armen en paupers. Armen, d.w.z. ouden, zieken en invalieden, zijn er altijd geweest en zullen er altijd zijn. Maar armoede kan en moet in een beschaafde maatschappij gelenigd worden. Anders staat het met de paupers. ‘Pauperisme verdient onze sympathie in minderen graad, daar het grootendeels althans een noodzakelijk gevolg is van 's menschen vrije, maar ondoordachte handelingen.’ De paupers moeten dus met oordeel geholpen worden; dat blijkt o.a. uit de mislukte pogingen tot werkverschaffing. Maar men bedenke dat zij in geen geval *recht* op hulp hebben. ‘De wet die dergelijk regt (?) huldigt, wettigt den diefstal en huldigt den straatroof, maar lost daarmede tevens de burgermaatschappij op.’ In geen geval dus staatsinmenging, het beginsel der biezondere liefdadigheid dient erkend te worden.

In de volgende jaargang (Aug. 1851) is Mr. Faber aan het woord over *Pauperisme en Armoede*. Ook bij hem de troostende gedachte: ‘in weerwil van alle maatregelen zullen er steeds armen zijn.’[1)] En de moraal: ‘Beoefent dus de deugd der liefdadigheid, rijken dezer aarde!’ Ook in de conclusie blijkt de schrijver een geestverwant van Mr. Boer te zijn: niet communisme, maar individualisme is ons einddoel. Laat het volk begrijpen dat ieder voor zich moet zorgen, en geen ondersteuning mag vragen van de Staat. Bestrijd drankmisbruik en genotzucht; kweek inspanning en vlijt. Door spaarzaamheid en onderlinge verzekering is veel te bereiken. Maar bovenal moet zedelikheid aangekweekt worden, en het ongeloof bestreden. De rijken en ontwikkelden moeten, ‘zich vergenoegende in hun lot, het voorbeeld geven van zelftevredenheid.’ Deze ‘zelftevredenheid’

1) Als men De Gids van deze jaren doorbladert, vindt men artikelen over de armoede te Parijs, de armen in het oude Griekenland, de armen in Rome. De liberalen trachten zich steeds meer te doordringen van het denkbeeld dat armoede een noodzakelik kwaad is.

werd inderdaad ijverig aangekweekt in de liberale kringen die De Gids als hun orgaan beschouwden. Naast deze beide getuigenissen vinden we namelik van een der toongevers, professor Vissering, een uitvoerige en grondige studie, *Regeling van het Armenwezen*, in De Gids van 1852.[1)] We zullen ons natuurlik niet in biezonderheden verdiepen, maar alleen de geest nagaan die uit dit opstel spreekt. Karakteristiek is al dadelik het begin: een waarschuwing voor het misbruiken van de statistiek. Sommigen beweren nl. dat er 6 à 700.000 bedeelden zijn, en dus □ van de bevolking armoede lijdt, maar ze verwarren de statistiek der *bedeling* met die der *armoede*. Ook maken ze misbruik van beeldspraak, wanneer ze de armoede een *ziekte* noemen die *genezen* moet worden. Na deze dubbele geruststelling 'dat het zo erg nog niet is,' bespreekt hij de twee partijen onder de schrijvers over armenzorg. De eerste, vertegenwoordigd door De Bruyn Kops, ziet daarin de overgang van een abnormale toestand tot een normale, want de armoede zal weggenomen worden door de vooruitgang der maatschappij, door onbelemmerde en geregelde produktie, door opvoeding en onderwijs. Er moet staatsarmenzorg zijn in het belang van de publieke veiligheid en als politie-maatregel tegen bédelen.

De tweede partij, vertegenwoordigd door Tydeman en Heemskerk, beschouwt het pauperisme als een noodzakelik element van het maatschappelik samenstel, dus als 'iets *normaals':* er is altijd armoede geweest, en er zal altijd armoede zijn. Maar omdat in een welgeordende staat niemand van gebrek mag omkomen, moet er blijvende staatsarmenzorg zijn.

Deze beide stromingen bestonden naast elkaar, maar de eerste, het idealisties liberalisme van vóór 1848, loste zich na de overwinning langzaam maar zeker op in de tweede, het nuchter-praktiese liberalisme. Men begon wel in te zien dat niet alle standen gelijkelik van de overwinning zouden profiteren. Een klaar inzicht dat een reserve-leger van werkelozen bevorderlik is voor de ontwikkeling der groot-industrie ontbrak nog; Mr. Boer achtte een juiste verhouding van bevolking en kapitaal noodzakelik voor de hoogste bloei der

1) Herdrukt in *Herinneringen*, deel II.

industrie. Maar het besef dat armoede als een schaduw elke kapitalistiese maatschappij moet volgen, kon niet uitblijven. De berusting in deze treurige ervaring werd vergemakkelikt door de liberale oekonomie: de leer van Malthus was immers een onverbiddelike natuurwet; voor de ellende der armen was niemand verantwoordelik!

Het is begrijpelik dat Vissering tussen de partijen door tracht te zeilen. In hem is de zwenking na 1848 merkbaar: zijn idealistiese toekomsverwachting is door oekonomiese studie versmolten. In 1852 behoort hij tot de berustende partij. Niet alleen de individuele, maar ook de *collectieve* armoede draagt een blijvend karakter. Is er dan achteruitgang? Volstrekt niet: we gaan in alle opzichten oekonomies vooruit. *Pauperisme* en *armenwezen* zijn nieuwe 19de-eeuwse woorden. Ze behoren bij de beschaafdste, meest ontwikkelde volken. Men heeft geen Armenwezen bij de Hottentotten, geen Pauperisme in Turkije. - Is het niet of we Carlyle's revolutionair sarcasme horen, in plaats van liberale zelfgenoegzaamheid? - 't Zit eigenlik meer in de grote kontrasten: het arme deel tekent zich scherper af: ‘vandaar in de ontwikkelde en rijke maatschappij een afgezonderde groep van niet-rijken; vandaar een schijnbaar heterogeen element in de maatschappij, dat zijn eigen naam heeft bekomen: *pauperisme*.’ Het mededogen geeft aanleiding tot liefdadigheid en tot wetenschappelike bestudering van het vraagstuk. ‘En zoo vormt zich in de ontwikkelde maatschappij een eigen *armenwezen*, even als een *schoolwezen*, een *krijgswezen*, een *gemeentewezen*.’

Men ziet hoe door deze studeerkamer-wijsheid de Engelse indrukken van 1846 uitgewist zijn!

Zijn resultaat is dus, dat men bij het pauperisme alleen van *lenigen* kan spreken; niet van het *genezen* van een *ziekte*: Gelukkig eist de grondwet dit ook niet; hij vordert slechts regeling van het *armbestuur*. Thorbecke's regeling geeft het enige rationele stelsel van armenzorg dat Nederland verdragen kan of behoeft.

Deze studie van 1852 bewijst overtuigend dat de lofredenaar van 1850 uitsluitend het oog heeft op de liberale bourgeoisie, wanneer hij de oekonomiese vooruitgang verheerlikt. Toch is hij niet blind voor de ellende der arbeidende klasse. Van

1854 dagtekent zijn opstel *Over Werkloonen en Volksvoeding*, De levensstandaard van de arbeiders in Engeland is veel hoger dan bij ons. Hier leeft 'de geringe man' meestal uitsluitend van aardappelen. 'Gij kunt van den Engelschman afnemen; kunt gij ook van den Nederlander afnemen? Het antwoord moet dikwijls ontkennend zijn.' Er moet dus gekonstateerd worden: 'ondanks den gebleken vooruitgang der nijverheid is er in den toestand der arbeidslieden over het algemeen geene merkbare verbetering gekomen.' Ligt dit aan het vermeerderd aanbod? Integendeel: er komen klachten over gebrek aan werkkrachten. Waarschijnlik is dus 'de gezonken toestand waarin een deel der bevolking bij ons verkeert, werkelijk hieraan te wijten, dat het zich aan dezen toestand gewend heeft en geene behoefte gevoelt aan verheffing daaruit.'

Deze sociale achtergrond is nodig om Potgieter's klimmende teleurstelling tussen de jaren 1850 en 1860 te begrijpen. Hij bleef idealist. Voor hem was het liberalisme van 1848 een symptoom van nationale herleving, waaraan alle standen deel zouden nemen. Oekonomiese studie was hem vreemd, maar dat zich onder de heerschappij der liberale ideeën een klasse zou vormen die gedoemd was om blijvend op de rand van armoede te leven, wilde er bij hem niet in. Hij was geen revolutionair. Uit zijn konsekwent liberalisme vloeide voort dat er altijd stands-onderscheiding zou zijn, maar de leuze: 'ontwikkeling voor ieder' was waarborg dat uit alle standen nieuwe kracht en leiding voor het volksleven voort zou komen.

Het inzicht dat de kapitalistiese ontwikkeling de kloof moest verbreden tussen de bourgeoisie en de 'afzonderlijke groep van niet-rijken' - om met Vissering te spreken - heeft hij nooit bezeten. Daarin schuilt de diepste grond van zijn teleurstelling: hij zag de uitwerking zonder de oorzaak te begrijpen. De berusting en de zelfverheffing van de bourgeoisie was hem dus een voortdurende ergernis. Vandaar zijn krachtg protest tegen de liefdadigheidspoëzie van Tollens in 1850: 'Goeden nacht van de Armen aan de Rijken.'[1)]

1) Deze beoordeling (*Gids* 1850, I, 354) is weinig bekend, doordat hij niet in de *Werken* herdrukt is.

Dat is louter onnatuur; dat valt ‘uit den toon der armen.’ ‘Wat dunkt u, zijn het de armen die spreken, of is het de dichter, die zich in hunne plaats stellen wil, en echter op de zijne zitten blijft?’ Dat is vals gevoel. ‘Er is sentimentaliteit in de geschilderde situatie, - waar wij gevreesd hadden die te ontmoeten, niet in den schoot des gebreks, daar is gevoel te schaars, om door overdrijving te ontaarden! Stel u voor dat gij armoede leedt, dat uwe kinderen u in den barren winter om brood vroegen, en ge hunnen kreet niet stillen kondt; zoudt gij u aan uwen onhuisselijken haard, op uw schamel stroo, bij uwe laatste bittere bete, over de sluimering van uw rijken buurman bekommeren?’ Maar wat erger en ergerliker is: de liefdadigheid ontaardt hier tot streling van eigenliefde. ‘De arme, de christelijke arme vooral, weet dat hij hooger aanspraken op medelijden kan doen gelden, dan de bevrediging van een lust te meer des rijkaards, een streelenden sluimer, een genoeglijken droom.’ Weldadigheid moet dus ‘uit heiliger beginsel voortkomen, dan waardoor *Bedelbrief* of *Goeden Nacht* werden bezield.’

De tegenstelling is duidelik: de liefdadigheid van Tollens komt voort uit zelfgenoegzame braafheid en loopt uit op vernietiging van elk gevoel van eigenwaarde bij de arme; de filanthropie van Potgieter wortelt in diepe sympathie voor het menselike in de mens, dat opgespoord en aangekweekt moet worden. Dat bedoelt hij, wanneer hij in *Salmagundi* (1851) klaagt: ‘Diep doordringen in de ellende van 't volk is beneden onze schrijvers.’ Men zie in deze uiting geen pleidooi voor het realisme: in hetzelfde *Salmagundi* komt een echt konventionele schets van brave, eerlike armoede voor, die aan de zoetelike gravures van die dagen herinnert; in dat opzicht blijft de idealiserende filanthroop kind van zijn tijd.

De beoordeling van *Goeden Nacht* eindigt met een protest uit naam van de Kunst, die hier misbruikt wordt, en aan haar roeping herinnerd dient te worden eer zij bezwijkt. We hebben gezien welke die roeping volgens Potgieter was: het wekken van nieuwe volkskracht. Maar omgekeerd zocht hij in de letterkunde de blijken van een nieuwe opbloei der natie. Met begrijpelike zelfvoldoening zag hij terug op de eerste jaren van de Gids-beweging, die als een verfrissend onweer de zwoele

dampkring gezuiverd, de kwakende kikkers, de dommelige reigers, de knikkebollende uilen verdreven had, en het landschap ademloos deed luisteren naar de zang van nachtegalen en leeuwerikken. Aldus herdenkt Potgieter die levenwekkende jaren in 1850 *(Hollandsche Dramatische Poëzij)*. Zou na een zo schone, veelbelovende morgen de nieuwe letterkunde haar middaghoogte naderen? In *Eene Halve-eeuws Wake* (1850) houdt 'Hollands Muze hoog gerigt' over de afgelopen vijftig jaar. Zij geeft Helmers, Bilderdijk, Staring, Wiselius de verdiende eer, maar het slot klinkt onbevredigend: zij neemt afscheid met de nadrukkelike verklaring: 'Mijn middag heeft nog *niet* gegloord!' De Gids, als graadmeter van kritiek en litteratuur, was ondanks de bredere opzet en de schaar van medewerkers, niet geworden wat Potgieter zich gedroomd had. In *Salmagundi* wordt een weinig vleiende revue over de toenmalige tijdschriften gehouden: de kunstjournalen, 'met houtsneden en lithographiën om van te beven,' de Tijdspiegel, Nederland, 'dat over een heirleger van dominés beschikt' en toch zo oppervlakkig is, en eindelik ook De Gids. Schertsend worden de grieven opgesomd, maar de nasmaak is bitter. Hij is 'vervelend', 'half Engelsch', in het wetenschappelik gedeelte onbeholpen van vorm, zonder voldoende afwisseling. En als de 'poëet', een letterkundige Jan Salie, hardop denkt: 'en steeds te scherp', dan luidt het antwoord van oom Frits: '*Ils sont passés ces jours de fête;* maar toch soms nog den waren weg wijzende, niet waar, mijnheer?'[1)] Sedert ditzelfde jaar 1851 zien we Potgieter's bijdragen aan De Gids afnemen: in 1852 niets; in 1853 twee boekbeoordelingen. En ook hieruit spreekt dezelfde teleurstelling. Wat was er geworden van de talenten waarop hij een tiental jaren geleden zulke grote toekomstverwachtingen gebouwd had, van Beets, Kneppelhout, van Koetsveld? Zij schenen bestemd ons proza te ontwikkelen in een richting die Potgieter zo sympathiek was. Helaas! De Klikspaan der *Studententypen*, die in zijn *Schetsen en Verhalen uit Zwitserland* Töpffer gaat imiteren, moet in 1850 nog herinnerd worden aan de gulden les, tot vervelens toe herhaald: 'Ieder streve naar ontwikkeling van wat er eigenaar

1) *Salmagundi* (Schetsen en Verhalen II), blz. 299.

digs in hem schuilt.'[1] De auteur van de *Pastorij van Mastland* geeft in 1853 niets beters te beoordelen dan *Snippers van de schrijftafel*[2]. Hildebrand eindelik krijgt in hetzelfde jaar harde woorden te horen, omdat hij het patronaat aanvaardde over de 'ziekelijke' poëzie van een 'ongelukkige dweepster'[3]. Voor Potgieter was dat het bewijs, dat de dichter in de predikant ondergegaan was. Geen wonder dat deze studie een duurzame vervreemding teweeg bracht, want ondanks de hoffelike inkleeding, is het een besliste veroordeling van de levens- en kunstbeschouwing, waarvan Beets de vertegenwoordiger geworden was: èn als geestelik leider van het jongere geslacht, èn als kunstrechter acht Potgieter hem op de verkeerde weg. Het is opmerkelik dat Potgieter in deze jaren zijn isolement voorbereidt door de toongevende mannen af te stoten, de 'goedaardige potentaten in de letterkunde' - volgens een ondeugend geciteerde vergelijking in zijn *Piëtistische Poëzy* - die hun star en hun lintje in discrediet brachten, door ze aan iedere letterkundige beginner en onbeduidend litterair avonturier aan hun hof te schenken: onder de ouderen Tollens en Ter Haar; onder de tijdgenoten Beets en Ten Kate. Met het door hun vertegenwoordigende 'huiselike' genre had hij in *Salmagundi* afgerekend.

Opmerkelik is het ook, dat de hernieuwde aanval op Jan Salie in 1852, *Het Jagertje*, niet in De Gids geplaatst werd. We gaan vooruit, zegt de dichter; de trekschuit wordt afgeschaft, het jagertje moet maar naar een hofje. Maar zou de trekschuit-geest ook verdwenen zijn?

> Ach jagertjes op knollen,
> Die met het lijntje sollen,
> Die sukk'len vroeg en laat

1) *Kritische Studien* II, 344. Uit de *Voorrede* met zijn aanval op de jaarboekjes-litteratuur blijkt dat Kneppelhout nog niet verloren is, maar tegelijk hoe weinig de Gids-kritick uitgewerkt heeft. 'Tien tegen één, helaas! dat de wenk, in deze voorrede gegeven, door de nationale traagheid niet zal worden opgemerkt, en de tweede helft der negentiende eeuw al weder zal worden geopend met bijdragen, even karakterloos geschreven, als karakterloos geplaatst' (blz. 340).
2) *Kritische Studiën* III, 349.
3) *Piëtistische Poëzy* in *Kritische Studiën* III, 1.

Langs platgetreden wegen,
Waar komen ze ons niet tegen?
Wie telt ze in Kerk en Staat?

Het afgedankte jagertje wordt met een almoes weggezonden, maar in de spoorwagen van de vooruitgang zitten helaas ook jagertjes, die ‘met lint en lauw'ren prijken!’ Dat bewezen de eerste periodieke verkiezingen in 1852: nauweliks de helft van de kiezers, die de gezonde kern van de natie heetten te zijn, vervulden hun burgerplicht. Jan Salie zat dus ook aan de stembus.

Een grote desillusie was voor Potgieter de April-beweging van 1853. Was dan de band, die alle Nederlanders, zonder geloofsverschil, omstrengelde, zó zwak? Thorbecke's idealistiese daad was geheel in Potgieter's geest[1]. Hun ruime verdraagzaamheid sproot voort uit vertrouwen op de kracht van hun beginsel, niet uit onverschilligheid. Zij zouden Bakhuizen's woorden onderschreven hebben, in een brief uit Breslau van 31 Dec. 1844[2]: het ‘religiöse Interesse’ moet den strijd heiligen en niet verbitteren.’ ‘Slechts van wetenschappelijke vrijheid is de nederlaag van het Jezuïtisme te wachten.’ Potgieter werd daarin versterkt, evenals Bakhuizen, door de vereerde zeventiende-eeuwse traditie. Het slot van diezelfde brief zou ook Potgieter geschreven kunnen hebben: ‘Hollander uit de school der groote vaderen, die, tot verbazing van Europa, reeds voor twee eeuwen zoo goed begrepen wat godsdienstige verdraagzaamheid was, vol van herinneringen aan een Vaderland, waar de verlichte Katholijk en de verlichte Protestant elkander zoo vol vertrouwen en zoo broederlijk naderen, moet mij deze verklaring van het harte tegen een Hollander, die, wat ik wil en gevoel beter begrijpen kan, dan alle theoretische Moffen.’ En eindelik druiste het onberedeneerde anti-papisme ook in tegen het rechtsgevoel van Potgieter: in 1851 had hij immers nog geschreven, dat iemand zich wel een zonderling begrip moet vormen van een negentiende-eeuwse nationaliteit, die twee vijfden delen der bevolking niet meetelt, niet in zich verlangt op te nemen.[3]

1) Zie daarover Verwey's *Leven van Potgieter*, blz. 282 vlg.
2) *Schetsen op reis verzameld (Stud. en Sch.* III, 358).
3) *Salmagundi*, blz. 353.

Hoe moet hem dus het woord van Willem III geërgerd hebben! De band tussen het Huis van Oranje en Nederland nog hechter vastgesnoerd? Integendeel: de sektegeest en geloofshaat aangewakkerd; de partij van de beweging krachteloos gemaakt door de val van de beginselvaste leider; ons land overgeleverd aan de 'stilstaanders'.

Wanneer we bij de tegenwoordige politieke constellatie de geschiedenis van de April-beweging, b.v. door Dr. Vos, met kerkelike pen beschreven, nagaan, dan kunnen we moeielik een glimlach onderdrukken over de toenmalige opwinding, die na zo vele jaren nog genoemd kon worden 'de aanmatiging van den Antichrist', of 'de revolutie-koorts door het Papisme aan zijne belangen dienstbaar gemaakt.'[1] Want achteraf is ons duidelik, wat Groen van Prinsterer al inzag, dat de Aprilbeweging *aanleiding*, niet *oorzaak* was van Thorbecke's val.[2] Er bestond een groeiende oppositie tegen Thorbecke's bewind: van kerkelik-liberale zijde vond men Thorbecke's armen-wet te radikaal; de reaktie, die in 1848 overbluft was, begon het hoofd op te steken. Openlik durfde men Willem III toeroepen:

> Ontneem de magt
> Aan 't volk met kracht
> Opdat geen kuiperij
> Uw Vorstlijk Huis en Nederland
> Brenge onder dwinglandij

zodat zelfs Da Costa aan Groen schreef: 'Wonderlijke tijd! dat de Constitutie wellicht beschermd zal moeten worden door de vrienden en discipelen van Bilderdijk!'[3]

De dichter Potgieter waagde zich ook nu niet in het politieke tournooi. In het jaar van de krisis uit hij zijn teleurstelling niet in het publiek, maar hoe beslist hij voor de grote staatsman partij koos en zijn beginselvastheid eerde, blijkt uit de verzen waarin hij Thorbecke acht jaar later noemde

1) Aldus Dr. Vos in 1886 *(Groen van Prinsterer en zijn tijd* I, 335).
2) Aangehaald door Mr. G.J. Grashuis: *Het Staatsbeleid van Thorbecke* (1903). blz. 37.
3) Aangehaald door Vos, a.w. I, blz. 346.

De hand, die nog het roer zou houden
Wanneer beginsel buigen mogt![1)]

Zo vol was hij er van, dat hij de eerste gelegenheid aangreep om, binnen litteraire kring blijvende, zijn afkeer over de geloofsverdeeldheid uit te spreken. Die aanleiding gaf de *Nederlandsche Volksalmanak voor 1854*, met een tietel die voor Potgieter suggestief was. Een Nederlandse Volksalmanak! Ja, die was nodig om de 'volksalmanakken voor bijzondere gezindheden' waarmee ons vaderland 'verrijkt' werd, te verdringen. Was dat geen ergerlik verschijnsel, 'onder staatsinstellingen, die van geen catholiek of protestantsch *volk* weten, die slechts het *Nederlandsche* kennen!' 'Het wordt eindelijk tijd, dat kerkgeschillen ophouden onze nationaliteit te *verbrokkelen!*' Welk een treurig beeld van geestelik leven in de litteratuur van den dag. 'Ons vervult die dagelijksche, lange lijst van kerkelijke twistschriften, zoo kwalijk stichtelijke lectuur geheeten, daar zij even weinig ootmoed wekken als krachten leeren ontwikkelen, en waaraan niet slechts de christelijke liefde, maar ook alle menschelijke heuschheid ontbreekt; ons vervult die lijst met diepe droefheid.' Wat een verkwisting van kracht en tijd, zoveel beter te gebruiken tot bevordering van volksgeluk.

'Onroomschen en Roomschen, wat heeten wij ons toch volgelingen van denzelfden Meester, wij, die Zijn eerste gebod geweld aandoen, - wij, die elkander de aarde vergallen, twistende over den weg naar den hemel, - wij, die als zonen van hetzelfde land behoeften en belangen in te grooten getale gemeen hebben, om de een den ander niet als broeders van één gezin behulpzaam te zijn in de bevrediging en bevordering van beide! De breuke op kerkelijk gebied blijkt onheelbaar te zijn, - moet zij daarom ook op het burgerlijke en maatschappelijke gapen?'

Dat was de liberale verdraagzaamheid, door Thorbecke in een daad omgezet.

Het slot van dit artikel[2)] is weer een merkwaardig staaltje

1) *Aan Twenthe*, in Poëzy I, 121.
2) Opgenomen in *Kritische Studiën* III, 42-49, maar in Groenewegen's *Potgieter* niet besproken. Toch is het voor Potgieter's verhouding tot zijn volk, belangrijker dan het oppervlakkig schijnt.

hoe licht Potgieter's idealisme in utopie verloopt. Zijn ideale Nederlandse volksalmanak zou de partijen moeten verzoenen en alle standen geestelik voedsel geven: het onontwikkelde volk, de maar al te vaak oppervlakkige burgerij en de bevooroordeelde aristokratie. Niet door af te dalen, maar door allen tot zich op te heffen. Een potpourri vermag dat niet; één hoogstaand schrijver zou de samensteller moeten zijn. Zou Potgieter in ernst gemeend hebben dat de redakteur Schimmel tot iets dergelijks in staat was? Of verrees deze schone droom van volkseenheid om de dichter een ogenblik de werkelikheid te doen vergeten?

Terecht verklaart Verwey ook de Tijdzang *Het Uurwerk van 't Metalen Kruis* (1855) uit de diepe en blijvende indruk die de omkeer van 1853 op de dichter gemaakt had.[1)] Luister maar naar de strofe:

> Bij kind'ren van één groot gezin
> Moest broedermin
> Voor kerktwist hoeden,
> - Die doorn daar niemand roos aan zag! -
> En liefde, wars van kwaad vermoeden,
> 't Geloof slechts toetsen aan 't gedrag!

Daarnaast horen we teleurstelling en ergernis over de zelfvoldaanheid van de bourgeoisie, toen ‘zedigheid den toom liet glippen’, in het jubileum-jaar, dat allerminst tot nationale feestvreugde aanleiding gaf.

> Onz' schamele armen groeyen vast
> In tal en last,
> In woeste wennis; -
> Eer gij den volksgeest zuilen sticht,
> Aan al wie hongert brood en kennis,
> Wat aardsche vreugd, wat hemelsch licht!

Al klinkt er aan het slot van dit gedicht weer een opwekking, de stemming wordt bitterder; het toekomstvertrouwen

1) *Leven van Potgieter*, blz. 285 vlg.

heeft een geduchte schok gekregen. Dat geldt ook voor de andere tijdzang uit hetzelfde jaar: *Haesje Claesdochter op 't Prinsenhof*. De Stedemaagd van Amsterdam spreekt de burgers toe, en klaagt: ‘de lust voor elke ontwikkeling is met uw vrijheidsliefde verdwenen; ieder is ijskoud voor ‘hooger prikk'ling,’ en vol vuur voor ‘wuft genucht.’ Maar al is de Amsterdamse Maagd ‘half vertwijflend in 't verwachten,’ zij ‘vloekt haar kindren niet.’ Altijd hoopt ze nog door het opkomende geslacht getroost te worden. Toch is de zekerheid van 1842: ‘Jan Salie zàl uitgeworpen worden,’ aan het slot van dit gedicht geweken voor een weifelende veronderstelling:

> Schande zou op allen kleven,
> Als na luttel tijdsverloop
> Haesje Claes niet op mogt leven,
> Maar de schimp werd van Euroop.

De stilstand wint, na een tijd van troebele beroering als de April-beweging. Dat voelde ook de grote leider in het Christelike kamp, die niet uit behoudzucht gehandeld had, maar beweging in andere richting zocht. In hetzelfde jaar 1855 moet hij de uitgave van *De Nederlander* moedeloos staken. Vele jaren later getuigde hij dat de verregaande onverschilligheid van zijn eigen geestverwanten de oorzaak was. ‘In dergelijk een luchtledige atmosfeer is het niet vreemd, zoo de pen uit de hand valt en men het spraakvermogen verliest.’[1)]

Vier jaar later komt er een klimax in Potgieter's klacht. In *Het Nieuwe Tolhuis der stad Amsterdam* verrijst opnieuw het schilderachtige Oud-Amsterdam, middelpunt van een bloeiend gemenebest, om het heden te beschamen. Dit is wel de somberste variatie op zijn lievelingsthema. De vurig verlangde opleving blijkt steeds meer een illusie.

> O Walm, die opgaat uit dat water!
> O Stank des stilstands, heinde en veer!

De wetenschap eist vernieuwing van het vermolmde:

1) Aangehaald door Mr. G.J. Grashuis: *De Leer van Groen van Prinsterer* (1903), blz. 25.

Gezondheid eischt zij voor de menigt',
Die zwoegt en zweet in zwaar bedrijf,
Een voedzaam brood, een ruim verblijf:
Wie mildst de ligchaamsnooden lenigt,
Wekt vlugst den geest in 't wakkre lijf.

Maar daar schijnt de regerende klasse blind voor te zijn. Zo ver strekt zich hun ‘armenzorg’ niet uit!

Als te onzent maar het volk niet bedelt,
Heet zijn ontwikklingswit geraakt.

Als Vondel eens weerkwam! Als hij hier, aan de overkant van 't IJ, bij dalende zon zag, hoe

Door vloed van stralen opgeluisterd
De veege stad nog schittrend blaakt,

dan mocht hij eens aan Venetië denken, en zingen - ‘ons hart zou huivren bij zijn zang’ -

Hoe schoon, tot in haar ondergang!

De weemoedige stemming, waaraan Potgieter in deze jaren zo geneigd is toe te geven, vindt weerklank in zijn vertalingen. Klinkt in *De Huisjesslak*[1] niet mee zijn eigen vrees voor een eenzame ouderdom? En in *Het Blad*[2] het sombere voorgevoel, dat de geestelike gemeenschap met zijn Volk op het punt stond verbroken te worden; de teleurstelling dat zijn stem vergeefs geklonken had?

‘Arm, verwelkt, verstuivend blad!
Wreedlijk van de twijg gereten,
Werwaarts gaat ge?’ -
‘Weet ik dat?
't Onweer heeft den eik gespleten,
't Eenig steunsel dat ik had.’

Maar deze stemming was niet overheersend. De weegschaal van hoop en teleurstelling blijft op en neer gaan. Het

1) *Verspreide en Nagelaten Poëzie* II, 297.
2) *Verspreide en Nagelaten Poëzie* II, 298. Eveneens in 1858 naar Arnault vertaald.

was er nog verre van dat de dichter de moed op zou geven: hij had een ander steunsel gevonden. Verwey heeft treffend opgemerkt dat hij sedert 1857 vooral, door studie van geestelik leven in den vreemde, een basis voor nieuwe krachtsontwikkeling vond. Zijn geest verdiept en verinnigt zich; zijn gezichtskring is verruimd. Omstreeks 1860 neemt hij met verjongde moed zijn taak weer op. Het is alsof hij, nu van hoger standpunt en met verscherpte blik, zijn vaderland overziet, speurend naar nieuw leven. In de eerste plaats natuurlik de letterkunde, die immers 'l'expression de la société' was. Van zijn tijdgenoten uit de eerste Gids-jaren verwachtte hij niet veel meer, uitgezonderd wellicht Mevrouw Bosboom-Toussaint. Over Schimmel heeft hij waarschijnlik niet zo gunstig geoordeeld als in 1850. Ook Hofdijk, de laatste romanticus, had hem teleurgesteld. In 1857 hoopte hij, blijkens de breedvoerige studie *Grond en Geschiedenis*, in deze ijverig werkende schrijver een nieuwe bondgenoot te vinden, om zijn liefde voor het verleden. Vier jaar later ziet hij zich genoodzaakt de grenslijn te trekken[1]. Liefde voor het verleden zonder kritiek op het heden ontaardt in chauvinisme. Hofdijk is te veel geneigd 'het verleden te bewierooken', zonder ons 'uit onzen sluimerslaap te wekken.' Dat is dus geen man naar Potgieter's hart. Kernachtiger dan ooit te voren noemt hij de vaderlandsliefde der stilstaanders een *kussen*, de zijne een *prikkel. 'Hier* hebt ge ruste die roesten doet, *daar* heugenis, die hijgt naar herstel.'

Met des te meer ijver worden nu de opkomende talenten getoetst. De Veer, Ten Brink, Cremer worden hoffelik welkom geheten en terecht gewezen. Potgieter voelt wel, dat dit niet de mannen zijn waarnaar hij zo verlangend uitzag. Met vreugde begroet hij het talent van Busken Huet en Vosmaer: er waren dan toch tekenen dat de jongeren iets vermochten. Voor het talent moet plaats gemaakt worden door het wieden van litterair onkruid. We zien het aantal boekbeoordelingen sterk toenemen. Het is of de dagen van de 'blauwe beul' terugkeren, want in grote getalen worden de onbeduidendheden in almanak en tijdschrift afgemaakt.

1) *Amsterdam in 1860*, in *Kritische Studiën* III.

Ook op ander kunstgebied zoekt Potgieter nieuw leven. Niet minder dan de letterkunde is de bouwkunst ‘expression de la société’. ‘Onder alle kunsten toch is er geene, die ons straffer den spiegel voorhoudt, die ons strenger op den toets stelt, of wij geweten hebben wat wij wilden, toen wij de hand aan den arbeid legden.’[1] De oorspronkelike bouwkunst van zijn bewonderde zeventiende eeuw was hem een bewijs voor haar hoge kultuur. Sedert de dagen dat de zuilen van de nieuwe beurs hem ergerden,[2] was bij Potgieter het inzicht gerijpt dat een karakterloze bouwkunst de afspiegeling is van een karakterloze tijd. En het was er verre van dat onze architekten ‘hunne verwarring van begrippen’ te boven waren, en dat de straat weer ‘de Louvre van het volk’ zou zijn! De bewonderaar van het schilderachtige oud-Amsterdam is het een gruwel dat pleister en ijzer de steen, ‘tot in zijne verwering toe schilderachtige steen’, verving. Er is geen waarheid meer in de architektuur. Hoe durfde men het smakeloze interieur van de gebouwen der Nederlandse Handel-Maatschappij mooi vinden![3] Onze binnenhuizen tonen dat er van *kunst in hel leven* geen sprake meer is. Er was een tijd dat in ons huisraad, onze kleding, onze weelde, industrie en kunst één waren. Maar nu? ‘We zijn zoo diep, zoo vreeselijk diep bij ons verleden gedaald. Een enkele wenk: streef er niet naar van onze pronkzucht partij te willen trekken; laat er u aan gelegen liggen *allen* te leeren zien; de schare zal het langzamerhand zuiverder doen; smaak is zoo schaars geworden. De eerste burgerwoning de beste, - waarom zoudt gij aarzelen die binnen te treden, - overtuige er u van! in de

1) *Amsterdam in 1860 (Kritische Studiën* III, 192).
2) ‘*Een wonder is de nieuwe Beurs*’ van 1845. Die ergernis komt in 1859 weer boven: zie de derde strofe van *Het nieuwe Tolhuis*. Daarin vindt men al de opmerking:

> Maar geen bezielende gedachte,
> Die van geslacht spreekt tot geslachte,
> In onze bouwkunst trad aan 't licht.

Albert Verwey wijst mij ook op het slot van de novelle: *Onder weg in den regen* (1864): (ik), ‘die u in het holste van den nacht in de hoofdstad van nieuw gebouw tot nieuw gebouw zou kunnen brengen, die ik wenschte dat morgen spoorloos waren verdwenen!’
3) *Wandelingen door Amsterdam (Kritische Studiën* III, 215).

huizen onzer aanzienlijken heeft het confortable het pittoreske verdrongen; bij onzen middenstand is het degelijke voor het wanstaltige geweken. Een blik op de schoorsteenmantels, als ge meent, dat wij overdrijven; de verfoeiselen daarop zaamgeschoold, heeten sieraden! - als ge die hebt schoongeveegd, zullen wij eene groote schrede hebben gedaan; want die dus toetakelende, prezen we leelijk mooi!'[1)]

Zou men zeggen dat deze woorden in 1861 geschreven zijn? Weinigen zagen toen zo duidelik in, dat de negentiende eeuw, volgens Berlage's uitdrukking, de eeuw der lelikheid verdiende genoemd te worden.

Het doorwerkte opstel *Het orgaan der kunst ten onzent* is in veel opzichten merkwaardig. De tietel wijst al aan dat de gedetailleerde, afbrekende beoordeling van de *Kunstkronijk* op een gewichtiger bedoeling gebaseerd is: een onderzoek naar het artistieke peil in ons vaderland.

De criticus Potgieter toetst in de eerste plaats de kunstwaardering en de kunstbeschouwing, al onthoudt hij ons zijn eigen opmerkingen over schilderkunst niet. Opmerkelik zijn b.v. de bladzijden over Ten Kate's 'Hulde aan Pieneman,' waarin tegelijk de chauvinistiese retoriek van de lofredenaar, en de opgeblazen reputatie van deze 'nationale' schilder, de Tollens der negentiende-eeuwse schilderkunst, ontleed worden. Wanneer ons eerste kunsttijdschrift uit een zo treurige potpourri bestaat, aan wie dan de schuld? Aan de redakteurs, die het kaf niet van het koren weten te scheiden, en door hun gebrek aan kritiek middelmatigheden en prulschrijvers kweken? Of aan het publiek, dat zoveel minderwaardigs zonder protest slikt? Hoe dit ook zij, een kunst die geen beter 'orgaan' kan aanwijzen, bezit weinig levenskracht, moet Potgieter gedacht hebben. Voor de wijze les aan het slot van zijn opstel: 'breng de *kunst in het leven*, dan zal er *leven* komen *in de kunst*,' bleek zijn tijd nog niet rijp te zijn.

Waren er omstreeks 1860 sporen van herleving op politiek en sociaal gebied? Ook hier gold Potgieter's klacht: 'O laauwheid, die zoo ligt lafheid wordt, op welk gebied hebt gij u in onze dagen geen leuningstoel doen gereed zetten om te

1) *Het orgaar der kunst ten onzent (Kritische Studiën* III, 323).

dutten!'[1] Het bleef hem een ergernis dat de burgerij zoo weinig prijs bleek te stellen op de politieke rechten, in 1848 veroverd.

> O groote gemeent'! waar in deeglijker tijd
> De Hoofts en de Bickers uit stegen,
> Wat baat het dat stemme-geregtigd ge zijt,
> Zoo luttel tot kiezen genegen?[2]

verweet hij de Amsterdammers in 1861. En dat in een eeuw die hij zo gaarne 'de demokratische' noemde! Niet zonder recht spraken de konservatieven in ditzelfde jaar smalend van 'de democratische verordeningen, voor welke de menigte, blijkens hare onverschilligheid zoo weinig sympathie gevoelt, en waarmede in den regel de intrigant zijn voordeel doet.'[3]

Hoogst opmerkelik is het dat Potgieter ook verder kijkt dan de burgerij, en nagaat of er in 'de werkende stand' ook tekenen van leven zijn. Zijn studie *De rustdag en de werkende stand* (1860)[4] geeft een breedvoerige bespreking van een drietal bekroonde antwoorden op een prijsvraag over Zondagsrust. Deze op zich zelf weinig belangrijke geschriftjes interesseerden hem omdat de schrijvers - twee letterzetters en een lithograaf - handwerkslieden waren. Met een nauwgezetheid die de meeste Gids-lezers verveeld zal hebben, ontleedt hij hun werk. Maar het loopt op een teleurstelling uit; deze arbeiders hebben hun denkbeelden en hun stijl blijkbaar door het veelvuldig aanhoren van preken verworven. Het is napraten; zelfstandig leven zit er niet in. 'Deze schrijvers zijn wel uit het volk, maar niet voor het volk.' Hun levensbeschouwing mist de gezonde levenslust en de energie, zonder welke ons volksleven zal blijven kwijnen. Kennis is macht. Laten wij, 'die ons op onze volksbeschaving plegen te goed te doen,' een voorbeeld nemen aan Engeland.

'Onze grond, onze geschiedenis, onze kunst, wat weet de hollandsche handwerksman er af, wat kan hij er van weten? Schaars gaat er eene stemme op, die er tot het volk over

1) *Kritische Studiën* III, 272.
2) *Wandelingen door Amsterdam*, in *Kritische Studiën* III, 229.
3) *Onze Eeuw* van Jan. 1905, blz. 84.
4) *Kritische Studiën* III.

spreekt; de omstreken onzer groote steden bieden het, in stede van het genot der natuur, slechts de gelegenheid aan, om jenever te drinken; en onze galerijen, ze zijn er zoo goed als voor gesloten, want wie, die de scheppingen der meesters het algemeen verklaart?'

Tegen dit pleidooi voor volksontwikkeling zullen de liberalen van 1860 wel geen bezwaar gehad hebben, al vonden ze misschien dat de dichter overvroeg. Maar zouden er veel geweest zijn, die hun instemming betuigden met het slot van Potgieter's studie? Dan spreekt hij als zijn overtuiging uit 'dat wel de bloem, maar niet de kern eener natie in eerste en tweede klasse valt te waarderen; dat het de derde is, waaruit de overige gedurig moeten worden aangevuld en vervangen, en dat dus van hare gezondheid naar ligchaam en ziel beide de gansche toekomst afhangt.'

Toch is dit demokratie van zuiver liberalen huize. Het zou een anachronisme zijn, er een voorteken van de nieuwe tijd, iets revolutionairs, in te zien. De vrije mededinging, die de beste elementen uit het grote volks-fonds naar boven brengt, blijft voor hem de grote wet van alle maatschappelike ontwikkeling. Voor de grensmuur die de moderne groot-industrie tussen de standen optrekt, had hij geen oog. De buitenlandse ervaring die Vissering in 1846 in Engeland opdeed, lag niet binnen de gezichtskring van de Amsterdamse handelsman. Bovendien was er vóór 1870 ten onzent van een eigenlike groot-industrie geen sprake. Begrijpelik is het dus, dat Potgieter bij een bezoek aan Twenthe de industriële verhoudingen door een idealisties-filanthropiese bril zag. Wel voelt hij een lichte huivering bij het zien van die daemonies-lelike gebouwen, met 'dien van vlammen zwangren muil, wiens adem heel den grond doet hijgen, en uit wiens snavel, vies en vuil, die zware zwarte dampen stijgen,' maar dit gevoel wordt overstemd door bewondering voor de 'fakkel van 't genie.' Er school toch nog energie in de Nederlanders, dat ze deze industrie, een 'uitheemsche broeiplant' tot een levensvatbaar gewas gekweekt hadden! Maar nu moesten de fabriekanten hun roeping ook begrijpen tegenover de bevolking, aan hun hoede toevertrouwd. Men verongelijkte de industrie, door te menen dat het eigenbelang, als 'prikkel tot druk en

dwang,' de enige drijfveer was. De Twentse fabriekanten gingen niet louter met het onverzaadbaar 'meer' te rade! De bevolking zou niet in donkere achterbuurten wonen, maar volop natuurgenot smaken. Goede scholen en ontwikkeling naar ieders aanleg zonden het verborgen genie, dat 'schaars zich recht bewust' is, ook uit de fabrieksbevolking naar voren brengen. Geen onverzorgde ouderdom na een werkzaam leven. 'Gemoed bij geest' zij de leuze der industrie.[1)]

Hoe steekt deze gedroomde vaderlike verhouding af bij het sentimentele medelijden en de tevredenheidsprediking van Cremer, of bij het Christelik fabriekanten-ideaal van Van Koetsveld,[2)] ondanks de gemeenschappelike filanthropiese trek.

Toen Potgieter dus in de jaren 1860 en 61 zijn vaderland overzag, kon de balans moeielik gunstig zijn. Maar het scheen weer te lichten aan de kim. In de loop van 1862 werd de Gidskring versterkt door enige jongeren, die in 1863 onder de staf opgenomen zouden worden: Quack, Buys en Busken Huet. Met Quack, die het maandeliks politiek overzicht schreef, was Potgieter zeer ingenomen: 'onze geniale Quack' noemt hij hem in de korrespondentie met Huet. Buys had in Oktober 1862 een professoraat te Amsterdam aanvaard. In zijn inaugurele oratie over *Het wezen van den constitutionelen regeeringsvorm* waren Thorbeckiaanse stellingen ontwikkeld die natuurlik bij Potgieter weerklank vonden, als: 'Partijen zijn niet de kanker van het stelsel, maar zijn zeer gezonde vrucht.' Maar bovenal uitlatingen als deze moeten hem aangetrokken hebben: 'Wij hebben verbazende vorderingen gemaakt in de kunst van de onverschilligheid.' Daardoor blijven we rustige toeschouwers van veel wat vroeger 't hart deed kloppen. Is dat een bewijs van rijpheid en zelfbewuste kracht? Ik voor mij vrees zeer dat dit een bedenkelik verschijnsel is. Het komt

1) *Aan Twenthe (Poëzij* I, 115) 1861.
2) Zie b.v. Cremer's kurieuse *Brief van Jan Stukadoor aan alle Nederlandsche werklieden*, die haast voor een parodie door zou kunnen gaan, en Van Koctsveld's novelle *De oude Jonas. Iets uit het leven in de Fabrieken (Ideaal en Werkelijkheid;* 1868), waarin de goddeloze, de brave ongodsdienstige, en de vrome fabriekant getypeerd worden.

er maar op aan ‘of het mogelijk is de openbare meening op te leiden tot eene zedelijke, veerkrachtige, zich zelve wel bewuste.’

Dat was Potgieter's ‘volksgeest’. Deze liberale professor zou dus een invloedrijk geestverwant en bondgenoot kunnen worden. Maar bovenal was Potgieter's hoop gevestigd op Busken Huet. In hem zou de Gids-kritiek verjongd te voorschijn treden om de middelmatigheid te geselen, het talent te louteren en te prikkelen. Vandaar het onbeperkte vertrouwen en de opvallende wijze waarop hij Huet, tot ergernis van de mede-redakteuren, op de voorgrond plaatste.

In diezelfde tijd valt Thorbecke's tweede optreden als minister. Daarmee ‘keerde de stroom in zijn natuurlijk bed terug.’[1] Want al was de grote staatsman als hoofd van de oppositie de eigenlike drijfkracht geweest, wanneer hij zelf de leiding had, kon men verwachten dat het liberale staatsgebouw met meer kracht en toewijding voltooid zou worden. Potgieter heeft deze gebeurtenis ongetwijfeld met vreugde begroet. Kort te voren had hij immers de liberale leider nog geroemd als

> 't Verstand dat diepte aan klaarheid paart,
> De deeglijkheid vertrouwen waard
> Het hoofd dat iedre school der Ouden
> En elken nieuwren Staat doorzocht.’

Het volgend jaar bracht twee wetten die van energie en inzicht getuigden: het kanaal van IJmuiden en de wet op het middelbaar onderwijs. Het eerste verlevendigde bij Potgieter de hoop op ‘de grootsche toekomst, die 't oude Holland wacht, nu 't weêr zoo jong zich toont.’[2] Over de onderwijswet laat hij zich niet uit, maar deze poging tot intellektuele verheffing van de middelstand was geheel in zijn geest.

De omgang met Huet troostte hem in zijn vereenzaming, en verfriste zijn ‘geestdrift ter ontwikkling van het heden.’ Zijn *Proza* zou door Huet verzameld worden. Met lichte ironie, maar toch hoopvol, noemt hij dit ‘het boekske dat mij populair zal maken.’ Het jaar 1863 werd dus een feestjaar. Uit

1) Thorbeeke's eigen woorden in de *Narede* van 1867.
2) *Aan het Kabinet des Konings (Poëzij* 1, 144).

die stemming is de opgewekte toon van het jubilaeum-lied *Ter Gedachtenisse* te verklaren, waarin de hoop hoogtij viert en de enkele dissonanten gemakkelik overstemt. Geen wonder dat bij de nabetrachting over die feestvreugde[1)] in de Jan-Jannetje-stemming ook het geliefde beeld terugkomt. Voor het volk is dit onafhankelikheidsfeest een Oranje-feest. ‘Zeg maar Oranje,’ antwoordt Potgieter, ‘gij meent er alles goeds mee!’ Jan wist het ware woord te vinden: op zijn erepoort in de Willemstraat stond: ‘Eendragt maakt magt’, en ‘Willem III’ er onder.

‘Jan! wat zou er nog niet uit u kunnen groeijen, als men zich niet langer verbeeldde, dat men tot u moet afdalen; als men u door nog andere dingen dan matigheids-genootschappen en tractaatjes minder zocht op te beuren, dan gelegenheid gaf flink en forsch op uwe kooten te staan!’ En ook hier wil Potgieter zijn demokratiese sympathieën nog eens duidelik uitspreken; ‘De mindere stand hield zich zoo goed.’ Waarlijk, mijne heeren? hebt ge u zelven, dat getuigende, wel eens afgevraagd welke stand ten onzent het meest dat eigenaardig-oorspronkelijke bewaarde, 't geen de jonkheid van ons volk tot eene éénige heeft gemaakt?’ Dan eindigt hij met een lofspraak op het karakter van ons volk - ‘een volk, waarmeê nog te *wagen* en te *winnen* valt!’

Maar de nationale vlag van zijn feestvreugde wapperde tegen een somber-bewolkte lucht. Kort te voren had hij immers in de *Heugenis van Wolfhezen* nog geschreven: ‘moed en kracht van hart en hoofd, in woorden schittrende als in daden, zijn schuilgegaan en uitgedoofd!’

> ‘Verdrukking, als de vaadren leden,
> Wie heeft niet haast om u gebeden,
> De laauw-, de lafheid moê van 't heden?’

De jaren van bittere teleurstelling en ontgoocheling zijn niet spoorloos over zijn hoofd gegaan. Het nazien van de proeven voor zijn *Proza* geeft hem weemoedige herinneringen: een

1) Aan het slot van een boekbespreking, waar men die in 't geheel niet zoeken zou (*Kritische Studiën* III, 365).

voorrede kan hij niet schrijven. Hoeveel strijdmakkers uit die jaren zijn afvallig geworden, offerende aan afgoden als populariteit, ridderlint, enz.[1)]

Bij zijn medestanders moest hij dus allereerst het besef levendig houden: het ideaal van 1848 ligt nog in een ver verschiet. Wij zagen reeds dat deze waarschuwing aan de liberale oekonoom Vissering het best besteed was: In 1863 schreef hij bij de aktuele herdruk van zijn *Uitstapje naar IJmuiden* o.a.: 'Wanneer wij thans op dat tijdstip (1848) terugzien, komen wij haast in verzoeking, te vragen: hoe hebben wij in zoo weinig tijds zooveel kunnen doen?' - 'Zoo mogen wij dan, op die vijftien jaren die nu achter ons liggen terugziende, zonder onbetamelijke zelfverheffing dankbaar roemen in onzen vooruitgang: vooruitgang op stoffelijk gebied, vooruitgang ook in zedelijke kracht.'[2)] Huet wilde deze bladzijde dichtplakken, met het oog op 'onze schalkse zonen'. Potgieter vond er aanleiding in tot een *Bede* om *Een ander visioen*. Laat uw dichterlike fantasie nog eens werken, en laten we dan hopen ook die profetie eenmaal vervuld te zien. De motieven liggen voor het grijpen: een nieuwe bouwkunst, een doortastende nijverheid, een goed volksonderwijs, musea en volksparken.

Lucht en licht den boom der kennis,
Onderwijs in de armste wijk!
Van de wetten minder schennis
Van verborgen gaaf meer blijk!
Maar laat ook de schaar zich baden
In de sterking van geneugt;
Wortlen alle flinke daden
Niet in frisch gesmaakte jeugd?

Eerst met een dergelijk liberaal program ziet Potgieter licht in het 'overwolkt verschiet.'

Het jaar 1864 was voor Potgieter buitengewoon vruchtbaar. Huet's invloed werkte als een verjongingskuur. Een vinnige kritiek, als in de eerste Gids-dagen achtten beiden nodig en gewenst. Als ik onze novellisten met hun 'gezeur en gewawel'

1) Brieven aan Busken Huet I, 33, 39.
2) *Herinneringen* I, blz. XI.

wilde behandelen, schrijft Potgieter aan Huet, dan zou ik weer ‘de blaauwe beul’ worden. Daarom moet Huet dat maar doen. ‘Gij zijt in de *vaag*, u met dat volkje te amuseren.’[1] Of de bezadigde liberalen een dergelijke strijdlust gebillikt hebben? Was De Gids daarvoor niet te deftig geworden? Hoe was het mogelik dat onze litteratuur achterlik bleef bij vooruitgang op elk ander gebied?

De tijd naderde dat ontevredenheid in het oog van een rechtgeaard liberaal als ondeugd gold. Zulk liberalisme, Potgieter's ergste antipathie, was in de Gids-kring sterker vertegenwoordigd dan de leider vermoedde. Vooral onder invloed van de sceptiese Huet begon hij zich dat steeds meer bewust te worden. Schiep hij zich de illusie dat betere tijden naderden, dan werkte Huet's kritiek ontnuchterend. In de beoordeling van Potgieter's *Proza* (1864) is het bewijs te vinden dat zijn tweestrijd aan de scherpzinnige blik van zijn jongere vriend niet ontgaan was: ‘Jan Salie zal er wel komen, zegt hij; doch tevens besteedt hij hem uit bij Jan Kritiek.’ - ‘Ik zou er niet op durven zweren dat hij werkelijk voor ons volk, voor onzen Jan, zooveel van de toekomst verwacht, als hij slag op slag, en van het eerste opstel in zijn eerste deelje af, ons wil doen gelooven.’

Deze opmerking was als 't ware een waarschuwing, dat Potgieter's herleefde hoop om invloed op zijn volk te krijgen maar schijn was. Toch had geen van beiden verwacht dat de katastrofe zo nabij was. In Januari 1865 verbrak Potgieter voorgoed alle banden met De Gids. De omstandigheden waaronder dit geschiedde, zijn ons nu uit de *Brieven* bekend. Zijn partijtrekken voor Huet was niet, zoals men oppervlakkig zou menen ‘een zwaar offer aan de trouw gebracht.’ De oorzaak school dieper. ‘Niet enkel vriendschap, deed hem meegaan,’ zegt Verwey,[2] maar een vast dertigjarige traditie

1) *Brieven* I, 15, 21, 29.

2) *Leven van Potgieter*, blz. 319. Merkwaardig is, in verband hiermee, een uitlating van Potgieter, daterende van 1841 *(Kritische Studiën* I, 416): ‘Eene redactie moet weten, wat zij wil; van de handhaving van haar doel hangt de uitslag harer onderneming af; het is eervoller af te treden, dewijl schrijvers, in haren geest, ontbreken, dan zich zelve te verloochenen, omdat men geene andere bijdragen krijgt.’

van het tijdschrift, lang in stilte aangetast, was hier op geruchtmakende wijze, door al zijn medestanders tezamen verloochend en tenietgedaan. Een tijdschrift met hen geredigeerd - dit begreep hij volkomen - kon nooit meer het tijdschrift zijn van zijn verleden en van zijn wensch.'

De verontwaardiging over de *Avond aan het Hof* beschouwde Potgieter als 'une tempête dans un verre d'eau.' Maar 'de politieke vraag' bleef een struikelblok voor de Leidse redakteurs, die van mening waren - gelijk hij in een briefje aan Schneevoogt schreef:

> Kritiek mag alles onderzoeken
> Alleen maar het kritiekste niet.

Voor ons doel moeten we op die 'politieke vraag' nog wat nader ingaan. De begrotingsdebatten van 1864 hadden veler verontwaardiging opgewekt. 'Zelden hadden die beraadslagingen een minder zakelijk en een meer grof persoonlijk karakter dan in de befaamde "donkere dagen vóór kerstmis" van het jaar 1864.'[1] Professor Buys schreef onder de indruk van deze debatten een artikel voor De Gids van Januari 1865.[2] Daaruit blijkt, hoewel de schrijver dit allerminst bedoelde. waarom de liberalen onder het tweede ministerie-Thorbecke zoveel zwakker stonden dan in 1849. Het liberalisme had al het demokratiès idealisme verloren en begon bedenkelik het konservatisme te naderen. De konservatieven, zegt Buys, omgekeerd redenerende, hebben geen eigen beginsel tegenover het liberale te stellen; dat kunnen alleen de anti-revolutionairen. 'Het komt ten slotte neer op eene kwestie van meer of minder.' Zover gaat zijn 'streven naar objectiviteit', dat hij het konservatisme noodzakelik verklaart, 'om op politiek gebied tegen de eenzijdigheid van het liberalisme te waken.' Het verschil wordt eigenaardig aldus gekarakteriseerd: 'Regeren is ontwikkelen, en geen ontwikkeling zonder vooruitgang; maar terwijl men voorwaarts gaat, kan men zich bij voorkeur òf voorover buigen, òf achterover leunen; meer letten op de

1) Van Welderen Rengers' *Part. Gesch*. I, 285.
2) *De donkere dagen vóór Kerstmis*, herdrukt in de *Studiën over Staatkunde en Staatsrecht* I.

gebreken van het bestaande en trachten om die te verhelpen. of meer hechten aan het betrekkelijk goede en ware altijd in het bestaande opgesloten.' Duideliker kon niet gezegd worden dat een eigenlike grenslijn ontbrak.

Maar bovendien: de jongere liberalen waren doktrinair geworden. Het ex-liberale kamerlid Van Zuylen, dat door zijn overloopen naar het konservatieve kamp aanleiding gaf tot het 'grof persoonlijk' debat, speelde voor enfant terrible, toen hij zijn tegenstanders meer Thorbeckianen dan liberalen noemde. De leer van de Meester werd de enig ware. Hij alleen, zegt Buys, heeft 'een bepaald stelsel.' Daarom komen 'telkens nieuwe en frissche krachten zich scharen onder zijn banier.' Daarom is de liberale partij de aangewezen regeringspartij; aan de konservatieven wordt, mits zij het konstitutionele fatsoen in acht nemen, een blijvende en gewaardeerde plaats in de oppositie aangewezen.

Van een staatsburgerschap, waaraan steeds bredere volkskringen deel zouden krijgen, wilde deze liberale professor niet meer weten. Voor hem is volk eenvoudig de census-kiezers. Dat blijkt uit deze redenering. Een konservatief spreker verweet de liberalen dat ze 'niet tevreden met een gematigden volksinvloed, naar volksalmagt streven.' Dat kan met even veel recht van de konservatieven gezegd worden, antwoordt Buys, want bij een botsing van regering en volksvertegenwoordiging moet de koning immers een beroep op het volk doen?

Daarmee hangt samen een angst voor kritiek op het kritiekste. De afgevaardigde Van Foreest had gezegd: de konservatieven willen niet, zoals de liberalen, een vermomde volkssouvereiniteit met een 'Roi fainéant'. Zulk een uitspraak, vindt Buys, is gevaarlik. Die moet eens voor al uit de parlementaire discussie verbannen worden. 'Die kwestie is niet vatbaar voor eene ook maar zeer oppervlakkige publieke behandeling.'

En nu kwam in dezelfde Gids-aflevering een mederedakteur deze tere kwestie zo ruw aanpakken! Busken Huet schreef namelik terzelfder tijd een opstel over 'de tegenwoordige staat der parlementaire welsprekendheid in Nederland'.[1)]

1) *De tweede Kamer en de Staatsbegrooting*, herdrukt in de *Nalezing* blz. 21-46.

Dat was tenminste de opzet. Tot tweemaal toe verzekert de schrijver, dat zijn stuk ‘een litterarische strekking’ heeft, maar tegen het einde komt hij steeds meer op politiek terrein. In de persoon van Thorbecke valt hij de liberale partij aan, met het verwijt dat zij haar demokratiese grondslag verloochent. Eigenlik begint zijn aanval reeds vroeger. Het lange citaat uit de redevoering van Kien is niet zonder opzet gekozen: het komt mij voor dat Huet de kritiek van deze konservatieve afgevaardigde, die hij ‘logisch gedacht en flink uitgevoerd’ noemt, voor een groot deel onderschrijft, vooral waar het Thorbecke geldt. ‘Heeft de minister bij al zijne onbetwistbare bekwaamheid, menschenkennis genoeg?’ ‘Ik had gewenscht en verwacht dat de minister van Binnenlandsche Zaken zich met meer kennis en ervaring had kunnen omringen.’

Ook het citaat uit Thorbecke's redevoering wordt niet louter om de vorm gekozen. Wanneer Huet Vissering uitlacht om zijn enthousiaste roem op de vooruitgang, dan heeft hij niet minder spottend geglimlacht bij Thorbecke's bewering, dat de laatste jaren zich kenmerkten door ‘eene groote beweging op materieel en intellectueel gebied, eene beweging zoo groot als onze geschiedenis geen tweede epoque kent.’[1] Wanneer Huet kort te voren Potgieter's toekomstverwachtingen ijdele dromen noemt, dan heeft hij waarschijnlik Thorbecke op een even onvruchtbaar en ongemotiveerd idealisme willen betrappen door deze woorden uit zijn redevoering te citeren: ‘Wij hebben in vroegere tijden een eervollen rang bekleed onder de landen van dit werelddeel; ik geloof, dat wij dien nog bekleeden, en geroepen zijn om, tot dusver in menig opzigt achterlijk, in materieel en intellectueel vermogen vooraan, op de eerste lijn te komen. Ik geloof, dat den weg, waarop wij zijn, vervolgende, ons volk eene plaats niet minder hoog, dan die welke wij in eene andere orde van zaken innamen, bereiken en onder de meest welvarende, de meest krachtige, de meest beschaafde natiën van het Westen genoemd worden zal.’[2]

Rechtstreeks wordt de aanval op de laatste bladzijden.

1) *Nalezing*, blz. 40.
2) *Nalezing*, blz. 42.

Thorbecke had gevraagd: ‘Waar en wanneer heb ik ooit het woord of het beginsel van volkssouvereiniteit ingeroepen?’ Het woord is misschien zorgvuldig verzwegen, antwoordt Huet hatelik, maar op het beginsel steunt het gehele liberalisme van 1848. 't Is of hij, om de doktrinairen te ergeren, de meest krasse uitdrukking kiest: ‘Nederland is feitelijk sedert 1848 eene demokratische republiek met een vorst uit het Huis van Oranje tot erfelijken voorzitter.’ - ‘Demokratie, volkssouvereiniteit: kleeft er smaadheid aan die woorden? Zoo wees een man, en draag die smaadheid. Het zou in de geschiedenis van ons geslacht de eerste maal niet zijn dat aan een onaanzienlijken oorsprong de belofte verbonden bleek van eene groote toekomst. Doch ook onafhankelijk daarvan is zedelijke moed, bij helderheid van zelfbesef, eene goede zaak.’

Is het wonder dat de toongevende liberalen deze kritiek, en vooral de zware bedekte beschuldiging tegen hun leider, in de laatste woorden uitgesproken, als een soort oorlogsverklaring beschouwden?

Hoe stond nu Potgieter tegenover deze kwestie? Als we de oplossing in de *Brieven* zoeken, worden we slechts ten dele bevredigd. Een vluchtig briefje van 24 December vat het oordeel over het artikel van Buys aldus samen: ‘De *Donkere Dagen* kunnen in elk journaal worden geplaatst.’ Uw bijdrage ‘heeft meer voor dan de prioriteit, - zij behandelt het onderwerp van het standpunt van de *Gids*.’ Wat bedoelde Potgieter met die laatste woorden? Daartoe moeten we de uitvoerige brief van 19 December nauwkeurig lezen, die Potgieter's oordeel over het opstel van Huet bevat. Al dadelik verwondert ons wat ontbreekt: over de aanval op Thorbecke wordt met geen enkel woord gesproken, terwijl Potgieter wel vreest dat Vissering en Fruin aan het begin aanstoot zullen nemen. Maar blijkens de aanhef had Huet kort te voren zijn plan aan zijn vriend meegedeeld; was misschien toen de houding tegenover Thorbecke al ter sprake gekomen? Potgieter's kritiek is opbouwend: hij wil de parlementaire welsprekendheid wat breder behandeld zien, en doet o.a. een citaat uit Goethe aan de hand. Daarin onderschrapt hij de ‘gulden woorden’: ‘*Eine Partey hat nicht durchaus Recht*.’ Zou daarmee niet het ‘standpunt van de Gids’ volgens Potgieter gekarakteriseerd zijn? Voor

hem was De Gids nog steeds het orgaan van het liberalisme, d.w.z. van alle echt liberale ideeën, niet van het liberalisme als 'een bepaald afgebakend stelsel.' Daarom schreef hij in dezelfde brief: 'Verzuim ook niet, Van Limburg Brouwers pogingen, vrijheid van schrijven te verwerven tot voor de officieren toe, te waarderen.' Dat behoort '*in het cader van de Gids*.' Huet's kritiek, die konservatieven noch liberalen spaarde, en beiden trachtte op te heffen, werd dus door Potgieter met ingenomenheid begroet. Een andere vraag is, of uit Potgieter's zwijgen opgemaakt mag worden dat hij ook het laatste gedeelte met instemming gelezen had. Misschien hebben hem toen weer de woorden op de lippen gezweefd: Zou men *la bosse du respect* niet kunnen ontwikkelen?'[1] De invectieven tegen Thorbecke waren door overdrijving onbillik. De stijl van een 'magtige persoonlijkheid' tegelijk een 'geniale kakografie'? Zouden we hier soms te denken hebben aan invloed van Multatuli, die in 1864 zijn onbekookte aanval op Thorbecke's 'Historische Schetsen' in zijn *Ideeën* had laten drukken? Ook in de kwestie van de volkssouvereiniteit schoot Huet zijn doel voorbij. Thorbecke kon met het volste recht beweren dat hij zijn stelsel nooit op volkssouvereiniteit gebaseerd had: hoe zou volkssouvereiniteit te rijmen zijn met een erfelik koningschap en een census-kiesrecht? Zijn stelsel ging uit van dualisme: de Kroon en de Vertegenwoordiging als zelfstandige machten. Maar Van Houten wees in 1872 de zwakke plaats van het systeem: Thorbecke wilde 'de zelfstandigheid der kroon, ten einde eene uitgebreide werking van den *ministerieelen* wil te verzekeren.'[2] Toen de konservatieven in de beruchte begrotingsdebatten van een 'Roi fainéant' spraken. werd dus de Achilles-hiel getroffen. Had Thorbecke zelf in 1860 niet gesproken van 'de vorstelijke deugd van resignatie'?[3]

In de hoofdzaak evenwel had Huet gelijk: het liberalisme had de zuivere demokratie verloochend. Bij Thorbecke was dit meer een verloochening van zijn ideaal dan een beginselverzaking. In 1844 had hij een volkomen verwezenliking van

1) *Brieven* I, 20 (5 Jan. 1864).

2) *De Staatsleer van Mr. J.R. Thorbecke*^{2}, blz. 43.

3) *Historische Schetsen*^{2}, blz. 183.

het beginsel der volkssouvereiniteit als ideaal in een verre toekomst geplaatst: het census-kiesrecht was een noodzakelik kwaad dat geleidelik zou kunnen verdwijnen. Niet dat hij als prakties staatsman in het bereikbare berustte, maar dat hij het bereikte overschatte, kon Thorbecke met recht verweten worden. Dat was Potgieter stellig met Huet eens. Dat moest maar eens gezegd worden! Mij dunkt dat Potgieter, overtuigd van de heilzame werking van vrijmoedige kritiek, om dit goede doel de scherpte van Huet gebillikt, of wellicht in een strijdlustige bui aangemoedigd heeft.

Mijn droomen[1)]
Door
Alex Gutteling.

I

De dagen die ik blijde of droef doorleefde
Leven een vreemder leven in mijn ziel,
Diep in me een wondre droomenschijn omviel
Wat weende in 't nuchtre licht of lachend streefde:

Gelijk een wereld die in zee verzonken
Haar marmren zuilen en begroeide pleinen
Herleven ziet, zoodat in daglichtschijnen
Haar torens nooit zoo schoon, wondervol blonken;

En door het donkre woud in blauwgroen duister
Schichten de gouden monsters, waar de schare
Van koopliên kleurig konkelde en rumoerde

Wassen de purpren wieren in den luister
Van 't mysterieuse zilvren licht, er waren
Poliepen waar een knaap zijn bruid ontvoerde.

1) Uit den bundel *Een Jeugd van Liefde* ter perse bij W. Versluys.

II

Mijn ziel is als een zee in vroege stonden.
Zij wacht het morgenlicht dat door zal breken
En door koralentwijgen blondend leken
Op de goud-schemerend bemoste gronden.

Waar de gewassen donker zich doorwonden
Is het nog nacht, maar in de ruime streken
Zie 't weemlend water zilverig verbleeken....
De visschen wachten stil, met open monden,

En straks, als de eerste goudstraal breekt, gaan ze allen
Omhoog in flonkerende duizendtallen
Metalig blauw en goud en zilverblank,

En de zeevrouwen gaan in bleeke scharen
Door 't weeke licht dat om haar zijden haren
Glanzend, droomerig streelt haar leden rank.

III

Mijn zangen zijn gelijk de schelpen kleurig
Teedere boden van dat wondre land,
Een wandlaar vindt ze op 't schuimbesprenkeld zand
Tusschen de wieren, wonderlijk, zilt-geurig.

En hij verbeeldt zich, als hij droomenrijk,
De schoone werelden in diepe zeeën:
Zoo uit mijn zang duizenderlei ideeën
Die weeldrig bloeien, schoon, maar zonder blijk.

En andren die de bonte schelpen vinden
Vermaken zich ermee zonder te denken
En trappen ze eindlijk uit verveling stuk;

Zoo allen, die in zang den zin niet minden,
Niet zagen werelden daarachter wenken:
Onuitgesproken treurnis en geluk.

IV

Kom nu waar in begroeiden grottenschemer
De schoone Koningin dier wereld woont,
Op een bont kleed van anemonen troont
Omweefd door 't schoonste en vreemdste wiergewemel.

Bij de ingang stroomt als uit een maanlichthemel
Bleek-zilvren gloed: 't zijn paarlen die zoo schoon 't
Gewelf verlichten, en hun glans vertoont
De Fee dier oorden op haar marmerschemel.

De weeke bloemen wassen uit den steen
En vatten haar ivorig lijf in kleuren,
Haar amberkleurig haar valt zacht en lang....

Weemoedig en hartstochtlijk als geween
Dringt door de zwoele lucht vol zoete geuren
Der stille dropplen melodieuze zang.

V

Toovrige fee van zwoel-zinlijke droomen
Zijt ge ook niet tevens als in kathedralen

Madonnabeeld, waar stof-weemlende stralen
In stillen nis het kuisch gewaad omstroomen?

Waar de geloovigen vol eerbied komen
En ik, uw priester, daags wel duizend malen
't Gebogen lijf deemoedig neer doe dalen,
Kussend van uw gewaad de marmren zoomen.

Als de orgeltoon zwelt als een verre donder,
Maar vol hel-hooge heerlijke geluiden,
Stem ik den zang aan voor uw hoog altaar,

Terwijl gij de armen - o genadig wonder! -
Schijnt in het zilvrig zonlicht uit te spreiden
Naar mij die in verrukking doodstil staar.

VI

Laat mij mijn droomen: in de Maartsche dagen
Als 't komend voorjaar aarzelt, en de regen
Rivieren maakt van weilanden en wegen,
Houden zij uit mijn ziel de norsche vlagen.

O als mijn oogen geen geheimen zagen:
Wondren van droomen wenkend allerwegen,
Een gouden hemel vol van zonnezegen,
Wat zou ik schreien, wanhopen en klagen!

En als mijn zangen wild of droevig klinken
Met ongeduld of hartstocht in hun woorden....
Vrees niet: wie zingt is 't lijden al voorbij.

't Lied is als donderslagen die eerst zinken
Nadat de bliksemschicht gevaarvol boorde:
Zoo is het hart dat zingt reeds tranen-vrij.

VII

Aan ED. KARSEN.

Geen werklijkheid is wellicht even schoon
Als wat men droomt, en zeker krijgt geen uur
Zijn glans vanzelf: enkel het droomenvuur
Herschept een aardsch huis tot een godenwoon.

Gelijk in 't dal de flonkerende kroon
Der bergen blinkt en noodt om daar te zijn:
In dien wit schitterenden ijswoestijn....
Maar wie dan stijgen om dat heerlijk loon

Vinden eindlooze kale vlakten, ruw -
Schonkige rotsen, vreeslijke eenzaamheid,
Wilde sneeuwstormen, en een oord des doods....

Terwijl beneden droomt in luchten luw
Starend naar verre heilge heerlijkheid
De dichter voor die bergen blank en grootsch.

VIII

Ik wil mijn droomen tot een toren bouwen
Van blank ivoor, met roode en gouden lijnen
Zal ik in 't wit de fabelen doen schijnen
Dat ieder zoo mijn leven kan doorschouwen.

De vredige pastoralen en de gaarden
Met vreemd-vervlochten bloemen, en de afgronden
Van dood en vlammengloed, met juichemonden
De englen in schitterende rei geschaarde;

En 's nachts, wanneer mijn Teeken op de rotsen
In 't maanlicht blinkt boven de woelige zeeën
En een schip nadert van een vreemde kust,

Schijnt het den stuurman boven 't golveklotsen
Neergedaalde Godin van hemelreeën
Zoete verkondigster van liefde en lust.

Gedichten
Door
M.S. Roetman.

Avond

Het paars gelaat van huizen is benet
van olmen, die hun pure goudsel strooiden,
de pracht, die elken gevel straks vermooide,
praling van zon uit pioenrozenbed,
is nu verdwenen, alle lichtschijn dooide
tot schemering, die stil onopgelet
van uit haar schuilhoek gansch de straat bezet,
zwartend de nissen waar de dag haar kooide.

Ik weet niet waarom ik nu weenen moet;
ik zie mijn liefs gelaat in bleeken gloed,
komt het niet op mijn leegen schouder rusten?

Ginds steekt een winkelruit zijn vlammen aan,
voor blauw omkringde klaarte kom ik staan,
zonder te zien, als een in droom gesuste.

Zwerver

Dat ik een zwerver was, dat daags ik doolde
van dorp tot dorp langs wegen smal en wit
en stil, die tot het avondlaat bezoolde,
naast winde en purpre distel koos mijn zit.

Dat weenend ik het zoete licht zag wellen
over al dingen, die de wereld zijn,
op wijden vleugel teeder nadersnellen
de schemer na des hemels gouden wijn.

Dat ik den nacht sliep op gevouwen handen,
voelend van windfluweel het licht gewicht,
bij bang ontwaken millioen sterren brandden
in breede bogen boven mijn gezicht.

Meisje

Ik zag een meisje gaan met een matroos,
haar blank gelaat was als een bloeme broos,
een bleeke roze was haar blink gezicht,
op goudbruin haar roste het zonnelicht,

Zij liep gebogen naar haar jongen wat,
haar mond ontloken tot een lachje glad,
de zuivere oogen naar hem opgedaan,
met een matroos zag ik een meisje gaan.

Oude kerk te Zaandam

Voor Cor en A.

Als in klein stadje bladers bruin en goud
warrelen neer, met zon en mistblauw samen
wevend het kleed des daags, een bleeke dame,
in wier blond haar ge wel uitweenen woudt,

als loover sneeuwt treedt achter takken oud
de kerk te voorschijn met haar bonte ramen,
die zien naar binnen dunne grafsteennamen,
de antieke kerk, in vorm van kruis gebouwd.

'k Heb in mijn oog door grijsbruin gaas van twijgen
haar wandenval en ronde vensterboog -
Haar open zag ik, door de kleuren hoog
van andre zij het licht vreemd binnenzijgen,
middag in hellen eeuwolm schitter spon,
het was of orgelstem een wijs begon.

Amsterdam

'k Zag Amsterdam steil stijgen uit het donker
fluweel van 't IJ in verrassende boog,
spatting van geel op zwart, luid lichtgeflonker,
een warre stapeling van gevels hoog
en torens tegen sterbepikte lucht,
waarvan in 't water lagen vreemd kontoeren,
bestroomd van andere wen, kleurenvlucht,
tramslangen, volgend staag elkander, voeren.

Na 't bange blauw van slurpende bruggaten
opnieuw geweldige blankte van straten,
bezaaid met menschen, poppetjes klein-zwart,
lantaarnvlam, laaiend naar der diepte hart
en lichtend lijnen van reuzengebouwen,
hoog in het duister van den nacht gevouwen.

Vaart op de Voorzaan

Boven den vlotten dansvloed het oranje
van zon teer-woest, droef-toornig aan de kim,
over schuimgolven glijdt goudene glim,
een schip scheert langs koralen wolkenfranje.

Zijn fulpen zeil staat aan het felle straf,
gestalten donkren, doch gelaten, handen,
gewend naar 't westen fosforachtig branden
in laaie vlam van daags verzwindend graf.

Een ster komt aan den klaren hemel rijzen,
die ik weet in haar eeuwig eender staan,
de schepen krijgen kleine lichtjes aan
wieblend in water, dat gaat snel vergrijzen,
uit blauwen schemer zie ik bonte kleuren,
groen, terra-cotta 't oude stadje beuren.

Echo
Door
Henri Bakels.

Verdwaalde nimf, die al met een verloor.
Gij liet U lokken uit het dolend spoor
Van Pan, om een versteenden jongeling:
Narcis, die voor Uw schoonheid vluchten ging
En dien Uw ledenpracht niet mocht bekeeren,
Zichzelven min dan andren te begeeren.
Uw zusterrij bleef leidzaam volgen, hem
Die fluitend voorging en haar kuische stem
Viel telkens in op 't landelijke lied,
Dat opsteeg uit zijn ongekorven riet.
Ofschoon zij wijlden hier en daar bij heuvel,
Of schaduwzware boomen met gekeuvel,
Dat bloem en blad en berg en dal en beek
Bij 't glimpen van de maan wel 't schoonste leek,
't Was al om niet gedraald, gij bleeft maar haken
Omtrent Narcis, die voor U te genaken
Nog minder was, dan 't beeld van marmorsteen,
Zoo schoon van vorm, maar stijf en koud van leên.
Ach! hadt gij eerder tot Uw heil begrepen:
De schoonheid zit vaak 't doode aangeslepen;

Het is alsof de gaafheid van den bast
Ten koste van het levend vruchtsap wast.
Hém schijnt de zucht tot meerder schoon ontsleten,
Wien ieder lid volmaakt is toegemeten
't Schijnt het te kort, dat de begeerte baart
Eens anders overvloed te zien gespaard
En vast belegd in nieuw verwekt geslacht. -
Hoe 't zij: Narcissus heeft U mín geacht:
Hij hield U niet dan stuggen wanlust voor. -
Verdwaalde nimf, die al met een verloor:
Narcissus ging; toen was er niemand meer.
Ofschoon g' Uw zusters aanriept keer op keer
Geen antwoord riep weerom, - zelfs niet meer doof,
Haar lied verstierf in 't hoog en eenzaam loof.
Sinds gaat gij altijd droevig zwervend voort;
De smart heeft U ontvleesd, alleen gehoord
Wordt nog Uw stem, die overbleef. Vaak gaan
De menschen waar verlaten muren staan
Van sloten oudtijds vorstelijk gebouwd,
Of waar 't gebergte achter 't landschap blauwt,
Of waar in donk're bosschen dicht te zaâm
De boomen staan. Zij roepen Uwen naam,
Dan schrikt ge op en antwoordt, telkens snel:
‘Echo!’ soms menigmaal. Maar 't is slechts spel.
Zoek elders d'ouden kring: geen nimf meer waart
Hier om; de wereld is U lang ontaard.

Hymne aan de stilte
Door
Geerten Gossaert.

I

Weer, stijgend door den koelen nacht
De bergen op ter eenzaamheid,
Omgordt mij de geheime macht
Die mij tot Uw gemeenschap wijdt;
Der menschen woningen ontvlucht
En hunner woorden vreemd gerucht,
Ver van hun liefde en hunnen haat
Tot Ú mijn hoog vertrek en toeverlaat.

II

Van ijdel minnen en den waan
Der roembegeergen zijt Ge vrij;
Noch leert Ge in de wegen gaan
Waart 't Hart der Harten de waardij
Niet kent van 't Zelf, bedeesd en vreemd
Maar om 't bezit van andren teemt,
Waar handen grijpen naar 't gemis
Des harten, van zich zelven ongewis.

III

De lach der lippen zal vergaan
   Verdooven eens der oogen gloed;
En hoe zou 't woord van trouw bestaan
   Tenzij-dan dat het Ú gemoet
O Stilte, die in Leed en Strijd
Uit 't aardsche onze harten wijdt
En voert ons zwijgend naar het land
Waar 't onverganklijke het wijken bant.

IV

Zoo kom -: mijn eenige begeert
   Is schoon te zijn en rein van hart;
O red mij, want mijn ziel verteert
   Van Uwen weedom en de smart
Om dwaling als een-elk belaagt
Die door der menschen volte draagt
Wat hunne harten niet bekoort:
Het zuiver goud, dat u alleen behoort.

V

Vergeef mij, zoo ik, diep verblind,
   Eens Uw eburne schoonheid schond;
Sints zwierf ik rusteloos gezind
   De wereld door, tot ik hervond
Mijzelf in U, aanbad en zeî:
O Smettelooze leid *Gij* mij
En sterk mij, wonend waar ik woon,
Uw knecht, Uw vriend, Uw veelgeliefde zoon!

Over het Sparen door Arbeiders
Door
f. van der goes.
(Slot).

V

Een kleine, niet-kapitalistische warenproducent, die verhinderd wordt van zijn arbeid eenige meerwaarde te genieten. Die gemeenlijk juist zooveel ontvangt als noodig is om zijn enkele waar in een gemiddelde hoedanigheid te produceeren voor den verkoop. Die in eenige weinige exemplaren van zijn soort zich in den verkoopsprijs een gedeelte van de meerwaarde kan verzekeren, maar in den regel blijde is wanneer hij den noodzakelijken prijs kan maken, wijl hij zelfs op deze mogelijkheid niet altijd mag rekenen. - Ziedaar wat wij thans als het ekonomische type van den hedendaagschen arbeider hebben leeren kennen.

Spreken wij, om den regel beter te verstaan, eerst van de uitzonderingen. - Omgekeerd vinden wij de uitzondering veelal als regel in de streken waar, bij het begin van het moderne kapitalistische ontwikkelingsproces, nog een levenskrachtige klasse van kleine, met eigen middelen werkende warenproducenten voorhanden is.

In het Westen van Europa bleef naast de eerste vormen van het industrieele kapitalisme, die reeds dateeren van het einde der 16e eeuw, een sterk kleinbedrijf zich handhaven, dat pas laat en niet dan langzaam werd onteigend. Het kapitalisme heeft hier twee of drie honderd jaar moeten strijden om zich een weg te banen. Het heeft hemel en aarde moeten

bewegen om zijn doel te bereiken: daarná was de hemel schier ontvolkt, en vertoonde de aarde een ander aanschijn. De geschiedenis van dit werelddeel gedurende die eeuwen is voor geen klein deel de geschiedenis van het kapitaal, dat, om zich meester te maken van de produktie, aan hare schepping arbeidde zonder welke zij niet kan bestaan: een bezitsloos, aan geene andere meesters onderworpen proletariaat. Nadat vroegere meesters eener onvrije arbeidende klasse, wereldlijken en geestelijken, waren overwonnen, en het kleinbezit aan zijn houders in stad en land was afgenomen, was de voorwaarde verwezenlijkt waaronder het kapitalisme de leidende, weldra de heerschende en uitsluitende produktiewijze kon worden - kon, voor het proletariaat, als eenig bestaansmiddel, de dienstbetrekking waarvan wij zagen dat zij is verkoop van arbeidskracht, een aanvang nemen. Als uitkomst van het langdurige en grondige proces van haar eigen ontwikkeling, kreeg de kapitalistische klasse in die landen de beschikking over een talrijke en behoeftige massa, die voortaan geheel afhankelijk zou zijn van het loon dat aan de arbeiders in haar dienst zou worden gegund. Zelfs de kleine lieden die formeel vrij bleven, en in het bezit van hunne eigen, nu verouderde produktiemiddelen, kwamen onder den druk van de armoede die de nieuwe regeerende klasse algemeen maakte - algemeen als een verschijnsel waarvan zij zelve het voordeel genoot, waarvan zij de verklaring overliet aan hare wijsgeeren, de bestrijding aan hare staatslieden, de genezing aan haar menschenvrienden.

In sommige andere landen, evenwel, heeft het kapitalisme niet de gelegenheid gehad zijn bestaansvoorwaarden zelf te produceeren als het resultaat van een langdurige revolutie. Anders dan in het oude Europa, waar handelskapitaal en manufaktuur aan het moderne industrieele kapitalisme vooraf gingen, en ook de landbouwende bevolking haar kontingent stelde voor de nieuwe klasse van de arbeiders, is in jongere werelddeelen het kapitalisme opgetreden zonder voorbereiding. In Australië, in Amerika, is de kapitalistische produktiewijze veeleer geimporteerd, dan uit de omwenteling van bestaande toestanden opgegroeid. Indien ook daar proletariseering van de bevolking heeft plaats gehad, geschiedde het eerst later,

als gevolg van een snelle ontwikkeling en een hevig ingrijpen van een volrijp systeem, niet als een verschijnsel dat zijn geboorte vergezelde. Onder de omstandigheden waarmee het kapitalisme in de nieuwe wereld optrad, waar de lagere klassen der bevolking nog andere bestaansmiddelen bezaten als het arbeidsloon dat de kapitalisten betaalden, deed om die reden de betrekking tusschen kapitalisten en arbeiders zich eenigszins anders voor. In hunne grootere onafhankelijkheid bezaten deze laatsten een grootere macht. De verhouding van min of meer hoorige boeren, die tevens in de mijnen en werkplaatsen van feudale industrieelen arbeidden, die in hun persoon de dubbele onderworpenheid van lijfeigenen en loonknechten vereenigden, heeft, bovendien, in Amerika of Australië zich nooit voorgedaan. Gingen daar de kleine bezitters er toe over niet met hun eigen produktiemiddelen, maar met die van de grootere bezitters voor hun onderhoud te werken, zoo konden zij, juist wijl ze bezitters waren van nog iets meer dan hun enkele arbeidskracht, betere voorwaarden bedingen, en behoefden ze niet met het enkele levensonderhoud tevreden te zijn. De arbeiders waren beter af, omdat zij niet uitsluitend arbeiders waren. Het is in die omstandigheden geweest dat men op groote schaal het sparen van arbeiders heeft gezien als een teeken van welvaart en als een middel om nietlanger arbeider te blijven. Voor hen vertegenwoordigde het werken voor het kapitaal een overgangstoestand om zelf kapitalist te worden, of althans zich als vrije warenproducent aanmerkelijk te verbeteren. Doch een overgangstoestand is deze gelegenheid zelve geweest in de geschiedenis van het kapitalisme. Toen het op volle kracht was gekomen heeft het stelsel ook daar de arbeidende bevolkingen volkomen verarmd en daardoor volkomen geknecht. Nadat in de nieuwe werelddeelen het kapitalisme was geïmporteerd, volgde eer vele jaren waren voorbijgegaan, zijn schaduw, schaduw die *niet* slinkt naarmate de voorspoedszon hooger klimt - de armoede. Op zijn beurt importeerde het kapitalisme de ellende van de aan haar onderworpen massa. Op de andere kapitalistische landen heeft thans het hoog industrieel ontwikkelde gebied der Vereenigde Staten niets meer vóor. Pauperisme en werkeloosheid, vrouwenen kinderarbeid, prostitutie en dronkenschap, hongerloonen,

woningsnood, en al het overige dat de vorderingen van de kapitalistische beschaving kenmerkt, is thans in de nieuwe wereld even algemeen als in de oude.

Toch is het niet noodig verder dan een jaar of vijftig in de geschiedenis van Amerika terugtegaan om andere en betere toestanden te vinden. Voor de ekonomisten stond het vast dat het lot van de arbeiders er veel gunstiger was dan in Europa. 'De normale positie van arbeiders in nieuwe landen, die snel toenemen in rijkdom en bevolking als Amerika of Australië', schreef Stuart Mill omstreeks 1848, 'is te beginnen als gehuurde werkers, na eenige jaren voor eigen rekening gaan werken, en eindelijk anderen in dienst nemen.'[1)] En Le Play, die de wereld doorgereisd had om te zien hoe het met de lagere klassen gesteld was, omstreeks 1855: 'In de Vereenigde Staten is het regel dat de fabrieksarbeider zijn betrekking daar alleen als iets tijdelijks beschouwt, waar hij bij kleine beetjes het noodige overlegt om naderhand voor eigen rekening een landbouw-onderneming te beginnen.'

Een korte en duidelijke beschrijving van een geval van dezen aard geeft een Engelsche reiziger, schrijver van een werk in drie deelen over 'The Western World', in 1848 verschenen en reeds het volgende jaar herdrukt. Hij spreekt over de stad Lowell, het Amerikaansche Manchester, tweede stad van Massachusetts, in minder dan 25 jaar verrezen en tot een belangrijke industrieplaats opgegroeid, zoodat in 1844 reeds 60 millioen el katoen verwerkt werd. De fabrieken gebruikten 10.000 personen, waarvan niet meer dan één kwart mannen.

> 'Een groot deel van het loon, lezen we, wordt naar de spaarbank gebracht, vooral door de vrouwen, die van hun arbeid in Lowell een aanloop maken tot een beter bestaan. Na daar eenige jaren te hebben gewerkt, bezitten ze verscheidene honderd dollars, sluiten een huwelijk en vertrekken met haar mannen naar het Westen, waar ze land koopen en voor de rest van hun leven goed bezorgd zijn.'[2]

1) *Principles of Political Economy*, IV, 7, § 4.
2 *Ouvriers Européens*, III, bl. 64.

De schrijver roemt ook de inrichting van de werkplaatsen en de behandeling van de arbeiders, wier aanblik, zegt hij,

> ‘niet die gelaten neerslachtigheid vertoont, welke zoo vaak de gezichten verduistert van de werklieden bij ons. Zij zijn eerder blijmoedig te noemen, hun bestaan is minder hachelijk en hun toekomst vrij wat zonniger, als ze slechts van de gunstige gelegenheid gebruik willen maken, dan die van onze Engelsche fabrieksarbeiders.’[1)]

Gunstige omstandigheden inderdaad: aan den eenen kant een snelle kapitaalsakkumulatie die voortdurend meer arbeiders vraagt; aan den anderen, de afwezigheid van een onuitputtelijken voorraad menschenmateriaal door een langzame revolutie van driehonderd jaar voor het kapitalisme in gereedheid gebracht. Een derde gunstige omstandigheid is de goedkoopte van het land en de medewerking eener kapitalistische regeeringspolitiek die land gemakkelijk verkrijgbaar stelt, en zoo op grooten voet de afnemers schept die de jonge industrie noodig heeft. De gemakkelijkheid om aan grond te komen heeft den kleinen man, zoowel landverhuizers als ingezetenen, instaat gesteld een zekere afhankelijkheid te bewaren tegenover het kapitaal. Jaren lang heeft hem, gelijk de Amerikaansche ekonomist Carey zich uitdrukt, de keus opengestaan tusschen industrie en landbouw - en, schreef hij in 1835, ‘tenzij degenen die hem voor de industrie noodig hebben, bereid zijn hem een behoorlijk aandeel aftestaan in de opbrengst van zijn werk, zal hij liever boer worden, of omgekeerd.’[2)]

Wanneer deze goede tijd voor de arbeiders in Amerika geëindigd is, behoeft hier niet nader te worden onderzocht - genoeg, dat hij thans voor de overgroote meerderheid niet meer bestaat. Dit wil niet zeggen dat hij voor allen, in of buiten Amerika, onherroepelijk gesloten is. Sommige arbeiders zal het altijd mogelijk blijven in gunstige omstandigheden hun slag te slaan. ‘Dagelijks’ zegt een hedendaagsch schrijver,

1) *The Western World; or Travels in the United States in 1846-47* by Alex. Mackay, Londen, 1849; III, 288.
2) *Essay on the Rate of Wages* etc. bij H.C. Carey, Philadelphia en Londen, 1835; bl. 30.

‘gaan, krachtens het gebruik van hun spaarpenningen, bij kleine beetjes weggelegd, werklieden over tot patroons, en pachters tot eigenaren.’[1)] Zoolang het kleinbedrijf in handel en industrie niet geheel verdwenen is, en in het kapitalisme zal het kleinbedrijf wel nooit geheel kunnen verdwijnen, bestaat er mogelijkheid zich te verheffen tot de twijfelachtige zelfstandigheid van den vrijen handwerker of den kleinen winkelier - of hooger. Inderdaad gebeurt dit dagelijks en overal. Daarvoor zijn bijzonder gelukkige loonsverhoudingen niet eens noodig. Een gelukkig toeval is voldoende, een ongemeene geschiktheid om van alle gunstige gelegenheden partij te trekken, een buitengewone geestkracht in dienst van den wil om in de wereld te slagen. Doch deze afwijkingen maken den regel niet uit. Eenmaal was het regel onder de hier aangeduide omstandigheden dat de werkman in zijn loon, exceptioneel hoog in verband met de gelegenheid om een goed bestaan te vinden buiten het loonstelsel, het middel bezat om gebruik te maken van de gelegenheid welke hem boven het loonstelsel verhief. Hij verdiende genoeg om te sparen, en hij zag de kans om met zijn spaarpenningen iets beters te beginnen: er zich mee te vestigen als kapitalistisch ondernemer of voor het minst als onafhankelijk warenproducent. De regel van toen leeft nog slechts voort in de uitzondering van thans.

Hoe het thans in Amerika gesteld is met deze kans voor arbeiders, wordt door professor Hadley van ‘Yale University,’ New Haven U.S., zeer ongunstig beoordeeld. - Voor het algemeene welzijn acht hij een ‘scherpe tegenstelling van klassen’ nadeelig. Men vindt haar in Europa; en ‘Amerika, schoon in dit opzicht beter af dan Europa, maakt vorderingen in de verkeerde richting.’

> ‘De tegenwoordige menschen van zaken, schrijft prof. Hadley, zijn grootendeels afkomstig uit de arbeiderswereld, maar of ditzelfde voor een volgend geslacht voorspeld mag worden, is zeer twijfelachtig. Zeker is dat het vooruitzicht om kapitalist te worden niet zoo krachtig op de arbeiders werkt als een menscheleeftijd terug.
> De gelegenheden om te sparen zijn nu even talrijk of nog tal-

1) Michel Lacombe, *Nouveau Dictionnaire d'Economie politique*, 1900; I, 914/15.

> rijker, maar het bedrag dat gespaard moet zijn vóor iemand zijn eigen baas kan worden, is ontzaggelijk toegenomen. Toen iemand die duizend dollars bij elkaar had, eigen zaken kon beginnen, heeft het vooruitzicht van een onafhankelijk bestaan hem machtig aangetrokken; maar nu hij er niets mee kan uitvoeren dan het uitleenen aan een of ander rijk man, is de prikkel om te sparen veel zwakker geworden, in vele gevallen te zwak zelfs om hem te nopen iets hoegenaamd te sparen, behalve dan door tusschenkomst van een vakvereeniging of een onderling fonds.'[1)]

Wat hier voor Amerika gezegd wordt, gold volgens Stuart Mill in zijn tijd reeds voor de oudere wereld. 'Zij die hun leven beginnen als loonarbeiders, blijven het in den regel tot hun dood, tenzij ze afdalen tot den nog lageren staat van openbare bedeelden.'[2)] Men mag aannemen dat hierin geen verandering ten goede is gekomen. De tijd dat een groot deel van de arbeidersklasse een redelijk vooruitzicht had om door eigen inspanning haar positie blijvend te verbeteren en een plaats te winnen in de hoogere klasse, behoort tot de geschiedenis. Wat hiermeê tevens tot het verledene behoort is *het karakter van het sparen* dat deze periode kenmerkt. Wat hij alsdan spaart wordt door den arbeider als verkooper van zijn arbeidskracht gewonnen, maar met de bestemming als kapitaal om andere arbeidskracht te koopen. Kan hij het zoover niet brengen, dan toch met de bedoeling er produktiemiddelen voor te koopen die hem ontheffen van de noodzakelijkheid zijn arbeidskracht van de hand te doen, dat het opgeven is van zijn zelfstandigheid. Voorbij is het tijdelijke van deze dienstbetrekking, voorbij de gelegenheid om langs dezen weg tot de ondernemersklasse op te klimmen, voorbij *het sparen voor kapitaal*.

VI

Het kapitalisme, groote effenaar, heeft de meeste verschillen

1) *Economics* bij Arthur Twining Hadley, New-York en Londen, 1896; bl. 370/1.
2) *Principles of Political Economy*, T.a. pl. - Hiermee niet in strijd is het feit dat nog steeds leden van de arbeidersklasse opklimmen tot de hoogste rangen van de kapitalistische maatschappij; - die dit doen, doen het gewoonlijk als beheerders van vreemd kapitaal, waarvan de eigenaars de exploitatie aan hen overlaten, niet als meesters van eigen kapitaal.

uit de toestanden van landen en werelddeelen weggenomen. In sommige streken heeft het de arbeidende bevolking arm gemaakt, in andere arm gehouden - overal natuurlijke behoeften vermenigvuldigd en maatschappelijke behoeften gewekt, zóo dat de voorrang kwalijk is te bepalen wijl de eene rubriek even dringend is als de andere - doch nergens de middelen verschaft om welke van beide ook meer dan halverwege te bevredigen.

De vraag of de armoede waarvan wij spreken vermeerdert of vermindert, kan hier blijven rusten. De armoede is in het kapitalisme geenszins onoverkomelijk. Zij zal door het socialisme worden overkomen. Doch zoolang het kapitalisme duurt zal de afstand tusschen behoeften en middelen steeds grooter worden. Zeker is er thans een algemeene wanverhouding die het karakter beheerscht dat wij willen bepalen: het karakter van het tegenwoordige sparen.

Niet slechts is dit een ander, het is een aan het vorige tegenovergesteld karakter. Sparen voor kapitaal, voor zelfstandigmaking, onderstelt eenigen overvloed of althans het oneindig lichter dragen van ontbering met de gedachte aan een niet verwijderde, gelukkiger toekomst. Slechts één motief tot sparen blijft er voor den man die in armoede leeft en niets dan armoede heeft te verwachten: de vrees dat zelfs *deze* armoede hem zal begeven, en hij vervallen tot een nog grootere berooidheid. Dit is waarom tegenwoordig door arbeiders wordt gespaard. Het sparen om die reden moet als het kenmerkende in deze wereld worden beschouwd. Al het andere is een uitzondering en heeft geen naam bij den regel. Tot het onderzoek van dezen regel keeren wij thans terug.

De tegenstelling bij vroeger is duidelijk. De betrekkelijke zelfstandigheid tegenover het kapitaal verschafte de middelen en beperkte de behoeften. Niet alleen was de werkman beter gesteld zoolang de afhankelijkheid duurde, maar hij kon hopen dat daarna een nog betere tijd zou volgen. Indien hij zich al als ondergeschikte moest bekrimpen, het was om als vrij man te meer te genieten. - Nu, echter, weet de arbeider, dat, indien eenig genot voor hem bestemd is, dit zeker niet ligt in eenige toekomst. Deze waarheid is overal erkend geworden als de oorzaak waarom de arbeiders niet te bewegen

zijn bijtedragen voor een ouderdomspensioen. Wat hij zal genieten, moet hij genieten *nu;* vandaag, niet morgen. Iedere dag brengt hem een dag dichter bij den tijd dat hij met een lager loon tevreden zal moeten zijn. Het einde is volkomen behoeftigheid; zonder ondersteuning, hoe dan ook genaamd, zal hij zijn einde niet kunnen halen. Wie in die omstandigheden zuinig is om te kunnen sparen, moet wel sterk onder den indruk zijn van een toekomst, waarvan niets zeker is dan het kwaad dat zij hem brengen zal. Bij het sparen voor kapitaal, daarentegen, verhaast iedere gulden dien men kan wegleggen het einde van een tijd, waarop slechts een betere zal kunnen volgen. Dit sparen vervroegt het oogenblik van de bevrijding; het andere wil het oogenblik van den ondergang verschuiven. Bij het eerste mag men hopen weldra niet meer te hoeven werken voor loon; bij het andere, moet men vreezen eindelijk geen loon meer te kunnen verdienen.

Doch de vrees voor de toekomst, eenig motief voor het sparen van arbeiders, is niet enkel of zelfs hoofdzakelijk de vrees voor een verwijderde toekomst. Behalve de gevaren van ouderdom en invaliditeit, bedreigt het gevaar van werkeloosheid den arbeider van af den eersten dag dat hij bij eenig patroon in dienst treedt. Na een bepaalden leeftijd neemt dit laatste gevaar toe, wijl bij slapte van zaken de niet meer jonge arbeiders het eerst worden ontslagen. Meer dan eenig ander is deze onvastheid van zijn bestaan het kenmerk zijner positie. Dit is het ergste kwaad dat hem treffen kan. Wat tot vergoelijking door de verdedigers van het stelsel is ingevoerd geworden, niet iets dat *dit* euvel wil ontkennen of verbloemen. - Brentano in zijn bekende inaugurale rede van 1889 ‘Over de oorzaken van den tegenwoordigen maatschappelijken nood’, noemt als ‘eerste en laatste oorzaak’ ‘de onzekerheid in het bedrijfsleven.’ Booth, de onderzoeker van de armoede in Londen, verklaart dat ‘de onregelmatigheid van het werk verreweg de krachtigste oorzaak is van gebrek en ellende.’ Steffen in zijn ‘studies’ over de Engelsche arbeiders, spreekt van ‘deze misschien verderfelijkste plaag van den werkman in het moderne grootbedrijf.’ ‘Eén ding is erger dan lage loonen’, zegt Hobson (‘Problems of Poverty’), ‘nl. de onregelmatigheid van het werk’. Bij den Amerikaan

Mayo Smith (‘Statistics of Economics’) staat de werkeloosheid het eerst genoemd onder de ‘groote rampen’ van het proletariaat. Leroy-Beaulieu, weinig geneigd de kapitalistische verschijnselen van hun zwarten kant te zien, oordeelt dat de vastheid van bestaan ‘wat de eerlijke en flinke arbeider het meest begeert, juist datgene is wat hem het meest ontbreekt.’ ‘Bij fatsoenlijke armen’, schrijft Helène Mercier in een studie over Arbeiderswoningen, ‘is de ongestadigheid en ongeregeldheid van het werk de voornaamste oorzaak van gebrek’. - Met deze getuigenissen van burgerlijke ekonomisten uit vele landen is nog niet alles gezegd: zij wijzen ook op de noodzakelijkheid van het gebrek aan werk in aanmerking te nemen bij de studie van het arbeidsloon.

Terwijl prijzen gedaald en loonen gestegen zijn, werd getuigd voor de Amerikaansche officieele enquêtekommissie over de trusts, ‘iets wat door ontwikkelde arbeiders niet wordt betwist, beweren zij dat de gelegenheid om een stuk geld te verdienen altijd kleiner wordt.’ Prof. Ashley stelt in een artikel over de monopolies in de ‘Economic Journal’ vastheid van werk en van loon boven een hoogen loonvoet. De vakvereenigingsman John Mawdsley drukte dit in getallen uit op de ‘Industrial Remuneration Conference’ van 1885, zeggende dat hij een loon van 35 shilling per week gedurende 50 weken voordeeliger achtte dan een van 40 shilling voor 25, en 31 shilling voor de andere 25 weken. De cijfers die Brentano geeft in een bijlage tot zijn genoemde rede schijnen ongeloofelijk hoog; een loon van 35 shilling taxeert hij over het jaar gerekend op niet meer dan 20 sh. per week. Een officieele opgave, meêgedeeld door Hobson, reduceert het nominale loon in de Engelsche textielnijverheid met tien ten honderd. Baxter raamt het aantal weken waarmee het loon te vermenigvuldigen is, op 41 à 44 per jaar. - Ergst van alles is de onophoudelijke uitbreiding van het kwaad en de blijkbare onmogelijkheid het door hervormingsmaatregelen te stuiten. De schrijver van het artikel Werkeloosheid in de groote Duitsche encyklopedie erkent het zonder terughouding:

> ‘De door de maatschappelijke inrichting teweeg gebrachte werkeloosheid van personen, gezind en bekwaam tot arbeid, drukt als

> een duister raadsel op de burgerlijke samenleving; zij heeft tot heden den spot gedreven met alle pogingen om haar te verhelpen, en, hoe grootscher de ontwikkeling is van de bedrijfswereld, des te luider doet de stem van de onderste klasse zich hooren, des te bezwarender wordt dit “atra cura” der moderne maatschappij, enz.’[1)]

Wanneer zóó de voorstanders van het kapitalisme spreken en cijferen, dan behoeft niet meer gevraagd te worden hoe de menschen denken die er de nadeelen van hebben te dragen. Iedereen, zegt Leroy Beaulieu, heeft van dit groote kwaad te lijden - ‘doch de arbeiders het meest. Nooit zijn zij zeker van den dag van morgen.’ Wanneer zij sparen, herhalen we, sparen ze door *deze*, hunne eenige zekerheid gedreven, dat het brood van morgen afhangt van omstandigheden die sterker zijn dan zij. Hun uitsluitend motief is de vrees dat het mankeeren zal. Hun doel, zich tegen broodsgebrek eenigszins te beveiligen. Zij sparen niet met het voornemen zich boven hun stand te verheffen, maar uit bezorgdheid onder hun stand te zullen dalen: het is niet 't kapitalisme dat hen aantrekt, zij worden door het pauperisme afgeschrikt. Zoover hun spaarzaamheid een deugd mag heeten, is het een deugd in geen figuurlijken zin gemaakt van den nood die hen geen oogenblik verlaat.

Het wordt door de burgerlijke staathuishoudkundigen, die de deugd der spaarzaamheid hooger dan eenige andere stellen, op hunne wijze erkend. Verzwak, zeggen ze, deze beweegreden tot zuinigheid of neem haar weg, en gij zult het zedelijk gehalte van de arme lieden grootelijks zien verminderen. Een recent Duitsch schrijver over de bestrijding van werkeloosheid door arbeidersvereenigingen, wil het recht op arbeid van staatswege door de wet niet toegestaan zien, want, zegt hij,

> ‘tegelijk met de vrees den volgenden dag geen brood te hebben, zou iedere drijfveer verdwijnen tot voorzorg en spaarzaamheid...’[2)]

Volkomen juist, meenen we, mits men dan ook deze waar-

1) Prof. Georg Adler, *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, I, 922.
2) Dr. N. Buschmann, *Die Arbeitslosigkeit und die Berufsorganisation*, 1897; bl. 11.

heid indachtig blijve bij het taxeeren van de welvaart door arbeiders genoten, en den omvang hunner spaarduiten, symptoom van de hoogte tot welke gezegde vrees voor den honger geklommen is, niet onder de teekens van die welvaart rangschikke. Ten allen tijde, verder, hebben kapitalistische organen tegen het werkeloosmaken van dien éénigen prikkel gewaarschuwd. Met welke oogmerken zullen wij spoedig kunnen zien, hier is voldoende te weten wat zij als het motief van sparen bij arbeiders hebben erkend toen het om zekere oogmerken te doen was. - Onze landgenoot G. Hintzen, medewerker aan het tijdschrift *De Economist*, in een van de talrijke geschriften over 'Armoede en Armenzorg', omstreeks dien tijd tegen het verval der hoogkapitalistische denkbeelden gericht, noemde in 1876 de filantropische bedeeling, 'zeer gevaarlijk voor het sparen.'

> 'Zoodra de werkman, schreef hij, er niet aan twijfelt, dat hij na verval tot armoede bedeeling zal genieten, is de voornaamste prikkel die tot sparen aanspoort, weggenomen.' (*Economist*, 1876, I, 452).

Een ander kenner van de praktijk dezer dingen, de Hongaarsche industrieel Leopold Brüll, een der allereerste vakmannen die het bestaan van iets als een maatschappelijk vraagstuk erkenden en de regeerende klasss op de gevaren wezen, geeft in de volgende woorden een samenvatting van de door ons gemaakte tegenstelling die haar volkomen uitdrukt. Sparen en sparen, weet hij, is twee:

> '...terwijl bij de burgerij men door een zuinige levenswijze slechts een verbetering van de algemeene welvaart bedoelen kan, ligt voor den arbeider in het sparen ongeveer het eenige middel door eigen kracht zich te bewaren voor den ergsten nood, voor den geheelen ondergang.'[1)]

Het geheele stelsel der hoogkapitalistische of liberale denkbeelden omtrent armenzorg, berust trouwens op de waarheid die wij hier betoogen. Vervolgens heeft het verzet van de

1) L. Brüll, Director der vereinigten Dampfmühlen der Ung. Allg. Creditbank: *Zur Verbesserung der Lage der Arbeitenden Classen;* Büdapest, 1883.

arme klasse tot toegeven genoopt, en een stelsel van ideeën in het leven geroepen die veel minder strikt zijn dan de andere. Aanvankelijk hoopte men zonder armenzorg zoowel de behoeftigen als de behoeftigheid meester te zullen blijven, thans ziet men in dat het ondanks armenzorg een hachelijke zaak zal zijn. In ieder geval is thans de noodzakelijkheid van armenzorg als een instelling die in onze maatschappij volstrekt onmisbaar is, algemeen erkend. De oude denkbeelden, die armenzorg voor een tijdelijk kwaad hielden, dat, mits niet door verkeerde zachtmoedigheid aangewakkerd, met de verspreiding van de welvaart zoo goed als geheel zou kunnen verdwijnen, zijn weinig meer in aanzien. Gebleven, echter, is de armenzorg en geworden tot een uiterst moeilijke, maar niettemin dringende kwestie. Te voren diskussieerde men de vraag hoe men de armenverzorging het meest zou kunnen beperken; thans, hoe men haar het doelmatigst zal uitbreiden. Dit weet de kapitalistische klasse nu wel van haar eigen wereld, dat niets er zoo overvloedig is als het gebrek. Ver te zoeken is het oude optimisme van de klasse in haar opgang, toen zij verwachtte dat de voorspoed die zij genoot, met de ontwikkeling van *haar* instellingen tot zekere hoogte gemeen zou worden aan allen. Maar daarvoor moesten de arbeiders dan ook alle krachten inspannen - en wij hoorden als de de drijfveer die tot geen prijs in hare werkkring belemmerd mag worden *de vrees voor het broodsgebrek* noemen, zonder welke niets den armoelijder bewegen kan van de centen die hem branden in den zak, eenige weg te leggen voor morgen.

Wat verzwakking van dit motief, algemeener van de drie-eenige deugd der spaarzaamheid, werkzaamheid en ingetogenheid onder het werkvolk beteekende, had de toonaangevende klasse van de Europeesche bourgeoisiëen, de Engelsche, tot haar schade ondervonden. De praktijk der armenwet na 1795, toen wat aan het loon ontbrak door bedeeling uit de armenkassen werd aangevuld, schijnbaar een heffing ten bate van industrieele en andere ondernemers drukkende op de betalers der armenlasten (grondbezitters), bleek weldra een zeer nadeelige wending te nemen voor alle werkgevers. De loonen, ja. waren enorm gedaald, maar de winsten die de patroons daarvan genoten, gaven hun op den duur geen voordeel. Immers

werden de inkomsten uit de werkplaats door aalmoezen aangevuld, en dit, gevoegd bij de lage eischen en de behoefteloosheid van een groot deel der bevolking, had het voor de ondernemers noodlottige gevolg, dat door vele arbeiders meer op de gift werd gelet dan op het loon. Onverschilligheid ten aanzien van het loon wil zeggen achteloosheid en luiheid bij het werk. De eerste plicht van het proletariaat, zich ijverig te betoonen in dienst van het kapitaal, werd zoodoende verwaarloosd; niet minder de eerstvolgende plicht, zuinig en met overleg van het verdiende geld te leven.[1)] Nadat deze uitkomst van het dusgenaamde 'Allowance System' gebleken was, was een wijziging van de armenwet nog slechts een vraag van tijd. Sedert 1834, weet men, geldt ook voor Engeland de zuiver kapitalistische leer, die al wat nog in staat is hand of voet te verroeren opeischt voor den dienst van het kapitaal, en dus slechts in den alleruitersten nood valiede armen voor ondersteuning in aanmerking doet komen - voor ondersteuning waaraan zooveel mogelijk bezwarende kondities te verbinden zijn.[2)]

Neen, de vertegenwoordigers van het kapitaal weten maar al te goed wat de manier is om de arbeiders te nopen, eerst hard te werken voor een loon en dan van het loon te sparen. Evenmin als de arbeider anders dan noodgedrongen zich in

1) '....onder de werking [van het "Allowance System"] daalden de loonen tot een lager peil dan ooit tevoren in Engeland gekend was.' (J. St. Mill, *Priniples* II, Ch. XII, § 3) - 'Aan den eenen kant verlaagden de pachters en fabriekshoofden de loonen met de helft en driekwart, terwijl zij met dit bedrag hunne winsten verhoogden ten nadeele van de armenkassen; de werklieden, aan den anderen kant, steeds verzekerd van een voldoende loon, gaven zich weinig moeite om het te verdienen, zoodat de "allowance" aan de zorgeloosheid en de traagheid een aanmoediging en een belooning reikte, welke alleen de arbeid had mogen winnen.' (Moreau-Christophe, *Du Problème de la Misère*, 1851; III, 180).

2) Volgens het eerste verslag over de werking van de wet van 1834 uitgebracht, getuigde een patroon: 'toen de arbeider half bedeeld werd en half verdiende, was hij als een knecht die twee heeren gehoorzaamde en geen kon voldoen; maar nu beseft hij dat hij enkel moet verdienen, en werkt hard en gewillig.' (First Annual Report Poor Law Commissionners, 1835; bl. 48.) - 'Armverzorging door den Staat...kan...tot vermindering van het pauperisme strekken, wanneer zij aan zulke bezwarende voorwaarden verbonden wordt, dat ook een karig loon als vrije arbeider verkieslijk is boven onderhoud van staatswege. O. van Rees *Overzigt Staathuishoudkunde*, 1851; bl. 45).

de dienstbetrekking begeeft die hem althans tot dusver nooit meer dan zijn nooddruft heeft opgeleverd, evenmin houdt hij van de daarvoor bestemde penningen vrijwillig iets over. De Amsterdamsche hoogleeraar De Bosch Kemper heeft niet voor niets zijn leerlingen en lezers deze les mêegegeven, als de voornaamste praktische gevoltrekking uit het door hem ingestelde ‘geschiedkundig onderzoek naar de armoede’:

> ‘Het hoofdbeginsel bij elke armenbedeeling zij derhalve: zorg, dat de bedeeling geene premie voor de luiheid, geene *aanmoediging voor de zorgeloosheid* worde.[1)]

En de tegenwoordige lezer die in deze beschouwingen van ons eenige waarheid heeft gevonden, zal voortaan den ophef die van het bedrag der spaarpenningen van arbeiders wordt gemaakt, juister wellicht dan te voren weten te waardeeren.

VII

Het doel: beveiliging tegen de uiterste ellende, gesteld door lieden waarvan overbekend is dat zij het nooit heel ruim hebben, zelfs in de beste tijden niet, laat nog deze andere omschrijving van hun sparen toe: de arbeiders *sparen voor verbruik*. Hoogstens geven de spaarbankstatistieken te kennen welk deel van zijn inkomen de werkman *voor later verbruik* heeft ter zijde gelegd - gedwongen door de bedenking dat hij anders zou zitten zonder eenige middelen om zijn verbruik te bekostigen, geenszins omdat hij op dit oogenblik overvloed heeft.

Sparen voor verbruik, in tegenstelling met het sparen voor kapitaal dat niet tot het ekonomisch wezen van de arbeidersklasse behoort, is uitstellen van verbruik. Het deel van het loon dat weggelegd is, krijgt daardoor geen andere bestemming als het deel dat onmiddelijk is uitgegeven. De voorstelling van de zaak in de kapitalistische geschriften, dat het gespaarde een vermeerdering van bezit uitmaakt, is klaarblijkelijk onjuist. Vermeerdering van bezit bestaat bij, ontstaat door, sparen voor kapitaal. Wie een kleinigheid belegt, waarvan hij op

1) Tweede Dr. 1860, bl. 283.

den langen duur eigen zaken kan gaan doen, verrijkt zich met dat bedrag. Wie al ware het een ongelijk grootere som bespaart, vermoedende of wetende dat het oogenblik niet ver is waarop hij er zijn levensonderhoud van betalen moet, blijft op zijn best dezelfde man die hij was. De haastige, apologetische redeneering van de burgerlijke staathuishoudkunde, die geen beweegredenen en geen bestemmingen onderscheidt, hoe verschillend en tegenovergesteld ook, die voor haar deel tevreden is met den schijn van een voorspoed, uitgedrukt door groote saldo's van populaire banken, heeft op de waarheid dat sparen voor kapitaal een geheel ander ding is als sparen voor verbruik, nooit acht willen slaan. Toch moet het duidelijk zijn dat de meerderheid van de tegenwoordige arbeiders, wien de weg tot zelfstandigmaking meer en meer ontzegd is, niet anders dan voor verbruik kunnen sparen. De werkelijke kenmerken van hun sparen bewijzen het, en reeds de beschouwing van hun ekonomische positie maakt het verklaarbaar.

Wie kans ziet van den loondienst zich vrij te maken, door op zijn loon over te houden, - zooveel te beter is het voor hém; voor alle anderen is er geen ander gebruik van loon dan verbruik. Verbruik, nu of later. De kleine, niet-kapitalistische warenproducent, die de arbeider wezenlijk is, werkende met vreemde produktiemiddelen voor eigen onderhoud, en daarom in den regel, zoolang het eigendom van de produktiemiddelen aan de bezitters een overmacht op hem geeft, tot zijn onderhoud zonder meer beperkt, vindt in het verbruik van zijn verdiensten het voordeeligste gebruik. Hij is niet minder huishoudelijk dan de belegger van kapitaal. Zijn waar, de arbeidskracht, zal een grootere waarde hebben, zal een hoogeren prijs opbrengen, naarmate er meer aan ten koste is gelegd. Hoe meer hij verbruikt, zóó verbruikt dat het zijn levenskracht inderdaad ten goede komt, hoe meer hij zal kunnen verdienen. Zijn arbeidskracht zal er een betere kwaliteit door krijgen; iedere bepaalde hoeveelheid er van, b.v. een dagwaarde, een grootere hoeveelheid gewone arbeidskracht representeeren en evenredig hooger worden beloond.

Het ekonomisch voordeel van den arbeider, gelegen in het doelmatig verbruiken van zijn inkomen, valt met zijn stoffelijk en geestelijk welzijn samen. Wat zijn levenskracht versterkt,

verhoogt ook zijn levensgenot. De reproduktie van levens- of arbeidskracht is de werking van zijn levensfunktiën, of is zijn leven zelf. Hoe meer hij, op doelmatige wijze, besteden kan aan de reproduktie van zijn arbeidskracht, des te beter leeft hij. Bij sparen voor kapitaal kunnen ekonomisch voordeel en persoonlijk belang geacht worden strijdig te zijn in dien zin, dat de spaarder reden heeft het heden te offeren aan een toekomst, die, naarmate hij nu zuiniger is, overvloediger belooft te worden en bovendien spoediger bereikt. Niets van dien aard heeft de werkman te wachten, die met zijn spaarpenningen enkel den honger buiten de deur kan houden, en ook dit slechts voor een bepaalden, korten tijd.

Dat de meest ekonomische bestemming van het loon in het verbruik gelegen is: en sparen daarom, wat niet meer dan uitstel van verbruik beteekenen kan, slechts uit een sterk besef van wantrouwen in de toekomst kan voortkomen, wordt door vele burgerlijke ekonomisten erkend. - De Amerikaansche auteur van een bekend boek over het loonstelsel, waarin hij de waarheid aangaande de verhouding van kapitaal en arbeid dichter nadert dan verreweg de meesten zijner standgenooten, spreekt het onverholen uit:

> ‘Indien de arbeider, zegt hij, zuinig en voorzichtig genoeg is om een deel van zijn loon te besparen, het oppot of ook op interest zet, is het nochthans waar, indien wellicht niet zoo duidelijk, dat dit gedeelte van zijn loon eveneens “voedsel, kleeding, woning en verwarming” voor hemzelf of zijn gezin vertegenwoordigt, nu of later.’[1)]

Met de volgende opmerkingen dringt de schrijver tot in het hart van de kwestie:

> ‘Billijkheidshalve moeten wij erkennen dat de toestand van den loondienaar niet bevorderlijk is voor de zuinigheid. Hij moet wel wat minder ijverig zijn dan de persoon die voor eigen rekening werkt, en waarschijnlijk ook minder zuinig.’
> Boeren en arbeiders vergelijkende heet het verder van den arbeider: ‘hij kan geen deel van zijn arbeidsopbrengst aanwenden op de voorwerpen van zijn arbeid, want deze komen hem niet

1) Walker, *Wages*, 1876, ed.

> toe.' Wat hij doen kan is zijn geld uitleenen tegen rente. 'Maar noch zijn verbeelding, noch zijn gemoed worden sterk getrokken door de spaarbank.' (Id. bl. 348/9)

Een ander tijdgenoot schrijft;

> 'Een werkman die 12 gl. in de week verdient kan niet verwacht worden te sparen; misschien is het beter voor de maatschappij als hij het niet doet, maar alles besteedt aan de opvoeding van zijn kroost, in den tijd dat een paar gulden in de week nêer komt op het verschil tusschen een ontwikkeld en een kwijnend nageslacht.'[1)]

Van dezen zelfden schrijver is de juiste onderscheiding tusschen sparen als 'belegging' (voor kapitaal) en 'bekrimping' (van verbruik). Dit laatste, zegt hij, is het bij arbeiders.

> 'Meer sparen door de armen, zegt daarom een medewerker aan het tijdschrift van de Yale University (November 1900, bl. 355) beduidt ten slotte het gebruik van minder krachtig voedsel, meer ongezondheid en een hoogere sterfte. Velen zullen ongetwijfeld inzien dat het woord van een Italiaansch schrijver waarheid bevat, en de beste spaarbank voor den werkman zijn maag is.'

Dit argument is aangevoerd geworden tegen de stelsels die de arbeiders tot sparen willen dwingen voor eenig verwijderd doel, als de verzekering van een ouderdoms-pensioen.

In zijn belangrijke verzameling opstellen over ekonomische en kommercieele onderwerpen behandelt Stephen Bourne het plan van den geestelijke 'canon' Blacley tot verplichte verzekering, voor het eerst in de November-aflevering van den 'Nineteenth Century', jaarg. 1878, meêgedeeld. Vóor de burgerlijke meerderjarigheid zou men £ 10 hebben te storten, waaruit een toelage van 8 shilling per week betaald zou worden bij ziekte, en 4 shilling op zeventigjarigen leeftijd. - Ofschoon in de kritiek van Bourne sparen voor kapitaal en sparen voor verbruik min of meer worden verward, gevoelt hij toch duidelijk de beteekenis van dit laatste, als het sparen van arbeiders.

1) W. Smart, *Distribution of Income*, 1899; bl. 208/9.

> ‘Lieden die hun best doen vooruit te komen, zegt hij, moet in geen geval hun loon worden afgenomen.
> De ware aansporing tot zuinigheid is de macht die het geld bezit waardoor arbeid waarde krijgt. Gereedschap om te arbeiden, grondstoffen om te bewerken, goederen om meê te handelen, huizen om in te wonen, of land om vruchtbaar te maken, ja, zelfs verbruiksmiddelen die de gezondheid en het gemak verhoogen of de kennis uitbreiden, zijn alles van oneindig grootere geldelijke waarde voor de verstandigen en voorzichtigen dan de armelijke 2½ of 3 procent, wat het hoogste is dat de Staat geven kan.
> ...hoevele ouders zijn er...wier zoons en dochters iedere stuiver die uitgezuinigd kan worden, noodig hebben voor hun onderhoud en opvoeding of vakonderwijs.’[1)]

Het verslag van een Engelsche staatskommissie, in 1895 uitgebracht, bevat de meening van een aantal deskundigen voor wie het karakter van dit sparen geenszins verborgen is gebleven. Wij citeeren slechts het volgende:[2)]

> ‘De algemeene voordeelen van uitgestelde lijfrenten [door premiestortingen bij de Postspaarbank, in Engeland gebruikelijk] is sterk betwijfeld geworden door een aantal getuigen, zooals Canon Bury, den heer Mackay, mej. Octavia Hill, die krachtig aangedrongen hebben op de grootere voordeelen van andere vormen van besparing of indirekte belegging.
> ‘De arbeiders gevoelen,’ zegt Octavia Hill, dat wanneer zij hun geld op andere manieren beleggen, zij er dan een beter en gelukkiger gebruik van hebben. Zij voeden liever hun kinderen goed op, zoodat ze flinke betrekkingen kunnen krijgen, of koopen een zaakje, of nemen een betere woning of meubelen, of iets anders dat zij in eigendom hebben, dat zij kunnen nalaten of gebruiken en weggeven.
> De heer Fatkin, die een speciale ervaring heeft van aangelegenheden omtrent het sparen van arbeiders in het noorden van Engeland, is beslist van dit gevoelen en heeft er sterk den nadruk op gelegd dat werklieden, vooral wanneer ze wat ouder worden, zeer ongaarne afstand doen van hun spaarpenningen. Hij verklaarde dat zij op middelbaren leeftijd over hun geld bij kleine sommen willen beschikken bij voorkomende gelegenheden, en dat

1) Bourne; *Trade, Population and Food*, 1880, bl. 341/2.
2) ‘Report of the royal commission on the Aged Poor’, 1895, 1 bl. 67.

> ‘wanneer een man 65 jaar is geworden, hij eerder de uiterste armoede zich getroosten zal, voor hij zijn geldje zal aanspreken. Hij kan niet meer hopen het weêr te verdienen zooals jongere menschen.’ ‘Hij is er op gesteld het natelaten aan zijn erfgenamen.’

In een der eerste bundels, uitgegeven door het Duitsche ‘Verein für Socialpolitik’, zijn over het onderwerp eenige verklaringen opgenomen van dezelfde strekking. - Een spreker gaf aan spaarkassen boven deelneming aan pensioenfondsen de voorkeur. ‘Een saldo op de spaarbank geeft den arbeider bij onvoorziene rampen de beschikking over een teerpenning die de andere belegging hem niet kan laten...Door een spaarsaldo wordt den arbeider de mogelijkheid vergund gebruik te maken van gunstige gelegenheden, b.v. om levensmiddelen of anderen voorraad op te doen, zelfs om een stuk grond te koopen, enz.’

Door een ander lid werd de uitspraak meêgedeeld van een staathuishoudkundig kongres te Dantzig in 1872 gehouden:

> ‘In vele gevallen is het storten van het gespaarde geld in een verplichte ondersteuningskas volkomen on-ekonomisch.
> De fabrieksarbeiders willen misschien later tot het landbouwbedrijf overgaan en dan komen hun hunne spaarpenningen beter te stade. Een ander arbeider wenscht zijn bejaarde ouders te ondersteunen, een derde zijn kinderen een betere opvoeding te geven. Veel voordeeliger zou het in ieder geval voor de arbeiders in het algemeen zijn te sparen voor een eigen woning, enz.’[1)]

Eindelijk blijkt uit verscheidene plaatsen van haar rapport, verschenen 1898, dat ook onze Hollandsche staatskommissie voor ‘ouderdoms- en invaliditeitspensioenen’ zeer goed begrepen heeft wat in de arbeiderswereld het sparen is. Het sparen op lange termijnen, voor een onzeker doel, acht zij bij de werklieden ‘niet populair.’ Daarentegen,

> ‘waar inleg in de spaarbank bij elke ramp in het leven de beschikking geeft over het gespaarde, maar de gestorte verzekeringspremie niet, werd het eene niet onverstandige opvatting van spaarzame werklieden geoordeeld, eerst in de laatste plaats aan eene ouderdomsverzekering te denken.

1) ‘Schriften des Vereins für Socialpolitick’, 1874; V, 4 e.v.

> Daarom werd deze opvatting geacht steeds in den weg te zullen staan om de ouderdomsverzekering algemeen ingang te doen vinden, hoe veilig en gemakkelijk die ook moge worde gemaakt.' (bl. 14)

Even uitdrukkelijk wordt op een andere bladzijde verzekerd:

> 'Indien een werkman geregeld spaart, doet hij dit voor de vele benarde omstandigheden welke zich in zijn leven kunnen voordoen, maar daaronder rekent hij op jeugdigen leeftijd in den regel niet het zorgen voor den ouden dag. Dien dag acht hij nog in een onafzienbaar verschiet, terwijl in nog zooveel andere meer nabijzijnde en daarom meer tot hem sprekende nooden en behoeften voorziening noodig is, b.v. ziekte, werkeloosheid, opvoeding van kinderen.
> Voor die zorgvolle omstandigheden spaart hij gaarne zooveel in zijn vermogen is.' (bl. 10)

Slechts haar belang, ziet men, belet de organen der regeerende klasse deze hun bekende waarheid indachtig te zijn wanneer zij uit het toenemen van spaarbanksaldo's grootere welvaart onder de arbeiders afleiden - of hen willen nopen voor andere doeleinden dan de genoemden te sparen. Gij spaart zoo veel in uw vermogen is, zegt de bourgeosie tot de arbeiders; gij spaart voor verbruik binnen een afzienbaren tijd, aangespoord door de wetenschap dat gij anders in 'zorgvolle omstandigheden' er slecht aan toe zoudt zijn - welnu, wij zullen met ons staatsgeweld u dwingen te sparen zooals *wij* goed vinden, en vragen niet hoe het gaan zal met de nooden die gij tot dusver zelf hebt trachten te voorkomen...Alleen waar de regeerende klasse, als in Engeland, te veel hecht aan een goede verstandhouding met de arbeiders, laat zij het staatsgeweld ongebruikt, maar daarvoor ook alle nooden onverzorgd. In Duitschland heerscht een gemengd systeem van staatsdwang en staatshulp, als de uitdrukking van de onderlinge machtsverhouding der strijdende klassen.

De arbeiders die nog nergens meer dan het hoognoodige verdienen, doen, door te sparen, hunne konsumtie van heden afbreuk ten bate van de konsumtie van morgen. En dat niet met het vooruitzicht daardoor morgen overvloediger dan heden te zullen genieten: maar in de vrees nog meer te zullen ontberen. Wij hoorden onwraakbare getuigen verklaren, dat,

wanneer die vrees niet bestond, ook het sparen niet zou voorkomen. Sommige rampen nu, liggen in een zoo ver verschiet en zijn daarbij zoo weinig zeker, dat zij niet gerekend kunnen worden tot de gebeurtenissen voor welke de arbeider zich bezorgd maakt - en dus ook niet tot de gevaren waartegen hij tracht zich te verzekeren. Hij is, wil hij sparen, verplicht een verbruik uittestellen, dat haast geen uitstel lijden kan. Wat is daarom natuurlijker dan dat hij dit offer alleen dan wil brengen, wanneer de redenen voor uitstel bijzonder klemmend zijn. Doch zulke redenen zijn alleen aanwezig wanneer hij dringende en tegenwoordige gevaren te vreezen heeft. Voor iets dat niet onvermijdelijk is, dat in ieder geval pas over langen tijd zal kunnen gebeuren, wordt het verbruik niet uitgesteld dat al dadelijk een bekrimping is. Waarom het verbruik verschoven tot een oogenblik dat misschien nooit, en dat vast niet spoedig komt?

Door overwegingen als deze, uitgaande van onze onderstelling omtrent den aard van het sparen, verklaren wij de totale afwezigheid van vrijwillige ouderdomsverzekering bij de arbeidersklasse. Inderdaad is bij het onderzoek van deze zaak herhaaldelijk gebleken, gelijk onze weinige aanhalingen deden zien, dat zoodanige overwegingen algemeen werden opgemerkt: een feit waarmede wij onze onderstelling bewezen achten. - Werkelijk is niemand zeker dat hij den leeftijd zal bereiken waarop hij niet meer zijn brood kan verdienen. De meeste jonge menschen kunnen zich de hulpeloosheid van dien leeftijd moeilijk voorstellen. Een derde oorzaak waarom de pogingen van partikulieren zoowel als van openbare besturen om de arbeiders voor pensioenverzekering te interesseeren, algemeen gefaald hebben, ligt in de omstandigheid dat het gevaar van den ouderdom, ook zonder verzekering hunnerzijds, geenzins als geheel ongedekt was te beschouwen. Grijsaards, mannen en vrouwen, behooren historisch tot de oudste voorwerpen van de liefdadigheid. Ook voor het proletariseeren van de bevolking op groote schaal had plaats gevonden, waren de invalieden van den ouderdom dikwijls geheel behoeftig, en de zorg voor de afgeleefde leden moest reeds in de voor-kapitalistische maatschappijen op kosten van de valieden ondernomen worden. Kortom, in de eerste jaren

van het loonstelsel waren er reeds kerkelijke en andere instellingen voor bejaarde armen, uit vroegere tijden afkomstig, waarvan de oude werklieden niet waren uitgesloten. Ook thans, zegt Dr. Kuyper in zijn artikelen over 'Pensioenregeling' (1895, bl. 80), ook thans wordt voor de oude werklieden gezorgd; alleen moeten de 'gelden in eene andere bedding vloeien'. Wijl voor hen, hoe dan ook, gezorgd werd, en dus dit gevaar, voor allen verwijderd en voor niemand geheel zeker, tot zekere hoogte voorkomen was, behoorde en behoort nog steeds de vrijwillige ouderdomsverzekering tot de kosten waarvoor de arbeider zijn spaarpenningen niet bestemd acht.[1)]

Ongedekt, daarentegen, of nog onvolkomer gedekt, en bovendien zoowel onvermijdelijk als voor de hand liggend, waren sommige andere risiko's, en tegen die heeft dan ook de arbeider zoo goed mogelijk getracht zich te verzekeren: daarvoor heeft hij gespaard. - *Als* ik oud wordt, zal ik gebrek lijden, heeft hij tot zich zelf gezegd, en: mijn vrouw en kinderen zullen gebrek lijden *wanneer* ik sterf. Hij zelf en zijn gezin zouden geruineerd kunnen worden door een ziekte van den kostwinner van enkele weken. De kosten van geneeskundige hulp, de kosten van begrafenissen, zullen bestaande ellende nog aanmerkelijk vergrooten. Indien dit alles de arbeidskracht treft door leven of gezondheid te treffen, kan het geval zich voordoen dat de arbeidskracht, bij gebrek aan vraag, tijdelijk onverkoopbaar is. In die mogelijkheid ligt het gevaar dat werkeloosheid insluit nl. broodeloosheid. - Wij zien daarom de arbeiders, waar zij door hevige armoede niet in het tegenovergestelde uiterste zijn gevallen, nl. dat van volslagen onverschilligheid, wij zien hen van begin af eenige maat-

1) Het bestaan van inrichtingen voor ouden van dagen enz., heeft de kapitalistische organen veelal verdriet, juist wijl het den hun bekenden eenigen prikkel tot spaarzaamheid zou verzwakken. - 'Men moet ongelukkigerwijze toegeven, dat de bijna zekere kans in een gesticht te worden opgenomen den grijsaard dikwijls verleid heeft tot zorgeloosheid en verspilling....En is het niet wederom op de vastheid van dat vooruitzicht, in het volk algemeen, dat de zonen hun plicht verzuimen de spaarpenningen te kweeken die zouden moeten strekken om hun bejaarde ouders voor gebrek te bewaren?' - Dit uit een Fransch regeeringstuk van het jaar 1837, met instemming aangehaald door Moreau-Christophe, *Du Probleme de la Misère*, 1851; III, 474/5.

regelen nemen tegen de gevolgen van ziekte en dood, vervolgens ook van werkeloosheid. De voorzorg van anderen kant is slechts de liefdadigheid geweest, en tenminste in het geval van sommige der genoemde gevaren is de kapitalistische armenzorg, hetzij die van Kerk of van Staat, maar al te goed in haar streven geslaagd zich voor de armen geheel onaannemelijk te maken. In hare werkhuizen geherbergd, in hare gasthuizen verpleegd te worden, heeft velen nauwlijks minder verschrikkelijk geschenen dan opgesloten te zijn in hare tuchthuizen. De vrees begraven te zullen worden van de armen, is van oudsher een schaduw geweest, die tallooze ellendige sterfbedden heeft versomberd.

Dit is de algemeene definitie van de bemoeiïng der kapitalistische klasse met de huishouding der arbeiders: de arbeiders bewegen, met een zoet lijntje of door geweld, hun verbruik zóó interichten als het meest overeenkomt met de belangen van haar, ondernemersklasse. Het hoofdstuk waarin een overzicht van het geheel der maatregelen in deze richting genomen, moest in dit artikel kortheidshalve ongeschreven blijven. Ook het bestanddeel van de burgerlijke moraal dat bij hare feitelijke houding behoort, kon niet meer dan aangeduid worden. Dat het den koopers van arbeidskracht verre van onverschillig is hoe de producenten van die waar met de daarvoor bestemde middelen te werk gaan, spreekt trouwens van zelf. En dit kapitalistisch belang, in het scherpe licht waarvan de aard van het sparen bij hunne loondienaren niet verborgen kon blijven (hoezeer het bij tijden te pas kwam alle wezenlijke onderscheidingen te laten varen), is niet steeds met het proletarisch belang strijdig geweest. Voor beide partijen was het altijd wenschelijk, dat de werkman zijn geld naar de spaarbank bracht, liever dan naar het koffiehuis. Wanneer de klassebelangen elkander dekken, is het niet zoo duidelijk te zien dat het twéé zijn, en niet één. Overigens hebben wij met de burgerlijke propaganda voor het sparen van arbeiders slechts zoover te maken, als zij verplicht is geweest den aard van deze ekonomische verrichting in het oog te honden.

De schepping van populaire banken legt van dit streven duidelijke getuigenissen af. - Wanneer voorzorg bij menschen die geen dag zonder zorg zijn, veeleer bezorgdheid moet

heeten, en deze laatste gemoedsstemming de eenige aansporing bevat zich een genot te ontzeggen dat niets overdadigs heeft, zal het zeer noodig zijn hun voorzorg zooveel mogelijk tegemoet te komen.

Wanneer de beste spaarbank de maag is, en niet alleen de maag maar de woning en al de rest die de fabriek zijner arbeidskracht uitmaakt, spaarbank die steeds bij de hand is, waarvan de 'inlage' eigen levenskracht en levensvreugde verhoogt, dan mag het onmisbaar heeten dat de bank die niets dan geld aanneemt, zoo toegankelijk mogelijk zij. Dat er geen prikkel tot sparen buiten het wantrouwen in de toekomst bestaat, wil niet zeggen dat hij altijd krachtig genoeg werkt om te doen sparen. De spaarbank des vleesches roept om de voldoening van behoeften, die allen, helaas, dringend zijn. Die van kalk en steen zou eerder een slachtbank kunnen genoemd worden, waar de arbeider het zekere heden aan een ongewisse toekomst ten offer brengt. Zoo moet de plaats waar hij de penningen stort die niet zijn overvloed van nu, maar zijn gebrek van later vertegenwoordigen, niet slechts toegankelijk zijn, maar zich aanbieden en opdringen. Het is niet gemakkelijk te konkurreeren met de aantrekkelijkheid van een ruimer voorzienen disch, een minder armelijke woning, een beter gevoed en opgevoed kindertal. 'Er is een liefelijke kant aan de zorgeloosheid van de behoeftigen,' heeft een gevoelige schrijfster gezegd. 'Hun leven zou waarlijk ondraaglijk zijn indien ze onophoudelijk den afgrond van ellende gadesloegen waarvan zij zwerven aan den rand.' Welnu, geen stuiver kunnen zij storten in de spaarpot, die niet tevens als een blik is in dien poel geworpen. Om aan dat schouwspel hen te gewennen, heeft de kapitalistische klasse hen met gelegenheden waar zij hunne centen en stuivers kwijt kunnen raken, als omringd. Elke arme is voor haar een Antonius, geplaagd door eigen stoffelijke en zinnelijke begeerten, ieder oogenblik gereed te bezwijken, indien niet, b.v. in de gedaante van een kommies der posterijen, de engel der spaarzaamheid treedt tusschen hem en de gedrochten van zijn lust. De spaarbanken alomtegenwoordig; als tempelen van Mammon met de deuren ongesloten gelijk die van de Christelijke kerken; - zelfs in dien tempel een stem die de kinderkens tot zich roept, mits de kinderkens een

of twee centen rijk zijn aan vader of moeder onttroggeld, en aan de ordinaire vreugden van kinderen onthouden. Wijze voorzorg, die aldus vroegtijdig tracht te leeren wat anders op lateren leeftijd zoo moeilijk te wennen zou zijn....

Wijze voorzorg, inderdaad, want de kapitalistische moralisten weten maar al te goed dat de uitmuntende deugd der spaarzaamheid juist daar het minste voorkomt, waar ze het meeste noodig zou zijn. Wie, vragen zij, moet zuinig wezen? - die behoorlijk zijn brood heeft, of die van een klein loontje moet bestaan? Zelfs als het hun iets beter gaat, ja, dikwijls juist dan, als het geen groote moeite meer zou kosten een sommetje wegteleggen, ziet men de arbeiders doen alsof er geen dag van morgen te wachten is. Zij leven altijd, hetzij dan karig of overvloedig, van de hand in de tand. Zij laten, gelijk men zegt, violen zorgen; - hetgeen hierop neêrkomt, dat ze, wanneer met den dag van morgen ook de ellende is gekomen, om steun vragen aan degenen die voorzichtiger zijn geweest: nl. aan de gegoeden. De begeerigheid van de armen, heeft John Stuart Mill zoo juist gezegd, is eindeloos, en zij beschouwen de rijken als hun gerechte prooi. Prof. Marshall heeft uitgerekend dat ongeveer een vijfdedeel van hun inkomen, dat is de som van honderd millioen ponden sterling per jaar verspild wordt. Als een geloofwaardig en uiterst bekwaam man dat verzekeren kan van de werklieden in Engeland, die als het ware de keur van hunne klasse uitmaken, dan behoeft niet gevraagd te worden hoe het er elders uitziet. Alleen wat daar, in Engeland, aan sterken drank verdaan wordt - erger dan nutteloos verdaan, gelijk men weet, wegens de verderfelijke eigenschappen van den alkohol - is zoo enorm, dat een vaderlandslievend publicist die, behalve een geleerd staathuishoudkundige, ook een ijverig medewerker was aan de kerkelijke matigheidsbeweging, op goede gronden kon beweren dat zelfs een gedeeltelijke afschaffing de heilzaamste gevolgen zou hebben voor de nationale industrie.[1)] Wil Engeland haar industrie behouden, redeneerde hij, dan moet zij kunnen konkurreeren; wil ze konkurreeren dan moet ze goedkooper verkoopen; om

1) Stephen Bourne: *Trade*, *Population and Food*, 1880; bl. 303.

goedkooper te verkoopen is loonsverlaging noodig, en loonsverlaging zou zeer goed kunnen wanneer de werkman maar minder - dronk. ‘Laat slechts het bier vervallen, en van de verminderde loonen zal evenveel goed voedsel voor den arbeider en zijn gezin gekocht kunnen worden als tegenwoordig.’ - ‘Wie berekent,’ vraagt de Duitsch schrijvende industrieel te Budapest dien wij citeerden, ‘de ontzaggelijke sommen, die jaarlijks door de arbeiders aan geestrijke vochten worden uitgegeven...en zijn die noodlottig bestede sommen niet alles bestanddeelen van het arbeidsloon?’ Bestanddeelen van het loon: ziedaar het woord dat hier uitgesproken moest worden. Het is waarlijk geen ongepaste bemoeizucht wanneer de ondernemersklasse vraagt waar de werkman zijn geld blijft. Alles wat hij ontvangt, komt uit *haar* zak. Wordt het loon verspild, dan heeft de arbeider er het genot van (wat hij dan genot noemt) maar *zij* moet het betalen: en loon te betalen dat nutteloos of zelfs verderfelijk besteed wordt, is zeker het tegendeel van genot. Is het geld dan spoedig op, blijft er dan niets over voor slechte tijden - wie moet dan wéér betalen? Natuurlijk weer de kapitalistische klasse, aan hulp voor werkeloozen, voor armenzorg enz. Zoo is zij op alle manieren het kind van de rekening, en zelfs wanneer hare vertegenwoordigers niet door motieven van hoogere orde gedreven werden, zou reeds het enkele klassebelang haar moeten bewegen eenigen regel te brengen in de huishouding van de groote massa, die in haar eigen aard zoo weinig huishoudelijk is aangelegd.

De inrichting van de Postspaarbanken, waardoor het zoo noodige en tevens zoo bezwaarlijke *uitstellen van verbruik* van staatswege wordt bevorderd, vertoont de kenmerken van het sparen door arbeiders in deze hoofdtrekken:

De gelegenheid om te sparen is voor iedereen toegankelijk en aan iedereen bekend;

De formaliteiten zijn eenvoudig; de uitbetaling is aan geenerlei beperking onderworpen; de administratie onkostbaar; de rente matig; de belegging volkomen zeker; eindelijk wordt, door een laag maximum van inleg, gewaakt tegen het misbruik dat, van een instelling van *sparen voor konsumtie*, zou maken een bank waarin werd *belegd voor kapitaal*.

De ‘Telemachus’ van Fénélon
Door
J. Koopmans.

Wat Frankrijk en zijn koningschap onder het bewind van Lodewijk XIV groot had gemaakt, werd voor dat koningschap en voor Frankrijk tevens een oorzaak van zijn val. Met alle vezelen en nerven waren de krachten en de machten in den Staat aan de persoon van de monarch gebonden, en langs de strak-gespannen draden van 't sterkst-centraliserende stelsel steeg de substielste levensgeest, door de zuiging van 't bedwelmend middelpunt, naar het verheven toppunt op. De eertijds oproerige adel, in zijn Middeneeuwse trots gebroken, werd naar 't prachtlievende hof gelokt, of wel, ingedeeld in de hoge rangen van een goedverzorgd staand leger, in een eergierig, en alleen van de koning athankelik militair élitekorps herschapen. De oude vijandige geestelikheid was, door de uitdeling der hoogste waardigheden en der rijkste prebenden aan de voornaamste familiën, een plooibare hofaristocratie geworden. De Staten-Generaal stonden op non-activieteit. De parlementen, die de wettelike kracht der koninklike besluiten pleegden athankelik te stellen van een door haar te weigeren inschrijving in haar registers, hadden nog slechts een schijn van macht. De gemeenten misten elke vrijheid en zelfbestuur. Als enig regeringsprincipe gold de hoogste wil van de monarch. Alles ging onmiddellik van de koning uit, alles stond onder zijn persoonlike leiding. De koning stond niet alleen aan de spits van de Staat; het begrip van de Staat ging op in dat van 't koningschap zelf; de koning verpersoonlikt de Staat: *l'état c'est moi*.

Aanvankelik vermocht onder 's konings regering, de werking van de staats-centrale van Versailles, door de eenmaal gevestigde orde en de door Colbert geregelde economiese toestand, overal in 't rijk een weldadige prikkeling aan 't materiële en geestelike leven te geven. De nijverheid nam, ook door de bevordering van de immigratie van werklieden uit den vreemde, een hoge vlucht. De handel, door de verleende staatsprotectie verlevendigd, zocht vaste markten; handelscompagnieën ontstonden; aan veelomvattende kolonisatieplannen werd uitvoering gegeven; aan Hollands tussenhandel beperkende bepalingen opgelegd. Kanalen werden gegraven, en woeste streken ontgonnen. De rechtspleging werd eenvoudiger en organieser ingericht, en verzekerd, zo niet tegen een eigenmachtig ingrijpen van de regering zelf, dan toch tegen willekeur en geweld van de zijde der ambtenaren. De kunsten en wetenschappen werden bevorderd door de uitreiking van vorstelike gunstbewijzen, door geldelike toelagen aan beroemde mannen, en door het stichten van nieuwe academieën.

Het bewustzijn van een door 's konings krachtig gouvernement gewaarborgde eenheid, verhoogde de nationale trots en gaf aan de Staat een fiere houding tegenover het buitenland. In alle opzichten voelde Frankrijk zijn meerderheid. Europa zag verwonderd toe, en niet alleen werd Frankrijks krijgskunst, maar ook zijn industrie, zijn absolute staatsvorm, ja zelfs zijn weelderig hofleven een voorbeeld ter navolging tot in de kleinste Duitse territorieën.

Zoals Frankrijks staatswezen aan de natie aanvankelik een prikkel tot leven gaf, werd bij langer voortduring het absolutisme haar de pijl des doods. Het onbeperkt regeringsgezag heeft z'n konsekwenties. De al te sterk gespannen koorden breken. Lodewijk wilde, met uitsluiting van de paus als hoogste rechter in geloofszaken, ook soeverein zijn over de Kerk, en bond zijn geestelikheid en zijn volk aan het strengste gallicanisme, dat, zonder Jansenisme en zonder ketterij, in strenge éénheid één wet één geloof en één hoofd zou dulden: de missies en dragonnades begonnen, die tweedracht zaaiden en verderf brachten, een nijvere bevolking uitdreven en de Protestantse machten vertoornd onder de wapens riepen. De verbitterde Paus spant samen met hen die door 's koning wille-

keur in hun belangen en in hun gebied worden bedreigd. Als de roem, door 's konings legers in de eerste veldtochten behaald, het vorstelik brein benevelt, worden er imperialistiese plannen beraamd, die aanleiding geven tot een reeks van onrechtvaardige en moorddadige oorlogen, welke Europa vijftig jaar lang in vuur en vlammen zetten en Frankrijk van het beste deel zijner zonen beroven. De pracht van gebouwen en hoffeesten verslindt de grootste schatten, tot welker bijeenbrenging de wijze staatseconomie van Colbert op zijde moet worden gezet. De treurige gevolgen bleven niet uit. Het verarmde volk liet de akkers braak; het platteland werd ontvolkt; de handel ging kwijnen; de levensmoed verdoofde; de oude trots werd verbroken. De kommer en de ellende kweekten een stijgende ontevredenheid. De stille wrok, onder de drukkende heerschappij tot jarenlang zwijgen genoopt, wachtte het oogenblik van verlossing af, om zich in uitbundig gejuich of in razende woede lucht te geven. Daar stierf den 1sten September 1715 de grijze monarch. Niemand treurde. Wat het volk in de straten deed, deed Masillon op de kansel; de afkeer was dezelfde. Het Parijzer parlement, door de regent bijeengeroepen, haastte zich het koninklik testament van de gehate dode te vernietigen. Als een paleisrevolutie begon, wat op het einde der eeuw openlik als een volksrevolutie zou uitbreken.

Het tragiese noodlot heeft gewild, dat Lodewijk zelf nagenoeg de enige is geweest, die het wentelen van het rad van fortuin onder z'n regering heeft kunnen waarnemen. Hij zag de oogst rijpen van 't zaad, dat hij zelf had gezaaid. Vier dagen voor z'n dood, verhaalt Saint-Simon in z'n gedenkschriften, liet de koning z'n achterkleinzoon, de aangewezen troonopvolger, bij zich aan de sponde komen en richtte tot hem de merkwaardige woorden: ‘Mijn kind, gij zult weldra een groot koning worden; boots mij niet na in mijn zucht naar bouwwerken en oorlogen; zoek de vrede met de nabuur te bewaren. Volg zonder verzuim goede raadgevingen; streef er naar de lasten van uw onderdanen te verlichten; ik heb het ongelukkig niet kunnen doen.’ Helaas, dat deze woorden slechts een oordeel mochten zijn. Als raadgeving aan de jeugdige hoorder waren ze aan een onwaardige verspild; als zelfverwijt kwamen ze te laat voor iemand die z'n oren nooit

geopend had voor een dergelijke raadgeving, die hem, schoon ongevraagd, onder z'n aandacht was gebracht. Bijna met de eigen woorden toch was aan Lodewijk gezegd, wat hij zelf aan z'n nakomeling als een levensles meende te moeten vermaken. Een half jaar vóór de koning was hij heengegaan, de man, die zestien jaar lang van 't hof verwijderd was gehouden, nadat de koning eigenhandig z'n naam van de lijst der hofhouding had geschrapt, enkel en alleen, omdat ook hij de moed had gehad, de toenmalige troonopvolger de lessen van vredelievendheid, spaarzaamheid en matigheid in te prenten, welke Lodewijk zich zelf op z'n sterfbed verweet, niet genoegzaam te hebben betracht. Toen eerst klonken ze in z'n oor en in z'n hart, de schone woorden, door de mond der Wijsheid gesproken: ‘Vlied het bederf, de pracht en de verkwisting; stel uw roem in de eenvoud; laat uw deugden en goede werken u zelf en uw omgeving sieren; mogen zij een wacht zijn voor uw lichaam, op dat ieder van u lere waarin het ware geluk bestaat. Wees indachtig dat de vorsten niet mogen regeren tot verheffing van eigen roem, maar tot het welzijn der volken. Hun goede werken duren voort tot in de verwijderdste eeuwen: het kwaad woekert voort van geslacht tot geslacht tot in de verste nakomelingschap. Een slecht bewind is een ramp van lange eeuwen!’ - Doch 't was reeds te laat.

Het was Fénélon, die in z'n beroemd geschrift de godin Minerva deze wijze en door de historie gestaafde woorden, nog eens tot afscheid liet naklinken in de oren van een jonge koningszoon.

* * *

Fénélons boek ‘Les Aventures de Télémaque’ is een koningsboek. Als opvoeder van de hertog van Bourgondië, de zoon van de in 1701 overleden dauphin, stelde de abt er een eer in, om de jongeling, aan wie het menschelikerwijze eenmaal zou weggelegd zijn over een groot rijk te regeren, van die bekwaamheden te voorzien, en die gevoelens in zijn hart te kweken, waarmede hem het lot van twintig millioen onderdanen en hiermee het geluk van half Europa kon worden

toevertrouwd. Het eerst trachtte de opvoeder de geest van zijn leerling te vormen met door hem zelf bewerkte fabels, die met eenvoudige voorvallen van den dag als onderwerp, de strekking hebben, om de gebreken en dwalingen bij de jongeling weg te helpen en door waarschuwingen en lessen aan z'n karakter een bepaalde richting te geven. Wordt de prins ouder, dan volgen op de fabels de in de trant van Lucianus bewerkte ‘Gesprekken der Doden.’ In deze Dialogen wordt de blik van de leerling naar het staatswezen en de geschiedenis gericht, met de duidelike bedoeling, om de aanstaande vorst van de verleidelike weg van 't geweld en de veroveringszucht af te leiden. Een gesprek tussen Mayenne en Hendrik IV wijst op het gevaar der vleierij, waardoor de vorsten zich zelven groot menen te zien; een ander gesprek, tussen Frans I en Karel V, voorspelt aan de Spaansche monarch, als een straf voor z'n overmoed, de onvermijdelijke val van z'n wereldrijk. Na aldus vijf jaren z'n arbeid aan de jonge prins te hebben gewijd, wordt Fénélon het aarts-episcopaat te Kamerijk opgedragen; hij stelt derhalve een gouverneur aan, die onder zijn toezicht en in zijn geest werkzaam blijft; zelf komt hij jaarliks drie maanden te Versailles om z'n vriendschap met z'n kwekeling, die sterk aan hem gehecht was, te onderhouden. Nochtans bedenkt hij een middel om ook uit de verte hem te blijven onderrichten. Om die reden schrijft hij zijn beroemd geworden ‘Telemachus,’ de vorstenschool, welke onder de mantel van een nieuwe ‘Odysseus’ aan de hertog van Bourgondie de principes zal verschaffen, volgens welke z'n toekomstig rijk zal moeten worden bestuurd. Een nieuwe Aristoteles treedt op, om aan z'n Alexander z'n wereldwijsheid te verkondigen; het klassiek-modern handboek ‘Telemachus’ moet worden voor de koningen van het toekomstige Frankrijk, wat de ‘Heymlichkeit der Heymlicheden’ als handboek voor de Middeneeuwse graven en hertogen is geweest.

De bestemming van het boek is, te laten zien, hoe Telemachus, de zoon van Ulysses, op weg om z'n ronddolende vader te zoeken, en daarin door Minerva, onder de gedaante van Mentor, begeleid, op z'n rondzwervingen de meest uiteenlopende staten bezoekt en er verschillende toepassingen van regeringsbeginselen vindt, ten gevolge waarvan hij, ge-

nezen van eigen gebreken en vooroordeelen, onderricht door de tekortkomingen van zwakkelingen en ongelukkigen, gesteund door de ervaring en geleid door 't voorbeeld der braven, zich in staat voelt gesteld onder de bescherming der goden, het bewind over het kleine en reine Ithaca van z'n vader over te nemen en het tot geluk van z'n land en z'n volk te voeren.

Zodat dit boek tevens is een vorstenspiegel. Door zich te toetsen aan een rij van vorsten, die hij de werken des oorlogs nn des vredes ziet bedrijven, komt Telemachus met een aanzienlik materiaal van feiten en grondregels thuis; kan hij na schifting en ordening z'n eigen staat hervormen; vermag zelf, waar ook en wanneer ook, als de grondlegger van 'n gans nieuw koninkrijk op te treden, en uit een klein begin een volk tot macht en aanzien, tot in de verste toekomst, te brengen. Daarbij zal hij zich spiegelen aan de grote Sesostris van Egypte en z'n ontaarde opvolger Bocchoris; aan de tyrannieke Pygmalion van Tyrus en de latere onderkoning Hazaël; aan de revolutie en de koningskeuze op Kreta en de koningscyclus van Idomeneus van Salentum. Hoe de jongeling zich voor de verlokkingen van een ongeoorloofde liefde moet wachten, leert z'n verblijf op het eiland van Calypso; hoe hij zich hoeden moet voor de drift van de haat, doet hij op in de krijg tegen Adrastes. De ganse historie speelt in de wereld van de ‘Odysseus,’ tot zelfs in de Hades toe; blijkens de eerste tietel, aan het boek gegeven, werd het als een voortzetting van Ulysses' lotgevallen bedoeld. De ganse toestel van de Olympus komt er dan ook bij te pas; de goden en godinnen zweven door het luchtruim, beroeren de wateren, roepen de winden op, stemmen de mensenharten, en grijpen in in hun daden. Wat Telemachus zelf betreft, hij staat onder de niet verwerpelike bizondere bescherming van Minerva, die z'n wegen tot de Wijsheid voert, en die door onmiddellik in z'n handelingen in te grijpen, de hardste slagen van het noodlot van hem afwendt. Minerva is z'n beschermheilige. Minerva voert hem door de gevaren des levens, door die der zeeën en die der hartstochten, om hem z'n winst te laten trekken uit z'n eigen tekortkomingen en z'n ondervonden rampen. Minerva leert hem niet alleen z'n lasten dragen, ze

leert hem onder den druk ook met het noodlot verzoenen. Minerva is meer dan een heidense godin, Minerva is 't Christelik beginsel tevens. Deze ‘Odysseus’ is gekerstend. Op meer dan ééne plaats is de ‘Telemachus’ Evangelies of Bijbels, en door de wijze woorden van de antiek-griekse Mentor waait evenzeer de christelik-ethiese adem van de Kamerijkse abt, als door de karaktertrekken van Ulysses' zoon de eigenaardige gebreken zichtbaar zijn van de jonge windbuil van Bourgon dië.

Bij iemand als Fénélon, doorkneed in de Antieken als hij is, ligt, door de prikkeling van wat hem z'n omgeving bood te aanschouwen, het ideale koningschap in de lijn van de aspiraties der Griekse epiese Lyriek. Het lied van de gouden eeuw, ook in onze litteratuur zo goed bekend, bij Boendale reeds en in de koren van Hooft, was door de Middeleeuwen en door de Renaissance van uit de oudheid aan de volkeren van 't Westen overgeleverd. Ook bij Fénélon is het kleinste het reinste; als 't criterium van volksgeluk houdt hij aan de latere beschavingen de *oertijd* voor. Men hoort ‘das alte Märchen’: zingende oogstten de landlieden hun graan; in de koele schaduw bespeelden de herders hun fluiten aan de oevers van frisse bronnen. In dit idyllies oord hield een koning z'n rechtspraak, besliste in het krakeel tussen herders en nimfen; hij maakte uit wie er 't schoonste was of wie in de wedloop won; een andermaal sprak z'n mond de zin der wijze wetten. Kortom, hij was een Apollo, een Minos. Zo schoon zelfs is de idylle, dat Telemachus op het terrein van z'n zwerftocht het Arkadië nergens vertegenwoordigd vindt; noch in Egypte, noch in Phoenicië of in Hesperië. Toch bestaat het nog. De zeevaarder Narbal vond het terug. Ergens in Baetica (ons Andalusië) woonde nog dit gelukkige oervolk. De natuur werkte mee om hier een gouden eeuw te scheppen. De Boreas woei er niet, de zonnewarmte werd er getemperd door verkoelende zephyrs. De herfst en de lente paarden zich er samen. De grond droeg een dubbele oogst. De wegen waren bezet met altijdbloeiende boomen. Op de bergen graasden kudden, wier fijne wol de volken om strijd begeerden. De bodem bood goud en zilver in overvloed; alleen, de gelukkige bewoners

begeerden niet de waarde er van te kennen; zij hadden slechts oog voor wat tot hun dagelikse behoeften verstrekte.

In dit gezegend Baetica mochten slechts boeren en herders wonen. Het eenvoudige volk wist van geen uitvoer of handel; geld kenden ze niet; het goud smeedden ze om tot ploegen. Aan industrie deed men niet; de allernodigste ambachten beoefenden de boeren zelf; in zoverre ze samenstelden wat voor hun landelik bedrijf onontbeerlik bleek. De vrouwen sponnen de wol, bakten het brood en maakten een licht soort schoeisel: haar tenten richtten ze op van boomschors of gewaste huiden. De zedigheid kleedde hun lichaam; de eenvoudige dracht vroeg geen schaar of naald. Huizen bouwde men niet; de woningen mochten slechts tijdelik zijn; een hecht gebouw zou te sterk aan de aarde binden. De kunsten minachtten ze als ijdele vondsten. Rijkdom en pracht verfoeiden ze; de weelde zou hen ontzenuwen, die de schatten bezaten, en hen, die de overvloed misten, prikkelen tot onrechtvaardig geweld. Zo leefden ze gezond van lichaam en krachtig van gestel, vrij en eendrachtig bijeen. Ze wisten van geen paleizen, edelstenen, fijne spijzen, reukwerken of kunstige weefsels, maar evenmin kenden ze de nijd, de eerzucht, de gierigheid en de woeker, omdat ze geen slaven waren van valse behoeften en hun geluk niet afhankelik stelden van onnodig bezit.

In dit leven langs de zoom van de natuurstaat sluimert bij Fénélon de bron der ware levenswijsheid. De omgang der volken van Baetica draagt er de kenmerken van. Hun beleefdheid is er een van beminnelike eenvoud; men acht er zelf niets te bezitten, maar deelt met elkander al wat men heeft; het grondbezit is gemeen; elke stam wordt bestuurd door z'n opperhoofd, die er de ware koning van is. Rechters zijn overbodig; straffen komen niet voor: bij de een of andere overtreding is het eigen geweten de rechtsvorm. Onderscheid in rang en stand kent men niet; die 't wijste is, is 't meest in aanzien. Horen ze van bedrog en meineed, van processen en oorlogen, dan slaan ze de handen van verbazing ineen. Men kan in een land waar nooit mensenbloed vloeit, en men ternauwernood over 't hart kan verkrijgen een offerlam te slachten, onmogelik zich een voorstelling vormen hoe de ene natuurgenoot de ander om hals kan brengen, of hoe

een koning zich de dwaze last op den hals zou halen, naburige volken te overheren, omdat eenvoudig het bewind over 'n volk, dat tegen z'n zin geregeerd wordt, het ongelukkig zou maken en niets dan een aaneenschakeling kon worden van een reeks van daden van onrechtvaardigheid en geweld.

Overbodig is het na deze voorstelling van zaken te zeggen, dat Fénélon zich in de stichting van z'n Utopia verre van een practicus vertoont. Lodewijk XIV, die de mensen en de betrekkelike waarde van de menselike idealen kende, had reden hem een *bel esprit chimérique* te noemen. Was dezelfde monarch in dit schoone Arcadië in eens uit de lucht komen vallen, en had hij met heel z'n hebben en houden zich in eens te midden van dit natuurvolk verplaatst gezien, dan was hij hoogstwaarschijnlik in staat geweest op de letter af het oordeel te gissen, dat de om hem verzamelde opperhoofden over hem zouden hebben gewezen. ‘Een veroveraar,’ zou de Baeticiese volks-ethiek hem hebben onder de neus gehouden, - ‘is iemand die door de goden, tegen het menselik geslacht in toorn ontstoken, in hun verbolgenheid naar de aarde is gezonden om de koninkrijken te verwoesten, overal ellende en wanhoop te verspreiden en de vrije mensen tot slaven te maken. Hij is een met blindheid geslagen ongelukkige, die de roem tracht te zoeken op een dwaalweg, terwijl hij ze onmiddellik voor z'n voeten vindt, wanneer hij slechts met wijsheid de teugels leidt, die de goden hem in z'n handen hebben gelegd. De rampzalige meent lof te oogsten met geweld, door hooghartig en eigenmachtig de hand op zijn naburen te leggen. Hij beseft niet eens, dat dan eerst aan oorlog mag worden gedacht, als de vrijheid bedreigd wordt. Zijn dwaasheid kan niet doorgronden, dat hij, die zelf niet de slaaf van anderen wil zijn, onmogelik de lust kan voelen, die anderen tot zijn slaven te maken. Hij is een buiten z'n oevers getreden vloed, die de schijn heeft in majestueuze grootheid z'n golven voort te stuwen, maar inderdaad onder zijn oppervlakte de vruchtbaarste oogsten verwoest, waar het alleen z'n bestemming was, de bezaaide velden te drenken en te bevloeien.’

Niet alleen, dat de koning over deze uitspraak heeft moeten meesmuilen, ook Fénélon zelf heeft de scherpe tegenstelling

tussen z'n fictief Baetica en de werkelikheid, zoals het disharmonies concert der Europese mogendheden en staatsmachten ze aanbood, trachten op te heffen. Het koningschap, waaruit alle Telemachussen eenmaal het geluk en de roem van hun Ithaca's moeten putten, stelt dan ook geheel andere eisen aan de maatschappelike toestand der volken, dan de idylle het zich voorstelt te doen. De kloof wordt door Fénélon overspannen. Niettemin blijft steeds het antieke bruggenhoofd zichtbaar, vanwaar uit de eerste schoorbalken ter verbinding met de oever van 't zeventiende-eeuwse koningschap, worden uitgezet. Overal in de opbouw richten zich de blikken achterwaarts naar de natuurstaat. Telkens hoort Telemachus op z'n levenstocht het suizen der Arcadiese zefyrs, die hem de werkelikheid als een gedrochtelike droom doen voorkomen. Hoort hij van vruchtbare staatsideeën gewagen, dan hebben ze de onschuld en de eenvoud tot steunsels. Horen z'n oren melodieën, dan ruisen lachende dreven hem de zangen der herders toe. In Egypte onderricht hij zelf de drijvers der kudden in 't bespelen der pansfluit, en leert hij ze het ware levensgenot scheppen in 't nederigste herderlik bedrijf. In de zovele gesprekken en beschouwingen van wijze koningen, filosofiese kooplieden, en ervaren grijsaards wordt de hoogste lof toegewezen aan de herder, wiens eenvoudige staat ver boven de schitterende waardigheid van de koning wordt gesteld. Zozeer zit Fénélon de Homeriaanse traditie in 't bloed. Zozeer waait de klassieke windstroom aan 't verrenaissanste Westen het klokkengetingel der Ausoniese eclogen toe. Doch waarheen zou, bij de prikkeling van 't afschrikwekkende heden, de geest van 't Westen ook anders z'n toevlucht nemen, nu de verering van de bucoliese idylle-vormen het ontwaken van een eigen natuurbeschouwing zo goed als onderving? Het zou een werk van boekdelen worden, aan te tonen, hoe in de litteratuur van 't Westen, gedurende het tijdperk, dat de zware worsteling der volken in de polities-theologiese oorlogen der 17de eeuw omvat, de vermoeide geesten zich werpen op de Gouden Eeuw der Griekse en Romeinse zangers, en hoe de hernieuwde Stoa-geest de strenge moraal van een Seneca, en een Cicero, ook in de koor-lyriek der nationale stoffen, uitbuit, om de menselike drang naar genot en geluk, bij vrede en

zielsrust, te verzoenen met de beschikkingen ener sombere Fataliteit. Het is geen toeval, wanneer in de een of andere eeuw, het scheppend deel van de natie zich met een ver verwijderde cultuur verwant gevoelt. Het is niet alles traditie. 't Zijn de vormen, die het nageslacht oproept; 't is de tijdgeest die naar de oude vormen doet grijpen. Niet het klassicisties gevormde geleerdendom hernieuwt de antieke geest; het zijn de cultuur-krachten zelf, die binnen de wereld van 't vernieuwde klassicisme, door de macht der overstelpende wereldgebeurtenissen, de geest der antieken opnieuw in zich zelf gaan voelen herleven als een ontzettende realiteit. Alleen werd, - en dat is de donkere zijde, - de ganse Grieks-Romeinse goden- en mensenwereld, als de incarnatie van de geest der Ouden, in de overdracht meegesleept; en de adepten der school hebben, ook bij een gewijzigde toestand, tot in de nieuwste tijd toe, in deze oude vormenwereld een onuitputtelik materiaal voor allerlei genre-sport, allerlei goochel-plastiek en allerlei belichamiging van wijsgerig-dichterlike-gedachten gezien.

* * *

De lezer mag tans als bekend worden verondersteld met de christelik gekleurde opvoedende strekking van Telemachus' avonturen. Uit de mond van de jongeling zelf hoort men z'n zwerftocht als z'n levensschool roemen. ‘De goden veroorloofden’, klinkt het in de heidense vorm, ‘dat ik een misslag beging, welke dienen moest, om mij van mijn laatdunkendheid te genezen.’ Trouwens de ganse tocht wordt als een overtreding beschouwd; de koningszoon aanvaardde hem tegen de zin der goden, en alzo tegen den raad in van de Minerva verbeeldende Mentor; nu hij eenmaal op weg is, leidt Mentor z'n schreden, doet hem z'n feilen erkennen en hem zelf opvoeden als een man, die z'n hartstochten te beteugelen weet. Want dit is het doel van 't boek: de karaktervorming van de jonge hertog van Bourgondië. De historie is zo welwillend geweest, de gegevens te verstrekken, welke ons de moeielikheid vermogen uit te meten van de taak, die Fénélon op de schouders was gelegd. De aanstaande troonopvolger was aanvankelik

in één woord, onhandelbaar. Saint-Simon geeft het portret van dit in werkelike zin *enfant terrible*. ‘Een driftkop als hij,’ getuigt hij, ‘is er nooit meer geweest. Hij stoof bij het minste voorval in woede op, voer uit tegen het minste voorwerp dat hem in de weg lag, kon geen seconde ongeduld, geen spatje regen velen, zonder te keer te gaan als een bezetene van wie de nerven en spieren dreigen te breken. Hevig waren zijn passies voor alle soort van vermaken; hij was een koppig drinker, een woest jager, een verrukt bewonderaar van muziek, een hartstochtelik speler, zo zelfs, dat de winner voor de woede van de koninklike verliezer niet veilig was; even wreed als woest, even grof als spotziek, dodelik iemand wondend in z'n rake zetten. Uit de hoogte van de vorstelike hemel zag hij smadelik op 't menselik stofgewriemel neer. Zelfs z'n prinselike broeders schenen hem ternauwernood waardig om als bemiddelaars tussen hem en 't menselik geslacht op te treden. Uit de afgrond nu van dit verdorven hart, kwam onder de wijze leiding van de vurig-ijverige abt een nieuw wezen voor den dag, dat zachtaardig, beminnelik, lijdzaam, bescheiden en gematigd, zelfs zaken die lager of verder gingen dan de grenzen van z'n hoge stand, geduldig verdroeg, en dat zich als de nederigheid en de strengste beperking zelve vertoonde. Als de toegewijde dienaar van z'n plichten, die hij als een overstelpende last leerde op te vatten, koesterde de prinselike jongeling geen andere wens, dan z'n plichten als zoon en onderdaan te verbinden aan 't gewicht van de taak, die hij geroepen was op z'n schouders te nemen.’

Deze jonge Lodewijk was het, welke Fénélon heeft gestoken in het vel van Ulysses' zoon. De koninklike leerling moest z'n eigen portret voor zich hebben. Hij moest inzien dat de mens die zich enkel ten doel stelt de roem en het vermaak na te jagen, onmachtig is iemand anders dan zich zelf lief te hebben; en dat de onverschilligheid voor anderen en de uitsluitende aandacht voor zich zelf alleen voortvloeien uit de gestadige zinnenvervoering, welke door de hevigheid zijner hartstochten tot de doorloopende stemming van z'n gemoed wordt gemaakt. Hij moest begrijpen, dat hij, door alleen zich zelf te zien, de mensheid niet anders dan als z'n dienst-

maagd kon tellen. Hij moest er toe komen te erkennen, dat de omstandigheid ener koninklike geboorte, welke meebracht dat één boven alle anderen bevoorrecht persoon op z'n wenken door een heirleger van groten en kleinen wordt bediend, als een steeds hem begeleidende schaduw de waan in z'n hart moest nadragen, dat de wereld slechts ter wille van hem bestond, dat z'n zinnen zich alleen konden richten op hetgeen z'n persoonlike wil bevredigen zou, en dat in hoogste konsekwentie niets voor z'n onstuimige verlangens onmogelijk of onbereikbaar was.

Om deze reden is het, dat elke bladzij predikt: ‘o Koningen, hoed u voor vleierij, open uw hart voor de waarheid, baan uw volk een weg tot de voet van uw troon, opdat gij de ware toon van z'n wezen en wensen leert kennen!’

De lezer vermoedt tans ook de gang van het drijfwerk. Is Mentor als leidsman aanwezig, dan dient Telemachus de partij der wijsheid; verwijdert Mentor zich opzettelik, en is z'n kwekeling aan zich zelf overgelaten, dan zegeviert de eigenwijsheid, en mag de overtreder eerst met schade en schande de algemeen-menselike wijsheid deelachtig worden. Merkwaardig is hierbij te zien, hoe de jongeling, ondanks elke opgedane ervaring die z'n karakter moet stijven, telkens nog bij de volgende proefneming faalt, als wil de schrijver door middel van deze tekortkomingen laten zien, dat bij de mens de hoeveelheid zelfbedwang nooit te veel kan zijn, om hem bij 't koken der driften in evenwicht te houden. Zo wordt Telemachus gevoed met het merg der wijsheid; hij weet die hem horen te verbazen over het oordeel, waarmee hij de in hem gelegde principes in z'n antwoorden tot ontwikkeling brengt; bekoort hen door de glans waarmee z'n gerijpt verstand de gloed van z'n jeugd verheldert; wekt de bewondering en de genegenheid der grijsaards, naar wier raadslagen hij een eer in stelt te luisteren, en wier witte haren en diepe rimpels hij hun als merken der ervaring benijdt. Ondanks dit alles blijkt, wanneer de hartstochten der jeugd in het spel dreigen te komen, dat het gistende bloed het vermogen heeft de helderheid der rede te vertroebelen, en dat bij 't blaken der jonkheid de uitgelaten zinnen moeielik

in staat zijn zich te buigen binnen de perken van 't verstandelik betamen. Want dit is, meent Fénélon, het voornaamste voorschrift voor den man, die over volken heeft te regeren. Meer dan de onderdanen binnen de perken der orde te houden, kost het moeite, zich zelven meester te zijn. De wijsheid der regerende koningen, besluit hij, is slechts kinderspel bij de wijsheid van de zich zelf in rechte wegen leidende man.

De Cretenzers hebben de gewelddadige Idomeneüs, de ontaarde kleinzoon van Minos verjaagd. Z'n buitensporigheden waren over de rand van 't algemeene draagvermogen gelopen; de onverlaat week uit naar Hesperië, waar hij zich voorstelde een nieuw rijk te kunnen stichten. De Cretenzers wensten tans, door de ervaring geleerd, de vrijgeworden troon alleen toe te schikken aan iemand, van wie ze zeker waren, dat hij Minos' wetten ongeschonden zou handhaven. De voornaamsten des lands zouden de keuze doen. De eis aan de pretendent was, dat hij van lijf vlug en gezond, van oordeel vlug en wijs moest zijn. De prijs zou worden toegewezen aan wie zich in de gymnastiese spelen het bedrevenste, en in de toepassing der wetten het verstandigste zou tonen. Niemand mocht van de mededinging worden uitgesloten; ook vreemdelingen werden toegelaten. Telemachus, die in het gezelschap van Mentor en van Hazaël de Syriër, mede de kampplaats bezocht, neemt op verlangen van z'n leermeester er ook aan deel. Zowel in het worstelen als in de strijd met de cestus en de strijdwagens bleef Ulysses' zoon van z'n mededingers de baas. Tans zou een vergelijkend verhoor voor een soort Areopagus van geleerde grijsaards over de toe te wijzen prijs verder beslissen.

Dit verhoor is een belangwekkend fragment in het met een zeldzaam fijn gevoel voor moraal en deugd geschreven werk; en de adel van de meest oprechte en meest belangeloze aspiraties, om het leven te willen wijden tot het welzijn van de gemeenschap, maakt het toneel in het heilig woud, waar de gestelde vraagstukken van politieke moraal zullen worden opgelost, tot een welkome standaard van de hoogheid der taak, welke als vrucht de zo radikale metamorfoze van de toekomstige troonopvolger heeft gekweekt.

De eerste der grijsaards dan, zo luidt het verhaal, opent

het wetboek van Minos. Het was een groot boek, dat men zorgvuldig bewaarde in een gouden welriekend kistje. Al de grijsaards namen het met eerbied aan, om het te kussen, omdat, volgens hun zeggen, na de goden die de goedheid hebben de wetten te geven, aan de mensheid niets zo heilig moest zijn als de wetten, die ze braaf en gelukkig maken. Vooral zij, die ter besturing der volken de hand moeten houden aan de wet, zullen zich zelf stellen onder de heerschappij van de wet. Niet de mens regeert, maar de wet. Zo spraken de wijze mannen. Daarop stelde de voorzitter de vragen, welke naar de beginselen van Minos moesten worden beslist.

De eerste vraag was, wie van alle mensen de ware vrije was. Sommigen antwoordden, dat het 'n koning was, die over z'n volk 'n onbeperkt gezag bekleedde, en over al z'n vijanden de overhand had. Anderen beweerden dat het een man was, wiens rijkdommen hem in staat stelden, al z'n verlangens te bevredigen. Anderen zeiden, dat het een man was die zich niet door 't huwelik aan een huiselik leven bond, maar die, door z'n leven lang de wereld te bereizen, nooit aan de wetten van enige natie behoefde onderworpen te zijn. Anderen weer beeldden zich in dat het een soort natuurmens moest zijn, die, zich in de bossen door de jacht onderhield, die vrij was van wettelik toezicht en onafhankelik van de behoeften van 't gezellige leven. Weer anderen dachten aan een pas in vrijheid gestelde slaaf, voor wie na 'n leven van strenge dienstbaarheid de vrijheid des te zoeter zou zijn. Ten slotte spraken andere de mening uit, als zou een stervend mens het wijste wezen, omdat de dood hem van alles, ook van alle menselike macht, bevrijden zou. - Telemachus echter zeide. dat diegene het meest vrij man was, welke ook in de slavernij zich vrij gevoelde; aldus hij, die, in welk oord hij ook mocht vertoeven, de Goden en niets anders dan de Goden vreesde. Zo iemand zou, ontbonden van alle vrees en alle verlangen, alleen aan de Goden en aan de rede onderworpen zijn. Bij dit antwoord zagen de grijsaards elkander aan, verwonderd te vernemen dat dit antwoord juist het antwoord van Minos was.

Daarop werd de tweede vraag gesteld, n.l. wie de ongelukkigste der mensen was. De een zei: dat is een man, die geen goed, geen eer en geen gezondheid bezit. Een ander

zei: het is een man zonder vrienden. Weer anderen beweerden dat het iemand was met ontaarde en ondankbare kinderen. Een wijze van Lesbos zei: de ongelukkigste mens is hij die het meent te zijn, aangezien het ongeluk minder bestaat in het ondergaan der rampen als in het ongeduld waarmee men z'n leed vermeerdert. - Ieder dacht dat de Lesbieër met dit antwoord de erepalm zou wegdragen. Doch tans kwam de beurt aan Telemachus. Deze antwoordde volgens de hem onderwezen grondregelen: De ongelukkigste man is een koning, die zich, terwijl hij z'n volk in ellende dompelt, waant gelukkig te zijn; 't is zijn verblinding die hem dubbel ongelukkig maakt; hij kent z'n ongeluk niet, kan er zich niet van ontdoen, en vreest het ooit te leren kennen. Door de muur der vleiers vermag de waarheid niet tot hem door te dringen. Hij staat onder de macht van z'n passies; plichten kent hij niet; het genot der edele daden heeft hij nooit gesmaakt, de bekoring der zuivere deugd nooit gevoeld. Hij loopt z'n ondergang tegemoet; de goden bereiden zich voor hem te verderven met eeuwige straffen.

De derde vraag betrof de kwestie, welke koning te verkiezen was: òf een veroveraar, die onoverwinnelik was in de krijg, òf iemand zonder krijgservaring, maar bekwaam een volk in dagen van vrede wijselik te regeren. De meesten toonden hun voorkeur voor de veroveraar; enkelen echter achtten een vredelievend koning beter, omdat deze uit vrees voor den oorlog, die zorgvuldig vermijden zou. Daarop uitte Telemachus zijn gevoelen. Hij meende dat een koning, die uitsluitend oorlog voerde, zoowel als een vorst, die slechts in tijd van vrede z'n volk kon leiden, maar 'n halve koning kon zijn. Toch achtte hij bij een vergelijking de vredelievende de beste. De oorlogzuchtige zou altijd oorlog willen voeren, en ten slotte z'n volk uitputten; het zou er geen baat bij hebben, als de koning aldus veroveringen maakte, als het er zelf z'n geluk bij verloor. En welk een nasleep van rampen gaf niet de krijg! De wetten verslapten; de landbouw en de kunsten kwijnden. Men zou de veroveraar kunnen vergelijken met een man, die z'n akker tegen z'n naburen verdedigende, aan de nabuur diens akker ontneemt, ofschoon hij in z'n eigen grond geen ploeg weet te drijven, noch zaad

weet te zaaien. Hij is eer geboren om z'n land te verwoesten dan om z'n volk door een wijs bestuur gelukkig te maken.

De grijsaards waren opgetogen over een antwoord, dat desgevraagd, door Minos zelf zou gegeven zijn. Met Telemachus' sukses was 't orakel vervuld. Eenmaal toch had voorheen Minos aan de goden gevraagd hoe lang zijn geslacht over de Cretensers zou regeren, en hadden de goden geantwoord dat met de komst van 'n vreemdeling, die de oude wetten weer zou laten gelden, de dagen van Minos' stam geteld zouden zijn. De Cretensers hadden bij 't horen van dit antwoord gemeend aan een mogelike verovering van hun eiland, door een vreemdeling, te moeten denken; maar de daarop gevolgde verdrijving van Idomeneüs en de zo wijs gebleken verklaringen van Ulyssus' zoon deden hen beter de zin van de godspraak begrijpen. Telemachus, wilden blijkbaar de goden, moest de koning der Cretensers zijn!

Maar niet dit is de hoogste lof in Telemachus, dat hij met z'n wijsheid een koninkrijk heeft verdiend. De ware eer voor de wijze is, alle roem te versmaden, afstand te kunnen doen van wat zoëven een begeerlijk bezit scheen te zijn, en vrij van aardse wensen, de kronen en schatten met voeten te kunnen treden. Telemachus levert de proef; hij die de kroon wegens z'n meerderheid boven anderen verdiende, toont die meerderheid met de behaalde prijs te versmaden; de man die de ware vrijheid zag in hem, die afgerekend had met de wereld en niets dan de goden vreesde, deze man toont z'n principes gestand te zijn, werpt het statelikst wereldkleed af en kiest de vrijheid terug. Eén wenk van Minerva, - en hij onderdrukt z'n roemzucht, luistert alleen naar de stem van z'n plicht. Ook zonder dat hij zelf de teugels der regering in handen neemt, meent de wijze held, kan aan de godspraak worden voldaan. Wel heeft het orakel voorspeld, dat met de komst van een vreemdeling het huis van Minos zal ophouden met over de Cretensers te heersen, maar daarmee was niet gezegd, dat het de vreemdeling zelf moest zijn, die het bewind zou aanvaarden. Naast hem staan anderen, die wijzer zijn dan hij, en nog beter dan hij in staat zullen zijn, de wetten van Minos recht te doen. Hij zelf verkiest boven de honderd steden, de roem

en de pracht van 't schone Cretensiese koninkrijk, z'n klein en nederig Ithaca. De kampstrijd om de kroon had hij enkel aanvaard, om de achting en 't medelijden der Cretensers te winnen, opdat men hem aan de middelen zou helpen om z'n geboortegrond op te zoeken, waar hij liever z'n vaders wensen wil vervullen en z'n belaagde moeder beschermen dan té heersen over gans 's werelds gebied. Alleen zou hij z'n leven lang de Cretensers voor hun goede bedoelingen dankbaar zijn, tot z'n laatste snik hen gedenken, en de roem van hun volk even warm als z'n eigen belangen ter harte nemen.

Wij weiden over de Cretensiese koningskeuze niet langer uit. Stippen wij even aan, dat Mentor, aan wie op aanwijzing van z'n leerling de kroon wordt aangeboden, haar afslaat omdat hij in 't koningschap een verbloemde dienstbaarheid ziet; dat Hazaël, de contemplatieve Syriër, haar weigert, omdat hij in opzettelik isolement z'n hart met nog meer wijsheid wil voeden, ten einde zich voor te bereiden op een beter leven hiernamaals; verder, dat Aristodemus, op wie daarna 't oog der Cretensers valt, zich de zelfbeperking oplegt, slechts tijdelik de kroon te willen dragen, om zich zelf aan het ideaal dat hij zich gesteld heeft, te kunnen toetsen. De grote waarheid die aan de driedubbele weigering ten grondslag ligt is deze, dat de plichten van 'n landvorst voorgesteld worden van zulk een hoge menselike waarde te zijn, dat zij op zulke zedelik-diepe opvattingen berusten, zulk een brede achtergrond van kennis en oordeel, gematigdheid en zelfbeheersing vereisen, dat zelfs de wijste onder de stervelingen huiverend tegen de algehele opname van de vorstentaak zal opzien, en niet dan schoorvoetend de verantwoordelikheid voor deze hoogste, door de goden aan de mensen opgedragen last zal willen torsen. Welk een opvatting tegenover de luchthartige wijze waarop door de laatste Bourbons de vorstelike waardigheid werd opgenomen; welk een maatstaf van innerlik zedelik gehalte tegenover de oppervlakkige eis van vormelike hoofsheid, welke elke ademtocht tot een aan natuurlike bevalligheid ontloken en met nauwlettende studie gekweekte kasbloem uit het kweekbed der hofetikette heeft gemaakt!

* * *

Ondanks de betoonde wijsheid en ondanks het door Mentor aangekweekte plichtgevoel voor het koningschap in het algemeen, en dat van Ithaca in het bizonder, moet Telemachus; zo wil het dit boek, falen; vooreerst in de hartstocht der liefde, ten anderen in het vuur van de haat. Uit deze misvallen, wil de strekking van het boek, zal de koningszoon z'n lessen putten ter loutering van z'n toekomstig leven als koning en als mens.

Het terrein van Telemachus' misplaatste liefde is het klassieke oord van Calypso, met de bloemendreven, de met rozenfestoenen omhangen grotten en de dartelend spelende bronnimfen. Telemachus lijdt namelik, van Creta op weg naar Ithaca, schipbreuk: hij en Mentor zijn de enigen die er het leven afbrengen en zich kunnen redden naar het bijna ontoegankelik eiland van de listige vrouw. Aanvankelik blijft Ulysses' zoon voor de aanslagen der nimfen, die op aanstichting van haar meesteres in 't hart van haar gast het liefdevuur moeten ontsteken, vrij koel. Doch tans komt Venus in 't spel; zij acht zich door de steeds betoonde kalmte beledigd; zij zendt Amor die het werk overneemt, met dit gevolg, dat ook Telemachus z'n hulde moet brengen aan de door hem voorheen op Cyprus versmade godin. Calypso, wie Amor het eerst in de armen vliegt, ontsteekt in een onbedwingbare liefde. Onmiddellik haast ze zich het gevaarlijke wicht aan de naastbijzijnde nimf Eucharis over te doen. Ook Telemachus krijgt een beurt. Hij begint de nimfen met een geheel ander oog aan te zien, en weldra wordt Eucharis de uitverkorene van z'n hart.

Het domein van Calypso wordt tans een tweede Karthago. Voor de versmachtende godin wordt haar hartstocht bijna even verderfelik als voor de Puniese koningin. Hier ook, wordt door het wreede spel van Amor, Calypso door nijd verteerd, en weet zij niet, wat zij moet doen: Telemachus' verblijf op haar eiland rekken, of wel z'n verwijdering wensen, om hem uit de nabijheid van Eucharis te houden. Telemachus zelf wordt een en al onrust. Nu eens ligt hij aan de oever der zee en geeft het gemoed in tranen lucht; dan weer schuilt hij weg in 't dichtste van 't woud, en stoot geluiden uit, die het gebrul der wilde dieren nabij komen. Z'n lichaam vermagert; in z'n holle ogen brandt een verterend

vuur; niemand zou in de verbleekte wangen en de neergeslagen blik de Telemachus van weleer hebben herkend. Zijn frisse schoonheid, z'n opgeruimdheid en edele hooghartigheid zijn van hem geweken. Nu eens wenst hij, dat Mentor hem zijns ondanks aan het eiland zou weten te ontrukken; dan weer zou hij gaarne z'n leidsman ver uit z'n nabijheid zien, om onder diens streng verwijt niet z'n eigen zwakheid bewust behoeven te worden. Zo bestormen de tegenstrijdigste gedachten z'n hart, en geen er van vindt er 'n blijvende schuilplaats. Ten slotte blijft hij in de vaagste besluiteloosheid hangen. Een levensdoel kent hij niet meer. Wat zou het ook geven, meent hij, de wereld af te zwerven! Ulysses leeft toch niet meer. Penelope, onmachtig om weerstand te bieden aan zooveel aanzoek, zal haar hand gegeven aan een nieuwe echtgenoot. Ook Ulysses' onderdanen zullen hun koning hebben vergeten en zich niet langer om hun zwervende vorsten bekommeren. Naar Ithaca terugkeren, is zo veel als het zoeken van een vroegtijdige dood. De minnaars van Penelope zullen de toegangen tot het eiland hebben bezet, om Mentor en hem des te beter in het verderf te kunnen storten.

Zo ver was het met de ongelukkige Telemachus gekomen. In de uiterste strijd van de wederzijdse hartstochten nam Mentor ten slotte een doortastend middel te baat: hij wierp z'n kwekeling van de rotsen af in zee en zich zelf er bij. Zwemmende gelukte het aan hun beiden zich van het betoverde eiland te verwijderen; en naarmate de afstand groter werd, voelde Ulysses' zoon z'n moed en z'n liefde voor de deugd herleven. ‘Tans voel ik,’ riep hij uit ‘wat gij hebt gezegd, en wat ik, bij gemis aan ervaring, niet heb kunnen geloven; men kan het kwaad slechts overwinnen, door het te vlieden. O mijn vader! hoezeer hebben de goden mij lief gehad, door u tot mijn steun te geven. Eigenlijk zou ik verdienen aan mijn lot overgelaten te moeten worden. Ik vrees noch de zee, noch de stormen meer; voortaan vrees ik alleen mijn driften. En van deze is de liefde meer te vrezen dan alle zeerampen tezamen!’

Meer dan in andere gedeelten van het werk, komt in deze liefdes-episode uit, hoeveel traditie door de poort der Renais-

sance, uit de Oudheid, in de litteratuur en de kunst, naar 't Westen is doorgedrongen. Trouwens in heel het boek, dat antiek is gedacht, en waarin de wereld van de Olympus mede in 't lot van de sterveling ingrijpt, komt dit sterk aan 't licht. Zo gaat de op Cyprus beledigde Venus eerst Neptunus bezweren, om stormen op te roepen tot verderf van Mentor en zijn leerling. Komen ze echter na de schipbreuk behouden op het eiland van Calypso aan, dan is het wederom Venus die naar middelen zoekt om zich over het versmaden van Paphos' dienst op de zwervelingen te wreken. Zeer zeker is het waar, dat de Grieken de krachten en machten in de natuur, de menselike eigenschappen en stemmingen er onder begrepen, hebben gepersonifiëerd, en dat zij deze gepersonifiëerde abstracta spelenderwijs over het lot van de tans passief geworden sterveling laten beslissen. Doch andere tijden hebben andere inzichten. Willen wij mensen van de nieuwe tijd, vrede hebben met dit telkens terugkeerend spiegelen van onze persoon in eigenschappen, welke we reeds op weg waren als onpersoonlike attributen te beschouwen, dan hebben we ook onze eisen. Wij verlangen met al die persoonsverbeeldingen minstens zoveel vlugheid en intensiteit in de handeling, als wij bij onze versnelde geestesprocessen het wensen wanneer wij ons van de heerschappij onzer persoonlikheid hebben ontdaan. Wij bijvoorbeeld vinden 't genoeg te zèggen, dat de liefde het hart van Telemachus binnensluipt. Wij vinden 't niet noodig, dit *sluipen* eerst in f i g u r a te zien. Wij wensen niet eerst Grieken te worden, om de liefde als persoon te herkennen. Wij kijken rechtstreeks, niet door een spiegel. Wij kunnen geen Venus meer tegen de goedgunstig glimlachende Jupiter over Telemachus en Mentor horen klagen; noch haar eerst de wagen zien bespannen, om met die wagen door de lucht te rijden; noch haar zien neerdalen, expresselik in een gouden wolk; noch haar, om de liefde te prikkelen, horen redevoeren tegen Amor. Waarom, vragen wij, moet die Amor juist kwetsen met pijlen, waarom Neptunus de drietand voeren, waarom gelukkige dagen door Parcen geweven worden, waarom afgestorvenen gaan over het bed van de Styx? Hoe is het te rijmen, als wij de held van het boek zien uitgerust met wapenen, door Vulcanus zelf in de afgrond van de Etna gesmeed,

of als wij in een hachelik gevecht Iris bezig zien met Minerva's schild de jonge kampioen tegen de slagen van z'n tegenstander te beschermen?

Zo wij de traditie dezer goden- en heldenwereld met deze voorbeelden verschonend willen aanvaarden, blijft ons toch het gevaar nabij, dat aan elke overlevering verbonden is, dat nl. ze de oogen sluiten doet voor eigen aanschouwing, en dat de wijze waarop de gepersonifiëerde gestalten voor onze ogen gewoon waren zich te wenden en te uiten, de psychologiese analyse van de natuurlike impulsen en stemmingen in groei en ontwikkeling ondervangt. Wie twee goden dient, kan geen geheel man zijn, en geeft zijn karakter prijs. In de kunst is de valse god de wansmaak. Fénélon laat Protesilas, als balling op een eiland achtergelaten, de wrede Dood te hulp roepen, ‘die doof voor z'n beden, zich niet verwaardigt hem van z'n rampen te bevrijden en die hij evenmin de moed heeft zich zelf te geven.’

Men ziet het tweeslachtig produkt, nu de natuur gaat boven de leer, die naar het Grieks model de dood verpersoonliken wil. De dood is een toestand, maar ook de intrede tot een toestand. In 't eerste geval is ze passief, in 't laatste geval actief. Actief kan ze worden overgedragen op een persoon, passief drukt ze b.v. een lokale stemming uit. Geschiedt de overdracht, dan kan het passieve begrip niet naast het actieve staan. Geschiedt de overdracht niet, zoals in 't Westers spraakgebruik, dan kan de dood als toestand zowel worden ingeroepen als aan zich zelf worden bereid. Bij Fénélon echter, die de dood opzettelik als een persoon wil zien, faalt de voorstelling. Het is de natuurlike straf voor het klassiek-gewilde. Het vraagt geregeld z'n offers. Overal wordt de Olympus tussen de ogen der mensen gedrongen, ook daar waar de natuur hem niet duldt. Aan opluistering ontbreekt het niet. Men leze de beschrijving van de verschijning van Amphitrite: haar schelp, van goud en ivoor, is bespannen met witte paarden, omgeven door de bloem der nimfen, door Tritons begeleid, omstrooid door de bolwangige zephyrs in de lucht, terwijl de dolfijnen en zeemonsters hun holen verlaten om de stoet te zien. Waarlik, het schitterend verguldsel en de helstralende gloeilichten op de façades van imponerende caroussels kunnen een oogenblik

de zinnen prikkelen en de stemmingen vervroliken; doch een meer blijvende waarde heeft het leven zelf, dat uit de schuilhoeken van 't hart naar buiten treedt en in z'n oprechte waarheid de eenvoudigste vormen zoekt. Voor hoevelen ware 't niet beter geweest, dat Homerus niet had geleefd! In de 17de eeuw nog moest een Telemachus, na zoveel eeuwen, op 't voetspoor van Aeneas, nog eens de ‘Odysseus’ doormaken; en de enige vorstelike school, waarin een jonge prins belang kon stellen, mocht naar de klassieke Franse richting, slechts zijn de antieke school.

(Slot volgt).

Boeken, menschen en stroomingen

Aug. Vermeylen
Verzamelde Opstellen 1 & 2.
De Wandelende Jood (Vlaanderen '04, '05).

Het onmiskenbare bij Vermeylen is de veerkrachtige mannelijkheid die in zijn stem en zijn stijl, zijn bewegingen en wendingen, in zijn heele persoon zit, en die maakt dat ik altijd met genoegen naar hem kijk als naar een paard van goed ras.

Hij is een gevoelsmensch, zeer vatbaar voor indrukken, geneigd tot overwegingen, tot tobberijen zelfs, maar die altijd al heel spoedig zijn kracht weer bij elkander neemt tot een daad. En in die daad verliest hij wat hem in de overweging eigen was: ze is onmiddelijk, bruikbaar, in evenwicht met een omgeving waarop hij werken wil.

Bedenk nu wel dat hij niet allereerst een dichter, maar een denker is. Zijn daden zijn denk-daden. De overweging die eraan is voorafgegaan, wordt erin saamgevat, vastgelegd en uitgesproken. Maar dan, op het oogenblik van het uitspreken, is het waar dat er iets dichterlijks meekomt: het volle gevoel van de persoonlijkheid die gedachten *schept*.

* * *

De eerste gedachte van Vermeylen - van alle anderen middenpunt of achtergrond - is deze van het al-overtreffende der scheppende persoonlijkheid. Eenheid, Ziel, Rythmus, Leven, - met welke namen hij ook het Wezen zoekt te benaderen, het is altijd hetzelfde als wat in het drama *Starkadd* van zijn vriend Hegenscheidt hem zoo treffend belichaamd scheen.

‘Beteekent een groot k u n s t werk dit of dat, redeneert het zus of zoo? Het ontstaat niet in het rijk der rede, het is het verstand niet dat zijne vormen bepaalt. Nooit was het iets anders, dan de voorwerpelijke verwezenlijking van de i n n e r l i j k s t e z i e l des dichters. In die innerlijkste ziel - ik kan me niet anders uitdrukken, - in de onmiddelijke aanschouwing, in die tweede wereld die 't verstand zelfs niet beschrijven kan, maar wier natuurlijke taal de muziek is, daar alleen wordt het kunstwerk geboren. En wat daar gebeurt is echter dan alle letterkundig symbolisme.

De kern van het groote Drama is dus eigenlijk niet een “handeling” verzonnen door de verbeelding, een “intrige” door den geest naar goeddunken uitgeweven: de kern is in die tweede wereld te zoeken, in den innerlijken mensch.

Dáár, onder werking en tegenwerking van al de tegenstrijdigheden van uiterlijk toeval en eigen noodlot, van al het tijdelijke en eeuwige dat rondom den dichter en in hem brandt en wentelt, kiemt een wonder gevoel, waarin alles wat zijn drama zal worden reeds besloten ligt, - en hij begrijpt zelf dat gevoel niet, maar het groeit altijd voort, het wordt voller en duidelijker, het ontwikkelt zich tot warme rijpheid. Uit dat gevoel van zijn drama zal de “handeling” zelf geboren worden, en de handelende karakters, en al de beelden en rythmeeringen van zang of gesprek. Het is als de onzichtbare dampkring waarin het drama leeft, het geheele dat zijn eenheid uitmaakt, het midden waarin elk woord zijn juisten klank geeft, elk gebaar de passende beweging. De dichter volgt geen andere wet, hij luistert naar geen andere stem: het is, wanneer hij eindelijk “zijn droomen in volle zon ziet heenstappen”, de maat van al wat hij neerschrijft.’

Dit scheppings-beginsel, hier aangewezen als het eigenlijke van den dichter, wordt straks in een opstel over Literatuurgeschiedenis ook den beoefenaar van dat vak als hoofdzaak voorgehouden.

‘Eindelijk zijn er in het groote kunstwerk hoofdeigenschappen, die nooit zullen passen in scherpe kategorieën en vakjesramen, al werden die nog zoo spitsvondig ineengezet: buiten alle techniek om, buiten allen “katalogeerbaren” inhoud, is het groote kunstwerk bezield door een g r o n d i t o o n , die het

in zijn geheelheid tot iets eigenaardigs maakt, en die slechts door de muzikale intuïtie kan gevat worden, - een bizondere atmosfeer even geheimzinnlg als het eenig brandpunt van waar het gansche werk lichtend uit gesproten is, even geheimzinnig als het wezen zelf van het leven. In welke schuifla zou men dat d i e p e a c c e n t rangschikken van een vers van Dante of Vondel, dat accent dat u rechtstreeks en dadelijk aangrijpt, wat ook de maat zij en de rhythmus, - die s t e m waar ge aan hoort, zonder te weten waarom, dat ze van een man is, die geleefd heeft, bemind, geleden als heel een menschdom, die stem, die oprijst uit de bronnen zelf van het menschelijke, en in ons weerklanken wekt tot in 't oneindige? Men meet die niet, men houdt die niet vast in een phonograaf...Toch is ze een onbetwistbare werkelijkheid. Welnu, dat "nescio quid" vooral maakt de eenheid van een meesterwerk uit, omgeeft het met dien stralenkrans van menschelijkheid, die 't van alle anderen onderscheidt; slechts in die onbepaalbare atmosfeer, dóór den diepen en vollen toon van die stem verkrijgt het woord van een groot dichter zijn werkelijke, zijn wezenlijke beteekenis.'

Als de man die dit schreef zijn stelling bepalen moet in wat men de Vlaamsche Beweging noemt, dan bekent hij zich niet tot hen die enkel afweren (nl. het fransche), maar tot hen die verwachten dat hun volk iets eigens zal voortbrengen. In de eigen voortbrenging voelde hij het zwaartepunt van iedere levenskrachtige beweging, en in het besef daarvan de zelfstandigheid die zichzelf bezit en begeert.

Ik geloof dat in de geschiedenis van de Vlaamsche Beweging Vermeylen een ongewoon belangrijke figuur zal zijn. Op het oogenblik dat haar romantische, nationalistische vorm was uitgeleefd, heeft hij voor de krachten van het land - vooral geestelijke - oog gehad en sprak het uit op welke wijze zij werkelijk en europeesch kon voortbestaan.

Niet door een verouderd verzet van zinledig geworden vaderlandslievendheid, maar door een zeer wezenlijk medeleven en medearbeiden in geest en kunst van het werelddeel.

'Wij willen Vlamingen zijn om Europeërs te worden.'

Dit bezit van iets stelligs als kern en oorsprong van zijn doen en denken, maakte hem tot den geslagen vijand van

slechts schijnbaar vereenigende leuzen en verzamelwoorden, niet alleen in den dagelijkschen strijd, maar ook in wetenschap en bespiegeling. Zijn openings-les ‘Methode in Kunstgeschiedenis’ is daar evenzeer een voorbeeld van als zijn ‘Kritiek der Vlaamsche Beweging’, en niet minder dan deze zijn korte bespreking van Maeterlinck's *la Sagesse et la Destinée*.

De laatste heeft bovendien nog iets meer: ze heeft den gemoedstoon die ontstaat uit afkeer van het niet-gewilde, en die in eens de woorden vindt voor wat Vermeylen wèl wil: ‘de oprechtheid van een mannelijken kijk in de wereld, - van den eerlijken eenvoud die niet op formulen teert, maar de dingen zelf liefheeft, en de dingen aanvaardt zooals ze zijn, zonder vreesachtig omzien.’

Waar ik de oprechtheid en aanstonds ook andere deugden van zijn temperament wil prijzen, moet ik vooraf een tekortkoming ervan aanwijzen. Ze ligt misschien minder in zijn aanleg dan in de houding waartoe hij gedrongen is.

Hij voelt zich de woordvoerder en kampvechter van een beweging, waarvan hij zeer goed bevroedt hoe zij inwendig het krachtigst zijn zou en die hij naar buiten zoo krachtig mogelijk wil doen vóórkomen. Als er inwendig aan die kracht iets ontbreekt of als buiten af de erkenning niet zoo volkomen is als hij wenschte, dan smart hem dat: dan wordt hij ongeduldig en onrechtvaardig. En in onrechtvaardigheid en ongeduld verliest hij den juisten blik op de verschijnselen die hem ter harte gaan.

Zoo beseft hij duidelijker dan iemand dat een wereldleven niet in dorpsnovellen kan worden saamgevat en dat een waarlijk groote literatuur naar zulk een saamvatting streven moet. Maar zijn verlangen zoo iets waarlijk-groots door een Vlaming bereikt te zien heeft hem - naar mijn overtuiging - onrechtvaardig gemaakt tegenover Streuvels. Omgekeerd ziet hij helder genoeg om Guido Gezelle te erkennen als den eigenaardig west-vlaamschen dichter en de beteekenis van Rodenbach beperkt te achten tot een aanloop in een hoekje van Vlaanderen; - niet *hij* is de man om de zoete koek van noordnederlandsche bewondering liever te lusten dan met mannelijken leeftijd bestaanbaar is; - toch heeft hij (ik overdrijf

hier niet) zoo goed als geeischt dat ook de laatste Noord-Nederlander hem dien koek van de Rodenbach-bewondering zou aanbieden.

Neem u in acht - zou ik hem willen antwoorden - uw ongeduld doet u onbillijk zijn tegenover Noorden en Zuiden. Wat het Noorden betreft: wees tevreden, dat het, vrijwillig, uw dichters met zóó groote toegenegenheid is tegemoet gekomen. En neem het aan het Zuiden niet kwalijk dat het niet nog belangrijker is dan het al is.

Van dit ongeduld en deze onrechtvaardigheid afgezien - fouten, zooals ik zei, niet zoozeer van zijn aard als van zijn houding - is het een genoegen de velerlei deugden waar te nemen die Vermeylen door zijn stijl ontplooit. Er is, met name, in de lenigheid van zijn gevoelig onderscheidende volzinnen een element van geestige vroolijkheid dat zich door tal van goedgevonden woorden en uitdrukkingen teekenachtig kennen doet. ‘Beweringen die we maar dadelijk bij den schabernak moeten vatten,’ ‘vraagstukken die ons tegensarren,’ ‘langzaam te trekhielen van het werk tot den schrijver, en van den schrijver tot al wat hem gevormd heeft’ een begrip dat ‘geniepiger’ in de hoofden der historici komt spoken, - ziedaar voorbeelden van een beeldende spreekwijs die, behalve zin voor het eigenaardige, ook een gezond humeur verraadt. Elders lezen we: ‘Het lijkt me waarschijnlijk dat de heer Renard een goed deel der gedachten van Hennequin heeft uitgesponnen, al noemt hij hem zoo zelden, en dan nog als 't ware *met een pruilmondje*.’ Op een andere plaats: ‘Dit is, goddank, geen wijsheid die u bij de keel grijpt. Wil maar eenige volzinnen vasthouden: zij slibberen weldra uit uwe handen, met een sierlijk gedein.’ Dit *slibberen met een sierlijk gedein* is kostelijk. Als laatste voorbeeld het begin van het opstel ‘Partikularisme?’: ‘Sedert een paar jaren bimbamt er dialekt uit alle Vlaamsche torens. De lekkere wind, die uit den Avelghemschen hoek langs de Schelde scheert, heeft het in jonge hoofden gezaaid, tot in 't kille Noorden toe. In zijn klokkenspel gezeten laat Teirlinck de slepende e maar triomfantelijk lossspringen waar ze wil, en hier en daar wordt het “nieuwe geluid” opgevangen. Doch de ouwe heeren, die 't beter weten, beginnen misnoegd te grommen, en zeggen dat

al die kwaperterije de toekomst der Nederlandsche taal in gevaar brengt.'

Dat de bezitter van een dergelijk schrijftalent dit ook wel eens op zichzelf wil oefenen, en niet altijd naar aanleiding van een boek of gebeurtenis, verbaast ons niet. Temeer, wanneer behalve de reeds getoonde, nog een andere gaaf hem eigen is.

ALBERT VERWEY.

(Slot volgt).

[Deel 2]

Over Muziek Geïllustreerd door Dans Door Ch.M. van Deventer.

Het is zeker wel merkwaardig: in dezelfde dagen dat de heer Van Eeden zijn verlangen naar bewegingskunst voldaan zag door Isadora Duncan, werd te Batavia een uitvoering gehouden, die hem, in beginsel althans, nog méér had kunnen bevredigen.

Want wat zegt hij?

'Van de eerste tijden af dat ik muziek leerde verstaan, heb ik bij die muziek zien dansen. Als ik muziek hoorde, dan kwamen er ook wezens voor mijn fantasie, en die wezens bewogen, gezamenlijk, gracelijk. De modulaties, de rhytmen, wilde ik begeleid zien door wendingen en passen, de harmonieën en accoorden door het gezamenlijk bewegen en tegenbewegen, door schreden en gebaren en houdingen van velen.'[1)]

Dat zegt hij, en ware hij in Batavia geweest, den 11en en den 13 Januari van dit jaar, hij had bijna al zijn wenschen, in beginsel althans, vervuld kunnen zien. Daarom onderstel ik, dat het den lezers van de *Beweging* niet onaangenaam zal zijn over die tropische uitvoering wat te vernemen.

Indië heeft de deugd van een gebrek. Er is een tekort aan vaklieden, en groote autoriteiten zijn er nog méér zeldzaam. Maar menigeen wordt door dit gebrek bewogen om zelf wat te beproeven, al is hij maar een leek, en zoo de uitkomst

1) De *Beweging,* Jan. 1906. blz. 1.

dilettantenwerk wordt, er is althans een uitkomst, en in het vaderland had hij niets gedaan. Menigeen haalt in Indië iets uit zich zelf, waarvan hij zich in Holland nooit verdacht had, en de schrijver van deze regelen bracht dansen bij schoone muziek te voorschijn, terwijl zij in Holland slechts in den nevel van een vagen droom bestaan hadden.

Want in zijn verlangen is en was de heer Van Eeden niet alléén. Reeds vele jaren lang hadden ook anderen fantasiën van dans bij muziek, die niet voor dans gedicht was, en in 't bijzonder ging mijn eigene fantasie naar een zekere kleine sonatie van Beethoven; zij was niet scherp belijnd, deze verbeelding, maar het besef bestond, doch daarbij bleef het in Holland, terwijl in Indië het besef daad werd.

Indië heeft nog een voordeel; een zeer groot voordeel, waar het thans het dansen van *kinderen* geldt. De Indische meisjes - ik heb het over kinderen van tien tot twaalf jaar - zijn meestal bevalliger van vormen, houding en beweging dan hun Hollandsche zusjes, en de gelegenheid tot dansen, in Indië zoo ruimschoots gegeven, laten zij niet ongebruikt. En nog een niet te onderschatten voordeel: zij hebben tijd. Voor kinderen, die op de lagere school zijn, is de vooravond - van vijf tot acht uur - veelal een vrij deel van het etmaal, en voor velen is een opvulling van dit vrije deel met dans, zelfs met zulk gebonden dansen als voor een illustratie met ballet noodig is, een ware uitspanning.[1)]

Batavia was dus wel het land voor iemand, die met een vaag verlangen naar een dans bij Beethoven rondliep, en toen er een aanleiding toe kwam, werd een eerste proef ondernomen. Dit geschiedde op een bruiloftspartij nu ongeveer drie jaren geleden, en deze partij was weder aanleiding tot een herhaling van de proef in 't groot met de uitkomst, waarover ik nu berichten wil.

I

De heer Van Eeden verwijt Isadora Duncan noch schennis van de rechten der absolute muziek, noch schennis van de

1) De ervaring leerde, dat slechts bij uitzondering een kind beneden de tien jaren rijp was voor de hier besproken danskunst.

nagedachtenis der groote componisten. Haar dans moet wel zéér schoon zijn geweest, dat de gedachte aan zulk een verwijt niet eenmaal bij hem opkwam. De Bataviasche ontwerper van de dansrollen vreesde de absolute muziek niet; integendeel, het was zijn wensch muziek met dans te illustreeren, al was zij voor dans niet geschreven; wel echter was hij in duizend vreezen, dat men hem gebrek aan eerbied voor Beethoven, voor Mozart, voor Haydn zou verwijten, gebrek aan gevoel voor namen, die hij zelf van jongs af gewoon was als namen van goden haast te vereeren; mocht het wel, vroeg hij zich beangst af, mocht het wel, zoo met het werk dier heröen om te springen; was het geen schandelijk sollen met heilige goederen, als men aan deze heerlijke poëzie zijn eigen fantasie toevoegde?

Wellicht werd zijn fantasie door deze vrees zelve geleid en gevormd; in allen geval, wat te voorschijn kwam, leek hem een zeer geoorloofde illustratie, een zeer eerbiedige hulde zelfs aan het genie der toondichters, waar de dans de muziek niet trachtte te overstemmen, doch de laatste in haar volle schoonheid zich gelden liet, en de dans zelve slechts op bescheiden wijze aan karakter en aandoening der muziek een bijzonder accent gaf. En hoe meer hij zijn fantasie uitwerkte, hoe minder hij gelooven kon, dat Beethoven zelf hem de illustratie zou verweten hebben, want het was onmogelijk niet verbaasd er over te zijn, hoe nauwkeurig de dansbeweging zich aan de muziek liet aanpassen, en op hoe ongedwongen wijze men in de eerste zelfs een bescheiden dramatischen inhoud kan leggen. Geen noot zonder pas, geen muziekale frase zonder figuratie en harmonische beweging, - het was alsof Beethoven zijn lieflijke sonate voor ballet gedroomd had en niets anders gewild.

De eerste proeve was de illustratie van Beethoven's kleine sonate in g-moll (Op. 49. No. 1). Men had er een bruiloftspartij in gehoord en gezien. Aan weerskanten der dansvloer stonden zes danseresjes, de gasten, die elkander begroetten vóór het bruidspaar zelf nog gekomen was. Zij schreden in langzamen pas op elkaar toe, met vele buigingen; bereikten elkaar, balanceerden, maakten een *tour de mains*, een *pirouette*, en trokken zich weer terug naar den muur. Het tweede stuk

van het andante zet dan in met zware slagen, gevolgd door zachte zwenkingen van melodie; het is het bruidspaar dat binnentreedt, door de zaal schrijdt en de gasten groet. Twee paren geleiden bruid en bruidegom naar hun zetel, en scharen zich daarop met de andere gasten in een zeshoek. Zij dansen een quadrille van zes, doch niet lang duurt hun vermaak, want zij wenden zich tot het bruidspaar en met gebaar van gestrekte armen en knielen smeeken zij het mêe te dansen. En het bruidspaar staat op, en plaatst zich midden tusschen de paren der gasten, en wacht tot de eigenlijke dansmuziek aanvangt.

Deze is het rondo. Alle paren dansen op het eerste thema naar voren, dan weer terug; zij doen een *tour de mains;* de gasten vormen twee rijen, eerst tegen den muur, daarna wat meer naar binnen; bruid en bruigom gaan aan het hoofd der rijen staan, er volgt een wandeling met buiging van lijn; wederom wijken de gasten naar den muur, en bruid en bruigom bewegen elkaâr te gemoet naar het midden der zaal, waar zij een balanceer-figuur uitvoeren; zij draaien zich om en voeren dezelfde figuur uit tegenover de gasten, die met dezelfde figuur antwoorden. Wederom wenden bruid en bruigom zich tot elkaar op een nieuwe melodie met een nieuwen *pas à deux*, en wederom herhalen zij dien pas met de gasten. Daarop herstelt zich de rondo-figuur en alles wordt herhaald met kleine varianten, die de herhaling motiveeren. Eindelijk doen de gasten het bruidspaar uitgeleide, en op de laatste maten herstellen de gasten den zeshoek en maken zij een *chaîne*, eindigend met een handkus.

Op de uitvoering van Januari was de dansvloer kleiner, en werd het koor der gasten tot acht paren herleid. Doch ook dieacht paren maakten de illusie van een menigte en dat was de hoofdzaak.

Op die uitvoering werd tevens het beginsel der soberheid nog strenger volgehouden. Alle meisjes hadden het zelfde smaakvolle japonnetje, wit met eenige gele linten en een geel onderrokje. Een gedempte feërie, die in werkelijkheid meer suggereerde dan uitsprak, zóó, meen ik, kan de indruk omschreven worden.

Bij de andere kleine sonate van Beethoven[1)] was de illus-

1) Op. 49. No. 3. g-dur.

stratie een *'kinderpartij'*. Vier grootere en twee kleinere meisjes kwamen bijeen en voerden kinderspelen uit; patertje, krijgertje, verstoppertje, en zij eindigden hun vreugd met een dans op het welbekende *tempo di menuetto*, waarvan het eerste thema ook in het *Septuor* optreedt. Misschien kan men zich voorstellen hoe de illustrator verrast was, toen hij merkte, dat men op de dominant-melodie van het eerste deel een pater niet alleen *dansen*, doch ook met de Hollandsche woorden *zingen* kon, een ontdekking, waarvan de uitvoering natuurlijk geen gebruik maken mocht.

Een derde klein werk van Beethoven gaf twee kindertjes, die hun grootmoeder bloemen komen brengen, en ten slotte met haar een dansje doen. Bij een *Allegro* van Haydn kwam een pastorale vrijage van twee personen slechts; een vrijage met hofmakerij, gekibbel en verzoening.

II

Schoon in het voorgaande de dans vooral naar haar dramatischen inhoud werd beschreven, is deze laatste voor den illustrator zelven de hoofdzaak niet. Hoofdzaak is dat men het rhythmisch en melodisch karakter uitdrukt. De fabel is niet onmisbaar: inderdaad werd dan ook Mozart's *Alla Turca* geillustreerd zónder verhaal; enkel door bewegende groepen. Vier meisjes vormden een centrale figuur, die de rechterhand in beeld bracht; daarachter stond een gebroken rij van zes kinderen, die de linkerhand met gemarkeerden pas aangaf, en enkel in de *coda* naar voren kwam.

De fabel, heb ik gemerkt, wekt zelfs bij enkelen misnoegen. Ik vernam de klacht van één, doch zij zal wel bij méér hebben bestaan. De fabel, zoo werd beweerd, stoort den toeschouwer in de eigene fantasie, waarop de absolute muziek hem recht geeft.

Ik kan op die klacht slechts antwoorden, dat Schubert bij Goethe's *Erlkönig* en Schumann bij Goethe's *Faust* hun eigen aandoening aan den hoorder opdrongen; dat Doré zijn eigen fantasie en ontroering van Milton's *Paradise Lost* voor die van den lezer zelf in de plaats stelt; dat het illustreeren in velerlei vorm al lang erkend is, en dat hij, die er niet tegen

kan de fantasie van den dansschetser te volgen, - thuis moet blijven, en dan wel zéér gevoelig heeten mag, waar bij de Bataviasche illustraties zóó zeer de dans aan de muziek was onderworpen, en de beweging zóó trouw zich aan het toondicht aansloot. Ik ontzeg aan zulke menschen hun recht niet, doch meen het recht der illustratie te mogen handhaven, zooals ik voor mij gaarne Schumann's Faustscenen hoor, zonder het een ander te misduiden, zoo hij liever in zijn studeerkamer Goethe *sec* geniet.

Maar voor hen, die met des illustrators fantasie kunnen mêegaan, heeft de fabel een voordeel. Zij maakt een band tusschen de figuren, en brengt er eenheid in, en schenkt daardoor een vergoeding voor het vele, waarin de dans de muziek niet volgen kan. Kan Miss Duncan *alle* modulaties, *alle* harmoniën, kan zij in haar eentje *contrapunt* maken? Ik betwijfel het, zoolang ik het tegendeel niet onder eede verzekerd krijg. Maar op een of andere wijze zal zij menigmaal de *ontroering* eener modulatie, eener harmonie, zelfs van contrapunt kunnen geven, en op een of andere wijze zal zij eenheid maken: deze eenheid bereikt een koor eerder zoo de dans een fabel heeft, ook al wordt die fabel meer aangewezen dan uitgedrukt.

Meer aanwijzen dan uitdrukken, omdat de muziek de hoofdzaak moet blijven, en men zich dient te onthouden van sterke dramatiek. Want hoe, als de muziek geestig en humoristisch is? Mag men dan den toeschouwer tot lachen brengen? In geen geval, want het geluid van den lach stoort het geluid der muziek. Méér dan een glimlach mag men niet opwekken: de dramatiek zij dus sober.

III

De illustratie zocht gansch niet eenig historisch karakter. Zij was vrije fantasie, grootendeels gebeeld met de elementen den illustrator bekend: de techniek van het baldansen. De meest voorkomende pas was de driepas, die de gewone polka gebruikt, een enkele maal werden zelf-uitgedachte voetzettingen ingevoerd. Aan de *Lanciers* ontleende men de *tour de mains*, de *chaîne* en de *moulin;* de figuratie was overigens

meestal eigen vinding. Een schoone werking heeft het *balanceeren-op-plaats*, het heen en weer bewegen van lijven, terwijl de voeten in rust blijven, een beweging die de baldans niet kent. Buigingen, *retroussé*, zwenken met den rok waren eveneens veelvuldig, en veel waard als middel van uitdrukken. Soms strekten de danseresjes een arm omhoog.

Misschien vraagt men of men kinderen van tien à twaalf jaar dit alles leeren kan. Het antwoord is tweeledig: het aanleeren van den loop der dans, de figuraties en passen, kortom het aanleeren van de ruwe schets gaat snel; de moeilijkheid begint met de uitwerking, met de fijne puntjes; en die moeilijkheid zal niemand onderschatten, die overweegt, dat op de uitvoering de directie nagenoeg nul is, en de kinderen dus alles van buiten moeten kennen, èn schets èn fijne puntjes. Dat men het echter ook dáárin ver kan brengen, leerde de uitvoering, waarop geen enkele fout van belang werd gemaakt, en de nauwkeurigheid in figuratie vrij wel bereikt was. Met professionals zou men een uitvoering kunnen bereiken, even precies als die van een orchest, ik twijfel er niet aan.

Dat men álles aan de kinderen leeren kan, wordt hier niet beweerd. De illustrator zag zich zelfs verplicht een zijner belangrijkste ontwerpen op te geven. Dit hoorde bij Mozarts *quatre-mains* in D-dur. De uitbundige joligheid dier sonate bracht de meisjes tot wildheid, en na twee maanden studie moest men deze illustratie schrappen. Toch brengt de illustrator gaarne hulde aan zijn ballerinen, die in vier maanden zich van vijf stukken genoeg eigen maakten om ze bevredigend uit te voeren, en aan wier kinderlijke intuïtie hij menige verbetering van zijn fantasie dankt.

Er werd vier maanden gerepeteerd, driemaal 's weeks. Tegenspoed buitengesloten - maar waar is géén tegenspoed - had men hetzelfde in drie maanden kunnen bereiken.

IV

Hoe werd deze noviteit ontvangen?

De opkomst was niet belangrijk. Van de bezoekers schenen enkelen geheel gewonnen te zijn. Over den goeden smaak

der uitvoering was maar één stem. De illustrator mag dat zelf zeggen, want deze lof behoort voor een groot deel aan de dames en heeren, die hem bij de versiering ter zijde stonden. De dansvloer was omringd door een statige weelde van palmen en beschenen door een zacht electrisch licht. Omgeving en de danseresjes in sober sierlijk wit costuumpje maakten wat ik noemde een gedempte feërie.

Enkelen schenen geheel gewonnen te zijn; een ander vond de uitvoering te weinig belangrijk, weer een ander nam aanstoot aan de schennis van het absolute der muziek, en zelfs was er een, die den dans heel mooi vond, maar de muziek vervelend.

Men zal er aan moeten wennen om oor en oog in harmonische samenwerking in te spannen. Velen letten vooral op de muziek, anderen vooral op den dans, en waar de dans het nieuwe was, trok déze bij de meesten de aandacht het meest. En al is Miss Duncan zoo miraculeus in haar uitdrukking van Gluck, voorhands houd ik het er voor, dat de meesten van háár bezoekers méér nog op háár dan op Gluck letten.

Maar op de een of andere wijze zijn de bezoekers der Januari-voorstellingen meerendeels niet onvoldaan naar huis gegaan. Deze uitkomst vereenigend met zijn eigen uitdrukken, meent de illustrator te mogen besluiten, dat de besproken uitvoeringen de mogelijkheid van dezen nieuwen kunstvorm bewezen hebben. En zelfs al mocht die eene beoordeelaar gelijk hebben, die de rechten der absolute muziek handhavend, de illustratie niettemin als opvoedingsmiddel voor kinderen sterk aanbeval, men zal ook deze uitkomst een winst moeten achten: wat de heer Van Eeden wil, bereikt men het best, zoo men bij de kinderen het beginsel in het gemoed brengt.

Weltevreden Febr. 1906.

De kleine Johannes
Derde en laatste deel
Door
Frederik van Eeden.

XXIII

Het kleine armoedige keukentje, in de eerste vale schemering, die door 't groezelig gordijnloos venster drong, de twee matten stoelen, het vervelooze tafeltje met het petroleumlampje en het vuile koffiestel. Marjon's ijzeren bedje, dat gansch schudde als ze zich even verwoog.

Haar adem, nu diep en regelmatig, want ze sliep eindelijk. Het eerste tjilpen van musschen daarbuiten. Voor Johannes' geest steeds het bleeke, met asch en bloed bevuilde gelaat van zijn goeden Broeder, in zijn ooren de machtige stem door de kerkgewelven, de kreten van het volk. Zijn lichaam stijf en pijnlijk op de harde vloerplanken....

Toen, op eenmaal....licht, helder-gouden zonlicht, een diep-blauw hoog-welvend uitspansel, een lauwe frisch-geurige lucht, alle pijn weg, een lenig vederlicht lijf, statig zee-geruisch.

Waar was hij? - Waar? Waar?

O hij wist het, hij voelde het aan zichzelf, waar hij was.

Hij herkende het gevoel van zichzelf, zijn gewaarwordingen, ook al had hij zijn omgeving niet herkend.

Maar hij hoorde de zee ruischen, zoo schoon als die alleen op vlakke zandige kusten ruischt, en het suizen van wind in helm. En hij zag het spel van de groenig-grauwe golven, hoe ze aanrollen met kroezig wit gekroond, in lange lijnen hun gladde kammen omslaan, en dan woelend en spattend neerbruischen en wit-gemarmerd uitzwalpen over 't vlakke zandveld.

Dat had hij voor jaren al net zoo gezien, - en het ging dóór elken dag, van eeuwen tot eeuwen.

En toen hij om zich keek, of hij Wistik ook zag, zijn vrindje, dat hij hier hoopte te vinden, - toen zag hij naast zich een kleine, lichte gestalte. Die zat stil en keek over zee.

Het was niet Wistik - neen! deze had groote gazen haftvleugels en een teeder-blauw manteltje, dat zacht uitgolfde op den zeewind.

'Windekind!' zei Johannes.

Toen keek het lichte wezen naar hem om, en Johannes herkende de lieve, raadselige oogen, en het fijne haar, wazigblond als van enkel goud-glans, met den bloemkrans wit en groen.

'Daar zijn we weer!' zei Windekind.

'Zijt ge dan niet gestorven met vader Pan?' vroeg Johannes verbaasd.

'Ik leef eeuwig,' zei Windekind.

Johannes dacht daarover. Hij was nu weer zoo rustig, zooals altijd hier. Het ruwe, pijnlijke leven leek nu zoo ver. Hij voelde enkel kalmte en welbehagen, al wist hij wèl dat zijn lijf nog op harde planken lag.

'Wordt dat niet vervelend?' vroeg hij toen aan Windekind. Deze lachte en hield den bloem, dien hij droeg als staf, voor zich uit. Het was geen iris, maar een prachtige vreemde bloem, een lelie of orchidee, blauw, wit en goud-getijgerd.

'Domme jongen,' zei hij. 'Zich vervelen is moe zijn, en niet meer kunnen genieten. Ik ben geen mensch, die moe wordt na wat jaren. Ik word niet moe van vreugde.'

- 'Nooit?' vroeg Johannes.

- 'Dat weet ik niet' antwoordde Windekind. 'Maar nu nog niet. Werd ik moe dan zou ik sterven en terug naar Vader gaan. Die kan nooit moe worden.'

- 'En wordt ge dan ook nog wijzer?'

Toen keek Windekind teeder en zeer ernstig naar Johannes.

- 'Ziet ge mijn bloem?' zei hij. 'Dat is mijn oude iris niet. Deze is veel schooner. O, moeder Aarde is veel veranderd. En ik ook.'

Johannes keek om zich. Maar alles zag als vroeger, de lange fijngroene duinenreeks, de lucht vol blanke wolken, de

sierlijke witte meeuwen, wiegelend in den wind met hun geschreeuw vol groote, eenzame vrijheid. Maar op zee was geen zeil te zien, en aan 't strand geen mensch.

- 'Hoe heerlijk dat ik u weerzie!' zei Johannes. 'Ik ben zoo bedroefd geweest om vader Pan. En nu ben ik zoo bezorgd om mijn armen Broeder.' -

Maar toen Johannes dit zei, voelde hij toch vredig en rustig, en dit bevreemdde hem.

Windekind zag hem met geheimvol lachen aan.

- 'Dat is zéér lang geleden,' zei hij.

En toen Johannes hem verwonderd aankeek -

- 'Zeer lang,' herhaalde hij. 'Wel duizend jaar.'

- 'Duizend jaar?' prevelde Johannes twijfelend.

- 'Ja zeker, duizend jaar,' zei Windekind stellig, 'Ik ben oud geworden, al ziet ge 't niet aan mij. Maar die van mijn geslacht worden al jonger van aard en wezen, hoe langer wij leven. Leer dat ook, Johannes, dat is goed. Ik ben met de eeuwen sterker en veerkrachtiger en wijzer en teerder geworden. Zoo hoort het. Ik heb nu op aarde geen vijanden meer. Ik heb mij verzoend met dien kleinen kabouter. Wistik is een recht goed ventje.'

- 'Niet waar?' zei Johannes, verheugd. 'Dat heb ik ook gemerkt.'

- 'Ja!' zei Windekind, 'als hij leiding heeft. Ik heb mij ook verzoend met de menschen.'

- 'O heerlijk, heerlijk!' riep Johannes. 'Ik weet wie dat gedaan heeft.'

- 'Juist!' knikte Windekind 'dat heeft uw goede Broeder gedaan.'

Dan zag Johannes de meeuwen toevliegen in een talrijke vlucht, van alle kanten, en schreeuwend en zwenkend vergaderden zij zich om iets wat uit de verte naderde over zee, als een groote vogel, zwevend op reusachtige, stil-uitgespreidde wieken. Het felle zonlicht schitterde daarop, met snelle lichtflitsen, als op gepolijst goud en blank metaal. Toen het naderbij kwam zag Johannes dat het de fraaie kleuren had van een zwaluw, staalblauw en bruin en wit, maar met gulden snavel en klauwen, en dat lange, bonte vederen of linten er achter aan

stroomden bij de snelle vlucht. Scherp stak het fijne wit der zwierende en krijschende meeuwen af tegen den grooten, donkeren buik. Een zachte glasklank van in accoord gestemde klokjes kwam van omhoog.

- 'Wat is dat voor een geweldig beest?' vroeg Johannes. Want de schaduw er van vloog over zee, als die van een wolk.

- 'Dat is geen beest' zei Windekind. 'Het zijn menschen. Maar nu gansch niet leelijk meer, of om uit te lachen. Zie maar.'

En nu zag Johannes aan de onbewegelijke houding, dat de vogel geen vogel was, maar een reuzig luchtschip in vogelengestalte. Nu zag hij ook duidelijk hoe licht gekleede figuren heen en weder gingen langs de boorden, en voedsel wierpen naar de meeuwen, die het opvingen, met schreeuwend samen fladderen.

Daar wijzigden de groote, blinkende vleugelen hunnen stand, en in sierlijke zacht-glooiende baan streek het gevaarte nederwaarts, en scheerde in minderende vaart rakelings honderde meters ver langs het effen zandig strand.

Eindelijk stond het, en Johannes kon den heerlijken bouw bewonderen, het schitterend verguldsel, de glanzig staal-blauwe versierselen, de veelkleurige banieren en wimpels met gouden spreuken, die uit-wapperden in den zeewind.

- 'Stijg in' riep Windekind 'eer zij weer verder gaan. Zij zullen niet lang toeven.'

- 'Gaat gij mede?' vroeg Johannes.

- 'Ja!' antwoordde Windekind. 'Bij deze menschen ben ik te huis. Maar bedenk, zij kunnen ons nog niet zien, evenmin als die voor duizend jaar. Het zijn nog altijd maar menschen.'

Johannes zweefde aan Windekinds hand naar het luchtschip en borg zich in den gouden kroon op den vogelkop. Zoo zagen zij veilig het doen der menschen.

Deze waren schoon en krachtig, evenals die in 't rijk van vader Pan. Maar hun haar was donkerder en hun gezicht ernstiger, met oogen vol gedachten. En allen geleken zij op Johannes' Broeder, alsof het één groot gezin was van zijn verwanten.

Hun gewaden waren bij allen bijna gelijk, zeer eenvoudig.

Eenzelfde stof, op linnen gelijkend, met de fraaie stemmige kleuren van sommige vogels, houtduif en edelvalk, en versierd met randen van fijn gewerkt helkleurig ornament. Ook droegen ze bijna allen bloemen. En over 't gansche schip hingen dikke bloemfestoenen, maar verwelkt, een scherpe zoete rozengeur verspreiden.

Hun hoofden waren onbedekt en hun haren niet lang, maar dik-golvend. Er was weinig verschil in dracht tusschen mannen en vrouwen, maar de volwassen mannen droegen allen volle baarden, de vrouwen vlechten om 't hoofd gewonden.

Zij verlieten nu voor een korten tijd hun vaartuig en renden vroolijk lachend langs het strand, blijde in de beweging. Johannes zag dat zij sandalen droegen, even als de bruine man bij Roodhuis, en hij moest lachen om de herinnering. De jongeren gingen blootsvoets.

Toen zij gebaad en gespeeld hadden stegen zij weer in het schip, en toen schikten zij zich bij elkaar en zongen een lied, gericht naar de zee. En hoewel Johannes de woorden niet verstond begreep hij wel wat het zeggen wilde. Het klonk als een psalm, maar zoo schoon en ernstig als hij nimmer hoorde.

‘Dat is het danklied, wat zij altijd zingen na een veilige reis over het groote water’ zei Windekind. ‘Ja, zij meenen het, want zij kennen den Vader allen. Zie maar hoe zij het meenen.’

En Johannes zag de diepe ontroering op hun ernstige gezichten, en de tranen die de jongere vrouwen onder de oogen glinsterden, en hij hoorde het huiveren der aandoening in hun zuivere, volle stemmen.

Toen steeg de groote, prachtige vogel weer langzaam op met een vreemd geklapper der uitplooiende wieken, gesnor van ongeziene raderen, geklinkklank der glazen klokjes, en richtte den gulden snavel en de starre kristallen oogen landwaarts.

- ‘Hoe beweegt hij zich toch?’ vroeg Johannes.

- ‘Zoud gij aan uw voorouders kunnen doen verstaan hoe een electrisch voertuig van uw tijd zich beweegt?’ vroeg Windekind. ‘Vraag het dan maar niet, en zie liever toe hoe schoon uw land geworden is.’ -

De lange kustlijn werd nu zichtbaar, terwijl zij stegen, en Johannes zag op regelmatige afstanden groote zwartgrauwe steenen dammen in zee steken, waartegen hoog het witte schuim der branding spatte.

- ‘Dat is niet mooi, maar noodig’ zei Windekind. ‘Maar nu komen onze duinen.’

En zie, die waren zoo vrij en schoon als in den ouden tijd. Een wijde, ruige wildernis zonder hekken of palen, zonder scherven of papieren. Dicht groenden de boschjes in de dalen, de meidoorn bloeide er wit, en het geluid van honderd nachtegalen was hoorbaar tot in hun hooge sfeer. Johannes zag, als van ouds, de witte staartjes van duizende konijntjes wippen over de grauw-groene mosvelden. En ook zag hij menschen, soms bij twee of drie, soms in een groep van velen. Maar zij stoorden niet de harmonie der rustige wildernis, en hun fijngrijze, zachtbruine en stemmig-groene kleederen misstonden niet in de teere tinten van het landschap.

Toen kwam het groene land daarachter, en hoe was Johannes opgetogen toen hij dit zag, van uit zijn hooge vlucht, als één groot bloemrijk, boschrijk park.

De helgroene velden waren er nog, en de rechte vaarten en slooten. Maar overal waren boomen. Soms alleen staand, machtige breedschaduwende reuzen, soms in groote wouden aan één, uitgestrekte loovermassa's, koel en ruischend, waar de houtduiven koerden en de wielewaal floot. Kleurige bloemen, en rijk bloeiende heesters, zooals die Johannes alleen in tuinen had gezien, stonden nu overal, als in 't wild. In zoo groote massa, dat het van boven soms tapijten leken van gloeiend rood of diep blauw.

En de kleine blanke menschen-huizen lagen alom tusschen dat groen en die bloemen, alsof een reus ze had uitgezaaid met lenige hand. Maar aan de boorden van 't water, van meren, rivieren en vaarten, waren ze 't dichtst gestrooid. Het blauwglanzend water geleek magneet, dat de vierkante blokjes had aangetrokken.

- ‘Ziet ge wel, Johannes’ zeide Windekind ‘dat het de schuld der menschen zelf was, toen ze zoo misstonden in de natuur? Want zij hadden er geen eerbied voor, en bedierven haar uit domheid. Nu hebben zij er van geleerd, hoe zij zelf

schoon en natuurlijk moeten zijn, en ze hebben haar te vriend gemaakt. Hun kinderen hebben ze geleerd, van vroegste jeugd aan, geen bloem of blad noodeloos te schenden en geen dier noodeloos te dooden, en altijd te zorgen dat zij waardig zijn tusschen al die mooie en sierlijke dingen te verschijnen. Heilige eerbied voor al het schoone en voor al het levende is nu bij hun het strengste gebod. Zoo is er vrede ontstaan tusschen mensch en natuur. Zij leven nu met de natuur samen in innig verkeer, en hinderen elkander niet'.

- 'Maar Windekind, waar zijn de steden? Ik zie alleen verspreidde huizen en kerken. En waar zijn de spoorwegen met hun ijzeren banen? en hun zwarte stations? En waar zijn de fabrieken met hun hooge schoorsteenen en vuilen rook? -

- 'Lieve Johannes, zou men leelijke dingen langer in stand honden dan hoog noodig is?'

- 'Zijn spoorwegen en steden en fabrieken dan niet noodig?'

- 'Fabrieken zijn er nog, maar die behoeven niet leelijk te zijn. Daar liggen er, schooner dan menig paleis van voor duizend jaar. En waartoe ijzeren banen als de wijde luchtbanen vrij en open zijn? En waartoe in hooge hokken boven elkaar te kruipen zoolang er woningruimte is tusschen groen en bloemen? En zóó dom waren de menschen toch niet, of zij hebben weg geweten om al dat leelijke op te ruimen, en hun werktuigen te drijven zonder het branden van vuile, diepverborgen steenkool. Maar er zijn nog wel wegen, zie maar!'

En Johannes zag hoe alle woningen verbonden waren door wegen, sommigen vierdubbel en breed, van donker rossige kleur, anderen als smalle witte lintjes, kronkelend door 't gras van huis tot huis. En de menschen bewogen zich er op, te voet, of in snellen gang op kleine voertuigen.

- 'Het is een feestdag,' zeide Windekind. 'Nu zijn dat werkelijk blijde en heilige dagen, zonder de doodsche saaiheid van vroeger.'

Overal zag Johannes kerkjes met spitse torentjes in den ouden Hollandschen stijl. Maar zij waren nu vol beeldhouwwerk en sieraad. De deuren stonden open en de menschen gingen er in. En uit die kerkjes hoorde nu Johannes muziek-

klanken, zoo zuiver en schoon, als de mooiste muziek die hij ooit gehoord had.

‘O Windekind, hoe graag zou ik binnengaan en mee luisteren naar die heerlijke muziek. Ik heb het zoo noodig,’ zei Johannes.

Maar Windekind legde den vinger op de lippen en zeide:

- ‘Stil! Wij zullen nog beter hooren. Onze reizigers gaan naar een veel grooter kerk, waar de allerschoonste muziek te hooren is. Het zijn pelgrims, zooals er elk jaar op dezen tijd uit alle landen gaan, om dat groote feest te vieren.’

- ‘Zie ik daar niet nóg een luchtschip, Windekind? en daar nog één!’ vroeg Johannes.

- ‘Ja. Misschien gaat er wel een met ons mee,’ zei Windekind. ‘Dat is vroolijk.’

En werkelijk kwam weldra een tweede luchtschip, een groote broeder-vogel, naast hen zweven. Daar gingen de vlaggen op en neer, en breede donkerblauwe wimpels met zilveren heilspreuken er op, werden wapperend uitgelaten. De menschen wuifden en juichten luide. En toen de tweelingvogels zoo dicht bij elkander waren, dat de spitsen der groote glans-vlerken elkander bijna raakten, toen hieven de menschen op Johannes' schip een gezang aan, een luid, zeer krachtig lied, dat onmiddelijk met een tegenzang van het andere schip beantwoord werd. En zoo wisselden zij keer en tegenkeer, geruimen tijd.

Warm werd Johannes hart, bij deze zoete verstandhouding tusschen menschen en menschen, elkander gansch vreemd.

- ‘Spreken nu alle menschen één taal?’ vroeg hij aan zijn vriend.

- ‘Hoort ge niet wat zij zingen? Die taal hebben alle menschen gekozen, als de schoonste natuurlijke taal, dat is Grieksch.’

- ‘Ik kan geen Grieksch,’ zei Johannes spijtig.

- ‘Maar zie dan eens op dien wimpel op 't andere schip. Wat staat daar?’

- ‘Dat is Hollandsch, Windekind, gewoon Hollandsch,’ riep Johannes blijde, en hij las: ‘*Daar is geen Dood*’ en ‘*'t Is al vreugd wat duurt*’ en hij las den naam van het schip: *de Reiger*.

Toen streek zijn eigen schip weder neer op een effen grasveld, dicht bij groote gebouwen van grijzen hardsteen, sierlijk behouwen, en daar lag het vaartuig langen tijd stil, om geheimzinnige reden. Voor beweegkracht, dacht Johannes. En de pelgrims maakten gebruik van 't oponthoud om te dansen op het grasveld in bevallige reien, en om de verwelkte bloemslingers door versche te vervangen.

Toen stegen zij weer en doorsneden de stille zomerlucht in suizende vaart naar het Zuiden. En Johannes merkte op, hoe niet veel meer dan de helft van 't land akker en moestuin en boomgaard was, en al het overige bosch en park en bloemtuin. En hoe nergens hekken of heiningen of muren waren, behalve de muren waartegen de druiven en perzikken groeiden. En wel zag hij nog de bruine en witte zeilen op meren en vlieten, dat schoone wèl-gewende schouwspel, maar de hooge, vierwiekige molens waren weg, dat was jammer.

'Men kan niet alles verlangen,' zei Windekind.

Reusachtige wielen, als liggende schepraderen, die glinsterden in de zon, zag hij gestadig draaien, door een geheime oorzaak bewogen. Dat was toch altijd beter dan rookende schoorsteenen.

En nergens was vuil, nergens was de vale armoede, nergens was de doodsche leelijkheid en de eentonige naargeestigheid der steden. Hij zag geen verwaarloosde en vervuilde menschen, geen onoogelijke oorden met afval en rommel. Waar hij wist dat de steden waren geweest, waren nu groene wildernissen vol vogelzang, of vruchtbare wel verzorgde akkers en tuinen.

- 'Het wereld-huishouden is aan kant, lieve Johannes,' zeide Windekind.' 'Het heeft wat lang geduurd en heel wat geharrewar gekost. Maar nu is toch alles af en op orde. Ik heb er zelf mijn rechte behagen in.'

En hij keek van uit zijn gouden zitplaats over de landen als een kleine, schoone koning, die met een bloeme-scepter zijn domeinen regeert, fier en tevreden.

'Let op, nu gaan wij hooger, wij moeten de bergen over.'

En het schip steeg, tot beneden de menschen niet meer zichtbaar waren en de huizen eindelijk evenmin. Het werd kil en zij kliefden den witten mist der groote wolken. Winde-

kind sloeg zijn blauwe manteltje om Johannes heen, als van ouds. Zoo gingen zij uren voort in damp en nevel, en het machtige vaartuig sidderde door de vervaarlijke snelheid van zijn gang. De reizigers waren stil en binnen-in gesloten verblijf. Door regen, door sneeuwstormen raasden zij heen. Maar enkele oogenblikken kwamen wijde, geweldige landschappen, vrij voor den blik, met groene landen, schuimende rivieren, sneeuwbergen en gletschers en blauwe meren.

- 'Is de gansche wereld nu zoo schoon en wel verzorgd als mijn eigen land?' vroeg Johannes.

- 'Menschen-werk is nooit volmaakt' zei Windekind 'en dat is maar goed voor hun hoogmoed. In Azië en Afrika is het nog lang niet pluis overal, en dat zal er ook wel nooit van komen. Maar het is toch al heel wel zóó! heel wel! Men zou het voor duizend jaar niet gezegd hebben.'

Hoelang zij zoo voort-snelden kon Johannes niet zeggen, het geleek hem vele uren. Toen verijlde het wolkenveld meer en meer, en beneden werd weder het groene land zichtbaar en een blauwe, diep-blauwe zee.

- 'Is dit Italië?' vroeg Johannes. Windekind knikte en Johannes hoopte dat zij hier zouden stilhouden om het schoone land te zien waarvan de pater hem verhaald had. Het schip daalde, totdat menschen en huizen weer te onderscheiden waren. En toen zag Johannes een aanblik zoo grootsch, zoo rijk, zoo overweldigend dat hij geheel verbluft was en sprakeloos. 't Eenige wat hij zeggen kon, was: 'O! hoe zal ik dit alles beschrijven!', denkend aan Marjon.

Want het vertoonde zich in een volheid en verscheidenheid, die geen tijd liet tot nauwkeurig opmerken. Het was landschap en wereldstad tegelijk. Een ontzachlijke vallei, waarop het schip nederzweefde, en die vallei was vol boomen, groen, bloemen, gebouwen, beelden en menschen. Vlak voor hem zag hij een reusachtige azalea-boom geheel met roode bloemen overdekt, verderop een lange arcade, met klimop begroeid, die nederwaarts reikte tot den bodem van het dal. Dan een tempel, met zeer lange dunne witte pijlers, ook met klimop begroeid. In 't midden van het dal stond een reuze-groot

beeld, enkel een kop. Johannes zag de zon er op glanzen. En verder overal gebouwen en duizende menschen. En dat alles te samen gaf een indruk van geluk en schoonheid, die onbeschrijfelijk was. Johannes riep maar ‘hoe heerlijk! hoe heerlijk!’ en deed zijn uiterste best alles goed op te nemen, om het voor Marjon te onthouden en te beschrijven. Maar hij voelde dat het boven zijn krachten zou gaan, en de schoonheids-aandoening was zóó hevig, dat hij uitriep: ‘het is te heerlijk! ik kan het niet dragen!’ - En hij verwonderde zich of het schip hier stil zou houden.

Maar zij hielden niet stil en zweefden verder, de rotsige kusten volgend, nu niet hoog boven den grond. En Johannes herkende de roode rots en de kust waar hij met Wistik gezeten had toen de Duivel verscheen. En het land zag ook wel-verzorgd en bewoond op dezelfde wijze als zijn eigen land.

Toen staken zij weer de donkerblauwe zee over, en zagen hoe die bevaren werd door zeer groote, snelle vaartuigen zonder zeil of stoom, die over 't water schenen te glijden en het witte schuim hoog deden opstuiven voor hun scherpen boeg.

Toen rees, na een lange vaart, een groot eiland uit zee, als een violette schaduw, en hoewel het klaarlichten dag was, scheen het of er een heldere geel-witte ster boven dat eiland fonkelde.

‘Dat is ons doel!’ zei Windekind. ‘Let nu op, nu zult ge iets schoons zien.’

En toen zij naderden wist Johannes niet wat hij zag, of het eiland een natuurgewrocht was of een wonderwerk van menschenhanden.

Want het gansche, groote eiland, dat van verre een gebergte scheen, bleek bij de nadering geheel met bouwwerken te zijn overdekt, een ophooping van zuilen en koepeldaken, die zich boven elkaar verbieven, en opliepen tot een ontzachlijken koepel, die in de klare, zonnige lucht tintelde met de contoeren van een gestiliseerde wolk, met de zilverige, lichtgroene en donkerblauwe pracht van een gletscher, bedekt door duizende schoon gebeeldhouwde opstrevende ijspegels, en op welks top het geelwitte licht blonk, dat een ster scheen bij helderen dag.

Die bouwwerken waren zoo grootsch en zoo talrijk, dat men

niet wist wat de natuurlijken vorm van het eiland was geweest en wat door menschenhand0 was gemaakt.

En nog dichter naderend zag men overal groene loovermassa's, die alle ruimten tusschen het gebouwde aanvulden, tot boven toe. Zoodat het geheele eiland een wonderbaar schoon geheel was van natuur en kunst, van blanke zuilen, van zilver- en blauwe, van bronsgroene en gouden koepeldaken, en daartusschen het donkere groen van dicht bosschage en struweel, met daaruit oprijzend palmkruinen, op ranken, licht gebogen stam.

- 'O Windekind?' riep Johannes. 'Is dit een sprookje?'

- 'Dit is een sprookje' zei Windekind, 'zoo mooi als ik er u ooit een verteld heb. Maar dit is echt. De menschen hebben het eerst door mij hooren vertellen, en toen hebben ze besloten het te maken, zoodra ze tijd hadden en het menschelijk huishouden in orde was. Het kon nog wel mooier, maar het is toch al heel aardig uitgevallen, vooral als ge denkt dat ze er nog maar honderd jaar aan konden werken, en dat een aardbeving hun werk vernielde, toen ze halfweg waren.'

- 'Wat schittert daar op dien hoogen koepel, op den top van het eiland? dat een ster leek uit de verte? Is het vuur?'

- 'Dat is geen vuur, maar metaal, Johannes, een gouden vlam. Een stuk verguld metaal, dat altijd zoo schittert in de zonneschijn alsof het brandt. Met die vlam willen de menschen hun brandende liefde aanduiden.'

- 'Voor wie, Windekind, voor elkaar? of voor God?'

- 'Daarin kennen ze geen onderscheid, Johannes!' zei Windekind. -

De pelgrims stonden met blijde gezichten naar het eiland te staren en juichten en zongen weer. Slechts enkelen, onder de oudsten van hen, schenen het eiland vroeger meer gezien te hebben.

De zee was hier met groote witte schepen bedekt, die snel af en aan voeren, en ook de luchtschepen zag men hier van alle windstreken toevliegen, als reigers naar hun nestel-plaats.

Toen liet Johannes' vaartuig zich neer op een groote grazige vlakte, een eind weegs van de kust, en de pelgrims stegen uit, nu schuchter en verlegen door al wat hen omringde, en

de menigte van luchtvaartuigen en menschen, waaronder zij zich vreemd en beklemd gevoelden.

Honderde luchtschepen stonden er, een schitterend schouwspel, allen bont getuigd en versierd en in velerlei gestalten gebouwd. Er waren valken en adelaars, en reusachtige kevers, gansch van goudachtig-brons, en vliegen met groenen metaalweerschijn, en libellen met iriseerende glas-wieken, wespen met zwarte en gele ringel-lijven en vlinders met huizengroote, gele blauw-bepauwoogde wieken, waarvan lange zwarte en roode wimpelstaarten affladderden.

En een druk gewoel vervulde het grazige plein, door al de komenden, die hunnen weg zochten.

Aan de kust, rondom het gansche eiland, was een bijna onafgebroken reeks koele terrassen onder witte kolonnaden, door de lichtpaarsche bloempjes der glycine beschaduwd, en daarachter kleine wit gepleisterde vertrekjes, uitziend over zee. Daar werden de honderd-duizenden, die hier jaarlijks kwamen voor dit feest gehuisvest en gevoed.

Johannes zag hoe zij aten aan lange tafels, waarop vruchten, brood en bloemen. Overal klonk het geluid van vroolijk spreken, van gelach, van zang en gitaarspel, door het ruischen van de branding omlaag, waar het blauw-kristallen water wit schuimde tegen de dofroode rotsen.

Hooger op was het eiland licht en open, met zonnig park, laag bloemrijk struweel, waartusschen enkele hooge palmen, en overal tempels en gebouwen met velerlei bestemming.

Johannes zweefde er over aan Windekinds hand, en kon het vele wat hij zag niet omvatten. Hij zag onderaan, dicht bij de kust, groote arena's voor lichaamsspelen en wedstrijden, dan lange gebouwen met duizende kolommen, voor het uitstallen van nuttige en vernuftige voorwerpen en werktuigen.

Een weinig daarboven kwamen de tuinen met planten en dieren, de museums, de sterrewachten, de ontzachlijke boekerijen, en de overdekte wandel-gaanderijen en vergaderzalen voor de geleerden. Daarna kwamen de schouwburgen, in Helleenschen vorm, half cirkelvormig, met wit-marmeren zitplaatsen. En alles vol menschen, in hun fraaie, sierlijke kleederen. Er waren ook gele en bruine rassen, zelfs zeer donkergekleurde, met fonkelende oogen, trotschen gang en forsche

lichamen, en die droegen helkleurige, roode en groene, met goud versierde zijden gewaden, maar al wat blank en blond was, was sober gekleed, in fijne, stemmige kleur.

Nog hooger op waren de verzamelingen van beelden, marmeren en vergulden, velen buiten in het park, tusschen bloemen, agaven en ruischende waterwerken, nog meer onder lange portieken, - en in groote lage gebouwen het geteekende en geschilderde, het in metaal gesmeedde of in hout gesnedene.

En eindelijk, nog hooger op de hellingen, en dicht bij den grooten middentempel, die als de kruin was van het eiland, lagen de muziektempels, in stiller ernstiger omgeving van donkere laurier- en myrten-bosschen.

Ze waren verschillend, sommigen lichter en sierlijker, van helderen steen, met gulden spitsen dak, anderen zwaar en streng met groen- en rood-granieten zuilen, stemmig grauwen kalksteen en bronzen dakgewelf.

En Windekind wees Johannes, hoe elke tempel uitsluitend aan één toondichter was gewijd, en met vreugde hoorde hij namen die hem nog welbekend waren, uit zijn eigen tijd.

- ‘Welken zullen wij kiezen, Johannes?’ vroeg Windekind. ‘Zoo goed als in elk dezer tempels is nooit op aard hun werk te hooren gegeven’.

En terwijl hij nog weifelde, en de naam Beethoven al op de lippen had, zag hij over 't grazige pad, tusschen de roze bloeiende oleanders, een rei van vijf statige menschen naderen. Het waren hooge, krachtige gestalten, vier mannen en een vrouw, de mannen al vrij oud, met zwaar, grijs, bij één zelfs zilverwit haar, de vrouw jonger en onbeschrijfelijk fier en schoon. Zij droegen allen een mantel van dezelfde amarantroode kleur, en op het hoofd een smalle krans van groene mirte, en een bloem in de hand.

Ze gingen langzaam en waardig, en waar zij kwamen groetten alle menschen, de pratenden zwegen eerbiedig, de zittenden of liggenden stonden op, wie in hun weg stond week ijlings uit.

- ‘Wie zijn die vijf menschen, Windekind?’ vroeg Johannes.

- ‘Dat zijn de vijf koningen. Ziet ge niet hoe ze mijn bloem

in handen dragen? Dat is de konings-lelie, blauw-wit-goud, die hebben de menschen gekweekt. Ze was er vroeger niet. Dit zijn de edelsten, de wijssten, de sterksten, de schoonsten, de waardigsten onder de menschen. Het zijn zij, die alle menschelijke vermogens in volkomenste harmonie vereenigen. Zij zijn dichters, meesters van het woord, wijzen, die de zeden zuiveren en verheffen, regelaars van den arbeid, wegwijzers in bedrijf, in smaak, in wetenschap. Niet allen zijn ze even voortreffelijk en niet altijd zijn er zooveel. Men zoekt en verheft de besten. Maar ze voeren geen staat, ze hebben geen hof, geen paleis, geen leger, geen rijk. Hun troon is waar ze zich nederzetten, hun rijk is de gansche wereld, hun macht is de schoonheid van hun woord, hun wijsheid, en de liefde van alle menschen, Zie! hoe men hen vereert. Kijk nu die malle vrouwen weer doen! Er blijven toch onder jonge vrouwen altijd dezelfde mallooten!'

En Windekind wees, hoe dweepzieke meisjes de handen van de vijf wilden kussen, en hen bloemen voorhielden, opdat ze die zouden aanraken, en daarmee tot relieken maken, om altijd te bewaren als aandenken. Maar de wijzen wezen hen glimlachend terug, en gingen den grootsten muziektempel binnen, een machtigen bouw van effen room-wit marmer, onversierd, maar heerlijk harmonisch van verhouding en zuiver van lijn, in ronden vorm met bronzen dak, zonder zij-vensters, en met enkel licht van boven, Boven den ingang stond met groote gouden letters 'Bach'. En toen de vijf binnentraden, stonden alle menschen op, en wachtten tot zij gezeten waren, op de vijf voor hen alleen bestemde zetels.

En daar hoorde Johannes toen zeer schoone muziek, en Windekind zeide: 'deze beek is nog niet verdroogd, en zal wel in eeuwen niet verdrogen.'

En toen zij daarna weer buiten kwamen, en het geluk zagen van al deze schoone menschen en de plechtige wijding waarin ze allen door deze melodiën waren gebracht, toen barste Johannes eensklaps in droefheid uit, zeggende: 'O Windekind, maar nu ik dit alles gezien heb en weet hoe de menschen kunnen leven indien ze wijs en goed zijn, wat baat het mij, daar ik toch terug moet in dat jammerland van leelijkheid en dwaasheid en onrecht? - en helaas! wat baat het ook al die

armen, die misschien dit schoene leven voorbereiden, maar het nooit zullen aanschouwen?'

Angstig smeekend zag Johannes zijn vriend aan, die peinzend zweeg, terwijl zij langzaam nog hooger opwaarts zweefden, door een dicht woud van donkere laurieren, waartusschen ook de gelukkige en hooggestemde menschen hunnen weg zochten, naar den grooten, hoogsten tempel.

Windekind zeide: 'gij verstaat nog de eenheid van het leven niet, Johannes. Hoe schoon dit alles u ook voorkomt, het is nog maar een kleine schrede verder. Dit zijn ook menschen en blijven menschen, met ziekte en dood, met twist en misverstand, met waan en onrecht. Al wat u nu zoo verheven en wonderbaar toeschijnt, is nietig als een stroohalm, bij de heerlijkheid van den Vader, tot wien wij allen terug keeren. De overwinning ligt niet hier, maar hooger. En wie aan de voorbereiding heeft gewerkt, hoe nederig ook, hij zal zijn rechtmatig deel hebben aan den eind-triomf.'

Johannes begreep niet geheel, maar dronk gretig den troost uit deze geheimvolle woorden. En nog daarover mijmerend trad hij uit het donker-looverige bosch op een ontzachlijk plein, en zag den grooten middentempel vóór zich, die den top vormde van het eiland.

Overweldigend, bijna huiveringwekkend en beklemmend grootsch was deze aanblik, en hij zag de aankomende menschen als versteend staan. Niet dan fluisterend waagden zij te spreken.

Het plein was zoo groot dat zij, aan den rand van 't bosch komende, van de menschen die den tempel intraden, handen en hoofd niet meer konden onderscheiden. Het plein was geheel vrij, geen plant, geen beeld stond er. Het was de geëffende top van den natuurlijken rots, roodachtig-grauw graniet, gladgepolijst, en langzaam opstijgend in zeer lage trappen, twaalf schreden breed en één voet hoog.

Somber-grootsch was het onderste van den tempel. Het was langwerpig vierkant, het langst van Noord tot Zuid, en toonde een eindelooze reeks zware, gedrongen lotos-kolommen van denzelfden roodachtig-grauwen steen. De blik verloor zich daartusschen als in een donker zuilen-woud. Men zag hun schaduw de lichte stipjes der menschgestalten in steeds toestroomende drommen verzwelgen.

Deze machtige kolommen droegen op rechte platte verbindingsblokken een breed terras, dat om den ganschen tempel ging. En op dit terras was aarde en daarop groeide een zware plantengroei van boomen en struiken, groote ronde sycomoren, hoog rijzende cypressen en slanke palmen, alles door een sluier van bloem- en bladerrijke klimplanten overgroeid en verbonden.

Dan volgde, trapsgewijze, hoogerop een tweede zuilenrei, die weder een begroeid terras droeg met kleine heesters en daarboven nog een derde. Deze kolommen waren van blanker steen, lichtgroen en grijs, de hoogste rei was wit, waartegen hel het groen der planten kleurde.

En daarboven uit koepelde rank en stout een opéénvoeging van boogwelven, met een ruigte van duizende sierlijke spitsen en pinakels, als een woud van stalagmieten, vormend een ovaal geheel, welks hoofdkleuren waren fonkelend donker metaalblauw, lichtgrijs en zilver, zoodat het als een wolk scheen, of een gletschertop, maar door menschenhand harmonisch gefatsoeneerd. Er daarboven, op een reusachtigen drievoet, flonkerde het liefde- en levenszinnebeeld, de gulden vlam.

Hoewel duizende menschen gestadig van alle zijden in den tempel stroomden, en tusschen de donkere kolommen verdwenen, was het zeer stil. Zoo stil dat men, door het voetgeschuifel, nog duidelijk hoorde het klateren der beken, die van de begroeide terrassen afstortten en wegstroomden naar de vier hoeken van het plein.

Johannes trachtte de zachte gesprekken der menschen te volgen, maar hij verstond de talen niet. Doch toen wees Windekind hem een drietal mannen, een forschen vader van omtrent vijftig jaar en zijn twee zonen, slanke, lieve jongens van even twintig, en zeide: ‘Hoor wat zij spreken.’ En het was Hollandsch, zuiver welluidend Hollandsch.

De vader zei: ‘Zie Gerbrand, die onderste zuilen zijn zoo dik, dat tien mannen ze niet omspannen kunnen. Maar binnen in den tempel, in de groote ovale middenzaal, staan honderd veel grooter zuilen, die reiken tot aan de vloer van het derde terras. Op die zuilen staan, op welfbogen, dubbel zooveel kleinere, die wat hooger reiken dan de galerij van het derde terras en er door een stelsel van steunbogen mee verbonden zijn. Op die tweehonderd kleinere zuilen rust de enorme mid-

denkoepel, die de ovale zaal overwelft. Die koepel is geheel van metaal, dat donkerblauwe is staal, dat grijze aluminium, dat lichtgroene brons, die pinakels, versierselen en bogen zijn zilver of verzilverd staal. In de vier hoekruimten, tusschen vierkant en ovaal, staan vier torens, dat zijn die kleine, geheel vergulde koepels. Daarin gaan liften op en neer, en daarin wordt ook het water opgevoerd, voor de terrassen.

'De hooge drievoet midden op den koepel is van brons, en de vlam verguld brons. De vlam alleen is twaalf meter hoog, en zijn top honderd tachtig meter boven dit plein.'

En Gerbrand, de jongste knaap, in fronsend schouwen, en opgetogen ontzag: 'Hoeveel menschen werkten wel daaraan, vader?'

En de vader weer: 'O meer dan honderduizend, bijna een eeuw lang. Maar als de tempel nu weder instortte, zooals ééns gebeurd is, dan zouden er nu tienmaal zooveel komen en hem met lust herbouwen in de helft van den tijd.'

Naderbij komend, onderscheidde Johannes op den steenen rand onder het eerste terras, zilveren reuze-letters, van soberen romeinschen vorm. Aan het front werd het gedeelte van een spreuk leesbaar, die blijkbaar om den ganschen tempel doorliep en waarvan Johannes de statige klanken onthield, al vatte hij nog niet den zin. Op de voorzijde stond:
REDEUNT SATURNIA REGNA
en op de oostelijke zijde las hij de eerste woorden
IAM NOVA PROGENIËS...
verder kon hij niét onderscheiden.

Zij gingen het woud van kolommen in, en Johannes bleef het drietal van dichtbij volgen. In het plechtig half-duister drong alles zachtjens naar de trappen, die tot de lichtere terrassen voerden.

Op het tweede terras stonden duizende standbeelden van groote en beroemde menschen uit alle eeuwen, en het vermaakte Johannes te hooren wat de zoons en hun vader over hen spraken. De toondichters kenden zij het best, dan de dramadichters, de beeldhouwers, schilders en geleerden. Voor de staatslieden stonden zij meest verlegen.

Gerbrand zeide: 'Hier staat een vechter, vader. Bismarck is zijn naam. Wanneer leefde die, en wat heeft hij gemaakt?'

Toen zeide de vader tot den oudsten zoon: ‘Weet jij niet wanneer Bismarck leefde en wat hij gemaakt heeft, Hugo?’

Hugo antwoordde: ‘Ik denk vader, dat hij leefde in den tijd van Bach. Maar wat hij gemaakt heeft weet ik niet.’

De vader weer: ‘Ja, hij leefde ongeveer in den tijd van Bach, of liever in dien van Brahms. En hij heeft het Duitsche rijk gemaakt.’

Toen Gerbrand: ‘Het Duitsche rijk, Vader? waar is dat?’

En de vader: ‘Het Duitsche rijk is er niet meer, Gerbrand, al zijn er millioenen Duitschers. Er bestaan nu niet meer zulke rijken. Maar in dien tijd werd het iets zeer schoons geacht.’

En Hugo: ‘Was het zoo schoon als de Chromatische Fantasie, vader? Of de Piramiden?’

Daarop de vader: ‘Het was iets heel anders, mijn jongen, maar zeker niet zoo schoon, want het was niet zoo duurzaam.’

Op het derde, lichtste terras was, onder de hoogste zuilenrij van wit-marmeren kolommen, een fries met half-verheven beeldwerk dat om den ganschen tempel ging. En daarop waren, in met wondervolle kunst gebeeldhouwde groepen, tafereelen weergegeven uit de gansche geschiedenis der menschheid. Hier waren het de krijgstooneelen waarvoor de jongens het langste stil hielden.

‘Zie vader,’ riep Gerbrand, ‘hier wordt weer een man vermoord. Waarom is dat, wat deed hij voor kwaad?’

- ‘Dit is Pertinax,’ zei de vader, ‘een keizer van Rome, die vermoord werd door zijn soldaten, omdat hij rechtvaardig was.’

- ‘Een keizer vermoorden omdat hij rechtvaardig is, wat rare menschen!’ zei Hugo glimlachend.

- ‘Ze vermoordden immers Socrates ook, omdat hij wijs was, nietwaar vader? dat hebben we zooeven gezien,’ zei Gerbrand.

- ‘Jamaar, Gerbrand,’ zei Hugo, ‘ze vochten ook wel om goede reden, niet waar vader? Socrates heeft zelf gevochten en Sophocles.’

- ‘En Aeschylus,’ zei de vader, ‘bij Marathon werd zijn hand afgehakt. En Dante heeft gevochten, en Byron.’

- ‘Shelley ook, vader?’ vroeg Hugo.

- ‘Neen, mijn jongen.’

- ‘Maar vader,’ vroeg Gerbrand, ‘wanneer is het dan goed te vechten en wanneer niet?’

- ‘Het is goed, jongens, als men het beste en heiligste wat men heeft, moet verdedigen tegen aanranders. Iets wat ons liever is dan ons leven. Dat meenden Aeschylus, Socrates en Dante te moeten doen. Zij vochten voor de Vrijheid, de hoogste Vrijheid van hun tijd. En als er nu wezens kwamen of ontstonden, die zouden willen aanranden wat wij nu onze vrijheid en ons recht noemen, dan zouden wij ook daarvoor vechten.’

- ‘Ik wou dat het gebeurde,’ zei Gerbrand en de vader en Hugo lachtten.

- ‘Heeft Beethoven gevochten, vader?’ vroeg Hugo.

- ‘Neen! - want hij woonde evenmin als Shelley een strijd om de ware Vrijheid bij. Om wat hij voor de ware Vrijheid hield.’

- ‘Maar Beethoven droeg een zwarte, hooge hoed, niet waar vader? En Bach liet zijn haar afscheren en droeg een pruik,’ zei Gerbrand.

- ‘Mozart ook,’ zei Hugo. ‘Ik begrijp niet, vader, hoe Koningen zulke rare dingen konden doen.’

- ‘Hoe is 't mogelijk,’ zei Gerbrand, ‘dat die menschen elkaar aankeken zonder het uit te proesten, met hun hooge hoeden, en gekke zwarte kleeren.’

- ‘Lieve jongens,’ zei de vader toen, ‘er is geen ding zoo gek, zoo leelijk of zoo slecht, of zelfs de beste menschen doen het en verdragen het, als het maar door velen tegelijk gebeurt, als het een algemeene dwaling is van den tijd. En die tijd was een heel rare tijd. Terwijl er zulke groote en wijze Koningen leefden als Goethe, Shelley en Beethoven, leefden negentig van de honderd menschen als beesten. Ze waschten hun gansche lichaam nooit....

- ‘A bah!’ riepen de jongens.

...‘Ze droegen gore, leelijke kleederen, waren grof en onwellevend en hadden geen begrip van muziek en poezie.’

- ‘Hoe kan dat? Hoe kan dat?’ riepen de jongens.

- ‘Omdat men dacht, dat het goede menschenleven maar voor heel enkele menschen, voor één op de honderd of één op de duizend mogelijk was. Nu vind jelui dat heel dom, niet waar? maar toen dacht ieder zoo, zelfs de koningen.’

- ‘Shelley toch niet!’ riep Hugo.

- ‘Neen, Shelley niet,’ zei de vader. ‘Maar het is bijna middag. Wij moeten zorgen dat wij in de zaal der honderd zuilen komen. Hetzelfde bespreken wij nog wel eens bij moeder en de kleinen thuis.’

De wanden waren versierd met spreuken in vele talen, elk in hun eigen sierlijke karakters. Hij herkende Sanscritisch, Chineesch, Arabisch en Hebreeuwsch en Grieksch letterschrift. Van de spreuken verstond hij er maar weinigen en onthield hij deze, zonder ze te verstaan: ‘IN LA SUA VOLONTADE E NOSTRA PACE’ en ‘MITE ET COGNATUM EST HOMINI DEUS.’

De zaal der honderd zuilen had toegangen van alle zijden, gelijk-vloers, door de onderste zwaarste kolonnaden, en ook langs trappen, afdalende van alle terrassen. De vloer der zaal zag als een wijd sneeuwveld, zoo blank was het marmer, en de sterrekundige figuren waarmede hij was ingelegd, waren zilver. De honderd zuilen, waarnaar de zaal benaamd werd, waren van rood graniet en droegen den middenkoepel, die zich, àls een wondergewrocht van bogen op bogen, over de ontzachlijke ruimte welfde. Er waren geen glasvensters, maar het licht drong boven door de open bogen en blanke en lichtblauwe kolommetjes van den koepel heen, zonder dat men van beneden den hemel kon zien.

De zaal was reeds vol met duizende, en nogmaals duizende menschen, zachtjens fluisterend stuwden ze opeen en stonden eindelijk in stille verwachting. Johannes volgde zijn landgenooten.

- ‘Zie, jongens,’ fluisterde de vader, ‘deze zuilen zijn uit een enkel stuk, de grootste steenen kolommen ter wereld. Twee waren er zoo in Rome uit den zéér ouden tijd, toen menschen óók groot bouwen konden, en één vonden wij er half losgehakt aan de kust van Corsica. Toen maakten wij er zelf nog zevenennegentig bij, en stelden ze hier op, tot Gods eer.’

- ‘Vader!’ fluisterde Gerbrand ‘nu zijn wij dan toch wel de gelukkigste en machtigste wezens van het Heelal, niet waar?’

Maar de vader keek hem toornig aan en zei: ‘Schaam je,

jongen. Wij zijn arme, blinde aardwormen, en al ons geluk is ellende en al onze glorie is schijn bij het geluk en den glans der Waarheid. Het is maar een flauwe schemering van wat werkelijk is. Om dat te zeggen komen wij jaarlijks hierheen, en om dat te leeren heb ik jelui mede gebracht. Zie op, en lees wat daar geschreven staat.'

En Johannes volgde de richting van zijn opgeheven hand en zag een Grieksche spreuk in reuzige gouden letters rond om den koepel gaan. De Vader der jongen vertaalde het. Er stond: 'AAN DEN EENIGEN GOD, DIE ALLEEN IS DE WAARHEID EN HET WERKELIJK ZIJNDE, ONZEN VADER DIE WIJ LIEFHEBBEN MET AL ONS HART EN AL ONS VERSTAND, EN TER WIENS WILLE WIJ ELKANDER LIEFHEBBEN ALS ONSZELVEN.'

Toen wees de man zijn kinderen naar een groot gouden cijfer in het noordelijk einde der zaal, waarheen alle oogen der menschen gericht waren, en zeide:

'Let op, daar is het uurcijfer. Maar er onder staat: *Daar is uur noch tijd*. Zie je wel? Bedenk dat, je leven lang. En bedenk nu waarvoor wij gekomen zijn op dezen dag. Over een paar minuten staat de zon in zomerstilstand, op zijn hoogste punt. De tempel is zóó gebouwd dat dan juist zijn licht op dat gouden uurcijfer valt, door een opening in den koepel. Dan zullen wij allen, met ons duizenden en duizenden, uit alle oorden der wereld hier bijeen, ons weer plechtig door gezang verbinden tot trouwe liefde jegens elkander en ons aller Vader.'

Daarna zwegen de jongens stil en bleven op het gouden cijfer staren, evenals alle menschen. Het werd stil, doodstil in de gansche ontelbare menigte, in de gansche ontzachlijke ruimte. Zoo stil als in een groot bosch vóór onweder, als enkele blaren nog even ritselen.

Daar begon een zware klok, met geweldig dreunende slagen het uur te slaan, door allen in de hoogste spanning geteld. En vóór den laatsten slag vlamde het gouden uurcijfer vurig op, in het licht van den helle zonneschijn.

Toen, eenparig, zonder weifeling, hieven allen aan één machtig koraal, statig, ernstig en eenvoudig, - dat als één

stem opsteeg in de lichte gewelven, als een danklied en een gelofte tevens, een hernieuwing van den liefdeband tusschen God en menschen voor den nieuwen jaarkring.

En de aandoening was zoo diep en zoo sterk, dat sommigen als overweldigd op de knie neerzegen, of hoofd en handen moesten laten rusten op de schouders van die voor hen stonden, - maar de meesten stonden recht, zongen luid en klaar en zagen op met blijde, heldere en moedige blikken.

En Johannes zelf voelde boven alle spreken dankbaar en gelukkig, als een kind in liefderijk gezin, onder Vaders
zegen.....,.....,.....Rrrrrrrrrrrrrrrrrrrt!!! daar ging de wekker af op het zwarte houten schoorsteenmanteltje boven het fornuis in Marjon's keukentje. Het ijzeren bedje schudde en piepte en Marjon vloog op, met de nog slaperige werktuigelijke haast van een aan vroegtijdig handwerk gewende, om den wekker stil te zetten.

Daar stond het vervelooze tafeltje, de petroleumlamp, en het vuile koffiestel, dat Marjon begon op te ruimen.

En uit de stikdonkere alcoof kwamen achtereenvolgens zeven kinderen van Van Tijn, om zich in de keuken aan de pomp te wasschen, en zich af te drogen met eenzelfde oude handdoek.

XXIV

Reeds tweemalen waren zij aan het gasthuis geweest, op de bezoekdagen, Woensdag en Zaterdag, maar zij werden niet tot Markus toegelaten.

Hij lag nog buiten kennis, en de docter wist niet of er een operatie noodig was.

En of Johannes al smeekte, dat men hen toch eens even het gezicht van hun vriend zou laten zien, om hen zekerheid te geven dat hij nog leefde, dat baatte niet. Zijn bekendheid met Dr. Cijfer of professor Bommeldoos had hier geen invloed. Men was niet geneigd tot inschikkelijkheid. De vijandige gezindheid jegens zijn Broeder was algemeen, en drong door tot in de menschlievende en wetenschappelijke sfeer van het gast-

huis, zoodat ook Johannes koeler werd bejegend, omdat hij verwant scheen aan dezen man. Want zelfs doctoren en verpleegsters houden er niet van, verdacht te worden van anders te gevoelen dan iedereen.

De spanning en de droefheid van Johannes en Marjon was zoo groot, dat elk om den ander bezorgd werd, of die soms ziek zou worden, zoo weinig aten zij en zoo slecht zagen zij er uit, en zóózeer vielen hun wangen in, toch al nooit zeer bol en blozend.

Eindelijk, eindelijk mochten zij bij hun derde bezoek mee binnen gaan met den stroom van bezoekers, des Woensdags middags van twee tot vier uur. Marjon met wat witte en paarsche asters, en Johannes met een tros druiven, gekocht van moeite-vol, cent voor cent bijeen-gespaard geld.

In grooten angst overzagen zij bij het binnenkomen de zaal, met de twee lange rijen bedden. Zij zochten naar het bekende gelaat, maar vonden het niet. Beschroomd vroegen zij de verpleegster, die zat te schrijven aan het tafeltje met verbandmiddelen, midden in de zaal. Zonder antwoorden wees die naar een bed. Toen eerst zagen zij de donkere oogen op hen gericht, met vriendelijken glimlach.

Zij hadden hem niet herkend, want hij was geheel geschoren, en zijn hoofd was in zwachtels gewikkeld, en zijn gelaat met pleisters bedekt.

Hij wenkte hen met magere witte hand, en strekte die naar hen uit. Zij ijlden naar hem toe.

Twee jonge mannen stonden bij zijn bed, studenten. De een, die Markus pas scheen onderzocht te hebben, had een plomp voorkomen en een rood, benauwd gezicht. De zweetdroppels parelden hem op 't voorhoofd. De ander stond er onverschillig bij, de handen in de zakken.

- ‘Ben je der al?’ vroeg deze laatste.

- ‘Goddome nee hoor!,’ zei de ander met zijn mouw zijn voorhoofd afvegend ‘'t is zoo'n bliksems gecompliceerd geval. Der is cranium-fractuur, maar van die paralyse begrijp ik niks. Dat is nou net een smerige streek van Snijman, om zoo'n zaakje voor me uit te zoeken. Alleen om me te pesten. Ik zak as een straal.’ -

- ‘Ailo kom, kerel! ben je bedonderd. 't Is juist een

mooi gevalletje om eens mee te geuren. Kom van avond de hersen-anatomie nog maar eens met me repeteeren. Breng je Henle mee. Ik zal je laten kranen, man! dat ze er paf van zijn. Maar nou mot je mee, want het is bezoek.'

En hij nam zijn kameraad, die zuchtend zijn instrumenten inpakte, onder den arm en ging met hem uit de zaal.

'Hoe vind je dat ze mij toegetakeld hebben kinderen?' zei Markus blijmoedig, Marjon's bloemen nemend met zijn linkerhand, want de rechter kon hij niet bewegen.

Maar noch Marjon noch Johannes konden spreken. Zij stonden en slikten en hun lippen beefden. Toen gingen zij ieder aan een kant zitten, en Marjon legde haar voorhoofd op zijn machtelooze hand.

Johannes hield hem de druiven toe en poogde een groet te spreken, maar hij kon niet.

- 'Kinderen!' zei Markus, zacht maar met strenger wijze 'ik zie jelui veel te veel schreien. Weet je nog, Johannes, hoe je neerzat op straat bij den slijpwagen, en hoe ik je toen verbood? Als men zoo gauw schreit, dan lijkt het wel of men het groote leed der menschheid niet voelt. Wie dat eens gevoeld heeft, schreit niet meer om eigen verdrietjes, want dan zou hij om het groote leed wel dag en nacht in tranen moeten baden.'

Op die woorden vermanden zich de twee een weinig, en Marjon zei:

- 'Maar dit is toch geen kleinigheid, wat men je gedaan heeft.'

- 'Het is geen kleinigheid dat de wereld zoo is, dat dit gebeuren moest. Dat is vreeselijk. Maar het blijft even vreeselijk, of dit mij getroffen heeft of niet. En dat ik het gedaan en gedragen heb, dat is reden tot blijheid, niet tot schreien.'

En toen Johannes:

- 'Maar lieve Markus, wat heeft het gebaat en wat zal het baten? Niemand heeft berouw er van. Niemand zal ooit inzien wat alles beteekende. Niemand denkt op dit oogenblik meer om je, noch om je woorden.'

En Markus, zijn blik met innige uitdrukking op hem vestigend, als om hem tot dieper nadenken te manen:

- ‘Maar Johannes! herinner je je dan niet de geschiedenis van dat kleine zaadje, het nietigste van alle zaden. Het valt op aarde, het wordt vertreden, niemand ziet het, het schijnt geheel verloren en afgestorven in den vuilen grond. Maar op zijn tijd begint het te kiemen en wordt een plant. En de plant draagt nieuwe zaden, die de wind verspreidt. En de nieuwe zaden worden nieuwe planten, en de gansche aardbol wordt te klein voor de macht van wat er voortkwam uit dat nietige zaadje. Is Johannes mij en mijn woorden vergeten?’

Johannes schudde het hoofd.

‘Nu dan, Johannes en Marjon zijn toch niet de eenige menschen met ooren om te hooren? Het vonkje is gevallen en gloeit voort in 't verborgene. Het zaadje ligt in de duistere aarde en wacht zijn tijd.’

De zaal begon langzamerhand vol te worden. Bij elk bed zaten nu verwanten, vrouwen en moeders met kleine en groote kinderen, soms met zuigelingen aan de borst. En een dompig gemompel vervulde de zaal, waar nu de reuk van oud en langgedragen goed zich mengde met de scherpe geuren der ontsmettingsstoffen.

- ‘Blijf bij me, kinderen!’ zei Markus. ‘Zoolang het gegund is. Het instrument is gebarsten en zal in kort geen toon meer geven. Luister daarom zoolang het klinkt’.

- ‘Ga je van ons weg, Markus?’ vroeg Johannes, de tanden vastsluitend om zich goed te houden.

- ‘Ik heb mijn taak gedaan’ zei Markus.

- ‘Nu al? nu al?’ vroegen de twee. ‘Maar wij kunnen niet zonder je. Wel voor een poos, maar niet voor altijd.’

- ‘Waar is je geheugen, Johannes? Je *hebt* mij voor altijd. En eenmaal nog veel dichter dan nu.’

- ‘Maar Markus, hoe kan ik nu zonder jou de menschen helpen in hun leed. Ik weet immers den weg nog bij lange na niet? Het is me of ik nog weken lang dag en nacht zou moeten vragen.’

- ‘Lieve Johannes, ik heb genoeg gezegd. Dag en nacht vragen zou je niet méér helpen, dan dag en nacht denken over wat ik je al gezegd heb. Het lijkt, niet waar? of ik weinig sprak en weinig uitrichtte onder de menschen. Maar denk dan hoe hetzelfde al van oudsher gezegd is en hoe het nooit

klaarder is geworden door veel woorden, maar altijd duisterder. Waar de simpele geboden niet zwaar genoeg hebben gewogen, daar hebben de breedsprakige redenen er geen grein aan toegedaan. Is het beste al niet voor twee duizend jaren gezegd? En de millioenen hebben elkander verscheurd en gemarteld om de toevoegingen en de verdraayingen en de toelichtingen en de verklaringen. En het eenvoudige gebod dat zij allen wisten, dat hebben ze niet gehouden. Om de kleertjes hebben zij geplukhaard en het kindeke hebben ze bij de varkens en de honden gelaten.'

Zij bleven den ganschen tijd, toegestaan voor 't bezoek, en Johannes vertelde waar hij geweest was in dien nacht van de trouw-plechtigheid. Marjon, dit mede aangehoord hebbende, vroeg:

- 'Markus, als hij werkelijk de wereld gezien heeft die komen gaat, waarom hoorde of zag hij dan niets van Markus zelf?'

Maar Markus sloot de oogen, als moede van 't luisteren, en legde het hoofd met een vredigen glimlach achterover, zacht zeggende:

- 'De goede bouwmeester is niet bekommerd om eigen naam, maar om 't schoone werk.'

Toen wenkte hij dat hij rusten wilde, en elkaar aanziende stonden ze langzaam op en vertrokken met trage schreden en sprakelooze gepeinzen.

Toen zij des Zaterdags weerkwamen, keken zij terstond naar zijn bed, nu wetend waar hij lag. En een ijzige schrik voer door hun leden, toen ze onder de witte zwachtels zijn gezicht zagen, wasgeel, met de ingezonken oogen dicht, zijwaarts in 't kussen gedoken. Zij dachten dat hij dood was.

Maar toen zij weifelend en bevende nader traden, wenkte hen de patient op de kribbe naast Markus, dat zij naderbij moesten komen.

- 'Kom jullie moar!' zei de man, een oude verloopen kerel, met een verband om het kale hoofd, een weggeteerde neus en een ruige baard, bruingeel van 't tabak-kauwen.

- 'Hij is nog niet koud, hoor! maar hij maft zoo miters vast, as 'n pasgeboren kind. Niewoar, Sjaak?'

En Sjaak, de lijder aan den anderen kant, een dronkaard met een gebroken been en het gezicht vol roode puisten, riep uit: ‘Nou hoor, ik dee 't niet beter na twee maatjes.’

- ‘Wag jullie maar effetjes,’ zei de oude. ‘Neem je gemak moar. 't Sou 'm spijte as jullie weer vertrokken.’

- ‘'n Beetje stiller, numero acht,’ riep de verpleegster. ‘Zachtjens praten.’

- ‘Is 't jullie broer?’ vroeg Sjaak, nu fluisterend. Johannes knikte.

- ‘Ze hebben 'm godsnakend op z'n falie gespeeld,’ zei de oude. ‘Net as mij. Moar ik geloof toch dat ze bij mij meer aan 't rechte ketoor waren.’

- ‘Ik wou niet veul,’ zei Sjaak. ‘Maar as we hier nou toch allebei voor altijd in de kost motte ligge, hij en ik, dan wou ik onze lieve Heertje wel bidde om hem niet vóór mijn te laten crepeere. Want as ik hier mot blijve alleen met die ouwe rotneus en mijn eigen zondige, eeuwig verdomde pens dan...hi! hi! hi!’

Hier kwam een plotselinge luid-snikkende uitbarsting van dronkemans-berouw, begrijpelijk in zijn toestand van gedwongen drank-onthouding.

‘Stilte!’ riep de zuster streng.

Markus werd wakker, en groette zijn twee dierbaren. Toen keek hij naar zijn buurman links en zei:

- ‘Was je weer aan 't grienen, Sjaak? Ik hoorde je wel. Niemand is er eeuwig verdomd, hoor. Jij niet en oude Bram ook niet. Als je maar zorgt dat je voortaan alleen water grient en geen jenever.’

- ‘Dat sweer ik je, Markus, soo verachtig as God!’ zei Sjaak, zich op zijn borst slaande.

- ‘Dat kun je niet Sjaak, en dat helpt ook niets. Na één half biertje ben je al je eeden vergeten.’

- ‘Geen biertje ook’ zei Sjaak ‘soo verachtig...’

- ‘Stil nu maar, Sjaak, niet zeggen maar doen.’

- ‘Marrekes,’ zei de oude Bram met beverige, schorre stem, terwijl hij overend ging zitten, met zijn grijpknoken over de wollen deken uitgestrekt, ‘spreek nou es van je hart af - kan dat nou bestaon, dat 'n oud schorem as ik niet eeuwig verdomd zou zijn? Ik heb schijt aan de pastoor, maar

ik ben toch as kristemens groot gebracht, en nou ik hier geen proppie krijgen kan leg ik 's nachts geregeld te zweete in me bed en te schudde as 'n hei-mesjien, van de rats. Want as *ik* er niet in zou motte, dan kunne ze met der heele gloeiende verdommenis ook nèsoogoed opdondere, of er engelehemmetjes voor drooge, of boterbiessies mee bakke...'

- 'Nou vadertje hoor dan es goed,' zei Markus vriendelijk. 'Nou zal ik van m'n hart afspreken. Zul je me gelooven?'

- 'Dat sal ik, Marrekes,' zei de oude ernstig, met één dorre klauw omhoog.

- 'Als ik voor den Vader boven sta en hij wil mij in den hemel laten, dan zal ik zeggen: ik wil er niet in vóór dat oude Bram ook uit de hel verlost is, al moet hij de allerlaatste zijn.'

Een tijd lang bleef de oude kerel Markus twijfelend in de ernstige oogen staren, toen vertrok zich zijn misvormd gezicht tot een wonderlijken grijns, en hij liet zich met een plof achterover op zijn kussen vallen. Zoo bleef hij liggen, verwezen naar de zoldering starend, grinnekend, prevelend en hoofdschuddend. Johannes hoorde hem fluisteren: 'Godsalme - Jeezes Kristes! - Jeezes Maria! - Godsalme eeuwig -' en zoo al door.

Marjon vroeg, zachtjens en niet zonder wat wrevel: 'Maar Markus, is die dat nou waard? De vent is half suf.'

Markus zeide: 'En Keesje dan? Heb je voor die geen tranen gestort? Toch is hier meer.'

Dit bracht de twee tot peinzend zwijgen. Eindelijk zuchtte Johannes diep en zeide: 'O wat zijn er veel raadsels. Het gouden sleuteltje schijnt mij nu veel verder dan ooit.'

'Toch is het nader gekomen,' zei Markus. 'Omdat je Mij hebt gekozen en het Leven, in plaats van Windekind en den Dood.

De lelie der eeuwige wijsheid is een teere bloem, die moet langzaam groeien en van zelve.

Vader heeft ons allen uitgestuurd om haar te zoeken, maar niemand vindt haar alleen.

De eeuwige wijsheid is als een schuchtere vrouw. Wie haar te roekeloos najaagt ontvlucht ze. Wie zich afwendt en eerst de liefde volgt, hem komt ze heimelijk vinden.'

Toen Markus dit gezegd had, zei Marjon kortaf:

- ‘Johannes en ik worden man en vrouw.’

Markus knikte, zonder verwondering.

- ‘Wil jij ons trouwen, Markus?’ vroeg Johannes.

- ‘Kan ik trouw geven, Johannes, waar die niet is?’ vroeg Markus.

- ‘Zoo meen ik het niet,’ zei Johannes verlegen. ‘Maar ik wil beloven haar trouw te blijven, waar jij bij bent.’

- ‘Overdenk je woorden, Johannes. Een belofte is een profetie. Maar wie kan profeteeren zonder volkomen kennis? Hij daar naast me beloofde geen drank te drinken. Hij meende het. Maar wat is zijn belofte waard zonder kennis? En heb jij kennis van je duurzame trouw? Zeg dan: “ik wil trouw zijn,” en wees het. Maar beloof niet, want wie een ijdele belofte doet is schuldig, en wie een leugenachtige belofte houdt is schuldiger dan wie haar breekt.’

Toen zei Marjon tot Johannes: ‘Ik wil geen beloften van je, maar ik wil je trouw. Als je trouw niet blijft zonder beloften, dan wil ik ze niet. Kun je iemand liefhebben alleen omdat je het beloofd hebt? Van zulk een liefde ben ik toch niet gediend.’

- ‘Dan wil ik toch zeggen dat ik trouw voel, zoo diep als ik mijzelven ken,’ zei Johannes, ‘en ik wil toch beloven dat ik alles doen zal, wat aan mijzelven ligt, om trouw te blijven.’

- ‘Zoo is het bedachtzamer gesproken,’ zei Markus.

- ‘Maar waar ons huishoudentje van bestaan moet, dat zie ik nog niet,’ zei Marjon. ‘Hij piccolo en ik werkmeid, maar dat brengt niet veel in. Ik denk dat we nog in een tingel-tangel terecht komen.’

- ‘Het kan mij niet schelen waar wij terecht komen, als ik maar weet dat ik iets bijdraag voor het goede leven, voor het geluk van al die mooie en dierbare menschen, die ik heb zien leven. En daar is toch weinig kans voor als piccolo, of in een tingel-tangel.’

- ‘Kinderen!’ zei Markus. ‘Uit het woord komt de daad en uit de daad het leven. En ieder die het woord spreekt, doet de daad ontstaan en het leven groeien.’

- ‘Goed!’ zei Johannes. ‘Wij zullen het woord spreken,

tegen al wat ooren heeft, zoolang wij leven en waar wij ook worden opgesloten. Maar ik heb toch niet enkel een mond, maar ook handen die iets willen doen.'

- 'Die handen zullen altijd iets vinden om te doen, en al doende meer. Want woord en daad zijn als het woud en de regen, het woud trekt de regen tot zich en de regen doet het woud groeien.'

- 'Maar hoe? hoe?' riep Johannes. 'Ik zie geen weg voor mijn daden.'

- 'Herinner je je wat ik vertelde van de veld-arbeiders? Daarin ligt de geheele weg. En dit zeg ik, Johannes, onoverwinnelijk maakt de gelijkmatige liefde, het vaste geheugen en het geduld. Voor een die bij den Vader wil komen, en dat niet vergeet en altijd datzelfde blijft willen, al is hij nog zoo zwak, voor zoo één opent God den weg altijd, door alle tegenstand en verwarring. Hij is als een die zachtjes aan dringen blijft in één richting, door drommen die niet weten waarheen. Hij zal voortgang maken, waar de anderen achter blijven. En denkt kinderen! het hoogste en heerlijkste wat je kunt v e r l a n g e n , dat is nog maar droevig en armelijk, bij wat je kunt b e r e i k e n door rustig en standvastig willende liefde'.

De bel van vier uur die de bezoekers had gewaarschuwd dat het tijd was om te vertrekken, had lang uitgeklonken, en de zaal was bijna leeg. De hoofd-verpleegster klapte zachtjes in de handen, om Johannes en Marjon te beduiden dat ze voort moesten. Noode rezen zij op.

Toen ging de deur open en professor Snijman kwam binnen met twee assistenten. De professor was een lange man met een baardeloos gezicht en bruine lokken, die achter zijn ooren om in zijn zorgvuldig geschoren nek krulden. Hij had een aanmatigenden en harden blik, met een gemaakten schijn van deftige minzaamheid. Met kleine pasjes stapte hij naar het bed van Markus toe, gevolgd door de twee jonge mannen met blonde spitsbaardjes, zijn assistenten in hun smettelooze witte linnen jassen.

- 'Wel! wel! koman! koman! nog bezoek, ja?' zei de professor. 'Gaat het nog al, ja? - we gaan maar zachtjes vooruit, is 't niewaar?'

Tevens monsterde hij Markus met den koel berekenenden blik van een tuinder, die wikt of hij den boom zal rooien of laten staan. Toen nam hij de verlamde hand van Markus in de zijne en woog die, al denkende.

- ‘Me dunkt, heeren! is 't niewaar? - we moesten toch maar eens probeeren wat het mes hier doen kan, is 't niewaar? - 't Is toch een casus perditus, is 't niewaar? - En wie weet...verwijdering van den beensplinter...opheffing van druk op 't motorisch centrum...Prachtig resultaat mogelijk, is 't niewaar?’

De assistenten knikten en fluisterden onder elkaar en met de professor. Markus zeide:

- ‘Professor! zoudt u mij niet met vrede willen laten. Ik berust volkomen in mijn toestand. Ik weet toch dat het verloren moeite is. En ik word niet graag bewusteloos gemaakt.’

- ‘Kom! kom! kom!’ zei de professor, half bevelend, half gemaakt vriendelijk, ‘niet zoo zwaartillend, niet zoo moedeloos, is 't niewaar? We zullen eens zien of je die hand niet nog weer gebruiken kunt, he? Je hoeft niet bang te zijn. Alles veilig en zonder pijn. Zou je dat niet willen, dat je weer zelf je kiel aan kon trekken, en je vleesch snijen, en je pijpie stoppen, is 't niewaar? Kom! kom! kom! moed houën, moed houën! - Zuster, morgen 10 uur op de operatie-kamer!’ T oen tegen Marjon en Johannes:

‘Allo! jongelui! - t'is over vier. De zaal af, gauw!’

Markus stak zijn hand uit, die zij beiden kusten, en sprak:

- ‘Tot weerziens! kinderen!’

XXV

Toen zij den volgenden Woensdag om twee uur weer met den stroom van bezoekers binnenkwamen en met de gretigheid van dorstigen die weten waar zij eens water vonden, naar de zaal snelden, waar Markus lag, toen zagen zij bij 't binnentreden drie groene schutten staan rondom zijn bed.

Zij wisten nog niet wat dat op een gasthuis-zaal zeggen wil, en traden daarom evenals altijd ijlings er op toe, verwachtend hem nu misschien meer afzonderlijk te kunnen spreken. Maar Sjaak, op nummer zes, zag hen komen en schudde zijn roode kop met meewarig opgekrulde onderlip.

- ‘Vertrokke!’ zei hij.

En oude Bram, aan den anderen kant:

- ‘Net effetjies te laat, hoor! van morrege vertrokke!’

- ‘Vertrokke?’ vroeg Johannes, verschrikt en nog niet begrijpend. ‘Waarheen?’

- ‘Ja!’ zei Sjaak, ‘assie me dat nou nog es effetjes wou komme vertelle, dan wistik alweer zóó veul!’

En Bram, die Sjaak niet zien kon, om de kamerschutten, zei tegen Marjon:

‘Hij het 't me beloofd'’ - en hij sloeg met zijn vuist op de wollen deken, ‘'t kan me niet verdomme. - Beloofd het hij het. - En ik reken derop. - 't Kan me niet verdomme.’

- ‘Wat is er gebeurd?’ vroeg Marjon, nu langzaam aan begrijpend.

‘Ze hebben 'em geöpereerd’ zei Sjaak. Het aschvat hebben ze uit se hersens gehaald. Assie nóu nog maar leefde, dan konnie weer loope. Hij zou nou tegen de huize opvliege - assie noú nog maar leefde!’...

- ‘Ga mee, Marjon’, zei Johannes, en hij trok haar weg. Toen zachtjens: ‘Zullen we vragen hem nog te zien?’

En Marjon, doodsbleek, maar rustig: ‘Ik niet, Jo. Ik wil het leven voor m'n oogen houden, als laatste herinnering, en niet de dood.’

Johannes even bleek als zij, stemde toe, stil-begrijpend.

Toen ging Johannes naar de hoofdverpleegster en vroeg zacht en bescheiden.

‘Wanneer is de begrafenis, zuster?’

De zuster, een kleine, nette, bleeke, gebrilde dame, met een wat stuursch maar niet onhartelijk gelaat, keek de twee met een snellen oogopslag aan, en zei, eenigszins zenuwachtig en schutterig:

- ‘O! - u meent - numero zeven? - niet waar? - Ja, wij wisten niets. - Er is immers geen familie? - Er was geen geboorte-bewijs, geen verhuisbiljet, niets. - Er is - eh...er is geen begrafenis.’

- ‘Geen begrafenis, zuster?’ vroeg Marjon. ‘Maar wat dan? Wat gebeurt er dan, zuster? Wat doet men dan met...met hem?’

Toen zeide de verpleegster, met een wetenschappelijke strengheid, waarschijnlijk wreeder dan ze bedoelde:

‘Het cadaver gaat naar de anatomie, juffrouw.’

De twee stonden een tijd sprakeloos, geheel verschrikt en verslagen. Ze hadden die mogelijkheid niet bedacht, ze hadden er niet in voorzien, ze waren er geheel niet op voorbereid, ze voelden het beiden als een duldelooze gruwel nu ze er voor stonden, en waren zonder raad.

- ‘Is er niets aan te doen, juffrouw?’ zei Johannes haperend en verward. ‘Kan het niet...Kan het niet...van de armen?’

Hij begreep dat het een geldkwestie zou zijn, maar zag daarin geen uitkomst.

Marjon, practischer, zei terstond: ‘Wat zou het kosten, zuster?’

- ‘Het spijt me, juffrouw,’ zei de verpleegster, nu werkelijk met hen begaan, ‘maar ik vrees dat u te laat komt. U had dat vooraf moeten aanvragen De professor heeft uitdrukkelijk orders gegeven.’

- ‘Vijfentwintig gulden, zuster, zou dat genoeg zijn?’ zei Marjon, aanhoudend.

De zuster haalde de schouders op.

- ‘Misschien, - als u bij Professor vraagt - en als u kunt bewijzen van de familie te zijn - maar ik vrees dat het te laat is.’

Zwijgend gingen de twee heen.

- ‘Wat zullen we doen Marjon?’ vroeg Johannes toen ze op straat waren.

- ‘Na die professor gaan geeft niks,’ zei Marjon. ‘Dat is een pedante kwast, die z'n zin wil hebben. Maar het komt op centen aan.’

- ‘Ik heb niets, Marjon’ zei Johannes.

- ‘Ik ook niet, Jo, ten minste niets om wat mee te beginnen. Maar wij moeten naar de menschen die 't hebben. Jij kent ze.’

- ‘Dat is ellendig werk, Marjon.’

- ‘Dat is 't ook. Maar we zullen misschien nog wel zwaarder werk krijgen, om hem. Denk je niet?’

- ‘Ja, natuurlijk. Ik zal 't ook niet ontwijken. Ik ga, hoor!
- Ik weet wel waarheen je me hebben wil.’
- ‘Goed! dat zijn de rijkste, niet waar? Maar ik ga er ook op uit. 't Kon daar eens niet lukken.’
- ‘Waar ga je heen?’
- ‘Waar geld zit, Jo. Naar 't circus, en naar Vredebest.’
- ‘Kun je daar komen?’
- ‘Ja, zooveel heb ik wel.’

Groot was de verontwaardiging in de gezinnen va n Roodhuis en Van Tijn, toen zij 't geval hoorden. Al de overgevoeligheid, de griezellust en de gehechtheid aan traditie kwam bij de goede vrouwtjes los, en er werd terstond uit de schamele beursjes drie gulden en vier-en-twintig cents bijeen gebracht.

Onderwijl toog Johannes naar villa Dolores.

In de salon, bij een helder vlammend houtvuurtje, waar Van Lieverlee in opgewekte conversatie zat met een paar damesbezoekers, voor wie de gravin thee schonk, kwam hij met zijn droef hart en luguber verzoek.

Hij deed het haastig, onhandig, plompweg, zonder goed acht te geven op de minachtende en verwonderde blikken der bezoeksters, noch op de zeer duidelijke ontstemming en ergernis die zijn armoedige verschijning, zijn onhandig optreden en zijn naargeestige tijding op gastheer en gastvrouw maakten.

- ‘Maar, Johannes,’ zei van Lieverlee. ‘Ik dacht dat je wijsgeeriger was en hooger opvattingen had. Me dunkt, voor je vriend, die zichzelf voor een magiër hield, en voor je zelf die in hem geloofde, doet het er toch al bitter weinig toe wat er gebeurt met de stoffen waaruit zijn tijdelijk aardsch verblijf was opgebouwd...’
- ‘Ik dacht’ zei Johannes ‘dat u, nu u katholiek bent, er misschien iets voor zou voelen...’
- ‘Zeker!’ zei van Lieverlee schamper, ‘als je vriend óók katholiek was. Was hij dat?’
- ‘Neen! mijnheer,’ zei Johannes.
- ‘Maar Johannes,’ zei de gravin, ‘waarom was je vriend

niet in een begrafenisfonds? Daar zijn toch tegenwoordig alle menschen in van zijn stand, niet waar freule?'

- 'Natuurlijk!' zei de freule. 'Ieder fatsoenlijke arme is in een bus. Maar 't is verwonderlijk! - de menschen klagen over hun armoe, en dan zijn ze nog zóó gedachteloos en zorgeloos.'

- 'Ja, verwonderlijk!' zuchtte de andere bezoekster.

- 'Dus u wilt niets voor me doen?' vroeg Johannes, niet zonder bitteren trots in zijn stem.

De gravin keek Van Lieverlee aan, die wenkbrauw-fronsend het hoofd schudde.

- 'Neen, lieve Johannes, voor iets anders heel graag. Maar dit lijkt ons werkelijk niet voldoende gemotiveerd.'

Een nacht en een dag ging om, waarin niets gedaan kon worden, daar Marjon nog niet terug was, en de drie gulden vierentwintig maar zeer langzaam aangroeiden tot ongeveer vijf.

En eindelijk, op Zaterdag voormiddag, daar hield een rijtuig voor het geheel-onthouders koffiehuisje stil, en daaruit stapte een deftige zwarte gestalte, die met haar ouderwetschen gitten hoed, zwaar ruischende zwarte zijden japon, wijde mantille, en zachte lavendel-geur, die aan oude linnenkastjes en verschoten zijden souvenirs deed denken, het gansche nauwe portaaltje vervulde.

- 'Tante Seréna!' riep Johannes, en een warme hartelijkheid drong hem haar in zijn armen te sluiten.

- 'Daar is ze zelf!' zei Marjon, opgewonden door haar welslagen. 'En ik heb ook tien gulden van het zwarte wijf, die is toch niet zoo kwaad als ik dacht.'

Tante Seréna kreeg een kopje koffie en maakte zich zeer bemind bij het gezin Roodhuis.

Met hetzelfde rijtuig waarmee zij gekomen was, reden toen Marjon en Johannes naar het gasthuis, overtuigd van den goeden uitslag, nu verzekerd door tantes rijkdom.

Maar het zal u wel niet verwonderen te hooren dat zij te laat kwamen, en dat de portier, en de docter die de wacht had, hen uitdrukkelijk verzekerden dat er thans, ook voor al het geld van de wereld, van geen begrafenis meer sprake

kon zijn, omdat niemand meer zou kunnen uitmaken of verzamelen wat tot het lijf van hunnen vriend had behoord.

‘Ellendelingen!’ prevelde Marjon, toen zij huiswaarts gingen. Maar Johannes riep uit: ‘O Marjon! Marjon! de tijd is er nog niet, dat de menschen hun koningen eer bewijzen.’

Rouw werd alleen bedreven daar in het donkere alcoofje, achter de gelagkamer van het geheelonthouders-koffiehuisje, maar in het stilzwijgen, de zuchten en het snikken dáár was geen vertoon.

Eer zij weder vertrok zei tante Sérena:

- ‘Zie, nu vondt jelui toch dat de gouden appelen van mijn boompje ergens goed voor zijn.’

- ‘Ach, tante Sérena!’ zei Johannes, ‘houd mij toch niet voor trots. Als ik niet eerder bij u kwam, dan was dat omdat ik mij toch schaamde, al had u gezegd dat dat niet noodig was. Maar *Hij* heeft mij wel afgeleerd op anderen neer te zien, omdat zij nog niet denken als ik.’

- ‘Zul jelui dan ook niet te trots zijn om voor mijn appelboompje te zorgen, als ik het bij mijn sterven in jelui tuintje overplant?’

En zij liet er glimlachend op volgen:

- ‘Dat is niet zoo lief bedoeld als het lijkt, hoor! Ik heb er mijn leedvermaak in, om aan jelui verlegenheid te denken, als je niet weten zult wat je er beter mee moet aanvangen dan ik.’

- ‘Dat is een ondeugende streek van u, tante Seréna,’ zei Marjon.

- ‘Een ding weet ik al,’ zei Johannes. ‘Dat ik de appeltjes zal uitzaaien, dat er nieuwe boompjes van groeien. Dat heeft Hij ons geleerd.’

- ‘Goed, dat moet je mij dan nog eens komen uitleggen,’ zei tante. ‘God zegen jelui beiden! - en God zegen jelui werk, kinderen!’

- ‘God zegen u tante! - Groet Daatje van ons!’

Hiermede heb ik alles verteld, wat ik u van den kleinen Johannes te vertellen had.

De ‘Telemachus’ van Fénélon
Door
J. Koopmans.
(Vervolg en Slot van het vorig nummer).

Overal in dit koningsboek zijn de vorsten vorstenspiegels. Ieder vorstenleven is een les; elk van hun daden heeft z'n oorsprong en z'n bestemming in een morele wet. Sesostris leert ons uit de aanblik van het vruchtbare Egypte-land, hoe een wijs koning moet zorgen voor de bloei van zijn rijk; aan z'n hof vernemen wij, hoe een goed koning zijn tijd doorbrengt, en hoe hij groten en klenen laat komen tot de voet van z'n troon; bij z'n doodbed horen wij hoe een dankbaar volk rouw bedrijft over het verlies van een goed regent. Het lot van z'n zoon Bocchoris onderricht ons, hoe een prins, die van nature goed van inborst en met edele hoedanigheden begaafd is, door vleierij kan veranderen in een hatelik tiran, die de slaaf van z'n driften is. Het treurig uiteinde van de wrede, achterdochtige geldgierige Tyriese koning Pygmalion doet ons zien, hoe de vorsten, eenmaal aan vleierij gewoon, de mensen om hen heen leren verachten, omdat zij een masker zien voor het gelaat van allen die hen naderen, zo zelfs, dat zij degenen die van nature braaf en deugdzaam zijn, als de gevaarlikste wezens wantrouwen. Z'n opvolger Baleazar vertoont ons, dat een vorst, die naar z'n vermogen het welzijn van z'n onderdanen behartigt en hun lasten verlicht, een veilig wapen in de liefde zijns volks bezit. Adrastes van Daunie spiegelt ons af, hoe het bedrog en 't geweld van een vorst de schijnbaar stevige grondslagen van een onwettig

gezag ondermijnt; Arcesius, een van Telemachus' koninklike voorzaten, neemt de moeite, in de Hades te gaan prediken over het koningschap, dat voor de mens, zo hij het om zijn zelfs wil aanvaardt, een ondragelike last wordt, zowel voor de bezitter als voor de volken, maar dat, zo het enkel wordt opgenomen met de bedoeling om zich van z'n plichten te kwijten en als een vader voor z'n onderzaten te zorgen, weliswaar van de persoon van de monarch een slaafse dienstbaarheid en een standvastig geduld en levensmoed vergt, maar daarvoor dan ook door de Goden met het hoogste geluk in de Elyseese velden wordt bekroond. Allen, zonder uitzondering, verkondigen, dat hij zich 't ongelukkigst gevoelen moet, die boven alle anderen staat. Door al deze lessen waait een christelike geest. De wijsheid, die in de vleeselike gestalte van Mentor Telemachus begeleidt, is de wijsheid van 't Evangelie. Minerva is de Voorzienigheid. Telemachus is ongelukkig, als hij Gods stem niet horen wil; hij is vergenoegd en rustig, als hij naar 's Heren raadslag hoort. Onder het kleed van de heidense stof klopt het hart van een gans christelike moraal. *Felix culpa* kon het opschrift van deze cursus zijn. God verheft, die zich in schuldige zelfbewustheid vernederen. De heidense goden toornden tegen de volkeren en vervolgden d'r koningen met hun plagen: bij Telemachus willen de goden hem door z'n smarten louteren en door z'n beproevingen onderrichten. Nooit hebben de griekse helden zich aan de armen gelijk en de broeders der slaven gevoeld: Telemachus ziet in de ganse mensheid één broederschap. Ook als Mentor z'n wijsheid verkondigt, predikt hij tussen de volken de broeder-eendracht; zijn politieke band in de Evangeliese liefde. De godvrezende Philocles, ofschoon heiden, huldigt de gulden regel, dat de vreze des Heren het beginsel der wijsheid is. Vooral is. het Telemachus, die gaarne de in de litteratuur geijkte christelike spreekwijzen in de mond neemt. Nu eens voelt hij zich een nieuw mens worden; geeft Minerva alleen de eer; of spreekt van de ellenden des levens, en wenst bij 't lijk van een krijgsmakker diens asse vrede toe. Anderen waren de jonge Griek hierin reeds voorgegaan. Ulyssus reeds, had, volgens Fénélon, vóór hij z'n tocht naar Troje ondernam, z'n zoon, spelende aan z'n knieën, toegewenst dat de jongeling

eer mocht sterven dan dat hij ten verderve mocht gaan. Narbal van Tyrus had hem reeds vermaand tot in de dood in de deugd te blijven volharden; de wijsgerige Hazaël, de broeder van Narbal, wil zich als een kluizenaar van de mensen afzonderen, om zich voor te bereiden tot een leven na de dood. Weliswaar heeft dit gebruik van stereotiepe vormen de schijn, de betekenis van het christelik element tot een louter formele te stempelen, en in zoverre zou de ‘Telemachus’ gelijk staan met de meeste Karel- en Arthur-romans, waarin de zwakke christelike adem, kenbaar aan het aanroepen van de Moeder Gods of van een beschermheilige, aan de overigens voor- of onchristelike ridderepiek slechts een zeer uitwendige Middeleeuwse kleur vermag te geven. Doch daarentegen heeft de ‘Telemachus’ weer dit voor, dat ze als leerschool voor een Frans Christenvorst, in de jonge Griek de algemeen-menselike gevoelens veronderstelt, die bij de beheerser van een groot Christenvolk gerekend worden aanwezig te zijn, en die, omdat ze bij de allerchristelikste koning zelf, bij gemis aan morele kracht, ontbreken, vastgelegd worden op de bodem van de in 't heidendom overgeplante vorsten-tiepe, om dubbel overgehaald met de geest der wijsheid, in de ziel van de aanstaande beheerser van 't Franse rijk te worden aangekweekt.

* * *

Doch te lang wachtten we reeds met de praktijk van de vorstenschool, welke haar leer zoekt toe te passen in de statenstichting en staatsinrichting van Salentum van Idomeneus, onder de leiding van dezelfde Mentor wiens goddelik vermogen de gedachten en de werken van Telemachus op het zwaartepunt van z'n mogelik koningschap richt. Wat in deze geschiedenis - op zich zelf een cyclus van lotgevallen in een nieuwe Odysseus - de persoon van Idomeneus tot een gepast figuur in dit moreeldidakties boek maakt, is, dat ook deze vorst, wiens naam we bij de Cretensiese koningskeuze als uitgewekene naar Hesperië in herinnering brachten, mede bestemd is door tegenspoeden beproefd en gelouterd te worden. Zijn lot is een les: de voorspoed is gewoonlik de koningen noodlottig; daarentegen leert hun ramspoed hen te matigen en hun eerzucht een teugel

aan te binden, terwijl God zelf voor hen, in z'n wijsheid, de toekomst in z'n schoot verborgen houdt. Voor de duidelikheid moet de lezer zowel zien, hoe Idomeneus *niet* een staat moet stichten, als hoe hij het *wel* moet doen. Daarom moet de nieuwe kolonist op de verkeerde manier beginnen: het gewone kwaad waarin iemand noodwendig moet vervallen, wanneer hij geleid wordt door de raadgevingen van vleiende hovelingen, die, zoals hier blijkt, ten slotte in hun ontaarding de macht in handen nemen, en in schijn van de hoogste staatsdienaar te zijn, zich niettemin tegenover al de anderen als geduchte potentaten laten gelden. Dit alles wordt in den brede beschreven: de tirannie van Protesilas; de val en de terugroeping van de ware dienaar, de belangeloze trouwhartige Philocles. Mentors invloed is het, welke het machtig overwicht van Protesilas en diens handlanger breekt en de koning in staat stelt, gevoed door de wijste staatsprincipes, Salentum tot bloei te brengen. De gehele kolonisatie; het opheffen of het wijzigen van het begonnen werk, en het hervatten en het uitbreiden er van op een verbeterde grondslag, moet aan de jeugdige Telemachus de ware beginselen en de wijze van werken leren kennen, waarop alleen naar de regelen van eer en deugd der ware volksregering, de staten der toekomst moeten worden bestuurd. Hier vooral voelt men bij de practiese toepassing van Fénélons ideaal, z'n afkeer van de werkelikheid, zoals het Franse régime ze aanbood. Laten we niet doen als de Zonnekoning, die de ontwerper van dit onprakties Utopia zo ver mogelik van z'n regeerings-centrale, naar 't Vlaamse Kamerijk verwees. Laten we liever in de afstand, die Fénélon meende te tekenen tussen het koningschap van zijn tijd, en het koningschap dat naar zijn gevoelen als de wenselikste staatsvorm het geluk der volken zou kunnen dienen, het ideale streven van een staatsman waarderen, die, altans voorlopig, te weinig bedreven, om de voor toepassing vatbare grondregels in 't werk te stellen, door 't vertonen van de tegenstelling de negatieve zijde van 't vraagstuk alvast onder de aandacht brengt, om later, na het afsluiten van de ‘Telemachus’ met denkbeelden voor den dag te komen, die zich beter dan de hier voorgedragene laten aansluiten aan het moderne staatsbewustzijn.

De politiek der bozen begint na Idomeneus' verdrijving

van Kreta, door de invloed van de slechte Protesilas, al dadelik bij de grondlegging van Salentum. Zijn politiek is namelik een veroveringspolitiek. Daardoor komt hij in botsing met de omwonende volken en niet minder met de principes, welke deze natuurvolken er nog op nahouden. Zo zijn de Mandurieërs, wier gebied de aangekomen kolonisten voor 't eerst betraden, een zwervend volk, dat leeft van de jacht in hun bossen en van het ooft der bomen. Geen wonder, dat het tegenover de verfijnde aanhangers van de Cretenser wordt geïdealiseerd. Verschijnen de volkplanters met hun schepen en hun wapenen aan de kust, dan trekken de Mandurieërs zich edelmoedig in de bergen terug en laten de oevers der zee aan de vreemdeling over. Zij begrijpen maar al te goed, dat de dolende en verstrooide vluchtelingen, zo goed als een ander, het recht hebben om te leven; bovendien zouden ze toch hun handen niet kunnen bezoedelen met het bloed van hun evenmensen. Alleen zouden ze nu gaarne geen verdere overlast begeren; nu ze zo goedgeefs zijn geweest, de kuststreek prijs te geven, zou de vreemdeling op zijn beurt even menselik tegenover de landzaat moeten zijn en hem de bergen overlaten, opdat hij er z'n leven van vrijheid en vrede ongestoord voort zou kunnen zetten.

De hooghartige Cretensers evenwel, wie de edelaardige meerderheid van dit natuurvolk prikkelt, en die, sterk in hun wapenen, allerminst goedgunstigheid begeren, trekken tegen de Mandurieërs op; een scherp gevecht ontstaat, en nogmaals wijken de Mandurieërs, tans in hun ontoegankelikst bergland, terug. Wederom bieden zij de vrede aan. Eerwaardige grijsaards naderen, in de ene hand het zwaard, in de andere hand de olijftak; wel vrezen ze de oorlog niet, willen zij zeggen, doch ze begeren alleen de vrede. Zij weten te betogen, dat zij uit dezelfde zucht tot vriendschap, waaruit zij afstand hebben gedaan van hun weelderigste landouwen, waar de zon de vruchten rijpt, ook tans alleen de goede buren en bondgenoten van de Grieken willen zijn. Nooit zochten ze oorlogsroem, welke de landen verwoest en mensenbloed doet vloeien; zulk een twijfelachtige eer zouden ze liever overlaten aan zogenaamde beschaafde volken; liever willen ze dan ononderwezen blijven, maar daarbij sober, belangeloos, rechtvaardig en trouw.

Doch mocht het zijn, dat de vertoornde goden de kolonisten tot een oorlog mochten prikkelen, dan zou de ervaring leren, dat zij die vrede beminnen, ondanks hun gematigdheid de geduchtste tegenstanders in het gevecht kunnen zijn. Zo wisten de Mandurieërs door hun ernstige woorden de vijandelikheden te bezweren. Er werd een voorlopige overeenkomst gesloten. Doch het behaagde de goden, Idomeneus' volk tot nieuwe ongerechtigheden te prikkelen. De oorlog ontbrandde opnieuw. Een deel der Cretensers had, onkundig van de gevoerde onderhandelingen, de terugkeerende Mandurieërs overvallen en gedood, en de overigen tot in hun diepste bossen vervolgd. Tans meenden de Mandurieërs niet langer op de eden en beloften van de kolonisten te kunnen vertrouwen. Zij riepen alle volksstammen uit Apulie en Lucanie te hulp en trokken tegen de Cretensers op. In deze staat van zaken nu trof Mentor dé jonge kolonie aan. Het eerste wat hij doet, is, Idomeneus er op te wijzen, dat de goden, met hem door middel van gevaren te achtervolgen, willen tonen dat zij hem nog niet genoeg door de tegenspoeden gelouterd achten. Al wat hem geschiedde, getuigt er van, dat z'n trots hart hem een blijvende bron van teleurstellingen zal zijn. De oorlog had immers voorkomen kunnen worden, indien er bij de onderhandeling gijzelaars waren gesteld. Eenmaal ontijdig uitgebroken, had de krijg toch nog gesust kunnen worden, indien er bijtijds was gewezen op de begane vergissing bij de jongste overval, er straffen waren uitgevaardigd tegen de bedrijvers, en waarborgen waren gegeven, waardoor een herhaling van het gebeurde voor 't vervolg onmogelik zou worden. Dan was de vrede bewaard gebleven. Waarlik, de inboorlingen van 't land hadden het veel beter ingezien dan de roemnajagende Idomeneus. De vrede die ze hadden begeerd, vroegen ze niet uit een gevoel van zwakheid of minderheid. Integendeel, ze waren sterk en gehard genoeg; hun bondgenoten stonden gereed. Idomeneus mocht de voorzorg hebben genomen, de toegangen tot de bergen te bezetten en de passen met torens te versterken; die torens zouden, in plaats van hen te beschutten, blijken aantrekkingspunten voor de vijand te zijn, wat tot zware gevechten zou leiden, waarin een der beide partijen moest ondergaan. Neen, de beste torens van

een staat waren de rechtvaardigheid en de goede trouw; de sterkste muren konden door een onvoorziene gebeurtenis vallen: de fortuin toch is wispelturig; maar de genegenheid en het vertrouwen van de nabuur maken een rijk, zo niet onoverwinnelik dan toch onaantastbaar. Zelfs bij een onrechtvaardige aanval, zouden de overige naburen, bondgenoten geworden, het goed recht van hun vriend verdedigen. De volken, die in een goed bestuur de waarborg zien van een blijvende vrede, hebben geen torens noodig. Zo Idomeneus zich had gewacht de gevoelens der omwonenden te prikkelen, dan zou z'n jonge stad hebben gebloeid onder een gelukkig vaderlik bewind; en de koning zelf de scheidsrechter zijn geworden in de geschillen onder de volken van Hesperie.

Ondertussen komt de proef op de som. De vijanden zijn langs een omweg genaderd, de torens en de passen vermijdende, en trekken nu op Salentum los. De stad zit in zak en asse, en verwacht haar ondergang. Mentor komt en redt de kolonie. Hij gaat persoonlik naar de hoofden der vijandelike benden, en weet met wijs beleid de vrede in de gemoederen te zaaien en de rampen des oorlogs te voorkomen. Zijn woorden vinden ingang; z'n welsprekendheid, z'n gezag, de majesteit van z'n verschijning, het goddelik vuur in z'n ogen, alles werkt samen, om de harten te vertederen en de geest te bekoren. Als hij z'n mond opent, heerst er de diepste stilte. De wapens rusten, de handen hangen slap. De legerhoofden zien elkander aan, niet kunnende begrijpen, wie deze man mocht zijn; niemand der krijgsknechten wendt de oogen van hem af. Alle woorden blijven als in hun hart gegrift. Niemand twijfelde aan wat hij sprak. Men geloofde hem, en toen hij had uitgesproken, ging er onder de krijgsscharen een dof gemompel van goedkeuring op; de harten waren verzacht; de wapenen ontvielen de handen, en een zucht van van verlichting ging op. De vrede werd getroffen; de voorwaarden werden vastgesteld. Een indrukwekkende offerplechtigheid bezegelde de verzoening; het gepleegde offerbloed heiligde de rokende altaren; de krijgsknechten verbroederden zich. Velen van hen herkenden elkander als wapenbroeders uit de Trojaanse oorlog. Zij vertelden elkander hun avonturen, lagen in 't zachte gras, bekransten zich met bloemen,

en dronken gezamenlik de wijn, die men van uit de veste naar buiten had gebracht om het gelukkige verbroederingsfeest te vieren.

Zo veel goeds hadden de woorden der Wijsheid gesticht. Zij verklaart het verstand, dooft de smeulende hartstocht, en brengt een vredige rust en harmonie in de mensenziel. Zij is een gave Gods. In de bloemige dreven van Hesperie verkondigt het Fénélons zang, de zang van de zwaarbewogen en sombergedrukte eeuw, die de rust terugwenst van de aloude Arcadia's en droomt van een eeuwig christelik Vrederijk. Tans zou Salentum de toon aangeven: *O Meliboeë, Deus nobis haec otia fecit*.

Mentors werk is hiermee nog niet afgedaan. De volkeren, die ernstig de vrede begeren, willen ook gaarne eendrachtig een bond ter handhaving van die vrede sluiten. Fénélon begeert dat in 't hart van de kleinzoon van z'n monarch zal trillen, wat in de geest van diens voorvader, de roemruchtige Hendrik van Navarre, tot veelomvattende plannen was gerijpt. Mentor sticht in Hesperie een statenbond. Het christelijk humanisme der 17de eeuw wordt hier op de spits gedreven. Hier wordt verwezenlikt, wat Vondel, de bewonderaar van Navarre en Grotius, droomde van z'n ‘Kerstenrijk’. Voortaan zullen de stammen, onder verschillende namen en opperhoofden. samen één enkel volk uitmaken. Het menselik geslacht, predikt de hoogste Wijsheid, is - volgens de wil der goden - op de bodem der aarde slechts één familie, wie een eeuwige band moet binden. Alle volken zijn broeders, en moeten elkander als zodanig licfhebben. Om de eendracht in stand te houden, zal er om de drie jaren een soort Algemene Vergadering worden bijeengeroepen, waar alle vorsten aanwezig moeten zijn om bij ede 't verbond te hernieuwen, en om over de algemene belangen te beraadslagen. Bij zulk een samensmelting zullen de vrede en de overvloed binnen hun landen heersen; naar buiten zullen ze onoverwinnelik zijn. Alleen de tweedracht, uit de hel opgedoemd, kan dit goddelik geluk verstoren. Wee de trouweloze, die z'n roem wil zoeken in 't bloed van z'n broeders: hij stort z'n eigen bloed!

Deze, aan de eenmaal verkondigde theorie der wereldvrede

verbonden vervloeking, moet, om der aanschouwelikheidwille, ook door de praktijk worden bewaarheid. Aangetoond moet worden dat hij, die de oorlog wil, tegen de geest der op vorzoening peinzende volkeren handelt, en, als verstoorder van het ideaal, door de partijen zelf wordt gestraft. Hij, die in de konsekwente toepassing der vredestheorie er het loodje moet leggen, is Adrastes, de koning der Daunieërs. Van zelf is dus Adrastes, als vertegenwoordiger van het anti-humanisties motief, een doortrapte fielt. Voor zijn volk is hij een despoot, voor z'n naburen een voortdurende kwelling. Hij is een ontaarde: hij lastert de goden. In z'n oorlogen blijkt hij een even sluwe vos te zijn als een trouweloos kampioen; met behulp van verspieders en het aanwenden van krijgslisten lokt hij een ganse vloot in de val; verbrandt een legerkamp; verspreidt schrik en rouw; vecht, als hij ten slotte geen uitkomst ziet, als een razende Roeland; geeft zich gewonnen, tracht te ontkomen, maar sneuvelt in de vlucht. 't Is Telemachus, die hem in de vlammen van de duistere Tartarus stort.

Dat het alleen de despoot Adrastes is geweest die de doorvoering van het volkenrechterlik humaniteits-principe heeft vertraagd, blijkt al dadelik uit de algemeene gemoedstemming na z'n dood. De Dauniërs, van zijn tirannie verlost, vroegen, als enige vredesvoorwaarde, van de bondgenoten de toestemming zelf een koning te mogen kiezen, die met zijn koningsdeugden de smet zou kunnen uitwissen, waarmee de snode Adrastes z'n waardigheid en de roem van z'n volk had bevlekt. Meer nog. Heel het Dauniese legerkorps kuste de hand van Telemachus, wiens arm het vorstelik monster had gedood; door hem was hun nederlaag in een triomf verkeerd. Zó viel, in één oogwenk, de gevreesde macht, die de rijken van Hesperie bedreigde, en de volkeren deed beven. Zo valt, leraart het verhaal, altijd de onrechtvaardige en bedriegelike heerschappij, die, hoe veel voorspoed ze ook met haar geweldenarijen heeft mogen bejagen, toch ten slotte een afgrond onder haar voeten graaft. De onmenselikheid en de onbeschaamdheid ondermijnen allengs de schijnbaar hechtste grondslagen van het onwettig gezag; de menigte bewondert en bewierookt het, zo lang het er is, en slaat het met angst en beving gade; doch het valt door z'n eigen zwaarte, niet bij machte om zich

op te richten, omdat het met z'n eigen handen de ware steunsels van de goede trouw en het goed recht heeft ontwricht, die de liefde en het vertrouwen van de gemeenschap tot zich trekken.

In al dit gedobber van de krijg, die in z'n kwaliteit van een voltrekking van 'n vonnis, uitgesproken door een politiekzedelike rechtbank, een diepe betekenis heeft verkregen, speelt Telemachus de mooie rol. De oorlog is nu eenmaal een ramp; rechtvaardig is hij alleen als noodweer; en wie als aardse richter der goden z'n hand het gevoeligst laat neerkomen; wie door z'n wijs beleid en z'n kloeke moed de rechtvaardige zaak het beste dient, is 'n gunsteling des hemels en de lieveling der volken. Telemachus is streng voor de fouten van z'n medestanders, waakzaam tegen Adrastes' lagen, edelmoedig in z'n straf, onversaagd in het gevecht; hij toont zich een trouw wapenbroeder, die de eenmaal door hem gekastijde strijdmakker, wanneer hij stervend voor z'n voeten ligt, in oprechtheid beweent. Zijn deugden trekken de algemeene aandacht. Zijn krijgshaftigheid wekt ontroering. Als hij z'n tent uitstormt, gelijkt hij Achilles of Hektor; de bergen weerkaatsen z'n krijgsgeschreeuw, de legers staan ademloos stil. 't Is Minerva, die z'n wegen leidt; 't is de wijsheid die hem de hoogste oorlogskunst onderwijst. Vóór zijn optreden in 't belang der bondgenootschappelike zaak was elk op den jongen Ithakois gebeten; spoedig is alle jaloezie weggevaagd: Telemachus weet aller naijver te beschamen en aller vriendschap te winnen. Is de krijgstocht afgelopen, dan draagt ieder hem op z'n handen; men prijst hem, wijst hem met de hand. In Salentum teruggekeerd, is hij als de verderver van Adrastes de held van den dag; en het loon van z'n daden en z'n deugden, waaronder bij zo veel bewieroking de bescheidenheid hem 't meeste siert, is de stille genegenheid van Antiope, de Salentijnse koningsdochter, die, wanneer Telemachus eenmaal in Ulysses' rijk wederkeert, z'n zachtaardige en trouwe levensgezellin wordt.

* * *

Ondertussen is Salentum door de goede zorgen van Mentor

een modelstaat geworden, waarvan de teruggekeerde krijgers met verwondering de gunstige verandering in een zo kort tijdsbestek kunnen erkennen. Wat Mentor aanvankelik had gedaan, was, de grondslag te verbeteren, waarop een staat dient te worden gebouwd. Idomeneus had namelik even hooghartig gedebuteerd in z'n weidse stadsbouw als in z'n onvoorzichtige oorlogspolitiek. Allerwege moesten prachtige en groote gebouwen verrijzen; al wat hij deed, was er op berekend een hoge dunk van de majesteit van de stedenstichter te geven. Zo drong zich de persoon van de monarch op de voorgrond, en werd het belang van de kolonie achteraf gehouden. Mentor nu wijst aan hoe de koning zijn misslag kan herstellen. Alle grote werken moeten worden geslecht: de pracht zou van de Salentijnen eer een krachteloos dan een gehard volk maken; het zijn de bezigheden die de akkerbouw met zich voert, welke een volk tot welstand brengen. De overvloed der eerste levensbehoeften zullen de huweliken vergemakkeliken; en terwijl de zucht naar weelde de rijkdommen van een staat uitput, vermeerderen de toeneming van een krachtige bevolking, en de aanwinst van goede gronden het staatsvermogen. Terstond wordt nu, ook in letterlike zin, de hand aan de ploeg geslagen. Een statistieke opneming gaat vooraf. Mentor begint met een volkstelling te houden; het aantal landbouwers wordt geschat, de productie in levensbehoeften in doorsnee berekend, en op die wijze onderzocht of er termen zijn een exporthandel op overzeese gewesten te openen. Voorts wordt nagegaan, wat de inkomende handelsschepen inhouden en wat de uitloopende; vanwaar ze komen en waarheen ze gaan. Alle punten worden in deze onderzocht: de kansen, de winsten, de risico bij het vervoer, het onderling kredietwezen, de aard en de werking der handelsmaatschappijen, en wat verdere gegevens zou kunnen verstrekken voor een goed geregelde handelseconomie.

Tot verzekering van het krediet, de levensvraag voor de handel, worden strenge maatregelen genomen tegen de bankroetiers, doch terzelfdertijd wordt het kredietwezen op 'n vaste grondslag gevestigd. Elk consortium of elk particulier handelaar heeft rekenschap te geven, en opening van zaken te verstrekken aan daarvoor ingestelde commissiën, welke hebben

te waken, dat in ondernemingen met risico slechts de helft der fondsen, en in geen geval gelden op deposito worden gewaagd. Een regeringstoezicht zorgt, dat er geen inbreuk op de eenmaal gestelde regelen kan worden gemaakt. Voor 't overige huldigt Mentor de bepalingen van de *freetrade:* geen importen belemmeren de scheepvaart; integendeel, er worden premiën uitgeloofd aan hen, die het aantal volken, welke de haven van Salentum bezoeken met nieuwe gegadigden weten te vermeerderen.

Ten gevolge van deze bepalingen komt er, wat de zeevaart betreft, voor Salentum een goede tijd. Elk volk en elk schip heeft er vrije toegang, de schatten hopen er zich op. Wat aangevoerd wordt, strekt de bevolking tot nut; wat als overtollig uitgevoerd wordt, laat zijn hoge waarde in geld terug. Een wijs en eerlik haventoezicht regelt aller belangen. Van de torenspitsen roept de goede trouw de volken op uit de verwijderste streken, en 't Oosten en Westen voelen zich er even veilig als in hun eigen vaderland.

Minder overeenkomstig de moderne begrippen wordt het toezicht op de bedrijven en de zeden geregeld. Op de arbeid wordt een naar onze denkwijze hinderlike controle uitgeoefend. Voor de stof en de snit der kleding, de constructie van 't meubilair, de grootte en de inrichting der woonhuizen gelden strenge verordeningen. Luxe-artikelen, alsmede gouden en zilveren sieraden zijn uit den boze. Pracht wordt buitengesloten. Idomeneus moet zelf hierin een voorbeeld geven. Voor hem volstaat een lijfwacht van enkele hoofdofficieren om hem van de menigte te onderscheiden. Als kleed is een fijn wollen mantel voldoende in purperkleur; evenzo voor de hoofdofficieren; de overige rangen kunnen worden onderscheiden naar de verschillende kleuren; de koning kan worden onderkend door z'n kleed met gouden boorden. Voor 't overige zijn goud en edele stenen contrabande. Even eenvoudig moeten de zeden zijn. Zo wordt het prikkelen van de eetlust boven de ware behoeften, als een andere vorm van lichamelike en geestelike vergiftiging veroordeeld. Daarom wordt alle weelde in de spijzen geweerd. De matigheid en 't gebruik van de eenvoudigste gerechten worden geroemd als hartversterkend en de geest veredelend; de vermaken zouden er zuiverder, de

genoegens er bestendiger door zijn. Ook hierin gaat de koning voor. Verder worden de kunsten tot de nodigste industrie beperkt. De toonkunst wordt bepaald tot de tempeldienst; de Lydiese en de Bacchanten-muziek worden geweerd als zedebedervend; de architectuur wordt sterk vereenvoudigd; zuilen, frontons en portieken worden vermeden; ruime, luchtige en bevallige panden worden gebouwd, die ingericht zijn op het familieleven, weinig kosten van onderhoud, gemakkelik zijn te reinigen, bevorderlik zijn voor de gezondheid, en als woningen van elkander afgezonderd staan. De huizenbouw en de straa - aanleg worden bij bouwverordening geregeld. Weldra verrijst er naast de oude stad een nieuwe wijk van een regelmatiger bouwtrant dan het wel statiger, maar minder bevallig en minder prakties aangelegde oude gedeelte. De bouwmeesters en werklieden liet Mentor van elders komen; zij moesten zich verbinden, na gedane diensten zich buiten de stad te vestigen; de hun toegewezen terreinen te aanvaarden; de akkers te ontginnen en op deze wijze hun bijdrage te leveren tot de opkomst van de landelike bevolking. Dezelfde beperkende bepalingen als bij de bouw- en kunst-industrie worden ook ingesteld betreffende de artikelen van weelde, de fijne gewaden, het tafelgerei. Alles wordt er op aangelegd, de behoeften te verminderen en de leefwijze te vereenvoudigen, zodat niemand langer, begerig naar 't meer dan genoeg, zich ontevreden of arm zou gevoelen. Zo wordt een maatschappij ingesteld, die van lieverlede zou terugkeren naar de eenvoudige natuurstaat, welke Hazaël als de gouden eeuw had geprezen bij het gelukkige volk van Baetica. De Idomeneus der zeventiende eeuw, die te Versailles resideerde, zag het aan en toornde. De Idomeneus van Salentum nam Mentors wenken in acht, en verbaasde de volken der wereld door de bloei van z'n stad en het geluk van z'n volk.

De oorzaak van de tegenstelling mag als bekend worden verondersteld. De werkelike koning trok alle kracht, intellekt en rijkdom naar het middelpunt van z'n hof; de ideale koning moet zich zelf verlochenen, z'n eisen laten varen, de nerven en pezen des volks ontspannen, het overlaten aan de rustige ontwikkeling van z'n eigen groei. De uitgezuinigde gelden

mogen niet meer komen in éne hand, die ze kwistig verdoet; de opgespaarde nationale penningen blijven eigen bezit; niets wordt er van verspild; het over-geproduceerde zal worden omgezet in een nieuwe bron voor een vermeerderd arbeidsvermogen in mensen en grond. Zo wordt de exponent van de economiese welvaart gestadig verhoogd. Elke nieuwe inwoner produceert meer dan hij verbruikt, en geeft z'n overwinst als bedrijfskapitaal aan een nieuw lid uit z'n naaste kring. Het stelsel heeft de patriarchale levenszin tot voorwaarde, het utopies Baetica tot ideaal, het beoogt Telemachus' vorming en de bruikbaarheid van Mentors theorieën. De werklieden uit den vreemde worden in het veld gezet; naburige stammen worden aangelokt; woeste terreinen worden ontgonnen, en de nieuwe kolonisten vermengen zich met de eenmaal gevestigde boeren. De huweliken worden bevorderd, doordat er weinig belasting wordt geheven; de talrijker huisgezinnen vermeerderen de handen benodigd tot het bedrijf; en naarmate de bodem door de vermeerderde arbeid rijker vruchten geeft, zullen de gezinnen hun overgelegde winst besteden aan de aankoop van nieuwe gronden, om er hun kinderen en kleinkinderen een nieuwe akker tot verdere bebouwing te kunnen geven. Zo zal de nieuwe koning van de nieuwe staat juist het omgekeerde doen van wat de Koning gemeenlik pleegt te doen. Hij zal niet, uit begeerte naar geld en genot, slechts peinzen op het heffen van lasten van z'n wakkerste en nijverste onderdanen, die van hun talenten en vlijt het meest voordeel trachten te trekken. Hij zal niet die wezens, welke de luiheid te ellendig maakt om een hand uit te steken, van lasten vrijgesteld laten. Integendeel. Hij zal met boeten en strenge straffen juist kastijden, die hun akkers begeren te verwaarlozen, zo goed als men soldaten straft, die hun post verlaten. Aan de gezinnen daarentegen, welke door de vermeerdering van hun ledental de voortbrengingskracht van de grond verhogen, zullen beloningen en vrijstellingen worden verleend. Zo zal de arbeid geëerd worden; het landbouwbedrijf, niet langer gedrukt door lasten en kwellingen, niet meer onder de vloek der minachting staan. De ploeg zal in ere komen, gehanteerd door de armen, die het zwaard hebben gevoerd. De eer, van het erfdeel zijner vaderen in tijden van

vrede te hebben bebouwd, zal niet achterstaan bij de roem, het in de oorlog dapper te hebben verdedigd. Het platteland zal herleven. ‘Ceres zal zich weer met de gouden halmen kransen; Bacchus, bij 't treden van de druiftros, beken zoete wijn doen vloeien; de diepe dalen zullen weergalmen van de zangen der herders, die aan de klare stromen hun kelen aan hun fluiten zullen paren; terwijl hun huppelende lammeren, grazende op groene weiden, zonder vrees de laf wegsluipende wolf weerstaan’.

De boerenstaat gaat op in de idylle; de staatsman in de dichter. Poot zong z'n Georgica's hier. Watteau schilderde ze in Frankrijk. Fénélon tracht het beeld te realiséren in het Frankies Arcadie onder de vijftiende Lodewijk.

Het ontbreekt bij Fénélons uitwerking van z'n politiekeconomies bouwplan niet aan vaagheden. Van beperkende bepalingen spraken we reeds; zelfs worden ze ingevoerd om de genietingen te weren, waartoe de landelike bevolking bij jaren van vrede en overvloed zou kunnen vervallen. Daartoe moet ook strekken een nieuwe akkerwet, welke de verdeling van het grondbezit wil regelen; het hoofddoel is, de uitgestrektheid der goederen in één familie perken te stellen; zodat er wel brood en ruimschoots brood is voor allen, maar dit brood niet anders dan in 't zweet des aanschijns kan worden gewonnen. Als beginsel geldt, dat ieder een grond moet bezitten, genoeg om er van te leven, doch niet genoeg om er in overdaad van te genieten.

Het asceties karakter van deze wet herinnert aan de geest der kloosterverordeningen. Bieden de omstreken van Salentum geen terreinen meer aan voor nieuwe ontginningen, dan moeten elders koloniën worden aangelegd, die buitendien het voorrecht hebben, de macht van de staat te vergroten. Voorts zal de mijnbouw worden beperkt; een ruime productie zou misbruik veroorzaken, en dronkenschap leiden tot tweedracht, en tot afkeer van 't arbeidzame en ordelike leven. De wijn wordt dus behouden voor medicinaal gebruik, voor offeranden en buitengewone feesten. Ook hierin moet de koning het voorbeeld geven. Een vreemde indruk maakt op ons de rangverdeeling in de Salentijnse mensenwereld, welke aan een oosters

kastenwezen herinnert. Is deze wijze van onderscheiding van de burgers in eene staat, reeds alleen denkbaar in een vóór-revolutionaire maatschappij, evenzeer is het buiten de orde van een gezonde staatspolitiek, dat aan de verschillende standen onderscheidene waardigheden worden verbonden, waar wij aan alle burgers zonder onderscheid, alleen op grond van hun verdiensten, de betrekkingen wensen toegekend te zien. Wat ons nog meer zou hinderen, is, dat de verschillende rangen kenbaar moeten worden gemaakt door verschillende kleuren; door purper zoals wij zagen, bij de aanzienlijksten. door grijs-bruin bij voorbeeld, bij de slaven. Wij nieuwe mensen, zouden nergens ter wereld een gelukkig Arkadiese maatschappij te rijmen achten met de eis, dat een volk in acht, zelfs in nog minder, rangen werd verdeeld, en deze rangen door middel van verschillende tekenen zouden moeten worden onderkend. Fénélon echter was klaarblijkelik van 'n andere mening. Zo ernstig zelfs bond hij de onderscheiding der mensensoorten aan de kwaliteit en de kleur der kledingstoffen, dat hij aan de eenmaal vastgestelde gewaden de wet der onveranderlikheid als een eeuwig zegel hechtte. Het doel van deze aan Lycurgus herinnerende bepaling was, te voorkomen, dat ooit iemand het in z'n hoofd zou kunnen krijgen om aan zo nietige en onmannelike zaken als toiletaangelegenheden slechts enige aandacht te durven schenken, noch dit zou vermogen te dulden in de meer lichtzinnige vrouwen, die zich ondanks haar neigingen tot opschik en uiterlik vertoon, onder de wet der noodz akelikheid evenmin tot dergelijke mensonterende buitensporigheden zouden kunnen lenen.

De strenge kastenonderscheiding, ofschoon uiterst vaag aangeduid en staatsburgerlik onuitgewerkt gebleven, is, bij de begeerte van Fénélon om telkens de natuurstaat der volken als punt van uitgang te nemen, alleen verklaarbaar door kennis te nemen van de invloed van de toenmalige kultuur. De auteur van de ‘Telemachus’ kan zich geen geregelde maatschappij denken zonder een sterk vertakte hierarchies getinte ambtenaarswereld. De hoveling won het van de staatsman, de onderdaan van de idealiserende dichter. Het Bourbons régime had het leven en denken van de ganse natie gericht

op het absolutisme; had de ogen van één wereld stokstijf doen staren op één schitterend glanspunt; had de aandacht leren richten op de minste wenk, van uit Versailles gegeven. De imponerende trap, waarlangs men naar de vooruitspringende trotse façade van 't koninklik slot en de troon van de monarch omhoog steeg, vertolkte een over alle mogelike raderen en schijven lopende centraliserend gezag. Daarbinnen heersten de stijfste etikette en de strakste gehoorzaamheid. Op de plafonds biedt de ganse Olympus in grootse allegorieën z'n hulde. Kaarsrecht lopen de lijnen van de massale gebouwen; kaarsrecht de paden van 't park en de randen der perken; kaarsrecht de gladbesnoeide hagen, onderworpen aan een tucht en regel, die grenzen stelt aan de ongebonden natuur. Kaarsrecht staan in hun stijve kragen, vesten en rokken met lange panden en brede omslagen, in gewichtige houding de hertogen en de markiezen, wier deftige allonge-pruiken en gesteven manchetten elke afwijking van een gedwongen ernstige houding verbieden. Stijf zijn de grote plechtige zalen met de hoge ramen en de hoge plafonds; stijf de kaarsrechte rugleuningen van de ongemakkelike-strenge stoelen. De etikette duldde geen afwijking, geen weke lijnen, geen zwelling, geen krullen, geen dartelheid. Daarom hield men zich in de dramatiek aan de éénheid van tijd en plaats: hoe kon men aan 't koninklik hof toelaten, wat niet geleidelik, maar opzienbarend was? Daarom zijn de tragiese helden goden en heroën, prinsen en koningen, met edele en fiere gevoelens, in trotse en hoogstappende stijl: hoe zou de koning recipieeren die niet het voorrecht der hoofse vorming bezat? Alle helden en heldinnen zijn gehoorzame, zich zelf opofferende harten. Corneille's Cid en Corneille's Chimère wijken voor eer en plicht; Corneille's Cinna en Polycleutes vieren de monarchie en de kerk. Bij Racine kampen de edele deugden tegen de sterkste driften. Rechtop houden zich de karakters, rechtop de hoofden en de lichamen, die rondwandelen in Romeinse trots, indachtig, dat de eerste wet die van de plicht en de gehoorzaamheid is. En onder al die figuren schrijdt met rustige stap de monarch, in zelfbewuste majesteit de blijmoedige overgave verlangend van elke wil en elke persoonlikheid in hen, die van uit de verte en in z'n nabijheid zich haasten aan hem alleen de ere

te geven van hun eigen, in spelende etikette en in feestelijk ceremonieëel opgaand bestaan.

* * *

Zo heeft Fénélon voor Salentum de uitwendige vormen willen behouden van iets, waarvan hij de innerlike substantie door gestrenge wetten had gedood. Weg was de pracht en de weelde, de kleeding en het tafelgenot; weg ook de ogendienst en de vleierij; alleen de gehoorzaamheid bleef. Dit oppervlak nu werd door Fénélon opgeglansd tot een tendenz-spiegel van het toenmalige koningschap. De idylliese tint is weer aanwezig. De gehoorzaamheid in de modelstaat is een ideale; ze ze is niet de blinde onderworpenheid, bedekt door de hoffelikheid; zij wordt, zoals het welbegrepen belang der brave en wijze onderzaten het inziet, als van zelf als een eis van 't duurzaamste staatsgeluk beschouwd. In zulk een Arkadiese wereld is het absolutisme dan ook overbodig. Het absolutisme verderft. Een verdrukt volk, leraart Mentor Idomeneus, is geen volk meer, en de souverein van zulk 'n volk is geen koning. Verheffen moet men een volk, niet vernederen. Juist die vorsten, welke het onbeperktste gezag in handen houden, hebben de minste macht. Zij nemen alles, omdat zij meester zijn over alles; maar de staat zelf kwijnt weg; de akkers worden woest en eenzaam; de steden ontvolken; de handel staat stil. Een koning, die voor zich zelf alleen begeert groot te zijn, en toch slechts groot kan wezen door z'n volk, vernietigt z'n eigen waardigheid door de trapsgewijze vernietiging van 't volk, waaruit hij z'n kracht en z'n rijkdommen trekt. Zijn rijk wordt arm aan geld en aan volk; het laatste verlies is het zwaarste en onherstelbaar zelfs. Zijn absolutisme maakt, dat hij evenveel slaven bezit als dat hij onderdanen telt. Men vleit hem, geeft hem de schijn van hem te aanbidden, ja, beeft bij de minste van z'n blikken. Maar let eens op de geringste ommekeer: de buiten alle verbindingen staande oppermacht blijkt geen duurzaamheid te bezitten; ze heeft geen voedingsbron in 't hart van 't volk; ze heeft alle zenuwen van de staat geprikkeld en vermoeid; ze dwingt het gemartelde lichaam zelve te zuchten naar verademing. Bij de eerste houw

die aan de afgod wordt toegebracht, valt hij in scherven omver, en wordt onder de voet vertrapt. Alle tot heden gesmoorde hartstochten verenigen zich om z'n val te verhaasten. In z'n winderige voorspoed is geen enkel man zo vrijmoedig geweest hem de waarheid te zeggen; in z'n ongeluk zal niemand zich verwaardigen z'n daden te vergoeliken, noch minder, hem tegen z'n belagers te verdedigen.

* * *

Lodewijk XIV is niet gevallen in de zin, zoals hier boven door Fénélon is bedoeld. Trouwens, er was ook geen denken aan. Doch te oordelen naar de haat, bij z'n afsterven betoond. hebben de uitgemergelde steden en de verarmde boeren er niet minder om op middelen gepeinsd hem kwijt te worden. Aan een revolutie dacht men niet; nog een eeuw lang moesten de geesten worden bewerkt. Een omwenteling zou niets meer zijn geweest dan een blote afzetting, een paleisrevolutie. En daarmee zou de natie weinig hebben gewonnen. De fout zat niet alleen in Lodewijks heerszucht, ze zat voornamelik in 't onbeperkte koningschap, dat de uitspattingen der heerszucht mogelik maakte. Vandaar dat de auteurs van die tijd, zodra ze zich richten tegen het koningschap, het alleen doen tegen de schaduwzijden van de tirannie als abstractie gedacht. Men neme de sermoenen van Bossuet en van Masillon. Zij weven dezelfde draden op hetzelfde stramien, als Fénélon doet in z'n ‘Telemachus’ en in z'n ‘Dodengesprekken’. Doch niet allen hebben dezelfde draagwijdte gehad. Fénélons ‘Télémachus’ is, volgens andere eigenschappen, dan het rechtstreeks doel waarmee het opvoedingswerk geschreven werd, het zedekundig schoolboek geworden, dat nog altijd bekoort door de schone welluidende taal, waarin de streng-morele denkbeelden zijn vervat, maar dat tevens de beginselen draagt van een leer, die later door de encyclopedisten zal worden aanvaard en uitgewerkt, en in bepaalde vormen een eigen gestalte zal aannemen. Als het land der Dauniërs, door Telemachus van de tyran Adrastes verlost, zal worden verdeeld, ontwikkelt Fénélon bij monde van z'n jonge held een theorie, waarbij de schimmen van De Groot en van Sully de oren zouden hebben gespitst, en die

doer niemand minder dan Montesquieu als een hoofdstuk in z'n rechtstheoriën wordt herhaald. Zij berust hierop, dat een verovering als zodanig geen recht geeft op bezit; dat het recht van een verovering geen recht is; dat een maatschappelik geheel slechts tot stand kan komen door de wil van z'n verbonden leden, en dat, zo dit geheel door een verovering wordt opgelost, de vroegere toestand weer intreedt, maar er in geen geval een nieuwe maatschappij door ontstaat. Hij die verovert, schept geen staat, maar een tirannie. De ‘Dodengesprekken’ geven aan deze leer wederom de eigenaardige sociaal-christelike kleur, welke doet denken aan Mentors ideaal van een algemeen Vrede-Rijk. Zoals het gezin een lid is van een bizondere natie, is een volk een lid van het menselik geslacht. Iedereen is oneindig meer aan de ganse mensheid, het grote vaderland, verschuldigd, dan aan de bizondere natie waartoe hij door z'n geboorte behoort; en 't is derhalve een groter kwaad het onderling volkenrecht te kwetsen dan aan de rechten van de familie onderling afbreuk te doen.

Zo ademt alles pais en vree, en is met de stichting van 't nieuwe Salentum het ideaal der gouden eeuw bereikt. Als de bondgenoten, na de voltrekking van het oordeel over Adrastes, naar de Cretensiese kolonie terugkeren, zien ze te Salentum een arbeidzaam volk de ploeg door de voren drijven, de akkers door 't koren verguld, de lammeren vrolik huppelen. Zij horen de valleien weerklinken van de liederen ener onschuldige jeugd, terwijl de herders en boeren hun bruiloften vieren. De jongelingen en de maagden zingen een zang op de koning, die hun het geluk heeft bereid, in zoete vreugd met dankbaar hart het schone leven te genieten. De grijsaards, die in hun lange leven nooit hadden durven hopen op wat hun tans gegeven is te aanschouwen, wenen tranen van vreugde en vouwen de bevende handen, om de hemel z'n zegen af te smeken over een vorst, die door de goedheid der goden aan het gelukkig Salentum is geschonken. ‘Laat Uw gunst,’ bidden zij, ‘hem met alle weldaden verrijken, die hij ons heeft verstrekt, omdat hij geboren is voor het welzijn eens volks. Onze nakomelingschap, die voort zal spruiten uit de verbintenissen, die door hem zijn bevorderd, zullen hem dank weten voor alles wat hun werd gegeven, tot aan hunne

geboorte toe, en hem prijzen als de Vader van 't vaderland!'

Dan roept Idomeneus, getroffen bij de aanblik van zoveel liefde bij een gelukkig volk: 'Eertijds mat ik de macht en de grootheid eens konings af naar de vreze der volken. Men had m'n hoofd misleid en vergif in m'n hart gezaaid. Tans weet ik de waarheid te erkennen. Zie, wat ik geloofde een fabel en een verzinsel te zijn, is voor mij een werkelikheid geworden. Een wijze regering maakt een koning tot de liefde en de wellust van 't menselik geslacht!'

Welk een spotternij der geschiedenis, dat de jonge Lodewijk van Bourgondië, na z'n Salentum in z'n droomen te hebben aanschouwd, vóór hij z'n Ithaca kon bereiken, sterven moest in de armen van Mentor. Helaas, de idylle mocht geen werkelikheid worden. De 18de Februari 1711 luidde over de koningszoon de doodsklok. Fénélon, die het hoofd van smart kon buigen voor de dood van z'n aanhankelike kwekeling, deed het niet voor z'n plicht. Hij nam de pen ter hand, en stelde een aantal memorieën op, om het toekomstig regentschap in z'n samenstelling en z'n werkkring te regelen. Langzamerhand hadden de oorspronkelik vage plannen vaste omtrekken aangenomen. In 1711, drie maanden voor 's priusen dood, was er een uitgewerkte schets: *Directions pour la conscience du roi* (gedrukt in 1734) verschenen over het naderend koningschap. De prins heeft het in handen kunnen hebben, heeft er kennis van kunnen nemen. Wat zou de geschiedenis hebben geopenbaard, wanneer het aan de leermeester en z'n kwekeling gegeven ware geweest, hun denkbeelden in praktijk te brengen? Het nieuwe Salentum zou iets duurzamers dan de utopie in de 'Telemachus' hebben vertoond. Evenmin zou het aan paralellen hebben ontbroken. Tot iedere prijs zou eerst de vrede zijn gekocht: het leger zou gedeeltelik zijn verminderd en z'n organisatie vereenvoudigd; de koninklike uitgaven zouden zijn afgepast geworden. De belastingen en de persoonlike diensten zouden gelijkmatig over de bevolking zijn verdeeld; de provinciale staten zouden weer zijn ingesteld. Daarnaast zouden, als de bekroning van 't werk, de Generale Staten weder bijeengeroepen zijn geworden. De samenstelling zou, zoals begrijpelik is, de stenden-indeling

nog tot grondslag hebben gehad. Uit elk district zou de adel en de derde stand zijn vertegenwoordigd geworden. De Staten zouden zich voorstellen om de drie jaar te vergaderen, en er de uitgebreidste rechten in zake wetgeving, rechtsspraak, financieën, oorlog en vrede hebben gehad.

Zo was dus de staatsman in Fénélon gerijpt. De weg lag open; het volk zou bevrijd zijn geweest van z'n belemmerende leenverplichtingen en van z'n geestdodende onderdrukking. Een nieuwe morgen zou hebben gegloord aan Frankrijks staatkundige hemel!

Helaas, de trotse koning overleefde de vurige abt. Voor deze westerse Idomeneus had z'n Mentor tevergeefs geleefd. Maar z'n ‘Telemachus’ is ons behouden gebleven, en leert ons, dat als de stormen opsteken en de atmosfeer dreigen te ontstellen, van de vogelen die het luchtruim doorijlen, er enkele zijn, die in hun voorgevoel van een naderende verstoring in de natuur, onrustig stijgen en dalen, en met hun vleugelslag de aandacht der opmerkzame stuurlieden zoeken te trekken.

Het zijn de stormvogels, die de ervaren schippers aan 't roer de blikken onderzoekend doen wenden naar de dreigende horizon.

Twaalf liederen
Door
Giza Ritschl.

I

Droevig dreunt de torenklok
den geheelen dag,
't Treft mijn harte, ik voel een schok
bij elken slag.
Kling klang kling klang klinkt het schoon,
Kling klang kling klang op droeven toon.

Een sombre droom is mijn leven,
in stilte klaag ik luid,
Mijn tonen gaan heel verre zweven,
net als 't klokkengeluid.
Kling klang kling klang het weerklinkt in mij,
Kling klang kling klang steeds droef nooit blij.

Eens rijze uit mij een licht vol gloed
en brandend van wee,
Droeve klokke verneem mijn groet,
ik luid met u mee.
Kling klang kling klang uit U, uit mij,
Kling klang kling klang steeds droef nooit blij.

II

Aan HENRI BOREL

Graag zou ik voor U willen zingen,
Doch ach ik kan het niet.
Ik draag in mijn hart droeve dingen
En mijn ziel is vol verdriet.
In mijn lied zou 'k moeten weenen
En dit ware dan 't echte zingen niet,
En toch zou 'k willen zingen van den eenen,
Van den eenen die mij verliet,
En dan jubelend stijgen hoog en alleen,
Jubelen in mijn lied, -
Doch ach ik zou moeten weenen
En daarom zing ik niet.

III

Mijn denken is een droeve gedachte
aan die ik lijd,
Die mijn eene gedachte
die plaagt mij alijd,
Mijn geest is steeds bezig
met de eene droeve gedachte;
Waarom mijn denken het toch
niet verder brachte
Als maar de eene en dezelfde
droeve gedachte?...

IV

Een twee drie in de maat
Moet gij de voetjes zetten,
Dansen fijn vroeg en laat,
Dit zijn mijne wetten.

Opletten moet ge lieve jeugd
En kijkt niet zoo verlegen,
Immer dansen met lust en vreugd,
Want dansen is een zoet bewegen,

Heen en weer op rythmen teer
Wiegende met lachende gezichtjes,
Met schitterende oogjes keer op keer
Als waren het sterrelichtjes.

V

Voor U zou ik willen zingen
Uren achter elkaar
Van hoog verheven dingen
En van mijn liefde wonderbaar,
Daarom luister naar mijn tonen,
Zij trillen in mijn zijn,
En laat mij even staren
In Uwer oogen mooien schijn.
In mijn harte zijt gij begraven
En mijn ziel is van U vervuld;
Nu wil ik niet meer klagen,
Alleen zingen van brandende ongeduld.

Mijn liederen werden gebeden,
Ze stijgen omhoog met mij:
Nu ga ik zalig zweven
En gij zweeft mee met mij.

VI

Een lied van vreugde begeert gij
Van mij die in smarte leeft,
Het is waar, soms ben ik blij,
Maar mijn binnenste beeft.
Mijn wild bruisend hart stoot klanken uit,
Klanken uit smart geboren.
Ja zelfs in het blijdste geluid
Kunt gij mijn smarte hooren.

Ik zing voor U en ik zal blijven zingen
Liedjes droef en blij,
De melodietjes moeten in U dringen
Want mijn harte dikteert ze mij.
Daarom mijn lieven laat mij zingen,
En klinken mijn liedjes ook niet stipt in de maat,
De oorzaak ligt aan droeve dingen
En aan mijn harte 'twelk onrustig slaat.

VII

Een vogel kwam in mijn kamer vliegen,
Heel vertrouwd heeft hij zich over mij heen gebogen,
Hij fluisterde dat de dood hem zond, -
Ik antwoordde niet want ik verstond.

Koninklijk zette hij zich aan mijn zijde,
Zijn wieken terneer als een mantel van zijde,
Hij scheen zich te verblijden in zijn pracht
En ook over de boodschap die hij bracht.

Van nacht zal het met mij ten einde gaan.
Mijn harte hoor ik haast niet meer slaan,
Toch troost het mij dat ik in hoogheid scheide,
Den Koning der vogels aan mijn zijde.

Ik mag niet weenen, niet klagen,
Van nacht word ik omhoog gedragen
Op koninklijke wieken trotsch en groot,
Met koninklijke pracht ga ik in den dood.

VIII

Mijn moederland, het land van den wijn,
Mijn moederland, graag wou ik bij U zijn.
Mijn harte weent, het verlangen slaapt,
Maar de hoop in mij, zij wacht en waakt.
Mijn moederland, gescheiden van U,
Zing ik mijne liedjes nu.
Doch Uw schijn licht mij van ver
En de hoop leidt mij als een mooie ster.
Op duin en heide zwerf ik hier,
Mijn liedren stijgen trots en fier.
Hier drong zich de liefde in het harte mij
En de hoop in mij zingt zacht en blij!
Mijn moederland, het land van den wijn,
Mijn moederland, graag wou ik bij U zijn.

IX

Zing op, mijn ziel!
Raak Uwe snaren even,
Ziel, mijn ziel!
Laat mij van ontroering beven,
Ziel van mij,
Die betooverend zingt.
Ziel van mij
Die in mijn harte dringt.
Ziel, mijn ziel,
Ik hoor Uw lied!
Ziel, mijn ziel,
Ik hoor het klinken!
Ziel, mijn ziel,
Mijn verdriet
Gaat nu zinken.

X

Mijn lief had blauwe oogen
en een hart van steen,
Mijn lief heeft mij bedrogen:
ik bleef alleen.
Doch geen oogenblik gaat voorbij
of ik denk eraan,
Ach, alles beeft in mij
om dien waan.

XI

Aan SEBESTIJÉN****
Eens danste ik in een Csárda
Op de Puszta te Hortobágy.

De muziek klonk wild, mijn hartstocht steeg
In de Csárda op de Puszta te Hortobágy.

De glazen rinkelden, wijn en passie maakten mij dronken
In de Czárda op de Puszta te Hortobágy.

En o, wel duizend liedjes klonken
In de Czárda op de Puszta te Hortobágy.

Nu zit ik hier en droom
Van de Puszta te Hortobágy.

En telkens welt het in mij op het schoone,
Van de Puszta te Hortobágy.

In een Fata Morgana zweeft mijn gedachte
Naar U, mijn Puszta te Hortobágy.

En naar de lieve Csárda waarin ik danste en lachte
Op de Puszta te Hortobágy.

XII

Gij kunt het nimmer raden
Aan wien ik mijn harte schonk,
Gij kunt het nimmer raden
Met wien ik liefde dronk.

Mijn liedren moogt gij hooren,
Zij klinken blij en luid,
Doch hoe mijn liefde werd geboren,
Dit heb ik niet geuit.

Een zoet geluid verneemt gij immer,
Door de blijdschap die in mij bloeit,
Maar o, gij raadt het nimmer,
Voor wien mijn liefde gloeit.

Indische politiek
Door
Mr. P. Brooshooft.

Waarom het in Atjeh niet vlot.
God zegen' de greep.
Ongeruste senaatsleden.

Ook de lezers van dit tijdschrift, voor zoover zij belang stellen in de indische zaken, zullen zich afvragen, hoe het toch komt dat het zelfs onder dezen gouverneur-generaal, voor wien Atjeh de brug werd tot Buitenzorg, met de onderwerping van dat nu 33 jaar met ons strijdende heldhaftige volk niet wil vlotten.

Het feit zelf staat als een paal boven water. Men leze slechts de brieven der Atjeh-correspondenten van onverdacht-nederlandsch-boulangistische bladen als *Nieuwe Courant* en *Algemeen Handelsblad*, de beschouwingen van Atjehman in het *Vaderland*, van den heer Van de Veluwe in de *Vrijzinnig-Demokraat*, allen onbetwist deskundigen, en geen twijfel zal overblijven aan de waarheid: het Van Heutsz-stelsel te Atjeh maakt bankroet.

Tevergeefs zal men betoogen, dat de oorzaak ligt in de *toepassing* van het stelsel, overdrijving van de boeten en de heerendiensten. Die zoogenaamde overdrijving is bij het boetestelsel onvermijdelijk, want de door beboeting verbitterde kampongs begunstigen weer het verzet tegen het gehate gouvernement, en nieuwe beboeting, onbetaalde politie- en contrôle-diensten, zijn daarvan weer het onvermijdelijk gevolg. Opdrijving van onbetaalde heerendiensten vloeit bovendien noodzakelijk voort uit de pretensie van v. Heutsz, dat hij

Atjeh wil onderwerpen en met wegen doorkruisen op een koopje.

Waar ligt dan eigenlijk de *grondfout* van het stelsel, dat ons nu eindelijk eens van de Atjehramp scheen te zullen verlossen?

Meer en meer ga ik inzien, dat zij is: het volkomen gemis bij zijn ontwerper aan *zin voor menschrecht*.

Onder menschrecht versta ik hetgeen de groote massa der menschen mag verlangen, of liever krachtens de natuurlijke menschelijke zelfzucht *noodig* heeft, voor een begeerlijk bestaan.

Niet slechts physiek maar ook moreel. Heeft de mensch geen voedsel genoeg, dan gaat hij dood of komt tot diefstal, baldadigheid, opstand. Bloeien, naar zijn lust tieren, doet hij in ieder geval *niet*. Met zijn honger naar moreel welzijn is het niet anders. Wordt het bestaan hem door kwellingen, hetzij door hoog gezag hetzij door medemenschen, al te zwaar gemaakt, dan begeert hij het niet meer, of dan weegt althans deze begeerte niet meer op tegen de vrees voor moeilijkheden en gevaren van een verzet, waarbij hij zijn gansche aardsche bestaan kan inboeten.

Deze onhandelbaarheid der menschelijke zelfzucht is taaier dan de taaiste gezags-energie. Opstanden van allerlei aard, tot zelfs van nagenoeg weerlooze slaven, hebben het gedurende de gansche wereldgeschiedenis bewezen. Tóch kunnen krachtige gezags-naturen het niet inzien, wijl de zoo intens door hen gevoelde eigen geestkracht bijna geen plaats laat voor het denkbeeld dat een andere, nóg taaiere, wil zich daartegenover zal stellen.

Ik zou het zóó willen paraboliseeren: op den bodem van het koffertje, dat iedere mensch op zijn levensreis als bagage meekrijgt, liggen stalen veeren - zijn zelflust. Pakt men daarbovenop ál te veel òn-lust, dan kan men, door met geweld op de veeren te drukken, het koffertje wel even gesloten krijgen, maar zoodra men het opent - en dit *moet* om nut van den inhoud te trekken - ploft de geheele santekraam van gezags-onhebbelijkheden, heerendiensten, belastingen, boeten, confiscatiën, politiewillekeur, geweldig naar boven, en de neerdrukker kan beginnen van vorenafaan.

De Atjeh-geschiedenis onder het Van Heutsz-stelsel is de praktijk van deze beeldspraak.

De eminente taktiek van Van Heutsz in den Athjeh-*oorlog* kan ik niet beter en bondiger erkennen, dan met de volgende woorden van ‘Atjehman’ in het *Vaderland* van 8 Februari. ‘Met de benoeming van kolonel Van Heutsz tot gouverneur van Atjeh trad een tijdperk in, waar een strategisch en zooveel mogelijk ook altijd tactisch offensief op den voorgrond werd gesteld. Generaal Bugeaud's devies “la concentration restreinte est une honte et un nonsens” tot het zijne makende, toonde Van Heutsz metterdaad te kunnen, wat hij vroeger reeds gepredikt had te willen, namelijk het onderhouden van een onafgebroken offensief tegen alles, wat zich op Atjeh tegen onzen wil verzette. Door het schitterend succès, behaald met een betrekkelijk geringe troepenmacht gedurende de Pedir-expeditie, de tochten naar Tangsé en die ter Noord- en Oostkust, in de laatste twee der negentiger jaren, ontrukte hij den Atjeschen krijgsman den naam van onoverwinnelijkheid, welke deze zich langzamerhand in onze volksmeening veroverd had, en bewees hij, dat niet zoozeer de groote krijgsmansdeugden van den vijand, als wel gebrek aan deze bij de eigen aanvoering, oorzaak waren geweest van het weinig succesvol voeren van den krijg. En terwijl hij zichzelf dus een naam maakte, die zóó lang in de geschiedenis onzer koloniën met eere zal genoemd worden als wij deze bezitten, en misschien zelfs nog lang daarna, vormde hij tegelijkertijd een school welke, als men op dezen weg blijft voortgaan, nog geruimen tijd op voor onze oorlogsvoering hoogst gunstige wijze moet nawerken. Van Heutsz bezorgde de aanvoering het gezond verstand, hetwelk zij in de laatste jaren met haar zelfvertrouwen verloren had, terug, en opwaarts ging, als noodzakelijk gevolg hiervan, het “moreel” van het geheele leger. Niet in het samentrekken van groote troepenmassa's, welke groote kwetsbaarheid aan logheid paren, maar in de bewegelijkheid van betrekkelijk kleine troepenafdeelingen werd de kracht gezocht. Toen langzamerhand 's vijands legers, om 't zoo eens te noemen, door aanhoudende nederlagen ontmoedigd, zich oplosten in kleinere, elk voor zich strijdende benden, volgden wij onmiddelijk diens voorbeeld na, en tegen den door hoopjes gevoerden guerilla brachten wij den contraguerilla in werking, waarbij minder op het aantal beschikbare

geweren, dan wel op het verrassende en snelle van alle operaties werd gelet.'

Hoe komt het nu dat, niettegenstaande deze uitmuntende oorlogs-taktiek, die toch door Van Daalen werd voortgezet, de Atjeh-pacificatie weer, als een ongrijpbaar schaduwbeeld, verder en verder van ons terugwijkt?

Bovengenoemde 'Atjehman', naar men ziet een groot bewonderaar van Van Heutsz, erkent dit zelf ten volle. 'Zelfs de leek - zegt hij - moet zich afvragen, waar toch, niettegenstaande de zware verliezen, de Atjeher nog steeds zijn vijandig gezinde benden vandaan haalt.' En dan noemt hij als de hoofdoorzaak de slecht begrepen zuinigheid - de *schijn*-bezuiniging, door mij uitvoerig uiteengezet - van den tegenwoordigen landvoogd, die de eer wil inoogsten van met een kleine troepenmacht ook te pacificeeren. '*Onderwerpen*', schrijft hij, 'kon de gen. Van Heutsz Atjeh met een betrekkelijk kleine troepenmacht, geleid door zijn krachtige hand - voor 't *pacificeeren* daarvan echter bleek een zulke onvoldoende'. En aan deze slecht gestyleerde waarheid voegde Atjehman als noot toe: 'Verleden jaar werd, niettegenstaande dit, het 12de bataljon teruggeroepen. Het is waar, door het boven de formatie brengen van pl. 500 man der overige afdeelingen herstelde men die fout, maar waarom haar begaan? Was 't om Nederland te doen zien, hoe men vorderde op Atjeh?'

Deze laatste steek onder water is zeker verdiend en de averechtsche bezuiniging even zeker een gewichtige bijoorzaak van den onbevredigenden gang van zaken te Atjeh. Maar de ondergrond, de psychologische verklaring van het verbazende feit, dat de landvoogd Van Heutsz er toe kan komen zijn eigen mooi werk als Atjeh-gouverneur af te breken, geeft zij toch niet.

Die psychologische verklaring is het gemis aan zin voor menschrecht in het politieke denkvermogen van Van Heutsz. Hij begrijpt niet dat de autoritaire maatregelen, over den Atjeher uitgestort, diens leven zoodanig overladen met ón-lust, dat het zelfs voor dezen geringen inlander minder begeerlijk wordt dan de gevaren van een hernieuwd verzet tegen ons gezag. Voor onbetaalde heerendiensten aan nieuwe wegen - met

name aan den grooten weg naar het Gajoeland - wordt de kleine man afgebeuld, en daarvoor moet wel is waar als rechtvaardiging gelden dat hij zelf van die wegen voor zijn handel etc. nut trekt, maar vooreerst profiteeren niet allen die er aan werken mede, en ten tweede verraadt ook dit argument weer een volkomen negatie tegenover den kleinen inlander van de voor beschaafde staten algemeen geldende oeconomische waarheid, dat men groote openbare werken niet geheel mag laten betalen door het tegenwoordige geslacht, door den westerling niet in den vorm van belasting, door den oosterling niet in den nog hatelijker vorm van onbetaalden arbeid. In westersche staten *leent* men voor zulke werken. Maar een leening voor wegen in Atjeh - groote goden, waar zou de schijn-bezuiniging blijven! De kleine Atjeher moet dus betalen in den vorm van heerendienst. Eerste ónlust.

Tweede ónlust: zonder, of zonder voldoende, schadeloosstelling worden groote brokken sawahs van de bevolking in beslag genomen voor de tram- en militaire wegen.

Derde ónlust: diezelfde wegen moeten door de bevolking worden bewaakt in politiedienst.

Vierde ónlust: bij tekortkoming in deze bewaking, in 't algemeen bij overvallen of roofpartijen door vijandelijke benden, worden geheele kampongs van met ons bevriende Atjehers zwaar beboet. ‘Knijp ze in hun portemonnaie’ werd dit door generaal v. Heutsz genoemd, en hij meende hiermee den steen der wijzen voor de Atjeh-pacificatie te hebben aangegeven, niet beseffende dat ook langs dezen weg de maat van menschen-onlust zou overvloeien, of liever met deze onlust, als nul in 't cijfer, heelemaal geen rekening houdende.

Vijfde ónlust: indien hoofden en bevolking, bij wijze van wraak voor zulke uit vrees aan ons gezag bewezen spionnen- en bewakingsdiensten, door ‘vijandelijke’ benden worden aangevallen, hebben wij geen soldaten genoeg om hen te beschermen (*hier* is de schijn-bezuiniging inderdaad hoofdfactor) en worden zij met hunne bloedverwanten vermoord, hunne huizen verbrand, hunne bezittingen geroofd.

Zesde ónlust: behalve in deze groote zaken worden zij nog in kleinigheden door politie-gezags-wellust op allerlei wijzen getracasseerd, waarvan de heer W. Bosch, als ooggetuige, in

het *Vaderland* van 17 Februari j.l. een tragi-comisch staaltje vertelde, n.l. van een stoeren Atjehschen karrevoerder, die plotseling met een angstig gezicht zijn os aankijkt, met een ruk den wagen tot staan brengt en snel een blikje voor den dag haalt, waarin hij het dier zijn stofwisselings-producten doe afgeven, een en ander wijl de Atjeher wordt 'beboet' wanneer zijn karbouw zulke dingen deponeert op straat!

De onlusten van andere eventueele lasten zijn mij niet voldoende bekend om ze te detailleeren. Men neme ze ongezien als zevende rubriek. Het hoofdgeld van f 6 per man, waarmee de heer v. Heutsz reeds nu den Groot-Atheher de zegeningen van ons bestuur wilde laten vergoeden, is naar men weet door de 2de Kamer geketst.

Deze miskenning van het recht, ook der kleine menschen, op een, zij het nog maar juist, begeerlijk bestaan is naar mijne overtuiging de hoofdoorzaak van het steeds volhardend verzet te Atjeh. De eerzucht van dezen landvoogd om te worden de hersteller van het finantieel evenwicht in Indië, die zeer schoon zou zijn wanneer hij zich ook op economisch terrein den man van kennis en genie toonde die hij was op militair gebied en dus met een breed stelsel voor den dag kwam, in plaats van met peuterige en averechtsche bezuiniging - dit ziekelijk streven doet ook voor Atjeh de deur toe. Terecht zegt bovengemelde schrijver in het *Vaderland*, dat Van Heutsz niet alleen Atjeh tracht te onderwerpen, maar er een soort *wonder* wil doen, n.l. de pacificatie met 'een buitengewoon kleine troepenmacht', en dat hierin de hoofdfout ligt van het gedurende de laatste acht jaren gevolgde systeem. Hij wil hierdoor de bewondering van Nederland, die hem terecht zoo kwistig werd verstrekt als krijgsman, ook wekken door een economisch hervormingstalent, dat hem geheel ontbreekt. En ook aan dat *zuinig* oorlog willen voeren ligt weer ten grondslag dezelfde miskenning van menschrecht als aan zijn geheele politiek, ditmaal zelfs tegenover den soldaat, die hem zijn roem hielp veroveren. Geen Indisch officier kan men tegenwoordig spreken, of hij erkent - en ook alle Atjeh-correspondenten getuigen er van - dat de soldaat te Atjeh thans wordt afgebeuld en dat het 'moreel' van den troep dan ook lang niet meer is wat Van Heutsz zelf er vroeger door

zijn geniale aanvoering van heeft gemaakt. Ook feiten als het weigeren van uitrukken te Makassar en later achterblijven wegens ontbrekende behoorlijke kleeding en schoeisel zijn staaltjes van dit te gering schatten der menschrechten van den soldaat, dit 'zuinig oorlogvoeren', dat een onding is, een zuinigheid die de wijsheid bedriegt. En op Atjeh snijdt de onvoldoende troepenmacht van twee kanten, n.l. door eenerzijds de tevredenheid en het zelfvertrouwen van den soldaat te verminderen, anderzijds afdoende bescherming van onze gedwongen vrienden tegen kwaadgezinden onmogelijk te maken en daardoor de gelederen onzer vijanden telkens weer aantevullen.

De geheele politiek trouwens van dezen landvoogd kenmerkt zich door dat gebrek aan zin voor menschrecht. Op het reeds zoo slecht verzorgde Java door nog grooter inkrimping van staatszorg voor den kleinen man, weigering of vermindering van subsidie aan liefdadigheids-instellingen en armenkolonies. Het meest typische staaltje was wel het besluit van 23 Juli 1905 (later, als blijkbaar al te gek, wellicht op een wenk uit Nederland, weer ingetrokken) om een twintigtal ellendige lepralijders te Pelantoengoen hunne dagelijksche 5 centen voor tabak te ontnemen. Zulke onmeedoogende maatregelen moeten te meer verbazen, wanneer men verneemt dat Van Heutsz als gewoon mensch geen kwaad hart heeft, gevoelig is voor droefheid en meewarig voor ellende. Ik weet het van iemand die hem in zijn staatkundigen arbeid van nabij kent, dat hij alleen in de *politiek* zoo onmeedoogend is. Hem moet dus de waan van op *deze* wijze het Gezag te kunnen hoog houden en Indië's finantieel bankroet te kunnen voorkomen wel sterk hebben aangegrepen, om den gouverneur-generaal te maken tot eene geheel afwijkende soort van den *mensch* Van Heutsz.

* * *

Een verschijnsel van zijn gemis aan zin voor menschrecht waren ook zeer zeker zijne circulaires van 25 Nov. 1904 en 7 April 1905, om de ambtenaren van Binn. Bestuur, op straffe van nadeel in hunne carrière, aantesporen om de schroef

der reeds zoo nijpende en onbillijke bedrijfsbelasting nog wat sterker aantedraaien. Om te doen zien, hoe gevaarlijk zulk een wenk was voor de belangen alweer van den kleinen man, wil ik eens de curieuze wijze uiteen zetten waarop de aanslag in deze belasting wordt....*benaderd*.

De wettelijke techniek is nog zoo slecht niet. Voor iedere contrôle-afdeeling benoemt de resident een 'commissie', in den regel samengesteld uit den contrôleur, den wedono of assistent-wedono, en een of meer bijloopers, hetzij ambtenaren, hetzij partikulieren. De commissie laat zich voorlichten door de desahoofden. Den aanslag zullen wij straks bekijken. Een kohier daarvan wordt door de commissie opgemaakt in duplo; de kolommen en inrichting zijn nauwkeurig bij circulaires vastgesteld. Elke belasting-schuldige wordt er met naam, woonplaats, bedrijf en belastingcijfer op vermeld. De belastingschuldigen kunnen bij de commissie, die zooveel mogelijk in de betrokken desa of wijk hare vantevoren bekend gemaakte zittingen houdt, hunne bezwaren tegen het bedrag van aanslag inbrengen, waaraan al of niet gevolg wordt gegeven. Ook na vaststelling van het kohier kan de schuldige nog gedurende een maand bezwaren inbrengen bij het hoofd van plaatselijk of gewestelijk bestuur (ass.-resident en resident). Het hoofd van plaatselijk bestuur zelf kan aanmerkingen maken op de belastingcijfers. Hij zendt het van de commissie ontvangen kohier aan den resident door, met de eventueel ontvangen bezwaren of persoonlijke bemerkingen. De resident neemt hiervan zooveel notitie als hij oirbaar acht en stelt het kohier definitief vast. Alleen wegens verkeerde toepassing of schending der wettelijke bepalingen bij beslissing over de bezwaren is hooger beroep op den Gouv.-Generaal toegelaten. Éen exemplaar van het kohier wordt gezonden aan het hoofd van plaatselijk bestuur, één blijft er op het residentie-bureau, en een algemeene legger van de kohieren in het geheele gewest wordt gezonden aan het departement van flnantiën. Ieder desa- of wijk-hoofd krijgt een afzonderlijk kohier voor zijne desa of wijk. Iedere belastingschuldige krijgt een belastingbiljet, volgens voorgeschreven model, met een staat van te doene betalingen op de achterzijde. De aanslag moet zooveel mogelijk klaar zijn op 31 Maart, maar het wordt meest April, want in dat eerste

kwartaal hebben de controleurs, behalve al hun ander schrijfwerk, tournées enz., nog den aanslag van hoofdgeld en rijtuigbelasting, bemoeiingen met de patent- en personeele belasting, benevens het in orde maken van een aantal jaarstatistieken over het vorige jaar. In April dient men echter klaar te komen, want in Mei moet weer worden begonnen aan de landrenteleggers. Het desahoofd int de belasting en stort haar bij den ondercollecteur. Vóór het eind des jaars moet alles binnen zijn; voor hetgeen dan door hem nog niet is gestort wordt hij belast met 10% boete, die hij maar moet zien te verhalen op de belastingschuldigen.

Dit alles is vrij rationeel. In de *techniek* der belasting zal eene herziening - die volgens verklaring van minister Fock aanhangig is - dan ook weinig verandering behoeven te brengen. Het bezwaar ligt in de moeilijkheid van aanslag en in het belastbaar minimum.

Die moeilijkheid van aanslag kan men zich voorstellen, wanneer men nagaat dat moet worden belast voor minstens 50 bedrijven en bedrijfjes; dat sommige hiervan niet meer verdienste geven dan eenige centen per dag, meestal zeer ongeregeld en verschillend, terwijl andere slechts worden uitgeoefend op periodieke tijdstippen, bijv. enkel op pasardagen; dat eindelijk bij verreweg de meeste helpers of knechts werkzaam zijn, die een zeker deel der opbrengst krijgen al naar hun arbeid en ook weer in de bedrijfsbelasting moeten worden aangeslagen. Ik zal eenige dier bedrijfjes noemen, waarbij men in aanmerking neme dat landbouwers en hunne bepaalde helpers (bijv. padi-snijdsters) *niet* onder deze belasting vallen. Er zijn dan: waronghouders (kleine eetstalletjes), rondventers, geldwisselaars, geldschieters, karrevoerders en verhuurders, prauwvoerders en verhuurders, goud-, zilver-, koper-, wapenen ijzersmeden, timmerlieden, houtsnijders, meubelmakers, krissenscheedemakers, wagen- en karremakers, zweepmakers, batikkers, kleermakers, pajongmakers, schoenmakers, leerlooiers, zadelmakers, lederbewerkers, hoornbewerkers, metselaars, steenhouwers, kalkbranders, potten-, pannen- en steenbakkers, touw-, zeil- en nettenmakers, rottan-, bamboe- en mandenvlechters, bereiders van copra, idem van klappersuiker, bereiders van arèn-ruiker (uit eigen of in 't wild groeiende arèn-palmen),

houtskoolbranders, grassnijders, houthakkers, visschers, olieslagers, inzamelaars van boschproducten, en andere die ik mocht zijn voorbijgegaan, waaronder ook de meer voorname beroepen als van dokters djawa, vaccinateurs etc. En, zooals gezegd, bij de meeste dezer bedrijven zijn nog weer helpers en knechts, gedeeltelijk tegen vast loon, maar gedeeltelijk ook tegen loon naar arbeid, zooals de dragers van potten en pannen, de grassnijders, de vervoerders, opkoopers en wederverkoopers van visch, sjouwers, koelies voor allerlei diensten etc. etc.

Behalve deze hoofdbedrijven en bedrijfjes heeft men nog de moeilijkste voor een belastingaanslag: de nevenbedrijfjes. De huisvrouw van een landbouwer bijv. krijgt in de tweede helft des jaars geen cent meer van haar man, omdat hij die laatste zes maanden voortdurend in de penarie zit voor de betaling van landrente en hoofdgeld. Zij moet niettemin centen hebben voor het huishouden, al is er ook padi in de loemboeng, voor olie, trasi, zout, toespijs bij de rijst, lombok, tabak, sirih, gambir en wat daar meer voor kleine levensbehoeften zijn in een Javaansch landbouwers-, dus niet bepaald bedelaarshuis. Dat gaat zij dan zelf zien te verdienen, laat de kinderen over aan hun lot of aan een buurvrouw, gaat boschproducten verzamelen, padi-stampen voor loon, op passadagen met een eettafeltje staan, zout of gestampte rijst of andere dingen in 't klein verkoopen. Een ijverig desahoofd - en de landvoogdcirculaires zullen de controleurs wel drijven om dezen ijver nog te prikkelen - zal niet nalaten zulke moedertjes optegeven voor bedrijfsbelasting. Sla deze menschen nu maar eens aan; gij kunt even goed zeggen dat zij in die 26 weken gemiddeld f 1 als dat zij 50 centen 's weeks verdienen. En is het f 1, dan zijn zij boven het minimum van f 25 's jaars, worden dus aangeslagen. Had men aangenomen dat zoo iemand slechts 95 cents per week verdiende dan was zij *beneden* het minimum gebleven!

Maar ook van *vaste* bedrijven is de moeilijkheid van den aanslag dikwijls groot. Hoe zal men schatten wat een vrouwtje verdient die met een kleine warong of een snoeptafeltje staat, of een rondventer, of de vrouw die met een laag tafeltje vóór zich den passargangers een kwartje voor 24½ cent inwisselt, of visschers met hunne afwisselende, in sommige jaargedeelten

geheel uitblijvende, verdiensten, of koelies, inzamelaars van boschproducten, grassnijders etc. etc.

Het is eenvoudig: God zegen' de greep.

En daarom juist zijn zoo ergerlijk die kabinetsbrieven van te Batavia of Buitenzorg in hoogheid gezeten heeren, die geen flauwe notie hebben van wat er in dit kleine volks-leventje omgaat, en toch maar in den blinde de residenten aanschrijven van die sukkels zooveel mogelijk centen bij elkaar te schrapen. Zoo deed o.a. de heer Van Lansberge, vroeger attaché, gezantschaps-sekretaris, raad van legatie, zaakgelastigde, ministerresident te Madrid, St. Petersburg, Parijs, Londen, Brussel, en de hemel weet waar en wat meer, en om al deze geldige redenen (er werden nog minder plausibele genoemd) gouverneur-generaal van Ned. Oost-Indië geworden. Deze bekwame europeesche diplomaat schreef voor de variatie den 7den Januari 1878 eens aan de residenten op Java, naar aanleiding van een nieuwe ordonnantie op de bedrijfsbelasting, waarbij de minimum-*aanslag* werd gesteld op f 1, dus ieder bedrijfscharrelaartje werd geschat op een minimum-inkomen van f 50 's jaars (de belasting bedraagt 2%) het volgende:

'De stand der loonen op Java en Madoera is zoodanig, dat *ieder* die een handel, beroep, bedrijf, handwerk, ambacht of nering uitoefent wel minstens f 50 's jaars zal verdienen.' En om er nog wat klem bij te zetten voegde hij er aan toe: '*Er kan geen sprake van zijn*, den aanslag op 90 cents per jaar te stellen.'

Zouje nu zoo'n vent, die daar uit de arrogantie der europeesche hoven naar Buitenzorg komt waaien en zulke tastbare leugens neerschrijft over de verdiensten der kleine Javaantjes, alleen om die stumpers een 50 centen 's jaars meer voor de schatkist te kunnen afnemen - zou je hem niet...maar de man is onlangs gestorven, en wij laten hem over aan de rust van het graf. Dat echter zijne bewering *onwaar* was, is zeker, want vraag er ieder desahoofd maar naar, en zelfs iederen controleur die wat voor den kleinen man voelt en onderzoekt, en zij zullen u verklaren dat met sommige bedrijfjes niet meer wordt verdiend dan f 12, f 14, f 20 's jaars. En al die sukkels werden, op bevel van den europeeschen diplomaat, 14 jaar lang voor een minimum van f 1 aangeslagen in de

bedrijfsbelasting, betaalden dus 5 tot 10 procent van hun miniatuurinkomentje. De wereld schreeuwt veel over de groote daden van onrecht, doch zulke kleine ongerechtigheden zijn maar al te veelvuldig en gaan onopgemerkt voorbij.

In 1892, na een voorbereidende circulaire van...1889, werd het onrecht afgeschaft. Geen minimum-*aanslag* meer, doch een minimum-*verdienste* van f 25, beneden welke *niet* aangeslagen wordt. Dit minimum is zeer zeker nog te hoog. Menschen beneden een jaarlijksche verdienste van f 50 behoorden daarvoor geen belasting te betalen en men kan het hierdoor voor de schatkist te derven voordeel grootendeels terugwinnen door inkomens van f 200 te belasten met 3%, van f 400 met 4%, van f 500 en hooger met 5%. Hoe dit zij, den G.G. Pijnacker Hordijk komt de eer toe, ook ten deze zich een der weinige tegenover den inlander loyale landvoogden te hebben getoond, en aan het onrecht van v. Lansberge een einde te hebben gemaakt.

Hoezeer steekt daarbij af de houding van den tegenwoordigen gouv. generaal, die reeds een maand na zijn optreden de residenten aanspoorde, voor hoogeren aanslag der bedrijfsbelasting te zorgen, **vooral** der meergegoeden (dus de mingegoeden werden *niet* uitgezonderd) en een maand of vier later er nog eens dunnetjes overheen kabinetbriefde, met deze merkwaardige slotwoorden: ‘Dat de wijze, waarop deze uiterst gewichtige aangelegenheid door de bestuursambtenaren zal worden behartigd, van invloed zal behooren te zijn op de beoordeeling van hun geschiktheid voor den hoogeren rang en van hun ijver en toewijding, in verband met de hun periodiek toetekennen traktementsverhooging.’

Legt men deze bedreiging uit Buitenzorg, dat zij in hunne promotie en bezoldiging zullen worden getroffen, naast de boven door mij geschetste moeilijkheid, ja bijna onmogelijkheid, voor de controleurs om het juiste inkomen vooral der kleine neringdoenden te schatten, dan zal men gevoelen welk een ongunstigen invloed zulk een aanschrijving van een Gouv. Generaal moet hebben op hun loyalen wensch om menschjes, omtrent wier verdiensten zij weifelen tusschen f 24 en f 26, maar liever te begrooten op f 24, omdat zij anders wellicht, bij hun schamel inkomen, heelemaal ten onrechte door bedrijfsbe-

lasting zouden worden getroffen. Want de circulaire van 7 April 1905 zegt ook uitdrukkelijk en verbolgen: ‘zelfs moet het voorkomen, dat hier en daar personen, die in de termen der belasting vallen, van de betaling daarvan geheel vrij blijven.’ Met andere woorden: zoo gij twijfelt tusschen boven of onder de f 25, zeg dan *boven*, of ik zal u wel vinden.

Minister Fock heeft deze circulaire in de Kamer trachten goed te praten door het voortestellen alsof de landvoogd alleen bedoelde de ambtenaren, die *tegen de bepalingen* aanslaan, te straffen. In mijne ‘*Aanteekeningen op het Indische begrootingsdebat*’ (*Beweging* van Januari j.l.) toonde ik reeds aan, dat dit niets was dan drogrede. Van de ‘bepalingen’ is hier geen sprake. Iedere controleur weet wel, dat hij zooveel mogelijk moet aanslaan op 2% en geen inkomens beneden de f 25; de aanschrijvingen behoefden hem daarop niet te wijzen en konden dit ook niet *bedoelen*. Maar de regeering weet, dat het in de praktijk meestal ondoenlijk is het juiste inkomen te schatten, en dikwijls zelfs om de al- of niet belastbaarheid vast te stellen, en bij deze haar bekende moeilijkheid van aanslag kon de *bedoeling* der circulaire alleen zijn: indien gij twijfelt, neemt het hoogste.

Tegenover doodarme stumpers is dit een stelregel, die ik liever niet zal qualificeeren.

* * *

En toch, bij al dit jammerlijk besparen van stompjes kaars, blijkt het nu wel duidelijk dat de gouverneur-generaal Van Heutsz de indische finantiën *niet* zal redden. Heel wat ongeruster dan in de Tweede Kamer, waar men vrij algemeen het vertrouwen had uitgesproken dat deze landvoogd, nu hij al verscheidene millioenen (schijnbaar) had bezuinigd op de indische begrooting voor 1906, het varken wel heelemaal zou wasschen, klonk de toon omtrent de finantieele toekomst aan de andere zijde van het Binnenhof.

De reden van deze onrust was, dat de minister van finantiën, na de behandeling der indische begrooting in de Tweede Kamer, bij de debatten namelijk over de staatsbegrooting, de alarmeerende verklaring had uitgesproken dat de z.g. ‘resti-

tutiepost' (dat is de jaarlijksche rente en aflossing van Indië's aandeel in de voor nederlandsche rekening aangegane leeningen van 1883 en 1898, op de indische begrooting bekend als 'rentepost', op de nederlandsche als 'restitutiepost', tot een gezamenlijk bedrag voor 1906 van f 3.863.000) '*nu juist niet mag worden gerekend tot de soliedste der nederlandsche* '*middelen*'.

Dit is inderdaad voor de conservatieve school, die geen cent der op het eerst kaalgeplukte Indië gelegde schuld wil laten vallen, een hard gelag. Niet slechts dat minister Idenburg bij het 'cadeau' aan Indië van 1905 alles nu voor goed vereffend had verklaard, maar bij de behandeling der indische begrooting voor 1906 in de 2de Kamer had de geheele Van Heutsz-linie, met den nieuwen minister van koloniën als commandant en chef en den heer de Waal Malefijt als tamboer-majoor, gejuicht, wijl door de bezuinigings-energie van dezen landvoogd Indië nu zichzelf zou gaan bedruipen. De minister van Koloniën rekende daar voor, dat de *gewone* uitgaven tegenover de *gewone* inkomsten geen noemenswaard tekort - nog slechts f 849.000 - meer gaven; nagenoeg alle geachte sprekers begonnen of eindigden hunne rede met een 'hulde' voor dit knappe stuk werk; de Waal Malefijt bewees bovendien, dat de eigenlijke legeruitgaven ad f 26.400.000 grootendeels moeten worden beschouwd als 'politiekosten', dat de indische inkomsten van 1867 tot heden zijn gestegen van 122 tot 149 millioen, en dat reeds dit feit alleen (immers wat beteekenen hiertegenover de nog veel hoogere uitgaven?) ons met den Duitschen keizer 'das schwarz Sehen' moet doen 'afschudden', en manmoedig uitroepen 'Das Ziel erkannt, die Kräfte gespannt!' En na zulke toasten, voor welke Malefijt door de *Standaard* terstond werd gehuldigd als de zieleherder, die het troostelooze Nederland omtrent zijn ziek indisch (stief)kind afdoend kwam geruststellen - na zulke heerlijke leerredenen hoort men opeens den leider van het Kabinet betwijfelen, of Indië zelfs nog wel goed zal zijn voor behoorlijke aflossing en rente zijner in 1883 en 1898 'eerlijk' aangegane schuld, aangezien immers de in 1905 ten behoeve van Indië geleende 40 millioen voor 14 millioen strekten om aan Nederland te voldoen den achterstand over 4 jaren van deze schuld en Nederland dus eigenlijk zichzelf had betaald.

De klachten hierover van onze hoogmogenden, die wel weten dat nieuwe hulp aan Indië voor Nederland beteekent belasting-verhooging, en dat belasting-verhooging in de eerste plaats zal moeten neerkomen op de bezitters, waren bijna aandoenlijk.

Reeds terstond in de afdeelingen begonnen de jeremiaden.

'De minister' - zoo boetpredikte het voorloopig verslag - 'heeft volgens onderscheidene leden te veel nadruk gelegd op den restitutiepost van Indië, waaromtrent hij had gezegd dat dit "betaling is aan ons zelf." Dit gezegde achtte men niet geheel helder; het zegt te veel of te weinig, want het is niet de eenige restitutie die Indië verschuldigd is. Er is nog eene restitutie voor marine, eene voor landbouw, eene voor cadetten te Breda, enz. Waarom spreekt men nu alleen van ééne restitutie (misschien om de heeren niet geheel wanhopig te maken? P.B.)? Maar het is ook onjuist. De financiën van moederland en van koloniën zijn gescheiden (in den tijd der batige sloten waren zij één P.B.), en er is geen sprake van, dat Indië niet zoude moeten terugbetalen (maar de vraag is of Indië *kan.* P.B.) Men behoorde echter goed boek te houden en terug te vragen (ja, vragen staat vrij P.B.). Komt er dan een tekort, dan komt *later* de vraag, hoe in dat tekort te voorzien. Maar men mag niet zeggen: de toestand is slecht, want wij krijgen de restitutie niet.'

Op deze deftige circumlocutie van het meer eenvoudige 'hebben is hebben en krijgen is de kunst', repliceerde de minister in zijne memorie van antwoord:

'Wat de ondergeteekende gezegd heeft omtrent den restitutiepost van Indië is inderdaad niet overdreven. De woorden: "de toestand is slecht, want wij krijgen de restitutie niet" zijn door hem niet gebezigd; evenmin andere woorden van gelijke strekking. Zoo dikwijls de finantieële toestand (van Nederland) door den ondergeteekende ongunstig werd genoemd, is zulks toegelicht door te wijzen op het feit, dat in de laatste jaren de gewone uitgaven zóóveel sterker zijn toegenomen dan de gewone ontvangsten, dat langzamerhand voor den toestand, dat een deel der zoogenaamd buitengewone uitgaven door gewone middelen werd gedekt, in de plaats is getreden de toestand, dat zonder versterking der middelen in een reeks

van jaren de gewone inkomsten zelfs de gewone uitgaven niet meer zullen dekken. En in verband daarmede werd er op gewezen, dat deze min gunstige staat van zaken mede toe te schrijven is aan de omstandigheid, dat de begrooting is bezwaard met de annuïteit van eene leening (van 1905) die voor een belangrijk deel heeft gestrekt om Indië in staat te stellen aan het Moederland te betalen wat voor rente en aflossing van leeningen en voor rente van vlottende schuld feitelijk nog verschuldigd was, doch over de jaren 1902 tot medio 1905 door Nederland reeds als gewone inkomst was in ontvangst gebracht. Het betoog van den ondergeteekende in deze strekte om te doen uitkomen, dat de wijze waarop Indië het verschuldigde heeft betaald de niet onbevredigende uitkomsten der (Nederlandsche) diensten van de laatste jaren in een minder gunstig licht plaatst, aangezien toch de inkomsten, door het moederland verkregen uit de opbrengst van een leening waarvan het zelf de rente en aflossing betaalt, behooren te worden aangemerkt als *buitengewone* inkomsten en het bedrag daarvan dus bij eene becijfering der uitkomsten van den *gewonen* dienst in aftrek dient te worden gebracht. Ook is allerminst door den ondergeteekende gezegd dat op de restitutieposten in de toekomst niet te rekenen zou zijn. Den raad, in de Tweede Kamer gegeven[1)] om deze posten onder de "dubieuse debiteuren" te boeken, heeft de ondergeteekende afgewezen, wijl die posten op wetten berusten en de minister van financiën dus verplicht is ze onder de middelen optenemen; alleen heeft hij er op gewezen dat de voorzichtigheid medebrengt om, nu Indië reeds weder voor een belangrijk bedrag debet staat, rekening te houden met de mogelijkheid van eene herhaling van hetgeen ten vorigen jare is geschied. Uitdrukkelijk is daarbij gevoegd, dat de minister van finantiën als zoodanig met zulk een herhaling allerminst ingenomen zoude zijn en daartoe zijne medewerking even noode zou verleenen als zulks waarschijnlijk door zijn ambtsvoorganger is geschied, wat evenwel niet wegneemt dat, mocht Indië wederom, gelijk in voorafgaande jaren, door rampen en tegenspoeden worden geteisterd - en hoe die ten allen tijde dreigen, werd nog

1) Door het knappe jonge kamerlid Patijn. P.B.

dezer dagen door berichten van ginds herinnerd - de besliste noodzakelijkheid zoude kunnen blijken om de kolonie andermaal een schuld aan het moederland kwijt te schelden. Op kwijtschelding van schuld toch komt daadwerkelijk neer wat in 1905 heeft plaats gehad.'

Zoo steekt dan door de struiken langzamerhand de kop van den struisvogel heen, en zal hij tegen wil en dank zien wat er in zijne nabijheid plaats grijpt. Dat eene nieuwekwijtschelding van schuld, zegge van opgeloopen onbetaalde renten over 1883 en 1898, benevens nederlandsche voorschotten der in Indië dringend noodige contanten, zeer mogelijk is, werd nu door den premier-minister zelf erkend. De halfheid ook weer van dit 'confiteor,' dat namelijk de oorzaak zou liggen in onvoorziene rampen en tegenspoeden (watersnooden en dergelijke) laat ik nu daar. De Meester weet waarschijnlijk wel beter, maar voor het verstokte, eigenzinnige Nederland, vooral voor het blinde conservatisme der Godins c.s., kan nu eenmaal door een minister niet worden gezegd, dat het afschuwelijke verleden van diefstal en uitputting, naast de hardnekkige weigering om zelfs thans Indië krachtig op te heffen, reeds zonder meer tot de gevreesde insolvabiliteit *moet* leiden. Het is al veel, dat Idenburg's wiegelied van het 'eens en vooral' afgedane hulpbetoon en de triumfzangen over de door het Van Heutsz-stelsel glorende hoopvolle toekomst door de verstandige waarschuwing van onzen eersten minister nu feitelijk zijn tot zwijgen gebracht.

Maar men begrijpt de verbolgenheid, door zulk een koudwaterstraal op hunne deftig-conservatieve hoofden bij de leden der Eerste Kamer opgewekt. Vooral de heer Godin de Beaufort was ziedend. Hij onthaalde in de zitting van 1 Februari den minister van finantiën op een formeele strafpredicatie, sluitende met het besliste verbod 'om den restitutiepost van 38 ton als *buitengewone* inkomst te beschouwen' en met den koppigen eisch '*te zorgen dat die wordt voldaan*.'

De heer Van Nierop, schoon evenzeer geërgerd, schikte zich in het onvermijdelijke. Mocht, zoo besloot hij (31 Januari), de restitutiepost dit jaar onverhoopt *weer* niet kunnen geïnd worden, dan zal de vraag moeten worden overwogen of Nederland niet verstandiger zal doen ze niet meer onder de 'middelen'

voor de nominale waarde optenemen en de gaping op een andere wijze aantevullen. Toch vleide ook hij zich nog met de zoete hoop, door den minister van koloniën opgewekt met zijne verklaring, dat de indische begrooting voor 1906 zoo goed als sluitend zou zijn en dus de tijd der tekorten geëindigd. Het onzinnige dezer legende heb ik in mijne artikelen *Schijnbezuiniging* en *Aanteekeningen op het indische begrootingsdebat* voldoende aangetoond, om er hier geen woord meer aan te verknoeien.

De Amsterdamsche burgemeester Van Leeuwen beaamde volkomen, dat de kans om van de indische kaalgeschoren huid nog den restitutiepost afteschrappen allergeringst is, legde er bovendien nogeens den nadruk op - wat ook ik herhaaldelijk heb beweerd - dat wanneer Indië moet gaan leenen, *Nederland* voor het bedrag aansprakelijk blijft, zelfs al heeft de schuldeischer uitsluitend met Indië's eigen waarborgen genoegen genomen, daar wij immers onze kolonie, zoo zij insolvent wordt, tóch niet kunnen laten verloren gaan; en kwam dan tot deze even scherpzinnige als nieuwe conclusie: ‘Het is daarom een absolute noodzakelijkheid, dat de Minister van Koloniën al het zijne doet om het evenwicht tusschen de inkomsten en uitgaven van Indië te herstellen’.

M.a.w.: alweer de bekrompen bezuinigings-politiek-Van Heutsz.

Verbazend noem ik het, dat in ons geheele hoogerhuis - en ook bijna niet in het lagerhuis - geen enkel man schijnt te zijn met genoeg gezond verstand, om te begrijpen dat het stelsel-Van-Heutsz, wel verre van de indische finantiën te redden, bezig is ze hollend achteruit te brengen. Zou men willen gelooven dat geen dier heeren, die zoo doodsbenauwd zijn over een tijdelijke of duurzame stremming in dat nederlandsche schuldpostje, belang heeft getoond in de vraag, of de ± 3 millioen, die Idenburg's **wet** heeft bestemd voor ‘verhooging van het economisch peil der inlandsche bevolking’, en op welker continuatie in volgende jaren hij zijn - wel is waar akelig wankelend - gebouwtje van Indiës verdere self-help opbouwde, of dat geld werkelijk door den gouverneur generaal ten behoeve van Indië is *besteed?* Uit de Indische

bladen werd bekend, dat dit *niet* het geval is, evenmin als met het rentelooze voorschot van *f* 2.185.000, dat in 1904 ook door de *Wet* voor oeconomische maatregelen in Indië werd bestemd, maar bij de begrooting van het volgende jaar eenvoudig weer teruggenomen. Ik erken, dat die bagatellen niets beteekenen tegenover Indië's ontzachelijke behoeften op ieder gebied, maar hunne *bedoeling* was dan toch, een begin te maken met de economische opheffing, die Indië verder zelf met geleend geld zou kunnen voortzetten, om aldus na verloop van jaren wellicht nog solvabel te worden.

Welnu, deze volslagen negatie door den landvoogd van den hem door de **Wet** voorgeschreven weg, een pendant zijner handelwijze met de gelden reeds voor drie jaren ook door de **Wet** bestemd voor kostelooze geneeskundige behandeling van lagere inlandsche ambtenaren, heeft bij de heeren der overzijde van het Binnenhof geen enkel protest uitgelokt, maar *wel* dringen zij aan op maar steeds straffer bezuiniging, om toch het onmiddelijke voordeeltje van Neêrland's restitutiepost niet in gevaar te brengen.

Is bekrompener opvatting van wetgevers-contrôle denkbaar? Is het niet bijna onbegrijpelijk, dat geen dier welopgevoede en ontwikkelde mannen inziet, dat men bezig is het paard achter den wagen te spannen, dat geen solvabel maken van Indië meer mogelijk is zonder krachtig en stelselmatig voor zijne economische opleving *thans* Nederlandsch geld beschikbaar te stellen; dat Nederland, bij het nu gevolgde stelsel van starre bezuiniging, putteluttige belastingen en dure expeditiën, onherroepelijk jaar op jaar nog veel meer, maar dan geheel improductief, zal moeten bijpassen, na eerst noodgedwongen dien rentepost te hebben zien verdwijnen, welks schrapping de Tweede Kamer met zekere Schadenfreude aan den sociaal-demokraat Van Kol weigerde, maar over welks dreigend verlies Godin de Beaufort zich thans terecht ongerust maakt?

Deze heeren doen mij denken aan den in zijne folie morale verstarden Don Juan, die tot het laatst de dringende vermaningen van den ‘steenen gast’ beantwoordt met een overmoedig

‘*weg, weg mit Frömmeleien*,

maar als eenmaal de koude hand hem heeft gegrepen, en het

> '*jetzt ist dein Ende da!*'

hem in de ooren schalt, vertwijfeld roept:

> '*Ha, welche Schlünde öffnen sich*,
> *Geister umschwirren mich fürchterlich!*
> *Wer rettet mich! Wer retlet mich!*
> *Dort gähnt ein offnes Grab*.'

Ook Nederland zal door zijne taaie koloniale zonden eenmaal worden gesteld voor een geopend graf.

Boeken, Menschen en Stroomingen

De kleine Johannes, tweede en derde deel.

I

Frederik van Eeden leeft in het besef dat wij menschen aan meer dan één wereld deelhebben. Toen hij, een jonkman, *De Kleine Johannes* dichtte, bevolkte hij de natuur met elfen en gnomen die zich Johannes tot een kameraad maakten. Nu hij, een man geworden, weer over Johannes schrijft, is die verhouding blijven voortbestaan, maar - Johannes is op het tweede plan geraakt. De nieuwe schepping van Van Eeden is Markus, en Markus is niet de kameráád van elf of godheid, maar niet onduidelijk wordt te verstaan gegeven dat deze scharenslijper tevens een godheid *is*.

Met volle recht kan men de twee toegevoegde deelen noemen *De God-mensch Markus;* ja, alleen door dat te doen is men zeker het werk te zien zooals de schrijver het bedoeld heeft en het billijk te beoordeelen.

* * *

Er volgt uit het pas gezegde dat Markus niet een geleigeest van den kleinen Johannes is, op dezelfde wijze als vroeger Windekind dit was geweest. Windekind was een geest, die voor de fantasie met een soort libelle-gestalte bekleed werd. Van Johannes' menschelijkheid kon hij onze aandacht niet aftrekken. Maar Markus is een mensch, en die bovendien door de hem toegeschreven goddelijkheid bizonder moet wor-

den opgemerkt. Hij treedt altijd Johannes voor en boven hem uit. Hij vereenigt in zich al de krachten die den schrijver tot zijn werk bewogen hebben. Hij is, door zijn enkele verhouding tegenover al de groepen die in het boek voorkomen, het oordeel dat over die groepen de schrijver gezegd wil hebben. Hij allereerst, is, zonder medehulp van het overleggend vermogen, Van Eeden uit het hart gegroeid; en hij heeft zich, neven al de personen en toestanden die zijn wereld bevolken, den kleinen Johannes gekozen, opdat, in zijn reis over de aarde, zijn god-menschelijkheid niet zonder menschelijk geleide zou zijn.

* * *

Wanneer men deze geheel omgekeerde verhouding tusschen Johannes en zijn geleider goed begrepen heeft, dan denkt men er niet aan het tweede werk als een voortzetting van het eerste te beschouwen. Het is dat slechts schijnbaar. In werkelijkheid is het een op zichzelf staand verhaal, waarin eenvoudig sommige personen van het eerste zijn bijbehouden.

II

Toen Van Eeden *De Kleine Johannes* - het oorspronkelijke werk - geschreven had, voegde hij er enkele bladzijden aan toe die zijn naaste vrienden niet konden goedkeuren. Met het zevende hoofdstuk was het boek geëindigd. Johannes had den Dood verzocht hem mee te nemen: bij het lijk van zijn vader had hij Pluizer overwonnen en hij wilde terug naar Windekind; dat kunt ge enkel door mij, had de Dood gezegd; maar meenemen wou hij hem niet. ‘Gij hebt de menschen lief, Johannes. Gij wist het niet, maar gij hebt hen altijd lief gehad. Gij moet een goed mensch worden. Het is een schoon ding een goed mensch te zijn.’ - ‘Ik wil niet’ - zei Johannes - ‘neem mij mede....!’ En de Dood weer: ‘Het is niet zoo. Gij wilt. Gij kunt niet anders.’ - Als de Dood was heengegaan, en Johannes bij het bed van zijn vader achterbleef, was het boek wezenlijk geëindigd. Maar in een laatste hoofdstuk verscheen over de zee een gestalte die tot

nu toe niet was opgetreden. Een nieuwe geleider die de gedaante van een mensch had, en die op de vraag of hij Jezus, of hij God was, het niet loochende, maar alleen zei: noem die namen niet. - Het was niet enkel dat dit toevoegsel onnoodig leek (daar Jezus toch immers niets zei dan wat ook de Dood gezegd had: ga naar de menschheid) maar het was (en dit leek me onvergelijkelijk veel belangrijker) dat alle in het boek optredende gestalten tot nu toe natuurlijk hadden gesproken, en deze laatste het deed in bijbeltaal.' - 'Noem die namen niet,' zeide de gestalte; 'zij waren heilig en rein als priestergewaden en kostelijk als voedend koren, doch zij zijn tot draf geworden voor de zwijnen en tot narrekleederen voor de dwazen.' - Dit was bijbeltaal. En al zou deze Jezus werkelijk de Jezus uit den Bijbel zijn, dan kwam hij hier toch niet in zijn historisch wezen, zoodat bijbelwoorden als meer waarschijnlijk dan andere hem moesten worden in den mond gelegd: hij, die in die woorden zelf het gebruik van zijn bijbelnaam weigerde, kwam en moest spreken als iemand van tijdelooze beteekenis. - Er verried zich, door dat laatste hoofdstuk, een Van Eeden die anders dan de schrijver van *De Kleine Johannes* was, een Van Eeden die een ideaal van verhevenheid in zich had, dat niet door de bewegingen van een verheven ziel, maar door de gevoeligheid voor een zekere orde van verheven woorden werd ingegeven. Dat was het wat wij niet konden goedkeuren, en de vraag werd of Van Eeden erin slagen zou aan zijn gevoel van verhevenheid een zulke uiting te verzekeren, dat men er werkelijke verhevenheid niet aan ontzeggen kon.

* * *

Ik behoef niet te herhalen dat de werkelijke verhevenheid van verschillende geschriften, sintsdien door Van Eeden als verheven bedoeld, door mij niet wordt toegegeven. Tot de twee deelen die de voortzetting van *De Kleine Johannes* heeten, verhoud ik mij anders: ik erken niet zonder meer hun verhevenheid, maar ik erken hun werkelijkheid.

* * *

Dit is, naar mijn meening, de eenige eisch die aan een kunstenaar gesteld mag worden: dat hij zich verwerkelijkt. Wat voor stof ook de zijne is, onder zijn handen vandaan komend kan ze een leege huls of een vol lichaam zijn. De grens is misschien moeielijk aan te wijzen, maar er zijn oogenblikken dat men zegt: ze is vol, en er blijven er dat men uitroept: hoe leeg. Daaraan bestaat nu, vind ik, geen twijfel, dat, in zijn geheel genomen, deze nieuwe arbeid vol en niet leeg is, de verwerkelijking van Van Eedens mannelijken leeftijd, evenzeer als zijn oorspronkelijk boek de verwerkelijking was van zijn jeugd.

III

Ik zei zooeven dat het nieuwe verhaal geen voortzetting van het oude is. Toch is het zóó onmiddelijk de voortzetting van het straks besproken toegevoegde hoofdstuk, dat men met de lezing niet beginnen kan tenzij men dat hoofdstuk kent. Merkwaardig: het is de onmiddelijke voortzetting juist van dát hoofdstuk dat ik overtollig en andersoortig noemde. We begeven ons in een kluwen: de nieuwe aanhef, onmiddelijke voortzetting van het oude slot, blijkt daarvan tevens het rechte tegendeel. De pas over de zee aangeschreden onwerkelijke gestalte blijkt, naast Johannes voortgaande, een armelijk gekleede man met sluik haar, nat in den regen, en die natuurlijk hoewel een weinig plechtig spreekt. - Wat is er gebeurd? vraagt men. Dit, geloof ik: Van Eeden heeft in zijn jeugd, na en tegenover zijn eerste schepping zich een vorm voorgehouden, naast voor-de-hand liggend teeken van wat hij, om in evenwicht te blijven met die jeugd, als man wenschte te wezen. Dat teeken was leeg, een verwijzing, geen werkelijkheid. Gevuld worden kon het alleen doordat de werkelijkheid van zijn eigen leven er ingroeide. Dit is de beteekenis van zulke ons door het leven vergezellende vormen. Wij beginnen met te zeggen: Jezus. Wij eindigen met Markus Vis te zijn.

* * *

Bedenken wij wel dat Jezus niet heeft opgehouden Jezus

te zijn, omdat hij Markus Vis geworden is[1]. Dit mag u een wonder dunken: iedere gedaanteverwisseling in plant- of dierwereld is dit wonder. Van Eeden hoeft zelfs niet te zeggen met welke verdere denkbeelden dit wonder voor hem een eenheid is: het is zelfs zijn deugd als hij dit achterwege laat. Wat hij doen moet, en doet, is ons zijn wonder voor oogen stellen, en ons onder den indruk brengen van zijn werkelijkheid. Allereerst is Johannes onder dien indruk. Johannes - laat ik dat dadelijk opmerken - is beslist jonger dan hij aan het sterfbed van zijn vader was. Daar kon men zich hem als een student in de medicijnen denken: men deed zelfs heel goed als men dat dacht. Een strijd tegen lijk-opening voert men niet op jonger leeftijd. Maar de 'kleine man, zonder baard of knevel en met een hooge stem' die nu aan de hand van zijn geleider, de duinen door, naar de kermis in het naaste stadje gaat, en een paarden-spel verlangt te zien, is een knaap, en ook later blijkt hij dat. Het is een bevestiging van wat ik zei: we hebben met een ander verhaal te doen. Op weg naar het stadje had Johannes al het onderscheid bemerkt tusschen de twee gestalten die ik voor de eenvoudigheid Jezus en Vis genoemd heb. Hij had ze beiden gezien, maar hij wist ook dat zij één waren. De eerste was verdwenen, de tweede ervoor in de plaats gekomen, maar toch kan hij die tweede niet zien zonder gevoelens die de eerste in hem had opgewekt. En in één ding waren ze gelijk: in den blik. Op zichzelf was deze verwarring al angstwekkend. Er was klaarblijkelijk een geleider zooals hij hem gezien had, en diezelfde 'zooals de voorbijgangers (hem) zouden zien'. Dit betrof dan het voorkomen, en hij kon denken dat hij eerst gezien had als in een droom. Maar dit veranderde toch niets aan zijn wezen. Hoe dan nu dat menschen die hem klaarblijkelijk kenden, goed kenden en mochten, - de juffrouw van het paardespul, - 'Alle-Jesis, Vissie, ben jij daar?' tegen hem zeiden. Hoe dat dit kennen geen gruwelijk mis-kennen was? - Van Eeden heeft deze krasse en tot het komieke zich scherpende tegenstellingen onmiddelijk getoond, en daar-

1) De op volledigheid beluste lezer herinnere zich hier het grieksche Christusmonogram dat als Ichtus (= Visch) gelezen wordt.

door geeft hij aan het wonder zijn noodzakelijken buitenkant. Als iemand tegelijk Jezus is en een scharenslijper, dan kan het niet anders of er zullen zich allerlei weerstrijdige gebeurlijkheden om hem vereenigen. Johannes zag het en niet zonder huivering. En telkens weer had hij noodig den blik van zijn geleider te zoeken, opdat hij daarin rust en vertrouwen vond.

* * *

De Kleine Johannes van onze jeugd was lief, maar dit nieuwe boek is hartelijk. De verhouding tusschen Markus en Johannes is, bij iets te plechtigs in den een en iets te kinderachtigs in den ander, waarlijk hartelijk. ‘Broeder moet ge mij noemen’ zei Markus. En ‘broeder’ dacht Johannes, ‘o goede, goede man!’ En hij zei: ‘wat wordt ge nat, bind mijn jasje om uw hoofd, ik kan het wel missen’. Dit is een *trek* van hartelijkheid, en zoo zijn er meer in het boek, maar zulke trekken zijn enkel zichtbare verluchtingen van een stem die er aldóór is. Het boek in zijn geheel is van een hartelijken, gemeenden stemklank. Die doet het leven, en dat is Van Eeden zich zeer bewust geweest. Hij spreekt dikwijls van de stem van Markus, hij heeft getracht in het aldoor hoorbaar houden van eigen stem zich de werkelijkheid ook van de minst lichamelijke redeneeringen te waarborgen. Die stem is ook sterk, en de stijl klaar, met korte volzinnen. Dit verzekert aan het boek, dat toch zoo ingewikkeld van wezen is, zijn gemakkelijke leesbaarheid. Niet ieder zal weten wat hij er van denken moet, maar ieder kan het in zich opnemen.

IV

Het boek is als volgt saamgesteld: - Hoofdpersoon is Markus, die geen andere roeping heeft dan spreken. Zijn twee jongeren zijn Johannes, en Marjon het kermiskind. De lotgevallen van Johannes zijn het gevolg van zijn pogingen om, naar den raad van Markus, te doen wat hij gelooft dat het beste en het schoonste is. Die van Marjon ontstaan uit haar liefde voor Johannes. Door gehoor te geven aan zijn

roeping, komt Markus in botsing met allerlei maatschappelijke machten, geestelijke en wereldlijke, eindelijk met het brute geweld: een man geeft hem een slag met een aschvat, dien hij niet te boven komt. Johannes en Marjon, maar vooral de eerste, bewegen zich door verschillende gedeelten van de samenleving, en bovendien bezoekt Johannes, geleid door Wistik of door den Duivel, eindelijk ook door Windekind, buitenruimtelijke en buitentijdsche streken. Van Eedens geloof aan meer dan een wereld en aan de inwerking van die werelden op elkander, wordt dus niet enkel door Markus uitgesproken, maar ook in treffende beelden zichtbaar gemaakt.

* * *

Men zou het werk, met een kunstterm, *theosofisch-socialistisch* kunnen noemen. Theosofisch zijn de denkbeelden betreffende het goddelijke, een Vader die zich denkt in zijn werelden, en tot wie al wat leeft met vertrouwen op moet zien. Socialistisch is het ideaal van een vrije en liefdevolle samenleving. Theosofisch - immers behoorende tot de nietwijsgeerige en buiten kerk en belijdenisschriften omgaande bespiegelingen betreffende het boven-omschreven wereldwezen - zijn de overtuigingen van een ruimte- en tijdeloos bestaan een voortleven na den dood, en - tenzij ge die meer bizonder spiritistisch heeten wilt - het voorkomen van verschijnselen die tot ons schijnen te komen uit andere werelden. Socialistisch is de kontrasteering van arbeiders en leegloopers, de schildering van de kwalen die aan de eenen en aan de anderen eigen zijn, de boetprediking aan de machthebbenden en de bemoediging van de nederigen en lijdenden, ook en vooral het gevoel van meeleven in een stadsarbeidersbevolking, dat, hoemeer het verhaal zich verbreedt, zijn naar boven drijvende onderstrooming blijkt te zijn. Theosofisch-socialistisch, want niet leeft het theosofische op zichzelf, zoodat het ook zonder het socialistische zou kunnen gedacht worden: èn het herhaaldelijk aandringen op vertrouwen in den Vader, met de verzekering dat dit ieder baten zal, èn het toekomst-ideaal van een vrije en liefdevolle samenleving, maken dit ondenkbaar, - en evenmin leeft het socialistische op zichzelf, want

de beloofde samenleving is van het begin af eene die in het geloof aan eenzelfden Vader haar oorsprong en waarborg heeft. Vandaar de ongewone werkzaamheid die deze theosophie en dit socialisme blijken te ontwikkelen tegenover al de eraan *verwante* groepen die in het boek voorkomen. Het is alsof de schrijver gedacht heeft: hoe doe ik mijn eigenheid het best uitkomen? En of hij toen geantwoord heeft: door de wijze waarop ik mij van mijn *vrienden* onderscheid. Het eerste gezin waarin Johannes komt, is dat van een tante die vroom en kerkelijk is: juist daar en in de door haar bezochte kerk toont zich de on-kerkelijke vroomheid van Markus. Het tweede is dat van een engelsche dame met twee lieve kinderen en, voor galant, den merveilleuzen Van Lieverlee. Deze lieden, zoowel als hun engelsche en hollandsche omgeving, zijn buitengewoon theosofisch, - theosofisch en spiritistisch. Toch worden er geene met zoo genadige (of ook ongenadige) koelbloedigheid uitgeteekend, geene ook zoo onverbiddelijk aan de kaak gesteld als juist deze menschen. Men denkt dat het den schrijver vooral erom te doen geweest is de uitwassen van zijn geestesplant aftesnijden. Evenzoo als hij zijn socialisme toont. De onbehouwen anarchist, de verstarde sociaal-demokraat, ja de gemiddelde ontrevreden werkman, dat zijn juist de lieden van wie hij het niet hebben moet. Als Markus hun de waarheid zegt, de waarheid die eenerzijds God den Vader, anderzijds den aardschen heilstaat toont, dan bedanken zij. Evengoed als de eerlijke Johannes zonder veel voldoening de salon van Lady Crimmetart, verlaat hij met bittere smart de vergaderzaal van de werkstakers.

* * *

Langzamerhand kennen wij de wereld die dit verhaal is, genoeg nabij om van haar groepen en gebeurtenissen kennis te nemen. Wij zien dan de kermis waar Johannes Marjon trof, het overnachten in de herberg waar Markus zijn wagen stalde, het langs de huizen trekken als scharesliep, het naar een andere stad gaan tezaam met de kermisgasten, met Marjon. Wij zien vóór de stad, bij de avondrust, waar Markus zijn eerste preek hield, de dienders naderen die Johannes, zoo-

even het huis van zijn tante voorbijgekomen, meenemen en daarheen terugbrengen. Wij maken kennis met tante Serena, haar oude meid Daatje, haar zieken, haar krans en Dominee Kraalboom. Dan is het dat op eenmaal Wistik, schrijlings zittende op het handvat van de beddekwast die de staart van een leeuw was, Johannes uitnoodigde zijn lijf daar te laten, hem een hand gaf, en wip! hem naast zich had zitten op den rug van den leeuw in een grot, vóór een landschap van Phrygië. In deze wereld, waar Wistik een phrygische muts op had en alle menschen edel waren, vond Johannes Pan, - vader Pan, die zoo breed en goedmoedig was, maar zoo luid begon te schreien toen Johannes hem naar Markus vroeg. - Dien dag wonen we een krans bij met de vriendinnen en dominee, waar Johannes zich onmogelijk maakt door een toespeling op de gouden appeltjes, die - volgens Pan - tante in haar kast had groeien. Markus komt als scharesliep. In de kamer staande, brengt zijn afkeuring van onverdiende weelde hem in strijd met den dominee. Den volgenden Zondag is Markus in de kerk waar dominee preekt. Markus preekt ook en wordt door de politie weggebracht. Dit laatste was Johannes teveel geweest. Als hij thuis is zegt hij tot tante dat hij weg wil en het goede mensch voorziet hem van het noodige en laat navragen waar Markus is. Hij was buiten de gemeente gezet. Als Johannes, niet hem, maar den woonwagen met het paardespul gevonden heeft, slaat hij het aanbod van de dikke dame om bij haar in den wagen te slapen, af; haar zoen beangst hem, en hij vlucht met Marjon in een bootje de rivier op, waar zij en hun aapje door een sleepboot worden opgenomen. Dat was een ander leven. Als twee kinderen maken en zingen zij liedjes, verzamelen centen op de badplaatsen, en vinden na vriendelijke en droevige avonturen - niet Markus, maar de engelsche dame met de twee lieve meisjes en den heer Van Lieverlee. Vooral die meisjes vond Johannes zeer schoon, en toen hun moeder, er achter komend dat hij de kleine Johannes was, en misschien wel een medium, hem uitnoodigde naar Engeland te reizen, toen leek hem dat aanbod stellig een wenk naar dat schoonste, waarvan Markus hem gezegd had dat hij het zoeken moest. Toen Johannnes den volgenden ochtend

alleen de bergen inliep, ontmoette hem Wistik, die hem de begrafenis van Pan deed zien. Pan was dood, de geesten van planten en dieren begroeven hem. Nadat de stoet voorbij was, maar Pans doodsbaar aan den oever van de zee bleef staan, daalden van de bergen twee gestalten. De eene was moeder Aarde. De andere die wit en blinkend was, boog zich over hem. Het was 'zijn Geleider.' - Toen hij de oogen opsloeg, was Markus naast hem. Weer was het hem, evenals bij zijn eerste gaan met Markus, of hij uit een droom wakker werd. Er was een droom-zien en een wakend-zien. Het geziene *zag* anders, maar *was* het zelfde. Zijn geleider *was* een geest, een godheid, maar hij *was* ook Markus. De damp en de nevel en het geluid om hem heen *was* Pans begrafenis, maar het *was* ook de aanwezigheid van een fabrieksstad. 'Pan is dood!' zei hij tot Markus. En 'Pan is dood', zeide Markus terug, 'maar uw broeder leeft.' De over-oude gedachte dat Pan gestorven is en Jezus hem vervangen heeft, is hier dus teruggekomen. Wat Markus hem zegt over Pan en zichzelf, is wat oude christenen zeiden over Pan en Jezus. - Na een verblijf in het stadje en een vergadering van werkstakers, zien we Johannes met Markus teruggaan naar de badplaats waar Marjon gebleven is. Na een bezoek bij den theosofischen Van Lieverlee en een tweede verblijf, nu met Markus en Marjon, bij de mijnwerkers, aanvaardt Johannes alleen de reis naar Engeland, om volgens den raad van Markus te zoeken wat hij gelooft dat het schoonste is. Ook terwijl hij in het vreemde land woont, bij Lady Dolores, en later met haar en haar kinderen in Holland, leeft Johannes in twee werelden. Op de boot reist de Dood met hem. De reden waarom zijn gasvrouw hem vraagde, was dat zij hem voor een medium houdt. Zij wil weten of haar overleden man werkelijk, toen hij haar trouwde, gehuwd was met de moeder van het meisje dat bij haar inwoont en aan zielsziekte lijdt. Op het feest van Lady Crimmetart is de indische theosoof Ranji-Banji-Singh die de geesten schrijven deed. Johannes verkorf het met hem en het heele gezelschap door te zeggen dat hij de leien verwisselde. Een nacht zag Johannes, in tweede gezicht, den zelfmoord van het zielszieke meisje. Behalve den Dood waren er Pluizer en nog meer geesten van wie hij de handjes zag, en

dan was er *Het*. Terug in Holland woonde hij de zittingen van de Plejaden bij. De Plejaden was een spiritistisch gezelschap. Van Johannes verwachtte men daar veel, en naar wat hij van Markus had laten verluiden, verzekerde Van Lieverlee dat deze een Mahatma, een Yogi, een groot Magiër zijn moest. Er bestond eenige hoop dat zulk een geest zich aan de nu in Holland verzamelde ingewijden vertoonen zou. Dan kwam Octopus, met ijselijke vangarmen, en aangemoedigd door Wistik die bovenop den Phrygischen arend zat, hield de vluchtende Johannes stand, keerde zich om en riep: Achteruit, leelijke ellendeling. Dat hielp. Wat later was Wistik weer bij hem: hij wist dat hij in het droomleven was, waarin men alles maakt wat men droomt, alles, - Vraag-al kan wat Vraag-al wil, had Pan gezegd - en nu wou hij ook den Duivel zien. De Duivel was *Het* en hij was al achter hem. Hij was een net, hupsch persoon, die tegenwoordig Koning Waan heette. Wistik had gezegd: niet bang zijn, Marjons bloem vasthouden (ja, hij had een bloem van Marjon), en hier dit spiegeltje. Mèt had hij hem een spiegeltje in zijn hand gedrukt. Nu en dan roepen, zei Wistik ook, dan zal ik antwoorden. De Duivel vond al die maatregelen niets goed, maar hij nam Johannes mee. Hij liet hem Bangeling zien, en na heel lang en diep gevallen te zijn, Ginnegap, en Labbekak en Goedzak. Daarna Pluizer, Sleur, en na nog weer een diepen val, het meisje dat zich verdronken had. Bangeling en Degeneratie keken naar haar. Daarna dominee Kraalboom, die van zijn tante. Verder pater Canisius, een roomsch prelaat die bezig was Lady Dolores te bekeeren. Verder een Naturalist, (Van Lieverlee zat een paar lichteeuwen-verder, sonnetten te maken), professor Bommeldoos van de Plejaden, dan de rijkste man van de wereld, één mannetje: Godsdienststrijd, een: Partij-strijd, een: Klassenstrijd (dat was Dr. Felbeck, redacteur van het sociaal-demokratisch partij-orgaan), en nog verschillende celletjes met voorstanders van Rein Leven, Vroomheid, Weldadigheid, Vrijheid en Recht, ten slotte een deur waarop Zonde en Schuld stond. Daar beukte Johannes doorheen (de duivel was ondertusschen een slang met een doodskop geworden). Toen de deur openging zag hij den nacht, maar ook de ruimte. En alle demonen joegen achter hem aan en

ze speelden met iets blinkends dat ze elkaar toegooiden en waarop ze spuwden. Het was een boek en één demon gooide het bij een blad in de lucht om het stuk te scheuren. Maar het blonk en scheurde niet. Het steeg als een sterretje. Dat boek heette Johannes de Reiziger. - Terwijl dus de tweede wereld zoo om Johannes aanwezig is of ter sprake komt, is hij in de eerste verliefd geworden op Lady Dolores. Hij had vroeger met Marjon gedicht, nu gaf zijn liefde én innerlijke angst hem een gedicht in van meer beteekenis. Op een keer, terwijl zijn hartstocht zich in zijn oogen toonde, in Holland na een zitting van de Plejaden, bleek Marjon in het huis van Dolores aanwezig als kamermeisje. Terwijl Van Lieverlee zijn gedicht bombast schold - den dag vóór hij in tweede gezicht dien zelfmoord zag - en langzamerhand het vertrouwen verloor in Johannes' mediannieke krachten, terwijl Pater Canisius trachtte hem óók roomsch te maken, sterkte Marjon hem voor zijn strijd met den Octopus. En vlak voor zijn tocht met den duivel had hij zich door Van Lieverlee bij Dr. Felbeck doen brengen en had hij ontdekt dat Markus als arbeider werkte op de fabriek van Van Trigt, Van Lieverlee's oom. Onmiddelijk daarop deelde Lady Dolores hem mee dat zij met Van Lieverlee trouwen ging. Dit was een vreeselijke gebeurtenis. Moordplannen. Nachtelijke samenkomst met Marjon, die hem bekent eveneens met moordplannen te zijn gekomen bij Lady Dolores. Als Marjon in nachtgewaad op het portaal door haar meesteres wordt aangetroffen, wijst die haar de deur. *Liaisons* met een ondergeschikte, meende zijn gastvrouw, maar toen Johannes haar alles bekend had, voelde zij zich verteederd en vertelde hem dat zij en haar man beiden roomsch werden. - In de roomsche kerk waar hij met zijn huisgenooten heenging, was Markus. Hij sprak tegen pater Canisius, verbrijzelde een kruisbeeld, en werd weggevoerd. Johannes en Marjon bezochten hem een en andermaal in het krankzinnigen-gesticht, directeur Dr. Cijfer. In een onderhoud van Markus met Cijfer en Bommeldoos beschaamt hij hun wetenschappelijkheid. - Langzamerhand evenwel naderde de gebeurtenis, Marcus' laatste lotgeval. Het was de kroning van een konings-paar. Ingeleid door het vuurwerk op den avond van Johannes' laatste vertrouwelijkheid

met Dolores, gaat de feestweek langzaam verder. Marjon woonde in bij de Van Tijns, het gezin van een arbeider. Johannes verliet zijn gastvrouw. In het koffiehuis de Toekomst en in hun vergaderzalen waren de arbeiders uiterst roerig. Markus kwam er ook, maar won er geen aanhang. En op den dag van de kroning, waarbij zijn twee jongeren een plaatsje in de kerk hadden, hield Markus staande op een dwarsbalk zijn groote rede. Toen hij werd weggevoerd kreeg hij een slag met een aschvat. Johannes en Marjon, alleen achtergelaten, beloofden elkaar man en vrouw te worden. Dien nacht, slapende op de planken van Van Tijn's keukentje, waar ook Marjons ijzeren bedje stond, had hij opnieuw een droom, een leven in de wereld waar tijd noch ruimte is. Daar verscheen hem Windekind. Tijd noch ruimte? Maar het vizioen was toch een van hoe het zijn zou in een tijd. Duizend jaar later, zei Windekind. Het was een vizioen van hoe de wereld dan zijn zou. Edele, schoone menschen. Luchtvaartuigen. Enkel landhuizen. Grieksch. Een bedevaart-tempel op een beboomd eiland, waarheen alle menschen pelgrimden. De vijf edelsten als koningen. Eindelijk een gesprek van een vader met zijn zonen, waarin de nieuwe waardeering en de nieuwe wijsheid werd saamgevat. Toen Markus gestorven was, weigerden de Van Lieverlees geld te geven om zijn lichaam te redden van de snijkamer. Maar, hoewel daartoe te laat, kwam Marjon met tante Serena, die de appeltjes van het boompje dat in haar kast groeide, over had voor het jonge paar.

V

Van Eeden behoort tot de hervormers die hun jeugd niet kunnen loslaten. Wat hij wil is een menschelijk rijk van Windekind. Al het leed dat de wereld hem heeft aangedaan overwint hij door het zijn plaats aan te wijzen in een wereldorde en in een ontwikkeling die ten slotte toch weer uitloopt in zijn pijnlooze jeugd. Maar een jeugd die dan al het leeddoende in zich heeft opgenomen. De vraag of wij zulk een bedoeling goedkeuren, kan maar op één wijs worden beantwoord. Is het werk waaruit die bedoeling blijkt, bevredigend? Indien ja, dan is de bevredigde bedoeling in het werk aan-

wezig en de bedoeling is goed o m d a t ze zich kon bevredigen. Indien neen, dan is bij het ontbreken van de bevrediging, twijfel aan de deugd van de bedoeling geoorloofd. Ik zal trachten uiteen te zetten in hoever ik me wel, en in hoever niet bevredigd voel. Vanzelf zal daaruit dan volgen wat ik in de bedoeling prijs of laak. Ik zei al dat ik de werkelijkheid van het boek erken, maar niet zijn verhevenheid. Waar verhevenheid zonder twijfel bedoeld werd is dit een voorbehoud waardoor ook de werkelijkheid getroffen wordt. Hoewel in het algemeen - zoo had ik me kunnen uitdrukken - een verwerkelijkte bedoeling, is er een tekortkoming waar die bedoeling verhevenheid heet. Markus is werkelijk, ongewoon werkelijk, *zoolang hij zwijgt of weinig woorden zegt*. Marjon is werkelijk, echt levend werkelijk, ook als zij spreekt, *maar met een uitzondering die ik straks noemen zal*. Op deze beiden volgend in graad van werkelijkheid, is het huis van tante Serena en tante zelf, en een soortgelijk hoewel minder innig gevoel van wezenlijkheid is in de behandeling van Lady Dolores. Men voelt zich daar op de grens tusschen weerzin en genegenheid: de schrijver is terughoudend tegen zich zelf: hij wil scheppen en niet oordeelen. Op diezelfde grens leeft, in andere schakeering, Johannes zelf. Tegenover hem is de toon precies die van een wijs vader: hij komt tot zijn recht, maar nooit in het zonnetje, opwelling van scherts tegenover hem wordt getemperd door goedigheid. Al deze personen en nog enkele mindere zijn verwerkelijkt meegevoel. Evenzeer zijn dit een aantal tafreeltjes, die alle vóór de engelsche reis vallen, met name die op en om de kermis, en die op en om den Rijn. Maar een andere orde van personen en tafreelen ontstond uit afkeer. Die hebben altijd veel minder werkelijkheid. Zij zijn niet het wezen-zelf, maar de veroordeeling ervan. Zoo is Van Lieverlee, zoo Lady Crimmetart, zoo Dominee Kraalboom, pater Canisius, Dr. Felbeck, professor Bommeldoos. Karikaturen noemt men die, maar dat is te veel gezegd. Het zijn portretten, maar gezien met afkeuring. Evenals de eerste soort haar voorbeeld buiten de zichtbare wereld heeft in Pan (zijn gesprek met Johannes stroomt over van hartelijk en krachtig meegevoel) zoo de tweede het hare in den Duivel die Johannes zijn rijk laat zien. Maar

hoezeer verschillend in graad, al deze gestalten zijn in wezen werkelijk, en er is geen enkele gestalte die in de vereischte mate haar werkelijkheid niet heeft. Tekortkoming evenwel is er in het *pathetische* van Markus, en in de woorden waarmee Marjon en Johannes dat trachten weer te geven. Met opzet zeg ik het *pathetische*, en niet het verhevene. De fout is immers, dat wat verheven had moeten zijn slechts *pathetisch* d.i. een poging tot verhevenheid geworden is. Een poging waarvan ik eerlijk erkennen moet, dat ik geen oogenblik onder haar indruk kom. Het eerste gesprek al van Markus met Johannes heeft iets stijfs, iets plechtigs, dat onaangenaam aandoet; maar Johannes vindt daar dat gelukkige woord dat ik vroeger heb aangehaald. Ook Van Eeden voelde dat en vóór hij een gesprek van enkele dagen later weergaf, schreef hij: 'En nu spraken zij weer op de oude plechtige wijze, niet de slordige taal van alleman en alledag, maar zooals Johannes met Windekind gesproken had'. Maar dat is gekheid: slordigheid stond nergens voorgeschreven en het verhevene is niet het plechtige. Dat was juist de fout dat zij plechtig spraken. En laat ik er dit bijzeggen: Johannes' spreken met Windekind was zoo *niet*. Van Eeden mag geen kwaad spreken van Windekind. Ofschoon Windekind een keer dezelfde dingen zegt als Markus, is zijn toon volkomen natuurlijk en zijn vriendje dacht er niet aan om verandering te brengen in zijn dagelijksche spreektaaltje. Van Eeden vergeve me. Mijn rede doet me denken aan Johnson die na Goldsmith's uitleg van eigen meening, hem toedonderde: No Sir, you did not mean that. Zoo zij het dan: Van Eeden bedoelde Windekind niet plechtig. Markus echter wel, en dat wil zeggen een gemis van aansluiting tusschen zijn hoofdpersoon en het omgevende. En een gemis dat *op rekening komt van de hoofdpersoon*. Ik moet hier nog even op aandringen. Het plechtige is de *indruk* van het verhevene. Wie het plechtige zoekt, zoekt den indruk, dat is niet het wezen. Dat hij dit doet komt voort uit onmacht, als hij daartoe bij machte was zou zijn taal vanzelf verheven zijn. Nu die macht ontbreekt en hij toch den indruk van de verhevenheid geven wil, geeft hij een *schijn*. Zie hier dus schijn, d.i. onwerkelijkheid. Niet alsof wat Markus zegt eenvoudig zonder werkelijkheid wezen zou,

maar waar de bedoeling was het verhevene en de uitkomst iets dat geringer was dan het verhevene, daar is een tekort, juist waar een volheid wezen moest. De toespraken van Markus, hoezeer inlichtend omtrent wat hij begeert, laten mij onbevredigd. Zij maken op mij niet den indruk dien zij, volgens den schrijver, maakten op de hoorders. Zij kunnen belangwekken door sommige denkbeelden, maar zij overweldigen niet door verhevenheid. Op twee wijzen heeft dit tekort aan natuurlijke verhevenheid, en het daarvoor, noodgedwongen, in de plaats brengen van schijn-verhevenheid, dat is plechtigheid, slecht gewerkt. Ten eerste op plaatsen waar de auteur langzamerhand tot die plechtigheid komen moest, en de aanstaande valsche toon alvast inwerkte op den natuurlijken. Dit streven mag door meer van zijn volzinnen heentrekken, maar in de buurt van Markus' prediking is het een enkele maal tastbaar. Het pathetische dringt dan door, ook in beschrijvende volzinnen, niet opzichtig, maar met een drang dien de schrijver niet weerhouden kan. Zoo, als Markus en Pater Canisius tegenover elkander staan: ‘Hier nu was het overwicht zoo groot dat de priester zelf de houding van macht en zekerheid, waarmee hij was opgetreden, verloor, en deed wat hij zichzelf later verweet als een zwakheid. Hij gaf rekenschap, antwoordende:’. Het is een groot bewijs van de kracht waarmee Van Eeden zichzelf bezeten heeft, dat hij, met dien drang naar het pathetische in zich, hem toch dermate wist te bedwingen, dat de merkteekenen ervan in de beschrijvende volzinnen zóó gering zijn. Maar de aanwezigheid van dien drang toont zich hier. Ten tweede werkt hij terug op sommige woorden van Marjon en Johannes. Van den laatsten sprak ik al. Omtrent de eerste zag ik maar een enkel voorbeeld. Het is in een gesprek na hun vlucht, op de sleepboot, als zij haar denkbeeld van een hemelschen Vader duidelijk maakt. Zij, als eerste discipel van Markus, moet ervan spreken; maar het is de eenige plaats waar iets leegs en zoetelijk-onderwijzends haar gulle en kloeke vrouwelijkheid vervangt. ‘Teem zoo niet’ zou ik willen dat Johannes gelachen had. Ik geef toe dat maar zéér gering de uitbreiding is van dit plechtige buiten Markus, dat zelfs in hem dit plechtige niet geheel zonder kracht en werkelijkheid gegeven wordt, - maar wat ontbreekt

is de verwerkelijking van de bedoeling, de werkelijkheid van het verhevene.

* * *

Zal ik het werk nu nog eens in zijn geheel benoemen, dan zeg ik: het verbeeldt de geestes-spanning van een veel-, een bijna al-soortige natuur naar het verhevene. De spanning van een geest die alle tegenstellingen in zich heeft, en die ze alle op natuurlijke wijze heeft doorleefd en verwerkelijkt. Maar van een geest en een natuur die het verhevene begeert, doch niet heeft. Wie zal zeggen dat een dergelijk wezen, *nu het eenmaal is zichtbaar geworden*, niet recht op al onzen eerbied heeft? -

* * *

Een laatste woord over de taal waarin dat wezen zijn uiting vond. Die taal is niet verheven. Maar onder de spanning naar dat hoogste is ze klaar en vast en sterk, en vatbaar ter teekening van alle natuurlijke schakeeringen. Binnen de grenzen van het hier omschreven vermogen is ze meesterlijk.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Middelmatige Dichters

‘Het echte jonge geslacht, dat komen gaat, het jonge geslacht, dat er is.’
-
Carel Scharten in de Gids.

I
Frans Bastiaanse
‘Poeta Victor’
‘Natuur en Leven’ bldz. 25.

Dat een bundeltje vijf jaren na zijn verschijning nog besproken wordt, is een bewijs dat het niet geheel en al onbeduidend is. Het schijnt evenwel, dat ‘Natuur en Leven’ een aantal menschen, wier weinig kritische blik blind was voor de zéér vele tekortkomingen en slordigheden, dermate bekoord heeft, dat zij den schrijver overmatig hebben geprezen. Dit verwondert mij weinig. Bastiaanse's gemoedsaandoeningen en gedachten zijn zelden verheven, en de menschen zijn nu eenmaal het gevoeligst voor wat zij zelf óók ondervonden of gedacht hebben. Daarbij komt, dat hij nooit zijn best doet, om iets met zoo weinig mogelijk woorden te zeggen; een mooie kunst, maar waarin onze beste dichters meestal uitmuntten om er hun populariteit mee te verspelen. Hij heeft integendeel een bedenkelijke Beetsiaansche liefhebberij om alles wat hij denkt en voelt, tot vervelens toe uit te pluizen, waardoor hij echter, evenals zijn voorbeeld, het publiek voor zich wint, dat wat langzaam van begrip is.

Een gemoedelijke natuurliefde, die alleen weinig origineel is, en een soort - alweer Beetsiaansche - guitigheid; geen groote liefdeshartstocht, maar overvloed aan verliefdigheidjes, ziedaar wat het publiek wel pakken moest, dat bij al de

‘bovenmenschelijkheid of gedachtenzwaarte’ van onze poëzie in zijn hart snakte naar een nieuwen Beets of de Génestet.

Bastiaanse heeft het zelden over heel ‘erge’ dingen, en de keeren dat hij er zich wel aan waagt, bewijzen dat hij ook beter doet, er af te blijven. Bijvoorbeeld op één na het laatste vers van den bundel:

Judith.

Toen Judith Holofernes' donker hoofd
Zag in de tent op 't gouden praalbed stil,
Heeft zij, vóor dat de roode lippen kil
En 't oog van laatsten leef-glans was beroofd,
Haar lippen op des Veldheers mond gedrukt,
Veilig bezittend wien zij 't leven nam,
Drinkend de siddring, die 't van vreugd verrukt
Begeerig mannen-lijf ontstijgen kwam.
Zij bond het hoofd, na dit moment van vreugd,
In bonten doek, sprak: ‘Eere zij den Heer’
En gaf het der slavin, die 't steêwaart bracht.
Toen sloegen de Hebreeërs 't ordloos heir,
't Hoofd hing te pronk, Judith in pracht van jeugd
Had Holofernes lief, haar moord veracht.

Ik zeide dat Bastiaanse de gewoonte heeft, alles uit te pluizen. Hier verloochent hij die, want hij vergeet het voornaamste: dat Judith Holofernes' hoofd afsloeg! Inderdaad een hoofdzaak! Ik zet het iemand, die het verhaal niet kent, uit dit vers een voorstelling te krijgen van het gebeurde. Eerst zal hij wellicht denken, dat het begint *na* den moord: immers, zij zag het *hoofd*, en kuste het ‘vóor dat de roode lippen kil en 't oog van *laatsten* leef-glans was beroofd’ (het woordje ‘waren’ is er bij ingeschoten) en ‘wien zij 't leven nam’ zal hij als verleden tijd begrijpen. Doch een weinig bovennatuurlijk klinkt het dan:

Drinkend de siddring, die 't van vreugd verrukt
Begeerig mannen-lijf ontstijgen kwam.

Dus niet alleen schijnt er een zekere spiritistische verwantschap te bestaan tusschen het afgehouwen hoofd en het lichaam, zoodat een kus op het eerste het tweede nog van vreugd verrukt en begeerig maakt, maar, wat gekker is, de dame schijnt

er niet van te schrikken, want zij *drinkt* die siddering. De overweging, dat zij een dood hoofd inderdaad *veilig* bezit, zal hem deze lezing niet aannemelijker maken. Hij zoekt dus een andere, namelijk deze, dat het hoofd nog wèl aan den romp zat toen zij het kuste, wat ook smaakvoller is. De 3e en 4e regel slaan dan op een verdere toekomst, en ‘wien zij 't leven nam’ kan beteekenen: ‘zou nemen’. Tot zoover gaat alles goed, maar als zij hem nu kust en de ‘begeerende siddering drinkt,’ bindt zij het hoofd ‘na dit moment van vreugd’ in een bonten doek - let wel, een bonten - en geeft het, met man en al, want wij lazen niet dat zij nóg iets deed, aan een slavin mee, als een bakerkindje. Wat een gewillige man toch, en wat zal hij er gek hebben uitgezien. In den laatsten regel zou zoo'n onwetend iemand dan vol verbazing lezen dat Judith haar moordplannen werkelijk had doorgezet.

Nu is er nog één lezing mogelijk. Als de moord niet vóór en niet na den kus werd gepleegd, was het dan soms tegelijkertijd? Toevallig kan de zesde regel ook zóó worden gelezen. Maar behalve dat het een handige operatie zou zijn, iemand te zoenen en meteen zijn nek af te snijden; lijkt het mij bovendien twijfelachtig, of iemand onder zoo'n krasse behandeling van vreugd verrukt en begeerig zou sidderen. Was dat bijgeval zoo iets als een stuiptrekking? - Of Bastiaanse zelf misschien niet goed wist wat hij wou, of dat hij zijn bedoeling slecht heeft uitgedrukt, kan ik niet beslissen, maar zeker is het dat dit vers nooit gedrukt had mogen worden.

De eigenschappen, waarom ik Bastiaanse met Beets en de Génestet heb vergeleken, zijn nog lang zijn minste niet. Waar hij zich geeft zooals hij is: een jolige jongen die graag in de natuur rondloopt en van eekhorentjes, merelzang en afspraakjes met aardige meisjes houdt, kan hij heel leesbaar zijn. Waar hij zich een valschen schijn van gedachten- en gevoelsdiepte wil geven, en de modernen navolgt, veel sonnetten schrijft, beelden van beesten met rood-beloopen oogen, dalen des doods, tuinen der lusten, en een Hunnen-inval; waar hij klinkende titels kiest als: ‘Wil en Zonde,’ ‘Profanum Vulgus,’ ‘Poeta Victor,’ ‘Zege-gekroond,’ of ‘Kaïns-teeken;’ daar is hij niet meer dan een erbarmelijk decadentje, die met vlot rijmen, veel

hoofdletters, en mooie woorden een heele baas denkt te zijn. Dit is mode-poëzie in den slechtsten zin, zonder gevoel en zonder artisticiteit, die bij ware kunstenaars als Van der Noot en Hooft, óók wel eens mode-dichters, zoo heel veel vergoedde.

Een kras voorbeeld van zulke dwaze gezwollenheid, niet zoozeer een navolging van modernen, dan wel van Hooft, is het ook in zesvoeten geschreven:

Verleden.

Als gij wilt opendoen de sepulchrale deuren
Waar achter koud en bleek mijn schoon Verleden ligt,
Wéét: dat gij ééuwiglijk met mij zult mede-treuren
Om de verzonken pracht van dat jong aangezicht.
Open die deuren niet, stoor niet het ochtend-rooden
Van nieuwe Liefde door der graven visioen,
Het Leven staat niet stil, laat dooden bij de dooden
En ons, die levend zijn, ter nieuwe toekomst spoên.
Ik heb gezonden ééns in de' angst van duizend nachten
Mijn boden tot dat Graf, die, welvertrouwden, wachtten
Maar keerden, zeggend dat Haar de eeuw'ge slaap beving.
Laat dit genoeg zijn Lief, laat mij 't verleden dragen
En doe mij met U gaan door licht-gelaande dagen
Zóó ver, tot ook in mij sterft Graf's Herinnering.

Heb ik te veel gezegd door te beweren dat dit een schijnkunst is van vlot rijmen, hoofdletters en mooie woorden (dat ‘licht-gelaande’ is anders nogal leelijk)? De makkelijkheid der bewegingen zal menigeen beetnemen. Maar dat ‘ééuwiglijk (mede-)treuren’ dat wel zéér in strijd is met het slot, de bespottelijke aanstellerij die den onzin deed schrijven in den 9en, 10en en 11en regel, zijn voldoende om overtuigd te worden, dat dit geen gevoel is, maar wanstaltig nabazelen van onbegrepen schoonheid. Moet ik nog uitieggen, dat men naar een *Graf* geen boden hoeft te zenden (‘welvertrouwde’ nogal, en ze wachtten nog eerst een poosje voor ze overtuigd waren) om te kijken of iemand dood is? Of was de dichter soms bang dat ze schijn-dood was? Maar dan zouden de ‘duizend nachten’ die hij in angst had gezeten voor hij zijn knechtjes zond (waarom ging hij dan zelf niet?) toch wel voldoende geweest zijn om dien schijn werkelijkheid te maken, vooral wanneer ze zoo goed achter ‘sepulchrale deuren’ zat

opgesloten. Waarlijk, ik zou met dit alles niet schertsen, als ik geloofde dat er één sikkepitje ernst in zat.

Dit gevaarlijk soort retoriek wordt hier en daar afgewisseld door meer in het oog loopende staaltjes van gevoels- en gedachten-leegte. Schijnt het volgende niet verdwaald te zijn uit een boek van Ten Kate?

> Hoe konde ik ééns, als al die zielen
> Die nu nog strijden rusteloos,
> Voor 't Leven, als een Godheid, knielen,
> Dat zelf verganklijk is en broos!
> Hoe konde ik voor een schaduw beven,
> Die op de hielen van dat Leven
> *Haar weg zoekt* naar de gouden zon,
> Maar *aan deez' aardschen bol geklonken*
> Zoodra het Leven ligt verzonken
> Nooit eigen leven leiden kon!

De cursiveering is van mij. Noch als haar weg zoekend, noch als geklonken aan de aarde is voor mijn nuchterheid die schaduw aannemelijk.

'Natuur en Leven' heeft de dichter zijn bundel genoemd, maar het komt mij voor, dat het laatste weinig belangrijke aandoeningen heeft opgewekt. Het Leven van Frans Bastiaanse schijnt hierin te bestaan, dat hij herhaaldelijk verliefd wordt en na een poosje zijn aangebedene in een 'dooden-hokje' bergt. Zegt hij zelf niet:

> Velen langs de wanden
> Staan er al,
> Kleur'ge kaarsen branden
> Zonder tal,
> Maar van alle kaarsen,
> Roode, groene, paarse,
> Ik U 't mooiste witste kaarsje branden zal.

't Lijkt heusch op Blauwbaard, van wien men zegt, dat hij ter herinnering aan zijn liefdes japonnen ophing, even veelkleurig als de kaarsjes van dezen dichter. Het grootste deel van het boekje wordt gevuld door een soort cyclus 'Josephine', waarin echter ook veel opgenomen schijnt te zijn dat er minder thuis hoort. Ook deze historie eindigt op een-zéér lugubere manier, met het krankzinnigste vers dat ik in den bundel

aantrof, en dat mij het recht geeft den inhoud niet *au sérieux* te nemen. Zijn doode geliefde ligt in een bosch....

Een raaf....
Kwam, aangelokt door vreemde geur 't
Gelaat bespiên....

Bastiaanse staat er bij, maar kan zich niet verroeren...Hij staat:

Te luist'ren naar den schorren kreet
Van 't roofbeest, dat, (met traag getril
Van vleugelen) door de pupil
Van mijn Liefs godd'lijke oogen beet....

(Daargelaten, dat oogen van een doode weinig goddelijk zijn). En dan gilt hij en begraaft, waarschijnlijk, zijn liefste, wat hij toch wel wat eerder had mogen doen. Nu schijnt het gebeurd te zijn, want:

Nu ligt zij stil,....

Het blind gelaat omhoog-gericht
In grond, *die draait*, *die draait altijd*....

Een bewijs, dat er in dit draaierig graf-verhaal geen ernst steekt, vind ik hierin, dat het volgende blaadje aanheft met de gemoedelijke mededeeling:

De kikkers kwaken in het water,
De muggen dansen in de lucht.

Weliswaar volgen er dan nog twee sombere versjes, waaronder het onvolprezen ‘Judith,’ maar aan het eind van het boek schijnt Bastiaanse weer een troosteresje gevonden te hebben:

Waar uw blonde wimpers zinken
Over stralende oogenschijn
enz. enz.

En wij verwonderen ons niet, als uit den regel: ‘Zoek ik met mijn oogen oogen’ blijkt, dat het den dichter weinig kan schelen, wàt voor oogen dat zijn. - De eenige plaats, waar Bastiaanse iets als een dieper gevoelsleven toont, vind ik op blz. 83.

Vergeefs.

Mij wenkt die Liefde oud en koud
Met blanke handen,
Wanneer ik langs uw lokken-goud
Laat gaan mijn handen.
Mij kijkt die Liefde angstig aan
Met dood-groote oogen,
Wanneer, mijn Lief, uw blikken gaan
Diep in mijn oogen,
En kreunend slaakt een klacht haar mond
Met bleeke lippen,
Toen mijnen mond dien avondstond
Vonden uw lippen....

Maar ook dit verdienstelijke versje heeft hij bedorven, want wij verbazen en bedroeven ons, als wij na deze welsprekende regels, die de stemming duidelijk en àf weergeven, het blaadje omslaan, en tot nader onderrichting van stupide lezers deze geheel uit den toon vallende en niets nieuws verkondigende uitlegging vinden:

En alles wat ik heb gedaan
Vergeefsch is alles,
Die lang, reeds lang leek doodgegaan
Weet toch nog alles

Die arme oude Liefde.

Dit is het, wat ik bedoel met tot vervelens toe uitpluizen. Bastiaanse heeft er niet alleen dit vers mee bedorven. Begrijpt hij dan niet, dat díe gedichten het meest treffen, die het gevoel of de gedachte volkomen suggereeren zonder ze nog eens uit te leggen ook? Dat de dichter iets aan den lezer moet overlaten, want dat anders elke intelligente lezer zich vervelen gaat? Hoe moeilijker het is, een gedicht te verstaan - ik spreek van *goede* gedichten, niet van in alle eeuwigheid onverstaanbare, zooals ‘Judith’ - des te langer genot heeft men er van. Men zal eerst onder de bekoring komen van geluid en beelden, en uit die heerlijke schemering na lang aanschouwen den zin zien dagen, die er niet met koele woorden in staat verklaard, maar die Leven en Eenheid geeft aan het weefwerk van ideeën en droomen. Maar het nuchtere vers,

dat verstandsklaarte geeft op het eerste gezicht, zal hén bevredigen, die voor geen dichtstuk meer dan eens moeite doen, en eigenlijk alle moeite bij zoo'n ‘uitspanning’ ondragelijk vinden, doch het zal den droomer afstooten, wanneer hij ziet, dat hem uit die koelheid nooit meer iets nieuws, iets onvermoeds zal toeschemeren.

Het wordt tijd, dat ik ook de deugden van Bastiaanse nader ga beschouwen. Het is er eigenlijk maar één, die heet: *frissche natuurzin*. Dat is geen geringe eigenschap. De dichter Jan Prins heeft in talrijke en zeer uiteenloopende bijdragen, vroeger in ‘De XXe Eeuw’, later in ‘De Beweging’, met ook hoofdzakelijk die ééne eigenschap, wonderen verricht. Maar behalve dat zijn aard nog heel wat natuurlijker en krachtiger is, is hij bovendien een ernstig kunstenaar, die zijn verzen trek voor trek zoekt te volmaken en niet rust, voor hij elke slappe uitdrukking door een oorspronkelijke heeft vervangen. Denk niet dat de strooming van het geheel er bij hem onder lijdt! Wat is mooier: zijn verzen in-eens te dichten, maar in den noodzaak te zijn, alle zwakheden onveranderd te laten (wat nog geen recht geeft zoo iets te doen drukken), opdat het geheel niet lijde onder den klaarblijkelijk minderen toon; òf zijn aandoening zoo vast te bezitten, dat alle wijzigingen den juisten toon kunnen behouden, en het geheel, hoe kunstig ook bearbeid, den indruk maakt, zeer spontaan te zijn? - Jan Prins heeft ook een prachtig talent, om het geluid zijner verzen te doen overeenkomen met het karakter van wat hij beschrijven wil. In zijn rythmen en klanken hóórt men wind en golfslag, en ziet men het landschap. Bastiaanse is meer een verteller: hij heeft het *over* de dingen, Jan Prins geeft de plastiek der dingen zelf. Ik hoef na twintig jaren plastiek-bewondering de meerderheid van deze soort kunst niet aan te toonen. Een bewijs, dat Bastiaanse haar niet beoefent (eenige verspreide regels misschien uitgezonderd), en tevens het eerste vers, dat hem van zijn besten kant doet zien, is: ‘Aan den Heuvelrand:’

> De torren in de warme lucht
> Zoemen rondom met zacht gerucht,
> Een zware kar beneden mij
> Rijdt onder langs de heuvelrij,
> De wielband, die in 't zonlicht blaakt,

De kiezels op den grintweg kraakt,
De voerman, breed, met strooien hoed,
Stapt naast de kar, fluit welgemoed
En jaagt van den om-loofden kop
Van zijn bruin paard de vliegen op....
Ik koester me in den middagschijn -

Wat genoegelijk en aardig, niet waar? We zouden bijna welgemoed mee gaan fluiten met dien vriendelijken voerman die zoo goed is voor zijn paard. De dichter die dat alles zoo zonder pretentie en zoo juist heeft opgeschreven, zou onze sympathie geheel en al verdiend hebben, bedierf hij het niet terstond:

En proef de zoetheid van te zijn
Een levend wezen, dat in 't licht
De Schoonheid zijner visie dicht.

Ajakkes! Hoe verwaand en eigenwijs! Vooral die *visie* is kostelijk. Hij bederft er al het naieve en jongensachtig-aardige van zijn vers mee. ‘Gedrenkt in een blauw nevel-bad,’ een eindje vroeger, is ook wel niet fraai, maar dat kon er nog mee door. Maar na deze pedanterie kunnen wij nauwelijks het aardige slot meer genieten, dat óók wel eigenwijs is maar tenminste mooi gezegd, en dat schenkt den artist voor al zijn karakterfouten vergiffenis:

En 't is me als of de gouden zon
Voor mij haar gouden draden spon,
Dat ik ze cierlijk weven zou
Als goud-draad door mijn rythmen-blauw.

Iets aardigs ook is in het sonnet ‘Rust’ op bldz. 14. In de regels:

Grazende koeien strijken met getamp
Van koopren klokken langs gepluimde rieten

neemt echter al hun bekoorlijkheid niet weg, dat ‘getamp’ een te sterk woord is, waar van *strijken* langs *rieten* sprake is. ‘Getamp’ zegt men van een noodklok, en *dit* gelui zal wel heel zacht geweest zijn.

‘Gracht-gezicht’ op bldz. 30 is wel de moeite waard om geheel af te schrijven:

Als ge aan den schaduw-kant der gracht gaat, beeld-Schoon
meisje en even langs een dwarse straat,
Waaruit de zon stroomt, zóó dat uw gelaat
En losgegolfde haren en geheel 't
Figuurtje goud-gezoomd door 't zonlicht waadt
Met zoo gloor-rijke omschijning, dat de weeld'
Van 't Licht door Rembrandt schittrendst gepenseeld
Voor mij, nú werklijk levend, gloeien gaat:
Dan wordt die Schoonheid meer mij dan úw schoon,
Of ze ook door U zich aan mijn blik onthult:
Als nooit voor-dezen blinkt mij 't Gracht-gezicht
Met daken rood-gekarteld, hel van toon,
Spieg'lende glazen door de zon verguld
En schepen, die te beven ligge' in 't licht.

Dit is een vers dat waarlijk een niet gering talent openbaart. Het tooneeltje is frisch en kleurig, en de zelfkennis is de moeite waard. Hij vindt het meisje wel aardig, maar eigenlijk de hoofdzaak niet. Zoo schijnt het mij ook toe, dat alle minnarijtjes uit dit boek weinig anders zijn dan bijzondere uitingen van een frisschen natuurzin. De plaatsen waar hij zich den schijn van méér diepte wil geven, zijn er des te ónfrisscher om.

Evenwel is er ook in dit vers iets, dat mij erg hindert. Ik vind het noemen van Rembrandt in deze soort kunst onjuist en ongepast - of onnoozel. Het laatste, wanneer de schrijver denkt, dat zijn voorstelling, hoogstens een *spel* van licht en schaduw, iets Rembrandtieks heeft. Niet dat *spel* kan ooit zoo heeten, maar alleen de *strijd* tusschen afgrondelijk duister en goddelijken gloed. Het vers van Bastiaanse is gemoedelijk, kleurig en fleurig. Wanneer was Rembrandt, de hartstochtelijke, dat ooit? -

Twee versjes: ‘Donkere Wateren’ en ‘Avond-ster’ hebben beide veel goeds, maar het slot van het eerste is niets-zeggend, het begin van het tweede geparfumeerd.

Blijft over: de cyclus ‘Josephine,’ waarvan vooral de eerste reeks heel wat goeds bevat. Hier vind ik ook voor het eerst iets, dat op een onderling verband wijst, al is er dat ook een van de gewoonste soort.

Twee sonnetten met veel moois erin openen de rij. Dan komt het aardige versje:

Koekoek vroeg in 't koele bosch
Lijster in de groene struiken,
Roep de blauwe blinden los
Die een venster hóóg beluiken,

en in ‘Aan 't Venster’ zijn de luiken klaarblijkelijk opengegaan:

Zij waande zich wel onbespied,
Schoof 't venster open, droom'rig....liet
De frissche morgenkoelte binnen,
Die 't warrig goudblond trillen deed....

Vooral den laatsten regel vind ik heel mooi. Maar ook dit gedicht is lang niet vlekkeloos. ‘Een blank gelaat dat schijnend was’ vind ik een omslachtige manier van zich uit te drukken. Het woord ‘zinnen’ voor ‘leden’ is voor zoover ik weet onhollandsch en in elk geval onkiesch. Als de zon nog niet is opgegaan kan men moeilijk van ‘den koelen dag’ spreken. En omslachtig is weer het einde, als het venster ‘werd neergelaten met een ruk’ omdat het meisje ‘een lief, maar thans onwelkom wezen’ achter de heesters zag loopen:

‘O vrouwehart sluit het geluk,
Sluit míjn, sluit óns geluk niet buiten.’

Waarom vertelt Bastiaanse ons zoo nadrukkelijk, dat hij *het* geluk in de eerste plaats als het *zijne* begrijpt?

Toch is dit een heel aardig vers, en vermakelijk is de nijdige slang, die er als vignet onder prijkt. Laten wij hopen, dat hij daarmede niet het meisje bedoelt! - Wat nu volgt is heel wat minder. Het verlegen juffertje heeft zich aangekleed, en op een wijze, die haar verlegenheid van straks vrijwel onbegrijpelijk maakt:

Mijn Lief draagt róze en amaranten
Op 't ròzen kleed, in 't blonde haar.
En door de bleeke zijde en kanten
Schijnt blank van borst en armen klaar.

Had ik het recht niet, Jan Prins een heel wat frisschere natuur te noemen? Die laat in een ‘Rijmpje’ het meisje dat hij kussen wil, met klompen en roode kersen loopen. En hij

kust haar werkelijk, terwijl er in Bastiaanse het volgende omgaat:

> O! dat is vreugde om stil te wachten
> En liever kussen haar gelaat
> Met schroom'ge lippen der gedachte
> Dan met de lippen van de daad;

Maar het spijt hem toch op den duur, niet zulk een ‘anarchist van de daad’ te zijn geweest, want:

> Om lang hierna in droom te denken
> Hoe eindloos zalig 't waar geweest
> Haar dus der liefde kus te schenken
> Bij Zomer's schoon geboortefeest.

Den laatsten regel krijgen wij als retorisch stijlbloempje, evenals wat vroeger:

> ...dat haar trekken
>
> Zich met een dieper gloed bedekken
> Dan in den morgen 't Oosten kleurt.

En is een gedachte-kus bij geval geen kus der liefde? De zaak verlokt hem tot nader uitpluizen, er wordt een heel vers aan gewijd: ‘Droom en Leven’:

> Wie wil om alle regenbogen
> Die hij zijn lange leven zag
> Missen den gloed van levende oogen,
> De straling van één zomerdag?

Ieder zijn smaak. Ik geef voor een mooien regenboog heel wat stralende zomerdagen cadeau. Doch dat hij regenbogen in tegenoverstelling van ‘den gloed van levende oogen’ droomdingen noemt, begrijp ik niet. Men kan in de nuchterste bui een regenboog zien, maar dat andere juist alleen genieten als men in een droomstemming is.

In ‘Morgenlicht’ noodigt hij zijn meisje uit, om ‘deez' dag te maken onvergeetlijk zoet,’ en hij maakt er een goed vers van. Alleen dat duiven ‘suize-wiekend’ door de lucht varen, is niet juist: klapwiekend is het ware woord. ‘Aan den Woudroom,’ waarin zij de invitatie heeft aangenomen, komt mij voor, het beste vers uit den bundel te zijn:

Waar aan den woudzoom
Tintelt een goudstroom
Van zonlicht-spranken
Door beuken-blaân,
- Tonen-gepérel
Rijgt er een merel
Tot een snoer klanken
Rein, diafaan, -
Zitten wij samen
Geve' elkaar namen
Zoetste, onder 't kussen;
Wang gloeit aan wang,
En of ons tweëen...
De uren ontgleëen...
't Zonnelicht blussche...
Zwijge 't gezang...
Wij, aan den woudzoom,
Droomend een gouddroom,
- Oogen in oogen, -
Fluisteren zacht,
Weten den tijd niet
Die snel voorbij vliet
Zalig bewogen
Tot laat in den nacht.

Dat is nu zoowat het eenige gedicht van Bastiaanse, waarop ik niets heb aan te merken, en dat ik prijs om het goed volhouden van den kunstigen versvorm en om de waarlijk gracieuse beweging aan het einde, door een kleine verlenging van den slotregel. - Had hij op die hoogte dunnen blijven! Maar onmiddellijk gaan we weer in de diepte:

Een grauwe *basterd*nachtegaal
Zit op een tak en kwinkeleert;
Ik luister naar de toover-taal
Van 't zoet refrein *dat telkens keert*.

Wat kent hij zijn natuurlijke historie goed! En wat een buitengewoon refrein is dat! Pluizer! Pluizer! Waarom hebt u het vers ‘Regen’ 8 regels te lang gemaakt door allervervelendste herhalingen? Waarom staat er in ‘Weerzien’, een gedichtje van 12 regels, *drie* maal vermeld dat de linden

geurden, en *twee* maal dat u aan een stille gracht zat? Met acht regels had u kunnen volstaan.

Hier en daar teeken ik nog enkele slordigheden aan:

> Wier vlos-zij langs mijn handen heimlijk *glijden*.

Een enkel hiaat:

> Onder de olmen waar 't zwaar duister ligt.

Een leelijk enjambement:

> Daar mij der Liefde zomer elken
> Dag blijder licht de ziel ingiet.

De laatste regel is geen vers. *Dag* krijgt een sterken nadruk en vlak achter zich een rust, waarop onmiddelijk weer een klemtoon volgt. Iemand die zoozeer tot loopende, sierlijke en zelfs gladde verzen geneigd is, moet wel begrijpen dat in zijn kunst niet te pas komt wat anderen wèl geoorloofd is. Ik bedoel hiermee vooral het schrijven van hiaten, die bij indrukken-dichters, als Gorter, vergefelijk zijn. Mijn indruk van Bastiaanse is trouwens, dat hij artistieke slordigheden (slechte rijmen, rythme-verkrachting, hiaten, leelijke enjambementen) vrij zorgvuldig heeft vermeden, wat nog niet insluit, dat hij artistiek *is*. Zijn onvolkomenheden zijn vooral innerlijk, en komen voort uit gemis aan gevoelsdiepte, doch slordig is hij ook, en wel in het gedachte-verloop. Hoe zou hij anders in het vers: ‘Herdenken’, bldz. 78, de regels:

> Als op doorschijn-papier geprent
> Zat, voor 't blank spiegelraam geteekend.

die klaarblijkelijk een indruk van buiten af zijn, hebben kunnen invoegen? In het vers-verband is hij die het ziet, binnenshuis, want het meisje spreekt hem aan. Wanneer men op straat loopt, kan een spiegelraam inderdaad blank zijn: een blank vlak, op doorschijnend papier gelijkend, terwijl men er toch, eenigszins vaag, een gezicht doorheen kan zien. Het is dan werkelijk, alsof de lijnen van dat gezicht in één vlak met het venster liggen: alsof ze er op geteekend zijn. Maar zijn beiden in de kamer, dan is een raam geen *blank* spiegelraam te noemen, wanneer alles op straat tevens zóó duidelijk zichtbaar is, als in de eerste strofen beschreven staat: niet vaag, maar

zóó klaar dat ook dit in den waan brengt, dat de dichter zich buiten bevindt; en het meisjeshoofd kan zich dan wel afteekenen tegen de avondlucht, of de huizen bijv., maar niet tegen het venster, dat bij zulk een mate van doorschijnendheid niet als een vlak, en veel minder als een vel papier zichtbaar is.

Dat deze bundel wel recht gaf op aanmoediging, maar volstrekt niet op uitbundigen lof, is, naar 't mij toeschijnt, uit dit alles gebleken. Uit een gedicht: ‘Nooit weer’, in de Oct. afl, 1905 van ‘Onze Eeuw’, dat naar verscheidene aanhalingen te oordeelen, weer rijkelijk bewonderd werd, maak ik op, dat Bastiaanse verslapt. Er is in dat vers geen toon, een heel oppervlakkige landschapbeschrijving (bijv.: ‘de wind dee 't loover deinen van geiteblad’ is veel te sterk uitgedrukt: *deinen* kan men van luchtige kamperfoelieblaadjes toch niet zeggen; ‘de zon boog door het zuiden’ op een middag laat in de lente of vroeg in den zomer als zij 's middags toch hoog aan den hemel staat) en een in vijf strofen allervervelendst uitgeplozen overpeinzing, waar hij *dertig* regels en regeltjes gebruikt om te vertellen dat hij het er vroeger met zijn meisje zooveel heerlijker vond en dat hij er nu niet meer naar toe wil gaan. Alleen - het is vlot gerijmd, heel glad, en bevat nòch ‘laagneerhangende wolken van zwaar-philosophische bespiegeling,’ nòch ‘kunstmatig opgeschroefde woordkunst’ en zal dus nòch ‘de jonge gemoederen,’ nòch dominé Hugenholtz ‘verbijsteren.’

Zoo wordt door opgeschroefde loftuitingen de ziel van middelmatige dichters vermoord.

ALEX GUTTELING.

Quia absurdum
Door
Nico van Suchtelen.

I

Casa Bianca, 12 December 1904. Minka, dezen morgen was de wereld schooner dan ik haar ooit zag en het leven in haar duizend wonderen heerlijker dan ik ooit droomde. En toch dacht ik niet aan jou, liefste, en toch was ik niet gelukkig. Welk een leeg woord is geluk voor een stemming die zooveel onzeggelijke aandoeningen omsluit als dit wonderbare gevoel van eèn zijn met alle werkelijkheid! Voor dit blij verbaasde besef als een kindje te zijn dat een ongekend getoover van uit zijn wiegje aanstaart!

Nevel hing over het meer en tot hoog langs de bergen. Een ijle, fijn gesluierde mist waaruit de rood-bruine sparrestammen, de grauwe eiken met hun rimpelige schors en de gevlekte berken vervaald en schim-gelijk oprezen, hun voeten onzichtbaar, hun kruinen als donkere, breedgespreide pluimen, of als een kristallen web, een rag-fijn gewemel van roerlooze takjes en twijgjes tegen de grauwgele sneeuwlucht. En naast mij langs den weg, de heesters als gedrochtelijke witte klompen, waaruit naakte, spichtige rijsjes om hoog reikten; en de jonge dennen geheel bedolven, elk boompje een golf in de witte, verstarde zee.

Op eens beweegt iets; een zachte ruiseling om mij heen, gedwarrel van vlokken en een weeke plof; een kraai is opgevlogen en wiekt log en langzaam over de toppen. Hoe eenzaam klinkt zijn gekras door de stilte! Niets anders is er te hooren dan van tijd tot tijd dit schrille schreeuwen en van heel ver het zwakke, maar voortdurende dreunen van bijlslagen.

Ik ga langs een golvende helling, het vale veld is leeg,

wijdheen tot in den eindloozen mist eenzaam en stil. En plotseling een luidgalmende kreet: Hoi ho! een skilooper scheert mij voorbij, en als een vogel die zonder vleugelslag door de ruimte zwiert zoo zweeft hij de diepte in. En weer is alles even roerloos, even betooverd. Tot ik de kloof nader; daar begint het te ruischen en te kletteren; ik daal af naar de beek, zij is gestuwd en wild; de rotsen in haar bedding zijn met een kantwerk van ijs overtogen en de waterval is verstijfd tot een knoedel van dikke tressen en pegels die tot in de fletsgroene, schuimende kolkjes neerdruipen. En overal het bedwelmende geruisch van de waterstraaltjes die schichtig woelend en kronkelend, met spattend plassen en golpend geklok, van alle kanten omlaag schieten.

Ik kom door een boschje waar de houthakkers werken die ik boven gehoord had. Toen door het dorp, ik zie huisjes en schuren, stil, zij lijken allen verlaten. Maar voorbij een bocht van de leege straat, in de donkere holte van een deur waaruit warmte en etenslucht welt, staan vijf, zes kerels te praten. Een zwaar beladen dampende mestwagen, met drie koeien bespannen knarst over den weg. Iets verder hoor ik joelen en lachen, een troepje kinderen in bonte sloofjes danst er rondom een dwaas veulen aan een paaltje.

Waardoor is dit alles zoo wonderbaar?

En veel verder de ingesneeuwde, doodsche villa's, de kale wijnbergen...op eens wordt de stad zichtbaar, heel in 't verschiet, als een verwarde stapeling van grauwe huizen en torens en witte daken, de dreigende bergschim er achter. En het meer, ik zie ook het meer onder mij bleek blinken en, een oogenblik maar, slaat een gele glans door de lucht, sliert langzaam over het groene water en de wazige stad; er flikkeren lichtplekken overal, over het meer worden de nevels glanzend geel; een oogenblik en ook dit wonder is voorbij.

Minka, liefste, sedert vier dagen ben ik weer hier, in ons witte huis aan het meer, en ik leef geheel in zijn rustige betoovering. Er is hier niets dat niet aan jou herinnert, en elke herinnering even bekorend. Of dit oude huis met zijn ernstige gevels en het stijve park er om heen ooit een somberen indruk kan geven, vooral nu in winterlijke kaalheid? Martha

zegt het, iederen winter verlangt zij weg te zijn; in de grootstad, in ‘het leven’. Maar ik heb mij hier nooit somber, noch zelfs eenzaam kunnen voelen. En toch, hoe ellendig, hoe verlaten van alle liefde en troost waande ik mij dikwijls nog den dag voor ik Casa Bianca weer opzocht. Sedert Odo's dood ben ik er vijfmaal ter bedevaart gegaan, telkens wanneer mijn onrust en mijn verlangen naar jou mij ondragelijk werden, en telkens ging ik er krachtiger en vol moed van daan. Wanneer ik de zware rotspoort binnentreed, daarvoor al, zoodra ik den hoek omsla bij het crucifix waaronder wij zoo dikwijls zaten te zoeken naar de verre gletschers, voel ik jouw nabijheid. Onder het dalen door het cypressen-laantje, langs de dorre ingepakte palmen, over de terrassen met hun gedekte bloembedden en omhulde rozeboompjes, jou voel ik naast me en het is of alles nog straalt van diezelfde zomerlijke blijheid waarmee het eens ons beiden vervulde. Ik weet dat je er niet bent, ik verlang nog naar je, maar hoe rustig en vertrouwend is dit verlangen! Ik zou hier kunnen leven, zonder jou en toch gelukkig zijn. Martha heeft mij jouw kamer gegeven. 's Morgens, voor het ontbijt, zit ik er al te werken. En als ik gewerkt heb zit ik stil te droomen over jou. Hier leeft je herinnering het heerlijkst en hier is mijn zielsrust volkomen. Ik kan er niet klein denken of bekrompen voelen; ik ben zoo overvol van ernstige blijheid en milde kracht.

Van hier uit, liefste, wil ik je schrijven over Odo. Ik heb dikwijls met Martha over hem gesproken, zij heeft mij zijn dagboek gegeven en veel uit de brieven die hij haar schreef. Ik kan nu zijn leven zien zoó als ik van morgen de geheele wereld zag, een volging van visioenen. En noch hun leed noch hun vreugde ontrusten mij of beroeren mij anders dan met een diep en bewonderend besef van schoone noodwendigheid. Hebben wij schuld aan zijn ondergang? O Minka, je moogt je niets verwijten. Is het schuld als wij spelen met onze zielen? Jij hebt gespeeld voor een engel van zoo groote onschuld dat geen onzer je begreep, jij zelf het minst; is dat schuld? Minka, Minka, verwijt je niets meer.

Op het laboratorium leerde ik Odo kennen. Ik was juist assistent geworden toen hij aankwam en hij werkte zijn eerste jaar onder mijn leiding. Door zijn fijn, meisjesachtig gelaat en zijn meestal bedeesde en peinzende oogen trok hij meer dan de anderen mijn aandacht. Hij leek mij een droomer die altijd mijmerde over iets anders dan waarmee hij bezig was; over zijn werk sprak hij in den regel traag en absent. En toch was hij handiger en scherpzinniger dan de meesten; zijn proeven en praeparaten mislukten zelden; in zijn heele manier van werken was iets bijzonders, een bijna geniale verbinding van intuïtieve vindingrijkheid en systematisch overleg.

Wij hadden een paar colleges gemeenschappelijk, woonden dicht bij elkaar en wandelden daardoor dikwijls samen op. Zoo duurde het niet lang of er ontstond tusschen ons een meer kameraadschappelijke verhouding. Maar werkelijk vrienden zijn wij eerst veel later geworden. Odo bleef geheel op zich zelf, met het studentenleven bemoeide hij zich haast niet; in kneipen kwam hij zelden, van geen enkele vereeniging of dispuut was hij lid en nooit zocht hij uit eigen beweging het gezelschap van anderen. Ik was de eenige met wien hij iets vertrouwelijker omging. En ik van mijn kant, ofschoon ik wel wist dat hij een der weinigen onder mijn kennissen was die iets beteekende, meende dat ik zijn deels stugge, deels verlegen eenzelvigheid moest eerbiedigen. Daarbij kwam dat ik zelf evenmin een intieme toenadering met wie ook verlangde. Uit den aard der zaak kwam hij meer bij mij dan ik bij hem, want dikwijls had hij mij van allerlei over zijn praktisch werk te vragen. Hij kon mij dan geheele avonden aan de praat houden, want hij ging diep op de kwesties in en liet niet los voor hij alle mogelijkheden en elk verband had uitgesponnen. Toch voelde hij zich niet als een leerling en ik kon hem ook nooit - hoewel ik hem drie jaren vòòr was - als leerling behandelen. Over alles sprak hij met een wonderlijke mengeling van naieve bescheidenheid en volkomen zelfbewustheid. En niet alleen in het speciale gebied onzer vakstudies verbaasde mij zijn kennis en vooral zijn intuïtie; ik merkte al gauw dat hij voor tal van andere zaken dienzelfden aanleg tot weten en begrijpen had en dit trok

mij steeds meer tot hem aan. Maar zijn ontwikkeling was eenzijdig; in de klassieke literatuur bijvoorbeeld was hij thuis, van de moderne wist hij nagenoeg niets en velen der grootste hedendaagsche schrijvers kende hij alleen bij name. Van af zijn vroegste jeugd had hij eenzaam, teruggetrokken geleefd; als kleine jongen in een dorp, later als gymnasiast in dat triestige provincie-stadje. Hij was afgesloten van de wereld en het moderne leven. Hij had ook geen verlangen gehad het te leeren kennen en zelfs nadat hij door mij naast zijn vroeger eenig bewonderde meesters Homerus, Dante en Goethe, ook nieuwer geesten had bestudeerd en lief gekregen, bleef hij toch altijd voor hun invloed min of meer onverschillig en tot in zijn laatste verzen praedomineert nog de zucht tot het klassieke. Maar het was juist deze eenzijdigheid die onzen omgang voor ons beiden belangrijk maakte, wij leerden van elkaar en wisten en waardeerden dit, ik leerde door hem eerst de volle schoonheid van de grieksche tragici omvatten en ik leerde hem de Holbeins, de Dürers, de Italianen en Vlamingen zien. Maar vooral voor muziek was hij uiterst gevoelig en dit was ook - zooals hij mij later zei - een der voornaamste redenen waarom hij in dien tijd zoo graag bij mij kwam. Urenlang kon hij zitten luisteren wanneer ik speelde. En haast nooit wilde hij iets anders hooren dan Bach of Beethoven. Hij zat dan in de zijkamer aan één stuk door sigaren te rooken en liet niets van zich merken. Alleen wanneer de muziek hem erg opwond liep hij er rusteloos heen en weer, kwam als ik ophield in de deurpost staan en zei hoofdschuddend ‘God God’ of ‘kolosaal’, net zooals hij 't te Casa Bianca placht te doen wanneer je sonates speelde met Martha.

In den eersten tijd van onzen omgang was hij nog zeer onbeholpen en linksch wanneer hij zich in een eenigszins grooter gezelschap bevond, maar zijn sterk gevoel van geestelijke meerderheid maakte dat hij al spoedig beslister en althans zonder opvallende verlegenheid wist op te treden. Toch kostte het hem groote inspanning om met mijn rijkere en beter opgevoede kennissen om te gaan en nooit gelukte het hem heelemaal gewoon met hen te zijn. Het voortdurend besef zijner armoede drukte hem buiten alle verhouding zwaar

en hij kon zich niet los maken van de gedachte dat men hem eigenlijk maar uit een soort van beleefde welwillendheid duldde. Wat voor velen misschien ook wel 't geval was. Hij kon niet ‘mee doen’, de toelage die hij voor zijn studie kreeg was gering en het honorarium dat hij nu en dan ontving voor zijn schetsjes of feuilletons armzalig. Daardoor vreesde hij dikwijls een klaplooper te zijn en deze vrees heeft er veel toe bijgedragen hem in zijn stugge afzondering te doen volharden. Niemand kende hem en niemand hield van hem of voelde iets anders voor hem dan een oppervlakkige genegenheid of respekt. Ik was de eenige die iets van zijn karakter begreep; ik wist dat die stille eenzelvige droomer krachtiger en schooner leefde in zijn zelf gekozen eenzaamheid dan wij in onze studentikoze en waanwijze kameraderie; ik kende hem in zijn buien van gulle overmoedige vroolijkheid, van spot en enthusiasme. Maar het heeft zelfs lang geduurd eer hij tegenover mij zijn terughoudendheid geheel had overwonnen en zich gaf zooals hij was: een kind, naief, zacht, beminnelijk en blijmoedig van aard en tegelijk een mensch, vereenzaamd door de grootheid van zijn geest en versomberd door het geweld van zijn nog onbegrepen verlangens.

Ja, wij waren alleen maar kameraden, die veel met elkaar omgingen; samen werkten wij, samen bezochten wij concerten schouwburg of societeit; eens maakten wij een voetreisje...Een verhouding van wederzijdsch waardeeren, berustend op een vaag begrip dat wij toch bij elkaar behoorden, dat wij verwante zielen waren en vreemd aan onze gewone omgeving. Toch meenden wij beiden dat wij aan ons zelf genoeg hadden en geen dieper, warmer vriendschap behoefden noch begeerden.

Wat ons het dichtste bij elkaar bracht waren onze gesprekken over 't Socialisme. In zijn gymnasiastentijd, toen hij woonde bij die oude, half-kindsche tante in wier huis tijdschriften noch kranten gelezen werden, was hij een kluizenaar geweest geheel opgaande in zijn studie's en eenzame phantasieën, en met het nieuwere, werkelijke socialisme had hij zich niet bemoeid. Trouwens in dit achterlijke stadje, zonder belangrijke industrie, was toen van eenige socialistische actie zoo goed als niets te merken; en met lieden die hem op de

hoogte hadden kunnen brengen kwam hij nooit in aanraking. En weer was het de omgang met mij waardoor hij zich van zijn onwetendheid bewust werd. Hij begon de groote socialistische schrijvers te bestudeeren en de geestdrift die zij in hem opwekten werkte ook op mij terug. Ons individualisme, dat toen àl onze gevoelens beheerschte, maakte ons het meest ontvankelijk voor anarchistisch getinte theorieën. Wij moesten individualist zijn door ons gedwongen leven in een milieu waarin wij niet thuis behoorden; alleen in onze trotsche afzondering voelden wij ons sterk en hoog als vrije, autonome geesten, en zoò wilden wij zijn. In dezen waan werden wij versterkt door onze diepe bewondering voor de moderne lyriek van wier zelfvergodende exaltatie wij toen - geheel vervoerd door haar vormenprachtige schoonheid - de machtelooze leegheid nog niet doorzagen. Een blinde autosuggestie was onze geestdrift, een onbezonnen haken naar verwoesting dezer wereld van dorre, burgerlijke, doellooze saaiheid, en een planlooze wil tot opbouw van nieuwe schoonheid. Wij zagen de Anarchie als de dadenkrachtige die dit werk van vernietiging en herschepping zou volbrengen. Wij zagen haar in een glorie van strijd en zegepraal die de vrije, zelfstandige grootheid der individuen zouden scheppen en daarmede broederschap en geluk voor allen. En waren de strijders voor hun verlossing, de revolutionaire arbeiders, niet het dichtst bij ons? Het waren niet alleen woorden, wij voelden iets van een warme, een heilige vreugde in ons. In de volksvergaderingen, als wij in hun midden stonden, en evengoed als wij thuis over ‘het protetariaat’ en zijn toekomstwerk theoretiseerden, wonden wij ons op en meenden werkelijk dat wij hen als gelijkwaardigen, als broeders, voelden.

Maar o Minka, hoe arm was onze jonge geestdrift, hoe zinloos ons idealisme! Wat wisten wij van ‘het volk’, van zijn konkreten, levenden wil? Wij phantaseerden maar, onder de suggestie van een stuk of wat ‘groote mannen’, een ideaaltje waarnaar onze naar levenswaarde hunkerende zielen in hun kinderlijken eigendunk smachtten. En de onberedeneerde phrasen der anarchisten leken ons daarom van hooger en edeler bedoeling dan het kalme, georganiseerde, schijnbaar burgerlijke werken der sociaal-demokratie. Wij wilden be-

roering, geweld, revolutie bovenal om onze individueele quasi oorspronkelijk gevoelde vrijheids-ideaaltjes te zien zegevieren.

Het was Odo of al de vage verlangens naar levensgeluk en liefde die hij tot nu toe alleen onbestemd had kunnen uiten in zijn romantische verzen en verhalen, thans waren saamgevloeid tot een groote, alles omvattende liefde voor die eene idee, het Socialisme.

En hoe meer hem zijn utopieën gingen vervullen, hoe heftiger ook weer zijn oude haat in hem opvlamde tegen de doodsche burgerlijkheid waarin hij was opgevoed maar die hij thans overal, in alle kringen en in alle maatschappelijke omstandigheden als in wezen steeds dezelfde om zich heen wist. Het leven in eene maatschappij die hij veroordeeld zag ten ondergang, de dagelijksche aanraking met menschen van wier dorre en stupide onbewustheid hij walgde, revolteerde hem meer dan het mij ooit gedaan heeft. Was ik sterker dan Odo? of ongevoeliger? Hij leed ook dieper dan ik onder dit gevoel van misplaatst zijn in een wereld zoo geheel van alle schoonheid en waardigheid verlaten. Het weten dat hij er toch in leven moest, dat hij worden moest als alle anderen van zijn stand: een verstandig man, een nuttig lid der maatschappij, en dat hij niets deed om aan dit belachelijke en onwaardige leven te ontkomen, dit weten werd hem eindelijk tot een obsessie, een nimmer aflatende, ondragelijke pijniging.

Eerst later heb ik begrepen hoe hij in dezen tijd geleden heeft. Wel hekelden wij dikwijls samen de zotte doelloosheid van onzen eigen toekomst, maar ik vermoedde nooit welke diepe ellende zich in zijn cynische grofheden en geestige persiflages uitte. En zelfs toen de tweestrijd tusschen zijn liefde voor het gedroomde en zijn zelfverachting om het werkelijke leven zich begon te openbaren in buien van zwaarmoedigheid en ik hem dikwijls in volkomen apatischen toestand, suffig, als afgetobd en zonder werkkracht, aantrof, sloeg ik daar weinig acht op. Ik hield hem dan voor overwerkt, wat hij zelf trouwens altijd voorwendde. En bovendien, een geringe aanleiding was voldoende om zijn verslagenheid weer te verdrijven.

Eens dat ik onvoorziens zijn kamer binnentrad vond ik hem snikkend voor zijn schrijftafel zitten. Op mijn vragen ant-

woordde hij niet rechtstreeks; 't was of hij zich schaamde over zijn weekheid. Hij vloekte, zei dat ‘de heele rommel een rotzooi’ was en dat hij 't langer verdomde zoo te leven; toen dat hij zich beroerd en wat ziekig voelde; hij had zich weer overwerkt, dat was eigenlijk de heele zaak en hij moest noodig muziek hooren. Ik nam hem mee naar mijn kamer en speelde sonates voor hem; hij zat stil in een hoek, nu en dan hoorde ik hem snikken. Later op den avond gingen wij naar een café, waar wij een paar kennissen ontmoetten. Odo was weer bedaard, alleen praatte en dronk hij meer dan gewoonlijk.

Een paar dagen daarna kwam zijn hospita bij mij, heel zenuwachtig: Odo had voorgisteren middag een vreemden jood op zijn kamer gebracht; 's avonds had hij haar geroepen, zijn schuld betaald en gezegd dat hij even op reis moest, ze had hem toen een half uur later met een klein koffertje in de hand zien vertrekken. En nu was vanmiddag die jood teruggekomen met een handkar en zei dat hij zijn koopje kwam halen en speelde de beest omdat zij meneer's meubeltjes niet zoo maar mee bliefde te geven. En of ik als meneer's vrind nu eens mee wou komen.

Op zijn schrijftafel vond ik dit briefje:

‘Ik ben maar heengegaan Arthur, ik kon 't niet meer uithouden. Doe geen moeite mij te vinden, ik zal je later misschien wel schrijven waar ik ben en wat ik doe. Mijn meubels worden morgen gehaald, ik heb ze verkocht, neem jij mijn boeken als je ze hebben wilt. Je bent veel voor me geweest. daarvoor dank ik je. Iets hartelijkers kan ik je niet zeggen, ik ben te miserabel. Gegroet.

ODO.’

Wij gaven het rommeltje aan den jood mee en ik behield de boeken; ik zag dat hij zijn Homerus, de Imitatio Christi, Spinoza's Opera, Goethe en zijn geheele sociale bibliotheek had meegenomen. Handschriften vond ik niet en de juffrouw vertelde mij dat zij een weekje geleden manden vol snippers had moeten weggooien.

Ik kreeg nog een bezoek van den oom bij wien Odo als kind in huis geweest was. Odo had hem geschreven dat hij zijn studie liet varen omdat hij alle wetenschap voor doelloos

en onzedelijk hield in deze maatschappij waar zij uitsluitend de overheerschers diende en versterkte, en dat hij van nu af aan onder het volk ging leven. Deze brief was hartelijk gesteld en bevatte ook eenige quasi berouwvolle phrasen over het verdriet dat hij door zijn ondankbaarheid zijn weldoeners moest aandoen.

En werkelijk was zijn oom, een goedig provinciaal, zeer geschokt door Odo's daad. Hij kon er niets van begrijpen, van zijn achtste tot zijn twaalfde jaar had hij Odo als een eigen kind opgevoed en later toen hij van 't gymnasium afging had hij met veel moeite een studiebeurs voor hem verkregen. De brave man beklaagde zich diep over zulk een ondankbaarheid. Hoe had Odo 't kunnen doen; en hij was de trots geweest van de heele familie!

Zijn vrouw huilde maar en viel ons nu en dan kijvend in de rede, sprak van gemeen gezelschap, verleiding, van ‘toch altijd wel een slecht karakter gehad,’ van ‘niet de eerste keer dat-ie wegliep’ en ‘dat je 't ook wel te verwachten had van 't kind van zoo'n half gare komediant als je broer was.’

Maar 't goedige mannetje was redelijker, schreef het niet begrijpen van 't geval eigenlijk meer aan zichzelf toe dan aan Odo's slechtheid.

Het was toch zoo jammer; vier jaar hadden zij hem in huis gehad en hij was altijd gewillig en gehoorzaam geweest, en zoo knap...en iedereen had toch zooveel van hem verwacht. Wel was hij wat zonderling, van klein kind af, eenkennig en vol vreemde invallen en gedachten, maar slecht..neen, dat was hij nooit geweest, en dat hij eens was weggeloopen en daarom eerst geld had moeten stelen dat begreep hij wel, dat was nu juist een van die invallen, daarvoor hoefde je toch niet bepaald slecht te zijn...

Ik beloofde hem moeite te doen om Odo te vinden; en dat deed ik ook. Ik schreef aan de redacties der bladen waarvoor hij werkte; zij wisten van niets en ontvingen geen kopie mee. Ik informeerde bij de post, bij zijn boekhandelaar, bij ieder van wien ik wist dat hij Odo gekend had, maar geen wist waar hij gebleven was.

Ongeveer tien maanden later toen ik toevallig te B. kwam

en daar voor een in aanbouw-zijnd huis stond te kijken meende ik in een bleek knechtje dat tusschen andere werklieden in een der open kamers met timmerwerk bezig was, Odo te zien. Hij keek mij onverschillig aan en gaf niet het geringste teeken van herkenning; ik dacht dat ik mij vergist had en ging door. Na een paar uur kwam ik voor de tweede keer langs; hij stond toen op den steiger en zoo zeer trof mij de gelijkenis dat ik, ofschoon ik groote haast had om de trein te halen, stil stond en zijn naam riep. Hij bleef mij even met dezelfde onverschilligheid aanstaren, draaide zich toen om en ging naar binnen. Een werkman beneden die had omgezien toen ik riep en die aan 't venster kwam om te kijken wat ik wilde, vroeg ik of Odo daar aan 't werk was. Neen, zoo iemand kende hij niet. Gerustgesteld vervolgde ik mijn weg naar het station.

Twee weken hierna ontving ik dezen brief:

B.....21 Juni 1901. Arthur, ik ben 't wel degelijk geweest die je voor 14 dagen op dien steiger hebt zien staan. Ik kan mij niet meer bedwingen, ik moet je nu schrijven; ik ben zoo vol verdriet en andere verwarring, en ik heb niemand gehad, in al dien tijd, tegen wien ik kon uitspreken. En toen ik je zag voelde ik op eens zoo sterk dat jij alleen een vriend voor me geweest bent, iemand die mij begreep en begrijpen wilde en dien ik zonder mij te vernederen om hulp kan vragen. Haal mij dan hier van daan. Ik wil terug. Naar mijn oude omgeving, naar mijn studie, naar alles waarvan ik walgde. Ik walg nog, maar ik wil terug. Bijkans een jaar heb ik hier geleefd als een ongelukkig, zielsziek jongetje; kom mij halen Arthur; ik heb wat hartelijkheid en vriendschap noodig om te herstellen; ik ben niet sterk genoeg om in eenzaamheid sterker te worden.

Hoe ik er toe gekomen ben weg te gaan? Wist jij Arthur, dat ik behalve een bedeesd en eenzelvig, ook een in den grond onzelfstandig, suggestibel denkertje was? Wij dachten dat wij heel wat mans waren, is 't niet? Of laat ik bescheidener zijn, ik dacht dat ik een denker, een philosooph, een vrij-denkend man was. En ik liep weg met de overtuigingen, de meeningen, de beweringen van weet ik wie al. Letterlijk

nota bene: Tolstoi's Evangelium puilde mijn zak uit, la Conquête du Pain, de Imitatio Christi, en de overige heterogene rommel had ik in mijn koffertje. En zoo overvuld en beladen vluchtte ik in mijn woestijn waar ik tot zelfinkeer wilde komen en verbeeldde mij leeg te zijn van vooroordeel. Zoo zwaar geketend zocht ik mijn vrijheid en waande nog dat ik bijzonder vlug en gemakkelijk ging. Meer dan negen maanden heb ik noodig gehad om mij te bevrijden. O Arthur, een wonderlijke negen maandjes waren dit; vol perverse smaken en wansmaken, helder- en duister-ziendheid, hallucinaties, onverklaarbare angsten en aandoeningen en vooral veel misselijkheid. En het resultaat, mijn miskraampje, mijn geestelijken homunculus, ik heb hem behandeld naar behooren, op spartaansche wijze.

Het was een Mei-nacht toen 't monstertje geboren werd. Om vijf uur was het afgeloopen en 's avonds om tien was 't begonnen. Zeven uren schreef ik bijna onafgebroken om mijn ‘Meditaties’ te voltooien. Toen moest ik naar de werkplaats. Maar terwijl ik 't schemerende stadsplantsoen doorslenterde zag ik de zon opduiken boven den bergkam. Ik kon niet verder, ik moest haar tegemoet en ik liep, ik liep, wist ik waarheen of waarom de bergen in; en volle twee dagen bleef ik weg. Toen ik weer thuis kwam vond ik mijn geschrijf nog net zooals ik het had laten liggen op mijn tafel; ik verbrandde het onmiddellijk. Daarmee is een quantum troostrijke waanwijsheid en veredelende napraterij verloren gegaan waar nog drie modern-ethische generaties het mee hadden kunnen doen.

Arthur, die twee-daagsche bergtour is mijn Satans-beproeving geweest. Wanneer je ooit zwaar bent van ellende en vertwijfeling, tot walgens vol van duizend kleine gedachten, ga dan de bergen in, Arthur, en vecht daar, in de stilte van Gods eenzaamste majesteit je strijd uit. Ik heb er geworsteld; de ellende, de vertwijfeling, zij werden als tot tastbare gestalten die mij aangrepen en waarmee ik hijgend worstelde; zij wierpen mij neer en ik wentelde van pijn mij over den grond om en om, het was of er klauwen zich om mijn stikkende keel krampten, en in doodsangst klemde ik mij vast aan boomen en rotsen. En dan weer was ik razend van

woede en schudde en sloeg de granieten wanden alsof ik de bergen over mij heen wou trekken. Klinkt dit belachelijk? Don Quichotig? Ja ja, als een tourist mij gevonden had, hij zou mij pepermunt en cognac hebben aangeboden..maar ik was verscheurd van binnen, dol van wanhoop. O, de bergen zijn grooter en geweldiger dan een razende menschenziel, ik heb van hen geleerd wat rust en trots en onverzettelijkheid zijn.

Ik wil trachten mijn toestand te analyseeren. Misschien zie ik nog niet helder, niet zuiver. Ik had immers koorts, ik was immers bezeten van een kudde demonen! Demonen, de duivel haal de stakkers als hij ze hebben wil. Het waren niet mijn kwade, maar mijn goede, mijn al te goede geestjes, en toen ik hen uitwierp was het geen kudde zwijnen maar een hoopje angstige guineesche biggetjes die ik den afgrond injoeg. Die zachtzinnige mummelende deugdjes hebben het mij lastiger gemaakt, Arthur, dan dat eene zwijntje dat in mij huisde en zoo begeerig knorde tegen al wat aanlokkelijk en verleidelijk is voor een doodarmen en niet zelden hongerigen en krolschen therapeut die beter dagen gekend heeft. Over 't algemeen hadden mijn zeventig maal zeven biggetjes hem er onder en hield hij zich vrijwel koest, eigenlijk was 't beest zelf nog maar een groote big. Alleen wanneer het de dochter van mijn patroon zag of zelfs maar van uit de verte rook (of 't haar-olie of zeep was weet ik nog altijd niet) werd het wild, ging te keer als een kompleet varken en was niet te houden. Genoeg, ze vrijt met den meesterknecht en ik ben trouwens mijn zwijntje kwijt sedert die bergtour. Wil je een andere vergelijking? Zeg dat ik een moreelen lintworm had die mijn ziel van binnen leeg vrat en dat ik mij met lucht-, wolkenen zonnebaden genas. Zeg dat de zwarte slang van Zarathustra's herder mij uit de keel hing en dat ik het gedrocht den kop afbeet. Maar nu kokhals ik nog nu en dan bij de onsmakelijke herinnering.

Arthur, ik ga mij te buiten aan beeldspraak en word onduidelijk en onwaar, vergeef me, ik schreef sedert mijn vlucht geen verzen meer. Ik wil met mijn nieuw- en nieuwsttestamentische allegorieën niet zeggen dat ik al mijn deugden en ondeugden heb opgeruimd. Integendeel, zij leven in mij

voort, in anderen vorm. Ik heb een metamorphose ondergaan en werd nu tot iets dat niet meer lijkt op zijn eigen herinnering ofschoon het in wezen zichzelf bleef. Ik werd zelfstandig, en mijn gedachten, mijn verlangens, ook naar deugd of ondeugd, zij zijn nu zelfgeschapen werkelijkheden in mij inplaats van vooroordeel van anderen.

Hoe kinderlijk vind ik mijn gephilosopheer van vroeger! Ik las Plato, Spinoza, Schopenhauer...je weet het. Wij lazen 'kritisch,' nietwaar? Een phrase! met of zonder kritiek waren wij onder hun hypnose. En toch was dit een suggestie die soms nog omsloeg in een eigen aktieve erkenning, een zelfstandig oordeel. Toch was ons gevoel van rijkdom niet altijd slechts een waan. Maar hoe arm en hoe armzalig was ik in deze nieuwe periode! Ik verwonder mij over mij zelf: ben ik dat geweest? dit onbeholpen, kinderachtige lummeltje? Ik heb moeite mij in mijzelf in te denken. Het is zoo absurd. Denk je iemand die den bijbel, de Bhagavad-Gita, Augustinus en de rest 'durchaus studiert' en oprecht meent dat hij nu al die wijsheid ook in praktijk behoort te brengen! Ik, Odo, moest goed, wijs, deugdzaam leven; in nederigheid des harten, in vrijwillige armoede, opofferende naastenliefde; ik moest trachten het 'voorbeeld der groote meesters' na te volgen. Navolgen!...het kriebelt mij weer in de keel, Imitatio! hoe helder en hoe ontzettend klinkt mij nu dit woord. Het geheim van den groei onzer zielen. Klein, verachtelijk, absurd is ons leven; imitatie.

Verward en wanhopend was ik om het doellooze leven der maatschappij en vol bittere zelfverachting om de laffe, doellooze gedweeheid waarmee ik mij er in voegde. En aldoor heviger voelde ik dat ik iets doèn moest. Toen las ik Tolstoi; hij leerde een daad, en hij deed; hij wees een weg en hij ging zelf dien weg. Dat is Tolstoi's grootheid, zijn eenige. Maar mijn kleinheid, mijn zwakheid was het dat ik zijn daad wilde navolgen. En dàt ik hem navolgde voelde ik nog wel als een kracht. En zelfs nu nog meen ik dikwijls dat 't beter was, sterker, na te volgen dan na te praten.

Ik zal je niet schrijven van mijn leven als krullenjongen; wat doet het er toe; wij zullen later wel eens naar behooren lachen om het lugubere avontuur van den dichter-idealist die

met eigen hand zijn eerlijk stuk brood wilde verdienen; hier wil ik je alleen maar ruw-weg mijn zielstoestand schetsen.

Ik werd zoo afhankelijk dat ik theosophen-vergaderingen bezocht met de vooropgezette verwachting dat ik er iets ‘leeren’ zou. Ik gaf mij ook veel af met 't spiritisme. Het verwonderlijke bij deze geestelijke aberratie was dat ik zeer duidelijk begreep dat geen dier ‘wijsheden’ een dieper beteekenis of een hooger waarde heeft dan bijvoorbeeld de phantasieën van een Paracelsus, terwijl ik er toch zoodanig door werd van streek gebracht dat ik een haast ziekelijken eerbied voelde voor het ‘mooie’, ‘verhevene’ en ‘diepzinnige’ van elementalen, astraal-lichamen en andere monstrueuse verzinseltjes. De neiging om mij door deze gedachten, of liever door de er zich aan verbindende onbegrepen sentimenten, te laten meevoeren werd hoe langer hoe sterker. Daartoe droeg bij in de eerste plaats de diepe behoefte te philosopheeren over mijn eigen ziel die ik, al wilde ik dat niet zoo grif erkennen, belangrijker vond dan iets ter wereld en die ik door wat theosophisch gephantaseer gemakkelijk tot een soort brandpunt van de meest goddelijke qualiteiten kon maken, wat mij in mijn ongelukkigen en hopeloozen toestand niet weinig troostrijk voorkwam. In de tweede plaats was ik verliefd op een gladharige jongedame die alleraardigst over deugd, wijsheid en zedelijke wereldorde kon spreken.

Een aangeboren goede smaak heeft mij van beide slechte invloeden gered. Ik ontmoette eens bij haar een tweetal artiesten, van die echte, met opperste-schoonheids-sensaties, hevige visie's enz. die gewichtig en wijs doende luisterden naar een neo-bouddistische kosmologie met annexe levenswijsheid die zij uitspon. Ik kreeg toen zulk een afkeer van dit burgerlijke en smakelooze gedoe dat ik zonder hen zelfs maar uittelachen heenging en mij na dien tijd niet meer met de theosophie bemoeide. Ik had een paar beroerde dagen; mijn zwijntje wilde terug naar de gladharige; mijn goede geestjes overwonnen, ouder gewoonte.

Mijn genezing is begonnen op een avond dat ik in diepste verslagenheid van de werkplaats thuis kwam. Ik was toen ongeveer een half jaar werkman; ik voelde dat dit leven een mislukking was, een dwaasheid, en ik was ten uiterste

moedeloos en verbitterd. Maar mocht een ‘wijze’ verbitterd zijn? Of moedeloos? Zou Epictetos moedeloos zijn geweest om een mislukten zwaluwstaart en een opdonder van den meesterknecht? of zelfs om een mislukt leven? Zulke overwegingen braken mij geheel en al en uren lang heb ik dien avond op mijn matras liggen huilen van vertwijfeling. Toen ik uitgehuild had was ik zoo verlicht en kalm dat ik niet kon slapen. Ik bleef op en zat stil te overdenken. Nog nooit in al dien tijd had ik rustig en aanhoudend mij zelf beschouwd; ik had geleefd in een koorts van al maar voortjagende gedachten. En nu vond ik voor 't eerst mijzelf terug als de eenheid waarvan hun zwervende verwarring uitging, begreep ik dat ik hun heerscher moest zijn en kon zijn en niet hun willooze slaaf. Een paar avonden later sloeg ik mijn Spinoza op dien ik sedert langer dan een jaar niet in handen had genomen. Ik las dien geheelen nacht door, tot vier uur. Diezelfde gedachten die ik vroeger blind had aangebeden waren mij nu vreemd, ik voelde mij er aan ontgroeid. En toch bewogen zij mij dieper dan ooit te voren. O die milde en tegelijk zoo geweldige majesteit van zijn woorden, hun koele beheerschtheid en hun warme, glanzende, alles met geluk overvloeiende liefde! O ‘Wald von himmelhohen Gedanken’ waaruit de ‘Lüfte der Zukunft’ waaien. Ik las tot mijn oogen brandden, toen liep ik naar buiten en zwierf de leege stad rond tot het zes uur was en ik naar mijn werk moest. Het begon te dagen voor mij. Al wat mij vervuld en zoozeer verward had werd kinderachtig en klein tegenover deze herboren blijheid. Hoe burgerlijk werden mijn deugdzame wenschjes bij den adel, den sterken trots van Spinoza's noodwendigheid; hoe verbleekten alle verlangens bij zijn stralende Liefde Gods! En meer en meer zag ik mijn ‘Meditaties’ waaraan ik bijna dagelijks, of liever nachtelijks, werkte als een slap en onbegrepen eklektisch aftreksel van slappe of onbegrepen levenswijsheid van anderen. Ik schreef door, ik kon niet uitscheiden. Eerst toen het af was...ik zei het al; ik vernietigde het prul en was vrij. -

Maar mijn werk hield ik vol. Ik bleef in deze trieste omgeving; ik bleef omgaan met menschen die mij even vreemd waren als ik hen. Het was een wanhoopsdaad. Hoe zou ik

anders? Ik wist dat het geen den minsten zin had dat ik van vroeg tot laat schaafde en beitelde aan de prullige meubeltjes die mijn patroon verkoopt aan op-trouwen-staande klerken, of dat ik onoogelijke ornamentjes draaide voor de betimmering van een warenhuis. Dat geen enkele reden voor mij bestond om in een stinkend kosthuis te slapen op een gescheurde matras waar het stroo uìt en de muizen ìn liepen; en met een troepje zwetsende kwajongens en kerels in een gaarkeuken voor veertig centimes mijn buik vol te stoppen...als ik nog er toe kwam warm te eten. Maar ik voelde even sterk het zinlooze van ieder ander leven; ik was ook wel koppig, zoogenaamd volhardend; en bovenal besluiteloos. O die zelfverachting om mijn besluiteloosheid! 's Morgens als ik wakker lag en tobde en weifelde over mijn onwaardig bestaan en dan opeens verlangde naar mijn halven liter melk die ik straks zou warmen op mijn lijmpotje. En dan de weëe schaamte dat er van mijn oorspronkelijke illuzies ‘het volk te leeren kennen’, zijn leven ‘mee te leven en te lijden’ niets was terecht gekomen. Ik had geen takt om met mijn kameraden om te gaan; als ik met hen sprak begrepen zij mij nooit, spotten zoo'n beetje gemoedelijk of lachten mij rondweg uit. Trouwens wat ik hen alles zeide, mijn berispingen over hun ruwheid, mijn moralisaties over hun onzedelijkheid, het verdiende waarlijk niet anders dan spot. Hoe kon ik zoo zijn? een eigendunkelijk, prekerig, principerig lummeltje naar buiten; naar binnen een twijfelende rampzalige ziel,...goddank. Maar daarom had ik ook nooit ernstig moeite kunnen doen dichter bij hen te komen; mijn eigen getob had al mijn zielskracht verbruikt.

Maar nu zou ik dan aktief worden, deelnemen aan 't ‘werkelijk leven’, aan de beweging, en daarom moest ik volhouden...

Ik maakte kennis met een arbeider uit een zij-fabriek. Een sociaal-demokraat, den eersten dien ik ontmoette. Hij was een nuchter, berekenend en taktvol organisator en tegelijk vol warme geestdrift en opofferingsgezindheid. Een rusteloos werker wien niets te groot of te klein was, de eerste mensch, Arthur, voor wien ik oprechten eerbied gevoel. Ik heb hem veel kunnen helpen aan zijn uitgebreide correspondentie en administratie en daardoor heeft hij gemerkt dat ik geen geboren

krullenjongen ben. Toen ik hem vertelde wie ik was zei hij niets anders dan: ‘Het is mooi van je, maar een zin heeft het niet, je had liever moeten blijven waar je thuis hoort.’ Eerst daarna begreep ik volkomen dat ik terug meest keeren en werd mijn leven hier mij van dag tot dag ondragelijker. Toen je mij kort daarop zag staan op dien steiger was mijn koppigheid nog zoo sterk dat ik je liet voorbijgaan - ofschoon ik een uur later wegliep en je overal heb gezocht - maar sinds dat oogenblik is mijn wil zeker geworden. Arthur, kom mij nu halen. Ik was een kind toen ik waande de groote wereldwalging van mij te kunnen werpen door mijzelf belachelijk te maken. Ik wil haar weer op mij nemen en dragen, en dàar waar ik behoor. Je weet hoe ik hen haat, de ploerten, de kultuur-menschen die - God vergeef 't hen - hun maatschappelijke plichten vervullen. Maar ik ben geen jongen meer die wat tegen hen te keer gaat omdat zij zijn quasi hooge gedachten niet begrijpen en die meent door zijn anders-doen zich aan hun gehate werkelijkheid te kunnen onttrekken, Arthur, ik wil terug, ik wil weer onder hen zijn; wonen, spreken, gekleed gaan, leven als zij allen. Ik wil werken, stipt en ordelijk, op mijn laboratorium, hun wetenschap ‘beoefenen’, doctoreeren, een positie veroveren. Arthur, ik zal een of ander surrogatenfabriekje oprichten - jij mag de reclame's teekenen - om in een behoefte te voorzien die geen denkend wezen te voelen behoefde; ik zal leeraar worden en de kultuur-kinderen de duizend-en-een vragen leeren stellen waarop geen god al was hij stapelgek zou kunnen antwoorden. Ik zal ontdekkingen doen die de techniek en beschaving tot in het Kongobekken toe revolutioneeren, die heele reserve-armeën scheppen en naamlooze vennootschappen bij dozijnen doen ontstaan en te niet gaan. Ik wil ook een bescheiden en welwillend man zijn, gelijke onder mijn gelijken, ik wil met hen samenwerken aan al wat zij houden voor de hoogere belangen en doeleinden van den mensch. Ik wil weer eerbied hebben voor andersdenkenden.....Ik geef mij gewonnen; ik geloof dat zij ten slotte gelijk hebben, quia absurdum.

Maar kom bij mij Arthur; ik verlang zoo om oogen te zien die mij begrijpen, ik verlang zoo je te hooren spreken. Terwijl ik schreef was 't mij of ik aldoor een klank van

vrlendschap hoorde, een troostende stem, de warme, sterkende vriendschap van een levend mensch.

ODO.

Nadat ik hem teruggehaald had, leefde hij den eersten tijd nog wat versomberd door de herinnering aan zijn werkmansperiode. Maar naarmate hij zich weer met zijn studie ging bezig houden week zijn zwaarmoedigheid meer en meer. En, of het kwam door een gevoel van herstel of door een behoefte aan grooter toenadering, hij begon zich meer dan vroeger te geven zooals hij werkelijk was. Hij werd, maar in nog zuiverder mate, zooals jij hem kort daarna te Casa Bianca leerde kennen; gul, openhartig en vol kinderlijke opgeruimdheid. Zonder eenige terughoudendheid sprak hij over al wat zijn eigen leven betrof, over zijn jeugd, zijn gymnasiasten- en krullenjongens tijd. Hij sprak ook met mij - en dat heeft hij met niemand anders ooit gedaan - over zijn ‘eigenlijke werk’ zooals hij 't noemde, zijn kunst. Hij schreef weer, elken middag; wanneer ik op het laboratorium was zat hij in mijn studeerkamer te werken. Hij ontwierp een mythologisch drama en dikwijls praatte hij 's avonds over den opzet of las mij een uitgewerkte passage voor. Jeugdwerk, te lyrisch dikwijls en te klassiek pathetisch; maar toch echt, zuiver en sober van taal, zonder eenige moderne aanstellerigheid. En hoe rustig en eenvoudig las hij, zacht en zonder veel uitdrukking, zoo maar stil voor zich heen alsof er niemand luisterde. Anders, beter nog dan wanneer hij Shelley of Petrarca voorlas in de loggia, minder opzettelijk mooi.

Voor ons beiden was deze toenemende vertrouwelijkheid een groote vreugde. Wij wisten dat tot dusver niemand ons kende en dat wij nu elkaar gingen begrijpen en dat dit groeiende begrip in wederkeerige vriendschap was wat wij beiden behoefden en ook altijd in stilte hadden verlangd. Minka, wanneer ik aan Odo denk zie ik hem het meest zooals hij toen was in die twee maanden van ons tezamen wonen; want zoo was hij mij het liefst. Welk een heerlijke, sterkende blijdschap is het wanneer twee eenzamen elkaar begrijpen en vrienden worden. In zulke vriendschap leeren wij eerst onze eenzaamheid liefhebben als de bron onzer diepste schoonheid. Het is of wij ons dan spiegelen elk in den ander; ons zelf

erkennen in wat wij bewonderen in den vriend. Elkaar maken wij sterker en schooner. En toch wordt ook onze trots gebroken, onze eigendunk gedeemoedigd in dien glimlach waarmee wij elkaars dwaasheid beschouwen.

Wij waren eenzamen om onzen grooten hartstocht, onzen brandenden honger naar weten. Wij wilden wijd uit boven onze schoolsche kennis, wij wilden een ruimer, een alles omvattend begrijpen. En wij zochten, rusteloos, overal. O Minka, ik weet niet of wanhoop en extase ooit de klare rust van je oogen verstoord hebben, of je dien hartstocht begrijpen kunt; maar dit zoeken is eèn overmoedig geluk en eèn verlammende smart tezelfder tijd. 'Halte heilig deine höchste Hoffnung,' - Odo heeft niet gekund.

Wij waren zoo jong en vol enthousiasme; wij voelden onzen geest leven en werken, er woelde en bruischte in ons een wervelende chaos van gedachten en licht en duister waren er nog ongescheiden. Stralende wentelingen waren er in ons als ongeboren werelden te midden van eindeloos leege duisternissen. Wij waren wordende scheppingen en dat voelden wij. Tot alle grootheid en schoonheid wisten wij ons bestemd; er was ruimte in ons waarin alle werkelijkheid kon uitvloeien; er was geen gedachte die wij niet als de onze konden erkennen, geen gevoel dat wij niet konden doorleven. Er bestond ook geen tegenspraak tusschen onzen hoogmoed en onze devotie; al het menschelijke leefde in ons...in den warlenden chaos.

Begrijp je het, Minka? Jij, milde en machtige! toch ben je een kind. Je rustige oogen zien, met een blikslag schouwen zij, en onze verwarde hersenen moeten denken en denkend die schoonheid zoeken waarin jij leeft en glimlacht. Zie ik nu meer licht? voel ik grooter vastheid? Ik ben machtiger geworden, Minka; als de geest Gods zweef ik over de duistere wateren mijner ziel, over de ongeboren werelden van licht en schoonheid. -

Bijna twee maanden, tot aan de zomervakantie, hebben wij samengewoond. Odo was weer volkomen levenskrachtig; hij had veel gewerkt, zijn drama vorderde; aan de tijdschriften waaraan hij vroeger verbonden was geweest begon hij weer in te zenden. En ook van zijn lichamelijke uitputting was hij

geheel hersteld, dat merkte ik op de dagenlange tochten die wij maakten in de naburige bergen. Het was ons plan om wanneer de grootste hitte voorbij zou zijn een reisje te maken door Noord-Italië: Venetië, Ravenna, Bologna, misschien tot aan Pisa en Florence toe. Maar toen Martha mij te logeeren vroeg op Casa Bianca en, nadat ik haar over Odo had geschreven, ook hem uitnoodigde, stelden wij deze reis uit tot later. Ik had Odo wel eens over Martha en het witte huis aan het meer gesproken en met een dankbare vreugde nam hij haar uitnoodiging aan; hij had nog behoefte aan rust en aan een vredig leven van wandelen, niets-doen en wat kalm-aan studeeren. En daarom vervulde hem het vooruitzicht van een zomer op een mooi en eenzaam landgoed door te brengen met blijdschap, zoozelfs dat hij soms een opgewonden schooljongen geleek en van verwachting niet werken kon. Je weet zijn prachtigen monoloog in de tweede akte? Op den avond dat hij dien schreef smeet hij midden onder 't werk zijn pennehouder over de tafel: ‘Ik zit te knoeien, vertel me liever wat van Casa Bianca.’ -

Ik hoorde Martha zingen; mijn balkon-deuren stonden open en met de heerlijke, zuivere koude drongen de klare klanken binnen. Ik dacht aan dat kerkje, Minka, waar eens even heldere geluiden langs de witte wanden ruischten en waar wij stil zaten te luisteren. Maar het was een ander lied.

‘Willst du dein Herz mir schenken, so fang' es heimlich an.’

‘So fang' es heimlich an.’ Waarom denk ik aan dit kerkje? Waarom zie ik zoo duidelijk het donkerbruine, gesneden bankje waarin wij zaten en de sober-getinte schildering van de gewelven boven ons? Wij waren nog vreemden voor elkaar, dunkt mij; nog pas twee dagen was je te Casa Bianca. Waarom herinner ik mij den blik waarmee je me aanzag toen het zingen ophield? Het lied weet ik niet meer en toch was het toen de reden waarom ik daar zat met een mij vreemd meisje waarop ik haast niet lette.

Toen Tom en Bente mij thee kwamen brengen, hij den kop en zij den schotel met de kattetongetjes slechts ten deele geschonden er op, merkte ik eerst dat mijn vuur op uitgaan

stond en mijn voeten koud waren. Ik moest even een machine teekenen voor Tom, en Bente ging aan 't zeulen met een Brockhaus en haalde er in een ommezien twee platen met kolibrie's en middeneeuwsche kleederdrachten en een kaart van den Bismarck's-Archipel uit. Daarna ging ik met hen naar beneden. Martha had nog veel gezongen na dit eerste lied, ik had niets gehoord.

Mijn vuur is opnieuw aangemaakt. Weer zit ik aan mijn tafel voor de open balkondeuren en zie uit over de sneeuwomhangen sparren en cypressen. ‘So fang es heimlich an’ gonst het nog in mij na. En nu weet ik dat ook jij het gezongen hebt, beneden in het blauwe zaaltje, voor ons allen; maar ook hier, wanneer je alleen was in dit kamertje en dacht over het wonder van je ontwaakte liefde.

Nu ik weer terugdenk aan dien eersten tijd te Casa Bianca, vervloeit de blijheid dezer herinnering met een verwonderenden weemoed. Alles was zoo eenvoudig, zoo klaar en doorzichtelijk; waarom hebben wij geen van allen begrepen wat er ging gebeuren. Odo en ik, wij waren toch mannen al, niet-waar, die meenden scherp te zien en te begrijpen wat wij zagen; en jij, Minka, met je grooten alzienden blik! O liefste, onnoozele kinderen waren wij die maar wat speelden met elkaar en geen van ons besefte wat dit spel beteekende. Alleen Odo...? maar dit eerst later, toen je weg was.

Weet je nog hoe wij drieën 's morgens uittrokken als het witte huis nog schemerde in den mist en de lucht kil en dauwig om onze hoofden hing; hoe wij de wolken achterna klommen en van af de morainen de zon zagen ondergaan in het ijsmeer? Hoe wij soms den ganschen dag zeilden in je zwager's centerboard en jij de fok hield of languit voor op de plecht lag en je haren liet verwaaien; hoe wij bivakkeerden op het zonnige eilandje, de Isola bella? Dikwijls ben ik er later heengeroeid om te zien of die drie onbekende, vreemdbloemige struikjes waarom wij 't met zoo weidschen naam doopten er nog stonden.

Ons leven in deze weken waarin eigenlijk niets gebeurde, waarvan elke dag is als de heugenis van een tevreden kinderspel, lijkt mij nu een wonderbare droom, een half-vergeten

verhaal waarvan ik niet goed meer weet of het ooit werkelijkheid was. Soms is 't mij of toen alles rijker, schooner leefde; of de hellingen warmer waren, het meer klaarder, de geheimen onzer eeuwige dennenwouden dieper en de gruwlijkheid onzer kloven en grotten grootscher. Maar ik weet het dat het jouw blikken waren, jouw woorden, de nabijheid van jouw duizend lieflijkheden, die alles met een schooner glans omtooverden. Toen wist ik dat niet. Wij leefden als kinderen, Minka; wij voelden ook als kinderen. Wanneer ik met Tom baadde en Pip zat in zijn roode truitje aan den oever te lachen en te schreeuwen, en ik stoeide dan later met hen beiden in de zon, dan was mijn blijheid niet anders dan de hunne. En wanneer wij, Odo en ik, op onze avondlijke inkoop-tochten naar het dorp naast je liepen, ieder aan een zij, waren wij dan niet twee kleine jongetjes met hun zusje? Wij waren blij om de zachtheid van het mos, om den glans der maan-bevloeide boomen en de bleeke siddering van het meer beneden; wij lachten om het gekrabbel van een vliegend-hert dat in de veeren van je hoed vloog; wij bleven in verrukking luisteren naar een echo of een fluitenden vogel, en als de toppen mooi gloeiden vergaten wij onze boodschappen en kwamen te laat voor 't avondeten.

Er gebeurde niets in deze weken en toch waren zij de schoonste, de belangrijkste ook van ons leven. Welke beteekenis hadden onze middag-thee's in de koele loggia; ons zachte praten over niets of ons zwijgend rondkijken, langs de palmpjes op het terras heen over het glinsterende water met den gondel en den centerboard naast elkaar aan 't steigertje! Uren lang; niets doen dan wat lezen of bladeren in je zwager's etsen, wat vluchtig schaken, wat spelen met de kinderen! En o die lamplichte avonden binnen, in het blauwe muziek-zaaltje, als wij redetwistten over de theorie van Maxwell, over de kommunisten van Harmonie, over Dante en de Bank-trust die Rudolf juist had tot stand gebracht, terwijl jij en Martha onderwijl truitjes breiden voor Bente, Pip en Tom. Of als jelui muziek maakten, of als Odo voorlas uit Shelley!

‘She leapt down the rocks,
With her rainbow locks

Streaming among the streams;
Her steps paved with green
The downward ravine
Which slopes to the western gleams;
And gliding and springing
She went, ever singing
In murmers as soft as sleep;
The Earth seemed to love her
And Heaven smiled above her
As she lingered towards the deep.'

Je wist niet Minka waarom wij allen je aanzagen en den volgenden dag begreep je niet waarom ik 'Arethusa' riep toen ik je zocht en vond bij 't watervalletje.

Alles was schoon en vol ongeweten belangrijkheid. Wij leefden in rust, liefste, in die volkomen rust waarin onze ziel schijnbaar sluimert maar in werklijkheid intenser, in een hooger klaarheid waakt dan anders. In die zelf-vergeten, maar groeizame rust waarna wij ons eindelijk weervinden als andere wezens, schooner, rijker, levensmachtiger. Eerst nu begrijp ik ten volle wat deze stille weken voor mij geweest zijn. Toen heb ik het slechts eens voorvoeld. Op dien avond Minka, dat wij drentelden in het park; wij gingen tusschen de rozen, Martha begon te spelen en terwijl haar fuga verruischte liepen wij met gebogen hoofden; ik hield toen voor 't eerst jouw hand in de mijne. Toch had ik je niet lief. -

Je hebt mij eens gezegd dat je tegen Odo 'gewoon' bent geweest, nooit vriendelijker of met opzet innemender dan tegen mij of Rudolf. Maar Minka, de lach waarmee je hem begroette toen onze boot landde en Odo door zijn verlegenheid wat onbeholpen over de loopplank waggelde; de hand die je hem toestak wanneer wij elkaar aan het ontbijt ontmoetten; die oogopslag waarmee je hem vroeg Petrarca te lezen; Minka die warme glans van lieflijkheid die voortdurend van je uitstraalde, denk je dat dit alles voor Odo 'gewoon' was? Voel je niet hoe voor hem, als kind opgevoed in een omgeving van bekrompen armoede, als jongen levend in een benauwde sfeer van fatsoenlijke welgesteldheid waarin hij bijna uitsluitend in aanraking kwam met onverschillige of hoogstens plomp-wel-

willende burgerlieden; die nooit nog de oprechte hartelijkheid van een jong meisje had ondervonden; voel je niet hoe voor hem dit verblijf op Casa Bianca, en bovenal de omgang met jou een geluk moest zijn dat hem met diepe en dankbare vreugde vervulde en ten slotte bedwelmde?

Nog geen drie maanden te voren was hij een schunnige, half-verwilderde timmermansjongen, die huisde in een kaal en vochtig vertrekje, die sliep in een van ruwe planken zelf getimmerd bed op een stroomatras onder een ongewasschen laken en een gescheurd paardedek; die at uit de pan zelf waarin hij zijn maaltje kookte; die niemand sprak dan zijn kameraden op het werk, meest ruwe kerels waarvan hij zelden iets anders dan krenkenden spot of onbeschofte goedigheid ondervond. En diezelfde sombere verschoppeling, die haast gebrokene die zijn liefde en zijn idealen - niet verwoest nog - maar werkeloos in zich voelde; die uitgeputte tobber en zelf-pijniger, die van alle rust en evenwicht verlaten droomer, leefde nu opeens in een rijk en geriefelijk landhuis als gelijke en vriend van verfijnde, harmonische menschen.

Ik heb met Odo nooit over jou anders dan terloops en in onbeduidende betrekking gesproken; hij vermeed het, ofschoon mij dit toen niet opviel; eerst nu, in mijn herinnering, voel ik in 't atbreken of veranderen van dergelijke gesprekken een opzet van zijn kant. Maar over al het andere sprak hij graag en altijd met de innigste blijheid. Hij leek dan soms een kind dat voor het eerst bij rijker familie te logeeren is; zoo naief, zoo kinderlijk verheugde hij zich. Het was zoo behagelijk, zei hij, om wanneer je wakker werd koffie te krijgen op je bed en onder 't aankleeden al uit te kunnen zien over roerlooze, omnevelde boomtoppen. En altijd te eten van mooi porcelein, uit zilveren kannen te worden ingeschonken; te worden bediend door beleefde en bescheiden dienstboden, te wandelen met rijk-gekleede dames en zelf verlakte schoenen te dragen. En dan kinderen die zoo over-gezond waren en altijd zorgvuldig gewasschen! Pip rook het lekkerst, zei hij eens tegen Martha, zijn wangetjes naar iets zonder naam en zijn krullen naar jonge eikeblaren en lavendel.

Alles was voor hem een wonder reeds op zichzelf, en hoeveel te schooner moest het hem niet verschijnen doorjouw aanwezigheid?

Toen jij weer vertrokken was wist Odo dat hij je liefhad. Ik heb een gedichtje van hem gevonden dat in deze dagen, nog te Casa-Bianca, geschreven is:

Wat hebt ge u, boomen en bergen, omkleed
Met treurgewaden van nevel en regen?
Omdat ge weet
Dat u de zegen
Die lichtte uit haar oogen
Schooner bescheen dan de stralende zon
In haar brandendste liefde u beschijnen kon,
Houdt gij uw pracht
Met dien valen vacht
Van wolken omtogen?

Vogelkens vluchtig
Die blij geruchtig
Vloogt door de ritslende twijgen;
Die nimmermoede van blijheid zongt,
Die kwinkelend rond onze voeten sprongt,
Wat schuilt ge in uw nesten te zwijgen?
Weet ge 't al, weet ge 't al
Dat zij niet komen zal,
Die met haar lach,
Met den helderen slag
Van haar stemmetje meer dan uw fluiten of zingen
Te lokken vermag
Tot minnende mijmeringen?

Hoe droef en stil
Is de morgen, ik wil
Met den morgen nu stillekens treuren;
Mijn hart was een woud
Vol vogelzangen en zonnegoud
En bloesem-dauwige geuren.
In beekgeklater,
In brongewel
Hoorde ik het heimelijk schallen
Van faungeschater;
En nymphenspel
Schemerde diep
Waar de koekkoek riep
In verre, groen-guldene hallen.

Vogels en bloemen, en boomen en zonne,
Waar is uw vreugde,
Waar is uw wonne?
Stil is de morgen in 't wachtende woud;
Hoe is mijn hart nu, mijn wonder-verheugde
Hart zoo verlaten en koud?

Dit gedicht lag als gecorrigeerde drukproef in zijn dagboek; het is nooit verschenen. Er boven staat in inkt: ‘Casa Bianca, 20 September 1901.’ Op de ledige vierde pagina bevindt zich deze aanteekening met groote ruwe letters in blauw potlood geschreven:

Mei. Eerlijke, diepgemeende poëzie! ‘Heb je zoo naar me verlangd, mijn arm dichtertje’ vraagt Elsi. ‘Zij zou 't nu wel graag gedrukt zien ook; kind; en dan in haar poëzie-album plakken...ik doe 't niet...ik heb nog schaamte voor Minka.’

Na je vertrek eerst is het plan om ‘Harmonist’ te worden bij Odo opgekomen. Hij is toegetreden tot de kolonie niet omdat hij overtuigd kommunist was maar uitsluitend om jouwentwil. Hij wist dat je alle vakanties te Casa Bianca doorbracht en alleen om in die tijden dicht bij je te kunnen zijn bleef hij in ‘Harmonie.’ Ik weet dat hij van 't begin af aan dit kommunisme als een experiment heeft opgevat, geestdrift gevoelde hij er niet voor en de avontuurlijke lust om dit experiment mee te maken zou op zich zelf niet bij machte geweest zijn hem van zijn vaste voornemen om zijn studie te voltooien af te brengen.

De tweede keer dat wij Harmonie bezochten had Odo, terwijl ik met Martha de stallen bezichtigde, een lang gesprek met Olthoff, den profeet, dien wij in de deel ontmoetten.

Een paar dagen later ging Odo opnieuw er heen en bij zijn thuiskomst vertelde hij ons dat hij kolonist werd en de volgende week in de broederschap werd opgenomen. Ik heb getracht het hem af te praten en ook Rudolf deed zijn best, noemde het plan dwaas, kinderachtig, werd zelfs in zijn ontstemming min of meer burgerlijk en sprak van ‘onverantwoordelijke daad’, weggooien van zijn toekomst’ enz. Alleen Martha sprong hem bij, zij vond het mooi en edel van hem

dat hij zijn carrière wilde opofferen voor zijn ideaal. Zij vond 't, geloof ik, ook wel een passend gedrag voor een dichter en meende dat de maatschappij toch niet deugde voor een man als Odo. ‘Dan eerder omgekeerd’ toornde Rudolf; den heelen dag bleef hij uit zijn humeur. Maar Odo speelde zijn rol goed, wij merkten geen van allen dat hij noch aan een toekomst noch aan een ideaal ook maar een oogenblik dacht.

Odo werd Harmonist; ik keerde alleen terug.

II

15 October 1901..

> ‘There was a child went forth every day,
> And the first object that he looked upon, that object he became
> And that object became part of him...’

Twee weken, en dag aan dag was mijn leven een wonder, schooner haast en van bedwelmender blijheid dan te Casa Bianca. Ik word gewekt door 't wakkere gefluit der vogels, en als ik aan mijn venster treed zie ik ver heen over de nevelgekapte boomkruinen, ik zie het morgenrood vlammen achter de bleekblauwe sneeuwkoppen, ik zie den morgen-mist deinen over het kille meer. Deze oogenblikken doorleef ik in diezelfde vredige, dankbare rust als daar, in 't witte huis omlaag, en dan begint mijn nieuwe leven. En iederen dag ben ik een blij kind dat de wereld inloopt en met geruste nieuwsgierigheid wacht op het wonder dat hem zal gebeuren en waarmee zijn zieltje zich voor dien dag zal vereenen. Hoe heerlijk zulk een kind te zijn en veilig op deze aarde te spelen in telkens nieuwe vreugde om haar telkens nieuwe wonderen. Wanneer de zon schijnt slaat de warmte trillend op uit de roode aardkluiten onder mij en het zweet druipt mij bij 't werken langs 't neergebogen gelaat; de zware mest glimt en dampt en de lauwe lucht is vol van zijn krachtigen geur; mijn greep schittert en bij het uitspreiden der klodders over het veld blinken hun sliertende spatten rondom mij heen. Wanneer het regent en de grond is te week en te zwaar om te spitten, hoe heerlijk is dan het hakken onder de hooge

sparren wier zwiepende pluimen ruischen bij elken slag. Wanneer het stormt geeft 't werk binnenshuis een des te grooter voldoening. Twee dagen aan een waren wij als opgesloten, niets kon er buiten gedaan worden. Ik heb hout gezaagd en gespleten in de schuur, Frieda heeft mij 't broodbakken geleerd; ik heb een broeiraam getimmerd. - Van uur tot uur heb ik in een verwonderde blijheid gewerkt. En wat heb ik gedacht? Niets, niets. Ik heb geleefd en gevoeld hoe ik Minka liefheb, voortdurend. -

16 October. Tom en kleine Pip kwamen mij van middag halen voor 't avondeten. Dat ik nu op Casa Bianca kan komen wanneer ik maar wil; te weten dat ik er altijd welkom ben, altijd met diezelfde, hartelijke gulheid zal worden ontvangen! Martha is lief zooals ik nooit een vrouw heb gekend; zij is teer en kinderlijk, en zij heeft Pip's oogen. Geen klare, zegestralende oogen als van Minka, maar de oogen van een gelukkig-mijmerend kind. Zij glimlacht ook als een kind, vol zachte gelukzaligheid. Een onbeschrijfelijke glimlach, vol weemoed ook. Ik ging met haar naar boven om te zien of Pip was gaan slapen; wij stonden even voor zijn bedje en toen glimlachte hij in den slaap. ‘Waarvan droomt hij?’ vroeg Martha en glimlachte net zoo; ‘dat hij nooit geboren werd misschien en leeft in een wereld waarvan wij menschen te ver gedwaald zijn om er ons nog iets van te kunnen herinneren.’

Ik houd van Martha, dat merk ik eerst nu, nu Minka weg is. Ik voelde mij zoo vrij tegenover haar, niet meer bedeesd, niet verlegen, zoo geheel veilig en zonder angst voor onbegrip als nog nooit te voren. En ook van Rudolf zal ik meer en meer gaan houden; zijn rustige geestigheid, zijn bezonnen cynisme...een wonderlijk man, een mensch die begrepen moet worden maar onbegrijpelijk is als geen ander. - Ik wil veel bij hen komen.

Uit een brief van 18 October. ‘Ik heb nog geen oogenblik berouwd, Arthur, mijn ‘toekomst te hebben weg geworpen.’ Integendeel, ik voel dat ik mij een nieuw leven geschapen heb; er is iets grootsch te doen, voor mij en voor ons allen hier te Harmonie. En ik ben vol hoop het eens te

zullen bereiken. Vooral omdat ik weet niet vervoerd te worden door een blind enthousiasme; ik zie helder, helderder dan een van ons allen hier, hoe de toestand onzer kolonie op het oogenblik is: belachelijk, door en door. En toch vertrouw ik. Ik leef en werk hier met fantasten, utopisten, met halve en heele dwazen, jelui hebt nog het volle recht hen zoo te noemen; maar ik benijd je jòuw toekomst niet. - Je hebt mij gevraagd naar mijn ‘kameraden.’ Ziehier de comoediae personae:

Het vaste personeel bestaat uit elf volwassenen en negen kinderen.

1. Olthoff, Stichter en leider van Harmonie. Een Instrument in Gods hand, voorheen schoolmeester.

2. Tobler, een boer met vrouw en zes kinderen, zijn verdere inbrengst bestaat uit een kleine boerderij met drie koeien, eenige varkens en hypotheek.

3. Remi, bijgenaamd de Boschmensch, altijd zichzelf; hyperidealistisch factotum, bedreven in een twaalftal ambachten.

4. Lora, voorheen eenigszins dweepsche en gedesilluzioneerde jonge dame van goeden huize, thans voor de kippen.

5. Max, voorheen eveneens eenigszins dweepsch en eveneens gedesilluzioneerd artiest (plastische kunst), thans voor de stallen.

6. Frieda, voorheen en thans ongequalificeerde schoonmaakster, met twee ongewasschen kinderen.

7. Klaas, voorheen boerenknecht, thans warmoezier.

8. Johannes Voss met vrouw en dochtertje, voorheen clarinettist aan een variëteiten-theater, thans timmerman en landbouwer; de clarinet heeft hij ingebracht.

Verder is er een vlottend personeel, bestaande uit voortvluchtige anarchisten, werkeloozen, jonge mannen met min of meer kwijnende gezondheid en jonge dames met dito idealen, die zij hier hopen te herstellen.

Een paar van deze laatste soort zagen wij bij ons bezoek van den zomer worteltjes wieden, je weet wel, met vrijmoedigen oogopslag, haren à la Cleo de Merode en oude glacéhandschoenen tegen de brandnetels. Op 't oogenblik is er geen een van deze rare, hoewel niet meer zoo zeldzame, vogels. En ook de laatste mannelijke vrijwilliger ging een

week na mijn aankomst weg, tegelijk met het mooie weer. Herinner je je dien somberen jongeling, die juist op het moment dat Rudolf aan Olthoff misschien wat ironisch vroeg of hij werkelijk landarbeid produktiever en nobeler vond dan intellektueele, plotseling uit een diepe bladaard-kuil oprees, □π□δ□;α □δ□ν, (duister blikkend) en voordroeg: Melior est profecto humilis rusticus etc.? (‘Beter is waarlijk de nederige landman die God dient, dan de trotsche philosoof die, u verwaarloozend, den loop des hemels beschouwt.’ - Imitatio Christi Liber I caput 2.) Welnu, deze nederige landman verdween toen 't koud werd om zijn studie voort te zetten in...de astronomie. Overigens een aardige kerel, ik heb een paar avonden prettig met hem gesproken, o.a. over Thomas à Kempis, waarin hij werkelijk goed tehuis was.

De stichting der kolonie geschiedde als volgt:

Olthoff is begonnen met in de blokhut, waarin hij ook nu nog woont, te kluizenaren. Hoe hij daartoe kwam weet ik niet. Wereldmoeheid, verlangen naar eenzaamheid? Ten deele zeker, maar ik houd het er voor dat hij het meest door een zucht tot heiligen-imitatie gedreven werd. Tobler zegt dat ‘meester’ toen hij pas de hut betrokken had zich haast nooit vertoonde; alleen op buitengewone feestdagen ging hij ter kerk en overigens kwam hij niet in bewoonde streken. Wel kon men hem, en altijd met een boek in de hand, door de bosschen bij zijn hut of hooger op zien dwalen. Niemand kende hem, niemand wist waar hij van daan kwam en niemand begreep waarvan hij leefde. Want de werkvrouw die eens in de 14 dagen de hut schoonmaakte en die verklaarde dat hij niets anders at als het droge brood, de appelen en noten die zij hem dan meebracht en de boonen en wortelen die hijzelf kweekte, werd niet geloofd. Men verdacht haar van een of ander winstgevend monopolie dat zij geheim houden wilde, een verdenking die vooral gerechtvaardigd scheen toen 't bekend werd dat Olthoff in de vermogensbelasting was aangeslagen. Kinderen vertellen dat zij hem wel eens bij 't plukken van melde en brandnetels of 't inzamelen van boschbessen hebben aangetroffen. Ikzelf vroeg hem onlangs waarvan hij dien eersten tijd geleefd had. ‘Van sprinkhanen’ zei hij ironisch en direkt daarop in diepen ernst ‘en van het Woord’.

Bijna een jaar heeft hij zoo in volkomen afzondering geleefd. Toen, in 't voorjaar, kwam hij met Tobler in aanraking. Bij gelegenheid van een onweer dat Olthoff vlak bij Tobler's hoeve overviel verzocht deze hem binnen te komen. Olthoff deed het, bleef bij 't avondbrood en las op verzoek het bijbehoorende kapittel waarvan hij vervolgens eene exegese gaf. Tobler had met open bek moeten luisteren, zijn vrouw ook, zegt hij; je voelde dat alles direkt van boven kwam. Na die eerste ontmoeting was Olthoff meer en meer zoo 's avonds eens aangeloopen; had dan gelezen, verklaard en verteld; en ten slotte was hij geregeld ook iederen Zaterdagmiddag gekomen om de oudste kinderen wat beter lezen te leeren en den katechismus te overhooren. Kort daarop kocht hij door Tobler's bemiddeling een stukje land dat hij met diens hulp gedeeltelijk tot moestuin maakte; ook aardappelen verbouwde hij dien zomer. Alle overproduktie stond hij aan de boerderij af en bij elken arbeid werkte hij als vrijwilliger mee. In den winter hadden zij een stuk bosch ontgonnen en Klaas, den zomerknecht van Tobler daarvoor aangehouden, Olthoff had 't loon betaald. Zij raakten zoodoende hoe langer hoe meer aan elkaar gewend en toen Olthoff door eene inspiratie bevolen werd een kommunistische gemeenschap te grondvesten sloten beiden, Tobler en zijn knecht, zich dadelijk bij hem aan. Olthoff kocht toen - waar hij 't geld vandaan haalde begrijpt alweer niemand - nog meer grond, o.a. de oude buitenplaats met de villa waarin op 't oogenblik wij jonggezellen wonen en het tuinmanshuisje van Voss. Na eenigen tijd kwam Remi, - die omdat 't zomer was niet werkte maar kruiden en paddestoelen etend door Europa vagebondeerde -, bij de nieuwe vestiging te land, bleef een poosje hangen en werd toen om zijn oogenschijnlijk groote bekwaamheden verzocht als lid van de broederschap toe-te-treden. Frieda, een arbeidersvrouw uit 't dorp, wier man door een vliegwiel gegrepen en vermorzeld was, werd uit medelijden opgenomen; Johann Voss volgens inspiratie; Lora en Max terwille van hun rijkelijken inbreng, vrees ik. De laatste drie waren gekomen naar aanleiding van Olthoff's ‘brochure’. Ik durf over Olthoff geen oordeel uit te spreken. Hij is een man met zonder twijfel sterk karakter en groote energie. Hij

leeft als een askeet en werkt het hardst van ons allemaal. Ik begrijp hem niet. Is hij een zot, een door het leven verbijsterde? Of is er althans iets in hem van den wijze, den wereldoverwinnaar en verbeteraar waarvoor hij zich uitgeeft? Hij is eerbiedwaardig en belachelijk, sympathiek en terugstootend tegelijk. Hij is vol tegenstrijdigheid, fanatiek-principieel, daardoor bekrompen heerschzuchtig, despotisch; maar ook weer toegevend, schuw en weifelend. Ik krijg den indruk alsof hij niet goed weet wat hij eigenlijk bedoelt. Hij beseft dat ons ‘harmonisch’ leven op 't oogenblik dwaas en doelloos is en houdt felle, dweepende boetpredikten op de vergaderingen; maar op sommige oogenblikken schijnt hij geheel in den waan te zijn dat alles is zooals 't volgens hem behoort te zijn. Nu eens ziet hij volkomen helder hoe hopeloos veel er aan ons werk en onze gezindheid ontbreekt, en dan weer is hij zòo verblind door een toevallig succesje dat hij in Harmonie zijn ideaal-kommisme kant en klaar verwezenlijk waant. Er is in hem iets grieseligs, iets van een krankzinnige. Hij heeft vizioenen en inspiraties; ik geloof dat hij zich meer en meer van een goddelijke zending bewust wordt en Johannes Voss die in godvruchtigheid niet voor hem onderdoet noemt hem hem al ‘profeet’ en ‘Instrument.’ -

Remi, de boschmensch, met zijn beestachtig verwilderde haren, zijn borst-tot-aan-den-navel, zijn uitgeplatte natuur-voeten met omgekrulde teenen en zwarte nagels, staat hier in hoog aanzien om zijn rijke praktische ervaring. Wat zal ik je van hem zeggen? Hij eet alles wat kauwbaar is mits van plantaardigen oorsprong en noemt den Pithekantropos die hem hierin voorging wijzer en gelukkiger dan de moderne kultuurmensch. Van een gevonden en nog niet geheel defekte paraplu kan hij een regenjas maken, en omgekeerd. Hij is denker, zelfs vrijdenker, uitvinder ook en voortdurend zint hij op verbetering van de exploitatie der kolonie. Wij moeten een stoomploeg hebben, zegt hij, dien gebruikten ‘wij in 't verre westen’ ook; een stoomploeg is absoluut onontbeerlijk voor een agrarische onderneming die iets beteekenen wil.

Hij heeft er zelfs in ernst op een vergadering over gesproken; al hadden we er nu nog te weinig land voor, wij konden hem immers verhuren aan den heelen omtrek.

Grootbedrijf, daar moet het heen. Het voorstel werd niet gunstig opgenomen, Tobler was er tegen machines te gebruiken, God had ons niet voor niets handen en armen gegeven. Olthoff weerlegde dit argument; hij was ook voor grootbedrijf maar alleen als de krachten in de kolonie zelf er voor waren. En Voss maakte aan de heele discussie een einde door de uitspraak:

> 'Groot of klein
> Allen moeten broeders zijn.'

Voss houdt van berijmde wijsheid.

'Kan je dat niet eens op je clarinet blazen?' vroeg Lora. En toen 't gelach bedaard was werd er aan 't stoomploegontwerp niet meer gedacht.

Maar al vroeger heeft de kolonie op Remi's aandringen een kunstmoeder gekocht die de kas bijna uitputte en tot nu toe geen twintig kuikens heeft uitgebroed. Verder heeft hij eens de paarden beslagen; de schimmel zal tot aan zijn dood mank blijven. Daarentegen zegt Frieda dat hij haar eksteroogen heerlijk snijdt en ook heeft hij laatst een kip van het snot geopereerd. Het beest krepeerde, maar aan 't snot beweert hij, en volstrekt niet aan de operatie.

Hij heeft een kunstmest uitgevonden die in een bloempot inderdaad voortreffelijk voldoet en waarmee de vrouw van Voss een wonderbaarlijke selderie kweekt die tot een heestergewas dreigt te zullen muteeren; dezelfde kunstmest heeft een halven bunder aardappelen geheel verbrand.

Ik praat graag met hem, en niet alleen om de onbewuste geestigheid waarmee hij raaskalt over God-Mensch-Leven en Ideaal. Hij heeft in veel opzichten een ruim en mild oordeel, is trouwens praktisch weinig door zijn tallooze principepjes belemmerd. Een van die lui die mij altijd doen twijfelen, 'waarvoor is het noodig dat menschen meenen en denken, zwetsen of redeneeren, zij zijn zooals zij zijn.'

Mijn beschrijving wordt te lang; een volgend maal over de anderen, of kom liever zelf, zoo dikwijls je maar kunt....

20 October. Het was herfst. Den geheelen dag regenachtig; de lucht lauw-warm toch en vol gesuizel. Zoo is het werken

een verrukking. Zoo voel ik voortdurend in me een diepe, verwachtingsvolle vreugde. Een maatschappij voorvoel ik van krachtige, broederlijke menschen, die willen leven, die willen ‘wél-doen en blij-zijn.’ En allen arbeiden, zwaar en zweetend, met hun sterke handen en hun helderen geest, met hun heele heerlijke wezen. Zij herscheppen de aarde, het heelal; zij maken alles schoon en zinrijk.

Zoo voel ik soms ook wanneer ik Whalt Whitman lees. Zijn wij hier de wegbereiders? de pionieren eener hoogere kultuur? de eersten die onzen arbeid heiligen, die werken met liefde en wijding? Hoe jammerlijk mislukt lijkt mij nu weer 't leven der menschen, hoe zinloos, absurd, al hun maatschappelijk streven; hoe verachtelijk hun afhankelijkheid zónder broederschap; hoe nutteloos hun arbeid zonder liefde, zónder de wijding van het begrip zijner goddelijke noodwendigheid.

22 October. De voorzienigheid heeft ons vandaag den tienden kolonist toegevoerd. ‘Opnemen,’ zei de profeet. ‘God heeft hem bevolen de maatschappij te verlaten.’ Dus nóg een visionair. Hij was tot dusver klerk op een hulppostkantoor, 't zal hem dus niet veel strijd gekost hebben Gods bevel op te volgen. Max heeft zich tegen zijn opname verzet. Als God er nu nog eens een dozijn bunders goeden bouwgrond bij gaf dan konden we misschien van de opbrengst leven. Max stond niet sterk. Ik sloeg hem dood met de opmerking dat al nam God ons nog een dozijn bunders áf wij 't overschot waarschijnlijk toch nog niet behoorlijk zouden kunnen bewerken. Maar overigens sloot ik mij bij hem aan; het terrein is te klein om nog meer te voeden, wij moeten niet meer arbeidskrachten opnemen, maar zelf beter leeren werken. Remi was op Olthoff's hand; Albertus was onmisbaar...voor de boekhouding. Wat er dan viel te boekhouden? Dat kon nog komen. Overigens zou hij ook kunnen meelmalen. Voor twintig personen een speciale meelmaker? Over een jaar konden er tweehonderd zijn. Overigens zou hij ook een oogje kunnen houden op den moestuin. Een hatelijkheid aan 't adres van Klaas die onder verdenking staat aan vrouw Tobler onverantwoorde groenten te leveren. ‘Voor den moestuin heb ik

niemand meer noodig,' zei Klaas, 'vooral wanneer jij eens wat meer je pooten uitsteekt.'

Maar de appelen-oogst dan? 't Was de hoogste tijd dat ze geplukt werden, meende Tobler, en daar konden wij er best een mannetje meer voor gebruiken. Bovendien, als God zelf 't toch bevolen had, al leek 't dan menschelijker wijs gesproken wat onvoorzichtig...

Dat gaf den doorslag, Albertus werd aangenomen, overmorgen komt hij. -

Ik merk dat bijkans alle geschillen een min of meer theologisch geharrewar te weeg brengen. Ik voel mij onbevredigd en geprikkeld. -

23 October. Ja, weer heb ik mij in mijzelf vergist. Ik meende hier te zijn gekomen zonder illuzies, en ik voel mijn hart weer vol warme vreugde om die groote idee van vrijheid en broederschap. Ik heb hoop op een schoonen toekomst. Waarom? Wat beteekent Harmonie?

Een klucht, een parodie op het kommunisme voeren wij hier op. Wij zijn geen kommunisten, geen broeders, geen kameraden. Wij zijn nog vreemden, elkaar benijdende, hatende, hinderende maatschappij-menschen.

Wij hebben klassen, standen, al trachten wij dit door wat joviale vriendelijkheid aan den eenen- en wat grooter vrijmoedigheid aan den anderen kant te ontkennen. Ik heb dat nooit zoo grievend gevoeld als toen Frieda daar stijf en verlegen en zenuwachtig bij ons op visite zat en wij haar en ons zelf door de overdrevenste hartelijkheid moesten vernederen om den schijn van kameraadschappelijke gelijkheid te bewaren. Wij zijn niet gelijk; en het is verstandig van Max en van Lora dat zij zich van 't begin afaan hebben afgezonderd. Maar toch doet 't mij soms pijnlijk aan Frieda, Klaas en Remi alleen in de groote, leege gemeenschapszaal te zien zitten, terwijl wij aristokraten het ons boven op onze gezellige kamers behagelijk maken.

Er is zooveel te doen, zooveel dat wij nog moeten veranderen, aan hèn en aan ons zelf. Maar ik begrijp dat dwingen een dwaasheid is. Zoolang wij niet in werkelijkheid broederlijke kameraden zijn heeft 't geen zin te doen als óf. Onze

nieuwe samenleving moet groeien, langzaam aan, wij kunnen haar niet in eèn moment stichten door een sentimenteele verklaring. Maar hoe rijk en gelukkig maakt alleen al dit vertrouwen dat zij eens zal bestaan.

25 October. Minka. Voortdurend is zij in mijn gedachte. Nog een zes weken, dan zal ik haar weer zien, dan zullen wij weer samen dwalen over den berg...Waarom noem ik haar? Waarom wil ik over haar schrijven? Ik weet niet wat te zeggen; ik heb haar lief en dat is onuitsprekelijk, dat leeft alleen in me als een eindelooze muziek. Ik weet niets te zeggen en toch is zij mijn eenige, alvervullende gedachte die nooit, geen oogenblik mij verlaat.

Zij maakt alles mooi, mijn leven, mijn werken; ik voel dat mijn oogen gloeien van een sterker en machtiger wil. Zoo rijk, zoo schat-rijk ben ik geworden. En toch vind ik geen woorden om mijn geluk uittespreken; ik verlang het ook niet. Hoe nietszeggend lijkt mij alle poëzie. Ik kan zelfs niet meer lezen, Shelley, Heine, Goethe, als ik hen inzie glimlach ik om hun klinkende onmacht.

> Sweet benediction in the eternal curse,
> Veiled glory of this lampless universe...

Woorden, woorden, wat zijn zij tegen de muziek eener onuitsprekelijke gedachte!

29 October. Het is bij eenen; ik heb vijf uur gewerkt,[1)] mijn hoofd warrelt. -

De maan schijnt op mijn tafel, buiten staat alles doodstil in een zilveren glans. Het is of ik opeens ontwaak in een nieuwe, wonderbare wereld. Waaraan doen zij mij denken, de stille boomen, de roerlooze wachters? En waarop wachten zij? Op mij; voor mij bestaat alle schoonheid. En waarop wacht ìk, stil, ernstig, vol glanzende blijheid?

1) In een brief van een paar dagen later schreef Odo mij dat hij begonnen was aan de door de akademie uitgeschreven prijsvraag over ‘Atoomverschuiving,’ en dat hij dier avond het volledig schema zijner verhandeling ontworpen had.

31 October. Albertus is een stugge, dweepzieke natuur; mij geheel antipathiek. Hij hindert mij, hij prikkelt mij, ik vind hem kinderachtig, belachelijk. En toch, kan een ziel die niet huichelt, belachelijk zijn? Zijn die wereldzieke, schijnheilige blikken, zijn braafsprekige femelarijen, niet oprecht? Waarom dan vind ik hem verachtelijk? Welk recht heb ik een ziel te minachten die in een anderen waan leeft als ikzelf? Ik eerbiedig de bigotte vroomheid van Olthoff ofschoon zij dichter dan Albertus' gedweep aan waanzin grenst; ik eerbiedig de domme volgzaamheid van Voss en Tobler; maar Albertus lach ik in zijn gezicht uit. Hij wilde dat wij elkaar in 't vervolg met broeder en zuster zouden aanspreken. Was dat zóo belachelijk dat Lora hem daarvoor openlijk moest hoonen? Hij wilde - en Voss en de profeet zelf steunden het voorstel - dagelijks voòr het werk een ‘aandachtige bijeenkomst’ houden. Waarom kwam ons dit zoo buitensporig dwaas voor? Hoe eenzaam zijn menschenzielen! Oceanen van onbegrip liggen er tusschen ons. Of van onwil? Waarom is zijn ideaal van broederschap belachelijk, een sentimenteel schijn-begrip? Is het dan in wézen anders dan het mijne? Ik wil mild zijn; waarom zou ik niet oòk de idealen van een verschopten en te zachtmoedigen klerk begrijpen en waardeeren?

4 November. Ik was met Martha alleen en ik heb haar verteld, bont dooreen, van mijn jeugd, van mijn verdwaasden werkmanstijd, van het leven in de kolonie. Het was mij zoo vreemd; ik denk zelden aan mijn verleden, maar als ik het doe voel ik altijd die zelfde grieselige verwondering: ben ik dat geweest? ik die hier zit als iets heel anders, met niets haast meer in mij van dit vroegere. Kan ik niet stil staan, geen oogenblik? - Martha zat stil te luisteren, haar vragende oogen werden er groot van, weer net als Pip keek ze wanneer ik hem een sprookje vertel. Plotseling vroeg ze: ‘waarom spot je met alles waarvan je gehouden hebt, waarom zeg je zooveel dat je niet meent?’

Had ik werkelijk gespot? Heb ik ooit gespot? Zonderling, en toch leek het mij absurd dat ik ooit iets in ernst gezegd zou hebben. Tegen een mensch! Waarom zou ik ooit eerlijk, volkomen oprecht en in ernst geweest zijn tegenover een

mensch? En opeens dacht ik aan Minka en een groote droefheid overviel mij. Ben ik voor háar ook een leugen en een geheim zooals voor ieder ander?

Martha kan mij soms aanzien als een engel een mensch wiens zonde hij niet begrijpt. Niemand heeft mij ooit zoo vol zachtheid aangezien; en weer voelde ik mij zoo veilig bij haar. Ik had haar willen zeggen: omdat ik nooit iemand gekend heb die mij begrijpen kon; omdat ik mijzelf niet begrijp, omdat ik geen vertrouwen, geen geloof heb in iets of iemand. Maar zonder het te willen zei ik: ‘Over jou zal ik nooit spotten Martha.’ Zij gaf mij een hand en zei: ‘dàt meen je tenminste’ en lachte.

Later spraken wij nog over Minka; ik werd duizelig van verrukking. Toen ik wegging zei Martha fijntjes: ‘Spot ook niet over Minka.’

6 November. Zoo zal ik 't volhouden, elken avond een paar uurtjes, maar minstens één, te studeeren of te werken aan de prijsvraag. En dan lezen. Er is meer over geschreven dan ik dacht en de boeken die Arthur mij zond moet ik toch geduldig doorwerken. Maar ik wil ook lezen, zooals deze laatste avonden geregeld, in Whalt Whitman en de Imitatie. Hoeveel dieper dan vroeger ontroert mij nu dit wonderwerk van devotie en goddelijke liefde! En hoeveel blijder maakt Whitman mij! Ik zie alles anders, ik voel alles dieper; er ontbloeien gedachten in mij van nooit gedroomde schoonheid.

Minka, Minka; incipit vita nova, (het nieuwe leven begint).

7 November. Van morgen waren boomen en velden berijpt. En al van uit mijn bed zag ik dat de groote Hamer geheel besneeuwd is. Langer dan een uur heb ik nog voor 't ontbijt buiten staan hakken in de ijle kilte, midden in den trillenden wasem die uit den bleek-bezonden bodem opsloeg; van de dennen-naalden droop de smeltende rijp in diamanten droppen af.

Den heelen dag ben ik buiten geweest. Tobler vreest voor sneeuw en daarom moest al 't hooi gekeerd. Wij werkten allen als kabouters, overmorgen is alles in veiligheid. Eigenlijk had 't hooi al lang binnen moeten zijn.

De bosschen zijn nu bruin en rood en goud-groen en olijfgroen; de lucht strak fonkelend blauw. En in die rijke pracht stond ik te werken! O eindelooze ruimte rondom mij; hier te ademen, vrij en machtig, in die wijde wondere wereld! Dat maakte mij zoo dronken van vreugde den ganschen dag?

Uit een brief van 11 November. Gisteren had ik mijn eersten gast, den dikken slemper. Hij is getrouwd en heeft zich in de stad gevestigd. Hij schreef mij eenige briefkaarten en een uitvoerigen brief over zijn komst, wanneer, hoe laat precies, en of hij geen verkeerden weg kon inslaan enz.; hij wou toch vooral geen stap meer klimmen dan hoog noodig was. Ik had er schik in het hem eens naar den zin te maken. Twee dagen lang hield ik mijn ramen potdicht, stookte veel turf, rookte veel tabak en liet mijn sigaren inbranden. Ik zette ook nog een kommetje bier achter den kachel. 't Was zoo vuns en benauwd mogelijk. Den tweeden avond werd 't mij te bar, maar ik liet toch de vensters gesloten en ging naar Lora. Later liep ik nog wat om en kwam Albertus tegen, Ik zei: ‘goeienavond’, en hij: ‘God bevolen, broeder Odo.’ Wanneer Albertus mij zoo groet heb ik altijd het verlegen gevoel alsof mij zoo maar op eens gulweg zeven hoofd- en tallooze bij-zonden vergeven worden. Ik vind zulk een ongemotiveerde welwillendheid pijnlijk en loop altijd maar gauw door. Maar dien avond was ik zoo behagelijk gestemd, ten deele ook door het succes dat ik mij van mijn bierkneipje voorstelde - dat Max en Lora met wie ik expresselijk nog eens kritiesch was gaan ruiken voor echt verklaarden - dat ik behoefte gevoelde Albertus een pleizier te doen niettegenstaande hij mij weer vernederde door zijn ongevraagde absolutie.

‘Kom je morgenavond een theetje slaan, Albertus?’ vroeg ik, ‘ik heb een vriend over.’

Albertus kijkt me eerst wantrouwend aan en zegt eindelijk zoetsappig:

‘Je weet toch Odo dat ik geen thee drink...maar ik wil graag komen.’

‘Goed,’ zeg ik nog vriendelijk en zonder erg: ‘ik zal zorgen dat ik melk heb dan krijg jij caocao.’ Hij schudt 't hoofd en gaat verder. Sinds een week had God hem verboden melk te

drinken, want die kwam van een levend schepsel. Hoe kon ik weten dat hij dit nu pas gemerkt had?

De dikke slemper komt; is verrukt over de ontvangst; had in lang niet in zulk een kneip gezeten; 't stònk vond hij. En toen hij mijn ingebrande sigarenstompjes en 't kommetje bier achter den kachel zag was hij zoo blij-verrast en erkentelijk, om niet te zeggen geroerd, dat hij er haast sentimenteel van werd. Overigens was hij bezadigder in zijn gevoelens dan vroeger, zelfs nadat wij een zestal fleschjes Pils hadden stuk geslagen. Na 't avondeten kwam Albertus.

‘Bah!’ is zijn eerste woord, ‘hoe houden jelui 't hier uit!’

Daarna kijkt hij even verwonderd, verwijtend, bedroefd naar de rij ledige bierflesschen naast den schoorsteen en gaat zwijgend zitten. De slemper haalt sigaren te voorschijn, spreidt ze voor ons uit en binnen een paar minuten staat de kamer blauw. Albertus kucht zoo'n beetje: ‘Mee rooken,’ zegt de slemper, ‘waarachtig, anders stik je.’

‘Stikken is beter dan zondigen’ antwoordt Albertus stug.

Ik zag voor 't eerst den slemper om een repliek verlegen; hij keek ons allebei een beetje onthutst aan en deed eindelijk maar of hij Albertus' gezegde niet ongeestig vond.

Ik had ondertusschen thee gemaakt en terwijl ik inschonk vraagt Albertus:

‘Wat kost die thee wel?’

‘Zes franken 't pond’ zeg ik, ‘Souchong.’

‘Die heb je dan toch zeker gekregen van die rijke vrinden van je beneden.’

‘Nee’ zeg ik goedig ‘zelf gekocht.’

‘Zoo...oo.’

Verder niets, maar een blik zoo verwijtend dat ik driftig werd en uitviel:

‘God vergeef me, Albertus, ik besteel jelui toch niet, mag ik van mijn armoedje geen thee koopen? waarvoor denk je dan dat ik feuilletons vertaal à 50 centimes de kolom?’

‘Foei foei Odo’ teemt de lummel ‘je bent boos en je vloekt.’

De slemper zit te schudden: ‘die is goed...ha die is uitstekend.’ Hij denkt dat Albertus iemand parodieert.

Ik ga door met inschenken en, in een aanvechting Albertus te treiteren zeg ik:

‘Nou Albertus?...voor deze keer?...

Een gezicht alsof Satan zelf hem beproeft. Een zielestrijd, een werkelijke zielestrijd om een kop thee. Ik zie dat Albertus 't moment hoogst gewichtig vindt; hij wordt verzocht, hij lijdt en worstelt; maar hij is standvastig, hij voelt zich een heilige die rijkdommen, koninkrijken der aarde en verlokkingen des vleesches weerstaat.

‘Als je nou nog maar van de vrouwen af kunt blijven ben je volmaakt,’ schertst de argelooze slemper. Albertus antwoordt niet, hij zit zwijgend te lijden om onze ruwheid en te worstelen met zijn eigen ingebeelde zwakheid. Wij storen ons verder niet aan zijn humeur en praten met elkaar alsof Albertus er niet was. Ik vraag dus den slemper wat hij zoo al doet; nou, een paar agenturen van brand- en levensverzekeringen, een avond-kantoor en nog zoo'n paar baantjes: hij was hoogst tevreden over zijn maatschappelijke positie.

Ik vraag ook naar zijn gedresseerde vlooien.

‘Och,’ zegt hij een beetje triest, ‘wat zal ik je zeggen...ik ben getrouwd hé, en dan houdt zoo'n liefhebberij op...’

En bemerkend dat Albertus hem bevreemd aanstaart legt hij nog uit: ‘ja zie je...'t was een liefhebberij...ik hield ze onder mijn hoofdkussen...een heele kolonie, ze waren zoo dartel als veulentjes en heelemaal tam...ze liepen ook niet weg. Maar als je trouwt...’

En daarbij kijkt hij meewarig naar 't kommetje achter den kachel. Overigens moest hij eerlijk zeggen dat 't huwelijk een zegen was.

Of hij al kinderen had?

Eén pas, 't rolt nog, maar toch al aardig. Ja, hij wou vijftig kinderen hebben, vijftig bloeiende zonen en dochters en negentien van eénzelfde vrouw, verklaarde hij in een vage herinnering aan den waardigen Priamos.

‘De vrouw is geen slavin’ zegt Albertus blozend, en de slemper met eenigszins komiekerigen nadruk: ‘nee, nee, òm de dood niet...’

Een oogenblikje later staat Albertus op, zegt benepen wel te ruste en verdwijnt.

Zoodra Albertus mij van ochtend een oogenblik alleen zag kwam hij op mij af.

‘Vindt je heusch, Odo, dat die vrind van je goed leeft?’

‘Och ja Albertus, heel goed, best...hoe meen je 't eigenlijk?’

‘Odo, ik heb er den heelen nacht verdriet om gehad...maar jij kunt hem redden...hij is in zijn ziel niet slecht...’

‘Ik, hém redden?...geen mensch die 't minder noodig heeft, wat heb je in godsnaam op hem aan te merken?’

‘Hij is vies, en hij vloekt,...hij verwaarloost lichaam en ziel;...en hij heeft geen ideale opvatting van het huwelijk...je moogt hem niet zoo door laten leven, het is niet goed.’

‘Beste Albertus...'t is wél goed.’

‘Dat meen je niet, je jokt...je kúnt het niet meenen...

‘Ja. dat is te zeggen...zoo letterlijk...'t is maar wat je goed noemt...’

‘Goed is goéd, waarom zeg je niet eerlijk, recht door zee...’

Ik vraag je, Arthur, hoé moet je zulk een verhoor opnemen? En hoe kan je ooit met zulk een lummel spreken zonder belachelijk en voor je zelf verachtelijk te worden? Ieder woord is er naast, er is geen begrip, geen verstandhouding mogelijk. Ik voelde mij vernederd, beleedigd; tot wat voor onbenullige klets-betoogen zou hij mij nog kunnen dwingen. Ik zei bruutweg: ‘loop naar de verdommenis.’

Had ik zachter moeten zijn? Ik geloof het niet, in ieder geval kón ik niet zachter zijn...’

(Wordt vervolgd.)

Scheveningen Wereld-Centrum?
Door
Mr. P. Brooshooft.

Bovenstaande vraag is aan de orde gesteld door het ontwerp der heeren Eykman en Horrix, in teekening gebracht door den Bussumschen architekt K.P.C. de Bazel, naar aanleiding van het zoeken eener plaats voor Carnegie's Vredespaleis.

Aanvankelijk door weinigen au serieux genomen, bespot als ‘Eykman-stad,’ zal het weldra nadere aandacht afdwingen. Want de ontwerpers hebben voor de verspreiding en populariseering van hun denkbeeld een energie ontwikkeld, waartoe zij de kracht slechts konden putten uit een bijna godsdienstig geloof in het évangelie onzer eeuw: aansluiting der volkeren. En wijl het bewustzijn, dat in deze lijn ligt de richting van onzen tijd, in den intellektueelen mensch van iedere nationaliteit steeds krachtiger opbloeit, telt het Eykman-plan zoowel in als buiten Nederland reeds tal van aanhangers, en wint er dagelijks meer.

Het zal worden een strijd op leven en dood tusschen actie en réactie, wel de moeite waard om er in dit tijdschrift, dat internationale eenheid der gedachte tot grondslag heeft, een beschouwing aan te wijden.

* * *

Reeds terstond is de wijze, waarop Carnegie's millioenenaanbod voor een vredespaleis door onze regeering werd ontvangen, zeer eigenaardig.

Het was in het jaar 1902. Carnegie, de self made Amerikaan, die het tot zijn levensplicht rekent zijne ontzachelijke schatten

(hij bezat toen ongeveer 1250 millioen, waarvan sedert weer een 500 millioen zijn weggeschonken, maar die telken jare ook weer met een 50 tal millioenen aangroeien) gevoelde zeer warm voor het denkbeeld om den internationalen vrede te bevorderen. De verbroedering der volken beschouwt hij als het wereldideaal, en het denkbeeld rees bij hem om daarvoor een grootsch monument te stichten, door aan het in 1899 door 26 mogendheden opgerichte Permanente Hof van Arbitrage een zijner waardig paleis met bibliotheek aantebieden.

Daarvoor moest hij natuurlijk terecht komen bij de regeering van het rijk, waar het Hof van Arbitrage volgens besluit der mogendheden zou zijn gevestigd. De Nederlandsche Minister van Buitenlandsche Zaken was toen Mr. R. Melvil baron van Lijnden. Carnegie deed dezen staatsman polsen door zijn vriend William Stead, den bekenden engelschen voorvechter van internationalisme en andere breede denkbeelden, en mevrouw Selenka, weduwe van den beroemden hoogleeraar, vriendin van Bertha von Süttner, eene vrouw van den eersten rang onder de vooruitstrevenden onzer eeuw.

Het antwoord van den minister aan deze twee beroemde gezanten was.....een besliste weigering!

De heer Van Lijnden was blijkbaar bang zich te branden aan koud water. Hij vreesde de waardigheid der regeering tekort te doen, ook in het oog der andere mogendheden, door tot een rijken partikulier dank-je te moeten zeggen voor het internationale Rechtsgebouw.

Mevrouw Selenka en Stead legden zich echter bij deze afwijzing niet neer. Zij wendden zich tot andere invloedrijke mannen, o.a. den oud-minister (van Lijnden's voorganger) de Beaufort, en aan hunne tusschenkomst was te danken een formeel verzoek, zegge beleefd bevel, van den premier Kuyper aan collega van Lynden om met den heer Carnegie over zijn aanbod onderhandelingen aan te knoopen.

Deze onderhandelingen werden gevoerd door onzen gezant te Washington, W.A. baron Gevers. Hij kreeg van den minister de opdracht, van den beginne af op den voorgrond te stellen dat het geld niet zou worden beheerd en het paleis niet gebouwd door de nederlandsche regeering zelve, maar door een partikulier lichaam, een *stichting*.

Carnegie had oorspronkelijk een andere bedoeling. Om een staatsrechtelijken waarborg te hebben, dat zijn gift steeds op de beste wijze zou worden besteed voor haar doel: bevordering van den wereldvrede, wenschte hij haar rechtstreeks te schenken aan de nederlandsche *regeering* en ook door deze te zien geädministreerd. Op de bezwaren van onzen gezant heeft hij echter bewilligd in het stellen der som ter beschikking van eene 'stichting', slechts bedingende dat dit lichaam en zijne handelingen zouden staan onder de onmiddelijke contrôle van het nederlandsche gouvernement. Ingevolge deze onderhandelingen luidde de schenkings-akte, gedateerd 7 October 1903, aldus:

> 'A deed to create a "stichting" (*foundation* or *trust* under the Netherland Law) for the purpose of erecting at *The Hague* (Kingdom of the Netherlands) a Court House and Library for the *Permanent Court of Arbitration*, established by the Treaty of the 29th of July 1899.
>
> Believing that the establishment of a permanent Court of Arbitration by the treaty of the 29th of July 1899 is the most important step forward of a worldwide humanitarian character, which has ever been taken by the joint Powers, as it must ultimately banish war, and further being of opinion that the cause of the Peace Conference will greatly benefit by the erection of a Court-House and Library for the Permanent Court of Arbitration.
> I, Andrew Carnegie, of the city of New-York, am willing to furnish a sum of one and one half million dollars for the said purpose, which sum has been placed at the disposal of the Netherlands Government.
> Understanding that it would be desirable to give a permanent character to my intention, and that it will be necessary for that purpose to create, with the consent of the Netherlands Government, a "Stichting" (foundation or trust under the Netherland Law) for said amount.
> I, Andrew Carnegie, have declared and declare hereby:
> to create with the sum of one and one half million dollars, mentioned above and named by me in my letter to Baron Gevers, dated 22d. of April 1903, a "Stichting" (foundation under the Netherland Law) for the purpose of erecting and maintaining at the Hague in perpetuity a Court House and Library (Temple of Peace) for the Permanent Court of Arbitration, established by the Treaty of July 29th 1899.
> The seat of this "Stichting" is at The Hague.
> In accordance herewith I renounce irrevocably, for ever, for my self and my heirs, the sum aforesaid, destined for the erection and maintenance of the Court House and Library for the Permanent Court of Arbitration.

> The Netherland Gouvernment will see to the appointment of a board of directors under proper control, and draw up the provisions under which the "Stichting" shall be ruled, so as to ensure in perpetuity its maintenance and efficiency.
> If at any time the purpose for which the "Stichting" was founded should fail, the assets of the "Stichting" shall be employed for promoting the cause of international peace and concord in such a manner as shall be determined jointly by the President of the United States and by the King (Queen) of the Netherlands.
>
> Signed in Skibo-Castle, the 7th October 1903, in presence of His Excellency W.A.F. Baron Gevers, Envoy extraordinary of H.M. the Queen of the Netherlands at Washington.'

Zooals uit deze schenkings-akte blijkt, heeft Carnegie dus afgezien van zijne oorspronkelijke bedoeling om den bouw en het beheer van het paleis, met de daarvoor ter beschikking gestelde *f* 3.750.000, op te dragen aan de Nederlandsche Regeering. Hij heeft daartoe een 'stichting' in 't leven geroepen, met 3¾ millioen tot kapitaal (zij staan in de consignatiekas en hebben reeds een ton of drie rente gekweekt), maar toch onder het beding dat de regeering het bestuur der stichting zal houden onder 'proper control,' hetgeen letterlijk ook kan beteekenen 'behoorlijk' of 'bekwaam' toezicht, maar waarmee de schenker in zijn gedachtengang en bij zijn begrijpelijken wensch om de duurzaamste en hechtste waarborgen te hebben voor een deugdelijke leiding niet anders kan hebben bedoeld dan *eigen* contrôle der regeering.

Aan de bepaling der schenkings-akte, dat de Nederlandsche regeering het bestuur der stichting zou benoemen, werd, nadat eerst was rondgescharreld met gelegenheids-comité's, voldaan bij Kon. Besluit van 2 Juni 1904, dus ruim 8 maanden na de schenking. De statuten der stichting waren goedgekeurd bij Kon. Besluit van 30 Mei 1904. Daarbij werd ingesteld een bestuur van 5 leden en hiervan werden vier benoemd bij gemeld Besluit, n.l.:

Jhr. Mr. A.P.C. van Karnebeek, voorzitter,
Jhr. S. van Citters, secretaris,
Jhr. Mr. A.F. de Savornin Lohman,
Mr. L.P.H.M. baron Michiels van Verduijnen,

terwijl volgens art. 3 der statuten door den Raad v. Beheer van het Permanente Hof van Arbitrage als vijfde werd aangewezen: Mr. W.H. de Beaufort.

Tot contrôle op de handelingen van dit bestuur werd aangesteld een ‘Raad van Toezicht’ van 9 leden, n.l. de ministers van buitenlandsche zaken, justie, finantiën en waterstaat, de voorzitters der eerste en tweede kamer, de vice-president van den raad van state, de president van en de procureur-generaal bij den hoogen raad, allen qualitate qua.

Deze benoeming beantwoordt niet geheel aan den eisch van Carnegie's schenkings-akte, dat het stichtings-bestuur zou staan onder ‘proper control’ der regeering. Over deze rechts-quaestie echter later.

Het geld en de stichting er zijnde, moest nu worden gevonden de *plaats* voor het vredes-paleis. Het bestuur der Carnegie-stichting gaf aan de regeering te kennen, dat het zijns inziens in de bedoeling lag van den milden gever, dat die grond *niet* zou worden betaald uit het kapitaal, maar aangeboden door de nederlandsche regeering. Behalve uit de vroeger met Carnegie gevoerde correspondentie, putte het die overtuiging waarschijnlijk uit het door den rijken Amerikaan steeds aangenomen standpunt bij giften voor bibliotheken etc. (thans naar ik meen geklommen tot het cijfer van 1330!), dat n.l. de begiftigde instelling zelve den grond voor den bouw zal verschaffen en daarmee een blijk geven de schenking op prijs te stellen. De regeering kon zich met deze zienswijze vereenigen en ging dus zoeken naar een voor het gebouw geschikt terrein te 's Gravenhage.

Nu komt die zonderlinge lijdensgeschiedenis van talmen, weifelen, over stag gaan, die terecht ergernis heeft gegeven en ten slotte is uitgeloopen op den koop voor 7 ton van een uithoekje van het park Zorgvliet, beklemd tusschen den Scheveningschen weg, de Anna Paulownastraat, de Laan v. Meerdervoort en de overgroote rest van het park, die behoort aan een bouwgrond-maatschappij en dus over enkele jaren ook aan die zijde het paleis zal insluiten in huizen en straten.

Dit gedraal was zóó bevreemdend, dat men er natuurlijk verklaringen voor is gaan zoeken. Eene daarvan is dat de Maatschappij ‘Het Park Zorgvliet’, die den energieken heer

Goekoop tot directeur en andere zeer vermogende en invloedrijke mannen tot belanghebbenden heeft, aan het getalm der regeering niet vreemd is geweest. Zonder over de juistheid dezer onderstelling een beslissend oordeel te vellen, en voorop stellende dat de Maatschappij Zorgvliet, die niet voor internationale glorie maar uitsluitend voor de waarde van haren bouwgrond heeft te zorgen, met dit achter de schermen aan de draden trekken niets ongeoorloofds of zelfs onbehoorlijks zou hebben gedaan, moet ik erkennen dat de loop van zaken wel voor dit vermoeden pleit.

Op deze bouw-maatschappij rust het servituut, dat zij het Park Zorgvliet, vroeger naar men weet eigendom van prinses Sophie, groothertogin van Saksen Weimar Eisenach, niet mag bebouwen vóór ommekomst van een zeker aantal jaren. Nu weet ik uit goede bron, dat kort na de bovenvermelde polsing van minister Melvil v. Lynden door Carnegie, of hij een gift voor den bouw van het vredespaleis zou aannemen, de chef van een bekend en bij de M^{ij} Zorgvliet betrokken bankiershuis naar Amerika is gereisd om poolshoogte te nemen of dit, toen aan het publiek nog slechts bij geruchte bekende, nieuws werkelijk gegrond was, en dat spoedig na diens terugkomst de M^{ij} Zorgvliet, door tusschenkomst van een bekenden architect, aan het onderhandelen is gegaan over eventueele opheffing van het bedoelde servituut, ten behoeve van den bouw van een vredespaleis. Zoowel in de Eerste als in de Tweede Kamer en daar buiten zijn mannen, die zich voor de M^{ij} Park Zorgvliet interesseeren, en nu zou het voor de treuzelingen der Regeering werkelijk een vrij aannemelijke verklaring zijn, dat zij door den invloed dier mannen, vóór het nemen eener bepaalde beslissing, den uitslag heeft willen afwachten van de onderhandelingen over het servituut, die niet met een vloek en een zucht konden afloopen daar de belangen van andere bouwmaatschappijn er bij zijn betrokken. Want voordeelig is deze verkoop voor de M^{ij} Zorgvliet zeker. De prijs van 7 ton voor 5 hectaren grond op dat punt der stad moge niet te hoog zijn - te laag is zij toch ook niet - maar het groote voordeel voor de M^{ij} Z. is gelegen in de toeneming der waarde van den grond op het resteerende deel van het park (een reus tegenover klein Duimpje), wanneer

daar zal zijn verrezen een wereld-monument als het Vredespaleis. Immers hotels, winkels, restaurants, deftige heerenwoningen zullen deze omgeving als om strijd zoeken.

Dat het talmen der regeering, zonder dit of een ander motief, inderdaad onverklaarbaar was, moge blijken uit het volgende résumé. Terstond na zijne benoeming, in Juni 1904, richtte het Bestuur (kortheidshalve zal ik hiermeê aanduiden het bestuur der Carnegie-stichting) tot de Regeering het verzoek, voor het vredespaleis te willen afstaan het gedeelte van de Koekamp waarop de zoogenaamde boschwachterswoning staat. De Regeering meende daartoe de medewerking te moeten vragen van het Haagsche gemeentebestuur, omdat aan dit lichaam bij een z.g. 'akte van redemptie' van **1576** een zeker medezeggenschap over het Haagsche Bosch is gegeven, hoofdzakelijk bedoelende zorg tegen noodeloos omhakken der boomen. Bij besluit van den Gemeenteraad van 19 Sept. 1904 werd die medewerking *geweigerd*. Daarop wenschte het Bestuur een stuk gronds van ± 6½ hektare aan den Benoordenhoutschen weg, toebehoorende aan de gravin van Bylandt. De Regeering onderhandelde over den aankoop daarvan en verbond zich hiertoe *voorwaardelijk*, d.i. behoudens toestemming der St. Generaal. Zij diende, om deze te verkrijgen, einde 1904 een wetsontwerp in, dat blijkens het verslag der afdeelingen 'door de groote meerderheid der kamerleden met instemming was ontvangen.' Verschillende leden stemden echter niet in met de keuze van het terrein; de een gaf de voorkeur aan dit, de ander aan dat. In plaats van nu aftewachten in hoever openbare behandeling in de Kamer zulke steeds zeer algemeen gestelde verslag-indrukken zou bevestigen, liet de Regeering het plan terstond weer los, en greep een der vele aan de hand gedane denkbeelden aan, om n.l. met de gravin van Bylandt te onderhandelen over bestemming van het aan te koopen terrein tot exercitie-veld, en dan op het daartoe thans gebruikte Malieveld het vredespaleis te zetten. Hoewel, zooals de Regeering in hare latere toelichting tot het Zorgvliet-plan (Bijlagen 191, 4, blz. 2) verklaarde, de minister onder wiens departement Malieveld en Koekamp ressorteeren reeds bij de eerste onderhandelingen met het Gemeentebestuur had verklaard, dat z.i. de akte van redemptie de oprichting van het Paleis in het Malieveld *niet*

in den weg stond, vroeg de Regeering nu tóch 6 Januari 1905 weer voor dit plan aan het Gemeentebestuur zijne toestemming. Het Carnegie-bestuur verklaarde daarop, dat het zich *ook* met het Malieveld-plan kon vereenigen. De toestemming werd in een raadsvergadering van 23 Januari opnieuw geweigerd, en een voorstel van Burgemeester en Wethouders, om terug te komen op 's Raads vroegere weigering van de Koekamp met boschwachterswoning, evenzeer verworpen. Het Koekamp-voorstel was dus nu *tweemaal* door den gemeenteraad verworpen, maar niettemin verklaarde de Regeering in bovengenoemde toelichting, in dezen loop van zaken het onmiskenbare bewijs te zien, ‘dat de gemeenteraad den afstand van de Koekamp een voor de burgerij minder zwaar offer achtte dan den afstand van het Malieveld,’ en, schoon uitdrukkelijk van meening ‘dat de akte van redemptie plaatsing van het Paleis in het Malieveld *niet* in den weg stond,’ herhaalde zij nu toch bij schrijven van 7 Februari aan het Carnegie-bestuur weer het Koekampvoorstel, echter voor een *ander* gedeelte daarvan dan het Bestuur had begeerd. Dit was waarlijk heel zonderling, want de regeering wist dat zij door nu het Malieveld-plan te handhaven (waartegen h.i. geenerlei redemptie-bezwaar bestond) bij het Carnegie-bestuur met open armen zou worden ontvangen en dus de zaak dan *klaar* zou zijn. Daarentegen kwam, zooals te verwachten, op het nu aangebodene opene Koekamp-grasveld, met beding dat de daarbij gelegene boomen onaangeroerd moesten blijven, van het Carnegie-bestuur een weigerend antwoord. *Toen* echter was inmiddels de onderhandeling der M^{y} Zorgvliet over gedeeltelijke opheffing van het bouw-servituut tot een gunstig einde gebracht, en had die Maatschappij haar uithoekje bij de Anna Paulownastraat aan het Carnegie-bestuur aangeboden. De Regeering, door vier ministers met dat bestuur voeling houdende, wist dit natuurlijk zeer goed, maar deed het niettemin in hare bovengenoemde toelichting voorkomen als werd het haar bij schrijven van 23 Maart 1905 als iets nieuws gemeld. Van aarzeling nu geen sprake meer. De Regeering omhelsde terstond het Zorgvliet-plan, schoon het den staat 7 ton zou kosten, terwijl het eerst door het Carnegie-bestuur gevraagde stuk Koekamp geen cent aan de schatkist zou hebben onttrokken. Reeds

een maand na de ‘kennisgeving’ van het Bestuur, 27 April 1905, werd een wetsontwerp ingediend om de begrooting van 1905 te suppleeren met 7 ton, ‘ten behoeve van den aankoop van de Maatschappij “Het Park Zorgvliet” van den voor het Hof van Arbitrage-gebouw, met toebehooren, benoodigden grond,’ en 4 Mei het ontwerp Benoordenhoutschen weg ingetrokken.

Ik weet niet of het anderen gaat als mij, maar op mij maakt deze loop van zaken den onafwijsbaren indruk, dat de Regeering zóólang heeft getreuzeld, of telkens met plannen is voor den dag gekomen die zij wist dat op bezwaren moesten stuiten, totdat de moeilijkheid voor de M^{ij} Zorgvliet om een stukje van haren grond beschikbaar te stellen was opgeheven.

* * *

En tóch was er onder de plannen, die in deze periode zoowel aan het Carnegie-bestuur als aan de Regeering ter overweging werden gegeven, één, dat in hooge mate boven het ten slotte gekozene Zorgvliet-uithoekje de aandacht verdiende, als een breede opvatting zoowel van de architectonische als van de internationale beteekenis der te bouwen stichting.

Ik moet hier eerst iets zeggen over het hedendaagsche Internationalisme, de aansluiting der natien en burgers van natien tot harmonische behartiging, bespreking en beoefening hunner belangen, zoowel op stoffelijk als op geestelijk gebied. Dit denkbeeld gaat op zijn weg door de menschheid met reuzenstappen voorwaarts. Op wetgevend gedied vindt het zijn hoofdorgaan in de Interparliamentary Union, die dit jaar naar ik meen zijn dertiende jaarlijksche bijeenkomst hield; op schier ieder gebied van wetenschap, kunst, maatschappelijke inrichting vindt het zijne uiting door periodieke inter nationale congressen, geneeskundige, sociale, letterkundige, handels-, industrie, posten telegraphie-, spoorweg-, mijnbouw-, kortom alle maar denkbare universeele gedachtenwisseling; de stichting van het Hof van Arbitrage was er een krachtig verschijnsel van, dat Carnegie, een vurigen internationalist, begeesterde tot zijn vorstelijke gift; steeds meer groote denkers, verlichte mannen en vrouwen van de geheele wereld stellen zich aan het hoofd der beweging.

Maar wat eerst in den laatsten tijd met ál vaster overtuiging wordt gevoeld, is de *onsplitsbaarheid* van het Internationalisme. Geen gebied van gemeenschappelijk overleg is er, dat niet bijna alle andere raakt. Om tot voorbeeld te nemen de gezondheidsleer, zij houdt onmiddellijk verband met opvoeding en onderwijs (gezonde inrichting van scholen, oordeelkundige beperking van de herseninspanning), met arbeid (woningen, voeding, overwerking), met justitie (gevangeniswezen, toerekenbaarheid, ontzenuwing door alcohol), met het staatsrecht (wetgeving over al deze belangen), met de industrie (inrichting van fabrieken, gezondheidsleer voor huis- en gezamenlijken arbeid, hygienische maatregelen, ziekte-, ouderdoms- en ongevallenverzekering), enz. enz. enz. En wat geldt voor de gezondheidsleer geldt voor letterlijk ieder menschen-belang. Alle grijpen zij in elkander; men neme maar de proef door op goed geluk een onderwerp te kiezen, handel, industrie, godsdienst, wetenschap, tooneel etc. etc. - bij eenig nadenken zal men tal van belangen-sferen vinden, die het gekozene kruisen of raken. Maar één is er, dat ze nagenoeg *alle* in zich opneemt, wijl zij ze alle moet regelen: het volkenrecht.

Het Permanente Hof van Arbitrage nu was een schoone uiting van Internationaal Volkenrecht, en na het bovenstaande zal het duidelijk zijn, dat schier alle andere gemeenschappelijke belangen daarmeê in verband staan. Handel, industrie, opvoeding, onderwijs, arbeid, wetenschappelijke instellingen, krijgskunst, scheepsbouw, wapenoefening, godsdienst - alles en alles is van belang voor de vraag: hoe zullen de volkeren komen tot duurzame vredelievende beslissing hunner geschillen.

Daarom was het zeer juist gevoeld van de heeren Eykman en Horrix, dat, nu in onze residentie door Carnegie's liefde voor volkerenaansluiting een der schoonste monumenten van Internationalisme, een Vredespaleis, zou verrijzen, daaromheen moest worden tezaamgebracht al wat van internationaal overleg en studie onderwerp kan uitmaken. Dr. P.H. Eykman en zijn gewezen assistent in de Physiatrische inrichting P. Horrix zijn sinds lang overtuigde internationalisten, doordat zij reeds terstond ondervonden hoezeer hun studie-gebied der physische therapie is samengeweven met tal van andere wereld- en menschenbelangen. Geen gron-

dige beoefening en behartiging van het een zonder die van het ander. Het bewustzijn der harmonische eenheid van de internationale beweging werd aldus bij hen ontwikkeld, en zoo was, in den tijd toen schier ieder te 's Hage zich afvroeg waar het vredespaleis zou komen te staan, bij hen reeds lang het denkbeeld gerijpt, dat dit Paleis moest worden gemaakt tot een centrum der internationale aanraking, omgeven door inrichtingen voor studie, bibliotheken, praktische toepassing en proeven, materiaal voor onderzoek op ieder gebied. In de straten of pleinen der stad was zoo iets natuurlijk niet te vinden. Het moest zijn een plaats, die hare geheele omgeving domineerde, schier onbeperkte uitbreiding mogelijk maakte en toch onmiddelijk was gelegen aan het wereldverkeer. Door hun lang verblijf in den omtrek van Scheveningen met ieder plekje tusschen den Haag en die voorstad bekend, vonden de heeren E. en H. zulk een complex in de Waalsdorpsche duinen. Het middenpunt zou zijn de Musschenberg, waar de nieuwe electrische spoorlijn Rotterdam - den Haag - Scheveningen rakelings voorbijgaat, met een prachtig panorama over zee, duin, bosch en stad, rijks-domein en omgeven door rijks-domein, kosteloos dus aan de Carnegie-stichting aftestaan. Op dien heuvel wenschten zij het vredespaleis, te midden van een grootsch aangelegd park, en verder omgeven door inrichtingen voor studie, bijeenkomst, gedachtenwisseling, praktische proefneming op ieder gebied van internationalisme. Deze stichting, de wereldstad, waar zooals Stead het teekenend uitdrukte kon worden ‘bijeengebracht de grijze hersenstof van het internationale organisme’, zou natuurlijk niet worden gevraagd van het Carnegie-bestuur. Voor het koopen der gronden, aanleggen der wegen, pleinen, viaduct, oprichten der eerste internationale gebouwen, volgens het voor de ontwerpers door den architekt de Bazel opgemaakte plan, zouden noodig zijn 52 millioen. Dit lijkt een hersenschim, maar bij het bestaan van zoovele wereldmannen die zich tot levensdoel stellen de bevordering van het internationalisme, waaronder milliardairs, is er toch geen twijfel aan dat het bedrag er zou komen, wanneer het Carnegie-paleis van die internationale stichting het centrum werd. Over de onderdeelen van het plan zal ik thans niet uitweiden, maar een feit is het dat het zoowel in binnen- als

buitenland de bewondering heeft gewekt van allen wien het werd voorgelegd, door buitenlandsche bouwkundige tijdschriften werd afgebeeld en geprezen en ook in de vooruitstrevende nederlandsche architectonische bladen *'Architectura'*, '*Bouwwereld*', '*Opmerker*' met lof en sympathie werd besproken.

Om nu, als middelpunt van dit grootsche plan, voor het Vredespaleis den Musschenberg als plaats te zien aangewezen, verzochten de heeren Eijkman en Horrix in September 1904 schriftelijk om een onderhoud met den voorzitter van het Carnegie-bestuur, den heer van Karnebeek. Na eenige vergeefsche pogingen werden zij in October ontvangen. Zij ontvouwden hun plan, met uitvoerige teekeningen, en kregen van den heer v.K. ten antwoord dat het alles heel mooi was, maar dat de heeren het gerust weer konden oprollen, aangezien er gen quaestie van kon zijn het in overweging te nemen. Pogingen om steun bij de ministers leidden evenmin tot gunstig resultaat, schoon de premier Kuyper volmondig erkende voor de breede opvatting van het vraagstuk veel te voelen en, in onderscheid met andere ministers, oogenblikkelijk in het hart der quaestie doordrong.

Aldus niet het minste uitzicht hebbende, dat hun ontwerp door het Carnegie-bestuur ook zelfs maar in overweging zou worden genomen, besloten de heeren Eykman en Horrix Carnegie zelf er over te gaan spreken, en reisden naar Amerika.

Bij hunne aankomst werd het hun spoedig duidelijk, dat Carnegie op hun bezoek was voorbereid, en wel op minder welwillende wijze. Zij kregen met moeite toegang, en toen zij eindelijk werden ontvangen vroeg Carnegie hen kategorisch af: komen de heeren in naam van het Nederlandsche gouvernement? Toen hierop natuurlijk een ontkennend bescheid volgde, antwoordde de Amerikaan: dan heb ik de heeren niets meer te zeggen. Hiermee was de audientie afgeloopen.

Doch vooral in Amerika is de 'Pers' eene koningin der aarde. Een paar bladen kregen al spoedig de lucht van de komst en het doel der beide Hollanders, en nauwelijks waren er enkele berichten over gepubliceerd, of het regende letterlijk interviews, reporters, verzoeken om inlichtingen. Ook de kiekmanie, die een ware plaag van onzen tijd dreigt te worden maar toch dikwijls veel nut kan doen, mengde er

zich in. Niet slechts het plan voor een wereldhoofdstad, maar ook de portretten der heeren Eykman en Horrix prijkten weldra in vele Amerikaansche bladen. De uitknipsels met de dikwijls afschuwelijke afbeeldingen heb ik zelf gezien, dus aan dit oogenblikkelijk sensatie maken der zaak bij de Yankees kan niet worden getwijfeld, en het laat zich wel verklaren uit hunne sympathie voor volkeren-aansluiting, in navolging der zoo geslaagde samenbinding hunner eigene, toch overigens zelfstandige, staten, met het Kapitool te Washington als sluitpunt. Het eigenaardige verschijnsel deed zich zelfs voor, dat de gunstige ontvangst van het hollandsche wereld-centrumplan in Amerika sommige der hollandsche dagbladen, die er eerst den spot mee hadden gedreven, tot andere gedachten bracht, zoodat naast sympathieke bespreking zelfs twee jammerlijke konterfeitsels der ontwerpers nu door een Amsterdamsch blad uit een New-Yorks dito werden overgenomen.

Ook Carnegie kon tegen dezen stroom niet op. Door de vele dagblad-artikelen werd zijne nieuwsgierigheid om iets naders te vernemen over de plannen der twee Hollanders opgewekt. Hij zelf kon hen, na de eerste beleefde afscheping, moeilijk daarom vragen, maar bekende vrienden van hem, o.a. de vermaarde strijder voor Internationalisme William O. Mac Dowell, kwamen hen opzoeken en brachten hem, zooals nader bleek, hetgeen zij omtrent de zaak te weten kwamen over. Het eind was, dat de heeren door Carnegie zelf zeer welwillend en vriendelijk zijn ontvangen en, toen hij zich spoedig daarop naar Europabe gaf, met denzelfden stoomer als hij naar Londen gingen. Zoowel in New-York als op zee hebben zij veel met elkaar over wereld-quaesties gesproken, en aan boord, waar de ontvangst der tallooze passagiers die den milliardair wenschten te spreken schier van kwartier tot kwartier door zijn sekretaris werd afgepast, sloeg hij met de dutchmen dikwijls een dekje, in druk gesprek over de hun gemeene lievelings-denkbeelden. Maar op één terrein wilde Carnegie zich niet begeven: bemoeiing zijnerzijds met de plaatsing van het Vredespaleis. Al het gescharrel daarover, dit was wel duidelijk, had hem bitter gestemd, maar juist daarom wenschte hij de zaak niet aanteroeren. Hij had van het Carnegie-bestuur mededeeling gekregen, dat nu in Zorgvliet een waardige plaats voor het

Paleis was gevonden, welker historische waarde nog werd verhoogd door de nagedachtenis aan onzen dichter en staatsman Jacob Cats (hetgeen volkomen onjuist is, daar Cats' vroeger liefelijk lustverblijf binnen eenige jaren vol zal staan met Haagsche huizen en straten), en op deze kennisgeving had hij geantwoord met een beleefde betuiging van voldoening. Ook toonde hij zich zeer gevoelig voor een vriendelijken persoonlijken dankbrief van onze Koningin, en na dit alles weerhield blijkbaar kieschheid hem, zich met de aanwending zijner 1½ millioen dollars verder intelaten. Hij deelde den Hollandschen heeren zelfs zijn beslist voornemen mede, ons vaderland niet meer te bezoeken voordat het vredespaleis een voldongen feit zou zijn.

Van het verkrijgen van Carnegie's steun om alsnog te voorkomen, dat zijn wereldpaleis zou worden neergeplakt op het zuidoost-puntje van het weldra met huizen opgevulde Zorgvliet[1)], was dus geen sprake. Tóch was de reis der twee Hollanders naar Amerika en Engeland niet vergeefs geweest. In beide landen hadden zij kennis gemaakt met de vóórmannen der internationale beweging en velen hunner gemaakt tot overtuigde voorstanders van het wereldplan. Dit is niet te verwonderen. Ik laat ten volle recht wedervaren aan de talentvolle conceptie van dat plan door Dr. Eykman en zijn trouwen helper[2)], zooals het is uiteengezet in een artikel in Stead's Review of Reviews van Augustus 1905 en vooral in een confidentieel, in 't Engelsch gesteld, '*Memorial*' gedateerd October 1904 en gesupplementeerd 28 Febr. 1905. Ook is de door den architekt de Bazel geteekende kaart van de 'Worldcapital' zeer pakkend. Maar een mooi denkbeeld en een mooie kaart van drie Hollanders zouden niet in staat zijn Amerikanen, Engelschen, Franschen, Duitschers, Oosten-

1) Versehooning vragende voor de trivaliteit der uitdrukking, wil ik toch, tot typeering der bekrompene opvatting van het terrein voor dezen wereldbouw, den volgenden uitroep aanhalen van iemand, wien men bij een bezoek aan den Haag bedoeld hoekje aanwees als de voor het Internationale Gerechtshof bestemde plaats. 'Dát? Dat is een mooie plaats voor een internationaal urinoir!'

2) Een waardeerende beschrijving van het streven der heeren Eykman en Horrix komt voor in het April-nummer der *Hollandsche Revue* en zal worden vervolgd in het Mei-nummer.

rijkers warm te maken, indien zij niet een weerklank waren op de roepstem in alle landen naar een stichting voor Internationalisme, een inrichting waar de geheele moderne aanraking der volken voor nu en eerstvolgende eeuwen wordt geconcentreerd. Zooals de heeren Eykman en Horrix haar willen trekken naar Nederland, zoo zouden de Amerikanen haar wenschen op de in Washington daarvoor nog neutraal liggende terreinen aan den Potomac, zoo zijn sinds eenigen tijd ernstige plannen in overweging bij de leiders van het fransch-duitsche Internationalisme om een 'World-Capital' te stichten bij Parijs. Men gevoelt dat hetgeen thans ongeregeld, afzonderlijk, bij horten en stooten gebeurt door congressen en vereenigingen op allerlei gebied, moet worden *bijeengebracht*, en de uitkomsten daarvan stelselmatig moeten worden *vastgelegd*. En nu erkennen vele buitenlanders, die met het plan-Eykman kennis maken, volmondig de superioriteit hiervan boven alle tot nu toe voor Europa of Amerika ontworpene, om *drie* redenen:

primo den geringen omvang en politieke beteekenis van ons landje, waardoor het centrum van internationale samenwerking steeds kan blijven neutraal - eene omstandigheid waarop ik wijs als een groote weldaad, die het plan-Eykman voor Nederland zou meebrengen, daar het aldus ons zelfstandig volksbestaan wellicht voor goed (zoo lang n.l. niet geheel Europa één volk wordt) zou waarborgen;

sccundo het feit, dat voor het Hof van Arbitrage en Vredepaleis Nederland door de mogendheden als zetel is aangewezen en de overige instellingen van Internationalisme uit den aard der zaak zich daaromheen moeten groepeeren;

tertio de magistrale ligging van het terrein in de Waalsdorpsche duinen, in onmiddelijke aanraking met het wereldverkeer en toch door zijn verheven ligging, met verrukkelijk panorama over land en zee, de wereld als gebiedend toeroepende: Volken der aarde, vereenigt U!

Hoezeer William Stead, die met al de vóórmannen der internationale beweging in relatie en met vele in nauwe vriendschap staat, Eykman's wereldstad wil zien tot stand komen en in verband daarmee het dreigende Zorgvliet-gevaar afwenden, bleek sprekend uit een den 22sten Augustus des vorigen jaars

door hem tot de Brusselsche Interparlementaire Conferentie gericht adres, waarin hij tot begeleiding der teekeningen en toelichting van het Eykman-plan o.a. het volgende schreef:

> 'Gentlemen,
> As it was the Interparliamentary Conference which gave the initiative to the movement which resulted in the creation of the permanent International Tribunal at the Hague, I venture with all respect to commend to the members of your distinguished body the accompanying paper on the rival sites proposed for the Palace of Peace. The delay which has taken place in providing adequate accomadation for the International High Court may not have been an unmixed misfortune, if it affords an opportunity, even at the eleventh hour, for the Interparliamentary Conference to raise its powerful voice in favour of the adoption of a site that corresponds to the dignity and importance of the tribunal in question. After long delays, a provisional decision has been arrived at which would locate the Palace of Peace, for which Mr Carnegie has provided the funds, in a corner lot of an estate which is about to be erploited by building speculators. The selection of such a site on the part of the Dutch displays no sense of the magnitude of the opportunity or the international importance of the Permanent Court of Arbitration. The autor of the accompanying paper has a much more adequate conception of the consequences, which must of necessity result from the existence of, and the continually increasing resort to, the International Tribunal. We appeals to the Interparliamentary Conference to support the movement which daily gains ground in Holland, in favour of a really *international capital*, of which the High Court at the Hague would be the centre'.

Dit beroep van Stead op de interparlementaire conferentie is zonder resultaat gebleven doordat een lid der Nederlandsche Eerste Kamer, bevorderaar van en belanghebbende bij het Zorgvliet-plan, de heeren Eykman en Horrix in zijne partikuliere gesprekken met de leden der conferentie heeft gesignaleerd als een soort fortuinzoekers, wat wel niet zoo gemakkelijk ingang heeft gevonden maar hen toch tegenover het voorstel Stead, om zich te doen hooren ten gunste van 'een internationale hoofdstad waarvan het Hooge Hof te 's Hage het middelpunt zou zijn', behoedzaam heeft gestemd. Ik aarzel niet, deze verdachtmaking der twee Hollanders zeer afkeurenswaardig te noemen. Ook een paar Nederlandsche conservatieve bladen hebben, toen zij uit de hun ter inzage gegeven

begrooting voor de Internationale Academie voor Pedagogie, Hygiène en Economie ontwaarden, dat de heer Eykman daarvan de leider en de heer Horrix daarvan secretaris wenschte te worden tegen bezoldiging van 6000 en 3600 dollars per jaar, zegevierend uitgeroepen: ‘dáár komt nu de aap uit de mouw! Ziehier het eigenlijke doel van de heeren!’ Dit is in hooge mate onbillijk en kleingeestig. Dat de heeren Eykman en Horrix, vurige voorstanders en beoefenaars van internationale behartiging der opvoedkunde, gezondheidsleer en staathuishoudkunde, bij het door hun onvermoeiden arbeid tot stand komen van een daartoe bestemde stichting, een flink bezoldigde maar dan ook geheele levens-toewijding eischende stelling daarbij wenschen in te nemen, is volkomen natuurlijk en, wel verre van een reden tot verdachtmaking van hun streven, een waarborg voor den ernst daarvan. De buitenlandsche vóórmannen van Internationalisme hebben dan ook uit dit ‘memorial’ zulk een kleingeestige gevolgtrekking allerminst gemaakt. Ik zag een brief van Mac Dowell aan den heer Horrix, waarin hij dezen mededeelt dat van zekere zijde (die ik hier kiesheidshalve nog moet verzwijgen) hem wellicht een ton gouds zal worden ter beschikking gesteld en dat hij, zoo dit vooruitzicht wordt verwezenlijkt, die f 100.000 oogenblikkelijk zal afstaan als bijdrage voor hunne wereldstad. Een andere brief uit Amerika vraagt hem: waarom verlegt gij, bij de tegenwerking in Nederland, uw plan niet naar ons daarvoor beschikbaar terrein aan de Potomac bij Washington? En duitsch-fransche opwerpers van bovengenoemd denkbeeld om een centrum van Internationalisme te stichten bij Parijs verklaren hun, dat zij de superioriteit van het Scheveningsche plan erkennen (zie de motieven hierboven) en daarom voorloopig een afwachtende houding zullen aannemen.

* * *

Met het vorenstaande meen ik voldoende te hebben aangetoond, dat het denkbeeld der heeren Eykman en Horrix om het Vredespaleis alsnog op den Musschenberg te Scheveningen geplaatst te krijgen, als centrum van een Internationale stichting, ‘est en marche’.

De vraag is nu: welke weg moet worden ingeslagen om het schijnbare fait-accompli van Zorgvliet - immers door een nederlandschen begrootings-post van 7 ton bezegeld - alsnog ongedaan te maken?

Het schijnt een wanhopige strijd. Niet slechts toch heeft de wetgever gesproken, maar ook de taaie hollandsche onverschilligheid moet worden overwonnen. Terecht schreef het Bouwkundig Weekblad '*De Opmerker*' van 30 September 1905, naar aanleiding van de door de heeren Eykman en Horrix aangevangen worsteling:

'Wij Hollanders hebben een zekeren schrik voor groote plannen, in de eerste plaats uit hoofde van onze nationale voorzichtigheid. Een groot plan tot uitvoering te brengen eischt veel arbeid, veel onaangenamen arbeid vaak, en brengt veel gedoe, veel geharrewar, veel quaesties mede, welker oplossing meer of minder moeite kost, en wij hebben een hekel aan quaesties, die ons storen in onze rustige rust. Wij laten ons dus maar liever niet met groote plannen in, wij kijken er eens naar en vinden dat wel aardig, maar trachten dan toch zoo spoedig mogelijk ons de plannen en hun makers van den hals te schuiven, om in ons eigen benepen kringetje over te gaan tot de orde van den dag. Luchtkasteelen, anders niet - met deze woorden maakt men zich van de zaak af, zonder eens de moeite te hebben genomen te onderzoeken, waarop de kasteelen eigenlijk berusten, zonder zelfs getracht te hebben de bedoelingen der ontwerpers te begrijpen, zonder te bedenken dat een dergelijke conclusie blijk geeft van een luchtigheid van opvatting, die weinig strookt met de veelgeprezen voorzichtigheid; wij zijn niet meer de koene pioniers van de wereldbeschaving, die wij waren in de zeventiende eeuw. Andere natiën hebben ons sedert lang die taak uit de handen genomen, eerst de Engelschen, en thans zijn het de Amerikanen, die zich in wereldaangelegenheden wel het meest op den voorgrond stellen.'

Tóch zou ook dit bouwkundige blad zoo gaarne het Zorgvllet-plan alsnog zien afspringen. 'Wel is die plaats bepaald' - schrijft het - 'maar er is een keus gedaan die lang niet ieders instemming wegdraagt. Ook wij hebben die keus minder gelukkig genoemd en daarmede de meening uitgesproken van

de meerderheid der personen, die in deze tot oordeelen bevoegd kunnen worden gerekend.'

Zoo is het. De meerderheid der bevoegde beoordeelaars, zoowel uit een volkenrechtelijk als uit een architectonisch oogpunt, verwerpt het met inbouwing bedreigde uithoekje van Zorgvliet. Want men bedenke wel, dat er geen *sprake* van is dat het Paleis, zooals de minister het in zijn wetsontwerp min of meer voorstelde, zou komen te liggen in het historische park, met *behoud* van dat park. De meerderheid dan verwerpt dit Zorgvliet op zijn smalst, en toch wil het deftige Carnegiebestuur Nederland en de mogendheden die misgeboorte doen aannemen als een welgeschapen dochter. Hoe dan nog aan een gezonder telg te komen?

Een deel der oppositie schijnt heil te verwachten van het exploiteeren eener door de Regeering gemaakte inbreuk op Carnegie's schenkings-akte. Zooals reeds vroeger gezegd, staat daarin dat het Nederlandsche Gouvernement een bestuur der stichting moet benoemen 'under proper control,' waarmee niet anders kan zijn bedoeld dan *eigen* contrôle der Regeering. Nu is in de bij Kon. Besluit vastgestelde statuten wel een 'Raad van Toezicht' aangesteld, waarin vier ministers zitten, maar die Raad is daarom nog niet de Regeering, hetgeen reeds afdoende blijkt uit het feit dat er *ook* zitting in hebben de voorzitters der Kamers, de viceprecident v./d. Raad v. State, de president en procureur-generaal van den Hoogen Raad, ambtenaren die heelemaal niet tot de Regeering behooren.

Hieruit schijnen nu bedoelde opposanten te willen ageeren tot nietigverklaring der handelingen van het Carnegie-bestuur, dus ook van den aankoop van Zorgvliet op zijn smalst. De heer Paul de Jong releveerde hetgeen in een architekten-genootschapsvergadering van 24 Januari j.l. was gezegd in het weekblad '*Architectura*' van 3 Februari o.a. als volgt:

'De regeering heeft de gift van Carnegie aanvaard ten behoeve van een groot werelddoel: *den algemeenen vrede*, en zich daarmee verbonden de Carnegie-stichting onder *haar eigen contróle* te houden; er schijnt nu grond voor de meening, dat de regeering die contrôle niet heeft; wel staat het bestuur der C. St. onder den hiervoren genoemden raad van toezicht,

maar de leden daarvan zijn weliswaar regeeringspersonen (niet alle. PB.) doch maken daarom te zamen nog niet de *Nederlandsche regeering* uit.'

Het bouwkundig weekblad 'De opmerker' verklaarde in zijn nummer van 10 Februari hiermeê geheel in te stemmen, en voegde er dan aan toe:

'Wanneer door den jurist op onwederlegbare gronden zou kunnen worden aangetoond, dat hier werkelijk gehandeld is in strijd met de schenkings-acte, dan zou daaruit niets meer of minder volgen dan dat de geheele instelling van de Carnegiestichting en al de verrichtingen van haar bestuur als onwettig en inconstitutioneel te beschouwen zouden zijn.'

Het dagblad '*Het Vaderland*' van 20 Februari nam weder deze opmerking van de *Opmerker* zonder eenige commentaar over.

Dit nu is m.i. een volkomen dwaling. De heeren verwarren publiek recht met privaat recht. Van 'onwettig' of 'inconstitutioneel' kan hier geen sprake zijn. Omdat Carnegie de Regeering heeft verzocht een bestuur te benoemen van zijne stichting, wordt deze stichting nog geen staatsrechtelijke instelling. Als A en B twisten en de Regeering verzoeken een scheidsrechter te benoemen, dan blijft niettemin hun geschil volkomen zijn civiel-rechtelijk karakter behouden. Heeft nu de regeering den scheidsrechter benoemd in strijd met een of andere bij de dading daarvoor gestelde voorwaarde, dan zal een der partijen de nietigheid der onder die omstandigheden door den scheidsrechter gegeven beslissing kunnen pleiten. Zoo is het precies ten aanzien der Carnegie-stichting. Carnegie zou, op grond dat het Bestuur (Raad v. Toezicht) zijner stichting niet beantwoordt aan eene der voorwaarden waaronder hij 1½ millioen dollars voor die stichting heeft beschikbaar gesteld, die som kunnen terug eischen, zelfs al heeft hij voor zich en zijne erven voor immer van daarvan afstand gedaan, want ook deze afstand geschiedde onder de bedoelde voorwaarde. Naar wij echter zagen is Carnegie tot zulk een optreden allerminst bereid, wil zich zelfs met de geheele quaestie, die hem sinds lang heeft ontstemd (al schreef hij steeds beleefde antwoorden aan Regeering en Bestuur) niet inlaten en niet meer in Nederland komen voordat het Paleis er *staat*. Uit-

lokken door een derde, die buiten de partijen staat, eener verklaring van strijd met de constitutie of de wet is dus absoluut uitgesloten. Maar het eigenaardigste is nog wel dat, ook al ware dit mogelijk, juist voor *die* handeling, die men speciaal met nietigheid zou willen treffen, den aankoop n.l. van Zorgvliet op zijn smalst, strijd met de schenkings-akte *niet* zou kunnen worden ingeroepen, aangezien deze dubbel en dwars is geschied onder contrôle der *Regeering,* die immers het ontwerp om daartoe 7 ton te bestemmen bij het Parlement heeft ingediend en verdedigd.

Tot vernietiging van het Zorgvliet-besluit ageeren op grond der incorrecte handelwijze der regeering, kan dus niet in aanmerking komen. Wel zou daarin aanleiding liggen voor een interpellatie in de Kamer, om er op te wijzen dat de Regeering door die huiverigheid om zelve als contrôle-lichaam op te treden niet loyaal heeft gehandeld tegenover Carnegie, die dit toezicht heeft bedongen als de deugdzaamste waarborg voor besteding van het geld tot zijn werelddoel en thans alleen door kieschheid wordt weerhouden om tegen zulk een afwijking zijner schenkingsakte te protesteeren. Het gevolg hiervan zou dan wellicht zijn, dat de tegenwoordige regeering, met wijziging der statuten bij Kon. Besluit, den 'Raad van toezicht' ophief en zelf dat toezicht aanvaardde, maar de aankoop der Zorgvliet-punt zou er niet minder een voldongen feit door blijven.

Er moet dus worden geägeerd op andere wijze, en dit hebben ook de heeren Eykmah en Horrix ingezien. Zij achten zelfs zeer terecht Carnegie niet eens meer den man, die hier in de eerste plaats zou kunnen helpen. Want, zeggen zij, al werd eens op zijn aandringen besloten, het Vredespaleis alsnog te zetten op den Musschenberg, en al stelde hij een 50 tal millioenen - voor hem een peulschil - beschikbaar om daaromheen te doen verrijzen een complex van instellingen voor Internationalisme - wat zou dat nóg geven indien niet van te voren de zekerheid bestaat dat de internationale beweging dáár haar centrum, hare hoofd-congressen, dezer voorbereiding en de vastlegging hunner resultaten, hare bibliotheken, musea, toepassings-instituten, model-scholen, -fabrieken, -arbeiders-woningen etc., etc., wil vestigen? Wel hebben de heeren

E. en H. in hunne menigvuldige aanraking met hoofdmannen dier beweging[1)] de overtuiging gekregen, dat het plan voor zulk een World- Capital te Scheveningen hun uiterst sympathiek is, maar een openlijke uiting van dit gevoelen, een soort gezamenlijk manifest, dat het Nederlandsche Parlement en Volk als een vreugde- en eere-boodschap zou kunnen worden voorgelegd, hebben zij nog niet gegeven.

Op het verkrijgen van zulk een manifest, zoowel van de beroemdste europeesche internationalisten als van de beroemdste europeesche bouwkundigen, is thans naar ik meen het streven der twee onvermoeide Hollanders gericht. Over de wijze waarop zij dit trachten te verwezenlijken is het thans nog niet de tijd om in bijzonderheden te treden. Mochten zij in dit voornemen slagen, dan is de verdere weg aangewezen. Het kan haast niet anders of met zulk een document in handen zouden een of meer leden onzer Tweede Kamer gebruik maken van hun recht van initiatief om een voorstel intedienen:

1°. het toezicht over het Bestuur der Carnegie-stichting, ook als daad van loyauteit tegenover Carnegie, alsnog te trekken tot de Regeering;

2°. met intrekking der subsidie-wet van 7 ton de Regeering te verzoeken, krachtens dat toezicht den bouw van het Vredespaleis op de Zorgvliet-punt te voorkomen en hiervoor in de plaats domein-grond aftestaan op en om den Musschenberg.

De finantieele en rechts-gevolgen zouden dan deze worden. De Maatschappij-Park Zorgvliet zou recht behouden op f 700.000 voor hare 6 hektaren grond; het Bestuur der Carnegiestichting zou wellicht, met eenig verlies, dien grond voor bebouwing kunnen verkoopen; daarentegen zou de Regeering haar den domeingrond in de Waalsdorpsche duinen kosteloos afstaan.

Ook zou onder deze omstandigheden, bij gezamenlijk protest namelijk van europeesche beroemdheden op architectonisch

1) Ik wil hier eenige der kopstukken noemen: William Mac Dowell en Richard Bartholdt in de Ver. Staten, Randal Cremer, William Stead en Sir Thomas Barclay in Engeland, Passy en baron Descamps in Frankrijk, Leo Tolstoï in Rusland, Björnstjerne Björnson in Noorwegen, Bertha von Süttner en Apponyi in Oostenrijk, Mevr. Selenka in Nederland, Albert Gobat in Zwitserland, Fried, Moch en Barth in Duitschland.

gebied, de prijsvraag voor een paleis op den Zorgvliet-uithoek wellicht mislukken.

Indien dan ten slotte een onzer *Nederlandsche* verlichte mannen, tevens millionair, zich aan het hoofd wilde stellen van een invloedrijk consortium voor de Internationale Stichting te Scheveningen, en met een ruime gift den grondslag leggen voor het daarvoor noodige kapitaal, dan zou zonder twijfel uit alle streken der wereld de aanvulling van dat fonds toevloeien en door de energie van twee Hollanders mettertijd een, zoowel voor Nederland als de geheele wereld, grootsch werk zijn tot stand gebracht.

Uit ‘Naar het leven’[1)]
Door
Maurits Uyldert.

I

1.

Toen ik een moede zwerver was die ging,
tredend door 't winter-woud, vermoeid in duister
en niets meer wenste dan dat witte luister
van sneeuw me omstoof, dood-dekkende me omving

- de koude stond staal-zilverig daar buiten,
licht-nevel dreef in bleke misten uit
en duisternis had reeds den dag gestuit -
zag ik Uw huis, en licht, licht door de ruiten!

2.

En in mijn hart nog twijfelsmoe en weemoed-
-doortogen viel een zonderlinge vreugd:
een wens, een waan, een wanhoop aan mijn deemoed,
en toch...zou 'k vinden wat mijn hart verheugt?

Zou ik ontmoeten mensen die beminden,
van haardvuur rode warmte voelen gloeien,
der ogen zachten lach, der stemmen boeien
en vreemde vragen rustig ondervinden?

1) Ter perse bij W. Versluys.

3.

Gij zijt tot mij getreden in de hal.
Rank, rijzig stond Ge, en in Uw glimlach zacht
naamloze tederheid als peinzend lacht
moeder tot kind. Over den donkren val

van Uw fluwelen kleed hing blank en gouden
weelde van haren waardoor bloeme-banden -
en op mijn schouders legdet Gij Uwe handen
die met Uw glimlach minnend leiden zouden.

II

1.

Uw woorden gleden door de stille kamer
zacht vallend, klank na klank -
wonderlik ruiste door dit klank-gestamer
tot U, diep in mijn ziel, mijn dank.

Ik die mijn wezen wanhoopsvol verloren
en onhervindbaar meende, vond in U
dit wezen weder, 't werd in mij herboren,
kinderlik, onbeholpen, schuw.

Mij droeg Uw stem dit toe: dat alle mensen
verscheiden zijn en der verscheidenheid
van mijn gevoelens allen, mijner wensen,
ook worden toegeleid.

‘Breng de genegenheid van één tot velen:
van velen komt u liefde-neiging toe -’
Zuster in liefde, liefrijk helen
Uw woorden 't hart mij, wond en moe.

2.

Gij bracht mij tijding van wie verre strijdend
wond vallen - en niet opstaan dan ten dode:

die offren zich en eigen harten boden
tot sterven, dood van anderen vermijdend.

Gij bracht mij beelding van de gezichten
die buiten aarde en hemel in ons rusten:
schone waarheen wij onze harten richten,
schuwbre die kwelling zijn, ons ónbewuste.

Boodt Gij mij daarin waarheid van mijn wezen,
mij die den oorlog in mijzelf volstreed...
Is met Uw stem klaarte in mij gerezen,
licht in mijn leed?

3.

Mijn donkre ziel is als een zwarte vogel
langzaam neerstrijkend in het gulden graan:
mijn wil is nu de scherp-gemikte kogel
die zal dien vogel in het hart verslaan.

‘Uw ogen zijn nog jong, herdenk de jaren
toen gij in bed bij 't schemerlampje laast
Thomas à Kempis en zijn licht verklaren
uw wezen liet, gij dromer en verdwaasd’.

Mijn ziel is als die onbewogen molen
die dekt zijn schaduw op Uw bloemen neer:
mijn wil is waar verlaten wolken dolen,
als verre wind die wendt geen wieken meer -

‘Ik zie het leven in uw ogen bloeien,
ik ken uw leven van den oorsprong af,
ik weet den tijd en ligplaats van uw graf,
ik weet de tijden die uw wil ontboeien’.

4.

De wijsheid zocht ik moeizaam: boek en bijbel
en oude perkamenten en de werken

van eeuwen-dode vromen - ach, die zerken
zwijgen en droeven mij als ik hun rij tel.

Door grauwe misten vielen volle klanken
van 't karillon uit eeuw-vergrijsde toren -
droef zat ik, eenzaam, luiding in mijn oren
maar mat mijn ziel van 't wijdingloze wanken.

Toen hoorde ik buiten in de weien lachen:
een vrouwe-stem, een helder rank geluid:
ik boog mijn moede hoofd het venster uit:
zag rode daken, dorpsrood onder vlaggen,

zag joelend volk, jolende vrouwen, kind
met kind vereend, meisje met vrijer uit:
stom stond ik en begreep niet wat verluidt
dit leven dat ik in geen boeken vind -

5.

‘'t Leven wil daden, bloei die werkt naar buiten:
Als bloemen voor een venster: tot de ruiten
richten zij kelk en blad en zoeken zon -
Zocht zo uw hart de daad niet en begon

in uwe ziel te roepen niet verlangen,
langen en lust om uit uw eenzaamheid
te treden in rijkre gemeenzaamheid
met andrer zoeken, wanen, vreugd en bangen?

En was 't die onrust niet die lust verstoorde
en 't vrede-stichtend leven in u stremde?
Waart gij de dwaas niet die het roer omklemde,
de steven richtte naar het dode noorden

daar ge achter u der zuiderzoelten zachte
bloem-wuivingen, de veelbegeerden liet?
Stortte gij zelf in 't vuur de laafdrank niet
waarnaar uw hette-droge keel versmachtte?’

IV

1.

Het woud was avondlik duister
zo zwoel, zo stil...
Geen zoeving van koelte verruiste
geen twijg-getril...

Eén vogel zong toen, even,
zo stil, zo droef...
dat in mijn hart 't zacht beven
zich zinkend groef.

2.

Hoe was mijn leven eens blijde
zo stil, zo zoet...
Geen zoekende twijfel ontwijdde
mijn blank gemoed...

Eén leef-klank luide klonk er
zo diep mij door
die hard ik door dag en door donker
huivrende hoor -

3.

Ik zag de stad, de ranke spitse' omgrepen
wazige walmen onder bleke zon;
flauw nevelden eenzame zonnestrepen
neigend ter kimme daar de nacht begon...

Ik zag de stad die schudde uit hooge slurfen
roetige adem in grauw-vale lucht -
Zou ik, moed van mijn hart, de intrêe durven?
Laat ik dáárvoor der wouden zacht gerucht?

Botsende trein slangde langs harde sporen
en felle lichten vielen bleek en mat;
der menschen schreeuwen raasde in de oren
van wie, laas, in zichzelf geen stem bezat.

En karren ratelden over de keien,
sleur ging van mannen onder mat-bleek licht -
en moede droefnis deed mijn ziel omspreien:
Leven, waarheen hebt gij gericht!

4.

Hier zijn de lichte hallen
waar wiegen vrouwen, zacht en rank,
waar helle klanken schallen,
en armen reiken bleek en blank.

Hier zijn de zwoele geuren
van vrouwenhaar en rozen rood,
hier dartelen de kleuren
van zijde en bloeme op borst ontbloot.

Hier zweven koele tochten
en ruist muziek op ritmen licht
en armen, zwart, ombochten
slanke gestalten zonder wicht.

Hier duizelen de harten
en ogen staren moe en dood -
die lachen waar de smarten
dekken de rozen blank en rood.

Hier zijn de lichte hallen
waar slanke armen buigen blank,
waar vreugde-klanken schallen,
waar wiegen vrouwen bleek en wank.

5.

Dit zijn de donkre mijnen
waar schâuwen walmen, grauw en zwart
en toverig verdwijnen,
waar alles vlucht en niets meer mart.

Hier gaan de donkre tochten,
gestalten, bleek, met moe gebaar:
de troosteloze krochten
doorzoeken zij met spa en baar.

Hier delven zij de stenen
van licht en lief en zonne heen;
zij werken zonder wenen
in ruwe smetstof, koude steen.

Zij delven in de schachten
naar schatten, stadig, jaar en dag;
zij zwoegen en versmachten
nog voor één hunner 't licht herzag.

Dit zijn de donkre mijnen
waar schâuwen walmen, grauw en zwart
en troosteloos verdwijnen:
de mijnen van een mensenhart.

VI

1.

Nu zwerf ik vrij van huis en hof
en vrij van vrouw en vriend:
mijn hoofd draagt in mij liefdes-lof,
mijn hart de smart verdiend.

Mijn ziel is nu een eenzaam man
die dwaalt en glimlacht, weet niet wat
hij in zich denkt, hij in zich kan
of wat hij schoons bezat.

2.

‘Wat wilt ge, vreemde en glimlacht niet
daar u mijn lach gemoet?
en daar u raakt mijn lente-lied

van vreugde schreiens-zoet?
Waarom blijft ge in mijn park alleen
en leunt zo droef en denkensmoed'

tegen dien boom wiens blad-geween
ruist op den wind, en in mijn hart
die weedom wékt en zégt meteen

die zwijgend achter 't oog u mart?’

3.

Bekend is mij Uw stem, o vrouw -
toch dooft ze niet wat smart
mijn leven en mij dekt in rouw...

Waarom ik tot Uw oog niet lach,
waarom 'k tot U niet komen zou?
Daar ik het zilver licht niet zag

dat Gij mij duidde - en arm als tóen
en twijfelsmoe door nacht en dag
droom-ogig ween, en voel verblôen

mijn leven, arm en endig....

4.

‘Ziet gij die digitalis daar?
Die toornt omhoog en klokjesrijk
en wit en stil, doodstil en klaar

wacht zij, der bijen doel en wijk,

die kruipen in de klokjes op
en gaan, het komen niet gelijk.

Zij dragen op hun rug en kop
wat schoon en stil de bloem hun liet,
zij bergen 't in hun raten op:

zij gaf het hun en 't deert haar niet.'

5.

Als bomen, wen een lome wind
avondlik wuift hen, en het riet
de slaapzang zingt - de nacht begint -

zó stond, zó sta ik nu daar 'k weer
mijn liefsten in mijn geest hervind
die 'k alles gaf, dien keer bij keer

mijn ziel toevloeide, en die dan
mijn vriendschap, liefde, meer en meer
bedovend, mij, een eenzaam man

verlieten, arm, ellendig.

6.

'De bloeme die haar honing geeft
en zelfs der bij geen dank-kus vraagt
maar gevensblij haar schoonheid leeft

en wacht den dood en 't lot niet klaagt -
die bij bij bij haar sappen vrij
laat roven - en der zonne draagt

haar dank toe in der schoonheid wijding
- evenzo o mens van kracht
geve aan het leven dáden gij

en daadvreugd zij u dank en pracht.

7.

‘Gelijk de bloeme ongezocht
het ongekende onverwacht
der bij ontvangt die stuifmeel brocht

van meeldrade' in zijn haarge pels
en 't aanstrijkt waar de stamper bocht
die reikt naar zon van uit zijn cel,

vrucht-zoekend, leven, zonne-duur;
zo reikt u liefde en vriendschap wel
de vreê en vreugde; en wonne, puur

gelúk in 't hart u vrúcht-zet,’

8.

O hoe verlangde ik menigvoud
en schreide daar in nachten naar -
maar vrees nu ik word dof en oud

voor 't in mij uitbot kleuren-klaar -
de zuiverheid der schenkings-vreugd,
de sterkte van het geven, waar

dit, vreesloos, ook door smart verheugt
en dit de smart terneerslaat nóóit:
een stam die buigt wen storm omvleugt,

sneeuwblankheid die geen zon ontdooit.

9.

‘Daar zijn er in wier ogen-diep
de liefde als een vochtig licht
zacht uitglanst - en wie 't leven liep

in de oren met een hard en dicht

geraas zodat hun lust bij lust
breekt, en omduistert het gezicht...

Maar zie hoe schoon zij, groot in rust
hun leed verhullen: jong en stil
blijft ongebroken, ongeblust

de oogglans van hun liefde-wil.

10.

‘U, daar ge in het leven kwaamt
- zoals in parel-blanke plas
die hemel-spieglend in zich saamt

leven van licht en kleur, een ras
killende wolkenschaduw - zo
viel waar uw ooglichts klaarheid was

de doffe rouw - ternauwernoo
glimlacht uw mond nog...zachtjes trilt
uw ooglid, daar beeft leed in, o

deert niet één stem uw harte-stilt'?

11.

‘Maar zoals een die lang-tijd leed
de smarte die het leven baart -
smart die hem alle vreugd vervreet,

de heugnis dooft door 't hart bewaard -
een zwak geluid hoort, zang, reliek
voorhener liefde en hem verklaart

nog wéér het oog bij die muziek
met tere liefste eertijds gehoord
en wenend als bij klaar kantiek

weet hij zich in geluks-herboort' -

12.

‘- en wenend rust daar in zijn oog
de glans-door-tranen, die is meer
dan schoonheid die de vreugd bewoog;

van liefde sterk, van vroomheid teer,
van eeuwigheid die in de rust
droever vergetelheid de keer

van vreugde uit den droom gekust
en dier stâag wisselen besluit:
daar drijft achter dien glans de lust

van liefde aan Leve'- en Daad-geluid -

13.

‘- zo valt verwaasdheid van uw oog
wanneer ge weet wat leven is:
een goudschijn die elks oog doortoog

en door elks hart gedreven is,
die schittrend hier en glansloos dáár,
maar onverzwakt gebleven is

en in een sproeisel hel en klaar
van uit uw ziel ontvonken zal
dat uw gemoed, nú zwak en zwaar,

zingen zal bij dien vonkenval.

14.

‘En zo komt vastheid in uw hand
en glans in 't oog dat wenen leed,
een glans die lichtend breekt door band

van nevel die u scheiden deed:

Ziel van úw ziel; wat in u leeft
van ándrer leven - die dan breed

uw geest omvloeit dat in u beeft
wat mensen siddren doet en pijnt:
ziel van Gods ziel is al wat streeft

en dat zich strevende verreint.’

VII

5.

Zie hoe de ranke schepen
die kantel-zwaar van zeilen zijn,
en breedre - hoe omzwepen
de golven hen, zo groot zo klein.

Zij dobbren of zij heffen
de logge steven hoog in lucht,
zij wiegen of zij treffen
zwaar ploffende der golven vlucht.

Zij wapperen de vanen
op vlage-vlugge zeeënwind
die drijft langs natte baan hen
die werelden aaneen verbindt.

Zij leven en zij streven
op éne vlakte en veel-vereend
voor-kruisen zij en weven
loopgang waar zee in stormen weent.

Zij zwenken en zij zwaaien
naar énen wind, naar énen stroom -
zwijgend en zonder praaien
doorglijden zij hun lichten droom.

6.

Vooglen, vleugel-vlugge
met uw rappen slag,
wentel-wiekt terug en
heen gij dag aan dag?
zilvrend in den keer en
grauwend aan het strand,
stijgend roepend weer en
zijgend op het zand.

Krijssend kringt ge om en
drijvend op uw vlucht,
waar de golven drommen
schiet ge uit de lucht,
drijft, gevouwe uw vlerken
langzaam in der zee
zonnevonkend sperken
met de deining meê.

Vooglen zilver-zonnig
levend in der lucht
waaiing, koel en wonnig
zomerzoel genucht -
zwevend langs de baren,
wijkend voor den wind
lijk de dorre blâren
wen de krabspin spint.

Vooglen, zachte, ranke
vleugel-lichte dracht,
zwenkend slanke, blanke
noorderstranden pracht -
die het duin besneeuwen
plekkend zee en zand:
zilver-donze meeuwen
van mijn eenzaam strand!

VIII

1.

Wij dwaalden door den tuin der weeën
waar ritsel-ruisend wenen hing
en waar mijn oor het zuchten ving
dat treurde over kruinen-zeeën.

Wij zagen vrouwen, hoofd-verhulden
die wenend bogen en niet beurden
beschreide ogen, moegetreurden
naar 't avondlike hemel-gulden.

Wij dwaalden door de smalle lanen
daar in de velden leliën stonden,
mat-blanke bloemen - waar wij vonden
in strakke vijver zwarte zwanen

die niet bewogen, levenloos -
en bleke rozen die niet geurden
stonden er rond - beweegloos treurde
op vijvervlak één waterroos.

2.

Daarneven lag de tuin van vreugde
van Leven, kleurig, zondoorgloeid
daar, schaduwloos, fonteinbesproeid
de bloemen rezen, zoelte-omvleugden -

Die uit het donker opwaarts streefden
uit donkere zaden in kille aarde
waarlangs de regen sloeg en waar de
lente-zonne op zonk en beefde -

slank-stenglig rezen en staan nu rank
en wiegen in den wind bewogen
zomerdoorzoelde, geurdoortogen
lichten-lucht, hel, blij en blank.

IX

1.

Mijn vrouw, mijn kind, mijn huis, mijn tuin, mijn bloemen,
mijn vriend die gaf dier bloemen zaad den dag
voor 't kindje werd gebaard: dat Lente mag
wekken die bloei van kleur en 't kindje omroemen -

Liefsten van al en liefste omgeving mijn:
leven dat in mijn leven werkt en barend
volten van lust opdraagt, en zacht omwarend
mijn leven weefde in weefwerk sterk en fijn;

ligt blij in mijn gedachten, lente-teder,
zonnig en zeker in een gulden schijn -
Vreugde waarin mijn ziel en ogen zijn
draagt ziel door 't oog op 't leven rond mij neder.

En in die vreugde ligt mijn wereld zó:
woeling en onrust zijn in rust vergleden...
ruisende tochten niet mijn hart ontvreden...
droefheid en dood wondert ternauwernôo.

‘Het Hunnekink’
'04-'05.

Lentekomst
Door
H. des Tombe-Drabbe.

De zachte witte lente komt nu aangedreven,
Ik zie haar luchtig over de aarde gaan,
Uit langen sleep van zilvermist geweven
Komen verwonderd kleine bloemen staan.

Uit ijle boomen zingt een vogel even
Een enklen toon, en langs mijn oogen gaan
Bloemzacht de dingen uit mijn eigen leven,
Die 'k nooit zoo schoon en innig heb verstaan.

Ik weet dus nu: idée alleen is waarheid:
Schijnen der dingen, niet der dingen zijn;
Neen, dat is niets, want in de wondre klaarheid

Van deze lentevreugde is 't zijn volmaakt.
Zoo leef 'k in wissling van genot en pijn,
Want schijn is wat ons diepste 't innigst raakt.

De vreemdelingen
Door
Arthur van Schendel.

Er was laat dat jaar weer zeer veel sneeuw gevallen. De gehuchten, die over de glooiingen elkander kunnen zien, torenspitsen en wat dakjes verspreid, waren toen wonderklein, omdat de hooge bergen in hun witte pracht veel grooter en veel stiller waren, van boven tot in de verre dalen waar de schaduw langer toeft. De boeren bleven thuis, maar een herder, gewoon aan 't dwalen, vertelde toen reeds van de vier kinderen met hun roode mutsjes, die langs den heirweg zwierven, moeizaam door de sneeuw en altoos zingend, en bij het avondschemeren, dan hier dan daar, schuchter voor een deurtje stonden, tot de goede huisman verschrikt en hoofdschuddend van zorgzaamheid hen binnenliet. Dan zaten zij stil voor het vuur, twee knaapjes en twee zusjes wat ouder; zij verstonden de landstaal niet, de oudste antwoordde met gebaren en de kleineren glimlachten verbaasd. Des ochtends vertrokken zij weer, hand aan hand, de huisman wist niet waarheen - zoo waren zij hier en ginds en verderop geweest, maar zij keerden soms in het zelfde dorp terug.

Er werd verhaald van een vrouw, die toen de kleine vreemdelingen in haar woning sliepen, een kind kreeg zoo schoon en zoo volmaakt van aangezicht, dat de ouders en de geburen niet wisten hoe zoo iets kon bestaan; er werd van een weduwe verhaald, die terwijl zij vertrouwelijk bij haar aan de tafel zaten, een tijding ontving zoo verheugend, dat zij weer om langer leven bad. En de menschen vroegen elkander wat zij dachten van die vreemde kinderen, zij zeiden veel, maar

trokken aan het einde hunner woorden hun schouders op.

En eens kwam de voerman uit een zeer vergelegen dorp, zeggend dat hij den vorigen avond, terwijl hij voorzichtig zijn paarden aan de hand den steilen weg af leidde, fijne stemmen had hooren jubelen in het donker; hij had telkens en luid geroepen, dat de bergen zijn roep herhaalden, en geluisterd naar het kraken van de sneeuw onder kleine voeten, maar zij waren ongetwijfeld op den anderen weg geweest, beneden, want daar had hij dien morgen, bij het kruis dat voor den afgrond staat, een doode vrouw gevonden, en men dacht daarginds, dat het hun moeder was die de kinderen zochten. In al de gehuchten van die vreedzame bergen, in al de huisjes spraken toen de lieden goede en droeve woorden over die kleinen, overal wilde men ze wel bij zich houden tot de sneeuw gesmolten was; de goedhartigsten sloten zelfs de deur wanneer zij in de vroegte weer naar buiten wilden, maar dan stonden zij te wachten naast elkaar, den ganschen morgen, en hun donkere oogen, onnoozel en ernstig als van angstige diertjes, smeekten zoo dat de huismoeder, een onverwachte traan afwisschend, vooral de allerkleinste zorgvuldig in de warme doeken wond, ze kuste en nastaarde met kommervol gemoed. En als zij, nauwelijks buiten, het pad afdaalden waar de sneeuw wat weggeruimd was, hieven de knaapjes, beiden even klein en even mager, het eerst hun liedje weer aan, de twee grootere meisjes, zij waren zes of zeven jaren, vielen lachend in - het was een wonder wijsje in een onbekende taal, en die behagelijk in de binnenkamers zaten trachtten 't zachtjes na te neurieën. Maar de oudste zweeg ook soms, rond ziende naar alle zijden, de dorpers herhaalden dan, dat zij gewis hun moeder zochten.

Zij waren bij een bejaard man eens des avonds in zijn hut aan den zoom van 't pijnbosch; zij sliepen op zijn bed daar hij geen ander had, er was haast geen plaats voor alle vier. De man zat bij zijn vuur of liep somwijlen buiten in den blanken nacht; er waren weinig sterren in den hemel, toch leek het of er een licht over de machtige bergen dwaalde, of er een glans in de dalen gleed, het was zoo zonderling of het niet waar was. Maar de oude wist al zoo lang dat wie in eenzaamheid leeft meer en schooner dingen ziet dan andere

menschen. De bergen stonden dezen nacht ontzaggelijk van de stilte. En als hij weer binnenkwam ontwaarde hij in den warmen vuurschijn over het bed de vier gezichtjes dicht naast elkaar, zij lachten in hun slaap, en hij begreep dat hij voor het eerst het ware lachen zag. Een lange poos stond hij in dezelfde houding, zich een tijd herinnerend dien hij zich nog nooit herinnerd had; maar het kan ook zijn omdat hij veel alleen was, of wel omdat hij waakte, of wel omdat hij al zoo oud was, dat hij aan ongewone dingen dacht. In den morgen toen zij wakker waren gaf hij hun te eten en te drinken, maar hij sprak niet. En toen zij heen trippelden, licht en langzaam zooals de zon over de bergen gaat, en hij hun stemmen niet meer hoorde, leide hij zich op zijn bed en sliep voor eeuwig in.

Eindelijk begon het te dooien. Het was gevaarlijk langs de smalle wegjes, omdat de sneeuw in zwaren val onverwachts naar beneden stortte; de stroompjes werden boordevol en bruisten schuimend over de steenen. De torenspitsen alom, hoog en in de laagte, glinsterden weer van de frissche zon, de huisjes waren ook weer zichtbaar, en uit het dal steeg in de vroege uren een zacht gerucht op, geluid van vee of bijgeval een belleklank. Maar toen alleen nog de allerhoogste toppen wit waren kwam de nieuwe blijheid ook in de dorpen boven, de jonge boeren lieten hun zwepen lustig klappen op de maat, de ossen gingen traag en de wielen knersten.

De kinderen werden op meerdere plaatsen gezien, ook op de markten der dorpen in 't dal. Maar meestal zwierven ze in de hooger oorden waar verder uitzicht is. Men zag ze soms, elkander helpend, de oudste voorop, het steilste pad bestijgen, heel in de verte, en rond turen met de handen aan 't voorhoofd; men vond ze ook een enkel keer bij het kruis dat aan den afgrond staat. Zij waren altijd blij en lieten elkander zelden los.

En in dien tijd toen de eerste vogels over de hellende velden kwinkeleerden en de doornenhaagjes weer groen ontloken, gebeurde datgene waar thans nog over gesproken wordt, het gebeurde met twee menschen, kort na elkaar.

Het eerst met een vrouw, die woonde in het gehucht, dat het langst van den dag in de schaduw ligt. Zij was jong reeds

zwaar beproefd, sommigen zeiden, dat zij al jaren op haar minnaar wachtte, anderen geloofden dat zij een zinnelooze was. Zij placht van den vroegen ochtend aan het onstuimige water te zitten dat naar de verre landen stroomt, zij wierp er, op die zelfde plek 'gezeten, dorre blaadjes in, toeziende hoe zij snel verdwenen, uren achtereen, tot eindelijk fonkelend het water het laatste zonlicht ving. Haar vader stond soms over zijn muurtje daarboven naar haar te kijken, hij liet haar stil begaan. Zoo zag hij op een morgen dat de kinderen naast haar zaten, een meisje en een knaapje ter wederzijde; en hij was verbaasd, want zijn dochter scheen te spreken en de kinderen antwoordden haar, dikwijls knikkend met hun hoofden, hij kon hun zachte stemmen hooren in de zachte voorjaarslucht. En hij was nog meer verbaasd, want zijn dochter zong, zong met zuiver geluid, terwijl de kinderen telkens naar het zuiden wezen, dat was de andere richting dan waar het water heen stroomde. Dan zag hij hoe zij ze kuste alle vier, de kleinen gingen huppelend heen en zij kwam naar boven, haar wangen bloosden, haar oogen glansden, en toen hij haar omarmde voelde hij het kloppen van haar hart. Zij zeiden geen van beiden wat hun ontroering was, maar zijn dochter vroeg hem over die kinderen te waken zoolang zij in dit bergland zwierven, zoolang zij daar op hun moeder wachtten - en hij voelde louter vreugde dat hij haar stem weer hoorde. Dienzelfden middag verliet zij het gehucht, naar het zuiden gaande. Men hoorde kort daarna, dat zij een minnaar vond en zeer gelukkig was; haar vader, die veel gereisd had in de steden, zeide dikwerf, over dien ochtend sprekend, dat er inderdaad wel menschen worden geboren, die in waarheid meer dan menschen zijn. En al de lieden in de streek geloofden toen, dat die kinderen geluk aanbrachten.

De tweede maal was 't een jonkman, die 't land verliet omdat hij met ze gesproken had. Hij was een boerenzoon, een zeer goedhartige jonkman. De kleine boomgaarden stonden toen al in bloei, er waren al blatende lammeren. Hij had het zingen gehoord en was de kinderen gevolgd een heel eind ver den stijgenden weg op, langs de bergweiden waar de koeien graasden met de klingelende bellen aan den nek. En onder een lindeboom waarvan het fijne loof lichtkens bewoog

in de namiddagkoelte, stonden zij stil, de twee kleinste wenkten den jonkman zoodra zij hem zagen en hij kwam bij ze staan in 't lommer. Toen hij de vier gezichtjes vertrouwelijk zag kijken besefte hij pas, dat zij zijn taal niet verstonden, maar hij wilde hun toch iets vragen: hij noemde zichzelf, hij noemde den lindeboom, hij noemde de rozige lucht, dan wees hij naar het oudste meisje - en zij noemde haar naam. Die jonkman ging toen starend verder met zijn gelaat omhoog gericht, de kinderen zetten zich onder den lindeboom neer en lachten weer. Hij nam zijn stok en zijn reiszak nog dien zelfden avond en vertrok naar de groote wereld; men zegt dat hij een dichter is geworden enkel door 't hooren van dien naam.

En allengs vergat men op droeve wijs over ze te spreken. Het geviel wel, dat een verstandig man aan de vreemde vrouw herinnerde, die in den winter gevonden was, en het beter achtte dat men den kinderen beduiden zou toch naar hun land terug te keeren. Maar niemand wist met zekerheid te zeggen of zij inderdaad hun moeder was; men meende ook dikwerf opgemerkt te hebben, dat zij zwegen en tuurden wanneer een wandelaar uit de verte kwam - wie wist of zij niet hun vader aan den heirweg wachtten? In waarheid voelden velen, dat het een verlies zou zijn als zij uit die streek verdwenen, maar dit gevoelen sprak niemand uit. De vrouwen die bezig waren in den zonnigen binnenhof lieten somwijlen even hun werk staan en traden aan den weg om naar beide kanten uit te zien; jongens, die voor de school aan het spelen waren, gaven den kinderen een tol, een prentje of andere snuisterij, de meester stond over zijn haag te knikken, en een heel klein kleutertje liep wel een eindweegs met ze mee. Een minnend paar, dat glimlachend in het schemeruur dwaalde, bleef in ernstig zwijgen staan, wanneer met slaperig gemompel de vier roode mutsjes voorbij gingen in de stilte; de minnaar staarde en zijn meisje hield hem vast, zij zagen onverwachts, aan de kleinen die zonder groote waren, dat er iets ontbrak in het menschenleven, en het was alleen door de rust van den avondhemel, dat in hun harten geen weemoed kwam.

Toen werd het zomer, het laatste licht was nauw over de bergen verdwenen of over de andere bergen rees een nieuwe

dag. En uit de verre landen, uit de landen beneden, kwamen de zomergasten weer, zij bleven een poos of gingen voorbij. Vier kinderen bestegen den heirweg dicht naast elkaar, en daalden en stegen dan weer met een liedje en een lach, hun stemmetjes klonken hooger, hun wangen waren rood. Zoons, dochters, en ook zij die geen ouders meer hadden, maar daar geboren waren, kwamen en zagen hun bergen terug, de goede bergen weerklonken van vroolijkheid, van het jodelen der meisjes en mannengeroep, en des avonds van huppelmuziek op de vedels.

Maar in het schoonste van die zomervreugde, in het warmste van die lange dagen, ging er plots een mare van huis tot huis, van het laagste gehucht tot het hoogste - een van de kinderen was er niet meer, het tweede meisje, dat het meeste lachte, was er niet, en de anderen antwoordden niet op de vragen, omdat zij niet begrepen dat men naar haar vroeg. De mannen brachten hun haken en koorden en lieten zich zakken in de gevaarlijke kloven; één, een zeer moedig man. daalde zelfs in den donkeren afgrond neer en kwam pas laat des nachts weer boven, zijn vrienden stonden gereed om te juichen, maar hij had niets in zijn armen. Overal werd gezocht, dagenlang, doch men vond haar niet. En de kinderen, nu met zijn drieën, zongen even blij en even hoog als voorheen, er was geen verschil in hun lied te hooren. Alleen zag wie ze lang gadesloeg, dat de oudste vaker stil stond om rond te turen.

Het was vreemd. Men giste veel, men sprak soms veel, men wist niets. Er waren er wel, die elkander vroegen hoe 't toch kwam, dat een iegelijk in die streek van ze was gaan houden. Een bijgeloovige sprak van voorteekens; de vader van de jonge vrouw, die naar het zuiden was vertrokken, zeide glimlachend, dat het kind immers ook daarheen was gegaan; een droomer liep nog te zoeken op eenzame paden.

En er was aan al die gissingen nog geen einde toen er iemand vertelde, dat hij de knaapjes alleen had gezien, zonder hun oudste zusje, zij liepen te zingen en te turen met de handjes aan 't voorhoofd, uit gewoonte misschien. Toen werden de wegen weer druk, er kwamen lieden van heinde en ver. De mannen met koorden om schouders en lendenen klauterden

de rotsen op en lieten zich dalen in de donkere kloven, waar geen mensch ooit geweest was, er klonk geroep over de bergen in den zonneschijn, geroep uit de diepten en de rotsen riepen het na; er werd getoeterd met hoorns, de honden basten, en de vrouwen liepen heen en weder met de handen op de borst. De postillons, die aan kwamen rijden in het stof, toomden hun paarden in, de reizigers keken rond en deden luide vragen. Laat des avonds pas kwam de stilte weer. En in de binnenkamers en in de herbergen werd niet veel gesproken, want iedereen was zeer vermoeid en niemand wist iets goeds of iets verstandigs te zeggen, behalve de vader van de jonge vrouw en de verwanten van den jonkman, die het land had verlaten; zij zeiden tot wie 't hooren wilde, dat het meisje immers ook naar haar land was teruggekeerd. Maar men had ook de knaapjes nergens gevonden, ofschoon iemand ze des morgens nog gezien had.

En de volgende dag was een Zondag. Dat was een dag die een ieder nog heugt. De herder die daarboven zijn hut heeft, dicht bij het vee, was wakker geworden door een liefelijk geluid, en buiten gekomen luisterde hij en zag naar de sterren, hij vergat dat de nachten koud zijn en dat het niemand dan de knaapjes konden wezen, die hij ergens in donker hoorde. Maar hij bezon zich, zette zijn handen aan zijn mond en riep. En toen het weer stil werd was het liefelijk wijsje van de bergen verdwenen. Hij liep naar beneden, bij wijlen stil staande met aandachtig oor, hij kwam lager en wachtte een poos bij de boomen. En op eens hoorde hij kinderen lachen, zoo dartel en zoo licht, dat hij daar in duisternis staande zachtjes mee lachen moest - het was lachen als vlindertjes die fladderen, als de wind in de dalen, als ruischende bladeren, het was lachen dat de borst zóó tintelen deed, dat hij 't niet houden kon en plots zijn eigen stem opklinken hoorde, het was hem of hij verliefd zou worden. En als hij weer luisterde was er niets dan de stilte.

Toen ging hij zoeken, een langen tijd, tot het in 't oosten begon te gloren en er schijnsels in den schemer gleden wazig als jonge rozen. En de pijnboomen en de torenspitsen werden frisch verguld, de dalen verschenen uit dauwigen glans. Hij ging langs den weg haast zonder gedachten, het was Zondag

en hij vernam niets van de menschen. En toen hij bij het kruis kwam dat aan den afgrond staat zag hij de twee knaapjes naast elkaar, zij lagen daar als duifjes, als tweeling geitjes, als pas geborenen in de wieg, zij leefden niet meer, maar zij lachten wel. De herder trad niet nader.

Hij liep langzaam naar het gehucht en wachtte; het was nog wel rustig, maar de dorpers ontwaakten toch al. De priester kwam buiten om naar de blauwe lucht te zien, en toen de herder bij hem ging staan en zachtjes iets zeide, hield hij zijn hand voor zijn oogen. En zij beiden klopten hier en daar aan de deur en liepen den weg weer af.

Het duurde niet lang of er verschenen anderen, met verbaasde gezichten, eerst enkelen dan meer, in hun zondagsche kleederen. En uit het volgend gehucht kwamen de bewoners en uit het verder gelegen, en van beneden en van ginds, van allen kant. De zonnige weg was vol van menschen, toch was er alleen maar geluid van schreden en van de bellen van 't grazend vee.

En waar de herder ze gevonden had stonden de lieden naast elkaar voor het kruis te kijken, tot de priester knielde en allen medeknielden. Een ieder wist het zelfde, en daarom was 't zoo stil. De priester bad, zeer zacht alsof hij alleen was met de kinderen, en sprak de zoete woorden, dat wat de onschuldigen en de goeden zoeken zij voorzeker zullen vinden.

En er was groote vrede in het bergland die dagen.

De partijen in Rusland en de komende Doema
Door
Dr. W. van Ravesteijn Jr.

Bedwingen wij ons gevoel! Denken wij niet aan het lijden der menschen - menschen voor een deel van gelijke beweging, als wij, alleen reuzen en heldinnen vergeleken bij onze kleine verhoudingen. Laten wij ons niet door de vertwijfeling aan het menschelijke en aan de menschheid besluipen, die verkillend onze harten aangrijpt, indien wij denken aan de tragedie, het martelaarschap van de 16-jarige heldin, die Spironodowa heet[1] - zij vertoeft helaas! nog onder de levenden en is nu door hare beulen begenadigd tot twintig jaar dwangarbeid - of aan de moorden in Odessa, in Kiev, in Homel, in Mohilev en waar niet al, of aan die onderwijzeres in een klein Russisch stadje, die door de kozakken eerst levend, daarna stervend en eindelijk dood werd behandeld, zooals wreede kinderen wel een jong dier behandelen, het stootend, trappend en in de lucht werpend, tot het arme ding een bloedig vod is.

1) Gelijk zooveel andere gevallen van beestachtige mishandeling is ook het martelaarschap van deze jonge vrouw, die den vice-gouverneur van Tambof, berucht wegens zijn woeden tegen de boeren, doodde, in onze groote pers verzwegen. Hoogstwaarschijnlijk is dit te danken aan het gevoel van kieschheid der redacteuren eenerzijds, aan de vrees om hun lezers te veel te schokken, andererzijds. Het hier bedoelde geval heeft, sinds de brief van het ongelukkige meisje einde Februari in de Roesj verscheen, het geheele beschaafde Rusland bewogen; de gebeurtenis, waarop ik iets verder zinspeel, is in het vorige jaar in een klein Russisch stadje gepasseerd tijdens de stakingsdagen, zij is vermeld in den Temps, doch de juiste datum staat mij niet meer voor den geest; beide gevallen zijn trouwens slechts typen van haast alledaagsche tooneelen.

Denken wij ook niet aan de millioenen boeren, die hongeren in hun ellendige hutten en die het laatste stroo van de daken halen in dezen lentetijd, terwijl de typhus, de syphilis in de mesthoopen, die woningen zijn moeten, als furiën rondwaren.

Denken wij niet aan dit alles, ten minste doen wij geen beroep op deze dingen om het medegevoel te wekken bij de gelukkige bezitters van Russische fondsen. Gevoel in dezen zin, medegevoel heeft nog nooit bij historische gebeurtenissen eenige uitwerking geoefend en als dwazen zouden wij zijn, indien wij, die reikhalzend verlangen naar de totale ineenstorting van het bloedbevlekte despotisme aan de Newa, van een beroep op het gevoel der bezittende klasse in West-Europa iets verwachtten, waar zelfs een beroep op haar inzicht vergeefsch en nutteloos is gebleven en...blijven zal.

En zoo zal dan ook de oproep, door den grooten Gorki op het oogenblik, dat ik dit schrijf, in de West-Europeesche pers gericht tot de kapitalisten van alle landen, om, in het belang der Russische vrijheidsbeweging niet in te schrijven op de groote leening, die de dievenbende aan de Newa op het laatste moment, in extremis als 't ware, nog tracht te lanceeren, zonder uitwerking blijven. Ja met zekerheid mogen wij verwachten, dat die leening ook dezen keer nog slagen zal, dat voor de zooveelste - nu de laatste? - maal het Europeesche goud de zakken der tschinowniks van alle rangen zal binnenstroomen. Doch even zeker zijn wij, dat de nieuwe stroom het reddeloos verloren wrak niet meer vlot zal maken, dat het Europeesche kapitaal in zijn verblinding slechts een nieuwe nuttelooze aderlating zal ondergaan.

De nieuwe leening zal door den Franschen bondgenoot worden volteekend. Het bankroet zal er der te vreeselijker om zijn. Gaan wij in het kort na, waarom ‘la hideuse banqueroute’ voor Rusland onvermijdelijk is.

De Russische financiën berusten tot nu toe zoo goed als uitsluitend op indirecte belastingen. De indirecte belastingen moeten in hoofdzaak worden opgebracht door de boerenbevolking, aangezien deze de overwegende meerderheid uitmaakt. De boerenbevolking verarmt voortdurend, voor een belangrijk gedeelte juist door den zwaren druk der indirecte belastingen.

Aan een belangrijke verzwaring der indirecte belastingen is

bij de steeds grooter wordende verarming niet te denken; ging men er toe over, zoo zou de nood nog toenemen en de hoofdbron nog meer worden verstopt. Aan den anderen kant is aan een totale verandering in de financieele politiek - een verandering, die bestaan zou in een groote vermeerdering van de directe belastingen, inkomsten-belasting, belasting op vermogen en erfenissen - niet te denken, zoolang het huidige régime voortbestaat en de regeering niet in handen van de kapitalisten is overgegaan. Zoo bewegen zich dus de Russische financiën in een gesloten kring, waar geen ontkomen aan is, zoolang het huidige régime voortbestaat en vòòr een totale verplaatsing van den belastingdruk plaats vindt, gepaard met revolutionnaire onteigening op groote schaal.[1)]

Tegenover de onophoudelijke verarming van de boerenbevolking was de Russische regeering gedwongen zich toe te leggen op het kunstmatig aankweeken der groote industrie. De groei der industrie zou in financieel opzicht een vergoeding bieden voor den achteruitgang van den landbouw. Het gevolg van, of liever voorwaarde voor deze politiek was de toestrooming van het Europeesche kapitaal, dat tot een bedrag van meer dan 15 milliard onderkomen vond zoowel in de staatsschuld als in spoorwegen, fabrieken, bergwerken enz. Slechts een betrekkelijk gering deel van het in de Russische grootindustrie belegde kapitaal bevindt zich dus in handen van Russische kapitalisten en voor de staatsschuld geldt hetzelfde. Het Russische volk werd gedwongen een steeds aangroeiend tribuut te betalen aan buitenlandsche kapitalisten. Deze ontwikkeling nu, door de regeering bespoedigd en aangedreven, is beslissend geworden voor Rusland's politieke ontwikkeling. In haar hebben wij allereerst den sleutel te zoeken voor een juist begrip van de klassenverhoudingen in Rusland. De tsaar is door deze ontwikkeling geworden de zaakwaarnemer van vreemde machten in zijn onmetelijke landen, een burgerkeizer van de Europeesche bourgeoisie.

1) Gemakkelijk overzichtbaar bijeengebracht vindt men de bewijzen voor een en ander in de studie van Prof. Iwan Oserow over de Russische financiën, opgenomen in het uitstekende verzamelwerk Russen über Rusland, dat niet genoeg kan worden aanbevolen.

Gaan wij na, welke geweldige gevolgen de reusachtige invoer van vreemd kapitaal voor Rusland's politieke toestanden heeft meegebracht.

De groot-industrie schept, zoodra zij haar intrede in een land doet, zeer spoedig de klasse, die het groot-kapitaal geschoold tegemoet treedt om het tot den dood, tot de opheffing van het kapitaal als kapitaal te bevechten. Doch in de landen, waar het moderne kapitalisme en de groote bourgeoisie in den loop der eeuwen langzamerhand historisch zijn groot geworden, in West-Europa dus, heeft het kapitalisme, behalve dat het zijn doodvijanden opriep in de proletariërs, ook, doordat het beschikte over de steeds aanwassende meerwaarde, een machtige groep van verdedigers geschapen. In de oud-kapitalistische landen heeft het de geheele maatschappij een bepaald cachet verleend, heeft het de geheele maatschappelijke inrichting als 't ware naar zijn beeld vervormd. Met andere woorden zou men ook kunnen zeggen, in de West-Europeesche landen verschijnt de kapitalistische inrichting der maatschappij, daar zij langzaam is geworden, voor de meerderheid der bevolking, ook al is deze niet onmiddellijk deelhebbend aan de kapilistische profijten, als de normale en vanzelf sprekende inrichting der maatschappij. Indien men zich van de waarheid dezer opmerking goed wil overtuigen, is het noodig een blik te werpen naar het land, waar het kapitalisme het regelmatigst is ontstaan en tot een ontzachlijke macht is aangegroeid, Engeland, of naar de Vereenigde Staten, waar het tot zijn hoogste ontwikkeling is gerezen, zonder dat een andere maatschappij-inrichting er aan voorafging.

Richt men het oog op die landen, denkt men aan hun maatschappelijke inrichting en vooral aan de geestelijke ontwikkeling, die met de maatschappelijke samenging, dan springt in 't oog, hoezeer alle lagen van de bezittende klassen dier landen van den kapitalistischen geest zijn doortrokken, hoe de kapitalistische denkwijze daar alles beheerscht, ja hoe deze zelfs tot diep in het proletariaat is doorgedrongen, zoodat zij aan de proletarische bewustwording de zwaarste hindernissen in den weg legt.

De invloed van het kapitalisme in alle oud-kapitalistische landen berust voor een belangrijk en onmisbaar deel op de

niet-onmiddellijk aan het kapitalistisch profijt deelhebbende klasse, die ik zooeven reeds aanduidde, de klasse der intellectueelen, in den ruimsten zin genomen, aan wie de bourgeoisie een deel der meerwaarde afstaat.

Zoo staat dan in de landen, waar het kapitalisme onbeperkt heerscht, de gansche geestelijke productie - op onbeduidende uitzonderingen na - in dienst van het kapitaal en, aangezien de geestelijke productie de geestesrichting van de groote massa bepaalt, vertoont die geestesrichting, in het algemeen gesproken, een beslist kapitalistisch karakter.

Het is evenwel duidelijk, dat de genoemde verschijnselen zich niet zullen voordoen in een land, waar het kapitaal niet historisch gegroeid is, waar de kapitalistenklasse niet na eeuwen van strijd de staatsmacht heeft vermeesterd, waar integendeel het kapitaal vrij plotseling van buitenaf is geimporteerd en waar het zich voor het grootste deel in handen bevindt van buitenlanders, zoodat slechts een klein deel der meerwaarde in handen der binnenlandsche kapitalisten terechtkomt. In zulk een land kan het intellect onmogelijk in dienst staan eener klasse, die betrekkelijk machteloos, verspreid, van jongen datum en zonder politieken invloed, zelf slechts bij de gratie eener bureaucratie bestaat. En zoo zien wij dan ook in Rusland, dat daar minder dan ergens ter wereld het intellect zich afhankelijk voelt van het kapitalisme, zien wij nergens een grooter geestelijke vrijheid; zien wij nergens een zoo hartstochtelijk streven naar onbeperkt wetenschappelijk onderzoek, zien wij nergens - in aanmerking nemende de vreeselijke moeielijkheden, die de regeering het intellect in den weg legt en de barbaarsche vervolging, waaraan het blootstaat - een dergelijk idealisme en tevens zoo schitterende resultaten op elk geestesgebied. Maar tevens, een tweede onvermijdelijk gevolg van den geringen invloed der kapitalisten-klasse in Rusland, zien wij, dat nergens een grooter deel van de intellectueelen zich onmiddellijk heeft aangesloten bij de tegenpool van de kapitalistische klasse, bij de draagster van het ideaal eener volkomen vrije maatschappij, bij het proletariaat. Ook in Rusland bereikt, gelijk overal elders, slechts een minderheid van het intellect de volledige geestelijke aansluiting bij de proletarische gedachtenwereld, aangezien de ideologie van het

proletariaat steeds nog hemelsbreed verscheiden is ook van de meest vèrgaande burgerlijke ideologieën, doch naast die minderheid staat een meerderheid, die, consequent idealist, in ieder geval geestelijk grooter overeenkomst vertoont met de burgerlijke ideologen uit het glorie-tijdvak der burgerlijke revolutie in West-Europa dan met de koel-bekrompen, ideaallooze wetenschappelijke mannen, die nu in West-Europa in alle geesteswetenschappen den toon aangeven.

Een ander - haast niet minder belangrijk - gevolg van het meer genoemde verschijnsel, een meer onmiddellijk politiek gevolg is verder, dat in Rusland voorshands een sterke, krachtig aaneengesloten, klassenbewuste kapitalistische partij, een liberaal-burgerlijke partij ontbreekt. Hoe zou zij zich hebben kunnen vormen, waar het kapitaal tot voor korten tijd een plant was, die de regeering kweekte en hoedde als een tuinman een broeikas-gewas?

En zoo vinden wij dan ook, indien wij de partijen nagaan, wier strijd in het vervolg, zoodra de Doema bijeen is, voor een deel op een soort van parlementair terrein zal worden gestreden - voor het minst belangrijke deel trouwens - zoo vinden wij dan eenerzijds de schare der partijen van het behoud in verschillende schakeeringen, van de bureaucratie en den conservatieven landadel, die het schuim der steden in haar dienst hebben gesteld, van allen - en zij zijn talrijk - die belang hebben bij het voortbestaan van het huidige stelsel, en daartegenover verheft zich de partij van het proletariaat, dat door zijn geweldige krachtsinspanning van het vorige jaar de rots is geworden, waarop voortaan alle oppositie tegen het despotisme steunen moet. Het proletariaat voert met zich mede de klasse der half-proletarische intellectueelen. De verschillende schakeeringen in deze twee groote groepen zullen straks nog iets nader worden beschouwd, doch op den voorgrond dient geplaatst, dat de zuiver kapitalistische klasse geen massa van beteekenis heeft om zich kunnen scharen, ten einde een partij van beteekenis te vormen.

Het zal duidelijk zijn, welke verbazend belangrijke gevolgen deze eigenaardige politieke constellatie meebrengt.

Een historische vergelijking is in dit geval in staat ons dit te toonen. In het algemeen is niets misleidender dan histori-

sche vergelijkingen. Doch voorzichtig aangewend kunnen ze nuttig zijn, om ons eensklaps schel een verschil bij twee historische processen te verlichten.

Denken wij ons een oogenblik, dat gedurende de eerste periode der Fransche Revolutie, van 1789-99, de kleinburgerlijk-proletarische partij, die hoofdzakelijk georganiseerd is geweest in de Jacobijnsche partij, reeds zeer spoedig na den val der Bastille zoo machtig ware geworden, dat de zuiverburgerlijk kapitalistische partijen, als de Girondijnen, haar de leiding der revolutie hadden moeten overlaten, en dat die partij dan in Frankrijk tegenover zich had gevonden een royalistische partij, overal zoo sterk als deze b.v. was in de Vendée en het Zuiden, denken wij ons dit onmogelijke een oogenblik, dan kunnen wij m.i. een denkbeeld krijgen van de verhouding, waarin de partijen in Rusland tegen elkaar botsen. Wat beteekenen inderdaad zelfs de Vendée-oorlogen, zelfs de witte terreur in het Zuiden van Frankrijk, tegenover de massa-moorden in Rusland, tegenover de tijgerachtige woede, waartoe een régime als het Russische komt, indien het zich, zooals het geval was in 1905, geplaatst ziet tegenover een tegenstander, met wien geen compromis mogelijk is? En dan lette men op de nog diepere onwetendheid en verstomping, waarin de klassen verkeeren, welke de moderne arbeidersbeweging niet heeft aangeraakt, de klein-burgers en hooligans der steden, en hoe hier veel grootere massa's nog, in een onbegrensde ruimte en korteren tijd elkaar bekampen.

Als 't ware ingeschoven tusschen de twee groote legers van reactie en proletariaat treffen wij echter, gelijk van zelf spreekt, ook een betrekkelijk belangrijke partij aan van burgerlijke oppositie tegen het kapitalisme. Het is de partij der burgerlijke ideologie, die langzamerhand den naam van de constitutioneel-democratische partij heeft verworven.

Wij moeten nu nagaan, wat de feitelijke beteekenis dezer partij is, haar sociale samenstelling en haar program, en dat des te eerder, daar door de gebeurtenissen van het vorige jaar, de bijeenroeping der Doema en de verkiezingen van dit lichaam, deze partij althans op parlementair terrein een hoogst belangrijke rol staat te vervullen.

Voorop sta, dat deze partij - uit het voorafgaande volgt het reeds onmiddellijk - een partij moet zijn van in hoofdzaak ideologen, aangezien de grondbezitters, waaruit zij voor een aanzienlijk deel bestaat, natuurlijk slechts langs ideologischen weg zich van de behoudspartijen, waartoe zij krachtens hun economische positie behooren, kunnen losmaken.

Het zijn de leden der semstwo's in hoofdzaak, waaruit deze partij is samengesteld.

Het zal noodig zijn ter kenschetsing van wat de constitutioneel-democratische partij is geworden, iets over de beteekenis der semstwo's in te lasschen, hoewel de meeste lezers op dit punt zeker behoorlijk ingelicht zijn.

De semstwo's zijn de eenige autonome regeerings-lichamen, die het absolutisme in Rusland heeft laten ontstaan en bestaan. Zij worden - evenals de stedelijke doema's - gevormd door vertegenwoordigers der bezittende klassen van de stad, den kreits en het gouvernement, en wel zoo, dat de bezittende klassen volgens standen en met twee trappen onbezoldigde vertegenwoordigers kiezen. De semstwo-vergadering benoemt een bezoldigd bestuur, dat steeds in functie blijft, een permament bureau dus, overeenkomend b.v. met ons gemeentebestuur. De semstwo-organisatie is niet ingevoerd in het geheele rijk. De taak der semstwo's, die het recht hebben zekere belastingen te heffen, strekt zich over een zeer wijd terrein uit. Wettelijk - sit venia verbo - is die taak beperkt tot het bevredigen van locale behoeften, voor zoover deze van economischen aard zijn. Uitgesloten zijn dus alle aangelegenheden, die de Staat tot zijn competentie rekent. Practisch vallen binnen den werkkring der semstwo's, om slechts het voornaamste te noemen, de aanleg en het onderhoud van wegen, de semstwo-post, weldadigheids- en gezondheids-inrichtingen, verzorging van de bevolking in tijd van hongersnood, onderlinge: brandverzekering, sanitaire maatregelen, voorzorgen tegen brandgevaar en, als het wellicht allerbelangrijkste, het volksonderwijs. Men behoeft slechts even zijn oog over dit lijstje van werkzaamheden te laten gaan om te begrijpen, welk een ontzachlijke taak de semstwo's, steeds tegen de kwaadwilligheid der bureaucratie inwerkend, voor een deel vrijwillig op zich hebben genomen. Alles wat in Rusland sinds de

‘liberale’ aera onder Alexander II gedaan is ter verbetering van den toestand der groote massa vooral van de boeren, mag zonder eenige overdrijving het werk der semstwo's worden genoemd. Bestonden zij niet, zoo zou er in het grootste deel van Rusland zelfs geen spoor, geen kiem van Westersche kultuur-inrichtingen voor het volk bestaan, dan zou Rusland in dat opzicht niet verder gevorderd zijn dan Turkije of China.

De semstwo-leden nu bestaan voor een aanzienlijk gedeelte uit liberale, van Westersche ideeën doordrongen grondbezitters en verder uit vertegenwoordigers van de academische, economisch-krachtige intellectueelen, dus hoogleeraren bv.

Voornamelijk uit semstwo-leden ontstond in den zomer van 1903 de Bevrijdingsbond, welks orgaan - in het buitenland verschijnend - de Osswoboshdjenie werd onder redactie van den zeer bekenden geleerde P. Struve, vroeger Marxist. De Bevrijdingsbond, in 1904 te niet gegaan, verrees opnieuw in de organisatie der semstwo's en doema's, die sedert den herfst van 1904 congressen begonnen te houden ter bespreking van de aan alle semstwo's gemeenschappelijke belangen. Het eerste congres der semstwo's in November 1904, toenmaals nog in een particuliere woning gehouden en slechts door de regeering geduld, verklaarde zich voor de zoogenaamde burgerlijke rechten, de uitbreiding en vervorming der semstwo-inrichting, alsmede voor de bijeenroeping eener volksvertegenwoordiging, die deel zou hebben aan de wetgevende macht, het vaststellen van het budget en de contrôle op het bestuur.

Zoo weinig ver gingen toen nog de eischen der semstwointellectueelen en grondbezitters; ieder zal moeten erkennen, dat dit progam tegenover een bewind als 't Russische niets om 't lijf had. Het is goed, die eerste symptomen van het constitutioneele liberalisme op te merken, aangezien er zoo duidelijk uit blijkt, hoe machteloos het in zijn strijd stond tegenover een bewind, dat toen toch reeds in den oorlog de zwaarste stooten had ontvangen, machteloos, zoolang een massale beweging het niet vooruit stuwt en steunt.

Aan die stuwende beweging nu heeft het in 't jaar 1905 niet ontbroken; sinds den 22sten Januari, die het acute tijdvak der Russische revolutie opent, kwam de eene golf der arbeidersbeweging voor, de andere na, absolutisme en reactie bestoken,

Doch voor de uitwerking, die de arbeidersbeweging had op het liberalisme der semstwo-mannen, was het van zeer veel belang, dat de arbeidersbeweging in het kamp der semstwo's zelf als 't ware natuurlijke verbondenen vond en wel in wat door Plehwe het derde element is genoemd. Dit derde element wordt gevormd door de naar schatting ongeveer 50000 personen omvattende klasse dergenen, die zich in dienst van de semstwo-organisaties bevinden. Deze lieden behooren mede tot de intelligenten, doch in tegenstelling tot de meerendeels rijke semstwo-leden, kan men hen rekenen tot het proletaroïde intellect.

Zij zijn de, deels academisch, deels niet-academisch gevormde ambtenaren, als onderwijzers, artsen, agronomen, statistici, die met de permanente semstwo-bestuurders het feitelijke werk in de semstwo's verrichten. Zij vormen een niet talrijke, doch meerendeels vurig-idealistische groep van mannen en vrouwen, wien, voor een geringe belooning, geen arbeid ooit te zwaar valt tot verheffing van het zoo diep in ellende verzonken Russische volk. Deze elementen, door hun geheele bestaan steeds in het nauwste contact met arbeiders en boeren, zijn het geweest, die met de arbeidersbeweging de semstwomannen op de baan der politieke en economische eischen hebben voortgedreven. Bij hen sloten zich in den loop van 1905 tienduizenden aan van andere ambtenaren en intelligenten, niet in dienst van de semstwo's, doch verbonden aan spoorwegen, posterijen, telegrafie enz., zelfs officieren, en al die elementen vormden in de geweldige stakingsdagen van het vorige jaar het Verbond der Verbonden, dat, politiek, aansluiting zocht bij de sociaal-democratische arbeiders.

Onder den druk, welken al die groepen op de semstwomannen uitoefenden, kwamen de wijzigingen in het program der liberalen tot stand, waarvan de belangrijkste en allesbeheerschende was de eisch tot bijeenroeping eener constitueerende vergadering op den grondslag van algemeen, gelijk, direct en geheim kiesrecht. Dit werd het voornaamste punt, de basis van het Ontwerp eener Constitutie, zooals dit door de constitutioneel-democratische partij, die zich constitueerde in de stakingsdagen van October 1905, na onderhandelingen met het Verbond der Verbonden, als politiek program werd aangenomen. Welk een weg was daarmee door die semstwo-

mannen in een tijdsverloop van nog geen jaar afgelegd!

Het algemeen kiesrecht, - het ‘vierledige’ kiesrecht - zeiden wij, is het belangrijkste en alles beheerschende punt in dit program: het is ook het criterium, waardoor de partij nu voorgoed een scheiding plaatste tusschen zichzelve en alle andere meer rechtsche constitutioneele groepen, die ook een ‘constitutie’ eischen, doch op den bodem van een censuskiesrecht, of die eenvoudig verbeteringen en waarborgen tegen machtmisbruik der bureaucratie verlangen.

Doch slechts door den van buiten op hen uitgeoefenden druk hebben de semstwo-mannen het algemeen kiesrecht op hun program geplaatst. De omstandigheden waren sterker dan zij, uit den aard van hun sociaal wezen konden zij immers niet vanzelf tot dezen eisch komen.

De hoogleeraar Weber, een vriend der liberalen en gelijk de meeste zijner Duitsche collega's een verwoed bestrijder der sociaal-democratie, heeft op uitstekende wijze in 't licht gesteld, hoe de geheele Russische politieke verhoudingen het voor de constitutioneele liberalen noodzakelijk hebben gemaakt voor het algemeen kiesrecht op te komen.[1)] Hij zegt: De eisch van dit kiesrecht is voor de constitutioneele democraten in de eerste plaats het consequente gevolg van het ontbreken van andere historische aanknoopingspunten, naardien de regeering 25 jaar lang getracht had, de semstwo's te ondergraven en in discrediet te brengen. Daarbij komt, dat het heden ten dage voor een ieder, die principieele hervormingen wil, onmogelijk is, zich in volle oprechtheid te verklaren voor een getrapt kiesrecht en wel wegens het kapitalisme, dat zoo scherp de klassen tegenover-elkaar stelt. De economische belangenstrijd en het klassenkarakter van het proletariaat vallen toch als 't ware elke burgerlijke hervormingsbeweging in den rug aan. Dit is nu eenmaal het lot van het werk van alle burgerlijke hervormers, in Rusland gelijk elders. Slechts zoolang het handwerk zoodanig oveheerschte, dat het tenminste in theorie aan de massa der arbeiders de gelegenheid bood, zelfstandig te worden, kon iemand subjectief-oprecht (sic!) volhouden, dat een censuskiesrecht ook

1) In zijn studie: Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Ruszland, Archiv für Sozial-Wissenschaft und Sozialpolitik Bd. XXII p. 250

een vertegenwoordiging der niet-zelfstandigen waarborgde. In Rusland nu is niet alleen door historische oorzaken de ‘middenstand’ in de steden slechts tot een zeer geringe ontwikkeling gekomen, doch bovendien heeft het kapitalisme daar ook reeds geruimen tijd zijn werking begonnen, zoodat elke poging van een hervormingsgezinden liberaal, zich te verklaren voor een censuskiesrecht, beteekent, dat hij een officier zonder soldaten blijft. In de steden zouden de arbeiders in dat geval zelfs niet op de gedachte komen zich met hem in te laten. Op het platteland zou bovendien een census-kiesrecht in het groote gebied der obschtschina (veldgemeenschap) niet zijn in te voeren zonder de grootste willekeur. In dit gebied is voor de dorpsgemeente het gelijke stemrecht voor alle huisvaders het historisch-gegevene...En zoodra de democratische partij zich met een census-kiesrecht op het platteland tevreden wilde stellen, iets wat beteekenen zou de uitsluiting van de groote massa der boeren, zou de reactie - de regeering - die groote massa der boeren in een gesloten partij aan haar zijde krijgen, aangezien het juist de bezitters van censuaal-privaat-eigendom, de grondeigenaars, en vooral de koelaki (d.w.z. de rijkgeworden boeren en kleine kapitalisten ten platten lande) alsmede de overige dorpsbourgeois zijn, tegen wie zich de haat der groote massa op het land richt...In dat geval zou, zoodra een zoodanig gekozen doema bijeen was gekomen, een doema waaraan de groote massa der boeren geen deel had, de haat dier massa zich tegen dat lichaam wenden, gelijk deze tot nu toe zich richtte tegen de regeeringsambtenaren en de bureaucratie.’

Welnu, de toestand, zooals de hoogleeraar dien schetst, is op het oogenblik reeds gegeven; de groote massa der boeren heeft aan de verkiezing der bijeenkomende Doema geen deel gehad. Wil de constitutioneel-democratische partij dus de geheele boerenbevolking niet tegen de Doema - en ook tegen de liberale grondbezitters - in beweging brengen, dan moet zij oogenblikkelijk en vóór het te laat is, zich van de sympathie van de boerenbevolking - en van de arbeiders mede - verzekeren door bepaalde voorstellen. Dit beteekent, dat zij in de eerste plaats een nieuwe Vergadering moet eischen, volgens algemeen kiesrecht te kiezen, en ten tweede, dat zij de eischen

der boeren moet ondersteunen. Want, alle teekenen wijzen er op en de leiders der constitutioneele democraten zijn er van overtuigd: De Russische boer is ontwaakt en laat zich niet meer met beloften van de regeering of wie ook paaien. Sinds de eerste boerencongressen in het vorige jaar bezit de boerenklasse haar program en reeds nu zijn er weinig streken in het onmetelijke rijk, waar die boereneischen geen ingang hebben gevonden in de harten van tallooze millioenen. En men weet, dat die eischen in hoofdzaak inhouden: land, dus onteigening op groote schaal van grondbezitters en kloosters, en verlichting van den druk der belastingen. De partij, die niet bereid is, deze eischen zonder om te zien te onderschrijven, is vandaag of morgen verloren.

Zoo bevindt zich dan de constitutioneel-democratische partij, aan wie, blijkens de jongste berichten, een zeer belangrijke plaats, misschien de meerderheid, in de Doema is ten deel gevallen in een wel zeer moeilijke, doch, meen ik, niet in een hopelooze positie. Veel wordt van die ideologen geeischt, doch niet het onmogelijke. Of zij tegen de taak, die hen wacht, opgewassen zullen blijken, dat is natuurlijk een vraag, waarvan de beantwoording buiten de competentie van den buitenstaander valt.

En ten slotte een woord nog over de andere partijen. De arbeiders in de eerste plaats. De arbeiders zijn door het verkiezingsreglement, waarbij deze Doema tot stand komt, buiten de mogelijkheid geplaatst er binnen te dringen. In de tegenwoordige omstandigheden, zoolang het huidige régime nog bestaat, zou dit hun ook niets baten. In sommige deelen van Rusland, bijname in Polen, waar de semstwo's niet bestaan en de constitutioneele democraten dus evenmin, hebben de arbeiders zelfs volkomen terecht getracht, de verkiezingen, die onder den staat van beleg slechts een belachelijke vertooning waren, geheel te verhinderen.

Het doet er weinig toe, of zij hierin zijn geslaagd of zullen blijven slagen. Al of niet geboycot, de Doema zal geen sociaal-democraten bevatten. Maar in het algemeen is de taak der arbeiders klaar en beslist gegeven: zij bestaat in het aandrijven en prikkelen der burgerlijke democratie, in het op de been houden van dat liberalisme, dat anders machteloos in

elkaar zou zakken. Vanzelf zal door die taktiek, vroeger of later, den arbeiders ten deel vallen, wat zij behoeven: de burgerlijke vrijheden en rechten, die het proletariaat in staat stellen zich vrijelijk te organiseeren en te ontwikkelen, en, komt er een burgerlijke regeering, dan zooveel sociale hervormingen als veroverbaar zijn.

De partijen der reactie. Wat zullen wij veel van deze zeggen? Daar zijn de verschillende schakeeringen der conservatieve (monarchistische) partijen, de partij der oud-conservatieven, de Bond der Russische mannen en de partij der Rechtsorde (sic. !), wier eenig program is vernieling van alles, wat naar liberalisme riekt. Als dolle honden zijn deze lieden gevaarlijk, doch van eenigen invloed op de komende ontwikkeling van Rusland kan bij hen natuurlijk geen sprake zijn. Zooals de eene moddervlek gelijkt op de andere, zoo evenaren zij elkaar in het ophitsen van de zwarte benden tot moord op de Joden, de intellectueelen, de liberalen en allen, die Westersch denken.

Van meer belang is de Bond van den 17en October, die onder leiding staat en samengesteld is uit behoudende semstwopolitici als graaf Heyden en Schipow, welke mannen waarborgen verlangen tegen de bureaucratie en den semstwo's meer invloed in den staat willen geven. Behoeft het gezegd te worden, hoe ijdel en utopisch een dergelijk verlangen naar hervormingen van bijzaken is? De Russische bureaucratie heeft waarlijk in de laatste maanden ook den hardnekkigst goedgeloovige wel de overtuiging bijgebracht, hoe onmogelijk het is haar te vervormen.

Neen, totaal zal Rusland veranderen, van den grond af zal het zich vervormen. De vraag is slechts, hoe lang dat proces duren zal. Wij moeten vreezen, dat de strijd nog pas in den aanvang verkeert, vreezen, aangezien een vreeselijk bloedige worsteling heden of morgen opnieuw zal losbreken. Doch, dat in dien strijd de zege ten slotte zal te beurt vallen aan de doodsvijanden van het bestaande régime, daarvoor staan ons de gebeurtenissen van 1905, de bewonderenswaardige tucht en kracht van het Russische proletariaat en de ontwaking van 100 millioen boeren, borg.

14 April.

Boekbeoordeelingen

Waanwijze wetenschap.
Prinzipiënfragen in der Naturwissenschaft door prof. Dr. Max. Verworn.

Handelingen van het X^{de} Nederlandsche Natuur- en Geneeskundige Congres.

Na de Paaschdagen van 1905 kwam in Arnhem het Xde Nederlandsche Natuur- en Geneeskundige Congres bijeen. Reeds bij de opening vestigde de voorzitter de aandacht op een gast, die - zoo sprak hij bij zijn begroeting - ons ‘aus der Fülle seines Wissens’ kwam beleeren. Die gast vereenigde op de slotbijeenkomst de secties voor de verschillende wetenschappen onder zijn gehoor. Deze geheele mise-en-scène, maar ook het aangekondigde onderwerp deed veel verwachten. Prof. Dr. Max. Verworn, een physioloog van naam, zou de principekwestie's in de natuurwetenschap, bespreken. Dat kon belangrijk zijn. Zoo zelden hebben geleerden tijd en gelegenheid om in een kort maar helder overzicht zich een denkbeeld te vormen van 't geheel van het grootsche werk, waaraan zij op hun eigen terrein een bescheiden aandeel nemen. Komen nu de wetenschappelijke werkers samen om elkaar van hun arbeid en hun resultaten te vertellen, dan moet het hun goed doen, te zien van welk groot geheel dat eigen werk een onderdeel is. De natuurwetenschap is in voortdurenden groei en wisseling. Nieuwe denkbeelden, hypothesen en ontdekkingen verdringen de oudere. Wat is nu op een gegeven oogenblik de stand van dit alles? Laat een man, die hoog staat en dus gemakkelijk veel kan overzien, zijn inzichten mededeelen. Laat hij spreken van de groote beginselvragen in de natuurwetenschap, want dit zijn de forsche lijnen, waarlangs de vooruitgang zich beweegt

om allerlei ontdekkingen vruchtdragend te maken. Wanneer dit de bedoeling van het congresbestuur is geweest, kwam het bedrogen uit. Getoond werd hoe een geleerde van naam zich totaal vergissen kan in de draagkracht en waarde der wetenschap. Getoond werd zelfs hoe iemand, wiens leven aan de waarneming gewijd is, zich geen rekenschap heeft gegeven, van wat hij 't allereerste doet bij dit 'waarnemen.' Getoond werd eindelijk dat een professor in de physiologie te kort kan schieten in de allereenvoudigste gedachtendiscipline. Waanwijze wetenschap was aan 't woord. Duitsche waanwijsheid werd den Nederlandschen geleerden mee naar huis gegeven. Dit was mijn indruk als toehoorder. Dit bleef mijn indruk toen de Handelingen van het Congres nalezing mogelijk maakten. Dezen indruk kan ik dank zij die Handelingen toelichten.

* * *

'*Das kühne Unternehmen der Naturwissenschaft eine Weltanschauung zu schaffen*' noemt prof. Verworn de aldus omschreven taak: '*die gesammte Welt der Erfahrungen aus einem einheitlichen Princip herzuleiten*.'

Hiermede is duidelijk de principieele vergissing over het principieele in de natuurwetenschap uitgesproken. Iedere geleerde die begint zich te bezinnen over logische aaneensluiting en samenwerking der wetenschappen, dient 'das einheitliche Princip' als voorwaarde te aanvaarden. Zoolang verschillende beginselen toegepast worden in de onderscheiden takken der natuurwetenschap is er geen sprake van een groot geheel. Maar meer dan hij de overeenstemming van zijn wetenschap met eenig andere zoekt, streeft de werkende, d.i. de onderzoekende geleerde om die eigen wetenschap verder te brengen. Daartoe kiest hij alle middelen van hypothesen en theorieën die het mogelijk maken de natuurverschijnselen meer, veelzijdiger en dieper waar te nemen. Dat is de wezenlijke vooruitgang der wetenschap, omdat slechts de ervaring de kern van 't ware weten is. Doch wanneer dit zoo is, en wanneer dit meebrengt dat van elkaar verschillende beginselen, stelsels, theorieën en hypothesen toegepast worden zoowel op 't zelfde als op onderscheiden terrein van onderzoek, van waar dan die eisch: 'einheitliches Princip'?

Die eisch is een dwang. En de eenige reden, dat die dwang duldbaar is, en zelfs gewenscht wordt, ligt in haar oorsprong. Het onderzoek vraagt er niet om. Zoo niet het onderzoek, dan de onderzoeker zelf? Inderdaad, zoo is het. De menschelijke rede eischt logica in het weten, logica in het waarnemen, logica in het resultaat daarvan. Want het is onze rede die eenheid brengt in de veelheid der verschijnselen. En het 'Endpunkt der Erkenntnisz' is dan ook door prof. Verworn juist gezīen als 'das einheitliche Princip'. Het is nog steeds een groote opgave om de wetenschap logisch te verwerken. Dat blijft een taak naarmate die wetenschap zich uitbreidt. Doch, en dit is het principieele in prof. Verworn's vergissing, dat logisch denken over de wetenschap is geen natuurwetenschap meer.

De wetenschap die een wereldbeschouwing schept, bestaat niet. Ontwerpt een geleerde een 'monisme', dan doet hij dat niet meer als onderzoeker, d.i. als beoefenaar van wetenschap, doch als bespiegelend denker, dat is als filosoof. Prof. Verworn is niet de eerste en zal stellig niet de laatste zijn, die lust en macht gevoelt om een zoogenaamd wetenschappelijke wereldbeschouwing te scheppen of te verdedigen. Hij gevoelt eenvoudig de taak van het denken, de noodzakelijkheid der bespiegeling, dat is de menschelijkheid der filosofie. Doch wanneer hij daaraan toegeeft, en, onbekend met het gedachtenwerk van groote voorgangers, onhandig in 't hanteeren der begrippen, een onbeholpen stumperig denkseltje levert, dan moet hij daarvoor die groote en vrije wetenschap niet verantwoordelijk stellen. Nog erger maakt hij het, wanneer hij wetenschap en eigen denkseltje verwisselend, portuur in zich voelt voor de groote cultuurmachten om hem heen. Geroepen meent hij zich tot denken, 'wo sich der Mystizismus auf allen Gebieten des menschlichen Lebens, in Religion und Philosophie, in Kunst und Wissenschaft aus seinen dunklen Winkeln wieder hervor wagt.' En zoo ook kan de liefhebberig filosofeerende in de waan verkeeren dat het de wetenschap is, die 'lebhaft bemüht' is 'die Philosophie zu resorbieren.'

Wat is nu dit zelfbewuste denksel?

* * *

Slechts twee plaatsen in het geheele complex der ervaringen zijn er, zoo zegt prof. Verworn, waar de monistische - wetenschappelijke - wereldbeschouwing op moeilijkheden stuit, en wel:

1°. het onderscheid tusschen de levende en de levenlooze stof;

2°. het verschil van de psychische en de stoffelijke verschijnselen.

Het is juist deze probleemstelling die onmiddellijk de foutieve gedachtengang verklaart. In die twee tegenstellingen ziet de monist een vijandelijk dualisme, een mysticisme. Waar hij overtuigd is van de noodzakelijkheid van 't ‘einheitliche Prinzip’ kan hij geen gescheiden verschijnselenwereld dulden. En terecht. Doch dit is geen winst der wetenschap. Het is de grondslag der nieuwere filosofie sedert Kant, die aanneemt dat alle verschijnselen, welke ook, slechts te kennen zijn door ervaring, door waarnemen. En die verschijnselen omvatten zoowel de levende als de levenlooze stof, zoowel dat, wat stoffelijk in de uitgebreide ruimte, als dat, wat psychisch alleen binnen tijdsbestek geschiedt. Dit alles samen is de phenomenale wereld. Daar is de wetenschap thuis: daar heeft zij vrijheid. Maar, zoo heeft diezelfde filosofie geleerd, - er is ook een noumenale wereld, die ligt buiten de ervaring en daar zal geen wetenschap doordringen. Dit is - zoo men wil - een dualisme, maar een ander dan door prof. Verworn opgesteld en bestreden wordt. Het eigenaardige van die wereld buiten de ervaring is juist dat ze niet te kennen is, - alleen te denken, en wel noodzakelijk te denken. Ook al zou de natuurwetenschap erin geslaagd zijn alle verschijnselen monistisch te verklaren, dan nog is dàt dualisme niet opgeheven, omdat het denken niet is opgeheven. Hoewel de strijd tegen een dualisme in de verschijnselen even goed gerechtigd kan zijn als een strijd tegen dit transcendentaal dualisme, is niemand gerechtigd die twee te verwisselen.

* * *

Prof. Verworn bedoelt te vechten tegen een transcendentaal dualisme, tegen de filosofie, doch hij doet het tegen een dualisme in de verschijnselenwereld. Dit moet de kwestie's die

hij aanroert vertroebelen. Want dat laatste dualisme behoeft niet meer bestreden. Het is slechts de vraag hoever een monisme in de natuurwetenschap in wording is en hoe het aangeduid kan worden. En hoewel de redelijke mogelijkheid en noodzakelijkheid daarvan vast staat, heeft de jongste ontwikkeling der wetenschap steeds verder van dat 'Endpunkt der Erkenntnisz' *afgevoerd*. Daardoor komt de verdediger van een *filosofisch* monisme in groote moeilijkheden. De wetenschap helpt niet meer, maar remt. Een halve eeuw geleden scheen het zoo goed te gaan. Alles bestond uit moleculen, en deze weer uit atomen. Alle verklaringen waren ten slotte dus verklaringen van verband tusschen atomen en weer tusschen moleculen. Chemie en physica maakten daarmede de geheele wereld tot een mechanisch kijkspel. Doch dat raakte weer over. Het mechanisme van de levende cel werd maar niet gevonden. Die cel bleef een biologisch element. En bovendien werd nooit een mechanische beweging, welke trilling ook, tot de gewaarwording zelve, dat is tot een psychisch verschijnsel. Er bleven groote leemten; er bleven gescheiden terreinen. Dubois Reymond sprak het uit: *ignorabimus*, schijnbaar indrukwekkend, verschrikkelijk. Doch de beteren wisten het al lang. Herz ging verder en toetste de mechanica zelf, dus de samenstelling van het kijkspel, aan strenge logica. Ostwald kwam het zeggen dat zij, die alles uit de materie, uit moleculen en atomen wilden verklaren, voor goed gedaan hadden. Niet daaruit, maar uit de energie moest het nieuwe inzicht opgebouwd worden. Herz' scherpe blik zag echter geen baat in zoo'n omkeering van de mechanische verhoudingen, zonder de erkenning dat nòch kracht nòch energie worden waargenomen, doch slechts gedacht.

Met dit alles bracht het monistisch échec het onderzoek mijlen ver vooruit. Geheele nieuwe wegen werden gebaand, nieuwe terreinen geopend - phaseleer, physische chemie. Er werd weer waargenomen.

Onderwijl kwam het Darwinisme en de evolutietheorie op, om aan verspreid zoekende wetenschappen een breed toepasselijk 'einheitliches Princip' te geven. Het leven is ontwikkeling; tracht dus van alle levenscontinuiteit die ontwikkeling waartenemen en optesporen. Dat was een groote taak. Maar de

evolutieleer nam met behulp van eeuwenlange, nu om 't ééne beginsel gerangschikte ervaring de plaats in, die de atomenmechanica in de monistische bespiegeling verloren had. Hetzelfde spel ging zijn gang. Doch hoe stond het met de innerlijke logische samenstelling van dat principe der ontwikkeling? Wat was ontwikkeling? Uitsluitend selectie, werd gezegd; daarmee is alles verklaard. Slechts diè levende organismen uit de vele voortgebrachten, die geschikt zijn voor hun taak, blijven bestaan. Daardoor worden de voor verderen groei - voor ontwikkeling - noodige eigenschappen aangekweekt. Doch andere geleerden, de Neo-Lamarckianen, zeggen neen: elk levend organisme past zich tijdens zijn eigen groei en bestaan aan de omstandigheden om hem heen aan. Daaruit verklaart zich die voortdurende verandering in de levende wereld, die ontwikkeling heet. Spencer en Haeckel trachtten dit dualisme in de evolutieleer te verbergen, maar het splijt elk monisme onverbiddelijk in tweeën. In een deel dat deterministisch is, dat tot oerslijm terug kan gaan en daarom de spontane generatie aanneemt. In een ander deel dat de mystiek van 's levens oorsprong moet blijven aanvaarden. En beide richtingen hebben recht van bestaan. Te meer nu Roux' Entwicklungsmechanik en prof. Hugo de Vries' mutatie aan elke monistische gedachtengymnastiek toeroepen: proeven doen, waarnemen. Want Roux tracht die groei in het dierlijke organisme stap voor stap te volgen, uit te lokken en te leiden, door na operatie nieuwe ontwikkeling waar te nemen. De Vries ziet voor het eerst een nieuwe soort van planten ontstaan, en wèl nòch door selectie, nòch door aanpassing, maar met een sprong, door mutatie. Op zulke terreinen - voor monistisch streven in de natuurwetenschap bijna onbegaanbaar -, zoekt prof. Verworn in plaats van het wezenlijke, overal tastbare dualisme, een transcendentale schim, wier ijl bestaan hij met *zijn* middelen niet grijpen kan.

* * *

De tegenwoordige stand der natuurwetenschap, in volle actie van onderzoek en waarneming op bijna elk gebied, laat niet toe een enkele heldere voorstelling te geven van haar principes.

Het eenig bereikbare is die stand zelf te schetsen, om aan te geven waar en hoe er toenadering mogelijk is. Dat er een ‘einheitliche’ voorstelling denkbaar is, dat zelfs ons denken niet bevredigd is met welke ontwikkelde wetenschap ook, wanneer niet *die eene* voorstelling mogelijk is, dat ligt in den aard van ons ‘ervaringsvermogen’. Waar dan ook geen wezenlijk monisme in de tegenwoordige wetenschap aanwezig is, en waar prof. Verworn toch daarover spreken wilde, moest hij het zoeken, daar waar de bespiegeling heer en meester is. Het onderscheid tusschen de levende en de levenlooze stof ziet hij ‘lediglich in der Kombination’, van de elementaire momenten. Dat dit slechts woordenspel is, en geen voorstelling geeft, noch een verklaring, is duidelijk. Wat zijn ‘momenten’? Wat is elementair? Hoe is de combinatie te denken? mechanisch of organisch? Ziet daar 't oorspronkelijk onderscheid onopgelost terug, of zoo ge wilt verborgen in een woord, - geen begripseenheid. Doch zoo komt de monist er niet af. De verschijnselen zijn verschillend. Een groei van een levend organisme wordt beheerscht door chemische en physische wetten, doch is daarom nog geen chemisch-physisch proces. En dan nog de evolutie der organismen! Wat is chemisch of physisch uitgedrukt de aanpassing of de selectie? Ziet daar moeilijkheden die prof. Verworn even eenvoudig ontgaat door te zeggen:

‘Ich glaube, wir werden gut thun, überhaupt in der Naturwissenschaft *die konditionale Betrachtungsweise mehr zu pflegen*, und *die kausale allmählich durch sie zu ersetzen*’. Dit beteekent dat niet meer gezegd wordt: a is de oorzaak van b, maar als a gebeurt, gebeurt ook b. Logisch doorgedacht is het juist hetzelfde, maar ingewikkelder uitgedrukt. ‘Mir scheint das die einzige wissenschaftliche Darstellungsweise zu sein,’ zegt prof. Verworn, ‘*denn etwas anderes als von Bedingungen abhängige Gesetzmässigkeiten können wir wissenschaftlich überhaupt nicht konstatieren*.’ Inderdaad is oorzaak en gevolg, of causaliteit, iets wat de rede in de verschijnselen inlegt, maar wat niet geconstateerd wordt. Doch ook geen ‘Gesetzmässigkeiten; ook geen ‘Bedingungen’, ook geen ‘Abhängigkeit’; alle uitdrukkingen, die het eenvoudige begrip der causaliteit bevatten, doch vermengd, vertroebeld.

Was mijn stelling onjuist dat de redenaar niet wist wat hij kon waarnemen, en niet gewoon is aan gedachtendiscipline?

* * *

Het dualisme van lichaam en ziel, ‘hat unser ganzes Denken verseucht, wie ein Infektionsgift den Organismus.’ Ook hiermede valt de monist een vijand aan die als een geest om hem heen is. Zijn stoot treft niet. Zijn overwinning laat den vijand even bewegelijk buiten hem om. Dat de ziel, de ‘ikheid’, samengesteld wordt uit ‘empfindungen,’ waarover de proefondervindelijke psychologie volledig baas mag zijn, is onbetwist. Wat niet bestreden wordt, doch wat slechts ongezien bleet omdat het niet doordacht werd, is, - achter het waargenomene, - het waarnemende ik. Het waargenomene is het waarneembare in de ziel, en blijft steeds deel van de phenomenale wereld. Maar wat is er dan toch in die veelheid dat eenheid om zich heen schept? Dat is juist die waarnemende macht, die niet meer waartenemen is. Want probeert zij zich zelf waartenemen, dan trekt zij zich slechts uit weer een anderen phenomenalen vorm terug om dien toch uit zichzelf te beschouwen. Die waarnemende en nooit waarneembare ik, heeft prof. Verworn niet bestreden, doch alleen verloochend. En toch die is het, die de wetenschap voortdrijft op haar eindeloos gebied van onderzoek. Die is het ook, die in zichzelf ‘das Endpunkt der Erkenntnisz’ voelt werken. Die is het ten slotte ook, die, waanwijze wetenschap ten spot, in dezen tijd zich ook op ander gebied dan van 't uitsluitend onderzoek naar voren dringt. Door van die waarnemende ik te spreken, en door hare wegen in de wereld der verschijnselen te beschrijven, waren de leden van het natuur- en geneeskundig congres beter gediend geweest, dan met een vertroebeld, verwaten monisme, dat de feiten der moderne wetenschap verdonkeremanen moest om zichzelf te handhaven.

Jan. 1906
IS. P. DE VOOYS.

Uitbloei van 't realisme.
Geertje door Johan de Meester.

Het realisme heeft uitgediend. De teekenen van verval waren reeds lang waartenemen, maar de groote krachten die erin schuilden zijn niet opeens uitgeput. Dat geldt nog meer innerlijk dan uiterlijk. Van buiten gezien trachten artistieke journalisten en journalistieke artiesten - waar is de grens? - het realisme optehouden. De détailobservatie en schildering tot in de bijzonderheden vormden voor den journalist een uitstekende oefenschool. Op de pers heeft de realistische kunst dan ook een grooten invloed gehad, die zich echter tot den vorm beperkt. En diezelfde vorm werd door enkele handige schrijvers gebruikt om aan het publiek enkele jaren populariteit aftedwingen of aftebedelen, voor hun naar den inhoud uiterst middelmatige scheppingen. Dat dergelijke krachten, met hoeveel lawaai ze zich ook uiten, slechts schijnvertoon zijn, is voor den waren kunstkenner spoedig duidelijk. Ze zijn een sprekend bewijs van 't afsterven der realistische kunst. Want wanneer die nog sterk en levenslustig was, zou er van geen realistische kunstvorm sprake kunnen zijn. De groote realisten hadden hun eigen zeer individueele stijl en werkmethode. Het waren de volgelingen en vooral de decadenten, die maakten wat het realistisch procédé genoemd kan worden. Eerst toen dat er was, kon de journalistiek en de succes-schrijver er gebruik van maken. Want toen was het een doode vorm, die niet langer aan eigen innerlijke kracht en wet moest gehoorzamen, doch die zich liet plooien en schikken om welk geestesproduct het iemand zou believen een realistisch kleedje te hangen. De leeuw was dood, en de huid lag gedwee in de salon onder de voeten van een kletsend dameskransje. Doch heelemaal dood is de leeuw nog niet. De innerlijke krachten zijn sterker dan men wel zou denken. Dit blijkt wel hieruit, dat een wezenlijk goed en zuiver boek als Geertje, toch onweersprekelijk realistische kunst is. Maar juist omdat dit werk echt is en kunst te gelijk, vertoont het veel duidelijker dan alle uiterlijke verschijnselen dat het realisme heeft uitgediend. Wat toch was

steeds doel en wezen van het realisme? Niet de minutieuse détailschildering, zoowel van uiterlijkheden als van zielsbewegingen. Evenmin de uiterst subtiele, plastisch uitbeeldende en direct rake prozazin. Dat zijn slechts de middelen, die onder handen der realisten - maar niet alleen van hen - tot groote ontwikkeling kwamen, vooral ook omdat hun doel dat eischte.

Het doel van het realisme - reactie tegen de romantiek - was het scheppen van een beeld der volle werkelijkheid van het menschenleven, en niet van enkele helden der verbeelding. Het gewone, echte, naakt openliggende leven zooals dat om ieder heen zich beweegt, werd veel grootscher en schooner gevonden dan wat een enkel mensch kon verzinnen. Historie en fantasie, de groote bronnen van schoone verbeeldingen werden door 't realisme gesloten of verwaarloosd. De enkele werkelijkheid, - zij 't ook naar conventioneel oordeel leelijk of mooi, slecht of goed - was als realiteit het eenige voor den kunstenaar (en voor het tegenwoordig ontwikkeld publiek!) waardige onderwerp. Niet meer een idee, een tendenz, of een individu was held of doel der litteraire schepping; dat was uitsluitend een - vrij willekeurig gekozen - stuk realiteit. Maar wat was de kunst aan deze fotografische of psychische waarneming en reproductie? Wat onderscheidde de realistische roman van een juridisch proces-verbaal of wetenschappelijk vertoog? De kunst werd alleen kunst, doordat de kunstenaar erin slaagde om zijn stof te onderwerpen aan de wet der schoonheid.

Alle gegevens, zij 't ook dat zij ontleend zijn aan gewone observatie dan wel aan historie of fantasie, moeten gepast worden in het ééne beeld, de visie, die de kunstenaar reeds vooraf in den geest heeft. Die visie - niet de stof - is het eigenlijke der kunstschepping, zoowel in romantiek als in realisme. Terwijl echter in romantische kunst de schoonheidsvisie en de gegevens voor haar uitbeelding in éénzelfde sfeer van ideëele geesteswerking liggen, is dat voor 't realisme niet het geval. Er is een buitengewone geesteskracht en een nooit verslappende spanning van de schoonheidsvisie noodig, om groote détailhoeveelheden en reeksen gevoelsverbijzonderingen tot eenheid te brengen in een enkel schoonheidsverband. Want de strenge zinnelijke waarneming

van lijnen, kleuren en vormen, kritisch doorgevoerd, zoowel als de psychische observatie met logisch, door gevoel onbewogen verstand toegepast, hebben neiging in zich om de sfeer der schepping van schoonheid te verlaten. Ze zijn toch kritisch en daarmee destructief. Vandaar ook dat het realistisch kunstprocédé zoo gemakkelijk zich van de kunst losmaakte, en even gemakkelijk aan ieder ten dienste stond. Want scheppen, eenheid brengen in uit elkaar liggende gegevens, kunnen slechts weinigen. Maar kritiseeren, analyseeren, verbrokkelen is een gewoon talent voor het middelmatig verstand.

Maar een ander gevolg is ook dat het verval der realistische kunst zich zal uiten in verminderde geesteskracht en spanning der visie. Met andere woorden, de realistische kunstenaar zal nog wel steeds een stuk realiteit willen afbeelden, maar hij zal zijn visie daarvan beperken tot bijzondere eigenschappen van leven. De opkomende en bloeiende realistische kunst gaf het menschenleven in alle eigenschappen. Van de hoogst ideëele tot de meest bestiale neigingen, voorzoover de werkelijkheid ze te zien gaf, werden alle verschijningsvormen betrokken in die ééne verheerlijking van het reëele leven. Dat eischt een geweldige kracht, en een geestesspanning, die bijna niet vol te houden is. Balzac begon er mee, Zola kon het, Tolstoi deed het, en vele hunner tijdgenooten in meerdere of mindere mate. Doch reeds de tegenstelling van Zola's wetenschapsverheerlijking en Tolstoi's prediking der eeuwig geldige en zich onverwrikbaar verwerkelijkende gewetensmacht maakte de één-enkele levensvisie voor goed onmogelijk. Vandaar meer en meer beperking.

Zoo heeft de Meester in Geertje bijna de uiterste beperking bereikt die nog realistische kunst toelaat. Het is wellicht de vraag of hij niet reeds de grens heeft overschreden. De realiteit die in afbeelding komt is een zeer klein stukje Rotterdamsch leven. Het kringetje is klein, maar het leeft. Een in verval zijnd boekverkoopertje in een benauwd winkeltje aan een achterstraat, met zijn slonzige vrouw. Een welvarend drukkerspatroon met een hoog boven de zaak in het Hang wonend gezin van een sikkeneurige vrouw, twee kinderen en een slet als dienstbode. Een groentewinkeltje van kerksche menschen en heel even een niet rijk, maar toch maatschappelijk

hooger staand gezin van een postcommies. Daaromheen beweegt zich de visie van Rotterdamsch leven, die zich slechts zeer kort uitbreidt tot een - bijna buiten het verband vallend - beeld van een herrieavond op het kermisterrein. Op den achtergrond staat een kalm Geldersch dorp, waarvan het boek meer een schets, een indruk geeft dan een beeld. Maar het schijnt alsof het De Meester niet om *die* realiteit te doen was. Het is alles slechts een betrekkelijk vluchtig geteekend milieu voor de werkelijkheid van Geertje's liefde-leven. Daarom vooral is het hem te doen. Doch ook dit stukje realiteit is uiterst beperkt. Wel is de liefde in de visie van menschenleven een groote geweldige drijfkracht, maar naar die algemeenheid gaat De Meester's uitbeelding niet. Om Geertje's liefde heen staan die van anderen, allereerst van haar verleider, van tante's broer, van den boerenkinkel, die om haar weigering naar Amerika ging en in haar ongeluk terugkomt, ook die van den bultenaar Jan Maandag. Maar geen dier liefdes is meer dan geschetst, is meer dan bedoeld enkel als contrast tegenover Geertje's liefde. Haar geschiedenis is spoedig verteld. Onder den strengen druk van grootva, orthodox schoolmeester, en van uit de bedreiging der boerschheid van de kennissen, verlangt Geertje naar de stad. Na een langen strijd gelukt het haar weg te komen. Met behulp van oom en tante in Rotterdam hoopt ze daar kinderjuffrouw te worden. Na 't geweifel dier achteruitgaande bloedverwanten, is haar plaatsing bij den drukker Heins een verluchting. Het flinke van den stoeren Jan Heins bekoort haar, en gewillig laat ze zich verleiden. Hoe ook verstooten, eerst door Heins, dan door oom en tante, haar liefde blijft zij bewaren. En hoe ook daarna geholpen door den armen bultenaar Maandag, en tegemoetgekomen door den jongen uit hun dorp, zij heeft maar éen liefgehad, en bindt zich niet meer. Het is duidelijk dat deze Geertje, hoe'n gewoon dorpsmeisje zij ook is, toch niet is de reëele belichaming van *het* ‘liefdesverlangen.’ Een bijzondere vorm van het liefdesverlangen in de beperktheid van die bedoeling is tot een wezenlijk treffende uiting gekomen.

Verdere beperking van 't onderwerp voor een realistische roman, als De Meester te zien geeft, is bijna niet mogelijk.

Maar bovendien, zijn de twee hoofdfiguren uit dit boek, wier uitbeelding getuigt van genegenheid bij den schrijver, wel zuiver realistisch meer? Ik bedoel hier naast de figuur van Geertje, die van den plat pratenden maar nobel voelenden Jan Maandag. Dit is zeker, beide personen zijn van een zuivere en echte menschelijkheid, maar dat bewijst alleen hoe De Meester een wezenlijk kunstenaar is. De vraag is of in de schepping dier twee figuren uitsluitend de visie van den artiest op de realiteit spreekt, dan wel of hij in die figuren iets ontworpen heeft, waarin zich de idee met de werkelijkheid tot het schoone beeld vereenigt. En dit is juist wat ik wou aanwijzen. De vèrdoorgevoerde beperking van het onderwerp brengt den kunstenaar ertoe alle aandacht te besteden aan het scheppen van een enkel individu, als een levend mensch stellig, doch niet meer als een type van realiteit, maar als een type van zielenadel en zieleschoonheid. Wie dat doet, maakt geen realistische kunst meer. Tot die grens is De Meester genaderd, en door die nadering toont een der goede Nederlandsche realisten dat de enkele werkelijkheidskunst geen bevrediging meer geeft. Daarom ook is Geertje een uitbloei van 't realisme.

IS. P. DE VOOYS.

Middelmatige dichters

II
C.S. Adama van Scheltema.

> ‘Mijn verzen zijn rijp.’
> ‘Een Weg van Verzen.’ LXXIII.

Bij een bespreking van de waarde van hun poëzie heeft Bastiaanse dít op A.v.S. voor, dat uit zijn werk valt op te maken, dat hij vele wetten der dichtkunst *erkent*, ook al weet

hij er dikwijls niet naar te handelen. Mij dunkt, dat hij de door mij genoemde fouten ook zelf geen deugden kan noemen, wanneer hij onbevooroordeeld in mijn kritiek tracht door te dringen. Maar A.v.S.? Wat kan het hem schelen, of ik hem aantoon, dat er duizend en één hiaten, valsche rijmen, rythme-looze regels etc. in zijn stapel dichtbundels te vinden zijn? Hij zal er om lachen, en beweren dat hij aan zulke kinderachtigheden de kunst niet gebonden acht. Hoewel een ‘sociaal-demokraat’ zijnde, gelijk hij te pas en te onpas verklaart, o.a. aan wolken en winden, die zich met zijn intelligente nabijheid wel zeer vereerd zullen voelen, is zijn poëzie in de hoogste mate anarchistisch. De meest chaotische rommelboel van onvoldragen beelden en verwarde ideeën wordt roef! roef! in vormen gesmeten, luk raak, vooruit maar, hier een voet te veel, daar een te weinig, daar een verstuikte voet, ginder een rijm-ketterijtje, enz. enz. - Quasi-geniale slordigheid en studentikoze, smakelooze aanstellerij gaan er doorloopend in samen. De flauwste schemering van een gedachtetje, de onbestemdste opdoeming van een fantasietje, is hem voldoende om naar de lier te grijpen. Dat heet: ‘Spontaan,’ weet U.

A.v.S. heeft al ruim 500 bldz. poëzie in de wereld gestuurd. Als hij van al het beste, dat er in te vinden is, een boekje van 50 bldz. had samengesteld, liep de lezer minder kans zich te vervelen, ofschoon ook dán hem geen ergernis gespaard zou kunnen blijven. Ik geloof niet, dat er één vers van hem bestaat, dat onvoorwaardelijk bewondering verdient, n'en déplaise Carel Scharten. ‘Een Weg van Verzen,’ ‘Van Zon en Zomer’ en ‘Londen’ zijn betrekkelijk nog de beste boekjes. Maar in ‘Uit den Dool’ raakt hij pas goed aan het dolen, al is de Soep-uitgave door een Fortuijn-editie vervangen, wat nogal hoopvol klinkt; en ‘Zwervers Verzen’ zijn een mindere herhaling van het voorafgaande bundeltje. In den bliksemtrein ‘Dusseldorp-Amsterdam’ heeft zijn poëzie hem heelemaal niet meer kunnen bijhouden. ‘Londen’ is beter, maar hier en daar lijkt het al bedenkelijk veel op Pieter Spa:

> 'k Wil de angstige begeerte niet verbergen
> Met U den tocht naar Londen aan te gaan,

terwijl diens avonturen een ideaal van humor zijn, vergeleken bij die van Petrus Cordatus. A.v.S. zal zich zeker een heel wat belangrijker persoon vinden dan v. Zeggelen. 't Heeft er ook allen schijn van, met zijn ‘Dramatisch’, ‘Satirisch’, ‘Wijsgeerig Leerdicht’. Origineel ís hij, bijv. in het complimenteeren van partijgenooten:

> Vriendin! en moeder van het versch geluk,
> Dat als jong brouwsel door mijn vaten loopt,
> .....
> Ai! moedig slachterswijf, die ruk aan ruk
> Het vette varken van den vijand stroopt...

Hij rijmt socialistische marschen en sentimenteele bespiegelingen over de driekleur, op de manier van Clockener Brousson. zegt heel graag ‘verdomd’ en ‘goddorie’, wat v. Zeggelen nooit zou durven, en stelt zich in één woord aan als een dronken student die bij ongeluk in een werkmanskroeg is verzeild geraakt. ‘De bourgeois zal *slechts* den *oppervlakkigen* zin begrijpen’, verklaart hij. Inderdaad! Maar meer valt er ook niet uit te begrijpen, en als een niet-bourgeois er meer uithaalt, is dat door zijn eigen verbeeldingskracht. Zij, aan wie gij deze verzen als ‘steun’ aanbiedt, zullen niet meer ‘wankelen’...want zij zullen neerstorten, als zij zich trachten vast te grijpen aan dezen draaimolen van retorisch klatergoud en kermisgeschreeuw:

> De dag des oordeels juicht
> Door alle hemeltrechters!
> Als moedermelk, waar 'n jonge aarde aan zuigt -
> .....
> Uw God zal in ons midden zitten,
> Hij geeft de sleutels van zijn staat: -
> Geen God of mensch zal meer bezitten
> Dan boven menschenmaatschap gaat!

Ziedaar staaltjes van A.v.S'. verheven socialisme. Bijna overal bestaat het, zooals hier, uit beteekenis-looze, holle termen, fantasie zonder eenige vastheid, en platheden. Of is dit geen platheid:

> Maar 'k dacht: ‘wat kost ons hart de levensblijheid
> Meer dan dat kleine beetje stille wijsheid,
> Dat 'n zonnestraal bij Lentedag vertelt!’

Toen rilde een wind over het zonnig veld,
Die heeft het rimplend vlak met goud beleid,
En 'k zag zijn glans, en hoorde 't ruischen: ‘geld’!

De natuur zelf wordt door hem dienstbaar gemaakt aan de materialistische strekkingen van zijn armzalig brood-socialisme. Voor zijn artistieke kwajongensachtigheid is kenschetsend het rijmen-stel: blijheid, wijsheid, beleid. Maar als hij dan tenminste maar een krachtige of sympathieke persoonlijkheid was! Ik heb niets dan bewondering voor een kunstenaar, die het diepe meegevoel, het diepe nadenken, de hoopvolle toekomstdroomen en het wreede weggescheurd-worden van wat hem tijdelijk toeschijnt en toch dierbaar is, zoekt te uiten, en artistieke tekortkomingen zijn vergefelijk, ofschoon nóóit onbelangrijk, mits de *mensch* een belangrijke is. Zoodat de dichter Is. P. de Vooys mij lief is, wiens verzen, hoezeer ook getuigend van moeite bij het beheerschen van de stof, áltijd klinken met dien innigen, ernstigen gemoedstoon, die een hooge wijding geeft aan het meest-schijnlooze. Grooter contrast is bijna niet denkbaar: het is de scheiding tusschen waarachtig dichterschap en aanstellerige opgewondenheid. Bij den een het meeleven met de armen, het pijnlijk schrijnen van hun ellende tot in zijn blijdste levensmomenten, het moeitevol gebogen naspeuren van de paden naar het Beloofde Land, en soms ook het donderend uitbarsten van strijdzang, maar rijk en zwaar, omdat het vol levenservaring en levenswijsheid is; bij den ander het geestdriftig aanvaarden van opgeschroefde leuzen, het schetteren en schimpen, het soldaatje-spelen van een jongetje, dat den ernst van het leven niet kent.

Brokken klinkklare onzin zijn bij honderden op te diepen uit dezen goren aschbelt van vunze retorica: rottige koolstronken bij de schaars verspreide scherven van porselein. Want die zijn er óók: ik zou mij niet kwaad maken als A.v.S. in 't geheel geen dichter was. Dan zou ik mijn schouders ophalen, maar hier is een *dichter* ondergegaan, versmoord, gestikt in dwazen hoogmoed en bewierooking, in den killen stelselhartstocht van ondichterlijke partijzucht. Hij is spontaan, zegt ge, en bedoelt er mee, dat hij maar uitspuugt wat hem voor den mond komt, en ge lacht misschien om de waarlijk spontane uitingen van een dichteres als Giza

Ritschl, die in dit tijdschrift o.a. deze heerlijke verzen schreef:

> Tranen, zoete tranen glijden
> Over mijne wangen heen.
> Uit mijn ziele, uit mijn harte
> Parelen zij een voor een.
>
> Tranen zij, die bevend vallen,
> Tranen mijn, ja gij zijt allen
> Mij zoo lief om mijne smarte,
> Om mijn liefde in mijn harte,
> Om mijn liefde in mijn ziel.

Dat is *maar* eenzelvige ‘bourgeois’-kunst. Als A.v.S. één versje geschreven had, dat zoo aandoenlijk, en zoo mooi was! Ik zou er hem heel wat vroegere onzuiverheden voor vergeven, zooals ik het Giza Ritschl zou doen, indien die niet van zelf een excuus had in haar onbekendheid met de taal.

O, ik begrijp het wel. De menschen houden er van, dat verzen zoo op vodjes papier worden opgeschreven, op de wandeling, en dan meteen naar den drukker gestuurd. Het brengt hen-zelf nabijer aan het dichterschap. Wie heeft er niet wel eens van die chaotische gevoelens en beeldjes en dingetjes in zich gehad en gedacht: hè, kon ik dat nu maar opschrijven. En daar doet iemand het voor hen, net zulke wissewasjes, en in een vorm die doet denken: dat zou ik bijna zelf ook zoo kunnen! Dat is er nog eens een naar mijn hart, die sluit zich niet op in zijn poëtische werkplaats, om er zijn kunstwerken te ciseleeren (wat hij toch evenzeer mag en moet doen, als de beeldhouwer en schilder), wel neen, 't is net of hij zegt: toe, probeer het ook maar eens, 't is toch allemaal Hollandsch, en dat rijmen en maat-houden is zoo lastig niet, als je het er niet te nauw mee neemt, en dat staat juist karakteristiek!

O, de *Leugen* in dat eerste vers van ‘Zwervers Verzen’:

> Ik heb die verzen niet voor mij geschreven
> Met al die rijm en moeielijke maat, -
> Voor jou - ze zijn voor jou juist kameraad
> Met zorg gemaakt, gedrukt, en uitgegeven: -

De *Leugen*, zeg ik, want wát in-der-eeuwigheid stoort A.v.S. zich óóit aan ‘rijm en moeielijke maat,’ wat een vieze

aanstellerij om dien ernst te huichelen, dien hij nooit bezeten heeft, ‘met zorg gemaakt,’ zegt hij, en tot menschen die het niet controleeren kunnen; die *dubbele* Leugen, want hij kan míj niet wijsmaken dat die rijstebreiberg van bundels, die bourgeois en proletariër zich voor ± f 10 kunnen aanschaffen (de hemel en de kritiek mogen beiden er voor bewaren, hun geld zoo slecht te besteden) voor iets anders dient dan tot verlekkering van zijn pedanterie. Er staan meesterstukjes in van deze soort:

Meisje....

Meisje weet je wat ik -
wat ik zeggen wou -?
'k Wou je zeggen dat ik -
dat ik van je hou. -

En dan wou ik schatje -
dat je - nou dat jij -
Nou natuurlijk dat je -
dat je hield van mij. -

En dan wou 'k je als je -
als je van me houdt -
Zoenen in jouw halsje -
als je 't hebben woudt. -

En dan - nou dan dee ik -
dee ik 't overal -
En dan dee ik - nee ik -
dee ik niemendal! -

En dan - ach! dan zou ik -
zou ik 't een keer -
En dan - - ja dan wou ik -
wou ik toch nog meer -!

't Is heerlijk zuiver nietwaar? Heerlijk zuiver, als parodie op de stotterende liefdesverklaring van een dronken handelsreiziger, die nog zoo voorzichtig als zijn toestand 't hem veroorlooft het meisje wil polsen, maar zich af en toe bijna verspreekt: ‘En dan dee ik - nee ik - dee ik niemendal! -’ Als A.v.S. de meisjes zoo zeurderig aanspreekt met ‘en dan’, ‘en dan’, ‘nou dan’, zullen ze hem wel amusant vinden. Maar dat zoo iets bewonderd wordt is om te huilen. Dat

A.v.S. de kunst-eenheid veracht, en met vormen omspringt, alsof hij ze maar bij hooge gratie af en toe gebruiken wil, bewijzen regels als volgt:

1. Gaarde mede één geur van liefde, één bloesem...
2. Want achter uw oogen zwijgt in de afgrond...
3. Nacht vervulde en maande dat tijd verliep, en...
4. Geen dan in mijn hart, - keert ge allen 't gelaat en...
5. Lijf betoovert, - dan was 't fatsoen gekeeld!
6. Ook dan thans, en schoolziek heb ik 't hoofd geborgen,
7. Houdt van goed en slecht, - o hij wint in 't end!
8. Is in kille rust - waar ik eeuwig blijf, - -
9. Vriend, - eens droomde ik, als dat vliedend licht voor...
10. En gedwee mee-weende, en zich niet verlegen...

En om te bewijzen, dat ze niet alleen in zijn eersten bundel zitten, ‘uit ‘Amsterdam’:

1. Koude avond haast zich het volk naar huis.
2. En sprakelooze avondlucht boven...
3. Vuilnis glinstert bij 'n doodsch lantarenlicht..
4. Staat de eenzame zwarte molenwiek...

En dan rijmen als ontbíjt op boékweit, ávonden op wónden, eérzucht op lúcht, enz., enz. De artistieke vrijheden die sommige gróote kunstenaars hebben aangewend, om in zeer bijzondere gevallen zeer eigenaardige, verfijnde schoonheden te verkrijgen; vrijheden die hun rechtvaardiging vinden in een sierlijker of krachtiger beweging; zij hebben jonge zwakkelingen in den waan gebracht dat dit bewijzen waren, dat er geen dwang bestond. Vrije verzen zijn de állermoeilijkste, en geen dichter zal er in slagen, zoo hij niet volkomen meester is van zijn taal en zijn onderwerp. ‘Tot heerschen is, wie zich beheerscht, bij machte’ - is Perk zelf niet eerst na een langdurige sonnetbeöefening de meester geworden, die in ‘Iris’ den teugel vieren kon - evenwel tot geen toomelooze vaart, want de ware ruiter weet zich in den snelsten galop meester te doen gevoelen, door de zekerheid van zijn houding. -

De beste eigenschappen van A.v.S. zijn beide ietwat Duitsch: zijn fantasie is hier en daar wel eens oorspronkelijk, maar altijd brallerig, en zelden of nooit gedurende een heel vers volgehouden; zijn gevoeligheid is hier en daar wel eens

als zoodanig voelbaar, maar doorgaans sentimenteel. Een van de beste voorbeelden van de eerste is:

De Roode Maan.

De lucht hing laag, de wolke', in rafle vlokken,
Spoelden als 't donker wier der zee, - zoo klachtig
Voer de avondwind, - maakte de stilte machtig,
De duinkam hief zijn bange en duistre brokken.

Een bloedbevloeide maan, van monsters drachtig,
Baadde in de zware lucht haar roode lokken; -

maar de rest verloopt weer in socialistische gemeenplaatsen.

Gevoelig, maar naar het sentimenteele neigend, is het volgende. Om te bewijzen, hoeveel A.v.S. met kleine veranderingen had kunnen verbeteren, plaats ik er een tweede lezing naast, waarin ik de vervelende en rythme-verstorende herhalingen van ‘Kind,’ en enkele hardheden en smakeloosheden, heb weggewerkt. Alleen ‘wat zijn dat voor dingen,’ ook niet fraai, was niet zoo makkelijk te wijzigen.

Oorspronkelijk.

Wat dauwt *daar zoo waar de*
Zon ondergaat -?
Kind, de zon doet de aarde
In nachtgewaad.

Wat zijn dat voor dingen,
In wei en riet -?
Kind, de krekels zingen
Een minnelied.

Wat dragen de winden
Voor geur zoo laat -?
Kind, de bloesem *van* linde
Die opengaat.

Wat schijnen jouw oogen
Zoo groot zoo goud -?
Kind, dat doet dat hooge
Vergulde woud.

Wat is - *zeg* - dat verre
Zoete verdriet - ?
Kind, vraag dat den sterren,
Vraag het mij niet.

Veranderd.

Wat dauwt er zoo, waar de
Zon ondergaat - ?
De zon doet de aarde
In nachtgewaad.

Wat zijn dat voor dingen
In wei en riet - ?
De krekels zingen
Een minnelied.

Wat dragen de winden
Voor geur zoo laat - ?
De bloesem der linde
Die opengaat.

Wat schijnen jouw oogen
Zoo groot, zoo goud?
Dat doet het hooge
Vergulde woud.

Wat is dat verre
Zoete verdriet - ?
Kind, vraag dat den sterren,
Vraag het mij niet.

Het mooiste, wat A.v.S. geschreven heeft, is de eerste strofe van ‘De Stal,’ in ‘van Zon en Zomer,’ bldz. 11, maar jammer is het, dat hij verderop weer verslapt: immers, dat de menschen aan het kind in de kribbe een kruis brachten, is niet waar, de bedoeling kan men er wel uit begrijpen, maar zoo als het er staat, deugt het niet. Maar heel mooi is dit:

Tegen het donker van een schuur
Danste op de deel een gouden vlieg,
Vlak voor den schemer van een wieg
Straalde op den grond het zonnevuur, -
Een wijnrank en een rozelaar
Vlochten hun takken door mekaar, -
En midden uit die zwarte poort
Bekeek een kleine roze droomer
Verbaasd dien grooten groenen Zomer
En murmelde een verwonderd woord, -
En voor de poorte van den stal
Bloeide het blauw heerlijk heelal!

Alleen...als de ‘kleine roze droomer,’ die ‘een verwonderd woord murmelt,’ het kind in de wieg is, kan men het niet van achterlijkheid beschuldigen. Maar 't is een lief schilderijtje. Van dezelfde soort mooiheid, en nog aandoenlijker, is de 3e strofe van ‘De slapende Zwerver.’ in ‘Zwervers Verzen’:

De bloemen gingen heen en weder,
De slaperige zoele wind
Ruischte zoo fluistrend door de blaren,
Ging zingend door de korenaren -
Hij zong zoo zacht - zoo heerlijk teeder -
Als ééns mijn moeder voor haar kind.

Is het nu niet diep, diep treurig, dat zulk een beminnelijk dichtertje ondergaat in grootdoenerij? Dat negen tienden van zijn werk bestaat uit aftelversjes als:

Binnenin was moeder mamme
En zij roerde door de pappot
Met de Bibelebonsche lepel, - o nee,
Met de groote houten lepel,
En zij voerde 't vette varken
En het stille zwarte poesje,
En het bijdehande hondje,
En de kakelende kippen, enz. enz.

of uit wijzigingen van ‘Het regent, het zegent’, Heiniaantjes van verdorven hospita's, ‘oproerige verzen’, o.a. een machinist, die zijn locomotief noemt:

> Mijn zwarte beest!
> Mijn ijzren meid!
> Mijn bulderende bruid!

of kannibalismen, als:

> Wij hebben niet genomen het vleesch en het bloed van Christus,
> Want de Christenen hebben ons vleesch gegeten en onze tranen gedronken.
> dank!

Dat hij daarvoor nog dank-je zegt! Ik zou ook krankzinnigheden kunnen aanhalen, als ‘De Beestenboel’, maar ik wensch er dit tijdschrift niet mee te verontreinigen. Diep, diep treurig is het, dat zoo iemand, in plaats van enkel ernstige raadgevers en waarschuwers, onbekookte bewonderaars vindt, en dat in ons land, waar zooveel goeds verschijnt, ook zulke rommelzoodjes een uitgever vinden. Diep, diep treurig, in de allereerste plaats voor hem zelf. Want wie zoo, door slordige veelschrijverij, beroemd wil worden, zal verpletterd worden door de zwaarte van zijn verzenstapel, waarmee de kunstenaars, en ook het publiek als het merkt, bedot te zijn, hem zullen steenigen.

* * *

‘Londen’ doet reeds in de eerste regels zijn zwakheid, en kort daarna iets van zijn betrekkelijke verdienste voelen. De twee personen, wier samenspraak dit ‘Dramatisch Gedicht’ vormt: ‘de Tijd’ en ‘de Vreemdeling’, worden bij monde van den eerste, aldus voorgesteld:

> Ons hoofd steekt op boven de schorre kust,
> Beklimt gelijk een tweede zon de kimmen,
> Waar de ander in heur dronken roes vergaat.

De twee eerste regels bevatten niet veel meer dan onzin. Bedoelde A.v.S. soms een schorren-kust? Dat het geluid van de branding schor zou zijn, is uitgesloten door het spreken, 8 regels verder, van een ‘matte melodie’. En dat de vreem-

deling, aan wal staande, het hoofd van den Tijdgeest de kimmen zou kunnen zien ‘beklimmen’, dat kan ik mij indenken ofschoon de voorstelling mij nog al smakeloos lijkt, maar dat iemand het ván zichzelf beweert, is een absurditeit. Die Tijdgeest schijnt mij in zooverre achterlijk, dat hij de kimmen nog voor een concrete zelfstandigheid houdt, op de manier van de Grieken. En de vreemdeling, een mensch van vleesch en bloed, doet mee aan die klim-toeren? Dat ‘ons’ geen pluralis majestatis is, blijkt immers nit het volgende:

> Zie hoe ons 't weeke west met doffe schimmen
> En donkerder vermoedens tegenvalt!

Niet voor den Tijdgeest in het bijzonder, die weet wat er te koop is, zal het zoo'n tegenvallertje geweest zijn, eer uitsluitend voor den vreemdeling. Plotseling vernemen we dan, dat de ontgoochelden niettemin zanglustig zijn:

> *Luister hoe 't ruischend tij in bleeke kringen*
> De aandoening die onze borst beweegt,
> Waar de avond elke ademtocht doet zingen
> *Nauw met een matte melodie geleidt*.

maar in de gecursiveerde regels vinden wij werkelijk een bewijs, dat er iets in den dichter zong, al was het nu juist niet elke ademtocht.

De Tijd noodigt dan den vreemdeling uit, om ‘de stille stralen van wat zijn weten heeft aanvaard om zijn helder hoofd te binden,’ en om zijn ‘vaste voeten aan de grond’ te zetten, een wonderlijke uitdrukking voor: zijn voeten op den vasten grond, maar de boel ondersteboven te willen keeren, is een begrijpelijke eigenschap van den socialistischen Tijdgeest, waarop de Vreemdeling antwoordt:

> Wat vraagt gij mij voor stralen om de slapen
> Waar nauw mijn schedel al uw zwaarte draagt!

Hieruit zou men opmaken, dat hij den Tijd op zijn nek had. Gelukkig voor hem wisselen zij spoedig om. Doch eerst moet hij in zijn moeilijke positie nog heel wat moois aanhooren, waarvan hij niet zonder gepaste ironie opmerkt:

> Een wilde vlucht van dwarrelige beelden
> Vaart me uit uw breedbespannen woorden aan, -

Inderdaad, beter is deze wartaal niet te qualificeeren. Meer dan ooit blijkt hier A.v.S.' ongelooflijk gemis aan zelfbeheersching. Dat er iets in hem omging, bewijzen regels als:

> Een bruine poel spiegelt de starrelucht
> Zoo mooi als uitgedroomde kinderoogen.

Maar waarom niet gewacht, tot deze wilde dwarreling van onbezonken ideeën en beelden vast was geworden? Ik zie zeer goed, dat de volgende regels de stof bevatten voor iets heel moois, maar dit mooie is niet bereikt, want zij blijven een onverstaanbare warboel:

> Uw ziel zal zijn gelijk de diepe zee:
> Daarboven rijdt en steigert op de baren
> Uw wilde hart en valt aan 't water weer,
> Daaronder houdt uw rede 't in bedaren
> En hoort ternauw het murmlen van de zee, -
> Zij groeit omhoog als die kostbre gewassen
> Wier stille pracht zelden een sterfling ziet -
> Slechts de avond haalt heur hoofd boven de plassen - -
> Daar drijft uw hart - een dichtgevouwen bloem!

De ziel van den Vreemdeling zal dus bestaan uit zijn ‘wilde hart,’ door de ‘rede’ in bedwang gehouden, maar toch als een stoute jongen paardje rijdend op de baren en ‘aan 't water vallend’ (wat ik heelemaal niet begrijp) - immers: moe is ver weg en hoort er bijna niets van, alleen 's avonds komt ze eens boven kijken en dan is het steigerende hart eensklaps in een zoete ‘dichtgevouwen bloem’ veranderd! Wonderlijke symboliek en ‘dwarrelige beelden!’

Eindelijk geeft de Vreemdeling zich gewonnen en zegt: ‘Hier is mijn leege hart!’ en dat zijn voeten al in den brand staan: ‘Welaan welaan - ga gij geweldig voor!’ roept hij, en de tocht naar Londen begint, want de Tijd ‘zwaait’ hem op zijn ‘kromme hals.’ Deze neemt van nu af aan de rol van gids op zich en vertelt alle mogelijke dingen, die de Vreemdeling even goed zelf kan zien. De laatste bepaalt er zich meestal toe, zijne walging uit te drukken:

> Mijn hart hangt in mijn keel en mijn lamlendig
> Lijf is vol tranen en vol van geklaag.

of hij zegt dat hij weg wil:

> Ik wou terug naar wat ik heb gedroomd -
> Het waren halmen - heuvlen - groene landen!

of dat hij slaap heeft:

> Laat mij mijn hoofd eindlijk te bedde leggen!

waarop de Tijd, als een kindermeid, zijn zin doet, en het er nog eens bij zegt - de ander mocht het soms niet merken:

> Ik leg uw doffe lijf
> In 't leege bed.

Let wel, het ‘leege.’ Zonder beddegoed soms, uit vrijwillige armoede? Er schijnt wel een spiegel vlak bij te hangen, want hoe had hij zichzelf anders zoo goed kunnen bekijken, terwijl hij in bed lag?

> mijn leede(?) oogen,
> Die als twee bloemen aan de waterrand
> Van mijne tranen drijven.

Eéns wordt de Vreemdeling geestdriftig, na een zéér lange oratie van den Tijdgeest.

‘Arme ontaarden waakt op!’ roept hij. Overigens is het vermakelijk, als men er op let, met hoe korte antwoorden hij zijn meester beloont, die toch ontegenzeggelijk veel tijd, lastdier-diensten en vooral woorden voor hem over heeft. Nu kan men zeggen dat hij over het eerste vrije beschikking had, maar het tweede moet men niet gering achten; zegt hij zelf niet: ‘wat wordt gij zwaar’? Hij is zelfs óvergevoelig (niet ten onrechte stelt A.v.S. den Tijdgeest zoo voor), want als de ‘moedelooze vingers’ van den Vreemdeling ‘glijden’ van zijn hals, roept hij: ‘wat schudt gij aan mijn nek’?

Het is hem dus niet kwalijk te nemen, dat hij zeer dankbaar is voor één intelligente opmerking van zijn leerling. Als het avond wordt en de zon ‘overloopt’, d.w.z. doorbreekt, zegt hij:

> Open uw oogen en uw hart! - elk poover
> Mensch laaft aan 't avondlicht zijn dorstge ziel.

Doch de Vreemdeling antwoordt:

> Zoo zij niet door den dag zijn blindgeslagen.

welke opmerking de Tijd zeer gevat vindt:

> Gij hebt gelijk, - - ik heb U veel geleerd!

Ziehier de Vreemdeling op zijn snedigst. Het komt mij echter voor, dat zooveel wijsheid ook op één socialistische lezing, of uit één brochuretje opgedaan kan worden, en dat het daarvoor niet noodig is, drie dagen rond te vliegen op den nek van een monster, dat van zichzelf zegt:

> Soms dwarrelt uit mijn stroeve roodbebloede
> En afgeplukte borst een zwarte veer...

Dat ‘stroeve’, een woord dat alleen op het innerlijk kan duiden, is vreemd tusschen deze kernachtige beschrijving van zijn uiterlijk verdwaald. Waarom hij er zoo raar uitziet, als een sprekende Vogel Rok, is mij een raadsel. Alles wat hij zegt, is niet anders dan een lange opsomming van akelige tafereelen, in norsche, dikwijls sarcastische bewoordingen, en aan het eind een zeer retorische uitval tegen een kerktoren en een vlaggestok, waarvan de beste gedeelten toch maar opgewonden meeting-welsprekendheid zijn:

> Schande aan de vlag....
> .....
> Die meer dan éénen koning en zijn zonen,
> Zijn volk, met hem groot en goed heeft gemaakt, -

of het wáár is? 't Lijkt bijna royalistische opschroeverij.

> En nu nog maar een poetslap voor zijn kronen,
> Voor 't volk niet dan een doodshemd wezen kan! -

De Tijdgeest is niet anders dan de opgewonden en bittere helft van den schrijver, de vreemdeling is het zwakke, sentimenteele gedeelte. Toch is de eerste óók hier en daar wat sentimenteel, bijv. in de overigens realistische beschrijving van de werkpaarden:

> En 's avonds in de stal, bij kale ruiven,
> Droomt dan een enkle 'n wonderlijke droom
> Van wapperende manen, groene weiden, - -

en soms verkoopt hij nog smakelooze uien, zooals van de soldaten:

> Ai kijk eens in hun ziel en merk hoe elk
> Dier opgepronkte droevige paljassen
> Parmantig draagt - zijn platgetrapte hart! -

Uit zijn bittere beschrijvingen, wier ordelooze reeks een groot deel van het boek vormt, spreekt het meeste karakter. Zij maken het nog eenigszins leesbaar. Een fellen indruk, maar zóó onguur dat het bijna een bespotting lijkt, vind ik het volgende:

> Dit is een vrouw, in lompen
> Geboren om in lompen te vergaan.
> Haar neus is weggerot en aan de stompen
> Van 't sappig lijf kankert dezelfde kwaal.
> Haar hoofd hangt scheef en de bedorven plekken
> Doen 't lijken op een afgevallen pruim.

en de vrij talrijke plaatsen, die ik zou kunnen aanhalen van rake waarneming der gruwelijkste leelijkheid, lijken mij wel verre van mooi, maar in elk geval niet onbeduidend. Dat een kunstenaar *meester* moet zijn over zijn aandoeningen, dat hij ze moet omscheppen tet schoonheid, en dat werken die niet boven al hun pijnlijke schrijning van levensleed de rust doen gevoelen van hem die in zijn diepste ziel de tijdelijkheid zijner smart beseft, niet in waarheid *kunst* kunnen heeten....dat alles kan ik A.v.S. nauwelijks voorhouden, daar zelfs het streven naar zulk een meesterschap uit niet een zijner règels blijkt. Wij moeten al heel dankbaar zijn, wanneer wij iets meer vinden dan kwajongensachtigheid. Deze is nog niet geheel verdwenen uit regels als volgt:

> Dit is een dronken vrouw!
> Bloost gij? Gij dwaas! wat is daaraan te blozen?
> Het is uw moeder niet! - Ai gij! een man
> Die bloost, tesamen met een schaamtelooze
> Bedronken vrouw! - 't is beide een zot gezicht! -

Maar de quasi-onverschilligheid ervan wordt vergoed door de rauwe, maar oprechte klank van deze:

> Een dronken vrouw: - Haar zog is afgezogen
> Door een verloren kroost, - haar dunne rug

Is murw gekneusd van slaag, - wat zou haar droge
En afgekermde keel geen slokvol troost
Naar binnen slaan om 't leed wat af te spoelen! -
.....
Hoor, ginder schreeuwt een kind aan moeders rokken
En wil in 't warme bierhuis weer terug!

Ik vind deze indrukken nauwelijks poëzie, minder poëzie dan de enkele brokjes uit vroegere bundels, waarin iets te bewonderen viel, maar het is verblijdend. waar te nemen dat A.v.S. soms meer dan een schreeuwer is.

Toch kan ‘Londen’ niet anders beschouwd worden, dan als een proeve in het groot, van wat zooveel vorige versjes in het klein bewezen: dat A.v.S. schrijven gaat, vóórdat alles geheel in hem bezonken is, vóórdat de chaos van zijn innerlijk een wereldje heeft afgescheiden, waarvan alle vormen gebonden zijn door de Eenheid van Idee, die ze ook alle evenzeer doordrongen heeft; dat hij niet wacht op dat wonderlijke moment, wanneer de geest in staat is, al den voorraad te verwerken op de eenig-juiste manier; en dat hij een groote mate van oppervlakkigheid bezit, door te meenen, dat zóó weinig ernst en geduld voldoende is voor de onsterfelijkheid. Want wie is er, zelfs onder de niet hoogmoedigen, die niet werken zou voor dát Ideaal? Weinigen zijn er, die het bereiken, maar ieder moet er naar streven: de Poëzie is te hoog-heilig om tot propaganda-middel verlaagd te worden.

Evenwel, dit gedicht bezat iets levends; dood, morsdood zijn de Levende Steden: ‘Dusseldorp’ en ‘Amsterdam.’

Het gebrek ervan is het tegenovergestelde van dat, 't welk al zijn vorig werk onvoldoende deed zijn. Dàt was de chaos: de onbeholpen bewegingen van wie nog niet zeggen kan wat hij wil; de onmacht, om zijn indrukken om te scheppen tot een Beeld. Dit is juist het Prozaïsche: door al te goed te weten, wat er te zeggen viel. Dit is niet vreemd, Hij, die door al het voorafgaande den top van den Helicon dacht bereikt te hebben (en men bleef niet in gebreke, hem een duwtje te geven) vond het nu zeer gepast, om zijn werkje ‘Londen’ uittebreiden tot een soort monumentalen cyclus, trilogie of de Hemel-weet-wàt, waarvan de zwaarwichtigheid hem tot steunsel zou dienen - of, doen omlaag tuimelen. ‘Dussel-

dorp' en 'Amsterdam' dragen in iederen regel het kenmerk: bedacht, verstandswerk te zijn. Er is geen aasje geluid in, geen vier regels kunnen hem boeien, die uitsluitend het dichterlijke zoekt. Ik begrijp, dat velen hiervan vreemd zullen opkijken, want deze houten verzen zijn zóó weinig buitensporig, zóó tam, dat slechte critici zullen beweren, dat A.v.S. zijn ongebondenheid hier heeft weten te vermeesteren. Schijn is het, niets dan schijn. Denkt men, dat het zoo moeilijk is, voor iemand met wat dichtvaardigheid, om een duizend regels of wat samen te lijmen, waarin alles wat men zooal weet: gedachten uit boeken, ervaringen die op het verstand hebben gewerkt, landschappen en stadsgezichten waarmee men zeer vertrouwd is, naar voren komt? Het zou me haast tot een tweede Julia verlokken, als het niet zoo nutteloos was, want Julia I heeft de onbevoegde Nederlandsche kritiek niet veel beter gemaakt. Maar zou het niet grappig zijn: een zeer uitvoerige beschrijving te maken van Amsterdam, hier en daar à la Vondel of Antonides, met zoo'n zwierigen zesvoet:

> Het is dat Amsterdam van eeuwen lang geleden
> Dat in verbeelding ons haar schoot weer opendoet: -
> Zij is de moeder nog van alle wereldsteden,

Hm, hm. Wat ál te hooggestemd.

> Haar tooi en trotsche lach weerspieglen in de vloed,
> Waaraan ze haar varend kroost en al het uitverkorens
> En al het warme goud, dat zij haar brengen, wacht.

Een geweldige kapitaliste dus! Zelf zit ze maar te pronken in weinig stemmige kleedij, zooals het een eeuwenoude dame - moeder van Rome o.a. toch passen zou.

> Zie - met haar stijve kraag van dikvergulde torens
> Zit zij op hare troon, met wal om wal bevracht,
> Versierd met groene kant aan ronde hoepelrokken,
> En met een lange stroom als fonkelende sleep.

Als dat nu geen burgerlijke poëzie is, om zoo aan toiletfraaiigheden te hechten...'t Is waarachtig nog maller dan ik dacht, zoo op het eerste gezicht...je zoudt er inloopen, hoor. Ik heb geen zin, om stuk voor stuk de slechtheid van

al de saaie beschrijvingen, die er volgen, te bewijzen, alleen maak ik A.v.S. er attent op - wat een schooljongen weet - dat de opkomende zon eerst de hooge, en dan de lage punten beschijnt en dat zijn regels dus fout zijn:

> En 't licht klimt weer de bleeke laagte uit
> Het gaat al op de hoogste pannen dagen -

O ja! 't is wel een aardig jongetje, dat zoo naar de bloempies en de vissies heeft gekeken, en wat een wijsheid, nou, nou...En dat proza ertusschen is ook mooi! Eens maar wat vreemd: dat hij de velden van zijn hersenen was gaan bezaaien...U moet ze ook eens begieten, daar worden ze frisscher van, en dan gaan ze misschien lijken op die steenen koppen met groenen haargroei, die u wel voor de winkels hebt gezien, want u kijkt zoo goed rond in de stad.

Maar wat een logica, niewaar:

> Wie was er grooter dan een ander
> Zoo er geen ander grooter was!

Het staat er, zoek maar na. En Dusseldorp? Bah! Dat is me te flauw.

ALEX. GUTTELING.

Quia absurdum
Door
Nico van Suchtelen.
(Vervolg van het vorig Nummer).

20 November. Had ik niets te schrijven in deze dagen? Ik wil eerlijk zijn voor mij zelf in dit dagboek. Er heeft iets mijn blijheid, mijn groote levensvreugde verbroken. Wat is het? Vanwaar kwam die vreemde zwaarmoed weer over mij? Niets, er is geen reden voor. En weer heb ik angst gevoeld, dienzelfden onbegrijpelijken angst die mij soms plotseling overviel in de werkplaats, of 's nachts wanneer ik luisterde naar 't rumoer in de steeg en het dansen in de kroeg achter mij. Vage angst, vage weemoed ook, zonder eenige reden. Ja, vroeger, als kind had ik het al. Wanneer ik lang in 't bosch had gedwaald, alleen of met Amalthea,[1)] en ik zat stil naar iets te kijken of te denken, voelde ik 't soms opeens dat ik omringd was van een onnoemelijk iets, een geheimvolle en ontzettende macht. Ik was niet bang voor 't donker, niet voor beesten, voor spoken; maar alleen angstig om de zwijgende geheimzinnigheid van alles, de boomen, de bosschen, de heele verre wereld.

Het hevigst heb ik dien angst gevoeld op dien avond waarop ik met Arthur naar 't Casino reed. Het is nu twee jaar geleden. Wij stonden achter op het platform van de tram; het schemerde, het regende; het licht was zoo triest en de huizen stonden zoo stil en somber. Ik zag voor mij uit in de donkere, ledige straat; de twee glimmende strepen van de rails werden langer en langer, de straat was eindeloos, de vale, stille somberheid was eindeloos. - Op het plein stopte de tram, kon niet verder. Een grauwe drom werkeloozen passeerde. Lang-

1) Zijn geit.

zaam, slofferig sjokten zij voorbij, in den spikkelenden regen, gebogen, handen in de zakken; bruut, onverschillig? wanhopend? Ik had dit meer doorleefd, dacht ik, tallooze malen. Alsof er nooit iets anders in mij geweest was dan een eindelooze visie van triestige ellende, doellooze ellende in een doelloos bestaan. Toen greep mij 't hevigst die ontzetting. Het duurde kort, omdat Arthur bij mij was, en toen wij in 't Casino zaten dacht ik met minachtende verwondering terug aan mijn redeloozen angst.

En nu, na twee jaren, dezelfde zwakheid. Om een bagatel. Ik was in de dorpsherberg. Twee kerels zaten te kaarten, kregen ruzie, ik weet niet waarover. 't Was ook geen hevige twist, maar een lang, leuterend dronkemansgezeur. Eerst lette ik er niet eens op. Tot 't mij plotseling besprong: ‘Zoo zijn we’ en ‘machteloos, niets kunnen wij doen; beesten, dwazen, onzinnige wezens.’

Nu weet ik wat mijn angst beduidt; 't bewust-worden van eigen, machtelooze zotheid; de wanhoop aan het leven. En dat zij redeloos komt, naar aanleiding van een onbelangrijke nietigheid is een bewijs harer waarheid. Zij is 't besef van de zinloosheid, van het absurde.

Ik ben een mensch, ik huiver voor mijn eigen geheimzinnigheid.
Geheim-zinnigheid? On-zinnigheid!

21 November. Had ik mij opgewonden tot een valsch enthousiasme, en is mijn zwaarmoed reaktie? Ik ben rustiger; neen, ik weet dat mijn blijheid echt was. En ik voel nu ook dat zij gebleven is, ongebroken. Wat mij verlamde was onbevredigdheid, ergernis over de disharmonie onzer nieuwe samenleving. Een sommeering van kleinigheden; onze verhouding tegenover elkaar, naijver, kortzichtigheid, kwaadspreken; o deze kleinheid, deze groot-menschelijke kleinheid! Dan onze onmacht, onze onbeholpenheid bij den arbeid, onze kieskeurigheid, luiheid ook. Het zijn bagatellen, maar zij hinderen mij voortdurend. Als ik 't werk van mij of Max met dat van Klaas vergelijk voel ik ons onbekwaam, kinderachtige prutsers. Onze heele kolonie lijkt mij dan een belachelijke onderneming. Maar wanneer ik 's avonds op Lora's kamer met Max en haar ons quasi-kommunisme over den hekel haal

voel ik mij even onbevredigd en geërgerd; ik schaam mij over mijn kleinmoedigheid.

27 November. Sinds een week nu zijn wij bezig met de ontginning van 't kleine sparrenbosch. Elken morgen al voor 't ontbijt gaan we met alle man aan den gang. Hoe kon ooit arbeid tot een vloek worden! O die vreugde, dat trotsche krachtbesef, die warme wellust van inspanning en zegevierende voltooiing!

Eerst begin ik den wijdsten loopgraaf rondom den stam af te cirkelen en rustig te spitten. Rustig; ik leer het werk met iederen dag beter, ik zie het Klaas en Tobler meer en meer af, dit uiterst kalme, haast trage, maar gestadige werken, en nog maar zelden betrap ik mij op krachtverspillende gejaagdheid. Ik werk rustig en in een zoet welbehagen; ik sta voor een groot werk en dat wil ik bedaard en systematisch ten einde brengen. De kring wordt nauwer, de kuil dieper en voor ik de zware wortels bloot heb en ondermijnd, sta ik tot over den buik in den modder-vetten grond. Wanneer ik zoover ben zit ik een oogenblik op den diksten wortel en veeg me 't zweet van 't voorhoofd als 't in mijn oogen druipt. En terwijl ik uitrust rook ik het pijpje dat Martha voor me meebracht uit Venetië. Dan hakken! Eerst met kleine, luchtig gezwaaide slaagjes aan 't benedeneind der wortels, tot ik spaander na spaander afsplijtend van de al dikker wordende knoesten den stam benader. Dan moet ik mijn slagen wijd uithalen. Langzaam en regelmatig dalen en heffen mijn armen en de heldere klank van mijn bijl schalt en echoo't door het bosch. Soms hakken wij allen gelijktijdig; en dreunt een daverende rythmiek van snelle slagen om mij heen, opwindend, begeesterend haast. Zoodra de boom wankelt rust ik opnieuw. Ik leun op mijn smak en kijk rond; mijn handen trillen, mijn armen trillen, al mijn spieren voel ik trekken en schudden en gloeien; warme vloedgolven van kracht komen bij scheuten door mijn lichaam schokken; o vreugde, o wellust van den arbeid! Ik zie rond, en allen zijn ze bezig, nu waarlijk mijn kameraden, gebukt in hun kuilen, werkend, zwoegend, een damp van zweet en snuivenden adem rondom hun warme koppen. Als dan de wind mijn gezicht heeft gedroogd en

mijn wangen verkoeld roep ik de anderen om mij te helpen, en wij duwen en trekken en sjorren tot de waggelende boom traag overslaat, zich krakend losscheurt uit den grond of zijn penwortel breekt, en dan snel en suizend neerzwiept.

Maar vandaag was het heerlijker dan ooit. De eerste sneeuw is gevallen. Toen wij uittrokken lag zij nog dun, maar den heelen dag, onafgebroken haast, bleef het doorsneeuwen. Wij begonnen met binden en opstapelen der takkenbossen, daarna zetten wij het rooien voort. Het zal lang duren voor het bosch leeg is, we hebben er den heelen winter werk aan, zegt Klaas; en dan komt in 't voorjaar nog het spitten.

Zoodra Lora na 't ontbijt den boel aan kant had kwam ze buiten: ze had beloofd mij te helpen. Met een smak van Tobler stond ze naast mij in mijn kuil te graven. En zij wist van geen ophouden, ze is potiger dan ik verwacht had. Zooals zij daar werkte in haar grijze trui, een bont ijsmutsje over de ooren en een neuswarmertje van Max tusschen de tanden, was zij mooier, edeler ook, dan ik haar ooit gezien heb. Zij floot en zij zong nu en dan; haar gezicht gloeide en glansde, en telkens veegde zij wanneer zij het zweet wilde afwisschen zich den modder langs voorhoofd en wangen. Toen zij haar muts wegwierp woelde zij het haar los en omdat 't haar hinderde bij 't bukken moest ik er twee vlechtjes van maken en die met een eindje touw dichtbinden. Zoo heeft zij den verderen dag met mij gewerkt en haar nabijheid was mij een voortdurende vreugde. Ze was zoo blij, zoo oprecht levens-blij.

Toen vrouw Tobler ons binnenriep voor koffie kwamen wij allen in haar benauwde hokje. Op onze kousen natuurlijk. We zaten dicht opeen rondom de kachel. Klonten in de koffie zooveel we maar wilden en bovendien ieder een stroopballetje. En zoo gul-blij en opgewekt was de stemming dat zelfs Albertus er door werd verlevendigd; hij lachte met ons mee over alle grappen en plagerijen en hij slurpte zonder aanstellerij zijn leut. Ik heb hem niet aan zijn thee-beproeving van laatst herinnerd. Later in den middag toen Lora en ik vergeefs worstelden om een stomp uit onze kuil te wentelen heeft zij Albertus er bij gehaald; zij kwam gearmd met hem aanloopen en er was een glans van opwinding in zijn oogen. Hij is tòch een mensch, dacht ik toen. Met ons drieën hebben

we onder veel hijgen en lachen den stomp er uit gelicht. -

Van avond was het feest op Harmonie. We hadden onze door-natte kleeren rondom den grooten kachel in de gemeenschapszaal gehangen en bleven er zelf bij zitten. Lora gaf cacao en Frieda had 's middags in een van de brooden een paar ons rozijnen gebakken. Toen Voss voorbij kwam en van de partij merkte liep hij gauw naar huis en kwam terug met tabak, zijn clarinet en zijn vrouw. Hij heeft gespeeld al wat we maar vroegen en wij hebben gedanst tot we met onze uitgeputte lichamen niet meer konden. Klaas en Remi met Lora, Max en ik met Frieda en juffrouw Voss. Vrouw Tobler mocht niet wegens haar positie. Albertus deed niet mede aan deze dartelheid, maar hij heeft geen enkele schampere of misprijzende opmerking gemaakt. Met een genoegelijke tevredenheid zat hij toe te kijken en dronk argeloos cacao....mèt melk en zonder te zondigen. Zoo hebben we tot elf uur feest gevierd.

Waarom zou er geen verstandhouding, geen schoone harmonie tusschen menschen mogelijk zijn? Wat verlangen wij meer van elkaar dan eendrachtig, welwillend samenwerken; een kameraadschappelijken omgang waarin wij elkaar zonder erg of kritiek nemen voor wat we zijn? Wij zijn allen menschen die willen leven; die wilien werken, spelen, blij zijn.

29 November. Pip en Tom hebben mij den geheelen middag geholpen met takken binden. Pip's handjes raakten verkleumd en ik moest ze met sneeuw wrijven en lang vasthouden; maar hij hield zich flink en huilde niet. Daarna heb ik hem met mijn kapmes op een knoest laten hakken tot zijn vingers tintelden. Alle splinters en spaanders zocht hij zorgvuldig bijeen en borg ze in zijn bloese om zijn moeder te verrassen. Ze hield zooveel van houtvuur, zei hij, in 't haardje van de eetkamer. Zoo is Pip. Bracht hij me toch waarachtig den grooten ijsbeer uit zijn plakboek mee; de heele bladzijde er uit gescheurd, alleen omdat ik gezegd had hem zoo mooi te vinden. Heeft hem zelf op mijn deur gehangen. Zeg ik: Pip, waarom wil je me zoo iets moois geven?' en hij kijkt eerst wat verlegen, slaat dan op eens zijn armpjes om mijn hals, kust me en zegt: 'dáárom, omdat ik

van je houd.' Er houdt iemand van mij, er zegt iemand: 'ik houd van je'; een jongetje van zeven jaar houdt van me en dáárom komen mij de tranen in de oogen.

Toen Martha de jongens kwam halen vroeg ze mij voor den avond. En terwijl ik mij verkleedde om mee te gaan bezocht zij met Max de stallen en daarna met Lora de broedmachine. Er waren juist een paar kuikentjes uitgekomen. Martha was even enthousiast als haar jongens. Onderweg zeide ze: Je hebt een mooi leven Odo.' Ik moest lachen over haar naief idialisme dat baseert op eene idylische schijnschoonheid van biggen, kuikens en melk-zoo-van-de-koe. Maar ik wist toch niets anders te antwoorden dan: ja, ik leef mooi.'

Is het niet waar? Ja, ik leef mooi. En ik dacht aan Minka. Door haar is mijn leven nu zoo mooi. Ik voel het telkens duidelijker, zonder mijn liefde zou ook Harmonie worden tot een...idylle, een waan. Alleen mijn liefde maakt mijn blijheid, mijn hoop, mijn levensmacht tot een standvastige werkelijkheid. In Minka vind ik rust: ik kom tot mij zelf, door hààr ontdek ik mijn eigen diepste, heimelijkste verlangens. En door haar heb ik mijn groote, geweldige werkkracht herwonnen. -

Het was een vredige avond, als vroeger wel in 't blauwe zaaltje, vertrouwd en huiselijk. Ik heb weer veel moeten vertellen, de jongens vragen mij uit, en ik moest hen beloven dat ze in 't voorjaar mee mochten spitten, en hooien in den zomer. Met Rudolf heb ik op ouden trant, gemoedelijk maar toch scherp, getwist over 't kommunisme. En Martha heeft fuga's gespeeld en de Waldstein-sonate. Ik was week en gelukkig, overgelukkig om de groote hartelijkheid, de liefheid dezer menschen. En almaar dacht ik aan Minka.

30 November. Een eindeloos golvende, bruisende geluidzee, Beethoven. Hoog opstuwende vloeden van duistere, geweldige kracht, schitterende spring-fonteinen van jubelende blijheid. Aldoor is het bij me, is het in me; niets dan de gedachte aan Minka.

3 December. Voss en Remi hadden de sleedjes getimmerd, Albertus en ik hadden de baan glad gemaakt en verlicht;

zes lampions hingen tusschen de boomen. Een genoegelijk, een opgewekt winterfeest van tevreden, harmonieuse menschen.

8 December. There was a child went forth....

Overdag het rustige buitenwerk, in den vlokkenden sneeuw, in de bleeke zon, onder de witte pluimen der sparren. En 's avonds de rustige uren, volkomen vervuld van arbeid en studie. Ik heb niets te schrijven, mijn dagen gaan effen, gelijkmatig, als de nevel die over het meer heen trekt. Ik voel niets dan die eene vreugde dat ik leef en lief heb.

Uit een brief van 16 December. Met welk recht zou ik verlangen dat kommunisten niet liegen, niet kwaadspreken, niet twisten? Laat ik blij zijn dat we 't hier over 't algemeen minder doen dan in ‘de wereld’. En als we niet zoo bij elkaar hokten, niet nog maar zoo'n klein, gesloten groepje waren, zouden wij hier zeer zeker edeler leven.

Overigens zijn tooneelen zooals ik gisteren op de vergadering bijwoonde wel voor een oogenblikje ontmoedigend. Een van de jongens van Tobler had eieren gestolen uit de leghokken, niet eens, maar herhaaldelijk. Lora, die hem al een paar malen betrapt had sprak er eerst over met Tobler zelf. Die speelde hevig op, vloekte er niets van te weten en riep zijn vrouw er bij. Vrouw Tobler tierde en vloekte nog erger en schold haar zoon, die volgens haar beweerde de eieren te hebben gekregen, de huid vol. Maar zij ranselde hem slechts matig. En uit haar giftige uitvallen over de onrechtvaardige verdeeling in de kolonie, haar smalende verwijten dat ze naar verhouding van haar groot gezin altijd te weinig kreeg, kon Lora duidelijk merken dat zij zelf den jongen op den diefstal uitzond. Toen Lora gisteren weer eieren vermiste bracht zij 't geval 's avonds op de vergadering ter sprake. Er ontstond een verward geding waarbij de diefstal zelf al gauw op den achtergrond geraakte. Klaas trok onmiddellijk partij voor zijn vroegere boerin. Hij verdedigde haar door Lora, en meteen ook Max, eens ongemakkelijk de waarheid te zeggen over hun luiheid, ongeschiktheid voor 't werk en zucht tot afzondering. De opmerkingen omtrent de laatste twee punten kon ook ik in mijn zak steken. En Remi

kreeg in 't voorbijgaan een toespeling te slikken op sommige menschen die perziken zoo snoeien dat ze in geen vier jaar meer dragen.

Tobler zat wat achteraf, somber, beschaamd. Hij zeide niets, en niemand vroeg hem iets. Alleen toen Voss zei dat hij toch van den diefstal had moeten merken stond hij op, kwam wat nader en zwoer met bevende stem dat hij bij den almachtigen, levenden God geen dief was en van niets wist.

Daarna vrouw Tobler's verdediging: Voss, met zijn vroome smoelwerk en zijn braverigheid - allemaal likkerij van meneer Olthoff hoor - moest liever op zijn eigen kind letten, die bleekscheet met der valsche oogen, voordat hij eerlijke menschen verdacht maakte. En Frieda? Die moest noodig van stelen spreken! Was ooit 's zaterdagavonds haar huishoudboekje behoorlijk uitgekomen? Te veel hé, jawel, te veel, en de volgende week 't dubbele te weinig! En of ze soms niet een erkende slons was? Als zij, vrouw Tobler niet zoo nu en dan eens op 't huis kwam kijken en met haar vinger 't duim dikke stof van de vensterbank streek zoodat Frieda zich schaamde, dan kon je er donder op zeggen dat er nooit niks geveegd of geboend wier...

'Hou jij je eigen vensterbanken schoon, als je de kippenstrond er ten minste nog af kunt krijgen' schreeuwde Frieda.

Over mij zou zij maar niets zeggen, maar wat moest je denken van een kommunist die alle zondagen ging eten bij de rijkste lui uit den omtrek. Die menschen, van 't kasteel, zou ze maar zeggen, hadden toch ook hun geld niet met eerlijken arbeid verdiend. En dat Lora zelf zoo'n rijke kakmadam was die hier armoedje kwam spelen en de werkvrouw uithangen, die in de week met een flodderrok en een vuil gezicht bij de jongens stond boomen te rooien - boòmen rooien zeg ik, bij de jongens, nòu - en Zondags rondliep als een gravin, met kanten kragen en gouden kettings om haar hals; dat zou ze haar niet verwijten omdat de Heeregod haar geschapen had en 't beste wist wat-ie deed; maar ze wou 't alleen maar eens even zeggen; 't kwam je soms te hoog en dan moest 't er uit. Daarna begon ze te razen en toen te huilen. jammerde over haar eerlijken naam en vroeg ten laatste of wij dan soms zulke heilige boontjes waren en wat of we dachten dat een

arm mensch dàn doen moest als-ie niet genoeg kreeg. Maar ze wist van niets, de jongen had 't zelf gedaan...

‘Laten ze toch zooveel eieren eten als ze willen,’ zei Remi ‘dan hebben wij wat minder van dat giftige tuig. Ik zeg jelui; eieren en vleesch, gecondenseerde urine, vruchten, gecondenseerde zonneschijn, zuivere energie.’

En na dezen kwinkslag huppelde hij heen om zijn opkomende ontstemming te verbergen. (Remi huppelt altijd eenigszins uit een overmaat van gezondheid en levenslust).

‘Nu nu,’ vond Albertus ‘dat was de zaak hier niet.’ Hij was ook tegen eieren eten, maar hier gold 't de rechtvaardigheid.

De discussie begon opnieuw, Albertus en Olthoff wilden niet aan vrouw Tobler's schuld gelooven en zij vonden Lora die volhield liefdeloos.

‘Stik jelui allemaal,’ zei toen Lora en liep weg. Max haar achterna. Even later hoorden we hen buiten sleeën.

‘Nou zie je 't es’ zei vrouw Tobler.

Het eind was dat Olthoff een preekje hield over de naastenliefde die door dit voorval niet mocht worden geschokt, en dat vrouw Tobler in 't vervolg wekelijks twaalf eieren meer zal krijgen....

Ik denk dikwijls aan dezen zomer, Arthur. Jammer dat je in de kerstvacantie niet komt, ik zou veel met je willen praten over mijn werk. Ik heb behoefte aan een scherpe en zaakkundige kritiek. En eerlijk gezegd, nog meer aan wat waardeering. Bijna iederen avond werk ik een uur of wat en ben dan produktiever dan vroeger in een heelen dag. Het vertoog schiet goed op; het is een wonderlijk genot zoo te werken, systematiesch elk geval beschrijvend, analyseerend en dan aan 't eind weer alle bijzonderheden samen vattend, begrijpend in eène spekulatie, eène theorie. Maar hoe meer ik en mij in verdiep, hoe ingewikkelder de kwestie wordt; ik heb nog veel meer noodig dan je me zondt. (Volgt een opgaaf van verlangde werken over stereochemie en kristallografie).

Kun je je Eckhart een tijdje missen? Ik ben in een stemming hem te begrijpen, een stille zwijgende stemming, waarin ik ‘Gott lasse walten.’ Vale, ik ben gelukkig, in Harmonie.’

21 December. De heele familie, kleine Bente in de sportkar inkluis, kwam van middag op de kolonie. Om een kerstboom te koopen. De jongens hebben hem zelf met mijn spanzaag ‘geplukt’ zei Bente. En daarna gingen zij naar Voss om een kruishout te bestellen waarin hij staan kon. Ondertusschen leidde ik Rudolf en Martha rond. Rudolf was aller-beminnelijkst, vol waardeerende welwillendheid, een belangstellende Zijne Hoogheid. Met Remi sprak hij over drainage systemen, luisterde met vriendelijken aandacht naar diens opsnijerijen over de bewatering in weet ik waar, om hem dan met een luk-rake phantasie te overtroeven zonder zijn ironie te laten merken. Een kundig man toch wel, zei Remi later. Met Tobler sprak hij over kaas en honing en vrouw Tobler maakte hij hoogst zenuwachtig door haar krot binnen te treden. Hij had gehoord dat zij zoo'n mooien kachel had. Nou, die mocht hij zien, 't was maar een gewone ouderwetsche kachel, meneer de baron moest er zich niets van voorstellen maar als hij dan wou en niet op den rommel lette...juist toevallig...

‘O niets, niets, ik heb zelf kinderen’ zei Rudolf.

Ze durfde meneer de baron heusch geen kommetje te presenteeren al stond de koffie net op tafel. Maar Rudolf vond dat niets zoo goed deed als een bakje leut in den namiddag, en hij dronk den feest-kop dien vrouw Tobler hem daarop boordevol schonk, gelaten uit, met de drijvende korrels en 't dikke bezinksel er bij.

Bij den exodus stonden Tobler, Klaas en Voss met hun hoeden in de hand te buigen en ook Remi groette met meer respect dan gewoonlijk. Rudolf, met de hand in 't vest, en door dit gebaar den toeschouwer haast dwingend op zijn ridderlintje te letten, creeërde een type dat het midden hield tusschen een philantropieschen industrieel en een serenissimus in politiek. Hij heeft grooten indruk gemaakt. Van avond was hij onuitputtelijk in schimpscheuten op de vrije, onafhankelijke geesten te Harmonie, die zich door den eerst-besten poen lieten imponeeren, alsof ze in 't geheel niet de pionieren van 't nieuw geslacht waren.

Toen ik met Albertus den kerstboom naar Casa Bianca gesleed had en wij het hek alweer uit waren zag Martha ons.

Wij moesten binnen komen en punsch-bowl drinken. Ik had 't koud en dronk voor Albertus tegelijk. Albertus was eerst verlegen, maar met welk een takt, met welk een fijne, gracievolle innemendheid wist zij hem op zijn gemak te zetten! Zij kreeg hem zelfs aan den praat. Ik was even bij Rudolf geweest en toen ik weer in de huiskamer terugkwam vond ik Albertus en Martha in vertrouwelijk gesprek. Zijn gezicht had een geheel andere uitdrukking als gewoonlijk, zooveel zachter, kinderlijker. Welk een heerlijke vrouw; alles maakt zij beter en milder door haar eigen warme lieflijkheid. Albertus sprak over zijn vroeger leven; hoe hij zich altijd alleen had gevoeld midden in een wereld van slechtheid en zonde; eèn verdriet kende hij maar: de zonde der wereld, en eèn troost; het geloof. Alles was ijdel en zondig, ook zijn eigen bestaan als klerk...

Eenvoudig, zonder aanstellerij sprak hij en voor 't eerst was hij mij sympathiek. Maar mijn terugkomst scheen hem te verwarren, 't was of hij schuwer werd, voorzichtiger, onoprecht. Hij was bang voor mij, bang voor mijn spot, voor mijn onbegrip en minachting. Dat voelde ik en 't deed mij pijn. En toen ook Rudolf binnentrad brak hij plotseling af, verschrikt en hulpeloos. ‘Houdt je van muziek?’ vroeg Martha zonder eenige verwondering te toonen en toen hij verlegen knikte ging zij onmiddellijk aan den vleugel zitten en zong: ‘dies ist der Tag des Herrn.’

Onder het naar huis gaan was Albertus nadenkend. Dicht bij het koloniegebouw zei hij: Odo, ik heb verkeerd over hen gedacht, omdat ze zoo rijk zijn...en over jou heb ik ook verkeerd gedacht...wil je 't me vergeven?

Wat moet je zoo'n kwezel doen! Ik heb altijd een wijze dronk gehad en 't viel mij op eens in: goedig, hartelijk, joviaal zijn. En ik zei: Hoor eens Albertus, word niet sentimenteel om zoo'n kleinigheidje. Ze zijn rijk en wereldsch, ze aanbidden den Mammon en 't is alles ijdelheid der ijdelheden; maar 't zijn bèste menschen, en jij ook, jij bent ook een beste kerel, en ik ook, en dat zeg ik nou niet alleen omdat ik punsch heb moeten drinken voor twee, ik meen 't waarachtig...

We stonden in 't portaal, hij keek mij weifelend aan...

‘Albertus, 't is moeilijk elkaar een beetje te begrijpen...’

Ik weet niet wat ik verder had willen zeggen. Hij zuchtte diep en zwaar, overdreven bedroefd, en ging zwijgend zijn trap op.

Kerstavond. O dit blijde, stralende feest van klare kinderstemmetjes en honderd heldere lichtjes! En Minka was bij me, naast me. Zij heeft gelachen als ik sprak en haar oogen hebben geglansd in de mijne; haar argelooze alwetende oogen; haar onschuldige, zegevierende oogen! Hoe klein leek mij alle twijfel, hoe kortzichtig alle wijsheid. De schoonheid leeft; het heele leven is in wezen zoo wonderbaar schoon als het schijnt uit Minka's kinderoogen. De verschijning der schoonheid is het wezen der wereld.

28 December. Op weg naar Casa Bianca kwam ik haar al tegen. Zij stak mij haar hand toe als altijd. Ik bukte mij plotseling, willoos, en kuste haar vingertoppen. Zij keek mij verwonderd aan, alsof zij deze banale beleefdheidsvorm niet van mij verwacht had, maar zeide niets. En toen liet zij mij zien, - zij had 't uitgeknipt - een recensie over mijn sonnetten. Zij kwam expres om haar mij te brengen. Ik moest lachen om haar naieve vreugde.

‘Ben jij dan niet blij met zulk een kritiek?’ vroeg ze en zag mij aan net als Martha soms, met diezelfde ontroerende bevreemding.

‘Minka, Minka...je bent zoo lief voor me.’

Ik was geheel verward, ik heb een paar minuten als bedwelmd naast haar geloopen, daarna zei ik iets over recensenten. Over de waardeloosheid van hun oordeel. Wat ik eigenlijk niet geheel en al meende want ik wàs zelf blij met die recensie, voel ik nu achteraf.

Ik houd het zoo niet meer uit, er moet een eind komen aan mijn onzekerheid.

Nieuwjaarsmorgen. Ik ben onrustig, gejaagd van twijfel en wonderlijke verwachtingen. Het is onhoudbaar. Waarom zeg ik 't haar niet, wat zij al weten moet. Gisteren, toen zij tegen mij aanleunde en over mijn schouder heen in 't nieuwe plakboek keek dat ik voor Pip gemaakt heb; toen haar warme adem langs mijn wang streek en haar geurende haren over

mijn hand stroomden, toen had ik het moeten zeggen. Wat weerhoudt mij? O die angst dat ik iets zal verbreken. Maar ik heb geen rust meer. Ik kan niet werken; ik wil bij haar zijn. En wanneer ik bij haar ben, midden in de verrukking haar te zien en te hooren, overvalt mij op eens een beklemming, een angst: het zal niet blijven, het zal niet blijven. En ik moet weg om mijn verwarring niet te laten merken.

10 Januari. Ditzelfde blauw-doorwaasde woud; en weer weenen de boomen, millioenen tranen vallen en vallen, onophoudelijk. Hetzelfde bedwelmende geruisel, een stil, weemoedig weenen. Maar om wat? niet om vreugd, niet om leed. En de vogels zingen weer even zonderling. Is het een week geleden? We stonden te luisteren onder de groote beuk en Minka zei: ‘ze verwachten de lente, nu al.’ De boomen zijn nog kaal, de knoppen zwellen nog niet, en waar de zon niet komt ligt de sneeuw nog dik en hard. En toch, als ik nu weenen kon zou het zijn van verwachting...van vreugde.

Ik was deze dagen versufd, leeg; ik heb niet geleefd en eerst nu werd ik wakker uit dezen droom van weemoed. Ik heb het al dien tijd geweten, ieder oogenblik gonsde het in mij: ‘zij heeft me niet lief’ en toch is 't mij alsof die gedachte mij eerst nu, terwijl ik het neerschrijf, klaar bewust wordt. Zij heeft me niet lief. En ik schreeuw niet van pijn. Zij heeft mij niet lief; en ik voel de verre verwachting eener nieuwe lente.

Hoe is 't gebeurd? Kort nadat we onder den boom stonden heb ik het haar gevraagd: Minka, houdt je van me? Ze heeft niet geantwoord; ze weende en ik heb haar zwijgend tot aan Casa Bianca gebracht, en daar eerst zei ze: ‘ik kan 't niet helpen.’ Ook toen heb ik niet geschreeuwd. Ik weet niet meer wat ik gevoeld heb; ik geloof niets, niets dan absolute leegheid. Ik heb nog gezegd: ‘Huil toch niet Minka,’ een paar malen, en toen zij de poort binnenging heb ik nog meer willen zeggen, want ik trad haar in den weg. Zij hield mijn hand vast en zoo stonden we even tegenover elkaar. Toen herhaalde zij: ‘ik kan 't niet helpen Odo.’ Iets anders heeft ze niet gezegd; toen ik vroeg of nu toch alles blijven mocht als 't vroeger was knikte zij.

Zoo is het gebeurd. Dat ik dit herdenken kan en neerschrijven alsof het een episode uit een roman is en mij niets aangaat! Maar al de dagen die volgden waren zoo vreemd. Dien avond, toen ik thuis kwam ging ik direkt naar Lora; tot half een heb ik bij haar gezeten; het was gewoon, als altijd, noch zij noch Max hebben iets aan mij kunnen merken. En den dag daarop, de heele volgende week heb ik mijn werk gedaan, en niemand, niemand heeft iets kunnen merken. Alleen weet ik niet hoe de tijd voorbijging, het is of ik geslapen heb en gedroomd van een vage, onbegrijpelijke wanhoop. Nu ben ik wakker, ik zie dat de wereld er nog is, dat ik zelf er nog ben en er scheurt een felle pijn door mij heen, het besef dat zij mij niet lief heeft. Leeg, leeg....De vogels fluiten zoo vreemd, korte, verwonderde geluiden, en dan weer onheimelijk angstig, verlangend. Ik verwonder mij ook, om die leegheid, mijn angst en mijn verre verwachting.

12 Januari. Zij is bij mij geweest, van morgen. Uit eigen beweging gekomen, quasi met een boodschap van Martha. Zij wilde mij iets zeggen maar heeft het niet gekund. Als gewoonlijk hebben wij gewandeld en gesproken. Ook over Whalt Whitman dien ik haar op kerstavond gaf. Wat ik er in had aangeschrapt vond zij het mooiste: ‘There was a child....’Waarom sprak zij over dit vers? Omdat ze zoo alleen kon uiten wat ze niet direkt durfde zeggen? dat er tusschen ons niets is gebroken, dat onze verhouding een vaste vriendschap is gebleven? Ik zal haar kunnen zien, haar bij mij hebben als vroeger; zij vertrouwt me en is niet bang dat ik zwak zal zijn. Ja, dit had ze willen zeggen; ik kan weer als een blij kind leven iederen dag op nieuw in het geluk dezer liefde, en zij lijdt niet om mijnentwil.

‘Is het zoo goed Odo?’ vroeg ze toen ze mijn hand drukte bij 't heengaan. Ze weifelde nog en er beefde droefheid en twijfel en medelijden in haar stem. O Minka, die zoete blijheid die over je gezicht lachte toen ik kon zeggen: 't is alles goed, alles alles, ik dank je zoo, ik beloof je dat ik sterk zal zijn. Dat heb ik gezegd. En gevoeld: een ongekende ontroering, een diepe dankbare vreugde, een onzeggelijk geluk dat ik haar liefheb.

13 Januari. Zij kwam met Pìp: ‘Martha vraagt of je komt eten.’ En mijn kereltje zei: Wat ben je lang weggebleven, en nu juist dat Minka er is.

En zij zelf vroeg mij of ik nu weer geregeld komen wou op Casa Bianca de dagen dat ze er nog was. Zij heeft gelijk, Martha moet niets merken.

Maar waarom wil zij dat Martha niets merken zal?

Ik wil niet denken, niet twijfelen. Stil zijn en gelukkig in mijn liefde.

16 Januari. Ik kwam in de bakkerij. Albertus was er alleen, stond voor den oven naar het brood te kijken. Ik maakte een praatje met hem: vroeg hoeveel zout en hoeveel gist hij gebruikte en of er tegenwoordig geen eieren meer in gingen. Nee, dat werd te duur, er waren te weinig eieren en bovendien zei de Boschmensch dat 't toch maar ongezond was. De ‘Boschmensch’! De eerste keer dat ik Albertus hoorde schertsen. Ik maakte een grapje over Remi's gezondheidsleer en Albertus lachte. Ik zag weer een glans in zijn oogen; een verwachting, een aarzelend hunkeren naar iets dat hij nooit heeft gekend. Zoo is hij geen stuursche fanatist meer; alleen maar een droevig droomer, die in eenzaamheid verlangt en hongert...zooals wij allen.

Ik bleef hem helpen de heete brooden uit den oven te schuiven en uit hun vormen te schudden. Onderwijl praatten wij zoo opgewekt als we nooit samen gedaan hadden. Toen wij klaar waren en de dampende rijen op de schragen stonden wilde ik heengaan, maar op eens hield Albertus mij tegen. Groote tranen glinsterden in zijn oogen en zijn lippen beefden, hij keek als een hulpeloos dier.

‘Odo, veracht je me?’ vroeg hij.

Ik voelde een week medelijden en had hem iets vriendelijks willen zeggen, hem willen toonen dat ik zijn verdriet begreep. Toen nam hij mijn hand en smeekte: ‘Wil je dan mijn vriend zijn?’

Minachting, walging om zijn slappe sentimentaliteit verhinderde mij nog iets te antwoorden. Hij moet worden vernederd, geslagen, getrapt, dacht ik en schudde hem van mij af. Tegen den oven bleef hij staan snikken. Wie zal een ziel kracht geven die geen kracht heeft? Wij zijn allen eenzaam en kunnen elkaar

niet helpen. Althans dìt had ik hem kunnen zeggen, maar ik bleef zwijgen totdat de deur opensprong en Frieda's jongens en Liesje van Voss naar binnen buitelden. Zij kwamen op het versche brood af. Albertus keerde zich om en liep weg. ‘Hij heeft zich gebrand,’ zei ik tegen de kinderen en gaf hun een gloeienden korst om samen te deelen. Toen ik weer alleen was heb ik op den aanrecht zitten snikken, als Albertus, om mijn verlatenheid, mijn diepe, wanhopige ellende en verlangen.

19 Januari. Ik heb geen kracht het geluk en de gruwelijke ellende dezer dagen neer te schrijven. Nu is zij weg. Zij is gegaan in vertrouwen op mijn sterkte. Zij zal terugkomen, zonder vrees dat ik zwak zal zijn. ‘Kan ik mij heelemaal veilig bij je voelen Odo; zooals deze laatste dagen?’ vroeg ze en toen ik niet antwoordde van ontroering; ‘je moogt immers van mij houden; 't maakt me zoo blij dat ik je helpen kan; maar laat 't nu zoo rustig en mooi blijven.’

Ik heb haar beloofd sterk te zullen zijn, maar ik weet dat ik niet kan.

20 Januari. Een weëe leegte, en o die onophoudelijke, langzaam scheurende pijn! Ik wil vergeten en werken, werken, werken. Waar moet dit heen! Ik versuf, ik verstomp, ik leef in een traag, afmartelend getob; ik weet nauwlijks wat ik doe. En mijn avonden! Ondragelijke machteloosheid; niets, niets te kunnen doen; al maar stil zitten, verslagen, versufd, idioot. Maar ik wil mij niet laten breken; ik zal werken; er is meèr dan geluk, mijn werk is meer dan Minka.

22 Januari. Er is iéts hooger, iets oneindig veel grooter dan geluk! Hoe arm en armzalig is onze ziel in het geluk! Wij zijn gelukkig in onze kinderlijke kleinheid, onze bevangenheid in zelf-genoegzame onbeduidendheid. Hoeveel rijker, hoeveel schooner en waardiger is de smart wanneer wij haar dragen in trotsche gelatenheid.

Ik ben dankbaar om dit verdriet. Ik kan er nu om glimlachen dat ik ongelukkig ben. Een vrouw, een kind nog haast, brengt mij de groote smart die mij mijzelf openbaart. Ja, ik ben een schepper. En wat is een menschenleven van

pijn en onstilbaar verlangen tegenover die enkele uren waarin de nacht van mijn waan scheurt en ik mijzelf erken als een lichtende, goddelijke, zegevierende zon!

26 Januari. O die zoete verwondering, die wilde verrukking, die overweldigende trots! Drie dagen heb ik geleefd als een dronken god. Ik liep door de bergen; waar? hoever? hoelang? Ik zat op de natte rotsen en schreef mijn aanteekeningen tot mijn vingers verkleumden en mijn voeten verstijfden. Ik klom langs de voetpaden omhoog, omhoog, zonder te weten wat ik deed; tot ik op eens ontwaakte en zag dat ik liep over de toppen van ingesneeuwde heesters en dennen en mijn stok bij 't peilen in de sneeuw geen grond meer haalde. Of ik vond mijzelf in een leege hut - een nacht heb ik er geslapen onder wat stroo en aarde - in een herberg in het dal, in een grot boven de helling van een afgrond.

Overal waren mijn gedachten rondom mij: Ik zág ze, van verre of dicht bij, in de lucht, de wolken, op de bergen, diep in de kloven. Mijn helden, mijn goden, mijn groote droomgestalten; als geweldige fata morgana's. Ik zag hun burchten rijzen boven de bewolkte bergkammen; ik hoorde hun lachen weergalmen door het windgebruis der valleien. Ik heb den witten zwerm der Walküren gezien in de stormende vlagen die over de boomen zwiepten; ik heb het huilen der nevelreuzen gehoord die onder mij worstelden in den mist. Over de verre, bruin violette vlakten tuurde ik toen de zon boven de bergen rees en uit duizend schemerhoeken sprongen de lichtgestalten te voorschijn en dwaalden om in wemel-dansende rijen. En ik zag Balder; zijn licht-omgloorde hoofd was als een voorgebergte dat dampt in de morgenzon. Hij lag achter-over, lang uit, met de handen onder 't hoofd te mijmeren en uit zijn mond blies hij slierten dauwigen nevel. Toen wiekte er langzaam een blauwe schaduw door de lucht, overtoog alle bergen en verzwolg allen glans; het dal werd kil en vaal en duister. Een zware wolkendrom kwam aanhollen, een warreling van schimmige reuzen die voortvluchtten...boven den kam verscheen fel-blinkend Thor's geweldige hamer. Er huiverde een kille schrik heinde en ver over de stille wouden. Maar Balder lachte, en lachende keek hij de

vluchtende reuzen na en waar zijn oogen bleven rusten gloorden de grauwe rotsen; scharen licht-gedaanten rijden zich in de warme gouden stralen en zij riepen: Balder lachte, de lente komt.

Ik stond op, ik zag de dampende, zon-begoten vlakte diep beneden mij, en rond de verre toppen joegen paarsch-blauwe wolken. Een vuurvlinder fladderde voor mij uit over de blinkende, ijzige sneeuw.

27 Januari. Een wonderbaar spel van gedachten, een chaos van vizioenen. En toch ben ik geheel passief. Stil, onbewegelijk zelf, omvat ik een woelende oneindigheid in mij, een wereld die wordt en vergaat.

Wij denken nog niet; wij zijn droomende kinderen. Droomen van ons verleden bezielen ons, leven in ons als onze gedachten. Onze diepste waarheden, onze hoogste wijsheid, zij zijn het na-leven van een vergeten of vergeten-gewaanden kinderdroom in onzen slapenden geest. Wij zijn bezield en bezeten door duizend goden en demonen waaraan de verloren geslachten geloofden; en wat zij ons influisteren noemen wij onze eigen gedachten. Maar wie kan in waarheid zeggen: ik denk wat ìk denk? Wie is een ìk, een zich-zelf-scheppende, een overwinnaar van zijn verleden? Wij zijn nog kinderen, wij denken niet, wij worden gedacht; een wereld die wij nog niet beheerschen denkt zich in onzen nog passieven geest.

Maar wanneer ik ontwaak, eén moment, weet ik diezelfde wereld als mìjn schepping; dan dénk ik, dan denk ík.

28 Januari. Zes maanden bijna heb ik er niet aan gewerkt, is het niet in mijn gedachte geweest. Een toeval, mijn verblijf te Casa Bianca, brak den voortgang. En nu, nu voel ik duidelijk, onloochenbaar, dat die voortgang toen onmogelijk zou zijn geweest. Hoe krachteloos, hoe zonder eenige glorie van goddelijkheid zouden mijn gestalten geworden zijn wanneer ik deze heerlijke smart niet gekend had. Wat wist ik toen van smart, van verlangen! Heb ik voòr dien ooit pijn, ooit hartstocht gevoeld? Leeg en erbarmelijk arm was mijn ziel; en hoe kinderlijk waren mijn gedachten, hoe zwak en onbeholpen mijn werk.

Heilige nacht der smart, ik roep al uw gruwelijke geheimen over mij; om uw zwarte poelen van vertwijfeling wil ik dwalen, als een verbannen engel, een grimmige, wrokkende satan. Heilige smart, ik wil gaan onder uw klare, louterende lichten, stil en geduldig, een rustig zoeker, een blijde ziener van komende schoonheid.

Welk een begrip, welk een matelooze diepte van begrip: De smart de oorsprong der schepping!

20 Januari. Het is voorbij. Ik wist dat de reaktie komen zou, als altijd. En toch valt 't mij altijd even zwaar te dragen. Mijn hoofd is leeg, mijn gedachten dwalen, verward...Ik werd weer mensch en ik draag het niet. Werken wil ik, scheppen, rusteloos. Ik wil werken, en vergeten dat ik mensch ben en lijd en aan mijn verlangen te gronde ga.

Ik heb de verzen herlezen die ik dezer dagen schreef; de geheele akte. Zij zijn mij vreemd. Is dit mijn werk? heb ik dit geschreven? in een dronkenheid? Is het goed? is het slecht? Verwonderd zit ik er in te turen, ik kan niet denken, mijn hoofd is leeg...

Ik heb herlezen wat ik voorgisteren nog zette in dit dagboek. Woorden, woorden die mij vreemd zijn. Was ik verlicht? god-begenadigd? Ik weet niets meer; ik kan niet denken.

Ik heb getracht mijn vertoog te hervatten. Ik zat er voor te suffen, een paar uur lang; ik weet ternauwernood wat atoomverschuiving is,...wat ik bedoel begrijp ik niet, mijn eigen teekeningen kan ik niet ontwarren..Zoo zat ik, idioot. O die knagende, woelende, wroetende pijn om Minka.

Toen kwam Max mij halen voor een soupéetje. Ze hadden Frankforter worstjes en Edammer kaas. Ik herinner mij dat ik bij hen gewoon was en hartelijk heb gelachen om allerlei. Ik sprak gewoon, als een normaal mensch, ik kon wèl denken. En nu ook, wat ik nu schreef is toch systematisch, ordelijk, doordacht....

1 Februari. Arthur moet komen, ik heb hem geschreven. Ik voel mij laf en zwak; ik schaam mij dat ik hem dwing te komen.

2 Februari. Het blijft zoo. Alles benauwt me, alles hin-

dert me onzeggelijk. Ik walg van mijn leven; ik huiver en griezel voor een oneindige leegheid, een absurde doelloosheid. Ik zal krankzinnig worden als dit aanhoudt, als Arthur mij niet helpt. Ik wil werken, werken; met hem, alleen durf ik niet.

3 Februari. Voor 't eerst sedert Minka is heengegaan ben ik weer te Casa Bianca geweest. Hoe heb ik mij kunnen beheerschen? Ik moest Martha's oogen ontwijken, ik voelde dat ik haar medelijden niet zou kunnen dragen. Ik ben week en zwak en vol wrok en woede om mijn eigen lafheid.

6 Februari. Drie dagen zijn wij bezig te dorschen. Het was hoog tijd, maar 't weer was altijd zoo gunstig voor 't rooien en 't andere werk buiten. Nu regent het, en met alle man dorschen wij den geheelen dag. Rijk is de oogst niet geweest, wij zullen gauw genoeg klaar zijn. Over de erwten hebben wij ternauwernood een middag gedaan. En de tarwe! We hebben ten minste stroo voor 't vee en misschien brood voor de menschen. Maar als boekhouder en administrator is Albertus nog altijd even overbodig. Klaas insinueert dat de aren zoo dun zijn door Remi's kunstmest, Remi zegt dat er te laat gezaaid is; Olthoff meent dat de Heer onuitsprekelijk groot is en 't volgend jaar wonderen zal verrichten voor de Harmonisten.

Max en ik moesten het dorschen eerst leeren en wij kregen les van Klaas op wat stroo en uitgeslagen doppen. En ook Remi, ofschoon van te voren al door ons ‘de groote dorscher van Canada’ gedoopt, werd nadat hij een paar slagen gedaan had door Tobler opnieuw ter school gezonden. Er wordt in Canada ook zoo geheel anders gedorscht. En hij moest met ons meedoen. Onder hevig verzet; want wij sloegen op ons proef-vloertje meer pasgeboren muizen stuk dan erwten. Maar nu kunnen wij het behoorlijk en ook Remi heeft zich aan den dwazen europeeschen takt gewend, dunkt me. In twee groepen van drie werken wij, soms gelijk op, maar meestal afwisselend. Telkens wanneer een aantal schoven is uitgeklopt wordt er gewand door de eene ploeg terwijl de andere het kaf aanveegt, de korrels in de zakken schept en middelerwijl onder dit lichter werk uitrust.

Er is een wondere bekoring in 't luisteren naar de forsche

rythmiek onzer slagen. Rusteloos, rusteloos, omhoog, omlaag; en geen sekonde hapert het, met ons drieën zijn wij als tandraderen van een enkele machine die nauwkeurig in elkaar grijpen. Zoo wordt de arbeid licht, en alleen bij 't uitscheiden en de avond-uren daarna voel ik mij gebroken, geradbraakt.

Kon ik toch altijd zooals nu, terwijl ik met gloeiende, trillende vingers en kloppende polsen zit te schrijven, de heerlijkheid van den arbeid gevoelen! O, het is een illuzie, ik weet het, dat ik nu beter, edeler en menschwaardiger leef dan de geleerde bourgeois in de steden; het is een waan dat het wijzer ware hier in 't zweet mijns aanschijns te werken als ‘nedrig landman’ dan ginds als ‘verwaten philosoof’. Wat wij hier doen is onbeduidend, zinloos, als 't werk van welken kultuurmensch ook. Maar in ons leeft iets, iets althans van een dieper begrip. Ik voorvoel het, neen, het is voor mij een klare niet-te-ontkennen waarheid, dat wij alleen levend in eenvoud en argeloosheid, door zwaren arbeid op den grond dien wij liefhebben ons brood met eigen hand scheppend, een echte, waarlijk groote kultuur kunnen bereiken. Welk een banale leugen is het dat groothandel en industrie ‘hefboomen’ zijn der kultuur. In dézen tijd. En ook in toekomst zullen zij het niet zijn. Ik misken het verleden niet, ik verwerp en veroordeel niets dat geweest is. Het verleden was groot, en ook het heden is groot in zijn walgelijkheid. Maar alleen de toekomst zal groot zijn in schoonheid, alleen de toekomst zal een kultuur voortbrengen. Een kultuur die de negatie is van 't bestaande; onze steden verwoest en verlaten, verloochend onze moderne beschaving die berust op den handel in overtolligheden, op mode-industrie, productie van 't leelijke en provocatie van smakeloosheid. Onze duizend-en-een zinlooze ambten en beroepen vergeten; onze waan-wetenschappen, burgerlijke en proletarische, vergeten; onze kunsten, onze tingel-tangel-kunsten, vergeten. Maar een kultuur die tevens is affirmatie van den vrijen, menschelijken geest. Wij zullen leven in blijden eenvoud te midden van de dan rijke en overvloedig schenkende natuur. Wij zullen kameraden zijn, samen werken en leven, en toch ieder individu eèn mensch, een gehéel mensch.

Maar zijn wij hier te Harmonie pionieren van die toekomst? de wegbereiders van het schoone, harmonieuse leven? Neen,

wij allen die hier wonen, nog zijn wij wat wij vroeger waren: stomme boeren, bigotte kristenen, dwaze dweepers, dekadente tijdgeestjes. Heeft eèn van ons zijn beschaving overwonnen? En wij, met ons ridikuul en hopeloos geploeter op een landgoed dat ternauwernood voor een boer met twee zoons en een knecht voldoende zou kunnen opbrengen, wij zullen ook niet het voorbeeld geven aan sterkere geesten na ons.

Ik zie den tijd komen dat wij om ons er nog boven op te houden een pension oprichten voor moderne, in hun zenuwen geschokte Über-en Unter-menschen, of een sandalen-fabriekje, of een stokerij van een delicieus likeurtje uit berkensap, amandelolie, gebrande geitenmest en aniline. Of misschien vindt Olthoff eens betere elementen dan wij zijn en brengt hij het tot profeet-regent over een klein, afgesloten theokratisch staatje, een miniatuur Koninkrijk-Gods-op-aarde.

Wat dan, wat dan! Ik zie te ver, wat ik droom is verder dan 't kollektivisme der sociaal-demokratie, verder dan 't anarchisme; mijn droom zoekt ver heen over alle idealen die thans worden gedacht. Maar hier, in en door dit op zich zelf belachelijke gedoe, heb ik voor het eerst den grooten, majestueusen adel van den arbeid begrepen. Ik weet nu dat de arbeid, de eenig produktieve, de zweetende, hijgende arbeid om het brood, onze eenigste zegen is en onze eenigste behoefte.

Zoo is het, zoo zal het zijn wanneer onze ondergang voltooid is, wanneer wij onze beschaving hebben overwonnen.

Wat schrijf ik! Woorden, woorden waardoor ik mij zelf een troost wil opdringen! Alles breekt; ik heb geen hoop; ik weet niets, ik zie niets, ik begrijp niets, ik doe niets. Een gebroken, verscheurde ziel ben ik die te gronde gaat in haar blinde machteloosheid.

8 Februari. Rudolf schold mij een physiokraat, een fin-de-siècle physiokraat. Maar ik heb mij verdedigd; al wat ik voor twee dagen hier schreef en verwierp, heb ik verdedigd als het hoogste wat ik bij machte ben te denken. Toekomst-droomen van een poeët' zegt Rudolf. Wanneer hij mij poeët noemt meent hij 'zot, kinderlijke phantast, enz.' Maar er is meer waarheid in de toekomstdroomen van een armen phantast

dan in de leugenachtig arrogante wetenschappen van een kultuurmensch. Martha begrijpt mij; ik zag het in haar oogen; in haar oogen zie ik alles wat zij denkt en niet waagt te zeggen. Zij is schuw, lijkt het mij soms, zich uittespreken. Doet Rudolf's sarkasme haar pijn? Hoe wonderlijk, en ik heb hem juist des te liever hoemeer hij ontkent en vernietigt. Een scherp en geestig vernuft; hij weet meer dan hij zegt, hij denkt dieper dan hij zelf wil erkennen; en hij is ongelukkiger dan eén mensch, en zelfs Martha, vermoedt.

9 Februari, Morgen komt Arthur; zal hij mij helpen? Alleen reeds door zijn nabijheid. Ik wil iemand bij me hebben van wien ik houd; het zal mij rustiger maken. En wij zullen samen werken; hij zal met mij spreken, veel vragen, en mij dwingen te werken. Maar hoe zou iemand iets van mijn ellende van mij nemen?

Ik heb Minka willen schrijven; na een paar zinnen heb ik den brief verscheurd. Toen heb ik willen lezen; ik kon niet. Ik heb willen schrijven, gewoon maar kopieeren, en mijn handen beefden zóo dat ik niet kon. Gehuild heb ik van ellende, van weeë leegheid, van schrijnende pijn en wanhoop. Mijn god, wie ben ik dat ik mij verneder tot zulk een liefde, tot een romanliefde uit-de-verte; als een zuster, als broer en zuster. Maar dàt heeft zij niet gezegd. Minka, Minka, ik ben zoo klein en menschelijk; hoe zal ik je ooit groot en goddelijk liefhebben!

Lora kwam mij de Commedia terugbrengen en toen zij weer weg was heb ik gelezen. Ik ben rustiger geworden. Lang nog heb ik stilgezeten en gedacht over Minka.

'O isplendor di viva luce eterna...'

III

In twee brieven had Odo op mijn komst aangedrongen; ik bezit ze niet meer. Zij waren, als al zijn brieven, breed-verhalend, soms fijn-gedetailleerd, kleine novellen haast. Hij wist dat ik belang stelde in 't leven der kolonie en schreef mij daarom tal van bijzonderheden. En altijd in den zelfden luchtig ironischen trant. Maar in deze beide laatsten voelde ik

meer dan ooit vroeger een grondstemming van weemoed en verdriet; ik voelde dat hij mij noodig had. Hij klaagde er in over het gemis aan gezelligheid, aan huiselijkheid, dat hij hoe langer hoe meer begon te gevoelen. Het ontstemde hem wanneer hij doodmoe en dikwijls verkleumd van 't werk komend zijn kamer koud en slordig vond, zijn kachel dan zelf moest uithalen en aanleggen, zijn bed zelf opmaken, zijn vloer zelf, aanvegen. Niemand zorgde voor hem, bij gratie stopte Lora zijn sokken. Het huis was slecht onderhouden; vuil en altijd rommelig, de vertrekken waren kaal en uiterst armoedig; nergens iets moois, nergens iets gezelligs maar. Dan was er altijd rumoer, vooral van Frieda's kinderen, de vieze rakkers, die ravotten op de portalen en schreeuwend langs de trapleuningen gleden juist wanneer hij rust verlangde. Kon hij iets tegen Frieda zeggen? de sloof; hoe kon zij, alleen, dit veel te groote en bewerkelijke huis schoon houden waar den heelen dag een ieder met zijn bemodderde voeten en druipende kleeren in liep? En dan de onsmakelijke wijze waarop het eten werd toebereid, en erger nog, de smakeloosheid waarmee het werd opgediend! Ja, daarvoor behoorde Lora te zorgen. Hij vloekte haar wel eens uit, zei dat ze zich bij dit en dat moest schamen. Maar als 't op vloeken aankwam kon Lora 't desnoods beter dan Odo zelf en van zijn standjes trok ze zich niets aan.

De mannen moesten zelf maar eens koken en vaatwasschen! En gaf Odo soms het noodige zilver, en het fijne porcelein, en bloemen? Dan zou ze eens behoorlijk tafeldekken en serveeren. En als ze asperges kregen inplaats van die eeuwige erwten en boonen dan zou ze lekker koken ook...

Toen ik een paar dagen te Harmonie vertoefd had en het kolonie-leven niet meer nieuw voor mij was werd ik zoo zeer door de lugubere, haast stuitende leelijkheid, de dorre smakeloosheid, de wanordelijke ongezelligheid van het gedwongen samenwonen in de ‘villa’ gehinderd, dat ik meende Odo's zwaarmoedigheid geheel en al aan den invloed dezer omgeving te moeten toeschrijven. Herhaaldelijk heb ik met hem er over gesproken en getracht hem over te halen weer met mij terug te gaan. Maar neen, hij zou blijven, hij kón nu eenmaal

niet leven in een stad en waarom zou hij te Harmonie niet even goed kunnen afstudeeren? Iederen avond haast werkte hij een uurtje en dikwijls, als hij moe was, hield hij overdag wat vroeger op met rooien of wat hij ook deed en ging zitten studeeren; hij zou nog best op den gewonen tijd klaar komen ook. En dan was 't hier toch in ieder geval dragelijker dan ergens anders. 't Was alleen maar dat rommelige, herrieachtige samenhokken van al die heterogene menschen dat hem hinderde en onrustig maakte. Maar dat zou wel weer wennen, hij had 't de eerste maanden bijna niet gemerkt en als nu de winter maar eerst voorbij was, zou 't ook weer veel minder lastig worden. Dan hoefde hij niet te stoken of als hij tegen de moeite opzag uren lang in de kou te zitten of te vluchten naar Lora's behagelijke kamer met zijn grooten vulkachel.

Soms sprak hij met scherpe bitterheid over het leven der Kommunisten; scherper dan hij zich in zijn dagboek er over uitte. En in 't bijzonder hekelde hij de aristo's, Lora, Max en zichzelf. Wat deden zij hier, wat godsterwereld was hun belang voor Harmonie? Daargelaten dat zij geen van drieën overtuigde, oprechte kommunisten waren - wie waren dat wél behalve de profeet en Albertus? - wat déden zij voor de zaak? Had hun prutswerk eenige praktiesche beteekenis? God zegen me, pieknieken konden ze in 't bosch waar ze een paar uur per dag houthakkertje speelden.., met een winkelhaak in hun broek en zoo nu en dan een splinter in hun vereelde werkmanshanden. Pip en Tom namen het ernstiger op wanneer ze eens een middagje mochten meewerkten.

En Tobler, en Klaas, waren die beter dan zij? Geen haar. Ze hadden beestenkrachten, ploegstieren waren ze die ieder konden werken voor tien heeren en dames; maar déden ze 't? Als ze maar even konden, lieten ze 't werk stikken en zaten bij vrouw Tobler koffie te leuten en te vunzen bij den kachel. Trouwens dat deden ze allemaal eigenlijk 't liefst, bij den kachel zitten luieren en zwetsen. Kinderspel was 't werk; Harmonie werd een vakantie-kolonie. Er waren weer vier aanvragen van aspirant-leden; nota bene, ze wilden hun ‘pension’ betalen. Een overwerkte student, een levensmoede juffrouw van gezelschap, een zenuwzieke predikant en een succesloos auteur.

Ze hadden toch zoo'n sympathie voor eenvoud, waarheid en kommunisme! Waar moest 't heen als dergelijke schipbreukelingen der maatschappij werden aangenomen! Bracht Remi met zijn latifundiaal-systemen, toegepast op vijftien bunder bosch- en rotsgrond, de kolonie al niet genoeg in gevaar?...

In vele opzichten was Odo's kritiek juist. Inderdaad was het werk der kolonisten naar quantiteit en qualiteit onvoldoende; beneden dat van arbeiders ‘in de maatschappij’. Harmonie was te klein voor 't aantal bewoners en werd bovendien te on-ekonomische geëxploiteerd. Van daadwerkelijk kommunisme en broederschap geen sprake, de karige produktie werd ‘naar behoefte’ verdeeld, overigens bezat ieder onveranderd wat hij vroeger had gehad. De grond was juridisch nog in 't bezit van Olthoff alleen, en ofschoon hij van deze grootere machtspositie geen misbruik maakte, spreekt 't van zelf dat hij in alle belangrijker kwesties de feitelijke beschikking in handen had; voor de ‘proletariërs’ bleef hij dan ook altijd ‘meneer’, zelfs nadat hij eens geopenbaard had dat deze slaafsche betiteling was afgeschaft.

En toch overdreef Odo; in werkelijkheid was de geest onder de kolonisten beter dan hij of Lora het in hun smalende bitterheid voorstelden. Er wàs een soort verstandhouding, een wederkeerige welwillendheid, een vaag besef van toch-bij-elkaar-tehooren, niettegenstaande alle geharrewar, vitterij en kleinzieligheid. Men werkte dikwijls slordig en vooral ongeregeld, maar meer omdat een sterke, centrale leiding ontbrak dan uit luiheid, Meestal was elk met zijn taak tevreden. Maar, de arbeid was ‘vrij’ en dientengevolge was ieders arbeidstijd in hoofdzaak door zijn ‘lust’ bepaald. Een nog al variabele faktor! - Odo zelf voelde trouwens heel goed dat zijn pessimisme overdreven was en in praktijk was hij dan ook het tegendeel van wat zijn vertwijfelend oordeel zou doen verwachten. Hij was energiek, ijverig en nauwgezet, en werd hij ook al door Olthof en den geheel onberispelijken Voss in ijver, of liever in volharding, overtroffen, zeker deed hij meer dan deze beiden om de anderen aan te wakkeren tot beter of vlugger werk. Ik heb dikwijls opgemerkt hoe

een enkele uitroep van hem, een grapje, den een of ander aan een vergeten plicht herinnerde of belette er stilletjes van door te gaan. Zoo kwamen wij, Odo en ik, op een morgen toen wij naar 't sparrenbosch gingen langs het kippenhok. De beesten liepen er in groote agitatie met lange kakelende halzen rond en vlogen tegen 't rasterwerk op van honger. Even later, terwijl wij al aan onzen boom bezig zijn, komen Lora en Max samen 't bosch uitslenteren. Lora springt in den kuil naast ons en begint te graven. ‘Goeien morgen,’ roept ze ons toe. Maar Odo, in plaats van te antwoorden. kakelt. ‘Tok-tok-tok, tok-tok-tok,’. Lora steekt haar spa in den grond, ‘Jesis nog toe, de kippen!’ wipt den kuil uit en holt weg. ‘Jesis nog toe, de paarden!’ schreeuwt Max, en hij haar achterna.

Een ander maal schold hij en viel heftig uit wanneer iemand iets verzuimde. Maar nooit werd 't hem kwalijk genomen; zijn optreden was zoo weinig aanmatigend dat niemand zich er aan ergerde. En terwijl Olthoff met zijn zoetelijke moralisatie's nooit iets anders bereikte dan dat er onder zijn oogen wat flinker werd aangepakt en achter zijn rug des te meer tijd verbeuzeld, had Odo in den regel het succes dat hij wenschte.

Tobler en Klaas schold hij òf op quasi komieke wijze de huid vol of hij werkte op hun eergevoel: ‘Zeker Klaas, ik zou mijn krachten sparen voor van avond, anders kan de vent niet meer kegelen...’

‘Als ik toch niet meer fut in me lijf had dan jullie met zijn drieën...’kwam Klaas dan, en Odo:

‘Wedden dat je er geen zes meer tegen de grond leit voòr donker?’

‘Pak an, verdomme,’ schreeuwde Klaas, ‘zal 'k je laten zien,’ werkte als een titan en zorgde dat hij zijn weddenschap won.

Odo had den takt met ieder op de voor hem geschikste wijze om te gaan, hij was ook de eenige van wien ieder hield en van wien niemand kwaad sprak.

Ik wil even, omdat 't mij juist te binnen schiet, vertellen hoe hij Klaas zijn onbehoorlijk schransen heeft afgeleerd. Klaas kon geweldig schrokken; wij plachten te zeggen: de helft voor Klaas en de rest voor ons allen. En we kregen

toch al niet veel, tenzij aardappelen. Op een middag toen Klaas bijkans al het spek op zijn bord streek en wij meesmuilend en grinnikend toe zagen hoe hij zijn kool met volle lepels vet overgoot, trad Albertus op hem toe, legde den arm om zijn schouder en zei: ‘Klaas, Klaas, voél je niet hoe slecht je doet?’

Wij barsten in een homerisch gelach uit, Klaas zat een oogenblik verwezen te kijken; maar toen hij merkte dat Odo middelerwijl het spek van zijn bord wegpikte, herstelde hij zich:

‘Dief, godverdommesche dief!’

Hij schudde Albertus van zich af en begon met beide armen om het bord heen geslagen te schransen. ‘Nou jongens’ zei Odo; en wij sprongen op; Max en ik hielden Klaas vast, Lora, Remi, Odo en Frieda pikten, ieder om de beurt de stukjes spek weg. Klaas vloekte, brulde, lachte, 't hielp hem niets; toen wij hem weer loslieten waren er nog slechts een paar zwoertjes voor hem over. Albertus had pruilerig toegekeken; toen wij weer rustig zaten zeide hij met zijn zachtverwijtenden martelaars-blik: ‘dat was oòk niet goed.’ Wij lachten hem uit; hij stond op en ging heen. Maar Klaas is sinds-dien werkelijk bescheidener geworden.

Overdag werkte ik met de kolonisten mee; al wat er zoo te doen viel. Maar meestal moesten wij rooien. De eerste dagen vermoeide het mij bovenmate, daarna vond het een heerlijk werk en ik begreep volkomen dat het Odo telkens en telkens, ook in zijn neerslachtigste buien sterkte en weer moed gaf. Voor Odo was het rooien haast een hartstocht geworden. Hij leefde op onder het werk; zijn houding, in deze dagen dikwijls lusteloos en vermoeid, werd weer krachtig; zijn oogen blonken. Hij vergat soms alles om zich heen en werkte uren lang door zonder zich om iets of iemand te bekommeren. Met een trotsch en gelukkig gezicht staarde hij over het gerooide veld, over de lange stammen, nog half onder de sneeuw bedolven, over den chaos van onregelmatige kuilen en gaten, van stompen, takkenbossen en blokkenstapels.

‘Is 't niet prachtig, is 't niet prachtig?’ zei hij dan zoo voor zich heen en ging weer door met hakken.

Maar in den middag begon zijn werk-extase te verflauwen. Hij werd moe, zichtbaar afgemat; dan kwam ook die stille somberheid over hem. En dikwijls - wanneer wij niet tijdig ophielden, dat wil zeggen lang voor de donkerte inviel, om op zijn kamer of bij Lora te gaan theedrinken - was hij aan 't eind van den dag totaal uitgeput en ongeschikt voor elke ernstige geestelijke inspanning.

‘Ik kon 't vroeger veel beter uithouden, ik weet niet wat het is, ik ben moe en krachteloos’ klaagde hij herhaaldelijk. In zulke oogenblikken was hij diep ontmoedigd. Eens liep hij plotseling van 't werk weg. Toen hij niet terugkwam ging ik hem achterna. In zijn kamer zat hij aan zijn tafel, groote tranen in de oogen. Radeloos keek hij mij aan.

‘Ik heb geen kracht meer. ik kan 't niet meer dragen,’ mompelde hij.

‘Wát niet Odo?’

Hij gaf geen antwoord; ik nam hem mee naar buiten en wij wandelden zwijgend. Hij werd rustiger en eindelijk zei hij met een droevig glimlachje: ‘'t is niets hoor...ik ben maar wat moe, het zal wel wennen...maar ik ben blij dat jij er bent Arthur.’

Eens heb ik Odo gelukkig gezien, den dag voor Albertus' dood. Het was zacht weer, stil en zonnig. Boven den weeken grond zweefden ijle dampen, de atmosfeer was als een ragfijne, vochte sluier, doortrokken van een zeldzaam aroom waarin de geuren van hars en houtazijn overwogen. Het was warm op onze helling, een lentedag, en voor het eerst werkten wij zonder trui.

Dien morgen was er iets buitengewoons te doen; een paar zware boomtronken die in de rots waren vastgegroeid moesten wij laten springen en ook dit vooruitzicht stemde ons vreugdig, verwachtingvol. Remi had de mijnen gelegd en hij zou ook de lonten aansteken; wij waagden te veronderstellen dat zoo iets op de Amerikaansche Bonanza-farm een dagelijksche karwei voor hem geweest was en hij ontkende dit niet. Toch ging hij zoo onhandig te werk dat hij zich voor de ontploffing niet tijdig genoeg bergen kon. Hij wierp zich voorover op den grond, trok zijn wambuis over het hoofd en bleef zoo in een

belachelijke houding liggen totdat alle wortelspaanders, steenen en aardkluiten waren neergeplofd. Wij lachten allen hartelijk, behalve Albertus. Het viel mij op hoe bleek hij was; gedurende de explosie was hij ook niet achter een boom getreden maar had, recht-op-staand, onbewegelijk toegezien.

‘Hei Sokrates, blijf je tot morgen staan?’ riep Lora ‘waar denk je over?’

Een tweede stomp spatte uiteen, Albertus verroerde zich niet.

‘'t Is God verzoeken’ zei Max, ‘wil je je verdoen?’

‘Och wat, luis der toch niet in’ riep Lora boos, ‘hij weet wel donders goed dat hij veilig staat.’

Albertus zag ons even aan met een zonderlingen blik, weifelend, wanhopig, ontzet, toen ging hij langzaam heen. ‘Zoo'n aanstellerij, ik kàn 't niet zetten,’ gromde Lora nog. Wij zagen hem verder den geheelen dag niet meer.

Mij hinderde dit onbeduidende voorval. Een vaag bewustzijn van schuld beklemde mij bij de gedachte aan Albertus' eenzame stugheid. Was zijn affektatie werkelijk affektatie, niéts anders? Waarom kwamen wij hem nooit tegemoet met wat vriendelijkheid? Konden wij hem niet leeren te leven en te laten leven?

Maar ik vergat hem spoedig. Het werk was animeerend en eischte overleg en aandacht; Wij verdeelden de gevelde boomen in perceelen voor de aanstaande verkooping. Ieder moest helpen, zelfs de vrouwen, Frieda, vrouw Tobler en juffrouw Voss sjouwden mee wat ze konden, stapelden houtmijten op, schikten de takkenbossen ordelijker en effenden het terrein. Ondertusschen legden wij mannen de stammen te hoop, de lichte droegen wij zelf, de zwaardere sleepten de koeien. Een paar geweldige eiken die uit de hand verkocht waren werden met behulp van een windas op twee aaneengekoppelde wagens geladen. De geheele veestapel, twee paarden en drie koeien, werd er voor gespannen en onder schallend zweepgeklap van Klaas vertrok het transport naar de zaagmolen beneden in 't dorp.

Wij waren opgewonden als kinderen en deden het uitgeleide tot aan de grens der kolonie. Wat een zaak, drie zulke boomen, voor goed geld verkocht al voór de veiling! Nou stond de kolonie dan toch op pooten! Allen waren trotsch en welgemoed, allen vertrouwden vast op de toekomst van Harmonie. Ook Odo. -

In den namiddag wandelden wij naar Casa Bianca. Wij namen den omweg, langs het meer. Wij gingen langzaam, loom van moeheid en van lentelijke zwoelte, en spraken niet. Een oogenblik stonden wij te luisteren naar een merel die op het hoogste twijgje van een struik-eik zat te kwinkeleeren, het kopje rechtop de lucht in. Toen zei Odo heel verheugd, alsof hij opeens iets ontdekte: ‘'t wordt lente.’ Daarna liepen wij weer zwijgend verder, hij - naar zijn gewoonte wanneer hij in gedachten verzonken was - rusteloos om zich heen ziende, alles observeerend, beloerend haast, zonder het bewust te herkennen. Toen Casa Bianca in 't gezicht kwam stond de zon nog juist boven den bergkam en er glom een tooverachtige roode gloed over de witte muren. Achter het huis schitterde het meer en een weg van gouden rimpelingen liep lijnrecht naar den duisteren overkant. Daar schemerde het nog winterlijke gebergte, dof-bruin de bladerlooze wouden en dofwit de vuile sneeuw in de donker-koude kloven.

Voor de tweede maal zeide Odo: ‘'t wordt lente’ en toen: ‘Arthur, is het niet heerlijk? Híer hoor ik thuis, ik ga niet weer heen; je had me aan 't wankelen gebracht; maar hier alleen kan ik nog iets moois van mijn leven maken, nergens anders...’

Ik weersprak hem niet, ik voelde dat hij dit oogenblik gelukkig was. -

Er waren gasten. Een professor in de Botanie, een jonge doctor philosophiae, kleine Elsi van het Kurhaus en een paar jonge dames uit de stad. Odo kende alleen den professor, maar toch was hij niet verlegen. Integendeel sprak hij veel en ongedwongen. Op Elsi maakte hij grooten indruk; toen hij even weg was om de kinderen naar bed te helpen brengen kwam zij gauw bij me vragen of Odo ‘de dichter’ was en zij werd boos toen de doctor beweerde dat hij niet den minsten eerbied voor dichters had, tenzij misschien wanneer ze Homerus, Dante of Goethe heetten.

‘En voor welke philosòphen hebt u dan wel eerbied?’ vroeg Elsi. Zij meende den doctor in verlegenheid te brengen, maar toen deze medelijdend 't hoofd schudde en zich niet haastte te antwoorden werd zij zelve onthutst van haar brutaliteit en stamelde bedeesd: ‘ik alleén voor...Kant...’

Een andere naam schoot haar zoo gauw niet te binnen.

De doctor hief de handen afwerend omhoog, liet ze berustend weer zinken en lachte.

‘Neen maar...Kant, het burgerlijkste deugd-orakel!...God zegen me juffrouw, de afgod, ik zeg de fetisch van 't geleerde vulgus...de duivel haal alle philosophen...wij zijn zwendelaars, stuk voor stuk; waarachtig ik meen 't; zwendelaars in onsoliede gedachten en nog onreëeler gevoelentjes, infame spekulanten...pardon, ik ben in 't huis van een bankier...en de dichters zijn net zoo.’

Ik stond met Rudolf en den professor te praten over diens groote Alpenflora die juist was uitgekomen. Elsi, om den doctor te ontvluchten, voegde zich bij ons.

‘Zoo'n pedant’ pruttelde zij ‘hebt u 't gehoord?’

‘Der Geist der stets verneint, ja, ja...dien speelt hij altijd, mijn collega’ zeide de professor goedmoedig, ‘wist u juffrouw, op den grooten Hamer, geen uur boven het Kurhaus, groeit al...’en hij noemde een of ander kruid ‘Sporadisch, maar 't groeit er toch, allerzeldzaamst, onder de sneeuwgrens; nooit opgelet? hoe is 't mogelijk...’

Odo kwam terug en begon een gesprek met den doctor. Het duurde niet lang of zij hadden het over de kolonie en daar de professor zich bij 't verhaal van zijn laatste holenonderzoek uitsluitend tot Rudolf richtte kon ik volgen wat Odo zeide. Hij sprak met kracht en warmte, nooit had ik hem in gezelschap zoo hooren spreken; een stemming van geluk ging van zijn geestdrift uit. Hij vertelde hoe hij rooide; den ganschen dag midden tusschen de naakte, witgeknotte stammen en de grijs violette takken-stapels; in den regen, in de sneeuw, in mist en in zonneschijn. Hoe het hem leek alsof er niets edeler was dan 't harde werken met eigen handen; hoe het leven eenvoudig en begrijpelijk werd in zulke arbeidsvreugde. De twee meisjes en Martha waren naderbij gekomen en luisterden, stil, geen stoorde hem, allen waren onder den ban van zijn stemming. Martha's oogen blonken en Elsi zat Odo met haast verschrikte bewondering aan te staren. Ook de dokter scheen getroffen.

‘Ja, het is waar’ zeide hij toen Odo zweeg, ‘jelui doèn

iets, je leeft tenminste in plaats van te meenen en te kletsen òver je meening.'

Hij zeide dit in vollen ernst, maar de onbedoelde ironie van zijn woorden deed Odo voelen dat hij zich had opgewonden, en toen nu ook een der jonge dames een onbenulligheid opmerkte over een 'zuiverder' leven, sloeg Odo geheel om. Wel bleef hij op denzelfden geestdriftigen toon spreken, maar niet langer oprecht. Hij poseerde nu voor den fijngevoeligen idealist, haalde Ruskin, Carpenter, Morris en Tolstoi aan, zeide eenige phrasen over het 'platte materialisme,' den 'innerlijken mensch' enz.

De meisjes liepen er in, de doctor keek een oogenblikje verbaasd en bleef daarna met zoo nu en dan een fijn knipoogje toe hooren en vermaakte zich. Odo begon door te slaan, droeg de meest dwaze en brutale banaliteiten voor, voorspelde een nieuwen godsdienst, van het 'Ware, Schoone en Goede,' een nieuwe samenleving berustend op 'ware' vrijheid en 'ware' naastenliefde, een samenleving zonder kanonnen, zonder alcohol en abattoirs, zonder advokaten en gevangenissen; waar goud en zilver onbekend zouden zijn, urinoirs en phonographen verboden...

Hier barste de dokter in een schaterlach uit; wat de beide idealistische dametjes bijzonder prikkelde. Als iemand dan bekrompen genoeg was niet te gelooven aan vooruitgang en veredeling behoefde hij daarom de heiligste idealen van anderen nog niet plompweg uit te lachen, meende de eene; de dokter moest haar niet kwalijk nemen, zij vond dat grof, plat, daar kwam ze open voor uit.

De dokter nam niets kwalijk, zeide hij, nooit en aan niemand. En hij bleef lachen.

En dát was zoo heerlijk, meende de andere, dat je zelfs nù al zuiver kon leven, al was 't soms wat lastig niet waar. Je kon zooveel vereenvoudigen, juist in het gewone alledaagsche leven; in bediening, in kleeding, in voeding...

Odo beaamde het volkomen. Hij had zelf bijvoorbeeld, lang reeds voor hij Harmonist werd, de voering uit zijn jassen weggelaten, onder invloed van Carpenter; zoo kon men ook per rijtuig naar de opera gaan in plaats van per auto en - er werd juist rondgediend - toast met ansjovis eten inplaats van met

kaviaar, kortom men kon altijd iets doen in de richting van het ideale, men kon altijd het mensch-zijn beoefenen, in den volsten en waarsten zin des woords. Ja, de doktor mocht hem gerust uitlachen...‘heb ik soms geen gelijk?’

‘En òf u gelijk hebt...natuurlijk...neen heusch dames, hij héeft gelijk, maar mijn god, ik moet nu eenmaal zoo lachen wanneer iemand gelijk heeft...'t is zoo uiterst komiek gelijk hebben...is de sociaal-democratie soms niet belachelijk? Of de vrouwen-emancipatie?...’

De jonge dames haalden de schouders op en antwoordden niet. De doktor had afgedaan begreep hij en begon een ander gesprek met Martha en Elsi. Hij scheen zeer geestig te zijn want beiden lachten herhaaldelijk en uitbundig.

Een poosje later komt Elsi tusschen mij en Odo staan, een beetje opgewonden en een beetje verlegen:

‘U meent er niets van.., allemaal praatjes...u hebt wél een voering in uw jas, ik ben zelf met den doktor gaan kijken...’

‘Juffrouw Elsi...die jas...is een afgedragen jas van...’

Elsi keek weifelend naar Rudolf, Odo knikte van ja. Beiden stonden beschaamd en verward tegenover elkaar.

O, 't spijt me...dat kon ik niet weten...’

‘Ja maar...dat doet er ook eigenlijk niets toe, ik zou er toch de voering niet hebben uitgehaald, gaat u niet zitten?...’

Martha begon te spelen en Elsi zette zich tusschen ons, vlak naast Odo.’

‘Bent u nog boos? ik wist heusch niet...’

‘O nee volstrekt niet...’

Pauze.

‘Hebt u al merels gehoord?’

‘Van middag toen ik hierheen ging voor 't eerst.’

Dat vond Odo heel curieus. Pauze.

‘Mag ik u straks naar 't treintje brengen?’

‘Graag...’

‘'t Zal wel vroeg lente zijn...

‘Dat geloof ik ook wel...’Pauze.

‘Werkelijk...ik weet niet...maar àls u boos was...’

‘Neen neen...ik begrijp 't nu ook wel...zoo'n beetje, van den doktor ook...we waren dom...’

Odo boog zich plotseling naar haar toe.

‘Elsi...de doktor is een ezel, een kwast, een pedant...en dat ben ìk ook...’

Elsi bloosde.

‘Een raar mensch bent u, net als die doktor’ zeide ze, stond op en ging bij de piano zitten. Vandaar kon zij hem veilig zonder dat hij het merkte bespieden.

Zoo was Odo's eerste ontmoeting met Elsi. -

Den volgenden avond waren wij bij Lora te soupeeren. Zij had een bezending van huis gekregen: blikjes vleesch en groenten, koek, vruchten, chocolade...Max vond onder Lora's bed nog een flesch Liebfraumilch en ik droeg een doos karavoupoulo's bij.

Ik herinner mij dien avond nauwkeurig; wat wij spraken, hoe wij zaten en deden; de katastrophe die hem besloot maakt ook het beteekenislooze voorafgaande onvergetelijk.

Toen wij kwamen was Lora bezig met aardappelen bakken; Odo ging op den rand van haar bed zitten en keek toe, Max liet mij een boek zien over Botticelli dat hij juist ontvangen had. Odo luisterde zoo'n beetje naar wat wij spraken en maakte tusschen door grapjes met Lora, zei ook dat ze leverworst onder de eieren moest bakken, peuterde een blikje sardines open en bleef daarna werkeloos en zwijgend zitten, een sigaret lang.

‘Je fixeert me’ zei Lora eindelijk, ‘kluts liever de eieren.’

‘Ja’ lachte Odo, ‘weet je op wie je lijkt?...op de Fortezza boven Max' bed.’

Lora wierp hem met een aardappelschil.

‘Daarom hangt 't ding er ook trouwens’ merkte Max op. Ook Max kreeg een schil naar 't hoofd. ‘Lamme jongen.’

Onder het eten spraken wij natuurlijk over de kolonie en ik las een artikel voor uit een krant die Rudolf mij den vorigen avond had gegeven. Een journalist die Harmonie bezocht had schreef hierin over ‘het edel pogen der kolonisten, hun rein ideaal van broederliefde’ etc.

...‘“Wij leven voor en met elkander”, zeide de blonde jonge man met zijn trouwhartige oogen die mij rondleidde door de welvarende nederzetting met een stem welks eenvoudige, ongekunstelde welwillendheid mij diep ontroerde’....Deze journalist

had, beweerde hij, na dit bezoek weer vertrouwen in de ‘hoogere doeleinden der menschheid’ gekregen. Verder orakelde hij een en ander over de verwezenlijkte leer van den Nazarener en nog eenige dingen die hem te Harmonie (verlokkende naam) het hart hooger hadden doen kloppen.

Het artikel had een groot lach-succes, vooral nadat bleek dat Max de genoemde jonge man met de trouwhartige oogen was geweest.

Wij waren vroolijk en spotten meer dan ooit met Harmonie en zijn pioniers. Alleen over Albertus sprak niemand. En toch dacht ieder aan hem. Ik noemde een keer zijn naam en toen ontstond een licht-gespannen stilte.

‘Waar is Albertus?’ vroeg Max eindelijk.

Lora haalde de schouders op en wees naar boven zonder iets te zeggen.

‘Zou ik hem gaan halen, of hij wat hier wil komen?’

‘'t Is niets gedaan, hij komt toch niet.’

Onze innerlijke stemming was veranderd. Wij dachten alleen aan Albertus, voelden ons onzeker, onrustig. Na het souper gingen wij rondom den kachel zitten, Lora languit in haar armstoel, de voeten op de warme tegelplaat; Max naast haar op den grond, zijn hoofd half in haar rokken verborgen. Nu en dan trok zij hem bij de haren: ‘Broeder, christen, een sigaret!’ of ‘krijg ik nog een handje haver, kommunistisch doodeter!’ Dan stond hij loom op en haalde gehoorzaam wat zij vroeg en zij rookte en at amandelen en rozijnen en strooide doppen en steeltjes over zijn hoofd.

Wij spraken nu heel weinig, 't was of wij zaten te wachten. Odo had een prachtuitgave van Rosetti's gedichten op den schoot, maar hij las niet. Plotseling vroeg Lora, traag en soezig, alsof ze allang aan niets anders gedacht had:

‘Heb jelui hem geen van allen gezien vandaag?’

Max keek schichtig op, schudde het hoofd en bleef weer in elkaar gedoken zitten suffen. Odo was opgestaan en liep rookende op en neer. Na een geruimen poos zei hij:

‘Albertus?...ja...van morgen even...bij den moestuin...hij ging het bosch in...’

Weer stilte. Ik zag Albertus voor mij zooals ik hem had zien staren naar het springen der boomstronken.

‘Albertus is dood’ dacht ik.

Er werd zachtjes geklopt; ik opende de deur. Frieda stond op 't portaal en keek verschrikt naar binnen.

‘Waar is Albertus?...is Albertus niet bij jelui?...hij is niet komen eten.’

‘Wat heeft hij vandaag gedaan?’ vroeg Lora.

Frieda wist het niet, zij geloofde dat hij heelemaal niets had uitgevoerd. Zij zelf had takken gesleept in den middag maar hem niet gezien. Van ochtend wel, toen zag hij er zoo zieketierig uit en ging naar zijn kamer...dat deed hij wel meer de laatste dagen, zoo stilletjes afdruipen en dan boven blijven druilen...Moest je daar nou notitie van nemen of maar laten begaan tot-ie vanzelf weer bijtrok?

Klaas kwam er bij. Hij moest er 't zijne van hebben, zoo'n aap, de menschen aan 't schrikken te maken, zijn kamer was waarachtig op slot...

Lora was nu doodsbleek en rilde.

‘Ik krijg 'm er wel uit’ gromde Klaas, ‘die bliksemsche aanstellerij...’Hij klom weer de zoldertrap op, wij hoorden hem een poosje aan het slot morrelen, toen een bons op de deur, nog een...

‘Hei Bertis! mot-je niet eten? Kom der is uit; ben je bang dat je je kost weer niet verdiend hebt vandaag? zeg-es. Kan je geen antwoord geven...doe je godverdomme open!’

‘Zoo was ie nou altijd’ begon Frieda te snikken. ‘Altijd moest hij zich ook aanstellen, was 't niet zoo dan zoo. Was dat nou iemand een angst op 't lijf jagen! Maar hij was toch ook wel een goeie jongen geweest en hij hield van de kinderen; had hij nog pas verleden week een eigen tuintje voor ze gespit dat ze zelf wat konden ploeteren in 't voorjaar met bloemetjes en zoo, de schapen...

En zij ratelde door over Albertus, op klagerigen toon en in den verleden tijd alsof zij sprak over een doode; totdat Lora zenuwachtig uitviel:

‘Verdomde meid...hou je gezicht...jezes is dat 'n manier...’

Boven bonsde Klaas nog voortdurend tegen de deur.

‘Kom je der haast uit?...Er staat een kalfstongetje voor je beneden...met mayoneese en sjampignons...haha! heb

je geen trek? Ben je bedonderd lamlul...mot je míjn verneuke?...'

Klaas stommelde de trap weer af. brommend en zacht vloekend. Toen hij binnen kwam was zijn geforceerde woede voorbij.

'Hij verdomt het...de sleutel steekt er van binnen in, hij moet er in zijn...'

Lora zag hem ontzet aan...'wat denk je?' prevelde zij.

Klaas greep het broodmes van tafel en met den rug zwaaide hij haastig langs zijn strot. 'Dát denk ik' en hij smeet het mes neer.

Odo stond op. 'Trap de deur dan in' zei hij tegen Klaas, 'ik ga mee,' en tegen Frieda, 'ga jij gauw Olthof roepen.'

Maar Frieda durfde niet, zij stond tegen de deurpost te snikken en wou niet weg. Toen ging Max met haar mee.

'Blijf jij hier, blijf jij hier...ik ben zoo bang' riep Lora toen ik met Odo en Klaas naar boven wilde gaan. En ik bleef. Vlak tegenover haar zat ik en wij loerden elkaar voortdurend aan. Boven hoorden wij nog niets, misschien wachtten zij op den profeet, misschien durfden zij niet. Alleen nu en dan een griezelig luid geknars en gerammel aan het slot; dan een paar keeren kloppen, driemaal met lange pauze er tusschen, nog even bonzen...eindelijk niets meer, zij durfden nog niet...zij wachtten.

Lora kon de stilte, het zwijgen niet meer uithouden. In een nerveuze haast begon ze te spreken, vertelde onsamenhangend van haar leven en hoe zij te Harmonie gekomen was.

Drie jaar geleden was zij onder behandeling geweest van een psychiater, voor haar melancolie. Bijna dagelijks kwam zij bij hem, en zij gingen van elkaar houden. In 't begin was alles mooi geweest, zij hadden verder niets verlangd dan elkaar te zien. Maar dat duurde niet lang, zij werd onrustig en gejaagd...toen weigerde hij opeens haar verder te hypnotiseeren, zocht een medisch uitvluchtje, maar zij begreep dat hij bang was dat hij zijn macht over haar misbruiken zou, hij wilde haar geen liefde suggereeren..., alsof dat nog noodig was...Beiden waren zij ongelukkig; zij zagen elkaar geregeld, maar over hun verlangen en hun ellende spraken ze niet. En in haar onrust zocht zij kontakt met zijn vrouw,

drong zich bij haar in, alleen om maar altijd in zijn huis te kunnen komen, zij moèst bij hem zijn. Natuurlijk had zijn vrouw het gemerkt. Zij was ruim geweest en begrijpend, zij had gewild dat Lora bij hen zou blijven; mocht hij geen twee vrouwen liefhebben? Maar Lora durfde niet. Zij hield niet oprecht van die vrouw en zij geloofde niet aan de mogelijkheid van zulk een liefde. Een tijd lang bleef alles zoo als 't was, zij werd ziek van overspanning; zij was ook jaloersch en dat was haar grootste marteling. Eindelijk was zij gevlucht. Thuis had ze voorgewend te willen studeeren; ze hadden haar laten gaan. En ze hàd ook gestudeerd, moderne litteratuur, botanie; ze had ook verpleegster willen worden, ze had armen bezocht, woningen geinspekteerd...

...'Wat heb ik al niet gedaan...om maar te werken..., maar ik werd hoe langer hoe ellendiger. Toen kreeg ik Olthoff's brochure in handen en ik ging direkt naar Harmonie. Een levenstaak,...ik had weer zooveel hoop toen ik kwam...flauwe kul. En nu...nu is hij dood, opeens, ze zeggen niet hoe, maar ik weet 't wel, een half jaar geleden; dat laat me nu geen rust meer, alleen als Max bij me is kan ik 't vergeten. 't Is ook mijn schuld niet, niemand z'n schuld...had ik 't moeten doen bij hem komen wonen? hij hield van mij alleén, niet meer van haàr, dat had ze toch eens moeten voelen...Zie je ik word soms gek van angst dat 't mijn schuld is, dan denk ik dat ik ook maar dood moet. Dan haal ik Max...maar soms kan ik niet eens hebben dat hij er over spreekt en dan roep ik Odo er bij. En soms ben ik zoo radeloos-bang dat ik niet alleen kàn zijn en dan blijft Max maar 's nachts bij me...'

Toen zij zweeg bleef zij mij stil zitten aankijken, bleek en met nog bevende lippen, haar oogen angstig en verwonderd. Misschien om haar eigen vertrouwelijkheid tegenover mij dien zij nog nauwelijks kende...

De profeet kwam, wij hoorden hem beneden, en tegelijk begon weer het kloppen en bonzen op Albertus' deur. Kort daarop een hard gekraak, toen lange stilte.

Het eerst kwam Max beneden, hij ging dicht tegen Lora aanzitten, haar beide handen hield hij vast. Een oogenblik later trad ook Odo binnen. Met een linksch gebaar wees hij op zijn zijde.

‘Hier heeft hij geschoten...naar boven, door het hart.’

Daarna kwamen Remi en Klaas, en eindelijk, na een geruimen tijd ook Olthoff. Zwijgend zaten wij allen bij elkaar. Eerst, toen de profeet er nog niet bij was had Klaas een paar keeren iets gezegd. ‘Hij is mors hoor, goed geraakt’ en ‘hij was al haast koud.’ Maar niemand antwoordde of vroeg verder iets, toen bleef ook hij zwijgen. Zoo zaten we; een kwartier? een halfuur? vijf minuten? De profeet was geheel ontdaan, zijn gelaat was vertrokken, zijn blik star en verwilderd. Hij had de handen gevouwen en prevelde, nu en dan doorschokten hem huiveringen.

Hij begon te beven, sterker en sterker, tot zijn geheele lichaam trilde en schudde. Hij sprak luider, ten laatste brulde hij als een schor loeiend beest.

‘Heere mijn God, vergeef ons onze zonden! Heere mijn God; de zonde, de zonde!’

‘Vergeef ons...Heere mijn God!...’

Toen viel hij stuiptrekkend neer. En terwijl hij op den grond zich kromde en wentelde klonk 't nog hikkend en sissend tusschen het afgebroken gehijg heen: Heere mijn God...vergeef...’

Klaas en Remi droegen hem weg, in Max kamer legden zij hem te bed, Remi bleef bij hem.

‘Moeten de anderen 't niet weten?’ vroeg op eens Frieda schuchter.

Ik stond op. ‘Ik zal even naar Tobler en naar Voss gaan’ zei ik; ik wilde niet dat zij het van Klaas hooren zouden. -

Tobler was zeer ontroerd. Zijn vrouw daarentegen nam 't heel kalm op. Ze had 't wel zien aankomen, hij had soms zoo iets in zijn oogen, nietwaar, 't zat niet zuiver bij hem. En nu begreep ze wat de schimmel gezien had om acht uur toen ze met de boodschappen uit 't dorp terug kwamen. Op de bocht bij het eikenbosch stond 't beest te trillen op zijn pooten en sloeg daarna bijna op hol. Zij zelf had ook wel iets gezien, iets wits en langs, midden op den weg, dat een heelen tijd voor den wagen uitliep. Nou, dat was dan maar rustig om te weten dat 't Albertus geweest was en niets ergers. Tobler had al gezegd 't kon best 't spook van de ruïne boven

zijn, dat wilde wel eens rond gaan zoo bij 't smelten van de sneeuw, is 't niet?'

Tobler schudde het hoofd, zei niets als: 'arme kerel, arme kerel.' -

Bij Voss waren ze reeds te bed. Ik liet hen slapen en ging naar het gemeenschapshuis terug. Allen zaten er nog net zoo bijeen als toen ik ging. Na een poosje ging Klaas naar zijn eigen kamer. Maar Frieda durfde niet heengaan. Toen Lora, die van overspanning en moeheid in slaap scheen te zullen vallen, door Max op haar bed gelegd was, ging Frieda in haar armstoel zitten en daar dutte zij eindelijk in. Een uur later kroop Max bij Lora en ging slapen, Odo en ik bleven wakker; zwijgend zaten wij sigaretten te rooken, totdat Olthoff en Remi weer binnentraden; het was toen diep in den nacht. Wij brachten Olthoff naar zijn hut en gingen daarna zelf te bed.

Toen wij den volgenden morgen vroeg op Albertus' kamer kwamen vonden wij er alles nog onveranderd. Albertus lag met de beenen buiten het bed zijdelings op zijn kussen. Niemand was er bij hem geweest of had hem durven aanraken. Zijn linkerzijde was ontbloot, uit een kleine wonde liep een sliertje gestremd bloed. In de linkerhand klemde hij nog den revolver. Wij namen hem er uit, er was slechts eén schot gelost. Wij strekten Albertus rechtuit in het bed, wieschen de wond en dekten hem toe. Daarna begonnen wij de kamer wat op te ruimen, zij was zeer wanordelijk.

De tafel lag vol papieren; bovenop een dichtgelakten brief aan zijn vader en een gesloten kistje; wij voelden dat de sleutel in den brief zat. Wij zagen de losse papieren even in, het waren aanteekeningen, opstellen, versjes ook. Kinderachtige, geëxalteerde en bizarre phraseologie over God, Mensch en Leven. Waarom lag dat alles zoo uitgestald op tafel?

Odo glimlachte. 'Komediant,' zei hij zacht en wees op het muurvlak boven Albertus' bed. Er hing een wit karton. Ik trad er op toe, keerde het ding om, het was een text: 'De Heer ziet al uw wegen.'

Het rook branderig in het vertrek. Odo opende den kachel. Hij was vol verkoold papier.

‘Hij heeft ze waarachtig nog gezift ook’ mompelde Odo meewarig. Toen wij heen gingen stak Odo het bundeltje geschriften in zijn zak; ook den revolver nam hij mee. ‘Hij is van mij’ zeide hij 's avonds op de vergadering ‘van mij heeft hij 't geld er voor geleend.’ Ik geloofde het natuurlijk, maar nu twijfel ik er aan.

Niettegenstaande Albertus' ontboezemingen onbeduidend, meestal zelfs onnoozel waren, ontroerden zij ons meer dan wij eerst voor mogelijk hielden. De ongelukkige had zich verbeeld een kunstenaar te zijn, althans te zullen worden. Hij sprak van zijn ‘kunst’, zijn Muze; de eenige die hem troostte. In een volgend rijmelarijtje uitte hij diep berouw over zulk een verwatenheid waardoor hij God had te kort gedaan. Hij bezong ‘Rechtvaardigheid’ en ‘Deugd’, klaagde over de wereld en niet het minst over zijn eigen slechtheid. De ongelukkige, hij heeft nooit iets slechts gedaan. Dan waren er langdradige bespiegelingen voor vriendschap en liefde. De ongelukkige, van geen van beiden heeft hij ooit ook maar een weerschijn gekend. Al dit machtelooze werk, geschreven in een geaffekteerde, jammerlijk-mislukt-nagebootsten artistieken stijl, was door en door onecht. Alleen de smart, de verbijstering waaruit het geboren werd was het reëele, het doorleefde er in. En daarom ontroerden zij ons toch, deze bekentenissen van een absoluut machteloozen.

Wij vonden ook een lange beschrijving in bijbeltaal, een vizioen waarin de komst van een profeet voorspeld werd. Aan de geheele bewerking hiervan, de overdreven en onbeholpen beeldenrijkdom, de overmaat van toepasselijke texten was duidelijk te merken dat Albertus het gezicht nooit had beleefd; het was een prullige, zelfverzonnen constructie op motieven uit de Openbaring van Johannes. Odo kon het niet uitlezen; vloekend smeet hij het neer. ‘Zoo iemand hóeft ook niet te leven,’ zei hij ruw; en direkt daarop, woest en somber: ‘Lari, lari...we zijn allemaal zoo, in den grond zijn we allemaal net zoo...even beroerd, even onbenullig en incapabel om te leven...’

‘Nadat wij alles hadden doorgezien besloten wij de papieren aan Olthoff ter bewaring te geven. 's Middags ging ik ze hem brengen.

Olthoff trof ik in een zonderlingen toestand. Hij lag te bed, nog ongekleed, den geheelen morgen had hij dus zoo gelegen. Zijn gelaat was bleek en hij scheen zeer vermoeid. Toen ik binnentrad schrok hij even op, zijn oogen schitterden fel. Ik vroeg hoe 't met hem ging, of hij nog duizelig was. Hij keek mij toen rustiger aan, glimlachte, maar antwoordde niet.

‘Is er nog niemand bij je geweest sedert gisteren?’

Olthoff knikte bevestigend.

‘Wie?’

Weer glimlachte hij; en eindelijk zeide hij langzaam:

‘Jezus Christus is bij mij geweest, dezen nacht nog.’

Ik had moeite mijn ontsteltenis te bedwingen, ik hield hem op dit oogenblik voor krankzinnig. Toen, zonder mij aan te zien, alsof hij in zichzelf sprak verhaalde hij van zijn verschijning. Kalm, zonder eenige verwondering ook; het scheen niets buitengewoons voor hem te zijn.

Jezus had voor hem gestaan, langen tijd, met den vinger op de gesloten lippen. Toen was hij aan zijn bed getreden, had de speerwonde in zijn zijde getoond en Olthoff had zijn hand er op gelegd. Daarna was hij verdwenen.

‘Heeft hij niets gezegd.’

Olthoff staarde, hij peinsde diep over de beteekenis van zijn visioen. Op eens ontspanden zich zijn vermoeid-denkende trekken; hij hief zich overeind en rechtop zittend, de handen saamgevouwen in den schoot, zeide hij zacht: ‘Ja, ja, de Heer heeft gesproken.’

Zijn gezicht was nu als van een extatischen heilige, week van een smachtende verrukking...en luide, in den doordringenden dweep-toon eener profetie, riep hij:

‘Mijn engel komt, zijn wegen zijn bereid.’

Het was, woordelijk, de slotzin van Albertus' Apokalips. Maar nog voor hij had uitgesproken herinnerde ik mij dat het handschrift omgekeerd, de laatste pagina naar boven, op tafel had gelegen. Ik dacht niet aan bedrog, ik begreep 't dadelijk volkomen: Olthoff had die pagina kunnen lezen toen hij alleen bij Albertus achterbleef, misschien had hij slechts dien eenen regel vluchtig gezien; na een toeval kon hij zwak van geheugen zijn...

Ik wilde heengaan en de papieren weer meenemen. Maar bij mijn binnenkomen had ik ze op Olthoffs waschtafeltje neergelegd en hij had het gezien. Toen ik opstond en groette vroeg hij met een blik op het pakje.

‘Kwam je me iets brengen?’

‘Och...ja...papieren van Albertus die op zijn tafel lagen...je hebt ze misschien gisteravond al ingekeken?’

Bij het noemen van Albertus' naam was hij weer neergezonken, zijn extase was voorbij. Een klein mager mannetje, een arme, afgetobde schoolmeester in een groezelig nachthemd zag mij verschrikt aan.

‘Albertus? neen, ik heb niets gezien...’

Ik groette en liet het pakje liggen.

Welken geweldigen indruk het geschrijf van Albertus op den profeet gemaakt had merkten wij een paar dagen later. Op den avond van den dag der begrafenis had Olthoff een extra-vergadering beroepen. In deze vergadering begon hij met Albertus' Apokalips voor te lezen. Daarna vertelde hij zijn eigen vizioen en verklaarde zijn beteekenis. Hij, Olthoff was de engel, de verkorene wiens wegen bereid waren; door Albertus' dood had God hem tot 't volle besef van zijn plicht willen brengen. Het was geen gewone zelfmoord geweest, wij mochten niet oordeelen. Maar voor hèm stond vast dat Albertus vrijwillig was heengegaan, gehoorzaam aan een hooger bevel om plaats te maken voor een machtiger werktuig. Albertus had in stilte en eenzaamheid geleden en gedacht, nu zou hij het werk voortzetten en voltooien. Een jaar nog moest hij zwijgen; daarom had Jezus den vinger op de lippen gehouden - dan zou hij openlijk en overal het Koninkrijk gaan verkondigen.

Voor de begrafenis waren Albertus' vader en broer overgekomen. Eerst nu begrepen wij volkomen hoe verlaten zijn jeugd geweest moet zijn. Geen enkele uiting van verdriet heb ik van deze menschen gehoord. Het lijk wilden zij niet zien, de vader niet omdat hij in zijn gewetenloozen godsdienstwaanzin den zelfmoordenaar verdoemde, de broer niet omdat ‘'t hem niet schelen kon.’ Toen ik met hem sprak over Albertus, smaalde hij hard en bitter op dien idioot die nog

schijnheiliger was dan zijn vader en 't toch tot niets gebracht had. Want de ouwe, die zorgde tenminste nog dat hij bij al zijn vromigheid niet te kort kwam, laat 'm maar loopen; maar Albertus, zoo'n grasvreter, zoo'n socialist...

's Middags inspekteerde hij de nalatenschap. Een mooi boeltje, aan zoo'n broer heb je nog eens wat. Een bed, twee stoelen, en wát voor stoelen, ouwe dekens; nou we moesten 't toch maar opsturen. Albertus' zondagsche pak dat nog vrij nieuw was nam hij over den arm mee uit vrees dat wij het zouden achterhouden. Ook den revolver reclameerde hij. Niet dat hij hem noodig had; eer hij zich toch ooit voor z'n raap zou schieten, dan moest je toch stommer zijn...maar 't ding kwam hem nu eenmaal toe...

Ik zei hem dat de revolver Odo's eigendom was.

'Zoo, als dat zoo was, dan wás 't zoo, hij moest 't dan wel gelooven, Odo moest 'm dan zelf maar bij den uitdrager brengen. -

De vader weigerde de begrafenis te bekostigen. Eerst nadat Olthoff hem herhaaldelijk met een proces gedreigd had, voldeed hij. -

Nog een paar dagen bleef ik bij Odo. Ik zag dat hij somberder was dan ooit, het voorval met Albertus had hem hevig beroerd. En ik wist dat mijn gezelschap hem opbeurde, daarom bleef ik. Maar bovendien, ik had een plan en dat wilde ik nog voor mijn vertrek uitvoeren. Odo mocht niet langer in het triestige, ongezellige gemeenschapshuis blijven. Hij moest een eigen woning hebben. Ik bood hem daarom aan een blokhut, in den trant als die van Olthoff, voor hem te laten bouwen; Martha zou dan zorgen voor de noodige meubels, gordijntjes, een kachel, keukengereedschap enz.; dat had ze mij al beloofd. Het heeft mij groote moeite gekost Odo te overreden mijn voorstel aan te nemen, maar ten slotte wond ik hem zoo op door allerlei plattegronden te ontwerpen en mooie plekjes aan te wijzen waar de hut zou kunnen staan, dat hij toestemde.

Toen wij met den profeet gingen spreken over de grond bleek mijn plan overbodig. Olthoff sloeg voor zijn eigen hut aan Odo aftestaan. Hij zelf, zeide hij, was al lang voornemens

geweest in het gemeenschapshuis te trekken om beter voeling te hebben met de kolonisten en toezicht te kunnen houden; de hut was wat afgelegen. En nu, na het geval met Albertus wilde hij dit voornemen ten uitvoer brengen. Ik geloof dat hij in Odo's wensch alleen te wonen alweer een duidelijke beschikking der voorzienigheid zag. Hij zou Albertus' kamer nemen, Odo kon dan in zijn hut wonen tegen betaling van een geringe huur aan de gemeenschap. De hut en ook het tuintje er bij moest hij behoorlijk onderhouden op eigen kosten.

Twee dagen later hielp ik Odo verhuizen.

(Wordt vervolgd).

Lentegang
Van
Th. van Ameide.

Terwijl ik trad langs helbezonde wegen,
bedroomde ik met een blijden glans, tevreê,
de blijde wereld, die terzij vergleê
voorbij mijn ziel, haar wonderlijk genegen.

Was het wel eens een wereld, o mijn ziel,
of was die schoone schijn van blauw en goud,
van bloemen, gras en jongbelooverd hout,
uw eigen schoonheid die daar openviel?

Een volle waterkant was rijk in 't geel
van dotterbloemen, die grootoogig staarden
van uit hun krachtig grove groen, dat de aarde
zoo breed beslaat als was zij àl hun deel.

Een wei vol lief gewiegel: paars in groen
op slanke steeltjes stonden daar de lichte
de lichtbewogen liefelijke wichten,
de pinksterbloemen, die als meisjes doen.

Een oude boerderij lag veilig laag
onder haar dek van bruin en groen, met schijn
van goudglans over 't mos, de lange lijn
van 't dak was groot van zware golving, traag

stonden om 't huis daar hooge populieren,
blinkend van licht als in een net van stralen,
verheerlijkt met hun bevend loof te pralen
en zachtjes op den zoeten wind te zwieren.

Een huisje met veel helgekleurde blinden
stond blank verscholen achter appelbloesem:
zou daar de bitterheid van 's levens droesem
niet in een nieuwe hoop genezing vinden?

Daar was een man in 't blauw en dan een paard,
een schimmel met zoo fijne prinslijkheid
van kleur en licht om 't oude lijf, dat mij 't
gezicht te zwaar werd en ik diep vervaard,

als deed een teere heimlijkheid zich open,
mij wendde en peinzend hoe een lijn, een kleur
ons plots kan zijn zóó wereldgroot gebeur,
mijn stillen weg verstild weer ging beloopen.

‘En als ik dan,’ zoo dacht ik heel aandachtig,
‘een man ben wien een lichtval en een lijn,
een kleur, een klank zoo diepe vreugd kan zijn
van openbaring en ontroering machtig,

zoodat het is of diep in mij een poort
zich opent en een uitzicht nooit vermoed,

een voedsel voor mijn hongerig gemoed
als niets daarneven, hoe het glanst en gloort,

moet ik dan niet die dieper ziel getrouw,
wier leven en wier kennis al mijn lust is,
den schat bewaken die mijn schoone rust is
en 't andre laten zonder naberouw?

Wat is de wereld schoon, sinds ik alleen
de wereld ben en elken strijd beslecht,
het al doe buigen voor mijn heilig recht,
het al zijn plaats wijs in mijn eeuwig één;

sinds ik begrepen heb: het heilig doel,
waaraan men in zijn jeugddrang zich wil geven
en dat men driftig zoekt in koorts van leven,
overal, overal, met schuldgevoel,

is voor een enklen, wien zijn eigen ziel
een wereld is vol heerlijkheid en wonder,
niet anders dan zijn eigen levenswonder,
geen mensch, geen zaak, niets wat daarbuiten viel.

Daar in dien tuin, daar in die lichte voren,
daar in die mijn die gaat tot 's levens gronden,
daar is zijn allereigenst werk gevonden,
daar toeft zijn schat, daar wordt zijn heil geboren.'

Zoo kwam 'k in 't jonge woud, waar alles stond
in blad en bloem; in duizend vogelkelen
zong daar de lente, haar licht-groene en gele
luchtige bruidstooi wolkte om alles rond.

Een laantje slingerde met schalkschen zwier
daar tusschen hooge heesters, witgetooid,
roodbruine grond met zonnegoud bestrooid;
een enkle lijster had daar zijn vertier.

Ik rustte toen waar zich de wegen kruisen,
daar is een kleíne zachtgolvende heuvel,
ik hoorde er wel het boom- en windgekeuvel,
en bleef er lang en innig met hen huizen.

Twee lichtgekleede meisjes op hun wiel
gleden voorbij met druk en blij geschater,
ik hoorde al ver hun helder stemgeklater:
vogeltjes in de wouden mijner ziel.

Een officier kwam op een groot bruin paard,
statig van stap op witte onderpooten:
hij heeft zóó niet van heel zijn rit genoten,
als ik van zijn tocht door mijn droomengaard

Ik droomde daar den lichten lentedag,
uren aanéén, en wist van uur noch tijd,
mij zelven niet en niet mijn zaligheid;
waarom niet droomen zonder veel gewag?

Er zijn toch zooveel sterken, zooveel goeden
rondom mij, dat één enkel fijn zwak man
hùn wel mag laten wat hij zelf niet kan
zonder uit honderd wonden te verbloeden.

Maar toen begon daar van den horizon,
die wit en blinkend lag in warm gewemel,

een blauwe wolk te stijgen in den hemel,
die eindelijk de groote zon verwon.

Dat was maar voor een tijd: een zwak gerommel,
een snel verbleeken van de donkre kleuren,
en 't was voorbij, de zon ging 't hoofd weer beuren
van uit den donkren gloed als uit een dommel.

Toen ging 'k en kwam waar 't uitzicht over weiden
in eens gestuit wordt door een gelen wand,
hel tusschen 't groen en blauw, van zonnig zand,
't recht afgegraven duin, waar 't van ter zijde

langsglijdend hooge zonlicht maakte een klein
schaduwenspel om zachte oneffenheden,
dat koele blauwig-grijze tonen deden
het hevig zonnig geel nog sterker zijn.

Wat verder was een wei, waar 't zware gras
al hooger opschoot en het veld deed zwellen
die ronde volheid in, die komt vertellen
dat jonge zomer is wie lente was.

Een bosch in schaduw op den achtergrond,
zoo peilloos diep daar bij die lichte wei,
dat bijna weer verzonk in mijmerij
wie nu in fijn genieten vreugde vond.

Zoo liep ik in een lichte wisseling
van ernst en openheid, maar altijd blij,
tot eindlijk alles oversloeg en mij
een heerlijke uitgelatenheid beving.

Wat heb ik toen een vreemden boom gezien,
zoo krom vergroeid met knoesten en met knoopen,
dat ik een reuzenbultenaar zag loopen,
die ook nog hevig hinkte bovendien.

‘De goeie God heèft van die geestigheden,
dat zij hem grif vergeven,’ dacht ik dol,
‘zoo wordt de wereld bont en vroolijk vol,
ik vind dat hem die grappen heel goed kleeden.’

Mijn gang werd toen zoo dansend en gezwind,
mijn hoofd zoo gek van geur en licht en schal,
ik liep te spelen in een lichte hal
als een gelukkig, overmoedig kind.

Zoo kwam ik weer terug en in de stad,
maar rustig eenzaam in het scherp gedruisch
wist ik mijn ziel en bracht haar veilig thuis,
in 't vol bezit van dezen heldren schat.

Deez' man dan was ik op dien lichten dag,
zóó was het dat ik toen mijn wereld zag.

Zijn Arbeiders Onvermogend?
Opmerkingen naar aanleiding van F. van der Goes: *Over het Sparen der Arbeiders*
Door
Taco Edelman

Als bij een bepaalde groep arbeiders, tengevolge hunner vakaktie of door buitengewonen bloei van 't bedrijf, de loonen geregeld stijgen, kan men bijna altijd een verhooging van spaargelden constateeren. Dit behoeven niet altijd inlagen te zijn in bepaalde spaarbanken, ook stortingen in vakvereenigingskassen, gelden belegd in aandeelen van coöperatieve bouwvereenigingen enz. komen hierbij in aanmerking.

Men denke slechts aan de diamantbewerkerswereld van heden.

De bespaarde sommen wijzen op een zekeren welvaart bij deze groep van werklieden.

Wanneer verschillende arbeiders, zich aaneensluiten tot coöperatieve verbruiksvereenigingen en uit den omzet van hun verbruik winsten opstapelen tot een gezamenlijk kapitaal, wanneer zoo'n beweging in een bepaald land vrij algemeen aanhang vindt bij de arbeiders - zooals dat bijv. in Engeland en Denemarken het geval is - dan wijst dit op een vrij algemeenen welvaart onder de arbeiders van dat land.

Indien men in 't algemeen zeggen kan, dat het aantal arbeiders, dat een deel van zijn loon belegt in spaarbanken, coöperatieve spaarkassen enz. geregeld toeneemt, dan mag daaruit dus geconcludeerd worden, dat de welvaart eer toe, dan afneemt.

Voor ons land was er in de jaren 1900-1902 een zoodanige vermeerdering te constateeren: Bedroeg toch voor het jaar 1900 het totaal aantal werklieden-inleggers in verschillende

banken 57459, voor 1901 en 1902 waren deze bedragen respectievelijk 59256 en 63448.

Omgekeerd toonen de cijfers natuurlijk ook aan, wanneer de arbeiders te kampen hebben met vermindering van inkomsten, met mindere vastheid van positie, in 't kort, wanneer de welvaart afneemt:

Het verslag der Rijkspostspaarbank over 1903 zegt, dat in normale omstandigheden de bank over de periode 1 Februari tot 30 April zich over een voordeelig saldo zou hebben te verheugen gehad, maar dat nu die periode op een nadeelig saldo wijst van pl.m. f 1.200.000. In den tijd van de groote staking werd natuurlijk door de arbeiders veel geld opgevraagd en minder ingelegd.

Verhooging van het bedrag der inleggelden van een bepaalde groep van werklieden gaat gepaard met vermeerdering van hun inkomsten. Stijging van het aantal werkliedeninleggers en van het bedrag der ingelegde gelden gaat gepaard met verbetering van levensomstandigheden in 't algemeen, met stijging van den welvaart.

Een niet ongewone bewering is: ‘indien de arbeider spaart, doet hij dit van zijn armoede.’

Ik geef toe, dat er menschen zijn, die zich op hun levensbehoeften bekrimpen, om toch maar iets te kunnen besparen, Maar is dit regel? Zijn zulke gevallen niet veeleer uitzondering? Is het niet juist een algemeen voorkomende kwaal, dat de huismoeders in werkliedengezinnen zeer onzaakkundig, zeer onhuishoudelijk met het geld omspringen? En heeft de coöperatieve beweging in deze reeds niet heel wat moeten op knappen? Men denke maar eens aan 't koopen in kleine winkeltjes op crediet, waar natuurlijk de waar èn te duur, èn gewoonlijk niet van de beste kwaliteit is, en de moeite, die het veelal kost om de arbeidersvrouwen te overtuigen van 't verkeerde van die wijze van doen.

In 't algemeen leeft de arbeider duurder, dan noodig is. En indien zijn loon met meer overleg besteed werd, zou hij het er niet minder om hebben.

Als regel kan en mag niet gesteld worden, dat, àls de arbeider spaart, hij dit van zijn armoede doet.

Als regel kan veeleer gesteld worden, dat de arbeider nog veel meer zou kunnen sparen, dan hij tot heden doet.

De arbeiders beginnen dit zelf ook hoe langer hoe meer in te zien - al profiteeren gewoonlijk anderen van hun bespaarde centen, door de verkeerde manier, waarop de arbeiders hun geld beleggen, - maar dat is een tweede kwestie. - De voortdurende stijging van inleggelden bewijst, dat de arbeiders zich meer en meer genoodzaakt zien, en zich ook in staat voelen, een deel van hun verdiensten te besparen.

Zeer terecht zegt de heer van der Goes (Beweging. p. 366).

'*De groote massa is in haar eigen aard zoo weinig huishoudelijk aangelegd*.'

De arbeider gaat over 't algemeen niet zaakkundig met zijn geld om. Hij zou veel zuiniger kunnen leven. Dat wil niet zeggen, dat hij zich meer zou kunnen bekrimpen, maar dat hij hetzelfde als thans, wellicht meer en beter zou kunnen bekomen, tegen minder geld, indien hij wat verstandiger zijn geld besteedde. De goeden natuurlijk daargelaten.

De arbeider zou meer en gemakkelijker kunnen sparen, dan hij tot heden doet, indien hij de beteekenis van 't woord '*be*sparen' beter begreep. Aan alle kanten laat hij nu in de zakken van anderen glijden, wat hij zelf zou kunnen behouden.

Door de wijze, waarop hij thans zijn benoodigdheden inkoopt, onderhoudt hij een talrijk leger van nuttelooze tusschenpersonen, betaalt hij zelf de dwaze reclame, die zijn leveranciers maken. En eenigen invloed op de prijzen, die hij besteden moet, kan hij onmogelijk uitoefenen. Hij staat alleen, en zoekt niet de minste aansluiting bij zijn medearbeiders.

En precies hetzelfde geschiedt bij de loon- en prijsbepaling zijner productie. Ook daar ontglipt hem een groot deel van datgene, wat hem rechtens toekomt, terwijl hij tevens verplicht wordt ook hier weer een leger van dure chefs etc. te onderhouden.

In verschillende opzichten lijdt de arbeider nog een veel te duur leven - en daaraan is voor een groot deel toe te schrijven, dat hij met zijn loon moeilijk rond kan komen.

Als de arbeider zijn inkomen doelmatiger besteedde, zijn

consumptie en productie organiseerde, hij zou er èn geestelijk, èn stoffelijk wèl bij varen.

Ik zal niet zeggen, dat de arbeiders over het algemeen meer verdienen, dan ze voor hun levensonderhoud noodig hebben. Ik wil in geen geval als mijn meening uitspreken, dat de arbeider het hem rechtmatig toekomende deel van zijn arbeidsproduktie ontvangt.

Maar ik vraag me af: Is het wenschelijk en verstandig op theoretische gronden den arbeider zijn onvermogen vóór te houden? Hem te zeggen dat hij in ruil voor zijn arbeidskracht een zekere waarde in goed terug ontvangt die bijna nooit zijn onderhoudskosten te boven gaat? Loopen we met al dergelijke louter theoretische beschouwingen niet groote kans om geheel naast den werkelijken stand van zaken uit te komen?

Petroleumspeculanten kunnen u staaltjes vertellen van soortgelijke theoretische conclusies, die in lijnrechten strijd bleken te zijn met de werkelijkheid:

De prijs der waren bijv. werd natuurlijk! bepaald door vraag en aanbod. Maar in de jaren 1882-'85 liep de petroleumproduktie terug van 30 op 10 millioen barrels - er was dus weinig aanbod - terwijl de consumptie steeg - er was dus veel vraag - en toch noteerden de Amerikaansche trustheeren steeds lager prijzen. Ze keerden de heele waardetheorie onderstboven.

Van 1891 tot '94 liep de produktie terug van 54 op 47 millioen barrels - en de prijzen *daalden* gedurende dien tijd vrij aanzienlijk. -

De waarde der aandeelen eener onderneming bepaalt men gewoonlijk naar het dividend, dat op die aandeelen wordt uitgekeerd. Gaan de zaken goed, werpt de onderneming een flinke winst af, dan is de uitgekeerde rente aanzienlijk en dus stijgen de aandeelen in waarde.

Maar men bepaalt ook wel eens het dividend, geheel ontheoretisch naar den koers, waarop de aandeelen staan genoteerd. 't Is niet meer de stand van de onderneming, maar het beursspel dat dien koers vaststelt; en naar dien koers bepaalt men de rente. -

Men kan binnenskamers soms een heel aardige theorie in

elkaar zetten, zonder dat de praktijk buitenshuis er zich aan stoort. Dat is wel belabberd - voor die theorie - maar 't is nu eenmaal niet anders.

Ook de theorie over de waarde-bepaling der arbeidskracht loopt geloof ik in dat opzicht gevaar.

Maar ik vroeg zoo pas: Welk nut heeft dit theoretiseeren? Vindt men het soms jammer, dat de arbeiders sparen? Zou men graag zien, dat het tegendeel waar was, teneinde te kunnen zeggen: Het loon is zoo slecht, dat de arbeiders niet eens kunnen sparen!

Men kan niet ontkennen, dat de arbeiders sparen, dat ze dus kùnnen sparen, waarom zouden we hen toch nog voorpraten, dat ze het eigenlijk niet kunnen doen.

't Is goed dat zulke theoretische beschouwingen zoo goed als niet door eigenlijke arbeiders gelezen worden. 't Is waar, ze zouden toch heel moeilijk de redeneering herkennen omtrent de totstandkoming van hun 10 of 12 gulden, die ze wekelijks in 't kantoortje van meneer beuren. Maar 't is ook goed, dat de *geest* van zulk schrijven de arbeiders niet beinfluenceert.

Hoe waar 't mogelijk, vraag ik me af, dat iemand, die voor arbeiders werkt, die met hen meevoelt en strijdt, zoo zou voorbijzien wat noodzakelijk is om hen sterk te maken. Hoe is 't mogelijk, dat men redeneeringen zou houden met de strekking om de arbeiders *niet* aan te sporen kapitaal te vormen.

Niets toch zal de arbeiders in hun strijd sterker maken, dan het bezit van geld. Geld om zich vrij te kunnen maken van het patronaat. Maar - geld op de juiste wijze aangewend. Geld, dat inderdaad ten bate van hen zelf strekken zal.

De arbeider bezit thans reeds kapitaal, veel kapitaal zelfs.

Maar - een ongeorganiseerd kapitaal. En in het gemis aan organisatie schuilt de oorzaak der machteloosheid van het bezit van dit geld.

Op de jaarvergadering in 1904 der Engelsche coöperatieve vereenigingen zei de president o.m. dat de rijkdom, in Engeland in de laatste 60 jaar enorm gestegen was. De statistiek wees uit, dat de arbeidende klasse daar meer van geprofiteerd

had dan de hoogere klassen; het bedrag der spaargelden toch bedroeg voor hen £ 2 per hoofd, tegen vroeger £ 1. Een vermeerdering dus met 100%.

Het aantal arbeiders neemt bovendien voortdurend toe. Hun collectieve kapitaalkracht vergroot zich aanhoudend.

De inleggelden der Duitsche spaarbanken beliepen in 1903 circa 7229 millioen mark. In 1893 was dit bedrag slechts 3750 millioen. En van deze 7 milliarden zijn circa 2 à 2½ milliard van arbeiders afkomstig.

Hoe komt het dan, dat er zoo weinig kracht uitgaat van dit kapitaalbezit?

Het geld van arbeiders wordt voor een groot deel beheerd door openbare spaarbanken of door andere groote bankinstellingen. Deze banken steken die gelden in private ondernemingen, bouwondernemingen heel vaak, en maken zich zoo de gelden der armen ten nutte. Zij hebben er belang bij den lust tot sparen bij het volk aan te wakkeren, wijl voor hen dat spaargeld geworden is tot een voorwerp van uitbuiting. En om dien lust tot sparen aan te wakkeren, keeren ze eenige rente uit, geven ze derhalve met de eene hand iets weg, om het met de andere weer tot zich te halen. Zeker een eigenaardige circulatie.

De gelden der spaarders worden vaak als hypotheken aan bouwspeculanten verleend. En eigenlijk heeft het volk dus een aandeel in het bezit van den grond. Maar recht om mee te spreken over de bestemming van hun gelden heeft het volk niet. Enkel en alleen behoudt de spaarder zijn recht op eenige rente. Maar om die rente te kunnen betalen en tevens een deel als eigen verdienste te kunnen bestemmen, moet de bankinstelling een vrij hooge rente heffen van de personen, aan wie ze die gelden heeft afgestaan. De waarde der produkten stijgt, en de arbeider verliest dus door de verhooging van grond en huurwaarden, wat hij aan rente zijner spaargelden pas gewonnen heeft.

Bijna al het bespaarde geld wordt ter behartiging van individueele belangen aangewend. Vandaar, dat de waarde welke het collectief kapitaal voor het volk hebben kan, zoo gering is.

Ieder, die mee wil werken aan de behartiging van de be-

langen der arbeiders, zal voelen, dat, indien er met het volk over sparen gesproken wordt, er in de eerste plaats gewezen dient te worden op de noodzakelijke ommekeer in de wijze, waarop het geld thans beheerd wordt. *Niet* den arbeider zeggen: Als je sparen wilt, moet je dat doen van je armoede. M. a.w. laat het sparen maar na. Maar:

Spaar zooveel ge kunt, maar zorg, dat een ander niet alleen de voordeelen geniet uwer zuinigheid. Beleg uw gelden niet in gewone banken.

De idee der coöperatie vindt bij de arbeiders meer en meer ingang. Bij zaakkundig beheer en voldoende toewijding is de bloei van 't coöperatief verbruik en 't coöperatief bedrijf verzekerd; en een bloeiende coöperatie brengt algemeene welvaart.

Daarin moeten de arbeiders hun gelden beleggen. Dan zijn ze verzekerd, dat ook de voordeelen toevallen aan hen, wien ze inderdaad toekomen. Dan kunnen ze ook de kracht voelen, die er in hun kapitaal steekt. Dan zal hun lust om te sparen niet enkel opgewekt behoeven te worden door mooi voorgespiegelde rente-uitkeeringen (waarbij wijselijk verzwegen is hoe groot het deel is, dat in handen van derden komt). Dan zal de algemeene verheffing, de algemeene verbetering van den toestand voldoende zijn, om den lust tot sparen gaande te houden.

Maar eerst moeten er zijn - mannen, die den weg wijzen. Menschen, die, zich zelf opofferingen getroostend, voorgaan om het pad te banen. En dat zullen geen personen moeten zijn, die beginnen met: Och ja, sparen, zie je, dat kun je eigenlijk niet, tenminste nu nog niet, want nu zou je het van je armoede moeten doen.

Zou iemand precies kunnen zeggen, wanneer het loon het bestaansminimum nog precies dekken kan en wanneer het zoo hoog is gestegen, dat er iets van overgespaard kan worden?

Het moet ons allen toch bekend zijn, dat, wanneer we f 12 in de week verdienen, we ermee rond komen, en wanneer we 16 of f 20 verdienen, we na verloop van een korten tijd er *ook* mee rondkomen, d.w.z. er ook niets van overhouden.

Merkwaardig vlug scheppen we ons altijd nieuwe behoeften, indien er kans tot bevrediging van behoeften bestaat.

Het behoeft ons dus niet te verwonderen, als de loonen nimmer zoo gestegen zijn, dat ze het bestaansminimum meer dan dekken kunnen. Want niets is zoo aan stijging onderhevig als juist het bestaansminimum.

De arbeiders moeten leeren inzien welke macht ze kunnen uitoefenen indien ze werkelijk over hun collectief kapitaal beschikken kunnen.

Zij moeten tevens leeren zelf zuiniger te leven, om meer geld nog te kunnen aandragen bij hun kapitaal.

Zij moeten leeren begrijpen dat ze hun gelden moeten onttrekken aan de bestaande bankinstellingen om het in coöperatieve ondernemingen te beleggen.

Dat zal echter heel wat voeten in de aarde hebben, voor het zoover gekomen is. Het inzicht ontbreekt veelal nog. Maar dat inzicht zal niet aangebracht worden door redeneeringen over hun onvermogen. Integendeel, zulke redenaties voeren eer van het juiste pad af.

Dan heb ik nog liever te doen met lui als die Duitscher, Eccarius, op het Congres der Internationale arbeidersvereenigingen in 1868: Die stelde voor het ‘arbeiderskapitaal’, dat in banken en spaarkassen lag opgehoopt, terug te vorderen en in beheer der arbeiders zelf te geven.

Hij zei: ‘Het gaat hier niet om theoriën, maar om zoo en zooveel honderd millioen proletariersgeld en wat ik voorstel zijn geen abstracte principes maar het is iets dat zoo eenvoudig en gemakkelijk is uit te voeren, als een worst in stukken te snijden.’

Nu, het is wel gebleken, dat het zóo gemakkelijk niet ging. En 't zal ook wel nimmer gemakkelijk gaan. De arbeider moet in de idee van selfhelp nog heel wat vorderingen maken.

Maar gaan kàn het en mòet het.

Stel u voor: Er zijn menschen, die het nu niet zoo bijzonder ruim hebben, maar ze leven zuinig, ze trachten met hun geld nog zoo ‘doelmatig’ mogelijk om te springen - en brengen wekelijks een kleinigheid naar een spaarbank, tot ‘kapitaalvorming’ of tot ‘consumptie’; ik weet het niet, en de

arbeiders weten het eigenlijk ook niet. Maar in ieder geval: ze sparen.

Zal men nu zeggen: Och, jullie bent al zulke arme sukkels, waarom sparen jullie nu toch nog, je moet het van je armoedje doen - kom - schei er mee uit en maak de boel op. Eet, drinkt, weest vroolijk en denkt niet aan den dag van morgen: de beste spaarbank, die er voor jullie bestaat is je maag!

Dat is een heel laag-bij-de-grondsche conclusie. Maar ook een iet of wat domme redeneering. Want, als de arbeiders werkelijk vrij gemaakt moeten worden, dan moeten ze juist niet beginnen met te zeggen: ‘laten we, wat we verdienen, maar opmaken, want onze verdiensten dekken toch maar net ons bestaansminimum.’

Toch kan ik me wel verklaren, hoe menigeen aan zoo'n alledaagsche beschouwing komt. Hij streeft met zijn medearbeiders naar bevrijding uit loonslavernij, zooals het, mooi gezegd, heet.

Maar ik geloof niet, dat men zich altijd van dat leven en werken in vrijheid een zuiver en mooi denkbeeld vormt. Wat b.v. de hcer van der Goes zegt over ‘vrijmaking uit loondienst’, klinkt niet bizonder idealistisch.

Hij zegt: ‘Wie kans ziet van den loondienst zich vrij te maken, door op zijn loon over te houden - zooveel te beter is het voor hèm’.

Maar wat dan die vrijheid is, blijkt uit den volgenden zin: ‘De kleine, niet kapitalistische warenproducent, die de arbeider wezenlijk is, werkende met vreemde produktiemiddelen voor eigen onderhoud (bedoeld is zeker ‘produktiemiddelen’ die aan een ander, een vreemde toebehooren) en daarom in den regel, zoolang het eigendom van de produktiemiddelen aan de bezitters een overmacht op hem geeft, tot zijn onderhoud zonder meer beperkt, enz.

Dat is toch geen vrijheid van loondienst in den vollen zin van 't woord. Dat is toch ook zeker niet de ‘vrijheid’ die de sociaal-democratie het proletariaat brengen wil.

Men zou uit het bovenstaande haast opmaken, dat er van eenige benadering van vrijheid van arbeid op heden nog geen sprake is. Want, wat men hier reeds als ‘vrijheid van loondienst’ bestempelt, is inderdaad grove afhankelijkheid. En dit

zou de grootste economische vrijheid zijn, die de schr. voor den arbeider heeft?

En toch kan - ook reeds nu - een vrijheid van arbeiden benaderd worden, die met meer recht aanspraak maken kan op den naam, ‘vrijmaking van loondienst’, ‘zelfstandigmaking’, dan de voorbeelden, die de heer v.d. Goes in zijn artikel aanhaalt.

Maar om dien toestand van vrijheid te bereiken is noodig, dat de arbeiders sparen, dat ze hun kapitaal tot stichting hunner bedrijven *zelf* bijeenbrengen.

Maar wie in bevrijding uit loonslavernij nog niet datgene ziet, wat thans reeds bereikt kan worden, en wat inderdaad ook voeren moet tot vrijheid in den rechten zin des woords, voelt ook niet het noodzakelijke van het middel om daartoe te geraken: het sparen.

Ik zou den arbeider willen toeroepen: Bezuinig zooveel ge kunt: èn op uw consumptie door uw inkoop te organiseeren; èn op uw productie door waar 't mogelijk is nu reeds het bedrijf zelf ter hand te nemen, èn op uw gewone dagelijksche leven - *be*spaar dus zooveel ge kunt, weest zuinig. En verder:

Beleg dat geld oordeelkundig, d.i. sticht met uw collectief kapitaal inrichtingen voor uw eigen consumptie en productie, begin dus met uw eigen bespaard geld uw eigen zaken te doen. Begin met nu reeds in toepassing te brengen, wat ge met uw mond in vergaderingen etc. dagelijks belijdt: begint n.l. nu reeds den grondslag te leggen eener socialistische samenleving.

En of uw sparen dan door theoretici betiteld wordt als: ‘sparen voor kapitaalvorming’, of ‘sparen voor verbruik’, of ‘sparen voor zelfstandigmaking’, het is om 't even.

Wat ge tot stand brengt, zal het bewijs zijn van het recht, dat ge al of niet hebt, om met den huidigen toestand, waarin ge verkeert, niet tevreden te zijn.

Waar de arbeiders reeds zoo ver gevorderd zijn, dat ze eigen werkplaatsen hebben ingericht, dat ze dus een begin hebben gemaakt eener socialistische gemeenschap, daar blijkt werkelijk, dat menig strijder voor socialisme dit gedaan heeft zonder

daartoe gerechtigd te zijn. De praktische uitleving zijner theorie is hem te machtig.

Ondanks zulke teleurstellingen moeten we toch dien kant uit. Theorie hebben de arbeiders reeds genoeg geslikt. Wat meer praktijk van hun socialisme zal hen geen kwaad doen. Zelfs zou het voor menig theoreticus wel aanbeveling verdienen, als hij zich wat meer bewoog in de arbeiderswereld. Wellicht zouden de ideeën omtrent het ‘sparen’ door arbeiders dan wat frisscher worden. Nu is er vaak nog een sterke kamerlucht aan.

Potgieter en het Liberalisme
Door
C.G.N. de Vooys.

IV

Sedert 1865 stond Potgieter dus geïsoleerd. Zijn uittreding uit de Gids-redaktie betekende niet alleen, dat hij de leidende positie in de republiek der letteren opgaf, maar ook dat hij de geestelike gemeenschap met de leidende liberalen verbroken achtte. Het doctrinair geworden liberalisme verloor voor hem alle bekoring. Maar had zijn ontstemming hem niet door een vergrootglas doen zien? Waren de liberale ideeën van 1848 zo ontaard?

Hetzelfde jaar bracht de bevestiging van Potgieter's mening omtrent Buys, wiens uitspraken steeds meer toongevend werden in het liberale kamp. In het opstel *Een gevaarlijk kiesstelsel*, van Oktober 1865, heet het: Moest de kieswet nog worden samengesteld, ik zou gaarne aandringen op een hogere census, maar nu is het moeielik daarop terug te komen.[1)] Waar bleef de liberale verwachting van rijpheid in steeds breder kringen? Verder noemt de schrijver het ‘rondborstig’ een *fictie*, dat de afgevaardigden het gehele Nederlandse volk zouden vertegenwoordigen. De kiezers kiezen iemand die *hun* belangen behartigt, en daar verstand van heeft. Is daarmee niet toegegeven dat de ‘mindere’ man niet vertegenwoordigd is, dat de liberale bourgeoisie regeert en alleen tot regeren in staat geacht wordt? Het meest typiese staaltje van doctrinarisme is de theorie over de Eerste Kamer.

1) *Studiën over Staatkunde en Staatsrecht* II, 545.

Dat lichaam is niet een *Sénat conservateur* of een *sourdine*, beweert Buys, maar vertegenwoordigt wel degelik het volk. De Tweede Kamer geeft de wil van de numerieke meerderheid te kennen; daarnaast vertegenwoordigt de Eerste Kamer de sociale meerderheid. De burgers zijn immers geen gelijksoortige eenheden! - En dan volgt leuk-weg: Of inderdaad de Eerste Kamer de sociale meerderheid vertegenwoordigt, is iets anders; dat heb ik hier niet te onderzoeken. De leer, de alleen-zaligmakende leer, dus boven het leven!

Nog scherper komt in het opstel *Misverstand* van 1866 uit, hoe de traditie van 1848 verbleekt is. De verdediging van het census-kiesrecht wordt ingeleid door deze kenmerkende uitspraak: ‘Ik verwacht voor de ware vrijheid in deze oogenblikken van meer zuivere democratie hoegenaamd geen heil, doch veeleer het tegendeel.’ In dit gedeelte, dat tegen Busken Huet gericht is, klinkt het vermanend: ‘Laten we ons bij het tegenwoordige bepalen en de politiek van de toekomst aan de toekomst overlaten, al ware het slechts om onze schimmen te vrijwaren voor de spotzucht van het nageslacht.’ Is dat niet de dood van alle idealisme? Bovendien maakt het een zonderlinge indruk als de schrijver zelf, een paar bladzijden verder, de horoskoop trekt waarvoor hij Huet waarschuwde: ‘Al moge de tijd zich dan ook schijnbaar voortbewegen in de richting van de democratie, ik vermoed, dat de toekomst zich van absolute volksheerschappij zal afwenden.’ - ‘Altijd zal dunkt mij het practisch gezond verstand terugwijzen op de constitutionele monarchie.’ - ‘En ook al ontviel den vorsten elke andere steun, dan nog zouden zij hulp vinden in dat inderdaad bewonderenswaardig volksinstinct, dat bij voorkeur de lagere volksklassen, de onmondigen op politiek terrein, aan de monarchie vastklemt als aan de natuurlijke verdedigster van hare belangen tegen mogelijke dwingelandij van de meerderheid.’[1)] Gaat de voorzichtige geleerde hier dan zelf geen gevaar lopen om zich bloot te stellen aan ‘de spotzucht van het nageslacht?’

Een andere Gidsredakteur, Zimmerman, maakte Potgieter's ergernis gaande door in Oktober 1865 te schrijven: ‘Fierheid

1) *Studiën over Staatkunde en Staatsrecht* I, 42-45.

op ons zelfstandig volksbestaan moet bij ons gepaard gaan met bescheidenheid en zuinigheid, zoowel in het materieele als in het intellektueele.'

Het politieke leven van die dagen bood een weinig verkwikkelik schouwspel, wel geschikt om een idealisties gestemde geest afkeer van alle politiek in te boezemen. Van Welderen Rengers geeft aan het hoofdstuk over de jaren 1865 en '66 het opschrift 'Beproevingen van de liberale partij.' Dat kan men beschouwen als een eufemisme voor: inzinking van het liberalisme. Bij de onvermijdelike koloniale kwestie kwamen maar al te vaak de oude liberale idealen in botsing met de liberale brandkasten. Bij gebrek aan een ernstige strijd van beginselen kwamen persoonlike intrigues, coterie-geest en coterie-belangen op de voorgrond, waarbij de grenzen van liberaal en konservatief steeds meer vervloeiden. De ene krisis volgde op de andere. Thorbecke moest wijken voor Fransen van de Putte; binnen vier maanden had men het nieuwe ministerie Mijer-Van Zuylen, dat zijn zwakte moest verbergen door zich achter de koning te verschuilen, en bij de kamerontbinding te speculeren op dezelfde toverkracht van de oranjekleur, waarvan we Buys hoorden gewagen. Het volgend jaar weer een kamerontbinding, zodat in 1868 Thorbecke, 'immobilis in mobili,' weer de toevlucht was. Maar Thorbecke zelf hield zich buiten het nieuwe ministerie. Zou buiten de persoonlike motieven ook de ontmoedigende beginsel-zwakte van de liberale partij op dit besluit niet van invloed geweest zijn? In elk geval spreekt die onmacht uit het oordeel van de tijdgenoten, die het niet betreurden, maar goedkeurden, dat ze de stevige principiële leiding van de meester zouden missen. Buys schreef in De Gids, dat een ministerie-Thorbecke, hoe voortreffelik ook samengesteld, de behoefte van het ogenblik niet bevredigde, omdat het 'de ijdele personenstrijd van de laatste jaren' niet zou kunnen temperen.

Tempering, matiging, tevredenheid met het bereikte, afkeer van ijdele toekomstdromen waren aan de orde van de dag. Is het wonder dat de liberalen die zich in een dergelijke sfeer thuis voelden, in Potgieter's idealisme een soort antiquiteit gaan zien, eerbiedwaardig, maar prakties onbruikbaar? Er bestaat een merkwaardig dokument uit die jaren, waarin Pot-

gieter's portret, te midden van een groep tijdgenoten, door vriendenhand getekend is. Dat het tot nu toe onopgemerkt bleef, is daaruit te verklaren dat de schrijver ‘Wahrheit’ en ‘Dichtung’ mengde. Ik bedoel Vissering's *Tafelkout*, een schets van Desember 1866, waarin wij getuigen zijn van de tafelgesprekken in een vriendenkring.[1)] Er is niet veel scherpzinnigheid voor nodig om in Piet Kole, Potgieter te herkennen: niet alleen de denkbeelden, ook de stijl wordt hier en daar Potgieteriaans. De belangrijkheid van deze schets wettigt een nauwkeurige, hoewel sterk verkorte weergave van het laatste gedeelte. Kole haalt de herinneringen op aan de dagen tussen '40 en '50. ‘Wij waren toen jong, vurig, opgewonden standjes. Een heerlijke tijd! Het leven lag voor ons open in blauw verschiet. Met welke idealen hebben wij het al niet gestoffeerd!’ - ‘Zoudt gij ze willen terugroepen?’ vraagt een van de vrienden. ‘Waartoe? De strijd is gestreden, de zege is behaald. Wat wilt gij meer!’

‘Juist,’ is Kole's antwoord, ‘wij gingen naar huis en trokken de pantoffels aan, en warmden ons bij 't vuur.’ Waarom ik zo ondankbaar ben om onvoldaan te blijven? ‘Ik wenschte wel, dat er te midden van onze voldaanheid weêr eens een beetje ontevredenheid kwam, en in onze rust een beetje onrustigheid. Rust roest.’

- Maar voor welke hersenschim moeten wij dan de wapenen aangorden?

- ‘*Wij?*’ Wij worden te oud; onze tijd gaat voorbij. Wij hebben onzen weg door het leven gebroken, wij hebben elk zijne plaats in de maatschappij ingenomen.’

Dan karakteriseert hij de carrière van zijn vrienden, en op de vraag: ‘En gij zelf, Piet?’ gaat hij voort:

- ‘Ik doe niet meê. Ik ben niets. Ik ben een onnut burger, een onpraktisch mensch, een ijdele droomer, een knorrepot; al wat ge wilt.’

- ‘Alzoo, wij vertegenwoordigen *les intérêts satisfaits*, meent gij? Dank u voor 't complement.’

- ‘Gij behoeft er u evenmin op te verhoovaardigen als

1) *Herinneringen* III, blz. 436-468. Ook in het volgende opstel *Een Oudejaarsavondpraatje* (1871) zitten Potgieteriaanse herinneringen.

over te schamen. Het ligt in de natuur en in den aard der zaak.'

- 'Maar wie moeten dan de onrustigen zijn, als wij het niet meer wezen kunnen?'

- 'Ik blijf u liefst het antwoord schuldig. Alleen dit. Ik herinnerde u straks hoe, toen wij jong waren, de ouderen van dagen met onze jonkheid wedijverden. Wat dunkt u? Is het niet alsof thans de jeugd ons in tevredenheid en vreedzaamheid voorbijstreeft? En niet alleen in de politiek. Zeg mij, op welk ander gebied, in kunst, in literatuur, in wetenschap, is er een spoor van jong, nieuw leven? Waar schittert een sprank van genie, die een lichtstraal belooft te worden? Brave, knappe, geleerde jongens hebben wij genoeg; och, dat wij er wat ondeugende bij hadden!'

'Maar,' vraagt er een, 'gesteld, dat er morgen een *new generation* naar uw hart oprees, wat zou zij te doen vinden? Aan welk brandend vraagstuk zou zij hare kracht hebben te beproeven?'

- 'Denkt gij dat zij er geene mede zou brengen?'

En dan ontlokt Kole zijn vrienden een lange lijst van gewichtige kwesties: belastinghervorming, de armoede, de zedelike verheffing des volks, die hij telkens scherp belicht. Als eindelik de verhouding tot het buitenland ter sprake gebracht wordt, valt Kole somber in:

'Geen scherts op dat punt, wat ik u bidden mag. Holland, lief Holland, wat is er van u geworden! Springt u dan het hart niet op van toorn, mijne vrienden, als gij elk jaar door de Nederlandsche volksvertegenwoordiging onze machteloosheid officieel hoort betoogen? Is Hollands naam bij den vreemdeling, ik zeg niet geducht, ontzien, maar gevierd, geëerd, geacht zelfs?'

- 'En nu, Kole, welke is *uwe* groote kwestie?'

Voordat Kole antwoorden kan, vallen de vrienden plagend in, spottend met zijn idealisme.

- 'Ik weet het al!' riep Slot, 'de binnenlandsche politiek: eene nieuwe grondwetsherziening; de uitbreiding van het kiesrecht tot alle capaciteiten; de invoering van het stelsel van Hare; de triomf der democratie!'

- 'Ik weet beter,' viel een ander in; 'eene nieuwe richting

in de wetenschap, die Nederland wederom aan de spits der beschaving brengt; een nieuwe geest in literatuur en kunst, machtig om ook het goddelijke in volmaakten vorm af te beelden; of wel, de verheffing van het tooneel tot de school des volks.'

- 'Mis!' klonk het uit den mond van een derde, 'de herschepping der kerk; ééne broederlijke gemeente, één in hope, één in geloof, één in liefde.'

- 'Neen,' zei een vierde, 'een nieuw Nedersaksisch rijk. De samensmelting van alle volken "van dietscher tonge" tusschen de Elve en het Kanaal tot éénen machtigen staat, waarvan het oude Nederland het middenpunt en de kern is.'

- 'Ook niet,' riep wederom een ander; 'de sociale omwenteling; de opbouw der maatschappij op nieuwe grondslagen: de gouden eeuw, die de dichters in het verledene plaatsen, als het probleem van de maatschappij der toekomst.'

- 'Gij zijt allen onverbeterlijke spotters,' meesmuilde onze vriend. 'Och, misgun mij ten minste mijne idealen niet. Ongelukkig hij, die er geene heeft.'

Op de vraag, tot Kole gericht, hoe hij van vrede spreken kan, terwijl hij tot strijd aanspoort, luidt het antwoord: 'Moet ik u dan nog met zoo vele woorden zeggen, dat de strijd voor ideeën en beginselen alleen dien vrede schenkt die waardig is dat wij hem begeeren: vrede met u zelven!'

'Zoo sprak Piet Kole. En wij gevoelden, dat er diepe zin in zijne woorden lag. En ik oordeelde het nuttig, ze voor u en mijzelven zoo getrouw mogelijk op te teekenen, ter overpeinzing en ter behartiging.'[1)]

Dit slot is voor mij een bewijs dat Vissering in deze schets meer 'Wahrheit' dan 'Dichtung' geeft. Potgieter's idealisme en beginselvastheid imponeert de vrienden nog wel, maar heeft voor hen geen toekomstwaarde meer.

In andere zin geldt datzelfde voor de jongere vriend, in wie Potgieter zo gaarne zijn eigen jeugd had zien herleven: Busken Huet. Hoe meer Huet in Potgieter's intimiteit doordrong, des te meer werd zijn oordeel van 1864 bevestigd. Hij zag Potgieter zoals hij in 1867 het Vondel-standbeeld

1) *Tafelkout*, blz. 458-468.

beschreef: een monumentale verschijning op de onvaste veenbodem van de negentiende-eeuwse kultuur, ‘zijn ten hemel geslagen blik, met onveranderlijke vastheid gerigt op hetzelfde punt, uitziend naar eene nimmer aanbrekende toekomst, en bestuurd door de herinnering aan een belangwekkend verleden.’[1)]

Scherp en op de man af heeft Huet dit gezegd in 1869, bij de beoordeling van Potgieters' *Poezij:* Men vindt in zijn Tijdzangen ‘wenschen en verzuchtingen welke het merk der onvruchtbaarheid aan het voorhoofd dragen,’ in de grond niet minder onprakties dan ‘Da Costa's monomanie.’ ‘Potgieters vaderland is een Nieuw Utopia.’[2)] Dit was even oprecht als onkies gezegd. Huet kon weten dat hij het operatie-mes zette in een gevoelige, nauweliks genezen plek; dat hij pijn deed zonder nut te stichten.

Hoe zag Potgieter nu zijn tijd, gedurende dit isolement? Zijn werken zouden ons daarvan een onjuist, of ten minste onvolledig beeld geven. *Florence* is de vlucht naar de schoonheid:

> ‘Onsterflijk is op aarde slechts het schoone
> Vermaagschapt zijn alle eeuwen in gemoed!’

De nationale romanticus schijnt verdwenen; de geestelike eenzaamheid heeft hem schijnbaar tot berusting gevoerd. Alleen een flauwe naklank van de *Tijdzangen* hoort men in *Op Sorghvliet* (1868):

> ‘Dat we uit den roes des ouden roems ontwaakten,
> In 't geestenrijk de middelmaat verzaakten,
> En naar een twijg van hoog'ren lauwer haakten
> Dan volkstrots kweekt in ziekelijke gunst!’

Overigens zoekt men vergeefs naar toekomstgedachten: de dichter leeft in herinneringen en mijmeringen; de transformatie in de Landjonker is daarvan het uiterlik symbool.

De *Brieven aan Busken Huet* belichten verrassend een

1) *Lit. Fantas.* I, 41. 't Is of Huet, ook in het vervolg van deze bladzijde, inderdaad een parallel van Vondel en Potgieter op 't oog gehad heeft.
2) *Lit. Fantas.* III, 46-47.

andere zijde van Potgieter's beeld: de grijsaard blijft een even vurig patriot, een even scherpzinnig criticus, die met onverflauwde belangstelling zijn tijd meeleeft. Zonder deze brieven zou het nageslacht Potgieter's ouderdom niet gekend hebben. Zij dokumenteren Huet's oordeel, kort na Potgieter's dood uitgesproken:[1] Hij was ‘een ideale Nederlander, de polsslag van wiens leed en lief vertraagde of sneller joeg, naarmate onze publieke zaak eene schrede voorwaarts deed of stilstond of achteruitging.’ - ‘Vaderlandsliefde is de groote hartstogt van zijn leven geweest.’ Terecht wordt hier gesproken van ‘een halve eeuw van wisselende hoop en teleurstelling.’

Dit voortdurend dobberen tussen hoop en teleurstelling, dat we ook in de voorafgaande periode opmerkten, geeft de sleutel tot het juist begrip van Potgieter's ouderdom. Hij, die zich een ‘mixtum compositum van hart en hoofd’ noemt, heeft dit zelf erkend in de woorden: ‘Comme je connais ces deux hommes en moi!’[2] Wanneer dus Hondius van den Broek, op grond van de Brieven, Verwey's opvatting van Potgieter als de Teleurgestelde bestrijdt,[3] dan hebben zij beiden gelijk; alleen heeft de eerste m.i. niet genoeg opgemerkt dat de blijmoedigheid zich aan de oppervlakte vertoont; in de diepte van het gemoed schuilt de weemoed der teleurstelling.

Een splitsing is in deze tienjarige periode moeielik te maken: de wisseling van meer konservatieve en meer liberale ministeries was zonder ingrijpend belang. Het jaar 1868 bracht voor Potgieter een bittere teleurstelling: het heengaan van Huet; maar dit was geen keerpunt in de verhouding van de dichter tot zijn tijd. Het kontakt met de jongere vriend bleef bestaan.

Tot Potgieter's klimmende teleurstelling gaf de politieke ontwikkeling, gelijk ons bleek, alle aanleiding. Het liberalisme zonk ineen; de reaktie won. ‘Wat een ministerie! Wat een liberalisme! Overal halfheid,’ horen we al kort na 1865 op allerlei toon herhalen. Het vertrouwen op de konstitutionele regeringsvorm is geschokt, terwijl hij die in 1863 nog prees als:

1) *Lit. Fantas.* XVI, 162.
2) *Brieven* II, 119; III, 259.
3) *De Kroniek* van 31 Oktober - 21 November 1903.

Een staatsvorm die, door vrije keuze,
De vroedsten op het kussen brengt
En 't algemeen zijn zegen plengt,
's Lands wèl hun last, 's lands roem hun leuze!

Maar waar bleef dat vroede geslacht? ‘Soeur Anne! ne vois-tu rien venir?’ Van de liberale leiders ging geen bezieling meer uit. Vandaar dat de dringend nodige morele politiek in Indië achterwege bleef.

De liberalen zijn konservatieven geworden. Potgieter, die er van houdt zijn eigen mening te zeggen met woorden van anderen, die hem bij zijn lektuur troffen, vertaalt in 1868 voor Huet uit een Zweedse krant de volgende passage: ‘Het is mogelijk, dat de mannen, die nu ten onzent aan het hoofd der zaken staan, alles ten onzent uitmuntend geregeld vinden. Het is evenzeer beide mogelijk en geloofelijk, dat velen onder hen, die vroeger krachtig ter staatkundige ontwikkeling bijdroegen, thans op het een of ander stadium willen blijven stilstaan, waar zij het goed vinden hunne tenten neer te slaan, sedert het ongerief en het ontbrekende dat hen en de hunnen onmiddelbaar ergerde en zeer deed, uit den weg werd geholpen of aangevuld. Maar wanneer zij ophouden organen van den vooruitgang te zijn, indien zij voortaan slechts de bedwingende krachten vertegenwoordigen, zoo zullen zij die het groote doel niet uit het oog verliezen, zich andere pioniers aanschaffen.’

Later schrijft hij: ‘Terwijl ik beide Conservatieven en Liberalen vrij versleten vind, *où est le tiers parti qui nous sauvera?*’ Toch voelde hij zich nog meer verwant aan de konservatief geworden liberalen dan aan de zuivere konservatieven, de van ouds gehate ‘stilstaanders’. Daaruit kwam zijn heftige verontwaardiging voort, toen Huet, die zich van liberale sympathieën had losgemaakt, uit eigenbelang met de konservatieven konnekties aanknoopte. Huet mocht niet ‘uit weerzin in flaauwheid tot nog flaauwer kamp overgaan.’ ‘Als gij, ben ik onze liberalen, die doctrinairen zijn geworden, hartelijk moede, maar, u ongelijk, zie ik noch met Katholieken, noch met orthodoxen een beteren toestand te scheppen.’

En twee jaar later: ‘Wie is met onze liberalen van den dag anders dan bij tegenstelling met nog ellendiger schepsels in-

genomen?' Om die 'nog ellendiger schepsels,' de doctrinairkonservatieven te karakteriseren, citeert Potgieter weer een uitvoerig stuk uit het *Norsk Folkeblad*, waarin o.a.: 'De partij is tot razernij toe fanatisch, tot kindschzijn toe onbekend met het leven des volks en zijne ware meening, tot het uiterste toe persoonlijk. Zulk een partij vertrouwt nooit op ideeën, wanneer deze niet passen in het eens voor goed geconstrueerd systeem; zij hecht evenmin eenig gewicht aan ontwikkeling, aan tijdgeest of iets dergelijks. Voor haar bestaat aan de eene zijde slechts het systeem, terwijl zij aan de andere niets ziet dan gewetenlooze eerzuchtigen, die een blinden, dommen hoop leiden en misleiden.'

Ook de grote liberale leider had Potgieter in zijn tweede ministerie teleurgesteld. In 1867 is Thorbecke's 'aureole naar de maan.' Twee jaar later schrijft hij: 'Ik negeer mijn alleenzaligmakend liberalisme, als Ge mij dat verpersoonlijkt in het Ministerie van den dag, en den Thorbecke van 1868.' En tijdens het derde ministerie spreekt hij van 'Thorbecke die hoe langer hoe pedanter wordt, hoe onmisbarer hij zich gevoelt!' Ondanks deze wrevelige uitvallen blijft Potgieter in Thorbecke de geboren staatsman zien. Alleen Thorbecke en Groen beschouwt hij als mannen van betekenis, te midden van zoveel onbeduidendheden in de Kamer. Na Thorbecke's dood wordt het nog meer nacht. Wie kan na Thorbecke regeren? Het overzicht van de partijen is in 1872 zo mogelik nog pessimistieser dan te voren: de liberalen zijn verbasterde nakomelingen van het voorgeslacht; van de conservatieven zegge ik slechts dit: 'ik twijfel of zij wel Hollanders zijn.' Er blijven orthodoxen en Ultramontanen over, 'ten minste consequent in bekrompenheid.' 'Karakter is er niet meer.'

En de geestelike leiders van de liberalen? Potgieter ergert zich aan de dorre geleerdheid die van de universiteiten uitgaat, zonder bezieling: 'Pruiken in Utrecht, pruiken in Leiden!' - toen hij dit schreef verkeerde hij in herinnering met Bakhuizen en zijn tijdgenoten! Telkens klaagt hij dat Vissering en Buys doctrinairen geworden zijn, van wie niets meer te verwachten is. Vooral Buys, 'de herkaauwer,' is zijn antipathie geworden. 'Er zijn weinig menschen,' schrijft hij in 1872, 'die mij meer weerzin inboezemen, dan die type van

Hollandsche bedachtzaamheid, Hollandsche opmerkingsgave, Hollandsche billijkheid, die niets uitvoert, die tot niets leidt, die niemand baat. Ben ik onbillijk, dan wijs mij teregt, maar hij heeft nu al zeven jaar lang zijn jongelui zijne constitutioneele theoriën ingestampt en, lieve Hemel! er is zoo min van zijne discipelen als van die van Vissering iets teregt gekomen.' De antipathie geldt hier niet persònen, maar een stelsel. Buys is voor Potgieter de vlees-geworden liberale Leer. Wat kon er van het opgroeiend geslacht, Potgieter's hoop, onder zulke leiding worden. En omgekeerd: aan de vruchten kent men de boom!

Wat was er geworden van de idealen van 1848? Met weemoed schreef Potgieter, onder de indruk van Thorbecke's overlijden: 'Hoe vrees ik dat tot zijn eer, tot onze schande, weldra niemand het meer zal kunnen loochenen, dat de instellingen van 1848, verre van door ons versleten, ons nog vooruit zijn.' En tegen het eind van zijn leven: 'Politiek leven - doen wij niet; schort het aan mijne oogen of schittert nergens eenig vonkje van licht?'

Nationale feestviering acht Potgieter in zo'n slechte tijd misplaatst: voor het 'opgewarmd enthousiasme van de Heiligerlee-feesten in 1868 voelt hij niets. Bij de April-feesten van 1872 ergert hij zich over de liberalen, die de moed missen om "de Verrassing van Den Briel te houden voor wat zij was: eene revolutionaire daad; van het Bewind gaat geenerlei qualificatie uit, die het graauw leert inzien, hoe men dergelijke historische herinneringen heeft te beschouwen, als men den moed mist, in de Negentiende Eeuw Geus te zijn, zooals die der zestiende zich in de onze zouden hebben getoond!" En om een bijdrage voor het album 1572-75 gevraagd - schrijft hij aan Huet - "ben ik er rond voor uitgekomen dat ik ons het regt ontzeg in onzen tegenwoordigen apathischen toestand het voorgeslacht te verheerlijken; we verdienen den tempel te worden uitgejaagd, wij schagcheraars en flaauwerts op elk gebied."

Met zulk een liberalisme voor ogen, en in zulk een stemming, is het niet te verwonderen als Potgieter, "de werkelijke wereld moede, de vlugt neemt in die der poëzy."

Maar de weegschaal slaat telkens weer naar de andere zijde

over: naast de teleurstelling staat de hoop. Potgieter blijft idealist: van een scepticisme als dat van Huet heeft hij een onoverwinnelike afkeer. In 1868 “preekt” hij: “Onderzoek, twijfel, breek af, maar zie toe, dat Gij niet wegwerpt wat moed en lust geeft voort te gaan en verder brengt: het geloof aan onze toekomst. Verijdelde verwachtingen, teleurstellingen, grieven van welken aard ook, het Christelijke geloof maakt er zich vleugelen van, - Goethes resignatie komt ze te boven, en ons kleinen en zwakken, ons is immers de zaligheid weggelegd in het bewustzijn dat wij streefden naar iets edelers dan ons omringde, waarvoor wij geschikt waren dewijl we er behoefte aan hadden.” Hij neemt het Huet enigszins kwalik dat hij alle vertrouwen mist in het nieuwe liberale ministerie van dit jaar, al moet hij weldra erkennen dat de troonrede hem teleurstelt. En als Huet scherp konstateert wat eigenlik ook Potgieter's overtuiging was: “De beweging van 1848 heeft haren tijd gehad, zij heeft uitgewerkt; zij voert in haar gevolg geen enkel nieuw denkbeeld meer. Vandaar de staat van malaise waarin wij geraakt zijn,” dan wordt Potgieter, terugdeinzende voor die bittere waarheid, een oogenblik lofredenaar van de vooruitgang. Wanneer hij in de buitenlandse politiek de liberale stroom ziet wassen, dan heet het: “Ik word oud, en toch wensch ik meer dan in de laatste jaren te blijven leven. We schijnen den moesson der reactie door; hij heeft lang genoeg geduurd!”

Ook het “conservatieve radicalisme” van Huet wordt door Potgieter telkens bestreden, op grond van de liberale beginselen waarin hij is blijven geloven. Als Huet hem, in de boven aangehaalde kritiek op zijn Poëzy van “monomanie” beschuldigt, dan komt hij daar met ernst tegen op. “Potgieter's vorst - had Huet gezegd - is de bekende kegeljongen en ledepop; Potgieter's vaderland een Nieuw Utopia.” En te voren: “Van Haren's spreuk” (nl. Potgieter's oude lievelingsspreuk: “Oranje in 't hart, en niemands slaaf”) was poëzie in den mond Van Haren; in den onzen is zij proza geworden.’

Daarop antwoordt Potgieter: ‘Het verbaast mij niet, dat Gij op uw tegenwoordig standpunt geen vrede kunt hebben met den Koning-President, van wien ik - droom, - met een volk, dat aan het hoofd des vooruitgangs zou staan, - Utopie -

maar die distinctie van den “frieschen edelman” schut ik. Een Overijsselsch patriottenkind - het koningschap bij gebreke aan beter voor lief nemend, maar het tweede Oranjehuis prikkelend, zich zooveel mogelijk naar de groote mannen uit het eerste te vormen, - is dat proza?’

Mij dunkt dat Huet niet zonder leedvermaak geglimlacht zal hebben over de ‘droom’ van de onverbeterlike idealist, als hij hiernaast legde Potgieter's uitlatingen in de brieven van ditzelfde jaar, waaruit bleek dat ook de hoop op de Oranjes een bittere desillusie geweest was.[1)]

Potgieter, die zich ‘democraat tot in mijne nieren’ noemt, neemt ook in deze jaren met vuur de verdediging van de burgerlike demokratie op zich. Huet had hem ‘al te plebschgezind’ genoemd. - ‘Hoe heb ik het met U, “al te plebschgezind?” Lieve Hemel! sedert bijna twee eeuwen hebben onze patriciërs het jammerlijk afgelegd - en al liet “de burgerij” sedert veel te wenschen over, wie zou er onze patriciërs om terug wenschen? Hoe droevig het er op het oogenblik [29 Dec. 1871] te 's Hage ook uitzie, hoe weinig de (*soidisant*, en slechts zoogenaamde) radicale partij in staat zij te regeren, liever sympathie vindt bij de tallooze halfheden en vierde- en achtste-heden, een terugkeer tot patriciërs zou nog akeliger wezen.’

Het getuigt van onbevangenheid, dat Potgieter het opstel van Huet: *Thorbecke's testament* wist te waarderen. De zwakke punten van het liberale regeringsbeleid, en vooral van de liberale theorie, werden daarin scherpzinnig, maar niet zonder journalistieke handigheid aangetast; de hoofdstelling: dat de Thorbeckiaanse leer voor een deel ineenstortte als men er Thorbecke zelf uit weg dacht, was geheel in Potgieter's geest, die meer dan iemand van Thorbecke's onmisbaarheid in de liberale partij overtuigd was. Hij schreef dan ook, dat hij het ‘dikwijls met instemming gelezen had’ - ‘er is billijkheid in dat oordeel daar het bedaard werd geveld.’ Maar het slot laat Potgieter onbevredigd: ‘Alle onze gebreken worden ons aangetoond, - en als wij uitgekleed zijn, laat Gij ons troosteloos

1) Brieven II, 188, 233 en vooral II, 292.

staan, - want de man die het middel vinden zal, om het beter te maken - waar is hij? waar?'

Filosofiese berusting was niet Potgieter's duurzame gemoedstoestand. Al maakte hij gaarne 'je m'y résigne' tot zijn leus, tot op hoge leeftijd komt soms de vroegere geestdrift boven. Tegen De Lamartine's ervaring: 'l'âge enlève l'ivresse et le dégoût' tekent hij protest aan. '*Pour l'ivresse peut-être, mais pour le dégout, mille fois non!*' - 'Toe te geven dat velerlei middelmatigheid geregtigd is de eereplaatsen te bekleeden, opdat het altijd zoo blijve, dat hoop ik nooit te doen.' Hierin zal hij altijd tegenover Huet blijven staan, die de triomf der middelmatigheid had leren beschouwen als 'een van zelf sprekende aardsche slagschaduw.'

Waarschijnlik heeft het optreden van de jongere radikalen Potgieter aanvankelik ook hoop op hernieuwing van het liberalisme gegeven, maar in 1871 klaagt hij: 'hoe weinig houdt Van Houten wat hij beloofde!' En in het volgend jaar profeties: 'Ik houd hem voor een dier vele geavanceerden, welke, kwamen zij aan het bewind, zich op het verschil van standpunt zouden beroepen tusschen bestuurder en bestuurde.'

Toen dus de hoop op het levende geslacht hem begon te begeven, troostte hij zich met de gedachte dat de gedroomde vooruitgang eens komen zou, zij het dan ook in een verre toekomst. Bij een nabetrachting van de Frans-Duitse oorlog zegt hij: 'Pessimist als ik ben, kan ik niet ontkennen, dat de hoogere belangen der menschheid zich allengs meer doen gelden. Waarom zou het daarbij blijven? Op stoffelijk gebied gaat de menigte vooruit, waarom zou dat ook, na ons, lang na ons, op geestelijk, op zedelijk gebied, op dat van kunsten en letteren niet het geval zijn?'

Op het gebied van kunsten en letteren. Vooral daar hebben we Potgieter's strijd van teleurstelling en hoop na te gaan. Want als Dichter had hij vooral oog voor het liberalisme als geestelike beweging, waarin hij zelf een zo gewichtige faktor geweest was. Vooruitgang van kunst en letteren bleef dus voor hem de grote maatstaf. Wat had de Gids-beweging eigenlik uitgericht? Als hij na vijftien jaar de vroeger aangehaalde vergelijking uit zijn *Hollandsche Dramatische Poëzy*

herlas, moet hij wel weemoedig gestemd geweest zijn: de kikkers kwaakten weer, de uilen waren teruggekeerd. Hoe trof hem een artikel van professor di Gubernatis in de *Revista Contemporanea* van 1869, waarin hij zijn eigen herinneringen aan de eerste Gids-dagen terugvond: elke nieuwe aflevering werd met ongeduld tegemoet gezien; er heerste tussen auteurs en publiek een sympathie wier stroom geen ogenblik vertraagde. ‘Het gaf toen nog geen pas om den wille der staatkunde behoedzaam of achterdochtig te zijn - de goede harmonie werd door geen partijschappen gestoord; wanneer men wist, dat een schrijver zijn land lief, en er alles voor over had, vroeg men hem noch uitvoeriger geloofsbelijdenis, noch doorslaander blijk van liberaliteit. Die dagen waren vol hoop voor het Vaderland.’ En nu? Potgieter had niet veel verwachting van zijn mederedakteuren, maar dat De Gids na het heengaan van hem en Huet zò zou zinken, dat had hij niet kunnen denken. Bijna elke aflevering geeft hem nieuwe ergernis. De Brieven zijn vol klachten over de saaiheid en onbeduidendheid van het tijdschrift. ‘Welk een Gids-nummer! O public, o moutons!’ - ‘Welk een vers in De Gids van Junij 1865!! En om dat te beleven heb ik vijf-en-twintig jaar aan *De Gids* gewerkt!’ Met populariteit vleit hij zich niet. Wanneer de Hollandse tijdschriften zich niet om zijn werk bekommeren, waarvan de verschijning in een betere tijd een evenement geweest zou zijn, dan zegt hij volkomen oprecht: ‘Je m'y résigne.’ Maar de gedachte dat hij met zijn *Jan Jannetje*, met zijn Tijdzangen vruchteloos werk gedaan zou hebben, blijft hem tot op hoge leeftijd met weemoed vervullen. In 1872 verschijnt er een volksuitgave van zijn *Proza*. Enigszins scepties schrijft hij: ‘Ik weet niet hoe ik het heb, op mijn ouden dag de vriend der jeugd te worden.’ Drukproeven heeft hij niet willen zien. ‘Waartoe ook? zou het niet te gek zijn geweest er het motto voor te plaatsen, dat mij uit een mijner schoolprijzen heugt?

> Childhood and youth engage my pen,
> 't Is labour lost to write for men.

Dat klinkt anders dan het motto dat hij, zelfs nog in 1868, voor zijn Poëzy schreef!

En hoe zeer had de litteratuur een Gids en een gesel nodig!

Niet minder dan in 1837. ‘Onze litteratuur,’ schrijft hij in 1868, ‘is niets anders dan een stokvischwinkel. Gebeukt wordt er, gebeukt op rondvisch en leng. Gebeukt wat ben je me, de visch kan er tegen als het blok! Maar wat wij afleveren, op zijn best, leng, vezelig en taai!’ De schrijvers in wie de Gidstraditie nawerkt: Heye, Schimmel, Bosboom-Toussaint, Hofdijk, lijden aan halfheid en slapheid.

De nieuw opgekomen reputaties zijn evenveel bewijzen voor de gebrekkig ontwikkelde smaak van het publiek: de rijmelaar Van Zeggelen, en Ten Kate, die alle ‘persoonlijkheid’ mist; Cremer, de sentimentele, en Gorter, die zijn ‘want of study’ niet verbergen kan, en Lindo, banaal of geforceerd. Als een anticipatie van Van Eeden's *Predikantenlied* klinkt de klacht: de dominé's hebben aan de bijbel niet meer genoeg, maar gaan aan litteratuur doen. ‘Arme letterkunde, thans aan moderne dominé's prijsgegeven!’

De kring van *Los* en *Vast* onder leiding van Van Gorkom staat hem tegen om de halfheid van het modernisme. Kan ons land geen betere tijdschriften meer voortbrengen dan dat? Van de bestaande tijdschriften als *Nederland*, de *Tijdspiegel*, is ook niet veel goeds te wachten; almanakken als de *Castalia* vloeien weer over van prullen; het toneel is bedroevend laag gezonken. Inderdaad, Potgieter was al diep overtuigd dat een nieuwe Gids geen overbodige weelde zou zijn!

Ook in een ander opzicht schijnen de dagen van vóór 1830 weergekeerd. Er is bitterheid in de spot, wanneer Potgieter een feest-cantate van 1869 ontleedt om de zinloze retoriek en de ‘walgelijke wierook’ te hekelen:

> ‘Neerland is een Eden,
> Rijk gezegend koningrijk!’

En daarna, zelfvoldaan:

> ‘Dit worstelperk getuigt van leven,
> Van bloei (?!) vlijt, kennis (?) voorwaarts streven,
> Veredeling van hart en geest.’

Was een moderne *Jan Jannetje* niet dringend nodig? Jan Salie was tieriger dan ooit. Op de internationale tentoonstelling van datzelfde jaar had ‘Holland schier geene plaats be-

sproken. Slechts zal er turf worden vertoond.' Onze kunstindustrie bleek niet in staat een zilveren beeldje van de Amsterdamse stedemaagd te leveren. En in de bouwkunst, wat overvloedige stof voor een nieuwe tijdzang! In plaats van een nieuw Rijksmuzeum, onze oude schilderschool waardig, in plaats van een paleis voor de Staten-Generaal - een hulde aan Thorbecke's Nieuwe Staat - niets dan het Haagse Monument, 'die kolossale dwaasheid en ergernis.' Het lelike gebouw van de Nederlandse Bank, waarvan Potgieter een grappige karikatuur maakt, was een waardige tegenhanger van de in 1845 bezongen Nieuwe Beurs.

Die vernieuwde Jan-Salie-geest was voor Potgieter belichaamd in Beets, de 'welgedane', die 'doen door laten' tot leus gekozen had. Vandaar de diep-gaande antipathie. Beets was als 'haardrijmer' een Tollens redivivus, maar bovenal als prediker van nationale zelfgenoegzaamheid. 'Wat wil men toch in Nederland?' zong Beets in 1867:

> Het zwaard bleef in de scheede;
> De welvaart deelt, naar elken kant,
> Haar gaven rijklijk mede.
>
> Wat wil men toch in Nederland,
> Met praats en staatsgeschillen?
> De vorst, die hier de rijkskroon spant,
> Wil juist hetgeen wij willen.

Ontevredenheid is 'onverstand dat ons volstrekt wil doen zuchten', of 'bedilzucht.' Wanneer Beets zijn gevleugeld woord spreekt: 'Partijman wezen, wil ik niet,' of de natie toeroept: 'Blijf één, blijf één, mijn Vaderland,' dan is dit slechts schijnbaar te vergelijken met Potgieter's verzen:

> 'Partijzucht offert driest der goê gemeente heil
> Haar driften op, - wist ze ooit van aarz'len in 't verminken
> Eens volks?[1)]

Potgieter beschouwde de nationale eenheid van Beets als een parodie van de zijne: dat was eenheid in stilstand, geen eenheid van beweging. Hun beider verhouding tegenover de

1) *Gedroomd Paardrijden*, str. 174.

nationale feesten en het Oranje-huis is ook kenmerkend voor hun begrip van vaderlandsliefde. De vaderlandsliefde van het behoud kon als leuze kiezen:

> Dankt allen God en weest verblijd,
> Omdat gij Nederlanders zijt!

Potgieter, hoe vurig patriot ook, stelde daartegenover de vroeger verdedigde stelling:[1] een land dat geen gelegenheid geeft om zich als burger te ontwikkelen, is geen vaderland. Hij voelde waarschijnlijk wel dat de Oranje-liefde van de bourgeoisie steeds meer een dekmantel werd voor het behoud, of symbool van een geidealiseerde nationale eenheid, maar zo'n passief koningschap kon nooit de vervulling zijn van wat Potgieter zich gedroomd had.

Beets sloot zich opzettelik af van grote tijdvragen; Potgieter onderzocht ook wat hem onsympathiek was, b.v. het modernisme. Voor Beets, die aan de politieke beweging van 1848 ‘merkwaardig vreemd gebleven was’[2] bestond ook geen sociale kwestie. ‘Noch de toenmalige toestanden in Nederland, noch de omgeving in het deftig-stille Utrecht, noch eigen ontwikkeling dreven hem naar deze zijde.’[3]

1) In *Landverhuizen* (1855).
2) Chantepie de la Saussaye: *Nicolaas Beets*, blz. 108.
3) Chantepie de la Saussaye, *a.w.* blz. 228. De biograaf bespreekt dit naar aanleiding van de vraag: hoe is Beets er toe gekomen de *Song of the shirt* van Thomas Hood te vertalen. Het is zeer merkwaardig deze vertaling van Beets (1868) eens te leggen naast die van Potgieter (1845). Terwijl Beets vooral de filantropiese kant belicht, laat Potgieter het revolutionaire element het sterkst uitkomen. Beets kon daartoe vrij woordelik volgen, hier en daar een scherp trekje wegdoezelend. Want de hoofdbedoeling van Hood was filantropies. Ten onrechte noemt Ch. de la S. dit lied ‘de Marseillaise van het arbeiders-oproer.’ In Oswald's monografie over *Thomas Hood und die Soziale Tendenzdichtung seiner Zeit* (1904) wordt Hood geroemd wegens zijn warme, tedere mensenliefde, die niet omsloeg in politieke agitatie en partijhaat. ‘Er will nicht aufreizen, er will die Gegensätze mildern.’ Potgieter daarentegen behandelt de tekst vrijer, en voegt zelfs nieuwe trekjes toe. Een paar regels ter vergelijking.

Bij Beets (strofe 2):

Een heiden en turk is er beter aan toe,
Die niet weet waarvoor hij leeft
Dan een Christenmensch, bij het werk dat ik doe,
Die een ziel te verliezen heeft.

Bij Potgieter:

Wat heet de vrouw hier vrij?
Wat kent de kerk een ziel haar toe?
Veel ligter Turksche slavernij
Dan Christ'lijke arremoê!

Bij Beets (strofe 5):

Het heeft te veel van mij;
Van mij, die door vasten mijn krachten sloop -
Och, dat ook het brood zoo duur moet zijn,
En vleesch en bloed zoo goedkoop!

Bij Potgieter:

Wat vastte ik menig middaguur!

Potgieter, die vroeger zoveel oog en hart toonde voor de sociale kwestie, was niet van mening dat de ‘toenmalige omstandigheden’ de maatschappelike vraagstukken hadden opgelost, of minder aktueel gemaakt. Hoewel in Potgieter's idealiserende kunst de tevreden, gelukkige arme een welbekende figuur is, kan hij moeielik vrede gehad hebben met een onnatuurlike tevredenheidsprediking als we soms bij Beets vinden, b.v. deze zuivere Tollens-klanken in *Kerstavond:*

> De middagkost was zeker schraal;
> Elk onzer nam hem zuchtend;
> Niets bleef er voor een avondmaal
> En niets voor morgenuchtend.
> Maar beter lijfs- dan zielenood!
> Zoo de aardsche broodstaf faalde;
> Kom, heffen we aan van 't Hemelsch Brood,
> Dat uit den hemel daalde!

Bij een zo groot verschil van kunstbegrip en van levensen maatschappij-beschouwing, verwondert het ons niet, dat Potgieter zich in deze jaren met tegenzin van het type Beets afwendt, en voor zijn *Madelieven* niet anders over heeft dan

> Ons schrale loon daalde onder peil, -
> Ach, God! waarom is 't brood zoo duur,
> En menschenvleesch zoo veil!

Opmerkelik is vooral, dat Beets in de voorlaatste regel van het gedicht Hood's beroep op de rijken, en daarmee de filantropiese bedoeling behield: ‘Och dat het de rijken bereiken moog!’ terwijl Potgieter er van maakt: ‘Dat hooger loon haar dra verkwikk'!’ Heeft hij die laatste regel, na zoveel bitterheid als dissonant beschouwd?

de schampere spot: ‘de schrijver heeft bij elke rubriek om het zeerst de inschikkelijkheid des lezers van doen.’

Maar ook op litterair gebied zocht Potgieter steeds ijverig de lichtzijden. Zijn ergernis over De Gids was slechts zelden met leedvermaak gemengd. De scheiding was voor hem meer een beginsel- dan een personenkwestie geweest. Hij verheugt er zich over, dat er in Januarie 1868 weer eens een goed nummer verschijnt; met ingenomenheid begroet hij het optreden van Quack als sekretaris van de redaktie. Maar een tijdschrift naar zijn hart kan het niet meer worden. Voor de kritiek is al zijn hoop op Busken Huet gevestigd: Huet moet een eigen tijdschrift hebben. Als dat mislukt, blijft hij hem steunen door raad en aansporing. Wat een teleurstelling, toen Huet naar Indië vertrok om zich te wijden aan journalistiek en politiek, die Potgieter in een tijd zonder krachtige beginselen, om strijd haatte. Toch blijft hij hem in zijn brieven aansporen om zijn roeping als criticus trouw te blijven: ‘Geef u toch niet aan de politiek over. Hercule, réveille-toi!’ - ‘Waarom naar Indië gegaan, in plaats van hier de lamlendigheid ten toon te stellen?’ De verschijning van de *Literarische Fantasiën* was voor Potgieter een heuglike gebeurtenis: uit de Brieven is gebleken, hoe sterk Huet ook in de volgende jaren onder invloed van Potgieter blijft. Omgekeerd spoort Huet blijkbaar Potgieter aan om zijn litteraire eenzaamheid te verbreken; maar tot een openlike strijd tegen de middelmatigheid is hij niet te bewegen: dat doet men na zoveel jaren niet meer over. Hij weerstaat dus de aandrang van Huet om het tijdschrift *Nederland* tot tribune te kiezen; Huet's veronderstelling dat Potgieter geneigd zou zijn om zich bij de Spectatorklub aan te sluiten, wordt beslist afgewezen met Groen's woorden, die hij tot zijn lijfspreuk gaat maken: ‘in mijn isolement ligt mijn kracht.’ En toch zou men dwalen door daar louter een bewijs van ontmoediging in te zien. Het is even zeer de vrucht van een juist inzicht. Aan frisheid en werkkracht ontbrak het Potgieter niet; wel aan een kring van geestverwanten met wie hij vruchtbaar werkzaam zou kunnen zijn. ‘Er wordt een kern van jongelui vereischt, om duurzaamheid van nieuw leven te waarborgen. En waar die te vinden?’ - ‘Als ik middel zag, de *Gids* beter te maken,’ schrijft hij nog in 1870, ‘als ik jonge lieden

wist, in staat de pruiken te vervangen, ik zou nog hart voor het tijdschrift hebben.'

Daarom staat hij op zijn eenzame post voortdurend op de uitkijk, speurende naar opkomend talent. Huet was de eersteontdekking geweest; daarna volgde Quack. Lees de geestige beschrijving van zijn inaugurele oratie in de Brieven! Hoegenoot Potgieter er van, dat de 'Stichtsche Conservatieven' en de 'Leydsche doctrinairen' de frisse wind van de nieuwe tijd eens voelden: 'Ik dacht dat de uilen over mij zouden opvliegen.' Als wij deze redevoering over *Staat en Maatschappij* opslaan, verwondert ons Potgieter's ingenomenheid niet: hij vindt er de goede traditie van de Gids-tijd in terug: de verdediging van de konstitutionele regeringsvorm, de opmerking dat de letterkunde studie verdient als echo van de volkstemming, maar bovenal de verheerliking van het zeventiende-eeuwse leven, aanschouwelik gemaakt in de Schuttersmaaltijd, 'in den oud-gidsiaanschen stijl.' En dan aan het slot 'de ideale Staat regt doende aan de ideale Maatschappij.' 'Men werd warm ondanks de koude van het kapelletje.' Aan de zelfvoldanen werd hier voorgehouden, dat de omwenteling van 1848 niet de laatste geweest was. Zodra de staat geen oog had voor de maatschappelike kwalen, dan dreigden nieuwe konflikten. En 'een omwenteling is soms, even als de pijn, de weldadige openbaring van het verkeerde.' Daarom moet het konflikt tussen staat en maatschappij worden weggenomen, eer het te laat is. Men wake er voor dat 'het eenmaal maal opgevat dogmatisme de zienswijze niet verwringt.'[1)]

Ook Quack's latere redevoering *Traditie en ideaal in het volksleven* (1872) is vol Potgieteriaanse denkbeelden.[2)] Zulke verschijnselen bezorgden de grijsaard een gelukkig en hoopvol uur: niet overal waren dus de uitgestrooide zaden verstikt. Aan een man als Quack gunde hij zijn plaats in de Gidsredaktie. In 1873 ziet hij met belangstelling Quack's *Socialisten* tegemoet, al voegt hij er bij: 'Misschien is het beter, dat het in de pen blijft steken - goede hemel! waarom zich te ver-

1) *Studiën op sociaal gebied*, blz. 23.
2) *Studiën op sociaal gebied*, blz. 190; zie o.a. blz. 200-203.

moeijen voor een publiek dat afleveringen als de jongste van *Los en Vast* voor lief neemt?'

Bij de kennismaking met Schaepman koestert hij van hem grote verwachting - later volgt de teleurstelling dat hij toch geen Da Costa is. Honigh, Van Nievelt, Dr. Doorenbos, in wie hij talent ziet, worden met belangstellende blik gevolgd. Als het talent ten onzent schaars wordt, zoekt hij het ook in België. In Dr. Kuyper ziet hij 'een der merkwaardigste onzer jongelui.' De ideeën vonden natuurlik bij hem geen instemming, maar hij waardeert die 'zekere forschheid en frischheid,' de fijne opmerkingen. Kuyper is hem vooral interessant, 'wanneer hij Beets en Hasebroek hunne traagheid, hun doen door laten verwijt.' De *Standaard* wordt bij zijn verschijnen van harte welkom geheten: 'Voortaan telt de *Standaard* mee op staatkundig gebied, en bij de halfheid onzer liberalen, bij de aanmatiging der Roomschen is het mij lief.'

Alle symptomen van nieuw leven worden dus met levendige belangstelling nagegaan. Ook waar hij met de personen niet sympathiseren kon. Van Vloten kan hij om zijn onhebbelikheid en 'onnatuurlijke smakeloosheden' niet uitstaan; hij waarschuwt Huet voor zulke 'uitjouwerij;' maar toch betuigt hij zijn instemming bij het verschijnen van de *Levensbode;* hij waardeert b.v. de rake satyre op de 'zelfbewondering' van Opzoomer, de strijd tegen de halfheid van de modernen.

Als er een schrijver was onder de tijdgenoten, die door zijn karakter en zijn werk voor Potgieter door en door onsympathiek was, dan zeker Multatuli. Niettegenstaande dat, doet Potgieter, misschien onder aandrang van Huet - alle moeite om zijn werk naar waarde te schatten. Multatuli prikkelt hem: 'hoe hij te tuchtigen zou zijn, als hij niet "Multatuli" was!' Maar dan weer voeren medelijden en teleurstelling de boventoon: 'Jammerlijk verval van een talent dat nooit begrepen heeft, dat studie ernst is!' Bij de toenemende Multatuli-verering roept hij uit: 'O afgoderij met dat verdoolde genie!' Maar nog in 1873 wil hij zien of hij zich soms niet vergist heeft: 'Multatuli is voor mij een waar struikelblok. Herhaalde malen beproefde ik zijne werken te lezen, telkens gaf ik het moedeloos op.' - 'Ik ben er zeker van dat er in die natuur iets is, dat mij afstuit. Hij kan zich tegenover mij op eene schier

grenzenlooze populariteit beroepen. Ik benij hem die niet; slechts wenschte ik dat zij èn voor hem èn voor zijne bewonderaars beter vruchten droeg.'

'Waar blijven de jongeren?' klinkt het verlangend, tot in Potgieter's laatste brief. De dood heeft hem een nieuwe teleurstelling bespaard. Als hij had mogen leven totdat de jongeren kwàmen, zou hij ze beter begrepen hebben dan Busken Huet? Dan had hij moeten ervaren dat die jongeren in hun kritiek, hun kunstbegrip en maatschappij-beschouwing, zich meer verwant gevoelden aan Huet, Van Vloten en Multatuli, dan aan de liberale Gids-traditie.

Bij de lektuur van de *Brieven*, dringt zich telkens de gedachte op: wat zou een rijke geest als Potgieter, aan het hoofd van een krachtig tijdschrift, omringd door een staf van jongeren, voor onze letterkunde en onze kritiek hebben kunnen zijn. IJdele gedachte! Het romantiese idealisme van 1837, het demokratiese liberalisme van 1848 had zich overleefd. Van de enkeling die zich daaraan vastklampte, kon geen duurzame kracht meer uitgaan. Potgieter, die tot in zijn grijsheid een zo bekorende frisheid van geestkracht bewaarde, is met al zijn afkeer van de stilstaanders, ongemerkt stil blijven staan. De zeventiende eeuw bleef zijn onveranderlike maatstaf; haar herleving in het liberaal-konstitutionele Nederland zijn ideaal. Op de glans van dat verleden had hij zo lang gestaard, dat hij de nadering van een nieuwe tijd niet meer zien kon.

Er waren onmiskenbare tekenen des tijds dat zich een demokratie uit eigen kracht, van onderop ging ontwikkelen, maar Potgieter was er blind voor. Het sociale element in Multatuli's geschriften trok weinig zijn aandacht. Het is merkwaardig wat hem in Quack's oratie nièt getroffen had: de aankondiging van de naderende klassenstrijd: 'De arbeidervereenigingen en quaestiën zijn aan de orde van den dag: quaestiën van juister verhouding van kapitaal en arbeid dwarrelen als door de lucht. De middelklasse, de eigenlijke burgerij, die boven alles den vrede bevordert en liefheeft, wordt telkens als uit haar bedrijvige rust opgeschrikt door de woelingen van dien vierden stand. Neutraliteit wordt bijna niet toegelaten; men moet partij kiezen vóór of tegen, en ondertusschen ver-

vormen en plooien zich de belangen tot nieuwe groepeeringen, en komen deze met stouter eischen voor den dag.' Al in 1865 wees Van Vloten in het eerste deel van zijn *Levensbode* er op, dat de Arbeiders-verenigingen, blijkens een Gids-artikel ook in burgerlike kringen de aandacht begonnen te trekken.

Potgieter houdt hardnekkig vast aan het denkbeeld dat verheffing van de massa slechts mogelik is onder voogdij van de bourgeoisie. 'Wat zou er van de massa te maken zijn,' zegt hij in 1868, 'als de meerderen inderdaad hooger stonden! *Mais le mal commence d'en haut!*' En het volgend jaar, na een pessimisties gesprek met Jonckbloet: 'Uit de hoogte gaat geen bezielende adem over het volk, en dat volk zelf mist de kracht zich op te heffen.' In dit licht wordt het ons ook duidelik, waarom de oude demokraat zich zo scherp uitlaat over algemeen kiesrecht, door Busken Huet aanbevolen als het enige middel om wat leven in de Nederlandse politiek te brengen. Dat zou zijn: 'domheid boven!', de heerschappij van de 'botte menigte.' Wanneer - zoals hij zich gedroomd had - onder leiding en invloed van een krachtige bourgeoisie het volk tot ontwikkeling was gekomen, dan zou hij integendeel kiesrechtuitbreiding toegejuicht hebben. In dit opzicht was hij het dus met Thorbecke eens, die in zijn *Narede* verklaarde: 'Eenzelfde maatregel b.v. uitbreiding van het stemregt, kan in den eenen toestand liberaal, in den anderen doodend voor de vrijheid zijn.'

Potgieter blijft dus, als burgerlik demokraat, op het standpunt van 1848 staan. Daarom is even opmerkelik als begrijpelik zijn wassende sympathie voor de Amerikaanse demokratie, toen het Nederlandse liberalisme hem zo bitter teleurgesteld had. De Verenigde Staten gaven, op een afstand gezien, de zuivere verwerkeliking van Potgieter's liberale denkbeelden:

> Vrijgeboren! - elks gelijke,
> Wijl de wet
> Ieder perk voor arme en rijke
> Open zet,
> Onbelemmerd meê te dingen
> Naar den prijs,
> Waar ook de aanleg, dien we ontvingen,
> Ons hem wijz'.[1)]

1) *Abraham Lincoln*, blz. 407-408.

Die liefde voor Amerika is niet nieuw: van 1855 dagtekent de studie *Landverhuizen*, van 1861 het gedicht *Mount Vernon*, de verheerliking van Washington. Maar op zijn oude dag wordt die liefde steeds levendiger. In 1868 schrijft hij dat het afgetreden ministerie maar eens een uitstapje in de Verenigde Staten moest maken - dat zou goed zijn 'ter verversching hunner ideeën'. In het volgend jaar: 'Hoe is het U, ziet Gij den dag niet aanlichten, waarop Europa, eindelijk zijn dwaze vorstenvereering moede, het voorbeeld der Vereenigde Staten volgen zal en een grooten Statenbond vormen?' Zò sterk wordt soms het verlangen, dat hij met eigen ogen Amerika zien wil, liever nog dan in Indië zijn dierbaarste vrienden op te zoeken. 'Westward the course of Empire takes its way', speelt hem telkens door het hoofd. In deze tijd verzamelt hij stof voor een groot gedicht: Abraham Lincoln.

En toch, die sympathie voor Amerika kon onmogelik zijn hele leven meer vullen: het bleef een surrogaat. De liefde voor zijn Volk en voor het Verleden zat te diep. Zou dat niet de oorzaak geweest zijn dat *Abraham Lincoln* onvoltooid bleef, en dat hij zijn laatste en beste krachten wijdde aan *Gedroomd Paardrijden?* Herinneringen en mijmeringen blijven tot het einde het meest wezenlike bestanddeel van deze periode. In het *Leven van Bakhuizen* wilde hij nog eens zijn mooiste levensjaren doorleven; in *Gedroomd Paardrijden* herrijzen in een reeks visioenen al zijn oude sympathieën: de Oranjes en De Witt, Huygens en Vondel; al de lievelingsplaatsen uit zijn dichters komen bij hem op, om de verbeelding tot een laatste en uiterste inspanning te prikkelen; aan zijn techniek stelt hij de hoogste eisen. Hij leeft weer in de wereld van Jan Jannetje en het Rijksmuseum, maar staat niet meer op de bodem van nationale werkelikheid. Zijn verbeelding zweeft, los van de aarde, in het rijk der dromen. De daar aanschouwde schoonheid is omschenen door een nieuwe, zeldzame glans. Maar al lijkt de weelde van najaars-tinten, in de gloed van een herfstzon, bedrieglik veel op de lente, het is de schoonheid van de scheiding, van het ten ondergang neigende leven.

Toch blinkt tegen het einde nog even het nooit verloochende

staatkundige ideaal op: niet de Amerikaanse demokratie, maar de konstitutionele monarchie, als de kroon op de ontwikkeling van onze volkshistorie. De dichter legt die woorden in de mond van De Witt:

> ‘Ik droomde een vrijheid als voor 't menschdom zeker koomt...
> En 't was me als zag ik in den staatsvorm haar ontluiken
> Die heerschzucht niet alleen in d'enkele betoomt,
> Die, gordt hij zich ten strijd, bij magte is hem te fnuiken;
>
> Een burgerlijk bewind den vroedsten toevertrouwd
> Verheven uit wat nacht ook hun talenten blonken, -
> 't Geen d'oceaan voor borg van onze welvaart houdt, -
> Dat kennis en dat kunst bij allen tracht te ontvonken, -
> Wat ijdelheid!...ik stoffe op 't geen ik heb gebouwd
> Al blijkt het, onvoltooid, in puin reeds zaamgezonken!’

Zou de dichter bij die laatste verzen ook niet met weemoed gedacht hebben aan het liberalisme van 1848?

Thorbecke, die Potgieter drie jaren in de dood was voorgegaan, zou die woorden stellig niet tot de zijne gemaakt hebben. Hij zag terug op een rijk leven, op een onbesproken staatkundig verleden. Ook hij leefde in zijn ouderdom nog in de gedachtensfeer van 1848. Dat blijkt vooral uit zijn *Narede*. Het kenmerk van een liberale staat bleef voor hem ‘dat zij de ontwikkeling van zelfstandige kracht bevordert.’ Daarbij was een eerste wet: onthouding. Wel werd, evenals bij Potgieter, de republiek soms in het verschiet zichtbaar: ‘Ik waag ook niet, op hetgeen de moderne republiek voor de menschelijke en burgerlijke ontwikkeling worden kan, in gedachte vooruit te loopen.’ Maar hij bleef aan de konstitutionele monarchie de voorkeur geven: ‘Wij nederlanders kunnen onder een constitutioneel Bewind, even min naar het autocratisch als naar het demagogisch kompas afgeleid, het vrijste volk der wereld wezen.’

Al behield hij in beginsel een afkeer van konservatieve politiek, die ‘een zinkend leven tracht te behouden of terug te roepen,’ ook hij was ongemerkt blijven stilstaan. Tegen het einde van zijn leven zal de staatsman, evengoed als de dichter, die ogenblikken van teleurstelling en twijfel gekend

hebben. Teleurstelling, toen het energieke nieuwe geslacht dat zijn taak voltooien moest, uitbleef; toen hij bij zijn heengaan de veldheerstaf aan niemand kon overdragen. Twijfel, als er onder de jongeren stemmen opgingen, die op herziening van de liberale dogma's aandrongen; als de kritiek van een Busken Huet, Multatuli of Quack op nieuwe maatschappelike faktoren wees, die de alleenzaligmakende liberale leer aan het wankelen brachten.

In de Kamer werd de radikale afgevaardigde Van Houten, in zijn grote rede van 1871, de tolk van de 'krachtige aspiratiën waaraan de oude levensvormen niet meer voldoen.' Hoe moet de oude staatsman te moede geweest zijn, toen hij de woorden hoorde: 'Ik ben zeker menige snaar te hebben aangeroerd, die den minister aan vroegere jaren zal herinneren, dat er menige gedachte is geuit, welke bij hem weerklank vindt, en ik ben ook overtuigd, dat het eenig antwoord, dat de heer Thorbecke van den veertiger mij zou kunnen toevoegen, is: evenals ik in dien tijd hebt gij nu te vroeg gelijk.'

School onder de ontstemming waarin de redevoering van dit 'jeugdig heethoofd' de liberale leider bracht, soms ook het voorgevoel, dat hier inderdaad de stem van de nieuwe tijd klonk?

In de ouderdom van deze beide grote mannen, Potgieter en Thorbecke, is voor mij iets tragies: zij hebben hun tijd overleefd en de nieuwe tijd niet begrepen. Thorbecke's beginsel van onthouding had uitgediend door de moderne verhouding van kapitaal en arbeid; voor Potgieter's nationale romantiek, voor zijn gedroomde volkseenheid bleek deze aarde te onvolmaakt. Zij zagen geen krachtig geslacht opstaan om hun taak over te nemen. Thorbecke volhardde tot het einde, en stelde zijn volle kracht in dienst van de gemeenschap; Potgieter gaf de moed op, en trok zich terug om zich te verdiepen in weemoedige of hoopvolle mijmering, maar ook om de schatten van zijn gemoed en geest aan zijn Volk te schenken in zijn kunst. Beiden ontleenden hun kracht aan hun onverflauwd idealisme.

Thorbecke schreef in zijn *Narede:* 'Werpt men mij tegen, dat ik mij, in mijne geloofsbelijdenis, door een ideaal laat

vervoeren, ik zal antwoorden, dat de werkelijkheid steeds, zooveel mogelijk, naar haar ideaal moet worden gerigt. Niemand heeft het in de hand; doch waarheen stuurt hij, die het niet in het oog heeft?'

En Potgieter, weemoediger, in zijn *Gedroomd Paardrijden:*

> Veel minder vlijmt de smart, die ons door 't ligchaam vaart
> Bij wond van pijl of dolk, dan 't leed van teed'rer aard
> Waardoor, zoo 't woord gij duldt, 't gemoed schijnt weg te krimpen.
> Als, wreed ontnuchterd, wij vergeefs het nog verglimpen
> Dat om ons ideaal zich duisternis verzwaart,
> Schoon 't zegevierend blind moest stralen wie 't beschimpen.

Thorbecke zocht nooit volksgunst, Potgieter geen populariteit. Het nageslacht zal nog met eerbied de namen van deze grote negentiende-eeuwers noemen, terwijl zoveel vluchtige roem vervlogen is.

Assen, *Nov. 1905*.

Boeken, Menschen en Stroomingen

T. van der Schaaf: *Santos en Lypra*.

Santos en Lypra verscheen in den eersten jaargang van *De Beweging*. Dat een ongewoon talent zich erin uitsprak is niet opgemerkt. Weinigen verstonden het en zoo drong wel niemand door tot de persoon die het geschreven had, niet een man zooals zelfs beoordeelaars meenden, maar een jonge vrouw.

Wij komen uit een tijd van werkelijkheid en waarschijnlijkheid. Dat iemand sprookjes schrijft, - goed, maar dan moeten het ook sprookjes zijn. Dat iemand een verhaal maakt, - het is misschien beter: wij houden ons dan aan de geloofwaardigheid. Doch dat iemand den schijn aanneemt te verhalen, en onderwijl blijk geeft zich geen zier te bekommeren om de mogelijkheid van het geschrevene, - dat iemand een sprookje dicht en de voorvallen daarvan geen oogenblik onderscheidt van wat wij gewoon zijn waar te nemen als de meest alledaagsche werkelijkheid, - het een zoowel als het ander schijnt ons ontoelaatbaar; wij noemen dat onvolkomenheden, het eene dom, het andere onsmaakvol.

Dat sprookje en verhaal zouden opgenomen zijn in een hoogere eenheid en dat in dezen nieuwen vorm van gedicht de sprookjesfiguur en de werkelijkheidsfiguur *gelijkelijk* zinnebeelden zijn van het onuitgesprokene dat de dichter ons wil meedeelen, - dat is een gedachte waarvoor wij, met onze veelgeprezene letterkundige opvoeding van heden ten dage, onvatbaar zijn.

* * *

Toen ik de eerste dertig bladzijden van het werk gelezen had, voelde ik me niet aangelokt. ‘Hoe barok!’ dacht ik.

Er was een besluit toe noodig met de lezing voort te gaan. Ik las door, ik heb het in één adem uitgelezen, en toen ik aan het eind was had ik de schrijfster verstaan. Ik had haar zoozeer verstaan dat het me was alsof ze, bij wijze van brief, mij een duidelijke mededeeling over haar zelve gezonden had, en een mededeeling die ik niet uit de door haar geschreven beelden behoefde op te maken of in verstandelijke bewoordingen af te zonderen, maar die als het geheel van haar uiting, juist zooals ze me die gaf, in me overging en er leven bleef, die diep in me zonk en die ik behield voor altijd.

Als ik er nu over schrijf is het dan ook niet om iets uit te leggen of te verduidelijken, maar om zóó er over te spreken dat ieder inziet hoezeer ze in zichzelve eenvoudig en helder is. Nietwaar, ook een landschap kan men niet uitleggen; maar men kan, door te wijzen op lijnen en tinten, zijn medewandelaar doen zien van hoe schoonen bouw het is en van welke schakeeringen. Zoo is dit werk een geestelijk of verbeeldingslandschap, waarvoor ik u, mijn medereizigers door onze gedachtenwereld, alleen maar de oogen zou willen openen.

* * *

Lypra is de vrouw die het huis aan de zee bewoont, alleen om er het lied te schrijven dat haar schoonste schepping zal zijn.

'Lypra vond een heerlijk lied, een jubbellied zonder troebelen.

En de zee huilde uit al haar gapingen, die leken reuzenmonden van levende wezens.

In de verte glinsterden als dreigende tandenrijen de witte schuimvlokken.

Lypra wandelde langs de rotsenkust en genoot. Onvermoeid klom ze de hellingen op, om de plek te bereiken waar de steilste dolste rotsen zich opstaken.

Over de golventoppen lag een verblindend licht, een fonkelen van edelgesteente. De zee praalde, razend van jalousie.

Lypra wenschte de rotsen nog steiler en doller, ze wenschte dat haar voet de kracht had een der gevaarten te doen neerstorten in de zee.

En in verbeelding zag ze het water opspatten in gouden vonken.

In verbeelding zag ze de stomme sterke rotsen leven en vechten met de levende, razende golven. En boven 't geweldige rumoer weerklonk háár lachen, een luid, onbedwingbaar gelukslachen.

Hoonende blikken had ze voor den hemel, vanwaar een menigte kleine, weeke wolkjes doezelig op haar neerzagen.

Te traag en te loom was haar de bewogen zee, te star waren de rotsen, ze weerstreefden haar verbeelding, die ze al doller wenschte.

De wind poogde mee om verdoovende klanken te doen hooren en verblindend licht te doen zien....

Toen, eindelijk kwam terug de rustige gedachte; de gelukslach verstomde en Lypra zette zich neer op de rotsen, omklemde met de handen haar brandend hoofd en bedwong haar verbeelding.

En de gouden vonken losten zich op in de werkelijke parelende droppels die langzaam afliepen van de lagere rotsen. Lypra liet zich willig terugvoeren tot de hooge stemming, de onbewogen klaarheid van haar lied. Ze wenschte niets meer van de zee, niets meer van de rotsen; ze wenschte niet meer het juichend lachen van haar geluk te hooren, ze wenschte niets meer dan het lied alleen.

Moe sleepte ze zich naar huis en sliep een langen, verkwikkenden slaap.

En den volgenden morgen ontwaakte ze, frisch en krachtig, tot de ééne gedachte: het lied, het lied!

Ze moest eraan werken en ze verlangde eraan te werken, lang, zonder storing. Uit het venster ziende, werd ze een wijde, onbewolkte hemel gewaar, en tusschen de stille boomen was blauwe nevel: het begin van een mooien dag zag ze aan en dat bracht over haar gezicht, nauw merkbaar, een schaduw.

En, omdat geen ontstemming haar storen mocht, wendde ze zich af van het venster en ging naar de binnenste kamer van het groote huis, waar ze lampen aanstak, die met roodachtig schijnsel 't vertrek verlichtten. En weer, nauw merkbaar, tooverde dat roodige licht nu op haar gezicht een uitdrukking van goedkeuren.

Toen Ora hier de lampen zag branden, sloot ze uit 't geheele huis het daglicht weg, om alles te hullen in hetzelfde roode schijnsel.

En toen ze daarna voorzichtig en zwijgend binnentrad, ontdekte Lypra door de open deur haar listige zorg en dankte met een blik.

Ora ging stil zitten werken aan vrouwenkleeren, in de nabijheid van Lypra, die dagen lang, zonder storing, werkte aan het lied.

Zalig was het om zóó te leven.

De lampen schonken aldoor eenzelfde licht. Moeheid was slapen en nacht, ontwaken was frischheid, werken, scheppen!

Lypra kreeg in die dagen de lampen lief, en alles wat om haar heen, met haar woonde in 't zachte rood.

En het lied wèrd. Ora luisterde, dan eens de handen stil gevouwen in haar schoot, en den blik gericht op Lypra en dan weer naaiende, met behoedzaam-zacht bewegen.

Lypra speelde het lied na dagen van oefening, met de oogen achteloos-starend, de lang gespannen gedachte vrij. Haar vingers bewogen zich vrijwillig en los over de toetsen, haar gedachte volgde als vanzelf het leven van het lied.

En als ze ophield met spelen, ging ze mijmeren en vertelde haar gemijmer aan Ora.

Al de melodieën die ze vroeger gespeeld had, waren niets dan een gedachte, een hulde aan dit lied. Het zou misschien goed geweest zijn te sterven in deze volle bevrediging van haar eerste volkomen spel...

“Ora, want nu alweer heb ik een wensch. Ik wensch dat Santos het lied hoort en verstaat en mooi vindt. Jouw sympathie is ook goed en ik hou van je, Ora, maar die van Santos zal liefde zijn. Want mijn lied is toch het lied van een vrouw en Santos is een man...”’

Zien we wat ons is meegedeeld.

Lypra vond een lied.

Maar onmiddelijk daarop overheerscht haar *verbeelding* haar zoodanig dat de natuur haar toeschijnt bezield te zijn en dat ze zich in wedijver voelt met die natuur.

Zij *bedwong haar verbeelding...ze wenschte niets meer dan het lied alleen*.

Ze *sliep een langen, verkwikkenden slaap*.

En den volgenden morgen ontwaakte ze frisch en krachtig, *tot de ééne gedachte: het lied, het lied!*

Het begin van een mooien dag aan te zien, *dat bracht over haar gezicht, nauw merkbaar, een schaduw*.

Het roodige kunstlicht *tooverde op haar gezicht een uitdrukking van goedkeuren*.

Als Ora, de vriendin van haar dagelijksch leven, het geheele huis gesloten heeft en naast haar neerzit, dan *werkte ze aan het lied*.

Moeheid was slapen, ontwaken was scheppen.

En het lied werd.

Dit is de eerste helft.

Daarna speelde ze het lied, *de lang gespannen gedachte vrij. Haar gedachte volgde als vanzelf het leven van het lied*.

Dan zat ze te mijmeren en vertelde aan Ora: *Al de melodieën die zij vroeger gespeeld had waren niets dan een gedachte, een hulde aan dit lied*.

Verder: *Het zou misschien goed geweest zijn te sterven in deze volle bevrediging van haar eerste volkomen spel*.

Eindelijk: *Ik wensch dat Santos het lied hoort en verstaat en mooi vindt. De symphathie van Santos zal liefde zijn*.

Welnu: dit is het strikt-nauwkeurige verloop van de kunstdrift, van de scheppende kunstdrift, en in de laatste woorden is de overgang naar een andere scheppings-drift aangeduid.

Aan het eind van het verhaal vinden wij Lypra terug met een kind. Een kind dat ze gekregen heeft, bij wien doet er niet toe, bij een tooneelspeler. ‘Men moet nooit teruggaan’ zegt ze dan.

Scheppingsdrift - nu allereerst kunst-drift - dat is Lypra. En de strenge zekerheid waarmee het verschijnsel van de kunstschepping in al zijn wezenlijke trekken - en die trekken in hun onveranderlijke volgorde - is waargenomen, geeft aan deze bladzijden, die de kiem van het heele gedicht zijn, hun onmiskenbare beteekenis.

Eerst de conceptie, dan de onmiddelijk-volgende breideloosheid van verbeelding, geluksgevoel en zelfverheffing, en de bemeestering van zichzelf terwille van de voortbrenging.

Daarna, onloochenbaar karakteristiek, het noodzakelijke krachtsherstel, en het feit dat, bij het ontwaken, de geest op het ééne voornemen onafwendbaar is saamgetrokken. In verband daarmee de afkeer van de werkelijkheid, door het ontsteken

van kunstlicht ten overvloede verzinnelijkt. Dan tijdens den geheelen arbeid de volkomen uitsluiting van alle nagedachte. Enkel slapen en scheppen.

Dit zijn geen zegswijzen. Dit zijn, voor ieder die ze eens ondervonden heeft, de meest elementaire gebeurtenissen van de dichterlijke voortbrenging, in hun eenig-juiste volgorde.

Evenzoo zijn de woorden waarmee de aard van het denken na de voortbrenging wordt uitgedrukt, zoowel als het denken zelf, de zuivere waarheid. Het vrijheidsgevoel van de lang gespannen gedachte; het volgen van het leven van het lied, dat als vanzelf de gedachte doet: men kon deze twee toestanden, de eene na den anderen voorkomend, niet teederder weergeven. En dan twee overwegingen: de eerste, die als een overtuiging is, dat alle voorafgegane scheppingen niets waren dan een gedachte, een hulde aan deze, - de tweede, die een twijfel blijft, of nu sterven niet het beste was.

Dit is het verloop van de kunstdrift, maar die geworteld is in onze menschelijkheid. Langs den weg van het sympathieverlangen - sympathie ook, ja eerst, van onze dagelijksche omgeving, - voert die menschelijkheid ons de liefde, die andere scheppingsdrift, te gemoet.

* * *

Wie is Santos?

Hij is een bewoner van de machtige, groeiende Mirjastad en in harmonie met haar.

Maar een klein avontuur op zee, bij storm, ontroerde hem.

‘Een droomgezicht vormde zich in zijn brein: hij stond op een rotspunt, en ver, ver beneden hem was een land, betooverend van kleuren, waaruit de geur in trillende luchtkolommen, als heel dunne rook, naar hem opsteeg. Hij aarzelde even om zich los te laten, zich aan die lucht toe te vertrouwen, - toen deed hij een sprong, - en zweefde!

Santos schudde de vreemde voorstellingen van zich weg, om te gaan denken aan iets dat bestond: de Mirjastad en zijn reis daarheen. En de torens en daken der Mirjastad blonken voor zijn oogen in maanlicht, hij zag ze zoo duidelijk en toch leken ze zoo geheimzinnig...

Santos voelde wel wat dat alles beduiden moest.

In de diepe zee lag veilig zijn ernstig toekomstplan; zijn verleden stemde hem trotsch-tevreden, maar in den korten tijd tusschen het verleden en de toekomst moest hij genieten van het roekelooze, zooals hij daareven genoten had van den storm.'

Als we het boek nu lezen met het oog op Santos, dan zien we hoe dit het verhaal is van zijn ééne roekeloosheid en van de gevolgen daarvan.

Hij is de gelukkigste en beheerschende mensch van Mirjastad. Hij zal den spoorweg aanleggen die de stad met de geheele daarachter gelegen bergwereld verbinden zal. Hij is de door haar aanvaarde geliefde van Lypra. Hij leeft omgeven van bewonderende vrienden. Maar als hij, uit een gril, de vergaderde fabrieksarbeiders gevoerd heeft tot de van wijn en bloed druipende fuif in het hotel waar die vrienden hem wachten, - als hij de uitdaging van één dier arbeiders heeft aangenomen om met hen in de fabriek te werken, - als hij Lypra overreed heeft zich te vertoonen aan de op hem verliefde vrouw van dien arbeider, Donita, om dan eindelijk naar zijn vrienden terug te gaan, - dan is de bouw van den spoorweg vergeven aan den onnoozelsten van zijn mededingers, en in zijn verhouding tot Lypra kwam een verandering.

Dit enkele inzicht is voldoende om den schijn van verwardheid wardheid waarmee het boek aandoet, te doen wijken voor het besef van zijn wezenlijken eenvoud. Het is werkelijk Santos in zijn verhouding tot Lypra, - Santos en Lypra, zooals de titel zegt.

Lypra is een vrouw die geheel voor zichzelf leeft, in onaantastbare fierheid. Een man van haar soort bemint zij in Santos. Noode geeft zij toe aan zijn wensch zich aan Donita te toonen en zij begrijpt niets van zijn gevoeligheid, van zijn wroeging, van zijn aarzeling. Terwijl hij zich op den grond uitstrekt in kinderlijk-ootmoedig schuldgevoel, ijlt zij terug naar haar huis aan de zeekust en schrijft er haar jubellied.

Als aanstonds Santos bij Lypra terugkomt, is hij niet meer de beheerscher van het leven. Hij neemt aan de toebereidselen tot den bergtocht deel als toeschouwer. Hij deelt er niet den ernst maar alleen de onrust van.

Lypra wil niet die onrust. Zij leeft nog met haar lied, hoewel ook met haar verlangen naar Santos, in het roode kunstlicht.

Santos, als hij komt, eet en drinkt, zijn eerste opwelling is te zeggen: ga mee naar buiten.

Maar zij leest hem haar lied. Hij vindt het schoon, leeft erin, doch slechts een oogenblik. Dan is het een voorwerp, dat hij zich herinnert, waaraan hij denkt, en hij zegt: geef het me mee, dan toon ik het aan de anderen.

Het leven van haar kunstdrift kon door Santos niet gedeeld worden.

Toen hij weg was schoof ze de gordijnen open en ging weer naar buiten.

En langzamerhand werd er een ander lied in haar, nu niet van jubel en klaarheid, maar van liefde-verlangen en smart.

Doch Ora die haar eerste schoonheid bewonderd had, voelde voor deze niets. Ook Ora leefde niet met haar scheppingdrift.

's Avonds neerliggend op den moerassigen grond tusschen de plassen bekent zij het zich: ze was alléén, en ze had *heimwee naar menschen*.

Wat is er gebeurd? vraagt men. Hier waren twee menschen. De eene heeft zich overgegeven aan haar scheppingsdrift; de ander aan zijn willekeur. En nu kunnen ze elkaar niet helpen.

Ook Santos voelt heimwee, heimwee naar werk en hij vraagt zijn mededinger, als opzichter mee te mogen gaan, de bergen in.

Lypra doet als hij: ze gaat scheep met het eerste het beste gezelschap dat bij haar huis aanleit.

Het is duidelijk dat in beide deze menschen een natuurkracht zich uitgeleefd en vernietigd heeft. Hun levens hebben elkaar gekruist, maar het is twijfelachtig of hun invloed op elkander iets meer gedaan heeft dan de beweging te versnellen waarmee ieder zijn loop voltoog. Twee elkaar kruisende lijnen met eigen vaart, eigen boog, en een einde alleen daarin gelijksoortig dat het voor elk een einde was.

Het komt mij voor dat in deze verhoudingen een gevoel van het leven geteekend is: een diep gevoel van zijn doellooze heerlijkheid.

Laat ons zien of deze voorstelling door het verdere van het verhaal wordt waargemaakt.

* * *

De hoofdpersoon van het verhaal in de bergwereld is Ferie.

Zij is het armoedige maar wilskrachtige en hartstochtelijke natuurkind, dat vorstin weet te worden in het bergrijkje en er heerscht en met giftige pijlen de indringers uit de Mirjastad tracht te dooden, - maar dat sterft als ze het kostbare kleed veroverd heeft dat, uit naam van den gestorven zanger Beppo, Santos aan Lypra moest aanbieden.

Lypra was uit haar huis verdwenen en Santos lied het kleed over aan het felle natuurkind, maar toen dit terugkwam in haar rijk was haar troon ingenomen en zij kon zich in het bosch neerleggen waar ze, in haar buit gerold, stierf.

Een derde vrijmachtigheid die zich vernietigt, deze Ferie.

Zooals de hooge op de werkelijkheid gerichte intelligentie van Santos zich vernietigt zoodra ze vrij wil zijn, zooals de scheppende kracht van Lypra haar niets baat zoodra ze zich losmaakt van menschelijke gemeenschap, - zoo sterft het natuur-wezen Ferie als het den prijs verlangt die is toegekend aan de kunstenares.

Een drievoudige tragiek en in elk van haar verschijningen niet gedacht als toevallig, maar als noodzakelijk. Geest, scheppingsdrift en natuur zijn geen toevallige machten, en ieder van de gestalten in dit boek heeft zoozeer het kenmerk type te zijn dat wij het recht hebben de verpersoonlijking van die machten in hen te zien.

Een levensbeschouwing dus, zooals ik zeide, en die nu nog nader kan worden geprecizeerd.

Er is in het verhaal geen enkel woord waaruit blijken zou dat, naar de meening van de schrijfster, Santos, Lypra of Ferie anders konden handelen dan ze deden.

Integendeel: elk van hen, doet ze uitkomen, volgt den besten en edelsten drang waaraan ze kunnen gehoorzamen.

Maar de waarheid is dat iedere drang zijn einde heeft.

Als Santos in het kamp waar zijn vrienden sterven, een liefdezuster voor zich winnen wil, dan is deze, die hem weer-

staat, de eenige gestalte die de tragiek buitensluit. Zij is niets anders dan liefde voor een eenzame. Zij is de volmaakte Caritas. Zij begeert niet, zij wil niet begeeren, zij is de dranglooze die zichzelve blijft.

Het einde van het verhaal verdeelt zich in twee gevoelens: cynisme en mildheid.

Het cynisme in den kring van Ikeron den wijsgeer en Charlon den tooneelspeler.

Maar de mildheid in Lypra die zich terugtrekt om te leven voor het kind waarvan ze straks moeder wordt.

Het cynisme in Weringer, die de wijsheid van zijn soort samenvat in de overtuiging dat de een niet veel beter dan de ander, dat alles ‘een zaak van meer of minder’ is.

Mildheid in Santos die, als hij Weringer beslist heeft buitengesloten, het heele voorbijgegane leven betreurende, zich getroffen heenbuigt naar den ernst in een vriendestem.

* * *

Wij zien de verbeelding van Nine van der Schaaf nu duidelijk vóór ons.

Een wereld waarin de kunstdrift haar einde heeft, waarin de geestes-vrijheid haar eigen graf graaft, waarin de onbewuste natuur sterft als ze zich hullen wil in het kleed van de bewuste schoonheid.

Maar ook een wereld waarin de liefde een stille figuur blijft, en het leven, altijd voortbrengende en altijd aandoend, altijd weer de levenden vult.

Dit is, dunkt me, een schepping die de moeite van een aandachtiger beschouwing loont.

Ik zei al dat het eerste gedeelte, onverhoeds gelezen, een verwarrenden indruk maakt.

Santos is op de boot, onder weg naar de Mirjastad. Het stormweer neemt toe in hevigheid, maar de haven ligt voor hem. Op dat oogenblik ontdekt de stuurman een drenkeling; de boot wendt en de schepelingen redden van zijn vlot den nietigen Gef-loek. Santos kende hem en onder de nawerking van het genot dat de storm hem gegeven had en bij het gezicht van Gef-loek vormt zich in zijn brein die droom van

het roekelooze dien hij tusschen zijn verleden en zijn toekomst vervullen wou.

Gef-loek is een volksleider die de arbeiders van de Mirjastad winnen wil voor zijn ideaal van een toekomst-rijk. Maar Santos stelt zich naast hem en spreekt van den wijn die dien avond zal gedronken worden in het hotel Den Desem. Dat hotel was zijn club-lokaal. Zijn vrienden wachtten er hem voor een feest. De bende volgt hem. Santos denkt dat hij dit zijn vrienden zal kunnen aandoen, als een voorbijgaande gril, die zij zullen vergeven, indien al niet goedvinden. De fuif wordt beestachtig: zijn vrienden verlieten de zaal 'in bedwongen woede tegen Santos.'

'De mannen werden baldadig, dolzinnig. Ze wierpen wijn op den vloer, tegen de zoldering, en een groote, fijne, zware schotel van porselein werd omklemd door de bevende vingers van een hunner, die den inhoud, de bruine amandels, over zijn makkers uitstrooide en daarna den schotel met een forsche beweging over hun hoofden deed heenscheren. Als een prachtige vogel met verlamde vleugels viel hij neer en lag gebroken.

Men juichte, men joelde. Men liep zingend door den tuin en men vocht.

Plotseling klonk het zacht-doordringend geluid eener viool in de nabijheid.

"Beppo," fluisterde Santos, verrast, verheugd.

Beppo, die speelde, was een kunstenaar, een der vrienden, die heengegaan waren, doch hij alleen was teruggekomen en had zich verscholen in een klein nevenzaaltje, waar hij gewoon was te spelen.

In hem was geen oogenblik verontwaardiging geweest, enkel trieste verwondering.

Hij had niet ingestemd met de booze woorden der anderen, en wenschte Santos toetespreken in een lied van vragen, van teleurstelling, van vriendschap.

Niemand behalve Santos verstond het lied, men schreeuwde spottend de weeke tonen na, men luisterde niet.

Santos kwam bij den spreker en vroeg gekscherend: "Is dat nu een feestlied, Beppo?"

En dringend smeekte hij toen: "Speel een feestlied, Beppo, hoor ze daar lachen en schreeuwen, geeft ze iets vroolijks, Beppo!"

Met een beslist en ontstemd “Neen,” lei Beppo de viool neer.

Daarna zagen ze elkaar aan; in Santos' oogen was eene gedachte, die hij tot den ander wou doen doordringen, maar Beppo begreep hem niet.

Totdat hij opeens voelde hoe het woeste lawaai in de zaal hem onduldbaar werd; toen de kunstenaar in hem toornde en hem dwong!

Hij nam een fluit uit de doos, die hij naast zich had liggen en speelde een feestlied, het feestlied, bestemd voor dezen avond: eene nog onbekende melodie, kort geleden als een reeks blije lachklanken in hem gevallen...

En dit jubelen stilde de brute wanklanken, overstemde het gonzen, dat bleef...’

Het verwarrende - het barokke, zei ik - ligt nu hierin dat men van dergelijke tafreelen, als dit van Beppo, niet onmiddelijk den samenhang met het verhaal begrijpt. Zij - want dit van Beppo is niet het eenige - zij zijn zoo sterk van kleur, zij markeeren de tegenstelling tot hun omgeving zóó scherp, dat men voelt: zij moeten meer dan een episode zijn, zij moeten van beteekenis zijn voor het verstand van het geheel. Lust in schelle schilderingen verwijt men de schrijfster, maar voor den ernst van haar toon houdt men zijn oordeel in.

Als liggende tusschen de zee en de Mirjastad beschrijft ze een landstreek waar Santos doorheen spoort. Zij vertelt er een sprookje bij van boeren die daar vroeger tegen demonen streden.

Ten vervolge op den zang van Beppo verhaalt zij hoe Beppo's vrouw die bij dat lied op Santos' feest als jeugdgodin had zullen verschijnèn, door haar man gewaarschuwd, in een afgelegen vertrek wachtte. Sambo, de zwakke en zwaarmoedige arbeider die al meermalen zich had willen dooden, zag haar daar op het oogenblik dat zij bij de tonen van het lied den arm ophief en den voet vooruitzette. Hij, die nooit moed tot den zelfmoord gevonden had, vond hem voor dit vizioen van schoonheid en doodde zich.

Beide deze episoden, evenzeer als de eerstgenoemde, schijnen onnoodig. Alleen de tweede kan aanstonds eenigszins gewettigd lijken doordat in dien moord voor Santos een reden ligt zich te verbergen, maar die reden had met veel geringer

omhaal kunnen gevonden zijn, en om redenen van waarschijnlijkheid bekommert de schrijfster zich niet zoozeer. Tegelijk voelt men dat niet om zulk een voorwendsel dergelijke tafereelen zijn ingelascht.

Eerst later, in het Ferie-gedeelte, blijkt van alle drie de episoden de noodzakelijkheid.

Het demonen-sprookje schijnt dan de draad waaruit het sprookjesrijk van Ferie zal worden geweven.

Beppo is het dan, de stervende dichter, die in het kamp van de bergwerkers, het schoonste wat hij heeft aan de schoonste wil toekennen. Hij aarzelt tusschen zijn vrouw en Lypra, tusschen de schoonheid van de vrouw en de schoonheid van de kunstenares. Eerst bij dat tafreel treden de zangers-macht van Beppo en de schoonheid van zijn vrouw weer levendig in onze gedachten en wij begrijpen den samenhang.

Santos' verblijt in de fabriek heeft twee trekken: zijn onvermogen om het tegen de arbeiders en vooral tegen Semgaard, den man die hem tot dat werk heeft uitgedaagd, optenemen, - en de liefde die de vrouw van Semgaard voor hem voelt. De teekening van de eerste is schetsmatig, is het minst wezenlijke deel van het boek geworden; uitmuntend daarentegen is Donita.

Dit listige hartstochtelijke vrouw-dier, dat de meester van haar ijzer-gespierden Semgaard is, dat door een enkel woord hem een schok toebrengt in zijn zelfvertrouwen, hem doet beven van ijverzucht, en hem toch weet te weerhouden van Santos kwaad te doen, - deze bang zoowel als dapper haar instinkt van liefde volgende op den donkeren weg, om er den vreemden man van hooger orde te vinden, slapende aan den wegrand, den man dien ze zal moeten opgeven na, onzichtbaar, uit haar schuilhoek een blik te hebben geworpen op de geheimzinnige schoonheid aan wie hij verloofd is, - dit wezen, deze Donita, is ook al weer een natuurkracht wier lot door haar verhouding tot Lypra wordt bepaald.

Maar hoe noodzakelijk dit is wordt eerst door ons ingezien als, in het tweede gedeelte, Lypra ons wordt voorgesteld. Haar wezen waarvan ik genoeg gezegd heb, boeit van het begin tot het eind, niet alleen ons, maar allen die met haar de verbeelding bevolken van hun schrijfster.

Zoo ook in het derde deel de haar niet kennende Ferie, Ferie de niets ontziende natuurlijke begeerte, die sterft zoodra zij grenzen kent. Zoodra zij het kleed geroofd heeft dat voor de scheppende kunstenares bestemd was, voor Lypra, - ziet zij de zee, de levende golven die zij wenscht dat haar dragen. Maar dan durft ze niet. ‘En nu 't geloof aan haar macht en haar geluk niet meer zoo sterk was voelde ze zich eindelijk afgemat.’

Dat alles, tot in het vierde deel, de terugkomst van Santos in de Mirjastad, dat alles beweegt zich om Lypra.

De vrouw die de geboorte van haar kind te gemoet ziet, de man die ernst en mildheid behoudt te midden van zijn vrienden, beiden hebben een leven doorgemaakt, beiden blijven tot nieuw leven bereid.

* * *

Er knettert in de taal van dit boek een bijna barbaarsche maar met wijsheid bedwongen schoonheidsdrift.

Verschillende gedeelten, ik noem den avond dien Lypra tusschen de plassen doorbrengt, het heele verhaal van Ferie, de gesprekken van Santos met een aantal bijpersonen, toonen kunst van allerlei soort die altijd uitmuntend is.

En - éénige hoofdzaak - wij hebben hier niet te doen met een samenstel, maar met een onnaspeurbare verbeeldingsdracht.

Dit is het juist wat menigen lezer - ook die van goeden wille was - zoozeer verbijsterde. Het werk is een dracht van de eigenmachtige verbeelding.

‘Kan dat niet, dat een schip in den storm zich zoo omwendt? Goed, toch wend ik het? - Gaat dat niet aan dat klaarblijkelijke sprookverhalen zich afspelen in wisselwerking met de werkelijkheid? Goed, toch zullen ze het? - Is alles onwaarschijnlijk, aanwijsbaar onmogelijk, naief, barok, wat wilt ge dat ik voor absurditeits-verklaringen eraan zal toevoegen? - het zij zoo, - mijn Verbeelding heeft het zoo gewild.’

Ik geef de schrijfster gelijk in wie de verbeelding dermate tiran wil zijn. Het is waarlijk wel noodig, want zij is in de oogen van onze werkelijkheid-herkauwende landgenooten weinig anders als slaaf geweest.

Goed is het dat een jonge vrouw het ons nu anders leert en ik deins niet ervoor terug háár te prijzen met een naam die tegenover minder-begaafden een blaam zou zijn, den naam van *een geëxalteerde natuur*.

De verhevenheidsschakeering waarin dit boek geschreven is, is die van een geëxalteerde natuur, die zich pijnlijk bewust is dat de spanning waarin zij leeft niet duren kan, maar die de kracht heeft haar uittespreken en zelfs om te berusten in haar kortstondigheid. Wat zij schrijft zijn de beelden van haar exaltatie, een volledige reeks van levensgestalten, waarin het volle levensbesef van haar jeugd is uitgeput.

Het werk is daardoor een van de centrale geschriften van de latere jaren.

Het zal invloed oefenen ten goede en ten kwade: het zal *furore* maken, niet misschien onder de nuchtere menigte, maar in een aantal harten, die hongeren naar schoonheid en wie de vaalheid van hun bestaan wanhopend maakt. -

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

H.W.Ph.E.v.d. Berch van Eysinga: Gekleurde Wolken. Een boek in proza en verzen. Amsterdam, W. Versluys, 1905.

> De Kunst, zij is niet een ijdel spel, zij is niet de verstrooiing van vlindervluchtige uren, zij is niet voor hen die onbeduidend zijn en zwak. (blz. 40).

Dit boek bevat proza-stukjes en gedichten die uitdrukking geven aan min of meer wijsgerige gedachten.

Wanneer een schrijver zijn meningen niet stelselmatig uiteenzet, en ze ons niet in redelike abstracties maar in beelden meêtedelen wenst, zich dus tot onze verbeelding richt, is de waarde van zijn boek gesteld of opgeheven, naar de beelden wél of níet juist en krachtig zijn. Tussen gedachte en beeld mag de evenredigheid niet ontbreken en wanneer ik dus in dit opstel de letterkundige betekenis van dit boekje veroordeel, ben ik er vrij van de waarde der gedachten, waarvan dit werk uiting is, te kenmerken. Te-meer daar vrij van, omdat men niet gedachte en beeld beschouwen mag - gelijk ik hier even deed - als twee onderscheidene wezenseenheden, want zij vormen één wezenseenheid die in werkelikheid ondeelbaar is. De gedachte ontsluit zich in ons bewustzijn als beeld. Het zuiverst delen wij haar dus mede in het beeld dat onze eigene bewustwording was. Zó deden in alle tijden de wijsgeren en de grote dichters - die hieraan niet te onderscheiden zijn - en zwakkere dichters en wijzen zochten het geestesbeeld dat zij waarnamen - maar onhelder door hun vaag bewustzijn - zo goed zij konden in de verbeelding te benaderen. Hoe minder volkomen deze benadering was, hoe vager de beelden - en dus daarmeê de gedachte en het bewustzijn. Daarom voel ik mijn taak als volledig wanneer ik

de door mij bemerkte ondeugdelikheid in het reproductievermogen der gedachte door het beeld, heb aangetoond.

De onmacht deze reproductie enigzins zuiver te voltrekken is een kenmerk van dit boek. Een ander: de waan dit wel te vermogen. Deze evenredigheid tussen de waan van bereiktte-hebben en de bereiktheid van het verwaande, maakt het soms zwaar de bespreking ernstig te houden. De evenredigheid van impotentie en pretentie is het enige, te waarderen, harmonieuse van dit boek.

De onmacht - het twede kenmerk ‘waan’ zal zonder nadere aanduiding uit de citaten duidelik zijn - is tweeledig gegeven: én in een verwarde opeenstapeling van beelden die te zamen één gedachte (gedachte-beeld) hebben weertegeven; en in de veelheid der elkaar verdringende beelden die, ieder voor zich dan, dezelfde gedachte te zeggen hebben, maar het geen van allen vermogen.

Gelijk een bekwaam timmerman met één forsen slag de spijker óp den kop, récht en vást in de plank slaat, zo zet de sterke kunstenaar in één scherp en helder beeld zijn idee neer. De zwakkeling zet een beeld dat niet ‘raak’ is. Hij doet het daarom door een twede volgen. Het twede is eveneens niet raak zodat hij het eerste niet wegnemen kan. Maar het eigen gedachte-beeld is door twee onjuiste beelden niet gedekt: waarom hij de betrachte bevrediging zoekt door een benaderend derde aantehechten. Voldoet dit hem nóg niet, dan maar een vierde, enz. enz. Verscherping van uitdrukking geeft dit evenwel geenszins, het is vermoeiend en verduisterend. Men leze, om hiervan een duidelik voorbeeld te zien, het eerste opstel dat ‘De aarde wentelt’ heet.

De schrijver tracht ons hier een voorstelling te geven van het ontzagwekkend grootse der wentelende aarde. Niet in enkele forse trekken zet hij het beeld van die duizelende wereldbeweging door de eeuwigheid neer zodat wij zijn gedachte zeker en helder gevoelen. Maar terwijl hij in dit stukje van 18 blz., elfmaal herhaalt: ‘De aarde wentelt, zij wentelt in scheemrend' eindloosheid’ (resp. ‘náár’ sch. eindl.) vult hij de ruimten tussen deze elf zinnen aan met een zeer gedetailleerde beschrijving van wat die wentelende aarde al zo bevat. Hij noemt, bij wijze van spreken, naast het geraamte van den

minotauros en de sjako van den verfoeieliken Napoleon, de goudse pijp van den bussumsen rentenier en meent, door benadering ener volledige inventarisatie een denk-beeld te geven van Ontzaggelikheid, terwijl hij inderdaad onze, reeds weinige, aandacht, door haar te vestigen op de veelheid van verschijnselen en gebeuringen die wij in 't leven aanhoudend waarnemen, geheel áftrekt van het Grote. De gebrilde bijziende toch, ziet wél de kruimpjes vóor zich op de tafel, maar het straatgewoel voor zijn venster ziet hij níet.

Bijv. dit: op blz. 20-22: (cursiveringen van mij).

> ‘De aarde wentelt, zij wentelt naar scheemrend' eindloosheid.
> En de dagen komen en de nachten en seizoenen wislen en eeuwen, eeuwen vluchten *en ze keert weerom*, telkens, op haar weg om zonnecentrum, maar altijd schiet ze verder mèt die zon in onnaspeurlijk diep.
> En het kind wordt man, de man wordt grijsaard, en daar rest niets meer van z'n droom die was als uchtendwolk, licht en rose, boven pas ontbloeiden tuin. Maar altijd dorst hij weer, de mensch, en volkren dorsten en gelooven in de toekomst totdat hun rijken breken. Zij dorsten en gelooven, en hun tranen vallen, aldoor maar vallen ze, hun wonden branden en moeilijk is hun pad. En daar zijn er die bevinden dat het dorsten ijdel is, het leven blijft het leven en illusie wordt versplinterd als kristalijnen ballen. Maar geen die hoort naar hen, en de man omhelst de vrouw in vuurgen hartstocht, en geboren, altijd weer geboren worden nieuwe menschen, en het suist en hamert in telkens andre hoofden (Telkens ándre. Gelukkig maar! U.) en thans nog wacht de wereld naar 't zekere geluk. Neen, zij slooft er voor, zij zwoegt er om in niet vertraagde diening: Caesar, Alexander, Augustus, Cárolus, en dan de Kruisvaarders, en dan de zoekers naar onontdekte streken, en de Revolutie, die alle leugenen richten zou. En fabrieken haamren en metalen klokken trillen en op de velden zwoegt de moesjik voor een handvol koper, en ruwe kerels, vergoord van ontucht en jenever, hun vloeken krijschen op stroom, in dorp, in koopmansstad.’

Zeker hier is fantasie. Maar het is de fantasie van den man

met de rarekiek. Hoe haalt hij het bij elkaar, niet waar? Uit dit citaat blijkt hoe volstrekt de kracht ontbreekt een voorstelling min of meer vást te houden; voor onze verwachtende ogen vervluchtigt alles. Wij zien hoe een voorstelling, half aangegeven, reeds door een andre, meest ongelijkwaardige verdrongen wordt. Gebrek aan kracht, gebrek aan gedachte-ritme waardoor de harmonie, tussen de voorstellingen ónderling, ontbreekt. Zeer blijkbaar is hier: het zich laten meedrijven op den stroom der invallende gedachten. Dat dit stuk nog een slot heeft verwondert, en het volgt ook volstrekt niet uit de redelike bouw der onderlinge delen; slechts uit het feit dat de schrijver het hortende rad zijner fantasie stop zette en zijn stuk met een beschouwing die volstrekt geen innerlik verband ermeê heeft, sluiten laat.

Dit slot luidt aldus: blz. 22.

> ‘Doch daar is een enkele wijze, die niet meer zoekt of wil, die heeft gevonden, in laaiing veler vuren, in stormloop veler driften, het onvergankelijke Eene, en dit komt niet, dit *is* er, en als de wereld duizelt naar onbepaalbre verten in niet afschouwbre tijden, zij is daar onbewogen, en dit alles wat daar bloeit op bergen en huivert in de diepten, wat daar lijdt en juicht in ongestadige harten, het is als een visioen van Kunst dat d'eeuwge Godheid ziet. Dit is het Ware: dat ik in de wereld ken den Logos - het Woord is vleesch geworden. De aarde wentelt, zij wentelt naar scheemrend eindloosheid.’

Indien nu de schrijver ons in het voorafgaande iets had doen zien van de ‘laaiing veler vuren,’ ons iets had doen meevoelen van die ‘vele stormende driften’; indien hij ons één openbarend gezicht had mogen openen - zó dat ons gemoed de aandoening gevoeld had - van ‘het onverganklike Eene’; indien er in ons hart iets geleefd had van de schoonheid die op de bergen bloeit, van de huiveringen, van het lijden en juichen der ongestadigen; indien ons gezicht maar een moment verwijd geworden ware door ‘Het Visioen’ - ja, dán zou dit slot, dat evenwel dán ook schoolvosachtig zou zijn, een innerlik verband kunnen hebben.

Maar wij vóelden niets, wij zágen niets, wij léefden niets. Daarom sprak ik van het volstrekt ontbreken ervan.

Ik weidde zo lang uit over dit eerste stukje, omdat het voor het gehele boek kenmerkend is; omdat ik híer de gebreken die de schrijver als ware axioma's zijner estetika voortdurend bijbehoudt, voor het geheel aangeven kon.

Dat, waar gedachte en beeld in onzen geest ongescheiden onderscheiden zijn, een gebrekkig beeld een gebrekkige gedachte meê-zegt, behoeft hier geen verdere verheldering en ontslagen voel ik mij en gevrijwaard van de smettende last, het onzuivere denk-leven van den schrijver te verklaren. Ik vrees ook dat het boven mijn krachten zou gaan een zo lichtloze troebelheid van enige klaarheid te doordringen. Ware gebrekkige bewustheid maar immer bewuste gebrekkigheid.

(Men leze hierin geen klein-achting van de *bedoelingen* die v.d.B.v.E. te kennen geeft. Evenwel, mij gaat slechts hun verwerkeliking aan.)

Nog een enkel, zeer duidelik voorbeeld dier gebrekkige bewustheid, dier onbereiktheid ener overigens goede bedoeling, wil ik aantonen in een stukje - 'Het Kinderportret' heet het - dat weer van geheel andere aard dan het eerste is - in ópzet. (blz. 54.)

> 'Ik zag een kinderportret.
> Ik zag de donkere haren, en de koele blanke armen, ik zag de oogen kijken, ruim en onbevangen, helder in den helderen dag.
> Ik zag de haren, kort gesneden, recht opgerichte haren.
> Ik voelde dat er nog blijdschap is in de wereld, en dat daar levens zijn die (als een schotel geur van wierook) behielden reuk van onschuld uit goddelijk Paradijs.
> Want bewustzijn is zonde, en de wetenden, de goeden, dat zijn de kindertjes en de rozen en de winterkoning in de dorre hagen, en dat is een enkel denker die weer kind werd, en die nu woorden zingt van vreugde - hoor, ze ruischen als beek door dorre rotsen zóó in bedding van onvermurwbre logika.'

Wat hier in den schrijver geschiedde kan men zich denken. Hij zag een portret van een kind, en zijn voorstelling van dit kind gelijk het portret hem deze suggereerde, zijn gedachte-beeld van dit beeld der waarneembare werkelikheid, wekte in hem een reeks voorstellingen, een redelik verbondene reeks beelden

der gedachte die hij te uiten wenste. Daartoe zocht hij met de symbolen van beeld en klank (symbolen waardoor wij mensen ons in onse voorstellingen verenen) benaderend weertegeven dat wat hem bewúst was van die reeks innerlike voorstellingen, beelden der onmiddelike gedachte.

Aan den aard van dat wat hij schreef kunnen wij dus de aard van zijn bewustheid kennen.

In de eerste zin kenmerkt de schrijver het gedachte-beeld dat het kinderportret hem suggereerde níet. Donkere haren, koele blanke armen, ruime, onbevangene, heldere ogen geven wel enige algemeenheden aan, eigenschappen die veel kinderen gemeen hebben, maar geven geen ken-merking. De twede zin geeft deze evenmin; de haren die wij hoorden dat donker waren, worden hier nader bepaald als: kort gesneden, recht opgerichte haren. Veel kinderen hebben kort, steil haar. Meer over het kinder-gelaat, meer over het gedachtebeeld van het kind, gedachte die toch zo te zeggen de wórtel is waaruit de volgende gedachten zijn ontgroeid, volgt niet. Ziedaar wat over-bleef van het grondleggende, van de worteling dezer beschouwing in het bewustzijn van den schrijver: vage algemeenheid.

Nu volgt: ‘Ik voelde dat er nog blijdschap is in de wereld, enz.’

Dit is volstrekt onduidelik. Waarom voelt hij dat nog blijdschap is in de wereld? Omdat de haren, kort gesneden, recht opgericht waren? Ik weet wel beter; omdat de voorstelling van het kind die zijn gedachten droeg in hem tot gevolg had: blijdschap. Maar zoals deze voorstelling ons door hem werd meêgedeeld, had zij in óns níets tot gevolg. Omdat zij ons niets zei, ontbreekt het innerlik verband tussen dat wat onzen geest in de richting zijner beschouwende gedachten stellen moest - de, aandoenlike, voorstelling van het kind gelijk hij die had - en die beschouwing zelf die volgen gaat. Wij kunnen zijn redenering volgen, met enige tegemoetkoming, maar ook alleen door voor zijn vage beelden zo goed het gaat een abstractie te vinden die, vermoeden we, zijn bedoeling benadert. Hij laat het ons over, met onze eigene vindingrijkheid de duistere weg door zijne beschouwingen een weinig te verlichten. Wanneer hij meent helder te denken,

heldere beelden in zich bewust te zijn, beproeve hij eens zijn gedachten te leiden in die ‘bedding van onvermurwbare logika.’ Misschien zal zijn werken met abstracties voor ons meer genietbaar zijn - en voor hem minder gevaarlik zéker.

Het is overbodig nog verder in te gaan op de talrijke kleinere gebreken van dit boek. Het hoofdgebrek is zijn ganse veroordeling meteen. Het is ook overbodig over de gedichten nog enige in-gaande opmerking te maken. Zij zijn als het proza: níets. Zij zetten geen beeld helder voor onze verbeelding, zij geven geen ritme dat ontroert. Er is, hier en daar, even als in het proza, een lieve 'bedoeling' die wij verstandelik begrijpen kunnen, die ons tot een zekere waardering van den schrijver als mens kan brengen, maar een gevoel zó juist uitgedrukt dat het onmiddelik, buiten elke abstractie om tot ons mede-gevoelen spreekt, is nergens. Een gedichtje als dit (blz. 228).

Ik wil niet weenen, kind,
Ik wil je kussen maar,
Ik strik nog ééns je lint
Door 't gouden meisjeshaar.
Ik snoer nog ééns den band
Van 't rose jurkje dicht,
Ik strijk nog ééns je hand
En blozend aangezicht.

Wij hebben 't goed gehad
M'n kindje, ik en jij,
Je waart m'n blonde schat
En altijd nevens mij.
Ik had het nooit gekend
Dit sterk en rustig mooi,
Je hebt me heel verwend
Klein sijsje in 's vaders kooi.

En nu gaat kindje heen,
Nu wordt het al zoo droef,
Nu blijft mijn huis alleen
En treurt in arm behoef.
De lucht is guur en zwart,
De mist hangt grauw en zwaar,
Ik wil niet schreien, hart,
Ik wil je kussen maar.

is een der besten en als de schrijver nog beneden de 18 jaar was zou van hem iets te verwachten zijn - omdat gevoel aanwezig blijkt; maar De Genestet schreef van zulke verzen een boek vol. En de direkt volgende ‘Romance’:

> De maan is ros op 't rozenbosch,
> Al blinkt de dauw bij luchten blauw,
> De maan voelt rouw om d'edelvrouw
> Die bood haar schoot op mat van mos.
>
> Hij was haar goed, zij was hem zoet,
> Hij smachtte lang, zij trachtte bang,
> Want och hun drang schent wet en rang,
> En plicht is leed en heet is 't bloed.
>
> Tot hij ze kust: die kust wekt lust,
> Het bosch is zwart, veel geur verwart -
> Sinds snikt een hart in heftige smart:
> De drift gebluscht maar heen m'n rust.

smoort waarachtig in onbedwingbare lachlust alle goede wil tot waarderen.

Het gevoel van verzet dat ik in deze bespreking uiten moet, en dat in mij niet zo sterk wezen zou als dit boek nóg slechter was, vindt zijn opwekking in de schijn-deugdelikheid die het boek eigen is in een mate zó, dat het gevaarlik wordt voor hen die nog in hun gevoelsontwikkeling zijn, die nu onder bedriegelike schijn van goed, een kwade invloed ondergaan en worden neergetrokken waar zij menen - en zo hopen - zich op te heffen.

Een tijd als de onze, van sterk geestelik leven, biedt de meest heterogene harten schoonheid en wijsheid overvloedig, en wie niet bevredigd worden door de heldere redelikheid vinden bij de waarachtige dichters Ontroering die meest onmiddelike schoonheid en wijsheid in enen is. Meest onmiddelik. Want niets beweegt ons zozeer als het Leven - ook van gemoed en gedachte -; een bewogenheid, een ontroering die ons - als waarachtig lijden - blijvend is.

Maart '06.
MAURTIS UYLDERT.

Onze taal in Oost-Indië

Het is voor iedereen die warme belangstelling voor een bepaald vak van studie gevoelt uiterst moeilik zich voldoende rekenschap te geven van het zeer kleine getal dergenen die zijn geestdrift delen. Maar de ervaring weet ons die waarheid ten slotte zó in te scherpen, dat we voorzichtig worden met onze verzekeringen omtrent het sukses dat een boek wacht waarvan het onderwerp en de behandeling ons boeide. Laat ik dus alleen maar de hoop uitspreken dat het pas verschenen werk van de heer F.P.H. Prick van Wely over *Neerlands Taal in 't verre Oosten* (C.C.T. van Dorp en Co., Semarang-Soerabaia, 1906) veel lezers in Indië en in Nederland zal vinden.

De schrijver vertelt ons welke konkurrenten onze taal in Indië heeft gehad, hoe 't Nederlands er verhaspeld werd en wordt, en ook welke invloed de inlandse talen ondervonden hebben van de taal der blanke bevolking. Zijn eerste hoofdstuk is voor een groot gedeelte gewijd aan de bestrijding van een door mij ter loops in *Het Afrikaansch* (Leiden, 1899) geuite hypothese, dat in de eerste helft der 17de eeuw in Oost-Indië een Hollands bestaan zal hebben dat veel trekken van overeenkomst met het latere Afrikaans vertoonde en op 't ontstaan van die taal invloed moet hebben gehad. Ik geloof dat hij zijn pleit voor 't grootste deel gewonnen heeft. Hij toont aan dat het Nederlands zó weinig te betekenen had in vergelijking met het verbasterd Portugees, dat er van het ontstaan ener eigenlike mengeltaal geen sprake kon zijn; het zal alles gebleven zijn bij individuele taalverbastering. Zo ging het ook op Ceylon, waar het Portugees het Nederlands geheel de baas bleef en het evenzeer overleefde als het later tegen de macht van het Engels bestand bleek; onjuist is echter de mening van de schrijver dat op dat eiland nog alleen 't woord *burger* in de volkstaal aan onze heerschappij herinnert: ik zou hem nog een drie dozijn andere woorden kunnen noemen. Maar al ontstond nu in Indië in de 17de eeuw geen Hollands-Kreools, veel Hollandse woorden werden toch in 't Maleis-Portugees en in andere inheemse talen opgenomen in

een vorm die sterk aan 't Afrikaans doet denken (*karmenatji*, carbonade, *reken*, *konkel*, *palsier*), en 't zou niet vreemd zijn dat de matrozen en lagere beambten van de Kompagnie die zich aan de Kaap vestigden, met het Maleis-Portugees ook die verbasterde Nederlandse woorden er algemeen maakten.

De eigenaardigheden van 't Indiese leven zoals die in de taal zich weerspiegelen, zijn stellig in hoofdzaak te verklaren uit Indiese toestanden en Indiese talen, maar men moet toch ook rekening houden met het feit dat zó ver van huis de Hollandse gebruiken en de Hollandse termen zich langzamer gewijzigd hebben dan in het moederland. Veel was in de 19de eeuw in Indië nog aanwezig dat bij ons door de revolutie verdwenen is. De dwaze uitvoerigheid in de doodsberichten b.v., waarvan de heer Prick van Wely op blz. 151 vlg. een paar aardige staaltjes geeft, is echt achttiende-eeuws; Wolf en Deken steken er de draak mee, zowel in Sara Burgerhart als in Willem Leevend. En ook de onzinnige overdaad in de bediening (blz. 146: zes naaisters, enige juweliers, een harpspeelster enz., alles voor één gezin) is niet alleen uit de slavernij te verklaren; de wittebroodskindertjes die 't zeegat uitgestuurd werden, waren het thuis, natuurlik op kleiner schaal, zo gewend. Men denke maar eens aan de stoet van bedienden die de ‘eenvoudige’, brave Chrisje de Vrij uit Willem Leevend voor haar persoon nodig had. Dat vond men heel natuurlik; alleen wie arm is geworden weet dat hij in weelde is opgevoed.

Uit allerlei hier te lande weinig bekende boeken[1)] (in de katalogus der Maatschappij van Letterkunde zocht ik ze te minste te vergeefs) heeft de schrijver velerlei Indiese woorden en uitdrukkingen bijeengebracht, die voor de psychologiese taalwetenschap van groot belang zijn. ‘Die verstand spannen’ lezen we op blz. 111 voor ‘je voorhoofd strak houden’; met ‘de eeuwige rek’ (*rek* is lucifer) wordt bedoeld ‘het brandglas’, ‘rijen’ is ‘een goede beurt maken’, dus juist het omgekeerde van de Hollandse schoolterm. Dit alles deelt de heer

1) Het is zeer jammer dat de schr. bijna nooit jaartal en plaats van uitgave aantekent, ook zijn de titels dikwels onvolledig genoemd. Een ander bezwaar van uiterlike aard is 't al te spaarzaam gebruik van aanhalingstekens, waardoor 't niet altijd duidelik is of de heer Prick van Wely dan wel zijn zegsman aan 't woord is.

Prick van Wely ons mee op een losse manier, die naar mijn smaak wel eens te veel de angst om te vervelen verraadt en daardoor juist in dat kwaad vervalt. In plaats van ‘dorre’ lijsten te geven, vlecht hij woorden van zeer heterogene betekenis in zijn verhalende zinnen, en deed mij daardoor soms denken aan de opstellen uit mijn jongensjaren, waarin een aantal door de meester opgegeven woorden moesten voorkomen; een schoolplagerij die mij nu nog kriebelig kan maken. Voor de gebruikers van het boek die 't werk niet alleen willen doorlezen, maar 't ook bij hun studie van tijd tot tijd zullen raadplegen, zouden, vooral daar registers ontbreken, lijsten met woorden veel praktieser geweest zijn.

Over de zoetvloeiendheid van 't Maleis zal ik met de schrijver niet twisten, daar ik tot een eigen oordeel niet bevoegd ben; maar ik wil wel bekennen dat ‘al voelt ieder die eenig muzikaal gehoor heeft dadelijk het overtreffende van het Oostersche woord (soré, avond) met dezelfde medeklinkers, maar met de van de *r* afglijdende demping van toon, als een teedere versmelting van licht naar bruin, een Rembrandtiek klankeffect van aandoenlijke schoonheid, tegenover het onstemmige opengaan, als naar den lichten dag, van de eindsyllabe in het Europeesche woord (sera)’, - dat zeg ik, voor mij die superioriteit verborgen blijft, even als die van *soerat* boven *brief* (blz. 84). Dergelijke klanksymboliek houd ik voor zeer subjektieve suggestie, te weeg gebracht door een klankverwant woord dat een biezonder aangename betekenis heeft. En niet minder mistrouw ik de methode van de op blz. 85 aangehaalde J. de G.H. die ‘op het gehoor afgaande’ aan bepaalde woorden een Portugese oorsprong toekent. Tien tegen een zou dat gehoor ook een Portugees of Spaans woord waarnemen in de term *ebro*, waarvan de schr. ons vertelt dat het is samengesteld uit de initialen van *Eerste Bataviasche Rijtuig Onderneming*. Eindelik kan ik niet begrijpen dat er in 't Maleis geen zinaksent zou zijn, terwijl toch op de volgende bladzijde van de Maleise deun wordt gesproken (blz. 30). Ik heb nog enige andere opmerkingen van dezelfde aard, maar ik houd ze achterwege en betuig liever mijn dank aan de schrijver voor 't geen ik van hem heb geleerd.

D.C. HESSELING.

Middelmatige dichters

III
Carel Scharten

> ‘mij zie de Zanger aller menschen-zielen!’
> ‘Voorhal,’ bldz. 144.

Frans Bastiaanse en Adama v. Scheltema hebben in hun allerbeste versjes iets eigens, iets dat vermoeden doet, dat zij met minder zelfingenomenheid en meer ernst dichters hadden kunnen worden, die in het kleine belangrijk zouden geweest zijn. In het groote niet, omdat hun rythme-gevoel te oppervlakkig is voor de uitdrukking van machtige stemmingen. Bij Carel Scharten vind ik overal dezen tweestrijd, dat hij door zijn alledaagsch karakter het kleine, en door zijn vrij sterke gevoel voor klank en rythme het groote zoekt. Doorloopend in zijn bundel ‘Voorhal’ is zijn keus van onderwerpen onbelangrijk of zelfs onnoozel, en doorgaans doen zijn te zware of te fluweelige verzen daarbij aanstellerig en onecht. Hij tracht die vijandschap te verzoenen door aan alles een schijn van symboliek te geven, maar wie wel eens hooge symbolische kunst genoot, laat zich hierdoor niet voor den mal houden. Zijn gedachten zijn even onbelangrijk als zijn gevoelens, en het vers-geluid past er even slecht bij. Het ligt nu voor de hand, om te gelooven dat Scharten niet anders is dan een decadent, iemand die het vers-mooi van Kloos, Verwey, Gorter bewonderde en met die geluiden echoënd in zijn binnenste, getracht heeft verzen te schrijven waartoe de stof hem feitelijk ontbrak. Het kunstje is meer vertoond, ook onlangs door Julius de Boer, maar bij dezen is de valschheid duidelijker te zien, omdat hij zich niet verschuilt achter quasi-oorspronkelijke symboliek.

Het meerendeel van Schartens verzen *is* eigenlijk niets. Het is ongeveer hetzelfde, alsof iemand woorden zou hebben bedacht zonder eenigen zin, uit geen enkele taal, maar harmonieus of krachtig klinkend, met de noodige accenten om het nietszeggend geluid op te schroeven, en alsof hij daaraan zijn zin voor lenige rythmen zou hebben botgevierd. Het is opmerkelijk, hoe doodgewoon alle onderwerpen zijn onder de voorname titels. Versjes over O.I. kers en kievitsbloemen noemt hij:

‘Der bloemen ziel’, gedichtjes op een Liederen-avond en een studenten-tijdschrift: ‘Tot geestes-stroomingen.’ En hier zijn wij aan het gevaar van zulk een verschijning (een passender naam dan persoonlijkheid). Want zoolang een naar het Dichterschap verlangend strevende nederig blijft door het inzicht, dat hij nog maar weinig bereikt heeft, zoolang hij wacht tot zijn ziel rijper en rijker wordt en hij er de aandoeningen in vinden kan, die zijn kunst nog mist; zoolang moet men hem achten; - maar wanneer hij in poëzie en kritiek gaat pozeeren als de Gids van het ‘echte jonge geslacht’, dan maakt hij zich belachelijk. Dat hij geen uitmuntende zelfkritiek bezit, is niet vreemd, want die eigenschap is onder de jongeren zeldzaam en bij ouderen zelfs al te schaarsch. Maar hoogmoed is verderfelijk, en van hoogmoed getuigt menige bladzijde van den ‘Voorhal.’

Aanstellerig vind ik aanwijzingen, als: ‘fluisterend’, ‘tweede zetting’ - en wàt voor een! - ‘mineur’ bij een 52 regeltjes lange beschrijving van een saaien tuin, en, ‘majeur’ als hij er een bloemetje vind, waarbij zijn ‘ziel’ nu ‘onder 't puin’ ‘begraven ligt’...geen wonder dat wij er zoo naar moeten zoeken!...; maar verregaand is de lijst ‘Toelichtingen’ aan het slot. Wat kan het ons schelen, dat uw bundel verzen bevat van Nov. 1895 tot Nov. 1901? Mij dunkt het een schrale oogst. En het is de ‘Ziel’ - van meneer Scharten toch zeker - dat enge magere kereltje op het omslag, en dit boek is zijn ‘wel-bezonkene en tot rust gekomene voorwerk’, mijns inziens uitmuntend om hem er mee op zijn achter-werk te slaan, ‘voor-werk’ ‘van breedere en voldragener gedichten’, en de laatste regel ‘doelt bizonderlijk op een groot gedicht, dat eerlang afzonderlijk verschijnen moge’: ‘“Het koor der Eeuwigheid.”’

Is het niet fraai? En ook die mededeeling dat ‘de ijdele afdrukking’ ‘voor het publiek van geen waarde is’ van opdrachten namelijk, waarvan er toch meer dan een in deze lijst wordt vermeld.

Misschien het beste vers uit den bundel is: ‘Jezus’:

> Zoo was verschemerd Jezus' beeld, en 'k ging
> door 't leven zonder Hem. Soms dacht ik wel
> aan Hem, en 'k zag Hem staan van verre in hel
> zonlicht op 'n berg in Palestina - ving

nog énk'le klanken op...herinnering
kwam dan van heel veel Liefde - of zilv're schelle-klank
op 't land met winde-wuiving helder
òp-klonk, maar weer weg-waasde...en er hing
nog iets van droef-verlòrens in de lucht...
'k Zag even nog dat bleek gelaat op-zij -
het zacht profiel, wéénend op luchten blij...
Dan drong de wereld in de schemering
der ziel...het teêr-lichtend visioen verging -
Niets was er meer dan luid-roezend gerucht.

Ter vergelijking plaats ik er een van De Vooys onder

Op 't donker Golgotha hangt eeuwig rouw
van 't zware en angstig zwarte luchtenkleed
om 't bleeke lijf aan 't kruis - de rauwe kreet
der menigten verstomden in 't kille grauw
door eeuwen bontgevuld, en stil blijft leed
daar eenzaam somber staan; - het zomerblauw
wordt deemster, 't zonnestralen flauw
geglans, als 't leven luchte lach vergeet
en staart daarheen. Ik wist het altijd achter
me, bevend vreesde ik 't hoofd terug te wenden,
en toch lag vaak ik snikkend zoo geknield.
Maar uitgeschreid werd leed mij onbezield
en dood. Ik voelde dat ik Hem niet kende
door bij Zijn kruis te blijven droeve wachter.

Deze verzen hebben uiterlijk eenige overeenkomst. Beide zijn namelijk in een peinzenden toon geschreven, zij trachten niet door plastiek, doch door trekjes, afgewisseld met de telkens doorbrekende gedachte, een beeld voor ons op te roepen. De vers-vorm is dezelfde, en ook bij Scharten is het rythme duidelijk voelbaar en vooral de laatste regel opmerkelijk om zijn klank. Men kan alleen iets tegen het woord ‘schelleklank’ hebben, waarmee zeker ver klokgelui wordt bedoeld. Doch dit vers is goed, omdat het niet meer wil schijnen dan het is. Bij den eersten regel wordt echter het verschil al duidelijk. Bij De Vooys een diepe, dreunende aanhef, in al zijn eenvoud van zegging onmiddelijk imponeerend, bij Scharten niets dan een matte mededeeling. Het verschil is er een in geestes-diepte. Bij Scharten niets anders dan een herinnering,

zooals hij zich soms nog wel eens Jezus voorstelde, niet ongelijk aan een eenigszins zoete bijbelsche gravure van de Bergrede; een beeld dat echter spoedig in het wereldsche onderging - meer niet, een overpeinzing dus zooals ieder mensch er honderd heeft; bij De Vooys de geweldige dreiging van het vizioen van Golgotha, ontdaan van ‘de rauwe kreet der menigten,’ ‘eenzaam’ en ‘somber;’ de levensstrijd van hem die vreest er aan te denken en er toch aan denken moet; de overtuiging ten slotte, wel verre van alledaagsch, dat hem liefhebben andere plichten oplegt dan een ‘droeve wachter’ te blijven bij zijn kruis. Geen wonder, dat zulk een aandoening de schijnlooze woorden innerlijk gloeien doet, en dat de oppervlakkige gedachte van Scharten, zelfs al was zij nog beter uitgedrukt, maar weinig ontroeren zou.

Toch zien wij hier Scharten op zijn best. Het eenige, waarin hij ons niet geheel koud blijft, is wanneer hij heel eenvoudige onderwerpen zoo eenvoudig behandelt als zijn zucht naar het voorname hem toelaat. Heelemaal goed is overigens maar een enkele regel, als:

> totdat
> ik je onder de armpjes opneem, kleine schat,

maar het vers, waaruit ik dezen regel aanhaal, zou nog veel aardiger zijn, als kleinigheden het niet ontsierden: ‘zacht áan maar kijk je me’, ‘als mijn hand strijken je donker lok-haar doet’ zijn uitdrukkingen, te gewild en behaagziek, wanneer verteld moet worden, dat er een ‘kleine dikwang’ op zijn knie wil paardje-rijden.

Die neiging tot het geäffecteerde, tot mooie, d.w.z. salonwoorden en onnatuurlijke zinswendingen maakt tal van zijn verzen ongenietbaar, zoo bijv. dat met den fraaien titel: ‘Beving’:

> Lag niet een maagde
> in sluimering bleeke
> verborge' in de stins
> die stond dood?

Waarom spreekt Scharten van een ‘maagde’, van een ‘sluimering bleeke’ - of bedoelt hij dat de ‘maagde bleeke’ was? Waarom wordt de Schoone Slaapster als een Friezin voorgesteld? In het voorafgaande sonnet lezen wij, dat de

‘stins’ met ‘somb're torens’ in een ‘dicht woud’ verborgen was...een Friesch landschap? Waarom anders dan uit zucht naar fraaie of bijzondere woorden? Onnatuurlijken zinsbouw bevat het volgende:

> Werd niet dat bleeke
> toen rózë, en lachte
> niet open die monde u
> zacht-roode?

en wat is dit voor onzin?

> Gloorde niet weeke
> een lichtglans door vachte
> van nevel, in zon nu
> gevloden?

Als de nevel ‘gevloden’ is, hoe kan de lichtglans er dan week doorheenschijnen? Woorden, en niets dan woorden, ziedaar den geheelen inhoud van bijna al zijn sonnetten en zijn andere verzen zonder uitzondering. Een kras voorbeeld is ‘Volste Lente’, waarmee hij een indruk en bespiegeling bedoelt te geven van een schoonen dag tusschen lente en zomer, als de ‘weeke jeugd’ is ‘volgroeid tot sterke jeugdkracht.’ ‘Gansch de Dag is klare kracht’ begint hij, hoewel hij 10 regels verder spreekt van een ‘vréemde weemoed, glóed-bevrucht’. Enfin, ‘Gloed niet’, maar ‘de éérste Gloed’ is het:

> die klaarlijk
> 't leven dóór-gloeit wonderbaarlijk
> en 't tot hoogsten bloei vol-stijgt!

Een slecht zinnetje. Dóór-gloeien is heel wat anders dan doorgloéien, wat de Schrijver natuurlijk bedoelt. En ‘vol-stijgt’ is nòch grammaticaal verdedigbaar nóch, in verband met de rest, artistiek wel-gekozen. Maar onverstaanbaar verward wordt hij, als de ‘rijpe jonkheid’ die de natuur toch evenzeer doordringt als de ‘éérste Gloed’, ja, die niets anders kan zijn dan die gloed zelf, voor wordt gesteld als iets buiten om de natuur heen: een hoededoos of woonhuis...van zichzelf nota bene:

> Rijpe jonkheid, die der Schoonheid
> volte omspant, de klare woon zijt
> dezes Gloeds, die stijgt nog neigt...

Laten we hopen dat ‘nog’ een drukfout is...Waaruit is het schrijven van zulken onzin te verklaren, dan uit rijmelzucht? Maar wacht:

> Dit is 't hoogste: gouden zwijgen

juist: spreken is zilver, zwijgen is goud. Paste u dat spreekwoord maar toe!

> 't eind des stijgens, en niet neigen
> neer nog als een bloem, die hangt
> over, -

dat is tweemaal: ‘neigen’ en ‘overhangen’;

> maar een kelk, die in den
> zon-gloed ganschlijk te verzwinden -

ik heb een hekel aan die aanstellerige bijwoorden, imitatie van Kloos, maar niet uit diens mooien tijd. En ‘verzwinden’ is ook weer zoo'n mode-woord.

> voelt, niet meer wéet of verlángt...

Scharten houdt er veel van, aan bloemen menschelijke gevoelens toe te schrijven. Zoo verbaast hij zich op een anderen keer, dat de bloempjes die hij geplukt heeft, zijn ‘snoode mensch-hand’ niet vervloeken, en als hij vindt, dat ze mooi in hun vaasje staan, vertelt hij, dat zij dat doen om hem te zegenen en te vergeven. En die sentimentaliteit geeft hij den titil: ‘Der Bloemen Ziel’. Zoo ook hier. Hij praat over gevoel, weten en verlangen van bloemen als over zeer concrete zaken, geheel iets anders dan het gebruiken van natuur-dingen als beeld of symbool van eigen innerlijk, wat natuurlijk ieder dichter doet. Maar Scharten gaat verder, hij bejammert het, dat de waterdroppeltjes van een fontein er niet over filosofeeren dat ze weer naar omlaag moeten:

> Gouden Rust, 's levens fonteinen
> hoogst ombuige', één fonkel-schijnen
> wichtloos wégend op de lucht!
> Wee, dat 't òp-zich-spuitend schaat'ren
> weet niet: ná díen Gloed...der waat'ren
> droevig neder-ruisch-gerucht -

Nogmaals ‘Wee’! 't Doet bijna denken aan Da Costa: ‘En wee, en wee, en wee, en wee, en wee de Halve Maan,’ dat ik eens in ernst als iets zeer moois heb hooren voordragen.

> Wee! de Zomer zal doen zinken
> zwaar-dof 't hel groen blader-blinken
> dor en waai-heet overstuifd,

Scharten is niet zonder profetische gaven, dat hij een daad van den *Zomer* voorspelt die de Herfst hem wel kwalijk zal nemen (om met 's dichters personifieer-manie mee te gaan) omdat het steeds *zijn* privilegie was, de bladeren te doen ‘zinken,’ niet het ‘blader-blinken’ zoozeer, want dat bestaat niet meer als ze ‘dor en waai-heet overstuifd’ zijn. Het ziet er in dien voorzegden Zomer naargeestig uit:

> en licht-groene schemer-zalen
> zullen duistere portalen
> zijn, van doode wande' om-huifd -

‘van wande' omhuifd’ is klinkklank, want een huif dekt noodzakelijk ook van boven, en er is bovendien een begrip van losheid aan verbonden, dat met de stijfheid van ‘doode wanden’ niet harmonieert. Vreemd is het ook, een licht-groen bosch met zalen, en een dat ontbladerd is, met portalen te vergelijken, mij dunkt dat een kaal bosch juist veel wijder lijkt. Maar Schartens waarnemingen van de natuur zijn zeer eigenaardig:

> 't Helle dakrood zal verbleeken,

door de voorbarige herfstmisten, denken we, maar neen:

> wijl den hemel zal door-leken
> geel, met ál te hett'gen walm,
> 't zonne-laaien, dat in 't loover

hé, hé, wacht eens even, de boomen waren al kaal!

> 't voog'len-zwier'len zal verdoove'er
> in de àl-luid-dempenden galm!

Dit is nu toch al te gek. De roode daken worden bleek omdat de zon er op schijnt! Slecht materiaal zeker! Maar dat zonne-laaien is ook niet alledaagsch: het laait en leekt

tegelijkertijd (dat het walmt en laait kan er mee door, dat is een gesymboliseerde petroleumlamp) maar bovendien ‘galmt’ het, en dat maar niet bij wijze van spreken, maar zóó erg, dat ‘àl-luid’ gedempt wordt en het ‘voog'len-zwier'len’ verdoofd! De voorspellingen omtrent dien zomer lijken een griezelige Apocalyps.

De moeite waard is het, na te gaan, hoe overal in dit gedicht de zin-leege of zin-arme woorden rammelen van uiterlijke gewichtigheid:

> Gloed niet, àl te loom vol-goten
> van een hitte, die den dood en
> kilheid van den Herfst weer-brengt,
> niet de Zómer nog, die wreed-heet
> schroeiend 't kwijnend leven leed deed
> scherp en 't al in 't zieden zengt, -

zoo luidt de 3e strofe. Wat is hier anders dan tweemaal hetzelfde gezegd? Wat beteekent een ‘van hitte volgoten gloed’? Zoo zou men ook kunnen spreken van een ‘van koude volgoten vorst.’ Wat is in de omslachtige uitdrukking: ‘leed deed scherp’ het laatste woord anders dan een stoplap (wreed-heet schroeiend was toch ruimschoots voldoende) of een poging, om de te zwakke, te sentimenteele slapheid van de om het rijm gekozen uitdrukking: ‘leed deed’ te vergoeden - op een bijster onhandige manier? Maar ja, ik weet best hoe de heer Scharten dit zal voordragen: deze regels bieden gelegenheid genoeg om effecten van klank en rythme te bereiken:

> niet de Zómer nog □ die wréed heét
> schroeiend □ 't kwijnend léven leed deed
> schérp □ en 't ál in 't ziéden zéngt, -

Jawel, maar als Scharten nu eens nog wat meer in zich had dan een sikkepit versgehoor..of als zijn versgehoor nog wat fijner was...Wat deze en dergelijke verzen geven, is toch niet anders dan een zeker talent voor losse scandeering. Er is geen levende klank in, die de maten vastheid geeft. Een overeenkomstig bezwaar hindert ons altijd bij het lezen van verzen in een doode taal: wij kennen de juiste uitspraak niet, en de belichaming der aandoening in het geluid gaat

dus altijd voor ons verloren. Bij enkele klanken vermoeden wij een overeenkomst, maar verder komen we nooit. Vandaar dat het lezen dier verzen één verwaarloozing is van fijne modulaties die een levende taal bezit, en bijna altijd overgaat in een dreun. Bij Scharten is het omgekeerd: de klanken zijn onwezenlijk omdat de aandoening ontbreekt. Vandaar dat hij de geluiden moet opschroeven, en dat hij haast overal waar hij vergeet te accentueeren, den indruk maakt, hobbelpaard-rythmen te schrijven. Zoo is ook de hierboven aangehaalde strofe, die met weinig accenten gedrukt is, feitelijk een dreun, maar de schrijver zet in gedachten overal accenten, zooals hij ook zeer dikwijls openlijk doet.

> Dom-toor'n in flonker'nde záng -
> vlágen wil
> tròòsten met luchte-lied luid en lang
> dagen-ril...

Ziehier een bewijs, hoe hij de in-zichzelf matte geluiden kracht zoekt te geven, omdat hij wel weet hoe het zijn moet, maar het niet bereiken kan, om de eenvoudige reden, dat alleen de *aandoening* in staat is, aan de klanken ongezochten, vanzelf sprekenden klem te geven. Lees deze regels eens als proza: Dom-toor'n in flonker'nde zangvlagen wil troosten met luchte-lied...dan blijkt hoe gewild deze accenten zijn. Er naast zet ik een strofe uit een uitmuntend vers van Maurits Uyldert, in de ‘Beweging’ van Sept. 1905:

> O kon ik slaan uw naakte lijf en striemen
> uw teder vlees zodat ge zwak en flauw
> de oogen sloot en 't bloed de harde riemen
> bekleven zou.

Ik zet het iemand, ook als hij gewoon maar volgens de beteekenis dit vers leest, om niet in die prozaïsche voordracht al de klemtonen reeds recht te doen, die deze regels doen leven, die de hartstochtelijke aandoening ervan onaantastbaar vertolken. Als Uyldert in een volgend gedicht wèl accenten schrijft:

> Búig dan, o trotse, met geklemde tanden
> gedenk ik U -
> Kon ik uw hals omgrijpen, met mijn hánden
> uw wezen dwingen, buigen, bréken U.

dan maakt hij het zijn lezers gemakkelijker dan noodig is. Ook zonder teekens dragen deze prachtig-gerythmeerde verzen het onmiskenbaar stempel, dat die van Scharten steeds missen: dat de dichter iets te zeggen had en dat hij het goed zei.

Wel een bewijs, hoe bang Scharten is, dat men uit zijn verzen niet halen zal wat hij er denkt in te hebben gebracht, is dat hij een aparte waarschuwing drukt, om vooral het laatste vers van den bundel te lezen: ‘buiten éénigen vasten rythmus, vrij, naar z'n natuurlijk zang-geluid.’ Grooter onzin is er zelden geschreven. Wat voor houten verzen zouden dat zijn die een ‘vasten rythmus’ oftewel geen ‘natuurlijk zang-geluid’ zouden hebben?...Zeker, ze zijn er, helaas, veel te veel...maar dat een dichter het van zichzelf er nog eens bij zegt! Een dichter moet toch overtuigd zijn, dat het natuurlijk zanggeluid van ál zijn verzen (en niet alleen van het laatste) door vers-gevoeligen niet hoeft gezocht te worden.., en anderen vinden het toch nooit. Maar het is juist de zaak, dat Schartens zang-geluid *niet* natuurlijk ís, maar *gezocht*, soms direct nagevolgd van Kloos:

> Wijl gij mij vloeken wildet, sloeg 'k U neer
> U, die zelf zonde zijt,

of van Verwey, uit diens ‘Aarde’-tijd:

> grauwde
> daar niet 'n bruin man naast 't schonkig paard, dat 'n kar de
> hobb'lige zand-weg langs-trok?

en dat hij op die manier wel eens regels weet samen te stellen, die bewijzen dat hij gehoor heeft, maar zelden of nooit gedichten, waarin de Eenheid van Vorm en Inhoud bereikt is, omdat de laatste bij hem ontbreekt.

Zijn sonnetten bevatten nog wel eens iets opmerkelijks, maar zijn andere verzen zijn, vooral als ze wat veel tijd vergen, onleesbaar. In lange, eindeloos vervelende probeersels, als ‘Openbaring’, ‘Lente-Uchtend’, ‘Voorzang’ wordt hij zoozeer een rijmelaar, dat zelfs geen waardeering voor zijn artistieke bedoeling overblijft, zooals wel bijv. in iets als het volgende:

> Konde fijn-zachtelik
> wond're gedachten ik
> Schrijven in avond-schijn

met lichtlijk bewegen
der pen op 't gelegen -
daar-ondere stil-wit velijn:

een onbeduidende inval, door verschillende koketteriën weer ontsierd, maar blijken gevend van een neiging tot zang, die geheel ontbreekt in uitweidingen, als:

O! denking zachte
aan aarde of hemel, wat daar lachte
of treurdë, o! dit peinzen stil
diep-in-zichzelve is een prachte
even werk'lijk in zijn volle
gloedrijkheid, dan wat er stollen
doet van 't Schoon der Godsgedachte
in deze aard-schijn....
.....Vloeit niet
nu het ìnnigst van elk ding
op mij toe, dat ik het schijn-zijn
gansch vergeet en slechts het fijn-rein
ker(re)n-wezen voel, dat 'k zing -?

Ongemerkt zijn wij hier aan Schartens symboliek toegekomen, die het ‘schijn-zijn’, d.w.z. de werkelijkheid, wil verwaarloozen voor het ‘ker(re)n-wezen’. Dat hij in de waarneming der werkelijkheid niet uitmunt, is een feit, door het voorafgaande al aangetoond, maar dat niemand het verborgen diepste vinden kan (daargelaten nog, dat dit zoogenaamde kern-wezen toch niets anders is dan een schijn, onder de belichting van een bepaalde menschenziel) zonder ook het uiterlijke, de plastische vormen dezer aarde in zich te hebben opgenomen, het wordt hier door Scharten alweer bewezen. Het bewonderenswaardige in de symboliek van De Regnier bijv. is, dat hoe vreemd en onaardsch zijn tafereelen ook schijnen, ze tevens een vastheid van uitbeelding bezitten, die menig plastisch dichter hem benijden kan. Symbolische kunst kan niet belangrijk zijn, als het geluid der verzen niet een suggestieve overeenkomst heeft met de bezongen aandoening, die hoezeer de aardsche realiteit ook op den achtergrond rake, slechts in vormen verbeeld kan worden, aan die aarde-dingen ontleend. Het wonderbaarlijke in Stefan George is de werking van het geluid. Een regel: ‘Die reifen früchte an den boden klopfen’ is als gewone plas-

tische klank-nabootsing reeds om over te jubelen, hoewel de wezenlijke bedoeling veel dieper, in het symbolische ligt. Een dichter als Shelley is in zijn landschappen - onwerkelijk? Onaardsch ja, maar nimmer *vaag*. Het is of de groote dichters, zoo goed als de groote schilders, de aarde-verschijnselen omscheppen tot een wonderwereld, maar geen onwezenlijke: de kunstenaar moet de werkelijkheid hebben doorgrond vóór hij haar kan omdroomen tot een nieuw, tot zijn eigen Heelal.

Carel Scharten voert ons helaas niet in een nieuwe tooverwereld en hij geeft ook geen enkel bewijs, dat hij de eenvoudige werkelijkheid verstaat. Hij zweeft in een vage warreling van ideeën die hij voor origineel aanziet en beelden die het evenmin zijn. Hij is nòch vizionnair, hoewel hij er soms den schijn van wil aannemen: zijn beelden zijn onsamenhangend en zelden zelf-gezien; nòch een diep denker, want hoe afgezaagd zijn bijv. zijn Sonnetten over ‘Het koninkrijk Gods.’ Ook als er niet ‘Walden’ als plaats van vervaardiging onder stond, zou iedereen den invloed van v. Eeden er in zien. Maar wat in v. Eeden nieuw is, is naprater ij bij Carel Scharten.

Als ik hem een raad mocht geven - ik weet dat ik op geen opvolging hoef te rekenen, maar een soortgelijk geval kan zich bij jongeren voordoen die nog niet een stand hoeven op te houden als Voorman van het echte jonge geslacht - dan zou ik zeggen: kijk eens wat beter in 't rond, laat die symboliek voorloopig in den steek, tracht eens wat zélf te zien. Een dichterlijken aanleg bezit gij, maar het ontbreekt U aan stof. Uw gedachten beduiden niet veel, maar dat kan nog komen. Al ziet ge de dingen even eenvoudig als Mej. Roetman, die ook al in de ‘Beweging’ schrijft, als gij ze even eenvoudig maar ook even juist uitbeeldt, zijt ge nog veel meer dan ge ooit met Koren der Eeuwigheid worden zult, voortgaande zooals gij begonnen zijt. En vooral: leer inzien dat al de groote dichters van voorheen en thans om u heen staan als reusachtige pyramiden, aan wier voet gij nog maar rondkruipt als een dik-tongig kameleon. Stel u niet, met een bende kornuiten, tegenover wat waarlijk groot was en *is*, maar besef - om zonder omwegen te spreken - dat het beginsel der Nieuwe-Gids-kunst: *dat er hooge ernst en*

wijding noodig zijn voor het Dichterschap, geldig is geweest en wezen zal voor alle landen en tijden, zooals Wordsworth het reeds uitdrukte: *I deem the art not lightly to be approached*. En dat het iemand die nog nagenoeg niets goeds dichtte, niet past, een Beweging te minachten, die al de oorspronkelijke en levenskrachtige, oude en jonge, dichters, vereenigt tot een hernieuwden strijd tegen zelfingenomen Middelmatigheid en Stilstand.

ALEX GUTTELING.

[Deel 3]

De Gestalten van mijn Levenstijd
Door
Albert Verwey.

I

Gestalten van mijn tijd, gaat uit van mij.
Ik heb u lang en eerlijk liefgehad
En als uw drom zich voor mij heen bewoog
Dacht ik niet aan mijzelf, maar leefde en leed
In u, door u, opdat gij eindlijk vrij
Van mij, uzelf zoudt zijn en 't scheemrend pad
Blij maken met uw kleuren, waar mijn oog
Op rusten zou, terwijl gij krachtig schreedt
Of dartel danste, en ik uw schoon beleed
Als 't eenge waar 'k voor leefde en 't eenge dat
Van al wat schijnt op aard, mij nooit bedroog.
Ik ben een Hart, een Mond, een Handgebaar,
Ik ben een Harp waarop een Herder speelt
Die Koning zijn zal, maar gij zijt de wolk
Die als Zijn straal van zang uw neevlen deelt
Gedaanten zijn zult, blijken zult het volk
Te zijn dat Hij beheersche: - o hoort het klaar,
Gestalten van mijn tijd, zonen van mij!

II

Ik zat in donker en verzon den zang
Die als een eenmaal aangeheven toon
Zichzelf vermenigvuldigde en zijn lijn
Dalen deed en dan stijgen, beurtlings diep
In 't donkre hartleed en in heldren schijn
Van lichte vreugde, en dan van rang tot rang
Door witte cirkels waar op fabeltroon
De eeuwige Waarheid hem nabij zich riep.
Een kinderstem was 't en de woordentaal
Zocht als een vogel naar een notenschaal,
Weinige noten, maar de zangerstem
Zocht ze uit en sleep ze en had in 't zingen klem.
Hij wist niet - jonge vogel - dat het lied
Zijn leven was en dat, eens ingezet,
Het hel of zwaar kon zijn, maar sterven niet
Zoolang hij leefde, doch naar zuivre wet
Zich zou herhalen als zijn ademhaling,
Na iedre nieuwe hoogte in nieuwe daling -
Totdat hij stierf? - neen, totdat andre stem
Het nieuw deed klinken: wel en niet van hem.

Dit is van elk goed vers de wondre deugd
Dat het van een en toch van velen is.
Zoo 'hoort de taal een volk, maar maat en toon
Zijn eeuwig-menschlijk en hun levend schoon
Ontroert, zoolang van licht tot duisternis
Een vonk een vonk blijft en te grooter vreugd
In donkrer nacht. Laat in een dooden tijd
Die maat maar luiden, laat een enkel hart
Dien toon weer voelen, en zooals een vonk

Dor hout tot vuur maakt, zal 'de weergalm wijd
En zijd weerklinken en wiens oor maar werd
Geraakt, heft aan, zoolang hem de aanslag heugt,
En één zang zwelt en deint langs hille en zonk.
Eén zang: dezelfde en toch een andre als die
De koren van de volkeren van ouds
Boven hun stroom, langs hun gebergte ontklonk.
Zelfde voor 't hart: een droom van zoets en stouts,
Van teers en vreeslijks, andre in melodie
Voor 't oor, in beeld voor 't oog, in streng geweef
Van eedle denking of een speelsch patroon
Van blij gemijmer, andre in al wat vrij
Zich bindt aan 't eene opdat het meerder leev',
Zich geeft aan 't eene opdat het eigner zij,
Zijn juubling neerbuigt in den schoonen toon.

Zoo zocht in donker ik den zang die, stil
Geneuried, mijne zijn zou, maar meteen
Stem in het eeuwen-koor. Ik wist dat geen
Kon leven zonder schoonheid of den wil
Tot schoone daden en van jongsaf las
En overpeinsde ik al wat voor mijn oog
In letters leefde, doch dat niet alleen.
Want toen de Bijbelbeelden - de woestijn
Met Mozes' berg, in maannacht Gideon,
De kruisdood, Saul die naar Damaskus toog -
Mijn geest bewoonden, toen - maar toen eerst - was
Me in kerkgebouw het orgel nieuwe ontroering;
Zijn dreunen, kreunen als een god in pijn,
Zoodra 't koraal zijn zwaar parlaar begon,
Het teere en breekbre en zilveren betoog

Dat klaagde en vraagde tot breed openvloog
- Metalen deuren - 't orchestraal gevaart:
De hal, de hemel, waarin englenvluchten
De ziel omstroomend en haar zoetste zuchten
Opdragend tot den Troon, den stralenhaard
Van licht en leven - o in één vervoering
Zat ik dan luistrend, *zag* mijn ziel, voorheen
Een vogel, pikkende aan gesloten venster,
Nu samenzinken, een ontblonken genster,
Met het groot vuur dat door de ruiten scheen:
De Zon van de aarde en van alle eeuwigheên.

Maar meer was in me: ik had - maar wist het niet -
Mijn Vader lief die mij zacht leven liet
En die, kort voor zijn dood, beval: als *hij*
Anders dan wij zal zijn, laat hem dan vrij.
Die hij was ik. Drie vier jaar later eerst -
Ik haast een jongling - kwam dat laatst en teerst
Bevel, gelijk een schild, door goeden Voogd
Geboden, weren wat Hij niet gedoogd
En vroeg voorzien had: dwang die mij niet leek.
Ik die nooit sprak, die nooit toonde of ik keek,
Had jong aan Hem geleerd de blijde vreugd,
Het diepe lijden, de ongewone deugd
Van ongewoon zijn in gewonen schijn.
Hij was mijn Mensch: hij had die eedle lijn
Van leven die naar andren heenbeweegt
Gelijk een lichtstreep en een schijnsel veegt
Van schertsen over 't leed waaruit hij rijst.
Maar dóór dat leed had hij - wat niemand prijst
Die 't niet doorgrond heeft - de onbevangenheid

Voor álle leven en dat stil beleid
Dat boven allen strijd zich vredig houdt.
Mijn Moeder was wel anders: nog beschouwt
Haar zoon dat beeld waar met den vinger 't Boek
Zij aanwijst dat haar heil was, - naar den hoek
Waar 't laatste bed stond van de dertigjaarge
Gaat weer mijn kindervoet en met meewaarge
Herinring hoor ik 't woord, dat mint, niet wint:
Wanneer je stout waart, zie naar boven, kind.
(Den andere' avond, in de donkre kamer
Gezet, tilde ik 't gordijn op: aangenamer
Dan ooit pinkten de sterren: 't gaf mij vrede.)
Ik zie haar nog hoe zij de eerste gebeden
Mij leerde en hoe zij 's avonds in den kring,
Staand, schoon al krank, stemde in het psalmgezing.
Haar strenge poëzie was voor mijn Vader
De schoonheid van zijn jeugd, dan bracht ze 'm nader
- Doordat zij stierf - de schoonheid van het lijden.
Ik heb in hem altijd gezien die beiden
Door daagsche schoonheid heen.
    Mijn broeder was
Met me, zijn zachtre naast mijn trotscher pas.

Nog jaren lang hoorde ik als onze zuster
Den Bijbel voorlas, maar ik was bewuster
Van ander leven, - doch van de' ouden staat
Zag ik de grootheid soms, op haar gelaat.

III

Hoe knopte om mij toen ik mijn zang begon
De lente en hoe vervaard zaagt ge op, mijn Vriend,

Toen me in dien lauwen geurenvollen dag
Ontviel: ieder voelt iets, alles voel ik.
Het was geen waanbeeld, en nog minder spon
Mijn geest zich ijdelheid, die thans de tiend
Van zijn aardsch koninkrijk voor 't eerst bezag
En in zoo levens-zwaren oogenblik
Aan zijn klein zelf zeker niet denken kon,
Maar 't was een droom, meer dan wat waken heet,
Een droom die 't leven van den droomer vormt
Naar zich, zoodat het eens-voor-al zijn aard
Verandert om voortaan die droom te zijn,
Een droom zoo vast, zoo zeker dat al smeet
Hem 't leed, al groef wat stormt en wormt
Door kroon en wortel, zijn volgroeid geblaart
Zoo schoon als ooit staat en in groenen schijn
Het eeuwge zonlicht kleurt. Mijn laatsten snik
Zegent hij nog; dan is hij eeuwig mijn.

Wat was er dat dien droom ontwaken deed?
En 'k zeg - en glimlach - dat ik 't niet en weet.
Ik weet alleen dat op een mooien uchtend
Mijn donker week: lentewind streek bevruchtend
De boomen over en er zwol in mij
Een lijn van lichaam en een melodij.
Mijn slaperige trekken gingen open,
Mijn lippen krulden en gevoelens kropen
Als snaargetokkel mij van haar tot teen.
Maar woorden faalden mij, woorden alleen.

Toen zag ik in een afgelegen laan
Een jonge man die bleek en donker was.

Onder de boomen op het korte gras
Wandelde hij en ik kon klaar verstaan
Hoe uit een boek hij vreemde woorden las.
Hun zin was vreemd. Maar zoet, vertrouwlijk haast
Klonk hun geluid me. Ik dronk mijn ooren vol,
Verdween toen achter 't loover, half-verbaasd,
Niet om die klanken, neen, in tegendeel,
Omdat nu alles zoo vanzelf sprak. Zwol
De melodie in mij, klank-loos gespeel,
Nu niet tot vaste en heldere geluiden
En schaarden zich niet als verkoren bruiden
Voor hunnen Vorst, de woorden van mijn taal
Gereed en gaarne, en wie door geestes-straal
Van 't lied geraakt werd, trilde en rilde en boog
En kwam of ze in geopende armen vloog.
Dien nacht zat ik bij 't lamplicht met dien bleeken
En donkren jonkman en hij leerde mij
De vreemde talen die hij zoo schoon zong.
Ook andre lazen wij en vele weken
Gingen dus dichterlijk getooid voorbij, -
En lief en waard bleef ons ook de eigen tong.
Drie waren die mij meer dan andren waren:
Homerus: vorst in 't moordende gevecht,
Vondel: de vrome aan hemelsche altaren,
Shelley: de ziel van vuur die vlammend recht.
Maar velen, vele dichters zag ik de eeuwen
Bevolken en ik zag, zoo 't witte wee
De groenende aarde ook almaar kwam besneeuwen,
Dat door elk winter-landschap een of twee
Van die gestalten, 't zij slechts rustig gingen,
't Zij wegen stegen met verblijdend zingen,

't Zij vaan ontplooiden, 't zij op bergen knielden,
't Zij tuinen, ja den hemel openhielden,
Zoodat een breede stralenbundel gleê,
H o e dicht en zwaar de witte vlokken krielden.
Van dezen één te zijn begeerde ik meê.
Eén, groot of klein, wat deerde 't mijn begeeren,
Daar toch hun kóór den zang door de eeuwen draagt.
Kon ik slechts dit, dit Eene, o Meesters leeren:
Dat mijn met uw stem juicht, met uw stem klaagt.

Mijn zang klonk luid, maar niet den Kruisgod zong ik;
Doch naakte en schoone goden uit dat land
Waar zee en hemel blauw zijn, overhong ik
Met woordgierlanden uit mijn vaderland.
De Aard-moeder en het door den hoogsten god
Bij haar gewonnen meisje, het bloemen-kind, -
Hoe dat geroofd werd door den donkren god,
Die 't met zich meetrok in het zwart bewind
Van de Onderwereld. Wat mij aantrok was
Wisseling, en dan weerkeer, wisseling
Van jaargetijden, dan van smart en vreugd;
En dat dit kind niet als het rijpe gras
Voorgoed verdween, maar de seizoenenring
Vervuld, terugkwam, dat deed diepst mij deugd.
Doch ook dat zij godin bleef, koningin,
In 't donkre rijk, zoowel als op de weiden
Van Enna; zoo toch - vond mijn jonge zin -
Moest iedre geest onsterflijk 't leven leiden.
De toon was aangestemd, en verder wond
Zich die gedachte onze gewelven rond.

‘Hoe zingt uw stem onmenschlijk, hoog en koud,’
Zei hij die mij den zang had doen verstaan,
Mijn bleeke en donkre jonkman, ‘is het niet
Of ge u voor 't Eeuwge Lijden zoo maar houdt?
Is het nu tijd dien blijden galm te slaan,
Alleen te leven in 't onsterflijk lied,
Terwijl het Menschenhart, berooid en koud,
Langs wintersche aard gaat en geen Liefde vindt?’
Zonder begrijpen staarde ik eerst hem aan,
Maar zag toen in zijn lijdens-bleek gelaat
En in zijn diep en brandend oog dien gloed
Die 't menschlijk lichaam droef verteren moet
Wanneer geen heul zijn zwarte smart verzaadt.
Wat had ik anders dan mijn zang? En blind
Van tranen hief ik aan, een teer verhaal
Van troost in lijden en wanneer mijn taal,
Nu lief, dan warm, gelijk een vogel streek
Over zijn hoofd, zag ik hoe even maar
Zijn oog tevreden en vertrouwend keek
En als mijn stem zich ophief en 't gevaar
Waarvoor hij beefde, als met een zilvren brug
Bespande, zag ik hoop, dat mooglijk ook
Voor hem de streek zou dagen waar ik vlug
En veilig heenzwierde op zangs vleugelstrook.
Ai, droeve mij! hoe hing zijn arm zoo zwaar
Rondom mijn hals! ik voerde 'm niet erheen.
Eer zag ik dichter den aschgelen dook
Van laagten naadren, en in bang geween
Denkende aan mijn Demeter barstte ik uit:
De Moeder die haar kind zocht: een geluid
Van storm en vlagen door het woud gehuild,

Haar roepen waar de Kora, Kora, schuilt -
En aanstonds - dacht ik - toch de troost misschien
Dat zij op aard haar kind terug zal zien
Al is 't een tijd maar, - doch toen zag ik hem
En 't troostend keeren stokte me in de stem -
Hij was als een die niet getroost kan zijn.

Hij nam mijn hand en bracht me aan 't donkre water.
De stroom wrong door de rotsen, zijn geschater
Was wild en wreed, de boomen treurden laag
En van het schuim vloog soms een vuile vlaag
Door 't sliertend loof of brak en spatte op steenen.
Wij konden in den groezel-goren schijn
Elkaar nauw zien, alleen was 't weenen, weenen,
Van hem, van mij, van beek, boomen en hemel
En midden door dat helsch en valsch gewemel
Hoorde ik zijn stem: hier eindt mijn levens-pijn.
En toen de mijne: ik wil van 't Leven zijn.

IV

Ik stond op 't strand en zag een schoone vrouw.
De zee lag klaar en hel in zilvren deining
En langs de rimpling van haar schuime-lijning
Liep zij, een blonde blankheid, voor dat blauw.
Haar haar hing geel gelijk gevulde schoven,
Haar oog blonk blauw gelijk de hemel zelf,
Haar gang was vrij, en frisch en vroolijk boven
Het golfgeruisch zong zij gelijk een elf.
Zij zong van wind en golf en vrije dingen,
Van wolk en vogel die de lucht door gaan,

Van beesten die op hooge bergen springen,
Van visschen wentlende in den oceaan;
Zij zong van menschen: van in 't hooge Noorden
Den Samojeed die achter 't rendier sleedt,
Den schipper die zijn skiff door de enge fjorden
Stiert als de Viking, zijn voorvader 't deed,
De Fin die in zijn breede omboschte meren
De roeispaan wiegelt en zichzelf beschouwt,
Wien wolk en vogel, óvervliegend, leeren
Dat één ding nooit, dat nooit de vrijheid rouwt, -
Van andren ook: den vluggen gemzenjager -
Sterk en behendig kan hij rotsen klautren -
En alle daders, maar het meest den wager,
En alle vinders, maar van hen de stoutren:
Zij die den bliksem langs gesmede banen,
't Hemelsch elektron tot de keuken voeren -
Kenners van 't menschenlijf, merkers van manen,
Zij die den stoom aan een klein koordje snoeren; -
En al die kundge handen die een handwerk
Met vingervlugheid of gereedschap weten,
Van de' ijzersmeder tot de vrouw die 't kantwerk
Met vingers pleegt van speld tot speld te meten, -
Deze en de kunst, in koper, hout of tonen
In verf, in klei, in al wat wilt of nilt
Al de gedachten van ons hart te toonen -
Door arbeid waardvol wat de luiaard spilt -
Dat alles zong ze, al 't fiere, al 't harde, al 't sterke,
En 't zachte en weekere ook, mits dat het maar
Vrij was, niet weeklijk, en op eigen vlerke
Den storm weerstond of volgde, ondanks 't gevaar.
Zij zong ze, en van de zee zocht zij de duinen,

Besteeg ze en bovenop hun blinke-kruinen
Zag ik haar haren wappren in den wind.
Toen ging ik ook en wijl zij van mij daalde
Volgde ik haar na, dat ik haar achterhaalde,
Voor heel mijn aarde, nu zij heenging, blind.

Ik liep haar na: ik vond haar in een delling,
Ik nam haar hand, ik trok haar tot de helling,
Ik zei: zit neer, en zing tot mij, of spreek.
Zij zat, zij zong, zij sprak, ik hoorde, ik keek
Dien dag en tal van dagen en toen weder
Ik zelf begon was mijn gefluister anders,
Mijn zang die eens zoo hoog was boog zich neder,
Hij wond zich needrig tusschen de meanders
Van de aardedingen, langs het kronkelzand
Waarin de helm zijn kring trekt, langs de wolken -
Hun vormen zag ik door het licht omrand -
Langs van het water de gebroken kolken
En 't zoomnat, dat terugvloot tot de breker
Zijn trotschen kam, die hij zoo ijl en zeker
Omhoog hief, boven de effen zuiging brak,
Langs vogels die de breede vleugels strak
Voor wind gespannen hielden en dan, even,
Bevallig zwenkten en weer verder dreven
Of, waar een visch zijn kop uit water stak,
Snel nederdoken en met prooi of krijschen
Stegen of trachtten zich omhoog te hijschen.
Langs al wat leefde, op land, in lucht en zee,
Bewoog mijn zang zich, en geen kreatuur,
Geen ding of 't deed naar de eigene natuur

En die van de andren: hun gemeenschap gleê
Rondom ons heen, en in mijn zingen meê.

Wij hebben toen tezaam gewoond: rivieren
Beroeid, landen bezien, en dan in duin
Een huis gevonden: onze groote tuin
Was Holland, daaromheen als parken
De vreemde streken die de wereld houdt
Besloten voor wie reist: de voeten zwieren
Daar op een andre maat dan thuis: de marken
Van onze buren waar de wijndruif blauwt,
Aan de overzij de witte rotsen, zuidlijk
De blauwe zeeën waar blank-slank als bruidlijk
Torens en minaretten rijzen: ceder
Palm en olijf zien daar op menschen neder
Blijder van maat dan de onze en zoo nog verder
Tot waar de hemel warmer, ja besterder
Dan de onze en vol van andre sterren schijnt:
Steden vol menschen liggen streng belijnd
Voor gouden horizonnen en de volten
Vullen de straten, stroomen in de holten,
Door licht en donker, overal die drom
Van zelfde wezens, levend, luid of stom.
Maar thuis vonden wij meer: in steile kasten
Stonden de boeken waar 't Verleden zelf
Als onder één hoog, stilbesterd gewelf
Ons steeds nabijbleef. Onze handen tastten
En waar aan letters de oogen zich vergastten
Doemde er een vizioen op: oude Magen
Die naar de sterren en de volken zagen,
Koningen die zich zwarte graven bouwden

En rijkgebalsemd de eeuwigheid beschouwden,
In hen en om hen; Grieken, die van kust
Tot kust slechts léefden, zich hun schoon bewust,
Romeinsche meesters die Euroop ontgonnen,
Germanen die op nieuwe vrijheid zonnen,
En over heel de wereld de oude Joden
Die 't Heilge Land eerst vonden en toen vloden
En die hun eigen, jonggekruisten Heiland
Beleden zien van vasteland tot eiland.
En Pausen hier, daar Mooren, dan de volken
Die eigen aard in eigen recht vertolken
En van die allen één: ons eigen volk.
Daarvan omgaf me aldoor een heldre wolk
Van hartlijke getuigen: ik beminde
Hun woord, - mijn woord - en aan hun hand bezocht
Ik al de plaatsen, die ik eertijds, blinde
Voor 't eigne, zien, maar niet herkennen mocht.
De Prins die in zijn zaak een volk verbeeldde,
De Burger die bestand en vastheid gaf,
De bent van Kunstnaars die in 't droombeeld deelde
Dat aan het volk een roeping rijk en straf
En aan den tijd een wijding toebedeelde.
Hoe straalde 't licht van hun gestalten af.
En naast mijn Vondel vond ik Hooft den fijnen,
Den frisschen Breeroo en zoo meengen meer,
Die aan mijn taal de eedle en bevalge lijnen
Gaven, en zich als dichter eeuwige eer.

Hoe zwol mijn rijk. Ik heb toen lang geloopen
Van land tot land, tot in mijn eigen huis
Zich kinderstemmen meerden en het hopen

Op 't verre en vele week voor vreugde thuis.
Ik kende een man die tot mij was gekomen,
Als ik een dichter in zijn eigen land,
Wij hadden van elkanders werk vernomen,
Trouwhartig grepen wij elkanders hand.
Hij was als ik een Kunstnaar die niets liever
Wilde dan zich en 't leven van zijn tijd
In woorden dichten: met gelijken iever
Hielden wij oor en hart en hand bereid
Tot hooren, voelen, werken en voor de oogen
Van een verdwaasd geslacht de beelden toogen
Waarin 't zichzelf herkent, hoe 't lieft, hoe 't lijdt,
Maar schooner, waarder, zoodat alle dingen
In 't levend woord hun diepste wezen zingen.
Doch hij had strenger geest dan mijne: in lijnen
Scherp zien wat ik lang vager zocht, kon hij.
Maar meer dan ik leed hij daardoor de pijnen
Van wie zich onderscheidt van u en mij
En niet zijn steilte naar ons dal doet deinen.
Hij was zichzelf zoozeer dat hij een ander
Niet toe kon laten in zijn diepst verkeer,
Maar van 't begin verstonden wij elkander
En elk gaf de ander van zijn liefde iets weer.
Hij gaf mij steun. Want wat ikzelf voor jaren
Deed en nog wilde, lag in hem zoo klaar,
Helderder dan in mij, die moeizaam nu
Het vele dat ik vond aan vorm wou binden.
Terwijl de tijden om me ongunstig waren
Werd mij in hem de fierheid openbaar
Die tusschen gróótere ongunst - hij meer schuw
Dan ik nog van 't plebejische onderwinden

Kunstloos te leven (d'aandrang om ons heen
Die tijdlijk sterker dan de besten scheen) -
Nooit nog de fijnheid en de kracht verzaakte
Die al wat leefde in hem tot kunstwerk maakte.
Hij gaf mij steun. En 'k overzag mijn leven.
Ik bond al 't aardsche dat mij dwars bewoog
In tonen, lijnen, vormen en het zweven
Van aardloos licht voor 't ingetogen oog.
Ik zong mijn land. Ik was de weergekeerde.
Ik zong mijn liefde. Ik was de veelgeleerde
Die 't Hart hervond dat hem nog nooit bedroog,
Het kinderhart dat in mij juichte en klaagde
En slechts om liefde en om een vriend meer vraagde.

Er is in liefde een dubble heerschappij,
De eene die 't schoone beeld rein wil bewaren,
De andre die wenscht dat langer ik noch gij
Bestaat tusschen de beiden, maar één paren
Hen worden doet in 't kind, van u èn mij.
Maar zooals waar twee wezens zijn, zij beiden
Zich lang verdragen maar ten laatste strijden,
Daar 't eene heerschen wil op 't andre, zoo
Ging 't mij toen aan een hoek van 't pad gekomen
Een vrouw mij naderde. Op bebloemde zoô
Kwam zij geneuried langs seringenboomen.
Haar kleed was rood en ze was slank, haar oogen
Gebogen onder hooge wenkbrauwbogen
Zagen niet op: speelsch met een margariet
Dreelden haar vingers; toen zij eindlijk keek
Was de pupil goudbruin, maar ziende leek
Zij wel te droomen, maar te kijken niet.

Zij was onschuldig en zij had geen geest,
Zij had alleen haar jonkheid en haar leest,
Haar droom en onbezonnen maagdewezen,
En ik wist dat ik diep in haar wou lezen,
Lezen en dan verstaan, en dat ik niets
Zou vinden dan een kind, en veel verdriets.
Ik droeg mijn heele leven in mijn hoofd
Gelijk een kerk, zijn schoonen bouw, zijn gloed,
Zijn duistere kapellen en zijn kleuren
Die voor de zon blijde gestalten beuren,
Zijn zuilengangen waar mijn aarzelvoet
Zoo stil kan dralen en zijn pijpgeschoofd
Orgel waarvan de tonen laaien laaien
Gelijk een hemel waaruit winden waaien
Van gouden vlagen door mijn paradijs.
Ik wist dat, als op nekromanten-wijs,
Dit heilrijk werk zou storten bij mijn minst
Gebaar, dat ik me op-eens en zonder winst
Wel kon begraven onder zijn gewelven
En dat er niets zou blijven van mijzelven
Dan hoon, hoon over de verloochening
Van 't eigen leven om een nietig ding.
Toch aarzelde ik en streed. Toch was mijn strijd
Zoo heftig dat als door demonenhanden
Ik mij gesleept voelde; mijn leden brandden
En niet een uur was 't uur, maar eeuwigheid.
Toen, daar ik smolt in zwakheid, schreeuwde ik luid
Een naam, den naam van haar die eenmaal aan
De zee mij alle sterkte had doen verstaan,
Riep en herhaalde 'm. En toen zag ik uit
De laan terzij haar naadren en daar negen

Zich geen seringen maar de goude regen.
En haar gelaat was blank gelijk een kool.
Ik voelde alsof om ons de vlammen sloegen,
Zij gloeide erin, ik gloeide, maar wij vroegen
Niets anders, stonden met onschroeibre zool
Gewijd en heilig als in gulden stool.

V

Toen boog ik tot de daad me. In mijn gevoelen
Kende ik de breuk en wist dat het bedoelen
Van de Natuur is dat geen mensch die kent.
Alleen wie steeds tot nieuwe daad zich wendt
Schept zich een eenheid die zijn tweeheid heelt.
Zoo peinsde ik, - toen in 't verste Zuid die man
Van onzen stam, Paul Kruger, 't Boerenvolk
Dat hij gemaakt had, ban en achterban
Opriep van 't land waar het de koeien molk
En zei: een volk komt dat met eeden speelt,
Een volk komt dat uw land, uw vrijheid steelt,
Wapent u en verslaat het in Gods naam.
Toen trokken vloten vol met krijgsvolk saam
Van alle oorden van de aarde, alle oceanen
Kruisend, naar Kaapstad, en zwermen sprinkhanen
Gelijk, streek 't Khaki-leger neer op hoeven
En steden, maar de Boer deed meengen proeven
Zijn kogel en de dood. Toen brandden dorpen
En lijken lagen hoopen-wijs geworpen
- Vrouwen, kindren en grijzen - hongergeel
In 't kamp dat rotte of op verschroeide deel.
Roem en moord van mijn ras bewogen vreeslijk

Mijn hart dat bonsde en bloedde en ongeneeslijk
Een wond hield, maar meteen een zekerheid:
Eenzaam is geen, al schijnt het ook een tijd.
Eenzaam is geen. Mijn zang die steeds tevoren
Woord droeg van mij en 't mijne, gaf te hooren
Een klank die me onvoornaam, oneigen scheen.
Oneigen ja, niet meer van mij alleen.
Er leeft in elk mensch meer dan een: een mensch
Alleen voor zich, langs nauw naspeurbre grens
Een mensch met andren: bloed en taal en dan
Een heel vol wezen maakt eenzelfden man
Verwant, ras- lands- of maatschappij-mensch, al
Wat mensch kan zijn en steeds weer wezen zal.
Ik wist het lang maar tot dat moordend jaar
Voelde ik het niet aan eigen hart als waar.

Ik werkte al veel met andren toen een vriend
Die niet als ik was zijn verkrankten zin
Zette op zichzelf en in leege eigenmin
Zich afvroeg waartoe toch het leven dient
Met andre menschen. Is het béter niet
Zijn eigen heer en koning, aangebeden
Door andren (of ook niet), zijn ijdle leden
Te wiegen boven 't droevig menschgebied
En naren walm van drukke en duistre steden,
Dan daar te gaan en den gemeenen zang
Te stemmen in het woelig volksgedrang,
Den waan te dempen met een gulden reden?
Ik wist dat dit de dood was. Ik begreep
Dat tweeërlei: zich aan den donkren sleep
Te binden van 't gepeupel, maar dan ook:

Zich los van al wat worstelt aan den krook
Als eenzaam riet te wagen, dood zou zijn.
Leven, voelde ik, is één ding: medeleven
En toch er vrij van zijn: zich aan geen schijn
Van tijd vergapen, voor geen zorg te beven
Die licht vergaat, maar lijdend, doende en strijdend,
Heel 't leven in zichzelf omhoog te dragen,
En, in één schoonheid al zijn warling wijdend,
Zich van zijn wissling in den geest bevrijdend,
De eeuwigheid zelf te zijn in de aardsche dagen.

Poëzie, Wijsbegeerte en Mathesis
Door
Frederik van Eeden.

Men eert overal kunst en wetenschap. Maar men is het niet eens over hun rang en beteekenis.

De meerderheid vertrouwt het meest op wetenschap. Maar er zijn wijsgeeren die volhouden dat de bespiegelende wijsbegeerte, zooals die door Spinoza, Leibniz, Kant, Schelling en Hegel werd beoefend, - en die ik naar haar meest karakteristieken en thans nog meest gehuldigden vertegenwoordiger, Hegeliaansch zal noemen - boven alles gaat, ook boven poëzie, zoodat de Hegeliaansche wijsgeer de meest volkomen mensch en zijn werk de hoogste menschelijke functie zou zijn.

Terwijl er dichters zijn die meenen dat niet de Hegeliaansche wijsgeer, noch de geleerde, maar de dichter de volkomenste mensch is, en de poëzie op hooger rang aanspraak maken mag dan philosophie of wetenschap.

Wanneer men onder ‘dichter’ verstaat ieder die een versje, een roman of een tooneelstuk schrijft, en onder poëzie alle fictieve literatuur, dan klinkt het zeker bespottelijk daaraan den hoogsten rang te willen toekennen.

Maar dat Goethe recht had de systeemtaal zijner wijsgeerige tijdgenooten te verwerpen, en dat de uitingen van Homeros, Aeschylos, Dante, Shakespeare, Shelley grooter waarde voor de menschheid hebben dan die van Kant en Hegel, dat is een gansch andere en zeer houdbare meening.

Men moet wel bedenken dat het wezen der menschen veel minder verscheiden is dan het door onze classificaties zou schijnen, dat dichter en wijsgeer meer verschillen door hun

uiting dan door hun gehalte. En dan is de vraag deze: wordt hetgeen de dichter-wijze aan de menschheid te geven heeft, beter, zuiverder en duurzamer gegeven door poëzie, dus door het fictieve, welluidende en beeldende, - dan wel door philosophie, dus door abstracte, logische dialektiek?

Het antwoord zal in de eerste plaats afhangen van ieders bevattelijkheid. De voor poëzie en dramatiek ongevoelige zal de dialektiek verkiezen, met de toevoeging dat deze voor ieder verstaanbaar is, of gemaakt kan worden. Omdat ze, even als de wetenschap, op algemeen geldige logische wetten berust.

Maar de voor poëzie ontfankelijke voert daartegen aan, dat de poëtische uiting hem iets overbrengt wat door geen dialektiek kan overgebracht worden, en dat de logische uiting nooit en nimmer toereikend kan zijn, aangezien het innerlijke wezen der dingen, zooals hij dat kent, niet aan datgene wat wij onder logica verstaan, gebonden is, maar gehoorzaamt aan hoogere en voor ons schijnbaar onlogische wetten.

Meening staat hier tegenover meening, zonder uitzicht op verzoening. Want ook de wijsgeer zal beweren dat gemis aan bevattelijkheid voor het abstrakt-dialektische betoog, voor wat hij ‘zuivere rede’ noemt, de voorliefde van den poëet verklaart.

Maar hier is het duidelijk dat de Hegeliaan zich vergist. De tegenzin toch der groote poëeten in het wijsgeerige betoog komt *niet* voort uit onmacht om den gang der abstracte rede te vatten. Terwijl wel degelijk uit het spreken der groote wijsgeeren blijkt dat ze ongevoelig, onontfankelijk zijn voor de poëtische mededeeling.

Ik wijs hier op de volgende uitspraak van Immanuel Kant:

‘Die alten Gesänge haben vom Homer an, bis zum Ossian, oder von einem Orpheus bis zu den Propheten, das glänzende ihres Vortrags bloss dem Mangel an Mitteln, ihre Begriffe aus zu drücken, zu verdanken.’

Zulk een gezegde is in de ooren van elken waarachtigen dichter onnoozel en belachelijk, en Friedrich Hebbel zegt er terecht van: ‘Jede Geistes-kraft ist in Bezug auf die übrigen beschränkend, aber nichts ist dies mehr, als der Verstand.’

Het gaat niet aan dichters en wijsgeeren te scheiden als twee menschensoorten, elk met eigen aard en uitdrukkings-

wijze. Elk willen zij zijn het type van den volkomensten mensch, en hun uiting betreft het meest algemeene, dus dat wat voor alle menschen geldt.

Zoo althans behoort het dichterschap te worden opgevat. Zoo waren mannen als Dante, Shelley, Goethe. Zoo leefde het begrip ‘dichter’ in de hoofden der beste Duitschers der vorige eeuw, en die traditie trachten wij te handhaven. En Nietzsche heeft in zijn ‘Geburt der Tragoedie’ logisch trachten aan te toonen, hoe het Platonisch-socratisch wijsgeeren-ideaal, de redeneer-mensch, dien hij Apollonisch noemde, achterstond bij den Dionysischen kunstenaar.

Het dichterschap, in hoogste opvatting, omvat den wijsgeer, maar niet andersom. Indien Dante al niet de diepzinnigste wijsgeer van zijn tijd was, hij meende en behoorde het, volgens den toon van zijn werk, te zijn, Goethe stond bij niemand achter, en in den dichterlijksten aller dichters, Shelley, is dieper en vaster wijsheidsbodem te vinden dan in een zijner redeneerende tijdgenooten.

Maar een zuiver, onbedriegelijk gevoel maakt den dichter van het Hegeliaansch redeneeren afkeerig, en het scherpe woord van Hebbel geeft de verklaring.

Er is niets gevaarlijker voor den naar wijsheid en schoonheid, naar de waarheid en het Leven zoekende, dan juist dit overwicht van het verstand, waaronder de andere geesteskrachten lijden. De gemakkelijkheid in het denken, de vaardigheid om met abstracties te werken, het kolossale geheugen, die eigenschappen waarvan b.v. Bolland ten onzent zulk een merkwaardig voorbeeld is, bedreigen het evenwicht der geestelijke werkzaamheid, op dezelfde wijze als overgroote technische vaardigheid het werk van den kunstenaar bedreigt. De dichter die zoo gemakkelijk rijmt, de zeer vinger-vaardige pianist, de beeldende kunstenaar met te veel handigheid, zij dreigen alle drie te verloopen in virtuoziteit, den schijn voor het wezen te geven, kunstjes voor kunst.

Zoo loopt de Hegeliaan gevaar ledige verstandsspinsels voor levende, ziel-volle wijsheid te houden.

En hij bemerkt dit niet, en kan, juist dóór zijn virtuoziteit, dit niet bemerken.

Voor elken aanval heeft hij immers, juist door zijn denk-

vaardigheid en geheugen, terstond een verdediging klaar? Elk argument kan hij weerleggen, hij heeft zooals men zegt, voor elk gat een spijker.

Maar daarmede komt de ziel er niet in, en alleen de dichter weet, door innerlijk besef, wat er hapert, al kan hij niet overtuigen.

Want de Hegeliaan heeft zichzelf en anderen gewend aan de macht van ondragelijke breedsprakigheid en taalverwringing, en bemerkt daardoor niet hoe in een enkel woord, een enkele paradoxale aphorisme van den dichter dieper wijsheid vonkt dan in des wijsgeers zwaarwichtige en geleerde opstellen.

Het ware goed als men zich meer te binnen bracht welk een inadaequaat en gebrekkig hulpmiddel de taal is tot wedergave der innerlijke werkelijkheid. Men hecht zich zoo uitsluitend aan de gearticuleerde spraak-klanken en aan de hun verbeeldende zwarte teekens. Maar men kan zijn innerlijk wezen ook zeggen door muziek, door beweging, gebaar of dans, door kleur en lijn, door parabel en dramatische voorstelling. Eenzelfde waarheid kan door al deze talen vertolkt worden. En de Hegeliaan zou ons zijn matte denktaal als het eenigst voertuig der hoogste waarheid willen opdringen? Alle groote dichters zijn wijzer geweest.

Zij wisten zich tolken, elk in hun eigen taal, eener onuitsprekelijke waarheid. Maar de Hegelianen bewijzen hun minder wijsheid door hun meerder arrogantie.

De groote menigte, zooals ik zeide, eert vooral de wetenschap. Daar vindt zij bevredigende vastheid, duurzaamheid en practische werkdadigheid. Die vervangt voor haar godsdienst, wijsbegeerte en poëzie. Deze laatste drie geestesbanen acht zij min of meer onzeker, onveilig en eigenlijk ook onnoodig. De wetenschap is exact, en de wiskunde, de onfeilbare, is de basis aller wetenschap.

Maar de meesten, ook de meeste geleerden, vergeten dat de wetenschap een afhankelijk onderdeel is van religie, wijsbegeerte en poëzie. Of, om het anders te zeggen, dat de wetenschap slechts tracht vast te leggen in symbolen een zeer klein onderdeel van wat kunst in de haar eigen taal, en philosophie in haar abstractiën-weefsel tracht te uiten. Kunst en wijsbegeerte grijpen naar het groote geheel, het algemeene,

de wetenschap bepaalt en ontleedt een deel daarvan, noch vóór het geheel bemachtigd is, in een waan van volkomen stelligheid. Maar voortgaande, komt zij toch weer in het groote, algemeene terecht en ontmoet daar kunst en wijsbegeerte als haar meerderen.

En nu is het weer de dichter die de verhoudingen en zijn eigen functie juist erkent, en daarom niet zal pogen de methoden van den geleerde te volgen, waar hij voor zoo gansch andere problemen staat. Maar de redeneerende wijsgeer, door den roem en de voordeelen der wetenschap verlokt, zoekt aan zijn uiting de methode en daarmee de duurzaamheid en vastheid der wetenschap te geven. Hij gaat ‘stelsels’ bouwen. Hij geeft, zooals Spinoza, aan zijn betoog een mathematischen schijn.

Daarbij is zeer vaak deze waan in 't spel, dat wetenschap en wijsbegeerte de waarheid werkelijk zouden omsluiten en geven, terwijl kunst niets meer is dan beelding.

Wetenschap *is* waarheid, zegt en denkt men wel eens, kunst is *máár* fantasie, verbeelding.

Dit nu is een waan. Ook wetenschap en wijsbegeerte doen niet anders dan het ware afbeelden, niet alleen symbolisch en graphisch, maar ook, vooral wat de wijsbegeerte betreft, plastisch en poëtisch.

Reeds meermalen wees ik er op dat de meest wetenschappelijk zich voordoende wijsgeerige bespiegeling werkelijk niet anders is als poëzie, en dan nog wel zeer slechte poëzie. Ik wees op de uitspraak van Schopenhauer, dat wijsbegeerte kunst is en geen wetenschap. De Platonische dialogen zijn kunstwerken, proza-gedichten, en het is betwistbaar of ze zich, ook als wijsheidsuiting, verheffen boven de werken van de tragediedichters Aeschylos en Sophocles, Spinoza's Ethica is een gedicht, niets anders, en heeft als zóódanig waarde, niet als Mathesis waarvoor het zich uitgeeft. En men behoeft maar één regel van een of ander zuiver-wijsgeerig tractaat te lezen, om terstond de poëtische beelding in elk woord te herkennen. ‘Verband’ en ‘grondslag’ ‘ver’ en ‘na’, ‘innerlijk’ en ‘uiterlijk’, ‘hoog en diep’, ‘schijn’, ‘kracht’ en honderde andere woorden en termen worden in de meest onstelselmatige wijze, alleen om hun beeldende, poëtische waarde gebruikt. En de echt Hegeliaansche geschriften zijn

als fonteinen van metaphoren, als kris en kras in 't wilde geworpen beelden, telkens een links en dan weer rechts, in 't idee dat er dan wel ten minste iets geraakt zal worden, zooals een zenuwachtig mensch die in 't donker rondslaat.

Nu is er niets tegen het gebruik van metaphoren, mits het met vol besef geschiede. Maar de vreeselijkste verwarring ontstaat, wanneer men, metaphoren gebruikende of misbruikende, meent wetenschappelijk of zelfs mathematisch exact, correct, nauwkeurig en stellig te zijn.

De mathematica is het zuiverste model van stelligheid en waarheid. Het is een symbolisch-graphische voorstelling van het werkelijke, zoo duurzaam en onveranderlijk, dat ze geacht wordt het naast aan de waarheid, ja de waarheid zelf te zijn.

Mathematica is de leer der juiste gevolgtrekkingen, luidt een definitie van Benjamin Peirce.

'Mathematics is the universal art apodictic,' definieert een andere wiskundige.

Dus het tegenovergestelde der vlottende, willekeurige, onzekere poëtische beelding, en het voorbeeld voor de naar vaste waarheid strevende wijsbegeerte.

En toch was het juist de mathesis die ik te hulp riep tegenover de aanmatigingen van het rationalisme.[1)] Zooals een weinig wijsheid van God afvoert, en veel weer tot Hem terug, zoo voert een weinig mathesis van de wijsheid af en veel er weder heen. En zooals ik voor eenige jaren op een voordracht te Leiden[2)] zeide, vindt de poëzie tot handhaving harer waarde en rechten tegenover een aanmatigende wetenschap en wijsbegeerte geen beter bondgenoot dan de mathesis, zooals die zich in den laatsten tijd ontwikkeld heeft,

Mathesis is geen doode wetenschap, die op dezelfde hoogte blijft. Mathesis is, volgens de uitdrukking van een modern wiskundige: 'levend en nieuw, in onze dagen bloeiend als nimmer te voren, vooruitgaand in duizend richtingen.'

In het groote werk van Bertrand Russell dat ik op genoemde voordracht aanhaalde als het boek dat mij het eerste voorbeeld scheen eener waarlijk wetenschappelijke wijsbe-

1) Grondslag van verstandhouding, Studies III.
2) Over 'Collectieve wijsheid en collectieve welvaart' in Maart 1904.

geerte[1)] worden alle woorden en termen, waarmede de Hegeliaan tot nog toe min of meer in 't wilde omsprong, streng en methodisch getoetst en de uitkomst is daarbij ongedacht en verrassend. Terwijl de hoofdstrekking van het boek is aan te toonen, dat hetgeen de wiskundige *denken* kan, niet voor onbestaanbaar en onwezenlijk mag worden verklaard, omdat het voor den dialecticus *onlogisch*, en voor het menschelijk vermogen *onvoorstelbaar* is.

En de dichter voelt, uit kracht der in hem levende waarheid, dat hier de gedachte in waarlijk vrije en verheffende banen wordt geleid, terwijl het gewirwar van den Hegeliaan hem noodelooze vermoeienis des geestes scheen.

Ik wijs den lezer van dit tijdschrift op het merkwaardige, maar zeker door weinigen begrepen stukje van den mathematicus Mannoury, getiteld 'Hegelen of Cijferen'[2)]. Het lijkt op een boutade, niet waar? op overbluffende paradox. Maar het is meer. De daarin zoo scherp uitgedrukte ongerijmdheid is inderdaad mathematisch. De wiskunde is onlogisch, volstrekt onlogisch, evenals de poëzie. Of liever zij is 'veel-logisch'. '*There is many a rational logos*' zegt de amerikaansche wiskundige Keyser. Dat het Heelal één enkel geheel zou zijn van mathematische betrekkingen is niet meer dan een onderstelling der natuurwetenschap. Hoe groot en wonderbaarlijk het waarneembare Heelal ook moge zijn - vergeleken bij de werelden die het genie van den geometricus doorvorscht, is het een flauw lichtpuntje in een sterren-fonkelenden hemel.

Dit alles grondig uiteenzetten kan mijn taak niet zijn. De mathematische wetenschap gaat haren weg. En al is Holland nog niet sterk vertegenwoordigd in deze wetenschap, het land dat voor zijn grootte zooveel beroemde geleerden-namen kan aanwijzen, van 't Hoff, van der Waals, Lorentz, Zeeman, Hugo de Vries - dat zal ook wel mannen voortbrengen die het werk van Weierstrass, Peano, Russell, Peirce, Cantor e.a. voortzetten.

En de arbeid dezer mannen moge zwaar en moeielijk te

1) Principles of Mathematics.
2) De Beweging 1905. III. 72.

volgen zijn, de uitkomsten zullen zijn helder, eenvoudig, begrijpelijk en verheffend voor ieder goed verstand.

Ik wil slechts een enkel voorbeeld geven van de mogelijkheid tot het verruimen der algemeene begrippen door mathematische kritiek.

Alle menschen beschouwen ‘ruimte’ als een zeer duidelijk, wel gedefinieerd ding, met drie afmetingen. Men hoort wel eens van een ‘vierde afmeting’ praten. maar men houdt dat, van wetenschappelijk standpunt beschouwd, min of meer voor mystieke onzin, in elk geval voor puur fantastisch en vaag geredeneer in 't ijle.

Maar wat zegt de moderne mathematicus over deze dingen?

Hij kan het woord ‘ruimte’ niet, zooals de menigde doet, steeds verbinden aan tastindrukken, en er een *bepaalde* veelvoudigheid mede aanduiden. Hij heeft daarvoor geen grond. Hij gebruikt het woord ruimte voor *elke* veelvoudigheid. Ook een lijn is voor hem een ruimte, bevattende veel punten. En hij beweert daarbij dat het woord daardoor meer wint in beteekenis, dan het verliest in geheimzinnigheid. Dat het nu niet meer voor iets geheel speciaals en eigenaardigs staat, maar bij een geheele klasse van begrippen is gevoegd, de klasse der veelvoudigheden, en nu een oneindige verscheidenheid van enkelheden omvat, een ontelbare menigte van ruimtesoorten.

En wat ‘afmeting’ betreft, de mathematicus kan afmeting niet anders opvatten dan als datgene wat noodig is om een eenheid in de veelvoudigheid te bepalen. ‘De ‘meting’ van ‘af’ een bepaald gegeven eenheid.

Is nu de ruimte een lijn en de eenheid een punt, dan is de afstand van elk willekeurig punt tot een vast punt voldoende om het variabele punt geheel te bepalen. Hier is dus een uni-dimensionale ruimte. Maar dezelfde ruimte kan multidimensionaal worden als men als eenheid een punten-paar of punten-groep aanneemt. Onze speciale ruimte heet tri-dimensionaal, omdat er drie gegevens noodig zijn, om de plaats van het variabele punt te bepalen. Maar daar men elk punt beschouwen kan als het snijpunt van een stelsel van lijnen, van vlakken, van cirkels of van bollen, kan men elke ruimte dus ook in deze eenheden ontleden. Ontleedt men onze speciale

ruimte in vlakken, dan heeft ze eveneens drie afmetingen, omdat een vlak door drie onafhankelijke metingen volkomen bepaald is, - ontleedt men echter onze ruimte in *lijnen*, dan heeft ze *vier* afmetingen, omdat een lijn - om mathematische redenen die ik hier voorbijgaan kan - *vier* gegevens behoeft. Zijn bollen de eenheden dan is onze ruimte eveneens vierdimensionaal, in cirkels heeft ze *zes* dimensies, in gebogen vlakken *negen*, en zoo voort.

Hiermede wordt nu alleen aangeduid dat wij gewoonlijk, als van zelf sprekend, het punt als eenheid aannemen, en daarom van een tri-dimensionale ruimte spreken. Maar de wiskundige gaat verder, en toont ons aan, dat hij ook genoodzaakt is een ruimte aan te nemen die vier- en meer-dimensionaal wordt, *ook al handhaaft men het punt als eenheid*.

De meeste menschen zullen daartegen aanvoeren dat men zich zooiets niet kan voorstellen. Maar daar geeft de mathematicus niets om. Deze is er lang mede vertrouwd dat het bestaande niet bepaald wordt door ons voorstellingsvermogen. Hij vraagt terecht, onverstoorbaar kritisch, wat wij eigenlijk onder ‘voorstelling’ verstaan. En het gewichtig onderscheid makend, waarop ik reeds in mijn ‘Grondslag van Verstandhouding’ wees, zegt hij dat zijn zoeken niet gericht is naar het *voorstelbare* maar naar het *denkbare*.

Inderdaad is de ‘zuivere rede’ waarop de Hegelianen zoo prat gaan, in 't geheel niet zuiver, maar zooals Mannoury het uitdrukte: ‘reiner Blödsin’. De zuivere *gedachte* der moderne wiskundigen ontleedt deze ‘zuivere rede’ zonder genade en toont dat het een verward mengsel is van *gedachte* en *dichting*.

De bespiegelende wijsgeer hoopt in onstuimigen redeneerdrang woorden op woorden, maar verzuimt de scherpe, geduldige en methodische kritiek der elementen waarmede hij werkt, zooals de wiskundige die betrachten moet, en waarvan ik reeds in Spinoza's schijn-wiskunstig betoog het ontbreken aanwees.

En daarbij verliest hij het verschil tusschen *denkbaarheid* en *voorstelbaarheid* uit het oog, zooals daaruit blijkt dat hij den logos der *voorstelbaarheden* - zijn ‘zuivere rede’ - toepast ook op de wereld der *denkbaarheden*, de wereld der zuivere gedachte, waarin zich de wiskundige beweegt.

Daarbij komt hij tot het ongerijmde, en zegt, met den

kerkvader, ook daarin te moeten gelooven ‘quia absurdum.’

Maar de moderne wiskundige weet en bemerkt niets van dat absurde. Hij gelooft niet ‘quia absurdum’, maar ‘quia cogitabile’. Het is hem niet om het voorstelbare, maar om het denkbare te doen. De enge grenzen van ons voorstellingsvermogen weerhouden hem aan geen enkele zijde. Het gebied zijner zuivere gedachte kent geen zintuigelijke beperking. Hij kent niet één, maar vele logoi, en hij vermeit zich in de uitdenking van vele, onderling inconsistente, maar in zich streng logische werelden.

En hierbij is hij volkomen in zijn recht en der waarheid getrouw. De dichter, die in verzet kwam tegen de arrogantie der natuurgeleerden en wijsgeeren, die hun mengsel van dorre dialektiek en slechte poëzie voor zuivere rede en exacte wetenschap willen uitgeven, voelt zich hier plotseling gesteund en verhelderd, in werkelijke toenadering tot het eeuwig-zijnde, dat hij in zich leven voelt, en in zijn taal te beelden tracht.

Men vergelijke met de pertinente ontkenning van het ‘bovennatuurlijke’ door rationalisten, geleerden en natuurfilosofen, de volgende uitspraak van den mathematicus Keyser:

‘in het rijk van de zuivere gedachte, in het domein der mathesis, wordt zeer overtuigende bewijsgrond, om niet te zeggen ontwijfelbare zekerheid gevonden voor de stelling, dat geen enkele kosmos, of ons Heelal er een is of niet, elk redelijk stelsel van waarheid kan bevatten, maar dat elk heelal is een component van een buiten-heelal, dat boven elke natuur is een boven-natuur, en boven elken kosmos een hyper-kosmos.’[1)]

Ziehier de ‘boven-natuur’, het ‘buiten-issige’ van Multatuli, door hem verdoemd uit kracht van $2 \times 2 = 4$, thans mathematisch bewezen!

Voorspelt zulk een uitspraak, indien ze bij den voortgang der wiskundige wetenschap wordt bevestigd, niet de allergeweldigste geestelijke omwenteling die ooit heeft plaats gehad? Zien wij niet de macht, wier onverbiddelijke strengheid door materialisme en rationalisme als hulp en steun was ingeroepen, haar wapen tegen haar vereerders keeren?

1) Hibbert Journal Jan. 1905. Cassius I. Keyser is hoogleeraar aan de Columbian University te New-York. Zie ook: Mathematical Emancipations Monist Jan., 1906.

Zeker, de wijsgeeren van groote beteekenis, Hegel, Kant, Spinoza hadden deze les niet noodig. Zij wisten wel, dat de door ons gekende wereld, met al haar ‘wetten’, slechts een onnoemelijk klein deel kon zijn van het zijnde. Maar dat wisten ook de groote dichters van alle tijden. Die lieten zich nimmer door wijsgeerige stelsels van hun gevoelde waarheid afleiden.

Maar al zijn deze, door de nieuwere mathesis thans weer getoetste en bevestigde ruimere algemeene begrippen zoo oud als de menschelijke beschaving, er is geen sprake van dat zij standvastig gemeengoed zijn geworden, zooals de astronomische, physische en chemische begrippen. Zij hebben niet de kracht van wetenschappelijke waarheden, ondanks al de schrifturen der Hegeliaansche wijsgeeren. En er is evenmin sprake van dat zij door den invloed van Spinoza, Kant of Hegel ooit een dergelijke algemeene erkenning zullen vinden.

Niet alleen omdat de groote menigte niet in staat is, zich door een Hegeliaanschen woorden-wildernis heen te werken, maar omdat zelfs de bekwaamsle denkers en geleerden vrijheid vinden deze gansche wildernis, hoe mooi ook voor sommigen, met al zijn uitkomsten eenvoudig te negeeren.

Het is een feit, dat de grootste mannen onzer wetenschap, waaronder zelfs een man als Helmholtz, gebrekkig wijsgeerig ontwikkeld zijn, dat zeer geleerde menschen, als Haeckel, een kinderlijk-naieve onwijsgeerigheid vertoonen, dat physiologen als Wundt en Verworn, een physo-chemicus als Ostwald - om van den econoom Marx niet te spreken - dingen zeggen die de eenvoudigste wijsgeerige kritiek niet kunnen doorstaan en die de dichter van voor twee en drieduizend jaren al beter wist.

En het is ook een feit dat tegenover deze reusachtige, algemeene onwijsgeerigheid onzer officieele wetenschappelijke wereld de Hegeliaansche wijsheiduiting volkomen machteloos is. Ik behoef dat niet nader te betoogen, de uitkomst bewijst het, en de vurigste Hegeliaan zal het niet kunnen ontkennen.

Het is onmogelijk dit toe te schrijven aan gebrekkig bevattingsvermogen. Te zeggen dat enorme intelligenties als Helmholtz of Ostwald niet in staat zouden zijn Hegel te volgen, is dwaasheid. Indien er waarlijk een wetenschappelijke uiting bestond der groote dichterlijk-wijsgeerige waarheden, dan zou

geen scholier, geen student, laat staan een doctor of hoogleeraar deze uiting mogen of kunnen negeeren.

Maar nu eerst ontwikkelt zich de mathesis als een nieuwe wetenschap, als de waarlijk wetenschappelijke wijsbegeerte, die de moeder wordt van een nieuw leven. En het zijn de dichters, als hoeders der hoogste kenbare waarheden, die reden hebben haar het dankbaarst te begroeten.

Wat door de wiskundigen van onzen tijd gezegd is kan niet meer worden genegeerd. Het kan worden verbeterd, gewijzigd, bevestigd of aangevuld, - maar het kan niet worden ter zijde gelaten.

Want van alle wetenschappen was en blijft de mathesis de oudste, de onwrikbaarste en de eerbiedwaardigste. Zij is het voorbeeld aller wetenschappen en háár gezag aan te randen is wel nog nooit een mensch in 't hoofd gekomen.

En wat het zeggen wil, dat er een tijd op handen is, dat ieder schoolgaand kind, bij zijn geometrie en algebra, ook zal herinnerd worden aan 't bestaan van een boven-natuur, een hyper-kosmos, - ook zal leeren dat het spreken van een drie-dimensionale ruimte een onbewust-elliptische spreekwijze is, - ook zal moeten onthouden dat al onze wetenschappelijke termen als ‘binnen’, ‘buiten’, ‘inwendig’, ‘uitwendig’, ‘hoog’, ‘laag’, ‘streven’, ‘bereiken’, ‘kracht’, ‘energie’, ‘verband’, enzoovoort, en al dergelijke tot nog toe met misleidende stelligheid gebruikte uitdrukkingen, niets zijn als metaphoren - wat dat zeggen wil, dat kan wellicht alleen de dichter beseffen.

Men moet, als schrijver dezes, in het praktisch leven ondervonden hebben, hoe alle verwarring en strijd, alle godsdienstig en politiek geharrewar, alle zelfverblinding en daaruit voortkomende boosheid, en dus in wijder werking ook alle menschelijke kwaad, jammer en ellende, terug te voeren zijn tot waan en misverstand, en bijna alle waan en misverstand wederom tot gebrekkige uiting, in hoofdzaak *verkeerd en onbewust aangewende beeldspraak*, - om te beseffen welke grenzelooze verschieten van opklaring en verheldering zich openen, wanneer er wiskunstige stelligheid begint te komen in de diepste, eenvoudigste, primitiefste elementen van menschelijke wijsheid.

Niet alleen de geleerde, de wijze, de dichter en de denker, - maar ook de man van praktijk, de staatsman, de arbeider, ja vooral de arbeider zal er den invloed van ondervinden.

Hierin is niets utopisch. Wie heeft ten aanschouwe van de praktische wonderen door de moderne wetenschap mogelijk gemaakt, nog de aanmatiging, ja de onbeschaamdheid, aan de uitbreiding van haar ontwikkeling en invloed nu reeds de grens te durven voorspellen?

Een modern geleerde, Norman Lockyer, heeft onlangs een van die kostelijke, wonderrijke woorden gesproken, die helaas! voor de groote menigte in den wilden overvloed van uitingen te loor gaan:

'*De wetenschap is nog niet geboren*, *zij is nog maar ontvangen* (conceived).'

Ze is nog maar ontvangen, ze leeft nog maar een donker, onvolkomen leven in de moederschoot der menschheid.

Maar ze leeft en zal geboren worden. En wij dichters zijn het die het nieuwe Leven in ons *voelen* als de moeder het kind. Daarom kunnen wij getuigen en voorspellen.

Mei 1906.

Balthasar Bekker (1634-1698) Door T.J. de Boer.

W.P.C. Knuttel. Balthasar Bekker, de bestrijder van het bijgeloof. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1906.

De Leidsche lakenkoopman Pierre Cornabé, van afkomst een Zwitser, die met smaak de nieuwste Fransche en Engelsche boeken las, kreeg, toen hij kennis maakte met de letteren van zijn nieuw vaderland, ook Bekkers *Betoverde Weereld* in handen. Zijn indruk, na de lezing, was niet gunstig. De ideën vond hij niet nieuw en den vorm diffuus. Hij schreef dit aan een vriend:[1] 'Le Betoverde Wereldt de Bekker m'a pris bien du temps à le lire à cause des lettres gothiques auxquelles je ne suis pas accoutumé, et ne m'a pas beaucoup satisfait. Il est trop diffus. J'étois aussy deja dans ses idées sur le peu de pouvoir du Diable et je n'eus jamais de foy aux Esprits ou aux Sorciers. Les deux premiers livres de l'ouvrage en question meritent cependant d'être lus; je voudrois en être resté la.'

Zóo oordeelde, een halve eeuw na het verschijnen van het werk, een ontwikkeld leek. Wij staan twee eeuwen af van Bekker en van het geloof van zijn tijd. Even vreemd als de trekken van zijn gelaat komen ons bij den eersten aanblik zijn zware theologische werken voor. Wie leest hem nog? of stelt belang in zijn persoon en werk?

1) Brief van 21 April 1745 aan Hessel Vegelin van Claerbergen. Deze en andere brieven, waarvan ik in het vervolg een dankbaar gebruik maak, bevinden zich in het archief der familie Van Eijsinga te Leeuwarden.

De heer Dr. Knuttel heeft dit gedaan, en de beoefenaars onzer kerkgeschiedenis hebben reden hem daarvoor dankbaar te zijn. Want al geeft de bijtitel: *bestrijder van het bijgeloof* en een enkele uitdrukking hier en daar den oppervlakkigen lezer aanleiding om een platte lofrede te houden op den vooruitgang van onzen tijd en om Bekker als martelaar van zijn overtuiging te verheerlijken, het werk als geheel spreekt daartegen. In bedoeling en in uitvoering is het van een nauwgezette en geduldige wetenschappelijkheid, die in de eerste plaats in den arbeid zelf genoegen vindt.

Het ligt niet in mijn plan om een kritiek te schrijven van het degelijk werk van mijn hooggeschatten collega. Noch om een uittreksel ervan te leveren. Maar ik wensch den indruk weer te geven dien, bij vernieuwde kennismaking, Bekkers persoonlijkheid op mij heeft gemaakt, de ontwikkeling dier persoonlijkheid uit enkele van zijn werken te laten zien en, bij wijze van episode, een en ander tot beter kennis van den schrijver en zijn tijd bij te dragen.

1.

Zijn vader Henricus kwam uit Bielefeld en schreef zich Becker. Van de moeder hooren wij niets. Twaalf jaar bracht hij door in de pastorie van Metslawier bij Dokkum en toen nog vier in die van Warfhuizen, Noordwest van Groningen. Een eentonig land, maar de lucht is er frisch en doorzichtig en er woont een vrijheidlievend, leuk en logisch slag van menschen. De vader, een geletterd man, liet zijn Balthasar veel in den Bijbel lezen en gaf hem het voorbeeld van uit eigen oogen te zien.

Met 16 jaar ging hij ter Universiteit: vier jaar te Groningen en anderhalf te Franeker. In Groningen deed hij letteren[1)]

1) Bekker werd ingeschreven als filosoof. Filosofie en letteren vormden toen eene en, in rang, de vierde faculteit. In hoofdzaak was zij propaedeutisch en vele studenten gingen daaruit later over tot een der drie hoofdfaculteiten: theologie, rechten of medicijnen. Uit een inschrijving van jonge studenten - de 14-jarige Rembrandt b.v. werd te Leiden ook als literator geboekt - trekke men dus zonder meer geen conclusies, zooals nog in den laatsten tijd herhaaldelijk gebeurt.

en theologie. Het Grieksch van Tobias Andreae en het Oostersch van Jacobus Alting trokken hem het meest aan. Van den grootsten invloed was de laatste, die hem sterkte in een vrijheid van geest, die zonder naar belijdenis of uitlegging van anderen te vragen zelf den zin der schriften onderzoekt. Ook in Franeker, tijdens en na den studententijd, maakte de filosofische faculteit meer indruk op hem dan de theologische. 't Meest had hij daar te danken aan de Fulleniussen, vader en zoon, evenals Bekker van Westfaalsche afstamming. De eerste, toen professor in wis- en natuurkunde nadat hij vroeger Oostersch had gedoceerd. De tweede beurtelings burgemeester van Franeker, aanvoerder van de vrijwilligers van 1672 en professor in de wiskundige wetenschappen. Deze stond in briefwisseling met Christiaan Huygens, die hem hoogschatte en tot een der uitvoerders van zijn laatsten wil maakte. Geheel in den geest van Huygens werkten de Fulleniussen. Om theologie bekommerden ze zich niet, om metaphysica evenmin. Zij hielden zich aan ‘de observatie, die de grond van 't werk is,’ zooals de zoon schreef.[1)] Van hun wiskunde leerde Bekker wat bewijzen, van hun sterrekunde wat verstandig waarnemen is. Aan hen vooral heeft hij wel gedacht, toen hij het volgende schreef: ‘Self word dat gene op d' Universiteiten minst gesocht (schoon het daar te vinden is) dat des menschen oordeel meest verlicht, en seker maakt; om dat daar af de schoorsteen niet en rookt. De Wiskunst mein ik, of dat deel der Natuurkunde, dat ons den aart en loop des Hemels leert.

...Ten eersten, aangesien de Wiskonst met groot regt bij ons also genaamd word, omdatse boven alle andere wis gaat, op onfeilbare gronden berustende: waardoor de leerling tot alsulke sekerheid gewend, dat hij niets kan voor waarachtig houden, dan dat door overtuiginge bevestigd is; desgelijx in andere wetenschappen op gelijke sekerheid berusten wil. Noch nader komt de tweede reden; te weten dat deselfde Wiskonst, en besonderlik de Sterrekunst verscheidene dingen duidelijk voor oogen stelt, die ten klaarsten tonen, hoe seer de Schrift sich na de taal der ongeleerden schikt: en van

1) Brief van 29 Nov. 1688 aan Ph.E. Vegelin van Claerbergen.

den Hemel, Aarde, Sonne, Maan en Sterren niet na den aard der saken; maar na 't gemeen begrijp der menschen spreekt. Daarom de gene die van dese weetenschap sijn werk wat maakt, so lichtelik op ander luiden seggen of waarschijnlikheid niet rusten sal, noch de lucht met Geesten veel doormengen, of de Geesten met de Sterren voegen en daar in verwerren. Maar 't quaadst is, als geseid, dat seer weinigen der geleerden na dat nodig deel en sieraad der geleerdheid traghten.'[1)]

De predikant van Warfhuizen had meer kinderen en dus moest er een eind komen aan de studie van den oudsten zoon. Daar een beroep zich liet wachten, werd de 21-jarige proponent rector van de Latijnsche School te Franeker. Anderhalf jaar was echter lang genoeg om hem te doen inzien dat hij geen aanleg had voor schoolmeester. 't Beroep naar Oosterlittens, niet ver vandaar, was een uitkomst. Hij was er van 1657-66, ijverig in zijn ambt maar er niet geheel in ondergaande. Hij wilde vooruit en promoveerde (1665), in dien tijd een zeldzaamheid. In zijn autobiografie schreef hij later: 'De lust om meer te weten dan van mij geeischt was, omdat het te weinig was, bewoog mij ook om meer te leeren bij mij selven.' Hij gaat nu naar Franeker als predikant (1666-1674). Hier vindt hij zijn tweede vrouw, Frouk Fullenius, dochter van zijn ouden leermeester, een moedige en trouwe gezellin die, met drie kinderen, hem levenslang in huiselijk geluk veel verdriet deed vergeten. Te Franeker, waarschijnlijk, begint Bekker een ernstiger studie van Cartesius filosofie.[2)] Hij heeft er te Groningen reeds van gehoord, zonder dat ze veel indruk op hem maakte. Maar in 1666 doet met prof. Wubbena de Cartesiaansche leer haar intocht te Franeker. Bekker wil er natuurlijk meer van weten, en hij is er thans rijp voor. De wijze waarop hij Cartesius verstaat, is karakteristiek voor zijn persoonlijkheid. Beter dan de meeste Cartesianen, die tegen den geest van den meester in bij diens woorden zwoeren, kan men zeggen dat Bekker hem begrepen heeft. Eenvoudig daardoor dat hij, schoon veel zwakker, van verwanten geestesaanleg is. Bij de studie van Cartesius ont-

1) Bet. Weer. I, 24 § 14.
2) Vgl. Knuttel, blz. 26.

dekt hij zich zelf, wordt zich van zijn eigen wetenschappelijk doen bewust. Daarom ziet hij zoo duidelijk wat in den filosoof het wezenlijke is: de methode of de ‘stijl’ zooals hij het noemt. Voor de Cartesiaansche metaphysica, hoe grooten indruk ze ook op hem maakt en hoezeer ze zijn verder denken zal beheerschen, vraagt hij niet meer dan de erkenning dat ze niet met den Bijbel in strijd is, maar de nieuwe methode dunkt hem de eenig juiste, waaraan elk zich naar vermogen heeft te houden.

Ik laat Bekker zelf over Cartesius spreken.[1] ‘Sijne wijse van studeeren (is) nauwelix van iemant na te volgen....sulx hij sich in de meest gebruikelike gevoelens niet vernoegen konde, begaf hij sich geheel en al, om alles bij hem selven te bepeinsen,...Want alhoewel in saken des Geloofs de oudheid aan de waarheid is, een Filosoof traght liever na wat niews....door de Reden heeft noch niemant ooit so veel gevonden, of so wel, dat niet noch meer, en volgens dien wat niews te vinden zij: het gene ook niet om die reden dat het niew is, maar wel so het quaad is, magh verworpen worden....De vrijheid komt de kennis der natuir als eigen toe....also de Filosofie door de Reden en Ervarenheid geleid, en aan geen andere wett als 't reght gebruik derselve zijn verpligt. En sose daarin missen, het is maar voor henselve datse missen; also sich daar geen leerling aan sijns meesters lessen bind....Geloven geld hier niet, maar weten, in alles wat Filosofy betreft: Pytagoras komt dat gesagh niet toe, om iets op sijn bloot seggen aan te nemen....(Descartes heeft veel onnoodige scholastiek opgeruimd)....En wil ik lichtelik geloven, dat Paulus, so hij leefde, een groot deel onser Godgeleerheid niet en soude verstaan. Niet dat hij die als valsch verwerpen, maar wel nodig hebben soude om te leeren, wat een *wesen door sich self*, *of door toeval zij?* enz.....Nu heeft men ene gansche eew van doen, om dese termen slechs te leeren, waarmede nu so wel de Theologie als de Philosophie meest word uitgeleid. Die overvloed derhalven van al 't gene dat men leeren moet, veroorsaakt meer gebrek van weetenschap....

1) Bekker schreef Latijn, ik citeer hier de vertaling van zijn zoon, die geheel des vaders stijl navolgt.

(Cartesius was echter geen twijfelaar uit skepsis, zooals men hem verwijt, maar om tot gewenschte zekerheid te komen)....Dus twijfelt hij, om niet te twijfelen. Want hij eischte van een Filosoof deselfde billikheid, die in de Reghters word vereischt: dat niemant sich aan d'eene of andere kant. verklare, so lang als noch de sake niet genoegsaam ondersocht is. Want anders sal 't geen oordeel maar vooroordeel zijn....laat elk uit alles kiesen 't gene hij met de reden best over een kan brengen....Voor 't overige, wil iemand een Cartesiaan zijn? dat hij d' ouden daarom niet verachte. Houd hij sich liever aan d' ouden? dat hij den Cartesianen niet op 't lijf en valle. Een ieder hebbe sijne keur en vrijheid.'

Men merkt, hier is geen dogmaticus aan 't woord. Dogmas zijn voor velen als gemakkelijk verkregen kapitaal, dat zonder onderpand wordt uitgezet. Zorgeloos leeft men van de rente, tot op een goeden dag het kapitaal verdwenen is. Maar Bekker is een van hen, wier wetenschappelijk vermogen vast ligt in ervaring. Met Cartesius maakt hij tot eersten regel van zijn logica: 'nooit iets te houden voor waarachtig, dan 't gene hij volkomelik eerst ondersocht en so bevonden hadde.'

2.

Bekker was een man van de daad en zijn verhandeling over de filosofie van Cartesius was dan ook een gelegenheidsgeschrift. Zooals gezegd, Prof. Wubbena leerde sedert 1666 die filosofie te Franeker. Reeds het volgende jaar werd er in den Senaat over geklaagd, en in 1668 zond de classis van Leeuwarden aan de andere classes een rondschrijven om van de Prov. Synode een veroordeeling van het Cartesianisme uit te lokken, kerkelijke maatregelen daartegen te nemen en ook 'eenige Politike middelen te verzoeken.' Daartegen nu schrijft Bekker zijne *Admonitio* aan de Synode, wel wetende, zooals hij later met eenige ironie opmerkte, 'dat in Friesland weinig Predikanten souden te vinden zijn, die de schriften van Des Cartes selve gelesen hadden: en so vreesd ik datse iets bestaan of resolveeren moghten, dat niet veel tot hunder eere, noch tot ruste van de Kerken strekte; en daar in sy namaals moghelik hun eigen misverstand bespeuren souden.'

Over den afloop kon hij tevreden zijn. ‘De eerwaarde synode oordeelt, dat dit gravamen (tegen de Cartesiaansche filosofie) niet kan, om reden, aangenomen worden.’ Waarom niet? Een brief van Samuel Maresius, dien ik hier achter als bijlage laat volgen, geeft misschien eenige opheldering. Een merkwaardige brief! Hij is gericht aan den Hofmeester van Albertina Agnes, Ph.E. Vegelin van Claerbergen, vermoedelijk door dezen uitgelokt. De schrijver dient zich ten minste niet aan, maar valt om zoo te zeggen met de deur in huis. Bezorgd voor den vrede der kerk wenscht hij het geschil door Curatoren en niet dadelijk door een Synode behandeld te zien. Wat de zaak zelf betreft, hoewel hij niet in alles met Cartesius overeenstemt, vindt hij toch dat diens beginselen niet strijdig zijn met het geloof en dat er in zijn filosofie veel minder dwalingen en ongodsdienstigheden voorkomen dan in die van Aristoteles en de Jezuieten. Hij vermoedt in de geheele beweging tegen het Cartesianisme niets dan een intrigue om den geestdrijver De Labadie in Friesland te halen, mogelijk zelfs om hem professor te maken in plaats van den te Leiden beroepen Valckenier. Daarom beveelt hij drie anderen aan: Perizonius van Deventer, Wittichius van Nijmegen en Fabricius van Heidelberg. De eerste twee, vooral Wittichius, beruchte Cartesianen, en de derde dezelfde man, die later (1673) namens zijn Keurvorst aan Spinoza het professoraat in de filosofie te Heidelberg aanbood! Wie had deze aanbeveling verwacht van den man, dien men als verstokten tegenstander van elke nieuwigheid pleegt voor te stellen? Ten onrechte. Dat is de morrende Maresius, die door verdrietelijkheden van den ouderdom en de treurige tijdsomstandigheden hoe langer hoe conservatiever werd. Hij had betere dagen gekend, waarin hij zelfs met Cartesius vriendschappelijk correspondeerde.[1)] Geen wonder dat er van zijn leerlingen Cartesianen waren en dat hij hun voorspraak is. In beschaving en intellekt was hij de meerdere van Voetius, die het aan een beter evenwicht van geestvermogens, aan zijn mystiek vooral, te danken heeft, dat

1) Zie hierover het laatstverschenen deel VIII der *Oeuvres de Descartes*. Ik twijfel niet of Dr. Duker zal in 't vervolg van zijn groot werk over Voetius deze zaak wel voldoende ophelderen.

hij op zijn tijd een grooter invloed kreeg en bij het nageslacht een grooter naam behield.

Het oordeel over Maresius dient dus herzien te worden. Ik zal niet zeggen dat hij een sympathiek man is. In den hier meegedeelden brief schijnt zijn verdraagzaamheid tegenover rationalisten, afgedacht van mogelijke politieke berekening, gedeeltelijk ingegeven door haat tegen De Labadie en tegen alle mystiek en separatisme. Aan het Friesche Hof, waar zoowel ten opzichte van den nuchteren denker als van den dweeper een vrijzinnige politiek werd gevolgd, heerschte in elk geval een andere geest.[1)]

De opengevallen plaats van prof. Valkenier, waarover Maresius schreef, werd ook door Bekker begeerd. Hij maakte zich illusies. Eigenlijk was hij niet van het hout waarvan men professoren snijdt. In dien tijd althans. Eenerzijds was hij meer vorscher dan leeraar, anderzijds had hij sterke behoefte om in ruimer kring te werken.[2)] In Oosterlittens voerde hij catechisaties en middagpreeken in. In Franeker gaf hij wel privaatlessen aan studenten, maar hij kon de gemeente toch niet vergeten. En voor deze laatste, na de teleurstelling met

1) Het is bekend dat de Labadisten later in Friesland (te Wieuwerd) een toevlucht vonden. Of daarvan in 1668 reeds sprake was, zooals Maresius vreest, is mij niet gebleken. Ik heb er ook geen onderzoek naar gedaan. Mogelijk is het. Juist in dezen tijd werd er aan het Friesche Hof geintrigueerd door Anna Maria van Schuurman, de vriendin van De Labadie. Den 23 Juni 1667 schreef zij aan Ph.E. Vegelin van Claerbergen om haar ‘cousin de Breidenbach’ aan te bevelen ‘à ceste Cour, laquelle je croy estre en estat pour devenir bienstot un paragon de toutes vertus et benedictions Divines, pource que votre Princesse l'est desjà, laquelle se monstre comme un soleil levant dans l'Eglise de Dieu, et particulierement dans sa cour, pour favoriser tous les hommes de bien.’ En den 22 April 1668 schrijft ze geheimzinnig een P.S. ‘Encore me faut-il adjouter un mot de mon cousin de Breidenbach, qui aura aussi besoin de votre conseil dans un cas, qu'il vous expliquera luy-mesme. Je me fie a votre sincerité et bonté, dont vous avez accoustumé d'user envers luy et moy, que vous ne luy refuserez pas, et ainsi obligerez de nous l'un et l'autre.

2) Bekker bezat de in handschrift nagelaten werken van Drusius en Amama, de eerste groote Oosterlingen van Franeker. In Amsterdam, waar buitenlandsche geleerden hem, den beroemden man, opzochten, geurde hij er mee. Jaren lang dacht hij ook aan een uitgave ervan, maar tot zulk wetenschappelijk peuterwerk kwam hij niet. Alleen de werken van Jac. Alting, die hem als leermeester en vaderlijke vriend zooveel nader stond, heeft hij uitgegeven.

het professoraat, werkte hij door aan zijn verklaring van den Catechismus: ‘De vaste spijze der volmaakten.’ Wat zijn verdediging van Descartes niet had kunnen doen, gebeurde nu. De kerk maakte het hem, om zijn theologische nieuwigheden, zoo lastig dat hij in 1674 Friesland verliet. Was het alleen om aan deze verdrietelijkheden te ontgaan? Men zegt het. Hij zelf heeft het gezegd, waar het te pas kwam. Maar Bekker ging nooit laf op de vlucht, al dreef hij, om den vrede te bewaren of te herstellen, de toegeeflijkheid soms ver. Ik geloof dat hij in dezen tijd behoefte gevoelde om zijn gezichtskring te verruimen. Nog in 1672 had hij, in samenwerking met het Friesche Hof, aan het hoofd aller Friesche predikanten, een belangrijke politieke rol gespeeld. Zijn zaak stond ook in 1674 niet hopeloos. Maar er was iets dat hem dreef, half onbewust misschien. Zijn werk wees hem den weg, door zijn werk had hij zich dien zelf gebaand.[1)]

3.

‘Het leven is op reis’ heeft de dichter Boutens gezegd. In Bekker nu was leven. Van Franeker ging hij naar Loenen aan de Vecht (1674-1676), vandaar naar Weesp (1676-1679) en dan naar Amsterdam. Den zomer van 1678 bracht hij als veldprediker in de Zuidelijke Nederlanden door. In 1683 deed hij, met drie vrienden, een reis van twee maanden door Zuid-Nederland en een deel van Engeland en Frankrijk. In 1691 moet hij in Duitschland, o.a. in Oldenburg zijn geweest.[2)] En toen zijn laatste ziekte hem overviel (1698) werkte hij aan een groote kaart van ‘Muscovien.’

Een beschrijving van de Engelsch-Fransche reis is ons in handschrift bewaard. Veel daarin is voor ons zonder belang,

1) Men vergelijke wat Bekker later zijn vriend en ambtgenoot te Amsterdam Hero Sibersma toerijmde:

Die trekt nu loon voor 't eerste werk;
Doe wel gelaakt, maar nu volpresen,
't Heeft hem den wegh, als mij, gewesen,
Op Alkmaars roep, na d'Amstelkerk.

2) Bet. Weer. IV, 17 § 16.

maar men ziet er toch Bekker. Overal blijkt, hoe goed hij ons eigen land kende. De buitenlandsche dorpen en steden vergelijkt hij telkens, wat grootte, aanzien, bevolking enz. betreft met verschillende plaatsen in alle deelen van Nederland. Bekker is een scherp waarnemer, meestal aan 't meten en dikwijls teekenend wat hij ziet. Hij ‘ging overal daar bij te komen was.’ Zijn taal is soms teekenachtig, hier en daar met geestige wending. Te Bergen op Zoom b.v. lieten ze hun haar bij ‘sekeren veldscheerder, eenen fransman, die half Brabandsch half Friesch sprak....(hij) had ons gisteren en van dage onder den tytel van *le bourgemaistre* ten vermakeliken en gedienstigen reisgeselle verstrekt. Hij handelde met ons volgens de Schrift, Pred. 10:10: Indien hij het ijzer heeft stomp gemaakt, en hij slijpt de snede niet, dan moet hij meerder kracht te werk stellen; maar de wijsheid is eene uitnemende zaak, om iets regt te maken.’ - Het schip, waarmee ze naar Engeland voeren, heette ‘the Providence, so wij 't aansagen, het varen lang gewoon.’ - Of wat dunkt u van dezen voerman, ergens in Noord-Frankrijk? ‘Onse voerman was een keerel van gesond oordeel. Want in 't begin van den dagh, terwyle 't koel was, seide hij, datmen in den aanvang nooit harde moest rijden, om 't beest niet vroeg te vermoeijen. Daarna wierd het te heet, en op 't einde wasser de wegh niet na.’

Dr. Knuttel heeft eenige uittreksels gegeven. Hier nog een ander stukje: van onbedreven ruiters: ‘Niet lange leed het, of wij d'Oostzyde van Hertfordshire bestrykende en tot Sapswood 2. m. de riviere Lea doorgegaan sagen onsen Medezynmeester[1)], al lang sittens moede, en door 't hevig hossen jammerlik gewond, te voete gaan. Wij hielden hem lange bij, totdat wij eene vermakelike plaats voorbij quamen, daar eene reghte laan van den wegh af, dwers door 't groene land, op een adelyk huis rooide, en ter reghterhand eenige boerinnekes, even eens als men de herderinnekens schildert, opgemaakt, en sonder eenig manspersoon, het hooy keerden en bewerkten. Dan de gewonde doctor was door geen gesight te genesen, noch wij te beletten...

Even opgewekt als ze reisden, kwamen ze thuis. Zijn goed

1) Dr. Sermes, mede van 't gezelschap.

humeur had Bekker nooit verlaten. Hij was dan nu weer de deftige predikant van Amsterdam, uiterlijk ten minste. Niet dat hij zijn taak licht opvatte, verre van dien. Maar in de opdracht aan burgemeesteren van zijn *Uitleggínge van den Propheet Daniël* in 1688 schreef hij iets dat te denken geeft. 'De verkiesinge van Leeraars in enen tijd, wanneer we noch niet ryp van verstande zijn, na dat sich de gelegentheid schikt, of 't geselschap dat men vind ons raad, doet in ons een vooroordeel ontstaan, dat het niemant beter heeft. De jeugd, meer genegen tot seldsame dan tot gemeene dingen, oefent sich dan meest in dat deel der lessen, dat so gemeen niet is, ende hen boven anderen wijs doet schijnen, en maakt dikmaals van de vaste deelen der Godgeleerdheid weinig werx. De vordere jaren nemen dat gebrek niet wech; maar vermeerderen 't noch door ijver voor eigene achtinge, die gevaar lopen mogte, somen achterna bestonde te ondersoeken 't gene men eens van anderen en aan anderen geleerd heeft; ende doet de gewoonte noch so veel daar toe, datmen liefst altyd van deselfde dingen spreekt, als offer bijna anders niet te seggen of schryven ware.'

Daar spreekt menschenkennis uit, zelfkennis in de eerste plaats.

4.

In de jaren '80-90 - hij is nog in de volle kracht van zijn leven en hij leeft in Amsterdam - rijpt zijn levenswerk: *De betoverde wereld*. Enkele teekenen kondigen het aan. In 1683 een bestrijding van het bijgeloof omtrent kometen. Wij moeten volgens Bekker eerst weten wat ze zijn, voordat we kunnen zeggen wat ze beduiden[1)]. In 1689 een kritische

1) Dat Bekker als sterrekundige en ook buiten den kring zijner kerk bekend was, blijkt uit het volgende voorval (1688). Een Harlinger schipper en eerzaam Doopsgezind vermaner, Lieuwe Willems de Graaff, beweerde een praktisch middel te hebben gevonden om op zee Oosten Westerlengte te bepalen (Christiaan Huijgens trachtte dit toen ook te doen door middel van zijn verbeterde slingeruurwerken). Onze Oost- en Westvinder zocht allereerst Bekker in Amsterdam er over te spreken. Deze examineerde hem, vragend of hij zijn tijdrekening met het begin der schepping begon. Toen hij dat bevestigend beantwoordde, zeide Bekker, dat hij dan al drie dagen mis was, daar de zon eerst op den vierden dag werd geschapen. Omdat de man zich hierdoor niet uit het veld liet slaan verwees Bekker hem naar zijn zwager Fullenius. Deze vond, na vluchtig onderzoek, twee groote fouten in 's mans tabellen (volgens brief in 't archief-van Eijsinga) en vertrouwde hem volstrekt niet. Hij liet ook een gemotiveerde verklaring van zijn twijfel drukken in een *Brief geschreven aan een voornaam Heer,* 1689 (deze Heer is Ph.E. Vegelin van Claerbergen volgens brieven als boven). De Graaff zond daarop een antwoord in het licht, waarin de geleerde professor als een leugenaar en een onpraktisch man op grove wijze gehekeld werd. Nu nam Bekker het op voor de waarheidsliefde van zijn zwager tegen den Oost- en Westsoeker, zooals hij hem noemt. Aan 't slot van zijn verdediging van den zwager worden de beide strijders, kort en krachtig, aldus tegenover elkaar gesteld: 'Wat zijnse dan? Fullenius een die meer weet dan hij seit; en Lieuwe Willems die meer seit dan hij weet.'

beschouwing van een toovergeschiedenis in Engeland. Lang heeft hij getwijfeld, gezocht, nu weet hij. Hij heeft een verklaring, een natuurlijke en psychologische verklaring van wat anderen aan bovennatuurlijke, buitenmenschelijke machten toeschrijven, gevonden. De twijfel heeft hem evenmin als Cartesius tot skepticisme gebracht. Zijn bestrijding van het toover- en spoken- en heksengeloof is geen schermen in de lucht. Er zijn vóor hem menschen geweest met gezond verstand, die van al het buitengewone niets of weinig geloofden. Bekkers verdienste echter is het dat hij een groot aantal gevallen heeft onderzocht en in 't licht gesteld. Hij staat vast op den grond van zijn ervaring en oefent zoo kritiek op de verhalen van anderen. 't Is zooals hij in zijn autobiografie zegt: ‘ik hebbe veel gelesen en gehoord, ik hebbe self gesien: en dat ik ondervonden hebbe treft mij meest.’

De *Betoverde Weereld* bestaat uit vier boeken. Het eerste bevat een historisch-ethnografische inleiding over het geloof aan geesten enz. bij alle volken in alle tijden. Bekker maakt daarbij ook gebruik van reisbeschrijvingen, van hen zegt hij, ‘die de ogen open doen’. In het tweede boek wordt de leer der geesten systematisch ontwikkeld, wat het metaphysische betreft volgens Cartesius (redebewijs) en wat de Bijbelverklaring (schriftbewijs) aangaat met behulp vooral van de nagelaten werken van Drusius. Het derde boek handelt over de menschen, die door de kracht der geesten iets heeten te doen (toovenaars enz.), maar geeft ook nadere verklaringen en aanvullingen van het tweede. Eindelijk krijgen we in het vierde boek de behandeling van bepaalde gevallen, die Bekker òf zelf beleefd òf gehoord of gelezen heeft. Hier is de schrijver het meest zich

zelf en om Bekker te leeren kennen, kan men dit boek het allerminst missen. Men heeft het de toepassing genoemd, maar is die niet het moeilijkste deel van de preek? Er is beweerd, dat Bekker's geheele ondernemen niets dan toepassing van Cartesiaansche filosofie was. Dat betwist ik. Zeker werkt hij in Cartesiaanschen geest, maar hij gaat zelfstandig op eigen terrein aan den arbeid. Reeds te Oosterlittens, vóordat hij de leer van Cartesius kende, had hij al een spook ontmaskerd.[1)] En te Franeker, nadat hij die leer had bestudeerd, was hij nog gedeeltelijk in 't oud vooroordeel.[2)] Het wezen en de kracht van zijn strijd ligt in zijn langzaam gerijpte levenservaring. Het licht van zijn geest, die deze ervaring mogelijk maakte, is door Cartesius gevoed, maar het licht was in hem zelf. Daarom werkte hij machtig op anderen.

Bekker wil de zaken omkeeren. Niet zij zijn betooverd, behekst enz. die er voor gehouden worden, maar degenen die aan betooveringen gelooven. Niet de arme van hekserij beschuldigden zijn strafbaar, maar de aanklagers. Niet buiten ons spookt de duivel met zijn booze engelen rond, maar in onze waanvoorstellingen spoken de geesten en in onze begeerlijkheden werken de duiveltjes. Hier is het positieve in Bekker's werk, wanneer hij aantoont dat betooverden, bezetenen en hoe ze meer genoemd worden òf zieken zijn òf simulanten. Hij kan zich natuurlijk vergissen. 't Is mogelijk dat hij met zijn nuchter verstand te veel voor simulatie heeft gehouden, in gevallen die moderne pathologen als ziekelijke afwijkingen zullen beschouwen. Maar dat doet er niet toe, het komt op de methode aan. Bekker was op den rechten weg van nauwkeurige bestudeerde waarneming en, waar hij niet zelf gezien had, van scherpzinnige historische kritiek. Zelf noemt hij als zijn kenbronnen het natuurlijke licht (de rede), de H. Schrift en de ondervinding. In de drie eerste boeken bewijst hij alles, zooals dat toen behoorde, uit de rede of natuur en uit de schrift, in het vierde boek komt dan met alle bescheidenheid ‘ten overvloede’ de ondervinding aan 't woord. In werkelijkheid echter ligt die ervaring overal ten grondslag. Rede en

1) Bet. Weer. IV, 5 § 11.
2) Bet. Weer. IV, 6 § 7; 9 § 4.

Schrift mogen hem naar alle regelen wettig bewijs leveren, het ook hem zelf meest overtuigend bewijs haalt hij uit eigen bevinding: ‘dat ik ondervonden hebbe treft mij meest’. Beweert hij in zijn eerste boeken, naar ons oordeel, vaak meer dan hij waar kan maken, in het laatste krijgt men veelal den indruk dat hij ‘meer weet dan hij seit’.[1)]

De verleiding tot citeeren is hier groot. Ik geef een deel van een verhaal, waarin Bekker te zien is: de scherpe waarneming van al het uiterlijke, de kennis der motieven van menschelijk doen, het combinatievermogen bij wel bewust experimenteerend onderzoek, de wijze terughouding, zoolang hij zelf niet geheel zeker is of die zekerheid aan anderen kan meedeelen, en eindelijk, het geestig verhaal. Het is het begin der geschiedenis van den simulant Harmen Everts.

‘...een gouddraad-trekker van sijn handwerk, pas twintig jaren oud, arm, en nochtans al van een wijf voorsien. Mij wierd van hem geseid, dat hy, niet verre van my af, hoewel in mijne wijk niet, woonende, beseten was van enen bosen geest. Reght in den tijd, wanneer ik besig was een schrift te maken, om in druk te brengen, waar uit dit boek ontstaan is, en doe al gerught van was. Dies was hem en den buren ook geraden, self van Predikanten, datmen my eens daar van spreken soude. Ik vond hem, daar versocht te komen, in sijn klein huisje van maar een vertrek, in enen hoek by 't vuur sittende; met een somber wesen, en als mijmerende; en aanstonds meer en meer sich roerende als een die 't euvel op sijn lijf kreeg. Na weinig spraax op 't gene ik hem vraagde, met seer flaauwe stem, en als beschreumd, so stond hy op, en wierp hem selven in den slaapbank, die daar nevens open neergeslagen stond. Mits wierp hij 't lichaam op en neer, stiet met de voeten, sloegh met de handen en het hoofd, en hield de ogen toe. Syne schoonsuster vloog op syn lijf, hield de handen; verscheidene geburen inkomende, hielden ook hun best. Sijn wijf van buiten ingekomen moest uit den wege gaan: also de Duivel (seidense) dan boser wierd, wanneer sy tegenwoordig was. Daar was meer volx om hem te houden,

1) Vgl. ook in *'t Beright aang. de Cartes. Fil.*, III § 8: En overmits dat de Filosofie d'Ervarentheid doorgaans tot meesteresse heeft, enz.

dan daar toe behoefde; nochtans hield ik al mede, om den pols te voelen, die seer natuurlijk was, behalven dat hy my op 't laatst, door al die kraghtige beweegingen, wat min gematigd docht. Ik merkte nevens dien, dat hy sijn hoofd wel wist te wachten, dat hy 't aan de kant des slaapbanks niet en stiet, altijd daar over heen slaande of daar binnen blyvende, na dat hy met de voeten voelen konde, hoe verre hy aan of over 't hoofdeneinde raakte, en ook na dat hy op of neergehouden wierd. Hij wist in desen staat niets van hem selven, so men meinde, en als hy namaals onvoorsigtelijk ook aan my self verklaarde. Nochtans had hy gehoord het gene ik ondertusschen seide: dat iemant met hem aan mijn huis moght komen, als 't over soude zyn, opdat ik met hem spreken en hem voorts na vermogen helpen moght, waartoe ik seide raad te sien. Hy dan bemerkende dat ik dus wilde henengaan, wierd aanstonds beter, sich stiller houdende ende d' ogen open doende: en seide tegens my, dat hy dan soude by my komen. Ik merkte, dat het volk van my verwachtte een gebed te doen: het welk om swakken niet te ergeren, terwyl ik noch in staat niet was om hen 't bedrogh te tonen, van my gedaan wierd in dier voegen, dat ik my hield aan algemeene uitdrukkingen, om niet met God te spotten, noch 't heilige den honden voor te werpen.

Dit was van Harmen Evertsz. de eerste vertooning.'[1)]

Op de uitgaaf van de twee eerste boeken der *Betoverde Weereld* volgde een kerkelijk proces, waarin Bekker op alle punten die voor hem bijzaken waren: de metafysische of dogmatische, tot het uiterste toegaf,[2)] maar dat toch eindigde

1) Bet. Weer. IV, 6 § 8.
2) Bekker heeft het bestaan van den duivel niet ontkend, zooals wel beweerd wordt. Maar hij leerde (vgl. 2 Petr. 2:4) dat de duivel gebonden ligt in de hel. Daar kan hij niet vandaan, dus niet onder ons rondwandelen en niemand kwaad doen. Deze leer is te vergelijken met die van sommige filosofen en deisten omtrent God. Zij beweren nl. dat God de wereld wel aan den gang heeft gebracht, maar dat ze verder van zelf loopt. Zoo zegt Bekker dat de duivel wel het kwaad in den mensch heeft verwekt (zondenval), maar dat dit nu verder aan eigen ontwikkeling is overgelaten. Dit heeft hij nooit herroepen. Het geeft hem de vrijheid, die hij noodig oordeelt, om alle zoogenaamde duivelswerk voor het heden immanent d.i. uit den mensch zelf te verklaren.

met zijn afzetting als predikant en de wering van het avondmaal.

Zullen we hem beklagen? Hij voelde zich innerlijk als overwinnaar en hij ging door met werken. Burgemeesters van Amsterdam bleven hem erkennen, zooals hij 't zich zelf deed, en verder dan de grens van ons land strekte zijn invloed zich uit. Duizenden exemplaren van zijn werk, ook in 't Duitsch. Fransch en Engelsch vertaald, werden gelezen. En er werden 170 geschriften tegen hem gericht, ieder volgend ten eereteeken dat het voorgaande geacht werd Bekker niet volkomen vernietigd te hebben.

Van al zijn theologische werken, die het vulsel van zijn leven vormen, heb ik hier weinig gezegd. Zeker was hij als theoloog zijn tijd vooruit. Hij ijverde voor een historische verklaring van den Bijbel, minder dogmatisch dan die der Voetianen en niet allegorisch als die van Coccejus, zoodat hij niemands vriend was. Maar de meening dat hij den Bijbel zuiver uit zich zelf verklaarde, was een illusie. Hij las in den geest van Cartesius. Daarbij was hij een dapper dominé als honderd anderen. Hier was het mij daarom te doen, te laten zien wat hem het meest onderscheidde, zijn persoonlijkheid.

Van zijn sterfbed (1698) heeft de zoon ons een getrouw verslag gegeven. Bekker bleef zich zelf gelijk. Sterk door zijn persoonlijk geloof, kon hij, hoewel ze hem niet onverschillig waren, de genademiddelen der kerk ontberen. Een nieuwe kerk had hij nooit willen stichten, volgens zijn vroeger zeggen: ‘liever my als 't heele schip verloren.’ Zoo dacht hij tot het laatst, met helderen geest. Veeltijds lag hij op een rustbank voor het raam, lezende. En op een mooien Mei-Zondag ‘een wijl na zijn gewoonte gelesen hebbende, sag hij eens door een open venster buitenwaarts, en sterk na den Hemel, als sekere juffrouw in quam en vroeg of hy dat licht so wel verdragen konde? Och ja, seyde hy, daar diverteere ik my mede, en 't doet my denken aan 't seggen van den Propheet David in den 8sten Psalm: Als ik uwen Hemel aansie, het werk uwer vingeren, de Mane en de Sterren die gij bereid hebt, wat is de mensche dat gy syner gedenkt, en de Soone des menschen dat gy hem besoekt.’

Dit oogenblik herinnert mij aan Lucas van Leiden († 1533), van wien van Mander zoo naief verhaalt: ‘Doe hy nu op het

leste altijt meer en meer aan lijf en ghesontheyt af nam, en met geen Medecijnen con gheholpen worden, en dat hy zijn verscheydinghe uyt deser tijt te naken bevoelde, twee daghen eer hy starf, was hy lustigh om noch eens de Hemelsche locht, oft den Hemel, des Heeren werck, te sien; waer om zijn dienst-maeght hem buyten heeft ghebracht voor de leste reys, en is den tweeden dagh daer na overleden.'

5.

Ik weet niet of er in bloemlezingen van oud Nederlandsch proza ook stukken van Bekker zijn opgenomen. Misschien oordeelt men dat de inhoud het niet verdient, dat men in onze dagen, nu er zooveel fijner geesten spoken, ook fijner strijdmiddelen moeten gebruikt worden. Het zij zoo.

Maar een enkel woord nog over den vorm.

Bekkers fout, behalve dat hij geestig was, bestond daarin dat hij Hollandsch schreef. Zijn ironie, die veiligheidsklep van zijn geest, kwetste zijn tegenstanders, die haar opmerkten, dubbel omdat hij zich in de volkstaal uitdrukte. Hij had de Hollandsche taal lief en er is kunst in zijn proza. Hoewel hij makkelijk rijmde, Bekker was is de hoogste mate ondichterlijk. Maar van zijn proza maakte hij werk. Hij koos zijn woorden en uitdrukkingen. Omdat die niet conventioneel zijn, vond men in de achtiende eeuw zijn stijl lastig.

Het allermeest treft mij het rhytme van zijn volzinnen. Een grooter, vlugger geest zal een meer afwisselend en sneller tempo in de schikking der woorden hebben. Bij Bekker beantwoordt de gelijkmatige val der zinnen, waarin bijna elke tweede lettergreep een klemtoon kan hebben, aan den langzamen, zekeren gang zijner gedachten. Zijn proza is van vaste stelligheid en kalme kracht.

In de eerste werken is het rhytme nog niet zoo sterk gelijkmatig, maar het wordt in de latere geschriften zuiverder, men kan ook zeggen eentoniger.

De lezer oordeele.

Het eerste voorbeeld is uit de Reisbeschrijving (1683). Het gezelschap wordt toegelaten om, naar de gewoonte van dien tijd, de Engelsche koninklijke familie te zien eten.

‘Daarna geplaatst in eene sale, die de Koning na de Koningin toe gaande, hadde door te gaan, hoorden wij hem aankomen, door 't blaffen van eenige rekels, die den voorstoet maakten. Sijne Majesteit sagh ons in 't voorbij treden straf, gelyk hij doet, en so 't scheen, bekommerd aan[1]. Dan de Hertog syn Broeder aanstonds van ter zijden door den Gesant onderregt, deed hem verstaan, dat wij vrienden van dien Heer en Amsterdammers waren. Doe luwden 't. Wij sagen hem daarna met de Koninginne, den Hertog en Hertoginne smakelik eeten aan eene vuurenhoute tafel, slegt genoeg gedekt. Twee gemeene spaansche stoelen stonden aan de muur, daarop sat de Koning met de Koninginne; en noch twee aan de beide einden tegen over elkander, voor den Hertog en de Hertoginne: die aan 's Konings zyde ter reghter en dese naast de Koninginne ter slinkerhand. De spyse bestond al in koud gebraad van allerleije slagh in eene schotel; daarna eene andere met banket van half rype fruiten en gebak, beide toornsgewyse hoog en breed gestapeld. Koning en Koninginne wierden van de grootsten des Rijx op de knijen gediend. Die dat deeden stonden anders, gelyk se gingen, op twee beenen: maar de viervoetige hovelingen waren ter regterhand des Konings, en wierden nu en dan uit syne eigene handen gevoed. Daar was Priester noch predikant: men bad noch dankte over tafel niet: misschien om datse in dit stuk na de les Matt. 6:6[2] gewoon waren te leeven. Immers 't gene wij niet gesien hebben, staat ons niet te seggen noch te ontkennen.’

Het tweede voorbeeld neem ik uit het vierde boek van de *Betoverde Weereld* (34 § 2 en 3), tien jaar later.

‘Dat wy 't gevoelen van de Tovery met den aankleve seer wel missen konnen, blijkt klaarlijk uit onse eigene ondervindinge; also sy nergens meer gevonden word, dan daarmen die gelooft te zyn. Gelooftse dan niet meer, en sy en salder niet meer sijn...

Dus sietmen mede dat by ons, daar by geen Reghters meer word ondersoek gedaan op Tovery; ook niemant lichtelijk van Tovery beschuldigd word. Men siet hier nooit of peerd, of

1) Er was kort geleden een komplot tegen 's Konings leven ontdekt.
2) Maar gij, wanneer gij bidt, ga in uwe binnenkamer enz.

koe of kalf, of schaap op stal, of in de weide, dat van eenen weerwolf dood gebeten zy. So 't gras of koren niet wel voortslaat, dat en wijtmen nooit den toveraars. Nooit hoortmen hier te lande meer van schip op zee door Tovery vergaan, of huis of schuur door kollen in den brand gestoken, of diergelijk. Maar elders daar het hexenbranden plaats heeft, sal geen ongeluk gebeurd zyn, of men wijt het aan de Tovery.'

Bijlage.
(Samuel Maresius aan Philip Ernst Vegelin van Claerbergen).

A GRONINGUE 22 May / 1 Juin 668.

Monsieur

Vôtre Synode met l'alarme au quartier des Philosophes. Pour moy qui suis Theologien, je ne m'en mets point en peine, mais j'apprehende que ce remuement ne procede plûtot de faction que d'affection à la verité, et ne serve à jetter un schisme dans les eglises de ce païs. Si des Professeurs en Philosophie sont soupçonnés d'enseigner des dogmes contraires à la Parole de Dieu, il les faut convenir devant leurs juges, specifier leurs erreurs, et en porter les pleintes aux Curateurs; et il me semble que c'est aller un peu vîte que de commencer par des Synodes. Je n'ay jamais approuvé toutes les maximes de Descartes, non plus que l'Astronomie de Galilei et de Copernicus, que le pape Urbain VIII condamnoit, ce disoit il, comme Pape, et tenoit comme Philosophe. Et si ceux qui bâtissent sur-ses principes suivoient pour le mouvement de la terre (que je tiens inconciliable avec l'Ecriture) la moderation de leur Maître, qui protestoit de ne le proposer que comme hypothese pour expliquer mieux les phenomenes, et comme par la reigle de fausse position on prouve le veritable, ils ne seroient pas tombés dans une si grande aversion; bien que d'autres, et même des Theologiens, ayent été de ce sentiment es Provinces Unies, avant que le nom de Descartes y fut connu, et personne ne s'est écarmouché contre Blaew, quand il a mis en lumière ses instructions astronomiques pour la fabrique et l'usage des deux globes, le Ptolemaïque et le Copernicien des l'an 1634. On peut aussi trouver à redire en la Philosophie de Descartes sur les principes de philosopher, mair cela ne concerne pas

à mon avis les principes de croire, et nous n'avons point à chercher en la Philosophie des reigles pour gouverner nôtre raison sur les mysteres de la foy, puisqu'il nous faut captiver nôtre raison a la foy, comme souvent nous devons captiver nôtre sens à la raison et reduire toutes nos pensées captives à l'obeissance du Seigneur.

Toûjours Philosophie pour Philosophie, il se trouvera dans la Philosophie d'Aristote et des Jesuites beaucoup plus d'erreurs et d'impiétés sans comparaison qu'on ne s'en pourra jamais forger en celle de Descartes. Et ce qui me fait croire, Monsieur, qu'il y a du concert perilleux pour la paix de l'Eglise en tout ce negoce, c'est qu'au même tems qu'on fait porter au Synode de Lewarden des pleintes contre le livre du povre Wolzogue, auquel je voudrois pourtant qu'il eut agi un peu autrement, le Sr de Labadie s'est rendu denonciateur au Synode de Flessinghe contre ce même ouvrage, par des termes qui me font de l'horreur, et que Mr. Pithoys vous pourra faire voir dans l'art. 6. Ce gascon boutadeux ne considerant pas que son seul *Heraut* contient bien plus d'absurdités que de pages, et qu'il y renverse tous les fondemens de l'Evangile; jamais je n'ay lu de livre ni plus ridicule ni plus extravagant en son style, qui n'est qu'un barragouin monachal en ses expressions et en ses assertions que celui-ci, ou cet Enthusiaste fait paroitre partout son ignorance es saintes lettres et en l'antiquité, son impudence a pervertir l'Ecriture, sa constance à se contredire et a ne rien prouver avec plus de soin que ce qu'il nie avec plus de hardiesse, et son esprit particulier qui lui faisoit faire l'Adamite et le Broër Cornelis à Tholose, et danser aux chansons à l'honneur du Dieu de la Messe, quand il etoit Carme Hermite a la Graville, encore un mois devant que de professer nôtre communion a Montauban. Et croyes, Monsieur, que toute la faveur qu'on porte a des opinions si ridicules et si dangereuses que celles de Labadie, et que tous les bons Theologiens ont toujours condamné, sans que je veuille tirer de ce nombre Monsieur Voetius même, et l'empressement qu'on apporte contre la Philosophie de Descartes, sans y specifier distinctement ce qui choque, ne butte que retablir par la Frise et par les Wallons le credit d'un homme renversé ailleurs au spirituel et au temporel: y ayant en Hollande quelques petits esprits du païs d'Adieusias, qui forment aussi des desseins de fulminer les Philosophes a moins qu'on ne revoque les resolutions prises contre les asserteurs de la grace universelle, qui font cependant plus de la moityé du chemin pour retourner au Pelagianisme de Molina et d'Arminius. Et parce, Monsieur, qu'on disoit en Zeelande que si la chance y eut trop defavorisé Labadie, il etoit assuré d'un asyle en vôtre Province, maintenant que vous perdes Mr. Valkenier appellé pour Leyde, j'apprehende qu'on ne forme des secrets desseins de lui

subroger cet homme ici. Je serois marri que cela me donnât sujet de me brouiller avec vôtre Academie, parce que le voyant en ce degré d'enseigner les autres, et Saul entre les Prophetes, je me sentirois obligé en consciense de m'opposer publiquement a ses erreurs et de les refuter. Vous pouves trouver des personnes d'autre merite et d'autre service pour la profession Theologique. Et je vous en peux recommander deux ou trois qui en seroient tres dignes et qui y sont deja tres versés: Perizonius de Deventer, Wittichius de Nimegue et Fabricius de Heydelberg. Les deux premiers ont été autrefois mes disciples, et n'en ne leur seroit peut-etre obstacle que le Cartesianisme. On me décrit le dernier fort poli, comme ayant bien voyagé, fort savant aux langues, bon Disputeur, eloquent et solide Theologien. J'ay veu quelque chose de lui qui m'aggrée fort. Il est là Professeur en Theologie depuis plusieurs années, regent du College de Sapience et Conseiller Ecclesiastique de son Altesse Electorale, et je crois qu'assurement il admettroit la vocation, si on l'appelloit. Il est, Monsieur, vôtre Landsman et vous pourrés dextrement le recommander ou il en sera besoin. Pour nous, depuis la mort du bon Mr. Widmarus, nous n'avons pas de troisieme ni a demander ni a attendre. Nous avons creu que son Altesse, nôtre digne Gouvernante, honoreroit cete Province d'une visite, mais il semble que l'esperance s'en evanouit. Dieu la maintiene et Monseigneur son fils en sa sainte et digne garde. Pardonnés moi ce long entretien, et conservés moi l'honneur de vos bonnes graces, comme je me conserve religieusement la veritable qualité de

Votre tres humble tres obeissant et tres affectionné serviteur

DES MARETS.

Quia absurdum
Door
Nico van Suchtelen.
(Vervolg van het vorig Nummer).

IV

23 Februari. Arthur is naar Casa Bianca; een oogenblik ben ik alleen.

Wij hebben schuld, wij allen; maar ik meer dan de anderen. Hoe zwaar drukte mij het besef dezen morgen, tijdens den gang naar het kerkhof. Boven alle beschrijving droevig was deze begrafenis. Het moeitevolle dragen, langzaam, voorzichtig over den glibberigen weg, door den killen regen; en te denken: hier op onze schouders, onder dien armelijken krans van verwaaide bloemen, onder dit vaal-zwarte druipnatte kleed met zijn kletsende wapperende slippen, in die leelijke triestgelakte kist, dragen wij een mensch, een dooden. Het staan rondom den kuil in het kale zondaarshoekje, en zwijgend toezien hoe daar een mensch wordt neergelaten en haastig bedolven, een mensch die leven kon als wij maar nu dood is; en te denken: ik heb schuld...

Ik heb hem geminacht. Waarom? Ik voel nog niets anders dan minachting voor hem. En medelijden, uit minachting geboren.

En hoe kort geleden nog was ik als hij. Want was mijn onzelfstandige en sentimenteele braafheidsdrang, mijn wereldsmart, alle ellende en vertwijfeling waarin ik machteloos verward was nog geen jaar geleden, was dit alles in wezen verschillend van wat Albertus te gronde richtte? Het is walging van de herinnering aan mijn eigen verleden waarom ik hem minacht, ik haat in hem mij zelf. En daarom kon ik hem niet helpen.

Ik zal te gronde gaan als hij. Eens zal ik de absurdheid van mijn leven niet meer kunnen dragen. Mijn zelfverachting zal mij vermoorden.

24 Februari 's morgens. Dezen nacht had ik een zonderlinge sensatie. De maan scheen in de kamer, op Arthur's matras. Ik keek naar hem, dacht aan niets bepaalds, dommelde al. Opeens hoor ik hoe Arthur woelt en zich omkeert, ik kijk op en zie, eén oogenblik maar, op de matras Albertus liggen, zóo als ik hem 't eerst zag, het hoofd met den mond open achterover op het kussen, blauw-bleek en de oogen gebroken. Een seconde duurde 't maar, toen zag ik weer Arthur; hij lag heel gewoon, niets opmerkelijks in zijn houding. Ik bleef onrustig, ik was bang dat de hallucinatie zich herhalen zou, werkelijk bang als een kind voor spoken. En telkens moest ik kijken naar Arthur. Eindelijk stond ik op en maakte een sterken grog van alcohol, schoof ook de gordijnen dicht; toen kon ik slapen. Maar na 't wakker worden vervolgde mij voortdurend dit gezicht en ook nu nog zie ik het telkens weer voor mij.

's Avonds. Den revolver heb ik opgeborgen. Een mooi instrument, ik heb het dikwijls bekeken, het was als een speelgoed. Maar 't voelt ook zoo vertrouwd, het suggereert zulk een rustige zekerheid. Die vaste greep, en het weifellooze mechaniek! Het kijken er naar kalmeert me; maar het betasten, het hanteeren maakt begeerig; ik kan hem niet in den zak dragen. Kinderachtig. Waarom zou ik er langer mee spelen? En waarom zou ik nog langer spelen met mijzelf?

25 Februari. De eerste avond in mijn hut: Arthur is weg en ik ben alleen. Alleen in mijn eigen te huis. Niemand zal mij storen, ik zal rustig zijn en werken.

Ik wilde dat ik nu kalm kon schrijven over alles, dat ik helder kon overzien wat er in mij gebeurt. Het is zoo verborgen, en er gaat geen dag voorbij dat ik mij niet veranderd weet. O mijn groote liefde, mijn gloed, mijn innerlijke zon; wat zal zij in mij doen rijpen? O mijn smart, mijn honger en verlangen, mijn wilde storm! wat zal hij verwoesten?

Maar ik kan niet denken, mijn gedachten dwalen af alsof ik slaap heb. Ik ben ook moe, van een zwaar verdriet dat ik meedraag, ik weet niet van waar of waarheen, En toch zou ik nu blij willen zijn, blij en dankbaar als een kind dat wat liefs wordt aangedaan. Een arm kind dat niet veel gewend is.

Wat heb ik Arthur niet te danken; en Martha! Zij houden van me, zij helpen mij. Zij weten dat ik zwak ben, een machteloos menschje, en zij minachten mij niet. Zij willen mij groot en gelukkig zien; zij willen mij doen gelooven dat mijn werk schoon is en dat schoonheid een zin heeft. Dat is vriendschap. Een warme, koesterende kracht, en toch zal zij geen schoonheid in mij doen groeien. Een troost, en toch zal zal hij mij geen rust brengen,

29 Februari. Vier stille en tevreden dagen. Het rooien is gedaan, al het hout aan kant en wij zijn begonnen het veld om te spitten. Half wei half moestuin zullen we er van maken. 's Avonds heb ik veel gewerkt.

Ik schrijf ‘tevreden’ omdat er geen woord is voor dezen toestand. Het is stil in mij, ik ben lijdzaam, overgegeven aan een vertrouwde macht.

1 Maart. Weer bedrukt mij dit droeve gevoel van blij en dankbaar willen zijn en toch niet kunnen.

Als een karavaan kwamen zij van Casa Bianca en ieder bracht zijn geschenken mee, voor de uitrusting van mijn nieuwe woning.

De sportkar was zwaar beladen met pannen en borden, emmers enz. En Martha had gordijntjes geborduurd; Rudolf gaf mij Dürer's Melancholia en de slapende Ursula van Carpaccio. Pip en Tom elk met twee bloempotten in hun armpjes; Bente kon alleen maar een eierdopje dragen, een zoutvaatje had zij onderweg verloren.

Ik was bezig een nieuwen vuilnisput te graven achter de hut toen ik hen zag aankomen. O deze slappe passiviteit, deze suffe indolentie. Zij waren allen blij omdat ze mij blij wilden maken, zij versierden mijn hut met hun geschenken en ik, ik moest mij geweld aan doen - niet om hun liefheid te waardeeren - maar om hen mijn namelooze verslagenheid niet

te doen bemerken. Hoe beschamend, hoe vernederend; ben ik niet als een kind dat niet lachen wil om wat het anders verheugt, in zijn wrok over wat het werd onthouden? En wat wordt mij onthouden?

Als dit leven leeg was van alle liefde en zonder een glimp van schoonheid, zou dan niet mijn geest een heelal kunnen scheppen waaraan mijn liefde zich eindeloos kon verzadigen? Van mij alleen hangt het af of er liefde en schoonheid is. Wat wordt mij dan onthouden?

5 Maart. Geweldig, o, geweldig is deze fuga. Al mijn gedachten zwijgen er voor.

O strenge, genadelooze schoonheid! ik weet het wel, ik mag geen andere liefde hebben. Wat is Minka? Hoe kan ik denken aan een vrouw, hoe kan ik verlangen naar de weeke hartstocht van een mensch? Mijn wereld is zoo klein, zoo vaal van tint zijn mijn schimmige begeerten, zoo zwak en klagelijk van geluid. Zij zoeken en roepen naar waardelooze onbereikbaarheden.

Bach! En dan is het of de doellooze aarde verdwijnt in een leegen nevel diep onder mij. Rondom mij bruist een hemelsche oceaan van licht en klank, een vreugden-stralende muziek. Dan leeft er niets meer als die droom, mijn eenzame droom van volkomen schoonheid;

> ‘E tutto 'l mio amore in lui si mise
> che Beatrice ecclisso nell' oblio’.

Een opgaan in hoogste macht en blijheid, een weg-zijn in diepste vrede. De wereld weg, en ook Minka vergeten. Alle twijfel en wanhoop, alle onwerkelijkheid overwonnen en vergeten. Mijn droom alleen leeft en mijn droom is mijn eenige waarheid, al-begrijpend, al-omvattend in oneindige liefde.

Zoó heb ik in waarheid lief. Zoo heb ik ook lief wanneer ik uitzie in mijn omnevelde sparren en luister naar mij zelf, schouw in mij zelf; wanneer ik leef in mijn eigen wonderbare wereld waarvan ik den weerschijn in mijn verzen laten lichten.

7 Maart. Ik heb gewerkt, hard, ingespannen en geduldig. En het bevredigt mij niet. Het vertoog is zuiver, van logica

en stijl beide. Het is goed werk, Arthur overdrijft niet. Zal ik het voltooien? Verlang ik er naar het ooit voltooid te zien?

Ik zie op mijn werk en weet dat het goed is, belangrijk, baanbrekend misschien, en ik voel niets er voor dan een droeven weemoed.

Waarvoor werk ik? Ik ben moe. Een puinhoop is onze kultuur, waarom zou ik hutjes bouwen van de steenen der oude paleizen? En al bouwde ik paleizen, wie zou er in wonen? Wie heeft er waardigheid genoeg om in paleizen te wonen? Een vet-lijvige ploert zou er een fabriek in vestigen van quasi wasch-echte katoentjes of van 'articles de Paris' of andere kultuur-benoodigdheden. Daarvoor dient wetenschap.

Op puinhoopen zit ik, een verlaten mensch die hierheen verdwaald is en wacht, stil, met gezonken armen, het hoofd gebogen onder de geweldige duisternis van den nacht boven hem. Ik ben moe.

'Le vêtement des plus beaux rêves,
L'orgueil des humaines sciences brèves,
L'ardeur, sans plus aucun sursaut de sève,
Tombaient, en loques, sur son corps:
Cet homme était vêtu de siècles morts.
Il n'était plus la vie
Il n'était point encor la mort;
Il était la fatique inassouvie.'
(Verhaeren. Celui de la fatigue).

10 Maart. Waarom denk ik? Mijn God, waarom moet ik denken en kan ik niet aflaten te denken? Es ist eine saure Arbeit.[1)] Ik ben het zoo moe, zoo door en door moe. Wat is mij alle kennis en alle wetenschap nog waard? Is het water in het meer schooner of minder schoon wanneer ik zijn brekings-index ken of kan berekenen? En is mijn ziel schooner of minder schoon wanneer ik weet wat God is of niet is? Of wijsheid, of zaligheid? Heeft zij God, wijsheid of zaligheid noodig om wijs en zalig te zijn als God zelf? Ik leef

1) Hegel.

immers, ik leéf, konkreet, werkelijk; wat suf en basel ik óver het leven?

Laat ik toch leven zooals ik vroeger leefde als kind toen ik het bosch inliep en den dag verspeelde; laat ik weer liefhebben zooals ik toen mijn wereld liefhad. Ik wil weer een gouden schittering worden die over het meer flikkert onder de zon; een glanzende visch die op zijn trillende vinnen zweeft door het klare water; een witte meeuw die krijschend zwiert en tuimelt door de lucht; een zonnestraal die de kiesels op den blauwen bodem verzilvert!

Eens was mijn wereld zoo schoon en mijn leven zoo heerlijk. Mijn ziel is geweest als de zaligen van Dante's paradijs die als lichtende eeuwigheden omgaan en onderduiken in den oneindig-diepen glans hunner sterrewerelden, die eeuwig verdwijnen en versmelten in den gloed hunner eigene heerlijkheid en hemelvreugde. Zoo wil ik weer worden, een levende die zijn schoonheid uitstraalt over de wereld en dan haar weer indrinkt in wondere bedwelming.

Alles is zoo eenvoudig en zoo schoon. Er valt niets bij te denken. Ik wil niet meer denken. Ik wil naar de bergen zien en zeggen: Kijk, mijn bergen zijn in den nevel, en dan lachen van geluk omdat de bergen in den nevel zijn. Ik wil knipoogen tegen de zon en lachend zeggen: Kijk, de zon doet me knipoogen. Ik wil turen over de blauwe vlakte waar de menschen kleintjes roeien en zeggen: Kijk de kleine menschjes zijn blij die daar rondvaren, omdat het lente wordt en omdat zij leven.

Ik ben in Harmonie met het Heelal. Is het een phrase? Ja, woorden, woorden zijn het. Wat is ‘Ik’, wat is ‘Zijn’, wat is ‘Harmonie’, wat is ‘Heelal’? Als ik over hun beteekenis ga denken worden het vage onwerkelijkheden, vager en onwerkelijker zelfs naarmate ik hen beter begrijp, d.w.z. met meer andere conventioneel begrepen woorden definieer. ‘Ik ben in Harmonie met het Heelal’. Hoeveel saure Arbeit moet een Hegeliaan verrichten alleen maar om het te kunnen zeggen. En ik doorleef het, in mij is het een tintelend, levend bewustzijn.

Ik herinner mij nu een passage bij Augustinus waarin hij

bejammert zijn tijd verbeuzeld te hebben met het lezen der Aeneade en te hebben geweend om den dood van Dido die hij meer liefhad dan God.

‘Ach, ik had u niet lief, ik vluchtte ver van u en tot een vreemde liefde...’

O mijn leven, mijn rijkdom, mijn onuitputtelijke, eindelooze schat van blijheid, mijn eeuwige schoonheid; wat zou ik buiten haar nog liefhebben! Wat is al mijn denken, al mijn zoeken naar kennis, naar wetenschap en kunstvaardigheid! Leven wil ik. Sileant omnes doctores;[1] ja, laten zij allen zwijgen, de geleerden, de wijzen, de vromen en goeden. de virtuosen en de genieën. Wat zijn mij hun hoogste gedachten, hun grootste werken? Woorden wier waarheid ik niet doorleefde, dingen die ik niet schiep. Wat zijn zij dan tegen dit eene bewustzijn dat ik zelve leef?

11 Maart.

Weer is het stil en mijn moede gedachten
Zwerven te spelen over 't gouden meer
Zooals de meeuwen die er op en neer
Zwevende zwemmen in dien donzig-zachten

En warmen zonglans waarin een verwachten
Van lentewind al suizelt, o, zóo teer
Dat al wat is verstilt tot een niet meer
Te zeggen vreugde om een eindeloos smachten.

Waarom ik ween, die zooveel mijmer-nachten
Vergeefs doorzocht en toch na keer op keer
Verdwalens niet kón laten van mijn trachten?

Weer werd het stil; ik droom, ik denk niet meer,
Maar ween van vreugd en wonderbaar verwachten
Als kwam mijn eerste lente en liefde weer.

14 Maart. Ik had met Martha alleen thee gedronken. Het is altijd een even groote vreugde voor mij bij haar te zijn, altijd even weldoend dit gevoel van geheel veilig zijn en kunnen

1) Thomas à Kempis.

zeggen of zwijgen al wat ik wil. Wij kunnen zonder te spreken langen tijd bij elkaar zitten en worden niet onrustig; wij behoeven niet te converseeren. Zij gaat haar gang, soms net of ik er niet ben. En ik ga ook mijn gang; speel wat met de kinderen, lees wat, praat wat nu en dan en kijk toe bij wat Martha doet, zij, altijd rustig, altijd zacht en droomend. Het is een genade dat ik haar zien mag en bij haar zitten. Zij is als Minka, maar alles is bij haar teerder, fijner, omsluierd van een onzeggelijke liefheid, of weemoed, of verlangen.

Ik had met haar gesproken; dat ik weer niet werken kon van daag. Zij wist mij niet te troosten dan alleen door de droefheid van haar oogen. Ze zei ook: 'Kijk naar mijn man, neem toch een voorbeeld aan Rudolf; hij kan alles en hij weifelt nooit.' Maar ze zei het niet in een vol en oprecht vertrouwen in hem. Toen kwam hij juist zelf uit zijn studeerkamer en ik sprak met hem. Hoe hij zoo werken kon, altijd maar werken, en toch weten dat die heele maatschappij waarin en waarvoor hij werkte ten onder gaat; dat er geen schoonheid leeft die hij door zijn werk kon dienen...

'Laat gaan' zeide hij, 'ik kán werken...und mit Lust.'

'Maar welken zin heeft het...?'

Rudolf glimlachte, ironisch, toen knikte hij met een blik zoo mild als ik nooit van hem heb gezien tegen Martha en zei langzaam...

'Ja, ja, dat zou zij ook wel graag weten...Ik heb eens een talisman gevonden, ik weet niet meer waar, en in mijn zak gestoken, ik weet niet meer in welken, maar ik draag hem altijd bij me ergens in een voering. Ik geloof dat zijn werking in verband staat met een wereldziel en hare atoomfunkties die wij menschjes hebben te vervullen...maar dat weet jelui philosophen natuurlijk veel beter en helderder uit te drukken.'

Ik voelde zijn bitterheid. Hij wil gelooven, hij wil niet te gronde gaan. Een eenzame, onwetende, een wanhopende; maar een sterke.

Martha zag hem vol spanning aan, haast hunkerend...of hij méer zou zeggen. Hij scheen haar blik te begrijpen. Ernstig zag hij er uit, zijn gelaat versomberde, werd harder, trotscher. Hij dacht na...of hij duidelijker zijn kon, helderder dan zijn

verachte philosophen. Maar 't was of hij zuchte toen hij eindelijk zei:

‘Ja, ik kán leven, ik kán werken, dat is mijn eenige antwoord op 't waarom en waarvoor...’

Toen gingen wij aan tafel. Kort na den eten stond ik op om heen te gaan. Martha keek mij verheugd aan en zei: ‘zal je nu heusch flink werken?’

Lieve, lieve Martha, Rudolf kan, en ik kan ook. Maar jij weet waarom; jij en Minka weten alle mysteries, ik zie ze toch glanzen diep in jelui oogen. In jelui beiden woont een wonderbaar wezen, Weemoed in de een, Blijmoed in de ander. En die weten beiden den zin des levens.

16 Maart. Ik ben uitgegaan om den storm te zien. Ik dwaalde door de jammerende bosschen, tusschen de stammen die zwichtten en zich wrongen als in radeloozen angst en zwaaiend met hun wilde armen schenen te dreigen in tartend verzet en dan weer te smeeken in klagelijke onderwerping. Boven den waterval, op de kale steilte was 't gaan onmogelijk. Hoe heerlijk, hoe goddelijk het worstelen tegen den storm. Ik wílde naar boven, naar 't plateautje met den eénen berk. En toen ik het bereikt had en er zat, er lág, neergedrukt tegen een rotswand, mijn gonzende, dronkene hoofd tegen den druipenden steen, mijn armen vast om den dunnen berkenstam geslagen, toen was het of ik grooter, machtiger was dan die orkaan. Temidde van het onafgebroken geloei, onder de daverende vlagen die van den gewelfden afhang boven mij op mij neerkaatsten voelde ik mij rustig, overheerschend. De bergen tegenover mij leken te schudden bij elken vloedgolf van gedonder die de vallei instortte.

En weer begonnen mijn droomen te spoken. Uit een zwartvioletten wolk-poort zag ik den grooten vuurgod verschijnen en den wijden, vlamspuwenden muil van den Fenri-wolf. Reuzige schimmen vielen in horden het dal in of holden over de bergkammen. Op een licht, zilverwit en zwavelgeel eiland dat opeens blinkende tusschen de gespleten wolken-zee dreef rees het Walhalla en daarvoor liepen scharen van glanzende helden te hoop die hun bliksemzwaarden kletterend tegen elkaar sloegen.

Zouden de bergen zich omkeeren in den afgrond, zou de oneindige zee wassen en de aarde verzwelgen? Er is geen grooter gedachte, geen dieper verlangen dan de Wereldondergang.

Stortbeken schoten mij voorbij, ijskoud water spatte over mij heen, scherpe hagel geeselde mij in 't gezicht, en ik werd rustig, al rustiger. Beneden mij zag ik de boomkruinen golven, ik hoorde het kraken en neerslaan der gebroken stammen; en ik voelde niets dan een warme, zonnige vrede in mij die alle trots en alle geweld beheerschte. Ik vergat dat de wereld verging, ik lag in volkomen rust te luisteren naar een bovenaardsche muziek...Bach, Bach.

Nog aldoor stormt het. Ik heb niet kunnen werken, ik moet luisteren, almaar luisteren. Zoo heb ik den heelen verderen avond gezeten; heerlijk, heerlijk. Maar mijn rust is heen; ik ben wild als de wind, razend van kracht, van onbeheerschte, richtinglooze kracht.

Ik heb moeten vluchten voor den hagel en ik kwam thuis met doorweekte kleeren, koud en verstijfd. Dat ben ik nog, maar toch lokt het mij weer naar buiten. Onrust, heerlijke, goddelijke onrust.

17 Maart, '*s middags*. Een bergstorting is op den waterval neergekomen. Het is ongeloofelijk. Ik voel mij ontroerd, verward, verschrikt; en bovenal verwonderd dat ik hier zit en schrijf. De plek vanwaar af ik gisteren-avond den storm overzag is verdwenen, een breede geul van puin reikt nu tot in de beek; mijn berk waaromheen ik mijn armen geklemd hield om niet door den wind te worden weggeslingerd steekt vijftig meter verder uit de puinmassa op. Kort nadat ik was heengegaan moet het gebeurd zijn; in het gemeenschapshuis hebben allen het gedonder van den val gehoord, Het moet gebeurd zijn terwijl ik voor mijn kachel zat te denken over het heerlijkste, het rustigste moment van mijn leven. Hoe wonderlijk ontroerd ben ik nu; en hoe van ganscher harte dankbaar. Van morgen toen wij allen zwijgend bij de verwoesting stonden, eindelijk Olthoff de handen hoog hief en een gebed sprak voor mijn redding en allen neerknielden, toen heb ook ik geknield; voor 't eerst in mijn leven knielde ik en dankte; ik weet niet

wien. En toch dankte ik, oprecht en ootmoedig, en niet zooals Lora en Max uit beleefdheid om de plechtigheid niet te verstoren.

Ik weet niet wien ik dankte. En weet ik waarvoor? Waarom huiver ik bij de gedachte aan dien grauwen stroom van puin die nu breed uitvloeit in de diepte? Waarom brak Martha in tranen uit toen ik 't haar vertelde? Wanneer ik was verpletterd zou ik gestorven zijn als een gelukkige; ja volkomen gelukkig. En zonder schuld.

20 Maart. Max is weer aan het werk. ‘Ik krijg weer idealen,’ zeide hij onlangs toen ik hem betrapte op het teekenen van indecente poppetjes. Een paar dagen daarna kwam de kist met boetseerklei. En nu zitten ze samen den godganschen 24-urigen dag op haar kamer te idealiseeren, zoodat Frieda er al schande van spreekt. Toen ik van avond bij hen kwam was Max juist bezig met een passer haar linker voet op te meten. ‘O, pardon’ zei ik en wilde mij terugtrekken. Maar dat hoefde volstrekt niet, riep Lora, ik mocht er best bij, er gebeurde niets bijzonders. En Max bromde achterna ‘nee nee, niks bijzonders’ en zuchtte.

Ik bleef en keek wat naar al de onoogelijke ooren, vingers, neuzen en teenen die Max gemodelleerd had, de heele tafel log vol; allemaal voorstudies.

‘Zie je,’ begon Max, ‘dit zijn zijn nog maar stukjes en brokjes...als ze eerst maar eens heelemáal wil zitten.’

‘Zitten? als jíj dan maar zitten bleef?’ snauwde Lora.

‘O Jesis,’ zuchtte Max.

‘Jelui moest maar trouwen’ wierp ik op, ‘je wordt waarachtig te...’

‘te...wat?’

‘Nou ja...’ en ik zette zelf thee, Max was te verdiept bezig en Lora boudeerde. - Ik bleef niet lang. -

Even voor twaalf, ik wilde juist gaan slapen, kwam Max nog bij mij aanloopen.

‘Kerel, wel bedankt hoor...in de herfst gaan we trouwen.’

‘Hoezoo...heeft ze dan heelemaal gezeten?’

Nee dat had ze nog niet maar 't scheelde niet veel. Hij is blijven plekken tot over half twee, had honderd-uit te vragen

en te vertellen. Of ik niet vond dat zij een heel bijzonderen voet had, zoo van een grieksche danseres? Had ik niet zoo opgelet, maar ik geloofde 't graag. En haar vingers! Lora werd mij breedvoerig beschreven; zij is volmaakt schoon; zuivere lijnen, nobele verhoudingen etc.; en werkelijk, hij had een nieuwen kijk op zijn kunst gekregen en nu zou hij er heiligen ernst mee maken.

En hij meént het ernstig; net als ik wanneer ik iets schrijf. Aanbiddelijk ridikuul zijn wij artisten, maar ridikuul.

Hij sprak ook, voor 't eerst openhartig, over haar leven. Ik moest niet denken dat Lora was zooals ze oppervlakkig leek, maar dat hoefde hij mij niet te zeggen; ze was zoo ongelukkig geweest, en nu zou alles terecht komen.

Hij werd op 't eind week en sentimenteel en ging heen met tranen in de oogen. Hij dankte mij. Waarom? Ik had haar altijd zoo goed begrepen en zij had zooveel aan mij gehad. Aan mij? Ja, mijn manier van spreken en doen, mijn heele optreden suggereerde haar moed en levenslust, zij had het hem dikwijls gezegd.

Dat doet de deur dicht. Martha vindt kracht en bemoediging in mijn verzen; dat laat ik nog gelden. Voor zoover zij waarachtige kunst zijn is de diepste macht van mijn wezen er in gepotentieerd; zij uiten wat ik verlang, wat ik ben in aanleg, niet wat ik ben in werkelijkheid; zij zijn sterk òmdat ik zwak ben. Maar zijn mijn gewone woorden niet mijn woorden, mijn daden niet mìjn daden? Ik ben mij zelf niet meer als er eén mensch door mij sterker kan worden. Ben ik een wijze nar uit een Shakespereaansch drama? Ben ik een waanzinnige die waarheid spreekt? En waarom speel ik die komedie?

Ik verheug mij om hun geluk, maar ik voel mij verlaten, verlaten.

21 Maart. Dezen dag heb ik vrij-af genomen. Ik ben geklommen naar de hut vanwaar uit ik eens Balder zag en zijn lach hoorde ruischen achter de vlucht der winterlijke nevels. En nu wás de lente er. Balder is ontwaakt. De diepe, verre

vlakte was een onafzienbare, zon-glanzende, warmte-trillende tuin vol gespeel en gewemel van licht onder den ijlen violetgrijzen sluier die er over waaide. Aan den overkant de bergketens achter elkaar met hun witte, stralende pieken, hun breede, bruine valleien en hun zwart-groene kloven. En daaronder. aan den dampenden voet het olijfgroene, donkerflikkerende meer en in bleeke verte de witte, blakende stad. Mijn voeten verzonken nog in de sneeuw toen ik den top beklom, maar toen ik boven stil zat en rondkeek steeg er dicht bij mij een leeuwerik op en jubelde schallend in de nog hooger luchten. Minka, Minka.

25 Maart. Ik ben te ongeduldig, te veeleischend. Al ben ik honderd, een paar honderd, duizend jaar vóor bij dit traag en apatisch geslacht...welk recht heb ik het te verachten? Eens staat het waar ik nu sta...en vaster, zekerder. Ongeduld is de kleinheid waarmee wij grooten belast zijn. Maar Gods licht straalt voor alle eeuwigheid. Wat zijn wij, vóorlichters! Eerste, snel-verstervende stralen, wij verschieten als vallende sterren in de duisternis. Atoom-funkties! Ik wil mijn plicht doen, leven en geduldig zijn.

2 April. Zes wit-blinkende torentjes en zes wit-blinkende dorpjes er onder rondomheen. Rustig in het wazige licht. Het licht, en de heele atmosfeer, lijken als gewijd door den Zondag. De golvende, bleekgroene glooingen, de donkere dennenbosschen en de violette heuvelschimmen aan den horizont, heel het vroeg-lentelijke landschap rust; als in slaap getooverd. Het slaapt als een kind dat zich moe gespeeld heeft, alleen zijn diepe rustige adem en het donzen rood op zijn wangen leeft.

Ik zie de knarsende ossenwagens niet langs de kronkelwegen kruipen, ik zie de bezige kerels niet op het rooiland naast den zaagmolen met hun flikkerende bijlen en houweelen. Maar de beek rnischt nog, langs mij en diep onder mij. Zij ruischt nu luider dan gewoonlijk want het anders klepperende en dreunende waterrad beneden staat stil, en ook de sissende, snorrende zaagschijven. Op het erf van den molen beweegt niets; de witte planken en de ruw geschilde stammen met nog dunne bruine velletjes hier en daar bestreept, liggen er

in wanordelijke stapels te schitteren in de zon. Op de hoeve er naast zijn ze aan 't kappen geweest van dennenloof om den dampenden mest mee te dekken, of voor strooisel onder de koeien; dorre en nog halfgroene waaiers liggen overal door den hof naast de naakte stammetjes en twijgen. Ook bij de smidse is het stil. Onder het afdek zie ik verroeste ploegen, werktuigen en wagenwielen te hoop gestapeld; en niemand die er tusschen rommelt of iets er afhaalt, niemand die binnen in de donkere deel hamert en zingt. En buiten het gehucht de zwijgende velden, smaragden glooiïngen, waarover de vierkante, versch-gespitte akkers als ruwe dik-gewerkte paarsche tapijten zijn neergespreid. Op een enkelen akker een paar huppeldansende kraaien.

En op eens, terwijl ik kijk en luister naar den stillen Zondag, voel ik een diepe verbazing er over, dat in al deze kleine witte huisjes nu menschen zitten; misschien duizend, twee duizend; en elk van hen heeft op dit eene oogenblik andere gedachten in het gewriemel van zijn hersenen. Zonderlinge inval. Ik heb het nooit zoo gerealiseerd; niet in vergaderingen, niet in de opera of in een pleziertrein; nooit heeft 't mij verschrikt, dat alle menschen tegelijk denken hun ontelbare gedachten. Dat er millioenen willingen en daden leven in dit zelfde moment waarop ik willoos en daadloos de wereld aanstaar. Ik waande dat die wereld rustte, dat er alom nu stilte en vrede was, en in werkelijkheid spookt het in deze stilte van een ontstellend veelvuldig en rumoerig leven.

In sommige huisjes zitten de mannen te rooken en zeggen niets, zij denken maar over 't mesten en spitten en zaaien. Verder komen ze niet omdat 't voor iets anders nog geen tijd is; wie trouwen wil of een hypotheek heeft aftelossen denkt ook nog aan den oogst. Een ander raast in zijn hersens over een boerenmeid; een ander suft over iemand die hij pas heeft begraven. Een loopt er te drentelen door zijn stal en betast zijn koeien en kijkt of de wagen nog dragelijk in de verf zit. Daar komt een ouwe tobber, die morgen heel vroeg met gieren wil beginnen, zijn verlaten erf op en roert in zijn put om de gier al vast behoorlijk aan te lengen. In de herberg zitten lawaaiende groepjes wijn te zuipen en zwetsen zwijnerijen en spelen vijf-en-zestig.

De vrouwen hokken stil achter hun lage venstertjes met suf-broeiende gedachten, onderwijl breien ze of lezen de Schrift; wie 't heel arm hebben, zitten verstolen, dat de buren 't niet merken, te spinnen. De kinderen zijn aan 't spelen in de deel, klouteren over de wagens, vechten in het stroo, en draaien en peuteren heimelijk aan ploegen en zaaimachines. Zij gaan kijken naar pasgeboren beesten of staan in den hof te knikkeren. Of zij zitten in de donkere vertrekjes naast hun moeder te lezen in een aardrijkskunde-boek, leeren de tafel van zeven of de tien geboden. De ouderen, de slungels, lanterfanten op 't kerkpleintje; waaraan denken ze? Ik zag, toen ik 't dorp doorkwam een klein ventje dat nog maar waggelend liep aan de fontein staan. Het raapte steentjes op en een voor een, langzaam en bezonnen, liet het ze in 't bekken ploffen en keek ze, geabsorbeerd in gepeinzen, elk een poosje na.

Wanneer straks de klokken over de vlakte gaan luiden komen al deze menschen gelijktijdig in beweging, zij kleeden zich aan en slenteren traag naar de kerk. Denken zij dan hetzelfde, is er dan een eenheid?

Neen, neen, in elk hunner is ditzelfde iets anders; zij blijven allen eenheden voor zich, met eigen bestaan dat van iets anders niet weet. Elk is een ander, een gansch ander wezen dat leeft voor zich zonder eenig essentieel verband met de anderen. Voor elk is er een andere wereld. En die millioenen werelden met hun millioenen tegenstrijdigheden existeeren gelijktijdig en door elkaar heen, vormen samen den eénen ontzettenden chaos.

5 April. Een eenzame ben ik, ik behoor niet thuis in deze absurde wereld, in dit warrelende gedoe zonder beteekenis. Een vreemde ben ik, hoe zou ik mij anders zóo verwonderen. O zoete verwondering, en die toch eén is met dien ongekenden nooit-aflatenden angst!

Weer heb ik den berg beklommen. Aan den rand van den afgrond heb ik gezeten en geluisterd naar het rollen van de steentjes die ik losstiet met de punt van mijn stok. Toen heb ik gekeken naar de lucht en de rotsen en de boomen, die onbegrijpelijk waren in dezen bladstillen zoelen avond. Ik dacht aan Verhaeren's ‘Silence’, de geweldige, sombere

stilte, het mysterie der eindelooze heide. Ik heb nooit een heide gezien....

> ‘Une force ample et suprême,
> Il reste, indiscontinument, le même.,.’

Het was of ik tusschen de trage schaduwen die over de bergen dwaalden, onbewegelijk, het Mysterie zag rusten...

> ‘immensément, du côté de la nuit.,.’

Het donkerste, somberste Mysterie zat in starre geweldigheid tegenover mij in de grauwe woestijn van rotsen. Het zweeg, en dat zwijgen was een bedreiging, en een hoon, een gruwelijke wreedheid...

Ik heb gedroomd van onzeggelijkheden die noch schijn noch realiteit hebben, en ik heb mij eindeloos verwonderd. Verlangen zonder grond, een áfgrond van verlangen lag tusschen mij en het zwijgende Mysterie. En angst...zwarte, bodemlooze angst.

8 April. De rogge staat al een voet hoog nu, en overal op de groene velden loopen de boeren met breede armzwaaien te gieren of kunstmest uit te strooien over de jonge planten. Ook onze akker schiet goed op, van morgen heb ik hem met Tobler samen gegierd. Hij stond in den grooten wagen met zijn schop wijdheen te plassen, ik reed rond met de sproeikar. Tegen de schutting, in de morgenzon stonden de vruchtboomen met dikke, barstende knoppen op hun wit-gesnoeide vingertjes; de perzik langs de houtloods in vollen bloei. En in de verte riep almaar een koekoek.

Wat wordt er in me? Wat zwelt er in mijn ziel als een openbarstende bloemknop? Ik ben een wijd veld, een aarde waaruit het heerlijke graan te voorschijn breekt en opwast, een onbegrijpelijk-teere schoonheid groeit uit mij omhoog. En ik hoor almaar het roepen van een verlangenden vogel.

10 April. O trots en vreugde dat ik deze verzen heb kunnen schrijven, deze lente van rijke rythmiek en over-zoete geluiden.

Ik zal het haar geven, zoo zal zij voelen hoe ik haar liefheb, en wat mijn liefde uit mij gemaakt heeft. Minka, mijn lente.[1)]

11 April. Ik kon niet werken, ik kon niet denken. Dom, gevoelloos, als een idioot heb ik zitten staren op mijn eigen onbegrepen teekeningen,[2)] tot ik mijn ellende niet meer beheerschen kon en de tranen mij uit de oogen stroomden. Die schande, die ontzenuwing, die verweeking! Ik wil niet Minka, ik wil niet.

12 April. Het was als gisteren. Toen ik vanmorgen mijn melk ging halen aan het koloniehuis kon ik van ondragelijke pijn niet verder; ik wierp mij neer op den grond en daar heb ik liggen huilen als een geslagen kind. Olthoff kwam voorbij en vroeg mij iets, ik gaf hem geen antwoord. Hij ging eindelijk door en zei; 'wij zijn allen zondig Odo, de Heer zal je helpen, bid en werk.'

Bidden? Ik héb gewerkt, den geheelen dag en voel mij nu rustig. Ja, mijn werk is mijn gebed. Hoe klein lijkt mij nu mijn verdriet, hoe onwezenlijk. Ik, die hier leef op deze zonnedronkene aarde; ik, een levende ziel in het geweldige, levende Heelal, hoe zou ooit zwakte mijn wezenlijke macht verlammen; ooit wanhoop mijn ware blijheid verduisteren. Onoverwinnelijk ben ik.

15 April. Martha leest nu Epiktetus en Marcus Aurelius. Welke wereldsche nietigheden en afflicties heeft zij te overwinnen, behalve de ontstemmingen naar aanleiding van Bente's klassieke baldadigheden? Waarvoor zoekt zij steun? Voor wat vage levensleegheid? Zulk een vrouw met zulke kinderen! Maar dit is een brutale deklamatie! Zou mijn verlangen geen grond meer hebben, wanneer ik een dozijn lieve kinderen had of zelfs maar één lieve vrouw? Hoe absurd! Toch zou ik

1) Ik vermoed dat deze regels slaan op een gedicht dat Odo mij een dag of tien later voorlas. Deze lentezang vond ik weliswaar rijk van klank en beeldspraak, maar te wild, te onbeheerscht en daardoor zwak. Mijn oordeel scheen hem toen bijzonder te ontstemmen.
2) Ontwerpen voor zijn stereochemische verhandeling.

anders zijn, krachtiger, nobeler, minder zwak-rampzalig, wanneer iemand mij lief had en begreep en steunde, en wanneer er een werk was waaraan wij ons dan konden geven, geheel en al, omdat wij het belang er van zagen, den zin er van voelden.

Zeldzame triade: Liefde, Begrip, Arbeid. Waar is een ziel die hun Drie-eenheid kent? O een gave, komplete ziel die liefheeft, begrijpt, en schept! Wij arme verdeelden, wij halve en derdeparts-menschen; wij zijn dolende schaduwen die langzaam verkwijnen, meer en meer, van heimwee naar hun verloren werkelijkheid.

Waarnaar verlang ik het meest? Naar iets heel liefs en zachts lijkt 't mij soms, als de wangetjes van Bente en de krullen van Pip. Wanneer ik Bente op mijn schoot heb voel ik mij warm en gelukkig. Als ik zoo'n kindje had dat mij aaide met zijn dikke handjes en met zijn vingertjes naar mijn oogen stak. Zulk een kindje, en 't was van Minka...

Ik verlang, ik leef geheel in 't verlangen naar Minka. Of algemeener...naar liefde? Hoe absurd, te verlangen, niet eens te weten naar wat maar wel te weten dat het geen waarde heeft voor mijn ziel. Alle begeerte fiktie, en alle verdriet fiktie, wat behoeft ooit mijn innerlijkste wezen te verstoren?

Ik wil aan Bente blijven denken, dat stemt mij blij. En het brengt mij toch ook op mijn uitgangspunt terug, wereldoverwinning. 't Geluk ligt niet in de dingen buiten onze macht, niet in Bente, niet in Minka, niet in de verongelukte rhabarbermoes die Martha aan 't philosopheeren bracht.

Ik kom boven bij Rudolf, die staat aan de balcondeur te spioneeren en wenkt mij stil te zijn. In de loggia zit Bente op den grond, met een kom rhabarber in den boezelaar, en schept bedachtzaam den inhoud over in een leege bloempot. Nu en dan slingert ze onder een wild schreeuwtje van genot een vollen kwak tegen de muren of over de balustrade; de vloer dreknat, de zuiltjes druipen, tegen de deuren kleven dikke sliertige klodders. En zij schept maar door, tot de heele kom leeg is en bij iederen kwak roept ze bestraffend: ‘Pas op hoor Bente, nie-doen kleine meid!’ Als ze klaar is ziet ze op op eens, tusschen de pilaartjes door, het meer, en eerst begint

ze nu kiezelsteentjes naar beneden te gooien; toen de bloempot met rhabarber opgetild, boven de macht, zuchten, hijgen, de helft over haar hoofdje, langs haar jurk en...huppela! pas op hoor Bente!...daar gaat hij de diepte in.

Daarna een voetenbankje idem, nog een bloempot, een kussen, een Tauchnitz-roman, een aschbakje.

Toen moesten we zoo lachen dat 't kind ons hoorde en wij kwamen voor den dag. ‘Wat is dat’ vroeg Rudolf, en Bente, dol van pret: ‘Pap, lekkere pap, huppela pap.’

Martha vond 't niet zóo grappig als wij. Toen zij kwam en haar rhabarber overal in loggia verspreid, de kristallen kom in scherven en haar loggia-ameublement voor de helft beneden op het water drijven zag was zij werkelijk een oogenblik ontstemd. Zij ging onmiddelijk een warm bad nemen en een half uur later vond ik haar lezende in Dickens. Haar gewone kuur tegen een geschokt evenwicht. Aan tafel kregen wij droge pudding en Martha was nog even spijtig over de gebroken kom. Toen kwam zij op den inval Epiktetus te willen lezen en zij vroeg hem mij te leen. ‘Blijf toch bij Dickens’ zei Rudolf, maar zij wou perse echte, stoïsche wijsheid; zulke excessen konden meer voorkomen en dan schoot alle humor te kort. Er waren nog meer toestanden waarbij alle stoïsche wijsheid te kort schoot meende Rudolf en ik gaf hem gelijk.

16 April. Elsi is bij ons geweest met een paar vriendinnen. Zij kwamen de kolonie bezichtigen en ik heb hen rondgeleid. Het deed mij zoo weldadig aan haar te hooren praten en lachen. En die twee andere bakvischjes hinderden mij niets. Ik nam hen mee in mijn hut en zij dronken thee bij me. Zij waren opgetogen over mijn idylle. Zoo knus heelemaal alleen, in de mooie natuur, hè, en voor je zelf zorgen, je eigen potje koken. Zulk een enthoesiasme maakt mij altijd min of meer ridikuul voor mijzelf. Soit; ik was toch verheugd. Ik ben wel een eenzaam mensch geworden.,.

Goede Vrijdag. Van ochtend heb ik een afdakje getimmerd boven mijn bank en den heelen middag heb ik daaronder gezeten. Een koele, zachtruiselende lente-regen om mij heen. Het gras komt op waar ik gezaaid heb en waar 't al was staat

't nu wemelend vol van bloemen; madeliefjes, primula's, veronica's. Van de berken druipen de lange, bleekgroene trossen naar omlaag en de struiken beginnen uit te loopen. O wonne en verwachting! Over twee dagen zal zij hier naast mij zitten op het bankje en kijken naar de uitbottende lente en luisteren naar de fluitende merels in de schemering.

Pascha. Om half acht al hoorde ik hen psalmen huilen in het gemeenschapshuis.

Maar ik voelde mij te vredig en te gelukkig om mee te willen doen aan deze God-beschamende demonstratie en ik bleef thuis ofschoon ik weet hoezeer het de gemeente ontstemt dat ik mij altijd aan hare plechtigheden onttrek.

O de zon! de milde, warme stralen over mijn schrijftafel; en de aandachtige boomen voor mijn raam; de zoete lucht vol drukke vogelgeluiden! Waarom zou ik psalmen huilen? Heb ik God te danken voor al deze heerlijkheid? Laat God míj danken omdat ik zijn wereld aanzie en zeg dat zij schoon is. Een zinloos niets zou zij zijn zonder ons menschen, zonder onze blijheid, zonder onzen trotschen levenswil.

Maar ik wil niet mystificeeren, mijn vroegpreek was eenvoudiger. Ik zat te turen in den lentelijken morgen, ik kon niet zat worden van kijken en ik had daarbij maar een gedachte: Blij zijn! Of dacht ik ‘Minka’?

Daarna heb ik ontbeten op het grasveldje. Het was een kinderlijke inval, maar ik haalde mijn bijbel en las een paar hoofdstukken. Ik voelde mij verheugd en gesticht; zoomaar, van vage, gedachtelooze wijding. Toen kreeg ik een nog kinderlijker inval; een ei te eten, een paasch-ei.

In 't mandje van mijn provisiekast vind ik vier gekleurde eieren met de namen er op geschilderd. Een duiven-eitje van Bente, twee kippen-eieren van Tom en Martha, een groot ganzen-ei van Minka en Pip samen. Vier paasch-eieren! Er zijn ook vier Evangeliën maar die hebben mij nooit zooveel vrede en lieflijkheid aangebracht.

'*s Avonds*. Zij heeft mij verteld van haar jeugd. Ik vroeg haar waardoor zij altijd zoo blijmoedig zijn kon en of zij dat vroeger ook geweest was. Zij lachte.

‘Ja, ja, vroeger ook.’ Maar daarna werd zij ernstig en zei:

‘Vroeger meer dan nu, vroeger mócht ik niet anders zijn...’

En toen vertelde zij van haar lieve, opofferende leven.

Hoe heeft zij 't gekund. Dag aan dag, en jaren lang, alleen zijn met zulk een moeder! Leven in een doodschen nacht van melancholie en toch blij zijn. Altijd troost en verlichting willen geven aan een zieke die niet anders zoekt dan almaar nieuwen prikkel tot verdriet en somberheid. Alle hardheid en onrechtvaardigheid verduren! En zij kwam niet in verzet, zij was blijmoedig door alle miskenning heen. Zij hield vol tot het einde, nooit heeft zij iets anders dan medelijden en liefde gevoeld voor die vrouw met haar mislukte, verbeuzelde, waardelooze leven; de kleine, onwaardige ziel die niet leven kon en daarom ook anderen het leven versomberde. O wonder van zachtheid en kracht!

‘Zonder jóuw blijmoedigheid was ik nu niets meer...’

Kort voor haar dood heeft zij dit gezegd, de eenigste uiting van dankbaarheid die Minka ooit van haar gehoord heeft.

‘Toen wist ik Odo dat ik haar werkelijk geholpen had en dat ik gelijk had met mijn eéne principe: ik moet blij zijn’.

‘En nu, Minka?’

Zij keek verwonderd toen ik 't vroeg; zij bloosde en werd onzeker, 't was of zij schrok.

‘Ja; nu is het anders...na haar dood ben ik dikwijls onbevredigd geweest in 't eerst...zoo ongewoon was het voor niemand te leven. Nu heb ik mijn werk en daarin ga ik op...Ik geloof Odo dat wij niet moeten denken over ons leven, niet te veel...jij zelf hebt 't mij geleerd ‘there was a child went forth every day...dat is toch je lijfspreuk geworden...maar je leeft er niet altijd na...’

Toen bemerkte zij mijn wilde ontroering en voor ik een dwaasheid zeggen kon legde zij haar hand op mijn schouder.

‘Odo, zal je kalm blijven? wat is er? ik heb je geen pijn willen doen...’ En na een poosje, schuchter en zoo heel ernstig.

‘Odo, ik ben éens heel ongelukkig geweest. Toen had moeder me verweten, och, ik weet niet meer wat. Ik lag in 't gras en huilde van verdriet en verlatenheid, ik voelde opeens dat ik alleen was en dat niemand me hielp. Ik dacht ook dat mijn

heele leven geen zin had. Toen zag ik een witte anemoon voor mij staan die half was ontloken,...en al mijn ellende week. Begrijp je dat Odo?...'t Was net of ik iets begreep van een groot mysterie. “Die bloem leeft en ík leef; dat is hetzelfde en allebei even mooi en wonderbaarlijk” dacht ik en ik voelde dat mijn leven wel zin had en dat ik weer blij zijn moest. Ik was 't ook. Is dat kinderachtig Odo? Och...'t is genoeg dat ik 't zoo voel...’

Zoo heeft zij gesproken, ik weet ieder woord. Er zingt en orgelt in mijn hoofd een achtstemmig engelenkoor, ik ben vol geweest van onzeggelijke, matelooze blijheid den heelen dag...En ik was bij haar, aldoor...

Toen ik heenging bracht zij mij tot buiten het hek en wij zaten even op de borstwering langs den weg. Wij zaten stil te kijken naar de bergen, de Hamer gloeide bleek-purper en wij keken tot de glans was verstorven.

Ik wilde haar iets zeggen, iets dankbaars. Maar ik vond geen woorden, en alle vreugde en alle ellende van deze laatste maanden brak in dit eene oogenblik op mij neer...toen lag ik naast haar geknield en kustte haar handen en snikte met mijn hoofd in haar schoot. Zij streelde mijn haar en zei droevig:

‘Wat moet ik toch met je doen Odo...je mag wel van mij houden, maar dan moet je ook rustig en blij zijn.’

21 April. Vandaag was Arthur over. Hij was eerst te Casa Bianca en kwam in den morgen met Minka. Zij wilde voor ons koken. Voor den eten had ik nog werk met Remi en Voss, wij metselen den nieuwen beerput, en ik kon hen niet in den steek laten. Athur bleef in mijn hut en las nog eens het ontwerp van mijn atoomverschuivings-theorie; wij hadden geen tijd er uitvoerig over te praten. Ook was ik te onverschillig; wanneer ik Minka zie lijkt mij al wat ik denk of doe zoo onbelangrijk.

Na tafel zaten we op 't grasveldje tot half drie, toen zond Minka ons weer aan 't werk. Athur moest maar een broek van mij aantrekken. Wij gingen wijnstokken opbinden, een vergeten hoek die allang bewerkt had moeten zijn. Arthur bond ze, terwijl ik den grond omhakte en bemestte. Later

in den middag kwam Minka met brood en kaas en een kruik warme koffie en hield met ons schaft. Ik zag toen al dat zij een verrassing voor ons had. Is zij niet nog een kind wanneer zij zoo lacht, met die tinteling in haar oogen van onbedwongen blijdschap?

Mijn heele hut had zij schoongemaakt in dien tijd, alle drie de vertrekjes waren geschrobd en beredderd. En boven mijn schrijftafel, inplaats van Angelico's verbleekten monnik, hing een madonna van Mantegna.

‘Alles moest noodig een beurt hebben,’ meende ze, ‘je bent een slordevos en een vuilpoes.’ Ik moest haar beloven van nu af aan alle veertien dagen mijn kamer te doen. In de provisiekast heeft ze twee slakken en tallooze duizendpooten gevangen, de mieren kon ze er niet uit krijgen, er schijnt ergens een nest te zitten. Daartegen moest ik maatregelen nemen.

‘Minka’ zei ik, ‘wat ben ik zelf anders dan een slak of een vreemd soort ongedierte dat wat rondkrabbelt op een plaats waar 't niet thuis hoort?’

‘Meen je Harmonie...of de wereld?’

‘Je moet niet ingaan op zulke sentimenteele grapjes, Minka’ zei Arthur ‘die zegt hij bij vergissing.’

‘'t Was geen grapje van je Odo...is 't niet?..,’

Ik duizel van geluk wanneer zij zoo spreekt, met die zoetverwijtende stem.

21 April. Zij is een kind, zij weet niet wat zij doet, zij speelt met mij en merkt het niet. En ik, ik speel met mij zelf, en kan mij niet verzetten.

Zij heeft mij niet lief; het is alles medelijden en kinderlijke argeloosheid...het zal niet gaan.

24 April, '*s morgens*. Invaliede. Ik zou gisteren-morgen met Remi even den berk rooien die voor den nieuwen ingang van den moestuin staat. Wij werkten vlak naast elkaar en juist dat ik een stap vooruit doe komt zijn bijl neer. Eerst door een wortel, toen door mijn schoen heen in mijn linkervoet. 't Zag er leelijker uit dan 't in werkelijkheid is; Tom die 't bijwoonde werd er naar van toen ik mijn schoen uittrok en

liep huilende weg. Tobler wilde de wond dadelijk met gloeiende pek dichtsmeeren, Remi met klei. Maar Lora wist mij nog te redden en verbond mij menschelijk.

En ik zat al wel een half uur in mijn hut behagelijk in Shelley te lezen toen ze kwamen aanhollen. Minka, Martha en de twee jongens; verbandgaas, watten, sublimaat, jodoform, linnen lappen van oude en zachte qualiteit, alles in een veel te grooten reismand bij zich.

O die schrik in haar oogen! en die glans van hartelijke vreugde toen zij mij welverzorgd zag zitten! Ik moest onmiddelijk mee naar een dokter en samen gingen we al met de eerstvolgende boot naar stad. De wond is dichtgenaaid. Den heelen dag heb ik haar gehad. Wij hebben samen gedineerd en toen de stad rondgereden om boodschappen te doen. Dit geluk van haar nabijheid; en o verrukking en diepste zaligheid haar lieflijke zorg over mij te weten!

Van avond zat ik naast haar op het lage, vierkante hoekstoeltje. Martha speelde het orgelconcert van Bach, den hemelschen rei-zang; als ik het hoor zei ik de zingende engelen van Memlinck met hun klinkende schalmeien en posuinen. Dat zei ik haar en zij begreep het.

Zij bracht mij zelf thuis in den ponywagen. Voor mijn bosch bond zij de pony vast aan een boom en bracht mij toen naar de hut. Ik leunde op haar arm; ik weet niet wat mijn gang wankelender maakte, mijn verwonde voet of de dronkene wellust van haar aanraking. Zij ging mee naar binnen, ik mocht niet meer loopen, mocht niets meer doen...Toen zij 't licht had aangestoken bleek het dat Lora er geweest was; mijn ontbijt voor dezen morgen stond klaar en bloemen op mijn tafel; mijn bed was opgemaakt. Ik zag dat het Minka teleur stelde, zíj had mij willen verzorgen.

Ik ben in een kinderlijke stemming. In die stemming van dankbare opgewektheid van een ziek kind dat opmerkt hoe lief nu iedereen voor hem is. Remi, Olthoff, Max zijn er al voòr hun werk geweest; en nu net kwam Lora mijn melk brengen, en rozijnen en geconfijte vruchten, ik kríjg nog mazelen.

'*s Avonds*. Zij is lang bij mij geweest. Ik bedrieg mijzelf,

het is niet waar dat alles weer is als vroeger. En al kòn ik mij beheerschen, dan nog was het anders als in dien eersten zomer. Ik bedrieg mijzelf, ik heb het niet willen zien, ik heb het willens en wetens ontkend. Toch zag ik het, en wist het ook in de vreugden en exaltaties dezer laatste dagen.

Zij is onzeker, zij weet geen raad meer; angst is er in haar oogen wanneer zij mij aanziet na een lang zwijgen. Wij kunnen niet meer zwijgen zonder onrustig te worden, wij huiveren beiden voor wat wij zwijgen.

Naast mij zat ze op het bankje. Hoe had ik verlangd naar dit oogenblik, samen te zwijgen tegenover mijn donkere zwijgende sparren, tegenover het gansche donkere en zwijgende heelal. En hoe rampzalig was ik, hoe vol van wilde, schreeuwende wanhoop, hoe radeloos van onhoudbaar verlangen...

Ik wilde haar in mijn armen nemen en kussen en zij zou zich gewonnen geven; waarom kòn ik niet, waarom verlamde ik bij de gedachte zelf?

Noodlot, noodlot. Hebben wij elkaar niet lief? Zij begrijpt mij, zij helpt mij, zij is àlles voor mij en dat wíl zij zijn. Waarom denkt zij dat zij mij niet lief heeft?

Wij zitten naast elkaar en kunnen niet meer zwijgen. Zij voelt die gloeiende drift die in mij raast zoodra ik haar zie; en zij is bang voor mij.

25 April. Van avond kwam zij maar kort, zij had Pip meegebracht. O duldelooze pijn, zij vertrouwt mij niet meer. En zij voelde zelf hoe dit wantouwen mij folterde. Zij zag zoo vermoeid en bleek, zij lijdt; en door mijn schuld. Zij zat goed voor mij te verstellen en trachtte te spreken. En ik trachtte te antwoorden. Tot wij elkaar aanzagen. Minka, Minka, angst zag ik en radeloosheid, hulpelooze verbijstering en ik kon 't niet dragen, ik liep heen. Pip kwam mij achterna en ik heb nog met hem kunnen spelen. Niet lang, toen kwam zij naar buiten en wenkte Pip mee te gaan. Haar lippen beefden toen zij mij goeden nacht zei.

Het is of ik gek word, ik heb absurde gedachten en phantasieën. Ik denk dat ik haar niet lief heb. Ik wil haar niet liefhebben. Dit leven verslapt mij, maakt mij krankzinnig, er moet iets gebeuren.

27 April. Ik zocht haar hand onder haar cape, maar zij schrok en werd verward.

'Nee, nee, Odo, doe dat toch niet' zei ze angstig en wij zaten weer zwijgend. Een poosje later hoorde ik haar snikken. God, god, wat heb ik toen gezegd? wat heb ik gedaan?

Zij wil dat ik heenga.

Hoe kán ik heen gaan? Minka hoe kan ik je ooit missen? Ik wil je liefhebben en stil zijn; ik wil je alleen zoo nu en dan eens zien en bij je komen als je te Casa Bianca bent. Meer niet; maar laat me dan ook hier blijven. Wat heb je gezegd van later? als je weg bent voor goed en alles toch uit moet zijn? Ik wil aan later niet denken. Ik wil hier blijven en je liefhebben, maanden en maanden hier tevreden werken en op je wachten. En wanneer je er dan weer bent zal ik met je loopen onder onze boomen en je zeggen dat ik je liefheb en aldoor aan je denk.

O, als je bang bent zal ik dat niet eens zeggen, ik zal het heel en al voor mij zelf houden, je zult nooit merken hoeveel ik lijd,...ik zál ook niet lijden, maar gelukkig zijn.

Minka, Minka; onuitputtelijke bronnen van geluk en blijheid zijn er in mij. Ik kan blij zijn om een vallend blad, om een zomerdag, om een rijm, om een enkel klankrijk woord; Minka, en zou ik niét blij zijn om de herinnering alleen al van jouw rijkste, zonnigste heerlijkheid?

Ja, ik ben blij, ik ben altijd gelukkig, en mijn razende wanhoop is een krankzinnige leugen die ik zelf nooit geloof.

Zal ik haar schrijven? Ik durf niet, ik kan het niet, hoe zal ik haar iets doen begrijpen van dit geluk; zij die niets dan mijn jammerlijke zwakheid ziet. Maar hier, voor mij zelf wil ik het erkennen; ik wil het éens hebben uitgesproken: dat ik lieg, lieg en spekuleer wanneer ik mij rampzalig waan door deze liefde.

Ik wil meer, oneindig veel meer dan haar liefde. En ik héb meer.

28 April. Zij weet dat ik niet zien kan in 't donker en dat ik altijd bang ben dat een tak mij eens een oog zal uitsteken, zij lacht er mij dikwijls om uit. Maar nu ik met mijn invaliden voet nog onzekerder loop, gaf zij mij een hand toen

wij 't lage hout door moesten en voerde mij veilig als een kindje. O Minka, ik was een snikkend, verdwaald kindje dat jij weer thuis bracht. Hoef ik dan niet weg? En heb je 't mij zelf gezegd dat ik blijven mag en van je houden altijd? Je vertrouwt mij weer en ik zal sterk en rustig zijn.

29 April.

De regen ruiselt
Tegen mijn raam,
In mij suiselt
Een toovernaam.

Onder de boomen
In 't bleeke licht
Zie ik haar komen,
De oogen dicht.

Door 't wemelend donker
Wankelt zij voort,
Van dauw-geflonker
Omwaast en omgloord.

Het hoofd omwonden
En bloemen in 't haar,
De handen gebonden,
De voeten zwaar.

O oogen verblind en
O lippen stom!
Voorbij! hoort de winden:
Waarom, waarom?

De regen ruiselt
In stil geween;
Diep in mijn duizelt
Mijn leven heen.

2 Mei. Ik heb het in waanzin gedaan. Alles is uit. Ik kan 't mij nauwelijks meer herinneren. Was ik niet krankzinnig?...en toch moet 't zoo gebeurd zijn.

Ik had weer lang rondom het huis gezworven en ik had haar schaduw gezien op de gordijnen. Toen moet ik gek geworden zijn. Ik deed het zóo, zonder weifelen, zonder één oogenblik er over te denken. Wist ik wat ik ging doen? En hoe ont-

zettend kalm was ik! Naar binnen ging ik, heb rustig bij hen gezeten en gepraat en toen Tom naar bed moest bracht ik hem. Toen ging ik naar haar kamer en zette de balkondeur open. Daarna heb ik nog wel een uur beneden kunnen zitten voor ik afscheid nam. Ik klom naar boven en aan haar tafel, in 't donker zat ik te wachten; ook dat moet een uur geduurd hebben. En weer zonder weifelen, zonder denken. Zij kwam en ik verborg mij achter de portière. Toen zij half ontkleed was zag zij mijn hoed op den grond liggen. Zij schrok niet maar ging zitten en keek rond waar ik was; ik kwam te voorschijn. Hoe ongeloofelijk schijnt 't mij opeens nu ik 't neerschrijf.

En weer lag ik voor haar geknield, ik had mijn armen om haar heen, om haar lenden en ik zag en voelde en rook haar warme, heerlijke lijf door 't gazige hemdje heen. Zij deed niets dan snikken. ‘Ga toch weg, ga toch weg, Odo...’ Maar zij stootte mij niet van zich en toen zij haar handen op mijn hoofd legde en zei: ‘ik kàn 't immers niet...’ toen ben ik opgesprongen en heb geroepen: ‘ik wíl het Minka, ik wíl het...’

Ik heb haar tot mij gerukt. Mijn God, wàt wilde ik? Ik heb gezegd dat zij nu met mij mee moest naar mijn hut. Zij huilde en zei: ‘ga weg, ga weg.’ Waarom was zij niet bang voor me? Ik heb haar in mijn armen genomen; haar oogen, haar hals, haar armen heb ik gekust en zij weerde mij niet af; hulpeloos, machteloos was zij. O, ik heb haar mishandeld. In mijn armen lag zij en steunde maar: ga weg. Toen heb ik haar gesmeekt te mogen blijven, eèn nacht maar bij haar te mogen blijven...Waarom riep zij niet om hulp? Wist zij dat ik tot bezinning komen moest? Wat heb ik haar daarna nog gezegd, gedreigd? ‘Ik wìl je hebben’ riep ik. Ik greep haar aan en wilde haar verder ontkleeden; maar toen worstelde zij en rukte zich los, wierp zich voorover op haar bed. En eerst toen ik haar daar zag liggen, mishandeld, de schouders en borsten bloot uit het aan flarden getrokken hemd: en door haar jammerlijk snikken niets dan zoo heel droevig: ‘Odo, Odo’; toen zag ik vol ontzetting wat ik gedaan had en ik vluchtte...

Zonder datum. Ik wil niets meer schrijven,...ik moet werken, werken, werken...

[Op dezelfde bladzijde staat een schets in potlood van een of andere atoom-configuratie en verder een differentiaal-vergelijking die er niets mee te maken heeft. Het volgende briefje van Martha is met een speld aan het kahier vastgehecht. Met dit briefje eìndigt Odo's eerste dagboek.]

Casa Bianca, *3 Mei 1902*. Odo, mijn arme jongen, ik heb zoo'n medelijden met je en weet niet wat ik voor je doen kan. Ik heb 't zoolang al vermoed en vannacht, nadat ik aldoor over jelui had liggen denken, ben ik naar haar kamer gegaan. Zij was zoo ontdaan toen ik kwam en riep: Zeg maar niets, Martha, zeg maar niets. Maar toen heeft zij me toch alles verteld. Odo, zij heeft er veel onder geleden dezen laatsten tijd en nu verwijt zij zich zelf dat zij met je gespeeld heeft. Ach Odo, dat is een phrase, en jíj zult dat nooit van haar denken, niet? Morgen gaat ze weg. Zal je daarna weer gauw komen, en heel dikwijls? Ik zou je zoo zielsgraag wat helpen.

MARTHA.

V

Een paar dagen nadat Martha dit briefje geschreven had, was Odo bij haar gekomen. Hij had haar ontroerd gedankt en gesmeekt hem toch verder te blijven helpen. Hij had lang gesproken over jou en zijn liefde, heel droevig en week. Ook over zich zelf; hij had zich bij Albertus vergeleken, maar toen zij hem wilde opbeuren door hem te wijzen op zijn werk, dat toch allerwegen als goed en mooi werd erkend, was hij opeens driftig geworden en had uitgeroepen: ‘Onzin, onzin, 't is niets, ik walg er van.’

Daarna was hij wel een dag of tien weggebleven; zij had hem zelf moeten gaan halen; toen was hij weer geregeld gekomen. Maar nu was hij geheel veranderd; nerveus en buitengewoon absent, over alles had hij onverschillig en cyniesch gesproken. Over jou nooit een woord. En alle vertrouwelijkheid tusschen Martha en hem was verdwenen, zij voelde zich meer en meer van hem vervreemden, zoozeer, dat zijn aanwezigheid haar soms beklemde. Want het hinderde haar te

bemerken, dat hij alleen kwam, omdat een absolute eenzaamheid hem ondragelijk was, dat hij afleiding zocht maar geen troost. Deze verwijdering die haar eerst onverklaarbaar was, heeft haar diep gegriefd en maakte het haar onmogelijk hem die zelfde hartelijke teerheid te betoonen als vroeger.

Eens hoorde zij van een der dienstmeisjes, dat zij Odo met Elsi samen gezien had in een danshuis in het dorp. Zij geloofde het niet en vroeg hem, omdat die twijfel haar bijzonder hinderde, of het waar was. Odo ontkende niet, zei dat Elsi hem wel meer opzocht en dat hij dat prettig vond, omdat zij zoo vroolijk en grappig was. En dien Zondagmiddag? Ja, toen had zij nu eenmaal persé willen dansen op vioolgekras.

Later, Minka, heeft Elsi mij verteld dat deze gril een berekende opzet van haar was geweest. Zij wilde gezien worden met Odo, een schandaaltje uitlokken en daarom alleen troonde zij hem mee naar dien herberg waar de dienstboden en boerenknechts uit den omtrek Zondagsmiddags kwamen dansen.

Martha waarschuwde hem voorzichtig te zijn en zich niet, nu hij nog zoo gespannen en overprikkeld was, met dit mooie en sensueele kind in te laten. Odo antwoordde ontwijkend; zij was lief en opgewekt, en ze deed veel voor hem...en hij zelf was werkelijk heelemaal passief. Toen zweeg hij, als beschaamd, en sprak in 't vervolg niet meer over haar.

Twee weken later stond hij op een morgen lachend voor 't raam van Martha's kamer en zei: ‘Ik ben getrouwd met...Elsi’. Hij zag er zoo krachtig en gelukkig uit dat zij geen twijfel of verwijt durfde uiten ofschoon zij Odo's gedrag zwak en onwaardig vond. Het heeft haar moeite gekost zelfs later het geval beter te begrijpen. Dat hij op het avontuur inging stuitte haar, hij ontwijdde daardoor zijn liefde voor jou, het was ontrouw en zonde...

Ik heb zelf het schandaal in de hand gewerkt. Op een middag, - het was einde Mei en ik logeerde een paar dagen te Casa Bianca, - dat ik naar Odo's hut wandelde vond ik Elsi bij den waterval in het mos zitten. Ik kende haar reeds lang voor dien avond bij Martha; ik had eens een zomer in een der huisjes bij het Kurhaus gewoond en zag haar toen bijna dagelijksch. Onze omgeving was vertrouwelijk en ik

hield veel van haar ofschoon zij toen eerst veertien jaar was. Zij was een wonderlijk meisje, Minka; zoo rustig kon zij zijn als een bergmeer en dan weer zoo wild als een stortbeek; maar altijd was zij even klaar en doorzichtig. Althans voor mij, die toen min of meer haar ‘vaderlijke vriend’ was.

Odo had mij verteld van die danspartij, en ik begreep dadelijk toen ik haar bij den waterval zag waarover zij verdriet had. Ik ging naast haar zitten.

‘Wat had je Elsi?’

Zij nokte als een boos kindje. ‘Niks, niks.’

‘Waarom huil je dan Elsi?’

In werkelijkheid huilde zij niet, maar zij begon onmiddellijk toen ik het zei.

‘Ik durf 't niet meer Arthur...’

‘Wat durf je niet...zeg 't maar...’

‘Naar hem toe gaan...ik was op weg, dat zie je...maar hij heeft me terug gestuurd verleden week en nu kon ik 't niet meer uithouden...ik houd zoo vreeselijk van hem...’

Zij kwam dichter bij mij, kroop tegen mij aan zooals zij dit als kind deed, en ik sloeg mijn arm om haar heen. Eindelijk nam ik haar op schoot en ik kustte en verteederde haar. En zij mij. Maar ik merkte dat zij geen veertien jaar meer was.

‘Wat heb je dan gedaan dat hij je wegstuurde?’

‘Ik?...ik heb hem gezegd dat ik bij hem wou blijven...en hij...hij zei toen zoo ronduit...

‘Wàt zei Odo?’

‘Dat hij me niet hebben wou, zelfs niet met de helft van de aandeelen in 't Kurhaus er bij...Hij was zoo ruw, maar hij stelde zich maar zoo aan om mij weg te krijgen. Hij zei dat hij me niet gebruiken kon en hij heeft me maar een uurtje gehouden...om koffie te zetten...’

Ik streelde en kustte haar; zij liet het gewillig toe, gaf mij zelfs nu en dan mijn liefkozingen terug. ‘Dat is niet voor jouw hoor’ zei ze eens ‘ik denk maar dat je Odo bent, ik wil hem alleen hebben en jij moet me helpen.’

Dit hield mij kalm.

Bijna twee uur zaten wij zoo bij den waterval en ik kwam alles te weten wat er tusschen haar en Odo was voorgevallen.

Bij die eerste ontmoeting was 't eigenlijk al begonnen.

Daarna had zij veel aan hem gedacht en zich dikwijls ongelukkig gevoeld. Maar eens, in de eerste week van April was zij toevallig langs de kolonie gekomen en had hem geheel alleen in den boomgaard zien werken. Zij had zich verborgen gehouden en toegekeken hoe hij den grond onder de boomen omwerkte.

‘Arthur, ik begrijp niet waarom, maar ik vond hem toen zoo mooi, zooals hij daar stond te spitten tegen de helling. Die was dofgroen en daar overheen lag een paarsche schemer van viooltjes. Ik lette op alles, dat de knoppen uitliepen, en ook viel het mij op dat het zoo stil was en de lucht zoo zwoel. 't Hoorde alles bij hem. 't Was of die stilte van hem uitging, of hij daar stond als een heel eenzaam en droevig mensch die dacht: “alles moet stil en mooi rondom mij zijn” en door die eene gedachte het ook werkelijk zoo maakte. Na een poosje rustte hij, leunende op zijn spa keek hij roerloos langs de terrassen naar beneden over het meer. En toen voelde ik dat hij een groot verdriet had en dat ik hem moest helpen. Ik kwam te voorschijn en vroeg of ik de kolonie mocht doorsteken inplaats van om te loopen. Hij zag mij nauwelijks aan en merkte niet dat ik heelemaal van streek was en beefde. Hij knikte van ja en zei absent goeden avond, maar 't was niet eens middag, en begon onmiddelijk weer te spitten zonder mij herkend te hebben. Ik durfde niets meer te zeggen en ging maar door. Toen was ik een heelen tijd diep ongelukkig.’

Veertien dagen later was zij met twee vriendinnen de kolonie gaan bezichtigen in de hoop Odo dan wel te zullen ontmoeten en spreken. Zij vonden hem bezig met het teeren van een schapenstalletje. Hij had haar nu dadelijk herkend en was uiterst vriendelijk geweest, had hen rondgeleid en ten slotte meegenomen naar zijn hut en thee voor hen gezet. Een oogenblik, toen de vriendinnen in het tuintje waren, was zij alleen met hem geweest; zij was verlegen geworden, had niet geweten wat te zeggen en omdat hij ook niets zei had zij in haar verwarring gevraagd of hij 't niet erg eenzaam had. En toen hij niet dadelijk antwoordde was zij nog verwarder geworden en had gezegd: ‘och nee, niet waar...u hebt hier zooveel boeken zie ik...’

‘Zie je Arthur, dat heeft hij natuurlijk weer erg onbenullig

gevonden, hij werd ook ongeduldig en zei: “ik heb maling aan boeken.” En of ik niet oók wat levkojen zou meenemen, 't stond vol achter zijn hut.’

Bij het afscheid nemen had zij gevraagd of zij hem eens een nieuwen trekpot mocht brengen, een bronzen die niet breken kon. Nou, heel graag. En op I Meí had zij 't gedaan. Haar vriendinnen hadden haar ook nog een bouilloir, een rol chocolade en twee geborduurde kussens meegegeven, want zijn stoelen waren veel te hard geweest zeiden ze.

Odo was dien dag vreemd, wel vriendelijk, maar toch erg absent. Al de geschenken had hij zonder er veel van te zeggen aangenomen. Zij had weer niet geweten wat te moeten doen en was verdrietig heen gegaan. Sedert dien eersten Mei kwam zij herhaaldelijk bij hem. En de eene keer was hij allerhartelijkst en blij met alles wat zij voor hem deed, en de andere keer stug en lomp en zei als zij hem helpen wou: ‘laat maar, ik kan 't zelf wel’ of ‘Lora zal 't wel voor me doen.’

‘En wist hij 't, Elsi, dat je van hem hield?’

‘Ja, ja, hij heeft me ook eens gekust, toen ik hem had opgewacht, hij was zoo blij dat hij mij zag opeens en nam mij naast zich, net als we nou zitten Arthur; dat was heerlijk. Hij zei toen ook dat hij zoo dankbaar was en dat ik nooit boos of verdrietig moest zijn wanneer hij eens wat stug en eenzelvig deed, dat was zoo zijn aard, hij was dan geabsorbeerd in een of ander werk. O Arthur, ik was zoo gelukkig. Toen deed ik weer dom want ik vroeg of hij nu ook altijd zoo van me houden zou. 't Was opeens uit. Hij kan zoo ruw zijn, weet je. Hij zei: “Altijd Elsi? da's me te lang.” En toen stond hij op en liep heen en weer als een hyena zonder iets te zeggen. Maar eindelijk bleef hij voor me staan en zei: “Elsi laten we geen gekheid beginnen. Ik houd wel van je, maar ik heb je niet noodig, ik wil je eenvoudig niet hebben, dat is de zaak.”

“Ik jou wél” zei ik, en hij weer: “dat is juist zoo verdomd lastig.”

We hebben toen nog gelachen ook Arthur, omdat 't er alles zoo gek uitkwam; maar is 't niet verschrikkelijk? Ik kan niet buiten hem. Ja, hij heeft me daarna een lieven brief geschreven en ik dacht dat alles weer zou terecht komen, maar

toen ik, nu net een week geleden naar hem toeging zond hij mij gewoon terug. Hij heeft gevloekt en gezegd dat hij wel wat beters te doen had dan met mij te spelen. Hij was zoo grof en beleedigde mij opzettelijk. Hij zei, dat hij zich wachten zou voor idyllische verhoudingen, die eindigden maar met kindermoord en tuchthuis en dan kon hij nog last krijgen van berouw op den koop toe. Ik heb hem laten uitrazen en toen kalm gevraagd of ik iets voor hem doen kon. “Ja”, zei hij, “koffie maken”. Dat heb ik toen gedaan. En toen ik klaar was en de koffie binnenbracht zat hij te schrijven en keek niet op of om. Ik zette een kop naast hem en ging zelf in de keuken zitten huilen. Na een kwartiertje deed hij de deur open, hij dacht misschien dat ik al weg was. Ik had net zijn pan uitgeschuurd en vroeg daarom of er nog iets schoon te maken was.

Hij zei: “Ik heb melk gemorst op mijn petroleumstel en dat stinkt, dat kan je afkrabben Asschepoester”. Toen ging hij weer aan zijn werk. Ik heb 't stel schoongemaakt en ben daarna stilletjes heengegaan, hij zat zoo te werken...’

Het eind was dat ik Elsi meenam naar Odo's hut; ik wist niet goed waarom; ik was op dat oogenblik vol bewondering voor haar en wilde iets doen om haar te helpen.

Odo had ons al zien aankomen, maar toch merkte ik dat hij moeite had zich een houding te geven, hij was de situatie niet meester. En Elsi nog minder. Zij was geheel bedremmeld, stond als een klein meisje, met haar vlecht in de hand voor hem te blozen en stamelde:

‘Mag ik binnen komen...voor van avond?’

Odo zei kortaf, ‘natuurlijk Elsi’, maar ik kon zien dat hij haar liever te voet was gevallen. Hij bleef den geheelen avond onrustig, praatte opvallend veel met mij en opvallend weinig met haar, en dan altijd met een opzettelijke, meestal te grof gehuichelde, lompheid.

Wij lieten Elsi voor het avondeten zorgen, terwijl wij spraken over allerlei dat voor Elsi onbegrijpelijk was, over Rusland, het Marxisme, en ten slotte over Odo's verhandeling. Dit gesprek zetten wij voort aan tafel en ook nog daarna toen wij buiten voor de hut zaten te schemeren. Om Elsi bekommerden wij ons weinig. Toen zij klaar was met omwasschen

kwam zij naast Odo op 't bankje zitten en luisterde met een gelukkig gezichtje naar ons dispuut. Soms staarde zij Odo aan in een lange aanbidding net als dien ávond te Casa Bianca. Eens verwarde het hem en vroeg hij: ‘Wat kijk je mij zoo aan Elsi?’ Zij boog verlegen 't hoofd zonder te antwoorden en toen legde hij even zijn hand op haar schouder. Maar daarna stond hij plotseling op en zei grimmig tegen mij: ‘porta via, porta via!’ Een term waarmede wij aan onze studententafel de kelnerin gelastten de gerechten te verwijderen die ons niet aanstonden.

‘Wat zeg je...is 't over mij?’ vroeg Elsi hulpeloos.

‘Dat je...me dol maakt’ zei Odo...‘en dat je 't spoortje zult missen als je nu niet weggaat.’

‘En àls ik 't miste?’

‘Dan had je geen onderdak...’

‘Dan kwam ik bij jou slapen...ja...in 't brandstoffenhok.’

Zij legde het werkelijk er op toe te laat te komen, maar ik kreeg haar toch mee. Toen wij gingen vroeg zij hem:

‘Zal je je asschepoester nu nooit meer wegjagen?’

Odo zag mij besluiteloos aan, in een dwaze verlegenheid. Toen nam hij Elsi in zijn armen en kuste haar.

‘Stuur nu zóo iets eens weg; kijk!’

En hij draaide haar gloeiend gezichtje naar mij toe.

Op weg naar 't spoortje nam ik Elsi onderhanden. Ik sprak als een verstandig tooneelvriend over het dwaze en zelfs het ‘onpassende’ van haar verhouding met Odo, en ik kreeg haar zoover dat zij onder hevig snikken beloofde niet meer bij hem terug te zullen komen. Zij zag in dat hij haar niet genoeg liefhad en verweet zich nu plotseling dat zij hem lastig viel en hinderde bij zijn werk. Ik liet niet na de gewichtigheid van dit ‘werk’ wat aan te dikken en daardoor haar pasgeboren slechtheidsgevoel en berouw wat werkzamer te maken. Het viel mij zwaar het arme kind zoo te bedriegen.

Toen ik Odo den volgenden morgen mijn gesprek met Elsi vertelde dankte hij mij voor mijn diplomatieke tusschenkomst en ik ging heen in de overtuiging dat ik handig en taktvol was opgetreden.

Een paar dagen al na mijn vertrek schreef Odo haar. Zij zond den brief ongeopend terug, maar kreeg daarover onmid-

delijk zulk radeloos berouw dat zij dienzelfden dag nog naar Odo toeging en even voor de post aankwam. Daarna schreef hij haar nog een paar malen; een zijner brieven, de laatste, bevindt zich in zijn papieren. Deze brieven, die Elsi mij later allen liet lezen voor zij hen Odo teruggaf, waren van een groote en oprechte teerheid en eerst toen ik ze gelezen had begreep ik dat Odo's liefde voor Elsi niet zòo oppervlakkig kon zijn geweest als Martha en ik meenden. Maar van Odo's tweestrijd tusschen haar en jou, Minka, vermoedde ik nog niets. Elsi zelf begreep hem beter.

'Ik heb altijd geweten dat hij van een ander hield, meer dan van mij; ik heb 't wel niet willen gelooven eerst want ik was zoo gelukkig als hij mij schreef en als ik bij hem kwam. En toch voelde ik dat hij mij schreef omdat hij die andere niet schrijven kon...ik was maar een remplacant...hij kon 't niet helpen. 't Is goed dat 't nu uit is, het had niet lang zoo kunnen duren...als ik maar wist dat zíj nu lief voor hem blijven zal en hem ophouden...ik had álles voor hem willen zijn...'

Zoo heeft Elsi over hem gesproken kort nadat zij door burgemeester en veldwachters naar huis teruggebracht was. Ik vroeg haar wien zij meende dat Odo dan liefhad.

'Heb je dat nooit gedacht? Martha...'

Ik geloofde het werkelijk.

12 Juni 1902. Elsi, de maan is boven de blauwe boomen...moest ik je niet van mijn jeugd vertellen? Ach kindje, mijn jeugd is geen sprookje, en ook heel niet interessant. Maar toch, nu ik hier zit in majestueuze eenzaamheid van mijn woud-kluis en rustig mijmer over mijn vroeger leven voel ik behoefte die schimmige herinneringen vast-te-houden. Hoe zelden ben ik zoo rustig! Ik zie mijzelf aan met een mild-glimlachenden weemoed. Mijzelf; was ik dat zelf? - Wanneer je nu bij mij was zou ik 't licht uitdoen, wij zouden buiten zitten in maanschijn en boschgeur, jij op mijn schoot. Ik zou zachtjes met je praten en je vertellen van een klein, eenzaam jongetje. Elsi, misschien dat ik 't verhaal niet ten einde bracht; want je oogen zouden zoo blinken van de traantjes, en je mondje zou wild worden om 't jongetje te troosten; en dat zou zelf

ook niet goed meer weten wat eigenlijk verlatenheid is. Daarom is 't beter dat ik je maar schrijf; ik zal je later toch wel op schoot nemen voor de details en commentaren.

Mijn vader was rentmeester van een landgoed dat ver buiten de stad lag. Broertjes of zusjes had ik niet, vriendjes vond ik niet. Tenminste geen met wie ik dagelijksch kon spelen en omgaan, want ons huisje was 't eenige in grooten omtrek behalve de tuinmanswoning en de twee hoeven van het goed; maar in geen dezer woonden kinderen. Zoo werd ik een stil en eenzelvig jongetje. Alleen zwierf ik rond, overal heen waar ik wilde; alleen droomde ik aan de altijd-ruischende beek, alleen deed ik mijn ontdekkingstochten in de stallen en zolders der twee boerderijen. Mijn eenigste kameraad was mijn geit. Met haar speelde ik op het golvende bergweitje achter het huis; haar nam ik ook altijd mee in het groote tooverbosch. Dat was een dennen aanplanting zoo dicht dat het er eeuwig nacht was; de stammen stonden in onafzienbare rijen achter elkaar, naar alle richtingen even regelmatig zoodat er honderde, duizende - ik rekende toen zelfs tot billioenen - smalle laantjes waren, allen even donker en geheimzinnig. De grond was effen bruin van verdorde naalden en een zeldzame geur steeg er uit op. In dit tooverbosch durfde ik slechts in gezelschap van mijn geit te komen.

Wanneer het slecht weer was hield mijn moeder mij thuis. Dan speelde ik met opgezette eekhoorns, hermelijntjes en allerlei andere beesten; of ik plakte gedroogde planten op in mijn vaders herbarium. Soms, bij extra gelegenheden werd de geweldige arend die met uitgespreide vlerken aan den zolder van 't portaal hing naar beneden gelaten en mocht ik er wat mee spelen. Dit was heel opwindend want ik verzon er de meest phantastische avonturen bij, en als 't beest eindelijk weer naar zijn haak vloog had ik altijd een vreugdig gevoel van groote dingen gedaan te hebben en op wonderbare wijze te zijn gered.

Mijn moeder, Elsi, was mijn moeder, en daarom zal ik over haar zwijgen. Van mijn vader hield ik bovenmate. Hij was een zacht man met heldere, altijd lachende oogen; ik heb nooit een boosheid in zijn oogen gezien, en uit zijn mond heb ik nooit een onvriendelijk woord gehoord. Thuis was hij

altijd in zichzelven gekeerd en sprak weinig; maar als hij met mij alleen was, als hij met mij stoeide op 't bergweitje of mij meenam op een tocht naar dorpen en landgoederen in de buurt, dan was hij geheel anders, levendig en spraakzaam, grappig, soms uitbundig vroolijk. Op zulke tochten verhaalde hij mij de legenden van de geheele streek en leerde mij mythologie en kultuurgeschiedenis. Uit welke bronnen hij zijn kennis putte weet ik niet maar ik heb later veel moeite gehad om Apollo en Mythra en Wodan weer behoorlijk te onderscheiden. 's Avonds in huis leerde hij mij lezen, schrijven, rekenen en physica. Dit laatste wederom vrij phantastisch. En kosmologie leerde ik mij zelf, nog veel phantastischer. Dikwijls, wanneer ik naar de sterren kijk zie ik God zitten zooals ik mij hem toen voorstelde, in 't middelpunt van het heelal de groote gouden ballen rondwerpend en opvangend net als de jongleur dien ik eens gezien had op een kermis in de stad. 't Was mij toen een raadsel waarom hij nooit eens misgooide.

Deze wandelingen met mijn vader zijn mijn dankbaarste herinneringen. Hij vertelde van Theseus, en Siegfried, van holenberen en ijstijdperken, Bartholomeusnachten en Napoleons, en ik luisterde vol zoete, popelende verwachting, vol blij-huiverend voorvoelen van een wijde grootheid die in het leven was, vol diep-onstuimig verlangen naar wondere daden.

Over mijn vader zal ik nog wel eens meer spreken, over zijn kinderlijke invallen en dwaasheden en zijn gulle beminnelijkheid. Hij was de eenigste mensch van wien ik gehouden heb in mijn jeugd. Zijn dood was mijn eenigste groote smart.

Mijn moeder stierf kort na hem; ik was toen acht jaar. Een oom van mij, die in een stad woonde en geen kinderen had, nam mij bij zich in huis. Hij dreef een handel in touw, borstels, houtsnijwerk, zout en tabak en hield bovendien een brooddepôt. Ofschoon hij organist was van 't luthersche kerkje en doorging voor een achtenswaardig man - wat hij inderdaad ook was - voelde hij zich in zijn hart vrijdenker, en hij had den moed in den kleinen kring zijner geestverwanten ronduit voor zijn vrijzinnige meeningen over alles en nog wat uit te komen. Ja, ik heb hem niet zelden, zittende op zijn kruk, vlak onder het portret van den ouden Keizer, dat tusschen twee tabaksvaatjes op de plank stond met een guir-

lande van touwkluwen er boven, de meest anti-monarchale stellingen hooren opwerpen tegen zijn vriend den boekhandelaar, ook een verlicht man. Dank zij deze vrijzinnigheid van mijn oom, was mijn opvoeding betrekkelijk ruim en ongedwongen, doch was ik veel minder vrij dan thuis; want tante Trese deed wat zij kon om door veel bedillen, snauwen en stompen den verderfelijken invloed van oom's paedagogie te neutraliseeren. Ik haatte haar. In hetzelfde huis, op de tweede verdieping, woonde oom's vader, een oud, morsig, reeds half kindsch man met zieke oogen en een scheef kalotje; hij droeg nooit een vest. Zijn dochter, tante Maria, verzorgde hem. Beide gezinnen aten gezamelijk en daardoor reeds kwam ik dagelijksch met deze twee menschen in aanraking. Ik haatte hen allebei. De onbeschofte morsigheid van den ouden man en het grimmige gekijf waarmede tante Maria hem beknorde, haar schampere bedilzucht tegenover de andere huisgenooten, waarop oom met platte boertigheden of treiterende grapjes en tante Trese met vinnige giftigheid reageerden, maakten dit gezinslevens voor mij tot een voortdurende benauwing en verdriet. Mijn oom was goed voor mij en van hem hield ik wel, maar wat was zijn joviale goedigheid tegenover de rijke, dwaze, levenslustige goedheid van mijn vader!

Elsi, ik had een geheel eigen leven diep in mij, dat voelde ik wel; ik hoorde niet thuis in deze omgeving, ik wist dat ik anders, geheel ander was dan deze menschen, dan alle menschen. Ik had tot nu alleen boeren, jagers en houthakkers gekend en die waren mij vreemd geweest in vergelijking met mijn vader, maar de menschen die mij nú omringden waren mij allen nog veel vreemder. Andere wezens waren het, waarmee ik niets gemeen had; ik begreep hen niet. Of liever, ik begreep hen maar al te goed want ik minachtte hen.

Met de jongens uit mijn klas speelde ik wel, maar vrindjes kreeg ik nooit, ook de jongens waren mij vreemd als de menschen; ik speelde met hen om de opwinding van het spel zelf, niet omdat ik iets van hen hield. Soms voelde ik hierover verdriet...ook wel afgunst...dat zij elkaar schenen te begrijpen en om elkaar gaven; maar meestal was ik tevreden in mijn eenzaamheid...het hoorde zoo, ik wás iets anders. Iets béters dacht ik er toen nog niet bij. - Op school, onder

de lessen, zat ik in den regel te soezen of naar buiten te kijken in een vaag verlangen om weg te zijn, een stil heimwee naar mijn oude huis in de sparren, bij de ruischende beek en het glooiende bergweitje. Maar meer nog voelde ik een onbestemde begeerte tot iets heel anders, iets niet-te-zeggen, maar oneindig verschillend van de grove en saaie burgerlijkheid van het leven rondom mij.

In de lagere klassen was ik lui en leerde ik weinig; kreeg daardoor veel vermaningen en straf van mijn meester en nog meer van tante Trese. En omdat ik zoo stil en teruggetrokken was, mijn verdriet over strenge behandeling altijd maar weer verkropte en nooit eenig berouw toonde over luiheid of ondeugendheid - want ik vóelde nooit berouw - hielden de meesten mij voor een stiekum, geniepig karakter. Ik werd de zondebok en kreeg dikwijls onrechtvaardig straf. In 't eerst revolteerde mij dit in hooge mate, doch na een krisis leerde ik mij ook hierin schikken. Ik werd onverschillig voor onrechtvaardigheid en onvriendelijkheid, maar de ménschen die onrechtvaardig en onvriendelijk waren ging ik meer en meer haten. Deze krisis bracht het volgende voorval.

We hadden godsdienstles en de meester profeteerde den ondergang van Jerusalem. ‘Zalig de buiken’ zoo las hij voor ‘die niet gebaard hebben.’

‘Meester’ riep ik toen ‘wat beteekent dat?’

Alle jongens en meisjes begonnen te hikken en te proesten, maar meester had geen lach. Hij keek mij met een droevige verbazing aan en zei eindelijk niets anders dan: ‘Kom eens hier Odo.’ Ik kreeg er vijf met 't spaansche riet nummero 2, bijgenaamd Odo omdat het voor mij 't meest gebruikt werd. Ik gaf geen kik en ging trotsch weer zitten zonder eenige woede of verdriet te toonen. Meester bleef mij streng en onderzoekend aankijken, tot hij op eens uitviel:

‘Odo...en jíj hebt van ochtend mijn bril stukgesmeten.,. lieg maar niet...kwaje rekel en nou ga je er uit en van de week kom je er niet meer in...’

Ik ging de klas uit en bleef een half uur in de gang loopen huilen. Toen de les uit was vroeg ik dadelijk aan de kinderen die om mij heen stonden: ‘wéten jelui 't nou?’ Maar die schaterden alweer van het lachen, lange Greta lachte 't hardst.

En 't zoontje van den rector zei: Kom jonges, nou gaan we bevallenkie spelen. Toen namen ze de lange Greta mee naar de speelplaats, zetten haar in een hoek tegen de muur, stopten haar een pop van zakdoek onder den boezelaar en riepen:

'Oef Greta! drukken, persen...toe dan.'

En 't zoontje van den rector kwam met een kolenschop aandragen, porde Greta er mee in de maag en schreeuwde:

'Er uit...er uit mot je...of ik zal je halen.'

Toen zei Greta 'au', smeet de pop weg en begon te huilen.

Ofschoon ik dien middag behoorlijk werd ingelicht, was ik zoo naief om, onder den indruk van 't geledcn onrecht, dit voorval thuis te vertellen. Ik kreeg een preek van tante Maria over mijn gemeenheid en een rammeling van tante Trese voor mijn baldadigheid, en toen ik ontkende den bril gebroken te hebben moest ik zonder avondeten naar bed voor mijn liegen. - Dien nacht heb ik lang gehuild over 't onrecht dat mij was aangedaan, maar ook voor 't laatst.

13 Juni. Van het stadje heb ik geen andere herinnering, dan van triestige saaiheid. Ik zie het altijd in een grauw aspect van motregen op een Zondagmorgen; kale, natte straten, waarin rijen in 't zwart-gekleede menschen met zwart-garen handschoenen ter kerk schrijden, onder te groote paraplu's. Dor, dood, om te schreeuwen.

O vroeger, toen hield ik zooveel van den regen, meer soms dan van de zon. Hoe wonderlijk was het onder de reuzige sparren wanneer het regende! Hun rood-glanzende stammen rezen stil en enorm omhoog; niet uit den grond, want er was alleen grond vlak voor mijn voeten; maar zij rezen uit een ijle, grauwe zee van neergeslagen en zich in zilveren dauw verdichtende nevels. En daarboven was een schemering, die reikte aan de donkere, zwart-groene pluimen, waaruit onophoudelijk de druppen neer ruiselden. Zoò kende ik den regen, Elsi. Maar hier in dit stadje werd hij mij 't symbool van troostelooze leelijkheid. Alles, ieder ding en ieder mensch, vervulde mij met onzeggelijken weemoed, doch wanneer het regende werd die weemoed tot een sombere haat die mij geheel beheerschte.

O, Elsi, die straten die ik vier keer per dag door moest!

De blinde, uitgeslagen muurvlakken met hun reclameprenten; het ontverfde en vol-bekraste, stinkende huisje terzijde van de brug over de rivier, de diender die steeds op dienzelfden brug rondslenterde; de uitstalkasten, de naambordjes, de juffrouwen die stofdoeken uitklopten in de deuren hunner donkere en duffe manufactuur-zaakjes; hoe dor en bedroevend waren deze dingen. En dan de kapperswinkel! Eens in de maand moest ik er in, en dat was mijn grootste marteling. 't Leerlingetje rook altijd naar uien en dat was al verschrikkelijk; maar de patroon zelf had een dikke, steenharde buik waarmede hij telkens tegen mijn hoofd aanstiet, en de handen waarmede hij mijn kin omhoog beurde en door mijn haren wriemelde waren week als vet...

Maar het ondragelijkst was de saaiheid thuis. Zij was nooit te ontkomen, altijd was zij er; zij greep mij aan onmiddelijk als ik het muffe winkeltje binnenstapte en langs de bruinhouten planken met borstels en touwen en tabaksvaatjes naar de achterkamer sloop. Er was geen ontkomen aan, ik mòest, dag in dag uit de zelfde dingen, de zelfde menschen zien en beleven in hun onveranderde saaiheid, hun verfoeide leelijkheid. Ik haatte de gitten op tante Trese's mantel, de papillotten die zij 's morgens in 't haar droeg, het gebloemde jak waarin zij aan 't ontbijt zat, haar stekelige oogen en knokige handen; ik haatte tante Maria heelemaal, van top tot teen en met inbegrip van haar onbeduidendste attributen, alles, alles, maar bovenal haar platte pink waarmede zij zich onder het eten tersluik in de neus boorde. Ik haatte het waggelende gebit van oom's vader en 't vunze sigarenpijpje dat hij er tusschen klemde, zijn bemorste en bespogen overhemd en zijn laag op de heupen slobberende broek. En ook alle voorwerpen in het huis haatte ik, van af tante Trese's naaimandje tot aan de groote schilderij van een gemsenjager met bijbehoorend alpengloeien.

De saaiheid was overal, ik wist dat ik haar overal vinden moest, op school, thuis en bij de quasi-vriendjes bij wie ik een enkele keer te spelen ging. De eenige troost dien ik had waren mijn boeken; de sprookjes van Grimm, Andersen en Duizend-en-een-nacht, en de verhalen van Aimard en Jules Verne. Wanneer ik geheel verdiept was in mijn lektuur werd

mijn weemoed van mij genomen; soms voelde ik wanneer ik 's avonds met de elbogen over de tafel zat te lezen iets warms en innigs leven te midden der gewende kilheid; ik kon tante Trese zonder wrok tegenover mijn zien zitten mazen en als ik tante Maria boven haren vader hoorde schelden hield ik mijn ooren dicht en las door zonder er mij verder door te laten verstoren.

Ik voelde dan alof ik een kabouter was, of een elf of een prins uit een ver wonderland die betooverd was tot een arm menschje en zijn herinnering aan vroeger geluk haast had verloren. En in een zoete pijn, een onzegbaar heimwee verwachte ik mijn verlossing.

Later, veel later, theologiseerde ik van een eeuwig vaderland, en nog later philosopheerde ik. Om 't even, ik droom wat minder naief misschien, maar ik droom. En evenals bij mijn kinderphantasieën, wanneer de korte droomen voorbij zijn geloof ik niet meer aan hun werkelijkheid.

'Al dat gelees bederft het karakter', zei tante Trese, 'het windt zoo'n jongen maar op en brengt tot verkeerde gedachten'. En tante Maria zei, 'die malle boeken houden hem van zijn schoolwerk af, hij is al lui genoeg.'

Daarom namen zij mij dikwijls mijn boeken af onder 't voorwendsel dat ik mijn les moest leeren. Zei ik dan dat ik mijn les al kende dan moest ik hem nòg maar eens leeren, dat kon nooít kwaad. Of men zeide: 'doe liever eens wat nuttigs, alla, maak eens een borsteltje, dat kan je best.'

Alleen bij mijn oom, in den winkel, was ik veilig. Wanneer 't niet druk liep van de klanten kon ik ongestoord lezen. Ik zat dan op den grond onder de toonbank zoodat niemand mij zien kon, en mijn oom liet mij rustig zitten tot 't bedtijd was. Maar 't gebeurde niet dikwijls dat tante Trese toeliet dat ik lang in den winkel bleef. 'De jongen zit er zijn kostelijken tijd maar te verhangen' meende zij. Oom knipoogde tegen mij, streek mij door 't haar, zei: 'kom kom' of 'nou nou'; maar hij kwam nooit in opstand tegen tante Trese en zelfs maar hoogst zelden tegen tante Maria. -

Lieve Elsi, waarom schrijf ik je dit alles? Ik schrijf 't niet voor jou, neen neen, ik schrijf het voor mijzelf. Je zult niet

begrijpen wat ik verlang; je zult bij mij komen en lief voor mij zijn, meer kan je ook al niet en meer vraag ik niet van je; meer zou ik aan niémand vragen, neen waarachtig, het is een arrogante zotheid van iemand iets meer te verlangen.

Heb medelijden; mijn wil is te groot. Mijn wil is een wild beest, een veroveraar, een duivel, een heldengod; maar hij zal in eenzame machteloosheid te gronde gaan. En ik, o mijn Elsi, een heldengod, ik lig met mijn hoofd op tafel te snikken zooals eens dat kleine jongetje dat droomde betooverd te zijn en op zijn verlossing wachtte. - Mijn liefde zal komen, zij móet komen! Wie is mijn liefde? Een vrouw? Ben jij het Elsi? Een godin is zij, wanneer ik aan haar denk groei ik. Ik word grooter dan de bergen en over de hoogste toppen heen stralen mijn oogen als brandende sterren door de oneindigheid waaruit zij zal komen. Zij komt; de Föhn is haar fluistering; zij komt, wij zullen naast elkaar zitten, ieder een berg, ieder een donderwolk. Wat zal mijn groote liefde mij brengen? Wanneer ik mij over haar buig en haar godenlijf in mijn armen neem en haar gordel loswind zal zij glimlachend zeggen: nu werd ik machteloos, overgegeven in jouw almogende handen. Aan den gordel zie ik dan hangen de Tarnkap en den Malmer waarmee ik mij een wereld zal veroveren waarin ik leven kan, een vasten glansvollen hemel vanwaar uit ik in eeuwige rust de zonne-zegen mijner liefde kan laten neerdalen over de woelige duisternissen dezer aarde.

O ik zinnelooze, ik wanhopende, die hier handenwringend ween om een absurde smart, om mijn absurd verlangen naar godenliefde en godenmacht. Ik arme, ik verstooten nar, die zal lachen van geluk wanneer jij komt, Elsi, moet een nieuwen potlepel en een imitatie-panamahoed; want dien heb ik beslist noodig in deze hitte.

Voor van avond genoeg.

14 Juni. Tante Trese had gelijk, het lezen brengt tot verkeerde dingen. Ik liep weg. Wel niet rechtstreeks naar de prairieën, maar toch met 't vage doel er eens te zullen belanden. Of ergens anders, waár deed er eigenlijk niet toe, als ik maar weg was, weg uit de duffe, benauwde saaiheid. Waarvan ik leven zou overwoog ik niet, ik meende dat ik wel hier en

daar zou kunnen ‘werken’ maar van den aard van dit werken had ik geen voorstelling.

Het verstandigst leek mij om allereerst den grooten gletscher te beklimmen dien ik van uit mijn slaapkamertje zien kon. Ik was nog nooit verder geweest dan tot aan den voet van den geweldigen berg en ik had altijd met verlangen naar den eeuwig besneeuwden top omhoog gezien. Oom had mij wel dikwijls beloofd dat hij eens met mij gaan zou, maar Tante Trese vond dat het daar boven maar koud en winderig was en tante Maria zei ronduit dat dergelijke verre en dure tochten overbodig waren.

Gedurende drie maanden had ik mijn zakgeld opgespaard, doch 't was nauwlijks genoeg om een bergstok en een botaniseertrommel 'te koopen. Daarom lichtte ik in den nacht van mijn vlucht de winkella. 't Was op 't eind van de week en hij was goed gevuld. 't Kostte mij zwaren strijd de helft er uit te nemen; en daarna een even zwaren de andere helft te laten liggen, want ik wist dat ik veel geld zou noodig hebben. Toen ik al goed en wel op straat stond overviel mij zulk een medelijden met mijn oom die volgens tante Trese zijn brood zoo zuur verdiende en wien 't geld niet op den rug groeide, dat ik, op gevaar af mijn plan te doen mislukken, omkeerde en nog een goudstukje terug gaf. Daarna schreef ik op een tabakszakje: ‘Goed voor 63 francs, vaarwel, Odo,’ legde 't zakje in de la en ging op weg naar den gletscher.

Tegen den morgen was ik aan den voet van den berg. Wel had ik onderweg herhaaldelijk gerust maar toch was ik doodmoe omdat ik dien geheelen nacht niet geslapen had. Maar ik durfde de herberg waaraan ik voorbij kwam niet binnen gaan, ik zag dat een knecht die buiten stond mest te keeren mij verwonderd opnam, en bevreesd nog meer achterdocht te zullen opwekken liep ik achter 't dorp om en begon dadelijk den berg te beklimmen. Na een half uur ontmoette ik een ouden landlooper die aan den wegkant zat te ontbijten. Ik had honger en vroeg hem wat brood; hij reikte mij onmiddelijk een groot brok toe. Uit dankbaarheid, en omdat hij er zoo arm uitzag, gaf ik hem een vijf-franc-stuk. Een eindje verder ging ik van den weg af, at mijn brood en legde mij te slapen. Ik werd wakker door luid rumoer van een hoop

werklieden die onder mij voorbij trok; het was nog niet laat in den ochtend, ik schatte negen uur.

Na een paar uur klimmen stond ik aan den gletscherzoom. Al dien tijd had ik scherp rondgezien naar planten en steenen, en deze inspanning, samen met de opwinding over mijn vlucht had mij nog opgehouden. Maar toen ik nu aan den rand dier geweldige ijsmassa stond brak mijn oververmoeidheid mij neer. Uitgeput ging ik liggen en keek rond.

Het was middag, de hemel boven mij was diep glanzend-blauw en de zonnestralen spatten fonkelend neer op het ijs. In de diepte golfde een verblindend zilveren zee van wolken. Onder de zon staken als donkere, brokkelige riffen de zwartbegroeide bergtoppen er boven uit en heel in de verte doemde een vastland op van vaal-blauwe kammen.

De eilandjes die vlak bij schenen te drijven waren met wonderlijke ijsgewassen begroeid als bevroren ruiten en omhangen en overslierd met ijle, traag-wapperende sluiers van licht en grauw en zilver.

En van hoog boven mij tot diep onder mij stroomde debreede ijs-stroom, de gletscher, en verdween in den nevel beneden. En een der zwarte klippen verdeelde den ganschen oceaan in tweeën. Tegen haar steile, scherp-gepuntte of breedgebrokte rotsen rezen de wolk-golven hooger op tot een schuimende, geweldige branding die op sommige plekken den dam doorbrak; daar stortte dan, geluidloos en bewegingloos de eene nevelzee in de andere, een wit-en-zilver schitterende woeling van bevroren golven, een verijsde waterval.

Toen heb ik luid en lang gehuild van een zeldzame ontroering. Eerst was het een blijheid, een zacht herinneren. Ik dacht aan mijn vader en zijn verhalen, aan de bosschen waar ik gezworven had, alleen of met Amalthea mijn geit. Ja, toen was mijn wereld mooi geweest. En nu was zij het opeens weer. Wat was er geweest tusschen toen en nu?...

De saaiheid, het leelijke, een duldelooze ellende die ik nu eindelijk ontvlucht was,...dat was de wereld geweest, de huizen en de menschen, de menschen vooral...

Toen werd die blijheid weemoed. Ik zag een matelooze schoonheid voor mij en voelde dat ik haar al even weinig

begreep als het leelijke. O, zij was mij niet vrèemd, maar zoo groot, zoo overweldigend machtig...Toen zag ik, voor 't eerst volkomen scherp-bewust, mij zèlf...Nietig, nietig, een absurde nietigheid in het onbegrepen heelal...en ik huilde van angst en ontzetting.

Hoe lang ik zoo lag weet ik niet. Maar ik werd ten laatste koud niettegenstaande de zon scheen, ik werd suf en doezelde weg. Opeens hoorde ik beneden mij roepen; ik wilde opstaan en vluchten, maar ik kon niet meer en raakte bewusteloos. Toen ik wakker werd stonden mijn oom en eenige gidsen om mij heen. Ik bevond mij in de herberg die ik 's ochtends voorbijgegaan was, den knecht herkende ik toen hij mij wat eten bracht. Ik kreeg ook warmen wijn en nadat ik voldoende was bijgekomen ging ik met oom per spoor naar huis terug.

Oom zei niet veel van 't avontuur, hij vond 't eigenlijk in 't geheel niet erg en begreep dat het lichten van zijn la voor mij een bijkomstige noodzakelijkheid was geweest. Maar tante Trese jammerde dat ik nu een dief was geworden en de familie te schande had gemaakt. Den geheelen avond redekavelde zij met tante Maria over wat nu te doen met zulk een galgebrok. Waar moest 't heen als je op je elfde jaar in een halven dag vijf heele franken wist stuk te slaan! Wat had ik in godsheerenaam met 't geld gedaan! Als ze dàt nou maar wist, niet om het geld, maar omdat je toch weten moest wat zoo'n aap had uitgehaald; 't konden de ergste dingen zijn. Dat ik vijf frank aan dien landlooper gegeven had geloofde niemand behalve oom, en tante Maria deed nog weken daarna onverwachte invasie's in mijn kamertje om mijn kast en mijn kleeren te doorsnuffelen, want dat ik het geld achterbaks hield stond vast. Tante Trese sprak van een verbeteringsgesticht en van in-den-kost doen bij brave, maar strenge menschen; dat wilde wel eens helpen. Het eind was dat er om dominee gestuurd werd, of hij morgen eens aan wou komen. Dominee kwam en toen hij 't verhaal gehoord had legde hij mij de hand op het hoofd, keek mij met een door gepaste strengheid getemperde mildheid zoolang aan dat ik er zenuwachtig onder werd en begon toen hoofdschuddend:

‘Kind, je hebt je arme moeder te vroeg verloren...’

Dat klopte niet, ik had mijn moeder nooit gemist, en deze

aanhef bedierf het aanvankelijk succes van zijn optreden. Doch tante Trese vond dominee's phrase al evenmin gepast. Of zij dan niet altijd als een eigen moeder, nee, beter nog, voor mij gezorgd had? En in mijn bijzijn raakten dominee en tante Trese aan het kibbelen en zoo luidruchtig kibbelden zij ten laatste dat tante Maria naar beneden kwam om hen te kalmeeren.

Zoodoende had voor mij deze vlucht geen ander gevolg dan dat ik nu nooit meer naar de kerk hoefde. Want de tantes vonden opeens dat je toch nooit een eigenlijk ‘goed woord’ van dominee te hooren kreeg. Mijn misdaad raakte min of meer vergeten, alleen een half jaar later toen mijn oom van den Kerkeraad zijn ontslag als organist kreeg werd ik er nog eens gevoelig aan herinnerd. Want men bracht, misschien niet ten onrechte, dit ontslag in verband met dominee's wrok.

Nadat ik de volksschool had afgeloopen, besloot een familieraad, dat ik moest studeeren. En omdat ik in K....een oude tante had, bij wie ik zou kunnen inwonen, werd ik te K....naar 't gymnasium gestuurd. Ik werd in mijne nieuwe tehuis liefderijk opgenomen, zoowel mijn tante als haar huishoudster behandelden mij met een hartelijke zorg. Deze tante, een ouderwetsche en eenigszins zonderlinge dame, hield veel van mij; maar omdat zij zelf nooit kinderen had gehad en ook nooit met kinderen had omgegaan, wist zij eigenlijk geen raad met mij en liet mij daarom maar zooveel mogelijk aan mij zelf over. Nu en dan wandelde zij met me in het stadspark en ging dan steeds de zwanen voeren, in de meening, dat dit voor mij bijzonder prettig was. Soms vertelde zij mij sprookjes, maar zij kende geen ander dan Roodkapje en Sneeuwitje en begreep niet, dat ik die al zes jaren te boven was. Een ander maal bedacht zij, dat zij zich toch wat met mijn opvoeding bemoeien moest en dan zeide ze:

‘Kom Odo-tje, kom nou eens gezellig bij je tante zitten en vertel eens wat je vandaag geleerd hebt’, of: ‘wil tante je je woordjes eens overhooren?’ etc.

Overigens stopte zij de tallooze kousen, die ik op mijn klimtochten op den berg ruïneerde, zonder morren en nooit knorde zij als mijn broek weer was doorgesleten. Zij bakte eigenhandig oliebollen op mijn verjaardag en vierde voor mij alleen het Kerstfeest. Dit alles maakte, dat ik op mijn beurt veel

van haar hield, al vond ik ook hier alles even saai. Want Elsi, het stonk in dit huis letterlijk naar antiquarische, dufgeworden saaiheid. En alle menschen die mijn tante nu en dan bezochten, de plechtige dominee's, de dito ouderlingen, tot zelfs de meer joviale notaris en de familiaire zaakwaarnemer die ‘over haar huizen ging,’ zij roken allen naar te langgedragen kleederen en oude hoeden.

En de stad; och Elsi, wat maakt 't uit of een stad groot of klein is; er zijn toch slungelende dienders in lugubere plantsoenen, er zijn reclameborden en kappers met handen van doorweekte turf, er zijn garen-en-band-winkeltjes en duizend andere onduldbaarheden.

Toch heb ik hier niet lang meer onder de saaiheid en leelijkheid van mijn omgeving geleden. O Elsi, mijn vrijheid! Ik kon weer alleen zwerven in de bosschen en de bergen, ik kon onbedild en ongestoord lezen wat en zooveel ik wilde. Buiten was ik vrij, en in mijn kamertje was ik vrij, wat bekommerde ik mij verder om de stad, om mijn school, om mijn te huis?

De eerste jaren was ik nog 't oude, stil-verlangende jongetje dat in zichzelven gekeerd en bedeesd langs de straten ging, dat vaag-weg droomde en niet wist wat het wilde. Maar toen ik de laagste klassen van het Gymnasium had doorloopen voelde ik een vastheid in mij gaan groeien, ik voelde dat mijn verlangen een liefde werd die zich richtte, met bewustheid, op de dingen die ik leerde, op wiskunde, op physica, op bijna alle wetenschappen waarin ik werd onderwezen. En nog later, toen wij de grieksche dichters lazen werd een nieuwe en nog heerlijker liefde mij bewust. Mijn phantasieën veranderden, er begon iets in mij te leven, meer en meer, al duidelijker, al machtiger; ik ontwaakte, ik groeide, en ik voelde dat ik groeide uit mij zelf. Ik voelde dat er in mij een schoonheid kiemde, iets dat onmiskenbaar schoon en belangrijk was in de doellooze leelijkheid van het leven en voortdurend vervulde mij dit gevoel met een zacht geluk. Op mijn vijftiende jaar begon ik te schrijven. Achtereenvolgens maakte ik een roman, twee drama's naar grieksch model en een epos. Daartusschen door schreef ik tallooze lyrische verzen. Ik las en bestudeerde al wat er binnen mijn bereik viel; Plato, Augustinus, den

Bijbel, Spinoza, Schopenhauer, bovenal de grieksche tragici en Goethe. Om Dante te kunnen lezen leerde ik mij zelf in een zomervakantie italiaansch. O Elsi, ik wou dat ik je kon doen begrijpen hoe ik toen leefde en werkte; hoe ik verlangde, nu eens zacht en blij en dan weer hevig en in diepe ontmoediging en hoe ik tòch door alle stemmingswisseling heen mij sterk en gelukkig voelde. Elsi, bijna vier jaren lang heb ik iederen avond, soms tot laat in den nacht, geworsteld om het Weten en de Schoonheid. In mijn vakanties zat ik geheele dagen achtereen in mijn kamertje te studeeren of te schrijven. Dit hokje zag uit op drie blinde muren van een aangrenzenden paardestal, op het binnenplaatsje stonden al die jaren dezelfde vier doode, bladerlooze boompjes en het eenig levende dat ik er ooit heb gezien waren spinnen en slakken. Maar in dit hokje ben ik gelukkig geweest; ik heb er gewerkt met al mijn kracht. O Elsi, toen had ik nog vertrouwen en geloof in de schoonheid des levens.

Ik werkte rusteloos, en nooit was ik bevredigd; maar ik ging door, alle misnoegdheid overwon ik, ik wist dat ik mijn doel bereiken zou. Toen ik negentien was werden voor 't eerst verzen van mij opgenomen in een aanzienlijk tijdschrift. Kort daarna heb ik al mijn vroegere werk vernietigd. Zonder spijt dat ik er die jaren over gewerkt had, want ik wist mij rijker dan ooit. O Elsi, onmetelijk rijk ben ik geweest, schatten droeg ik bij me in alle zakken; maar waarom glipt mij nu niets dan slijk tusschen de vingers, wanneer ik mijn goud wil opdiepen?

15. Juni. Elsi, Elsi, kom nu toch bij me. In vijf dagen ben je er niet geweest. Ik schrijf niet verder, ik had je deze memoiren willen geven wanneer je kwam; nu zend ik ze je maar. Wat zou ik je verder vertellen? Je weet dat ik alles verloren heb, mijn kracht en mijn vertrouwen; en mijn groote wil is verlamd. Elsi, ik ben weer 't arme, verlaten jongetje dat hongert en dorst naar wat levensvreugde, dat onuitsprekelijk verlangt naar zachtheid en verteedering. Ik ben mijzelf niet meer genoeg. O o, dit is geen klacht maar een vonnis; of als het een klacht is is het een weeklacht over mijn eigen verdoeming.

Dat poesje dat je me laatst hebt meegebracht is weg, 't was

een lief beest en hij heette ‘Pitta’. Dit is geen grieksch maar kinder-volapuk en Bente heeft het zoo genoemd. Elsi, er heerscht op 't oogenblik een begin van hongersnood in de kolonie en ik vrees dat Frieda het lieve diertje voor de villabewoners heeft gekookt, als de Boschmensch het althans niet rauw heeft verslonden. Maar o mijn Elsi, kom nu toch zelf met je eigen zachte pootjes en zachte velletje, dan kan ik Pitta missen. En breng dan vooral worst mee of een fleschje haringen, dit gedwongen vegetariaat maakt mij sentimenteel verbeeld ik mij. Rijst heb ik nog genoeg en boonen te over zelfs, maar door de gedroogde appeltjes ben ik al weer heen. Verder is 't email van mijn eierpannetje gebarsten. En denk aan den potlepel; kijk den kok maar eens vriendelijk aan. Om de panama durf ik nu niet meer vragen, het wordt te veel.

Kindje, 't is hier zoo mooi, om mijn hut bloeit een paradijs van rood en geel en paarsch en wit en goud. Gisteren avond laat zat ik nog op het bankje; de maan was helder en door de glimmende stammen heen zag ik een zilveren mist hangen in trillende golven en wijde, glanzende plooien als van een feeën-gewaad. Maar ik was eenzamer en droever dan ooit.

Kom nu bij me; ik heb een versje voor je waarom mijn redakteuren zouden vechten, maar 't is voor jou alleen...ach Elsi, voor mijn part kun je mijn heele kunst cadeau krijgen; ik zeg 't maar om je te lokken, omdat je zoo'n klein ijdel dichter-zotje bent. Poët's food is love and fame; van beiden heb ik te weinig. Maar kom dan toch...

(Wordt vervolgd).

Indische politiek
Door
Mr. P. Brooshooft.

Misbruik van spaarbanken.
Een flink woord, maar aan een verkeerd adres.

Quousque tandem, Catilina, abutere patientia nostra! Hoe lang nog, Catilina, zult gij misbruik maken van ons geduld!

Deze beroemde woorden uit Cicero's eerste redevoering tegen den geweldenaar Catilina mag de geduldige Javaan wel tot de zijne gaan maken.

Hoe lang nog, geweldige ambtenaar, zult gij van mijn geduld misbruik maken?

Ik schrijf het onder den indruk van hetgeen mij meer en meer ter oore komt omtrent het misbruik, dat reeds nu, nauwelijks na hunne geboorte, wordt gemaakt van de desaloemboengs, instellingen die moesten dienen om den inlander eens iets te geven dat gelijkt op landbouw-crediet, spaarkassen waarin hij in den goedkoopen rijsttijd zijn padi (rijst in de halmer) kan brengen en er een voorschot op krijgen, om eenige maanden later zijne, dan schaarsch geworden, padi terug te nemen en tegen veel hooger marktprijs te verkoopen, zoodat hij, na aftrek van het voorschot en de administratiekosten, nog een aardig centje overhoudt.

Terstond wordt door den, onder dezen landvoogd, alles verslindenden fiskus van deze jonge instellingen misbruik gemaakt. Het begon, meen ik, in Cheribon. In eenige aan hongerkoorts lijdende desa's van het distrikt Losari in dat gewest werd het kapitaal der padi-loemboengs gedeeltelijk gebruikt tot bijstand aan die noodlijdenden, waarna de resident

der regeering ‘in overweging’ gaf, dit ‘voorschot’ te *vergoeden*, omdat die uitgaaf ‘de crediet-instelling, welke nog in hare kinderjaren verkeert, met ± 1/40 van haar kapitaal zou achteruit brengen, te drukkend indien zij met dit bedrag bleef belast.’

Het verbazend ambtelijk gemis aan rechtsbesef tegenover den kleinen man springt door dit ‘in overweging geven’, dat nog als iets heel braafs scheen te moeten worden beschouwd, in het oog.

Is het toch niet voor ieder redelijk mensch duidelijk, dat dit bedrag om hongerlijders te steunen nooit uit de loemboeng had mogen worden genomen, dat die loemboeng, volgens hare statuten en volgens vroegere uitdrukkelijke verklaring van den rendent zelf, *geene* liefdadigheids-instelling was, maar een spaarbank voor den inlander om in den duren tijd met zijne eigene gespaarde padi te worden geholpen, zoodat tegenover iederen inlegger een zeer bepaald onrecht werd begaan door met *zijn* padi hongerlijders te helpen, eene taak die rust op de *Regeering?* Het is mij onbekend of het welwillend verzoek van den resident om het geld te ‘restitueeren’ is toegestaan, waaraan ik bij het geldende régime sterk twijfel, maar het had in geen geval noodig mogen zijn. Dat geld tot hulp van hongerlijders, die wellicht heelemaal niets in de loemboeng hadden ingebracht, had *niet* uit de spaar-padi van landbouwers mogen zijn genomen, maar telegrafisch aan de regeering moeten zijn gevraagd of, nog beter, volgens de bevoegdheid van den resident, *terstond*, onder nadere goedkeuring, ter beschikking moeten zijn gesteld. Maar zoo iets durven, bij den wind die thans uit Buitenzorg waait, de ambtenaren niet meer aan. Men verbloemt liever zoo lang mogelijk hongertoestanden. De koortsépidemie als gevolg van gebrek in Madoera heeft het sedert nog weer treffender bewezen dan het geval op kleiner schaal in Cheribon.

Om terugtekeeren tot de loemboengs. De Mei-aflevering van het *Tijdschrift van Binn. Bestuur* bevat van de willekeur der ambtenaren daaromtrent weer een eigenaardig staaltje.

De ass. resident van Lamongan C. de Haan en de controleur J.Ph. Baljon hebben namelijk in die afdeeling de landbouwers padi doen inbrengen als onderpand voor de betaling

hunner landrente. De mededeeling, dat men de bevolking van het voordeel dezer pandgeving heeft kunnen 'overtuigen', behoort terstond te worden verworpen als apenkool. De bevolking *doet* eenvoudig wat de assistent-resident zegt. De straks te vermelden aanwending van het loemboengkapitaal tot verbetering van den veestapel bewijst duidelijk, dat het bestuur met de loemboengs omspringt naar goeddunken, en geen eerlijk ambtenaar zal tegenspreken dat de inbreng nagenoeg overal geschiedt onder pressie van het europeesch en inlandsch bestuur.

De inbrengers in de landrente-loemboeng te Lamongan hebben dus eenvoudig gehandeld op perentah, hetzij dan kras of aloes (bevel of zachte dwang), van ass. resident of controleur. *Dezen*, niet de landbouwers zelve, hebben die nieuwigheid daar ingevoerd. En nu erken ik gaarne dat de grondgedachte niet slecht is. De landbouwer, die vooral op het eind des jaars dikwijls als een opgejaagd dier door het dorpshoofd wordt vervolgd voor de laatste dubbeltjes der landrente, kan zich van die ellende bevrijden door terstond na den oogst, als zijn padi goedkoop is, een zekere hoeveelheid tot het beloop der belasting (volgens den *dan* geldenden marktprijs) in pand te geven, en krijgt in den duren tijd van het laatste jaardeel, in stede van de duimschroeven des loerahs, nog wat contanten uit de loemboeng. De bedoeling der twee genoemde ambtenaren is dus hulpvaardigheid jegens den kleinen man, en ik stel voorop dat dit moet worden gewaardeerd en dat daarom zelfs door de vingers kan worden gezien het autoritaire karakter eener handeling, waarvan men in de westersche maatschappij allervreemdst zou opzien, dat namelijk een ambtenaar, lang vóór den vervaltijd eener belasting, zich voor de richtige betaling verzekert van een onderpand des belastingschuldigen.

Maar juist bij die goede bedoeling moet het verbazen, dat ook weer de heeren De Haan en Baljon zoo onrechtvaardig gevoelen waar het geldt de vraag: wat zal gebeuren wanneer het onderpand, berustende onder de administratie der Loemboeng (Bestuur), door diefstal, brand of eenige andere oorzaak verloren gaat? Zij willen dan den belastingschuldige *nogmaals* doen betalen. Dit strijdt zoowel tegen de wettelijke regeling van pandrecht als tegen normaal rechtsgevoel. Wanneer de,

onder bestuurs-administratie opgeschuurde, padi verloren gaat, moet dit in den regel wel te wijten zijn aan onvoldoende bewaking, en art. 1157 Ind. Burg. Wetboek zegt: 'De *schuldeischer* is verantwoordelijk voor het verlies of de vermindering van het pand, voor zoo verre zulks door zijne nalatigheid mocht hebben plaats gehad.' Zoo is het volgens iedere beschaafde wetgeving, en zoo zal het ook wel zijn volgens de indische adat. Maar ook al is het Bestuur niet bepaald nalatig geweest in de bewaking der padi (wat de arme orang tani dan nog in rechten zou moeten bewijzen!) behoort in *dit* geval de risico te komen voor rekening van den pandhouder. De landbouwer heeft deze wijze van betaling niet *gevraagd;* het bestuur heeft die, schoon dan ook met goede bedoelingen, voor hem uitgedacht en ze hem, laten we maar zeggen met zachten dwang, opgedrongen. In dat geval is het absoluut niet met de billijkheid overeen te brengen, hem bij verlies van het onder 't Bestuur berustend pand *nogmaals* te laten betalen. Terecht zou dan de arme duivel, wien de schatkist aldus *tweemaal* zijn belasting zou afeischen, antwoorden: had me dan maar liever in mijn ouden toestand gelaten, dan had ik ten minste met die padi mijn Chineeschen schuldeischer kunnen betalen of er met mijn gezin van eten, waartoe ik nu de rest van den voorraad heb moeten gebruiken. Kortom, tweemaal belasting te eischen van zulk arm volkje als den gemiddelden javaanschen landbouwer, is monsterachtig, en zou ook in den regel niet lukken. De man kan het toch niet van zijn lijf snijden - gelukkig, want anders zou het gouvernement deze pondjes vleesch à la Shylock al lang in de wacht hebben gesleept.

De landrente-loemboengs van de heeren de Haan en Baljon, zooals zij die wenschen, nl. met al de zekerheid voor de schatkist en al de risico voor het arme boertje, behooren dus ten slotte te worden geclassificeerd onder die ongepaste experimenten in corpore vili (proeven op goedkoope lijkies), waartoe ambtenaarswillekeur de tot landbouw-crediet bestemde spaarloemboengs weer tot prooi heeft gekozen.

Veel erger nog is echter hetgeen mij wordt medegedeeld door een verlofganger, die in Indië bij de loemboengerij is werkzaam geweest en met les détours du sérail vertrouwd geraakt.

In de residentie Kedoe, en misschien ook wel in andere, zijn n.l. de loemboengkassen gebruikt om uit Bali en Madoera dekstieren en fokkoeien te laten komen tot verbetering van den veestapel. Het voorschrift der reglementen, dat de administratie het kapitaal der loemboengs zoo degelijk mogelijk moet beleggen, heeft men ontweken door de sofisterij: de loemboengs zijn opgericht voor het welzijn van den landbouw; veredeling van den veestapel bevordert in hooge mate het welzijn van den landbouw, ergo mogen de loemboeng-gelden worden gebruikt voor veredeling van den veestapel!

Wat is intusschen het gevolg geweest? Van de aangevoerde stieren en koeien zijn vele gestorven, en ten slotte is nog maar 50 à 60 procent van het aangevoerde getal overgebleven. De desaman, die op perentah aloes zijn padi heeft moeten toevertrouwen aan de loyauteit en goede zorg van het bestuur, heeft dus door die zeer eigenaardige *opvatting* van loyauteit een groot deel van zijn schaarsch bezit geworpen in een bodemlooze put.

De geheele scharrelarij der regeering met die veredeling van den Javaanschen veestapel is trouwens bijzonder weerzinwekkend. Al aanstonds zij gezegd, dat de verbetering der *qualiteit* van het vee eigenlijk maar een foefje is om de aandacht afteleiden van het netelige vraagstuk der steeds verminderende *quantiteit*. Deze wordt hoofdzakelijk veroorzaakt door de steeds toenemende buffel-diefstallen, die èn door het 's nachts slachten der gestolen dieren den veestapel rechtstreeks èn door den toenemenden tegenzin der boeren tegen zulk een onveilig bezit zijdelings afbrokkelen. De eenige middelen tegen dit kwaad zijn: vermeerdering van den welstand (minder verleiding dus tot stelen) en voortreffelijke politie. Voor geen van beide echter wil de regeering geld uitgeven, doet integendeel door de bezuinigings-rage alles om ze nog slechter te maken. ‘Maar denk je daarom dat ik me voor den veestapel niet interesseer? Neen menschen, dat zal ik je anders toonen. Ik zal het *ras* verbeteren, zoodat één buffel over tien à 20 jaren evenveel zal kunnen trekken als thans twee. Dit is wel toekomst-muziek, maar als Wagneriaan vind ik die juist bijzonder mooi’.

Ras verbeteren dus. Minister Idenburg, die nu in hoogheid

te Paramaribo zit, schreef er al zooveel moois over in zijn tot paskwil geworden ‘anti-inzinkings-ontwerp.’ Er moeten, zei hij, springstieren zijn en aan de desa's worden verstrekt, maar aangezien men nog niet wist (de plannen bepaalden zich voorloopig tot Semarang, Preanger, Kedoe en Banjoemas):

hoe de beschikbare springbeesten over de desa's verdeeld waren;

waar er te veel, waar er te weinig waren, en hoeveel;

welk aantal de bezitters van te veel wilden afstaan aan' desa's met te weinig springmiddelen;

in welke desa's veel lust tot fokkerij bestond;

in welke voldoend voedsel en water voor de kostbare exemplaren aanwezig waren -

op grond van al deze varianten op het ‘wij willen liever zoo laat mogelijk geld geven,’ werd toen besloten, in afwachting van de nieuwe springstieren, alvast maar te beginnen met de castratie der oude!

Deze intense dwaasheid is men werkelijk gaan uitvoeren in Salatiga en, omdat-ie 't zoo mooi vond, ook in Djokja op last van het type des modernen bedillenden ambtenaars, den resident Couperus. In Salatiga werd al spoedig alarm geblazen, en ook in Djokja, maar in deze kleine autokratie werd er minder acht op geslagen, zoodat men thans in Djokja één springstier zal hebben op misschien dubbel zooveel duizendtallen bouws als in Salatiga, en althans dáár de veredeling reeds zóóver is gevorderd, dat er spoedig noch onedele noch edele dieren meer zullen bestaan.

De toelichting op onderafdeeling 86 hoofdstuk II der Indische begrooting voor 1906, ‘*verbetering van den paardenen veestapel*’ erkende het voor Salatiga erg leuk: ‘Bij de inmiddels in de afdeeling Salatiga opgedane ondervinding (men wilde ook in Demak, Grobogan, Koedoes en Pati voort 't vaderland weg gaan castreeren) is intusschen gebleken, dat het voor den veestapel beter is tegelijk met de castratie van minwaardige stieren te zorgen voor de verstrekking van goed mannelijk fokmateriaal.’ Is het niet overweldigend van ambtelijke verdwaasdheid en misdadige fiskaliteit, dat een geheele afdeeling er aan moest worden gewaagd om zulk een waarheid als een koe, die de regeering kosteloos van den kleinsten

Javaanschen buffelhoeder had kunnen hooren, te ontdekken?

Er zou dus eindelijk ook worden gezorgd voor goed ‘fokmateriaal’. Voor de vijf afdeelingen van Semarang werd, te verdeelen over twee jaar, beschikbaar gesteld f 186,000, dus gemiddeld f 18,600 per jaar en per afdeeling. Voor de Preanger in 1906 f 13.000, voor Kedoe en Banjoemas te zamen f 19.600. Men begrijpt dat men voor geheele residenties met zulke bedragjes, waarvan behalve de koopprijs der stieren en fokkoeien ook nog moet worden betaald het personeel, het vervoer en de voeding der beesten, al heel weinig uitvoert. En nu heeft men de énormiteit aangedurfd, de desa-loemboengs, die den landbouwer in den duren rijsttijd een spaarpenning moeten verzekeren om met zijn gezin te eten en zoo mogelijk uit de handen van den woekeraar te blijven, in het ontbrekende voor den aankoop van dit fokmateriaal te doen voorzien. En dit niettegenstaande de stereotiepe bepaling der loemboeng-reglementen, dat de kasmiddelen zoo soliede mogelijk moeten worden belegd. Dat *deze* belegging zoo *on*soliede mogelijk was wist men van te voren, want bijna altijd sterft een deel van aldus uit een ander eiland, met ander klimaat, ingevoerd vee.

Tegen zulk onverantwoordelijk misbruiken eener instelling, die eindelijk het landbouw-crediet wat zou verbeteren - en dit tóch al op een koopje, om het gouvernement te ontslaan van de oprichting der aanvangs-kapitaal eischende staats-credietbanken - tegen *deze*, alleen in een tijd van weerzinwekkende fiskaliteit mogelijke, willekeur moet met kracht worden geprotesteerd.

* * *

In de Haagsche *Avondpost* bracht ‘JUSTUS’ een ‘*hoch!*’ uit op den directeur der Ned.-indische Escompto Mij. te Batavia, den heer J. Dinger, wijl hij de billijkheid erkent der suikerbelasting.

Ik voel veel voor den zedelijken moed van Jan Dinger, zijn blijkbaar ‘'t kan me niet bommen wat ze van me zeggen.’

Dat wordt natuurlijk door anti-belanghebbenden en afgunstigen op zijn verworven hoog invloedsstandpunt zoo snibbig mogelijk uitgelegd.

‘Het is slechts bravoure’, of wel ‘hij likt de regeering’, of ook ‘hij wil directeur van finantiën worden’.

Ik voor mij ben overtuigd van Dinger's goede trouw in zijne verklaring; en dat hij, als directeur der Escompto-M^{ij} in nauwe relatie staande met de kapitalisten der suikercultuur, een belasting op deze industrie billijk durft noemen en de onderwerping daaraan eene ‘eereschuld’ van de fabrikanten jegens het land dat hen rijk heeft gemaakt en nu in finantieelen nood verkeert - dit is, n'en déplaise alle gifzuigerij, een daad van grooten zedelijken moed.

Evenzoo is de verklaring - die de tegenwoordige president der Ned. Bank Mr. N.P. van der Berg, bij al zijn strijd voor de indische suikerindustrie, nooit heeft durven uitspreken - dat de inlander voor die cultuur werkt op ‘een loon, zoo laag als nergens ter wereld mogelijk is’, een mannelijke daad van de zijde des leiders eener groote crediet-instelling.

Naast de protesten tegen de suikerbelasting van andere belanghebbenden maakt dus m.i. de adhaesie van Dinger een goed figuur.

Ééne groote tekortkoming vind ik echter in zijn manifest.

Zij is deze dat hij niet, naast den plicht der suikerfabrikanten om de Regeering ter zijde te staan waar zij geld vraagt voor de uitgeputte schatkist, ook in 't licht stelde den plicht der regeering om niet op andere wijze de inkomsten dier schatkist te verbroddelen.

Het kan toch niet anders, of de tegenwoordige uitgebreide oorlogvoering in den geheelen Indischen archipel zal jaarlijks minstens evenveel millioenen eischen, als de 8 à 9 tonnen die van de suikerbelasting worden verwacht.

Onder deze omstandigheden zou veeleer gerechtvaardigd zijn een krachtig protest tegen het gesloten houden der beurzen van de *nederlandsche*, dan tegen dat van de *indische* belastingschuldigen.

Niet de suikerindustrie toch heeft ten slotte Indië te gronde gericht, maar Nederland, door zijne uitmergelende ‘batige sloten’ en ‘bijdragen’, ten beloope van vele honderden millioenen en ten bate *zijner* belastingschuldigen, in den vorm van spoorwegen en delging van staatsschuld.

Wil Nederland zich dus nu de weelde blijven veroorloven

van imperialisme, van prestige ophouden tegen zelfbesturen, van menschenliefde ten behoeve van slaven buiten Java, dan behoort *Nederland* daarvan de kosten te dragen.

En dan was, naast eene aanmaning aan suikerfabrikanten om zoet hunne belasting te betalen, zeer zeker op zijn plaats geweest het woord tot de Regeering: ‘geene indische expeditiën meer, tenzij betaald door Nederland!’

Want het is wel nobel, fabrikanten te wijzen op een eereschuld jegens het land dat hen rijk maakte, evenals men kinderen moet wijzen op hun eereschuld tot ondersteuning van den ouden vader die hen grootbracht.

Maar wanneer die oude vader helaas ook een oude dronkelap is, die de hem toegestopte centen naar de kroeg brengt, dan doen de kinderen, ook in 's mans eigen belang, beter hem die centen te onthouden, of althans eigen zeggenschap te bedingen over de wijze waarop ze zullen worden besteed.

En perpetueele menschenslachting is voor een Staat niet minder onverantwoordelijk en kostbaar, dan perpetueele dronkenschap voor den mensch.

Boekbeoordeeling

Dr. G. Kalff. Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde I. Groningen, 1906. J.B. Wolters.

Aan dit werk ontbreekt een Inleiding, een beginselverklaring.

Niet bij toeval nochtans.

Des schrijvers ‘opvatting van literatuur en literatuur-geschied-schrijving hier uiteen te zetten, schijnt (hem) overbodig’, vertelt de *Voorrede;* ‘men zal die uit (het) werk voldoende kunnen opmaken.’

Duideliker echter ware 't voor de lezer geweest, zo de schrijver z'n standpunt van te voren had gepreciseerd; duideliker waarschijnlik ook voor zich zelf. Vooral, omdat Dr. Kalff erkent, dat ‘zijn opvatting van leven en literatuur, van den samenhang tusschen die beide, en van de taak der literatuur-geschiedschrijving een andere is dan die van zijn voorgangers’, en hij tegelijkertijd die andere opvattingen wil ‘eerbiedigen’.

Men is op die wijze wel hoffelik, maar toont allicht onwillekeurig geen gelaat.

Zeer veel zou zulk een Inleiding kunnen bevatten.

B.v. Of de litteratuur van 'n volk wel begint bij het eerste litterair produkt in de taal van dat volk. En of, wanneer de beschaving in haar wezen universeel is, de algemene taal als draagster van de cultuur, zo maar buiten de sfeer van 'n nationale litteratuurgeschiedenis mag geschoven worden.[1)]

1) Op blz. 17-25 spreekt Dr. Kalff over Latijnse werken te onzent, als van een ‘zwak voorspel’ voor de latere M.E. litteratuur. Verder niet. Eerst als ze vertaald worden, zijn ze litteratuur. Maar waar blijft nu de invloed der nog onvertaalde 13de eeuwse legendenverzamelingen? Zie ook bij *Hadewich* (blz. 162 vg.) en de *Bestiariën* blz. 185 vg.).

Beter dan iemand anders toch weet de geleerde schrijver, hoe door een reeks van toevalligheden het een of ander produkt, een zoogenaamd ‘nationaal’ voortbrengsel is geworden, terwijl door een reeks van andere toevalligheden, gelijksoortige litteraire produkten, eveneens binnen dezelfde beschavingskringen liggende, *niet* werden bewerkt, of *niet* tot ons kwamen, of wel, later verloren gingen. Zo kon dus aangetoond, dat geen toevalli□e eersteling het aanvangspunt van een met dergelijke accidentele gegevens op te bouwen litteratuurgeschiedenis mocht zijn.[1)]

Dit alles zou dan raken de ondergeschikte plaats van onze ‘nationale’ litteratuur in 'n algemene beschavingsgeschiedenis.

Verder zou in 'n Inleiding kunnen worden ingegaan op wat het ‘nationale’ in een bloot vaderlandse litteratuur zou moeten beogen. Of b.v. datgene wat afsteekt tegen het algemene cultuurbeeld, zich alleen *plaatselik* openbaart en dáárom alleen te beschouwen is als 'n symptoom van 't specifiek-nationale. Of, dat het bizondere eerst nationaal wordt, als het in het *idioom* van 'n bepaald gebied is gezegd. En of datgene. wat in *karakter* en in *taal* van de universele cultuurontwikkeling los wordt gedacht, en netjes als plaatselik-eigenaardig in één lijn wordt gerangschikt, nu wel gezamenlik als de geschiedenis van 'n nationale litteratuur mag worden aangemerkt.[2)]

Ten slotte zou in 'n Inleiding een woordje kunnen worden gezegd, wat er zo al tot de litteratuur behoort, en wat in onze ogen aanspraak mag maken op kunst. Een litteratuur-geschiedschrijver moet toch, al is hij zelf geen dichter van professie, 'n fijn gevoel hebben voor klankbewegingen en zielestemmingen Hij moet de *mens* verstaan. Persoonlike kunstopvattingen of ‘heersende’ kunstdenkbeelden moet hij op stal zetten. Hij zal dan in staat zijn op te merken en z'n lezers voor te houden, dat een diepe devotie de dichterlike verheffing des geestes als

1) Zie blz. 88, en de fragmentariese resten der Frankiese romans, bl. 91-98.
2) Ook Dr. Kalff zoekt nog steeds in de schamele resten der Frankiese romans en in de duizende verzen der gerekte Arthur-gedichten naar het *karakter* der ‘nationale’ bewerkingen (blz. 98 vgl. en 113 vgI.).

een oneerbiedige stoutheid kan verwerpen, en 't dienen der schoonheid als pronkerige ijdelheid kan wraken; en dat ze toch naar een volmaking streeft in wat ze zelf vermeent 'n kunst te zijn. Hij komt er dan toe te erkennen, dat elke kunst gebonden is aan de innerlike drift, welke 't individu, onafhankelik van elke cultuuropvatting, tot scheppen beweegt. Hij houdt behoedzaam datgene bijeen, wat gevaar zou lopen, bij 'n beoordeling naar eenzijdige schoonheidswetten, opzij te worden gezet. Hij heeft geleerd, dat elke tijd z'n cultuur heeft, en elke persoonlikheid, ook de onpersoonlike tijdgeest, gerechtigd is z'n eigen vorm te scheppen voor z'n eigen schoon.[1)]

Dit wederom zou weer wijzen op de ondergeschikte waarde van 't kunst-critiseren in de bredere beschouwing van de litteratuur als de afspiegeling van 'n cultuur.

Deze vragen nu hadden zich kunnen opwerpen bij het nagaan van de eisen, welke Dr. Kalff zich bij de beschrijving van de ontwikkeling onzer litteratuur, als één der cultuurtakken, had kunnen stellen. Hij weet toch, dat het algemeen-menselike de bodem is, waarop het geestesleven tiert; en dat het de tijdgeest is, welke dit algemeen-menselike door zijn prisma leidt en in bepaalde denkvormen naar buiten vertoont. Zijn taak zou het dus moeten zijn geweest, de divergerende stralen terug te leiden naar het punt van uitgang, welke de bodem van alle geestelik leven, de ziel van de Gemeenschap is.

Doch verhelen wij niet, hoe zwaar 'n taak het is, de geschiedenis te schrijven van 'n nationale litteratuur. Ergens in 'n uitgestrekt beschavingsgebied is hier of daar in 't geestelik leven 'n evolutie ontstaan, die zich kringsgewijze over 't omgevend terrein heeft uitgebreid en ten slotte in verschillende richtingen alle mogelike linguistiese grenzen en politieke scheidslijnen overschreed. Maar eenmaal over die grenzen, tot

1) Begrijpt Dr. Kalff de zin-complex uit de proloog van de *Brandaen* wel? Daarin ligt de sleutel van 't ME. litterair pogten. Men kan er nooit genoeg over uit, over de wonderen Gods. Hoe dit gezegd werd, was bijzaak. Voor de ME. past dus niet te spreken van ‘een streven naar kunst’ (blz. 153, 463); geen splitsing van ‘stof en vorm’; geen willekeurig negeren van ‘bizonderheden die *ons* weinig belang inboezemen.’ Wat niet wegneemt, dat werkelik ‘kunst’ bereikt is, zooals bij Hadewich en Ruusbroec.

welke complicaties kan zulk een beweging aanleiding geven! De nieuwe stroming is nu eens in 'n elders bestaand cultuurleven opgelost, of wel onvruchtbaar verstorven; dan weer heeft ze reagerend en prikkelend gewerkt op oude elementen, met of zonder wijziging van de inheemse cultuur. En niet gemakkeliker wordt het er voor de geschiedschrijver op, wanneer er zoals 't in 'n periode van onze litteratuurhistorie het geval is geweest, voor de éénheid 'n tweeheid komt; als de nieuwe cultuur 't eigendom van slechts 'n deel der natie wordt, en de eigendommelike, in 't hart van 't ras gewortelde geest gedrukt wordt onder de heerschappij van 'n, wel in enthousiasme gekweekte, maar nochtans kunstmatig gestoofde en tot gekunsteldheid en onnatuur vervallende on-nationale school.

Doch ook, wanneer hij zich bepaalt tot het tijdperk onzer letteren vóórdat de Renaissance hier haar intrede doet, heeft de onbevooroordeelde geschiedschrijver 'n uiterst moeielike taak te vervullen. Hij staat voor 'n nieuwe weg, en moet met het oude breken. Een eeuw lang heeft 'n deels geestdriftig, deels enghartig patriottisme er zich op toegelegd, 'n willekeurige rij van in 't Nederlands geschreven letterkundige werken als kenmerkend nationaal te naasten. Wat meer is, de voorbereiders in dezen hebben zich 'n school gevormd. En tegenover hem, die op 'n andere dan de patriottiese grondslag zou willen bouwen, zou het docerende en het gedoceerde Nederland datgene, wat het gewoon is als 'n uitsluitend inlandse teelt te beschouwen, ongaarne afstaan als gemeengoed van 'n universele en eerst van 'n psychologies standpunt te waarderen wereldlitteratuur.

Dr. Kalff behoeft niet te vrezen, dat hij alleen zal staan. Schoon 'n vooruitgeschoven post, staat hij met de mannen van de oude garde, Jonckbloet en Huet, in voordurend geestelik contact. Onze beschouwing zal dus meer moeten gaan over wat z'n boek worden kon, dan wat het geworden is.

Vooraf dient gezegd, dat het onderhavige werk van de tot heden verschenen litteratuur-geschiedenissen het beste is. Veel meer dan enige voorgaande arbeid van anderen munt het uit door pragmatiese eenheid. Aan beter bevoegden zij het overgelaten, in welsprekende details het verschil tussen Dr.

Kalff's werk en die der andere litteratoren aan te wijzen. Alleen wordt hier herinnerd, dat het aan Dr. Kalff gelukt is, stuk voor stuk een afgeronde chronologie te geven, vaste lijnen te trekken, eenheid en overzicht te brengen in den chaos, het karakteristieke op den voorgrond te plaatsen, de details achteraf te houden, en klaar en beknopt de personen en feiten uit te laten komen. Achter elk hoofdstuk plaatst hij een excurs, geleerd en zaakrijk, voor studie en verwerking. Hoe steekt zulk een werktrant af bij het ordeloos peuteren van Jonckbloet, die er een zonderling vermaak in vond allerlei data en jaartallen aan z'n bevindingen te toetsen, waardoor de eindeloze hoofdstukken de twijfelachtige waarde kregen van bekanttekende doopcelen....Dr. Kalff's werk daarentegen is veel aangenamer te lezen. Vele hoofdstukken zijn met liefde geschreven. Het proza, te lang verwaarloosd, herneemt er z'n recht. Schone hoofdstukken zijn gewijd aan Hadewich, Ruusbroec, Hillechaertsberch en Potter. Inleidingen dienen ter oriëntering. Daarbij zoekt de auteur de voorwaarden van 't litterair scheppen in het Middeleeuws leven. Een loffelik streven inderdaad! Immers 'n geestelijk product is eerst te verklaren met de rechte kennis van de psychologiese sfeer, te midden waarvan het is ontstaan. Te wensen ware het evenwel geweest, dat Dr. Kalff dit leven wat minder aan de buitenkant had genomen. Niet, dat dit niet te verklaren zou zijn. De 19de eeuwer, die de geest van z'n tijd eerbiedigt en aan Jonckbloet de hand reikt, staat te ver af van de geest die 't ME leven heeft beheerst. Bij de fakkelglans van 't verlichte rationalisme lag de eeuw van 't Kerkelik geloven als in 'n ‘nacht van duisternis’ gehuld, en van uit de donkere achtergrond werd datgene alleen de aandacht waardig gekeurd, wat aan de buitenvlakte op dat licht reflecteerde. De Middeleeuwen kwamen niet uit in haar eigen kleur.

* * *

In onze gewesten is de cultuur van de tijd, waarvan Dr. Kalff in het E e r s t e D e e l van z'n L i t t e r a t u u r g e s c h i e d e n i s het letterkundig leven beschrijft, evenals de cultuur van de ons omringende volken, Germaans-Christelik. Beide

elementen, het Christendom en het Germanendom, hebben zich verbonden tot één geest, welke in de daden en in de gedachten, in de kunsten en in de wetenschappen, in overeenkomstige vormen aan den dag komt. Weliswaar, vertoont de wijde vlakte hier en daar diepten en verheffingen. Nu eens komt het Germaans rasgevoel in 'n krachtig, zelfbewust individualisme omhoog, en roept de fantasie, geprikkeld door de Saracenenkrijg, uit de forse epiek van de voortijd het materiaal op voor de brede helden-cyclus ener Germaanse Romantiek. Dan weer reageert dezelfde rasgeest tegen het formalisme, waarin leer en leven dreigen te verstijven, en baant hij zich, in diepere doorvoeling van 's levens innerlikheid, 'n niet gekende weg tot 's harten verborgenste gevoel. Doch in oorsprong putten de geestesstromingen, die zich over het cultuurveld van de Middeleeuwen verbinden en vertakken, hun stuwkracht uit éne bron. Eerst in 't begin van de 16e eeuw ruist over het steeds bonter en verlevendigd terrein de adem van de uit 't Zuiden opdagende Nieuwe Cultuur met haar humanistiese strekking en haar ruimer en rustiger blik, strevende naar de heerschappij van de geest en de volkomenheid van de vorm, om de kinderlike emoties en de naïeve vormloosheid van 't Middeleeuwse volkszijn te buigen onder de zelfbewuste majesteit van haar dictie en de golvende regelmaat van haar woord.

De Middeleeuwse geest nu heeft, waar hij geestdriftig z'n hoogtijd vierde, niet gevraagd naar het idioom, waarin hij de lof des Allerhoogsten uitmeten zou. Allerminst droeg de Middeleeuwer de bewustheid in z'n binnenste, dat hij, door zich van de spraak van z'n omgeving te bedienen, het aanzijn zou kunnen geven aan 'n onafhankelike of nationale litteratuur. Het begrip natie was bijzaak. De algemene moeder was de Kerk; de moedertaal was de kerktaal. De litteratuur, die in de rijken der nieuwbekeerde Angelsaksers opwies, was 'n Latijnse; 't is wederom in de latijnse cultuur van Noordwestelik Frankrijk, dat de Germaanse geest met een scherpe Middeleeuwse karakteristiek tot de veelzijdigste ontwikkeling komt. Doch dit Latijn was niet dood, allerminst een het Middeleeuws leven verdovende aslaag. Integendeel. Dit Latijn was 'n levend Latijn, door 't mondeling gebruik aan

't nageslacht overgeleverd; dat zich langzamerhand naar de eisen van de gewijzigde cultuur had vervormd; dat zich bevrijd had van het grammatiese juk en de syntaxiële gewrongenheid van 't classisisme; dat daarentegen met haar vrije speelruimte voor neologismen en analogievormingen en met haar analyties karakter, haar groeikracht ontleende aan 't levend materiaal van de dagelikse omgangstaal en zoo goed als de moedertaal der beschaafde wereld werd.

Deze toenadering van het Latijn tot de samenleving en haar eisen komt gans overeen met het karakter der Christelike cultuur, wier aard geen hooghartige afscheiding van het gros der massa, maar juist 'n voorkomend tegemoettreden en 'n vriendelik nederbuigen tot de maatschappelik en geestelik misdeelden voorschreef. En dit tegemoetkomen geschiedde ook in andere vormen, waarin de geestelike gemeenschap aan te knopen en te onderhouden was. Nu eens wisselde het Christendom z'n cultuurvormen in tegen heidense feestgebruiken; dan weer getroostte de taal zich, in grammatiek en logiek, concessies tegenover de eisen van 't geestesverkeer. Doch van 'n allergewichtigst gevolg is het geweest, dat de kerkelike cultuur zich gedrongen heeft gevoeld, haar streven te propageren, met haar denkbeelden schriftelik in de bizondere gouwspraken vast te leggen. Ze ontstond, ten behoeve van de massa, hier en daar 'n gouwtaal. Natuurlik was deze arbeid aanvankelik het werk van kerkelik geëmployeerden, altans van kerkelik geschoolden, en even onmiskenbaar was deze eerste gouw-litteratuur een zuiver godsdienstig-didactiese, die voornamelik uit homiliën, bijbelparaphrasen, psalmberijmingen en heiligenlevens bestond. Ofschoon die bizondere litteraturen hier en daar, met name in Engeland en in Noord-Frankrijk, 'n opmerkelike betekenis hebben gekregen, is het aantal voortbrengselen dat ons uit de Westerse talen bekend is geworden, uiterst schaars. De armoede dezer stukken bewijst eensdeels, dat naast de algemeen-kerkelike, de gouwlitteratuur slechts 'n ondergeschikte plaats innam, omdat zij, gevoed door de rijkere en rijpere moeder, alleen aan haar de inhoud en de strekking van haar wezen kon ontlenen. Anderzijds laat het zich horen, dat onder de vreselike rampen, welke eeuwen lang in de vorm van volksverhuizingen. Saksenoorlogen en Vikinger-

tochten Noordwestelik Europa bestreden, en waarbij alleen de algemene litteratuurbeoefening zich in de kloosters terug vermocht te trekken, de zwakkere telgen der bizondere litteraturen, onbeschermd, gevaar liepen van uitputting te gronde te gaan.

Het vastleggen echter van de gouwspraak in 'n letterschrift werkte vruchtdragend op de ontwikkeling van het cultuurleven in het bizonder gebied zelf. De ‘clerken’ stelden er acten en contracten in op; bewindvoerders namen ze te te baat voor 't uitvaardigen van verordeningen en 't verlenen van vrijbrieven. Allengs werd de bizondere taal het orgaan van wetenschappelike arbeid en individueel scheppen. Nu is het ontegenzeggelik waar, dat al wat uit het persoonlik leven en uit de lokale levenssfeer is gegroeid, gemakkeliker en eerder 'n weg zal vinden in het volksidioom dan in het aan breder inzichten en aan 'n ruimer cultuurgebied gebonden Latijn; en eveneens is het niet te verwonderen, dat in de volkslitteratuur het woord rechtstreekser, de overtuiging persoonliker en de kleur lokaler is dan in de aan kerkelike tendenzen verknochte algemene taal. Doch men wake er voor, alleen om dit persoonlike en lokale, de bizondere litteratuur te stellen tegenover de algemene litteratuur. Lange tijd heeft men, wegens het vrijmoedig-kritiese en nu en dan on-kerkelike element in sommige litteratuurwerken, een bizondere litteratuur daarom alleen nationaal willen noemen. Veel te gaarne heeft men hier te lande, alleen omdat men het begrip *vrijheid* met het *liberalisme* wilde vereenzelvigen, in het verzamelen van dergelijke anti-clericale ‘vrijheids’-symptomen, het beginsel en het doel van een Nederlandse litteratuur trachten te zien, en, terwijl men waande haar geschiedenis te schrijven, stelselmatig het wezen van de ME. cultuur verkracht. Het werelds lied, het werelds drama en de nog wereldser boerde staan, hoe aanlokkelik haar gegevens ook zijn voor de kennis van de volksgeest en de samenleving, op de bodem van het geestelik leven;[1)] ja, het ommedwalen van de ME.

1) Veel beter echter wordt de ME.-geest ons duidelik uit de rijke verzamelingen exempelen en legenden. In Dr. De Vooys uitgave: *‘ME. Legenden en Exempelen’* ligt een schat van gegevens.

geesten in wereldse sferen, was bij hen eerst mogelik bij zelfbewuste kracht en rustig zelfbezit op veilige kerkelike grond. Zo komt het dan ook, dat in zoveel gevallen de vrijheid overslaat in uitgelatenheid en in het komiese en groteske vervalt. De fantasie vermocht in de sfeer die velen voor ongeoorloofd hielden, geen genoegzaam heldere en scherpbelijnde vormen te vinden, waarom zij, door gebrek aan oriëntering onbeteugeld, in 't mateloos ruim haar perken te buiten ging.

De liberalistiese litteratuur-beoefening, welke in de aanwezigheid van de kritiese elementen, welke kerkelike toestanden gispten, alsmede in de aanwezigheid van de litteraire genre's, uiterlik aan 't geestelik denken ontgroeid, bij voorkeur de openbaringen van de vaderlandse geest wilde zien, een geest die zich losmakende van kerkelike dwang en overlevering, de grote weg van 't liberalisme op zou gaan - wilde tevens de opkomende landslitteratuur waarmerken als te zijn voortgekomen uit de met vrijheidsidealen bedeelde burgerijen, en spiegelde 't staatsrechtelik proces, zoals het zich voornamelik in de opkomst der gemeenten als politieke macht vertoonde, af in de geschiedenis der litteratuur. Deze voorstelling van zaken is voor de rechte waardering der ME. cultuur zeer onbillik geweest. Vooreerst was de strekking dier cultuur onveranderlik op de aaneensluiting van alle geestelike krachten gericht, en nergens ligt het bewijs voor de hand, dat een of ander kenmerkend Middeleeuwse lettervrucht zich wenste te richten tot een afzonderlike stand of een staatsrechtelike groep. Juist blijkt het, dat de auteurs, de toestanden nemende zoals ze zijn, aan de standenverschillen en staatsverplichtingen zo weinig mogelik aandacht schenken, en de lezers liefst als 'n ongedeelde eenheid voor zich zien. In een stuk, waarin de idealen der ridderwereld zijn uitgesproken, wordt nog niet de gissing voet gegeven, als zou het stuk in de Ridderwereld zijn ontstaan, of er uitdrukkelik voor geschreven zijn.[1)] Evenmin is uit de inhoud van 'n heiligenleven of een exempelbundel het besluit te trekken,

1) Wie schrijft hier de *Torec*, de *Merlijn*, de *Alexander*, de *Historie v. Troyen*, de *Willem v. Oranje,* de *Madoc?* Dr. Kalff geeft er zelf antwoord op. Waarom schrijft Hertog Jan v. Brabant minnedichtjes? Waarom Van Veldeke de *St. Servaas?* Dat moest toch ook verklaard!

dat het werk uitsluitend voor de clerus bewerkt zou zijn.[1)] Doch hoogst onredelik is 't, de ganse zedelik-didactiese litteratuur, - om van het drama, de sproke en het minnelied niet te spreken, - als het uitverkoren genre van de derde stand te beschouwen. Alsof dit genre de lust des harten van de burgerijen, en niet van de adel en de geestelikheid zou zijn geweest![2)] Ook al kwam men er toe, om - geheel tegen het onpersoonlik en nivellerend karakter der ME. cultuur in, - de auteurs van die tijd te klassificéren[3)], en daarbij het resultaat op te doen, dat velen van hen nòch van edele geboorte waren, nòch 'n kerkelik ambt bekleeden, - dan blijven toch deze schrijvers, voortgekomen uit het kerkelik milieu en met de Christelike geest gevoed, uit kracht van de hen drijvende impulsie, *universeel*, en is hun arbeid grotendeels *universeel* opgevat. Ieder van hen neemt zich voor zodra hij in 't letterkundige leven maar iets betekent, minstens in één van z'n werken het ganse geestelik weten en denken, hoe beknopt en onevenredig van bestek dan ook, voor de gemeenschap samen te vatten.[4)] Ieder van hen blijft in z'n arbeid algemeen-Christelik; poogt te leren wat tot stichting en verheffing kan strekken van de broederschap der kerke, haar lovende in haar instellingen en haar werken; haar geschiedenis latende weerspiegelen in de volkerenhistorie; haar symbolen latende reflectéren in de verschijnselen der Natuur. Wie 't kan, jubelt bovendien haar overwinning uit in Christus' hellestrijd; of laat haar bruidschap verzinneliken in 't weelderig woordenspel der tederste erotiek, of haar reine liefde vergeesteliken in de subtiele taal der fijnstgesponnen mystiek.

* * *

1) Zie de vorige noot Waarom schreef Maerlant *Sint Franciscus?* Of was hij de enige *omnis homo?* En de *Rijinbijbel* dan, die volgens Dr. Kalff voor de gemeenten bestemd is! (blz. 287).
2) Wat bewijzen juist de boekverzamelingen, b.v. die der Gentse burgers? (blz. 523).
3) Wat door Dr. Kalff is doorgevoerd tot in de 14de eeuw, welke juist de grenzen uitwist.
4) Zie de *Lekenspiegel;* velen echter moeten zich beperken, hoe ongaarne ook (zie de P r o l o g e n) en kiezen 't histories-ethiese terrein: Potters *Bloem der Deugden,* Maerlants grote werken, en de *Zedenspiegels*.

Onze grief nu tegen het Eerste Deel van Dr. Kalff's werk is, dat hij, voorzover hij bij machte is geweest zich aan de lijn te houden, vooropzet, als dat de ontwikkeling van onze nationaliteit in de Middeleeuwen 'n ontworsteling zou zijn geweest van de algemeen-kerkelike cultuur. In plaats van uit te gaan van de histories juister basis, dat de algemene cultuur zich heeft gegeven aan de natiën zelt, en steeds de voedster is geweest van de aan haar stam gegroeide loten, zou volgens hem de nationale litteratuur zich hebben *losgemaakt* van de universele litteratuur, en er 'n soort *vrijheidsoorlog* tegen hebben gevoerd. Hij gaat uit van de onderstelling, als zou er in 't ver verleden een in sluimering liggend oervolk hebben bestaan, waarbij de onafhankelikheids-ideeën in prototiepe aanwezig werden geacht. Dr. Kalff is hierin niet enkel de zoon van Jonckbloet. Beide zijn van nog edeler kom-af. Buys en Barnevelt reeds en hunne Libertijnen onderstelden bij de immigrerende Bataven een Stendenbewind van Ridderschappen en burgerijen. Merkwaardig is de overeenkomst in de gedachtengang tussen deze 17de eeuwers en de op eigen trant repristinerende liberalen der 19e eeuwse school. Men hore slechts Dr. Kalff! Hij wil van meet af de sporen van 'n nationale litteratuur zien, en vindt hij ze niet, dan staat hem 't Latijn in de weg. ‘De poëtische stof is hier voor 't grijpen’, zegt hij, ‘maar geen dichter die er de hand op legde om er een poëtisch werk in de volkstaal uit te scheppen’ (blz. 12). Hij weet wel, waarom. ‘De eerbied en liefde voor het Latijn zal de ontwikkeling der volkstaal belemmerd hebben’, dichterliker gezegd: ‘de veldbloem heeft tier noch zwier in de schaduw van den grooten boom die haar het vrije genot van zon en wind en regen beneemt en beslag legt op de groeikracht van Moeder Aarde’ (blz. 16). Dit alles heeft slechts één oorzaak: er ontbreekt hier een ‘krachtige zelfbewustheid en nationaliteitsgevoel’. Hoe militant zich Dr. Kalff dit nationale streven naar vrijwording denkt, blijkt op menige bladzijde. Men ziet z'n geestdrift blaken bij 't roemen van de duitse dichter van het Hannolied, die heeft ‘durven’ zingen in zijn ‘moedertaal’; ‘ook hier te lande’, zegt spijtig Dr. Kalff, had dezelfde muziek kunnen klinken bij ‘krachtiger nationaliteitsgevoel’: indien een Diets dichter de hand had ‘durven

slaan aan de poëtische stof die ook te onzent lag opgehoopt'! (blz. 22).[1)]

Het spreekt van zelf, dat dergelijke spijtige ontboezemingen bij Dr. Kalff vooral daar worden aangetroffen, waar hij in de gelegenheid is, ons te wijzen op Middeleeuwse staaltjes van in 't Latijn geschreven onkerkelike litteratuur zoals de kroniek van *Galbertus,* alsmede de *Ysengrimus,* een berijmd fabularium; welk laatste werk, ofschoon typies Middeleeuws van inhoud, hier en daar, ook in de woordekeus, zich gemeenzaam maakt met alledaags-menselike levensopenbaringen, en daarmee ruimte openstelt voor rijker schakering en toon. Dr. Kalff echter keert de wijze van voorstelling om. 'Ook hier,' besluit hij, 'waar de nationale dichtader niet kan uitschieten in de laag van klassicisme waarmede de Vlaamsche geestesakker was overdekt,'[1)] had de Middeleeuwse auteur moeten 'durven,' zoals 'Dante gedurfd heeft.' - Altijd blijft het standpunt hetzelfde. De auteur onderstelt steeds de aanwezigheid van 'n nationale cultuur, die zich gaarne wil ontwringen aan de Middeleeuws-Christelike cultuur, doch altijd nog gekluisterd ligt onder de druk van de traditie ener Rooms-kerkelike taal. Bij hem wordt dus de geschiedenis van de ME. litteratuur dezer gewesten de geschiedenis ener verlossing. De Middeleeuwse mannen, die dan als de onvervalste vertegenwoordigers van de toenmalige cultuur, geheel en al, in open eerlikheid

1) De vergelijking door Dr. Kalff van de 26 stijve hexameters die de *Lof op Ansfried* († 1010) vormen, met de 900 Duitse verzen op Hanna van Keulen († 1075), welke vergelijking de voorspoediger ontwikkeling van 't nationaliteitsgevoel der Duitsers, alsmede het rijker poëties resultaat bij 't dichten in 't nietkerkelik idioom moet aantonen, gaat niet op. De *Lof op Ansfried* kan evengoed als 'n bloot rhetoriese proefthema van 'n studerende monnik bedoeld zijn als het Duitse gedicht 'n gelukkig geslaagde bewerking van 'n uitnemende Latijnse 'vita'. Bovendien kan in een en hetzelfde cultuurgebied, - zo men nu eenmaal van verschillende litteraturen wil spreken, - naast de algemene litteratuur zeer goed een volkslitteratuur hebben bestaan, zonder dat ze zich tot de hoogte van de universele litteratuur vermocht te ontwikkelen. Zo beweegt zich de Latijnschrijvende Angelsaks *Aldhelm* heel wat vrijer dan Koning Alfred in z'n nationale werken; en in Noord-Frankrijk getuigen de Latijnse werken van Salisbury, Walter Map en Cambrinus, ook al bestaat er 'n Franse schrijftaal, van 'n veel hogere en ruimere geest dan de op 'n lager niveau-staande romans en liederen van Benoit en Bertram de Born.

1) De vergelijking door Dr. Kalff van de 26 stijve hexameters die de *Lof op Ansfried* († 1010) vormen, met de 900 Duitse verzen op Hanna van Keulen († 1075), welke vergelijking de voorspoediger ontwikkeling van 't nationaliteitsgevoel der Duitsers, alsmede het rijker poëties resultaat bij 't dichten in 't nietkerkelik idioom moet aantonen, gaat niet op. De *Lof op Ansfried* kan evengoed als 'n bloot rhetoriese proefthema van 'n studerende monnik bedoeld zijn als het Duitse gedicht 'n gelukkig geslaagde bewerking van 'n uitnemende Latijnse 'vita'. Bovendien kan in een en hetzelfde cultuurgebied, - zo men nu eenmaal van verschillende litteraturen wil spreken, - naast de algemene litteratuur zeer goed een volkslitteratuur hebben bestaan, zonder dat ze zich tot de hoogte van de universele litteratuur vermocht te ontwikkelen. Zo beweegt zich de Latijnschrijvende Angelsaks *Aldhelm* heel wat vrijer dan Koning Alfred in z'n nationale werken; en in Noord-Frankrijk getuigen de Latijnse werken van Salisbury, Walter Map en Cambrinus, ook al bestaat er 'n Franse schrijftaal, van 'n veel hogere en ruimere geest dan de op 'n lager niveau-staande romans en liederen van Benoit en Bertram de Born.

en naïeve vrijmoedigheid, zich aan de hen omringende gemeenschap gegeven hebben, worden, zodra zij door de liberale zeef enige korrels anti-kerkelike kritiek doorlaten, eenzijdig gewaarmerkt als de ‘vrijmakende stemmen’ uit de opkomende gemeenten, de woordvoerders der naar ‘kennis en ontwikkeling dorstende’ poorterijen. Gaarne zouden wij hebben gezien, dat Dr. Kalff de opvatting had prijs gegeven, welke 't ontstaan van 't nationaal bewustzijn identies verklaart met de afwerping van politieke en vooral kerkelike dwang, en deze ontvoogding wenst uit te laten gaan van de poorterstand. Wij voor ons kunnen met zijn liberalistiese en militant aangeschroefde opzet der ME. litteratuurgeschiedenis niet medegaan; de gewelddadige repristinatie-pogingen, om in de litteratuur standen te stellen tegenover standen, en de producten dier tijden in daarmee overeenkomstige vakken en vakjes te verdelen, achten wij onze tijd onwaardig. Door deze wijze van werken juist liggen de voegen van 't maakwerk duidelik bloot; de cultuur van de voortijd ligt in stukken gescheurd, verbandloos voor ons, en de ziel er van is er uit. Ons baat het niet, als Dr. Kalff met geestige zwier de verniskwast hanteert en de reten en spleten van 't bouwwerk met de glans van z'n woord overdekt.

* * *

Gemakkelik zou onze taak zijn, zo wij de scheve voorstelling van de geschiedenis, door de feiten zelve der geschiedenis wilden laten logenstraffen. We zouden dan illustreren, hoe de brede algemeenheid van de ME. cultuur, grijpende met haar wortelen in 't menselik denken en voelen, onmogelik de antithese tussen ons ME. volkszijn en hare kenmerkende geest kan gedogen. We zouden de voorbeelden voor 't grijpen hebben om aan te tonen, dat juist de Germaanse geest het Christelik denken verdiepte. Wij maakten dan duidelik, dat waar de Kerk haar wereld- en levensbeschouwing onder de samenleving verbreidde, de gemeenschap de haar overgeleverde wetenschap in haar eigen geest zocht uit te werken en in ethiese zin te verinnerliken, om de geest van 't Christendom nog eens werkelikheid te laten worden in 't eigen nabetrachtend gemoed. We zouden

dan hebben verklaard, dat, zo de afzonderlike litteraturen, naast de algemeene gelegd, zich dikwerf onevenredig en kunstloos van bouw en fragmentarieser van inhoud tonen, zij daarentegen evenveel maal religieuser van inhoud en kieser van termen zijn, omdat zij onmiddellik aansluiting zoeken aan de steeds reine volksethiek.

Leerzaam is in dit opzicht, al zij het in 't ruwe, 'n verwijzing naar de Ridderromantiek.

Men kent haar oorsprong.

De Germaanse geest, Christelik geschoold, wordt door de opkomende macht van 't Mohamedanisme in zijn ijver geprikkeld, en is onder 't opstaan van heldenfiguren als Charlemagne en Godfried van Bouillon, tot 'n krachtig zelfbewustzijn gekomen. De Kerk vraagt van haar belijders, na jaren van devotie en deemoed, mannelike kloekheid en krijgsmansdaden; ineens flikkert 't Germaanse heldenvuur in 'n reeks van glanzende feiten op. Het heroïsme krijgt naam. Van nu af hebben de leden der Christenheid weer waarde als strijders en kampioenen. Het militarisme krijgt betekenis als de oefenschool voor de heilige strijd voor 't ware Geloof. Ineens erlangen de personen, de rangen en tietels der kampvechters 'n nooit gekende belangstelling; hun harnassen en paarden worden voorwerpen van 'n bizondere opmerkzaamheid; hun spelen en plichten, hun hoofsheid en vrouwenhulde zaken, een afzonderlike vermelding waard.[1)] Er komt 'n epiese nevenstroom in de litteratuur, die zelfstandig met vertakkingen[2)] en groeperingen, zal doorlopen. En zo waar, de nieuwe liefde roept oude sympathieën wakker; oud-nationale zangen keren uit den dode terug. De sagen uit de oertijd worden opgediept, op nieuw verwerkt, en met liefde verbreed.[3)] Een Germaanse Romantiek ontstaat. Ze schroeft en blaast haar fantasieën op tot de uitgelatenste composities, als van 'n *Lancelot*. Ze naast oorspronkelik heidense stoffen

1) Vooral dit maakt de Arthur-epiek tot 'n nieuwe branche.
2) Vergelijk in dit opzicht de *Fergunt* (= wat maakt iemand edelman?) en de *Moriaen* (= de huidkleur doet het hem niet!)
3) Ook dit typeert de Britse romans; zie de *Torec*, waarnaar Maerlant greep. Doch hoeveel ging niet verloren, ook uit het Germaanse, omdat het zich niet meer liet aanpassen aan de ME.-cultuur. Vgl. de *Wiselau*, de *Beowulf*. Toch ook wel sympathiek-mystiese, als de *Madoc* (*?*).

in de lijn van haar eigen tendenz; ze brengt zelfs de *Aeneïde* en 't *Alexander*-epos, in Germaanse stijl omgebouwd, als 'n welkome buit binnen haar eigen cultuurkring thuis.

Wat is nu het lot van deze hoe langer hoe meer verwereldlikende cultuurtak? Het lot van alle kapitaal dat aan 't geestelik leven der geslachten te weinig interest brengt. Het verloopt.[1)] Straks voelt deze Romantiek haar eigen onwezenlikheid; een vaardige hand tracht in de 'Reinaert' haar dood te laten lopen tegen 't spiegelvlak van 't groteske.[2)] Doch men zie tevens, hoe de Christelike cultuur het vervreemde terrein tracht te ontginnen; hoe stuk voor stuk, de van de kerkelike bodem losgeworden Ridderepiek wordt teruggevoerd binnen het gebied van 't Middeleeuws denken. Hij, die de geschiedenis van onze ME. litteratuur wil schrijven, wijze op dit voor onze natie zo bizonder tekenend verschijnsel. Hij tone aan hoe de landgenoot er steeds op uit was, voor zijne beperkte gemeenschap, in z'n literaire bemoeingen, de zeden te ontzien, de algemene kleur te vergeesteliken, de inhoud, vooral in morele zin, leerrijker en volksaardig te maken. Hij neme Maerlant, de voor allen in z'n volle lengte en breedte toegankelike Middeleeuwse volksheraut. In hem ligt het streven der eeuw; in hem en z'n werk het pogen en 't falen ener ganse cultuur. Men volge in z'n nuchter-rationalistiese kritiek z'n strijdvoering tegen de overgeleverde heidense en fantasties-onwezenlike cultuur-elementen; men leze in z'n zedegispingen z'n verheffing van het natuur- en mensenleven tot het peil van het bestaanbare en het geoorloofde; men waardere in z'n optreden tegen de geestelikheid, - verre van hierin 'n clericale betoging te willen erkennen, - z'n pleidooi tegen de verwereldliking van de clerus en van de kerkelike instellingen, en z'n propaganda voor de verinnerliking van het kerkelik leven. Men ga ook deze nationaal geworden werktrant na in het volgend geslacht der litteratoren. Men geve acht op hun strijd tegen de verwereldliking der motieven en voor 'n zedelike vernieuwing der hen

1) Zie de *Limborch* en de *Flandrijs*.
2) De 'Reinaert' is veel te lang als volksaardig, en 'burgerlijk poëtisch' beschouwd. Natuurlik wegens de 'komiese' en anti-geestelike elementen. Verg. echter T a a l e n L e t t e r e n XIV.

omringende gemeenschap. Steeds blijft de toon dezelfde. De zeden-critiek blijft een vast element; ze beoogt 'n voortdurend afweren en afsnijden van wereldse en persoonlike bemoeiingen; ze stelt zich bestendig schrap tegen die geestesuitingen, welke, steunende op de stoffelike welstand als tijdelik goed, langs 't losse dartele koord aan de ethiese bodem ontvoerd, zich in de vage genotssfeer een mateloze vrijheid dreigen te veroorloven, doch tans door de stem van 't Volksbewustzijn weer terug moeten worden geleid binnen de grenzen van de nationaal-Christelike cultuur.[1)]

Nogmaals is onze bedenking tegen Dr. Kalff, dat hij, bij 't notéren der bomen, ze niet heeft gecatalogiseerd als tiepen van 't ganse bos. En helaas, de oorzaak is, dat Dr. Kalff vreemd staat tegenover de geest dier eeuwen. Vele van de levende feiten zijn voor hem harteloos dood. Als Dr. Kalff de Nederlandsche bewerkingen der Ridder-romans legt naast de Franse romans (b.v. blz. 113), dan horen we slechts: ‘Naar het schijnt, heeft de bewerker van den eigenlijken Lancelot-roman zijn voorbeeld vrij letterlijk gevolgd. Dat het godsdienstig element op menige plaats zoowel sterker is dan in den Franschen roman, moet misschien op rekening van Velthem worden gesteld.’[2)] Van hoeveel meer waarde zou het geweest zijn, indien de auteur uit deze ‘menige plaats’ het streven van de tijdgeest had opgespoord. Opgeofferd hadden dan kunnen worden opmerkingen over 't ontbreken van ‘eene eenigszins levendige verbeelding’ en ‘de gewenschte fijnheid van gevoel’ bij de auteur van de *Ferguut*[3)], over de ‘onvoldoende kennis van ridderkleeding en riddergebruiken’ bij de bewerker van de *Partonopeüs*[4)], en andere kleinigheden van uiterlik be-

1) Vandaar de nauwgezette zelf-controle bij een Maerlant, Potter, en de zedendichters; merkwaardig later ook bij Breero, Luyken en Cats.
2) Op dezelfde bladzijde: ‘De bewerker schijnt slechts hier en daar een opmerking van moralizeerenden aard ingevoegd te hebben.’
3) Die overigens ‘een zedig man zal geweest zijn, die wel eenig talent bezat.’ (blz. 215).
4) Wel had hij ‘gevoel’ voor deze ‘dingen’ (n.l. kleedingstukken en gebruiken), Beter is: ‘hij heeft den ziunelijken hartstocht hier en daar eenigermate getemperd en het godsdienstig element versterkt.’

lang[1]. Waar Dr. Kalff's belezenheid zelve ontdekt heeft, dat uit de Nederlandse bewerkingen ‘vroomheid en zedigheid’ spreken, ‘die slechts matige sympathie koesteren voor de ridderidealen: die den hartstocht temperen, de kieschheid ontzien en moraliseerende opmerkingen invoegen,’ had hij de tijdgeest in 't hart moeten grijpen en aan de natie van de voortijd haar waarde terug moeten geven, die een schoolse eenzijdigheid haar zo lang onthouden heeft. Tans doet hij 'n gans voorgeslacht onrecht. Wij zullen niet meer wijzen op de uitwerking van de ‘jammerlijke tegenstelling’ tussen het Franse en 't Nederlandse *Roelants-lied*, waarin wat tot karakteristiek van de nationale cultuur helpt strekken, haar als een tekortkoming wordt nagegeven. Hoe gaarne hadden wij, bij al onze verheuging over De Kalff's sympathie voor de *Karel en Elegast*, dit cultuurstreven door hem aangewezen gezien in dit pareltje Middeleeuws denken en voelen. En dan Maerlant!....Wat zag hij niet in de *Torec*, wat niet in de *Alexander*, en in z'n *Historiespiegel!* Wat leert ons niet het leven van *Sint Lutgart* de *Brandaen*, de *Seghelijn!* Niet altijd zijn de Middeleeuwers gelukkig geslaagd, niet altijd waren hun wegbereiders zich helder hun streven bewust, of, - ze worstelden met de stof, die zich niet altijd leende tot 'n ingrijpende omwerking of tot 'n innerlike verdieping. Doch wat zijn wij, die evenmin voltooide bouwwerken vermogen te leveren?....Alleen, elk streven is schoon dat zich 'n uitkomst stelt; - doch ook van de vorige cultuureeuwen dient dit streven tot z'n recht te komen. Ook hierin mag de liefde niet ontbreken. Als straks Dr. Kalff z'n grootse en mooie taak voortzet; hopen wij dat hij de draad zal vinden, waarom het verder leven zich duidelik kristalliseert. Zij rekt zich verder, zolang ze kan. Ze reikt door de eeuwen heen. Ook zo meteen, onder de stroom der Renaissance, houdt ze haar koers, en loopt helder zichtbaar, karaktervol in éne richting voort.

J. KOOPMANS.

1) Waaronder wat gecritiseer over ‘weinig verzorgde’ verzen (blz. 100). Ook elders hindert die ‘smaak’-critiek, vooral bij de ‘Geestelijke Poëzie’ (152, 154) en bij Maerlant (255, 257, 262 vlg.).

Rembrandt-hoon
Door
Alex Gutteling

Nu gij den fiersten pronker, graag versierd
Met eêlsten veer, hel flonkerend metaal,
Ontwijden wilt met stinkend volksgedrang;
Nu gij den stilsten droomer, louter ziel,
Bespotten wilt met lof, ziellooze verzen
Doen galmen voor dat wonderbaar schildrij,
Waarvan de zon lacht met dien laffen naam
Dien ge uitspreekt, naar den sleur van die verblinden
Die een lantaren zagen in haar gloed;
Zal ík hem eeren en zijn eigen beeld,
Zijn laatste, dreigend met geheel den trots
Van dat rampzalig zalig leven, stil
Heffen voor de oogen die in feestroes glanzen
Van eerewijn en eigen roemzucht, ach,
Zoo zelfvoldaan. Gelijk een onweerswolk
Met zilvren kruinen en blauwzwarten romp
Eensklaps opdoemt boven de zonnige boomen,
Waar aan het water van een kalme bron
Een ijdle jonkman staart naar 't eigen beeld,
Tot onder hem, dieper dan 't wuivend groen,
Die kolossale berg zwelt, en de glans
Wijkt van het water, droppels kringen wijd,
Verminken 't spiegelbeeld, - en eensklaps, geel,
Schittert een schicht omlaag en boven, - bleek
Siddrend verschrikt deinst in het donkre woud

De ijdele, door den hagel 't vel bestriemd; -
Zoo wilde ik dat hijzelf, met al zijn smarten,
Donker, doorflitst van fierheid, bovenaardsch,
't Geweldig hoofd hief voor uw zoetige zielen. -

Die beeltnis schiep hij 't laatst. Zijn glanzen-liefde
Die eenmaal alles hulde in sprookjespracht,
Hier blinkt ze niet: zij die het rijkst gewaad
Met zwier sloeg om de volste vormenweelde,
Was lang reeds dood. - Zijn diepere innigheid
Die 't stilste lichten deed met heilgen schijn,
Hier straalt ze niet: zij die den liefsten blik
Op hem deed rusten, vol van teerste zorgen;
En hij, zijn kind, wiens bleeke lieflijkheid
Aanminnig flonkren kon uit donkere oogen,
Waren reeds dood. Was niet zijn laatste wonder
Dat beeld geweest van Titus en zijn bruid:
Die bloeiende anemoon, vreemd rood van kelk?
Laatst ideaal! Zijn zoon stierf kort daarna. -
Maar in dees beeltnis gloeit de stoerste kracht:
Verwonnen wanhoop; glorieloos omgloried
Staart hij in de eeuwigheid uit vreugdlooze aarde. -
Huldigt gij zulk een met uw apenfratsen?
Ziet ge niet hoe zijn brauw fronst om uw ijdel
Gelegenheidsgestamel, ijdel galmen,
Zinloos en zielloos voor den steeds miskende?
Kent gij hem beter? Voert dan stil uw vrienden -
Die dorsten naar de schoonheid, en geen andre -
Naar zalen waar zijn kunst in schijnloos prijken
Gevoeligen ontroert tot lach en tranen,
En zwijgt, o zwijgt bij zoo tragische grootheid
Als niet uw klank deint in geschreide hulde. -

2 Juli 1906.

Konservatieve taalgeleerdheid
Door
C.G N. de Vooys.

Dr. J. Te Winkel: *Geschiedenis der Nederlandsche taal* (1901). *Inleiding tot de Geschiedenis der Nederlandsche Taal* (1905).

De wetenschappelik gegrondveste psychologiese taalbeschouwing wordt door de toongevende taalgeleerden niet meer bestreden. Toch is het pas vijf-en-twintig jaar geleden, toen Hermann Paul met zijn *Principien der Sprachgeschichte* voor goed de weg baande. In ons land staan dus, zelfs in akademiese kringen, oud en nieuw nog naast elkaar. De studie van de levende taal heeft bij ons te lang onder voogdijschap van de klassieke filologie gestaan. Voor de Neerlandici kostte het inspanning om zich uit de 'school' van Matthijs de Vries los te maken. Ook nu nog stuit men telkens op een halfheid, die van de akademie uitgaande, zich in diepere lagen steeds meer verbreedt, en de ontwikkeling van gezonde denkbeelden omtrent het wezen van de taal belemmert.

Kenmerkend voor de oude taalbeschouwing is het schrijftaal-begrip. Dat staat onder rechtstreekse invloed van het klassicisme. Evenals het Ciceroniaanse Latijn het ware Latijn was, dat later jammerlik verbasterde, zo moest elke 'beschaafde' taal zich ontwikkelen tot een standaardtaal, die door volgende geslachten wel verrijkt en gezuiverd, maar niet in wezen veranderd mocht worden. Die schrijftaal dacht men zich, evenals het Latijn, in de eerste plaats op papier. Het woordenboek en de spraakkunst gaven dus samen een volledig beeld van de taal. Dat die eerbied voor de geschreven taal leidde tot verwarring van taal en spelling, spreekt vanzelf. Wie aan de

letters raakte, veranderde de taal. De ‘spreek’-taal was door zijn slordigheid aan voortdurende verbastering blootgesteld, en dus als maatstaf ongeschikt; het ‘onbeschaafde’ dialekt viel door zijn platheid vanzelf buiten beschouwing. De taak van de taalgeleerden was hoogst gewichtig: van hun nauwlettende kontrole hing de taalzuiverheid af; hun wetenschappelike bemoeiingen dienden om de taalschatten, vermeerderd en beter geordend, aan de handen van een volgend geslacht toe te vertrouwen.

Deze konsekwent-achttiende-eeuwse beschouwing kon zich niet ongewijzigd handhaven, toen de Duitse wetenschap door sensatie-makende ontdekkingen de grondslag legde voor de vergelijkende taalstudie. Die hield zich uitsluitend bezig met levende taal. De grondwaarheid dat taal niet uit letters, maar uit rythmies saamgevoegde klanken bestaat, werd dus in de geleerde wereld algemeen eigendom. De romantiese onderzoekingstochten naar de Indo-Germaanse oertaal, de nasporingen in allerlei volkstaal vonden alom belangstelling. Maar de oude beschouwing bleef doorwerken. Zelfs voor een geleerde als Max Müller is de taalontwikkeling nog altijd taalverbastering. Tot in de terminologie en de beeldspraak ziet men, dat de taal beschouwd werd als een organisme dat een bestaan voerde buiten de mens om: men sprak van een organisme, aan leven en afsterven blootgesteld; van taalstammen en wortels.

Eerst de psychologiese taalbeschouwing bracht de taal in onmiddellike betrekking tot de mens. De taal is uiting van de menselike ziel, dus gebonden aan psychologiese wetten; ontstaan in de samenleving, maar in elk individu opnieuw ontstaande. Daaruit is alle taalverandering te verklaren.

Paul had dus, van de filologie uitgaande, en steunende op Herbart's psychologie, de grondslagen gelegd waarop ijverig voortgebouwd werd, toen de psycholoog Wilhelm Wundt in zijn bewonderenswaardige *Völkerpsychologie* (1900) een nieuwe en veel breder basis gaf. Geen taalgeleerde kan dit boek straffeloos uit de weg gaan. Het opent een nieuwe periode in de taalstudie, en werd reeds in 1903 gevolgd door het nog omvangrijker taal-psychologies standaardwerk van Dittrich.

Vijf jaar na Wundt's boek verscheen de *Inleiding* van Te

Winkel, bedoeld als uitbreiding en aanvulling van zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Taal*. Het eerste gedeelte van de *Inleiding* was al veel vroeger in een onderwijzerstijdschrift verschenen, maar de schrijver verklaart in zijn *Voorbericht:* 'Gelukkig is mijn inzicht in het wezen en de ontwikkeling der taal in de laatste twaalf jaar in hoofdzaak onveranderd kunnen blijven.' In het onmiddellik volgende is een vreemde tegenstrijdigheid. Te Winkel zegt dat zijn inzicht alleen op sommige punten wat bepaalder en scherper geworden is, doordat hij nu meer licht laat vallen op het sociale dan op het persoonlike karakter van de taal. 'Zóó alleen ook kan zich de taalwetenschap aansluiten bij de nu in de maatschappij terecht heerschende richting om meer oog te hebben voor het groote sociale geheel dan voor de individueele eigenaardigheden.' Dat klinkt modern. De lezer zou daaruit kunnen opmaken dat Te Winkel het standpunt van Paul verlaten heeft voor de ruimere opvatting van Wundt, 'die de taalwording niet beschouwt als uitsluitend het gevolg van de wisselwerking tusschen enkeling en enkeling, maar veeleer als de rezultante van velerlei sociale inwerkingen op enkeling en gemeenschap.'[1)] Maar dan leest hij met verbazing op dezelfde bladzijde, dat Te Winkel bedoelt, dat hij meer wil gaan letten op 'de schrijftaal als gewrocht van den ordenenden en beschavenden geest des menschen' dan op 'de spreektaal met haar traditioneel karakter.' Dat is een zo grote stap in achterwaartse richting, dat de schrijver weer in de achttiende eeuw terecht komt. Deze tegenstrijdigheid is tekenend voor het gehele boek. Te Winkel heeft zich met een zeldzame belezenheid op de hoogte gesteld van al wat er over de nieuwe taalwetenschap geschreven is, en deelt met ruime hand van zijn rijke kennis mee. Maar wie wat dieper kijkt dan de oppervlakte, ziet overal de oude taalbeschouwing doorschemeren. De nieuwe beelden zijn opgevangen in een oude spiegel. Onhelderheid van voorstelling en verwarring van begrippen zijn de onontkoombare gevolgen van deze vermenging van oud en nieuw. De schrijver heeft getracht voor zich zelf orde in die chaos te brengen

1) Zie de heldere uiteenzetting van J.G. Talen: *Nieuwe taalpsychologie* in *Taal en Letteren* 1902, blz. 231.

door de oude taalbeschouwing vast te knopen aan het begrip ‘schrijftaal’, en dit los te plaatsen naast de spreektaal. In die spreektaal, en nog meer in zijn dialektenstudie kan hij zich dus als linguist vermeien; de ‘schrijftaal’ is het heiligdom waarin hij zich terugtrekt, wanneer het hem na de lektuur van Wundt bang te moede wordt.

De spreektaal is dus objekt voor taalwetenschap, maar mist vastheid en eenheid: elk ogenblik is er gevaar voor verbastering door ‘lamlenderigheid’, ‘slordigheid’ of ‘slaptongigheid.’ Dit gevoel is zò sterk, dat tegen wetenschappelik beterweten in, de gehele taalontwikkeling soms als een onafgebroken proces van ‘verbastering’, ‘verminking’ of ‘schending’ wordt gekenschetst. Het troetelkind blijft dus de stabiele schrijftaal, als ‘kunstwerk van den zich bewust geworden geest.’ Aan die papieren taal is de toekomst. ‘Mij ten minste komt het voor, - zegt Te Winkel - dat het gezichtszintuig al een heel eind op weg is om bij de hoogere functies van den geest het zintuig van het gehoor op den achtergrond te dringen; en bijna zou ik geneigd zijn in het buitengewoon welgevallen aan klanken, dat zich nu tevens bij eene kleine minderheid openbaart, een soort van atavisme te zien.’[1)] De dichters zal bij deze professorale voorspelling de schrik om het hart slaan. Als de musici ook maar niet door die paniek bevangen worden!

Wat is schrijftaal? Wie bij Te Winkel antwoord zoekt, zal bemerken hoe noodlottig de doktrinair vooropgezette scheiding werkt. De bladzijden die over spreek- en schrijftaal handelen[2)] zijn hopeloos verward. Als we een poging tot ontwarring doen, zien we dat in Te Winkel's begrip ‘schrijftaal’ allerlei ongelijksoortigs zit. Een enkele maal nadert het - evenals het Duitse *Schriftsprache* - tot Algemeen Beschaafde taal. Meestal is het een mengeling van drie begrippen: 1e geschreven taal, d.w.z. met tekens aangeduide taal; 2e de individuele taal, of liever talen, van de woordkunstenaars, en 3e de konventionele, van het spreken afwijkende taal, waarvan sommige mensen uit verschillend motief, zich menen te moeten bedienen bij het schrijven.

1) *Inleiding*, blz. 328.
2) *Geschiedenis*, blz. 45-47; *Inleiding*, blz. 46-56.

Dat het woord ‘schrijftaal’ in de zin van geschreven taal, spelling, geschikt is om verwarring te stichten, behoeft hier niet nader aangetoond te worden.

De vereenzelviging van dichter-taal en conventionele schrijftaal voert tot eigenaardige konsekwenties. Als men b.v. de taal van Vondel, Hooft, Cats en alle andere dichters met de taal van de Statenbijbel, de resolutieën, preken en pamfletten door elkaar hutselt, krijgt men *de* schrijftaal van de zeventiende eeuw.

Dat onder deze omstandigheden Te Winkel's definitie van de schrijftaal niet biezonder helder zal zijn, is wel te verwachten. ‘De schrijftaal is geen zichtbare afbeelding der spreektaal, maar zij is een geheel andere openbaringsvorm van den menschelijken geest, met andere behoeften en ook tot een ander doel met andere middelen geschapen.’ - ‘Het is haar genoeg onder een in zekeren zin symbolischen vorm gedachten en klanken op zulk eene wijze aan te geven, dat de ingewijde ze gemakkelijk in zijne spreektaal kan overbrengen.’[1)]

Daaruit zou men weer niet opmaken dat het centrale begrip van Te Winkel's schrijftaal het achttiende-eeuwse schrijftaalbegrip is, de taal-uniformiteit, gereglementeerd door de ‘ordenende geest’ van de taalgeleerden. Dat blijkt duidelik aan de taak die hij deze schrijftaal in het verleden toedicht, en in de toekomst aanwijst. Onder invloed van die schrijftaal is onze algemeene spreektaal gevormd, die zich dus niet aan de moederlike kontrole mag onttrekken; diezelfde schrijftaal moeten de dialekties sprekende Nederlanders ‘als voorbeeld voor de spreektaal nemen’; met die schrijftaal moeten de Afrikaanders en de Vlamingen gelukkig gemaakt worden, anders lopen ze gevaar een verminkte taal of een dialekt te gaan gebruiken, dat niet meer tot *de* Nederlandse taal gerekend kan worden.

Daarmee hangt samen de overschatting van de invloed door de spraakkunst, het boek en de schoolmeester op de levende taal uitgeoefend. Een sprekend staaltje is het volgende: als sedert het begin van de negentiende eeuw op alle scholen geleerd was niet *vissen* te zeggen, maar *visschen* met een

1) *Geschiedenis*, blz. 45.

ch-klank, ‘dan zouden de beschaafden nu misschien *visschen* met *sch* uitspreken.’[1)]

Dat voorzichtige ‘misschien’ is niet overbodig, als we bedenken dat een paar eeuwen taalonderwijs de dode naamvals-*n* niet levend hebben kunnen maken!

Deze onklaarheid in de fundamentele begrippen heeft ver strekkende gevolgen voor de opzet en de onderdelen van het werk.

In theorie noemt Te Winkel de logiese taalbeschouwing ‘verouderd’, en aanvaardt hij de psychologiese. Wat er in de praktijk van terecht komt, blijkt het best als we het werk van Paul en vooral van Wundt ernaast leggen, en doorlopend vergelijken. Maar dat behoort in een vaktijdschrift, en kan niet het doel zijn van deze principiële bespreking. Ook hier dezelfde onharmoniese mengeling van oud en nieuw, waarbij het nieuwe aan de oppervlakte blijft. Een enkel voorbeeld. ‘Die alte Vorstellung, der Satz werde aus ursprünglich selbständig existirenden Wörtern zusammengefügt, kann heute wohl in der wissenschaftlichen Grammatik als beseitigt gelten,’ zegt Wundt. Uit de ‘Gesammtvorstellung’ wordt het woord als ‘Einzelvorstellung’ geïsoleerd. Te Winkel is het daar volkomen mee eens, maar in de praktijk blijkt telkens dat hij van zelfstandig bestaande woorden uitgaat; niet het minst in de betekenis-leer, de woordvorming en de woordgeschiedenis. *‘Minne* (liefde) geraakte in onbruik, omdat het de bijgedachte aan *minne* (zoogster), *maag* (bloedverwant), omdat het die aan *maag* (lichaamsdeel) opwekte.’[2)] Schering en inslag blijft de logiese en teleologiese taalbeschouwing, waarbij ‘man sich lediglich die Frage stellt, wie die Erscheinungen verlaufen müssten, wenn ein logisch reflectirender Verstand sie möglichst zweckmäszig hervorbrengen wollte.’[3)]

De beoordeling van de onderdelen moet ik voor het grootste deel aan meer bevoegden overlaten. Maar van het standpunt

1) *Inleiding*, blz. 147.
2) *Geschiedenis*, blz. 170.
3) Wundt, *Völkerpsychologie*: *Die Sprache* II, 452.

van *De Beweging* blijft dit de belangrijke vraag: hoe hebben we dit konservatisme te beschouwen, dat zich niet in bekrompenheid van het nieuwe afsluit, dat het zelfs schijnbaar opneemt, maar dat er toch in wezen vreemd tegenover blijft staan?

De diepere oorzaak is, dat professor Te Winkel aan de Duitse wetenschap de vrije toegang liet tot zijn studeerkamer, maar dat hij zich tegelijkertijd buiten de taal-werkelikheid van zijn eigen tijd en zijn eigen land plaatste. Ik bedoel daarmee niet, dat hij zich niet op de hoogte stelde, maar dat hij niet meeleefde. Het doorgronden van het taal-heden is de beste sleutel tot het taal-verleden. Voor de taal-waarnemer en de taal-historicus waren de afgelopen vijf-en-twintig jaren een belangrijke tijd, een tijd van gisting en vernieuwing, waarin het hem een lust moest zijn te leven. Vooral twee stromingen had hij met gespannen belangstelling te volgen.

De letterkundige beweging van 1880, waarvan wij de gevolgen voor onze taal langzamerhand histories kunnen gaan zien, bracht niet alleen een vernieuwing van de woordkunsttaal, maar tegelijk verheldering van inzicht in het wezen en de individualiteit van alle dichtertaal. Wie deze uitbarsting van nieuw leven van onder de verstikkende druk der konventionele dichterlike taal met eigen ogen heeft aanschouwd, zal eerst de ware kijk krijgen op soortgelijke bewegingen in het verleden: de reaktie tegen de rederijkers-taal in de eerste jaren van de zeventiende eeuw, de strijd van Bellamy en Kinker tegen de Dichtgenootschappers op het einde van de achttiende. Wanneer Te Winkel de Nieuwe-Gidsers verwijt ‘de platte en onnauwkeurige spreekwijzen van de familiare spreektaal in de schrijftaal op te nemen,’ hoe kan hij dan Bredero's woorden begrijpen: ‘Het is mijn alleens, of ick van een machtich Coning of van een arm Bedelaer leer de kennisse van mijn moeders tale, en of de woorden uyt het vuylnisvat of uyt de cierlijckste en grootste Schat-kamers van de werelt komen; doch moet my elck na haer waarde goude, silveren en koperen gelde verstrecken.’

De nieuw-vormingen en woordkoppelingen van Spieghel en Van Mander, van Hooft en de jonge Vondel worden eerst meer dan dood taalmateriaal, als we de frisse kracht gevoeld hebben van dergelijke taalschepping bij Perk en Kloos, bij

Verwey en Gorter, bij Van Looy en Van Deyssel. Zelfs de excessen, van elke revolutie onafscheidelik, zijn voor de ware taal-psycholoog van grote betekenis.

De Nieuwe-Gids-beweging had Te Winkel kunnen leren dat eenheid iets anders is als eenvormigheid. Dan zou hij het Vlaamse partikularisme, dat Gezelle's poëzie en Streuvels' van leven bruisend proza voortbracht, niet doodgezwegen hebben, maar gevierd om de wedergeboorte van de Vlaamse woordkunst. Hoe is het te rijmen dat hij de Vlamingen een dode schrijftaal wil opdringen, en tegelijk in Bredero waardeert dat hij 'veel ouwde en ghebruyckelijcke woorden der Landluyden' opnam?

Deze beweging heeft dus de taalgeleerde alleen geprikkeld tot boze uitvallen tegen de 'wanschepsels' van de Nieuwe Gids, waarover men, wanneer ze anno 1898 en 1901 herhaald worden, even glimlacht. Onverstoord - alsof die beweging spoorloos voorbijgegaan is - herhaalt hij zijn verdediging van de 'dichterlike taal' als het passende, sierlike kleed voor alle 'beschaafde' gedachten. Hij vindt het 'jammer' dat 'de nieuwgevormde composita van Da Costa, Ten Kate en Vosmaer al te lang beperkt blijven tot de dichterlijke taal en eerst langzamerhand en dan nog maar voor een klein gedeelte in de prozaschrijftaal worden aangewend.' Hij waarschuwt, na de opgedane bittere ervaring: 'Alleen dán kan men in de schrijftaal een nieuw beeld gebruiken, als men het behoorlijk uitwerkt, eene nieuwe metaphora, als het zinsverband haar duidelijk toelicht. Wie waant evengoed als in de spreektaal de geijkte beelden klakkeloos te kunnen vervangen door nieuwe, straft zich met den vloek der onverstaanbaarheid. De grillige invallen van het oogenblik, die leven geven aan de spreektaal, moeten eerst den toets van een geslepen oordeel hebben doorstaan, vóór zij in de schrijftaal kunnen worden toegelaten.'[1)]

Zo wreekt zich het versmaden van de lessen die uit de jongste geschiedenis van de Nederlandse artistieke taal te putten waren!

De tweede stroming die buiten Te Winkel omging is de

1) *Inleiding*, blz. 53.

taalkundig-paedagogiese, vertegenwoordigd door het tijdschrift *Taal en Letteren*. Het *Pleidooi voor de Moedertaal* (1893) van Van den Bosch kan als het manifest van deze nieuwe richting beschouwd worden. De leiders waren niet in de eerste plaats studeerkamer-geleerden. Zij belichaamden het nieuwe psychologiese taalbegrip van Paul in hun onderwijs. Hun wetenschap stond midden in het leven. Evenals de artistieke beweging van '80 de atmosfeer zuiverde door de 'dichterlike taal' te ontmaskeren, zo keerde zich de paedagogiese beweging van '90 tegen het 'schrijftaal'-begrip dat in het onderwijs woekerde. Ook hier viel heel wat af te breken eer er voor de nieuwe beginselen ruim baan gemaakt was. Een nutteloze ballast van dode taalregels, spelling-futiliteiten en doktrinair dillettantisme had zich opgehoopt in het lager onderwijs, dat met muren van het starste conservatisme omgeven scheen. Maar het gold een groot volksbelang. En de onderwijzer, die door de school dageliks met het leven in aanraking komt, kon daar niet blind voor blijven. Langzamerhand begon het op allerlei plaatsen te dagen. In dit licht krijgt het streven naar spellingvereenvoudiging eerst betekenis, dat niet uit gemakzucht, maar uit verheldering van taalbegrip voortkwam. Dat Te Winkel daar niets van ziet, en er geen enkel 'sympathiek motief' voor kent, verwondert ons dus geen ogenblik. Van zijn standpunt is het volkomen begrijpelik, dat hij die ploeteraars meent te kunnen beschamen door een radikaal-konsekwent stelsel voor te slaan[1] zò verbijsterend eenvoudig, dat een onderwijzer die een paar weken aan fonetiek gedaan heeft, het nadoen en waarderen kan. Alleen is de schrijver vergeten dat hij te voren[2] op de praktiese onmogelikheid van elke te radikale spellingwijziging gewezen had! Dit is weer een sterk staaltje, waartoe een geleerde komt die de aanraking met het leven verliest.

Maar *Taal en Letteren* propageerde niet alleen zuivering van taalbegrip en verdieping van taal- en litteratuurstudie in de onderwijs-wereld; het vervulde ook in de wetenschap een taak. Met ijver werd gewerkt aan de Nieuwe Spraakkunst,

1) *Inleiding*, blz. 341.
2) *Inleiding*, blz. 47.

die op taalwaarneming, en niet op taalwetgeving berust. Uitgaande van de levende taal, gaf Van den Bosch een psychologies-gebaseerde studie over samenstelling, Kollewijn over de geslachten, Hettema over woordvorming en naamvalsleer - om alleen van de eerste redakteuren te spreken. Ook in het verleden werden de oorsprongen van de 'grammaire raisonnée' blootgelegd. In akademiese kringen vond dat streven slechts hier en daar weerklank; het konservatieve deel van de akademiese geleerden nam tegenover dit tijdschrift dezelfde houding aan als vroeger de officiële letterkundige wereld tegenover de Nieuwe Gids: de taktiek van doodzwijgen, of door passief verzet tegenwerken.

En met even weinig succes. Want de zich ontwikkelende psychologiese taalwetenschap was een te sterke ruggesteun. Werd een enkele maal gepoogd, beginsel tegenover beginsel te stellen, dan bleek het oude standpunt onhoudbaar verouderd.[1)] Zolang de konservatieve geleerde zich nu bezig houdt met speciale studieën, die de grondslagen van de taalwetenschap niet raken, kan hij werk leveren dat algemeen waardering vindt. Maar zijn tweeslachtigheid zal aan het licht komen, zodra hij er naar streeft, zich in brede kringen invloed te verschaffen door een fundamenteel werk als de Geschiedenis van de Nederlandse Taal wil en moet zijn. Ondanks zijn noeste vlijt, zijn zeldzame werkkracht en benijdenswaardige belezenheid, schreef dus Te Winkel een werk, dat zijn onmiskenbare waarde ontleent aan het vergaderde materiaal, maar waarvan geen leiding meer kan uitgaan, omdat het niet van onze tijd is.

ASSEN, Mei 1906.

1) Zie b.v. het korte, maar leerzame debat van Te Winkel en Van den Bosch in *Taal en Letteren* VII, 210 met de dupliek van Te Winkel in zijn *Inleiding,* blz. 488. Het feitenmateriaal door Kollewijn en Hettema bij hun wetenschappelike kritiek op de geslachts- en naamvalsleer bijeengebracht, wordt door Te Winkel gemakshalve ter zijde gelegd, térwijl het voor een wetenschappelike Geschiedenis van de Ned. Taal onmisbaar is.

Quia absurdum
Door
Nico van Suchtelen.
(Vervolg van het vorig Nummer).

20 Juni. Een nieuw leven en een nieuw dagboek. Ik wil mijn overgroot geluk kunnen uiten aan mij zelf. Ik heb haar gezegd dat ik wat wilde werken, en dat was ook mijn plan. Maar ik heb stil gezeten zonder iets te doen en geluisterd naar mijn liefste. Zij is nu aan de vaat, ik hoor haar plassen in 't zeepsop, ik hoor haar pompen. De zuiger gaat veel te stroef, en de zwengel is te zwaar en haast boven haar macht; ze staat op haar teenen en hangt er aan; en wanneer ze niet floot zou ik haar hooren hijgen. Ze fluit als een merel, zoo nu en dan bedenkt ze op eens dat ik zit te werken en krijgt in haar eentje een kleur, en een oogenblik later begint ze opnieuw.

Vier dagen geleden is zij gekomen. Het was zeven uur en ik had langer dan gewoonlijk gewerkt. Ik was somber en verdrietig, ik geloof dat ik mij ellendiger voelde dan ooit te voren en dat dit niet maar zoo lijkt door de tegenstelling met mijn vreugde daarna. Den heelen dag getobd en mij afgemarteld over Minka, alles was mij vijandig en bitter gehaat. Ik zag er tegenop mijn hut binnen te gaan, ik was bang voor de eenzaamheid van den langen avond. Naar Lora wilde ik gaan, dacht ik, en toen viel mij in dat Max er immers was en ik niet welkom zou zijn. Op 't bankje ging ik zitten en sufte en weifelde aldoor of ik gaan zou of niet. Eindelijk trad ik binnen om mijn bed op te maken.

O mijn Elsi, die ontroering toen ik zag wat je gedaan had!

Dat jij 't was geweest wist ik nog niet, hoe vreemd dat ik 't eerste oogenblik niet eens aan jou dacht. - De tafel gedekt, met een servet en twee gewasschen borden, een schaal broodjes, en bloemen, overal bloemen! Ik liep als een vreemde door mijn hut, in blijde, verraste verwondering; ik zal nooit die sensatie van huiselijkheid, van innigheid vergeten. In het keukentje brandde een petroleumstel, er stond koffie te koken; alles was aan kant, de twee pannen waren uitgeveegd en hingen waar ze hangen moesten; potten en schaaltjes ordelijk op hun rekken, de handdoek aan zijn spijker...En in de slaapkamer was mijn bed opgemaakt, mijn kleeren aan krammen langs den muur inplaats van over den grond te flodderen, mijn schoenen gepoetst in de kast, zelfs mijn vetleeren die al langer dan een maand in een hoek stonden te schimmelen.

Ik kon niet rustig overdenken. Ik dacht dat Lora het gedaan had...Arthur...Martha; ik dacht met plotselingen schrik aan Minka...en aan Elsi wilde ik nièt denken. Was ik vergeten dat ik haar zelf twee dagen te voren gesmeekt had te komen?

Elsi, mijn liefste, toen stond zij opeens voor mij met haar bedremmeld blijde gezichtje, een korf bloemen aan den arm.

21 Juni. Ik wil niet verder denken. Er zal wel iets gebeuren; haar vader zal komen; Olthoff zal een laatste oordeel over mij laten houden; de vergadering zal besluiten dat ik haar moet uitleveren. Ik had toch kunnen voorzien dat ik haar niet lang verborgen zou kunnen houden. De jongens van Frieda hebben haar ontdekt en dadelijk kwamen Olthoff en Voss mij verwijten maken. Ik bracht de Kolonie in opspraak; in 't heele dorp was 't bekend dat Elsi er van door was, wat zou er gebeuren als 't uitkwam dat zij door een van de gehate kommunisten was geroofd! Ik moest onmiddelijk haar vader waarschuwen of haar terugbrengen. Gaf hij dan toestemming, goed, dan zou Olthoff ons trouwen.

Ik zal rustig afwachten wat komt. Leeren wil ik even zorgeloos van uur op uur, en in steeds nieuw geluk, te leven als Elsi zelf. En ik wil Minka vergeten.

Ik ben nog verward in weifelende en onbegrepen gevoelens. O mijn Elsi, mijn Elsi, maak mij rustig!

‘Ik ben maar een dom kindje en kan je niet begrijpen’ zegt ze. Maar dat verlang ik ook niet, ik zal volkomen gelukkig zijn als je tegen mij lacht wanneer ik moe en verdrietig ben, als je mij troost en koestert in allen zwaarmoed van mijn groote werk.

‘Ik ben een dom meisje’ zegt ze met haar hoofd tegen mij aangedrukt, ‘ik weet niets, ik begrijp niets, en ik doe niets op de wereld, en jij teekent cirkels en kubussen met uitsteeksels en staarten en schrijft over atoomstelsels in een stenographische algebra-taal waar ik niets van begrijp. En ik zou ook nooit meer dan twee regels kunnen laten rijmen.’

Daarover is ze werkelijk nog een beetje bedroefd. Elsi, ik wou dat ik dom was als jij en van Gods heele blokkendoos niets afwist en er niets van wilde weten ook. Als een kind, met jou aan een handje, rond te dwalen langs het meer en over de bergen, te zitten naast jou aan den zoom van het bonte bloemenlandje beneden den waterval! Hoor je de klokjes van de koeien boven ons? Zie je dat de rotsen er geel zijn van ranonkels? Kijk, ze groeien al tusschen het puin van de bergstorting die mij haast had bedolven.

Maar ik ben niet dom, en ik kan niet meer als een kind gelukkig zijn.

23 *Juni.*, Hoe is het mogelijk dat ik hier nu rustig zit en een smakelijken pijp rook, terwijl het nog geen dag geleden is dat zij werd weggehaald! Waarom heb ik niets gedaan? Waarom heb ik dien ploertigen dikkop van een vader die ons beiden beleedigde niet afgerost en de deur uitgesmeten in plaats van hem weer onverrichter zake te laten afdruipen. Ik had hem moeten opsluiten en daarna met haar moeten vluchten. Was ik idioot daar niet aan te denken? En waarom zijn wij niet toch nog gevlucht voor dat de burgemeester kwam met zijn geheele politiemacht. Ik heb niets gedaan om haar te behouden.

Ja, het was uit...en ieder verzet was mal en doelloos. Het was een dwaasheid, een jongens-avontuurtje waarvoor ik mij behoorde te schamen; het is goed dat het zoó is geeindigd, zonder mijn toedoen.

Waarom is al wat waar is absurd, belachelijk...ik vind mij zelf nu ridikuul, jammerlijk ridikuul, en toch was onze

liefde waar. Ik hield van haar, is dat een leugen waarmee ik mij zelf bedrogen heb? Was mijn geluk in die eerste dagen niet werkelijk? niet positief?

Minka, Minka; dat ik almaar denken moest aan Minka wanneer ik Elsi in mijn armen had! O, o, dat heerlijke, bloedwarme lichaam in mijn armen; haar naast mij te hebben en te streelen en te kussen en dan denken dat zij Minka was. O die dronkenheid van vreugde en wellust...tot ik op eens wist dat het een leugen was en alles verging in die scheurende pijn diep in mij om mijn ondragelijk verlangen...

25 Juni, *'s morgens*. Ik droomde dat ik met Minka liep op den Hamer. Wij gingen stil naast elkaar, maar zonder dat droeve, folterende gevoel van veraf-zijn. Er was vreugde over ons, ja, ook over haar. Telkens zag ik haar van ter zijde aan, dan lachte zij. Zij zweefde als een elf. Opeens waren wij midden in bloemen, rondom ons heen duizende, duizende schitterende bloemen die ik nooit gezien had, goud en blauw. Een dik tapijt van bloemen, en daarop lagen wij, zij dicht tegen mij aan met haar armen om mij heen.

‘Zijn dat jouw bloemen Minka?’ vroeg ik.

‘Hyacinthen’ 'zeide zij en ik vroeg niet verder ofschoon ik zag dat het geen hyacinthen waren.

Zij drong zich dichter tegen mij aan; was toen geheel naakt. Maar toen ik mij over haar boog sprong zij op en nu stond tante Trese naast haar en zei: ‘Schaam je wat, ga direkt naar bed.’

Minka bleef mij lang aanzien met dienzelfden droevigen blik van den laatsten tijd. Daarna zag ik haar wegrijden op een hooiwagen, met Arthur. Tante Trese was verdwenen. Ook de bloemen. Ik heb toen in mijn slaap onbedaarlijk liggen snikken maar werd geheel kalm wakker.

Hoe kinderlijk, hoe onbeheerscht nog is onze geest! Tot ik opstond heb ik er over gedacht wat die droom kon beduiden. Ik wist dat het kinderspel was en toch zocht ik naar symboliek. Toch verbeelde ik mij dat er iets moois was in dezen vulgairhysterischen droom. En zelfs nu ik, klaar wakker, zijn leege absurdheid inzie kan ik niet laten hem toch op te schrijven. Alsof het leven van mijn wakenden geest niet al absurd genoeg was.

27 Juni. Rudolf kwam van middag bij mij en ik heb een zonderling gesprek met hem gehad. Hij was hartelijk en het deed mij zoo goed toen hij met zijn rustigen glimlach binnentrad en mij beide handen toestak. Maar wel voelde ik scherp hoezeer Martha's vreemde gereserveerdheid van den laatsten tijd mij pijn doet.

Hij sprak over Elsi, meende dat ik met haar trouwen moest.

'Om dat schandaaltje? twee levens in de war sturen om een dorpsschandaaltje dat over een half jaar vergeten is?'

'Hoor eens Odo' zei hij, je moet trouwen, je moet een tehuis hebben; geloof me, 't is 't eenige wat een man noodig heeft, rust...dan kan hij zijn werk doen; als je niet trouwt blijft je onrustig...'

Ik begreep hem niet, zijn woorden kwamen mij in 't eerst voor als grove, burgerlijke banaliteiten. Maar zijn ernst imponeerde mij toch, ik voelde dat hij gelijk had.

'Trouwen...ja...maar met wie?'

Hoe onbeholpen, hoe door en door mal klonk dat; maar hij lachte niet.

'Dat doet er niet toe' antwoordde hij, 'maar waarom niet met Elsi? vooral nu ze toch een kind van je krijgt...ze heeft het Martha verteld.'

Wij bleven een poosje zwijgen. Ik dacht aan Minka, toen aan Martha, en er kwam een groote drift in mij op. Ik greep Rudolf bij den arm:

'Weet je dan niet dat Martha...'

'Wat...?'

'Met zulk een vrouw, en durf jij zeggen: 't doet er niet toe met wie?'...

Hij bleef kalm en zei:

'Begrijp mij beter...Wij hebben meer te doen, maar vòor alles moeten wij rust hebben, wat zorg en wat liefheid van een vrouw en van kinderen;...voor het groote werk zelf van ons leven behoeven wij geen van beiden...'

Ik interrompeerde, verbitterd:

'Je groote werk, een levenswerk...statistiekjes maken zeker...en bank-operaties...'

Hij haalde de schouders op.

‘Juist’...zei hij ‘...en versjes bijvoorbeeld...en atoom theorietjes.’

Even aarzelde hij, en toen:

‘Je vermoordt je zelf door je eigen phantasieën Odo; zij is anders dan jij haar in je exaltatie maakt. Wanneer je met Minka trouwde werden jelui allebei diep ongelukkig, want je adoreert haar, je ziet haar niet zooals zij is en verwacht meer van haar dan zij geven kan. Maar zooals je van Elsi houdt, om niets, alleen maar omdat ze lief is en omdat haar zachtheid je rustig maakt, zoo moet je van een vrouw houden waarmee je trouwt. Waar zou je ooit een vinden die mèer kan zijn...menschen zijn eenzaam en daarin moeten zij zich maar leeren schikken, ieder op zichzelf...’

Wij praatten verder nog wat over de kolonie. Rudolf waarschuwde mij, hij vreest dat de boeren iets in den zin hebben. Er wordt nu verteld dat wij in den kelder van het gemeenschapshuis vrouwen gevangen houden; dat wij Zaterdagavonds aan den duivel offeren en dat het spookt op de berkenwei achter mijn hut. Ik moet Elsi met een tooverdrank gelokt hebben. En een boer heeft Rudolf zelf verklaard dat zijn koeien behekst zijn sedert er een kolonie-beest op zijn hof geweest was. En zijn dekstier was vlak daarna gestorven, zoo maar.

Rudolf ging heen, met den ernstigen glimlach waarmee hij gekomen was. Een sterk man die weet wat hij aan zich zelf heeft en wat hij van anderen verwachten kan; die zich niet bedriegt, zich niet opschroeft tot een onwerkelijk gedroom over een geluk dat niet bestaat. Een man die zonder smart renuntieert...en werkt.

3 Juli 's middags. Ik kwam haar tegen, met Martha liep zij voor het hek van Casa Bianca. Ik zag hen te laat; maar ik dacht ook niet aan ontwijken. Martha wilde ons alleen laten maar Elsi zag haar aan en toen bleef zij. En wonderlijk, juist haar bijzijn gaf mij moed en een gevoel van zekerheid; wij konden slechts zeggen wat nog noodig was te zeggen. Ik heb haar eerst gevraagd van het kindje, of dat waar was. Neen, het was niet waar. Ze zei het zoo droevig.

‘Elsi, vindt je me laf...omdat ik je heb laten gaan?...’Zij schudde het hoofd en zei:

‘Nee, niet laf...'t had niet gekund, dat zie ik nou wel in.., Ik heb nog meer verwarring in je gebracht...ik heb je ontrouw willen maken, vergeef je 't me?...’

Antwoorden kon ik niet; zij drukte mijn hand en zei nog: ‘Ik zal je nooit iets verwijten, Odo, ik begrijp alles.’

Zoo gingen wij uiteen.

'*s avonds*. Nog even ben ik naar Martha gegaan. Ik heb getracht open met haar te spreken en ik geloof dat zij mij weer beter begrijpt. Zij was zoo wonder mild.

O Elsi, mijn arme Elsi, als 't eens waar was geweest; als je dan later bij mij had kunnen komen met een kindje in je armen. Ik zou je niet meer heenzenden. Wij zouden gelukkig worden, meer nog, rustig en levenskrachtig. Waarom liet ik je gaan?

14 Juli. Na deze lange verslagenheid is plotseling weer dit vreemde gevoel van verlichting in mij ontwaakt. Ik weet niet wat het is; alsof ik leeg ben, alsof alle leven in mij stilstaat, alsof ik een ander ben dan ik ben. Ik heb het meer gehad, en altijd na zulk een uitbarsting als vanmorgen. Toen scheen het mij alles onhoudbaar geworden en ik kon mijn onmacht niet meer dragen. Hoe zonderling klinkt het: ‘niet meer kunnen dragen.’ Een phrase; ik draag en ik moet, ik moet, ik moet dragen. Wat beduidt dan dit folterende bewustzijn van iets dat niet meer kán?

Martha kwam mij opzoeken en bij haar heb ik uitgeklaagd. Wij hebben wat gewandeld en zij praatte over allerlei om mij af te leiden; ook wel over Elsi en Minka. Maar al wat zij zeide was lief, en elk woord kalmeerde mij; ik kwam thuis geheel rustig.

Neen, rustig niet, want ik was niet in staat iets te werken. Maar ik dacht niet en tobde niet; ik was leeg, 't was alles uit en onverschillig geworden en zoo is het den geheelen dag gebleven. 's Middags gaf ik een thee voor Max en Lora en de nieuwe koloniste die nu al een week te Harmonie is zonder dat ik haar heb gezien. Ik was een beminnelijk en amusant

gastheer, zij zal niets anders van mij kunnen zeggen. Van avond ging ik met hen naar het dorp en toen wij onze boodschappen gedaan hadden zaten wij tot laat wijn te drinken in het prieel van de herberg. Wij ontmoetten er ook Klaas en een vreemden knecht; ik heb met beiden een poosje gekegeld. Eindelijk kwamen er boeren die scholden en ruzie zochten en toen trokken wij maar af. Ja, alles was gewoon dezen avond. Ik wist wel dat ik behoorde te gillen en te razen van vertwijfeling, maar ik stond - en vol animo - te kegelen met Klaas en een onbekenden knecht. Ik wist mij verloren en ik zat te lachen en te drinken met anderen die...wat weet ik of zij niet ook verlorenen en vertwijfelden zijn! Gewoon, heel gewoon was alles, maar de gedachte dat dit toch absurd was ging niet van mij weg.

16 Juli. De wereld leeft buiten mij om, in een ander leven dat ik niet meer voel en waarneem.

Ik wilde Othello lezen maar kon er geen oogenblik bij blijven..Ik heb getracht stil te zitten en te denken over den benzol-kern. Maar ik moest loopen en ik dacht: 'Minka, Minka.' Verder niets, alleen haar naam denk ik en dan zie ik haar en wat ik verder zou kunnen denken vernevelt in een storm van ongeweten sensaties. Van wat er om mij heen gebeurt merk ik niets; ik weet alleen dat de wereld er nog is.

Maar wat gebeurt er in mij zelf? Kon ik maar denken en analyseeren. O, ik ben drachtig van wonderbare gedachten, overvol is mijn leegheid. Ik draag het zwaar en vermoeid.

Hoe vreemd zag ik mijzelf daar staan in het wijde hooiland...een klein, nietig kereltje dat gras maait. Ben ik een pop, een zinlooze automaat die staat gras te maaien en van den waanzin der smart niet weet? Een schim ben ik, een veroordeelde schim die werken moet in een vaste onverschilligheid van realiteiten. Een gevangene ben ik, gekooid tusschen onwrikbare rotsen; mijn waanzin zal zich te pletter springen tegen hun onverzettelijkheid.

19 Juli. Rudolf, en ook Martha, trachtten mij te overreden van Harmonie weg te gaan. Zij willen dat ik weer ernstig

ga studeeren. Zij hebben gelijk, ik voel zelf ieder oogenblik haast hoe dwaas en verderfelijk het is dat ik hier blijf. Maar ik wil blijven. Het was ook dwaas dat ik eens timmermansknechtje speelde; maar waarom ging ik toen terug? Het heeft immers geen zin, wat ik ook doe en waar ik ook leef. Wat zal ik worden, met wie zal ik leven? Wee deze benauwde, onzinnige, absurde wereld. Wat is de zin van een tandarts, een advokaat, een blikslager, een professor in de hoogere wiskunde, een boer, een minister? Wat moet ik tusschen dit gepeupel! Laat mij met rust; hun gedoe benauwt mij zoo onzeggelijk. Ik walg. Twee malen ben ik ontvlucht; wat drijft me tot hen terug?

20 Juli. Wanneer ik hen niet had, Augustinus, Eckhart, Spinoza! Wanneer ik niet altijd weer opnieuw mij bedwelmen kon met hun god-vervulde dronkenheid! O grootste zielen en meest-verblinde, eenigste haast die ik begrijp en liefheb. Om hunnentwil en om mij zelf geloof ik dat mijn leven een zin heeft, om onze groote, goddelijke dwaasheid.

Credo, quia absurdum.

21 Juli. O heerlijkheid te leven; te groeien in de duisternis als een bloem en dan langzaam te ontluiken in een onnoemelijk schoonen dag! O mijn verlangens, zij streelen langs mij heen als luwe morgen-luchten. Zij komen uit het hooge, heilige woud, zwaar van wonder-zoete geuren. Lüfte der Zukunft.[1)]

Een vreemde bloem ben ik die nu eindelijk opengaat en de schoonheid van haar wereld overziet. Eenzaam, eenzaam; maar machtig, wijd-schouwend.

Zou ik nu niet vreugdig te gronde gaan, wetend dat ik beter geleefd heb dan wie ook? Wie weet zooals ik dat onze zielen eens groot zullen zijn, oneindig van liefde en levensmacht en scheppingswil; dat zij leven en scheppen zullen in een begrip waarvan de klaarheid alle liefde en wetenschap en religie van thans overstraalt!

Nu nog eenzaam, maar eens allen een. Eens zullen zij

1) Heinrich Heine noemt ergens Spinoza's philosophie ‘ein Wald von himmelhohen gedanken woraus die Lüfte der Zukunft wehen.’

elkaar kennen en durven kennen, eens zullen onze zielen hun waarachtigste wezen openbaren zonder schaamte en onoprechtheid, want zij zullen geen leelijkheid en geen armoede te verbergen hebben. Zij zullen zijn wijd-ziend en wel-willend, vol blijde liefde voor elkaar en de gansche heerlijke wereld.

22 Juli. Wanneer ik 's morgens mijn venster open werp en leun over de breede kozijnen, tusschen mijn geraniums en de lange glazen met ranonkels en chrysanthen; en de ijle, dauw-zware lucht stroomt koel langs mij heen naar binnen terwijl ik uitkijk in het dampende woud, ja dan ben ik soms waarlijk rustig. Dan kan ik fluitende uitloopen en mijn tuintje wieden en toezien hoe de rupsen mijn kool opvreten, ik kan stil staan te kijken naar een specht of een eekhoorn. Daarna zet ik mijn koffie en ontbijt als een tevreden, argeloos mensch. En zoo, zonder ingewikkelde gedachten ga ik dan aan mijn werk.

Maar wat is het, dat iets, ik weet niet wat, een gevoel zonder inhoud, een visioen zonder zichtbaarheid dat dan plotseling, als een bliksem, in mij opdoemt en mij verplettert onder zijn ontzetting?

25 Juli. Heb ik haar waarlijk lief? Als het hoogst-heilige voor mijn ziel? Is er niets dat ik meer verlang dan haar lief te hebben?

Mijn leven is als een droom, mijn liefde is onwerkelijk, een zinlooze extase. Wat kan zij mij geven dat ik niet schooner en volmaakter zelf heb, zij, een simpel meisje! Wat is in haar dat ik niet ken en niet noemen kan en dat mij zinneloos maakt van verlangen en verwachting!

Of heb ik alleen haar oogen lief en haar handen en haar witte borsten; is het alleen de heerlijkheid van haar zachte en schoone lichaam die ik liefheb?

29 Juli. Dagen lang heb ik weer gewerkt. Het ontwerp van derde en vierde akte is nu af, vast en konkreet is nu de totale structuur geworden.

Ben ik ooit zwak, ooit machteloos? Hoe vreemd toch dat ik mijzelf soms kan zien als een gebroken man. Ik moet

glimlachen om de kinderlijkheid mijner liefde. Wat is geluk tegenover het bewustzijn van macht?

Al wat ik voor deze liefde maakte is armzalig, onrijp. Daarom moest ik haar liefhebben, om door mijn zwakken en wanhopenden strijd mij mijn eigen kracht te openbaren. Uit mijzelf ontspruit al mijn leven; ja, ook mijn zwakte en onmacht. Weerstanden zijn zij die ik mijzelf stel ter overwinning. Een schijn waaraan zich mijn wezen kent.

Minka, Minka, Minka, en als ik overwin, is het dan werkelijk door eigen kracht alleen? Waarom heb ik je dan zoó lief, als niet jij maar ik zelf de bron ben mijner beate blijheid, of is mijn liefde tot jou, tot mijzelf en tot God een enkele zelfde brand, eèn wereldvuur dat mij bezielt?

Ik voel het; Minka is in mij, ik heb haar lief en die liefde is het heiligste in mijn ziel. Toen ik haar liefkreeg is het in mij ontwaakt en nu is het in mijn bewustzijn, voor altijd en onvervreemdbaar. En deze heiligste kracht die zij in mij gewekt heeft is het die ik liefheb in haar.

Maar de heete, folterende begeerte van mijn lichaam maakt dat ik de liefde buiten mij stel, dat ik in waan verlang naar wat ik in waarheid al bezit.

30 Juli. Den brief aan Elsi heb ik verscheurd. Een waanzinnige lafheid; en haast had ik haar begaan. Wat is mijn geest! Ik kan niet groot genoeg denken van den geest[1]. En niet klein genoeg. Is er iets kleiner en schandelijker dan beheerscht te worden?

O dit gloeiende, heete verlangen naar een vrouw; naar Minka alleen.

1 Augustus. Het was de tweede keer dat Olthoff mij in wanhoop aantrof. Hij vroeg niets maar zat zwijgend een poos naast mij aan mijn schrijftafel. Begreep hij dat al wat hij een ander gezegd zou hebben tegenover mij nutteloos is? Ik

1) Hegel.

voelde mij diep vernederd dat hij mijn verslagenheid zag en dat brak mij geheel.

‘Kan ik niets voor je doen?’ vroeg hij eindelijk.

‘Nee, nee, ga maar weg’ zei ik en toen ging hij ook, hoofdschuddend. ‘Je kent geen deemoed, Odo; zóo is er geen hulp voor je.’

Deemoed, deemoed! O stilte van mijn zilver nevelwoud vol eenzaam licht en verdwaalde geluiden; ik ben toch dankbaar voor dit leven in verlatenheid; ik ben toch nog gewillig; ik neem mijn noodlot toch op mij. Is dit geen deemoed?

Wanneer ik denk aan hen alleen, aan Martha met haar devoot vertrouwen in iets...iets vaags, onbegrepen, ongenoemd; aan Olthoff met zijn sterken, leven-richtenden waan; aan de duizenden die hoopen en gelooven en berusten, dan moet ik glimlachen, meewarig en welwillend, zooals ik glimlach om de lieve onnoozelheid van een kind. En toch is 't mij dan of mijn hart zal breken. Wat ben ik zelf? Een verscheurde, verbijsterde ziel. Elke lummel van een dorpspastoor kan mij stellen tot een voorbeeld van de leegheid en rampzaligheid van het ongeloof, heeft het recht aan mij de noodzakelijkheid van ootmoed en gedweeë berusting in den wil Gods, van gehoorzaamheid aan den Vader en weet ik wat nog meer te demonstreeren.

Ik ben deemoedig, maar ik wil zelf mijn noodlot scheppen, dan zal ik het gelaten dragen.

2 Augustus. Het schemert. Ja, ik heb deze liefde gewild. Nu ik weer mijn verzen van vroeger heb ingezien, - wat er nog over is van den romantischen prulleboel, - voel ik duidelijk en met een wreede, schrijnende pijn: ik heb het gewild; ik heb verlangd naar deze liefde en haar vertwijfeling. Een klein, sentimenteel poeëtje ben ik geweest. En ik heb de groote smart over mij geroepen omdat ik sterk wilde worden. Maar ik werd het niet. Dit was een spel, een experiment; ik waagde te roekeloos en ga te gronde. O wreede, ontzettende fataliteit; om mij zelf deed ik dit alles, om de schoonheid van mijn ziel was het noodig dat ik Elsi verstootte en Minka ver-

warde en bedroefde. Zelf heb ik alle ellende over mij geroepen, en nu kan ik haar niet dragen.

5 Augustus. Het schemert, ik zie wonderlijke gedachten. Ik heb Minka gezien als een glorievolle, genadenrijke madonna, het kindje stralende op haar schoot. Dat is het Gotteskindlein waarvan Eckhart predikt, dat ‘geboren wird im mittleren Schweigen.’

Ik heb geen smart gevoeld dezer dagen. Uur aan uur, en onder alle werk dacht ik aan Minka en altijd even stil en liefelijk. Zoo wil ik blijven, rustig en gelaten en ‘Gott lassen walten.’ Vanwaar komt die diepe vrede en die tintelende zaligheid? Ik denk niets meer; ik wordt gedacht door een ongekende macht die in mij leeft. Ik wacht, ik wacht de geboorte van 't Gods-kindeke dat eeuwigen vrede en zaligheid uitstraalt uit zijn vertrouwelijke oogjes en van alle zelf-zucht en zelf-pijniging verlost. Minka, uit jouw liefde wordt het geboren. Smart is de bron van het leven. Alle wijsheid en alle kracht, alle blijheid die niet uit smart is ontsproten is een waan die geen stand kan houden. Alleen wat de smart ons leert blijft een levende gedachte, een werkend element in onze ziel.

Daarom zocht ik het leed en de vertwijfeling. Daarom verliet ik vrijwillig iedere zekerheid zoodra ik haar bezat. Daarom verwerp ik alles en rust niet.

Het schemert; ik voel een schooner harmonie hoe verder ik dwaal in schijnbare absurdheid.

6 Augustus. Hoe zal ik haar dit alles zeggen? ‘Im mittleren Schweigen’ leef ik. En de woorden waarin ik mijn onzeggelijke gedachten wil uiten klinken zoo vreemd zwak en zinloos. De diepste schoonheid is niet te zeggen,

> ‘perche appressando se al suo desire,
> nostro intelletto si profonda tanto
> che la memoria retro non puo ire.’

O mijn engel, het zal niet noodig zijn dat ik haar iets zeg; zij zal mij aanzien en mij begrijpen, zij die mij geleid heeft tot Gods heerlijkheid.

15 Augustus. Het is alles anders; er is niets moois meer tusschen ons gebleven. Wij voelen ons onrustig; zij vertrouwt mij niet meer. Ik kan niet meer vrij voor haar staan en ongedwongen met haar spreken. Mijn ellende verwart mij. En ik weet ook dat ik speculeer bij al wat ik zeg. Waarom heb ik haar die verzen nog gegeven? Ik zou voor haar willen zijn als een lief kindje dat alles aandraagt wat het maar mooi vindt. En daarom gaf ik ze; voor haar had ik ze gemaakt. Of gaf ik ze uit berekening, omdat ik speculeerde op een mogelijk effekt. - Zij heeft mij gedankt, gezegd dat ze er blij om was dat ik voor haar zoo iets maken kon...woorden, uit medelijden en radeloosheid gesproken. Het is alles anders.

Ik huiver van mijn gedachten. Wat moet er gebeuren, het kan niet langer zoo. Als ik hier zit in mijn hut word ik razend van verdriet en verlangen, en als ik bij haar ben moet ik vluchten omdat ik mijn ondragelijke pijn niet verbergen kan. Dan sluip ik rondom het huis en loer naar binnen en luister naar alle geluiden. Ik weet waar zij zit, Arthur naast haar, ik hoor hen praten en samen lachen. Met mij lacht zij niet meer. Als ik haar aanzie slaat zij de oogen neer, zij is bang voor mij. Als ik binnenkom wordt zij onzeker en verlangt dat ik weer weg ga. Ik kan die uitdrukking van weifelende hulpeloosheid in haar houding niet meer verdragen. Ik merk ook dat mijn komst de anderen drukt. Alleen Arthur weet nog van niets. O die schande, die verachtelijkste zelfvernedering jaloersch te zijn!

16 Augustus. Ik ging met hen naar den brand. Op den terugweg liepen zij voor mij, Minka en Arthur. ik kon het niet langer aanzien, een duizeling overviel mij, van pijn en wrok en zelfverachting. Ik moest gaan zitten en Martha bleef bij mij, niemand bemerkte dat wij achter bleven. O Martha; mijn arme radelooze hoofd hield zij vast en streelde mijn haren; en zij droogde mijn tranen alsof ik Pip was. Ze zei dat ze het al lang gezien had maar mij niets had durven zeggen.

Ik wil het niet, ik wil het niet.

17 Augustus. Ik had vandaag weg willen blijven. O, ik moet haar niet meer zien. Waarom ben ik zoo machteloos?

Buiten zat ik op mijn bankje, ik wilde denken; werken moet ik en alle jammerlijkheid van mij afgooien. Ik moet toch een oplossing vinden;[1)] maar al wat ik zie is zoo vaag en onvast; mijn phantasie is verlamd, verwoest.

Martelende onrust! Ik heb nog willen lezen, ik weet niet meer in welk boek mijn bevende handen bladerden. Ik moèst naar Casa Bianca. En toch kon ik niet binnengaan. Ik laffe ellendeling die niet stil in mijn eigen smart kan ondergaan zonder eerst onrust en verdriet over anderen te brengen! Is er iets ter wereld nietswaardiger en verachtelijker dan lastig zijn? O dezen avond was ik sterker; ik heb aan de deur geluisterd, ik heb gezeten in 't kozijn van de huiskamer en haar zingen hooren; ik heb in agonie gelegen op het terras en mijn hoofd te bloede geslagen tegen de steenen. Maar ik ben niet binnen geweest.

19 Augustus 's middags. Arthur kwam al vroeg om te hooren of ik beter was; hij wilde een tocht maken. Hij dacht werkelijk dat ik hoofdpijn had gisterenavond.

Ik walg van mijzelf, ik walg, ik walg van mijn slappe onwaardigheid. Ik had eerlijk moeten zijn en open met hem spreken. Dat heb ik toch gewild; waarom deed ik het dan niet? Had ik geen gelegenheid? in die vier uren dat ik met hem wandelde? Ik durfde niet. Maar waartoe is het nog noodig. Het is alles uit; laat ik heen gaan van hier.

Waarheen? en wat beginnen? Er is niets dat zin heeft...

Ik weet dat ik opsprong en de kamer uitliep; plotseling, op een moment dat zij samen lachten. Ik zei dat ik onwel werd.

Zij kwam mij achterna, verschrikt en wanhopig, en ze smeekte mij om toch kalm te blijven en haar niet zulk verdriet aan te doen door mijn onbeheerschtheid. Toen heb ik haar eindelijk kunnen zeggen dat ik jaloersch was, en ik heb haar gevraagd of ze van Arthur hield. Toen was 't of ik haar sloeg, en zij huilde.

'Voel je dan niet, voel je niet?...je mág me zoo'n pijn

1) nl.: voor eene episode in zijn drama.

niet doen, waarom vraag je me dat...Och, laat me toch rust krijgen...'

Ik werd krankzinnig en zei:

'Van mij moet je houden, ik wil dat 't nu uit is, hoor je 't Minka, ik wil dat je meegaat, naar mijn hut.'

Dat heb ik gezegd. Waarom zeg ik tegen haar wat ik niet meenen kán? Ben ik zulk een lafaard? Ja, ik heb haar toch ook aangegrepen, ik denk dat ik haar heb willen meetrekken. Maar zij rukte zich los en toen stond ze weer net als in dien eenen nacht voor mij. Niet bang, maar heel bleek en haar oogen vol tranen. En als toen brak het mijn woestheid geheel en al. Ik heb haar nog kunnen zeggen: vergeef me Minka, vergeef me.

Aan haar hand heeft ze mij tot buiten het hek geleid.

'Vergeef mij ook, Odo.' en toen ging ze terug.

Mijn hersens bonzen. Er scheurt iets in mij, onophoudelijk. Ik zal haar niet meer zien.

VI

Onze verhouding was veranderd. Ik voelde het den dag van mijn aankomst te Casa Bianca reeds. Maar ik wilde het niet erkennen, schreef Odo's vermeende gereserveerdheid toe aan voorbijgaande zwaarmoedigheid. En ik vroeg hem niets; wij hadden nooit met elkaar over ons zelf gesproken tenzij uit eigen beweging.

Ik begrijp nu niet, Minka, hoe ik zoo blind kon zijn. Maar het was toen zulk een wonderlijke tijd voor mij, zoo vol twijfel en onverschilligheid en verwachting. Ik twijfelde aan mij zelf; ik was onverschillig voor alles wat buiten mij omging, ook voor Odo geloof ik: en ik verwachtte iets. Van jou, Minka? Ja, ik gaf mij geen rekenschap van wat ik voor jou voelde en toch was jij aldoor in mijn gedachte. Ik merkte mij krachtiger worden en wist dat jij het mij maakte. Ik zag jou, Minka, niets dan jou. Of neen, ik zag mijzelf, en door een glanzenden nevel van vreugde heen, zag ik jou. Want als ik je waarlijk gezien had zoó als je toen waart had ik moeten merken hoe

je leed onder deze verwikkeling, hoe je onrustig werd wanneer ik toevalligerwijze een opmerking over Odo maakte; ik had alles moeten doorgronden dien middag waarop wij samen naar zijn hut zouden gaan en jij onderweg plotseling terugkeerde en zei dat je liever thuis bleef. Of dien laatsten avond toen hij te Casa Bianca was en onverwacht opstond en wegliep. Mijn god, ik dacht dat hij hoofdpijn had; en toen jij bleek en huiverend weer binnen kwam was ik bezorgd dat het buiten te kil was geweest voor met je dunne bloesje.

Maar over onszelf, liefste, hebben wij al veel gesproken en ik behoef je niet meer te schrijven hoe mijn liefde geboren werd. Ik zal doorgaan met mijn verhaal al kost het mij nu moeite mijn teerste herinneringen terug te houden. Jij kent ze; jij kent ook mijn heerlijke, sterke blijheid, mijn machtige levenswonne waarvan ik je vertel als ik je in mijn armen heb en waarvan ik je nu toch nog zou willen schrijven, alleen maar om je met mijn bekende woorden van verre te streelen en te kussen. Ik voel je dicht bij mij liefste.

Drie dagen was Odo van Casa Bianca weggebleven. Den avond van den derden dag stuurde Martha mij naar hem toe. Zij drong er zoo op aan dat ik de kiekjes zou gaan ontwikkelen die ik 's morgens van Bente genomen had dat ik mij verplicht voelde te gaan, vooral ook omdat ik bemerkte dat zij ongerust was over zijn wegblijven.

Ik vond Odo lusteloos voor zijn schrijftafel zitten. Onbeschreven vellen papier, een paar stereochemische teekeningen en drie opengeslagen boeken lagen er precies zoo als ik ze dagen te voren er had zien liggen; hij had niets uitgevoerd. Ik maakte een grapje over zijn luiheid; hij antwoordde niet. Ik probeerde met hem te spreken over zijn verhandeling; hij ging er niet op in, werd zelfs een beetje kregelig.

‘Prulleboel’ zei hij driftig, ‘wat doet het er toe hoe de rommel in elkaar zit.’

Ten laatste zaten wij zwijgend tegenover elkaar. Ik had hem nooit zóo gedeprimeerd gezien en het maakte mij onrustig. Hij was heel bleek, zichtbaar nerveus, nu en dan trokken zijn mondhoeken en beet hij zich op de lippen.

Het begon te schemeren. ‘Ik zal wat ontwikkelen’ zei ik

en ging in zijn slaapkamertje dat geheel donker gemaakt kon worden.

Odo hielp mij niet zooals anders maar bleef zitten. Al den tijd dat ik bezig was verroerde hij zich niet, maar toen ik de kamer weer binnentrad stond hij plotseling op en stak de lamp aan. Ik bracht de negatieven en hield ze tegen het licht. Odo bekeek ze absent en zei niets. Toen nam hij zelf een der platen op; hij hield haar omgekeerd maar merkte 't niet. Zijn lippen bewogen maar hij kon niets uitbrengen. Op eens stiet zijn trillende hand tegen de lampenkap, het negatief víel op den grond. Verwezen bleef Odo naar de scherven kijken en mompelde: Jammer, jammer, verdomd jammer...'Toen keerde hij zich snel om en liep de deur uit.

Verwonderd en beangst bleef ik de platen staan afspoelen. Ik zette de deur van 't keukentje waar ik aan de gootsteen stond te werken open zoodat ik naar buiten kon kijken. Maar ik zag niets en ik hoorde ook niets en eindelijk werd ik zoo onrustig dat ik mijn negatieven liet liggen en rondom de hut ging loopen. Wat moest ik doen als hij terugkwam? Ik zou nu met hem spreken, zoo kon 't niet blijven...Na een poosje ging ik weer naar binnen en spoelde.

Een oogenblik later stond Odo in de deur. Zijn ontroering was angstwekkend. Met beide handen hield hij zich vast aan de posten, zijn vooruitgestoken hoofd schudde heen en weer en zijn gelaat was vertrokken als in waanzinnige pijn.

Ik trad op hem toe en leidde hem naar buiten. Wij liepen het berkelaantje in; hij leunde op mijn arm en bij elken stap bonsde hij tegen mij aan. Na een paar minuten vroeg hij het.

'Hou je van Minka? zeg...'

O liefste, ik weet niet meer wat ik dacht; er sloeg een wervelstorm van droefheid en ontzetting op mij neer. En tegelijk toch voelde ik iets grootsch, maar onbegrijpelijk, een onthulling van iets nooit gekends. Ik was geheel verbijsterd en het eerste wat ik antwoordde toen hij nog eens vroeg: 'hou je van Minka?' was 'ik weet het niet.' Dadelijk daarop werd ik kalm en zei: 'Ja, ik houd van haar...'

Dit zei ik in diepste verwondering.

Wij gingen terug naar de hut en weer zaten wij zwijgend tegenover elkaar, tot Odo begon te snikken.

‘Wat wil je dat ik nu doen zal?’ vroeg ik.

‘Ga naar haar toe, nu nog, nu nog...ik moèt 't weten...’

Toen ging ik terug naar Casa Bianca en heb met jou gesproken.

Odo zat met het gelaat in de handen en keek niet op toen ik binnenkwam. Ik zag dat hij rilde. Na een korte poos stond hij op, liep wat heen en weer, wreef zich herhaaldelijk over het voorhoofd.

‘Wat heeft ze gezegd?’ vroeg hij opeens.

‘Ze weet het niet...zij is nu suf van verdriet zegt ze,...ze weet niet meer wat zij voelt...Odo, we moeten weg, allebei, ze zal geen rust meer hebben als we blijven...’

Ik durfde hem niet alles te zeggen, Minka. Toch wilde ik hem niet bedriegen. Maar ik geloofde 't zelf niet dat je mij werkelijk liefhad. Al suisden je eigen woorden mij nog door de hersens; ik was verbijsterd en vol wanhoop in dit oogenblik. Daarom verzweeg ik wat je mij had gezegd over je liefde die door het verdriet om Odo was verward zoodat je niet meer wist wat je voelde of verlangde.

Maar Odo scheen het toch te begrijpen.

‘Nee nee, verdomd...laat mij alleen gaan...jij hoeft niet weg...’

Dien nacht sliep ik niet. Langer dan een uur lag ik gedachteloos te luisteren naar het snikken van Odo. Onafgebroken, wel ingehouden, maar met nu en dan toch woester uitbarstingen huilde hij en ik hoorde hem woelen in zijn bed om het geluid in zijn kussen te smoren. Eindelijk werd het stil en toen begon ik geregeld te overdenken wat er gebeurd was. Soms zag ik het klaar in: zij had mij lief gehad en die liefde zou terugkomen wanneer de verwarring van deze laatste tijden maar voorbij was. Ze moest rust hebben en dan zou alles terecht komen. En dan opeens dacht ik weer aan Odo, ik voelde een groot medelijden dat ten slotte werd tot een eigen pijn; 't werd mij alsof ik Odo zelf was, alsof ik als hij maanden en maanden verlangd en gehoopt had en nu was verstooten, veroordeeld om in eenzame vertwijfeling te gronde

te gaan. Wat moest er van ons worden? Hoe kon een liefde verdoofd worden door verdriet? Was dat waarachtige liefde? Had ik wel iets meer te hopen nog dan Odo?

Dan weer lag ik lang in een wonder gedroom mij te verbazen. Ik dacht alles tot in kleinste bijzonderheden na, hoe wij samen hadden omgegaan van die eerste vakantie af, en elke herinnering van wat ze mij ooit gezegd had, van al wat op jou betrekking had, gaf mij een rilling, een overvloeiing van warm-tintelend geluk. Waarom de herinnering? Waarom had ik dit geluk niet zoo diep gevoeld toen ik het daadwerkelijk beleefde? Was het niet een onbegrijpelijk raadsel dat ik mij eerst nu, en door Odo, in volle klaarheid bewust werd je toch altijd te hebben liefgehad? O, dikwijls wanneer ik moedeloos was en niet werken kon heeft de blijde gedachte aan jou mij gesterkt en opgehouden. Maar ik dacht dan aan jou als aan iets schoons dat ik wel kon aanschouwen en bewonderen, maar niet kon begeeren voor mij alleen.

Het was vijf uur en reeds volkomen helder. Ik stond op, zette beide ramen wijd open en toen de ijle morgenkoelte binnenstroomde kreeg ik een gevoel alsof ik den ganschen nacht in een atmosfeer van onduldbare, stikkende benauwdheid gelegen had. Ik ging naar buiten, liep door de berkenweide, langs de aardappelvelden, keerde toen om en zette mij neer op het bankje. Nooit heb ik zoo diep ontroerd de ontzagwekkende schoonheid van den dageraad beleefd.

En opnieuw begon ik te droomen. Over mijn geluk, over jou, over Odo. Minka, ik voelde gedachten in mij leven die ik gemeend had dat mij altijd vreemd zouden zijn, teere en kinderlijke mijmeringen, phantasiën waarover ik anders zou hebben gespot. Hoe simpel en gelukkig ons leven zou kunnen zijn wanneer wij het niet zelf ingewikkeld maakten door onoprechtheid en terughoudendheid. Hoe onze zielen klaar moesten zijn als een zomermorgen, ja, even vol van stille en wonderbare geheimen, maar toch fijn en doorzichtig, wijd-heen open en helder. Waarom konden wij niet alle drie hier op dit bankje zitten, jij tusschen ons in Minka, en uitzien in den grooten, komenden dag en weten dat wij van elkaar hielden en gelukkig zijn? Daarom konden wij niet als één enkel wezen zijn, en één ook met de oneindige schoonheid rondom ons?

Waarom toch moesten wij drie wezens zijn, elk levend in een eigen kring, alleen in zichzelf besloten, onbegrepen voor de anderen.

En een oogenblik heb ik gedacht dat een ander leven mogelijk was. Jij zoudt bij ons komen, met ons samen wonen en werken in deze hut midden in 't blauwe nevel-bosch boven het meer. Wij zouden breken met al onze verdwazing, wij zouden vergeten dat er een menschenwereld bestond wier trieste en troostelooze kultuur groeide uit een onbegrepen verlangen naar nietige onbereikbaarheden. Wij zouden er leven oprecht en blij als kinderen...

Er schreed een donkere verschijning tusschen de verre stammen door; het was Olthoff. Hij ging langzaam, een werktuig op den schouder. Bij het aardappelland bleef hij staan, keek een poos rond en begon toen te hakken. In den teerbleeken morgen was zijn vaste gedaante als een somber en vijandig wezen,...een mensch.

Mijn droom was verbroken. Ik bleef nog zitten, maar voelde niets dan een nameloozen weemoed.

Toen hoorde ik Odo huilen, net als den vorigen avond, gesmoord, bedwongen, maar onophoudelijk. Ik moest naar hem toe. Ik wist niet wat ik zou doen, maar ik ging, knielde naast zijn bed en hield met beide handen zijn hoofd vast dat in 't kussen woelde.

'Ik wil niet, ik wìl niet,' hikte hij telkens weer.

Toen hij bedaard was en stil lag ging ik weer heen en zorgde voor het ontbijt. Onderwijl dacht ik er over wat ons te doen stond. Odo moest weer gaan studeeren, dat vond ik duidelijk. Maar ik, waar moest ik wonen, Minka, zoolang tot jij mij terug zoudt roepen?

Florence? verder...Sicilië, Athene! En waar zou ik je met rust laten? wat hielp het een paar dagreizen van je af te wonen; kon ik niet telkens en telkens wanneer mijn verlangen te sterk werd toch komen om je te verontrusten? Ik maakte een ander, phantastischer plan. Met een vriend van mij, den zoon van een juwelier, die juist naar Brazilië zou vertrekken om diamanten te delven, wilde ik meegaan. De expeditie zou een jaar, misschien langer duren. Ik detailleerde dit plan, dacht aan de uitrusting, de kosten...een minuut later verwierp ik

alles bij de overweging dat ik al dien tijd niets van jou te weten zou kunnen komen.

Na een uur kwam Odo binnen. Bleek en verhuild, maar volkomen kalm. Hij trad direct op mij toe en zei:

'Ik wil weg...ik zal gaan, maar beloof me dat je nooit uit eigen beweging naar haar toe gaat...en dat je haar nooit schrijft,...ik zal het ook niet doen; zij moet rust hebben en dan kiezen...'

Wij hebben het elkaar beloofd...je weet het Minka, beiden hebben wij ons woord gebroken.

Terwijl Odo nog ontbeet begon hij reeds zijn schrijftafel op te ruimen. Ik schreef twee brieven, een aan Martha en een aan Olthoff, waarin ik dezen, na een paar phrasen over de dringende noodzakelijkheid van Odo's plotseling vertrek, verzocht voor de verzending van den inboedel te willen zorgdragen; een half jaar huur voor de hut sloot ik er nog bij in. Daarna hielp ik Odo pakken. Wij legden een vuurtje aan om brieven enz. die Odo niet wilde meenemen te verbranden. Toen de vlam reeds inzonk nam Odo plotseling den Mantegna dien hij van jou gekregen had van tafel op, scheurde hem woest door midden en wierp hem in 't vuur.

Het was half elf toen wij met alles klaar waren; wij gingen weg. Ik kon mij ternauwernood goed houden toen Odo de deur achter zich dicht trok. Zes maanden had hij in de hut gewoond. Ik wist nu dat zijn leven hier in deze eenzame hut onder de sparren, zwaar was geweest, vol van pijn en wanhoop. En toch begreep ik dat het hier schooner en edeler was dan het misschien ooit weer kon worden; er ging iets voor Odo verloren, een schoonheid die nooit meer was te herwinnen.

Odo was kalm; op weg zag hij niet meer om, recht voor zich heen keek hij door de berkenstammetjes over het meer. Eerst toen wij bij den driesprong kwamen en den binnenweg insloegen inplaats van den gewenden langs Casa Bianca begon hij opnieuw te snikken. Ik gaf hem een arm. Toen zeide hij:

'Laten we bij elkaar blijven Arthur...laat ik bij je wonen, ik kàn niet meer alleen zijn, ik ben te ziek geworden.'

Ik had aan deze mogelijkheid nog niet gedacht. Het leek mij dwaas, maar ik meende dat ik niet mocht weigeren.

‘Als je denkt dat 't gaan zal, dan goed,’ zei ik. Daarna spraken wij niet meer.

Vier uur later zaten wij in ons oud-gewende restaurant aan de kade onder 't Universiteitsgebouw te dineeren. Het scheen Odo goed te doen de stad en alle bekende dingen terug te zien. Het gaf hem afleiding en brak de lijdzame versuffing die gedurende onze reis over hem was gekomen. Toen de kelnerin hem herkende en een hand kwam geven maakte hij een vriendelijk praatje met haar.

Onder het eten werden wij aangeklampt door een vroegeren tafelgenoot; hij kwam bij ons zitten en dwong ons te spreken.

Zoo zoo, of Odo nou toch eindelijk terugkwam uit die kommunisten-negorij? Natuurlijk, dat kon hij wel begrijpen dat je daar op den duur genoeg van kreeg, altijd zoo'n idyllisch leven in de natuur dat ging toch maar niet. ‘Een zijn met de aarde’ nietwaar, zoo was toch de term? daar geloofde hij niet aan. Ha, ha, hijzelf was drie weken bij een boer geweest toen hij zich overwerkt had voor zijn kandidaats; verdomd, iederen ochtend om zes uur der uit en dan spitten, nou, hij had nooit iets van dat eenzijn met de aarde gemerkt; blaren had hij gekregen aan zijn pooten comme ça. Nee heusch, de stad had haar voordeelen: gezelligheid, theater, leesmuseum, je had eens een expositie of een studentenbal, een interessante lezing...en je studie kon je toch ook niet zoo maar laten schieten; als wetenschappelijk man en als mensch in de maatschappij had je je plichten...etc.

Odo moest wel nu en dan antwoorden op zijn talrijke en dikwijls pijnlijke vragen. Maar hoe groot ook zijn tegenzin was, de afleiding van het praten op zich zelf al gaf hem kalmte en vastheid. Toen wij weer samen alleen waren was onze doffe, zwijgende somberheid verbroken, wij beseften beiden dat wij nu handelen moesten, en op de meest praktische wijze.

Een paar uren slenterden wij de stad rond om kamers te zoeken, Odo was eerst nog wat onverschillig, maar langzamerhand toonde hij meer belangstelling; hij begreep dat het voor hem tòch van gewicht was waar hij terecht zou komen. Eindelijk vonden wij geschikte kamers, in eene stille buurt, met mooi uitzicht over het rivierdal.

Wij waren vermoeid en gingen in een café uitrusten.

‘Gek’ zei Odo opeens ‘ik heb waarachtig een gevoel van voldaanheid...'t is bèter zoo...'t was ondragelijk geworden. Hier is alles uit en alles anders, 't zal wel lukken mij hier weer in te wennen...’

Met vochtige, droeve oogen zag hij rond in 't lage vertrekje, langs de eiken beschotten met de geschilderde spreuken er boven; hij glimlachte tegen de hertengeweien die aan de zoldering hingen als lichtkronen en tegen de opgezette uil op het buffet.

‘Is Pallas uit verveling van de akademie weggeloopen?’ vroeg hij gekscherend den waard die hem kwam begroeten, ‘dan kom ik haar hier opzoeken zoo dikwijls ik haar noodig heb’.

‘Top’ zei de waard...‘ja, ja, u bent nog de oude...tja, wijn en wijsheid...de slemper komt hier ook nog wel eens...’

Ik dacht aan Odo's hut onder de sparren en het deed mij pijn te zien hoe hij zich glimlachend dwong tot een gelaten aanpassing aan het leven dat hij tot twee keer toe ontvlucht was.

Den geheelen avond bleven wij zitten aan onze oude stamtafel. Wij spraken nu veel, over zijn studie, ook over zijn verhandeling, en er kwam een zekere opgewektheid over hem. Ja, werken zou hij, hard werken, er was nog zooveel te doen.

Eens, midden in een gesprek, brak hij af en zeide:

‘Zeg, je moet toch maar niet bij me blijven...ik zou jaloersch worden en dat wil ik niet...en dat is de waarheid hoor, wat ik je nòu zeg terwijl we hier zitten en ik rustig ben...wanneer ze ooit van je houdt zal ik er blij om zijn; en ik geloof dat ze 't doet...maar ik zou 't niet kunnen hebben samen met je te wonen en het dan te merken...’

Nog één dag bleef ik bij hem. Hij was rustig, tevreden leek hij en vol moed. 's Avonds vertrok ik naar Venetië.

4 September. Er gebeurt niets in onze ziel dat wij niet zelf gewild hebben; wij zijn zooals wij ons denken. Een waarheid, onloochenbaar, en hoe helder en eenvoudig! En ik moest zooveel lijden om haar te leeren begrijpen! Maar ook dit is duidelijk, een diamanten waarheid, om te kunnen scheppen moet er chaos zijn, om tot hoogste blijheid te stijgen diepste smart.

Mijn geheele leven, tot in schijnbaar uiterlijke toevalligheden toe, een noodwendigheid die ik zelf heb gewild. Ik ben mijzelf en draag mijn richting in mij.

Wat is de wil van een magneetnaald? Mijn noordpool is de zelfaanschouwing, de erkenning van mijn diepste wezen. Mijn wil wil zichzelf zien en daarom plaatst hij zich in den chaos. Hij wil zich duizendvoudig begrijpen, daarom spiegelt zijn wereld hem duizendvoudige absurdheid. Hij wil heilig zijn, daarom zoekt hij zonde. Waaraan zou ik mij bewust worden van mijn kracht als ik niet zwak wilde zijn; hoe mijn blijheid begrijpen als ik niet leefde in een zelfgekozen smart?

Het was goed dat ik ging; ik word rustig. Ik voel wat ik doen moet, stil en draagzaam zijn opdat ik leer naar mijn dieper wil te luisteren en eerbiediger zijn richting te volgen ook al leidt zijn weg door somberheid en ellende. Aan het eind licht het begrip der noodwendigheid: de vrijheid, de hoogste macht en zaligheid.

De mist versluiert het licht maar maakt zijn glanzen schooner.

5 September, '*s middags*. Een oogenblik zooals ik nooit heb gekend. Volkomen rust. En innige dankbaarheid om mijn leed en mijn waanzin. Alsof al wat maanden lang verborgen in mij woelde plotseling is verklaard door een goddelijken glans en in dit licht der genade tot stilstand en rust gekomen.

'*s Avonds*. Wonderlijk dat ik juist nu in Ruysbroeck moest lezen. Ik had geen behoefte iets te lezen, wat ook; het boek kwam mij toevallig in handen bij het zoeken naar mijn passer.

Hoe anders klinkt mij nu die zoete vroomheid. Vroeger las ik hem met een welwillende nieuwsgierigheid, met een kultuurhistorische belangstelling voor midden-eeuwsche devotie. Maar o eeuwig levende, eeuwig verrukkende wellust dier geestelijke bruiloft!

‘Quand l'homme fait ce qu'il peut et qu'il ne peut aller plus loin à cause de sa faiblesse, c'est la bonté infinie de Dieu qui doit achever cette oeuvre. Alors advient une splendeur plus haute de la grace de Dieu, semblable à un rayon de soleil, et elle est deversé dans l'âme selon les mérites, encore qu'elle ne soit ni méritée ni désirée. En cette lumière Dieu se donne

lui-même par bonté libre et par générosité et nul ne peut la mériter avant de l'avoir.'

14 September. Ik ben verlaten. In het centrum van een oneindige wereld van schoonheid ben ik. Als een zon wier licht tot in oneindigheid reikt omvat en koestert mijn blijheid een gansch heelal dat chaotisch, en harmonisch terzelfder tijd, rondom mij speelt. En toch verlaten.

16 September. Langer dan drie weken ben ik al hier. Het verwondert mij dat ik deze stilte en eenzaamheid kan dragen, ja, dat ik niet anders zou verlangen dan hier zóo te blijven voortleven als ik nu doe, alleen, in veel studie en zonder afleiding. Wanneer de vakantie voorbij is zal het weer anders worden; ik zie er tegen op weer het oude leven te hervatten in den ouden sleur van lugubere dorheid. - Word ik menschenschuw?

2 October. Pip is dood; voor vijf dagen is hij gestorven. Ik heb aan zijn bedje gezeten, met Martha of Rudolf of Minka beurtelings. Ik hield zijn handje vast wanneer hij aan de dekens plukte, dan werd hij kalmer, en zoo zat ik soms uren lang. Ik legde regelmatig de ijsblazen op zijn hoofdje en soms goot ik hem water in den mond of bestreek zijn drooge lipjes met een penseel; dan zat ik weer stil bij hem en keek almaar naar dat stervende gezichtje. Geen oogenblik heeft hij mij herkend. Zijn dood was kalm.

Ik ben te Casa Bianca gebleven tot na zijn begrafenis. Niet om Minka, neen, neen, neen, het was niet om haar. Ik kon niet weg, ik weet niet waarom; ik was er noodig, ik hielp Martha en ik voelde dat zij dankbaar was dat ik bleef. Nu achteraf begrijp ik niet hoe ik de kracht had al dien tijd met Minka samen te zijn. Met haar heb ik Pip in zijn kistje gelegd en alle bloemen om hem heen gestapeld. Zij was alleen met mij bij het lijkje; tegen mijn schouder heeft zij geleund en gesnikt en ik heb haar voorhoofd gestreeld. Toch bleef ik rustig.

En nog verscheiden malen zijn wij alleen geweest; wanneer

wij uitgingen met Tom en Bente; en den dag na de begrafenis toen wij de nagekomen bloemen naar het grafje brachten. Ik heb geen woord met haar over mijn liefde gesproken.

Zij bracht mij gisteren naar de boot.

'Ik dank je Odo' heeft zij gezegd. 'Zal je zoo sterk blijven?'

Ik was niet sterk, ik kon alleen maar niet aan mijzelf denken.

Sedert Odo's avontuur met Elsi was Martha nog altijd eenigszins terughoudend tegen hem gebleven. Hoeveel moeite zij zich ook gaf even lief en troostrijk voor hem te zijn als daarvoor; zij had eenmaal zijn gedrag als lichtzinnig en zwak veroordeeld, Odo had haar verwachting teleurgesteld, en dit feit beinvloedde onwillekeurig haar houding. Maar de toewijding waarmee Odo Pip verpleegde tijdens zijn ziekte en de kalme zachtheid waarmee hij haar zelf in die dagen bijstond veranderde Martha's stemming geheel en al. Na Pip's dood ontbloeide die teere vriendschap tusschen hen die beiden zooveel troost en toch ook zooveel onrust gebracht heeft. Beiden waren zij ongelukkig, beiden zagen zij in elkaar een kracht die zijzelf meenden niet te bezitten, daardoor hielpen zij elkaar juist door de schijnbare heterogeniteit hunner karakters. Wanneer je de volgende brieven leest zal je je verwonderen er over hoe die dikwijls wilde en cynische fragmenten - die toch voor haar meer dan voor wie ook pijnlijk en stuitend moesten zijn - haar troosten konden. In werkelijkheid gaven zij haar ook verdriet en groote onrust. Maar zij voelde dat uit al wat hij schreef een vertrouwelijke aanhankelijkheid, een dankbare liefde straalde; zij zag een kern van zachtheid in alle uitingen van zijn woede en haat. En bovenal, zij wist dat zij hem hielp en het bewustzijn dat zijn grooter geest bij haar troost vond deed ook haar krachtiger leven. Zij bewonderde hem; ook nu nog spreekt zij over hem met haast kinderlijken eerbied en een meer dan moederlijke liefde.

In den eersten tijd na Pip's dood schreven zij elkaar nog zelden. Eerst nadat Martha hem twee malen had bezocht schreef hij haar bijna wekelijks. Zijn dagboek verwaarloosde hij; al zijn ontroeringen uitte hij nu aan haar.

Dagboek.

6 October. Den heelen dag weer niets gewerkt, niets, niets. O die gruwelijke leegheid, die grauwe hel van leegheid; zij ontzet me, ik word krankzinnig. Ik, een mensch, en dan werkeloos, machteloos een geheelen dag. Het heelal heeft een dag geleefd en ik deed niets. Een onafgebroken scheppingsdroom moest mijn leven zijn, ieder uur een te snel vervlogen eeuwigheid. En ik verdoem de trage, trage sekonden van dit duldelooze bestaan.

Ik heb aan Pip gedacht, lang; en ik heb mijn tranen niet kunnen terughouden; zij hebben gevloeid als nooit te voren; ik was zoo radeloos, zoo wanhopend. Toch ben ik rustig geworden. Omdat ik niet meer slechts mijn eigen ellende heb uitgeklaagd? Martha, Martha, wat heb ik om haar geleden.

Geschreven heb ik haar, heel kalm zooals ik weet dat het haar nu helpen zal.

10 October. Nog gaat er geen dag voorbij zonder dat Pip in mijn gedachte was. Maar de pijn is nu een effen weemoed geworden die mijn andere sensaties niet meer overheerscht. Ik kan lachen...en ik kan werken.

Ik voel mij gespannen; mijn nachten zijn slecht.

13 October. Als in een koorts heb ik deze akte geschreven. Hoe heerlijk, hoe wereld-ontrukkend. Is er één mensch gelukkiger dan ik? O, te triumfeeren over alle vertwijfeling van het leven.

16 October. Mijn heilige stemming blijft. Groot en sterk ben ik, zeker van mijn kracht, een triumphator over het leven. Mijn liefde, mijn liefde! In deze extase voort te leven en toch niets te verlangen! Neen, ik begeer niets meer. Wat heb ik ooit meer van haar verlangd dan dit éene: kracht. Haar nabijheid, haar stem, haar oogen zelfs, dit alles is onwezenlijk en ik verlangde het nooit. Gelaten kan ik nu renuncieeren, ik, die haar diepste schoonheid bezit voor altijd.

Martha was bij mij; wij hebben gewandeld in het dal. Ik heb haar kunnen troosten, zij dankte mij voor wat ik haar had geschreven. Dat gaf mij warme voldoening: ik heb een ziel kunnen helpen, een blinde heb ik licht doen zien! En waardoor? Niet door den inhoud van mijn woorden. Want ik weet niets. Zijn dood is mij een duister en verschrikkelijk geheim. Ik weet niet waarom hij geleefd heeft en ik kon Martha niet zeggen waarom hij gestorven is. Maar wel weet ik wat zijn dood ons moet leeren; deemoed, renuntiatie en...levensmoed.

22 October. Deze dagen was het werken een kwelling. Eerst wanneer mijn werk voltooid is zal ik konstant sterk kunnen zijn. Dan is mijn leven overwonnen en dan eerst zal ik haar zuiver lief hebben.

Het woelt, het stormt, ik vind geen rust meer...Ik kàn het niet uiten. O als mijn werk voltooid is, mijn tragedie van resignatie en levenswil.

Brieven.

8 November. Met den doctor[1)] had ik afgesproken voor het symphonie-concert, maar ik kon niet gaan. Weet je wat machteloosheid is? iets niet kunnen? O Martha, ik moèst blijven, hier, voor mijn schrijftafel moest ik blijven zitten en van woede huilen omdat ik de kracht niet had naar een concert te gaan. Wat is het dat mij verlamt? Minka? of de dorre doelloosheid van het leven hier waaraan ik nog altijd niet kan wennen? Wanneer ik de straten door loop, de doodsche huizen langs naar mijn doodsch laboratorium, dan begrijp ik niet waarom de menschen die ik tegenkom niet allen schreeuwen van wanhoop over hun ellendig bestaan. Luid gillen van pijn, razen van vertwijfeling moesten ze om de zinneloosheid van hun leven.

Ik ben kalmer geworden en wil je schrijven over je laatsten brief. Wat je zei van Pip en hoe je door het verdriet nu zooveel voelt en begrijpt wat je vroeger verborgen was, heeft

1) Dezelfde die Odo op de soirée bij Martha ontmoet had.

mij meer ontroerd dan ik zeggen kan. Ja, het is waar, dat smart onze ziel verdiept en vermooit; maar alleen dan wanneer zij ons ook sterk maakt. Weet je wat ik meen? Zóo sterk dat je liever troosteloos te gronde gaat dan steun en berusting te vinden in een geloof aan wat je zwakte en wanhoop wenschen. Blijf sterk Martha, bedrieg je zelf niet; laat je niet door een quasi diepzinnige wijsheid van boedhisme of mystiek een troost opdringen, 'waarheden openbaren', die je zelf heimelijk hebt verlangd. Nog eens, liever troosteloos te gronde gaan dan onwaardig leven in een troostrijken waan. Je bent een mensch.

Verlangen, smart en troosteloosheid, waartoe kunnen zij onze ziel niet brengen wanneer wij zwak zijn en toegeven! Al naar onzen aard maken zij ons tot devoten, fanatisten, quietisten, asketen, mystici, theosophen en tafeldansende geestenkloppers. Een heimelijk wenschje: was het maar zoo; een wanhoopskreet: zoo mòet het zijn; een exaltatie: zoo is het. Dit is de genesis en evolutie van de levenswijsheid aller eeuwen. Wees eerlijk, eerlijk, knoei niet met je zelf, wij moeten menschen worden die leven kunnen uit eigen kracht...Wees eerlijk, vraag je zelf af waarom je gelooft aan je moreele overtuigingen. Om de kinderachtige en onbeholpen kosmologietjes van oer-materie's, wereldzielen en absolute geesten waarmee je hun noodzakelijkheid bewijst of liever waardoor je 'wijzen', hen aan je openbaren? Wees eerlijk; je gelooft er aan omdat je verlàngde er aan te kunnen gelooven.

> Fede e sustanzia di cose sperate
> Ed argomento delle non parventi...

Werp alle wijsheid van je die je niet zelf in volkomen vrijheid hebt geschapen. Ach Martha, wij zijn nog maar kinderen, en het leven, de smart en de waarheid waren ons tot nu nog geen ernst. Waar is een mensch die zijn smart zelf, uit eigen kracht overwint inplaats van zich te narkotiseeren aan den waan van een ander?

Spreek niet van zieners, profeten, heilanden, wereldverlossers...Zij waren nog geen menschen, maar zoekende, verblinde, zwakhoofdige kinderen. Ik weet wat ik zeg: zwakhoofdigen, zij het dan ook dat zij reuzen van genie en kracht

zijn in vergelijking met het stupide geslacht hunner moderne volgelingen die hun zoetsappige moraal en bemoedigend idealisme uit de ‘oude wijsheid’ destilleeren. Wee die hoopvolle tijdgeestjes die de geweldige toekomst construeeren uit hun eigendunkelijke wenschjes en meeninkjes plus een bloemlezing, ‘het vele goede en schoone’ namelijk, van wat ‘de groote voorlichters der menschheid’ hebben geleerd. Ik walg van den wijzen Boedha en den zachtmoedigen Christus der twintigste eeuw. Wie hen thans vereert hoont hun werkelijke grootheid. Zij hebben de dwaasheid en de zwakke hulpeloosheid van den kind-mensch oprecht en waar uitgebeeld in hun leer en leven en zoo tot een vast komplex gefixeerd. Zij bouwden bruggen van het puin waarmee de enkelingen kwamen aandragen. Dàt was hun grootheid. Die bruggen staan er nog als prachtige werken, maar voor wie over hen heen in de nieuwe woestijnen trok zijn zij geen voorwaarde meer van voortgang. En wij, Martha, wij hebben alle bruggen overschreden, wij dwalen in de nieuwe woestijnen. Wij zijn meer dan Boedha of Christus, hun licht is àchter ons en wij keeren niet om.

Ik weet dat ik niets weet...maar ik wil zoeken niet meer als een kind dat ten slotte vindt wat het zelf eerst heeft verstopt, maar eerlijk en sterk, zooals een mensch moet zoeken.

17 November. Er was een uitvoering in den grooten munster, ik hoorde het toen ik toevallig voorbij kwam. Martha, doelloos en somber langs de straten te loopen suffen met een aldoor knagende pijn en wrok van binnen; de stad koud en donker; en dan opeens in het klare en warme licht dier kerk te staan luisteren naar Bach!

Twee motieven waren er, een stil en van grondeloos diep geluk, een ander van geweldig jubelenden triomf. Eerst zong het eene met heldere tenoren en zacht galmend gemengel van orgelklanken; toen het andere, de triomf. Als een zee sloeg hij bruisend over alle stilte heen. Maar toch bleef het geluk doorzingen, rustig te midden van het stormende deinen; nu eens als een enkele zoete stem vol van raadselachtige teerheid en kracht alsof er een engel was opgestaan en den vrede bazuinde door het wilde heelal, dan weer zwaar en diep en

plechtig alsof een wijs man sprak van een wonderbare berusting. Tot de extase te machtig aanzwol en alle bijzondere klank met haar sproeienden, ruischenden regen bedolf. En opeens weer stilte, dan de trillende mengeling van kinderzang en ijle, hoog-zwevende orgeltoonen. Weer die twee motieven, beurtelings rijzend en dalend, elkaar omgevend, omvloeiend, ineen smeltend en zich weer loslatend, ieder weer alleen zingend in volkomen zuiverheid, om zich dan weer opnieuw te naderen, te doordringen en uiteen te wijken in hun kanonische volging. Eindelijk het slotkoor, daarin waren beiden vereend tot een geweldig triomflied, een mateloos gedreun van hoogste vreugde en macht. Als Gods groote stem zelf, die zijn eigen glorie verkondde.

Martha, hoe arm zijn woorden. Waren het toch vaste blokken graniet of bazalt of marmer waarmede ik die kerk van gewijde grootheid voor je kon opbouwen. Waren het toch glans-gedrenkte edelsteenen om er het wonder-verwovene mozaiek dier fijne stemmen in vast-te-leggen op dien zwaar gouden grond van daverenden orgelgalm; of waterspatten, of trillende zonnestofjes die ik als milliarden flonkeringen kon laten deinen en woelen en wemelen dooreen, als legioenen lichtvleugelige engelen kon laten zwermen door de eindeloos blauwe ruimte,

Wanneer ik Bach hoor, ja, dikwijls wanneer ik er aan denk hoe jij voor mij speelde, zwellen mij de tranen in de oogen; eu ik weet nooit of het is van geluk of weemoed.

Heb ik tòch een geloof Martha, dat mij troost en gelukkig maakt? Neen mijn geloof is zekerheid; luister naar Bach, naar Dante, naar Goethe, Spinoza...: eens zullen er mènschen leven, zalige, triumfeerende geesten.

19 November (dagboek). Weer van Albertus gedroomd. Wat kan mij toch dat verongelukte zieltje schelen!

Mijn toestand wordt pathologisch. Ik voel mij zwak en nerveus, het werken vermoeit mij; ik ben suf, het is of mijn hersens verweeken. En toch voel ik mijn geest in een voortdurende beweging. In een re-aktie tegen alles, alles. Mijn geheele leven revolteert mij. Dag in dag uit het laboratorium, knoeien, knoeien met de materie, 's avonds studeeren, knoeien

aan mijn geest. De professoren gewichtig-onbelangrijk; de studenten gewichtig, ploertig, kwajongensachtig...O zinlooze saaiheid, walgelijke onbenulligheid van dit leven. Ik zou willen vluchten, het gonst mij soms uren lang door het hoofd terwijl ik sta te wegen en te koken, terwijl ik spreek zelfs met laboranten en assistenten: weg, weg...laat ik er een eind aan maken.

Maar waarheen; de wereld is mij een groote klok die langzaam wordt leeggepompt...ik stik in zijn absurde leegheid...

21 November (dagboek). De slemper kwam mij de geboorte van zijn tweeden zoon aanzeggen. De jongen moest ingenieur worden, daar zat nog toekomst in. Hij had een lang achterhoofd en eenige bulten die op een groot vernuft duidden. Of op een zware bevalling, veronderstelde ik. De slemper werd boos: Jezes, hij is nog geen 24 uur; had me toch een paar dagen in die illusie gelaten een wonderkind te hebben, dan had ik immers zelf wel gezien of zijn kop een beter fatsoen kreeg of niet.'

Ik ben getuige geweest en heb na de aangifte den heelen middag mateloos moeten drinken en zwetsen. Was dat onwaardig, zinloos en vervelend? Integendeel. Hoe beminnelijk zijn de eenvoudigen, de menschen die zijn zooals zij zijn zonder pretentie van anders-zijn.

Waarom kan ik wel drinken als deze gelukkige, maar niet gelukkig zijn als deze drinker?

22 November. Over mijn kunst, Martha? Theoretiseer niet te veel, kunst wordt anders geboren dan de meeste enthusiasten zich verbeelden. Waarom werk ik? Blindelings heb ik gewerkt zonder te vragen waarom. En nòg kan ik werken in die zeldzame oogenblikken van zoete verrukking waarin ik vergeet dat ook mijn kunst geen zin heeft.

Ik heb die verzen herlezen waarover je mij schrijft; ik maakte ze twee jaar geleden. Lieve Martha, hoe naief van je mij te willen opbeuren door een verwijzing naar mijn eigen onmacht.

O, ons individualisme is zwakke, door en door zwakke,

dekadente machteloosheid, onze eenzame grootheid een belachelijke waan. Ons diepste, echtste gevoel is de galgenhumor van een verscheurde ziel. Wanneer ik eerlijk was zou ik al wat ik geschreven heb herroepen. Liever, ik zou zeggen: die quasi sterke en machtige poëzie is in wezen zwak, de opgeblazen phraseologie, de aanstellerige krachtpatserij van een gebroken, niets-waardige ziel die zichzelf half in ernst, half voor de grap, een houding-van-belang wil geven. Artisten poseeren, zij zwendelen met hun gevoel. Ik zeg niet dat ons werk niet 'echt' is, maar wij zelf zijn zwakke, huichelende zwendelaars, zoo geraffineerd dat wij meestal nog ons zelf er bij bedriegen. Luister overigens niet naar kritici, die zwendelen met hun eigenwijsheid.

Maar wanneer mijn verzen je inderdaad sterker maken wat doet het er dan toe of ìk zwak was toen ik hen schreef. Ik weet ook niet of ik oprecht meen wat ik hierboven zei. In ieder geval is het onduidelijk en niet meer dan een halve waarheid.

Ik ben een dwalende ziel die zweeft boven een afgrond, ik zink dieper en dieper en dan weer stijg ik een poos. En weifelend, in verbijsterde vrees wanneer ik daal, en bedeesd verwonderd wanneer ik mij voel rijzen, zing ik van de wonderen waartusschen ik zweef. Maar wie boven staat hoort sterke en jubelende zangen opwieken uit mijn grondelooze leegheid; de echo, de honderdvoudige weerkaatsing van mijn zwak geluid.

Geloof niet, Martha, dat kunst ons troost. Ja, om mijn kunst leef ik nog, zij is het die mij telkens weer terug brengt tot dit leven dat ik anders allang uit walging had weggeworpen. Zij redt mij, maar om mij langer nog te martelen, om alweer opnieuw mijn wil te zweepen naar zijn onbereikbaar verlangen. Kunst geeft geen rust en geen blijheid dan alleen in den waan van een al te korte bedwelming. Het blijvende dat zij ons brengt is wild verlangen, en smart, wanhoopende radelooze smart...

Een volgend maal zal ik biechten naar waarheid, Martha, vandaag ben ik niet in staat tot een eerlijke analyse; zelfs de berekeningen voor een phosphaat-onderzoek heb ik dezen

middag vervalscht omdat ik tegen de nuttelooze verveling van overdoen opzag. Toen voelde ik mij een schooljongen, gelukkig acht ik den professor die dit werk au serieux neemt niet hooger dan de pedantste ondermeester. Ik blijf in stijl wanneer ik hen bedrieg of wanneer ik twee ochtenden per week ga spijbelen. Maar vernederend is het bovenmate dat ik dit leven niet aan kan, dat er dingen zijn waaraan ik mij onttrek, die ik niet durf. Ik voel mij laf en klein, en dit gevoel maakt mij onbillijk en prikkelbaar, ook tegenover mijzelf en mijn kunst...

26 November. Heb ik je ooit verteld van mijn krankzinnigen timmerman? Ik geloof het niet want toen ik hem kennen leerde tijdens mijn werkmansperiode was hij nog niet gek genoeg om bijzonder te zijn en de moeite van 't vertellen waard. Onder het werk piekerde hij veel over God en daarom waren zijn handen overdekt met lidteekens. Zijn redenaties sloten nooit en zijn houtverbindingen ook niet. Om de laatste reden kreeg hij gedaan. Ik liet hem een paar weken, zoolang hij werkeloos was, op mijn kamer slapen. Overdag zou hij werk zoeken, maar het bleek mij al gauw dat hij inplaats daarvan zijn tijd zoek bracht met het lezen van mijn boeken. Soms kookte hij tegen het uur van mijn thuiskomst de aardappelen want hij was dankbaar en hulpvaardig zoodra God hem een oogenblik losliet. Toen hij mijn kerkgeschiedenis had uitgelezen begon hij aan Jacob Böhme.

Nu zal hij gek worden dacht ik, gaf hem wat geld en stuurde hem weg; hij ging de stad uit. Zijn avondlijk philosopheeren hield mij van mijn eigen werk af, daarom wilde ik hem kwijt zijn. Dikwijls maakte hij mij zelfs uit den slaap wakker:

'Zeg Odo...zeg...weet je nog van laatst in de werkplaats toen ik zei: God is almachtig? nou, toen zei de kleine chinees: ik weet dan toch wel iets dat-ie niet kan;...van vier franken in de week zijn buik volvreten; dat lapt-ie 'm niet...Wat mot je nou op zoo iets antwoorden? 'God heeft geen buik en in de hemel heb je niets te betalen' of 'als God 't wou dan kon-ie 't best, door 'n mirakel of door de genade of zoo iets'?...

Van avond vond ik hem terug. De doctor had mij gevraagd te komen, hij zou mij een curiositeit vertoonen. Toen ik kwam zat mijn timmerman bij hem.

‘Kalker, philosooph’ stelde de doctor hem voor.

‘Ja ja...dat mag u noù wel zeggen’ zei de man en toen herkende hij mij. Hij werd er aangedaan van. Hij had toch zoo dikwijls aan me gedacht, we hadden toen heel wat afgepraat hé, en dat 't hem net precies nu moest gebeuren mij terug te zien! Hij ging recht tegenover mij zitten, de handen op de knieën, zag mij strak aan, knikte toen met een zelfvoldanen glimlacht en zei:

‘Nou ben ik er dan toch.’

‘Hij is er’ bevestigde de doktor en nam eveneens plaats, en tot mij: ‘Kalker heeft een nieuwe philosophie ontdekt.’

‘Ik noem 't liever de alles-in-alles-wijsheid, je kunt ook godsdienst zeggen, alles-in-alles-godsdienst of gewoonweg godsdienst omdat alles er toch al in zit...en daarin wéer alles...’

‘Natuurlijk, zeker...ga door...’

‘Nou...kijk...als ik iets neem, zeg bijvoorbeeld mijn broek; wat zit er dan in...een been zeg je? Nee dat bedoel ik niet, dat komt niet uit, we moeten wat anders nemen. Een mes. Wat zit er in dat mes? Een mes niet waar? Dat wil zeggen: dit mes is een mes, door-en-door een mes, of dat mes is ìn een mes. Nou, precies zoo kan je ook zeggen: alles is alles, of alles is ìn alles...’

‘Ha, juist...!’ riep de doctor.

‘Maar dàt nou te bewijzen, zie je, want gelooven daar mot je me nu niet meer mee aankomen...of ik ook anders ben geworden hé. Bewijzen, zonder bewijs geen vastigheid. Nou...'t is alweer niet zoò moeilijk;...je moet er maar opkomen. Noem me nou eens een woord, zoo maar een woord...’

‘Tafel’ zei ik.

‘Moet je goed luisteren;...tafel...tafeldàns...begrijp je al wat ik meen? Nee? dan gaan we door. Dans-meester,...meester-knecht...knecht...knecht, knecht...ja, nou zou je ook weer net zoo terug kunnen gaan...slagersknecht, varkensslager, speenvarken, kinderspeen...ja, zoo kon ik wel door gaan tot der eeuwigheid als ik tijd van leven had, van 't een op 't ander, de heele menschelijke taal door...’

‘'t Is machtig mooi bedacht,’ zei de doctor, ‘maar nu de verklaring, je zou bewijzen...’

‘Ja, geduld maar, dat zal ik ook,...'t is eigenlijk heel eenvoudig maar je moet er een beetje kijk op hebben...op 't laatst gaat het van zelf zoo te zeggen. Wat hadden we ook weer? speenvarken, jawel, en dan kinderspeen. Dat zijn drie dingen, een speen, een varken en een kind, maar kijk nou es goed, 't èene is ìn het andere en met zijn drieën zijn 't twée dingen. Zoo zie je dat alles deel heeft aan alles, want zoo kan je doorgaan zoolang je maar wilt. Nietwaar, zeg ik varkenstong dan heb je een tong er bij en die komt in kinderspeen niet voor, zou je zoo denken. Ho maar, ga es terug, over 't speenvarken naar de kinderspeen; de speen is de helft van 't speenvarken en ook de helft van de kinderspeen, maar de tong is de helft van de' varkenstong en het varken de andere helft van 't speenvarken, dus zie je het verband duidelijk, de tong is wel degelijk in de kinderspeen. bovendien hèeft een kind toch immers een tong...’

‘Kolossaal!’

‘Je kunt van alles op alles komen, 't lukt altijd, hoe gek je 't ook verzint. Ik heb 't dikwijls genoeg geprobeerd...en je krijgt onderdehand de mooiste invallen. Daarom noem ik het wijsheid. Maar 't sticht je ook.., en dat is de hoofdzaak er bij. Waar je ook van uitgaat, van de vogels in de lucht en de visschen in 't water, al ging je voor mijn part uit van je sekreet, altijd kom je bij God terecht en dat is het móoie er van. Alle dingen wijzen op God en dat doet je goed, en daarom noem ik het ook een godsdienst, net zoo als je wilt, want ik laat een ieder vrij in zijn overtuiging, ieder wordt op zijn eigen manier zalig net als Peter de Groote. Ze zeggen: er zijn duizend wegen die tot God voeren; maar ìk zeg, en je ziet 't bewezen: àlle wegen voeren tot Hem. Amen. God is 't begin en 't einde. Hoor maar: God, Godsdienst, dienstbaar, baarmoeder, moedermaagd...nou, de moedermaagd en God dat scheelt zooveel niet...ze hooren bij elkaar...ga jìj nou es van God uit...’

Ik begon: God...goddelijk...

‘Halt!...lijk zeg je...een lijk is dood en God leeft: ik ben de levende God zegt hij zelf...daar zie je dus weer:

goddelijk, het leven en de dood samen, de dood is in het leven of omgekeerd...want alles is omgekeerd ook even waar...'

'Ha, magnifiek.' De doctor scheen opgewonden, zijn oogen schitterden. Hij dronk voortdurend rooden wijn.

'Nou gaan we door, de beurt is aan u...'

'Lijk, lijk...lijkmis' zei de doctor, 'nou jij weer Odo.'

'Mis-selijk.'

'O jou goocheme bliksem, nou zijn we immers nog net even ver, nou ben je weer op 't lijk terug...'

'Neem me niet kwa-lijk...'

De doctor lachte brullend om deze kapitale woordspeling.

'Daarvan niet hoor...'t is ook eigenlijk nog lang zoo kwaad niet. Je ziet 't meer gebeuren in de wereld dat je telkens op 't zelfde uitkomt, kringloopen...de groote Kalpa noemen ze 't ook wel...'

'Ha, ha...verder!' schreeuwde de doctor, 'ik begin den boel te begrijpen: misselijk, lijkdienst, dienstorder, orderbrief, brievenpost, postelein.,. tsa tsa...! weet je nog wat? nou begin ik met de philosophie,...phie...phie...viool...olie, da's 'n moeilijke, 'n kalpa met hindernissen...ie...Ida, dadel, elboog, boogvenster, sterrekaart, kaartlegster, weer 'n kringloopje, sterkers, kersepit, pitoresk, Esculaap...'

'Hou nou, die kan 't hoor, dat loopt als 'n tiet; zoo gauw lukt 't me niet dikwijls...'

'Stilte' raasde de doktor, 'ik wil bij God weten waar de wereld op uitloopt'. Hij had tijdens Kalkers gephilosopheer bijna een liter wijn gedronken.

'Wereld...bol...bol...pol...'

'He he...da's smokkelen' riep Kalker verontwaardigd.

'Polka zeg ik, verdomd;
polka...kameel...melodrama...mama...ma-ma...ma...Maya...a.a, 't wordt hoe langer hoe moeilijker...Aladin...dien...Dynamiet...basta! eureka! dynamiet dat is mijn laatste woord voor den heelen rotrommel. Haha...ik ben er.'

De doktor plofte weer op zijn stoel neer, sloeg zich de knieën.

'Verdomd, nu ben ik er ook...jij komt terecht op God, ik op dynamiet...'

De krankzinnige keek hem verbluft aan en zweeg.

‘Nu gaan we drinken’ zei toen de doctor uiterst kalm en schonk ons in. Nog een uur zaten wij rustig bijeen, dronken en rookten. De philosooph verhaalde volkomen korrekt en logisch zijn lotgevallen van het laatste jaar.

(Slot volgt).

Twee verzen
Door
J. Jac. Thomson.

I. Overpeinzing

O Schoonheid, veelmaals zijt gij mij verschenen,
En trok voor mij uw waaiende banier;
Nu ben ik moe van vreugde en moe van weenen
En bij mijn handen hangt het slijkrig wier,

Dat uitgerukt moet, zal de stroom gansch klaar zijn;
Maar 't werk is moeilijk en de rust niet veel,
En hoe het leven zoet en licht en wonderbaar schijn,
Ten einde brengt het slechts de man met de houweel.

Wel vocht ik telkens mede om den zege
In het rumoer en 't ijdel leeg geschal,
Dan was de Schoonheid over mij genegen:
Wij zagen samen veler dooden val;

En vaak trad zij mij nader bij de altaren,
- Wie had het wit met lauwergroen omkranst? -
Als uit de schaar der blonde offeraren,
Wanneer de vlam op zilvren schalen danst;

En dikwijls speurde ik haar als de Maenaden
Mij voerden in heur juichend dollen stoet
Langs de eenzame en de doornomwarde paden:
Mijn oogen waren hel en vocht; het bloed

Sloeg kloppend in mijn wangen en mijn slapen;
En als het felle vuur was uitgebluscht
Kwam zij met mij de doode sintels rapen
En ging als zij mijn voorhoofd had gekust.

Door leed en vreugde maakte zij mij wijzer;
In 't binnenst van haar huis geleidde mij haar hand,
Daar heeft zij met het witte gloeiende ijzer
Het merk der min diep in mijn hart gebrand.

Door al mijn nachten heeft haar ster geblonken,
Over der golven woest schuimend gebied:
Nu is de zee, de wilde, mak teruggezonken,
Die op het strand slechts een paar schelpen liet.

En ik wil, ver van allen strijd, maar zoeken
De Rust; stoor mij dan niet, laat mij alleen,
Met éénen vriend en een paar lieve boeken;
Genoeg is mij de erinring aan 't verleen.

Geef mij de stilte, zonder 't drukke praten;
's Avonds de wandling door het veld, als ver
't Ros licht van de lantaarn uit een der straten
Laag schijnt en hel als een gevallen ster;

Laat mij mijn vreugd aan de eenzaamheid bewijzen,
De dolle kamperfoelie planten langs mijn muur,
En in dien vrede, tot mijn haren grijzen,
Het zoete proeven van elk komend uur.

Laat mij achter mijn raam zien, door de boomen,
Hoe of de dag valt in de rozeblaân
Van 't Westen, als de zachte uren komen
En streelend langs mijn kille wangen gaan;

Laat mij maar als een nederige Dichter,
Met de muziek der woorden blijde zijn -
Dan komt de Schoonheid weer en waait den hemel lichter
En voert nog in mijn raam de geuren der jasmijn.

II. Nacht

De nacht hangt als een vleermuis aan mijn raam,
Huivrig en zwart;
Ik hoor der klokken langzaam koopren slaan:
Nu breekt mijn hart.

Dichtbij speelt één een romlig wilde deun
Op een piano en soms gilt een fluit ontzind
Boven het smartlijk hol gekreun
Des winds aan het gebint.

Nu legt de angst om mijn hals het wreede snoer,
Nu wordt het bitter in mijn mond en wrang;
Mijn makke duif slaakt nog een zwak gekoer,
Een doodsgezang.

Dit is het laatste uur - nu breekt mijn hart -
Een vogel, die zijn vleugels, vallend, brak.
Mij heeft de wind, de droeve wind verward,
Die huilde over het dak;

In dezen nacht, zoo vleermuisangstig zwart -
Nu breekt mijn hart.

Eenzame volzinnen
(Tweede Reeks)
Door
Albert Verwey.

I

Er is een spanning van den geest zoo alle krachten in beslag nemend dat pijngevoel niet meer tot bewustzijn komt.

II

Het gevoel is van al onze voorstellingen de eenige verontschuldiging.

III

Kunstenaar te zijn: alle toestanden van zijn gemoed uittebeelden, niet alleen zulke waaraan de adem van het voorjaar kleeft, maar ook die andere die de onverbiddelijkheid en kilte van den tijdeloozen geest uitdrukken.

IV

Aglavaine et Sélysette. De zuivere zinnebeelden van Maeterlinck bewonen het rijk van de poëzie wel, - want het blinken van hun taal is als van een zilveren sluier. Maar wat zij missen is *de toevalligheid van het leven*. Zij zijn schoone

wijsheid, - ik voor mij zou wijze schoonheid gewenscht hebben.

V

Waarheden zijn geen dogmen.

VI

Er zijn soorten van schoonheid, en wanneer wij in onze jeugd het zinnelijke beeld, den helluidenden klank en het bewogen rhythme bemind hebben, dan moge het ons vergund zijn in rijper leeftijd de voorkeur te geven aan den strengeren bouw, het manlijker woord en de soberder bewegingen.

VII

Het is zeer goed mogelijk dat wanneer er in een tijd een ondergaande en een opkomende klasse is, een dan bestaande poëzie gezegd kan worden tot de ondergaande te behooren. Daarmee is evenwel niet tegengesproken dat zij als poëzie tot alle en dus ook tot de poëzie van de opkomende klasse behoort.

VIII

Als iemand van een zaak een heldere en fraaie voorstelling geeft, maar die naar onze meening niet de ware is, dan schamen wij ons bijna onze meer met de werkelijkheid overeenkomende maar minder doorzichtige voorstelling ertegen aantevoeren. Wij hebben dan het gevoel dat wij iets fraais vernietigen en betrappen ons op den lust onzen vijand maar liever gelijk te geven.

IX

Dat geschriften algemeen worden gelezen is geen reden om ze te minachten.

X

Geen gedachte is zoo rijk als die van de eenzaamheid. Stel u, al is het maar door één enkele kleine eigenheid buiten het verkeer met uw medemenschen, en ge hebt daardoor als een zaad geplant waaruit een geheele boom van ongeschonden gedachte-leven zal opgroeien, die u in zijn loof zal opnemen en omruischen en overschaduwen.

XI

Ik vind alleen die menschen goed die dag aan dag werken aan iets wezenlijks.

XII

Een van de huisgenooten ging in de week naar de avondkerk.

Een dochtertje vroeg: waarom er nu kerk was?

Om te danken, zei haar moeder, voor de zeelui, dat God ze gespaard heeft.

Het kind keek even op met een gezicht dat duidelijk te kennen gaf, ten eerste dat ze begreep dat haar moeder schertste, ten tweede dat ze den aard van de scherts begreep.

Haar moeder haalde aan - besefte ze - wat voor haar geen ernst was, maar voor anderen wel.

Ik had het gevoel dat ik tegenwoordig was bij de beminnelijke vertolking van een klein maar diepzinnig geestes-drama. Een van de verhevenste beelden die de menschen gevormd hebben, vervangt nog voor heele bevolkingen een veelvoudige werkelijkheid, - maar tegelijkertijd gebruikt een beschaafde vrouw het alleen nog schertsend en een elfjarig meisje begrijpt de scherts en glimlacht om het kontrast tusschen die scherts en dien ernst.

De oneindige kracht van menschelijke geestesschepping kwam hier uit tegenover haar vergankelijkheid. Een kind liep er tusschendoor te glimlachen.

Als jonge dichters de verhevenste ervaringen uitspreken hoeft men zich waarlijk niet te verwonderen: ze zien als kind zooveel dat maar wacht op woordwording.

XIII

Alles wat wij doen vindt in onze natuur weerstand, en ons doen is krachtiger naarmate die weerstand grooter is.

XIV

Ieder mensch verbeeldt zich een leven waarin hij het uit kan houden. Lukt hem dat niet dan is er geen raad voor hem.

XV

Wanneer gij mij verstaan wilt hebt ge maar één gaaf noodig: de Verbeelding. Al wat gij u voorstelt van diep denken of pijnlijk saamstellen is dwaasheid: gedachten en overleggingen zijn niet anders dan de grond en de franje van het borduursel van mijn verbeeldingen. Wat in oogenblikken van helderziendheid mij opdoemt uit een woelend donker, dat heb ik gegrepen: wees helderziend en het verschijnt u uit mijn woord.

XVI

Het geval kan zich voordoen dat men liever met iemand breekt dan dat men een goed geweten tegenover hem heeft.

XVII

Iedere straffe levensvorm lokt een oordeel uit. Zijn algemeenheid verwaarloost het bijkomstige, zijn eenvoud minacht het saamgestelde. Maar het bijkomstige en het saamgestelde, dat wil zeggen het onbeduidende en het vage, zijn het voedsel van de menigte. Zoo wordt het stilzwijgend oordeel van den edele hem terugbetaald door duizenden.

XVIII

Een bizondere wijs van zijn heeft geen enkele rechtvaardiging dan dat ze is. De menschen weerstaan haar, haten haar. Vergelijking met al het andere doet haar enkel kennen als afwijkend. Maar haar deugd, haar noodzakelijkheid voelt ze in zich en ze wordt geëerbiedigd naar de mate waarin zij zich gevoelt.

XIX

Het doen van het hoogste is, naar de wereld gesproken, zulk een dwaasheid, dat men er zelden anders dan kleinachting voor krijgt.

XX

Men kan zijn haat tegen iemand uitspreken en toch niet onbillijk zijn. Het is niet onbillijk iemand te haten. Maar onbillijk is het de liefde die men voor iemand heeft te loochenen.

XXI

Als iemand aldoor, met overtuiging, dat doet wat ge met overtuiging verkeerd vindt, pas dan op, want ge hebt de rots ontmoet waarop uw verstand splijten kan.

XXII

Het is niet de vraag of een voorstelling waar is, maar wel of zij in het geheel van onze gedachten al dan niet onmisbaar blijkt.

XXIII

Dat dagbladschrijvers het goede niet onder alle omstandigheden zien kunnen is geen wonder. Het is niet hun taak het goede van het kwade blijvend afteschеiden, maar de meening

van den dag zoo uittespreken dat zij zoo weinig mogelijk verschilt van een hoogere.

XXIV

Het ontslagen raken van een vijand is niet half zoo aangenaam als het bevrijd worden van een bondgenoot die onzer onwaardig is.

XXV

Zich een god te *voelen* is dichterlijk, het *meenen te zijn* is waanzin.

XXVI

Hoeken en maten zijn het gebouw niet: toch moet niets door den bouwmeester zoozeer verzorgd worden als dit meetkunstige. Zoo is het met alle edele uitingen: indien zij duurzaam zijn hebben ze een geheime wiskunde in zich.

XXVII

Duld niet dat een van uw aandoeningen, al ware ze de schoonste, tiran worde over alle andere.

XXVIII

Het is de aandoening die ons lijdzaam maakt, die het doet schijnen of een hooger macht ons beheerscht en onze hardheden zich voegen doet, - en *deze* beheersching is het die ons ontroert uit het volkomen kunstwerk.

XXIX

Stel u voor dat een vrouw in de vlammen springt om haar kind te redden. De buitenstaanden zijn opgetogen over de hartstochtelijkheid van haar bewegingen, over den grilligen gloed en het fantastische vlammenspel, over den woesten en toch zachten greep waarmede zij haar kind in de armen knelt,

over den sprong waarmee zij zwart, half verbrand, den vuurpoel uitstort, het kind beschermend tegen vlammen zoowel als val.

Stel u dit voor - welnu, zóó is de bewondering voor den Dichter. Hij heeft den tocht door de vlammen gewaagd, hij heeft zijn liefste behouden, half verbrand en ademloos ligt hij op het geledene terug te zien - - de menigte juichte, juicht, om zijn schoone houdingen, om zijn natuurlijke bewegingen; terzijde staat zelfs een, de ongelukkige, die hem *benijdt*.

XXX

Ik heb al tweemaal reden gehad een zwakte te prijzen die me noodzaakte toetezien. Beide keeren zag ik een fijn, beminnelijk mensch zich ontplooien onder mijn luisteren, die het zeker niet onder mijn spreken had gedaan.

XXXI

De geschriften van E.T.A. Hoffmann zijn vooral merkwaardig, ja wat mij betreft onmisbaar, omdat zij een volledige pathologie van de verbeelding inhouden.

XXXI

Op het tooneel heeft men behoefte aan typen die zichzelf met een zekere vrijheid behandelen.

XXXIII

Het ergste van blindzijn is dat men alleen nog maar denken kan.

XXXIV

Ik moet lachen als ik zie hoe ieder oorlog iets verschrikkelijks vindt. Zooveel menschen, zooveel schoonheid, zooveel

mogelijkheid die vernietigd worden. Dat wij, elk van ons, dagelijks strijd voeren met onze medemenschen, dat den een zijn brood den ander zijn dood is, dat wij met veel vreeselijker wapens dan kanonnen of bajonnetten elkaar wonden toebrengen die veel gruwelijker zijn dan vleeschwonden, dat wij namelijk met woorden strijden, met halve, gefluisterde woorden soms, of met maatregelen, onschuldig uitziende maatregelen, maar die den adem benemen en het leven aftappen, dat wij allen, oorzaak zijn dat onze naasten zich voortslepen met dien pijl van onze begeerte, met dien dolk van onze achterdocht in ziel en gedachten, dat vergeten wij, of als wij het bedenken vinden wij het niet vreeselijk.

Welnu, wij allen, zooals wij neven elkander rondloopen, zijn venijniger en gruwelijker gekwetsten en verminkten dan die terugkomen ult Mandsjoerije. En de dooden? O onze dooden zijn gestorven als rampzalige martelaars vergeleken bij die gelukkigen die daarginder een kogel trof of die verstijfden op hun wachtpost.

XXXV

Heeft iemand geloofd dat er ooit, ergens ter wereld, vrijheid van schrijven bestaat? Elk gezelschap, elke groep heeft haar denkbeelden die niet mogen gezegd worden, en hoe krachtiger zij leeft, hoe vaster zij overtuigd is van haar voortreffelijkheid, des te feller haat zij hen in wier overtuigingen háár kracht en háár voortreffelijkheid geloochend wordt. Eenzijdig-overtuigden - en elke menschelijke overtuiging die daad wil worden is eenzijdig - zijn van nature ketterjagers en terwijl elk van hen een ketter ziet in den andere, zien zij allen tezamen de allergrootste ketters in hen die noch het een noch het ander zijn. Wetten kunnen daar niets aan veranderen. Wetten zijn machtelooze, papieren breidels. Maar deugdelijke onverbrijzelbare breidels zijn de hekels en haten waarmee alle overtuigden dag aan dag hen die anders als zij zijn willen klein krijgen. Lieve Vriend, probeer nooit *anders te zijn als de anderen*.

Indische politiek
Door
Mr. P. Brooshooft.

De politieklucht.
De tin-bascule.

Een van de grappigste nummers op het Indische ‘Tooneel der Sotheid’ is het door de Regeering aan den landraadspresident Mr. Boekhoudt opgedragen onderzoek naar de oorzaken van de zoo onrustbarende onveiligheid van personen en goederen op Java en de middelen tot verbetering daarvan.

Dit is dáárom zoo grappig, omdat de regeering met deze opdracht niet alleen vraagt naar den bekenden weg, maar wat meer zegt naar hetgeen zij zelf willens en wetens heeft in 't leven geroepen.

In 1904 werden de sufferige gardoes in heerendienst vervangen door betaalde nachtwakers. Bij de begrooting van dat jaar werd den residenten f 578.000 beschikbaar gesteld om die wachtdiensten te doen verrichten in betaalden arbeid. Deze som was niet maar in 't wilde weg vastgesteld, doch nauwkeurig berekend tegen een zeer matig waakloon, volgens de opgaven der gewestelijke hoofden omtrent de te bezetten wachthuizen.

Op de indische begrooting voor 1906, de eerste door den gouv.-generaal van Heutsz op de bekende soldateske wijze te Batavia voorbereid, werd die som opeens met f 100.000 verminderd. Dit wekte hier, na de indiening der begrooting, terstond bevreemding. Maar waarlijk, daar komt den 28 September nog een aanvullings-ontwerp, waarbij nog weer f 84.674 op die wachtdiensten werden geschrapt. Van f 578.000 werd

dus het den residenten ter beschikking gestelde bedrag teruggebracht tot ruim f 393.000.

Als toelichting deelde de minister mee, dat de bezuiniging werd verkregen door in de residenties Rembang en Kediri alle wachtdiensten te doen verrichten door districtspolitie.

Nu wete men dat die districtspolitie bestaat uit hoogstens 4 gewone en 1 bereden oppasser, ter beschikking gesteld van het districtshoofd, en hoogstens 2 gewone en 1 bereden aan ieder onderdistrictshoofd, welke menschen, naar algemeene bekendheid, ook voor de gerechtelijke politie, letterlijk reeds worden afgejaagd. En deze lieden zouden nu ook nog de wachthuizen moeten bezetten. Dit is natuurlijk onmogelijk; die districts-politie is dus moeten worden uitgebreid, maar dit is dan, blijkens den besnoeiden begrootingspost, zoodanig geschied, dat òf minder wachthuizen worden bezet dan vroeger, òf de distrikts-wachters nòg schameler worden betaald dan de vroegere gardoes, òf wel doodeenvoudig, tegen de afschaffingsordonnantie van 6 October 1903 Staatsblad no. 350 in, de wachthuisjes weer worden bezet in heerendienst.

In het kamerverslag gevraagd, hoe hij deze énorme vermindering van wachtgelden kon verantwoorden, zei de minister, dat een onderzoek had bewezen dat de vroeger aan de residenten toegestane som *te hoog* was berekend. Indien hiermeê wordt bedoeld, dat zij te hoog was voor de op 1 Januari 1904 *bestaande* wachthuizen, dan is het eenvoudig een onwaarheid, want iedere eerlijke resident zal getuigen dat die wachthuizen uit het toegestane bedrag maar juist konden worden betaald. Derhalve, òf de wakers worden nog slechter betaald, òf een aantal wachthuizen zijn opgedoekt. In beide gevallen is het gevolg voor de veiligheid, vooral voor het nachtelijk vervoeren van gestolen vee, duidelijk.

En na zulk een handelwijze draagt de regeering dood naïef aan een landraads-president op, eens te gaan onderzoeken hoe het toch komt dat die veiligheid zoo slecht is en met den dag (nacht) slechter wordt - van welke opdracht wij in ieder geval nota mogen nemen als een ondubbelzinnige erkenning door de regeering van het feit der onveiligheid zelve.

Ik kan de regeering, zonder voorlichting van Mr. Boekhoudt, nog een andere oorzaak noemen, n.l. het ongelukkige

stelsel, vastgelegd in een besluit van 17 October 1905 *(Javasche Courant* van 24 October) om zooveel mogelijk de belastingen in arbeid te gaan vervangen door al weder meer belasting in geld.

Volgens dat besluit worden dessa'sgewijze en zoo mogelijk onderdistriktsgewijze overeenkomsten voor dien ‘afkoop’ met de heerendienstplichtigen gesloten.

Aldus van hooger hand in wetsvorm gegoten, zal die vervanging van arbeids- door geldbelasting langzamerhand in geheel Java door zachten dwang worden ingevoerd, en bij het tegenwoordige régime zullen de meeste bestuurs-ambtenaren wel zorg dragen, bij den toewan besar niet met een *te lage* afkoopsom aantekomen, zoodat een tweede editie van de beruchte hoofdgeld-mystificatie (afschaffing van verplichte diensten tegen meer geld dan ze waard zijn) niet onwaarschijnlijk is.

Maar ook als van de dienstplichtigen slechts een gepaste vergoeding wordt gevorderd is, bij den tegenwoordige oeconomischen toestand van Java, het systeem absoluut aftekeuren.

De bevolking *kan* eenvoudig, boven hare landrente, hoofdgeld, bedrijfsbelasting en steeds verhoogde invoerrechten, geen belastingen meer in contanten opbrengen.

Mr. van Deventer wees in de kamerzitting van 24 November 1905 terecht op het wonderlijke van de door het koloniaal verslag medegedeelde daadzaak, dat de bevolking van Pasoeroean maar niet was te bewegen tot afkoop van de nog bestaande heerendiensten, niettegenstaande haar daarbij werd beloofd de 50 centen die haar vroeger te veel aan hoofdgeld waren gerekend (n.l. *zonder* de daarvoor beloofde afschaffing van zekere diensten te volvoeren!) in mindering van de afkoopsom te brengen. Zij kon dus nu 50 centen per hoofd profiteeren, en toch weigerde zij.

Hieruit ziet men, hoe zelfs in het betrekkelijk welvarende Pasoeroean de bevolking huiverig is voor een nieuwe belasting in geld. Hoe zal het dan zijn in Midden-Java, als men daar nu met perentah aloes de vervanging gaat doordrijven?

Om dat te weten moeten de regeering en haar onderzoeker Boekhoudt maar eens informeeren, hoe het nu staat met de veiligheid in Djokjakarta. Daar heeft de resident Couperus de patrouilledienſten en den arbeid aan de wegen vervangen door

twee geldelijke belastingen van te zamen 15 centen per maand, zoodat nu, met het dubbeltje van de vroeger door resident Mullemeister ingevoerde ajerbelasting (van de oorspronkelijke 14 gebracht op 10 cents) per hoofd wordt geheven 25 cents per maand of *ƒ* 3 per jaar.

Welnu, het gevolg is dat primo de patrouilledienſten worden afgemeten met een karigheid, die de bewaking van het uitgestrekte gebied tot een paskwil maakt, en secundo dat tegelijkertijd de onveiligheid met 100% is toegenomen doordat de desalieden elkaar bestelen, eenvoudig om aan het eind van de maand hun kwartje belasting te kunnen betalen. Zij ontkapen elkaar een paar kippen of een hoofddoek, die zij naar het pandhuis brengen, en klaar is Kromo weer voor een maand.

Ziedaar een voorbeeld uit de praktijk van de gevolgen, bij een zoo armoedige bevolking, der vervanging van arbeidsdoor geld-belasting. Wat in Djokja gebeurt, zal men ook in de gouvernementslanden gaan beleven. De menschen zullen elkaâr gaan bestelen om hunne belasting te kunnen betalen.

Ziedaar een aardig hoofdstuk voor Mr. Boekhoudt's aanstaand rapport - indien hij de waarheid durft schrijven.

* * *

Indien het bericht uit Indië juist is, dat de aldaar in 't geheim ontworpen vóór-begrooting weer iets gunstiger er uitziet dan die voor 1906, moet zonder twijfel de hoofdrol in dit kunststuk worden toegekend aan het Banka-tin (en ons Billiton-aandeel).

Immers al kreeg de Javaan in ruil voor zijne zware belastingen zoo goed als *niets* meer, en al werd door de belastingpers de laatste druppel uit zijn bruine huid geknepen - het tekort, dat in 1905 nog bijna 20 millioen en in 1906 nog ruim 10½ millioen bedroeg, aldus bij te werken, zou niet wel mogelijk zijn.

Banka daarentegen kan veel goed of slecht maken. Het is de roulette of het trente et quarante van den geruïneerden huisvader, die, geen kans meer ziende om zelfs bij de grootste zuinigheid de zaken nog in 't reine te brengen, met zijn laatste penningen naar Monte-Carlo gaat, waar hij in één dag zijn

bedreigd gezin kan redden of....voor altijd tot den bedelstaf brengen.

Want ook dit laatste kan Banka voor Indië beteekenen. Wij weten het alle sinds lang, dat de tin-prijzen aan groote schommelingen onderhevig zijn, maar ik kwam daarvan toch bijzonder onder den indruk toen dezer dagen een financier, nauw betrokken bij de metaalmarkt, mij een grafische voorstelling toonde van de tinmarkt en de zichtbare tin-voorraden der twintig laatste jaren.

Die puntige, hemelhooge torens, tegenover die diep inzinkende putten, geven voor Indië veel te denken.

De berekeningen van mijn zegsman zijn gebaseerd op de Londensche markt, dus op engelsche prijzen en maten, d.w.z. de voorraden aangegeven in engelsche tons, of 1016.848 kilogram, de prijzen in ponden, die we voor 't gemak op f 12 zullen stellen. Onze minister van koloniën rekent per hoeveelheids-eenheden van 50 kilogram en natuurlijk met den gulden als prijseenheid. Om dus den engelschen prijs per ton te herleiden tot den hollandschen per 50 kilogram, moet men den eersten vermenigvuldigen met 12 en deelen door 20.33.

De op een gletscher-teekening gelijkende lijn nu begon Januari 1886 dicht onder de horizontale merklinie (ze zijn getrokken van 5 tot 5 pond) van 95 pond, klom dat jaar tot bij de 105 pond, einde 1887 en begin 1888, met nijdige gletscherpunt, tot 170, schoot in 't midden van 1888 diep omlaag tot 75 pond, om als hoogste in dat jaar met 105 te eindigen; flikkert van 1889 tot 1893 op en neer tusschen 90 en 100, schiet in 't midden van dat jaar naar beneden tot even boven 65 begin 1894, blijft in die lage streken van 1895-97 met even 55 pond als allerhoogsten tin-stand in de tweede helft van 1896, schiet dan weer omhoog tot ruim 150 derde kwartaal 1899, is begin 1900 weer onder de 110, bliksemt van dat jaar tot 1904 op en neer tusschen 105 en 140, stijgt met snelheid in 1905 tot bijna 165, blijft de twee eerste maanden van dat jaar 1906 ongeveer terzelfder hoogte, maar gaat in Maart en April àl maar stijgen, tot zij ongeveer medio Mei den hoogsten tinprijs der laatste 20 jaren ad 215 pond per ton bereikt, overeenkomende met ongeveer f 122 per 50 kilogram, tegenover ± f 33 als laagsten prijs in 1896.

In de tweede helft van Mei weer belangrijke daling tot beneden 185 pond. Daar eindigt de mij getoonde grafische voorstelling, maar voor 13 Juli vind ik als Londenschen prijs £ 166.10, waaruit blijkt dat de daling in Juni en Juli krachtig heeft aangehouden.

Hoezeer onze indische begrooting, die vroeger grootendeels dreef op de koffie en het opium, thans staat of valt met Banka en (ons aandeel in) Billiton, kan blijken uit bovenstaande cijfers in verband met onze raming voor 1906. De in 1906 te verkoopen hoeveelheid werd aanvankelijk geraamd op 116.000 pikols maar sedert verhoogd tot 156.000 pikols, waaronder 14.000 p. geraffineerd, een kleinigheid lager in prijs dan het gewone tin, welk verschil we nu maar niet zullen tellen. De minister raamde den prijs, die in 1905 gemiddeld bedroeg ± f 85 p. 50 kilogram, zeer matig op f 75 (f 72.50 geraffinneerd). De gezamenlijke 9.516.000 kilogram (1 pikol wordt door den minister berekend tegen 61 kilogram) werden dus begroot op een bruto opbrengst van f 14.222.760. Door de enorme prijs-stijging in dit jaar zal dat bedrag belangrijk zijn overtroffen. Had de minister kunnen profiteeren van den hoogsten Mei-prijs ad f 122 per 50 kilogram (ik reken hier steeds met den aequivaleerenden prijs der Londensche beurs, niet geheel overeenkomende met de Amsterdamsche) dan zou hij (het kleine raffinage-verschil nu weglatende) voor de 9½ millioen hebben kunnen maken f 23.180.000, tegen slechts f 14.250.000 bij den geraamden prijs van f 75. Een meevaller dus van bijna 9 millioen. Had de minister verkocht tegen den middenprijs der 5 eerste maanden van dit jaar, ongeveer f 112 per 50 kilogram, dan zou hij nog een winst boven de raming hebben gemaakt van ± 7 millioen. Had hij eindelijk verkocht in de 4 eerste onvoordeeligste maanden des jaars, met een middenprijs van f 101, dan was de meevaller nog ongeveer 5 millioen geweest.[1)]

Het is niet onmogelijk, dat uit deze mooie tijdelijke tinprijzen moet worden verklaard de anders onbegrijpelijke lichtvaardigheid der regeering omtrent de kosten der tegenwoordige

1) De Regeering is gebonden aan de lang van te voren, in overleg met de Handelsmaatschappij, aangekondigde veilingen, meestal zes per jaar.

militaire expeditiën. Voor Celebes in 1905 en 1906 zal zij toch zeker voor den dag moeten komen met een verhooging aan uitgaven van een aantal millioenen. Kan zij dan te gelijkertijd wijzen op een meevaller der inkomsten van tennaastenbij evenveel, dan zal de Kamer de bittere pil wel zonder al te leelijke grimassen slikken.

Tevens echter zal door deze hooge tinprijzen voor een groot deel moeten worden verklaard het gunstige bericht omtrent de begrooting voor 1907. Nemen wij eens aan, dat de te verkoopen hoeveelheid in 1907 mag worden geraamd op 170.000[1)] pikols (voor 1905 was geraamd 200.000). De middenprijs in de 5 eerste maanden des jaars was, naar wij zagen, *ƒ* 112 en in de 4 eerste *ƒ* 101 per 50 kilogram. Allicht zal dus de Gouv. Generaal, die in het komen met mooie begrootingen de hoogste eer stelt, den prijs voor 1907 hebben geraamd op *ƒ* 90 per 50 kilogram. Voor de te verkoopen 10,370.000 kilogram zou dan aan tin-opbrengst zijn geraamd *ƒ* 18,456.000, of *ƒ* 4,234.000 hooger dan de raming des vorigen jaars, waarmêe dus reeds bijna de helft van het toen nog begroote nadeelige saldo verdwijnt.

Als hersteller van het finantieele evenwicht mag dus de heer van Heutsz (behalve dan dat feitelijk de winst meer dan verslonden zal worden door de expeditiën) van geluk spreken. Banka redt hem van een volslagen fiasco. Ik gun natuurlijk Indië van harte dit buitenkansje, maar voor een zuivere beoordeeling van het pernicieuse stelsel, dat nu in werking is gebracht, doet het mij leed. Waren er geen Banka-meevallers, dan zou reeds binnen enkele maanden blijken dat Indië ook finantieel wordt te gronde gericht. Thans zal de oppervlakkige beschouwer misschien gaan denken dat het nog zoo erg niet is, en de Boulangisten zullen zegepralend roepen: zie je wel dat het goed gaat? Dit nu is zeer te betreuren, omdat de val tóch na iets langer tijd moet komen en dan te dieper zal zijn.

Want er is geen sprake van, dat deze tin-winst mag worden beschouwd als een duurzamen en solieden grondslag voor Indië's

1) De Handelsmaatschappij deelde aan de dagbladen mede 175.000, maar ik neem nog een tegenvaller aan van 5000 pikols.

finantiën. De gegeven cijfers bewijzen het reeds onwederlegbaar. Nog slechts 10 jaren geleden, in 1896, daalde naar wij zagen de prijs tot f 33 per 50 kilogram. Men stelle zich eens voor dat ons staatstin thans tot dien prijs moest worden verkocht. In plaats van ruim 14 millioen (begrooting 1906) zou de minister dan besommen ruim 6 millioen, een verhooging van het deficit dus met 8 millioen; en voor 1907 bovengenoemde raming van 170.000 pikols tegen f 90 nog eens als uitgangspunt aannemende, zou inplaats van f 18.456.000 worden ontvangen f 6.844.000, of f 11.612.000 minder.

Toch is zelfs zulk een enorme daling ook thans nog zeer goed mogelijk. Hier treedt als bijna zekere waarschuwing op de factor der 'zichtbare voorraden'. Telkens wanneer de zichtbare voorraad daalt, ziet men kort daarop den marktprijs rijzen, bij stijging van den voorraad den prijs weer dalen. Om een paar cijfers te noemen der laatste drie jaren: De gemiddelde zichtbare voorraad der drie maanden Juni-Augustus 1904 was geweest 16350 ton en de prijs op 1 September 116 pond (f 1392) per ton. In September-November daalde de gemiddelde zichtbare voorraad tot 14530 ton, de prijs steeg in November tot ruim 135 pond (f 1620). In December steeg de voorraad tot 15419 ton, prijs Januari gedaald tot 131 pond (f 1572). Gedurende 1905 daalde de voorraad geleidelijk, met even geleidelijke stijging van prijs, tot 1 November de voorraad was gezakt tot 12495 ton en de prijs in December 1905 gehoorzaam gerezen tot 163 pond (f 1956). De drie eerste maanden dezes jaars bleven voorraden en prijzen kwakkelen, maar 1 April daalde de voorraad van 14261 ton op 1 Maart tot 12748 ton, en op 1 Mei zakte ze tot het laagst bekende cijfer der laatste 3 jaren, 11959 ton; vandaar die enorme rijzing van prijs in April en Mei, n.l. begin April 170 pond, begin Mei 185 pond en medio Mei 215 pond, den hoogst bekenden prijs der laatste 20 jaren. Doch de voorraad nam daarop snel toe, de prijs daalde naar evenredigheid, en begin Juni had men, bij een zichtbaren voorraad van 13520 ton, een prijs van ± 191 pond, die 13 Juli nog weer was gedaald tot 166.10 pond.

Altijd nog een prachtige markt, aequivaleerende met ruim f 98 per 50 kilogram, terwijl naar wij zagen de minister tot

grondslag zijner begrooting voor 1906 slechts f 75 per 50 kilogram stelde. Maar ieder oogenblik kan het blaadje omkeeren. De aanvoer uit de Straits (de groote leverancier) wordt natuurlijk bij deze hooge prijzen op haren en snaren gezet. Bovendien kan ook de *vraag* door onverwachte omstandigheden worden geïnfluenceerd. De jongste baisse wordt bijv. gedeeltelijk toegeschreven aan het beef-packers schandaal in Amerika, dat ten gevolge zou hebben een groote vermindering van vraag naar tin voor de blikken, waarin het vleesch wordt verpakt. Een aardig staaltje wel van het gecompliceerd in elkaar grijpen der tallooze onderdeeltjes van ons maatschappelijk raderwerk, dat die vuilikken in Chicago en Kansas-City onbewust zouden kunnen bijdragen om onze Ned. Indische begrooting te doen duikelen!

Ook zonder zulke buitengewone ongelukjes echter kan de tinmarkt op een gegeven oogenblik duikelen als een snip. Groote aanvoer *moet* op den duur den koers omlaag drukken. En de nog altijd mooie prijzen doen natuurlijk alle tin-producenten (ook Banka, Billiton en Singkep) hun beste beentje voorzetten, wat voor Banka nog heel wat meer had kunnen beteekenen als onze slechte behandeling der koelies ons geen kool had gestoofd. Zoo komt altijd boontje om zijn loontje.

Boeken, Menschen en Stroomingen

J. Koopmans: *Letterkundige studiën*

I

Deze bundel *Studiën* wordt als eerste van een reeks aangeboden en wie den arbeid van Koopmans kennen, weten dat dit geen grootspraak is. Van al wat hij geschreven heeft, vinden we hier maar twee opstellen, - opstellen (laat ik er dit dadelijk bijzeggen) waarvan tenminste het tweede den omvang van een matig boekdeel heeft, en die, elk voor zich, meer gedachte inhouden dan men anders in de dikste geschriften over letterkunde pleegt aan te treffen. Hun titels zijn: *Hooft als Allegorist*, en *Vondel als Christen-Symbolist*.

Koopmans is een voorlooper en de paden die hij, door onze oude literatuur, heeft ingeslagen, zijn zóó weinig platgetreden, dat niet gaarne een eenigszins verzorgd geleerde er zijn kleeding en schoeisel aan wagen wil. Het zijn doornige paden en de romeinsche toga en de brozen van het klassieke theater moeten worden afgelegd door wie langs *deze* wegen de gerechtzalen en tooneeltempels van ons Renaissance-tijdperk wil naderen.

Ik spreek in raadsels?

Toch niet voor den goeden verstaander, die weet wat het zeggen wil: de Renaissance te leeren kennen zonder zelf langer van de Renaissance te zijn.

Koopmans nadert de zeventiende-eeuwers van-uit een nieuw gedachte-leven. ‘Eigenlijk’ - zegt hij - ‘ben ik niet van uw verwantschap. Gij teert op twee Oudheden, een christelijke

en een romeinsche. Gij zijt, als ge u hoog ontwikkelt, genoodzaakt zoo ver mogelijk van uw volk af te gaan. Blijft ge er mee in overeenstemming, dan moet ge de engste dogmatiek in ruil nemen voor het volle leven: ge moet Calvinist worden, ge moet, ketterjagend, alle ruimere geesten en daarmee het heele geestelijk leven afbreuk doen. Er zijn vóór u menschen geweest die anders waren, en ook wij zijn anders. Een hooge ontwikkeling, algemeen en volksaardig, houden wij voor mogelijk.'

Van de hoogte van deze overtuiging gaat hij, nu allereerst tot Hooft en Vondel, en het gebied van *hun* overtuiging tracht hij in kaart te brengen.

Wie dichters in de *eerste* plaats naar hun overtuiging vraagt, moet weten dat hij hun onvermijdelijk onrecht doet. *Zij* zijn niet uitgegaan van die overtuiging. Afgegaan op een zekere schoonheid zijn zij, en het heele levensgevoel dat in hen woelde hebben zij alleen doen dienen tot schepping van de vormen waarin die schoonheid zal voortbestaan.

Iets anders is dat men nu in die vormen hun overtuiging - een geheel van denkbeelden - vinden kan. Daarin nagespeurd, blootgelegd, en in beeld gebracht, blijkt ze - als bij iederen mensch - een wezenlijk deel van hun levenswerk.

Ik wil aantoonen hoe treffend, en hoe krachtig, Koopmans de denkbeelden van Hooft en Vondel heeft nageschetst. Ik wil ook aantoonen hoe hij, door verwaarloozing van hun schoonheidsbedoeling, hun onrecht deed.

II

De vraag is: schreef Hooft allegorieën, zoodat de verzinnebeelde gedachten hem vooraf ten volle bewust waren? Of schreef hij dramaas, historiën, waaruit achteraf een vast geheel van denkbeelden valt op te maken, en waarin dan ook, als nevenbedoeling, veel of weinig geallegoriseerd mag zijn?

Ik moet opmerken dat de vraag door Koopmans noch zoo scherp gesteld noch stellig beantwoord wordt. Hij is uitgeweest op het vinden van dat vaste geheel van denkbeelden,

hij vond het en hij legt nu zijn eigen bewustheid in Hooft, - gaandeweg, en nergens zoo beslist als in zijn titel, geloof ik: *Hooft als Allegorist*.

Ik beantwoord de vraag dan ook niet zoozeer ter bestrijding van Koopmans als wel om aan mijn eigen meening geen twijfel te laten: - neen, ik geloof dat Hooft geen allegorieën schreef, doch dramaas en historiën, maar dat daaruit een geheel van denkbeelden valt optemaken dat in den loop van zijn leven vaster wordt.

Bezien we den titel nauwkeuriger. Hooft *als* Allegorist. 'Wij *namen* hem in zijn werken als Allegorist.' Het is of de schrijver door deze verklaring aan het einde van zijn opstel te kennen wil geven dat ook hij andere wijzen van beschouwing voor mogelijk houdt. 'Deze twee mannen' (Hooft en Vondel) - zegt hij in zijn Voorrede - 'zijn rijke mijnen,' en hij wekt ook anderen op 'de spa ter hand (te) nemen.' Niet dus dat Hooft uitsluitend als allegorist of Vondel uitsluitend als symbolist zou moeten gekend worden, zegt Koopmans; maar alleen dat *hij*, den een als allegorist en den ander als christen-symbolist nemende, het wezenlijke in hen meent te hebben gezien.

De gedachte dat, gedurende de Republiek, onze schrijvers de geschiedenis van het grafelijke tijdperk in den stijl van het hunne gebracht hebben, is voor en na uitgesproken en waar gemaakt. Bilderdijk tastte in het dogma dat de regeermacht van ouds door het volk aan de graven werd opgedragen, de zuil aan van die Staatsche geschiedschrijving. De verhouding tusschen vorst en volk was oorspronkelijk anders, leerde hij.

Voor Koopmans is Hooft de dichter van deze door Bilderdijk gewraakte voorstelling. Hij is het vóór alles. Hij is het zóózeer dat men, in zijn werken de verhouding tusschen vorst en volk bestudeerende, al het andere mag opzij zetten.

De greep is groot, omdat hier onmiddelijk de dichter genomen wordt niet in dat wat hij alleen-persoonlijk heeft, maar in dat wat hij gemeen heeft met zijn volk en wat eeuwen lang met het beste van dat volk duurzaam gebleken is. De volken - zegt Shelley - hebben in de ideën van de dichters

de generalen te zien van hun wanordelijk gedachtenheir. Hier - zegt Koopmans - toon ik u zulk een generaal.

Wie zóó in dichters en schrijvers de woordvoerders van hun tijd weet te teekenen, doet een goed werk en wekt voor dien tijd en die woordvoerders vernieuwde belangstelling. Destemeer, als zijn teekening ook op zichzelf boeiend en levend blijkt.

'*Bato*' - lezen we in het hoofdstuk waarin het drama van dien naam besproken wordt - '*Bato* is een vorstenschool. En Bato, de held, een spiegel voor vorst en onderdaan.' En even verder: 'Vorst en volk zijn één.'

Toch bestrijdt dit voorbeeld van alle vorsten zijn Vorst en Vader, en sleept een deel van het volk met zich meê tot stichting van een nieuw koninkrijk. Hoe is dat mogelijk? -

De tijd van onzen Opstand ligt na en het is duidelijk dat wij met een idealiseering van den *afvalligen* Vorst te doen hebben. Alleen door de boosheid van zijn stiefmoeder Penta kon deze *gedwongen* worden met zijn Vader te breken, en bestrijden doet hij hem verder niet dan voor een veiligen uittocht noodig is.

Het volk is aan dezen Vorst niet anders gebonden dan door diens deugden, de Priesterschap onderschikt zich hem, en hij is de Vrede en Liefde stralende zon van de Gemeenschap die hij stichten zal.

Het eigenlijke drama van de verhouding tusschen volk en vorst is *Velzen*. Nauwkeurig toont Koopmans aan hoezeer de staatsche geschiedschrijving hier grafelijke geschiedenis 'styliseert.'

Meer toont hij aan. De heele humanistische gestalte van Hooft doet hij voor ons oprijzen en maakt er ons opmerkzaam op hoezeer deze van het christelijke type verschilt dat nevens hem in ons volk aanwezig blijft.

Mij komt het voor dat in de hier gegeven trekken - door Koopmans bijwijlen zeer fijn en veelzijdig uitgewerkt - het beste begrepen is wat hij over Hooft te zeggen had. Bij verdere beschouwing treft het ons dat hij die zoo scherp ziet wat hij voor het wezen houdt, veel voorbij moet zien.

Niet nog zoozeer in deze dramaas, al wil ik één plaats van den *Bato* niet onbesproken laten. Door die éene plaats verschilt de voorstelling van Hooft wezenlijk van die van Koopmans. Het is die waar Bato als reden waarom hij tegen zijn Vorst niet strijden kan duidelijk te kennen geeft: dat die zijn Vader is. Hooft legt daar nadruk op. Koopmans zwijgt ervan. Geheel ten onrechte? In zooverre niet, dat Hooft in zijn *Velzen* óók den uittocht zonder strijd verdedigt. Klaarblijkelijk bleef dus de uitlegger in de lijn van 's dichters gedachte. Maar die gedachte-zelf blijkt dan in den *Bato* niet zóo soeverein geweest te zijn als Koopmans het wil doen voorkomen.

Eén zulke plaats is een waarschuwing. Denk er om: ge hebt te doen met een dichter en niet met een denker. Niet de gedachte, die gij - en terecht - erkent als de zijne, maar allereerst de schoonheid zocht hij.

En zie nu hoe bij de bespreking van de *Historiën* die waarheid u den rug toedraait.

De *Historiën* worden door Koopmans gezien als uit Batoen Velzen-motieven saamgesteld. ‘De “Bato-Velzen” preludeert het zangspel der *Historiën*. Er is een ideale Vredestaat. Een machtige koning verkracht het Recht. Het Bato-volk wordt vertrapt. Maar als het opspringt dan schokt Europa, dan roeren de volken en golven de massaas: 't is Oorlog - de Vrede is weg; de Gouden Eeuw is voorbij.’ ‘Vooral ligt het dramatische van de *Nederlandsche Historiën* in den strijd tusschen het *ware* en het vermeende Bato-staats-principe.’ ‘In 's konings woorden liggen Bato-motieven.’ ‘En op zijn hoogen zetel zit in zijn Raadskring de machtige koning, en peinst...Dan drijft de auteur, in breede argumentatie, van heinde en verre, de Bato-motieven bijeen tot het koninklijk Rechtsoordeel!’ Als een spel, als een orchestratie van motieven, ontvouwt zich hem Hoofts allegoriseerende scheppingskracht, en zoozeer bevangen is hij door zijn geestdrift voor deze voorstelling, dat hij na de woorden: ‘Dan ruischt in 's konings ooren Fresneda's Vredelied’ in *verzen* den vredelievenden raadslag weergeeft dien de biechtvader Fresneda volgens Hooft heeft uitgesproken.

‘Hoofts *Historiën* zijn zoo maar niet een verhaal van een

verloop van feiten, in geregelde orde en causalen samenhang. Het is een *Spel van Sinne*, een Allegorie, een Openbaring in feiten, een Spiegel-Historiaal. Daar heeft zich een wijsgeer gezet tot een Levens-taak; eerst na 20-jarigen arbeid, als 't leven zijn vingers ontvaart, ontvalt de pen aan zijn hand. Zwaar weegt op ons het overstelpende van die feiten-massa in 't Boek...'

Mijns bedunkens is hier in Koopmans voorstelling Hoofts denkbeeld tiran geworden, dermate als het in Hoofts arbeid nooit is geweest. 'Zwaar weegt op ons het overstelpende van die feiten-massa!' Noch Hooft woog het zwaar, den kunstenaar die elk feit, met bizondere en haast onpartijdige liefde voor dat gegeven, zorgzaamst uitbeeldde, - noch den lezer die in Hooft allereerst den kunstenaar ziet. 'Een kleurlooze prent, een Allegorie in een lijst' is het zeer zeker *niet* geworden, maar een rijk en boeiend tafereel van zoovele en zoo schoone enkel-dingen als zich langs de breede lijnen *van zijn gedachte* - inderdaad! - lieten saamvoegen.

Want - dit is het juist - die gedachte van Hooft was niet een buiten en boven de werkelijkheid welbezonnen ineengetimmerd stelsel, tot meerdere duurzaamheid in een boek verzinnebeeld, maar ze was de levende werkelijkheid van de Republiek die zijn vader meê gegrondvest had.

Als wij het hoofdstuk over *Granida* lezen, dat het opstel over Hooft besluit, dan treft ons nog het meest hoe weinig er van dichterlijken arbeid overblijft, wanneer de gedachtelijke allegoriseering daarin als het wezenlijke wordt gezien. Niet onjuistheid van blik, maar verarming van dichterlijkheid wordt Koopmans verweten, en waar zou die grievender gevoeld worden dan voor een lyriek als dit herderspel.

Geestdrift voor de *gedachte*, zich slag op slag uitende in den schoolschen vorm van, in Koopmans arbeid, waarlijk krachtige en soms prachtige omschrijvingen, - geestdrift voor de gedachte mag zichzelf niet zóózeer voor het eigenlijk wezen van den dichter houden dat zij zich voor die omschrijvingen de middelen van den dichter toeëigent, en wedijverend met hem-zelf, zijn gedegenst proza, ja eindelijk zijn schoonste verzen - het woord moet eruit - in *slechte* verzen wedergeeft.

De verzen waarin Fresneda's toespraak, de verzen waarin

de liefde-zangen van Granida worden saamgevat, toonen onweerlegbaar hoezeer dergelijke geestdrift altijd de mindere blijft van het schoonheidsgevoel van den dichter. *Deze* grens had voor den voortreffelijksten uitlegger van Hooft dien wij nog bezaten, een slagboom behooren te zijn.

III

Het boek over Vondel dat Koopmans ons in zijn bundel aanbiedt, wint het in volheid en belangrijkheid van zijn eersten arbeid. Het boek, zeg ik, - omdat het door omvang en beteekenis recht op een wichtigen titel heeft. Koopmans zelf spreekt van ‘schetsen’.

Het geheel bestaat uit één inleidende bladzij en een-endertig langere of kortere hoofdstukken. Eenvoudiger evenwel kan men het begrijpen door optemerken dat die hoofdstukken veilig tot acht groepen kunnen gebracht worden en dat dus in een achtledig overzicht het heele werk vóór u ligt.

De eerste groep (hoofdst. I-V) omvat dan een breed vertoog van Vondels ontwikkeling, niet die van den dichter, maar van den met en tegen zijn tijd werkenden, eigenaardig aangelegden geest. Als in zijn jonge jaren een van die stoïsche geesten: Spieghel, Visscher, Hooft, Coster, wordt hij ons voorgesteld. Met de Doopsgezinden waartoe hij behoorde, hun oorsprong en hun secten worden we in kennis gebracht. Hoe, als een van *hun* gezinte, het hem mogelijk was libertijnsch te zijn, Remonstrantsch te schijnen, Katholiek te worden, terwijl hij toch aldoor dezelfde bleef, een geest namelijk die in Verleden en Toekomst niets anders wenschte te zien dan symbolen van Christus, wordt ons meegedeeld.

De tweede groep (hoofdst. VI-IX) omsluit het *Pascha*, - de derde (X-XII) Vondels huwelijks- en minnedicht, - de vierde (XIII-XVII) *Hierusalem Verwoest* en de *Gijsbrecht*, - de vijfde (XVIII-XXII) *Warande* en *Metamorfosen*, - de zesde (XXIII-XXVI) de Martelaarsdramaas: *Peter en Pauwels*, *Maagden* en *Maria Stuart*, - de zevende (XXVII-XXIX) Vondels tijdgedichten, - de achtste eindelijk (XXX-XXXI) de *Altaargeheimenissen*.

Ik geef dit schematisch en onvolledig overzicht opdat de

lezer zie hoe het werk is samengesteld. Het heeft den opzet van een geschiedenis van Vondels ontwikkeling. In groep I is die ontwikkeling naar haar algemeenen gang aangeduid. In groep II, III en IV schijnt de gedachte vastgehouden Vondels werken in tijdsorde te volgen en ook verder, kan men aannemen, is de bedoeling gebleven dat zoo niet zorgvuldig dan toch in hoofdlijn te doen. Leest men nu echter achtereenvolgens de acht deelen van dit samenstel, dan bemerkt men dat Vondels ontwikkeling in tijdsorde eigenlijk geheel in het eerste ervan is saamgevat. De christen-symbolist die de dichter aan het eind daarvan bleek geworden, blijft hij, en al de volgende deelen toonen niets anders dan hoe veelvoudig en op welke wijzen hij het bleek.

Ook Vondel dus is voor Koopmans een geest van één overtuiging: niet de golfslag en spiegeling van zijn dichterlijk, maar de vaste kern van zijn geestelijk leven is voor hem van beteekenis.

Men zou kunnen vragen of dit gemis van voortgaande ontwikkeling geen schuld heeft aan de monotonie van het achtgroepig samenstel. Hoe kon een boek anders worden, waarin één geestesstaat, eenmaal ontstaan, zichzelf gelijk bleef en nu alleen verder over een reeks van jaren zich verschillend uitte? Maar wie dit vraagt, erkent daarmee tevens dat Koopmans voor zijn boek den passenden vorm gevonden heeft. Een schetsenreeks bedoelde hij. Zeven schetsen voorafgegaan door een inleiding, en verbonden door de idee die in hen is en wier ontstaan we in de inleiding lazen, ziedaar den natuurlijken vorm voor wat hij ons over Vondel te zeggen had.

Het boek nu lezende voel ik me ook niet gestuit door de schade die het dichterlijke lijdt in Koopmans' voorstelling. Hoezeer die schrijver voor poëzie, ook in gedichten, gevoelig is, blijkt uit meer dan één plaats, waar de adem en de aandrang van het vers in zijn volzinnen overgaan. Maar, ook al ware dit niet zoo, ik wensch tegen dit boek over Vondel mijn bezwaren niet aan te voeren. Het is zoozeer wat het is, het is zoo rijk, het is zoo verrassend, het toont zooveel nieuwe uitzichten, - dat mijn aandacht voorloopig gevangen is en ik mij willig leiden laat.

Daar is, in de studie over het *Pascha*, een parallel tusschen de wijze waarop in dat gedicht, in Hoofts *Bato* en in De Groot's *De Jure Belli et Pacis* de vraag van de vorstelijke afzetbaarheid behandeld wordt. Daar is in latere hoofdstukken een ingaande blik op een van Vondels theologische gedichten; een merkwaardige uiteenzetting van het kader waarin hij de helden van de heidensche oudheid inlijfde tot versterking van zijn christelijk leger; een boeiende beschrijving van de nederlandsche en latijnsche gegevens die Vondel dienden tot het scheppen van zijn *Gijsbrecht*.

Al deze bladzijden - en ik noem er maar enkele - zijn zóó waardevolle verruimingen van het beeld dat wij allen ons van Vondel in zijn tijd willen ontwerpen, dat zij niets anders dan onzen dank opwekken, en beoordeeling vooreerst afweren.

Vondel in zijn tijd: het heele beeld ervan, dat ons in zijn hoofdtrekken niet onbekend is, wint ook door de behandeling van de tijdgedichten en van tallooze andere, naar vele zijden in kleur en diepte.

De hoofdzaak is: de vermenging van heidensch en christelijk. Door die vermenging geheel te begrijpen als een bemeestering van het heidensche in christelijke symbolen - een daad die ik in deze volstrektheid voor rekening laat van Koopmans, en gaarne aanvaardt hij ze - wordt het heele beeld aangegrepen door een nieuwen gloed en een nieuwe ontroering die op latere onderzoekers zullen nawerken.

Wij zijn *uit* de historie-eeuw - want Historie was van de negentiende het schibboleth - en niet uit de uiterlijke geschiedenis, maar uit het innerlijke leven van geloof en leer loopen deze nieuwe wegen naar Vondel. Het zijn wegen die tot nu toe wel door onze middeneeuwsche literatuur begaan werden, literatuur die niet voor ons vaderlandsch volksbestaan maar wel voor ons geestelijk leven belangrijk was. Het is geen wonder dat Koopmans ze insloeg nu het vaderlandsch ideaal voor het algemeen-menschelijk verbleekt.

Een innerlijk en volksaardig leven wenschte hij. Daaraan is het ook te wijten dat hij, bij Hooft zoowel als bij Vondel, beginnende met het punt waar zij hun volk vertegenwoordigen, zijn kritiek onvermijdelijk geprikkeld voelt als hij meent dat zij van hun volk afgingen. Hij meent dat van beiden. De

een in zijn stoïcisme, de ander in zijn symbolisme, hebben den geloovigen en werkelijkheid-lievenden aard van hun volk losgelaten. Mijns inziens is die kritiek niet aanvaardbaar. Zeker, ieder dichter, als men hem in zijn geestelijk wezen nagaat, verwijdert zich hoe langer hoe meer van de menigte - maar alleen omdat het toevallige zijn eigen wezenlijkheid nooit begrijpen kan. Er is niets zóó eenzaam als de gedachte van een dichter, - maar er is niets zóó volksaardig als de dichterlijke uiting van de grootsten. Koopmans, die hun gedachte zoekt, treft hen altijd in hun eenzaamheid, - al wie hun woord in zich opneemt voelt den stroom van hun onafgebroken gemeenschap, in de eerste plaats met hun eigen volk. Deze *twee* wijzen van nadering wil ik gescheiden noch geloochend zien, en ik zeg dit waarlijk niet om Koopmans aftehouden van zijn ééne. Integendeel is het mijn meening dat er door hem een nieuwe en innige nadering tot Vondel heeft plaats gehad; en het verbaast me maar dat dit niet door anderen dan mij is ingezien.

Want hier is een schrijver, die begint met de middelen van het onderwijs - lezen en omschrijven, - die niet afschrikt door buitengewone aesthetischheid: zijn stijl, ongewoon en levend, kon oneindig beter verzorgd zijn, - die geleerd is en door die geleerdheid zoowel als door zijn meer-geestelijk dan dichterlijk streven een aanwinst moest zijn voor plaatsen waar geleerdheid geoefend wordt en onderwijs, ook in de letterkunde, op prijs gesteld.

En op zulk een schrijver heeft geen van onze Hoogescholen de hand gelegd. -

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Belangrijke dichters

I
Nico van Suchtelen

Onder belangrijke dichters versta ik, in tegenoverstelling van middelmatige, diegenen, in wier verzen een eigenaardige, oorspronkelijke levenskracht zuiver is uitgedrukt. Het is niet alleen de vraag, of een dichter een goed vers kan schrijven, maar of hij in dat goede vers tevens een uiting van geestesdrang, levenservaring, natuuraanschouwing of karakter schept, die nieuw is en meer dan alledaagsch. Natuurlijk blijft de deugd zijner verzen eerste voorwaarde: ook de diepste gedachte is niet in staat, een onzuiver beeld of slordige versificatie te wettigen, integendeel: de schoonste aandoeningen passen slechts in de volmaaktste vormen. Maar men heeft nooit het recht, een dichter belangrijk te noemen om een enkel geslaagd vers, zelfs niet om een geheelen bundel betrekkelijk goede verzen, wanneer deze van de soort zijn: nu ja, dat weten we ten slotte wel. Aan den anderen kant kan iemand wèl belangrijk zijn om één enkel gedicht, waarin iets zeer oorspronkelijks op zuivere wijze is uitgedrukt, ook al zijn vele andere verzen van hem niet veel zaaks.

Ik zeg dit niet, omdat Van Suchtelen zoo iemand zijn zou, maar om het verwijt te ontgaan, dat ik op zijn tekortkomingen, die hij natuurlijk heeft, weinig acht sla, terwijl ik ze bij vorige besprekingen zoo breed uitmat. Middelmatige dichters zijn geheel en al overbodig, en mocht men al wat zachtzinnigheid met hen gebruiken indien zij zich niet op den voorgrond drongen, waar ze dat wèl doen of gedaan worden, kan men daartegen niet

heftig genoeg protesteeren. Maar tegenover een hoogst belangrijk dichter als Van Suchtelen past eene andere houding. Zooveel bewondering gevoel ik voor zijn geslaagde werk - verreweg het grootste deel van wat hij uitgaf trouwens - dat ik, waar hij mijns inziens niet bereikte wat hij zocht, dat alleen constateeren wil. Immers, ernstige waarschuwingen en berispingen zouden overbodig zijn bij iemand die zich na elke zwakheid opricht tot een sterkere daad, die telkens nieuwe banen zoekt voor de zoo onweerstaanbaar bij hem opdringende scheppingslust. Verraste hij ons pas weer niet door zijn uitmuntenden roman, die mij reeds door het tot nog toe verschenen gedeelte de verzekering gaf, dat dit een arbeid is, niet alleen nieuw en van onvermoede talenten getuigend in de ontwikkeling van den schrijver zelf, maar ook zéér oorspronkelijk en merkwaardig onder het hedendaagsch verhalend proza?

Nu ik een beschouwing wil geven over zijn poëzie, komt het mij onvermijdelijk voor, eerst iets te zeggen over ‘Primavera’, dat Oct. 1902 in de XXe Eeuw verscheen, en dat hen die toen in de Nederlandsche dichtkunst belang stelden, overtuigen moest dat er een nieuwe dichter was opgestaan, en een van niet geringe beteekenis. ‘Primavera’ is een lyrisch drama, anders dan ‘Kroisos’ dat hij later schreef, en bevat reeds nagenoeg al de elementen waaruit de ziel van Van Suchtelen als scheppende kracht voor ons belangwekkend zou worden. Het gedicht is, hoewel technisch zwakker dan latere, in den volsten zin de openbarsting van zijn geestesleven, de volkomen openbaring van zijn jeugd geweest. Als zoodanig bezit het dan ook de bekoring die bij alle, ook de grootste, dichters, uitsluitend aan hun jeugdwerk eigen was: de huivering als het ware voor het nooitgekende, de alles beheerschende verrukking van den jongen dichter, die met niets dan zijn éénen droom als verdwaasd door de velden loopt. Zoozeer lyrisch is dit drama, dat het mij haast als zeker voorkomt, dat de beschrijvingen van het Siciliaansche landschap eigen reisherinnering zijn. De bewering is brutaal, maar het zou mij verbazen als ik ongelijk had. Meermalen blijkt trouwens, dat Van Suchtelen Italië heeft bezocht. Hoor hem, waar hij Nikias laat uitbarsten in den volgenden lofzang:

O mijn Sikulia! gezegend land!
O blinkend land van eeuwig zuivre schoonheid,
Waar eens mijn jeugd haar tooverdroomen schiep!
O waar het trotsch, koel-statig Akragas
Hoog-heerschend oprijst uit smaragden helling
En aan des Etna's voet het paradijs
Van Naxos, *bont van teer-groene citroenen*
En heldre oranjes,...en de bruine klip
Brokklend uit wilde, schuimbesproeide zee!...
Het was zoo schoon...Maar 't allerschoonst en 't liefst
Was mij het blank, wit-rotsig Syrakuse,
En der Epipolae dor-gloeiende woestenij;
En de stille cypressen, en de olijven
In 't dal van d'Anapos...en Arethusa...
En o! Kyane's blauw-blinkende bron!
Want dàar vond ik mijn ziel, daar voor het eerst
Voelde ik bewust mijns levens hooge pracht...
Ik weet niet wat het was...ik weet niet hoe...
Maar ik werd wakker en ik had haar lief,
En dat maakte alles schoon...
.....

Want o als ik haar hand hield dan was 't rust;
Dan weken woorden heen, en iedre twijfel;
Die vreemde twijfel of er iets wel was:
Ik zelf, en ginds de stad en wijde zee...
En roode wolken en 't warrelend licht
Tusschen de heldre, nauw ontplooide blaren;
En de iris rijzend uit gespleten rots;
De wonderlijke kaktus die als biddend
Met open palmen zijn breed blad opreikt...
En 't zingen van de vogels...'t witte dorp
Hoog op den verren bergtop...en de wind
*Over rimpelig water;...*àl 't beweeg
Al 't zijn van dezer vreemde wereld pracht.

Dezer *vreemde* wereld. Wordt hier mijn vermoeden niet zekerheid? De op reis zijnde jonge dichter zal de vreemdheid dier wereld éér gevoeld hebben hebben dan de veldheer die er als jongeling had geleefd. Zijn deze verzen niet prachtig? Zij die hun jamben naar willekeur wijzigen en verknoeien, mogen hier een voorbeeld nemen aan de veelbeteekenende vrijheden, waardoor v. Suchtelen zijn vers niet alleen sierlijk

van zwierige beweging, maar ook in treffende overeenkomst weet te maken met het beschrevene. ‘Bont van teer-groene citroenen’ klinkt dat niet als een liefkoozing; ‘Kyane's blauwblinkende bron’ als een jubelkreet? Is het warrelen van het licht en het rimpelen van het water niet *zichtbaar* gemaakt door de twee zwakbetoonde lettergrepen achter den vervroegden nadruk? Niet overal zijn v. Suchtelens vrijheden zoo gelukkig, hij is iemand die zich soms nog te snel laat meevoeren door den sierlijken zwaai van zijn rythmen en dan een gezochten klemtoon geeft aan een enkel woord, zooals al heel sterk blijkt uit deze regels:

> heeft Theron zachtheid noodig?
> Nèem dan Klymene...Ik schenk haar u, Theron.

waar eenzelfde naam vlak onder elkaar verschillend beklemtoond wordt; en een heel enkelen keer wordt een regel zelfs niet tot een vers:

> Als ik zelf...maar wij zouden 't samen dragen!...

Dit komt, doordat Van Suchtelens artistieke aanleg gekenmerkt wordt door breedheid van bewegingen. Het is wel merkwaardig, dat een pasbeginnend dichter met zulk een losheid, gratie zelfs, door de meest samengestelde volzinnen heenzwaait. Is zijn aandoening sterk genoeg, dan doet die zwier aan de zuiverheid van zijn rythme geen schade, en genieten wij zelfs de talrijke prachtig geslaagde vrijheden waarvan ik sprak; maar waar zij zwakker is, bestaat het gevaar dat zijn rythme verslapt, zooals in den laatst aangehaalden regel.

Met breedheid van techniek gaat hier samen: breedheid van gevoel. De kracht van Van Suchtelen ligt over het algemeen niet in het met een enkel woord indrukwekkend maken van zijn gedachte, maar in het langzamerhand op ons gevoel en onze verbeelding inwerken door een aaneenschakeling van ideeën, gevoelens en voorstellingen. Talrijke gegevens weet hij eenheid te geven door den gemoedstoon zijner rythmen, aan wier breede, gracieuse omstrengeling wij ons niet meer kunnen onttrekken.

Zie bijv. in de aangehaalde verzen de beschrijving van

Sicilië: en de trillende flonkering in dien golf van gevoelsuiting van allerlei kleine, tamelijk los aaneengerijde, decoratieve beeldjes van het landschap, als kleine schuimdropjes. Hoe decoratief bijv. die regel over den kaktus. Het spreekt vanzelf dat er voor zulk een soort poëzie een bijna onuitputtelijke volheid van gegevens noodig is, en waar de aandoening de kracht mist die te scheppen of op te roepen uit herinnering of gedachtenleven, daar blijkt een nieuw gevaar voor deze kunst: de zwierige rythme-golving wil zich voortzetten en vindt geen stof tot vulling van haar kader, vandaar: herhalingen, in gedachte en woord. Bijv.

> En iedre zegen heeft mijn ziel verzwakt...
> Als àl wat wij bereiken...'t is een vloek
> Voor onze ziel!...vloek is het en verderf,
> Theron! verderf, àl wat wij kunnen, al
> Grootheid en kracht en wil,...het is een vloek,...

Ongetwijfeld had ditzelfde korter en daardoor krachtiger kunnen gezegd worden. Maar laten wij Van Suchtelen prijzen, omdat zulke fouten in zijn werk zoo weinig voorkomen, en omdat hij ons van de eigenaardige schoonheid van zijn kunstsoort veel meer bewijzen geeft, dan van de gevaren ervan, terwijl die kunstsoort juist voor een pasbeginnend dichter toch zeer moeilijk is.

Laten wij thans de volheid van het lyrische drama ‘Primavera’ nader bezien, opdat het wezen van v. Suchtelen's karakter er ons helder uit worde.

Het eerste bedrijf toont ons den veldheer Nikias, vroeger doortastend en heldhaftig, als een moedeloozen weifelaar. Syrakuse belegerend, ‘waar eens zijn jeugd haar tooverdroomen schiep’, is het hem klaar bewust geworden, dat die niet vervuld zijn, trots een uiterlijk glorierijken levensloop. Bovendien wordt hem in deze omgeving levendiger dan ooit de herinnering aan Kyane, die hij er eens liefhad:

> Ik heb mijn roem gezocht; ik heb gevonden;
> En het is leeg, leeg, alles leeg...en niets
> Vult ons verlaten, eindloos smachtend leven
> Dan liefde...

Niet dat hij ooit gelukkig was. Altijd dreef hem het ‘foltrend, waanzinnig verlangen naar doèn, naar willen’, en altijd bleef hij door zijn daden onvoldaan:

> Wie heeft mijn ziel gepeild
> Wanneer 'k een stad verdelgde of een volk
> Ganschlijk uit menschen-heugenis verwiesch?...
> Wie heeft mijns bloeds kokenden gloed gevoeld,
> Brandend, brandend diep onder wreedheids ijs?...

Hij weet nu, dat hij feitelijk nooit anders was dan de slaaf van het Noodlot. Dat een verlangen naar iets onzegbaars hem altijd dreef. Was het verlangen naar Kyane? Hijzelf gelooft het, maar Klymene, zijn hetaire, weet beter. ‘Ben ik hem niets?’ vraagt zij, ziende dat hij haar niet bemint, en voelende dat zij hem toch meer dan tot speelgoed is. En als zijn vriend Theron verklaart:

> Hij had in u en in alle andren lief
> Een goddelijk symbool...maar dit begrijpt
> Slechts hooger wijsheid...

dan geeft zij in haar antwoord het ware begrip van Nikias' gemoedstoestand, en tevens voor wie het drama beginnen te lezen, den sleutel van zijn feitelijke bedoeling:

> Hij zoekt zichzèlf; noemt gij dat Gods symbool,
> Ook dit begrijp ik, maar het is zíjn Zelf
> Dat hij in mijne, en andrer zielen zoekt.
> En toch weèt hij het niet; is hij verblind
> Door zoòveel smart?...o Theron! luister goed!...
> Hij weèt het niet, hij meent nìet in mìjn ziel
> Te zien den afglans van der Godheid gloed,
> Maar van een vrouw, een sterfelijke vrouw
> Die hij liefheeft...

Het tweede bedrijf is dat van Nikias' opstanding. Het begint reeds met een geheel anderen toon in zijn woorden. Is het de aanroeping van Zeus, of de liefelijke herinnering aan Kyane, waardoor zijn wanhoop gestild wordt, die hem pas te voren deed roepen: ‘ik walg, ik walg,’ en op de voor het Grieksche leger kritieke boodschap van de landing van Gylippos niets anders antwoorden dan: ‘ik kàn toch niet...?’ Nu bevangt hem een gevoel van ontwaking, dat hij niet begrijpt:

Ben ik ontwaakt?...Maar is dan heel ons leven
Droom en ontwaking en weer nieuwe droom
En nieuw ontwaken tot weèr schooner dag;
Rijst dan uit ieder nieuw leed nieuwe schoonheid?...
Ik voel geen rust; en toch...ik voel geen smart,
En ik bevat het niet...

Hij is dan ook nog niet terstond de oude. Als Theron hem komt vragen wat er gedaan moet worden, dwaalt hij eerst af in sombere beschouwingen, doch eindelijk komt hij tot zichzelf. Hij herinnert zich dat hij Syracuse wilde bevrijden van tyrannie, en spreekt afgebroken woorden waaruit toch blijkt dat hij het gevaar van den toestand doorziet en er belang in stelt. Dan klinkt er muziek op uit het laagland, een lied van de herboren scheppende lente en begint dat schoonste gedeelte van dit drama: de telkens door een koor onderbroken en met zangerige lyriek aangevulde alleenspraken van Nikias, waarin deze eerst vreemde gestalten ziet: de krachten van zijn herboren ziel:

Heilge herinn'ring van een oud voorvoelen
.....en boden, maar nog zwijgend,
Van èens luid-klinkend, al-verlossend heil;...

dan in teedere herinneringen de liefde van zijn jeugd in haar geheele verloop voor zich herrijzen doet, verder zijn idealen:

Voor heel 't Mensch-rijk een nieuw, verlost bestaan...

de mislukking, en de herleefde moed:

O onpeilbare mijnen mijner ziel!
Vond ik uw zuivre adren niet? mijn schatten,
Waar zijn ze? Wee! rotsen van zwarte zonde
En waan heb ik gedolven...?
Maar heb ik eindlijk dan mijn waan doorbroken;
Slaat nu mijn bijl in 't blank gedegen goud?

en waarin hij de overtuiging uitspreekt dat het verlangen naar Kyane hem op zijn donkere wegen heeft staande gehouden, en dat alles om háár was; om ten slotte na den laatsten en schoonsten koorzang tot de groote Erkenning te komen van zijn ‘eigen lichte Zelf’:

Hoe leek ik dan verdoold en smart-verblind;
Een arm, gevallen god die zoekend ging
Door de eigen schepping als een vreemde rond;
Een banneling in 't eigene Heelal!
In roes van pijnen en wanhoop en haat
.....
Ging ik van zonde omhangen, maar in waan
Van zuivre liefde tot een hooger licht
Dat ik stralend droomde buìten mijn ziel...
Maar 't was een waan, en zelf heb ik gericht
Met ongeweten wil den eigen weg
Van leed en zonde en zwaren ondergang.
Om mijn zelfs loutring droeg ik zòoveel zonde,
Om 't eigen licht zocht ik zoò duister leed,
Maar uit den bloedsgloed van mijn ondergang
Rijst nu herboren Gods geweld'ge wil;
Mijn wil, mijn wil tot opgang en nieuw leven!
O lente, o wondre lust! ik wil, ik wil;
Hoort, dit is nieuw geluid! hoort, hoort, ik wil;
Hoort, hoort mijn scheppingswoord: ik wil, ik wil!

Het derde bedrijf zal wellicht bij velen een teleurstelling wekken. Dat een man die aldoor zegt te ‘willen’, om hals gebracht wordt; dat zijn nieuwe scheppingslust en kracht tot daden uitloopt op een erbarmelijke mislukking, dat schijnt dwaas, en men zou er haast toe komen, met Demosthenes te zeggen: ‘Wat bazelt Nikias toch van zijn wil?’...Doch ten onrechte. Wie de twee slotregels leest van den ‘Proloog’, vindt daarin een verklaring waaruit blijkt dat dit derde bedrijf juist een nieuwen kant van 's dichters geest heeft geöpenbaard:

Staat op! en wilt! Heil hem die willende bezwijkt!
Zijn wezen overwint en heeft het licht bereikt.

Nikias was willende bezweken:

't allerlaatst
Viel Nikias, hij heeft zich 't langst geweerd.

en opdat duidelijk blijken zou, hoe volmaakt zijn zelfbesef nu was, heeft de dichter op 't allerlaatst Kyane doen verschijnen. Nikias ziet haar, en wetende dat zij het niet was die zijn ziel altijd zocht, zegt hij: ‘nog èen laatste verzoeking?’ want hij

vreest dat het aanschouwen van haar die hij heeft liefgehad hem uit de hoogten zijner zelf-erkenning zal neerhalen. Van groote tragische werking is dan het gesprek der vrouwen die hun verhouding weten en zich ergeren aan zijn schijnbare koelheid. Kyane weet, dat zij het niet was, die hem had kunnen geven wat hij zocht, maar toch vreest zij schuld te hebben aan zijn ondergang. Doch Nikias zegt haar in weinig woorden zijn pas verworven zuiverder Begrip. Uit Kyane's laatste uitroepen blijkt dan het tragische: dat hij voor haar wèl alles was. Was het dan zelfopoffering geweest, toen zij op zijn liefdesuiting geen antwoord gaf dan alleen tranen? Zelfopoffering, omdat zij wist, dat hij in haar niet alles vinden zou?

In dit korte maar aangrijpende tafereel ligt de kiem van een tragedie. Maar niet deze heeft van Suchtelen ons willen geven: zijn werk is meer geestelijk, dan menschelijk-aandoenlijk bedoeld. Toch spreekt er uit het derde bedrijf misschien meer dramatische aanleg dan uit de twee vorige, die vooral lyrisch zijn. Ook de omgeving: de praatjes van de volksmenigte en gevangenen, is levendig en geestig uitgebeeld.

Nikias wordt ter dood gebracht, en hij ondergaat zijn lot met vreugde, want nu hij het hoogste inzicht gekregen heeft, beseft hij dat het zoeken van zijn eigen diepste ziel niet anders is dan het zoeken van de Godheid. En wat zou beter zijn, om die te vinden, dan de dood? Vandaar dat Klymene, die dat ook voelt, om zijn streven slechts juichen kan. Het slotkoor zingt dan:

> Nu is mijn ziel gerezen
> Met den nieuw ontstegenen dag
> Van der smarten schijn in 't wezen
> Van Gods verblijden lach.

Ik heb Primavera zoo uitvoerig besproken, omdat van Suchtelen er werkelijk geheel uit gekend kan worden. Om te beginnen zijn hier alle eigenschappen aan te wijzen die hij later afzonderlijk ontwikkelen zou: zijn zuiver dramatisch talent, in het derde bedrijf zichtbaar, en tot volle rijpheid gekomen in ‘Kroisos’, zijn aanleg voor zangerige vrije poëzie, in de koren, en later in ‘Epanatolion’. Zijn gevoel voor het landschap ook, en voor aandoenlijke menschelijkheid - noemde ik er uit het

laatste bedrijf geen bewijs van? - dat in zijn roman tot breedere uiting schijnt te komen. Bovendien geldt voor al zijn poëzie, wat ik van de techniek van Primavera zei: breedheid van rythme, samengaand met breedheid van gevoel. Alleen uit zijn voorkeur voor groote dichtstukken blijkt dat al, en daarin slaagt hij ook het best. Voor 'Kroisos' heeft hij zelfs bijna uitsluitend alexandrijnen gebruikt, een breeder maat is niet denkbaar, en hij gaat hem goed af. Ook de neiging tot het decoratieve blijft, en is vooral sterk aanwezig in den 'Proloog', maar ook bijv. in 'Verleden en Toekomst': 'Droomgod onder papaveren krone', en: 'En in de rank-gesnavelde schepen.' Toch is dit alles de hoofdzaak niet. Het innerlijk van v. Suchtelen is mij door 'Primavera' volkomen blootgelegd. Ik geloof, dat hij dit gedicht heeft geschreven, toen zijn eigen angst en onrust, verlangen en willoosheid plaats maakten, opeens, voor een trotsch en machtig gevoel van scheppingsdrang en dadenlust, toen hij zich Mensch voelde in Goddelijken zin, zooals dit iederen jongen dichter gebeurt, wien voor het eerst de verrukkingen van zijn scheppend vermogen worden geöpenbaard. Daarom is het ook in den volsten zin een gedicht van de Lente.

Het heeft twee kanten: de verrijzenis na een tijd van onbestemd verlangen, het zichzelf bewust worden, de glorie van de eigen ziel en daardoor het aanschouwen der Godheid, met de overtuiging dat leven en dood eenerlei zijn voor wie dat beleefde, ja, de dood misschien heerlijker;

en het zich vrijmaken van de albeheerschende macht eener aardsche liefde, door het bewustzijn dat die minder is dan het nu verworvene.

Deze twee levensopvattingen, in Primavera innig vereenigd, heeft Van Suchtelen later afzonderlijk in beeld gebracht in den 'Proloog' en 'Epanatolion.'

De 'Proloog' is een zeer hoog gestemde jubelzang:

> Mijn rythmen rukken als water dat stroomt
> Bij scheut op scheut uit overvol basijn;
> Als stralen van een hoogen springfontein;

en zijn Geestelijke Idee bezingt hij er in, alsof het zijn bruid was:

Gedoog dan dat mijn lang-vereenzaamd woord
Nu prinslijk intreedt door de zwarte poort
Uwer verborgenheid tot waar hem 't zoet
En klaar begrip verwachtende gemoet,
Als een prinses, uit haar betoovering
Verlost door hem, zoekenden zwerveling.

Welk een diep en zuiver beeld! Het Begrip is de betooverde prinses, het Woord de zoekende zwerveling: hun ontmoeting is het Gedicht zelf: de Eenheid van sluimerende Idee en wekkend Geluid. Zij die aan dichters het recht ontzeggen om geestelijke denkbeelden te bezingen, omdat het in hèn nooit is opgekomen, voor een Gedachte hartstocht te voelen, kunnen hier dit recht bewezen zien. Want het Woord van den Dichter zet geen klaar-liggende denkbeelden uiteen, zooals bij den geleerde, maar plotseling opstormend waait het de deuren open van de ongeweten woning, waaruit de vaag-gedroomde, maar nooit aanschouwde Idee verrijst.

Hoort hoe de dichter zijn Idee liefkoost met woorden:

Wat mij verlate, nimmer ga 'k alleen;
Ik weet u bij me en altoos om mij heen;
'k Hoor uwer woorden vloeiende overdaad,
Ik ruik uw haren en uw warm gelaat
Als aan den heizoom 't licht-bestroomde loof
Van gouden eiken die de zon doorwoof.
En waar ik ga, en hoe mijn zwakte ook pijnt
Gij zijt het licht dat àl smart overschijnt.

O gij! die nu mijn liefde en blijheid zijt;
Heeft dan mijn hand zich voor altijd geleid
In de uwe? Ziet! wij zullen t'samen gaan
Zoekend getrouwelijk en vastberaân.
Maar als een kind dat mijmerend omhoog
Tuurt 's avonds naar den blank-bestarden boog;
Of als des nachts een eenzaam, droevig mensch,
Voelend een weerld achter der nachten grens
Van dieper zin en schoonheid duizendvoud
Schooner dan ooit des daags zijn blik aanschouwt;
Zoò wil ik voor u zijn, mijn lief, zoò zal
Ik tot u opzien, altijd, overal.

De ‘Proloog’ is vol van verrukking over het verworven Begrip, zijn geluid verinnigt zich tot groote teerheid of stijgt tot jubelkreten, maar ook vindt men er de herinnering aan den nu overwonnen angst om het onuitsprekelijke. De dichter beschrijft, hoe een vredig huiselijk bijeen-zitten tot een obsessie worden kon. Maar thans voelt zijn ziel de openbaring:

> Van wat zij bergt in diepste heimlijkheid
> Aan levenswil, aan macht en godd'lijkheid.

Met dezen lust tot daden gaat samen een meeleven met de moderne idee van volksbevrijding. De veldheer Nikias sprak reeds van zijn ideaal:

> Voor heel 't Mensch-rijk een nieuw, verlost bestaan...

klaarblijkelijk het ideaal van Van Suchtelen zelf. In den ‘Proloog’ ziet hij het volk als verkeerend in denzelfden toestand als voorheen zijn eigen ziel:

> gij die zelf
> Nog eenzaam doolt in 't onherkend gewelf
> Van uwer ziel verwonderlijk paleis.

en wat hijzelf als zijn waarheid vond spreekt hij uit, opdat het ook in die richting verlossend moge werken. Ten slotte zegt hij, dat de wil reeds voldoende is: ‘Heil hem die willende bezwijkt!’

‘Epanatolion’ is een zangerig lied in dialoog-vorm, waarin het treuren om een aardsche liefde, het erkennen van een verhevener ideaal en daarmee het berusten en de oprijzing van nieuwen levensmoed is uitgedrukt. Een voorbeeld van de gratie dezer verzen is:

> Morgen, Morgen! wier blikken de kilte
> Waar ge over de droomende velden zweeft
> Luwt en verlucht en de dauwende stilte
> Der wouden met wonne doorweeft!
> Overal beeft het,
> Overal leeft het;
> Waar ge verschijnt, allerwegen,
> Stijgende, vallende,
> Jublen de schallende
> Vogelen-kelen u tegen.

Het is niet overbodig, te zeggen, dat Van Suchtelen met deze soort poëzie voorzichtig moet zijn, en zorgen dat hij niet vervluchtigt in welluidende, maar zin-arme sierlijkheid.

Dat, waarin Van Suchtelen het verhevener ideaal ziet, is blijkbaar het werken voor de toekomst-gemeenschap. De toekomst-schoonheid verlangt hij, en verleden en heden dienen, volgens zijn geest, om die voor te bereiden:

> Wat het verleden schiep
> Eent zijn gedachte
> Met wat in 't heden riep
> Tot de gewetene machten
> Waardoor der toekomst schoonheid bestaat.

Doch als de chaos van het Heden zijn geest verbijstert, zoekt hij de kracht en het vertrouwen uitsluitend in de Historie der Menschheid. Met bewonderenswaardige breedheid heeft hij dit Idee in het gedicht: ‘Verleden en Toekomst’ verzinnelijkt. Groot is daarin vooral de meesleurende gang van het rythme, een rivier waarop al de kleurige brokstukken der Geschiedenis, hoe ongelijksoortig ook, zijn samengevoerd tot een fantastisch schouwspel.

Hiermee heb ik al de gedichten van Van Suchtelen besproken, die voor de kennis van zijn geest belangrijk zijn. Behalve deze gaf hij nog enkele kleinere uit, dikwijls met veel moois, maar om zichzelf niet zoo opmerkenswaard. Een ervan maakte tusschen den tekst van ‘Quia Absurdum’ veel meer indruk. De ‘Epiloog’ trof mij weinig, mij dunkt dat Van Suchtelen hierin weinig nieuws geeft en den juisten toon niet heeft weten aan te slaan. ‘Zonnezege’ en ‘Kroisos’ eindelijk schijnen mij pogingen, om tot een *objectieve* kunst te geraken. Weliswaar kan men aan het eerste nog een symbolischen zin toeschrijven, maar die is dan toch hoogst onbelangrijk. Wat Van Suchtelen hier blijkbaar vooral wilde, is: in het eerste een epos, in het tweede een drama, en nu niet een lyrisch. Het eerste komt mij voor mislukt te zijn, en het tweede prachtig geslaagd.

‘Zonnezege’ vind ik, eerlijk gezegd, vervelend, en ook niet oorspronkelijk. In den ‘Proloog’ is het wel zichtbaar dat Van Suchtelen Gorter bewondert, maar het verschil is duidelijk:

het is het onderscheid tusschen geestelijke en zinnelijke kunst. Hier, waar de Idee onbelangrijk of niet aanwezig is, moest het gevaar veel grooter zijn. En men vindt dan ook in ‘Zonnezege’ niets van dien hevigen gang die door den ‘Proloog’ daverde, het is heel tam, en dadelijk hindert ons een al te sterke overeenkomst met Mei:

> En met zijn teersten glans had hij bedauwd
> Haar gouden haren en de witte wei
> Van haar blinkende lijf; en ook de rij
> Der berken en den bongerd had hij licht
> En lentelijk gemaakt; recht opgericht
> Had hij er gele primula's in 't gras
> En bleek-roode anemonen.

Toch is dit een van de allerbeste plaatsen. Verderop verdwaalt hij in zeer barokke en soms niet-verstaanbare voorstellingen, bijv. het begin van afdeeling II. Hoe onmachtig de schrijver hier is, blijkt uit geluidlooze beschrijvingen:

> Rees hooger en deinde uit en gallemde aan
> Als het geweld van een geduchte orkaan.

of ontboezemingen, als:

> ‘Wil was uw vader, Wil zij ook uw naam,
> En Wil zij ook Wil's kinderen geboort!’

Maar Kroisos! Daarin neemt Van Suchtelen revanche!

Een geheel drama in 5 bedrijven met éenzelfden gang en éenzelfde gratie, en doorloopend boeiend, te voltooien, met gedeelten erin van waarlijk aandoenlijke schoonheid; dat is een daad, in onze moderne dichtkunst van veel beteekenis. Dit drama is weinig modern, vergis ik mij, als ik er een navolging van Vondel in zie? De alexandrijnen, sommige Vondeliaansche regels:

> Wat is er mij gebleven
> Van zijnen lach, zijn woord, den glans van zijn gezicht!

en:

> Hoe is zijn mond zoo bleek, zijn blanke borst zoo rood.

en niet het minst het onderwerp zelf: de ondergang van een stad en de vernedering van een hoogmoedige, alles doet hier

denken aan Vondel. Maar niet aan een krachtelooze imitatie: het verschil spreekt evenzeer als de verwantschap. Van Suchtelen is een man met moderne, en niet met christelijke gevoelens; zijn taal en versificatie zijn óók modern.

Zeer verdienstelijk is Kroisos' gesprek met Solon, maar aangrijpend is het sterven van Atys. Het komt mij onnoodig voor, dit werk nader te ontleden: alle verduidelijking is overbodig. De allermooiste regels uit het drama wil ik nog even aanhalen:

> Zit niet Zeus zelf in versomberd zwijgen
> Gezonderd van de vreugde en luid-lachende lust
> Der goden peinzend neer? En nev'len overnijgen
> Zijn donker hoofd zooals een heir van wolken dromt
> Hoog om den kruin des bergs totdat de storm opkomt
> En schuwt en vaagt ze uiteen...
>
> ***Aryanis.***
> (zich aan Kroisos' voeten zettend.)
> Of zachtkens aangeschreden
> Zet zich aan zijnen voet Athene en bidt en vleit...
> Dan glimlacht Zeus en houdt zijn zware hand geleid
> Op 't blondbestroomde hoofd, lief dochterkens gebeden
> Verklaren zijn gelaat dat als een zon opgloeit
> Uit wijkend wolkenwaas zoo 't lachen overvloeit.

Daar het geen lyrisch drama is, komt ook de vraag aan de orde, die bij sommige tooneelrecensenten à tout prix hoofdzaak is: of het wel *handeling* bezit. Zeer zeker heeft het die in den zin zooals Vondel die had: dat namelijk de ingevoerde personen, de hoofdpersonen voor 't minst, levende wezens zijn: geen belichaamde ideëen, zooals in ‘Primavera’, maar menschen, die in den heen-en-weer-gang van hun gezegden en antwoorden het verloop van de gebeurtenis: dreigend en zich telkens meer verwerkelijkend onheil, aanschouwelijk maken. Niet in wat er handtastelijk gebeurt, maar in wat er *gezegd* wordt, zoek ik de handeling. Het bericht van den Jager over Atys' dood maakt ons dat ongeval zichtbaarder dan iets anders het zou kunnen doen. Het ongeluk voor den dramaschrijver is maar, dat het publiek niet in staat schijnt, verzen in hun juiste beteekenis te verstaan. Als er te veel gesproken wordt, zonder dat er iets nieuws gebeurt, verveelt het zich; en zij die too-

neelroutine bezitten zonder gevoel voor poëzie, kunnen al heel gauw aan een stuk zien, dat het niet zal 'inslaan' en dan roepen ze: wees boeiender! meer hartstocht! minder redenatie! leg 'een knoop', dat spant ze, dan zijn ze benieuwd hoe het afloopt! - en ze begrijpen niet, dat het publiek de schuldige is, omdat zijn dikhuidigheid door geen fijne sporen maar slechts door lanspunten geprikkeld wordt. Zij roepen: en Shakespeare dan, die boeit toch wèl, - net alsof de menigte iets van de diepere schoonheid van Shakespeare voelen zou!

'Kroisos' is de eerste sterke objectieve daad geweest van den dichter v. Suchtelen, die in zijn lyrische poëzie feitelijk steeds dit ééne karakter tot uiting bracht: den tot wilskracht en dadenlust zich oprichtenden Schepper-Mensch, die door den geweldigen druk van ons moderne tijdsleven was neergeslagen in onmacht. Het gevoel van dien onmacht en van die sterkte heeft hij in zijn gedichten weergegeven met groote zuiverheid.

ALEX GUTTELING.

W.G. van Nouhuys. Uit Noord- en Zuid-Nederland. Beschouwingen en Critieken. Baarn, Hollandia-Drukkerij, 1906.

Wagner: Ach Gott! die Kunst ist lang
Und kurz ist unser Leben.
Mir wird bei meinem kritischen Bestreben
Doch oft um Kopf und Busen bang.
(Faust I).

Brengt een kritikus zijn beschouwingen en kritieken in een bundel bijeen, dan blijkt hij te menen dat zijn opstellen, hetzij om de in hen geuite gedachten, hetzij om hun proza, een herlezing waard zijn. Ver hoeven wij de lezing van deze opstellen niet voort te zetten om in te zien dat zij als proza-stukken dit niet zijn. En, ik geloof, v. Nouhuys pretendeert dit ook niet. Waar ik in hen zelden geforceerdheid van taal vond, zelden een gekunstelde verheffing - zo opmerkelijk bij zwakke en toch mooidoen-willende schrijvers - neem ik aan dat hij zo eenvoudig is wat dit betreft niet meer te willen schijnen dan hij zich voelt te zijn. Zeker zal niemand schoonheid een

kenmerk of het wezenlike van zijn stijl noemen; zijn zinnen zijn van een egaal verloop, zijn taal gaat nergens die ener middelmatige journalistiek te boven. Er is een monotone gemoedelikheid in de klank zijner zinnen die zonder beeldrijkheid, zonder schoonheid van ritme, zonder bekorende wendingen zijn. Er is een goedige saaiheid in zijn taal die, banaal, niets heeft dat ons beweegt of spant. Zo men ooit een boek zal lezen alleen om de daarin uitgesproken meningen en gedachten, dan nu dit. Maar is het dáárom wel lezenswáárd? Dit is een vraag waarop het antwoord - dat mede de aanvaarding of de afwijzing van dit werk insluit - in redelikheid moeielik te geven is; daar wij te rekenen hebben met de veelsoortigheid, verscheidenheid, der mensen die het zouden kúnnen lezen. Evenwel, wij nemen vrijmoedig aan dat het grote publiek onverschillig voor deze kritieken is. Indien het al in literatuur belang stelt heeft het deze besprekingen reeds gevonden waar het ze zoekt: in dag- en weekblad; en het voelt zich door die voorlichting genoegzaam bevredigd. Men heeft elkander de geprezen boeken present gedaan, men heeft de geoordeelde geschuwd; en voor den kritikus geldt: Der Mohr hat seine Schuldigkeit gethan, der Mohr kann gehn. Willen wij rechtvaardig zijn dan moeten wij van uit hún midden spreken voor wie een verzameling kritiese beschouwingen waarde zou kunnen hebben, voor wie deze bundel dus bedoeld kan zijn. Ik meen de schrijvers zelf, de jongeren, die bij ouderen raad en steun, leidend inzicht, zoeken.

Het zou zeker onredelik zijn het werk van v. Nouhuys alle betrekkelike betekenis te ontzeggen en in hunne relativiteit vinden zijn opstellen tegen iedre aanval een onmiskenbare beveiliging; maar wanneer wij jongeren onder de voorgangers naar leidend oordeel over ons werk en bedoelen uitzien, dan behoort v. Nouhuys niet tot hen die wij zoeken, maar tot die wij beslist áfstoten; want zijn oordeel waarborgt ons niets; omdat de beginselen waarnaar hij oordeelt onzuiver zijn; omdat zijn inzicht oppervlakkig is; omdat artisticiteit ontbreekt.

Wat ons het meest bij de lectuur van dit boek opvalt is dat gebrek aan inzicht. Wij nemen het waar in het voortdurende zijner oppervlakkige opmerkingen die ons van niet één der besproken boeken de waarachtige essentie te kennen

geven, die ons in geen dier werken vermogen in te leiden. De analyse dier werken en de verklarende samenstelling van het daaruit resulterende ontbreekt óf geheel óf valt slechts als zéér embryonaal waar te nemen. In het oppervlakkige onderscheiden wij bovendien de domheid. Wat is pedanterie anders dan domheid? En het inzichtsloze zichzelf stellen tegenover belangrijke personen en zaken zó dat de waarachtige verhouding van eigen betrekkelike ónbelangrijkheid tot de verzékerde belangrijkheid dier personen en zaken niet bewust blijkt, is inderdaad pedanterie. Bijv. in het opstel over Querido's 'Menschenwee'. Wij willen graag geloven dat de heer v. Nouhuys Querido's werk een in onderdelen fijn uitgewerkt boek vindt, een werk 'in conceptie en uitwerking van groote oorspronkelijkheid'. Dit verwondert niet - wanneer wij het gehalte van v. Nouhuys' opstellen in aanmerking nemen -. Het is ook niet de vraag hier of dit oordeel onjuist of juist is. Maar nu zegt v. Nouhuys in zijn prijzend artikel dit:

> 'Wie na Levensgang nog niet ten volle overtuigd mocht zijn, *dat in Querido een schrijver was opgestaan* van groote gaven kan thans in zijn nieuwen roman, Menschenwee, een bewijs vinden, afdoende voor ieder die niet verblind of bevooroordeeld is.' (blz. 102. Cursivering van mij).

Wanneer wij nu lezen wat v. Looy over De Gids die van Querido's Zegepraal fragmenten plaatste, in De Amsterdammer (13 Nov. '04) schrijft: '....Moeten wij nu luisteren naar het orgelen in de Oude Gids, den buik pas vol Florence....'; wanneer wij bedenken dat een fijn kunstenaar als Coenen óók de grote begaafdheid van Querido niet zo onvoorwaardelik aanvaardde; is v. Nouhuys' beschuldiging van verblindheid en bevooroordeeldheid dan niet een beetje aanmatigend?

Op blz. 113 staat:

> 'Van Deyssel, die geschreven heeft: "Ik houd van volzinnen, die loopen als scharen mannen met breede ruggen, zich rijend schouder aan schouder, steeds elkaar in breeden rijen opvolgend, berg op berg af, met het gestamp hunner stappen en den zwaren voortgang van hun schrijden. Ik houd van volzinnen, die klinken als stemmen onder den grond, maar opkomen, stijgen, stijgen, luider en meer, en voorbijgaan en zingend doorklinken hoog in de lucht" - hij zal die nu hier kunnen vinden,

> met nog andere die klagen de klacht van duisternis en ellende in de eentonige verlatenheid der velden, of die als herauten hun klaroenen doen schallen hoog over de onverwoestbare schoonheid der telkens herboren natuur.'

Dus, de heer v. Nouhuijs zal Van Deyssel wel even aanwijzen waar hij zijn schoonheid vinden moet, en bovendien, hij ontziet zich niet een brok lyries proza van v. Deyssel met zijn gemeenplaatsen en banaliteiten: 'eentonige verlatenheid'; 'onverwoestbare schoonheid'; 'herboren natuur'; 'die klagen de klacht enz.'; aan te vullen. Wij kunnen bij zoiets boos kijken; wij kunnen bij zoiets ook glimlachen. Wat zegt men dan nog van - na een citaat uit Novalis over Goethe - dit:

> 'We hoeven niet met Novalis meê te gaan in dit oordeel al voelen we er eenige waarheid in, - we zien Goethe natuurlijk beter en completer dan hij 't kon -...' (blz. 144).

De heer v. Nouhuys houde mij ten goede: het is hier nog maar de vraag wie hij meent met die 'we.'

Zinnen als deze:

> 'Die verhouding...heeft den schrijver [Streuvels] *nog een bladzij in de pen gegeven*, die ik *werkelijk bewonderenswaardig* vind.' (ik cursiveer. M.U.)

komen herhaaldelik voor. Wij veronderstellen dat Streuvels toen hij dit las die pen waarin die bladzijde zat die de bewondering van een v. Nouhuys wel waard werd, met niet weinig voldoening zal hebben aangeblikt.

Dit waren enige voorbeelden van wat opvallend en herhaaldelik in de geschriften van v. Nouhuys verschijnt en dat geen verdere verklarende veroordeling behoeft.

Naast deze botheid verschijnt een andre oppervlakkigheid; v. Nouhuys denkt zich niet in de bedoelingen van een kunstenaar in, maar oordeelt van uit eigen vooropgestelde dogmatiese - en onzuivere - beginselen. Wij kunnen dit ook gebrek aan begrip noemen. In zijn bespreking van Teirlincks: 'Het stille Gesternte' bijv. zegt hij o.a. 'De voelingen en woorden der personen lijken ons nu en dan wat boven hun sfeer...' (blz. 148). Nu behoeft men nog niet bizonder krities te voelen om het eigenaardige van Teirlincks kunst te beseffen. Zoals hij ons de waarneembare werkelikheid toont, leidt hij ons in de geheíme werkelikheid van het zielsleven zijner personen in. Dit zielsleven geeft hij nu niet weer zoals het ons gewoonlik

in dagelikse woorden en daden verschijnt, maar zoals het in werkelikheid innerlik is, in bedoéling van woorden en daden. Zo geeft hij ons de ziel van het leven; niet in de werkelikheid van haar uiting, maar in de schone waarachtigheid van haar geheím. De heer v. Nouhuys voelt dit niet en vat het niet. Hij stelt zich voor dat mensen doen en spreken naar hun aard, en ziet hier boeren beschreven die niet boers spreken maar in zachte en mooie taal zachte en mooie dingen zeggen. Daarom krijgt de kunstenaar Teirlinck om de meest mooie, innige deugd van zijn kunst...een afkeuring. Teirlinck heeft zich tegen v. Nouhuys over deze aanmerking beklaagd en heeft het eigenaardige van zijn werk verkláárd. Deze verklaring wordt door v. Nouhuys achter zijn opstel geplaatst met het volgende onderschrift:

> 'Ik acht het schrijven van den heer Teirlinck belangrijker dan mijn antwoord aan hem, waarvan ik alleen meedeel dat het, beknopt saamgevat, hierop neerkwam: dat een dergelijke uitlegging, hoe bevredigend ook, noodzakelijk à posteriori gegeven wordt, en dat het voor niemand dan H.T. geraden zou zijn ze als theorie te volgen. Dat ze voor hém de góede theorie is, heeft hij voldingend bewezen.'

Wat de eerste helft van dat antwoord betekenen mag - een uitlegging wordt altíjd à posteriorie gegeven maar doet ze daarom iets aan het bevredigende af? - weet ik niet, maar wel weet ik dat dit citaat typerend voor v. Nouhuys' beperktheid van inzicht en voosheid van beginsel is. Hij doet het voorkomen, hij beweert, dat een kunstenaar zou werken, zou kúnnen werken, naar vooropgestelde theorieën. Hij noemt dat wat het wezenlike van Teirlincks kunstenaarsschap is, wat het wezen is van zijn voelen en denken, wat de schoonheid is waarin zich zijn onbewustheid ontsluit...een teorie die wel Teirlinck maar niemand anders volgen mag. Hoe is het mogelik dacht ik, toen ik dit las, dat een man van enige letterkundige bekendheid zoiets zeggen dúrft en kán, twintig jaar na de oprichting van de Nieuwe Gids, en dat het dien man mogelik is dergelike dingen in een tijdschrift, dat samengesteld heet te worden door onze jonge prozaïsten en dichters, neer te schrijven.

De armoedigheid van v. Nouhuys' begrip en beginsel blijkt

ook al hieruit, dat in het eerste opstel van zijn boek, een verdediging van l'art pour l'art, een stuk waarin zijn opvatting van kunst in enkele definities gegeven wordt, het woord ‘schoonheid’ ontbreekt. Luister wat een kunstenaar is:

> ‘Hij wil ons het leven, de werkelijkheid laten zien gelijk hij die ziet, voelt, begrijpt. Ziet hij daarin botsing met de zeden, strijd tusschen individuen, wreedheid, onrecht, geluk, vreugde: voor dat alles zal hij een plaats weten te vinden in zijn werk, dat in de formatie, in de evenredigheid van verhoudingen, in het gebruiken van allerlei motieven, in het doen samensmelten van de verscheidenheid tot eenheid, ons overtuigen zal van zijn kunstvermogen. Een ander doel dan die eenheid, die harmonie te bereiken, en daardoor ons te doordringen van de waarachtigheid zijner werkelijkheids-indrukken en zijn begeerte ons die in kunstverband mee te deelen, -: een ander doel heeft hij niet.’ (blz. 7).

Ik zal natuurlik niet zeggen dat deze opvatting zonder enige waarheid is, maar zij is vrijwel zonder waarde. Is men een kunstenaar omdat men anderen het leven, de werkelikheid wil laten zien gelijk men die zelf ziet en begrijpt? Wil niet ieder dit? En is werkelik het énige dóel van een kunstenaar zo armoedig als v. Nouhuys het hier wel wil voorstellen? Moet nu, een kwart eeuw na Perks schoonheids-sensitivisme de kunst, l'art pour l'art, hier zó verdedigd worden?

De voorbeelden waarmede ik v. Nouhuys' gebreken aanduidde zijn de typerende delen van zijn werk. Zij zijn natuurlik niet - zij kunnen dit nooit zijn - afdoende bewijs voor een algemene bewering. Wanneer men evenwel het boek doorleest zal men op iedre bladzijde analogieën dezer voorbeelden aantreffen, en men zal het karakter van het gehele boek aan het karakter mijner citaten overeenkomstig vinden. Uit een werk de typerende plaatsen aanduiden, en daaraan de eigenaardigheid van het boek kenmerken heeft v. Nouhuys nooit gedaan. Hij geeft wel enkele opmerkingen en duidt deugden en gebreken aan maar - ik zei het reeds eerder - al deze oordelen vat hij tenslotte niet synteties samen in een - kenschetsend - eindoordeel. Zijn werk heeft daardoor het onvolledige dat onbevredigd laat. Men zou hem welwillend tege-

moet kunnen komen en zélf een oordeel uit zijn opmerkingen willen saamstellen - maar dit wordt onmogelik daar deze opmerkingen te onsamenhangend, te weinig zijn. In de bespreking die 'Boeken van Liefde' heet bijv., een opstel van 21 blz. - hij behandelt drie romans die zoals romans gewoonlik doen op liefdesverhoudingen betrekking hebben; vandaar de schone titel - bepaalt hij zich voornamelijk tot het weergeven der verhalen. Deze weergave plus citaten beslaat 15 blz. Zés bladzijden kritiek zijn in dit opstel uit kleine opmerkingen over bijkomstige deugden en gebreken, verspreid tussen 'den tekst' samentestellen. Maar men krijgt geen blik op het geheel. Wat wij van een boekbespreking kunnen verlangen is zeker niet dít. Wij kunnen van een bundel kritieken tegenwoordig gelukkig iets degelikers eisen; dat zij ons ínleiden in de behandelde werken, ze ons doen kennen, naar aard en bouw, dat zij - in een woord - karakteriseren. Daartoe behoort een scherpe analytiese blik en een veelomvattende syntetiese geest - waarover v. Nouhuys niet beschikt.

Zijn opmerkingen zijn soms niet onvermakelik. Bijv. deze over een roman van Everts.

> 'De vergelijkingen worden wel eens te veel als verklaring tusschen den tekst gegeven, ze zijn niet in de stijl-eenheid opgenomen als deel van de vizie. Zo hier: "Den kop laag vóor neergerekt, loomsleepte het groote, glanzend-bruine paard - *triest symbool van eentonigen*, *zwaren arbeid* - de lange pooten langs den weg in onverstoorbaar-regelmatigen stapgang, de loop-sckokken - *als bij een slang* - golvend door het geheele geweldige lichaam. En dwars midden in de kar, de handen in de broekzakken, lomp-wijdbeensch - *als een zeeman* - stond Hupkes in zijn ruim, donkerfluweelen pak, de teugels achteloos om een arm geslagen." De door mij gecursiveerde woorden konden, als staande buiten het stijlverband, z o n d e r s c h a d e v o o r d e n z i n, weggelaten of a l s n o o t g e g e v e n w o r d e n.' (blz. 234). (Ik spatieer. M.U.)

Men stelle zich een roman voor met zulke noten. Wil de heer v. Nouhuys zich dan persé belachelik maken?

Wij zouden v. Nonhuys wiedende tuinier kunnen laten, ongestoord, in de letterkundige gaarde, ware het niet dat hij

wel eens planten beschadigt en dat hij - wat erger is - onkruid zaait. Dát is het kwaad van zijn weinig bevoegde kritiek dat hij werkelike talenten te zeer deert door overmatige lof te-onpas, en geheel talentlozen verheft tot wat ze niet zijn en niet zijn kúnnen. Dit kwaad, van verslechting onzer letterkunde door botheid van inzicht, is hem niet weinig euvel te duiden, want hij vergroft de smaak van het in hem gelovende publiek naar twee zijden: door slecht werk aan te bevelen; door het opkomen van slecht werk te bevorderen. v. Nouhuys valt de beweging van 80 in den rug, hij is een tegenwerkende kracht. Men heeft hem tot nu toe vrij onschuldig geacht en hem zijn gang laten gaan, ongestoord, onaangevochten. Voorzichtig en wellevend bewoog hij zich tussen de grote, waarachtige letterkundigen, en men liet hem in vrede. Het behagelike gevoel van verzekerde veiligheid heeft hem ten laatste overmoedig gemaakt.

In zijn opstel over Querido spreekt v. Nouhuys over de Nieuwe-Gids-beweging en - hij zwijgt over de dichters - oordeelt en veroordeelt hij de proza-schrijvers, de leiders en hun naaste volgers. Blz. 101:

> ‘Er werd gewerkt met eerbied en toewijding [- - -] maar de resultaten waren brokjes stemming-proza, schetsen, doorwerkte novellen, een enkele poging tot een roman - de g r o o t e kunst [- - -] bleef uit.’
> ‘- - - ik constateer alleen dat door de vernieuwers zelven [en door de directe volgelingen] geen groote epische kunst is voortgebracht.’
> ‘En 't zou dwaasheid zijn te beweren dat een werk van zeer groote epische kunst als *Menschenwee* in zijn onderdeelen zoo zou zijn uitgewerkt als de schrijver niet van den beginne af de vereering van het woord en van den volzin van zijn voorgangers had overgenomen.’

Dit is een brutaliteit en een domheid. Wij, niet waar, leerden alle in onze schooljaren het verschil tussen een groot man en een grote man en later zochten wij het grote van een letterkundig werk zeker niet in de lengte. Wij beminnen één Feest van v. Looy in zijn geserreerde kern-schone krachtigheid - beslaat het licht minder dan twee vel druks - méér dan duizendbladzijdige romans van Zola-decadenten, en waarachtig, het epies schone is in de gedragenheid en klank-volheid der

kort klinkende stem inniger dan in de lang aangehouden kortademige. Wie acht niet de schoonheid-in-beweging van een renpaard op de korte baan hoger dan van een aapjesknol al loopt die aan-een drie keer rond Amsterdam?

- ‘Ik constateer alleen dat door de vernieuwers zelven geen groote epische kunst is voortgebracht.’ - Dit is v. Nouhuys' veroordeling van de Beweging van '80, en mede zijn eigen veroordeling. Er mag wel eens op gewezen worden dat zulke uitspraken niet onaangevochten moeten blijven. Niet omdat bijv. v. Nouhuys' figuur zo belangrijk is, maar omdat zijn uitspraken in wijden kring geldig zijn. Van Nouhuys is een dier mannen van vóór '80 die - terdege op hun plaats gezet - in schuchtere bescheidenheid bleven voortwerken, maar zo langzamerhand den kop weer opsteken durven. ‘Het schip van den omstreeks 80 schoon gestichten nederlandschen letterkundigen Staat schijnt zinkende, want de ratten, de schuwe rappe, de grauwe, veel besmette, de doorstoofd-innig duffe worden op het dek gezien.’ Zo v. Deyssel in Aeolie. Als het dan waar is - wat ik niet geloof - dat het schip zinkende is, laten wij het dan tenminste zolang het zich houdt boven het oppervlak der economiese zee, reinigen van de bezoeking dier knaagdieren die zich al vermeten te klimmen in de mast en te teren op onze vlag.

Er is indertijd in De Nieuwe Gids een bespreking van v. Nouhuys' drama ‘Het Goudvischje’ verschenen, door v.d. Goes. Toen ik ‘Uit Noord en Zuid-Nederland’ doorgelezen en mij daarbij enigen tijd verveeld en vermaakt en geërgerd had, dacht ik het niet onraadzaam de aandacht van v. Nouhuys, vóór hij verder gaat - zij het ook op bescheiden en onpartijdige wijze - over *kunstwerken* te oordelen, op dit artikel te richten (Nieuwe Gids VIIe Jaargang; Deel II blz. 252) daar het niet alleen zijn dramaties talent maar zijn gehele literaire figuur kenschetst op een wijze die nu nog voor die figuur geldig blijft. Er schijnt wezenlik in al dien tijd aan des heren v. Nouhuys' artisticiteit en artistiek inzicht weinig verbeterd te zijn en het blijft te verwonderen dat zijn optreden na die scherpe logiese kritiek hemzelf nog behagelik leek, voor hem enige bekoring bleef hebben. De toon van v.d. Goes' artikel daargelaten - de scherpte en heftigheid

zijn geheel gerechtvaardigd door den tijd waarin het ontstond, een tijd van bittere strijd tegen bekrompenheid en vooroordeel - is wát hij zegt altijd nog het citeren waard. Zo bijv. blz. 254:

> ‘De ziel van v. Nouhuys is een schrijf-nécessaire. Een inktfleschje, wat papier, een penhouder en een potlood, en eenig drukwerk, dat is zijn geestelike inventaris.’

Of blz. 265 (over een der tonelen van zijn drama):

> ‘Dit tooneel gaat zoo door; een machtelooze inspanning van den auteur die op het lage trapje van zijn stijl nergens bij kan, en als een bezeten mensch staat te draaien en te dansen om toch in 's hemelsnaam een begrip te geven van de merkwaardige zaken die in zijn eigen brein buiten zijn bereik zijn opgehangen.’

Blz. 272.

> ‘Zo volstrekt onartistiek is nu eenmaal het temperament van den schrijver, dat zijn figuren, die er als menschen ingaan, er aan den anderen kant als gekken uitkomen.’

Blz. 271.

> ‘Juist zoo als ziellooze menschen, zonder eenig temperament om hun bestaan te verwarmen of te kleuren, en die, bij het minste dat hun buiten het alledaagsche overkomt, in van brutaliteit en grove gëaffecteerdheid stinkende gemeenplaatsen hun toevlucht nemen, zoo weinig zijn zij gewend en zoo onmachtig om in de geringst buiten-gewone omstandigheden zichzelf te blijven, juist zoo is deze auteur Van Nouhuys.’

Ik geef deze citaten niet om den heer v. Nouhuys onaangenaam te zijn zonder meer. Van der Goes bewijst in zijn artikel de redelikheid dezer uitspraken. Ik kan hier natuurlik niet meer dan de beweringen geven en een ieder die ze te hard en te overdreven vinden mocht, raden het bedoelde opstel na te slaan. Ik geef deze citaten niet om iemand onaangenaam te zijn, maar omdat men de kritieken van v. Nouhuys geprezen heeft om hunne onpartijdigheid en bedachtzamen redeliken toon, enz. enz.; en ik kan met niet genoeg klem daartegenover stellen: hij is onartistiek in de meest volstrekte zin van het woord on-artistiek. Zijn deugden mogen vele zijn, een onartistiek kunstrechter is een onding, en men kan niet genóeg waarschuwen tegen de nadelige invloed ervan.

April '06.
MAURITS UYLDERT.

De wettelijke tienurendag
Door
J. Molenmaker.

1. Inleiding.

In de revolutionnaire jeugddagen der moderne arbeidersbeweging is de leus van den achturendag ontstaan. Oorspronkelijk was dat een demonstratie om den heerschenden klassen schrik in te boezemen en den arbeiders hoop en moed voor den strijd te geven. De drie achten heette het. Acht uur arbeid, acht uur rust en acht uur voor ontwikkeling of ontspanning. Daarmee was een schematische grondslag gegeven voor het menschwaardig bestaan, dat de proletariërs moesten opeischen. Revolutionnair was het voor hen, want het bedoelde ze voor te houden wat met den strijd te bereiken zou zijn. Revolutionnair was het niet het minst voor de bezittende klassen. Geen rekening was er gehouden met historischen groei en met de techniek der zeer verschillende industriën en evenmin met onderscheid van plaatselijken of ekonomischen aard. Daardoor konden zelfs de meest radicale hervormers in de 8-urenleus niets anders zien dan opruiing tot ontevredenheid. Geen wonder dat de gauwangstige burgerman van zoo iets niemendal wilde weten. Alom werd het afgekeurd.

Zoo was dus de oorsprong. Een halve eeuw kapitalistische ontwikkeling en even zoo lange scholing der arbeidersbeweging heeft veel veranderd. Nog is de achturenleus onder de arbeiders geliefd. Ja zelfs is er in de laatste jaren door de beschaafde wereld een nieuwe krachtige strooming ontstaan, die scherp den achturendag naar voren dringt. Dat echter, met die leus in 't hart, om den wettelijken tienurendag gevraagd kan worden, typeert opeens een groote wijziging. De leus is er

nog, maar de inhoud is een andere. Wat daarbij aan revolutionnairen schijn verloren ging werd aan werkelijkheid gewonnen. Geen verzonnen arbeidsregeling eener vage toekomst-maatschappij lokt meer tot daden van opstand.

Verkorting van den arbeidsdag, misschien geleidelijk en nu hier dan daar, grijpt direct in, in het dagelijksch leven van den werker. Dat is de omslag.

Zoo werkelijk is het streven naar de geleidelijke verkorting van den arbeidstijd, dat het voortdurend in contact is met een feitelijke maatschappelijke ontwikkeling en daarop een regelmatigen en gunstigen invloed uitoefent. In de kindsheid der moderne industrie zag het er lang niet naar uit of het zoo zou loopen. De geheele arbeidersklasse met vrouwen en kinderen scheen in de fabrieken physiek en moreel te gronde te zullen gaan. Hoe minder loon de arbeider ontving hoe meer uren de fabrikant hem in touw hield, des te grooter liet zich de bloei der industrie verwachten. Geen wonder dat bij zoo'n uitzicht een geest van verzet en van revolutionnaire reactie werd opgewekt. Maar zoo zou het niet gaan. De Moloch, in wiens helheete ijzeren buik kinderleventjes geofferd werden was een god van kortzichtig menschelijk maaksel, die zelf wegroestte. Zou de kapitalistische industrie gezond zijn, dan moest zij aldoor en met groote snelheid groeien en zich uitbreiden. De productiegang werd niet alleen door rationeele arbeidsverdeeling steeds sneller, maar ook voortdurend uitgebreider. Massaproductie was een der eerste eischen der concurrentie, en massaproductie bleef een der grondslagen van de industrieele trustvorming. Maar daarvoor kon geen uitgemergelde arbeidersklasse dienen.

Daarvoor was niet alleen een gezonde, krachtig in aantal toenemende bevolking noodig, maar bovendien ook scholing. Een beter betaalde ontwikkelde arbeiderskern was meer waard dan een bende lompenproletariërs, die lange dagen zwoegden op hongerloonen. Robert Owen, had dit reeds in 't begin der 19e eeuw betoogd, zelfs bewezen, en bleek meer en meer gelijk te hebben. Doch de verheffing der arbeiders hield niet op waar de industrie hen wilde hebben. Zoowel de groei dier industrie zelf, als de lotsverbetering harer arbeiders mits eenmaal begonnen, bleef steeds voortgaan.

De Gentsche en Twentsche fabrikanten die zorgden dat

hunne arbeiders voldoende konden lezen en schrijven om zich naar eene logische orde en administratie te voegen, haalden 't socialisme binnen. De arbeiders zetten zelf het werk hunner ontwikkeling voort, en...ook daarvan blijft de moderne industrie profijt trekken. Zoo is de feitelijke maatschappelijke ontwikkeling. Daarbij staat dit vast, dat de verheffing der arbeidersklasse als een geheel tot op een hooger peil van geestelijk en stoffelijk leven mogelijk is. In ons land kunnen daarbij nog zoo goed als alle industriën baat vinden en zich met een betere arbeiderskern als met jong bloed tot opbloei vernieuwen, hoe hard tegenwoordige kortzichtige leiders dier industrie bij 't vooruitzicht van sociale wetten over ondergang schreeuwen. En wat de Nederlandsche arbeiders aangaat, hunne arbeidersbeweging met winst aan kracht en inzicht bewijst dat ook in hen als individuen de wensch tot zekerheid wordt van eens vrij van armoe en vrij van te langen arbeid te zijn door gepaster en doelmatiger aanwending hunner vermogens. In zekeren zin is dit de ‘zekerheid van 't socialisme.’

Die verheffing der arbeiders als klasse vertoont zich materieel voornamelijk in de hoogte van het loon en de lengte van den arbeidstijd. Meer nog dan de loonsverhooging die altijd relatief is, zal de verkorting van den arbeidsduur, aangegeven in de onveranderlijke urenmaat, de wijzer zijn die langs de peilschaal omhoog stijgt en aantoont welke resultaten zijn bereikt.

Bij een oppervlakkige, dat is al te dicht bije beschouwing der arbeidstoestanden schijnt dat omgekeerd d.w.z. het loon 't voornaamste. Zoozeer is gewoonlijk het arbeidersinkomen ten achter bij een budget van redelijke uitgaven, dat elk middel aangegrepen wordt om iets meer te verdienen. Daarom wordt dikwijls niet tegen overuren opgezien. Of het lichaam uitgeput wordt en op den duur het loon gedrukt, wordt niet langer bedacht bij het vooruitzicht van die eigen week een paar guldens meer te ontvangen. En zoo wil nog steeds een kortzichtig publiek den braven, ijverigen werkman hebben.

Braaf is hij misschien wel, maar verstandig zeker niet. Denken arbeiders er even over na hoe zij hun loon op den duur omhoog kunnen brengen, dan is het duidelijk:

1°. dat zij niet elk voor zich, maar steeds gezamenlijk en liefst organisatorisch moeten handelen.

2°. dat zij hun arbeidskracht nooit moeten uitputten en naar tijds- of stukloon op prijs moeten houden.

Daartoe is verkorting van arbeidstijd absoluut noodzakelijk. Moge door toevallige omstandigheden het loon plotseling stijgen, nooit gaat op den duur met langen werktijd een hoog loon gepaard. Eerst door inperking van den arbeidsduur komt de gelegenheid voor ontwikkeling en vereenigingsleven, en deze beiden maken van den loonarbeider een goed vakvereenigingslid, die voor zijn eigen lotsverbetering met inzicht en volharding durft te strijden. Slaagt een groep arbeiders er in om eventjes los te komen uit den toestand dat berusten in den wil van den werkgever onverbrekelijke wet is, dan is 't gewoonlijk een loonkwestie, waarom de strijd gaat en waarbij de overwinning wordt behaald. Zal echter uit zoo'n enkel stijdmoment een beweging voortkomen dan moet onvermijdelijk naar een korter arbeidsdag gestreefd worden. Dat is de vuurproef voor de kracht der arbeiders en hun organisatie. Zonder dat gaat de verkregen winst gewoonlijk gauw verloren. Een strijd om korter arbeidsduur is voor een jeugdige organisatie, zooals er b.v. in dit jaar van de Geldersche steenfabriekarbeiders een ontstond, bijna niet denkbaar en zeker ongelijk zwaarder dan een kamp om loon.

De reden daarvoor zit zoowel in den arbeider zelf als in den patroon. Arbeiders die jarenlang aan een 12 of 13 urigen arbeidsdag gewoon zijn, en dikwijls in tijden van werkeloosheid met de noodrust geen raad weten, voelen zoo goed als niets voor den verkorten arbeidsduur. Voor hooger loon vechten beteekent optekomen voor beter eten in 't gezin, voor verweer tegen de grofste ellende. Daarvoor zetten ze de tanden nog weleens op elkaar. Maar een uur korter werken krijgt alleen groote beteekenis voor hen die vrijen tijd noodig hebben en de waarde ervan kennen, dat is voor een verdere dan de directe toekomst. Voor wie dit niet geldt, zal de eisch om werktijdsverkorting allicht een indruk geven alsof zij te lui om te werken zijn. En zoo zal de patroon het ook willen zien. 't Loon is bijna altijd veranderlijk. Verschil daarover is iets natuurlijks, en een patroon, die toegeeft aan looneischen, kan dat desnoods omredeneeren tot een nobele daad. De arbeidsduur echter gaat gewoonlijk een heel vak aan. Minder uren werken dan

de patroon goed vindt beteekent voor hem afstand doen van zijn ‘gezag’.

Daarom zullen de arbeiders slechts tot verkorten werktijd kunnen komen wanneer zij krachtig geschoold en georganiseerd zijn. En daarom ook wordt *wel* voor de arbeidstijden en *niet* voor de loonen een dwingende regeling door de wet gevraagd. Maar niet alleen daarom, want door 't vragen - zeg: eischen - van de arbeiders is die arbeidswetgeving er nog niet. Zij kunnen juist vragen omdat er nu eenmaal eene strooming voor arbeidswetgeving bestaat, die volstrekt niet ondergeschikt is aan de arbeidersbeweging, en ongeveer even oud. Hun vragen moet beteekenen op die bestaande strooming invloed uit te oefenen. Het is gemakkelijk genoeg van deze verhouding een andere voorstelling te geven, doch waartoe zou dat dienen? Indien het nog ging als met de eerste achturenleus om slapende ontevredenheid tot revolutionnaire energie optewekken, zou het zin hebben den arbeiders te vertellen dat alleen door hun agitatie de beschermende wetsbepalingen van de bourgeoisie worden afgedwongen. Dit is echter niet alleen feitelijk onjuist, maar bovendien bij de bestaande ontwikkeling van maatschappij en arbeidersbeweging buitenmate onpractisch. Want de arbeidswetgeving is een formeele regeling, wier inhoud zoowel de arbeidersbeweging ten goede als ten kwade kan komen. Daarom is het onjuist zonder meer elke arbeidswetgeving gunstig voor de arbeiders te verklaren, en even onjuist daarvan uitsluitend nadeel te verwachten. Het komt er opaan elk stukje wettelijke regeling in zoo'n vorm te verkrijgen dat het nut het nadeel overheerscht. Maar om daarvoor elk oogenblik gereed te zijn moet het verschijnsel der arbeidswetgeving in zijn wezen en historischen groei goed gekend worden. En daarom is het zoo onpractisch om met voorbijgang van elk onderzoek en van sprekende feiten een voorstelling aan de arbeiders optedringen, die misschien hun klasseijdelheid streelt maar hun wezenlijke kracht en invloed verzwakt. De arbeidswetgeving is evenzeer als het vakvereenigingswezen een historisch verschijnsel, waarmee de moderne arbeidersbeweging wel in een onmiddellijk contact staat, maar die haar stuwkracht nooit kan ondervinden, wanneer zij er als een revolutionnaire storm overheen blaast, doch

alleen wanneer zij in haar wezen doordringt als een vernieuwend lentesap, dat gezonden groei waarborgt.

2. De achturenleus en de wettelijke tienurendag.

Tegenover de oude achturenleus schijnt de wettelijke tienurendag een achteruitgang of een matiging, al naar de beoordeeling van revolutionnaire fanatieken of van klein-brave hervormers komt. Toch is dat meer schijn dan wezen. Natuurlijk is acht uur arbeid heel iets anders dan tien uur, doch zoo wordt het verschil onjuist gegeven. Zelfs de S.D.A.P. die den eisch van den wettelijken tienurendag met kracht naar voren brengt, geeft in hare resolutie grond aan die onjuiste opvatting, door van dien 10 urendag te gewagen als van den geleidelijken overgang tot den negen- en achturigen arbeidsdag. Bij een scherp inzicht in het wezen der arbeidswetgeving, in 't bijzonder van de wettelijke arbeidsduur-regeling, vervalt die opvatting geheel. Wat toch wordt - ofschoon meestal geweten - toch ten slotte uit het oog verloren? De achturenleus doelde steeds op een zeer bepaald gedachte toekomstige arbeidsregeling. Acht uren arbeid was de redelijke *norm*, de kern van die regeling. De wet stelt echter geen *normale* toestand vast, doch geeft een *minimum* aan, waarbeneden het levenspeil der arbeiders niet mag dalen. Dit maakt een groot verschil. Het is mogelijk dat bestaande arbeidstijden in hun gemiddelde vrijwel den norm van acht, zeg negen uur, nabijkomen, doch dat aanzienlijk vele arbeiders toch nog meer dan 10 uur arbeiden. Uniformiteit is natuurlijk slechts mogelijk in een fictie, in de werkelijkheid is er steeds verscheidenheid. Daarom beteekent de normale achturendag het meer en meer naderen van acht uur arbeid als gewoonte, terwijl de wettelijke arbeidsregeling als 't ware onder die beweging langs gaande, de laagste en slechtste toestanden en daarmede ook het ‘normale’ omhoog dringt. Zoo kan, om met een enkel voorbeeld het groote verschil opeens duidelijk te maken, de *wettelijke* tienurendag de *wezenlijke* achturendag beteekenen. De z.g. continue-bedrijven, die dag en nacht doorwerken, hebben als regel slechts de keus tusschen het twee- en het drie-ploegenstelsel. In het eerste geval wordt 12, in het

tweede 8 uur door elke ploeg gewerkt. Bij den wettelijken tienurendag zal de keus zoo goed als beslist zijn, en dus voor de arbeiders in die bedrijven de achturenleus werkelijkheid worden. Zoo sprekend is het natuurlijk niet overal. Maar dit staat vast dat de wettelijke tienurendag volstrekt geen matiging of verzwakking van den achturenleus *behoeft* te beteekenen. De wettelijke tienurendag is het practisch middel om den achturen norm te bereiken en te handhaven. Of het een voldoend, of het een afdoend middel zal zijn? Op 't oogenblik is 't wel het best bereikbaar, doch toch slechts - en dit worde niet vergeten - met een zeer groote inspanning. Daartoe is noodig, dat de groote algemeene beteekenis ervan volledig wordt doorzien. En dan nog zullen de arbeiders geheel vertrouwd moeten raken met de bijzondere vormen waarin die wettelijke tienurendag voor hen van zoo'n groote beteekenis kan worden. Zoolang de inbeelding blijft voortwoekeren dat de arbeidersbeweging alleen door haar bestaan de wettelijke bepalingen afdwingt, is het natuurlijk geheelenal overbodig zich met het maken van die bepalingen intelaten. Kritiek en nog eens kritiek is dan aan de orde. Maar practisch beteekent dit, dat door het overlaten van 't maken der arbeidswetgeving aan de burgerlijke politieke partijen, een zeer belangrijke kans om invloed uitteoefenen, verloren gaat. Het uitgangsbeginsel, de samenstelling en de redactie voor eenige wettelijke regeling zijn niet een enkel hulsel maar zij doordringen die regeling geheel en kunnen zoowel practische verbetering als doelmatige uitvoering ervan belemmeren, ja zelfs beletten. Zal de omslag van het agiteeren met een revolutionnaire achturenleus tot het streven naar den wettelijken tienurendag zich geheelenal voltrekken met al de opvoedende gevolgen, die daarvan verwacht mogen worden, dan dient scherp vastgesteld wat de wettelijke tienurendag beduidt. Wat is de plaats ervan in de ontwikkelingsgeschiedenis der arbeidswetgeving buitenslands? Wat haar waarde in de tegenwoordige politieke en ekonomische verhoudingen van ons eigen land? Dat te weten is noodig om de kracht der arbeidersbeweging juist daar en op het goede tijdstip aantewenden, waar een gunstige wettelijke beslissing vallen kan. Dat dergelijke kennis verre van overbodig is werd nooit duidelijker aangetoond dan bij de behandeling van 't

Arbeidscontract. Enkele kamerleden buiten beschouwing latende, heeft de Nederlandsche arbeidersbeweging bij de voorbereiding en behandeling dier wet zoozeer zich laten overbluffen, dat haar principieel goede houding uit louter zwakte en onkunde haarzelf nu eens wel dan weer niet houdbaar toescheen. Haar kracht aangewend op een plaats waar zij van zelfsprekend te zwak was om iets uitterichten, had zichzelf verspild toen zich tal van gelegenheden voordeden, waarbij haar duidelijk uitgesproken wil en wensch resultaat had kunnen hebben. En de fout lag zoo voor de hand. Een agitatie tegen slechte arbeidswetgeving is holle wind, wanneer niet de goede wettelijke regeling klaar staat om de plaats van de aangevochtene intenemen. Daarom moet het streven naar *de* tienurenwet zich kunnen ontwikkelen tot het propageeren van *een* zeer bepaalde uitvoerig doorwerkte regeling. Is dat noodig? Is de eisch niet op zich zelf duidelijk? Behoeft maar niet bepaald te worden dat in Nederland nooit langer dan tien uur mag gewerkt worden? Zoo spookt de oude revolutieleus der 8 uren nog door de hoofden.

3. Arbeidsduurbeperking door de wet.

Arbeidswetgeving is de geleidelijke formuleering van een arbeids*recht* - van *het* socialistisch recht - dat nog in wording is.[1)] Hoezeer de geleerden van Het Recht, de legitieme geboorte gaarne ontkennen en daarom dikwijls heel raar met de arbeidswetgeving omspringen, is het toch wezenlijk bezig te ontstaan. De groei ervan wordt grootendeels beheerscht door de arbeidersbeweging. Dat is het niet te ontkennen feit. Maar dat is geheel iets anders, dan de voorstelling alsof die wettelijke regeling door machtspreuken op te roepen is en uit angstbesef wordt samengesteld. Waar dat gebeurt zal de arbeidswetgeving - juist omdat ze door de arbeidersbeweging beheerscht wordt - een holle schijn en een bedriegelijk beloftenuiterlijk als karakter vertoonen.

Dat beheerschen door de arbeidersbeweging beteekent dat

1) Voor toelichting dezer stelling zij verwezen naar de vroegere artikelen Arbeidswetgeving, De Nederlandsche Arbeidswetgeving en de Toekomst der Nederlandsche arbeidswetgeving, in XXe Eeuw en De Beweging verschenen.

de arbeidswetgeving juist zooveel waarde zal hebben als er door de arbeiders zelve zorg aan gewijd is. Want uit den aard der rechtsregeling volgt, dat de inhoud van 't arbeidsrecht voor elk te regelen onderwerp een strijdpunt moet zijn. Eerst als er om gestreden is en het resultaat vastgesteld, dan pas is die inhoud wezenlijk recht geworden. Anders is het een bepaling die zich slechts den naam van recht aanmatigt. Een ‘communis opinio’ is in dezen tijd voor 't arbeidsrecht onbestaanbaar. Voor elk onderwerp der arbeidsverhoudingen is het de taak der arbeiders aan te toonen en tot erkenning te brengen, desnoods door dwang, wat daarvoor hun recht is. Dat kost moeite. En begrijpelijkerwijs. Want wordt al, door eenige revolutionnaire macht iets vernietigd wat in den weg staat en verdwijnen moet, door zoo'n macht wordt nooit iets opgebouwd. Dat kan alleen door arbeid gebeuren, door arbeid onder leiding van wijs inzicht. Zoo is het ook met de arbeidswetgeving. Zal arbeidsrecht, zal socialistisch recht ontstaan, dan moet de arbeidersbeweging aan ieder stuk ervan meewerken. Scheppen is niet noodig. Want dit staat vast, het begin van het arbeidsrecht, de stamwortel is eenmaal aanwezig. Wee wie uit verwaand oordeel dien wortel van 't rechtsbeginsel zou willen uitwerpen of door verwaarloozing verdrogen. Met geen macht, hoe groot ook, zou 't ongedaan te maken zijn.

Zoo doen in elk geval de arbeiders *niet*, zij 't ook dat zij niet steeds inzien waarom het gaat, en daardoor wel geen schade aanrichten, maar toch ook geen groei bespoedigen.

Het onderwerp der *tegenwoordige* arbeidswetgeving is bij uitnemendheid de arbeidstijd, en wel omdat het de arbeidersbeweging is, die juist *hiervoor* het recht het dringendst bepleiten *moet*. Want het is even eenvoudig als begrijpelijk, dat slechts die regelingen wet *kunnen* worden, waarvoor de arbeiders *bij de bestaande politieke machtsverhouding* hun recht bewijzen kunnen, of liever gezegd hun recht aannemelijk maken. Van wezenlijk dwingen - niet moreel maar feitelijk was tot nu toe nog geen sprake. Verbod van kinderarbeid kwam er betrekkelijk gemakkelijk. Het verkrijgen van hygiënische bepalingen ter verbetering der gezondheid ging ook nog. En al zijn voor regeling van werktijden de bezwaren grooter, het is toch binnen het bereik. Ongetwijfeld is van die drie

regelingen de verkorting van arbeidsduur het belangrijkst. Daarvan zijn de grootste gevolgen voor lotsverbetering te verwachten. En deze is bovendien ongelijk veel moeilijker door vakactie te veroveren. Waar dan ook van een reeële arbeidswetgeving sprake is, dat wil zeggen, waar tot nu toe de arbeiders met vlijt, inzicht en kracht zich op de bevordering toelegden, stond de verkorting van den arbeidsduur in het midden van hun streven. Geen wonder, dat het eigenlijk alleen de Engelsche textiel-arbeiders geweest zijn,[1)] die den *wettelijken* tienurendag veroverden. Want er is nergens een zoo sprekend voorbeeld te vinden, van een jarenlang hardnekkig volgehouden beweging voor dat doel. Het voorbeeld is dan ook bijzonder leerrijk, ondanks het een halve eeuw ruim oud is, en ondanks die verloopen halve eeuw aan de arbeiders oneindig betere wapens heeft verschaft, dan waarover de Engelsche spinners en wevers tusschen 1833 en 1847 konden beschikken. Het is niet alleen achteraf, maar het was ook reeds in dien tijd, duidelijk dat de arbeiders streefden naar den tienurendag voor het geheele textielbedrijf, en wel omdat zij daarvan een belangrijke lotsverbetering verwachtten. Toch hebben zij nooit direct op grond van *die* verwachting om de wettelijke regeling gevraagd. Zij begrepen dat zij voor het Engelsche parlement hun zaak op andere wijze moesten bepleiten. Eerst beproefden zij tot het gewenschte resultaat te komen door arbeidsduurbeperking voor jongens. De instelling der z.g. ‘half-timers’ die korter werkten dan de gevraagde tien uur, deed dat mislukken. Met verkorting van den arbeidsdag voor vrouwen werd echter na eenige strubbeling en wetsontduiking het doel bereikt. Deze geschiedenis is bekend, maar over haar beteekenis wordt gewoonlijk niet verder gedacht, dan door haar zuiver opportunistisch op te vatten, d.w.z. haar te verklaren uit de eigenaardige Engelsche partijverhoudingen in dien tijd. Hiermee is echter voor toevallig gehouden wat gedeeltelijk in het wezen der zaak ligt. De Engelsche Trades-Unions maakten een omweg - achter de rokken der vrouwen - naar den tienurendag. Niet dat ze het deden, maar dat ze het

1) Australie, Nieuw Zeeland en enkele staten van Amerika blijven buiten bespreking omdat daar de toestanden te veel van de West-Europeesche verschillen.

moesten doen is merkwaardig, want uit dit laatste blijkt hoe moeilijk de wettelijke arbeidsduurverkorting tot stand komt. Daarvan hebben trouwens ook Frankrijk en op dit oogenblik Duitschland sprekende voorbeelden. Wat toch is het geval? De burgerlijke politieke partijen zijn voor een groot deel tegen formuleering van 't nieuwe arbeidsrecht in de wet, hetzij uit een individualistisch vrijheidsbeginsel, hetzij doordat zij - in reactionnair streven - het oude gildenrecht wenschen te herstellen. En toch kunnen zij ertoe gedwongen worden wettelijke regelingen over eenig bepaald punt door te laten. Hoe kan dit? Doordat onontwijkbaar voor hen gesteld wordt dat de maatregelen konsekwentie's zijn van eigen humanistische of christelijke beginselen. Geschiedt dit - en de ervaring leert dat het kan geschieden - dan moeten zij op straffe van principeverloochening bepalingen toelaten, waartegen zij zich gaarne verzet hadden indien de verdediging maar eenige kans gelaten had het ongedeerd te doen. De ervaring leert dat het kan, doordat aantetoonen is 1° dat bepaalde toestanden onhoudbaar zijn, en 2° dat ter verbetering van die toestanden zoowel 't particulier initiatief als de kerk onmachtig zijn.

Maar dat aantoonen moet van wege de arbeiders of met hun hulp geschieden. Dat is hun taak. Dogmatici, die in theoriën en tegenstellingen liever leven dan in de werkelijkheid noemen dat voor de arbeiders een valsche positie. Het bewijst hen hoe 't opportunisme tot beginselverloochening brengt.

Voor de werkelijke leiders eener werkelijke arbeidersbeweging zal het echter duidelijk zijn dat de z.g. valsche positie, de eenig juiste rechtspositie is. Valsch zou die alleen zijn, indien er bedrog in 't spel was, doch dat is niet het geval. Weerzijds zijn gevoelens en bedoelingen volkomen bekend.

In vijandelijk land is het gebruik van wapenen en middelen, die daar aanwezig zijn volkomen gebillijkt. Maar bovendien zijn de humanistische en christelijke beginselen voor de arbeiders geen valsche leuzen. Mogen de dogmatici alle ethische politiek voor ideologisch spel houden, de feitelijke arbeidersbeweging voelt de eeuwige kracht van 't ethisch oordeel haar strijd voortstuwen. Trouwens hoe zouden zij aan arbeids*recht* kunnen werken zonder te oordeelen over goed en kwaad. Zonder de innerlijke - zoowel individueele als maatschappelijke - ethiek

zou 't recht geen recht zijn. Een tactische houding der arbeiders, die erop uit is om de burgerlijke politiek te dwingen tot het aanvaarden van maatregelen, die een door hen gewenscht resultaat zullen hebben, is dus in geen enkel opzicht valsch. En inplaats van langs de grenzen van het terrein der burgerlijke politiek te dreigen en te schreeuwen - wat misschien de daar gemaakte arbeidswetgeving nog slechter zal maken dan 't oorspronkelijke plan inhield - moet juist dat terrein betreden en zooveel mogelijk verkend worden. Dat is geen gemakkelijk werk, en het is bovendien gevaarlijk. Het grootste gevaar is dat der eigen verwarring, en het is niet denkbeeldig. Wanneer de arbeiders niet volledig met zichzelf in 't reine zijn over de beteekenis der arbeidswetgeving voor hun beweging, en zich dan reeds begeven te midden der overwegingen op 't burgerlijk politiek terrein, hebben zij alle kans zich te vergissen en aanteloopen *achter* hen, *tegenover* wie zij behoorden te staan. Dat komt niet door *verloochening* van- maar door *gebrek* aan- eigen beginsel. En juist zij die uit vrees voor opportunisme zich buiten elke practische bemoeiing met de tegenwoordige arbeidswetgeving hielden, en, door noodzaak gedreven, er opeens middenin staan, worden 't gauwst om den vinger van een der zake kundigen burgerlijken politicus gewonden.

Het is de geschiedenis van het tot stand komen, maar niet minder de geschiedenis van de *werking* der arbeidswetgeving die dit reeds een halve eeuw geleden in Engeland en sedert dien overal elders, ook in ons land, geleerd heeft. Maar - zooals reeds gezegd, - nu staan de arbeiders oneindig veel sterker dan in 't Engeland van 1848. Zonder in detailteekening te uitvoerig te worden, dient dit in groote trekken te worden aangegeven. Allereerst heeft in de verloopen halve eeuw de kapitalistische ontwikkeling zich duidelijk voltrokken naar een verkorten werktijd. De voordeelen daarvan voor de industrie zijn na Owen door talrijke patroons aangetoond. Een der beste proefnemers op dit gebied, die daaraan een minutieuse waarneming deed gepaard gaan was de leider der Zeiss' werkplaatsen: prof. Abbe. Maar hij staat niet alleen. Naast werkgevers komen de arbeidsinspecteurs, die in hunne periodieke verslagen telkens meer bewijsmateriaal opstapelden. Zoo

is een respectabele litteratuur over het onderwerp ontstaan, waarin tegenover de bewezen voordeelen van korten arbeidsduur...alleen betoogen en geen ervaringsfeiten zijn aangebracht. De ijver en vlijt der arbeidersleiders vindt hier een bijna onuitputbaar amunitiemagazijn.

De tweede enorm groote verandering betreft de kennis van uitbreiding en werking der arbeidswetgeving. Was in 1848 de Engelsche wet een eerste poging, waarvan de uitvoering en de resultaten moesten worden afgewacht, sedert dien is op uitvoerige en uitnemende wijze, b.v. door de Webb's aangetoond van welk een bijna onverwacht gunstige en grootsche uitwerking die wet is geweest, terwijl zelfs de schroomvallige navolgingen elders nog nooit teleurstellende resultaten gaven. Integendeel. Waar de arbeiders erbij waren toen de wet gemaakt werd, en erbij bleven toen het op toepassen aankwam, is hun levensstandaard gerezen en hun ekonomische kracht versterkt. En dit alles terwijl de industrie eer baat dan nadeel van de wet had.

Ten slotte is de politieke macht der arbeiders toegenomen. Deze verandering is echter bij lange na niet evenredig in grootte met de beide voorgaanden. Ware dit het geval, de arbeidswetgeving in West-Europa zou er anders uitzien dan op dit oogenblik het geval is, in 't bijzonder wat betreft de wettelijke tienurendag. Terwijl overal geleidelijke inperking van arbeidsduur plaats vond, kon het vaste land niet verder komen dan den elfurendag, waarbij b.v. Duitschland, Frankrijk en Nederland het voorbeeld van Zwitserland en Oostenrijk niet durfden volgen om die 11 uur ook voor volwassenen te doen gelden, en België zelfs voor vrouwen en kinderen achter bleef.

Alleen de Engelsche textielarbeiders wisten in 1874 de 10 uur op 9½ en in 1902 ongeveer op gemiddeld 9 uur te brengen. Wel moet sedert 1 April 1904 in Frankrijk de tienurendag gelden voor alle bedrijven waarin naast vrouwen ook mannen werken, maar door uitgebreide wetsontduiking is hiervan voorloopig geen sprake. En ondanks in Duitschland reeds lang een degelijke en uiterst zaakkundige actie gevoerd wordt om den 11-urendag van 1891 te brengen op een 10-urendag, (alleen voor vrouwen) ziet het ernaar uit dat eerst de vakbeweging langs een moeilijken en vele offers eischen-

den weg dit doel zal bereiken, eer de wet tot stand komt. Evenmin is de Zwitschersche demokratie in het terugbrengen van de 11 op de 10 uur geslaagd, hoe goed ook in dat land de kansen op dit oogenblik schijnen.

Geen wonder dat bij dezen stand van zaken de internationale regeling van den tienurendag voor velen aanlokkelijk schijnt. Een diplomatieke overeenkomst tot verbod van vrouwennachtarbeid zou daartoe een middel zijn. Helaas aanvaardde de conferentie te Bern van Mei 1905 wel het hulsel doch niet de 10-urenkern, zoodat de 11-urendag erdoor versterkt schijnt te zijn. Ook op de interparlementaire conferentie van socialistische- en arbeidersleden te Londen is de internationale tienurendag naar voren gebracht, zeker niet omdat de kansen overal zoo goed staan.

Ondanks - of wellicht juist door - dezen al te langzamen ontwikkelingsgang is onder arbeiders een toenemend verlangen naar de wettelijke regeling merkbaar. Het scheen voor een kleine twintig jaar of ook buiten de arbeiders om de arbeidswetgeving tot toepassing kwam.

't Liep als van zelf, onder leiding van burgerlijke hervormers. Dat nu is onjuist gebleken. De tienurendag moet nog veroverd worden. Dat kan geen groepje burgerlijke politici, dat kan geen socialistisch minister, dat kan geen internationale conferentie van knappe en welwillende personen. Alleen de arbeiders zelve kunnen het.

Er is dan ook overal vernieuwde actie. De Engelsche arbeiders die sedert 1850 begonnen te dommelen op de bereikte resultaten hebben den slaap uit de oogen gewreven. In Duitschland, Frankrijk, Zwitserland, Italië, blijkt de wettelijke regeling van den arbeidsduur zich weer vooruit te dringen van een der achterste plaatsen op de lijst der urgente - maar niet te behandelen - hervormingen naar voren, waar 't onder de handen der parlementen *moet* vallen.

Meer en meer wordt begrepen dat bij alle verschil van meening de achturenleus *de* leus der arbeiders bij uitnemendheid is, en neemt zij al, als in Mei dit jaar te Parijs, een revolutionnair tintje aan, algemeen wordt in de practijk de wettelijke tienurendag begrepen als het eerst aantewenden middel om de leus te verwezenlijken. Het ziet er niet naar

uit of de ontwikkeling der arbeidersbeweging een tijd van innerlijke en uiterlijke kalmte te gemoet gaat. Omstandigheden en gemoederen zijn alom bewogen. Rukwinden van heftigheid schijnen revolutionnaire stormen te voorspellen. Doch juist te meer hebben de arbeiders tot plicht om de beweging voor den tienurenwet volledig en krachtig te ontplooien. Ook het Engeland van 1848 was vol spanning. Toch lieten de Lancashire-wevers niet na hun invloed op de wetgeving uitteoefenen. In de tienurenbeweging is niet alleen een direct doel aangewezen maar dat doel moet *onvermijdelijk* bereikt worden zal er van duurzame verbetering sprake zijn. En door den weg te gaan van de Engelsche arbeiders, dien ‘van den minsten weerstand,’ wordt tegelijk door scholing en oefening, zoowel beter maatschappelijk en politiek inzicht, als zelf-bedwongen kracht verkregen.

4. De tienurenwet in Nederland.

Evenals in geheel west-Europa, zoo is ook in ons land de arbeidswetgeving tot stilstand gekomen en wel ondanks de toenemende politieke macht der arbeiders. Niet alleen toch de aangroei der sociaal-demokratische arbeiderspartij, maar ook de invloed der arbeiders op 't program der burgerlijke partijen was in de laatste 15 jaar aanzienlijk. En toch kwam er in de arbeidswetgeving letterlijk stilstand.

Bijna nergens zoo zeer als in ons land stonden de arbeiders buiten het tot stand komen der arbeidswetgeving. In theorie waren zij voorstanders, doch door gebrek aan wezenlijke practische belangstelling deden ze niet anders dan partij kiezen voor of tegen eenig burgerlijk wetsplan. Toch waren die plannen er wel naar om de arbeiders tot een eigen zelfstandige actie aantesporen. Lely's ongelukkige Arbeids- en rusttijden-wet al evenzeer als Kuyper's ‘groote’ Arbeidswet waren zoo - bijna opzettelijk - verward, ondeskundig en onprincipieel, dat het zoo goed als ondoenlijk was daarvoor of daartegen stelling te nemen. En ondingen als 't waren, overleefden zij den politieken dood van hun vader niet. Onbeweend gingen zij in den doofpot. Maar ondertusschen kwam er hoe langer zoo minder gang in de arbeidswetgeving, zoodat er nu gerust stilstand geconstateerd mag worden.

De stoot die eens de enquete van 1887 gaf, heeft geheel uitgewerkt, en...is onmachtig gebleken om de belangrijkste hervorming te weeg te brengen. Wie de geschiedenis napluist, en niet de oorzaak der verzwakking kent, moet zich wel verbazen. Wat is er in 1889 gestreden om de verslechtering van 't ontwerp-Ruys tegen te houden, hardnekkig gevochten om nog iets beters erin te brengen. Hoe stonden kracht, overtuiging, kennis aan die zijde, tegenover onbeholpen conservatisme. En toch, al deden stembus na stembus de vooruitstrevenden winnen, er zijn zestien jaar heengegaan zonder dat er iets in die wet verbeterd is; zelfs werd er - ongelukkig speetwetje - wat in verslechterd. Een schuchter opdagend voorstel van Kuyper tot den 10-urendag verschool zich spoedig achter 't onweerdreigement van Twenthe.

Voor wie helder ziet, is het duidelijk dat er een nieuwe stoot noodig is om onze wetgeving vooruit te brengen. En die stoot moet komen van de arbeiders, en moet niet alleen krachtig, maar ook wel overlegd zijn. Zonder hen is er géén, mèt hen een prachtige kans, om in 't belang hunner beweging flink vooruit te gaan.

Doch niet alleen voor de arbeidswetgeving, maar ook voor de Nederlandsche arbeidersbeweging zelf is het hoog noodig dat zich een krachtige, degelijke en uiterst doelbewuste beweging voor den wettelijken tienurendag ontplooit.

Zooals 't heet dat elk volk de regeering heeft die het verdient, zoo dient ook van de arbeidersbeweging in eenig land gezegd te worden dat zij de arbeidswetgeving heeft, die haar toekomt. In 't bijzonder geldt dit Nederland.[1)] De arbeidersbeweging kan nooit alleen een politieke beweging zijn, evenmin als uitsluitend een ekonomische stellingname te handhaven is. Hoewel er in ons land nu wat meer dan 't besef dezer waarheid aanwezig is, en ook een begin gemaakt wordt om er toepassing aan te geven, is tot op heden steeds naar volkomen het tegengestelde gehandeld. Politieke en ekonomische principes hadden steeds op verschillende, nooit op dezelfde arbeiders vat.

En nog is met de goede theorie de practijk dikwijls alles

1) Zie 'De Nederlandsche Arbeiderswetgeving' in de XX^{ste} Eeuw.

behalve goed. Weliswaar heeft het Nederlandsche Vakverbond een einde gemaakt aan al 't anarchistisch groot gedoe om heel kleine en onwijze daden opteblazen, door daartegenover krachtige bedachtzaamheid aantebevelen, maar met die betere houding is de betere practijk er nog niet, en zeker niet op eens. Pas langzamerhand groeit dat. Al staat in de statuten van het N.V.V. dat voor arbeidswetgeving geijverd zal worden, daarom is nog niet ingehaald wat een kwart eeuw lang verzuimd werd. Want er is veel verzuimd. De arbeiders zelve kennen het middel der arbeidswetgeving slechts bij naam. Zij weten niet wat het beteekent, en ze weten niet hoe zij ermee moeten omgaan. En de arbeidersleiders missen de noodige kennis van 't ingewikkelde en moeilijke verschijnsel dat arbeidswetgeving is. Ja, ze willen dikwijls ontkennen dat het een verschijnsel is, en noemen 't een reflex. Kennis der arbeidswetgeving moesten ze niet alleen hebben om de arbeiders voortelichten, maar bovendien om voor hen te handelen. Zonder die kennis kunnen zij 't een noch het ander. Eigenlijk behoort de verhouding aldus te zijn: De arbeiders stellen hun vakeischen, de vakvereenigingen formuleeren ze, en de politieke vertegenwoordigers zoeken in de wet middelen om doortezetten die eischen, waartoe de vakactie *niet* of ten deele, de wet echter *wel* en geheel in staat is. Dit alles veronderstelt echter bij arbeiders, vakvereenigings- en politieke leiders een diep inzicht in de ekonomische en politieke kansen. In wezen is de arbeidswetgeving een ekonomische factor, wiens beteekenis niet mag en kan uitgebreid worden buiten de ekonomische aanpassingsmogelijkheid. Maar naar den vorm is het een politiek resultaat en in zekeren zin zelfs een politiek wapen.[1)]

Juist doordat de Nederlandsche arbeidersbeweging pas op weg is tegelijk ekonomisch en politiek te zijn, kon het niet anders of de actie voor de arbeidswetgeving ging van de politieke partij, de S.D.A.P. uit. Het is echter vooral het N.V.V. dat die actie noodig heeft, zoowel voor de eigen organisatie, alsook ter ekonomische versterking.

Zullen toch de arbeiders, die na veel misplaatst vertrouwen ten leste de leiding van het N.V.V. aanvaard hebben,

1) Helaas te veel van wege die eigenschap van een wapen te zijn, misbruikt.

practisch leeren wat het beteekent ook de arbeidswetgeving te gebruiken als een middel om tot lotsverbetering te komen, zoo is een beweging voor wettelijke beperking van arbeidsduur, daartoe als aangewezen. Het kiesrecht is zeker op dit oogenblik meer waard daar het de toegang is tot krachtiger optreden. Het is echter een politieke eisch voor de *geheele* arbeidersklasse, die wel dwingt tot machtsversterking, maar deze niet uitzichzelf teweeg brengt. Een arbeiderspensioen is stellig ook meer waard dan de tienurenwet, doch ook dit is een eisch, die door de algemeenheid eveneens tot de politiek behoort en door de vakvereenigingen slechts kan worden gesteund. Wat op wettelijk terrein het meest op den weg der vakvereenigingen ligt, is de gewaarborgde vrijheid van beweging. Doch dit, hoe veel belangrijker ook dan de tienurenwet, brengt de vakvereeniging wel tot uiterste krachtsinspanning, maar niet tot geleidelijke, opvoedende uitoefening van haar natuurlijke functies. Om dit laatste moet het op 't oogenblik vooral te doen zijn. De vakvereenigingen hebben in ons land veel te veel op stelten geloopen, en misschien wel gezien wat er buiten hun gebied omging, doch niet de wanorde voor hun voeten. Wat geleerd moet worden is orde en eenheid te brengen in eigen zaak, dat is in 't eigen vak. Daartoe moet geen enkel middel ter verbetering minachtend opzijgezet worden, òf omdat het resultaat klein òf de arbeid ervoor vereischt groot is. Valsche illusie's van grootsche wereldbewegingen en dichtbijzijnde revolutie's moeten voor goed verbannen. En dan zal gaan blijken dat er in elk vak iets te bereiken is door de wet. Dat te gaan inzien, dat dan te beproeven, dat eindelijk te bereiken is voor elke vakvereeniging een oefening die haar vertrouwen in eigen kracht en in 't algemeen in de kracht van samenwerking zal versterken, of, waar noodig, vestigen.

Dat vakvereenigingen zich hierop ineens gaan toeleggen is niet te verwachten. Voorloopig is het al heel mooi, wanneer zij een voortdurende propaganda ter uitbreiding van het ledental voeren. Doch ook voor die propaganda blijkt steeds wat aanmoedigends noodig te zijn. Meestal doet daarvoor een loonbeweging dienst. Dat eerste, primitieve en gevaarlijke propagandamiddel kan nu het best vervangen en gevolgd worden door de aanbeveling van de

tienurenwet. Eerst moeten de arbeiders daarover ingelicht worden, om daarna warme voorstanders te zijn en eindelijk door de vakvereeniging ervoor te ijveren. En dat kan. Want in 't bijzonder voor de Nederlandsche arbeiders houdt de tienurendag groote beloften in. Talrijke groepen, die nu voor organisatie niet of zoo goed als niet vatbaar zijn, zullen voor ontwikkeling en dus ook voor 't goed begrepen eigenbelang, dat is voor vakactie geopend worden. Nog meerderen zullen beginnen iets van het leven te genieten inplaats van aldoor in armoe te zwoegen.

Hiermede is geleidelijk reeds bewezen hoezeer het N.V.V. de tienurenwet noodig zal hebben bij haar poging tot versterking der landelijke organisatie. Er ligt daarin een veel grooter propaganda materiaal dan verwacht, mits het maar bestudeerd, gezift en uitgewerkt wordt. Van een te grooter beteekenis is al 't voorgaande omdat een beweging voor de tienurenwet niet alleen veel kans heeft dat doel binnen betrekkelijk korten tijd te bereiken, doch ook, daar reeds voor dien verschillende verbeteringen tot stand zullen komen. En elke verbetering zal onvermijdelijk de arbeiders meer en meer vrij en toegankelijk maken voor de arbeidersbeweging. Elke verbetering zal de vakvereeniging in ledenaantal en bewust kalme kracht versterken. En wanneer de tienurenwet bereikt zal zijn, niet als een gift - (een dikwijls holle mooi schijnende gift na een revolutionnair oplaaien) - maar veroverd in een vorm door de arbeiders zelf gekozen en aangeduid, dan zal er een geheel andere en sterkere arbeidersbeweging klaar staan om zich de vruchten van die zorgen niet te laten ontgaan. Om die redenen is de beweging voor den wettelijken tienurendag, door de S.D.A.P. ingezet, van zóó groot belang voor het N.V.V. dat het een bestaanskwestie wordt die beweging in haar organisatie's te doen doordringen. De beslissing om de S.D.A.P. inzake de tienurenwet te steunen wordt natuurlijk genomen. Doch daarmede is nog niet veel gedaan. Tot nu gaf - en als politieke partij zeer juist - de S.D.A.P. den vorm der beweging aan, doch de inhoud dient het N.V.V. te leveren. Daarvoor zal gewerkt moeten worden, Gewerkt niet zooals ieder dat kan doen in boeken en cijfers, maar gewerkt in de vakvereeniging om te weten hoe de tienuren-

dag te regelen is voor elk vak en elke groep der georganiseerde arbeiders; gewerkt in de ekonomische werkelijkheid der arbeidswereld ook zelfs buiten de georganiseerden om.

Waar het heen moet is aldus: dat de strijdende arbeider weet: ‘nu regelt de wet dit voor mij, maar ik streef er naar dat deze bepaalde aangelegenheid wettelijk op zoo of zoo'n wijze worde aangegeven’. Daarvan zijn we nog zeer ver verwijderd. De arbeiders kennen de Nederlandsche arbeidswetgeving zoo goed als niet, en hun leiders gewoonlijk zeer slecht.[1)] Het maken van vergissingen over die wet in arbeidersbladen en tijdschriften komt zeer veel voor. Zelfs heeft in de laatste jaren het peil van het - uiterst schamel - Kamerdebat over de arbeidswetgeving, zeer laag gestaan, en niet alleen aan de zijde der afgevaardigden, ook wel aan de regeeringstafel. Dat peil is er na de jaren tusschen 1870 en 1890 niet op vooruitgegaan. Geen wonder dat in de arbeiderskringen naar dit hooge voorbeeld zoo weinig zorg en aandacht aan wettelijke bepalingen werd geschonken. Verbetering is stellig mogelijk. De ongevallenwet heeft dat sprekend bewezen. Daarin wordt wel gestudeerd, daarover wordt nagedacht en mits de leiding niet ontbreekt zal zich stellig op 't gebied der arbeidersverzekering een duidelijk program der arbeiderswenschen gaan afteekenen. Zoozeer is dit het geval dat het N.V.V. schijnbaar in een actie inzake de ongevallenwet zich meer thuis gevoelt dan in de tienurenbeweging. Zonder deze eerste taak te verwaarloozen dient echter die andere voor de meer directe arbeidswetgeving met volle kracht aanvaard te

1) Een sterk voorbeeld levert Het Volk van 2 en 3 Augustus. Eenzelfde zeer belangrijke reeks maatregelen wordt twee maal aangekondigd (niet overgenomen.) Eerst heet het: ‘na een half uur zoeken kan men erachter komen dat de voorwaarden waaronder personen beneden 16 jaar of vrouwen werken mogen *wat veranderd zijn*.’ Den volgenden dag staat er: ‘Den laatsten keer was deze maatregel van bestuur vastgesteld bij kon. Besl. van 16 Maart 1903. Thans is hij geheel omgewerkt en vernieuwd, en in enkele opzichten verscherpt.’ Het feit is echter dat deze maatregel, ondanks vele sprekend gebleken gebreken (zie de verslagen der inspecteurs van den arbeid) geheel onveranderd nieuw afgekondigd is (behoudens een klein puntje reàctie). *Het* arbeidsorgaan weet er niets van te zeggen dan binnen 2 dagen 2 aanelkaar tegenovergestelde foutieve uitleggingen. Toch betreft het een reeks uiterst belangrijke bepalingen, waarover met name in Engeland stellig de Trades Unions zich krachtig zouden weeren.

worden. Want met de arbeidersverzekering is stellig veel in 't arbeidersbelang te bereiken, doch niets, dat zijn strijdbaarheid zoo zeer verhoogen kan als de verkorte arbeidsdag. Dat heeft de vakbeweging, dat heeft de Nederlandsche arbeidersbeweging van thans dringend noodig, en wel - dit is het voornaamste - door geleidelijke en niet door plotseling revolutionnair oplaaiende toeneming van gemeenschapszin. Zoo'n plotseling opleven van arbeiders in het vooruitzicht van een of andere directe overwinning is tot nu toe voor ons land even kenmerkend als fataal geweest.

't Is mooi, maar verderfelijk. En elken keer na een inzinking weten de leiders dat het beter is kalm aan de organisatie voort-te-bouwen, dan niet-te-temmen vloedgolven van strijd te moeten leiden. Maar 't laatste is niet minder moeilijk, dan het eerste. Nu er eenige kans is om de al te groote slingeringen te bedwingen tot rustiger opmarsch, is er geen beter opvoedend middel dat tegelijk kalmeert en versterkt, inzicht en werklust geeft, dan juist de beweging voor den wettelijken tienurendag.

Rembrandt-vereering en Rembrandt-navolging
Door
Frederik van Eeden.

Er zijn maar twee menschen in Nederland geweest die in de laatste maanden waarachtige piëteit voor Rembrandt hebben getoond.

Die twee waren Hahn, de caricaturist, die in den gloed van zijn verontwaardiging het beste leverde wat hij nog gegeven heeft, en de dichter Gutteling, die de versregels in het vorige nummer van 'De Beweging' schreef, onder den titel Rembrandt-hoon.

Men leze goed: ik zeg niet dat er niet méér menschen waarachtige piëteit hebben *gevoeld*, maar die hebben het niet *getoond*. Alleen deze beiden wèl.

Foei! foei! hoe machtig is toch de middelmaat, welk een kracht zit er toch in het fatsoenlijke, respectabele, nette, solide burgermans-leven, welk een voldoening lonkt ons toe uit het 'gearriveerd-zijn,' dat zooveel knappe, degelijke, gevoelige kunstenaars zich bij zulk een gelegenheid laten neerzuigen in den derrie van zooveel fumisterie.

Het is beter er maar geen doekjes om te winden, de geheele akelige geschiedenis had tot half- of geheel bewust motief om aan het Nederlandsche volk het stichtelijk schouwspel aan te bieden van een eensgezinde, door broederlijke kunstliefde verbonden, door een brave en eerbare burgerij gerespecteerde, door de wetenschap gedoctoreerde en als evenwaardige maatschappelijke groep erkende, door de Allerhoogste Genadige Vorstelijke Minzaamheid en Kunst-aanmoedigende Majesteit geridderde, en eindelijk door een alleszins bevredigend debiet

tot gezetenheid opgevoerde Kunstenaarsbent. Weg met de Bohemiens! Zwerft er hier en daar nog een? Haro sur le canaille! Geen genie behoeft in onze gezegende dagen meer van zolderkamer tot zolderkamer te trekken. Als Rembrandt nu nog leefde was hij professor aan de A. v. B.K., Eere-doctor van alle Universiteiten, Ridder van vele binnen- en buitenlandsche ridderorden, Huisvriend aan het Hof, eerelid van onderscheiden geleerde genootschappen enz. enz.

Ajakkie toch! wat 'n weeë, misselijke boel. ‘Apefratsen’ zei Gutteling, niet te hard.

Is het dan zoo verkeerd ‘arrivé’ te zijn, behoorlijk te kunnen bestaan, door de menigte geëerbiedigd te worden? Integendeel! Integendeel! beste vrienden, Goethe was óók een arrivé, und wie!!

Maar wat hier vertoond werd was comedie, een onwaardige en onware comedie, aangesticht door personen voor wie de gearriveerdheid was een van jongs af aan met cynische welbewustheid nagestreefd doel, of een toevlucht in een latere verzwakte en vermoeide levens-phase. De middelmaat staat altijd met open armen klaar voor een afgematte vluchteling, die zich bekeeren wil uit louter zucht tot levensbehoud. Met zalvende vergevensgezindheid worden de oude beleedigingen weg-gesmoezeld, de felle inconsequentiën glimlachend verzacht, de oude plunje eerbiedig in een donkere kast gehangen. Wees welkom! welkom! in den respectabelen kring. Er is meer vreugde in den Handelsblad-hemel over één nieuwlichter, die zich bekeert, dan over honderd nette jongelui die de bekeering niet van noode hebben. Het vetgemeste kalf wordt geslacht, zoo niet het gouden, dan toch al licht het zilveren. Er zijn er méér op stal.

Dat ik hier niets te veel zeg bewijs het verloop der zaak. Als een klein aantal kunstenaars onder elkander een klein, intiem, plechtig herdenkingsfeest hadden georganiseerd, met eenige genoodigden uit het buitenland, een eenvoudige bijeenkomst, zonder ophef of drukte, met een kunst-beschouwing of tentoonstelling, dan had men kunnen gelooven aan de waarheid en den ernst der gevoelens die er aanleiding toe gaven. Ieder die Rembrandt liefheeft weet ook dat hij nog niet *kan* gewaardeerd worden door een groote menigte,

voor ieder dien hij waarlijk heeft aangegrepen is die beroering een stuk uit ons zielsleven dat voortdurend leeft en wordt, iets wonderbaars, intiems, ontzachlijks, waarover hij angstig is een roekeloos woord te uiten, iets dat hij duizendmaal gekrenkt en gehoond ziet, zelfs door de ernstige en nauwgezette kunstenaars en geleerden, voor wie toch het ware wezen van dit levenswonder niet blijkt te zijn opengegaan.

Maar zal men gelooven aan den ernst der motieven van menschen die van deze gelegenheid een 'nationaal feest' wilden maken, met volksvermaak, vuurwerk, docters-fabrikage, galavoorstellingen en Majesteitelijke appreciatie en decoratie?

Toegegeven nog dat men bij sommige huldigingen de vulgarisatie als onvermijdelijk aanhangsel zou moeten riskeeren en trotseeren, staat tegenover het deficit van deze hoon en schande, één enkel voordeel van beteekenis? Meent werkelijk een der aanstokers van dezen zwendel dat er in één enkel gemoed, door deze beweging, een vonkje is gevallen van het heilige vuur der bewondering, iets is geboren van de gezegende ontfankelijkheid voor den verheven en ongenaakbaren dichter?

John Ruskin, een der fijnste geesten, een der edelste menschen, een degelijk kunstenaar zelf, de grootste kunstbeoordeelaar van zijn land en tijd, was eerlijk genoeg om te zeggen dat hij Rembrandt niet kon bewonderen.

En dan zal men de Amsterdamsche bevolking, en onze geëerbiedigde HM! HM! tot appreciatie willen opwekken door vuurwerk, gala-voorstelling, 'Rrrrembrrrandt!!!' van declamators in de schouwburg, en 'Rembrandt-kiele-kiele' in Jordaan en Jodenbuurt?

Kom aan! wie gelooft er wat van?

Is niet het eenige, jammerlijke en niet genoeg te verwenschen gevolg dat het bewonderen op suggestie, het domme huldigen in den sleur, omdat het nu eenmaal netjes is en iedereen het doet, nog wat toeneemt? En kan men de nagedachtenis van een groot kunstenaar erger bevuilen, zelfs door directe verguizing, dan door schaapachtige en stupide kuddeverheerlijking? Is u, kunstenaar, de scherpe aanval van een intelligent vijand niet liever dan de zotte hulde van

een onnoozel vriend? En wat zou het hem, den hooghartigen, zijn?

Welk een avond, daar in den Stadsschouwburg! Drie uur zonder pauze, in een benauwde broeihitte, te midden van een gerokte en gewitdaste aristocratie-van-den-geest, gepatroneerd door de aristocratie van-den-lijve, tegemoet gekomen en uitgenoodigd door de aristocratie van-de-beurs, te moeten kijken en luisteren naar een poespas van beelden en geluiden, die allen den indruk gaven van goedbedoelde, maar opgeschroefde, en overspannen pogingen om een intieme geestdrift openbaar te maken. Macroscopische ets-studies, zeer interessant voor technici, pijnlijk-verlegen makende declamatie, - een slottableau, met Peinture-Bogaers van de Nachtwacht, waarvoor een engel, en een ledige stoel, alles verbazend allegorisch en roerend, zoodat men 't op 't feest van de 50-jarige ambtsvervulling van den algemeen geachten notaris van Aarlanderveen niet allegorischer en roerender zou kunnen doen.

Alleen Jozef in Dothan was goed. Ieder scheen 't jammer te vinden dat dit zoo gauw uit was. Hier was een werkelijk fijne en omzichtige hulde aan Rembrandt in besloten, door met stoutmoedig anachronisme het door hem gewezen mooie en karaktervolle in de sceneering te volgen, in plaats van historische wetenschappelijkheid. En och! wij schreiden haast om Jozef, toen Vader Vondel hem, met beminnelijke dramatische naïveteit van de situatie ten volle gebruik makend, in de put stopte. Ieder oogenblik meende men van 't schellinkje te zullen hooren: ‘Wil jullie dat jô welles bliksems gauw loslate! gemeen schorem!’ Maar dat gebeurde niet, want op 't schellinkje zat óók al geestesadel, al was 't misschien lagere adel.

Waarom kregen we niet den geheelen Jozef? Waarom moesten we in plaats daarvan de dramatische dichtproeve genieten van burgemeester Jan Six? Dat men voor Rembrandt model gezeten heeft bewijst toch niet dat men een model-dichter is.

* * *

Men heeft aan Duitschland Rembrandt als opvoeder voorgehouden. Kan men zeggen dat het Vaderland van deze opvoeding blijkt te hebben geprofiteerd? Ik spreek van Rembrandt-navolging, maar meen dat niet in den gewonen slechten of ten opzichte van dezen schilder onmogelijken zin: het nadoen van zijn manieren en uiterlijkheden, het gebruik maken van zijn uitdrukkingswijze.

Maar men kan hem navolgen, zooals de vrome Thomas meende dat men Christus moet navolgen. Door zich, als kunstenaar, te gedragen zooals hij zich gedragen heeft, door met bescheidener gave te handelen zooals hij met zijn geweldige vermogens handelde.

Van het nationaal schandaal dat wij, goddank! achter den rug hebben, van die jubileums-nachtmerrie zullen wij maar niet meer spreken. Laat ons hopen dat de gehuldigde de afgeloopen maanden in guldene sferen heeft gedroomd waar het rumoer hem niet heeft kunnen bereiken. Maar wordt ook in het domein der zuivere kunst niet juist zóó gehandeld als hij ons leerde niet te doen?

Bij het zien der beide tentoonstellingen van levende meesters die dezen zomer in Amsterdam geopend waren trof mij op nieuw de algemeene waarheid, die mij in het geestelijke en in het praktische leven telkens en telkens weer als een der meest gewichtige en minst begrepene opvalt, dat menschen zoo weinig oorspronkelijk zijn. Enkelen, zeer enkelen, denken, voelen en handelen uit zich zelf, de overgroote meerderheid, waaronder zeer goeden en begaafden, begrijpen en volbrengen hun leven door tusschenkomst en naar het voorbeeld van anderen.

Dat het zoo is, bewijst dat het niet begrepen wordt. Want het is vele malen gezegd, en ieder die het doet, meent het niet te doen. Dat hij het tóch doet, bewijst dat hij 't niet inziet.

Van de honderde geëxposeerde schilderijen was het meerendeel niet bepaald leelijk, zelfs vrij goed. Een schilder uit vorige eeuwen, die niets anders van onze schilderkunst kende, zou er verbaasd, misschien opgetogen van staan. En hij zou niet bemerken dat het nagenoeg alles imitatie is, nabootsing van iemand anders. Dat het alles epigonen-werk is, werk uit een zekere ‘school’, en dat er, met één enkele uitzondering,

geen enkel meesterwerk onder voorkomt, dat naast de groote kunstwerken van vroeger eeuwen een blijvend goed figuur zal maken.

Het wezen dier 'oorspronkelijkheid', dat wat in deze schilderijen gemist wordt, is volkomen ondoorgrondelijk en onbeschrijfelijk. Het kan ook heel anders genaamd worden. Er zijn op deze tentoonstelling ook werken van schilders, die het vroeger hadden en het nu missen.

Wat het eigenlijk is, dat een oorspronkelijk van een nietoorspronkelijk schilderij onderscheidt, kan niemand zeggen. Ik noem het ook de onmiddelijke aanraking van de ziel met het levende schoon. Het blijk, dat de schilder door iets schoons van indruk of verbeelding, zeer hevig, zonder vreemde tusschenkomst, rechtstreeks getroffen is.

De meeste schilders herhalen zichzelf. Men heeft zee-schilders, genre-schilders, landschap-schilders. Men zou zeggen: de zeeschilder zal toch aan land ook wel eens iets moois zien. Waarom treft hem dat niet?

Maar er is onderscheid. Er zijn schilders die zichzelf naschilderen omdat ze nu eenmaal niet anders kunnen, omdat het hen succes en geld verzekert, omdat ze geen nieuwe sterke indrukken krijgen, en nu de oude maar nawerken.

Maar er zijn er ook die een zelfde indruk telkens en telkens trachten weer te geven, omdat die schoonheidsemotie zoo machtig was, dat ze er nooit genoeg van krijgen, dat ze nooit door een weergave geheel bevredigd zijn.

Deze laatsten blijven schoon werk geven, al schilderen ze onveranderlijk hetzelfde. Maar het komt bijna nooit voor. Ook Jacob Maris verzwakte.

En de altijd-sterken, als Rembrandt, *werden juist door hun herhalingen in geheel nieuwe werelden gevoerd*. Omdat zij alleen aandacht hadden voor de waarachtige, levende, innerlijke emotie, en voor niets anders.

Op bedoelde tentoonstellingen was een verbazende hoeveelheid Mauvetjes, Marisjes, Neuhuysjes - men kan ze haast allen onder een of ander voornamen schilder scharen. De eentonigheid is zoo groot, dat als men zei dat het allen studies waren van één jong zeer actief schildertje, die de Hollandsche school ijverig bestudeerde, hiermede niets ongeloofelijks zou worden beweerd.

Voor 't eerst waren er ook Vincent van Goghjes. Een zekere Pichot heeft wat van zijn manier en wat kleurtjes van zijn palet overgenomen. Maar daarbij houdt het ook op.

Dat geeft een bitter gevoel van teleurstelling. Vincent was misschien niet groot als schilder; het métier was hem niet eigen of hij verwierp het, maar hij was groot door oorspronkelijkheid. Hij keek nooit door de oogen van een ander, en schilderde nooit iets tenzij onder eigen onmiddelijke emotie. Hij sloeg totaal uit den band en brak alle conventie en traditie. Het voerde hem ten slotte in een wildernis, hij had niet Rembrandt's zelfstandige reuzekracht. Hij viel door verloren evenwicht. Maar hij was een oprecht kunstenaar en ik hoopte dat hij de lui uit de sleur zou halen, waaruit hij zelf losgebroken was. Dat hij hen zou leeren rondkijken en het mooie overal vinden, niet enkel in Larensche binnenhuisjes, Cumulus-wolken en mooten kabeljauw. Die dingen kunnen heel mooi zijn, maar wie uit eigen oogen kijkt ziet nog wat meer. En dan die ruimte en vrijheid van vizie, gepaard aan grooter macht over de middelen en de materie, dat kon wat recht schoons geven.

Maar waarachtig! nu gaat men hem al weer navolgen in zijn manier, en juist niet in datgene waarin hij gevolgd moest worden: zijn oorspronkelijkheid.

Alle navolging is nog niet slecht. Men kan door de oogen van een ander leeren zien, en toch echt en goed werk leveren. Van der Tonge b.v. is een leerling uit de school van Neuhuys, maar het is een goede leerling. En daarom bereikt hij ook iets moois dat hem eigen is, al blijft het geheel in het oude genre. Cohen Gosschalk is een leerling van Veth, maar ik heb nooit een portret gezien van Veth zoo rijk als dat van Cohen, van het Larensche Vrouwtje met de roodbeloopen oogjes.

Hier is de leerling trouwhartiger en inniger dan de meester, wiens manier hij navolgt.

Van één onzer jonge schilders zou men zeggen dat hij met bewustheid Rembrandt, ook in zijn manier en coloriet, tot meester heeft gekozen. Ik bedoel Monnickendam wiens portret van den acteur de Vries een zeker niet onverdiende sensatie maakte. Daar was een magistrale forschheid en breedheid in, die wij in onze huiselijke, stemmige en voorzichtige school

niet gewend zijn. Het geheel was gedurfd en karaktervol, de echte acteur.

Of dit werk een meesterwerk is, zou ik nu nog niet graag beslissen. In dit milieu komt wat breedheid en dramatische kracht allicht naar voren. Hoe ver beneden de hoogte der oudere portret-kunst blijft nog het beste wat wij thans hebben! Maar dit portret zou zich toch beter tusschen de ouderen houden dan een der anderen rondom.

Naast dezen leerling van beteekenis, die van Rembrandts opvoeding voordeel toont getrokken te hebben, noem ik eenen anderen, die hoegenaamd niets op hem lijkt in uiterlijkheden, maar die meer van zijn hooge kunstenaars-moraal begrepen heeft dan een der anderen.

Ik doel hier op Floris Verster en zijn schilderijtje van de drie blikken kannetjes.

Als ooit duidelijk werd, dat het wezen van wat ik oorspronkelijkheid noemde zich niet omschrijven laat, dan was het voor dit schilderijtje. Ik stond er vóór, bemerkend dat hier het gezochte en ontbeerde werkelijk gevonden was. Maar het bleef mij een ondoorgrondelijk raadsel.

Dat de blikken kannetjes met groote meesterschap geschilderd zijn, dat ziet ieder schilder. Maar daarmee is niet alles gezegd. Niet alles is mooi, wat men voortreffelijk weergeeft. Dat de kleur-combinaties van grijs uitermate fijn en harmonisch zijn, ook dat is niet genoeg. Ook Jan Veth kan tegenwoordig fijne kleurtjes zeer gedistingeerd en smaakvol naast elkaar zetten.

En het geval zelf? Die blikken kannetjes? Zit daar ziel, karakter, gevoel, spontaneïteit of wat nog meer in?

Ik weet er niets van. Ik weet alleen dat dit kleine onopgemerkte schilderijtje waarlijk een meesterwerk is. En dat het als kunstdaad het beste getuigenis is van eerbied en ontfankelijkheid voor de leeringen van den grootsten Hollandschen meester.

Aug. 1906.

Duitsche gedichten
Vertaald door
Albert Verwey.

Stefan George

De Doode Stad

De nieuwe haven vult de breede baai
En zuigt zich al 't geluk van 't land: een maan
Van ruige en glinsterende huizenmuren,
Eindlooze straten waar, gelijklijk vraatsch,
Het volk daags koopt en in den nacht rumoert.
Slechts hoon en meelij stijgt ter moederstad
Op rots daarboven, die met zwart gemuurt
Verarmd daar staat, vergeten door den tijd.

De stille vest leeft voort en droomt en ziet
Haar toren sterk nog staan in de eeuwge zon,
Haar heilgenbeelden door de stilt beschermd,
En hoe op grazige straten haar bewoners
't Gezonde lijf bloeit door 't versleten kleed.
Zij merkt geen leed: zij weet de dag breekt aan
Dat uit de weeldrige paleizen ginds
Een schaar van smeekenden den berg bestijgt.

‘Ons dunt een doodsche kwaal en wij vergaan
Als gij niet helpt: in d'overvloed verweekt.
Gun ons daarboven van uw reine lucht
En heldre bron: wij rusten wel op plein,
In stal en elk portaal van iedre poort.
Wij dragen schat als nooit gij zaagt: gesteenten
Kostbaar als vracht van honderd schepen, gesp
En ring die waarde als van een landstreek heeft.’

Maar 't strenge weerwoord komt: ‘hier baat geen koop.
Goed dat u 't meest van al gold, is ons puin.
Gered zijn zeven slechts die eens hier kwamen:
Glimlach gewerd van onze kindren hun.
Dood treft u elk: uw aantal al misdreef.
Gaat met dien valschen pronk die onzen knapen
Een walging werd: ziet hoe hun naakte voet
Hem over 't rif omneer de zee in stoot.’

De Minnaar

Betreurde een de offers ooit, van vrucht of dier,
Dat zij geen menschen dienden: hulp of lust,
Maar bij den eerdienst rookten van 't altaar?...
Voor 't venster merk ik 't woelige gedrang
Zich met verzwakt gerucht verstrooien - purper
In 't west vergrauwen...mijn blijmoedigen
En blijden zend ik met den zuidwind droomen.
Daar roepen van beneden die voorbijgaan:
‘Nu dat de werkdag naakt zult ge de knapen
Ten strijde drijven, steden bouwen moeten,
En sterke zonen in hun erfdeel voeren:

Verlangen naar den oogst komt voor een elk.’
Mij deert het, doch ik heb 't gebeurde lief.
Ik heb mijn adem in den roes van 't feest,
Dat hij u zoet omzweeft en groet, verwuifd,
Geheel mijn bloed in de' avond uitgestroomd
Voor u beminden - o al mijn beminden.

* *Zie vroegere vertalingen naar Stefan George in De Beweging van Juli 1905*.

Hugo von Hofmannsthal

De Beiden

Zij droeg in hare hand den oeker
- Haar kin en mond geleek zijn rand -
Zoo luchtig was haar hand en zeker
Dat wijn niet spatte op rand noch hand.

Zoo licht en stevig was zijn hand:
Hij reed een jong paard en hield tegen
Zijn loop, met achteloos bewegen,
Zoodat het rilde in vasten stand.

Nochtans, toen hij den lichten beker
Over zou nemen uit haar hand
- Of 't hem of haar of beiden schortte? -
Van beiden bleek de hand onzeker,
Dat wijn schokte over bekerrand,
Dat donkre wijn den grond bestortte.

Leven

Nu zinkt de zon op dagen leeg van leven,
Zinkt op de stad, verguldende en reusachtig,
Zooals ze eens zonk op tijd die veel te geven,
Veel te uiten had, veler gestalten drachtig.
En schimmen schijnen in goudlucht te zweven
Van doode dagen, bleek en teeder-prachtig,
En glijdende uren zijn met glans omwademd
Van mooglijkheden waar een droom uit ademt.

Een morgen was in bleeke en wijde parken,
Van koelen geur en eenzaamheid doortogen:
De zon begint, makkers elkaar bemerken
Uit loofgang treênde en levensgroene bogen,
En vonklende gedachten die zich sterken
Aan schoonheid die ze de eenzaamheid ontzogen
Zwermen omhoog uit de uitgelaten scharen
Met open lippen, klimplant in de haren.

En leven slaakt in alle dingen banden,
Den wind doorwaait een adem van Menaden,
Uit donkre vijvers wenken zilvren handen
En droomerigen fluistren, de Dryaden,
In lusten die verlangensvol ontbranden,
Van, vol geheimnis, nachtlijke genaden
Met gele en warme maan en doodstil prijken
Van schoonheid die de nanacht doet bezwijken.

Maar nu zijn wij den tuin al uitgetreden.
Op gouden vloed verbeiden ons galeien.
Een fluit klinkt. Zeilen witgebold. Beneden
Trappen die purperen tapijten spreien
En zilveren trompetten vóór de treden.
Van grieksche hetairen, hoogvernaamd, in rijen,
En in goudbruin en perzikrood gehuld,
Is achter 't raster elk balkon gevuld.

Nu glijdt gezwind op 't donkerblauwe water
De gouden bark en zwemt het eiland tegen,
De fluitzang vliegt vooruit met lief geschater
En op de bloemen-overladen wegen
Uit zwarte marmerbogen van 't theater
Ziet men het koor zich plechtig voortbewegen.
Hoe allen Bacchus en de Muzen riepen
Die uit muziek en dans het treurspel schiepen!

In fakkelschijn waar duisters vorm omnachten
Is de tragedie koninklijk voltogen,
Met zware en rijpe purperen gedachten
Hebben wij 't schip ter vaart door nacht gebogen,
En daar de donkers ons geen vorm meer brachten
Is al het levende in hen weggezogen,
En als de slaap in 't zachte golve-deinen,
Zoo welkom - kwam hij - zou de dood ons schijnen.

Karl Wolfskehl

In den Dom

Ten plechtgen eeredienst gewijden schrijden.
De zangen dreunen loom: ‘wil eer bereiden
Hem eeuwiglijk...’ Versierde kaarsen glijden.

De zwarte stoet gesluierd in gebeden!
‘Mag zij in kring van zusters vóór u treden
Wie lente en nacht den witten krans verdeden?

Mag op uw wangen nu haar oog gezonken?
Van nachtegaalgezangen gistren dronken
Mag zij naast leliën van het altaar pronken?’

In heilgen rook ruischt val van zachte voeten.
Geknielden smeeken: ‘wil ons beê ontmoeten:
Doe wie van ons in zonde leefde, boeten,

Met vuur verdelg gij haar...’ Dampwanden vallen.
Uit gouden verte vaart een helder schallen:
Wie zondigde verhef ik boven allen,

Liefde die reinigt heeft haar doen gezonden,
Haar houdt de hemelkroon het hoofd omwonden,
Aan hare leden stralen mijne wonden.

Eleusisch

Het licht dooft uit: het zingen
Verruischt in blauwen reuk,

Gewonden zijn de kringen,
Kloof gaapt in breede breuk...
Help ons Jakchos!

De Meester nadert: de aren
Siddren waarheen hij rijdt.
Zijn witte wielen varen
Snel als nooit wagen glijdt.
Heil u Jakchos!

Het Licht verblinkt: de laatste
Schijn zonk in dalgrond neer.
Nu elk om 't maal zich plaatste
Verwelkome elk den Heer.
Heil u Jakchos!

Hij schenkt wie laafloos smachten
Wijn van genaden uit.
Hij komt, hij spreidt zijn prachten...
Geen die hem buitensluit'...
Help ons Jakchos!

Epithalamium

Getooide bruid verberg uw wangen,
De tijd is vol, de bruigom daar.
Gesluierd moet gij hem ontvangen -
Hijzelf ontbindt de gulden spangen.

Uw gade komt om u te omwinden.
Verneemt ge wat de roep verkondt?
U in een anderen te vinden,
U eeuwig aan den heer te binden.

Wat voormaals was blijft u verloren,
Van heden vangt uw loopen aan,
Vandaag geboren en verkoren
Moogt ge aan geen gistren meer behooren.

Een nieuw geheim zal nu gedijen
Uit zaad geworpen wonderbaar.
Den dood moet gij uw lichaam wijen
Om 't donkre leven te bevrijen:
De tijd is vol, de bruigom daar.

Pheaken

Van de bergen kwaamt ge, vreemde,
En hun zilvren hoofden zwegen,
Over verre zeeën zwomt ge -
Blauwe reidans meê en tegen.

Laat u door de bonte bloemen
Groeten en door zoete druiven,
Onze goden moogt gij eeren,
't Licht prieel zal u omhuiven.

Onze vrouwen moogt ge vrijen,
Heet omwinden schuchtre lenden -
Eenzaam, vreemde, moet gij sterven,
Onbeweend u van ons wenden.

Nirwana

Wat kan nog komen nu het Eene kwam?
Stormen zijn stil, zij slapen bij de zonnen.

Ik aldoor wakend heb uw gift gewonnen,
Dood, die met glimlach donkre warring nam.

Zoo stelt zijn voet op nooit bestegen daken
De slaper zeker die 't gevaar niet ziet.
De sneeuwberg waar geen arend zon durft naken
Ontzegt zijn stap de lichte zege niet.

Zoo zijn alleen verzonken steden zalig,
Zoo staat Vineta eeuwig onberoerd,
En door de tijden schalt zijn klokken-talig
‘Hoon allen waan dien de begeerte ontvoert.’

Uw rust, o Dood, schouwt wat zij tot zich nam -
Zooals in laten najaars middagsschijnen
De bonte blaadren spieglen - lusten, pijnen -
Wat kan nog komen nu dit Eene kwam? -

Psalm

Behoed ons Heer, het zand in 't land
Hoopt zich almeer, van zee het zand
Vliet in ons graan, bevloeit ons zaad.
Bezoekt ge aan ons de missedaad
Begaan aan u, uw hoofd, uw hand?
Behoed ons Heer! Grauw vliet het zand.

Berg ons, de hoogste zij uw knecht.
Of zijn onze offers u te slecht,
Zoek dan ten zoen wat uwer waard.

Neem van ons huis en haard en zwaard,
Van onze vrouwen 't haargevlecht.
Is u uw volk o Heer te slecht?

Verstoot ons niet: gij hoedde ons lang.
Waar bleeft ge bij dien dwaalschen gang?
Wij hadden zeker u als schild,
Als fakkel in den nacht gewild.
Gaf ooit uw beeld zijn dreigensklang?
Ver waart ge bij dien dwaalschen gang.

Door 't grauwe dal in 't grauwe kleed
Gaan we en nu zwelt tot u ons leed.
Vergeten al wat was of zij
Weten we alleen ons eind nabij.
Voor 't laatst tot u Heer onze kreet:
Uw wil geschiede! aanzie ons leed!

Naar den Avond

Naar den avond was ons reizen,
Op heete lippen oeroude wijzen,
Wijs van woestijnen, wijs van zeeën,
Sterrenacht-wijzen vol fonklende weeën.
Wij zongen en zongen van hoogsten schat
Die met ons gereisd was van heilige stad,
Van het Woord dat in zich belofte had.

In alle landen angst-zieke gasten,
Op alle dagen smart-bitter vasten.
Waar is ons erf gij die ons verkoren?

In zingen en reizen zijn wij verloren.
Wij knikken en blikken verlangenswond,
Eén wijs slechts vliedt onzen bevenden mond:
De wijs van den dood en zijn eeuwigen bond.

De Laatste Pelgrim

In avondschemer
Sta ik bij u
Ten groet genijgd.
Ziet mij reizensheeten
Verhulden gast.
Eert mijn komen,
Aanhoort mijn rede,
Want wat ik vond
In bosch en woestijn
Zal ik verkonden,
De vreemde aan vreemde dienaars.
Mij waakt geen vriend
Aan het hoofdeind,
Geen broeder steunt me,
Dood is mijn moeder.
De laatste pelgrim
Staat en vraagt:
Laat mij baden
In de rustbron
Die om uw heilige burg spoelt.
Blijven wil ik met u.

Herfst

De nevels ijlen
Op breede straten,

Naar 't zingen van 't water
De nevels ijlen.

Blauwdampig en zacht
Ontvlieden de dagen,
Met week gefluister
Blauwdampig en zacht.

Aan d'oever verholen
Sluimren de barken,
Reizensmoede
Aan d'oever verholen.

Die u mocht sturen,
Boot van mijn droomen.
Gij wacht den sterken
Die u mocht sturen.

O was ik veerman
Naar 't eden het eiland.
In heilige lente
O was ik veerman.

Slottooneel van ‘Saul’

D a v i d
Bergstreek. Avond

Zonkt gij vorst? Behaagde u ons te laten?
Wee dat ge zonkt! dat uw arm terneerviel!
Onze arm - schildvoerder gij, speerwerper

Voor den vijand, voor 't volk!
Neder reedt ge tuk op andre wegen,
Neder reedt ge naar heerenzede:
Velen met u - gevolg en gebondenen -
Met u Onvermurwbre mijn broeder
Jonathan. De haastende - waarom te gorden zich
Nu tot den laatsten tocht al? Zonder oorlof
Is mijn broeder van mij getogen
Achter zijn heer aan. Mijn handen reiken
Zoo laag niet - wie die mijn hand grijpt
Haastig en heet en teer als die eene
En wat zal mijn arm doen waaraan niet leune,
Saul, uw speer als ge moe, uw arm als ge moe zijt.

Wat mijn oog door 't uwe niet geboden?
Wat met ons allen?...De lafaards van 't strand ginds
Hoe ze razen de ontsprongene knechten
Die de meester - verachtend - nooit in toom houdt!
Ach! die uit kloven aansnoof brullend in lentwind
Die u de poorten brak, die u de muren spleet,
Die, de haren steilstaand, onder u sprong -
Walging beviel hem toen hij u raakte.
Liet u moe van roem roemlooze zege.
Zat van buit behalve van die eene
Greep hij aan zijn hoofd naar eigen kroonring,
Roofde, koning Saul, zich koning Saul.
Hij dien niemand vellen kon wou vallen,
De eigen speer alleen kon sterk zijn hart slaan
De eigen speer die ieder doel bejaagd had!
Saul - maar eenmaal miste uw speer - maar eenmaal -
Duizlend en beduusd - gijzelf en deze

Uit den slaap geschrokken - gij en deze - Weze,
Goede slaap - ten zoen van boozen sluimer -
Nu uw rust diep, diep...Vaarwel! En vrede
Bedde u bij de vaders, held bij heilgen,
Koningsheld terzij van strijders Godes!
Rust, mijn held, heel stil, gehoed door donker,
Om u aêm van koelte, waaiend uit schimmenzaal!
Trilt nog een glimmer om u van hooger lichten?
Kleeft aan uw wimper dauw van aardenavond?
Laat over 't oog u hun water spoelen!
Duik, mijn zwemmer, zwaarder in nachtezee
Dat ge gansch in nacht gedrenkt vergaat.
En vergaande ontbloeie. Doodsroos!
Uit den nachtschoot nieuw geboren
Doorstroomt den zwijgenden zaal uw geur -
Onzen vaders omlaag een verkonden
Dat met streelenden vleugel hun schedel
Dat met fluisterlippen hun mond
Dat met zoeten adem hun steenen hart raakt:
Eeuwiger nacht zoon! Doodsroos Saul!

Friedrich Gundolf

Ariël en Dryade

In Memoriam
Divi Maximini

...De goden leven *onze* dagtaak schoon.
Zij gaan en aadmen, kussen en vereeren,
Maar godlijk treurend als in doodsbegeeren,
Want eerst gestorven zijn zij andre goôn.

Die onvatbaar en onbeschrijflijk zijn
Behoeven onze liefde en vleeschlijk leven:
Door iedre schoonheid zijn zij heengedreven
En eerst verzadigd als ze lijflijk zijn.

In onze borst eerst weten zij gewis
De schoonheid die in hen verlangend fluistert,
Doodsgod is elke god, en daarom duistert
Hun glans een poos in onze donkernis.

Ariël en Dryade

D r y a d e
Leert ge de vogels nooit een ander lied
Als dezen zang van uchtend en van schijnen
Die paerlend door bewogen twijgen stroomt,
Dun gouden damp door beek en schemer droomt
En nauwlijks eindt wanneer ons 't licht verliet -
Een tintling in zwartgroenen nacht der pijnen -
Een tinklen steeds, een dans, een wichtloos deinen,
Vogelgelijk, en die te wandlen schroomt
Terwijl wij aardvolk bodem zoeken moeten,
In 't hakhout spoor en steen in 't vooze riet?
Ons vleugelloozen is uw zang te onzwaar -
Gij immer blijde, en wien genuchten zoeten
Den adem, die - hartzware - ik nooit ervaar.

A r i ë l
Van levenssap voedde u te rijke keest.
De volheid van de rijpe en voedende aard

Heeft met te lieflijk wicht uw voet bezwaard.
Nog werd de honing u niet bloemengeest,
Een van die vlinders die 't etherisch brood,
Den zaalgen teerkost uit den hemel zogen.
Zwaar als de weeldrige nachtpauwenoogen
Trekt iedre bloem u in haar lieven schoot.
Gij blijft met smartlijk-zoete vreugde-krampen
In iedren kelk - hartstochtlijk wezen - klampen:
Naar dat gij teer zijt is uw hart te groot.
En zal niet toch mijn zang u vliegen leeren
Die stamt van ginds - gouden azuurgezang -
Zoo maakt uw overinnige begeeren,
Zoo maakt uw kuisch en boômloos oog mij bang:
Bang dat uw bloed en de aard u zal verteren.
Want toch tot berstens toe zijt gij gevuld
Met te weldadig-krachtige levensvloeden,
Over uw wangen deze weeke gloeden,
Uw blik, die blik - wat voor een droom verhult
De vochte vlam? Gistend gevaarlijk broeden
Daar waan en dood die àl te haastig slaat.

D r y a d e
Leer mij uw luchtige loopen, op uw snaren
Met zachte toppen teer mijn vingers varen.
Lichtzinnige kunst! Misschien dat het mij baat
Mijn lucht voor vuur, mijn bloed voor geur te ruilen
En dat het mooglijk is slaaploozen Dood
Die in ons lauwe wezen warm ligt schuilen
Zoolang het hangt aan lief en treurend peinzen,
Met van uw weelden 't klaterend kleinood

Met van uw stilte 't nachtlijk sterre-vonken
Te storen en uit doffe groef doen deinzen,
Den eeuwig-wakkren drenken wellust-dronken.
Want wij verandren, in uw zang verzonken,
En zoo verandert zich in ons de Dood.
Te middernacht wordt vaak zijn stem vernomen
En telken keer - hij is 't - met andren klank.
Doch als ik u vernam en mij omstroomen
Zoo vol zoo warm de wijzen van uw zang -
Rozengierlanden, vlinders die in vlucht
Me omwinden in doorgeurde lentelucht -
Dan voel ik dat de Dood wil zalig sterven
In mijne borst, als soms een nachtegaal
In lauwen nacht en duister bladfluweel
Zich dronken blind zingt en uit tonen-taal
En geur van stergebloesem en gestreel
Van sterrestralen zwelgend gift bereidt,
Haar hart ontsluit en dood door 't loover glijdt.
Als ik om u mijn hart mij zoo voel derven
Sterft ook de Dood die in mij leven heet,
Omdat ik overblij werd en haar vleugels
Mijn kleine ziel te koen naar de uwe meet.
En daarom wankel ik zoo menigwerven
Waar 't lokken van uw zachte waanlied leidt.

A r i ë l
Ik zie u treden op een bloemenheuvel,
Toch heft ge hoog den voet die diep daar zeeg
Als wie in stroom met tegenstrooming strijdt.

D r y a d e
Is dan de bloemenheuvel hol en leeg
Dat ik moet vreezen erin wegtezinken,
Met heel mijn lijf den heelen vloed te drinken?
Zoo licht en borlend vloeit hij om mij heen
Door wind in 't licht achteloos meegebogen,
Zachter en weeker als teer-donzen peulen -
Wijl hartgloed en verborgen koelte heulen
In éénen kelk, als lust en angst in-een
En donkre schijn en kleurge rook, een blinken
Lokkender als de zee bij morgenstond
- Kwallen verkleuren en het rozig blond
Van vrouwen mengt zich met de groene golven,
Zingend omspoeld, door 't wijkend nat bedolven.
Kunt ge niet meê omlaag? Ik zie niet graag
U als op kiezelzand hierover schrijden,
Het maakt mij bang dat u die bontheid draag'
Die, weekere adem, wijkt mijn aêm bezijden, -
Wier golven 't lijf angstig aan 't ademen
Met vleesch als 't mijne en aêm omwademen
En me in zich opnemen als een van hen.

A r i ë l
Reik mij uw hand! Gij zult niet ondergaan
Tot onder 't hart! Een toover is aan 't werk.
Kom, in het licht wil ik uw hart zien slaan.
Wie daaromlaag wil wortlen wordt te onsterk
Dan dat hij zich opnieuw houdt opgeheven.
Te weeklijk wordt hij en te bloem-gelijk

Want in dit stuifmeel mengt het schaduwrijk
Zich overmachtig met het jonge leven.
Zoo zonk Proserpina en kwam niet weer.
Den God daaronder was zij al vergeven,
De al te gewillige, toen in 't sprietlend gras
Gevangen van de bloemge en heete weien,
Haar stroomend haar nu zelf al bloemig was.
Beneden bleven ook haar zolen kleven
Aan honinggrond en dan in taaien Styx.
't Bloed van Demeter hield haar dan niet meer
In sterken ban doodloozen godgeluks,
Noch van de onsterfelijke Moeder 't schreien.
Te laat was toen dat zich haar jeugdige armen
Naar hoogen hemel smeekend spreiden wouden.
Sterker was nu die doodde als die behouden.
Door vochten bloemennevel zonk het warme
Begeerensvolle wezen dieper af,
Waar de droefgeestige vorst in 't kille graf
Eeuwigen dood verzaadt met eeuwig leven,
Op schimmen graag wie hij geen vrede gaf.

D r y a d e

Volzalig glijden! Volg ik het bevel,
De lokking van dien veelgesmaden koning,
Hoe klaagde ik dat hij me afhaalt in zijn woning,
Wat weigerde ik? Mij doet dit duiken wel.
Met diepen dronk stil ik bedekt verlangen
Aan koelen schemervloed. Ik ben van langen
Te heldren straal van hemelsch licht verdord.
Nu drink ik en nu voel ik wat mij schort.

En als dit sterven heet ben ik ontkomen
Aan leven dat mij meer dan sterven pijnt.
Maar 't is geen sterven, dit. Ook wijzen schromen
Den Dood, den Dood die nu zoo goed mij schijnt.
Kom mee en daal met mij. De heuvel, vol
Gebloemt, breekt als een wolk, is binnen hol;
En rondom stijgen zachte en machtge geuren.
De schoone slaap pleegt in dit diep te wonen.
Hier is de zwangre broeiplaats aller tonen
Die ginds slechts dun en machtloos zijn te speuren.
Meer specerij dan walmt in koningsgraven
Druipt in die laagte uit iedren kelk. Hier dauwt
Bedwelmend sap in soorten - laven! laven!
En minnedranken en de tooverdronk
Der laatste en allerfijnste zienersgaven.
Omlaag tot elk van ons de erinring flauwt
Wat stofs hij zij. Hier is het eigen honk
Van d'allerschoonsten god. Kom, hem nabij -
O in mijn bloed-zelf stroomt zijn adem mij...

A r i ë l
Omlaag ik ook, maar gij, verzaden, kunt
Niet meer omhoog en tot mijn boezem golven.
't Verlaten puin wordt door u niet bedolven.
Is mij geen bloemendood als haar vergund
Die een van de Uwen was, een dood, bereid
Uit wasdoms of verwelkens weeldrig tuig,
Gemengd uit overdaad en ondergang?
U Laagren was van d'aanvang zij: haar drang
Van 't borlend hart naar U, en uitgewijd

Van Uwe vloeden boordevol, omzweefd
Van dun licht - ach een adem lang - en 'k zuig
Een adem lang haar: diep bedwelmend leeft
In mij, van 't vliegen moede, hoop op dood,
Geheimnisvollen dood, waarin gij weeft
En werkt: vergeefs, want zij werd niet mijn eigen.
Ik vlieg omhoog. Ik werd geen deelgenoot
Aan uwen dans van scheppingskrachten, kring,
Die eeuwig vol gestalten, zelf zijn gang
Gestaltloos voert, stoorloos, in wenteldrang,
Vernietigend voor ieder enkelding
Dat aan zijn ongemeten stroom ontsproeide.
Gij liet haar mij op lichte hoogte stijgen,
Schooner als wij, beminnend, bijna mijn -
En deedt haar dan gierig uw eigen zijn,
Eer zij met mij in gulden geestesschijn
Van hoogsten lichtglans zich tot vrijheid bloeide.

Quia absurdum
Door
Nico van Suchtelen.
(Slot van het vorig Nummer).

30 November. Hoe traag toch is de menschelijke geest; zoo log en langzaam gaat hij voorwaarts, áls hij voorwaarts gaat en niet koe-dom staat te suffen midden op zijn weg.

En de groote mannen, de denkers! ach Martha, welken zin heeft het min of meer virtuoselijk te spelen met een instrument dat het trager volk niet kan hanteeren. Komen wij werkelijk zooveel verder dan zij? Is de voorsprong die wij op hen krijgen werkelijk onze waaghalzerij waard? Wat is het hoogste dat wij bereiken?

Wijsheid? Een prijzig product in de waardschatting der arme onwijzen, maar hoe allergoedkoopst eigenlijk voor ons denk-monopolisten!

Schandelijker monopolie dan 't verkoopen van wijsheid bestaat niet.

Wetenschap dan? Ja, zij is inderdaad iets waard, voor haar werken wij als ezels in een tredmolen. Waarvoor werken wij! Om onzen meester, den vadsigen molenaar, den woekerenden graan-spekulant, het luieren wat gemakkelijker te maken. Daarvoor klopt hij ons nu en dan eens op den schouder en noemt ons ‘heroën der wetenschap.’

Wat hebben de heroën die de ‘donkerste geheimen aan de natuur ontfutselen’ en de obscuurste Saïs-beelden onthullen, wat hebben zij aan groote en onvergankelijke schoonheid geschapen? Armzalig resultaat van ons hoogste denken: techniek, voorwaarde van al wat overbodig is, oorzaak van onze

corruptie en vergroeiing des geestes. Techniek, behoefte, nieuwe techniek, bevrediging, nieuwe behoefte. En zoo gaat het voort tot in oneindige zinneloosheid. Tot dit zwakhoofdige, impotente geslacht van nimmer-zatte ploerten zich te berste mest en krepeert in zijn uitgebraakte beschaving. Is er dan géén die doorziet waartoe onze 'wonderen der techniek' dienen; géén die voelt dat hij in deze 'eeuw des lichts' een ooglooze grot-visch geworden is die in zelfgenoegzame blindheid rondwroet op den bodem van een stinkenden poel?

Waar is een ziel die hooge en fijne paleizen bouwt van haar gedachten en van uit die kristallen woning luid en helder een lachende wijsheid doet schallen over de aarde? Gevleugelde zielen moesten wij zijn die in glaspaleizen huisden op hooge rotsen. Of minstens als elfen moesten wij zwieren en rijdansen over zonnige weiden en slapen in bloemen en omgekrulde blaren. Licht, licht en luchtig moest onze ziel zijn, blij en onbevreesd moesten onze gedachten spelen; een spel van simpele gratie.

Maar wij zijn trage en plompe beestjes, ernstig en triestig kruipen wij voort en schuilen in de slakkenhuizen die langs onze wegen liggen en waaruit de oude bewoners allang zijn weggerot. Wanneer wij die niet vonden om er onze slijmerige gedachten mee te beschutten zouden we smelten in de zon en oplossen in den regen.

Ik ben alle wetenschap moe. Toch studeer ik veel en werk hard. Je zoudt tevreden over mij zijn Martha. Doctor D. heeft mij zijn laboratorium ten gebruik aangeboden en ik kom er dikwijls. Ik ondervind trouwens hulp en hartelijkheid van allen met wie ik in aanraking kom. Het is of allen belang stellen in mij of in mijn werk. Dat geeft mij een zachte stemming van behagen en dankbaarheid en toch drukt mij tezelfder tijd het gevoel dat men iets van mij verwacht. Mijn verhandeling heb ik aan een paar professoren laten lezen en zij prijzen haar, vinden haar belangrijk, een aanwinst voor de wetenschap. Ook ik heb mijn halven- of mijn kwart-slag in den tredmolen gedaan...

Ik weet niet of ik blij ben of niet...ik ben het alles moe. Ik geloof dat ik terug verlang naar mijn stille leven te Harmonie. Deze wereld is mij te ingewikkeld, te doelloos, te

absurd. Haar hoogste idealen, kunst en wetenschap, lijken mij kinderlijke, zinledige phantasietjes waarmee wij onszelf opwinden tot die schijn-kracht die wij noodig hebben om ons veel te ingewikkelde leven te kunnen volhouden.

Wij, Martha, wij mannen van wetenschap, wij kunstenaars, wij dragen de schuld der kultuur, der absurde levens-verdwazing. Wij zijn de groote bedriegers, de ophitsers naar al maar nutteloozer beschaving; de hansworsten die de trage menschheid voordansen langs den weg eener onnoodige evolutie. Ik ben het bedrog moede. En toch voel ik dat ik zal moeten dansen tot ik er bij neer val.

Overigens is het maar goed dat ik mij dien St. Vitusdans heb gesuggereerd. Ik kan mij nu in hoog-gestemde momenten, wanneer bv. een proef gelukt is of wanneer ik een goeden tabak ontdekt heb, verbeelden dat ik leef en werk voor de menschheid, mijn trage, maar goedwillige kudde die ten laatste toch wel sjokt waar ik eens danste. Ik kan mij verbeelden dat dit toch nog wel een verborgen beteekenis zal hebben. Voor alles, ik kan werken, stomp, suf, als een heroïsche ezel...en mijn liefde vergeten...

Martha, wanneer Tom in zijn elektriciteits-manie alle zolderingen en deurposten vernielt moet je hem een beteren boor koopen, die niet splintert. Maar niets verbieden; de wetenschap moet aangemoedigd worden. Trouwens ik weet wel dat je in stilte de burgerlijke hoop koestert dat er eens een groot man uit hem groeit. Zeg hem dat ik hem een inductortje en een paar droge elementen zal sturen. Voor je man heb ik bij een jood iets over gilden opgediept dat hem zal interesseeren; hij is au fond toch maar een geleerde...

...Kan je je iets triestigers voorstellen dan een troepje vreemdelingen met Baedekers en Kodaksen in de galerijen van een oud klooster? Hier, dit gewelf, een sterretje, dit kapiteel drie sterretjes, ouvrage remarquable, 12de eeuw, prachtig. De dochter kiekt den binnenhof, waaraan eigenlijk niets te zien is, de moeder zit tegen een pilaar een sinaasappel te eten. Baedekers zijn onze wetenschappen, een beetje praktisch, maar vooral eigenwijs; zonder hen vindt het stompzinnige vulgus zijn weg niet tusschen ruïnes...die het niet

behoefde te bezoeken. Kodaksen zijn onze kunsten die min of meer slechte reproducties maken van wat men niet behoorde aan te zien omdat een smaakvol begrip ervan ‘men’ ten eenenmale ontbreekt...

1 December (zelfde brief.) Liefste Martha, wat ik je schrijf is misschien onsamenhangend, onlogisch, en dikwijls onwaar. Laat mij begaan; neem het voor wat het is; het klagelijke gestamel van een ongelukkig kind dat uitschreit bij...wat ben je voor mij Martha? Ik weet het niet, maar ik zou je nooit meer kunnen missen.

2 December. (dagboek). Een klare winterdag, koud, en toch stralende zon. Voor het eerst sedert ik terug ben wandelde ik den bergkam langs. Van af het terras van het hotel heb ik zitten kijken in het dal, over de stad, mijn stad. Zij was een brokkelige puinhoop; ruwe, blinkend witte steenen schots en scheef te hoop geworpen leken de huizen en eerst bij scherper zien ontwaarde ik den regelmaat van het labyrinth dier witte, zonneblinkende straten.

Dwars door de stad slingerde het bleekgroene lint der rivier; effen spiegelend en beweegloos. Maar op de bruggen zag ik iets leven, kleine krioelende menschjes en karren en wagens...

Hoe vreemd is het dit alles van boven af te zien, in één blik de duizende levens te omvatten die anders ongeweten naast mij existeeren. Hoe vreemd een gansche stad te hóóren! Een grondtoon van dof en onophoudelijk gegons en daar boven uit het knarsen van wagens over de wegen dichtbij, het snorren der trams, het kleeden-kloppen, getik, gehamer, gestamp, geschreeuw van uit huizen-in-aanbouw, zingen van werkvolk op de steigers, geschreeuw van straatventers, en honderd verwarde geluiden van verre. En bij het station, onder den vuilen, zwart-grauwen nevel die daar het heele kwartier overwalmt, zie ik de treinen puffend en ratelend kruipen over de grauwe viadukten. Een enkele lokomotief rijdt achteruit, met een hol, heesch gehijg blaast hij zware grijs-wollige wolken uit. Opeens, met een hevigen, langen gil komt een expres op de stad af. Nu nog sliert hij door de vallei, hij schiet als een slang den tunnel in en door, een minuut later loopt hij langzaam het station binnen.

Ik ging terug. En almaar moest ik uitzien over de stad en luisteren naar de verwarde geluiden. En in dat wonderbare nest, dien grillig-schoonen doolhof van verborgenheden, woon ik zelf, daar leef ik midden in; een atoom ben ik van dit groote leven. Ik weet het, en dagelijks vergeet ik het weer.

4 December. Ik heb zoo veel lief gehad, Martha. Zelfs God; toen ik een schooljongen was en Spinoza stuk las. Ik weet wat het wil zeggen de wereld te zien sub specie aeternitatis; ik ken de verrukkende amor Dei waarin het geluk bestaat. Een levende, werkelijke, dat is een in-mij-werkende, waarheid was mijn liefde. Maar wat was haar object?...Ik moet glimlachen Martha wanneer ik terugdenk aan dien tijd dat ik mij zoo zoete bedwelming indronk aan...niets, aan den gloeienden droom van mijn teel-driftigen geest.

En wat waren mijn latere liefden?

Bente heeft haar hobbelpaard lief, zij aait en kust het. Is dit belachelijk omdat het objekt geen liefde waardig is? Neen, haar reëele, levende liefde weet van de onwaardigheid van haar objekt niets af. Maar ik, o Martha, ik kan niets meer liefhebben zonder onmiddellijk te voelen dat ik op een potsierlijk hobbelpaard zit. Hortzik, hortzik!...en dan moet ik lachen om mijn eigen malle figuur, maar ondertusschen, hortzik! er afspringen kan ik niet en 't beest gaat er met me van door tot het vanzelf de pooten breekt...dan heb ik nog spijt bovendien. O neen, Bente is niet belachelijk; maar waarom heb ik Minka lief? Ik kon evengoed een andere vrouw liefhebben, jou bijvoorbeeld, ook God...waarom niet?...of de Kunst of het Socialisme...

'Ik moet groot wíllen zijn, 'boven de dingen' schrijf je me. Liefste Martha, dat heb ik mijzelf dikwijls genoeg voorgehouden als ik...zwak was. En als ik zéér zwak was hielp het mij wel eens om mij te kunnen opwinden tot de geaffekteerde vrijheid en grootheid van moderne Uebermenschen en sensitieven. Zóó zwak ben ik niet meer Martha om mij zóó sterk te kunnen wanen.

Wat is belachelijker dan te zeggen: 'ik wil intensief leven,' terwijl men impressieloos blijft voortsuffen en tobben, wat is kleiner dan zich te verbeelden groot te zijn? Ik kán niet

meer knoeien met mijn ziel. Ik bén zwak; ik voel mij verwoest, verlamd, onwaardig te leven.

Troost is er niet dan die ik zelf schep, een wijsheid die ik niet zelf beleef heeft geen zin voor mij...van mij alleen hangt mijn redding af, maar ik ben machteloos en heb geen moed meer.

6 December. Toen ik vanmorgen spijbelde en in stil-droevige stemming op den berg wandelde kwamen mij deze verzen. Onverwacht, ik heb in lang niets geschreven.

Waar ik mij wende is heel het woud betooverd,
Onder de stammen spreidt een glanzig trijp
Van ijsmos en de ruischelende rijp
Heeft wonderlijk weer boom en struik gelooverd.

Roerlooze rust omfloerst het wit gewemel:
Kristalbosch op een dik-bevroren ruit
Gelijkt het woud, en wind noch één geluid
Beweegt de bleeke stilte van den hemel.

Den grauwen berg bestolpen witter luchten,
De nevel welt en sliert over het dal
Zijn wijden sluier welks deinende val
Verdooft de stad en haar diepe geruchten.

En peinzend, in hun zwaar-bestoven vachten
Rijen de dennen langs des heuvels zoom,
Verloren in den winterlijken droom
Waaruit zij geen ontwaken meer verwachten.

Waar ik mij wende in dezer wereld wonder
Is diepe en schoone rust. Mijn hart alleen,
Mijn hart roept weenend door de stilte heen
Om een nog dieper en nog schooner wonder.

O hart dat van uw schoonsten droom bevangen
Toch niet kunt rusten, en niet rusten wilt,
Maar roept en weent, en tot de dood u stilt
Moet almaar leven en almaar verlangen!

8 December (*dagboek*). Er ís nog geen wetenschap, en misschien nog geen kunst ook. Wie weet en kan, hij zou de muziek der sferen zingen. Maar onze onbeholpen geest preludeert nog maar op een vaag-voorvoelde melodie.

11 December. Mag ik niet meer droomen Martha? Moet ik meer belangstellen in het werkelijk leven? O, denk je dat ik het werkelijk leven negeer of zijn relatieve belangrijkheid loochen? Neen Martha, ik sta er midden in. Ik lees couranten. Op het oogenblik staken er 25000 arbeiders. 't Is de derde week en de steun is gering, de sympathie van het publiek is niet voor de stakers. En iederen morgen ga ik een krant koopen, alleen om te zien of 't publiek soms tot 't besef is gekomen dat stakende arbeiders per se gelijk hebben ook al hebben ze ongelijk. Als ik dan heb gezien hoe de stand van zaken is lees ik verder: eerst het buitenland, de herstemmingen in Oostenrijk, de troebelen in Barcelona, de vlootkredieten, de tol-tarieven. Dan een speciale correspondentie uit Boekarest of Timboektoe; de begrafenis van een bekend stadgenoot, een millioenen-bankroet, een bommen-aanslag...

Welk een interessanten tijd beleven we. Soms lees ik de advertenties. Ja ik sta nog midden in het leven en wordt er min of meer als een normaal mensch door geaffekteerd. Ik voel iets van trots wanneer een landsman den Nobelprijs krijgt; ik word nerveus van plotselinge drift wanneer ik lees dat weer eens een soldaat tot vijf jaar gevangenis is veroordeeld wegens insubordinatie tegen een schurk van een officier; het schokt mij merkbaar wanneer een boot met 700 landverhuizers vergaat. Ik ben behoorlijk thuis in Bjornson tegenwoordig en koop nieuwe handschoenen als mijn oude nog niet half zijn versleten. Ik ga uit dineeren en licht mijn gastvrouw in omtrent Radium en Karma, overigens omtrent al wat zij maar wenscht. Ik ga met vrienden naar den schouwburg en met vriendinnen naar tingeltangels en dependance, alles om maar ‘in het leven’ te zijn. Een armzalig leven.

Zeg aan je man dat ik hem dank voor zijn hartelijk schrijven en dat ik heel ernstig er over heb gedacht om, zooals hij mij raadde, sociaal-demokraat te worden. Ja, eigenlijk behoorde het tot ‘het leven’; wie op de hoogte is van wat er gebeurt en eenig inzicht heeft behoort onder anderen sociaaldemokraat te zijn. Maar weet je wat ik voel wanneer ik denk aan die 25000 stakers, die om een onnoozel rechtje te veroveren solidair verrekken? Láten ze verrekken, denk ik, waarom zouden ze leven ten pleziere van...van wie, van

wat? En toch zou ik in mijn vuistje lachen wanneer zij eens de stad op 25 punten in brand staken en 25 dood-onschuldige kapitalistjes lynchten.

Anarchistische opgewondenheid? Verkeerd begrepen en onbeheerschte rechtvaardigheidsdrang? Sociologische onkunde? Ach Martha, ik weet heel goed wat het proletariaat wil en waarom en hoe het wil. Maar ik zou nu eenmaal graag eens een brandje zien, en liefst een wereldbrandje. Daar gaf ik alle rechtvaardigheid voor en ook het maximale geluk voor het maximale aantal, want dat is toch ook maar een kinderachtig ideaaltje.

Kan ik in dezen toestand sociaal-demokraat worden? Mijn onbekende God behoede mij er voor ooit argelooze zielen te bedotten en te blameeren. Ik kan mij niet meer begeesteren voor ontoereikendheden. Ik doe mee, ik onttrek mij aan niets; en zou ik dan nog meer afleiding zoeken? Waarin? Wat zou ik kunnen beleven dat mij het leven zelf belangrijk maakte? Ik heb tot nu toe geen ‘bewogen’ leven gehad; een beetje ongewoon misschien, een heel klein beetje romantisch in enkele episoden, maar ik verlang volstrekt niet naar meer beweging of romantiek. Wat zegt het voor mijn innerlijkste gedachten of ik hen lijd in mijn laboratorium, terwijl ik een vriespunt bepaal, tijdens een ontdekkingstocht in Tibet, of onder een bierfuif in het Casino? Wat doet het er toe of ik terecht sta wegens een avontuurlijken tyrannenmoord of wegens fietsen op een voetpad zooals 't mij gisteren gebeurde? Ik ben het leven moe, in 't groot en in 't klein. Ik kon als een heremiet huizen in de spelonken van den Hamer, zonder ooit één mensch te te zien, zonder ooit iets te beleven van hun sociale beroeringen. En toch zou ik alle smarten der wereld dragen, toch zouden alle menschelijke gedachten mij folteren...en verlammen ten laatste.

12 December, (zelfde brief). Gisteren avond laat nog kwam je bezending. Dank voor alles. Dombey and Son? Moet ik ook al aan Dickens? Vergeet niet dat jij hem ook eens hebt laten schieten voor Epiktetus. Maar de mythologie staat mij op het oogenblik beter aan, 't boek komt als geroepen, juist nu ik weer veel werken wil aan mijn tragedie. Binnen kort

stuur ik je de eerste twee akten. Of kan je niet eens zelf komen dan lees ik ze je voor, wanneer mijn pathos tenminste nog op jouw sympathos aanspraak kan maken. Dat van mijn juffrouw heeft het verbeurd sedert mijn buurman heeft opgezegd wegens burengerucht. Vroeger vond zij mijn declamaties juist alleraangenaamst om naar te luisteren wanneer ze de wasch deed of zat te dutten in de keuken. Ook een rythmiekwerking. Mijn andere buurman, een spaansche kunstrijder heeft ook nooit geopponeerd. Maar die is zelf artiest en bovendien zit hij nadat hij tegen den nacht uit het cirkus thuis is gekomen nog uren lang te figuur-zagen, wat nog wel zoo wanluidend is. Ik heb mijn juffrouw nu plechtig gestipuleerd mij in 't vervolg te zullen matigen. En zij matigt zich ook, n.l. in het gebruik, dat wil zeggen in mijn gebruik, van vleesch, boter, vruchten, enz. Ook dat lijd ik terwille van mijn kunst.

Lieve Martha, kom toch eens bij me. Je zult je verwonderen over mijn omgeving, zoo behagelijk en gezellig. Ik verzuim niets wat ik doen kan om haar smaakvol en mij passend te maken. Alleen zoo kan ik goed werken. Vreemd, niet waar? Want in wezen is het mij toch zoo onverschillig waar en in welke omstandigheden ik leef. Waarom dan die kinderlijke zucht naar welbehagen en gezelligheid? Ik richt mij in op het leven en toch hoop ik niets, toch verwacht ik niets meer. Mijn werk? mijn tragedie?...Dikwijls denk ik: ‘daarvoor leef ik nog; als dit werk voltooid is’...ik voel een diepe leegheid wanneer ik daaraan denk...

Laatst schreef een recensent: of ik niet iets beters te doen had dan dichten? Weet jij soms iets Martha?

19 December. O donna di virtu...wil je mij voeren in je licht en troostrijk paradijs? Martha, Martha, ik kan niet meer dwepen, ik kan mij niet meer exalteeren tot een geloof aan mijn eigen phantasieën...of aan de jouwe. Jij met je droomerig gezichtje; ik zie je oogen vol verdriet om mijn zwakheid en ook vol hoop. Kon ik maar gelooven aan jouw levensschoonheid, je contemplatief geluk, je resignatie...aan al die kinderlijke droomerijen die je als vaste waarheden ‘voelt’.

O pietosa colei che mi soccorse; ik kán niet meer dwepen.

Een blonde herderin ben je, Martha, van een idyllische schilderij; bloemen in 't haar en een lammetje op den arm. Je gedachte-schaapjes, die zachte en teere beestjes met hun stille oogen waarvan je niet weet of ze blij of droef kijken, drijf je zoo maar voor je uit, waarheen ze willen en jij zelt loopt er argeloos achter te spelen. Wanneer ze je op een wei voeren waar veel bloemen zijn en waar 't gras mooier is dan ergens anders, houdt je hen een poosje bij elkaar en bent gelukkig, totdat ze het weitje hebben afgegraasd, dan dwaal je weer verder. En jij denkt: eens zal ik wel komen in het 'ware' paradijs, waar de bloemen niet welken en het gras onuitputtelijk is.

Je zult een weide vinden schooner dan je ooit te voren zag. In zilveren schemering zal je er rondgaan met je schaapjes, zij stil grazend, en jij weer argeloos spelend achter hen aan. Nu en dan zal je vol verwondering turen in den glanzenden mist die alles vertoovert. 'Nu heb ik het gevonden,' zal je mijmeren 'dat is het geluk.' Martha, je zult het niet zien dat de voorsten van je kudde plotseling verdwijnen, en dan de volgenden, een voor een, tot de laatste toe. En wanneer je dan zelf staat op den rots vanwaar al je gedachten omlaag storten, dan zal je nóg droomen van je geluk en klachtloos verzinken in den afgrond.

P.S. Wij zijn geen van beiden wars van sentimentaliteit, Martha. 't Is nog niet zoolang geleden dat jij de sigarettenstompjes van je geschiedenis-leeraar verzamelde en ik maak mij sterk dat je nog wel eens bidt, stilletjes in een benard oogenblik. En aan algemeene hoogere gevoelens lijdt je meer dan gezond is voor een leek. O, ik weet dat je zelf kon dichten, je schuchtere eerbied voor zekere impotente poeëtjes is misplaatst. En liggen mijn brieven en de versjes waarmee ik je nu en dan verras niet ergens in een speciaal laadje van je bureau te wachten op een posthume uitgaaf met adnotaties eener vriendin?

Wat mij aangaat, ik verbeeld mij nog steeds dat alleen Minka mij redden kan ofschoon er ten eerste niets, absoluut niets aan mij te redden valt, en ten tweede Minka daartoe 't allerminst in staat zou zijn. Maar 't is nu eenmaal een idée fixe,

een schwärmereitje van mij geworden, een dichter hoort zoo zijn Beatrice te hebben. Zoo ik. Kom ik een oogenblik tot het besef mijner zotheid dan bega ik onmiddelijk een grootere en speel den Faust...

Martha, laten we onze sentimentaliteit op zij zetten. Je man heeft mij eens gezegd: doe nooit sentimenteel, vooral niet met vrouwen, op het laatst schaam je je toch...voor je zelf. Houd je man in eere Martha, hij zal zich niet dikwijls geschaamd hebben. En wanneer je ooit gedacht hebt dat ik je meer kon geven dan hij...wat wil ik schrijven? Ik wil katastrophen voorkomen. Denk er aan, een gezonde, zusterlijke vriendschap, hoogstens wat moederlijke liefde...ik ben een verlaten kindje, help me maar wat, zooals je 't altijd deed, ik vraag niet meer, ik zal nooit meer vragen.

Neen, neen, neen Martha; schrijf mij niet meer. Je brief maakte mij radeloos. Ik ben een ellendeling, een zwakke egoïst die alleen zijn eigen erbarmelijkheid ziet; een zieke die troost zoekt door anderen te besmetten. Ik zal je verlammen door de suggestie van mijn onwaardige gedachten. Laat mij alleen te gronde gaan, ik verdien niet anders.

23 December (*dagboek*). Het stormt buiten, ik voel mij groot. Ik heb Martha's brieven herlezen. O mijn engel, mijn engel, jij mijn heerlijke heilige! Mijn tranen drupten over je teedere woorden. Ik dank je zoo innig. Weer weet ik dat mijn bestaan iets bedoelt dat boven het geluk van mijn individualiteit uitgaat. Ja, ik ben uitverkoren, ik zal nieuwe wegen vinden. Ik weet dat ik arme in wezen rijk ben, onuitputtelijk rijk, en dat mijn wroetende smart al maar nieuwe schatten opdelft uit mijn donkere ziel. Vergeef mij dan Martha mijn zwakheid en weifelmoedigheid. Vergeef mij al het verdriet dat ik je aandoe door mijn verwardheid.

Zoo zou ik haar nu willen schrijven; maar ik wil wachten tot ik weet dat Minka weer weg is van Casa Bianca.

Storm maakt mij altijd rustig; ik ben dan in harmonie met de natuur.

26 December. (*dagboek*) Ik heb Martha lief. Het is mij of

ik een bancirkel rond mij trek nu ik dit neerschrijf. De Satan van mijn waanzin zal hem niet overschrijden. Door den moed deze woorden uit te spreken heb ik de kracht hunner gedachte gebroken. Een uitgesproken absurdheid is onschadelijk...Is dit ook het principe aller kunst: uitspreken eener absurde smart om haar op te heffen?

Oudejaarsavond (*dagboek*). Angst, angst. Naar den doctor ben ik gegaan, wij hebben uren rustig gepraat en toch is 't mij of ook toen die angst voortdurend bij mij bleef.

Ik heb hem verteld over Harmonie en van Elsi en hij luisterde, zooals hij maar zelden doet, met de hartelijkste belangstelling. ‘Misschien had je wijs gedaan te trouwen,’ zei hij in vollen ernst, ‘ik heb ook eens een dwaasheid ongedaan gelaten...een goed katholiek worden.’ Later vroeg hij mij hem eens iets van mijn werk te laten lezen, hij had tot nu toe nooit iets van mij gezien. Zou ik hem dan ook niets meer zijn dan een object, een curiositeit als de krankzinnige timmerman?

Hij wordt eerder katholiek dan ik krankzinnig.

Nieuwjaar (*dagboek*). Ik zal rust vinden, ik zal mij rust scheppen. In dit jaar zal ik tot klaarheid komen en mij zelf erkennen in wat ik erkende van de wereld. Een chaos heb ik in mij verzameld, nu zal ik gaan ordenen, ik voel dat de kracht er toe in mij ontwaakt is...er zij licht.

7 Januari. Ik schreef je niet omdat Minka bij je was. Het zijn harde weken voor mij geweest en meer dan eens stond ik op het punt naar Casa Bianca te gaan...

Laatst ging ik met Janitta en Rubanoff naar een weldadigheids-soirée ten bate van arme ballingen. Er zou o.a. een stuk worden opgevoerd door een der studenten gemaakt. Het was er vol, en bijna alle Russen en Polen waren aanwezig. Ik houd van deze menschen met hun onverwoestbare blijmoedigheid. De meesten van hen hebben niets als ellende, vervolging en mishandeling achter zich, en niets als armoede voor zich en toch houden zij zich groot; geen enkel die niet minstens een allervergenoegdst gezicht zet wanneer Janitta hem een kop

thee tapt uit den grooten koperen samovar, den eenigen rijkdom der vereeniging. In zwermen zitten zij rondom de tafeltjes cigaretten te rooken en te politiseeren. Zij zijn in aktie, er is iets dat hen vervult en hun leven een beteekenis geeft...voor henzelf tenminste...en daarom zijn zij blijmoedig trots hun ellende...

Het stuk, of eigenlijk was het meer een pantomime, verbeeldde de uitmoording van een Joden-kwartier. Afschuwelijk! In 't eerst, gedurende de inleiding was het doodstil in de zaal maar zoodra men begreep waar het heenging ontstond er een gespannen onrust, sommigen gingen staan en hier en daar klonken korte uitroepen die ik niet verstond. Op het tooneel liepen de bedreigden te hoop, beraadden zich onder hevige woorden en angstgebaren; zij wapenden zich en droegen huisraad aan voor de barrikaden. Er gebeurde nog niets maar toch zaten er reeds meisjes vóór mij te snikken, Janitta was bleek en keek verschrikt rond. Het werd steeds rumoeriger. Maar toen de aanval van een bende christenen begon, de weinigen die zich op de barrikade verweerden werden neergeslagen, de deuren stuk-gerammeid, de huizen bestormd, mishandelden, lijken van kinderen en vrouwen over het tooneel gesleurd, een oude jood aan een boom gebonden en gegeeseld...toen brak een paniek, een oproer uit onder de toeschouwers. Meisjes huilden en gilden van opwinding, mannen brulden. Rubanoff stond op zijn stoel te razen, als in delirium zwaaide hij met de armen en dreigde woest tegen de spelers; plotseling sloeg hij gillend voorover en bleef in een zenuwtoeval tusschen de stoelen liggen.

De voorstelling werd opgeheven.

Rubanoff had men in de garderobe gebracht. Toen hij was bijgekomen nam ik hem met Janitta mee naar mijn kamer die dichter bij was dan de zijne. Nauwelijks waren wij boven of hij kreeg opnieuw een aanval; wij legden hem in mijn bed.

In mijn studeerkamer bleven wij nu samen zitten, Janitta en ik. Doodsbleek was zij en uit haar klein spits gezichtje, van onder haar laaghangende, zwarte kroesharen, staarden haar oogen vol ontzetting en woede. Nu en dan snikte zij en wrong de handen. Opeens stootte zij uit:

‘Zijn moeder...'t was zijn moeder...’

‘Wie, Janitta?’

Zij stamelde iets, bevende vloeken en uitroepen, in 't russisch. Eindelijk bedwong zij zich en kon ik haar verstaan:

‘Ze hadden hem vastgebonden, en voor zijn oogen heeft hij gezien hoe zijn moeder uit een raam gegooid werd en met een bijl doodgeslagen. Hem wilden ze verbranden, toen kwamen kosakken, die hebben hem geranseld en losgelaten.’

‘Waarom is hij uitgeweken Janitta?’ vroeg ik, nadat ze een poosje zwijgend tegenover mij had zitten snikken. En toen vertelde zij dat hij later was gearresteerd om het verspreiden van een manifest en onder verdenking van aan een komplot te hebben deelgenomen zes weken gevangen gehouden werd. Tijdens die hechtenis werd hij om den anderen dag gegeeseld om hem tot bekentenis te brengen. Toen hij eindelijk in vrijheid werd gesteld week hij uit. Sedert dien lijdt hij aan zenuwtoevallen.

Toen zij verteld had stond zij op en ging naar Rubanoff kijken; hij sliep. Wij hebben nog lang gesproken over de komende revolutie.

Ik wilde dat ik Rus was; ik voel mij kleiner en nietswaardiger dan ooit wanneer ik denk aan wat deze ballingen lijden en doen. O, zij hebben een doel, zij kunnen zich begeesteren voor een groote daad.

Martha, meer dan een volk, een gansche menschheid lijdt en gaat te gronde,...en apatisch, machteloos zie ik toe.

15 Januari. Weer voel ik kracht; wil om te werken en veel te volbrengen. Soms is het mij of ik mijn liefde heb overwonnen. Of neen, niet mijn liefde, en ook niet mijn smart, maar de vertwijfeling. Ik kan rustig aan Minka denken, zonder wanhoop. Ik verlang niet anders dan dat zij en Arthur gauw mogen trouwen. Weet je niet waar Arthur is?

Ik ben niet ongelukkig, maar in een weeke, lijdzame stemming. En ik voel mij wonderlijk mild jegens alles en iedereen. En toch minacht ik alles en lach om al wat er rond mij, en met mij, en door mij gebeurt. Alles is mij onverschillig, mijn studie, mijn verzen...En toch studeer ik, en toch schrijf ik. Vanwaar die vreemde werkkracht, die drang tot scheppen, tot aktief-zijn in zulk een toestand van indolente gevoels-passivi-

teit? Ik begeer niets meer, ik kan niets bepaalds meer willen. Maar wat zou ik ook nog zoeken naar een klein-menschelijke bepaaldheid, ik die te gronde ga aan mijn onuitsprekelijk, mijn absoluut onbepaald, mijn goddelijk verlangen!

Had een liefde, de liefde van een vrouw, mijn verlangen een inhoud kunnen geven? Misschien...O Martha, wanneer een vrouw als jij mij had liefgehad...Illuzie, begoocheling mijner zinnelijkheid? Een liefde, waarom een vrouwen-liefde? O wanneer ik denk dat geen vrouw mij liefheeft zóó dat zij mijn gansche leegheid vult; dat geen mij steunt en troost dan alleen jij die mij onbereikbaar bent, die ik niet mag liefhebben al doe ik het toch...zusterlijk, zusterlijk, mijn teedere heilige, mijn engel.

Vergeef me, ik moest niet zoo schrijven...maar ik wil je niets verbergen...

P.S. Schrijf mij Arthur's adres toch maar liever niet.

16 Januari (*zelfde brief*). Ik kwam den doctor tegen en liep met hem op.

Waarom ik eigenlijk studeerde? Groote God, ik moest eens de Bibliothèque nationale in Parijs gaan zien; dan zou ik 't wel beu worden! Ja, hij had zelf ook veel gestudeerd, zeker; nu was hij veertig, maar als jongen van vijftien dacht hij helderder dan nu. Wij maken onzen geest tot pakhuizen van exacte kennis en theorie, en wanneer wij met veel moeite zoo'n beetje den weg hebben leeren vinden in al den dooden rommel dan merken wij pas dat wij zelf oude, verdorde pakhuisknechten zijn geworden. Misschien zelfs, wanneer onze phantasie, onze jonge intuitie geheel is afgestorven, merken wij het niet. Soit, dan hoeven we ons niet te schamen terwijl wij staan te doceeren.

‘Onze ziel is verdraaid, verwrongen door onze beschaving. Een slechtgeblazen ballon die alles wanstaltig weerspiegelt. Er is geen eenvoud meer in ons en met al onze ingewikkeldheid zijn wij dommer dan de onbeschaafdste boer die de wereld met uitgeslapen oogen aankijkt. Vraag zoo'n vent eens waar zijn rechter oor zit, en hij wijst 't je, zóó, direkt, met zijn rechterhand. Maar vraag 't mij of een ander beschaafd man! Wij trachten ons eerst te binnen te brengen of wij er ooit

iets over hebben gelezen, gaan ernstig na of een rechteroor logiesch, aestetisch, etisch en physiologisch bestaanbaar is en zeggen ten laatste: ‘Hier zit het.’ Daarbij grijpen wij met onze linkerhand, zoo, over ons hoofd heen in een belachelijke zorg om onzen hoed niet aftegooien, tot wij met veel moeite het lelletje te pakken hebben. Of misschien tasten wij tusschen onze beenen door in de lucht en als we niet toevallig akrobaten zijn vinden wij het niet en zeggen: Ik heb geen rechteroor, meneer, hoe om godswil komt u tot de hypothese dat ik een rechteroor heb?...

Kom nu over 5000 jaar weer eens in de Bibliothèque, dan zijn er weer drie millioen deelen bijgekomen; hoeveel moet je dán wel studeeren om beschaafd te zijn? Dan wijzen de beschaafden hun rechteroor aan met hun linker grooten teen. Mag ik je eens een bibliotheek inrichten? Vijftig francs op zijn hoogst kost 't je, dan heb je alles, álles bij elkaar wat wetenswaardig is, beste uitgaven en niet eens antiquarisch.

Meenen, meenen en nog eens meenen, elk wat anders en elke meening even inhoudloos. Millioenen meeninkjes hebben we, maar wie lééft er, wie is zelf een ware, levende gedachte? Wie leeft er spontaan naar zijn waarachtig bestaand gevoel in plaats van zich als een doode pop te laten bewegen door nagepraatte, abstracte meeninkjes?

Tien, twintig genieën! Wanneer ik ze opnoem zijn 't er misschien niet eens tien; Boudha, Sokrates, Christus, Augustinus, ja wie nog meer? Dante, Eckhart, Goethe?...goed, die er ook bij, en een stuk of wat vergeten. Christus is de grootste...en de onwetendste. Zij voelden, zij dachten door hun daden. Alleen uit hun daden, hun leven kunnen wij iets leeren. Een genie, een heiland hebben wij noodig om te kunnen volgen, een voorganger, een voorbeeld...’

Wij kwamen voorbij een hoedenmagazijn waar in een der vensters een historische verzameling van hooge hoeden was tentoongesteld. De doctor grinnikte.

‘Elken dag moet ik er even voor blijven staan kijken. Dát droegen ze nu voor 50 jaar, wat zeg ik, voor geen tien! En wanneer ik nú zoo'n belachelijk ding eens opzette! Net zoo zullen de grooter geesten der toekomst schaterlachen om onze

moderne gedachtenhoeden. Zij zullen niet begrijpen waarom wij die dwaze kartonnen pijpen op onze hersens drukten, benauwde, walgelijke dingen...met zweetgaatjes. Ze zeggen dat het er 120 graden onder worden kan. En daar broeien we onze wetenschappen en kunsten en philosophieën, weet ik meer, onder uit...Waar kijk je zoo naar?...'

'Die daar...zónder zweetgaatjes...is dat niet Christus' kachelpijp geweest?...'

De doctor schudde het hoofd, zweeg een geruimen tijd. Christus is zijn stokpaardje. Eindelijk zei hij:

'Neen, zie je, híj droeg waarachtig geen kachelpijp; de anderen misschien wel...Augustinus, Dante,...maar 't waren toch beter modellen...'

'Zonder bodem bijvoorbeeld' zei ik.

Hij werd boos, en liep door.

'Verdomde poëten, woord-spelers, woordenspelers! goed dan, ik heb toch liever hun bodemlooze wijsheid dan alle moderne wetenschappen en positieve philosophieën met hun rotsvaste grondslagen er bij.'

Ik vroeg hem te dineeren en wij aten daarop samen in Metropole. Wij tafelden drie uren. Hij causeerde onafgebroken haast, geestig soms en altijd beminnelijk. Hij verdedigde het Tsarisme en het Christendom en schold geweldig op de Sociaal-Demokratie, die culminatie van klein-burgerlijkste pedanterie. Die lummels, die valsch-zingende, in-de-pas-loopende enthousiastjes met hun proletarisch sentiment voor demokratische smakeloosheid, die impotente vrijdenkertjes, als mummies opgerold in hun duffen moderne-wetenschapswaan...

Ik liet hem doorslaan...maar ten slotte moest ik toch lachen; een vreemde gewaarwording, 't was of ik mijzelf hoorde spreken.

'Je lacht me uit?'

'Je hebt gelijk' zei ik 'maar ik moet nu eenmaal zoo lachen wanneer iemand gelijk heeft.'

Hij herinnerde zich dit zelf op dien avond te Casa Bianca te hebben gezegd.

'Ja, ja' zei hij toen 'wij zijn eigenlijk zwetsers, maar wij hebben gelijk, dat is al iets...'

Bij het afscheidnemen verzocht hij mij zijn colleges over theoretische psychologie en over Ethica niet te loopen.

‘Ik krijg mijn honorarium ook zonder dat ik jou er nog bij bedonder, er hebben zich al meer dan 150 voor ingeschreven, arme zieltjes...’

Maar ik zal toch gaan, al was 't alleen om zijn rhetoriek; hij spreekt als een apostel.

20 Januari. 't Was weer mis met mij. Suf en droevig in mijn leunstoel gezeten een geheelen avond. In mij weer het rustelooze woelen van wrokkende woede en radelooze verbittering tegen mijn leven dat geen zin heeft. Onnoembare angst voor mijzelf. O Martha, hoe ontzettend! En dan in een vage warreling van gedachten je je leven te herinneren. Alles,...en bij elke herinnering die verbazing, die schrik: absurd.

Wat is mijn leven; ik walg er van; een doodsche opeenvolging van verfoeide handelingen, doelloos, die ik zelf niet wil maar die ik verricht omdat ik gevangen ben in de maatschappij, een dwangarbeider in deze benauwde, gruwelijke, lugubere groeve. Verzet? Vluchten? een waanzinnige wanhoopsdaad.

De maatschappij en haar zinlooze leegheid kan ik ontvluchten, maar niet mijzelf die haar geen waarde en schoonheid weet te geven.

Geheele dagen sta ik te werken op mijn laboratorium, almaar peuterend aan instrumenten, aandachtig wegend, aflezend, reguleerend...hoe ontzettend dat ik dit doen kan...terwijl een wereld vergaat...Ik doe hetzelfde als alle menschen in hun hopelooze verblinding, mij voorbereiden tot een kultuur zonder zin!...En terwijl ik dit bedenk word ik toch tot stikkens toe vol van woede omdat ik niet kan opstaan en gaan schrijven aan mijn dissertatie.

Getallen en figuren warrelen mij door het hoofd. 0,392 zie ik voor me; de titer van een vloeistof dien ik verleden week maakte; 0,392! alsof ik een zwakhoofdig student ben die zich overwerkt heeft. Ja, 0,392 is de titer...de menschheid gaat te gronde aan haar waanzin, ik zie het...maar ik dóé niets, ik zit hier machteloos, ik kan haar niet redden, ikzelf ben een gebrokene, een verbijsterde.

Ik wil lezen. Een paar regels, en dan merk ik dat ik niet gelezen heb, met het boek dichtgeslagen op mijn schoot blijf

ik zitten, kracht genoeg om het weg te leggen heb ik niet. Ik zie weer cijfers, ik begin te tobben over Minka en Elsi...ik reken uit 't hoofd een fout na die ik van middag gemaakt moet hebben, ik martel mij af met de gedachte dat ik nu toch werken moest inplaats van op mijn karpet te staren. Maar wáárom werken, waarvoor? Een zenuwzwakke, onwaardige dekadent ben ik geworden, schande, schande!

Aan jou ben ik gaan denken, Martha, en dat heeft mij kalmer gemaakt. Ik zou willen bidden, languit op den grond gestrekt, in diepsten deemoed zou ik willen bidden. Maar tot wie, tot wat? Wanneer jij bij mij was zou ik voor jou knielen en bidden om ik weet niet wat. Misschien zou het mij al troosten dat je mij aanzag en stil bij mij bleef zitten. Ik zou weten dat één ziel mijn groot verlangen begreep.

Ik ga langs een steilen bergkam, een duistere afgrond ter weerszijde; het nevelt, ik weet niet waar ik ben, of ik vooruit ga of achteruit; ik wankel tusschen waanzin en wijsheid; Martha, ik zoek, angstig, en hoe verder ik zoek hoe meer ik voel dat ik mij verlies.

Ik ben niet meester meer over mijn geest. Niet méér! Ik ben het nooit in waarheid geweest; er heeft nog geen mensch geleefd die zichzelf richtte. Ik ben een bevrijde slaaf, maar nog heb ik de kracht niet mijn vrijheid te gebruiken. Een tumult van de tegenstrijdigheden aller eeuwen woelt in mijn geest en ik heb de rust niet om mij te bezinnen. Maar ik zal mij rust scheppen.

O hoe verlang ik terug naar mijn hut in het bosch. Daar alleen heb ik rust gekend, uren lang, ja dagen soms. De zoete geur van mijn kamperfoelie voor het raam, de morgendauw, de witte nevels en de gouden zon over mijn sparren! En ik, eenzaam en rustig te midden van al die schoonheid...

PS. Nog twee uur heb ik gehoorzaam en tevreden gewerkt. Dank, dank Martha.

25 Januari. Jij bent het die mij groot maakt. Neen, neen, zeg niet dat ik groot ben uit mijzelf. Ik weet dat ik tot klaarheid en evenwicht zal komen door eigen kracht. Maar

jij hebt mij die kracht gewezen. Mag ik je dan niet mijn heilige noemen en mijn engel?

Wanneer ik aan je denk voel ik een zonnigen glans over mijn ziel strijken en ik ben gelukkig in de diepste versombering of in de wildste pijn. Dan voel ik dat ik een toevlucht heb in jouw stille, rustige ziel, een onschendbare woning waarin ik veilig ben; een onontwijdbare tempel van waaruit ik glimlachend en medelijdend neerzie op het absurde leven dat mij vermoorden wil en dat ik door jou zal overwinnen.

VII

Na dezen brief heeft Odo niet meer aan Martha geschreven. Rudolf, die hem bezocht toen hij juist in deze dagen in stad zijn moest, hield hem voor dat deze correspondentie hem wel schijnbaar wat verlichting kon geven en sterker maken, maar in werkelijkheid moest verzwakken door hem weer afhankelijk te doen voelen van een ander. Odo zeide toen niet veel en beloofde niets, maar toch heeft hij na dit bezoek van Rudolf niet meer geschreven; alleen een kort briefje op Tom's verjaardag waarin hij zei dat ‘alles goed ging’ en dat hij over een paar weken eens komen zou. Omdat zij dan juist op reis gingen en daarna jij zoudt komen logeeren moest Martha hem afschrijven tot begin Mei. Hij antwoordde per briefkaart: ‘tot Mei dan.’ Daarna hebben zij niets meer van hem gehoord tot den dag voor zijn dood.

In zijn dagboek noteerde Odo dit:

29 Januari. Rudolf heeft 't alweer bij 't rechte eind; welk een bezadigd en wijs man!

Weer moet ik leeren stil te zijn, alleen, aan mij zelf overgelaten. Eerst nu voel ik duidelijk hoe ik maanden lang op Martha geleefd heb. Hoe heeft het mij getroost zoo al mijn ellende veilig bij haar te kunnen neerleggen. Ja waarlijk, een neerleggen was het van zware, verpletterende lasten. En als ik dan gerust had bij haar en zij sprak tot mij met die wonder-

lieve stem, dan werd ik weer sterk en kon hen weer opnemen en verder slepen.

Ik zal haar niet meer schrijven; ik wil geen troost dan die ik schep uit eigen kracht. O, ons leven is niet een leeren van buiten af, maar een inwendig ontwaken; ik wil rustig mijn dag verwachten.

Ik wil ook niet meer schrijven in dit dagboek, ook dit is zwakheid en zelfbedriegelijk troost zoeken.

30 Januari. 'Op zich zelf staan' zegt Rudolf.

Heeft ooit één groote ziel alleen, op zich zelf, gestaan? Had niet elk die iets wilde tot nu zijn waan waarom en waardoor hij wilde, een vóór-oordeel zijner liefde? Ik heb Minka lief; en ik heb Martha lief; maar de waan dat een liefde mij redden zal is gebroken.

Alleen! Vrije, zelfstandige schepping van het eigen leven! Was het niet ook mijn dogma?

Alles ontzinkt me...

Ik wil niet meer schrijven, ik wil rust, bezinning...

Volgens den doctor en Janitta met wie Odo in de laatste maanden van zijn leven het meest omging was hij over 't algemeen als gewoonlijk: wispelturig en aan afwisselende buien van blijmoedigheid en neerslachtigheid onderhevig die óf zonder óf bij zeer onbeduidende aanleiding optraden. Maar deze buien waren niet talrijker en verliepen niet anders dan vroeger. Wel meenden zij dat hij nog eenzelviger was geworden, zich meer aan gezelschap poogde te onttrekken. Maar zij schreven dit toe aan zijn werk. Inderdaad heeft hij in dien tijd zwaar gewerkt en zich vooral veel met zijn dissertatie bezig gehouden. Zijn hospita vertelt dat hij soms tot diep in den nacht studeerde; hij liep dan heen en weer in zijn kamer zoodat zij van het gedreun boven haar hoofd niet slapen kon. Hij werkte rusteloos, zelfs gedurende zijn aanvallen van zwaarmoedigheid. Herhaaldelijk zeide hij tegen Janitta dat hij nog voor de zomervacantie zou doctoreeren.

Ieder met wien hij in aanraking kwam vond hem normaal.

De doctor, die veel met hem philosopheerde vond hem rustiger, levenskrachtiger in zijn beschouwingen, minder spontaan, maar klaarder, doordachter.

Hoe kon hij er dan toe komen, Minka, jou dien vreeselijken, haast krankzinnigen brief te schrijven? Hij zelf noemde het later een komedie, een valsche spekulatie die hij bewust uitvoerde met de bedoeling je tot wanhoop te brengen en dan je daarna door kalmere brieven weer tot zachtheid en medelijden te stemmen. Was dit werkelijk zijn bedoeling? De eenige? Ik geloof eer dat hij schreef in een oogenblik van instorting, van volkomene onbeheerschtheid, en later toen hij niet meer begreep zoo iets te hebben kunnen doen deze reden verzon.

Odo's laatste lyrische gedicht: (*dagboek 23 Februari*).

Eens had ik bloemen lief en was om 't springen
Van beekjes blij zooals een eenzaam kind;
En droomend zocht, en onder spel en zingen,
Ik 't leven door naar wat ik nimmer vind.
Mijn waarheid zocht ik en ik droomde een logen,
Om 't eigen zelf heb ik mijzelf bedrogen.

Ik heb verlangd naar lippen die mij kusten,
Naar 't lachen van een diep geliefden mond;
Aan 't hart der vreugde wilde ik eindloos rusten,
Één lust mijn leven en één enkle stond
Waarin een vreugde-god zijn eeuwge droomen
Verwerklijkte tot levende phantomen.

Ik heb verlangd te lijden en mijn dagen
Met rouwend weenen om mijn leed vervuld;
Een gansch heelal van weedom moest ik dragen;
Ik was een god van smarten die zich hult
In 't rood gewaad van menschelijke zonden
En 't heerlijk hoofd met doornen heeft omwonden.

Ik heb verlangd, en was van liefde dronken;
Der eeuw'ge schoonheid wist ik mij gewijd;
Mijn handen beefden en mijn blikken blonken

Wanneer ik bad tot uw almogendheid
Mijn Muze, die mijn doodziek hart het leven,
En 't leven schoonheids weerschijn hebt gegeven.

O hart dat nu van allen troost verlaten
Noch trots, noch deemoed, noch devotie voelt;
Dat niet meer liefhebt en niet meer kunt haten,
Noch weet waarheen dit eenzaam droomen doelt;
Uw zin en waanzin bei hebt ge verloren;
Wat ge verlangt is dood of ongeboren.

Half Maart kwam hij in Florence. Als motief voor zijn komst gaf hij op te willen onderzoeken of hij niet ergens in Italië zijn studie zou kunnen voltooien. Hij werd ziek, zeide hij, van almaar datzelfde leven onder diezelfde menschen die altijd hunzelfde plichten met denzelfden dwazen ernst en onnoozele nauwgezetheid vervulden en hun armzalige genoegentjes met altijd dezelfde voldaanheid genoten. Die versufte, versteende stad! Onhoudbaar vervelende burgerlijkheid...enz.: de oude chronische wereldwalging.

Natuurlijk raadde ik hem aan te blijven waar hij nu eenmaal was. Hij zou er het gauwste klaar komen. En was niet overal het leven precies hetzelfde? Een paar maanden hoogstens zou hij hier in de illuzie van een geheel nieuwe omgeving leven. Ja, dat gaf hij toe, maar juist die paar maanden van afleiding en nieuwe indrukken had hij noodig...Voorloopig zou hij een week of wat blijven en bij mij logeeren.

Kwam Odo werkelijk met deze bedoeling? Ik geloof eer dat hij zonder eenigen bepaalden opzet kwam, alleen maar gedreven door een radeloos gevoel ‘het eindelijk met mij te moeten uitmaken’. Hóé wist hij niet, want dat hij in ernst er aan gedacht zou hebben mij te vermoorden zooals hij later in zijn dagboek bekent, is voor mij onaannemelijk. Ook dit voornemen moet een krankzinnig oogenbliks-impuls geweest zijn. Want de hartelijke wijze waarop hij van af 't eerste moment onzer weder-ontmoeting met mij omging was even ongekunsteld als zijn kinderlijke opgetogenheid over de musea, de gebouwen, over al het nieuwe van een voor hem nog vreemd land waarvan hij veel had verwacht.

Tot mijn verwondering voelde ik mij dadelijk volkomen op mijn gemak met hem en na een paar dagen speet het mij zelfs dat hij weer spoedig zou heengaan. Ik was óók eenzaam, Minka, ik had verdriet en het deed mij goed iemand bij mij te hebben dien ik kende, die mij begreep, en van wien ik hield.

Wij waren weer vrienden als vroeger, er scheen niets meer tusschen ons te zijn dat onze vriendschap stoorde. En met diepe vreugde meende ik te zien hoe Odo veranderd was. Rustig kwam hij mij voor, vol van een milde belangstelling voor al wat er gebeurde, vol van een krachtige opgewektheid. Was het alleen zijn enthousiasme over Florence dat hem zoo levendig maakte? 'Hij is sterk geworden, hij heeft overwonnen,' dacht ik en verheugde mij over onze herboren vriendschap.

Maar toch, wanneer ik alleen was en mij bezon voelde ik dat deze verhouding niet kon voortduren, dat wij niet naast elkaar als vrienden konden leven en onze liefde quasi negeeren. Over jou, Minka, spraken wij de eerste dagen niet, we noemden je naam zelfs niet. Ja, ik herinner mij zelfs niet dat wij ooit over Casa Bianca of Martha hebben gesproken.

Maar elken dag werd mij dit zwijgen ondragelijker.

Na een week ongeveer begon het konflikt.

Wij waren vroeg naar Fiesole gewandeld. Langs de olijfgroene, warm-donkere heuvels met hun stille, mysterieuse cypressen; met hun vervallen muurtjes, en hier en daar een wit huisje er tegen aan of een klooster of een torentje op den top. Beneden kronkelde de zilver-schitterende Arno door de zon-trillende vlakte waarin verspreid de dorpen te blinken lagen; midden-in Firenze; de bergen, vaalblauw, vernevelden aan den horizont. Als de achtergrond eener oude schilderij was het landschap; van een tooverachtige stemming die gedroomd lijkt. Zoo is de natuur bij ons alleen maar op zwoele lentemorgens of soms wanneer er een onweer voorbijtrekt zonder dat het tot regenen komt en alles schemert in een blauw-violetten gloed.

'Het land van da Vinci!' zei Odo verwonderd.

Wij spraken over de schilders. Het meest was Odo getroffen door Botticelli. Hij noemde hem 'modern'. Ik begrijp, Minka, wat hij bedoelt; zijn eigen droomende. onbevredigde ziel vond hij in Botticelli terug.

‘Wanneer ik schilder was zou ik zóó moeten schilderen; ik sta voor dat werk alsof ik het zelf gemaakt had, een vreemde sensatie die ik ook altijd krijg bij muziek van Beethoven...maar nooit van Bach. Wat hebben Botticelli en Beethoven gemeen dat zij mij eenzelfde sensatie geven? Objectief misschien niets. En wat heb ik met hén gemeen?

't Is een feit...dat is de nieuwste philosophische dooddoener bij ons...alsof een feit nooit een wonder was!...Maar ik geloof dat het dit is, Botticelli en Beethoven zijn beiden realisten en idealisten tegelijk. Zij willen een schoonheid die er niet is, die zij nog maar droomen, en tóch een aardsche, een menschelijke, levende schoonheid. Botticelli schildert een lente zooals hij verlangt dat zij eens over de aarde zal rondgaan, zwanger van menschelijk geluk. Een droom, wereldsche, moderne romantiek. En die wonderbare, violette schemering waarin zijn gestalten gaan bestaat ook niet; maar áls zij ergens bestond zou het op aarde zijn, 's avonds of 's morgens over een weide in een stil bosch. En Beethoven, ook hij verlangt naar zielen die er niet zijn, maar menschelijke.

Angelico, net als Bach, kent alleen hemelsche schoonheid. Angelico begrijpt niets van deze aarde, verdoemden kan hij niet schilderen; hij schouwt alleen het paradijs, een tuin vol bonten glans van bloemen en engelen-gewaden en schitterend gouden licht.’

Op den terugweg, toen wij langs het kerkje van San Dominico kwamen, viel het mij in, dat daar een Madonna van Angelico is. Wij gingen binnen. Een frater trok het gordijn voor het stuk weg en wij zetten ons neer op een bank recht er voor. Het schilderij had op Odo een geweldige uitwerking, Hij verzonk geheel in de beschouwing er van en scheen eindelijk in een soort extase te geraken, zijn oogen vulden zich met tranen. Achterover leunde hij in de bank, roerloos, de handen hield hij gevouwen in den schoot. En met een uitdrukking van teerste vreugde en tevens van onuitsprekelijke droefheid staarde hij onafgebroken naar die Madonna.

Ik herinnerde mij toen plotseling dat ik hem den vorigen dag, in Pitti, in een dergelijken toestand had gezien, ook voor een Madonna...

Hij dacht aan jou, Minka...en aan den bambino, het ‘Gotteskindlein’ dat hij van jou verlangd had. Dit begrijp ik eerst nu, nadat ik zijn dagboek gelezen heb.

‘Minka...zij lijkt op Minka’ stamelde hij eindelijk en zag mij verschrikt aan.

Ik zag niet de minste gelijkenis en zweeg.

Wij gingen naar buiten. Toen hij zijn ontroering nog nauwelijks meester was vroeg hij mij:

‘Ben je nooit meer bij haar geweest?’

‘Even’ antwoordde ik, ‘zij heeft mij terug gestuurd.’

En weer verzweeg ik wat je mij gezegd had toen je mij gaan liet, ik kón het hem niet zeggen.

‘Ik heb haar ook nog gezien’ zei hij zacht, ‘maar dat was toevallig...toen Pip stierf...Ik heb haar ook eens geschreven, heel kort geleden...’

‘Ik weet het’ zei ik.

Hij toonde zich niet verwonderd er over dat ik het wist, hij boog alleen het hoofd en mompelde:

‘Zoo...schrijft ze je...’

En na een lang zwijgen:

‘Hoor eens...ik zal 't jelui nog wel meer lastig maken, ik kan 't niet helpen, soms ben ik als krankzinnig en ik wíl het niet opgeven...’

Toen vertelde hij hoe hij dien brief aan jou, uit dwaze spekulatie, had geschreven.

Den volgenden dag moest ik Odo aan zichzelf overlaten; ik had iets te doen. Eerst laat in den namiddag kwam hij thuis. Hij was weer in Fiesole geweest en...had er een kamer gehuurd voor een week. Een groote werklust was bij hem opgekomen, plotseling, en hij voelde zeker dat hij daar zou kúnnen werken. Dien zelfden avond nog ging hij er weer heen. De frater van het kerkje van San Dominico vertelde mij later dat Odo dien morgen in lange contemplatie voor Angelico's Madonna had gezeten en ook de volgende dagen herhaaldelijk was teruggekomen.

Na vier dagen schreef Odo mij 't volgende briefje:

‘Welk een rustig geluk, Arthur; ik werk hier zooals ik

nog nooit gedaan heb. Het daagt, alles klaart zich in mij wat ik maanden en maanden heb omgedragen. Kom mij niet storen, laat mij nog drie dagen zoo doorwerken en, wanneer ik niet al eerder bij je terug ben, kom dan in de volgende week eens luisteren naar mijn tragedie. Maar niet eerder, ik wil geen afleiding; mijn geesten zijn subtiel en schrikachtig, ik heb hen alleen voortdurend onder mijn ban wanneer ik zwijg en denk.

Zij leven van uur tot uur om mij heen, hun wereld is mijn eenige werkelijkheid. Op de realiteit sla ik geen acht, zij lijkt mij een vage droom. Mijn morgen- en avondwandeling, ik weet niet waarheen, ik weet niet hoelang; de menschen die ik tegen kom lijken mij schimmen. Maar overal leven mijn helden, mijn goden; zij bezielen alles en spreken uit alles. Een vrouw speelt met een klein jongetje langs den weg; ik zie even vluchtig, absent, toe; ik vang een enkel lief woordje op; en spontaan ontwerp ik een scène waarna ik lang had gezocht. Zonder eenige inspanning komen de verzen, en onmiddelijk volmaakt van klank en rythmiek. Een wolk, een herder, een eenzame cypres, bij al wat ik half-droomende zie dringen zich de wonderbaarste phantasieën aan mij op. Ik behoef niet te denken, ik doorleef slechts...

En soms, heel even, wanneer ik lang heb zitten schrijven op het warme terras van mijn ristorante, word ik wakker en zie dan met een eindelooze verwondering de ontluikende lente rondom mij, en een rilling van weeë wellust, van onbeschrijfelijke en nooit-te-gelooven blijheid vloeit door mij heen. Ik denk aan Botticelli...en aan mijn hut in Harmonie. Tot ik mij opnieuw vergeet; en in den tooverschemer van mijn eigen innerlijke, bontbloemige lente-wereld omga, zwanger van groote en nog nooit gesproken gedachten. O, ons leven is een eeuwig ontwaken tot al maar rijker schoonheid en vreugde.

Laat mij met rust, nog drie dagen’.

Maar voor deze drie dagen om waren kwam hij al terug- 't Ging niet langer, zijn werk-extase was voorbij. Hij had onbegrijpelijk veel gedaan; zijn geheele drama omgewerkt. Toch was hij niet er mee te vreden en de volgende dagen was hij nerveus en somber.

Meer en meer begon ons nu onze verhouding te drukken.

Het benauwde mij alleen met hem te zijn, ik voelde dat wij beiden angstig waren voor iets dat er zou moeten gebeuren wanneer wij over jou spraken, Minka, en dat wij dit toch eens zouden doen.

Nog een halve week ging zoo voorbij. Toen kwam de uitbarsting.

Wij waren in 't klooster van San Marco geweest en hadden daarna gewandeld, tegen den avond eerst waren wij thuis gekomen. Onder die wandeling had Odo voor 't eerst gesproken over Casa Bianca, verteld van Pip's dood en ook van jou.

Maar gewoonweg, alsof het hem gemakkelijk viel en vreugd gaf zoo over je te praten. Mij bracht het in verwarring en telkens trachtte ik het gesprek op iets anders te brengen, maar zoodra wij spraken over zijn dissertatie, over schilderijen of wat ook, werd hij absent; het scheen alsof hij over niets kon denken dan wat met jou in verband stond.

Na tafel slenterden wij nog een beetje door de stad. Het was reeds leeg in de straten, vroeger dan anders, om den Zondag. Doelloos liepen wij rond en traden ten laatste zonder te weten waarom een kerkje binnen; misschien trok het lichtschijnsel dat uit twee kleine boogvensters naar buiten straalde in de weifelende schemering ons aan.

Er werd gepreekt en wij bleven achteraf, tegen een pijler geleund, staan luisteren. Een forsche kerel sprak met luide, geestdriftige stem; hij leek meer een volksredenaar dan een priester. Zijn gebaren rustig en krachtvol, zijn geheele voorkomen imposant. Hij sprak over de onrust en den strijd in huiselijk en maatschappelijk leven, over den boeren-oorlog en de dreigende andere oorlogen, over verdraagzaamheid tusschen huisgenooten, de gemoedsrust van den waren christen enz...een banaal preekje. Maar de intonatie van zijn groote stem, de nobiliteit van zijn gebaar en de rethorische juistheid waarmede hij zijn pathetische phrasen rangschikte maakten het toch tot een genot hem te hooren. Er was één zin die herhaaldelijk in zijn toespraak terugkeerde en waarmee hij haar ook besloot:

'Pregate, pregate di Christo redentore la riposa e la tranquillità'. Toen ik naar Odo omzag vond ik hem voor een altaar in het zijschip zitten; hij hield de handen voor het gelaat en snikte onbedaarlijk. Ik leidde hem naar buiten en wij gingen huiswaarts.

‘Ik ga heen’, begon hij onderweg, ik vind geen rust, nergens, en bij jou heelemaal niet...hoe is 't mogelijk dat ik hier bij je heb kunnen leven.., 't kán niet langer...’

Op mijn sopha lag hij te rooken. Ik zat tegenover hem en keek de Avanti door. Plotseling stond hij op, liep even heen en weer en zei toen:

‘Arthur...Arthur...weet je waarom ik gekomen ben?’ Vlak voor mij stond hij, vaal-bleek en starend met verwilderde oogen, als ontzet over zich zelf. Toen ging hij weer zitten, rookte verder en zei eindelijk weifelend:

‘...Omdat het uit moet zijn...’

Er werd geklopt. Het meisje van mijn hospita bracht thee en taartjes.

‘Sera,’ zei ze, en wij beiden eveneens, ‘Sera’. Daarop schonk ik thee en wij bleven weer zwijgend zitten, ik lezend in de Avanti, hij zenuwachtig rookend.

‘Zeg...Arthur,’ begon hij opnieuw, ‘nu moet er toch een eind aan komen...een van ons tweeën moet er van tusschen...dat voel je toch wel...en verdomd...ík wil het niet zijn...’

Ik haalde de schouders op, wilde gaan spreken, hem kalmeeren, zeggen dat...ik wist niet wat ik hem zeggen zou. Op hetzelfde oogenblik zag ik Albertus' revolver tusschen ons op tafel liggen. Ik nam haar snel op; Odo lag mij roerloos aan te loeren.

‘Ja...schiet jij maar...wie je wilt...’

Ik schoot over zijn hoofd heen de tuin in, een ruit brak en rinkelend vielen de stukken glas naar beneden. Eerst nadat ik de revolver weer op tafel had neergelegd dacht ik er aan dat er nog meer kogels in moesten zitten. Maar 't was of dit eene schot de spanning had opgeheven en ik liet de revolver liggen, ik wist dat er niets meer gebeuren zou.

Mijn hospita en haar meisje kwamen aanhollen. Wat er was...?

Niets, niets, een onhandigheid...; ik gaf mij een pose, mikte op het meisje dat schreeuwende wegliep en liet de juffrouw de scherven opnemen.

Toen zij weg was hebben wij kalm samen gesproken. Hij was nu zacht en gewillig. Ik vertelde hem van je besluiteloosheid en onrust, zei hem nu ook eerlijk dat wat er ook

gebeurde, hij toch geen hoop moest hebben dat jij hem ooit zoudt liefkrijgen.

'...Als ik het maar wist...dan zou ik 't kunnen dragen...als ik wist dat ze van je hield zou 't goed zijn...geloof dat toch...ik zou er blij om zijn en weer rustig worden...maar opgeven kan ik niets...'

Ik beloofde hem dat hij 't weten zou zoodra jouw houding tegenover mij veranderde. Den volgenden morgen ging hij alleen naar de Primavera; 's middags vertrok hij.

28 April (dagboek). Ik heb dit dagboek herlezen en mijn eerste indruk is dat ik inderdaad niet thuis hoor op deze wereld. Op déze wereld. Ik ben er een paar tientallen, een paar honderdtallen jaren te vroeg. Of dit nu wel zoo evident volgt uit den rammelenden warboel van onzin dien ik in dit boek heb uitgestald weet ik niet, ik voel het maar zoo. Ik heb dikwijls gelachen onder het lezen, en gehuild ook, om al het gemartel dat ik mijzelf heb aangedaan, onnoodig, ja absoluut zonder eenigen zin. Andere menschen worden door smart gelouterd, berustend, wijs. Zij leeren, 't is merkwaardig, juist op 't kritieke moment renuntieeren, zij komen tot inzicht zoodra alle uitzicht hen voorgoed is ontnomen, zij worden herboren op 't oogenblik waarin zij hun laatsten snik dachten te geven. En als geestelijke zuigelingen leven zij dan verder genoegelijk en wel-voorzien van gezonde en voedzame wijsheid tot het eind hunner dagen. Maar ik heb het doel voorbij geschoten en het spijt mij waarlijk niet. Wat ik zie uit deze bladen is dat ik anders, wezenlijk anders ben dan de menschen. Ik kan niet leven in hun muffen atmospheer, ik walg van hun tevredenheid en behagen. Het is duidelijk dat ik nooit aan hen wennen zal, elke poging tot accomodatie is averechts uitgekomen.

Is het alleen het feit dat ik denk en zij niet dat ons onderscheidt? Ja, zij denken niet, zij aanbidden de mummies van een paar oude gedachten. Wat eens een enkeling dacht fixeeren zij tot een dood, eeuwendurend vooroordeel waaraan zij zich vastklampen tot eens een sterker geest het hun ontrukt, iets verder denkt en zijn nieuwe gedachte opnieuw door hun

trage massa voor een paar eeuwen laat vastleggen. Een nieuwe phase des geestes treedt in...de menschheid staat ‘een sportje hooger op den ladder der kultuur,’ etc., etc.

Is dat alles? Is dat denken? Losmorrelen wat met veel moeite is vastgebonden om 't een eind verder weer te laten staan? Evolutie, oprollen, uitrollen, weer oprollen, thesis, antithesis, synthesis...ad infinitum. Kan het absurder? En daaraan moet ik meedoen? Daarvoor heb ik mij ooit begeesterd? Maar aan dit absurde proces werk ik zelfs mee als ik níét denk! Waarom zou ik verder gaan, waarom met bedachtzame, evolutionaire stappen langs alle tusschenstations wandelen, terwijl ik weet in geen van hen ooit te kunnen blijven? Waarom zou ik tornen en morrelen aan sociale en ethische instituten en hen langzaam wijzigen tot even onbestendige en even absurde andere; waarom nieuwe ideeën ‘ingang doen vinden’, die even zinneloos zijn als de oude?

Of zal ik toekijken. ‘Beschouwend leven’ heet dat. Men leeft dan ‘innerlijk’ of ook wel men staat ‘boven het leven’. Armelijke, machtelooze zieltjes...

Wanneer ik zoo doorga word ik breedsprakig. En dit boek is toch al eentonig, te veel herhalend, om niet te zeggen zeurig. Bovendien wil ik niets meer betoogen, volstrekt niets, mijn heele leven was een doorloopend en welsprekend betoog van mijn overbodigheid. Ik wil alleen maar een eind maken aan dit dagboek. Ik heb het herlezen, en erken dat het allermalst is. Allermalst, dit is werkelijk het gemoedelijkste woord dat ik er voor vind. En nu ga ik het slot schrijven; omdat ik hier nu eenmaal zit en pleizier heb in schrijven. Ik behoorde nu een soort auto-biographie te geven, zoo'n gevoelige, half amusante, half stichtelijke herdenking van geleden lief en leed.

‘Caramba!’ zeiden de Hidalgos en vrijbuiters in Aimard's boeken, geloof ik. Zeker is dat het op school onze stop-vloek was bij hartgrondige verbazing, afschuw en verachting. Mijn lief en leed, caramba, caramba!

De dingen die mij het meest ontroerd hebben...ik aarzel er aan te denken. En toch, wat is de schaamte over deze armelijke sensatie anders dan een armelijke sensatie te meer!

Toen ik als kleine jongen eens met tante Trese wandelde zag ik dat een dame vóór ons iets verloor. Het was een

parelmoeren broche. Ik stak het lor in mijn zak, ‘dat kan ik tante geven als ze jarig is’ dacht ik. En ik héb het haar gegeven. Jaren er na heb ik er nog om geleden; ik kon geen parelmoeren prul zien zonder direkt van diepe schaamte te blozen en soms, op de zonderlingste momenten, zonder eenige aanleiding, stak mij de plotselinge herinnering met een doordringende pijn. Nog later heb ik er over gephilosopheerd: ‘Der Mensch in seinem dunklen Drange...etc.’ Ik heb zelfs den kategorischen imperatief er bij gehaald. Waarachtig! Maar hierop had nog een ander voorval invloed. Ik gooide eens een kraai die mijn zaaiveldje omwoelde met een steen; daarna huilde ik den heelen dag van berouw ofschoon ik het beest niet geraakt had. En de herinnering aan deze ignobele ruwheid bleef mij even pijnlijk als die aan de gestolen broche. Ja, deze beide sensaties zijn het geweest die mij ontvankelijk maakten voor kategorischen imperatief en zedelijke wereldorde. En weer later, toen ik noch aan de eerste, noch aan de tweede spekulatieve zotheid meer geloofde maar aan een positieve derde, zelfs toen kon ik nog altijd niet in oprechtheid lachen om dit armzalige schaamte- en schandegevoel.

Ik heb nog een paar gemeenheden begaan, maar dit waren de ergste. ‘Ik ben slecht’ heb ik dikwijls gedacht wanneer mij zulk een onbenulligheid te binnen schoot. Dat meende ik dan eerlijk. Maar ik heb later Albertus laten verzuipen zonder een hand uittesteken, ja ik heb hem zelfs nog dieper in den modder getrapt...Ik heb Elsi verleid - of zij mij, daar wil ik nu af zijn. Heb ik mij dat aangetrokken? Niet bijzonder; ik had nobeler kunnen zijn tegenover haar en Albertus.., maar dat ik die kraai met een steen gooide was veel erger.

Gespekuleerd, geintrigeerd heb ik, honderd malen ben ik onoprecht geweest, zelfs tegenover menschen die mij lief waren. Mijn liefde voor Minka heb ik door onwaardige spekulatie ontheiligd. Maar 't bedrog met die broche was erger. Ik heb Arthur willen vermoorden; het is waar, ik heb het eens gewild. De gedachte daaraan laat mij volkomen koud. Wat heb ik nog meer misdreven? Ben ik aan 't biechten?...Ik heb Martha verdriet gedaan, ik ben lastig geweest,.. schande en vernedering! ik heb anderen lastig gevallen met het laffe

gejammer van mijn verweekelijkte, impotente zieltje. Dát is het ergste, het ergste...Wat is er van mij geworden? Een moderne dégeneré? Ben ik een van die laffe, klagelijke honden, die nietswaardige, zenuwzwakke ellendelingen, onmachtig om te leven en huiverig om zich den hals af te snijden? Die zinloozen? Wee de kultuur die dit verachtelijkste geslacht heeft voortgebracht! Wee ons dat we de aarde blijven verpesten met den stank onzer rotheid!

Wat is er edel en waardig in mij? Nu de revue van mijn grootste vreugden, mijn diepste smart, mijn hoogste verheffingen!...

Minka, Minka, Minka...

Laat ik mij juist herinneren; ik schrijf een slot en heb geen reden meer om oneerlijk te zijn, ik behoef volstrekt niet meer te dwepen Mijn grootste vreugde heb ik beleefd dien avond toen ik de tweede akte had voltooid en voor mijn hut zat te kijken naar de sterren. Ik dacht daarbij geen seconde aan Minka. Wat is die hoogste vreugde waard, welken zin heeft zij? Ik weet nu heel goed dat die akte niet volmaakt was, later heb ik haar verbeterd. Ook de verzen waren volstrekt niet bijzonder, ik heb herhaaldelijk, er voor en er na veel betere gemaakt zonder dat ik er iets hoegenaamd om gaf. Wat voor zin had dan die groote emotie! Ben ik een kind dat blijder is met een tinnen soldaat zonder kop dan met een kostbaar poppenhuis? Wat is mijn geest waard die zich zoo laat bedotten?

Nog meer groote vreugden heb ik gekend: Elsi, 't boomen rooien in 't voorjaar; 's avonds thee drinken en Dante lezen, Martha, Hackerbräu bij den doctor, Botticelli, Fiësole, mijn atoom-theorie, de bank voor mijn hut...hoe is de volgorde naar qualiteit en quantiteit?...En Casa Bianca, al wat met Casa Bianca in verband staat gaf mij vreugde...of smart? O mijn diepste smart! Leed ik mijn diepste smart om Minka? Neen, neen, waarom leed ik dan het meest? Om mijn kunst? mijn zwakheid? om het Menschdom?

Een diepe, oprechte smart heb ik gevoeld toen ik Pip begroef. Hoe is het mogelijk, de dood van een klein jongentje dat eigenlijk nog niet eens leefde, wiens existentie zonder eenige beteekenis was!...

Maar mijn hoogste verheffing! Ja die heeft Minka mij gebracht. Caramba! Het is waar, ik wil er niet om liegen; ik ben dronken geweest, bezeten, wereld-ontrukt door een paar woorden van Minka. Een meisje, - ze moet toen vlechtjes gehad hebben en korte rokken - zit in 't gras te huilen; ze heeft het wat saai thuis en wordt wat veronachtzaamd. Ze ziet een bloemetje, voelt wat onbestemde sentimentaliteit en is...gelukkig. In ‘harmonie met de schepping’ zegt ze een paar jaren later met opgestoken haar en in reformjapon. En ik, ik ben ontroerd als nooit te voren, huil als een kind, droom er van, contempleer uren en dagen lang er over, ik voel en begrijp de diepste mysteriën.

Wanneer ik Fichte of Hegel lees bewaar ik mijn nuchtere, kritische kalmte. Jezus, Eckhart dito, au fond vind ik hen kinderachtige zwetsers, zonder uitzondering. Maar Minka! Ik denk aan drie onnoozele woordjes die zij tot mij gesproken heeft en ik waan mij aan 't einde van alle wijsheid, ik verga in zaligheid, los mij op in extatische verrukking. Ik denk aan drie andere en ik breek neer onder een verpletterende wanhoop.

Wat meer. O walgelijke chaos! Wát voel ik, wát is er echt in deze sensaties...?

En is hun zinlooze armelijkheid het echt-zijn waard? Wat nóg! Wat nog áls ik haar liefhad, wat nog als ik iéts wist, wat nóg als ik iéts kon...! Ik ben een der grootste intellekten, ongetwijfeld; wat nog! En hoe klein is dán wel de menschheid!

Half vijf, ik kan om mijn koffie schellen...In 't aangezicht van den dood overvalt mij een ‘onlust-gevoel’ omdat mijn koffie niet op tijd wordt gebracht. En als de juffrouw komt zal ik zeggen dat zij geen eieren behoeft te koken voor 't avondeten, dat ik van avond ‘ergens anders’ ben. Waarom zou ik haar moeite voor niets laten doen?

Ik observeer mijzelf, dat deed ik mijn leven lang. Ik weet dat ik mij opdring niet huiverig te zijn, maar ik zie dat mijn hand beeft en mijn schrift onduidelijk is. Ook laat ik letters uit en schrijf nog onorthographischer dan gewoonlijk.

Wat is een geest waard die in zijn laatste oogenblikken

speelt met futiele, belachelijke sensaties? Mijn God, wat is een geest waard die zich niet beheerscht? Zoo even had ik een gedachte-associatie. ‘Dood!’ dacht ik, en ‘kwart-voor-zeven’! Waarom kan ik mij nu niet los maken van de suggestie dat ik tot kwart voor zeven moet wachten? Ik zie een tortelduif. Er hing een kooi met een tortelduif naast de deur van den kleerenjood tegenover Oom's winkel. Hoe kom ik daarop?

Albertus legde zijn ontboezemingen open en bloot op tafel. En Gods oog dat hem van uit zijn wand-text bespiedde draaide hij om. Ik zal mij niet aanstellen, niet meer dan noodig is, op zichzelf is zulk een uiteinde toch al eenigszins geaffekteerd. Ik zal alles verscheuren. Behalve dit dagboek. O Martha, alleen om jou...en om Minka, opdat je haar kunt zeggen dat zíj geen schuld heeft...

Ik voel niets menschelijks meer; ik ben een klein kind of een krankzinnige. Ik speel een absurd spel met mijn ziel. Wanneer ik nog wilskracht had...Maar ik ben niet verblind genoeg om in waarheid nog iets te willen.

Wat houdt mij dan vast? ik ben gebonden, van alle kanten word ik vastgehouden. Heb ik ooit een daad in vrijheid verricht? En zelfs mijn laatste daad is gedwongen, kwart voor zeven.

Nog anderhalf uur heb ik den tijd; ik ben bleek, er schemert mij iets voor de oogen. Is er niets belangrijks meer dat ik nog doen moet? Niets, niets...ik zou met Martha willen wandelen en spreken, nog een keer; het is te laat ‘alea jecta’ en dit geestlooze citaat bewijst mij voor de zooveelste maal dat ik een verlorene ben, onzelfstandig, onwaardig te leven. Om zeven uur begint de opera, en wanneer Tristan gegeven werd in plaats van Lohengrin hield ik mijn dobbelsteentjes voor van avond nog in mijn zak. Vrijheid! o één daad in vrijheid te doen...

6 uur. Martha, ik ging over de groote brug, er zaten meeuwen op den rand der balustrade. Toen dacht ik er aan hoe ik met Pip op het terras van Casa Bianca de meeuwen brood voerde. Ik ben omgekeerd en heb een stuk brood gekocht en het voor hen op de brug gebrokt en toen zij bij

tientallen om mijn hoofd fladderden en de stukken van tusschen mijn vingers wegscheurden, toen was 't mij of ik Pip hoorde lachen. O Martha, ik heb één oprecht gevoel gekend, mijn liefde voor dat heerlijke kindje, dat godsengeltje met zijn gouden krulletjes. Van hem hield ik zonder één bijgedachte, zonder berekening en valschheid, alleen omdat híj zoo was en niet omdat ík iets van hem begeerde. Zoo zuiver heb ik zelfs jou niet liefgehad Martha.

Rustig ben ik nu geworden; ik zie je nu voor mij Martha, zooals je mij altijd het liefst bent geweest; ik zie je in de wonderbare oogen die weer droomen van een ver paradijs. Ik dank je. Bij jou ben ik met al mijn liefde, Minka is mij vreemd. Mijn geheele leven is mij vreemd. Ik geloof dat ik rust zal vinden.

Martha; er lag een god te mijmeren en terwijl hij even opzag trok hem het visioen der wereld voorbij den geest. Toen glimlachte hij om de absurdheid van zijn droom. Hij knipte met de oogen en het heelal was verdwenen. Er is rust. Credo, quia absurdum.

Ik heb je veel verdriet gedaan, maar ik weet dat je het voor mij met vreugde droeg. Ik dank je. Dit boek is voor jou. Het is niet oprecht; ik heb nooit kunnen zeggen wat er in werkelijkheid in mij gebeurde. Ook mijn verzen zijn valsch. Probeer mij te begrijpen Martha, ik zelf kon het niet. Ik heb eerlijk gewild.

Zonderling, een vers, dat ik zelf heb gemaakt, komt mij in de gedachte.

> ‘die vogel die in 't laagland woont
> en zingt in hoogsten hemel...’

Op de lage aarde zou ik wonen, met de andere menschen, en ik zou daar niet meer en beter zijn dan zij. Maar telkens wanneer ik opvloog zou ik hoog boven hun wereld uit mijn goddelijke vrijheid uitjubelen; eenzaam, heel alleen in den hoogsten hemel. Dat zou mijn eenig geluk zijn: trots en vrij te zweven boven de wereld, en tegelijk deemoedig, overgegeven, verloren in de oneindigheid boven mijn vlucht. Martha, Martha! Hoe kwam ik te vallen? Wie heeft mij gekortwiekt?

Het is me of ik slechts één ding te doen had, één woord te spreken om alle liefde en alle kracht die ik verloor te herwinnen.

Ik wíl...Wát wil ik! Rust, rust.., is dat de dood?

Ik dank je boven alles, Martha. Wanneer je...'

Ongeveer half zeven was de doctor, met een paar vrienden, bij Odo opgeloopen; zij wilden naar de opvoering van Lohengrin, en Odo moest mee. Bij hun binnentreden had hij zitten schrijven in een cahier en hen een paar seconden zoo verdwaasd aangestaard dat zij allen in lachen waren uitgebarsten.

'Hij zit waarachtig weer versjes te maken,' had de doctor gezegd en de anderen hadden geroepen dat hij moest voorlezen. Daarop had Odo het cahier in een lade geworpen en was zonder een woord te zeggen blijven zitten. Eerst na een poosje, toen zijn houding hen al begon te bevreemden, had hij gezegd:

'Jelui hindert me, ik kan je waarachtig van avond niet hebben...'

En van Lohengrin kon niets komen, hij ging beslist niet mee en ze moesten nu maar gauw opdonderen. Maar zij waren gebleven, hadden nog telkens getracht hem over te halen. Kort daarop was Rubanoff gekomen om te avondeten. Odo had vergeten dat hij hem had gevraagd. Nadat hij uitbundig hierom gelachen had belde hij zijn hospita en vroeg haar nog gauw een en ander te halen want alle heeren bleven eten, 't was nu toch te laat geworden voor de opera.

Terwijl men wachtte had Odo voor 't venster gestaan en naar buiten gekeken met opgetrokken brauwen en een zonderling spottende uitdrukking op 't gelaat. De doctor had naast hem gezeten op de punt van den schrijftafel en gespeeld met de revolver en toen hij daar genoeg van kreeg had hij Odo gevraagd wat hij toch zoo verwezen had zitten schrijven.

'Een laatst vaarwel, ik wou me net voor mijn kop schieten,' had Odo hierop kalm geantwoord en de revolver die de doctor weer had neergelegd in den zak gestoken.

'Toch een mooi dingetje,' had deze gezegd.

Toen had een der studenten geroepen:

‘Hé Odo, wat is het nuttigste instrument op de wereld? We hebben er juist over getwist toen we hierheen gingen en konden 't niet eens worden.’

‘Ja’ zei een ander, ‘en 't moet een karakteristicum zijn van onze kultuur. Onze kultuur staat in 't teeken van...enz.’

‘De mikroskoop natuurlijk’ riep een derde en toen de eerste weer: ‘Houdt je gezicht, Odo is scheidsrechter.’

‘Een symbool wil jelui hebben?...'t symbool van een ondergaande wereld, 't nuttigste, meest gewaardeerde instrument voor moderne kultuurmenschen?...Onze kultuur staat, mijne heeren, ik zeg, onze kultuur staat in het teeken van de...vrouwenspuit.’...

Zelf had hij niet ingestemd in het daverend gelach dat toen was losgebroken maar had de schouders opgehaald, was gaan zitten naast Rubanoff en had met dezen even gesproken over een baktereologische kwestie. Onder tafel was hij zeer levendig geworden en had veel onzin uitgeslagen, zoodat men hem ook na afloop van het avondeten niet alleen had willen laten. Maar allen gezamelijk waren naar een café chantant gegaan en ten slotte hadden zij, met nog een paar meisjes die zij daar vonden, in de woning van den doctor een huiselijk bachanaaltje aangericht.

Gedurende den geheelen avond had Odo moeite gedaan te ontkomen, maar zij hadden hem niet laten glippen; overigens was hij voortdurend buitengewoon opgeruimd en geestig geweest. Tot drie uur had men gefuifd, toen waar allen heengegaan behalve Odo die zijn huissleutel had vergeten en daarom liever maar bij den doctor bleef slapen, had hij gezegd.

Den volgenden morgen, onder het ontbijt, was Odo neerslachtig geweest. Maar de dokter had er verder niet op gelet, hij was zelf ook een beetje katterig. Een kwartiertje hadden zij samen in den tuin op en neer gewandeld en gesproken over de gemeentelijke elektriciteitswerken die uitgebreid zouden worden. Ook wat geharreward over groot- of klein-bedrijf in den landbouw.

Bij het achterhek van den tuin had Odo afscheid genomen, maar onmiddellijk daarop den doctor teruggeroepen.

Hij kreeg juist zoo'n onweerstaanbaren zin de bergen in te

gaan; of de doctor hem nu zijn rug-zak leenen wou, anders moest hij eerst weer heelemaal naar huis.

De doctor had hem daarop den rug-zak gehaald; een paar sokken, een nachthemd en wat appelen had hij er ingestopt, en zoo toegerust was Odo heengegaan, direkt naar het station.

Twee dagen voor dat Martha het bericht van Odo's dood in de krant las, ontving zij dezen brief.

2 Mei 1903. Lieve Martha, de volgende week ben ik bij je in het witte huis. Hoe ik mij er op verheug je weer te zien en met je te wandelen! En te spelen met de kinderen; en te redetwisten met je al te geleerden man! Ik wilde dat Minka er dan ook nog was. Groet haar; zeg haar dat ik haar meer lief heb dan ooit en dat ik nooit blijder en sterker was dan nu ik dit zeggen kan. Zeg haar dat ik in 'harmonie ben met het leven', dan zal zij mij begrijpen, want zij is het die voor mij tot een werkelijkheid gemaakt heeft, wat anders een doode phrase zijn zou. Zij heeft mij geholpen den zin er van te leeren begrijpen. En jij ook Martha, en Rudolf en Arthur, ja al wat mij ooit door liefheid en vriendschap en schoonheid ontroerd heeft. En nu deze bosschen en bergen waarin ik sinds dagen omdwaal! Alles helpt mij om beter te begrijpen. Meer nog, al wat mij vijandig en gehaat was; alles was noodig en goed voor mij. Ik verwerp niets meer en ben sterk en moedig. De kameel is tot een leeuw geworden en de leeuw tot een kind...

Ik voel mij zoo rijk, Martha, zoo overvol van kostelijke, vreugdige wijsheid. En toch, als ik nu predikend wilde rondgaan, zouden mijn gulden spreuken eer lijken op het kraaien van een kindje of het slaan van een merel, dan op de bij menschen gebruikelijke diepzinnigheid van woorden.

In een rookerig herbergje zit ik te schrijven; ik weet niet eens hoe het hier heet; een verloren gehucht in de bergen. Ik zit alleen, de andere tafels zijn bezet door een tiental rumoerige kerels. Het kost mij moeite om niet op te staan en tot hen te zeggen: 'Wanneer je ooit verlangt hebt zonder te weten waarnaar, wanneer je ooit arm en verlaten en onge-

lukkig geweest bent, zie dan hier voor je een rijke, een levensmachtige die vol is van ongekende blijheid. Den eersten Mensch heb ik ontmoet en met hem gedwaald over de bergen. Ik heb van hem geleerd hoe te leven. Ik heb ook gezien dat de appelboomen en perzikken bloeien in de dalen en dat de hoogste toppen al bestijgbaar zijn.'

Wanneer zij dan lachten en verder zopen en kaartten, zonder zich om mij en den eersten mensch te bekommeren, zou ik niet ontmoedigd zijn maar mij naast hen zetten en met hen zuipen en kaarten en denken: de eerste mensch leeft...

O Martha, ik had eerder moeten gaan. Hoe dwaas zijn wij wanneer wij de groote eenzaamheid vreezen! Er zal in 't vervolg geen maand van mijn leven voorbijgaan zonder dat ik haar opzoek en in haar heerlijke rust mijn vermoeide en overal verspreidde zielskrachten weer verzamel tot een sterke en welgeruste eenheid. Nu eerst weet ik wat zelf-inkeer is: een rustig om zich heen vergaren van alle zielswerkingen, alle verlangens en gedachten en daden; en dan hen geheel overzien en weten wat het wil en bedoelt. Hoe eenzijdig, hoe onwerkelijk en onwaar heb ik tot nu mijn ziel gezien! Hoe híeld ik beurtelings elk der veelheden waarover zij zich verdeelde voor het ééne, uitsluitend belangrijke en beheerschende! Hoe vergat ik, werkend aan mijn vele kleine taakjes in hun vele richtingen, geheel en al die ééne groote totaal-beweging; mijn groei, mijn opgang tot steeds hooger macht en volmaking. Mijn noodwendige leven zelf, dat aan al zijn toevallige en bijzondere uitingen zin en waarde geeft.

Gisteren, toen ik zat aan den zoom van een gletscher en onder mij woelde en golfde een witte wolkenzee, en wijdrondom zag ik niets dan kale, witte sneeuwtoppen, toen herinnerde ik mij dat ik ditzelfde al vroeger beleefd had. Als een klein jongetje, toen ik van huis was weggeloopen; misschien heb ik 't je wel eens verteld. Toen had ik voor het eerst die zware ontzetting gevoeld, die onuitsprekelijke angst en verbazing over het absurde van mijn, mijn aanwezigheid, alleen, onmetelijk klein in 't onmetelijk groote, machteloos tegenover die geweldige zee en haar gruwelijke begrenzing. En gisteren, gisteren stond ik er, zoo licht, zoo overblij. Juist

omdat ík het was, het leven dat hier stond in machtige eenzaamheid, het leven dat die schoone wereld haar zin geeft. Over alle bergen had ik het willen bazuinen: er is een mensch geboren, er leeft een ziel die zichzelf wil zijn, geheel en al, die hoe ook haar smarten en vreugden zullen uitgaan over de dingen zich nooit meer in hen zal verliezen, die na iedere doling zichzelf zal weervinden, grooter, schooner, goddelijker...

Voel je iets van wat ik hier zeg? Zijn het geen leege, arme woorden? Bente zal het je duidelijker zeggen. Of ga de tuin in, luister naar de merels en kijk naar de bloeiende boomen. Maar ik moest toch trachten of ik er íéts van zeggen kon. Ik heb je veel verdriet gedaan, Martha; jij bent nu de eerste die ik iets wil doen begrijpen van wat eens een nieuw evangelie zijn zal voor de geheele menschheid.

ODO.

Ook de gids die Odo geleid heeft gelooft aan een ongeluk, ofschoon de plek waar Odo stortte in 't minst niet gevaarlijk was.

Dicht bij den top was hij vooruitgeijld, had zich vlug tegen een steilte opgewerkt en was boven op den rand van een breede, overhangende rots blijven staan. Daar had hij drie revolverschoten in de lucht gelost. De gids was hem achterna geklommen, had nog met verwondering gezien dat Odo de revolver in den afgrond slingerde; daarop had hij hem even uit het oog verloren. Toen hij het hoofd boven den kam uitstak zag hij Odo storten.

Er was geen sneeuw losgeraakt op de plek waar Odo gestaan had, de rots was breed, effen en niet glad. Een duizeling moet hem hebben overvallen, meent de gids.

Met Martha bracht ik een bezoek aan Harmonie. Er is veel veranderd. De kolonie heeft zich sterk uitgebreid en omvat een paar honderd gezinnen; op het plateau halverwege den berg staat nu een geheel dorp, ordelijke, goed onderhouden huisjes, een kerkje in het midden. De bewoners leven

vreedzaam, zij werken veel en bidden nog meer. Zij kleeden zich eenvoudig, haast uniform; hun voeding is sober, meest vegetarisch. Een streng, absoluut kommunisme is er ook nu nog niet doorgevoerd en wordt ook trouwens door niemand geeischt. Harmonie is nu een nederzetting van een welvarende religieuze sekte; de haat en de tegenwerking der omwonende boeren zijn verdwenen.

Wij liepen eerst met Johannes Voss rond die ons alles liet zien met de bescheiden voldaanheid van een braaf man die tevreden is over wat hij bereikt heeft. Hij betreurde het dat Odo hun ‘overwinning’ niet had mogen beleven.

Toen hij ons verliet gingen wij naar Odo's hut. Zij was bewoond maar wij vonden niemand thuis. Zij was opnieuw geschilderd en er voor was een omheind moestuintje waarin jonge pyramide vruchtboompjes. De bank met het afdakje er boven was nog net zoo. Wij gingen er zitten en keken zwijgend in het doodstille, sneeuw-omhangen sparrenwoud.

‘Ik hield van hem; meer dan ik toen ooit heb durven denken,’ begon Martha. ‘Hij was sterker dan allen die ik kende en hij heeft ook mij grooter gemaakt.’

‘Je hebt veel verdriet om hem gehad, Martha.’

‘Ik kan weer lachen...ik heb vrede...soms is 't me alsof ik verlost ben door zijn dood. Ik heb iets begrepen van het leven. Dat het ánders is, veel geweldiger en veel schooner dan ons kinderlijk verdriet het wenscht. Ja, ik ben sterker...’

EINDE.

Op de Heuvelen
Door
Frederik van Eeden.

'k Zag der bewoude heuv'len donkre deining
en de akkerkleeden, groen en geel geblokt,
ik zag der wolken blindende verschijning,
in 't welvend blauw teer-zilvrig uitgevlokt,

ik zag rondom, als de verstijfde omlijning
van een azuren hoogbewogen zee,
't wijd vergezicht, in eindlooze verfijning,
tot waar een glanswaas 't al vereev'nen dee.

Ik zag veel besjes, tusschen grauw-groen loover,
gloênd-vermiljoen in najaars-zonneschijn, -
en diep in 't dal, stil-schuchter in den toover,
de kleine huisjes waar de menschen zijn.

Het was der aarde moederlijk ontmoeten
dat mij beving met nameloos ontzag.
'k Zag haar onsterflijk aangezicht mij groeten,
zij sloeg mij spraakloos met haar schoonen lach.

'k Verstond een fluisterklank van haar gepeinzen,
als 't kind het eerste woord uit moeders mond, -
terwijl zij 't weidsche licht-geluk liet deinzen,
hel-stralend boven purpren horizont.

Een vlucht'ge glimp gewerd mij van haar denken,
en mijn vervaard oog ving een licht gerucht
van wat zij droomt, bij 't eeuwig ommezwenken
in majestatisch kalme hemel-vlucht.

Toen keerde ik in, en vond mijn ziel zoo vreugdig
en mijn geluk met een zóó diep verschiet, -
'k hervond in al mijn leven een zoo jeugdig
en een zoo onomfloersd genieten niet.

En toch....waar bleven thans de zoete liefden,
de harts-verlangens van mijn jongen tijd,
mij eenmaal 't dierst? - Wat macht'ger drang verhief den
geest van hen weg, tot in deze eenzaamheid?

Nu zie 'k hen als de kleine huisjes ginder,
met hun rook-vaantjes blauw in d'effen sfeer,
hun lieve trouwlijkheid geldt mij niet minder,
maar 't heem-genucht begrenst den blik niet meer.

Thans moet ik noode wijder ruimte peilen,
de ziel stijgt siddrend in doorzichtig Al,
onwetend waar zij weer tot rust verwijlen,
wat nu haar vorig heil vervangen zal.

In wat hier helderst is kan 't oog niet staren,
en angstig zoekt het, wat dan toevlucht geeft,
zoolang 't geen wonderteeken kan ontwaren
dat zegt, wat leven aarde en zonne leeft.

Het avondt zachtkens, - duizend, duizend wolkjes,
als fijn blank schuim met glans van parelmoer,
betrekken met hun raadsel-volle kolkjes,
in stillen wenk, den blauwen hemelvloer,

en ik berust. - De lichtstem der planeten
drong éven door, met de echo van een woord.
Wèl kan mijn ziel den wondren zin vergeten,
niet, dat zij 't voor één oogwenk heeft gehoord.

Augustus 1906.

Boeken, menschen en stroomingen

Will Vesper: *Die Ernte*

Een keus van duitsche gedichten, waarover ook in Nederland een woord gezegd mag worden. Er zijn waarheden die men aan het Noordzeestrand luider uitspreekt dan te Berlijn.

Will Vesper die deze 'Ernte' gaarde, heeft smaak, maar geen eigenen. Zijn licht is een bleek maanlicht, van een grootere planeet teruggeworpen, en er zijn donkere vlekken in. Maar dat hij uit de troebele schemering van vaderlandsche poëzie-bewondering in den uitstralingskring van zulk een planeet geraakt is, - dat is prijselijk en bemoedigend.

Het vaderlandsche tijdperk is voorbij, zelfs in de vereering van de menigte: algemeene menschelijkheid en levensvreugde verhieven zich boven de landen met hun beperkte volksdeugden.

Ook in een keus als die van Will Vesper behouden de gedichten een zekere toonhoogte, als een vleugelslag die den lezer niet veroorlooft te wijlen bij de plekjes van zijn huiselijke en patriottische genegenheid: hij moet mee, hij moet zich bewust blijven dat er een hemel is die zijn aardestreken overspant.

Het zou schoon zijn als die hoogere toon met grootere vastheid en onafgebroken geklonken had. Wij zouden dan niet bij de uitmuntende gedichten sommige van de alleruitmuntendste gemist hebben, wij zouden tusschen de uitmuntende niet plotseling door onnoozele gehinderd zijn. Bovenal zou, indien een vaste en eigen smaak de lyrische dichtkunst van acht eeuwen door een keus had afgebeeld, dat beeld niet zoo onhelder en zoo leugenachtig zijn geweest.

Onhelder, - want ook zonder dat ik mij een oordeel aanmatig over de betrekkelijke beteekenis van duitsche dichters in vroegere eeuwen, komt het mij voor dat over geen enkel tijdvak licht en donker zóó zijn verdeeld dat een scherp en treffend tafreel vóór ons treedt. Noch het middelhoogduitsche, waar de grens tusschen geestelijk en minne-dicht niet te trekken valt, en toch moet die grens wel gewichtig zijn; - noch de zeventiende eeuw waar Gryphius en Hoffmann von Hoffmannswaldau neven elkander staan zonder eenige aanduiding dat de laatste, van wien maar één gedichtje gegeven wordt, misschien de belangrijkere is; - noch de achtiende die in Vespers voorstelling zeker den reus Klopstock - ik weet wat ik zeg - niet kennen doet, Klopstock, vertegenwoordigd door twee gedichtjes benevens het op zijn naam gestelde van Claudius. Zoo kon ik verder gaan, want als ik over Schiller niet twisten wil, en van Goethe iedere keus goedkeuren, dan moet ik toch glimlachen over een bloemlezing die twee bladzijden van Platen geeft naast negen van Droste-Hülshoff, - die Brentano's beste gedicht (Frühlingsschrei eines Knechtes aus der Tiefe) ontbeert, en - -

Maar meer is niet noodig, want de voorstelling wordt nu leugenachtig.

Is het zóó moeilijk in Duitschland zelf te zien dat het beeld van de duitsche dichtkunst sints vijftien jaar veranderd is? Welke toch is dan de stralende invloed dien Vesper ons terugspiegelt en dien hijzelf niet kent?

Van Holland uit zien we het duidelijk: het is de invloed van de *Blätter für die Kunst* geweest. Stefan George en zijn medestanders hebben van 1890 tot heden aan de europeesche poëzie-vernieuwing een zoo groot aandeel genomen, dat door hun werk het geheele beeld van de nieuwere duitsche dichtkunst gewijzigd is. Waren er eerst na Platen, na Heine, slechts enkele fijne of kleurige persoonlijkheden die den eens gegeven stijl niet doorbraken - Lenau, Hebbel, Mörike, Meyer - en verder een heel leger van handwerkers in de verskunst; sints dien tijd bestaat in Duitschland een nieuwe stijl.

Na de neergaande lijn van vóór '90, is er onmiddelijk daarna een steil-stijgende.

Van dit feit heeft Will Vesper geen kennis genomen. Vier

versjes van Hofmannsthal, dan nog enkele van Dauthendey, en overigens wordt zijn beeld van de hedendaagsche poëzie een beklagenswaardig tafreel van vrijwillige armoede.

Ik moet er hier aan herinneren dat aan de bloemlezing van Will Vesper, voor eenige jaren de bloemlezingen van Stefan George en Karl Wolfskehl zijn voorafgegaan. *Hun* invloed is het die op de meest onmiddelijke wijze den smaak van dezen volgeling beheerscht heeft en hem zoo deed kiezen als hij deed.

Nochtans schijnt het, door zijn keus-zelf, dat hij van hun bestaan als dichters onkundig is.

Zijn dan die dichters zoo onbekend in hun vaderland? Ik geloof het niet. Maar alleen in Duitschland schijnt het mogelijk dat men u kent, dat men uw invloed ondergaat, maar dat men u niet noemt.

Ik moet erkennen dat ik er uitermate verbaasd door ben. In Holland, in Frankrijk ook, heeft de nieuwe poëzie, hoezeer bestreden, zich de plaats veroverd waarop zij aanspraak maakt. Ieder bloemlezer die haar voortbrengselen verzuimde te noemen of te toonen, zou belachelijk zijn. Niet enkel zijn werk zou hij armer hebben gemaakt aan schoonheid, maar hij zou den naam van zijn land tegenover den vreemdeling schande hebben aangedaan door het voorwenden van een niet bestaande schamelheid.

'Leugenachtig - en waartoe?' zou de lezer vragen. 'Of weet de buur over de grenzen wat den landsman verborgen bleef?'

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Belangrijke dichters

II
Maurits Uyldert

Maurits Uyldert heeft, wat zijn gedachten betreft, soms eenige overeenkomst met Nico van Suchtelen. Dit is niet te verwonderen, daar ook hij een geestelijk kunstenaar is, en niets zoozeer als geestelijke ideeën gemeenschappelijk is aan menschen die in denzelfden tijd leven. Beiden zijn vervuld van den tweestrijd tusschen smart en vreugde, moedeloosheid en dadenlust. Bij beiden vindt men de terneerdrukking door het moderne tijdsleven, en - toevalliger overeenkomst - een teleurgestelde liefde. Maar het gevoel, dat niet in v. Suchtelens verzen, maar wel hier en daar in ‘Quia Absurdum’ geuit wordt: ‘Maar ook dit is duidelijk, een diamanten waarheid, om te kunnen scheppen moet er chaos zijn, om tot hoogste blijheid te stijgen diepste smart’ - is in Uyldert veél overheerschender en bezielt een aantal van zijn merkwaardigste gedichten. In verband hiermee komt het mij voor, dat - terwijl beiden bekend blijken te zijn met de werken van middeleeuwsche vromen - die kennismaking voor Uyldert van oneindig meer belang geweest is. De namen van Thomas à Kempis en Ruijsbroeck komen bij v. Suchtelen voor, in den laatste vindt hij zelfs een meer dan cultuur-historisch belang; maar uit een strofe van Uyldert:

> ‘Uw ogen zijn nog jong, herdenk de jaren
> toen gij in bed bij 't schemerlampje laast
> Thomas à Kempis en zijn licht verklaren
> uw wezen liet, gij dromer en verdwaasd.’

blijkt een minder oppervlakkige genegenheid, zij het ook, dat hij die liefde later verloochent. Het verschilt ligt hierin: v. Suchtelen is een breede geest, op wien de wijsheid van vele tijden invloed uitoefent; Uylderts innerlijk heeft bij minder algemeenheid, grootere diepte, en niet slechts uit woorden: uit den toon, de ziel zelf van zijn vroegere poëzie blijkt een vroomheid die hem de schoonheid van het lijden verheffen deed en hem aan middeleeuwsche vroomheid zal hebben nabij gebracht. Ook later, als hij 'Naar het Leven' gaat, wordt hij niet meegevoerd door een algemeen, maar eenigszins vaag, dweepen met Toekomst-Schoonheid, gelijk v. Suchtelen; maar hem bezielt een drang naar velen-omvattende liefde:

> 'Breng de genegenheid van een tot velen'

die misschien uit dezelfde socialistische idee voortkomt, maar zonder eenigen algemeenen term te gebruiken waardoor dat zekerheid zou worden, al zijn kracht zoekt in een volkomen persoonlijke uiting, zoodat wij niets anders verbeeld meenen te zien dan een geheel persoonlijk gevoel. In plaats van breede rythmen en decoratieve versierselen geeft hij ons dan ook symbolen, klaar-uitgewerkt als op zichzelf levende vizioenen, en verzen, fijn-artistiek met hun stil bewegende klanken alle modulaties begeleidende van zijn gevoel.

Dit is reeds zeer goed zichtbaar, als men naast 'Primavera' het eerste door Uyldert gepubliceerde gedicht: 'Ziele-Zang' leest, dat Maart 1904 in de XXe Eeuw verscheen. Het is als proza geschreven, waarschijnlijk om enkele onregelmatigheden. Maar voor wie ooren heeft, is de vijfvoetige jambe er duidelijk in hoorbaar, en bijna overal - zeer zeker in de beste gedeelten - is die versvorm zoo zuiver als men verlangen kan. Maurits Uyldert veroorlove mij daarom, bij aanhalingen het uiterlijk voorkomen van poëzie aan deze verzen terug te geven:

> Eens was mijn ziel een zwerveling, die komt
> laat in een stadje waar hem niemand kent:
> die in den avond door de straatjes dwaalt
> en ziet het hooge zwart tegen de lucht
> van toren en van donkre kerk. Het licht
> daarbinnen lokt hem in - en hij treedt zacht
> den drempel over in de hooge hal...

> Wat is daar alles stil...het flauw beweeg
> van kaarslicht op het altaar, waar omhoog
> 't gebogen beeld van Jezus hangt, die ziet
> altijd zoo ernstig en zoo droef...en toch:
> is daar Geluk niet waar zóo dróefheid is?

Hierin is niets van v. Suchtelens breeden, gemakkelijken volzin-zwier. Niets van diens aaneenrijen van decoratieve trekjes. Voorzichtig gaat hier de dichter voorwaarts, met rustige rythmen, en het feit, dat de samenstelling van zijn zinsdeelen de begrenzing der versregels zóó weinig scherp doet uitkomen, dat het hem niet eens noodig scheen, die te handhaven, is niet toe te schrijven aan gemakkelijkheid, maar juist aan moeilijkheid van bewegingen. Hij kiest met groote nauwgezetheid de woorden wier zin en klank juist vertolken wat hij tot de uitbeelding van zijn symbool noodig heeft, en krijgt hij daarmee een voet te weinig, dan vult hij dien niet aan door een bijv. n.w. méer te gebruiken,

> 't scheemrend gebogen beeld van Jezus hangt,

of iets dergelijks, waardoor ook het volgende zinsdeel:

> die ziet altijd zoo ernstig en zoo droef

een vollen versregel zou beslaan; maar hij begint dadelijk met het nieuwe zinsdeel:

> 't gebogen beeld van Jezus hangt, die ziet
> altijd zoo ernstig en zoo droef...en tóch:

waardoor zijn vers weliswaar soms iets onbeholpens krijgt, maar tevens alle oppervlakkigheid buitensluit. Wat hij in de aangehaalde verzen bereikt is dan ook iets belangrijks: een geheel zuiver voltooid vizioen, klaar-zichtbaar en ontroerend, symbool van een vromen, geluk en droefenis vereenzelvigenden zieletoestand.

Het gedicht als geheel is het veel-wisselend verhaal van strijd tusschen smart en vreugde, maar de diepe innige vroomheid die er de stille ziel van is, tempert dien strijd en geeft aan de blijdschap een zweem van weemoed, aan de treurnis een schijnsel van verheuging. Het is het verhaal van een liefde, die hem gelukkig maakte, en die hij verloor, van een

oprijzen tot hoogere vreugde uit het vagevuur van de smart.

Het karakter van die liefde is merkwaardig voor wie in deze eerste uiting aanwijzingen zoekt tot de kennis van latere. Een vrome liefde, dat wil zeggen, een zonder zelfzucht, is zijn ideaal. Vroomheid in meer algemeenen zin is er in zijn woorden, als het denkbeeld van haar sterven tot hem komt en hij weliswaar droef mijmert over het vergaan van haar schoonheid, maar toch haar dood ziet als een ‘betreden van de kalme vlakke velden waar de koele vrede is,’ als een vereeniging met God; ook in zijn zelfverwijten, als hij zijn liefde verloren heeft:

> Neen, ge hebt
> mij niet verlaten, maar mijzelf verbrak
> ik alle heerlijkheid van uwe liefde,
> U kan ik niets verwijten...gij mij wel...

Maar belangrijker zijn de regels waarin hij zegt, niet alleen te willen ontvangen, maar ook te geven:

> maar sterk en rein
> opdat mijn hart meer dan ontvángen kon
> en 't heil weergeven aan wie in mijn ziel
> de vreugde bracht - zóó wilde ik tot u
> en stil in uwen witten lichtschijn gaan.

en waarin hij later het óók-gemeenschappelijke van de smart uitspreekt:

> Maar waar wij allen zijn in éénen dag
> omduistert leed niet één alléén: ook gij
> hebt door mijn smart geleden gróóter leed,
> omdat ge dacht hoe gij mij lijden liet.

En ook;

> Ik heb uw leed
> zwaarder dan 't eigen lijden voelen wegen.

Slechts even, maar met fijne plastische schoonheid, voorspellend wat hij later hierin zou bereiken, komt het aanschouwelijk beeld der gelieven naar voren:

> Hoe gingen wij als kindren van geluk
> in verre diepten van dien zommerdag
> het warme zand door van het breede strand,

waar in een blauwe gloed het zonlicht beefde
over de golven die zoo kalm bewogen,
ruischend uitrillend aan de kust.

Maar plotseling daarna klinkt het weemoedig, dat de werkelijkheid herinnering zal worden. Zijn troost moge in deze schoone regels liggen:

Dingen van teerheid gaan niet meer voorbij

en:

Bloemen van liefde bloeien eeuwiglijk

een felle tweestrijd van smart en vreugde blijkt er uit de woorden, dat die ‘dingen van teerheid’ toch ‘altijd blijven in den *starren* blik van hem die aan zijn dood verleden denkt.’

Ik zeide reeds, dat de smart bij dezen dichter als het ware een vagevuur is, waaruit hij oprijst tot hooger, vaster geluk. Ook in zijn leed vindt hij de wereld goed zooals zij is: aan rampen en strijd moet zich de zwakke menschenziel sterken, niemand die ze niet doormaakte kan zeker zijn van zijn geluk, allen zijn zwak uit zichzelf:

Ook een koning was
voordat hij heerschte maar een nietig kind.

Wie de droefenis sterk en berustend draagt, komt tot vreugde, zooals hij ook in het ‘Zangspel van Vreugde’ zegt:

Maar droefheid brengt vreugd waar 't leed wordt gedragen
sterk en berustend: want schoner de kracht: -
- dan treuren en schreien, dan stadig te klagen -
het leven heengeven met lachen zacht.

Deze zachtmoedige, droomerige droefenis, die zoo iets gewijds in zich heeft dat men slechts door haar geleid de hemeldeuren bereiken kan, - het is niet verwonderlijk dat déze dichter haar zegt lief te hebben. Uyldert zou wel verder gaan dan nu in het volgende:

O, ik heb u liefgehad in den avond bij 't geel
stil lamplicht, gij diepte van duister en zachte
smart, gij Droefenis, die in de nachten
zwijgend aan mijn bed zat...

Maar als de Smart haar taak heeft vervuld, als de zwakke gesterkt is, dan komt er weer een blijdschap in zijn oogen en moet zij sterven. Stille gewijde blijdschap vervult hem: in dien glans ziet hij *haar* terug als een bovenaardsche heilige, die zelf niet knielt maar hem knielen doet:

> Toen ben ik in mijn tempel ingegaan.
> Het was zoo vreemd - ik voelde bij mij zijn
> het weten dat ik liefhad, en zoo fijn
> zag ik toen alles in mijn leven aan:
>
> De wierook wolkte voor het hoog altaar,
> de kaarsen brandden droomig en hun lichten
> beschenen maagden die zich biddend richtten
> tot haren God zoo groot en wonderbaar.
>
> Eéne boog niet: het blonde hoofd omhoog
> omviel de kaarsenglans met vreemden schijn,
> haar blauwe oogen zagen mij zoo rein
> zoo rustig aan dat ik mij nederboog.
>
> En in mijn ziel verrees toen klaar en breed
> Wat mij, eens smartvol, tot een rijkdom groeide
> zoo schoon, zoo zuiver als nooit bloemen bloeiden
> uit diepten van mijn donker zieleleed.

Meer dan al het voorgaande, dat als geheel nog niet onberispelijk is, - het is wat lang, dunkt me, de dichter weet nog niet uit zijn gedachten te kiezen, opdat de hoofdzaak den lezer in volle klaarheid zal toestralen - is dit afzonderlijke gedicht een waardige voorspelling. Ik zie er Uyldert in als bij uitnemendheid kunstenaar, bewonderaar van de moderne Duitsche poëzie, van Stefan George, waarin zoo vaak een mystieke middeleeuwsche vroomheid in plechtige beelden en gewijde klanken tot openbaring komt. De plechtigheid van dit beeld behoef ik niet uit te leggen, en wat de klanken betreft: tenminste in de twee middelste strofen zijn ze zoo fijn, zoo zuiver in symbolische overeenstemming met het beschrevene, dat ik in den wolkenden wierook en den vreemden kaarsenschijn de maagdenrei buigen zie, en de Eene boven haar uit rijzen met reinen en rustigen blik. De wendingen: ‘Eéne boog niet’, ‘zoo rein - zoo rustig’ zijn prachtig. -

Het ‘Zangspel van Vreugde’ (‘De Beweging’, Maart 1905) is geheel anders. Het is een van de weinige verzen, waarin Uyldert ook technisch overeenkomst met v. Suchtelen vertoont, n.l. met diens ‘Epanatolion.’ Het is namelijk een poging, om de gevoelens waarin hij nu leefde, op een andere wijze tot vers te maken: verschillende stemmen met verschillende rythmen elkaar te doen toeroepen en antwoorden. Met ‘Epanatolion’ heeft het ook gemeen, dat het meer zangerig dan vast van uitbeelding is. Het meest troffen mij twee ongemeen mooie regels:

> Goudlachend rezen wij in luwe luchten
> maar bogen bleek, moe wenend om dien droom.

Maar belangrijker, voor de ontwikkeling van zijn geest en artisticiteit, lijken mij de in Sept. van dat jaar in ‘De Bew.’ gepubliceerde gedichten: ‘Leidingen’ en ‘Het Beeld.’

Het eerste is niet zonder onduidelijke plaatsen, maar toch schijnt het mij een groote vooruitgang. Welk een diepte van geluid in deze beschrijving:

> Hoe zijn uw ogen
> vreemd en van dromen diep, ziet ge het koren
> gevuld naar de aarde neigend, in uw oren
> verruist het lied van halmen neergebogen.
>
> En in het dal daarginds het dorp zo rustig,
> In bomen 't oude kerkje...lichte ruiten...het
> bleek goud licht verlicht het loof daarbuiten
> dat buigt en droomt...of tot de dromen sust zich.

Zulke eenvoudige dingen met zulk een mysterieuze innigheid uit te spreken, bewijst zoowel een artistieken aanleg als een hart vol wijding. Het eerste vers is nog stil en weemoedig, innig het tweede, waarin een liefdevolle hem noodt in haar tuin. Maar hij spreekt van zijn smart, en dat hij niet gelooft in haar troost:

> Maar weet, uw dromen zijn een ijle vreugde,
> gij hebt die vreugde niet in smart gesteund:
> ik weet dat voor uw ziel zich zoo verheugde
> gij niet van pijn en jammer hebt gekreund.

en als haar woorden warmer gloeiend smeeken:

Mijn liefde is teder - en mijn hart en zinnen
vlam-branden in den nacht!

antwoordt hij met een geweldige lyrische uiting, onzen bijna beangsten geest striemend als een gedicht van Baudelaire: de uiterste consequentie van zijn gevoel: dat men slechts door smarten heen tot durende vreugde komt, gelijk geloofsijveraars ketters martelden in oprechte begeerte om hun ziel de eeuwige zaligheid te doen verwerven:

‘O kon ik slaan uw naakte lijf en striemen
uw teder vlees zodat ge zwak en flauw
de ogen sloot en 't bloed de harde riemen
bekleven zou.

Dat ge in den nieuwen dag de zon zaagt schijnen
zo lichtend en zo zoel, zo lavend zacht,
en wondren dat ge nog doorstondt die pijnen
gruwend herdacht.

En wenen, zwakke - nauw' hersteld, en peinzen
lang, met die grote oogen dromerig...
dat ge die weelden in u voelde deinzen
en lomen zich.

Rezen er in u krachten, zwak in 't leven
maar sterkend en uw wezen gloeide nacht
tot heller dagen - 'k zou mij aan u geven,
u koestren zacht.

Verplegen u en koestren, o mijn lieve,
Wij samen zouden in den morgen zien,
en wen mijn ogen zich tot uwe hieven
glanzen misschien.’

Als de merkwaardige, oorspronkelijke schoonheid van dit gedicht een lezer bekoort, verzoek ik hem, het tijdschrift na te slaan en het volgende er naast te lezen, dat niet minder mooi is. Maar een voor het eerst als geheel ook onberispelijk werk is ‘Het Beeld’. Welk een artistieke vooruitgang! Dit is dezelfde weemoedige mijmeraar van ‘Ziele-Zang’, maar zijn aarzelende, soms nog onvolkomen rythmen zijn hier tot een kracht en zuiverheid gestegen, die geen jongere hem verbetert:

Langzaam en tusschen bloemen
langs woudzoom ging zij: golfde 't haar, o siddring
van schoonheid, hield ze 't hoofd lichtlik geheven
en op geloken oogleên viel de branding
van noen-zon - schaduw gaven donkre wimpers.
Zo zag ik die haar volgde, zwijgend stille.

Het geheele beeld: de Jonkvrouw, fijn-symbolisch geteekend, wier oogen hij, eens gezien, nooit vergeten kon, zoodat ze hem volgden tot waar hij ‘zit bij vrouw en vriend’, of met zijn kind speelt; die weemoed-oogen die hem symbool werden der levenssmart - het is alles even aandoenlijk en in even schoone verzen uitgezegd. Wij vragen niets meer, en laten ons willoos meevoeren in deze nevelzachte atmosfeer van diepe droefgeestigheid.

Van al de tot nu toe besproken gedichten heeft Uyldert er in zijn bundel ‘Naar het Leven’ niet één opnieuw gepubliceerd. Een goed voorbeeld, voorwaar, in een tijd dat zoo menigeen verdienste in het vele zoekt. Maar het boek dat hij uitgaf is ook meer dan een verzameling verzen: het is een Eenheid, en daarom alleen al merkwaardig. Voor een groot deel is het door de uitvoering van een sprekende figuur lichtelijk gedramatiseerd, evenals reeds ‘Leidingen’, dat ook door het gebruik van de 4 vierregelige strofen, in dezen bundel zoo vaak voorkomend, van dien bundel voorbereiding blijkt. Beide eigenschappen liggen in den lijn van bewondering voor Stefan George: ook de Engel in het ‘Vorspiel zum Teppich des Lebens’ is zulk een sprekende figuur, en 4 vierregelige strofen is van dien dichter de meest voorkomende versvorm. Ook door zijn dikwijls zeer fijne geluidssymboliek toont Uyldert zich verwant aan den duitschen kunstenaar.

De titel wijst reeds op een nieuwe gevoelsrichting. Inderdaad kan niet gezegd worden, dat de tot nu toe geuite aandoeningen van Uyldert tot het Leven voerden. Wel tot berusting, en tot vreugde, die hij duurzaam dacht, maar die het toch niet bleek te zijn: smartelijker dan ‘Het Beeld’ is haast geen poëzie denkbaar, - maar ook tot een uiterste van mystieke smart-verheerlijking, die niet van het Leven is, maar van fanatieke middeleeuwschheid.

Naar mijn gevoel het schoonst is de overgang door hem verbeeld in het volgende gedicht:

De wijsheid zocht ik moeizaam: boek en bijbel
en oude perkamenten en de werken
van eeuwen-dode vromen - ach, die zerken
zwijgen en droeven mij als ik hun rij tel.

Door grauwe misten vielen volle klanken
van 't karillon uit eeuw-vergrijsde toren -
droef zat ik, eenzaam, luiding in mijn oren
maar mat mijn ziel van 't wijdingloze wanken.

Toen hoorde ik buiten in de weien lachen:
een vrouwe-stem, een helder, rank geluid:
ik boog mijn moede hoofd het venster uit
zag rode daken, dorpsrood onder vlaggen,

Zag joelend volk, jolende vrouwen, kind
met kind vereend, meisje met vrijer uit:
stom stond ik en begreep niet wat verluidt
dit leven dat ik in geen boeken vind -

Al had Uyldert nooit iets anders geschreven dan dit, dan zou hij toch reeds een belangrijk dichter zijn. Wie weten wil wat ik onder geluids-symboliek versta, leze het hardop, langzaam, en zonder één klank of medeklinker te verwaarloozen. Want dat men niet lezen kan, is de groote reden waarom zoo weinigen poëzie verstaan. Het is volstrekt niet noodig, een mooie stem te hebben en die uittezetten met pathetisch gegalm. Wie eenvoudig leest, maar met ernst en wijding, den zin volgt en hem helder doet hooren, die zal bij een goed vers al vanzelf veel van het rythme voelen doen, omdat het met dien zin een onverbrekelijke eenheid is. Hoe meer hij die eenheid voelen gaat, des te vaster zal hij zijn klemtonen leggen, des te helderder zal het rijm als rijm tot zijn recht komen, hij zal geen moeite meer hebben met een eenvoudigjambischen regel:

Door grauwe misten vielen volle klanken

iets zal hem wellicht dagen van de plotselinge, 's dichters eenzame droefenis als bespottende blijheid van dien meesterlijken regel:

Toen hoorde ik buiten in de weien lachen

als hij tenminste de - *en* - uitgangen duidelijk hooren doet; dan zal hij ook de schoonheid der vrijheden gaan voelen, bijv:

> - ach, die zerken
> zwijgen en dróeven mij als ik hun rij tel.

waar de vervroegde klemtoon een ongewoon aangrijpenden nədruk op het woord *zwijgen* legt; en eindelijk de verrukte vroolijkheid, zoo natuurlijk mogelijk:

> Zag joelend volk, jolende vrouwen, kind
> met kind vereend, meisje met vrijer uit

regels gezegd of het zoo maar niets is, maar waarin de twee beteekenisvolle afwijkingen van het jamben-schema, de talrijke alliteraties, en bovenal de volheid van klank (oe, ó, ou, ee, ei, ij, ui) jubelende vreugde verkondigen, die toch niet uitgelaten wordt: eene sterke geestelijke suprematie is er hoorbaar in, die voelen doet dat hier méer is dan zinnelijke plastiek: een symbool namelijk van het blijde leven, waartoe de eenzelvige denker zich bekeeren moet.

Meesterlijk is ook het vers dat hieraan voorafgaat:

> Mijn donkre ziel is als een zwarte vogel
> langzaam neerstrijkend in het gulden graan:
> Mijn wil is nu de scherp gemikte kogel
> die zal dien vogel in het hart verslaan.
>
> ‘Uw ogen zijn nog jong, herdenk de jaren
> toen gij in bed bij 't schemerlampje laast
> Thomas à Kempis en zijn licht verklaren
> uw wezen liet, gij dromer en verdwaasd.’
>
> Mijn ziel is als die onbewogen molen
> die dekt zijn schaduw op Uw bloemen neer:
> mijn wil is waar verlaten wolken dolen,
> als verre wind die wendt geen wieken meer -
>
> ‘Ik zie het leven in uw ogen bloeien,
> ik ken uw leven van den oorsprong af,
> ik weet den tijd en ligplaats van uw graf -
> ik weet de tijden die uw wil ontboeien -’

Men ziet het: zijn stemming is nog wankelbaar. Hij dwaalt tusschen al te groot zelfvertrouwen en willooze, krachtelooze

somberheid. Eéne zelfde sprekend ingevoerde persoon waarschuwt en bemoedigt hem. Zij is het wier bemoedigende, troostende, vermanende, verklarende woorden hem ten slotte leiden tot een gelukkiger en krachtiger inzicht in het Leven.

De verlichte vensters van haar huis schenen den moeden, hopeloozen zwerveling door het winterwoud nieuwe liefde en innigheid te voorspellen, en nog twijfelde hij, toen zij tot hem kwam:

> Gij zijt tot mij getreden in de hal.
> Rank, rijzig stondt Ge, en in Uw glimlach zacht
> naamloze tederheid als peinzend lacht
> moeder tot kind. Over den donkren val
>
> van Uw fluwelen kleed hing blank en gouden
> weelde van haren waardoor bloeme-banden -
> en op mijn schouders legdet Gij Uw handen
> die met Uw glimlach minnend leiden zouden.

Wat zij hem leert?

> Mij droeg uw stem dit toe: dat alle mensen
> verscheiden zijn en der verscheidenheid
> van mijn gevoelens alle, mijner wensen
> ook worden toegeleid.
>
> ‘Breng de genegenheid van één tot velen;
> van velen komt u liefde-neiging toe’
> - zuster in liefde, liefrijk helen
> Uw woorden 't hart mij, wond en moe.

Zij spreekt van hen:

> die offren zich en eigen harten boden
> tot sterven, dood van anderen vermijdend.

Dus predikt zij hem een velen-omvattende liefde zonder zelfzucht; en een daadrijk leven:

> ‘'t Leven wil daden, bloei die werkt naar buiten’:

Ook van zijn verleden spreekt zij tot hem, in de derde reeks, die veel mooie verzen bevat (o.a. de sublieme eindstrofe op bldz. 29) maar niet overal even helder is, wat het verband betreft. Ik voel tenminste niet, waarom het vers op

bldz. 27 daar tusschen de andere staat. Er zijn trouwens meer plaatsen in het boek, waar men meer beknoptheid, en dəərdoor meer klaarheid zou wenschen. Wie erdoor afgeschrikt worden, raad ik aan, eerst het uittreksel te lezen, dat van dezen bundel in 'De Bew.' van Mei 1906 verscheen. Den gang van het Geheel zal men er duidelijker in kunnen volgen, dan in het bundeltje zelf, en wanneer men dien in zich heeft opgenomen, wordt men door de volte van het boekje niet meer verward, al kunnen er plaatsen duister blijven. Dat de dichter niet besloten heeft, het werk in die verkorte lezing uittegeven, kan men hem niet kwalijk nemen: hoewel zij de overzichtelijkheid bevordert, worden natuurlijk talrijke fijne modulaties verwaarloosd, en er is altoos veel voor de bewering te zeggen, dat een dichterlijke schepping het best is, zooals ze werd geconcipieerd. Van zeer veel schoone verzen, die in de bedoelde bloemlezing niet voorkomen, zou het mij ook spijten, als zij verborgen waren gebleven.

De drang naar het Leven brengt met zich mee den druk van ons moderne tijdsleven. Zoo zelfs, dat de dichter weemoedig op zijn rustige leven van lang geleden terugziet. De intree in de stad wordt met kracht van plastiek uitgebeeld:

> Ik zag de stad die schudde uit hooge slurfen
> roetige adem in grauw-vale lucht -

en met bijzondere schoonheid datgene der stad, dat met schijn-liefde en schijn-weelde de harten maakt tot troostelooze holen:

> Hier zijn de lichte hallen
> waar wiegen vrouwen, zacht en rank,
> waar helle klanken schallen,
> en armen reiken bleek en blank.
>
> Hier zijn de zwoele geuren
> van vrouwenhaar en rozen rood,
> hier dartelen de kleuren
> van zijde en bloeme op borst ontbloot.
>
> Dit zijn de donkre mijnen
> waar schaûwen walmen, grauw en zwart

en troosteloos verdwijnen:
de mijnen van een menschenhart.

Zijn teleurstelling, moedeloosheid, ja, afschuw, doen hem den blik wenden. Was zoo het Leven? En hij klaagt, dat alle vriendschap van korten duur is, dat men zijn hart wegschenkt, en de anderen heengaan en ons weer moedeloos achterlaten. Dan komt *Zij* weer om hem te vermanen; doch het klaarst en zuiverst, het schoonst vooral, is deze moedeloosheid en vertroosting uitgebeeld in de zesde reeks, die op zichzelf den naam van meesterstuk niet onwaardig is. Het is verreweg de belangrijkste, en ook vooral de kunstigste van het boek: de moeielijke versvorm, de dramatische werking, de prachtige beelden, ik weet niet wat hier het meest bewonderenswaardige is.

'Wat wilt ge, vreemde, en glimlacht niet
daar u mijn lach gemoet?
en daar u raakt mijn lente-lied

van vreugde schreiens-zoet?

Zoo roept zij hem toe, en hij antwoordt:

Bekend is mij Uw stem, o vrouw -
toch dooft ze niet wat smart
mijn leven en mij dekt in rouw...

Daar ik het zilver licht niet zag
dat Gij mij duidde -

Zij wijst hem op een bloem - ik zou wel willen blijven aanhalen, want schooner en helderder kan het niet gezegd worden dan zooals Uyldert het doet - en hoe de bijen er heen vliegen en in de klokjes kruipen om 'op hun rug en kop' met zich te voeren 'wat schoon en stil de bloem hun liet' - beeld van de onzelfzuchtige, zich gevende liefde. Maar hij klaagt, dat de liefsten, wien 'keer bij keer zijn ziel toe-vloeide,' hem, 'een eenzaam man, verlieten, arm, ellendig.'

Met haar schoone beeld voortgaande, zegt zij dan, dat de bloem ook geen dank-kus vraagt aan de bij, 'maar gevensblij haar schoonheid leeft'; maar zooals zij onverwachts gezegend

kan worden, als de bij in zijn ‘haar'ge pels’ stuifmeel met zich brengt

> en 't aanstrijkt waar de stamper bocht
> die reikt naar zon van uit zijn cel,

zoo kan ook de zich-gevende menscheziel liefde en vriendschap terug ontvangen, en daarmee vrede en vreugde.

O, hoe verlangde ik daarnaar - roept hij, maar zegt te vreezen, dat ‘de zuiverheid der schenkingsvreugd, de sterkte van het geven’ hem niet verheugen zal, voor hij ‘dof en oud’ geworden is. ‘Dáar zijn er,’ antwoordt zij:

> ‘Daar zijn er in wier oogen-diep
> de liefde als een vochtig licht
> zacht uitglanst - en wie 't leven liep
>
> in de oren met een hard en dicht
> geraas, zoodat hun lust bij lust
> breekt, en omduistert het gezicht...’

En ook hij is zulk een:

> ‘U, daar ge in het leven kwaamt
> - zooals in parel-blanke plas
> die hemel-spieglend in zich saamt
>
> leven van licht en kleur, een ras
> killende wolken-schaduw - zoo
> viel waar uw ooglichts klaarheid was
>
> de doffe rouw -’

Maar, zegt zij, zooals een wiens smart hem alle vreugd, ja, herinnering zelfs vergeten deed, bij het aanhooren van muziek ‘met tere liefste eertijds gehoord’, schreien kan in weemoedig herdenken, tot er in zijn oog een ‘glans-door-tranen’ komt rusten, en hem daagt de herboorte van het geluk;

> ‘- zo valt verwaasdheid van uw oog
> wanneer ge weet wat leven is:
> een goudschijn die elks oog doortoog

en door elks hart gedreven is,
die schittrend híer en glans-loos dáár
maar onverzwakt gebleven is

en in een sproeisel hel en klaar
van uit uw ziel ontvonken zal
dat uw gemoed, nu zwak en zwaar,

zíngen zal bij dien vonkenval.'

De prachtige rythmische stijging van dit gedeelte, de aarzellooze direktheid waarmede een zoo moeilijke stof in een zoo kunstigen vorm beheerscht wordt, dwingt mij woorden af van den hoogsten lof. Sommige gehoor-looze critici zullen misschien op de grappige, wat onbeholpen woordvoeging 'bij bij bij' aanvliegen en er zich vroolijk om maken - wie ooren heeft om te hooren die hoore.

Op deze reeks volgt er een, die hoofdzakelijk uit beelden van de zee bestaat. De nieuwe levenskracht uit zich, behalve in verrukte, van geluid jubelende vreugd-uitingen:

'wanneer de zon-schal-stemmen zilvrend breken
aan koele westerkim en nevel-stijgen
- adem der aarde - vangt in zwevend neigen
laatste licht-luiding van het dag-verbleeken:

zult gíj, de hemel-zoeker, aard-verloorne
uw Aard' hervonden hebbend, en dan hogen
nacht-hemel rond u, wénen néérgebogen,
gij, leed-gestorven kind, gij vreugd-herboorne'.

ook in plastische beelden. Plastisch is de beschrijving van den grijzen toren in het duin, met de 'holle treden', van waar zij de wereld gaan overzien; maar in de verzen van de Schepen en de Meeuwen bereikt Uyldert een bepaald opmerkelijke volkomenheid van plastiek. Vooral in het laatste:

Krijssend kringt ge om en
drijvend op uw vlucht,
waar de golven drommen
schiet ge uit de lucht,
drijft, gevouwe uw vlerken
langzaam in der zee

zonne-vonkend sperken
met de deining mee.

Daarna heeft Uyldert de Smart en de Vreugde gescheiden buiten zich gesteld: de tuinen der Weeën en der Vreugde bezongen. De donkere zaden waaruit stralende bloemen oprijzen, zijn hem dan symbool van de Geluk-barende Droefenis. Het vers op blz. 87 diende in het uittreksel in ‘de Bew.’ tot slot, en niet ten onrechte: de stille en toch levensvolle vrede ervan is een passender besluit van den moeilijken gang ‘Naar het Leven’ dan het weer in daad-looze bespiegeling terugvallende gedicht dat nu den bundel beëindigt. Toch is dat nog een mooi vers, wat niet gezegd kan worden van de tusschen deze twee staande, geheel afwijkende gedichten, waarvan men den zin nauwelijks kan opdiepen uit den overstelpenden rijmenvloed. Het is mogelijk - enkele regels wijzen er op - dat Uyldert ook zulke verzen later mooi zal weten te maken, maar dit is nog geen voldragen poëzie. Het liefst eindigen wij dus met de schoone regels:

En in die vreugde ligt mijn wereld zó:
woeling en onrust zijn in rust vergleden...
ruisende tochten niet mijn hart ontvreden...
droefheid en dood wondert ternauwernoô.

ALEX GUTTELING.

[Deel 4]

Aan de Overzij van den Zandzoom
Door
Nine van der Schaaf.

De smalle weg, tusschen dubbele rij kleine boomen, was een onbeduidende, lange, kromme lijn, getrokken over heideveld, van de groote hoofdstad, naar eene, door speelhuizen beruchte, kleine stad: Sperië. Die weg was eenzaam, alleen in de nabijheid der steden, door enkele wandelaars begaan.

De zon ging onder; de bleeke, stille, zoele zomerdag moest sterven en boven het heideveld groeide een ijle nacht-schaduw, - maar in den blauwen hemel weerstreefde de dag en z'n straling keerde stoornis van dien schemer omlaag.

De avond was daar en de dag leefde en de tijd wenkte den nacht tot heerschen, maar de nacht kon niet heerschen, zoolang de dag niet stierf.

Een wijle nu, bleef de tijd stil het gebeuren aanzien: dat de dag voortleefde, bleek en hoog en prachtig in het blauw.

Daarna doorspitsten sterren het wijde terrein van licht, groeiden stil-gloeiend, bleek-flonkerend, hóón-flonkerend. De nachtschaduw, snel, volgroeide, de dag stierf, de nacht heerschte.

De eenzaamheid van den langen, smallen weg breidde zich uit tot de einden.

Toen kwamen van uit Sperië drie menschen den weg langs, een man: Forster, en z'n twee dochters: Nanka en Lore. Hij had den vorigen avond het laatste gedeelte van z'n rijkdom aan het spel gewaagd en verloren; in onzinnige woede was hij daarop z'n winnaar aangevallen en had dien verwond.

Daarna, in nuchteren angst voor gevangenis, was hij gevlucht en had zich dezen dag verscholen; nu wilde hij, met

z'n kinderen, in de hoofdstad een veilig heenkomen zoeken.

In het matte donker, onder de boom-kruinen-rijen, zwart hunne gestalten, over den oneffen zandbodem, sluipend-zacht hun ongelijke voetstappen, bewogen ze zich regelmatig-snel voort.

Een trein raasde met snel verschuivend geluid, op korten afstand, aan hen voorbij; spookte even met hellen gloed tegen den donkeren hemel, dreunde lang ná in de verte. En een andere kwam, en wéér een; - bij kleine tusschenpoozen volgden ze elkander op, komende van en rijdende naar de hoofdstad.

De drie menschen liepen eerst eenigen tijd zwijgend, toen uitte de man plotseling een grommelend vloeken, dat de meisjes deed opkijken. Het was om háár, dat hij zich ergerde en hij kon zich niet beheerschen. Hij begon grof, doch met ingehouden stem:

‘Jullie, jullie bederft op 't oogenblik m'n leven! Als ik alleen was, denk je, dat 't me iets zou kunnen schelen, m'n geld kwijt te wezen? Of dat de politie naar me zoekt? Maar jullie, - die niks zeggen den heelen dag, - jullie ellendige angst, of wàt het is, - dat drùkt op me,’ eindigde hij schor.

Na z'n woorden, grimmig den blik terzij naar z'n dochters wendend, voelde hij ondanks den donker, duidelijk de ontmoeting van Lore's koel-vragende oogen en schielijk onttrok hij daaraan de zijne, opnieuw grommelend. Zij liet hem begaan, staarde koud vóór zich.

Doch Nanka vroeg nu met haar zachte, schuchtere stem van kind, dat bang is: ‘Waarom moeten we dan met u meegaan vader? Waarom hebt u ons niet in Sperië achtergelaten?’

Forster prevelde met een schamper lachje een naam: den naam van Nanka's geliefde, die in Sperië woonde. En toen geen wederwoord volgde, zei hij sarrend: ‘Bij hèm had je immers troost willen zoeken?’

‘Ik had naar tante Ellen terug willen gaan,’ hernam Nanka, gekrenkt en bewogen. ‘Lore misschien ook.’

Tante Ellen woonde op een dorp: Jeslo, en de meisjes van Forster, als kleine kinderen moederloos geworden, waren door haar opgenomen en grootgebracht, terwijl Forster, als fortuinzoeker, de wereld rondzwierf. Eerst een paar jaar geleden had hij, rijk geworden, z'n kinderen weggehaald uit dat stille Jeslo, om haar in z'n rijkdom te doen deelen.

En nu deelden ze in z'n armoede, z'n schande. Hij viel na Nanka's woorden woedend uit: ‘Wees toch zoo làfniet! Wat zou je daar doen, bij tante Ellen? Natuurlijk zeggen, dat je vader er alles heeft doorgebracht en nu weer van voren af moet beginnen. Maar dat wìl ik niet.’

Hij zweeg bot, doch begon spoedig weer, eentonig zeurend, grof uitvallend, trachtend te uiten z'n groote, bittere ontstemming.

Lore leefde haar eigen gedachten, nauw gestoord door de lange verwijten-reeksen uit haar vader's mond.

Doch Nanka, plotseling snikkend van heimwee, voer hem tegen, hulpeloos, heftig-klagend: ‘Had ons maar altijd in Jeslo laten blijven, vader!’

Dan zwijgend, deed een gedachte haar ontstellen van die eigen woorden, en tegelijk richtte Lore, die naast haar liep, den blik op haar. Nanka bemerkte't, en, haar snikken bedwingend, zag ze Lore beschaamd en droef-vragend aan. Aan Lore's andere zijde ging Forster en deze stille samenspraak der meisjes was buiten hem.

Lore's blik uitte met klem en verwondering de gedachte, die Nanka even had doen ontstellen: hoe in Sperië toch háár, Nanka, was geworden: Syilva's liefde en haar eigen liefde voor hem! En Nanka ging toen daarover voortmijmeren, doch ze behield haar droefheid, want ook hij had haar leed gedaan. Zich van Lore geheel afwendend, bleef ze stil-schreiend koesteren haar heimwee naar het vriendelijk thuis, bij tante Ellen, in Jeslo.

Lore bespiedde haar, nadenkend, en na eenigen tijd van zwijgen, vroeg ze met zachte, vaste stem: ‘Nanka, verlang je zóó terug naar Jeslo? Waarom zou je dan niet gaan?’

‘Zwijg toch van Jeslo,’ mompelde Forster, vergramd. En toen Nanka zich angstig stilhield, vervolgde Lore, even zacht en vast: ‘Ik zou met je meegaan.’

Vloekend gebood Forster nogeens, dat ze zou zwijgen, en nu zei Nanka haastig, smeekend en verwijtend: ‘Stil toch Lore, het kan immers niet!’

‘Goed,’ zei Lore, wel berustend en keerde in vorig gepeins terug. Een verzet-gemompel van haar vader verstomde.

Het geschuifel hunner voetstappen, het enkele geluid in de

doodstilte, bereikte iemand, die, verder den weg op, tegen een boom leunde; hij rees overeind, begaf zich aarzelend naar het midden van den weg en ging langzaam de drie, nauw te onderscheiden menschen, tegemoet.

En deze zagen de ééne gestalte, eerst te voorschijn komen, daarna hen naderen langs den leegen weg, - en ze voelden, dat ze vluchtenden waren. Wantrouwend-scherp bespiedde Forster, onder het voortgaan, den vreemde, vervolgens vorschte z'n blik langs de boomen, of hij vreesde, dat meer anderen zich daar verscholen hielden.

Doch de ééne gestalte bleef alleen en werd meer en meer helder zichtbaar.

Plotseling omklemde Nanka, bevend in grooten twijfel, haar zuster's arm, - toen riep ze blij en luid den naam van den geliefde: ‘Syilva!’

Hij kwam nu snel naar haar toe, vatte haar hand, groette haar terug met vreemd-ernstigen, teederen blik, die haar dicht naderde, - hij groette ook de anderen, - Lore, die hem niet aanzag, Forster, die hem opnam met norschheid.

‘Vreemde jongen!’ zei Nanka met scherts en ontroering in haar stem, - en ze hield hem bij zich, - wilde dat de anderen zouden vooruitgaan, - hen alleen laten, zóó, dat ze hem kon meedeelen, haar leed en haar angst en haar vertrouwen nu in hèm.

Forster had zwijgend doorgeloopen, Lore was naast hem gebleven en ze verwijderden zich ver van het andere paar.

Hij tuurde in de richting, waar hij meende, dat de stad moest zijn en zocht daar in de lucht, den weergloed van haar ontzaglijke verlichting.

Doch hij zag dien niet. Nevel was opgekropen van den grond, - die had de grens van aarde en hemel weggedoezeld, - de sterren, dicht bij den horizon en de breede, vage weergloed boven de stad, versluierd. Dichter en dichter werd die nevel. Het heideveld, waarover de menschen gingen, beloofde een nabije, grijze zee. Daarboven bleef, koud-gericht. de ééne, doordringende blik der vele ster-oogen.

Lore vroeg aan haar vader, hoelang ze nog te gaan hadden, - en ze knoopte haar mantel vaster dicht, want het

nevelocht spreidde koelte. Forster antwoordde en trachtte toen met haar te spreken, kalm en zakelijk, over hun toestand.

In de stad had hij wel oude vrienden, die hun, gedurende de eerste dagen, onderdak zouden verschaffen. En dan wilde hij ergens handel beginnen, hij had verstand daarvan: handel had hem te voren rijk gemaakt.

Doch ze zouden 't misschien den eersten tijd niet ruim hebben en ze zouden misschien in een leelijke straat moeten wonen. Hèm kon 't niet schelen! Maar Nanka en zij waren haar heele leven zoo verwend, - mopperde hij, en keek daarbij schuw naar Lore's gezicht.

Lore zei spottend, toen haar vader wachtte op wederwoord: ‘Kom, vader, we zijn flinker dan u denkt! En verwend? Ja, Nanka is wel een beetje verwend, maar ik niet, nee heusch niet!’

Wrevelig nog van onrust, beval hij haar, dat zij Nanka zou dringen, om zich zonder geklaag in haar lot te schikken. Daarna zwijgend, hield hij z'n gedachten in spanning bij het onderwerp, tot hij opeens, met forsche stem vroeg: ‘Ben je bang?’

‘Neen,’ zei Lore kloek, doelend op het gesprokene, - doch daarop beving haar een vreemde huivering; haar oogen klemden zich vast aan de dingen, die ze om zich heen zag: de nachtelijke dingen!

Forster, afleiding zoekend, ontstak een lucifer en keek bij 't licht daarvan op z'n horloge. En hij rekende hardop: nog ruim een uur en ze zouden de stad bereikt hebben.

Hier greep hem, grof pijnigend, de gedachte aan z'n verloren rijkdom aan. Bittere spijt over z'n domme spelen steeg in hem op, wringend naar z'n keel. Hij zag dat kleine, valsche, donkere Sperië met z'n schemerige villa's, z'n wijde, ingesloten speelzalen, - en hij zag de groote stad met haar licht-uitstroomende gebouwen, open weelde, - tartende schatten.

En tot Lore uitte hij ruw: ‘Maak me 't leven daar niet moeilijker, dan het toch al zijn zal!’

Een wijle daarna, bedarend, richtte hij weer een schuwvorschenden blik naar haar, - en hij was trotsch op haar! Ze had nu van hun donkere toekomst in de stad vernomen en ze bleef kalm naast hem voortgaan, daarheen.

Hij waagde 't, nog te spreken over de schunnigheid, de ruwheid van sommige zijner vrienden. Het waren handelsvrienden van vroeger, die hij bedoelde; hij had belang bij hun goede gezindheid, en daarom vroeg hij Lore, te beloven, dat Nanka en zij hen niet met haar trots zouden beleedigen.

Toen zei Lore, geprikkeld: ‘Vraag zulke dingen niet. Ik wil m'n vrijheid behouden.’ Forster schikte zich en zweeg.

Wat later bleef zij plotseling staan en op haar vader's vraag, waarom ze dat deed, antwoordde ze onverschillig: ‘Laten we wat wachten op de anderen.’

Beiden wendden ze zich nu om, naar den afgelegden weg, Forster beproefde met z'n oogen dóór te dringen in den nevel, Lore hield den blik omlaag en luisterde scherp. Doch ze onderscheidden nòch eenige beweging, nòch eenig geluid.

Hij uitte met nieuwen wrevel het vermoeden dat ze misschien waren teruggegaan. ‘Wat denk jij?’ vroeg hij ongeduldig, toen Lore niet antwoordde.

‘Het zou kunnen zijn,’ zei ze, de schouders ophalend. Ze bleef luisteren, met volle aandacht.

Hij vroeg nog eens: ‘Zou Nanka dàt doen?’

Lore haalde weer de schouders op.

Eindelijk bereikte hen een licht gedruisch van stemmen. Ze herkenden Nanka's stem, die opgewekt en aanhoudend sprak, en ze vervolgden hun weg.

Hun voetstappen, dof, verstoorden de zachte stemklanken, die van de andere twee, gestadig tot hen bleven doorklinken.

Reeds lang spraken Nanka en Syilva over Jeslo. Nanka had verleidend tot haar geliefde gezegd, dat ze 't leven heerlijk zou vinden, met hèm, in Jeslo, en hij vroeg met zachten spot, wat hij daar doen zou? En zij antwoordde met opgewonden drang: ‘Syilva, ik heb daar vrienden! Die zouen je wel helpen en raden. Je bent toch niet trotsch, Syilva? Je wilt daar toch wel leven, als de anderen? En je hebt me immers verteld, dat je geen ànder thuis meer had? Waarom zouen we ons dáár dan niet een thuis zoeken, - voor ons samen?’

‘Ik wil wèl,’ antwoordde hij zacht en peinzend. En hij hoopte heimelijk, dat ze hem zou smeeken, nù te gaan, dade-

lijk weerom te keeren, - niet deze tocht naar de stad langer voort te zetten. 't Was waar, hij had geen thuis, hij verlàngde naar een thuis. Hij had z'n thuis verloren. Z'n geschiedenis was vreemd en droevig.

In z'n verleden, gedurende z'n kinderjaren, veel armoedeleed, - daarna rijkdom, roem, weelde, en droomen van grooter roem, grooter weelde.

Voor een wijd, trotsch gebouw had hij eens bedelend, - en droomend - gestaan, - daarna was het z'n thuis, de eenzame bewoner, z'n beschermer, z'n vader geworden.

Nu was deze dood en hij was nauwelijks minder arm dan vroeger. Het huis, en bijna al, wat aan z'n vader had behoord, hoorde nu aan diens broeder: de trotsche man, die hèm listig beroofd had, van z'n beschermer's liefde en vertrouwen, - toen deze ziek was, - zwak van geest, kort voor z'n dood.

Onder den druk van deze nieuwe armoede, in koude eenzaamheid, nabij de vele hoonblikken zijner bekenden, was hij laf geworden, - moedeloos uit de stad geweken en scheidend had hij zich beloofd, nooit meer daar terug te keeren, om nooit weer de smart en bitterheid der hevige teleurstelling opnieuw te doorvoelen.

Doelloos in Sperië gekomen, speelde hij met z'n weinige, hem gelaten bezitting. Toen ontmoette hij Forster, en Nanka en zij had hem tot nu in Sperië doen blijven.

Dezen dag was Nanka hem heimelijk het plan van hun nachtelijke reis komen vertellen; ontstemd-zwijgend had hij haar aangehoord en met koelen, dwalenden groet laten heengaan.

Daarna, uit liefde voor haar, uit berouw over z'n koelheid, besloot hij z'n belofte ontrouw te worden en haar vóór te gaan op den weg naar de stad. Nu, naderend, voelde hij, dat het niet goed was, verder te gaan, - daarom hoopte hij, dat Nanka hem tot terugkeeren zou bewegen, - doch Nanka verblijdde zich in een geluk-volle toekomst en had geen haast.

Ze maakte enkel plannen, - kleine plannen van huisvesting en arbeid in Jeslo, - en lachte er om en wierp ze weg, - behield wèl het groote plan, om samen daar te gaan wonen, - doch voerde hem vroolijk mee naar de stad, blij met z'n liefde, die hem z'n belofte ontrouw had doen worden.

En hij had niet de kracht, háár tot teruggaan te bewegen.

Grauwe wolken waren hoog opgeschoven in de lucht, driest voor massa's sterren; - nòg hóónflonkerden de vele, die onbedekt bleven. Wind was komen aanruischen over het boomenpad; de nevelzee werd dunner.

Zichtbaar waren reeds verscheidene lichten der stad, groot en troebel, omgeven van bleeke vochtkringen, - zichtbaar nu ook daarboven, de breede weerschijn der heele verlichting, vèr gloeiend.

Syilva beantwoordde Nanka's dartel babbelen niet meer. Zij keek naar hem op, - naar z'n oogen, die ze niet duidelijk kon zien in den nacht. Ongewone, ernstige vraaggedachten verdrongen de blijheid uit haar kinderziel, en omdat ze die vage gedachten niet kon uiten, zweeg ze.

En toen zij zweeg, begon hij te spreken over de stad, die ze naderden.

Nanka had wel eerder van de dingen uit z'n verleden gehoord, - maar niet zooals nù, had Syilva eerder tot haar gesproken, nimmer nog had hij zóó den gloeienden haat, die hem bezielde tegen z'n beroover, in háár, zachte, onwetende, durven uitstorten.

Zij werd bang voor dien haat, - en het kwam thans in haar op, dat terugkeeren, - dadelijk vluchten naar Jeslo, beter was dan op dezen weg nog verder voort te gaan. Schuchter begon ze erover te spreken, doch nu was het te laat. Nu zou ook de volheid van haar liefdemacht hem niet meer kunnen weghouden van z'n stad, wier aanwinnend, grootsch lichtspel in sterke ontroering hem bemeesterde.

Hij dacht nog flauw aan Nanka: hoe zij het noodlot was, dat hem eerst in Sperië had doen blijven, hem daarna had verleid, zich op dezen weg te begeven. Liefde bestond voor hem niet meer, hij behoorde aan z'n haat.

‘Ik wil me wreken,’ verklaarde hij somber.

In groote angst bleef Nanka naast hem voortgaan, verward zoekend naar woorden. En ze naderden al dichter de stad!

‘Niet daaraan denken,’ smeekte ze hem nog, zacht en bevend.

Doch vast en blinkend stond voor z'n oogen zijn vader's huis: hoog, stom, éénig beeld! Z'n gedachten spookten daar

omheen: wezens met handen, die het aangrepen! Wezens met vurige handen: vlammen!

Hij beefde en week terug. Hij naderde. Hij week weer, - en voelde, dat nadering het laatste was: het onontkoombare. En hij groeide in moed. En in z'n treden op het zachte zand, klonk hem het bommen van een zware klok. Zware klokken waren er in z'n stad, - stil nu alle. Hij hoorde muziek. Begin van een krijgsmarsch: sterke geluiden.

Het kind naast hem was bang. Vaarwel, goed kind! Vaarwel, vaarwel! Met woesten spot hoorde hij 't uitschreeuwen in zich: vaarwel, vaarwel! Onophoudelijk bonsden klokkeklanken in z'n hoofd. Z'n hand, tot vuist geknepen, bewoog zich trillend, raakte Nanka aan, die huiverend van hem week.

De weg bracht hem nu bij een laatste bocht en straatsteenen vervingen het zand. Kleine, donkere huizen gingen ze voorbij, eerst van elkander gescheiden, daarna aanéénsluitend. Van de lichten zagen ze nu enkel de twee ijle lantaarnrijen, langs hun pad. En steeds, vóór hen, in de lucht, de breede, violette gloed. Ze bereikten een kleine brug, die de buitenweg scheidde van de stadsstraten met hooge huizen. Op die brug stonden Forster en Lore, die hen opwachtten.

Met hun vieren gingen ze de stad binnen, zwijgend. Bij de eerste dwarsstraat gekomen, bleef Syilva traag stilstaan en deed ook de anderen stilhouden. Nanka klemde zich vleiend aan hem vast.

‘Ik ga dezen kant’, sprak hij bedaard, en maakte zich met koele kracht los van haar.

‘Ik ga alleen!’ voegde hij haar nog met nadruk toe.

Bij het licht eener lantaarn was hun aller doen duidelijk zichtbaar. Forster keek grimmig-verwonderd om, Lore's oogen in strak, wit gezicht, staarden in spanning naar Syilva's heengaan, Nanka stond verwonnen, verlaten. Van groot leed werd ze zich helder bewust, - maar haar innig-smeekende oogen hadden niet vermocht hem te roeren, - machteloos was ze....Hij ging, - hij ging alleen.

Wrevelig noodde Forster de meisjes, om toch door te loopen, terwijl hij, een paar stappen vooruit, ongeduldig wachtte.

Nanka legde stil-wanhopig haar hoofd tegen Lore's schouder en wendde de oogen steun-zoekend naar die van haar zuster

op. Toen trof haar, met wreeden slag, uit Lore's blik, de tot nu verborgen liefde van deze, voor Syilva.

Geschokt en snel richtte ze zich op, week van haar zuster en stamelde: ‘Dat wist ik niet.’

Forster stapte reeds door en zich omwendend, drong hij nogeens: ‘Kom dan mee!’

Lore en Nanka voegden zich naast hem en samen liepen ze verder de stad in.

Syilva was gegaan in de richting van z'n oud thuis. Langzaam kwam hij voort, het hoofd in soezerijen voorovergebogen, - een enkele keer schuw opschrikkend van eenig geluid in de leege straten die hij doorliep. Even werd hij zich woedend bewust van die schuwheid, die was de schuwheid van misdadig mensch. Daarna, opnieuw soezend, even langzaam, doch zonder omwegen, vervolgde hij z'n weg.

Hij kwam buiten de straten van aaneengesloten, hooge huizen, langs eenige kleinere huizen, omgeven van bloemperken en boomen en hagen.

Daarna leegte. En in die leegte, dat ééne groote huis, vaag omlijnd in den nacht, breed neerhurkend op een uitgestrekt, hellend grasveld. Verborgen achter het huis, waren veel boomen, die ruischten. Vanaf den voorkant liepen twee grijze grintpaden, vaneenbuigend naar een laag hek, dat het grasveld scheidde van den weg.

Syilva klom over het hek en liep op het huis toe, eerst langs een der paden, daarna sluipend over het grasveld. In het veld waren kleine groepen van bloemen en heesters, die zacht suisden, alleen van dichtbij hoorbaar, dadelijk zich verliezend in 't geruisch der boomen.

Syilva stond voor het huis stil, beschouwde het strak-aantig; wachtend, of het zou spréken tot hem.

Doch in z'n hoofd was haast: in 't nachtdonker raadde hij 't worden van morgenschemer en hij begaf zich naar den achtermuur, waartegen de wind gericht was.

De achtermuur had een uitspringend, geheel met klimop en rozen begroeid, middengedeelte, waaraan op de eerste verdieping een balkon was verbonden, dat met houten trap naar den tuin leidde.

Syilva toefde eenige minuten en vestigde z'n plan. Daarna ging hij naar den verstgelegen hoek van den tuin, waar hij, verscholen in overvloedig boomgewas, een kleine houten schuur wist. De deur van dit gebouwtje was stevig gesloten, doch hij sloeg een der raampjes stuk, vernielde met groote, bevende kracht de kozijnen, rukte van het beschot een paar planken los, zoodat een opening ontstond, groot genoeg om hem toegang te verschaffen en drong naar binnen. Hij vond in de donkere ruimte, zooals hij verwacht had, eenige takkebossen en ook, tot z'n voldoening, een hoeveelheid teer, genoeg om de takken brandbaar te maken.

Met deze brandstof teruggekomen bij den achtermuur, stapelde hij het hout op onder de twee buitenste ramen van het middengedeelte en bij de houten trap, overgoot het met de teer, streek ook over de kozijnen de dikke, zwarte brij en haalde daarna lucifers uit z'n zak.

Weer dacht hij aan den morgenschemer, hoorde scherphelder het geluid van den eersten lucifer dien hij afstreek, beschutte met z'n lichaam het teere vlammetje tegen den wind en legde het voorzichtig in de brandstof. Doch het vlammetje doofde uit en vele nog daarna. Kloek, dwong hij z'n onrust tot rustig doen en na eentonig pogen gleed een smalle, verrassende vlam langs de beteerde kozijnen omhoog. De wind sloeg haar neer, doch ze hield zich taai vast aan de enkele, veroverde takken, greep met haar klauwen snel om zich heen naar andere, en sterker, hief ze zich opnieuw omhoog.

In spanning zag Syilva dit beginnen aan, vreugde-ontstellend herkende hij dit vlammen-licht en -geknetter, dat woedde reeds lang in z'n verbeelding.

Hij rukte een brandende tak af en ontstak daarmee de andere stapels die eveneens knetterend gingen opvlammen. Koel z'n gedachten, was hij zich wel bewust het gevaar dat hij voor de vele slapende bewoners van het huis deed ontstaan; hij nam den zwaren, steenen pot, waaruit hij de teer had genomen, op, en wierp dien met kracht door een raam naar binnen, zoodat luid gerinkel en een hevigen plof de omgeving beroerde.

Langzaam week hij terug naar de boomen, - in z'n ziel was gejuich van voldaanheid en gedreun van doods-gedachten.

Tegen een ruwen stam drukte hij z'n hoofd en zag sterrelichten, valsche lichten, hoonlichten, dóódlichten! Hij had Nanka reeds lang verlaten, het geluk had hij reeds lang verlaten, - nu was spoedig alles voorbij.

Rook steeg gestadig in dunne, bewogen wolken langs den klimop-muur omhoog; vlammen verlichtten de matte rozen. De balkontrap brandde fel; dwarrel-winden stoeiden hier met het vuur, en als dit een oogenblik werd neergeslagen, was zichtbaar, hoe daarachter, in een ruim vertrek, stille, lange vlammenslangen zich kronkelden langs de wanden.

Uit de bovenvertrekken, waar de slapende menschen waren opgeschrikt, klonk een angstig schreeuwen; spoedig daarop doorgalmden kreten het heele huis. Twee bedienden drongen, in verwarde haast, een der achtervertrekken, terzij van het brandende gedeelte binnen, keken angstig-nieuwsgierig, vanuit het midden der kamer naar buiten, - zagen niet het vuur, doch wel den gloed van het vuur, die de boomen verlichtte. Ze zagen ook Syilva, herkenden hem, noemden ontzet z'n naam en vluchtten toen snel naar den voorkant.

Wat later waren alle menschen-geluiden uit het huis geweken; scherp-knetterend drongen zich de vlammen verder naar binnen. Roode tongen glipten uit de ramen der bovenvertrekken, van daarachter klonk nu en dan gekraak van afbrekende voorwerpen, lager het doffe gedruisch van hun val. Een groot stuk van den achtermuur stortte eindelijk in en sleurde het nog brandende balkon met de verkoolde trap mee naar beneden. De steenen zuilen, die dit gedragen hadden, wankelden van den schok en bleven staan.

Tot Syilva kwam het nieuwe geluid van sissend water; hij zag brandweermannen die hun slangen richtten op de nog gave zijvleugels. Hij week iets verder tusschen de boomen, om niet gezien te worden en bleef met z'n oogen hun arbeid volgen.

Vergeefsch, die pogingen om z'n vlammen tegen te houden; ze drongen tòch voort om àlles te vernielen!

Zich in mijmering afwendend van het vuur, verraste hem, vlak bij, de stomme, nieuwe dag. Koud spook, strak hem aankijkend, door 't donker van den nacht heen.

Z'n opgeheven oogen van fiere jongen weerstonden, zagen, vurig van leed, den grijzenden schemer in.

Het geruisch der boomen werd hem luider dan 't geweld van den brand. De boom, waartegen hij leunde, droeg z'n bladeren laag over hem heen. De boomen verder, zware, gelijke stammen, waartusschen ál kleiner de ruimte, - vager daar de donker-ruwe schors. Véél verder, zichtbaar in de laatste, smalle openingen, 't lage geboomte, aan den zoom van 't grasveld. Niet te onderscheiden daar, de groene kleur der bladeren, wèl in de donkere massa van dat loof, 't wit van windebloemen, die daar vele groeiden. Niet de vòrm der bloemen. Vòrm alleen duidelijk bij de bladeren der buitenste, ijle takken van de boomkruin boven hem. Geteekend in grauwe, nabije nevellucht. Door den wind, beweeg van die bladeren, heen en weer langs het grauw. Geruisch àldoor, aanwinnend soms, - dan sterker bewegen, - daarna weer zachter 't geluid, - en bevend terugdeinzen.

Syilva's blik, stil-angstig-turend nu, vergleed traag, van de bewegende bladeren, naar de witte vlekken der windebloemen, - zichtbaar in de smalle openingen tusschen de stammen, de enkele van de vele.

Het donderend neerstorten van muren drong zich heftig aan z'n bewustzijn op. Hij keek om en zag nog nauw zware klompen der laatste zijmuren neertuimelen, - het grasveld was plotseling open terrein geworden en hij ontdekte, in de verte, een groote menschenmassa; - onmiddelijk daarna, steeg een nieuwe, breede, ondoordringbare rookvracht op.

- Kalm doorvoelde hij den schok van deze laatste, groote vernieling - z'n oogen vochtig-blinkend, in gezicht, zeer bleek, - glimlachend z'n strakke mond, - z'n moe lichaam even huiverend.

Roodigen schijn danste in wolkjes voor z'n duizeligen blik; hij rustte vaster het hoofd tegen den boom en sloot de oogen. Toen hij ze weer opsloeg, merkte hij opnieuw òm hem den roodigen schijn: het morgenrood. - vager, fijner nu, gansch doorvloeiend den bleeken schemer.

Van de twee bedienden, die Syilva gezien hadden in hun vlucht, was een gefluister uitgegaan en had zich verbreid onder

de schouwende menigte. Midden die menigte was Lore, en toen ze vaag, door 't geroezemoes heen, Syilva's naam verstond, en, scherp luisterend, hoorde doelen op 't geboomte achter het huis, schoof ze zich uit de opeengepakte menschen, om een weg te zoeken, naar den achterkant van het huis. Het grasveld was aan den voorkant door agenten afgezet en ze volgde schuw, op een afstand, eenige opgeschoten jongens, door een nauw paadje, tusschen twee kleine, naburige huizen. Aan het eind van het paadje was open veld; zijwaarts zag ze een hek, waarvoor zich reeds eenige nieuwsgierigen hadden verzameld, die, in hun hoop om van dezen kant dichter den brand te kunnen naderen, waren teleurgesteld door agenten, die ook hier het terrein bewaakten.

Vlammen waren hier niet zichtbaar, verscholen achter gebladerte van laag boomgewas en verdere, hoogere kruinen, waarboven wel de rook in wolken wegijlde.

Lore ging eenige schreden terug, zoodat ze verborgen was voor de anderen; toen wrong ze zich vastberaden in 't kreupelhout, - brak zich een weg er door heen. Niemand hoorde, bij de geluiden van vuur en water en wind, 't gedruisch van haar worsteling.

Na even toeven betrad ze zacht en vlug het gras, schoof zoekend tusschen de boomen heen en weer, zéker naderend, tot de plaats waar Syilva stond.

Ze bereikte hem, ze zag vast in z'n somber-vragenden blik. Zacht, verklarend begon ze: ‘Nanka heeft je alleen laten gaan vannacht.’

En toen afbrekend dat, en heftig: ‘Waarom heb je mij nooit gezien? Ik heb je óók lief.’

Nu Syilva's oogen op haar gericht bleven, ging haar bleek gezicht donkerrood gloeien, en na 't minderen van dien gloed, waren haar strakke trekken ontspand, uitten lijden en dulden en zachtheid.

Zóó vroeg ze, met zwakker stem: ‘Mijn liefde voor jou heb je nooit geweten, wel? Ik heb je al evenlang als Nanka liefgehad, en nu móést ik tot je komen.’

Bij haar veranderen ontdekte Syilva verrast in háár zijn, Nanka's schoonheid, en hij zei zacht-droomerig: ‘Nee, ik heb je nooit eerder gezien.’ En hij wou vragen wat ze hier kwam

doen, doch hij durfde niet het lijden van haar vergeefsche liefde aanraken.

Hij vertelde strak en rustig van z'n wraak, zinspeelde op de vernietiging van z'n leven.

Ze verstond hem, maar z'n woorden roerden haar niet. Haar oogen, levendig van gedachten, hechtten bij tusschenpoozen z'n onvasten blik, terwijl hij sprak.

Ze brak hem af, - haar stem trillend van spot nu, wisselend van klank:

'Zou je willen, dat Nanka hier was gekomen, om je te smeeken, dat je zou blijven leven voor haar? Of om tenminste haar lief te hebben, tot je dood toe? - of om met je te sterven? Nietwaar, dat zou je toch wel gewenscht hebben? En dat zou je toch wel geloofd hebben? - je gelooft toch wel, dat een vrouw een man genoeg liefheeft, om met hem te kunnen sterven?'

Zij wachtte. Hij zweeg. Toen hoorde ze voor 't eerst 't geruisch der boomen boven haar en zag op en luisterde. - Een verre stem, niet verstaanbaar. - Snel wendde ze zich opnieuw tot Syilva, en stom zagen ze elkander aan, ontroerd wachtende beide.

Een invallende, zwarte gedachte deed hem opschrikken: hij zag om zich heen, of niemand naar hier kwam om hem, den brandstichter weg te voeren. Een matte trots weerhield hem te vluchten en zoo den dood te zoeken, - en toch was de dood hem wel liever, dan de vernedering der gevangenis.

Zij vroeg opnieuw, eentonig: 'Nu Syilva, zou je niet willen, dat Nanka hier was gekomen?' - en toen hij nog niet antwoordde, sprak ze voort met verleidenden drang: 'Toe, zeg me dan wat je zou willen, dat Nanka deed! Je kunt het toch aan niemand anders vertellen? Niemand anders zal uit liefde voor jou hierheen komen! Toe, Syilva vertel het aan mij!

Zij wìst, - en hèm vervulde 't zachtjes-aan geheel met wondere verrassing, - dat háár stem was Nanka's stem en dat háár oogen waren Nanka's oogen. Z'n verdofte ziel leefde op, - hij nam Lore's hand en zàg in die diepe, schoone oogen, die hij kènde en toch zóó nooit gezien had. Zoo waren ze verbonden.

Maar zij, drinkend wèl z'n liefde, verstrakte haar mond en in haar wezen, vèr in de diepte, troebelde wee.

Ze stonden roerloos beide.

Daarna, hij, beseffend, dat dit een belofte was, om haar te doen deelen in leven en dood, verdonkerde, weifelde, en z'n weifeling was voelbaar in den aanraak van z'n hand.

'Ik ben niet bang, Syilva,' zei ze, opeens vreemd-vroolijk, en uitstralend drieste vervoering.

In hem laaide nu hevig de wensch op, om te lèven met haar, - daarvoor samen te vluchten naar ver. - Haar naam, Lore, jubelend, bewonderend-zacht....

Zij voelde dien wensch, - en een oogenblik de weelde van dien wensch alléén, - toen golfde op: blijdschap!

Hij lachte, - een grove spotlach, opgedreven door bitteren trots, en hij sloeg néér deze nieuwe vlam van levenslust, - dat 't dooven zou, voorgoed.

Wèl behield hij nog Lore's hand, - drukte die ruw, want toch wilde hij lieven haar, - hartstocht-ijver was in z'n blik. - Smartvol nu háár oogen, - wel lievend hem, - duldend àlles.

'Vergeet!' smeekte ze hem nog, met de sterkte van haar liefde, die had weggerukt uit haar alle streven van goed en kwaad. Doch hij schudde 't hoofd. Ze hoorden van ver, uit de massa, gedruisch van stemmen en hij meende daarmidden de klank van zijn naam. Hij zag wantrouwend om, vreesde weer nadering van menschen en trok z'n hand, die Lore's hand omklemde, terug. Ze beschouwden even samen de ruine van het huis, waarin de vlammen plunderend rondwoelden, laaggehouden door sterke waterstralen. Zware rook bleef opstijgen en keerde hun blik. Boven hen ruischten nog de boomen.

Hij hoorde opnieuw, duidelijker, z'n naam, - wrevel rimpelde z'n hoofd, om de verwarrende geluiden in de nabijheid, die hem beletten de roepstemmen te volgen, - doch deze werden luider.

Plotseling vermoedde hij, dat het was de uiting der sympathie van het daar verzamelde volk voor hem. Scherp luisterend, sloop hij een paar schreden naar voren, tot de buitenste rij boomen.

Lore sloeg hem gade, luisterde mee.

Spoedig zei hij tot haar, - donker, doch met wording van nieuwe gedachten in z'n blik, - dat ze moest weggaan.

‘Waarom?’ vroeg ze zacht, bevend even.

Doch vóór hij antwoord gaf, bedwong ze alle ontroering in strakheid.

Hij zei, met z'n oogen wijzend naar den kant, vanwaar de stemgeluiden kwamen, dat hij dáárheen moest. Doch hij bleefweifelend staan, worstelend met de veelheid van gevoelens in hem.

Zij reikte hem de hand ten afscheid.

Hij draalde om wéér die hand los te laten.

Eindelijk wendde hij zich met snelle beweging tot haar en z'n oogen waren jong-gloeiend, - wreed. Doch voor hij sprak, aarzelde hij opnieuw. En in die aarzeling een uitweg zoekend zei hij:

‘Nanka was beter dan jij. Een goed, onschuldig kind.’

Zij weerstond hem en sprak koel: ‘Wou je vergeten, dat je haar ontrouw bent geworden, terwille van mij?’

Hij, zich bevrijend, zei nu, - opgewonden haar naderend, met warmte van grooten moed: - ‘Lore, jij, je kent me en jou zeg ik 't, dat m'n eerzucht grooter is dan àlle liefde in me!’

En onmiddelijk daarna, met trotschen hoon, in zachte stem, die wou dringen ver ìn haar, eindde hij: ‘Maar 't is een diep geheim, weet dat wel.’

Hij ging heen. Zij, plots alleen gebleven, staarde hem na. Toen, haastig voortgedreven door een wensch, niet zichtbaar in haar strakke trekken, liep ze weer het verscholen paadje, waarlangs ze gekomen was, kwam terug in de nu luidruchtige menigte, drong zich naar voren, zóó, dat ze kon zien over het grasveld.

Ze zag daar, dicht bij het hek, Syilva staan, met koud, trotsch gelaat, vorschend ziende naar de menschen; - ze vernam den strijd, gevoerd tusschen de agenten, die in last hadden den brandstichter te vatten, en een deel der toeschouwers, die, onder bijvalskreten aan Syilva, hen tot nu toe daarvan hadden weerhouden.

Weinigen onder de toeschouwers kenden Syilva. In kleinen kring van voorname bekenden alleen, wist men, wie hij was, had men hem geroemd om z'n krachtige, rijk-begaafde geest, - en dáár had men zich stil verheugd over z'n nieuwe, vernederende armoede, die hem deed gelijken op den bedeljongen, dien hij vroeger geweest was.

Toch hadden velen daarbuiten vaag de geschiedenis van z'n onterving gehoord, en nu was mèt het gefluister der bedienden, welke Syilva gezien hadden tusschen de boomen, deze geschiedenis snel onder de massa der verzamelden verspreid. De eigenaar van het huis was een bij het volk gehaat man, - en men begréép, men stemde ìn met deze verbranding, deze wraak-daad van Syilva: zóó ontstond een plotseling-heftige sympathie voor hem.

Syilva bleef daar, koud beschouwend, luisteren met volle aandacht naar de kreten, omgeven van het machtig-algemeene gejoel van instemming, hoorde hoe dat gejoel, onder verder verwijderde, snel-aanwinnende massa's, weerklank vond, besefte dat deze sympathie zich verbreiden zou onder het geheele groote-stad's volk, en het vertrouwen groeide sterk in hem, dat z'n leven van groote verwachtingen niet had afgedaan.

Hij vóélde z'n talenten en staarde steeds, somber-nu, naar de menschen die hem toejuichten en niet wisten toch, wien ze toejuichten.

Hij zag de dingen, die gebeuren zouden.

Met kracht van ruw geweld zou men aanstonds de gerechtsdienaars beschermen, die hem moesten wegvoeren, - en het volk zou wijken, - het geroep zou uitsterven, - spoedig, of na wat langer tijd. Dan zou z'n veroordeeling volgen en de gevangenis, en de vernedering; de hoon zou zich náder om hem dringen, dan de sympathie van dit volk.

Maar daarna, - hij zou terug komen en met al z'n krachten strijden voor z'n talenten en niet òpgeven voor wáárheid werd, deze mooie droom van breede vereering. Dáárvoor was het waard, te leven.

Nauw ingesloten tusschen de voorste, opgewonden menschen, stond Lore en haar blik week niet van Syilva.

Radend naar wat omging in hem, prevelde ze onsamenhangende woorden, trachtend te uiten zìjn ziel.

Een hevig gedrang ontstond, nieuw geschreeuw klonk op, en zachter, maar toch duidelijk, was getrappel van paarden hoorbaar. Militairen naderden. Dit was het begin der dingen die Syilva zich had voorgesteld. Lore zag dof het gebeuren van

die dingen aan, tot de omtrek ledig werd, en zij alleen achterbleef, mijmerend: dat de toekomst leven zou zijn voor hem, en dus ook leven voor haar. Waarom niet dood? Die mooie, dichtbije dood voor hun beiden?

Met bangen afschuw zag ze naar de dingen om zich heen: de vunze, aschkleurige rookwolken, zichtbaar nu in hun gansche, breede vervloeiingen, - in stil, wolkloos en wijd een hemel; - ze zag de brandplek: puinhoopen en verlept, bestoven grasveld daarvoor, zoo klein; - verder de kleine, ongedeerde tuintjes en huizen aan den weg, - en, schijnend door een haag, de warme zon; - in een opening van die haag zichtbaar, frissche, vochtig-blinkende wei.

Lore voelde, hoe de nog bezige brandweermannen op haar letten, en ze zocht een schuilplaats achter de haag, aan den rand van de groote wei, waar niets van de rook te zien was, - wel de zon en roode wolkstrepen nabij den horizon en gekriel van bloemen overal in 't veld.

Vlak bij haar een ondiepe sloot, met donkergroen-glanzend water en veel groen geblader en witte bloemsterretjes. In dat glanzende water de oogen gericht, den blik verloren, wilde ze rusten, - alle, alle gedachte-stuwing in haar tot lang wachten bidden, - stilte, zooals dooden hebben, - zoolang als levenden die kùnnen hebben.

Ze zat daar, diep weggezonken, en làng, zóó, dat, toen 't eindelijk was, of een teer weefseltje brak in haar, en wat daarin school, zich bevrijdde, verwonderlijk zich uitspreidde als rook, - zij zich bewust werd, 't ruischen van wind, - onder de aarde. Daarop hoorde ze 't achter haar, in de haag, - en ze hoorde een stem, die haar naam riep, - en ze wist dan, dat die stem haar gewekt had, - en dat ze moest antwoorden.

Ze riep: ‘Nanka’, heel zacht, en de klank van haar stem, zóó zacht, deed haar geheel wakker huiveren, - en ze rees overeind en ze voelde de lucht, de beweging van wind, - 't aanstuwen van leven, en ze riep weer, luider: ‘Nanka’. Op dezen roep, kwam Nanka naar haar schuilplaats toe, en zei, toen ze bij haar was, zacht en gejaagd: ‘Lore, ik blijf niet hier in de stad, - dat kan ik niet. - Ik heb hèm gezien, daarstraks, na dien brand, - toen ze hem meevoerden, - en hij

zag mìj, - en hij wendde zich om, zonder me te groeten. - Ik heb het wel gevoeld, - vannacht, dat hij me ontrouw werd, tóén, - toen hij aan z'n vroeger leven ging denken. - En ga je nu mee naar Jeslo, Lore?'

Nanka zag angstig-vragend op naar Lore, en een beweging van deze, - dáárna een hoofdschuddend: neen -, deed haar huiveren. Ze besefte vaag het leed van haar zuster en zei, stamelend in hulpeloos meevoelen: 'Lore, ik kwam dezen kant uit, - omdat ik wel dacht, dat je hier zou zijn, - dichtbij...'

Ze wees bedremmeld naar 't verbrande huis, ontsteld van haar eigen woorden.

Nu zag Lore haar glimlachend aan, met open, weemoedigen blik, - deed haar neerzitten en ging troostend spreken over de vele vrienden, die ze in Jeslo zou terugvinden. Nanka zat stil en luisterde en weende, - weende voort, ook in de poozen, dat Lore zweeg, ook toen deze haar eentonig-lange verhalen van welbekend leven in Jeslo eindelijk afbrak. Af en toe aansuizend over de haag, kwam 't geluid van zwak windje tot haar, - in de lange stilten daarna was enkel Nanka's dofingehouden, gelijkmatig snikken hoorbaar.

De zon, - doende glanzen de lokken van Nanka's voorovergebogen, van hoed bevrijde hoofd, - verwarmend de blanke handen, die haar gezicht verborgen, - beschijnend 't vochte grasveld, - doende glinsteren, nabij, de droppels, - doende opgaan, verder, dunne, blauwig-getinte nevel, - boven den horizon vage lijningen van torens en huizen- en boomengroepen, héél klein aan den onderrand van groote hemelmeren, waaromheen, verder, ongelijke groepen van nu zuiver-witte wolkstrepen, - in vorm héél slanke, teere, fieruitgeslagen vleugels, - en dan, hooger, wolkloos het blauw, - en dáár, - doch niet ver verwijderd nog van de wolkstrepen, - de groote, zachte zon....

Lore tuurde geduldig, bewonderend naar de dingen van dezen schoonen ochtend, staande opgericht, wachtend, naast haar zuster.

Eensklaps richtte Nanka zich op. De gedachte, dat haar vader misschien hier zou komen en haar verhinderen naar Jeslo te gaan, had haar verschrikt, en angstig bevend begon ze, nog weifelend, aan afscheidswoorden.

En, bedoelend nog eens den wensch te uiten om nièt te scheiden, samen naar Jeslo te gaan, noemde ze met nadruk en smeeking Lore's naam, - wachtend daarna.

Lore zweeg; haar strakke houding en afgewende blik herinnerden Nanka het vorige neen. En de angst dreef haar voort nu; - ze voleindde haar afscheid, - kort, gebrekkig van bedwongen weemoed, - ze ging.

Lore voelde daarop haar alleen-heid, haar vrijheid, - bewoog zich, - haalde verruimd en diep adem in bevenden langen zucht. Met onbezonnen moed ging ze denken aan den langen, eerstvolgenden tijd van leven, met haar vader alleen in deze stad.

Toen - ontzetting, tè groot, die haar vermeesterde, stilde.

Doch zich opnieuw bewegend, haar oogen glijdend over 't grasveld, - voelde ze haar lichaamsmoeheid: - hoe 't geglinster van vocht, - al de kleuren om haar, al de dingen van den schoonen ochtend, haar boosaardig werden, haar deden duizelen, haar kwelden, - en hoe in haar een wezen opstond, dat wou worstelen. Ze liet zich drijven tot onzinnig voortloopen, om àl moe-er te worden, àl moe-er, - en àl meer kracht te putten, zich dwingen tot kracht, zich martelen tot kracht, - en met die kracht opnieuw worstelen, - de oogen wijd-open en de kwellende dingen aanzien.

Ruwe wilsgedachten doorspookten haar brein, spanden haar opwinding strakker en strakker, - en méé groeide, stil, éénig troostend, 't besef van rusten straks, - eindelijk ergens neervallen en slapen dáár, - een lange slaap.

Nanka vond met moeite de weg die leidde in de richting van Jeslo. Toen ze daar stond, wachtende op de tram, reden haar snel een paar equipages voorbij, hoorbaar door fijn-scherpe, hooge geluiden van klingelende belletjes aan het tuig, vlug regelmatig gedraf van de twee-spannen paarden, met geruischloos daarachter aanrollend de zwart-glanzende, open rijtuigen, waarin diep weggedoken, menschen. - Wonderlijk gauw verglijdend dat alles, langs een bocht van den weg.

Nanka keek gejaagd uit naar het lompe voertuig dat háár van hier zou wegvoeren en ontstelde verheugd, toen ze in de verte een zwak gestamp hoorde, dat nader kwam. Wat later

zat ze midden eenige, meest-zwijgende reizigers, waarvan enkelen haar af en toe bespiedden, voor tijdverdrijf er naar radend, wat leed het toch zijn zou, dat zoo merkbaar haar jonge mooie gezicht had vertroebeld.

Na ruim een uur, op een plaats, waar de tramweg zich in andere richting vervolgde, stapte ze uit, en toen de tram zich van haar verwijderd had, en zij zich geheel alleen bemerkte, keek ze bedeesd-verlangend rond, om al 't bekende hier te herkennen.

Ze was nog wel ver van Jeslo. Een der kronkelpaadjes, van hier uitgaande, en alle midden geboomte zich spoedig verschuilend, leidde langs den kortsten weg naar Jeslo, doch Nanka koos niet dat.

Het paadje, dat zij koos, had aan weerskanten, met jong eiken- en dennen-goed dichtbegroeid veld, waarvan de meest opgeschoten boompjes nog niet haar blik belemmerden. Vele, - alle lichtgroene, tinten hier, diep in den zomer, - verderop donkere, ongelijke rijen van hooge boomen.

In de breede, vochtige greppels, evenwijdig naast het pad groeiden varens, distels, en aan den rand lange, dunne grashalmen met fijne pluimen; braamstruiken, wortelend in den grond aan de overzij der greppels, legden hun lange slingerarmen, dragend hun massa's vruchten, daarover.

Langzaam ging Nanka's loopen door los, veenig zand, waar ze telkens met haar schoenen in wegzakte; - haar rokken hoog opgeheven, om de hakerige braamstruiken te ontwijken, zocht ze bij elken stap, bedachtzaam, naar de meest vaste plaatsen van haar pad, en naderde, wèl wetend, zonder vooruit te zien een groot, effen zandveld, grijs, getint door paarsch gebloemte van heide-plaggen.

Daarachter, verder verwijderd en vager nu, het donker van hooge boomen.

Het Kruisveld, - en daar was eens feest gevierd met gewapper van kleurige vlaggen - goudig-blinkende ruiters en in wonder-tintige kleedij schitterende vrouwen, gedragen door kleine rijtuigen, - donkere vrouwen te paard, met loshangende haren, die golfden op en neer onder 't rijden, - en daarmidden duizenden menschen te voet: hun breede massa's verbazend, wie buiten de omheining, die het veld begrensde, het

feest toeschouwden. Dan: nauwere groepeering van die woelende menigte rond spreekgestoelte, waarop zichtbaar een man, - klein in de verte. Een wijle stilte, - daarna groot gejuich, - en een vaandel, - ter eere waarvan men het feest vierde, - hoog geheven boven de hoofden der omstanders, - dáár zich ontvouwend, en stijgend 't gejuich, - dan langzaam stillend, dit, en zich verspreidend de menschen, tot den rand van het veld, - nabij de omheining voorbijglijdend aan de toeschouwers daarachter; - afgezonderd van de overigen daar, in stille rij, de kinderen van Jeslo, - ook Nanka en Lore, - genietend als nóóit nog, van zoo groote heerlijkheid, zoekend te zíén, met bevend begeeren, - de koning en de koningin, die ze wisten midden dat alles, - en in hun nabijheid.

Daarna, na den feestdag, weg de omheining, open en leeg het veld als voorheen, - lokkend nog wel in lange, vrije middagen de kinderen, die zich soms even verwonderden over de blijvende stilte daar, - wijl hun voorstellingen van de feestpracht langzamerhand verzonken, - leefden in vaag, fantastischen vorm.

In het voorjaar zocht men hier de bloeiende bremstruiken, hel-geel opblinkend dan, hier en daar over 't groote veld. Nu, verbloeid, dor en donker, vielen ze nog nauw, in de nabijheid, in 't oog.

Fijne, wilde rozen, - maar Nanka, even denkend daaraan, en ze wetend, niet héél dichtbij, spoedde zich weg, want ze meende, niet langer met naar-huis-gaan te moeten dralen.

Moeilijk opwaarts ging het nu, door het steeds losse zand, tot een hooggelegen bruggetje, waar zwakke, vervelooze schragen tot leuning dienden, - en van hier af zag ze, over laag boomgewas heen, gemaaide korenvelden, waarop de schoven stonden, en aardappelland in bloei.

Velden, behoorend aan menschen, die woonden in Jeslo, dat nog ver was; - en degenen die ze daar, klein en onduidelijk, zag bewegen, moesten menschen uit Jeslo zijn, die dat veld bewerkten. Over het pad vóór haar, lagen frisch-groene grasstrepen, de grond werd donkerder en vaster, en minder langzaam liep ze verder.

Aan den eenen kant was het geboomte in haar nabijheid hooger, zichtbaar daarvan de afzonderlijke, dunne stammen

en daaronder de donkere bodem, waar mos stoppels groeiden en dennenappels verspreid lagen: kleine en groote. En verrassend blonk plotseling in de verte, tusschen die meest naakte stammen, het heldere rood van bessentrossen aan lagere groene struiken. Nanka bemerkte ze, en - ‘Kijk, Syilva!’, fluisterde ze onmiddelijk, zacht.

En ontroerd, bekoord door dit onwillekeurige spel, zag ze met nevelige oogen rond, lievend de haar eigene dingen, die ze vond en herhalend vele malen haar fluisteren aan Syilva. Groote dennenappels en héél-jonge, bruinig-roode eikentakjes en vele bloemen en prachtig-gepluimde, slanke halmen, waren 't, die haar oogen in 't voorbijgaan vonden.

En daarna, eindelijk, bereikte ze den sterk-afhellenden zoom van den zandgrond en lag vóór haar laag, effen grasveld, waar een rijk geel van tierige bloemen 't groen van vele der weiden overweldigde. Einde nu plotseling van luwend, schaduwend boomgewas, - over de weide golvingen van koelte en volle middagzon. - En plotseling, vlakbij nu, de toren en de huizen van Jeslo!

- Wel tusschen haar en Jeslo een smal, kronkelend water, dat, niet ver van haar, uit een gaping van den hoogen zandgrond te voorschijn kwam, de weiden vaneenscheidde, zich breedde tot meertje, daarna zich vernauwend tot z'n zelfden vorm, nog een eind voortstroomde vóór het 't dorp bereikte.

Over 't begane gras naast dit water wou ze nu verder gaan. Ginds was de witte, rechtere grintweg, - die kwam uit in de straat van Jeslo, - maar dit pad was dichterbij en stiller en kwam uit aan den achterkant der huizen, nabij den tuin van tante Ellen.

Ze daalde den hellenden zandzoom af, schuin naar den waterkant, door weelderig, lang, dun gras, waartusschen kleine witte bloemsterretjes, en meer verborgen, veel diep-blauwe eereprijs. Ginds, langs denzelfden zoom waren heideplaggen, - en daar waren, met grashalmen schaarsch begroeide glooiingen, wondermooi van tallooze, laagbloeiende viooltjes, Boomgewas, braamstruiken, enkele rozeboompjes, en, in drassige laagte van den zoom, zich in elkander verwarrende waterplanten: ruw-roode-, paarsche- en fijne, witte, scherm-bloemen. -

Maar niet hier, - hier enkel de witte- en blauwe-, in 't

lange gras; - verder, langs het stroompje, nu en dan het hooge, donker-pluimige riet, - dicht tezamen in breedere en smallere strooken, gescheiden door open oeverplekken, - wuivend en ruischend haar terzij. Aan den rand daarvan aldoor 't bleeke blauw van vergeetmijnieten, - en soms, verrassend wèl, een nieuwe kleur van schaarscher planten, - maar Nanka kon niet meer Syilva's naam fluisteren, - ze dacht aan huis, - wel ziènde enkele der bloemen, en bij de open oeverplekken, de glanzing van bewogen water, - en ver in 't stille veld, de enkele menschen, maaiers uit Jeslo, - en 't geblink van hun zeisen, - ze dacht aan huis, met winmende bangheid en vertroebelend, heimweeig verlangen, schuw voor zich uitkijkend, of haar pad wel vrij bleef, beklemd door vrees voor mogelijke nadering van bekenden, - voor 't verrast-luid geklank van hun groet en 't radend bespieden van haar droefheid!

Dichter en dichter naderend, - den blik naar den grond gericht, snel voortschrijdend, - dan zich bezinnend, opziende, - sidderend even, maar zich onmiddelijk bemoedigend: dat ze was spoedig, heel spoedig thuis nu.

Haar grasoever eindde bij een hooge schutting, die een appelhof omgaf. Het stroompje vergleed daarachter. Een smal pad van zwarte aarde liep vlak langs die schutting, en verder, langs den geheelen achterkant van 't dorp; - niemand was daar, en zich voorthaastend in stil-stijgende gespannenheid, bereikte ze een laag houten hekje terzij. Dat openend, kwam ze in tante Ellen's tuin.

Eerst een kleine boomgaard, waarnaast een grijs, effen grintpaadje, dat ze beging. Aan haar anderen kant, over een lage haag, de veel kleinere, doch rijkbloemige tuin van tante Ellen's buren. Bij het inademen van geuren, keek ze even daarheen, doch schuwend de dichtbije ramen van het naburige huis, onttrok ze snel aan de van sproei-vocht droppelende planten haar blik. Dien tuin voorbij, naast den, aan den onderkant groenbegroeiden muur van dat huis, begonnen tante Ellen's perken, die omgeven waren van grasveld, waarin, welig opgeschoten, dezelfde wilde, gele bloemen, welke in de weiden buiten groeiden. De perken waren weinige, rond en groot: een van dahlia's, dicht naast elkander, langs stokken opge-

groeid, in bloei thans, - een van rozestruiken, eveneens langs stokken geleid, en twee lagere, van potten geraniums opgezet. Aan den rand van het grasveld groentebedden en besseboompjes, waar, gebogen over enkele daarvan, tante Ellen stond, - omkeek, toen ze gerucht in de nabijheid hoorde, en Nanka zag, die met een glimlach op haar toekwam, - de oogen vreemd schitterend, schreiend plotseling na 't begroeten, - doch sussend tevens tante Ellen's groote, angstige verrassing.

Toen voerde deze haar, pratend en vragend zonder antwoord te wachten, mee naar de ruime, koele achterkamer, in de schaduw van een grooten kastanjeboom, vlak bij 't huis, - en daar werd haastig, vanuit een hoek, tusschen een hooge linnenkast en den wand, een rieten leuningstoel voor haar aan het raam geschoven; op de groote, langwerpige tafel, waarvan de midden met dof, groen zeil was overdekt en waarop enkel een donkerblauwe karaf stond, kwam nu bereddering van ontbijtgoed, - en tante Ellen, druk dribbelend heen en weer, rinkinkend met glas en aardewerk en messen, beknorrend de oude poes, die zich slaperig voor haar op den vloer uitrekte, - troostte onderwijl Nanka, haar arm kind, wie men in den vreemde leed had gedaan.

Toen Nanka laat in den namiddag door den tuin wandelde en toefde midden de vruchtboomen, werd een raam van het naburige huis opengeschoven en een ander jong meisje stak daar het hoofd naar buiten. Haar verbaasde blik vestigde zich op de gestalte tusschen de vruchtboomen en spoedig riep ze, - doch zacht nog in groote verwondering, Nanka's naam. En toen Nanka dit niet hoorde, bezon ze zich, verliet het raam en liep vlug de trap op, naar de kamer van haar broer, met wien ze samen woonde. Hij zat daar aan een tafel, reeds lang beuzelend met couranten en boeken die vóór hem lagen, en toen hij, bij haar binnenkomen, zich snel naar haar toewendde, was op z'n gezicht schaduw van ontstemming, dat ze z'n gepeins verstoorde. Want hij wist wel, wat bericht ze hem kwam brengen: hij had Nanka reeds gezien, toen ze voor enkele uren langs hun tuin ging. En nu, z'n zuster's gewichtige woorden: ‘Paul, Nanka is thuis!’ ontroerden hem zichtbaar, ondanks hemzelf, en hij vroeg verward: ‘Hoe weet

je 't?' - zonder te luisteren naar 't geen ze antwoordde.

Toen ze zweeg, kwam over beide een groote verlegenheid, en de kleine poos die 't zwijgen duurde, was hun lang. Daarop, vroolijk invallend, zei ze: 'Ik ga haar goeiendag zeggen', en onderwijl snelde ze weg.

Laat in den avond, hoorde hij haar terugkomen, terwijl hij nog in z'n kamer, vermoeid het hoofd op de handen leunend, in gepeins voor zich staarde, - en hij hoorde zangerige liederen, die zij, in de huiskamer beneden, met haar heldere stem zong; z'n gepeins verflauwde en de velerlei, troebele gevoelens van liefde en zwakke hoop verzonken in diepen droom van geluk.

Eenige avonden later kwam z'n zuster, na een lange wandeling met Nanka, weer bij hem in z'n kamer: ze had groote, droeve dingen vernomen. Ze vertelde hem zoo kalm, - wel haar gezicht bleek van bange zorg, - dat Nanka ginds in Sperië van een man had gehouden en dat ze hierheen was gekomen om diens ontrouw.

En den volgenden morgen, van vroeg al, spiedde hij, willoos aan z'n liefdedrang overgegeven, uit z'n venster in tante Ellen's tuin, naar Nanka, - wachtend geduldig, - weerhoudend aldoor 't oproerig gestorm, dat in hem dreigde, - wachtend geduldig, tot ze naar buiten kwam en hij haar zag, - en toen hij haar zag, voelde hij zich veilig, - hoopte een weinig, dat ze lang zou toeven, zóó, omdat 't hem was, zóó, alsof ze hem toehoorde.

In roerloos bespieden, droomend, fluisterde hij: 'Nanka', - en in dien zachten klank, was belofte van groot nieuws, - en daar was buiten haar geen wezen, dat hem kon hooren, want in héél diepe, zalige intiemheid was hij met haar verzonken, - hij fluisterde: 'Nanka, wil je m'n rozen zien? Rozen die ik geschilderd heb, - in den tijd, dat jij daar in Sperië woonde, - kom nu hier, om ze te zien, - liefste, - maar beschouw ze met wat eerbied, - wees niet kinderachtig, - kleine Nanka, toe wees dan ernstig, want het is niet zóó gemakkelijk, dat schilderen, en het was soms zoo moeilijk, omdat ik jou niet bij me had.'

Rond in z'n kamer waren de doeken, die hij haar liet zien.

Daar waren zacht-roode, wilde rozen, fijn, lila-geaderd en van de lila-tint dier aderen, geheel overtogen.

En daar waren kleine, heel-roode rozen, véél bijeen, dartel, hoog opklimmend met dunne, groenbebladerde stengels.

En donkerrood was er één roos op één doek, die hing volbloeid 'en zwaar naar omlaag. De aarde daaronder was gras begroeid en de stam van een reuzenboom hief zich recht daaruit op.

En daar waren rozen in knop, groote en kleine knoppen, aan stengels met bladeren, die vormden daaronder een vreemd spel van lijnen.

En daar waren nog meer fijne, wilde rozen, alle open naar voren en midden in, een hel geel van enkele, dunne me eldraden.

En daar waren groote, lila rozen, bij plekken donkerder, van schaduw, in een omgeven van grauw-blauw, dat gevlekt was als van groote droppels. Dit waren de laatste.

Nu hief Nanka haar gezicht op, - ze was als een fee zoo mooi, - haar stem was zacht, beschroomd, en met naieve lach in haar oogen vroeg ze: ‘Zul je nòg meer rozen schilderen?’ -

Een schok, - niet zìj deed het, - de aanstuwende, beangstigende toekomst, - ìnnig, ìnnig lieflijk dàt was, de klank van diè woorden van haar, - maar weg nu de droom, banaal dat alles dat volgde: triest roezemoes van gedachten, - en ook dat eene daarmidden; die hoop, waarvan hij zich niet ontdoen wou, - die goedmoedige stem, die hij vrijheid liet, om te zeggen, aldoor weer datzelfde: geduld hebben, ja geduld hebben.

Hij wandelde bijna alle dagen naar den zandzoom, bezocht de midden geboomte verscholen paadjes verder, en bleef daar ronddwalen, wat langer wat korter. En in 't volgend voorjaar gebeurde het eens, dat hij op zulk een wandeling Nanka ontmoette, die op weg was naar het Kruisveld, om te zien of daar de brem reeds bloeide. Toen gingen ze samen daarheen en keerden samen naar huis terug.

En Nanka voelde dat 't hem vreugde gaf, zoo met haar te zijn, - daarom deed 't háár leed, als ze voor volgende tochten,

verder dan den zandzoom, niet koos den tijd, op welken ze wist, dat hij ging.

En ze voelde ook, dat z'n liefde voor haar, die ze wel lang begreep en die hem niets dan smart kon geven, aanwon als ze bijeen waren, - daarom was 't haar evenzoo leed, als ze toch soms hem te ontmoeten zocht.

Dùs haar weifelen tusschen hem zoeken en hem ontwijken, - en wel groeide die weifeling tot een dagelijksche tè hevige kwelling en wèl besefte ze, dat ze móést sterker worden, kloek denken en met moed handelen, - doch hulp was niet daar.

In vage angst ging ze naar de boschpaden en dwaalde met Paul, die zich bij haar voegde, tot het Kruisveld, toefde op den terugweg met hem bij den zandzoom, gaande langs lange, zacht-glooiende paadjes de helling op en af, rondziende naar de jonge bloemen, bewonderend met hem de groote verscheidenheid daarvan, - en, bij 't luisteren naar hem, als hij trachtte te zeggen, hóé hem 't schoon der omgevende dingen was, schuw ontwarend de ruimte van z'n dichter-ziel, bang vermoedend daarin de grootheid van z'n liefde voor haar. En met kloppend brein, bleef ze wel thuis bij tante Ellen, die in den laatsten tijd vaak klaagde, dat ze stil was, als nooit vroeger, ook niet dezen winter, toen toch 't leed om Syilva's ontrouw nog zoo versch was en haar zoo vaak droef stemde.

Eindelijk, na een lang, afmattend wenschen en smeeken om méér moed en méér kracht, méénde ze zich eens moedig en krachtig en toen ging ze naar den zandzoom met een heel nieuw, kloek plan.

Paul was daar. Verrast-vragend wendde hij z'n gezicht naar haar toe: 't was hem of hij haar in lang niet gezien had. Den laatsten keer, dat hij haar zag, had hij zoo duidelijk gevoeld, dat ze hem niet kon toebehooren, - nu stoorde ze hem in een langen strijd om berusting.

Zij, in haar moed, richtte snel haar hoofd op, deed lichten haar oogen, en zei met opgewonden-trillende stem: ‘Ik kom hier, om te denken aan Syilva!’

Toen vergleed ze wel in verwarrende gevoelens, in onzekerheid en angst, - maar het ergste was nu toch voorbij, troostte ze zich, - en ze kon zich nu vastklemmen aan haar daad!

Naar de stad moest ze gaan, - want terugkeeren was nu

immers niet mogelijk? - En ze kon ook den dood zoeken in 't water van een stroompje, dat ze wel ontmoette op haar weg, - want zou langer leven wel mogelijk zijn? Maar het ergste was voorbij, - troostte ze zich, en tegen Paul prevelde ze van naar de stad te gaan, - Lore en haar vader zoeken; - van het water sprak ze niet....

Smartvoller dan de dingen, die haar wèl beangsten, was wat volgde: Paul voerde met dwang haar mee naar huis. Smart tè hevig, die haar deed lijden, zooals ze dat niet kon dragen, - en hulp was niet daar!

Verdoft leefde ze naast tante Ellen voort. Van Lore en haar vader wist ze weinig; ze ontving enkel nu en dan een kort, vriendelijk briefje van Lore, als een groet. Tante Ellen klaagde voortdurend over triestheid in huis. Nanka wist, dat er andere nichtjes waren, kinderen nog, die 't huis konden opvroolijken, beter dan zij 't nù kon.

Naar den zandzoom ging ze nooit meer. Wel wandelde ze, - 't was volle zomer en bijna alle dagen waren zonnig en lang, zoel en stil, - als ze wou peinzen vrij, - aan den anderen kant van Jeslo, over 't vlakke land met verren horizon.

In den laten namiddag het dorp uitgaande, vervaagden in de verte vóór haar de kleuren van 't veld, want achter haar was de zonne-ondergang in het Westen; de blauwe hemel en de witte rond-toppige wolkenbergen verzonken dan, bij 't matige licht, in wondere diepte van kleur.

Den effen grintweg met z'n slingeringen volgend, waren haar nu en dan zichtbaar in metaalgrauw, strooken van het water, dat vanaf den zandzoom naar Jeslo kwam en hier voortvloeide; gekomen aan het bruggetje dat verder over 't stroompje leidde, en daar, als geen storing van menschen in de nabijheid was, toevend met haar gepeins, zag ze, over de slappe leuning neerblikkend in het water, nevens de donkere avondtint, den blanken weerschijn. Ze trachtte zich aan 't mooi van het water hier te hechten, verheugde zich als geen angst haar aangreep, wanneer ze er in staarde, want ze meende wel zeker, dat ze, door zich-verdrinken hier, den dood zou vinden en dat de tijd van dien dood niet ver meer zijn kon.

Toen ze eens op het bruggetje stond en twee menschen

van den dorpskant haar naderden, ging ze niet terug naar huis, maar verschool zich, terzij van den weg, achter een kleine groep jonge wilgen aan den oever van 't stroompje. Ze had in het paar herkend: Greta, Paul's zuster en een man, met wie deze in stilte verloofd was: 't geheim, haar door Greta toevertrouwd vóór zij 't hàre meedeelde; - en wel had ze die beiden reeds eerder op den weg ontmoet, doch nu, dichter bij het einde, wilde ze hen niet meer ontmoeten.

En op haar verborgen plekje, door dicht riet van 't water gescheiden, luisterend naar 't flauw hoorbaar gedruisch van stemmen en voetstappen, in gemijmer meegaande met het paar lievende menschen, voelde ze zich zoo wèl, meende ze zich een dankbaar kind, vertrouwend in zwakheid en leed, - niet bang voor dood.

Toen het gedruisch wegstierf, sloot ze de oogen, droomde zich met Syilva, even langzaam voortschrijdend als deze twee, in den omtrek van Sperië, - aanschouwde ze in droom wéér die ìmmer-dierbare paden, en weende van weemoeds-genot.

Doch daarna, de oogen openend, staarde ze bleek van onrust langs de hooge rietstengels, langs het wilgengebladerte, - want nieuwe gedachten waren plotseling in haar gevaren en ze mocht zich daarvan niet ontdoen! Die gedachten verhelderden haar plotseling den weg, die voerde naar het einde, - waarover ze dag aan dag in vaagheid had gepeinsd!

Wachten nog, - wachten nog! vroegen haar bangstarende oogen, - maar 't wachten was niet meer mogelijk, - plannen in haar eischten spoed, drongen haar voort, - bevend gaf ze zich gewonnen.

Ze ging terug naar den weg, - zag hoe het paar, in den schemer nauw meer zichtbaar, verder en verder zich verwijderde. Daarop liep ze snel naar het dorp, naar het huis naast het hare, waar ze verwachtte, Paul alleen te zullen aantreffen. En ze vond hem alleen; hij schrok, toen ze bij hem binnentrad, doch heel verwonderd was daarna de uitdrukking van z'n gezicht niet: vaak had hij, na hun laatste ontmoeting, in machtelooze droefheid vreemde dingen van haar gevreesd.

Hij hoorde, somber, afgetrokken, haar opgewonden woorden aan, waarmee ze trachtte te uiten de groote drang van haar wensch: dat hij niet zou lijden om harentwil! Haar vragen

werd een hartstochtelijk smeeken, - ze zinspeelde, zichzelf onbewust, op haar spoedige dood, en zij wilde van hem de belofte, dat hij moedig zou voortleven en haar vergeten. Daar kwam wanhoop over haar: zij kon niet leven! - en zij kon niet sterven, als zij van hem die belofte niet verkreeg!

Hij antwoordde niet: zij wist niet wat ze vroeg, ze was nu een ziek kind en hij wilde wel haar helpen, zooveel hij kon, om haar beter te doen worden: met zacht-ontwijkende, troostende woorden trachtte hij haar tot kalmte te brengen, - en 't gelukte hem. In zacht geween boog ze het hoofd, beschaamd over haar heftig doen. Spoedig bedwong ze ook haar tranen en 't werd diep-stil in 't vertrek.

Hij was verwonderd, dat ze nu niet heenging, doch durfde niets uiten. Hij schoof zacht een stoel naar haar toe en zij legde haar arm op de leuning daarvan. Tot kalme vriendelijkheid dwong ze haar bewogen trekken: ze wilde hem doen weten, dat hij zich niet meer beangstigen moest. Toen de stilte even geduurd had, vroeg ze hem, blij zich geheel te kunnen beheerschen, om haar z'n schilderijen te laten zien.

Hij voldeed hieraan aarzelend, radend naar haar bedoelingen, lichtte haar met z'n lamp voor, langs den wand. Doch onverwacht beschouwde hij haar ernstig: hij wou weten, wat haar bewoog en hij schrok van 't geen hij ontwaarde. Zij wenschte zich te offeren voor hem! - en ze was ook nu zóó zwak, dat voor z'n blik haar mom van vastheid week.

Hij zette met snelle, besliste beweging de lamp weer op z'n tafel en dwong haar te gaan zitten. Hijzelf ging naast haar staan, legde, gedrongen door groot medelijden, z'n hand liefkozend op haar schouder.

Toen vroeg hij haar, hem te vertellen van dien man, Syilva, dien ze liefhad.

En zij, - weggerukt van haar plannen, - verruimd, vertelde hem in volkomen oprechtheid, alles wat ze van Syilva wist en in hem bewonderd en bemind had, - levendig eerst, - doch later ernstig, omdat ze toch wou bedenken, dat het 't verleden was, waarvan ze sprak. - Opnieuw kwam de strijd, de onmeedoogende, verrassend met ruwe slagen.

Paul, naast haar, zag het aan en'hij zon, hoe ze te steunen was. Hij wilde haar naar huis brengen, maar zij beefde bang

en schudde neen. Daarna beloofde hij haar, te zullen gaan wonen in de stad en haar nooit meer te hinderen, - en hij zei dit, haar liefkozend, want alleen háár rust was hem nu lief.

Weer schudde ze neen. En toen, elkaar aanziende, werd het hem vreemd-helder, wat het enkele was, dat haar redden kon. - Dat zij gedragen had wel háár leed, maar dat zij niet dragen kon zìjn leed om haar. Daarom móést zij zich offeren en de zijne worden....

Maar hìj wilde, dat ze Syilva, die ze zóó liefhad, zou trouwblijven. Hij beloofde haar, dat hij zou voortwerken en zich niet door liefde en droefheid z'n leven zou laten verstoren. Zij was gelukkig daarmee, bedenkend, dat hij aan een gestorvene zeker z'n belofte zou houden.

Toen ze opstond en heenging, begreep hij wat gebeuren zou. Hij verborg haar z'n siddering van weifelen, - liet haar gaan.

En zij ging terug naar het bruggetje waaronder nu dofzwart, zonder weerglans het water vervloeide, - staarde eerst gedachteloos over de leuning naar beneden, - en toen deed ze 't, sluitend de oogen nog eens, tot den droom van Syilva's nabijheid.

(Wordt vervolgd.)

Van vroeger en later tijd
Door
W.L. Penning Jr.

I

Een schotel vinken

Vroeg zie 'k mij gaan, in blijde jongenshaast
De vonken ketsend uit halfdonk're straten,
Dank warm fabrieksgedoe nooit dóódsch verlaten, -
Daar dampgedaante uit spleet en tooggat waast;
En lekker koud voelt Wijnmaands laatste morgen,
En hol weergalmt mijn draafstap door de poort,
En witberijpt glimlacht het blozend oord -
Waar 't jachtveld toch zijn Baan nog houdt verborgen?

- Uit nevel maakt zich 't vinkehuisje los,
Dat grijs in grijs verloren zich verklapte;
Reuk van de anijsmelk, die de vinkers tapten,
Snoof ik al op bij 't Spieringshoeksche Bosch.
Dan stil te gast, geef 'k acht met stille menschen:
Lok-vinken fluiten lustig langs de baan...
Hoog zwermt een vlucht, recht schiet ze op lokaas aan -
En 't slagnet ratelt over vangst naar wenschen!

Zie 't spartlend goedje schrikken van een hand
Nog nagezwaaid door slim geplante takken,
En hoor die hand een honderd nekjes knakken...
Zonsopgang praalt als vérsche vlucht belandt:
Lomp leg 'k mijn proefstuk af; onstuimig rukkend,
Haal 'k over met een hort, - de zwerm kwam vrij!
En voor een schellingskoek beboet, wee mij -
Als leerling afgedankt, als platzak bukkend.

'Halfwassen brasem!' hoor 'k, doch houd mijn deel
Zoo in 't versnaapringsfonds als in het looze
Verleidelijke schouwspel uit den booze;
Meê-spelen, zoo 'k al kon, ware ál te veel.
Dus help ik risten maken, lijkjes rijgen;
Zegge al die pas verlamde vedervlucht,
Al die gekeelde zangertjes der lucht
Kop-bengelend berechten aan de twijgen;

Dier wilgepluim heeft meê den buit gelokt,
Ontlooverd dienen ze onze prooi als dragers...
- 'Nu 't lijstje nog!' maande een der vinkejagers,
Terwijl daarbinnen de omboel werd gehokt;
Toen fluistrend was geloot en opgeschreven,
Maar twijfelachtig naar m i j n kant geblikt,
Zwoer *Jan Rechtuit:* 'al wat het lot beschikt,
Dat blijft beschikt!' en 't lijstje is zoo gebleven.

Nooit bracht een knecht die herfstgeschenken rond,
Of elk op straat bekeek ze als zegeteeknen;
Naar stad terug, durf ik de kans bereeknen
Dat ónze naam óók op het lijstje stond.

En krachtig geurde een dag van fraaie vangsten,
En prachtig kleurde nog het dorrend blad;
Doch waar een vink floot donkerde mijn pad,
En overviel me een loodzwaar net van angsten.

Thuis siste er goudbruin vogeltjesgebraad;
Fijn knappend lieten zich de boutjes smaken;
Slechts die 't gesmul had helpen mooglijk maken,
Hoorde álmaar nek-geknak! en smulde kwaad.
En moeder zei: ‘'t zijn echte boterdieven;
Dan nog de fooi en 't plukloon komt erbij....’
En onze kooi-vink zong, als vloog hij vrij,
En liet zijn maagschap onze maag gerieven - -

Geen wet verbood toen nog die slachterij.

II

De tijd die mij bekoorde

Waar 'k machtloos BEERMANS had benijd,
Den duitsche' Improvisator,[1)]

1) Een kleine wakkere figuur; al wat oudachtig gerimpeld van wezen, doch gezond van tint en met aardige oogen; de kin - knap in den echte' Apollotrant naar Staring's wenschen gladgeschoren - de kin buitenshuis behagelijk duikende in de wollen bouffante; daarbij de bonten muts over de ooren, en de tengere gestalte in een zware pij; zóó herinner ik mij den vriendelijken zonderling, op straat zich het gezelschap latende aanleunen van een opgeschoten bewonderaar, die ook zijn Stad wou laten zien onder wat duitsch gestamel over *Bièlderdaik* en *Tol-l'ens*, beiden den avond te voren opgenomen geweest in de openbare improvisatie. Zijn groote stuk had Beermans buiten den katheder afgestoken van het orkest, zooals wij in ‘Musis Sacrum’ zeiden; *podium* zei men toen nergens nog; en daarna was hij afgedaald in den kleinen kring van toehoorders, om gezellig rondtrippelend zijn Kunst te laten voldoen aan hun verlangens. Over dezen met zijn Kunst ook rondrèizende, zeker niet uit weelde, schreef de Génestet in Sijthoff's te kort bestaan hebbende *Zondagsblad;* wàt - bleef me niet bij. Maar levendig staat mij voor, hoe ik de bengels wel te lijf had willen gaan die den goedmoedig glimlachenden vreemdeling versleten voor het ‘Sinterklaasventje, zóó weggeloopen van de borstplaat.’
O rekels vol fantasie! hadt ge Uw ‘Mof met de *souspieds*-jurk!’ maar eens kunnen lezen in dat werkzame brein; en ook maar even kunnen kijken in dat kinderlijke dichterhart. - Beermans' mij nu geheel ontgane dichtspraak gedacht ik nog eenigszins in bijzonderheden, toen een volgenden winter Van Beers zich even wars toonde van de ‘houten broek’; optredende wierp hij zijn boek op een gewonen stoel dicht bij de hand, en gaf zich dan ten voeten uit in volle vrijheid van vurige beweging.
Het veelvuldig voordrachten komen houden van dezen uitverkorene - uitverkoren met Cremer (Haverschmidt en van Maurik kwamen later) - lokte meer stamverwanten over de grenzen; een ‘Vlaamschen’ avond gaven Vuylsteke, Hiel, Dautzenberg en Versnaayen. Het viertal kwam wat laat, rechtstreeks van een feestmaal hun te Rotterdam aangeboden; en een der broederen, wiens witte das onder het voordragen was losgeraakt, liet zijne bijdrage halverwege in den steek, wijl zooals zijn opvolger ter kennisse bracht - ‘wijl hem eene speld in den hals prikte.’ Deze lossigheden schaadden niet aan de algemeene geestdrift; alleen deed de jongste wat erg week met een weeke novelle.

Was 't JAN VAN BEERS wiens kunst mij hiéf;
En sinds bleef mij de Vlaming lief,
Die Noord met Zuid verbond als dichter-declamator.
Gewijd heeft hij mijn achttien jaar,
Gewekt mijn dichtverlangen;
En naklank dier gevierde stem
Herroept mijn stad, mijn jeugd, en hem
Dien 'k na te volgen zocht in eigen eerste zangen.

Hoe wenken, rijzend schim voor schim,
Meer dichtren, die 'k er hoorde!....
Weêr luistrend - beur 'k mijn werk in 't licht,
Speel schuilvink - daar 'k mijn naam verdicht,
En deel met menig vriend den tijd die mij bekoorde.
En soms ook viel me een gang te beurt
Met hoog en hoogstberoemde -
Kort ieder keer, maar in den pas -

Daar waar 'k van-wieg-uit burger was,
Het kleinste kind mij kende, en toch geen mensch mij noemde.

III

Uitgeweken

Schuw, in gedwongen lediggang te kijk,
Pakte ik mij weg, de stad uit mijner vaadren;
Toch vooralsnog nam 'k niet zóó ver de wijk,
Of heimlijk kon 'k haar open gunst benaadren,
Haar klokgelui - bij westenwind mijn buurt
Als vriendelijke roepstem ingestuurd.

Vóór kerktijd volgde ik dan de Sabbathzon,
Tot wijd-uit glanzend mij 't riviernat stuitte;
Van dat het klokkenkoor den zang begon,
Totdat mijn oor den laatsten nagalm buitte,
Verbeelde ik mij den stroom met dankb'ren blik
En zwellend hart zoo luistergraag als ik.

En kwam 'k aan vriendenarm op de avondklok -,
Op 't luiden af uit d'ongezienen toren,
Dan was 't mij of mijn jeugd den klepel trok,
En 't hart verjongd zijn kinderlied mocht hooren;
Meê luisterde uit zijn donkerheid de stroom,
En glansde - als uit des levens diep een droom.

Ook slipte ik af en toe mijn stad weêr in,
Doorzwierf haar straten - met een sterk verlangen

Naar onverdeeld weêr de oude Stede-min....
Helaas! mijn gangen werden vreemd'lingsgangen;
Eerst waar 'k weêr achter mij 't gezochte had,
Hervond ik in mijzelf mijn eigen stad.

Mijn hart had elders nieuw geluk gekweekt,
Mijn geest zijn werkplaats elders uitgelezen;
En mijner oogen zon, hoe ook verbleekt,
Kwam me elders over vrijer pad verrezen;
Waar al wat werkt uw leêggang gadeslaat,
Wordt puntig ied're kei, hobb'lig de straat.

IV

Vrouwe Henriette V. - geb. D.A. v.d. H., Dokters-gade

1

't Liep naar den langsten dag. Van zoetste tonen
Al schaarscher galm langs 't Nachtegalepad,
Aan 't slinken weêr zijn rhododendron-schat,
Maar weligst nu 't verblijf van 't Statigschoone:
Waar vlucht van eeuwen ruischte om 't hooge hout,
Gleê 't licht als mijmerlach, en mild keek de ernst van 't woud.

En naast mijn vrouw, op de oude steenen bank
Bij de oude beuken, hoorde ik laanzicht prijzen
Op die eenvoudige maar eigen wijze,
Van geest getuigend ook in Harteklank.

Uw kennis was gemaakt; blij toeval leidde
Tot daaglijksche' omgang....
- en verwantschap liet het scheiden.

Met allen daar in 't landhuis hadden we op:
De lieve Zorg - die zusterskindren suste,
De jonge schilder - met Apollokop,
De weeuw - die van processen uit kwam rusten,
‘Goed volk!’ prees hen de rechter in zijn kooi;
Maar boog de raaf voor ‘Jet!’ dan deed hij 't dubbel mooi.

2

Van ziele hoog gestemd als heel 't geslacht
Wiens naam gij droegt, wiens roeping ge overdacht,
Bleeft ge onder wijd geliefden naam ons heugen
Uit weken lang, van zwaarste zorgen los,
Op schoonheidsmaal en zuivre vrijheidsteugen
Te gast gaan koninklijk in 't eenzaam Twikk'ler Bosch.

Haast twintig jaar, vreemd aan uw verder lot,
Bespraken we u gelijk een lieve doode,
Eén in waardij met dat als droom ontvloden -
Als droom doorleefde tijdperk van genot
Waarin 'k, Natuur benaadrend, Kunst verzaakte -
Haar van wier prille gunst ik u geen deelnoot maakte.

Lang schuil geweest, trok u een dichternaam:
En lezend nu aangaande's dichters gade,
Vlocht ge in het knoopsel veler teedre draden
Den zegen veler zielsgedachten saam;

Vertolkend, hulde ons aller Sint mijn kranke
In warmen wintertooi....
- Laat zien wie hij gaat danken.

3

Gij die, te Peking 't leven ingetreden,
Zijn wijding zocht bij Kunstbloei aan de Spree,
Pas neigde Musica zich naar uw beê -
Of (Holland in, op úwe beurt verbeden)
Boogt ge onder myrthen 't hoofd...
En jonkheidsdrang
Naar schoonheids eeredienst - herdacht ge in wiegezang.

Niet van 't vervuld zien onzer idealen
Hangt eigenwaarde, hangt gelukskans af;
Wie dervend trouw bleef, helpen ze over 't Graf...
En hielpen ze in dit Stof al zegepralen!
In and'ren vorm ook dan gehoopt, gedacht,
Uit zich een eedle drang, handhaaft zich de echte kracht:

O hand, die streng zich 't snarenspel ontzegt
Waar 't diep gemoed zoo rein in meê mocht trillen;
Hand, doende aldoor het werk u voorgelegd
Door zelfverloochning's heerlijk, heilig Willen;
Dien niet slechts Gade en Moeder: loon met gunst
Verpleging aan 's mans zij', - loon kloekste Levenskunst!

Sint Nicolaasdag 1905.

V

Bouwval[1)]

1

Klaag 'k van hooploos doen en denken,
Voel 'k mijn kracht van geen waardij,
In mijn roes van ramp en kommer
Al mijn klacht en smart zijt Gij
O mijn lief, mijn vrouw -
Geestlijk henenstervend,
Almeer kennis dervend
Van mans-minne en trouw.

Trouw gunt me ook de kortste sluimer,
Als een dichtergaaf misschien,
U met eigen dankbare oogen
Vroolijk meê-verrast te zien.
Streelde ook U het zoet
Zulker oogenblikken,
Met geen wakkerschrikken
Werd mijn droom geboet.

Klokslag vindt schier telker ure
Van den nacht ons bang ontwaakt;
Klokslag meldt mij 't ongeziene,

1) Dit en de twee volgende stukjes sluiten zich aan bij *Mans-minnelied* in mijn bundel Kamermuziek.

Zwartst van al - de Dag genaakt;
Loofde uw lach zijn licht,
Alle klacht te boven
Zou 'k het wonder loven
Als aan mij verricht.

2

Booze macht, die ook uw lichaam
Kromde en boeide en sloopt in pijn,
Doemt wel vaak uw man, uw Hulpe,
Kwellings bondgenoot te zijn.
Blik, gebarentaal,
Liefde-en-lijden's-wenken
Spilt gij - zonder denken
Aan mijn eigen kwaal.

Oog in oog zou harten binden,
Maar de lichtelooze blik
S p o o k t !....alleen- of meê-verzorger,
Schijn 'k uw vijand, ben 'k uw schrik....
Hoefde uw tranenvloed,
Arme! u vrij te pleiten?
Zou 'k mijn kranke wijten
Wat haarzelf misdoet?

Al-aansteeklijk, waar bezorgdheid
Uwe omgeving sussend stilt,
Tot het warme vergenoegen

Op den dorpel al verkilt,
Blijft jaar in, jaar uit,
Mart'lende onrust stijgen:
Meêlij-zelf leer' zwijgen,
Bleek bij 't smartgeluid.

3

Tolk van 't Schoone in beter jaren,
Die mij voorlaast onverpoosd,
H o o r e n lezen nog verpoost u,
Mij z i e n luist'ren werd nog troost,
Heeft zoo'n rustuur uit,
Mij - lokt binnenstemme;
U, om strijd, beklemmen
Stilte en praatgeluid.

Doet gezelligheid u smachten,
Wringt ge uit vloek van doffe rust
Soms u los, en zint ge op woorden
Voor wat deel aan rondom lust -
U, met duizlend brein,
U, van spraak begeven,
Niets-meer laat u 't leven
Dan des levens p i j n .

Hoe verstaat mijn hart uw zuchten,
Als uw woord - in 't eind verstaan
Maar van zin weêr onbegrepen -

Uw bedoeling blijft ontgaan;
't Grievendste u bewust,
Los en wars van menschen,
Bergt ge uw smart en wenschen
In dien zucht - naar rust!

4

Hulploos aan den weg gevonden,
Schraagt ons hulp van eigen bloed,
Dreigt weer overmacht van vreemden -
Zelfzucht van het dor gemoed:
Wilkeur viert daar feest;
Kribbig ruw verzorgen,
Wreedheid blijft verborgen;
Zwijgen kostte ons 't meest!

Zwaarste vloek is 't kwaad geweten,
Zwaarste op één na is uw lot -
Onmacht, ook den geest verneedrend,
Maar gevrijwaard nu voor spot.
Terging's indruk blijft...
Laat me, in ú geslagen,
Luid van onrecht klagen
Eer m i j n tong verstijft.

Logenstraft me ook bloem des harten,
Zoo mijn aanklacht wordt gezift?
Leed veel goeds of goedbedoelens

Onder domheid, onder drift?
Wat terneder ligt,
Hebben we ondervonden,
Wordt gesmaad, geschonden
Eer 't kan opgericht.

5

Stil, uw smeeken om het einde
Breekt me 't hart! ge hebt gelijk,
Maar uw hand, kind! in de mijne
Geeft nog moed, neen! maakt me rijk!
Vredig-zóó slaapt ge in....
Weedom had zijn klanken,
Tranen laat ik danken
Voor ons stil gewin.

6

Kalm in nachtwaak overzag ik
Als bij feestlicht ons weleer;
Wat er bloeide, wat me uw naam zong,
Blijvende oogst ook gaf ik eer;
Weemlend op mijn pad
Naadren mij en zingen
Onze erinneringen -
V e r staan ze u, en mat....

Schaamrood vraag 'k, zoo vaak mijn wrevel
Voor verledens lach verdwijnt,

Of één glimlach van genade
Mild ùw levensweg beschijnt?
Humor zelfs valt zwaar;
Voor geen huiskrings ooren
Laat ge uw dank meer hooren -
‘Namens 't zeldzaamst paar!’

Des te aandoenlijker elk vleugje
Van nog schalke teederheid;
Immer onvoorziene wijle,
Bloeispleet in den barren Tijd;
Vonk in armoê's haard,
Gloed noch vlam gedoogend;
Starre, vluchtig oogend
Uit het stormgevaart'.

7

Zooals Lucca Signorelli[1)]
Zag op zijn verslagen zoon,
Daar 't penseel den voortduur afdwong
Van dat meest geliefde Schoon, -
Zat ik als bij 't lijk
Onzer vreugde neder,
Dichter zonder veder,
Ik - nog scheppingrijk?

Als die Schilder smoorde ik weeklacht;
Rein te ontschaken zocht mijn lied

1) In het gedicht van dien naam, door August von Platen.

Beeld van welstand aan den bouwval,
Beeld van landschap aan 't verschiet;
Ach! zoo 't beeld nog vleit,
Sierkunst is gevloden,
Ommezien verboden
In al wreeder strijd.

Ware 't niet, dat één begeerte -
Tegen 't gruwzaam ongeluk
Ridderlijk uw zij' te houden -
Me ophield onder dubb'len druk,
- Deugde ik niet voor iets,
Zou 'k dan zwoegend streven?
Zeegnen-zelfs mijn leven?
Zonder U - waar 'k niets!

8

Hoe 'k - soms raadloos diep in jammer,
Aan uw zij' voor u als dood
Zonder dat er afscheidszegen,
Weemoedsrust op overschoot -
Hoe 'k dan hecht aan Kunst,
Met zoo droeve zinne
Somber lied der minne
Opbouw dank van gunst?

Donkere onrust groef zich uitweg;
Aardschen hemel, aardsche hel

Binnenstrevend, diep doorlevend,
Woel' de ziel van Passie-spel -
Als de ontwaakte kunst
Schokkende tooneelen
Over weet te spelen,
Roemt het werk op gunst.

Treurklank, nu M a n s - m i n n e dragend,
Met een bede om wijdend slot
Of verzoenend zoet verpoozen,
Overleve ons bitter lot:
- Blank in 't lied van rouw
Opgebouwd uit 's levens puinen,
Scheemre door verlaten tuinen
Uw gedenk- en eer-zuil, Vrouw!

Dec. 1902.

VI

Kenschets

Mijn liefde is als mijn Kunst; diep gloeit ze, en uit zich teeder
In vrucht half-schuil bij schuilend brongesuis.
Vraag aan vulkanen vlamgebruis -
Grootsch geven ze al hun inhoud weder,
Dan houdt de zwarte dood er huis.
Elk schouwspel heeft zijn recht. Blikt ge in mijn zielsdiep neder,
Ge vindt er Liefde en Kunst vereend en duurzaam thuis.

VII

Terwijl ik door vrouwliefs oogen de avondster zag

Stel 'k mij dien starrenhemel voor
Waarin zoo vaak vol diepen vrede
Ver van gewoel, van glans der steden,
Mijn ziel bij de' a a n b l i k zich verloor,
Dan tril 'k niet enkel van ontzag,
Verheven hoop, ontwaakt verblijden;
Ontzetting ook grijpt me aan bij tijden,
Verbeeld ik mij dien wonderlach.

In 't schouwspel van ons nachtheelal,
Een stip in 't rijk van Eeuwig Wezen,
Wordt Vaderhand een hand geprezen
Wier wenk misschien een talloostal
Van werelden vergruist...
   En ik -
Een speelbal van Gods onderzaten,
Van Goden die ik minne en hate -
Bestond, besta 'k ooit voor Gods blik?

Vertwijfling vraagt of 't afgemat
Arm schepsel Gods den geest moet geven
Voor armer, d r o e v e r nog herleven?
Of Almacht Gods Alliefde omvat?...
- De starrenhemel antwoordt niet;
Uit al zijn oogen huivren vragen
Gelijk door 's menschen boezem jagen;
Blind staart zich, blind als ik, wie ziet.

Waar geestes-uitzicht henendrijft
Aan naamloos grootsche hemelbogen,
Daar vinden ook gebonden oogen
Eén troost, die tot der dood beklijft,
Eén waarheid, die vertwijfling weert:
Dat klaarder licht, dan 't z i c h t b a a r schoone,
Dat liefde alom waar menschen wonen,
Bron aller liefde erkennen leert.

10 Sept. 1904.

VIII

Gouden bruiloft.

Uchtend overbloosde uw land;
Vroolijk stondt gij hand in hand
Voor uw groenen boom gebogen;
Vroolijk zaagt ge elkaar in de oogen,
Vroolijk naar de twijgen op -
Hopende op wat bloesemknop!

Middagzilver sierde uw land;
Dankbaar stondt gij hand in hand
Voor uw hoogen boom gebogen;
Dankbaar zaagt ge elkaar in de oogen;
Dankbaar oogend naar den top,
Telde uw hart de vruchten op!

Avondgoud verheugt uw land;
Peinzend stondt gij hand in hand

Voor uw donk'ren boom gebogen...
- Moedig ziet ge elkaar in de oogen:
Over ritselenden top
Gaan de wond're starren op!

Sept. 1906.

IX

Gepeinzen

Aan....
Al wie veel gaf zal veel gegeven worden?
- Zich zelven loont het zelfverloochnend hart;
't Zij weggeschonken bloem gedijde of dorde,
Zaad liet ze na, dat Paradijsbloei tart.

Hoe meer de gift een offergift beteeken',
Te rijker voelt zich die met liefde gaf;
En niet naar 'k gunst verkwiste of dankbaar kweeke,
Naar uw bedóéling meet men 't weldoen af.

In weldoens dubbelloon mag zich verblijden
Die vrucht van de' afgestanen bloeistam ziet;
Streele U de vraag: wie méér is te benijden -
Die weldeed? Of die waardig gunst geniet?

Verwijtend weldoen reikt verzuurde spijze,
Walglijk onthaal! met ziélspijn ook geboet
Waar Philemon bezwaarlijk af kon wijzen
Wat Baucis toch voor hòngerwee behoedt.

Baat nijdig meêlij meer den dood dan 't leven -
Van levenshúlp zij zeegnend hier gezegd:
‘Eenvoudig groot, vol inzicht ook gegeven,
Weet Gij ze aanvaard - vergeef 't - haast als een recht;

Geslaagnen steunt ze, en weert wanhopig ende!’
Deele uit klein-menschelijk Gethsémané,
- Zwart labyrint, wáárheen mijn geest zich wende -
Dit woord als troost zich aan ùw treurnis meê.

In banger duister ook dan 't floers der oogen
Grif ik gepeins, in nachtwaak overdacht....
Van 't ziekbed nu hoor 'k rustige ademtoogen -
Maar 'k denk me uw rouw, uw stille kerkhofklacht.

Ginds hadt ge en steunde' een broeder buiten bloede,
Ontijdig werd zijn aanzijn opgeschort;
Hoe schiet bij 't lijk van dezen goede en vroede
Zijn wijsheid van het Oosten ook te kort!

Vriend! waar 'k nu méér dan enkel-graag verplichte!
Ik weet hoezeer uw taak verheffing eischt,
En zoek naar 't woord dat door de wolk mocht lichten,
Doch vind er geen dat niet op wolken wijst.

Aan 't leven maant u de gesloten groeve;
‘Fiat voluntas’ schrijft gij op de zerk;
En, vol des dooden, wijdt ge uw kracht aan droeven,
Al meet een zijblik 't opgestapeld werk.

Werk - vull' de sombre leegte! en om te dragen -
Veins, wat zoo doende ook wordt verdiend - geduld;
Grootsch ligt uw boek des levens opgeslagen,
Terwijl een dood verleden mij omhult -

In schaars een oogenblik van vrij bezinnen;
- Van geest en lichaam taai nog als altijd,
Betaal ik met mijn hart een nooit te winnen -
Ach! zonder bondgenoot gevoerden strijd!

Vriend! als verwinningsteeken openbare
Zich 't Schoone opnieuw in uw bereid gemoed;
Deelt ge u weêr meê, zie 'k maar úw hemel klaren,
Dank ook dié weldaad win 'k aan lijdensmoed.

Aan levenslust heeft het mij nooit ontbroken;
Zoo 'k sterven wou - 't is om de kans van 't Zijn
Dáár waar weldadig ook kunne uitgesproken
Elk meêgevoel, verstommend híér in pijn.

Zoo ge, als ter grafsteê 't duin weêr opgestegen,
Uw huis, uw dorp, zee, aarde en hemel mijnt,
Maar naast u mist die meêtrad op uw wegen,
Voel dan mijn handdruk! en den medezegen
Der Hoop dat niets, dan 't kwade, in 't niet verdwijnt.

Lente 1903.

X

Met mijn bundeltje ‘Sint Janslot’

Aan....

Luistrend knikt ge uit Noordwijk-Buiten,
Man der daad! mijn droomhof toe,
Wetend hoe 'k beraden opwaak,
Me opmaak - nimmer strijdens moê.

Vraagt ge of lach 't van klacht zal winnen,
Antwoord geeft na storm uw zee, -
Wrakken in haar diep verduist'rend....
Bovenop àl lust en vreê!

Adriaan van der Hoop Jr.
Door
J. Koopmans.

I

Wat hebben de besten onzer natie tijdens de Belgiese opstand moeielike dagen beleefd! Alles ging toch zo goed in de wereld, met Nederland in top! De Hemel had het zo heilzaam bedoeld. De Corsikaan, die de wereld op z'n duim had gedraaid, was dood; van z'n moord- en brandbedrijven was, goddank, alleen de herinnering over. Wat door zijn machtige arm was geschied, had schrik gezet voor duizend jaar, en zou zo licht niet weer gebeuren. Als een duurzame waarborg voor een ongestoord broederlik leven der natiën stond het op vaste grondslag gesmede Heilig Verbond. ‘Heil Alexander, de ware Overwinnaar, en niet het minst die der boze machten,’ hadden tot zelfs vrijzinnigen, als onze Johannes Kinker, met bezieling uitgeroepen. Doch Rusland lag ver; en gelukkig, binnen onze eigene palen was er toch ook veel wat tot dankbaarheid stemde. Wij werden geregeerd door 'n onvervalste Oranjekoning, omringd door 'n eerwaardige hof-aristocratie en 'n spiksplinternieuw Militair Huis; in de steden werden de openbare belangen ernstig voorgestaan door degelike vroedschappen, op het platteland door soliede burgemeesters en rechtsmagistraten uit de provincie-adel; ernstig onderricht en stichting gingen uit van verlichte predikanten, uitstekende opzieners van scholen en ijverige leiders van Nutsdepartementen; in vreedzame bezadigdheid ten slotte verdroegen elkander de burgerijen, omdat Geloof en Rede elkander zo uitnemend wisten te verstaan, en vast-gearmd rechts en links de loense medeminnaars Bijgeloof

en Ongeloof van zich wisten te houden. Toen ook was 't leven...schoon. - En daar opeens kwam, niet in Frankrijk opnieuw, dat er tot heden alleen de naam van had, maar in ons eigen Nederland, onder de waarachtige onderdanen van vader Willem, een wezenlik oproer met barricaden-versperringen en in vlammen opgaande regeeringsgebouwen: tonelen, zoals alleen Parijs ze had gekend. Doch daar bleef het niet bij. In plaats van in gloeiende verontwaardiging over zulk een aan Nederlanders onwaardig optreden, de snoodaards op hun verdiende plaats te zetten, hadden de beschaafde Brusselaars, opgevoed in de vreze Gods, en die in orde en tucht de grondslagen van de maatschappij hadden moeten zien, - en met de Brusselaars, heel de Belgiese burgerij, geleid door haar geestelike voorgangers, zich mede tegen de Koning verklaard, en hiermee 'n ongekende smaad op de eervolle naam van 't onbesproken oud-Nederland geworpen. Een opstand tegen 't landsgezag: men had het zich eenvoudig niet kunnen voorstellen. Wat de onuitwisbare smaad van Filips II was geweest, dat hij door de onderdrukking van 'n vrijheidlievend volk het tot de wanhopigste worsteling had gedreven, welker eervolle uitkomst hem zelf tot des te dieper oneer had verstrekt, deze zelfde smaad stond tans ook het deel te worden van onze koning Willem. De roem van de eerste Oranje, de vrijheidsheld, zou verloren gaan in de vervloeking, die deze Willem, als tiran gescholden, trof. Het is niet te zeggen, hoeveel woede, om dit denkbeeld alleen, hier verbeten werd, hoeveel wrok versmoord. Wie zich niet overhaastte, was de Koning. Maar men begreep hem, de eerst ondoorgrondelike, in z'n stille wijsheid. Wat moest hij ontzaglik hoog staan, wiens fierheid de heldendood van z'n dapperen ongewroken liet. Wat schitterde plotseling die hoog-zedelike meerderheid in 't koninklik machtsvertoon van de Tiendaagse! Neen, men wist het, 't ging niet tegen de Fransen, en hun ijdele wapenwind; 't wàs om geen oorlog te doen. Wij Nederlanders hielden ons streven hoger dan dat naar bloedvergieten of landgewin. Wij, Koning en volk, wij kenden ons; wij beminden de deugd, en deden goed elkander te troosten in ons bejagen van de deugd; eigenlik was de deugd dan ook alles, en zij alleen kon een koning groot en zijn roeping Goddelik maken. Waarom dan ook niet het ontrouwe Zuiden hooghartig de rug toegekeerd, 't erf

van onwaardigen, die te laag waren aangelegd om in de eer onzer onderhandelingen te mogen treden? Beter ware 't, uitsluitend de Koning te dienen, en met hem de burgerrechten te beschermen, die in 't kleine Nederland een palladium hadden gevonden; welk palladium, zo men oordeelde, het enige voetstuk in de Staat mocht vormen, dat geschikt was om de troon des Konings te schragen tegen 't geweld van z'n haters en z'n belagers, tegenover wie door ons de vrijheid van 't dierbaar erf te verdedigen viel.

Zo troostte men elkander, na de afscheiding van 't Zuiden, die hier ons zo zwaar op 't hart viel. Want men wist het, dat het niet alleen ging om 't verlies van ons aanzien in de rij van de Europese staten. Erger achtte men het, dat het zelfgevoel gevaar liep 'n gevoelige knak te krijgen. En hiervoor achtte men zich tegenover de muiter te trots. Het nageslacht weet, wat er moest gebeuren. In plaats van eenvoudig te blijven en de dingen te nemen zoals de omstandigheden ze ons opdrongen, trachtte men, vrij van gekrenkte gevoelens, zich hoog te houden in 't sterkste zelfbesef. Zo stelde men zich de mogelikheid ver uit de ogen, hoe de hooghartige zelfverblinding, in latere tijd bij nuchter ontwaken, de teleurstelling nog dieper kon maken. Integendeel. Men steunde de koning in z'n vasthoudenheid, en een zelfs vond het noodig in 1833 de landsvorst nog eens toe te zingen:

> Ga Willem! voort op de ingeslagen wegen,
> Tot heil van 't land tot cer van Uw geslacht;
> De stormwind loei; 't is onverstoorbre zegen,
> Die aan het eind der duistre bane u wacht.[1)]

De man, die hier spreekt is een nationaal dichter; en zo wij, opmerkzaam gemaakt op z'n nationale onverzettelikheid, ons verder met hem wensen in te laten, zullen wij hem in z'n verdere werken 't bewijs zien leveren, hoe een zelfgenoegzaamheid, die steunt op de roem van 't verleden, en zich bovendien laat enten op een sterk persoonlik besef van uitverkorenheid, kan leiden tot een waan, die onvermijdelik z'n uitersten moet boeten

1) *Leyden ontzet*. (Uit de opdracht *Aan Zijne Majesteit*) door A. van der Hoop Jr. 1833.

in het afmattend gevoel van ontgocheling en vereenzaming. Merkwaardige tijd inderdaad! Door de erkenning van de rechten van de mens, waren de rassen en de volken in theorie gelijk geworden voor God; uit de Revolutie was als vrucht gerijpt, de nivellering van alle burgers voor alle opdrachten, ambten en onderscheidingen. Vlijt en bekwaamheid waren de wieken waarop een ieder zich tot de hoogste toppen kon verheffen. Nieuwe prikkels als zij waren, hadden aangeboren talenten en geestesontwikkeling een onevenredig gewicht erlangd boven andere factoren, die de hoogte ener maatschappelike stelling bepaalden. Allengs vermochten zij de gewone sterveling onder z'n medeschepselen een aanzien te geven, niet ongelijk aan de bevoorrechting welke weleer een met titels geborene boven de niet-geadelden verhief. De baronnen onder Lodewijk de Veertiende hadden gemeend dat er in hun harten beter bloed golfde, dan er vloeide in de aderen hunner grover gevezelde boeren; de aristocraten van de geest in het eerste tertium der negentiende eeuw achtten zich te hoog, om na hun dood op dezelfde wijze tot dezelfde stof te moeten terugkeren als de onopgevoede massa, en met kleinburgerlike kruideniers in dezelfde dodenakker te moeten rusten. Als Tollens het verlies van Loots betreurt, vindt hij het meest te bejammeren ‘dat een geest aan 't stof ontwassen’ en ‘aan bovenaardschen sfeer verwant’, zijn ‘asch’ moet ‘vermengen’ met het overschot waarin ‘geen enkle vonk van hoogen oorsprong’ te ontdekken viel, en deze overblijfselen dooreen ‘gesmeten en vertrapt’ zullen worden.[1)] Evenzo kan Greb bij 't volgen van de lijkkist van z'n vriend Van der Hoop niet zonder ontroering bedenken, hoe de bij z'n leven bewierookte zo aanstonds naast de ‘onbeduidendste’ en ‘bekrompenste dwaas’ zal moeten rusten.[2)] De geestesspitsen konden zich niet verzonken denken in de allesbedekkende zee der eeuwige vergankelikheid. Niemand hunner twijfelde aan een leven na dit leven; maar 't hechtste geloof aan 'n later voortbestaan kon het leedwezen niet uitwissen over 't vluchtige van

1) *Lente en Herfst*. Verspreide en Nagelaten Dichtloveren van A. van der Hoop Jr. *Ter Nagedachtenis*, enz. IV. Rotterdam, H. Nijgh, 1842.
2) Aldaar.

't verblijf, ook aan de begaafdste geesten beschoren, in 'n wereld, waarin zij het schone met blakende geestdrift hadden gediend. De poëzie was 'n macht geworden. Haar innerlik streven had zich verbroederd met de levende idealen der volken. De dichter voelde zich; zijn levensgebied werd een wereld, een imperium, gedekt door grenswachters en torenburchten, waaruit de strijdbaren de anathema's slingerden tegen het nuchtere philisterdom.

Doch gaan wij rechtstreeks tot Van der Hoop zelf, bij wie de geestdrift voor het dichterlik stemmingsleven hem op weg brengt de antithese uit te werken tot 'n volmaakte theorie, even poëties als karakteristiek. Wie ‘onberoerd’ van de Dichtkunst blijft, zegt hij,[1)] is 'n beklagenswaardige, gedoemd om ellendig in 't slijk der aarde te blijven hangen. Inwendig een steen, en 't hart met ijs omschorst, is hij in naam slechts een mens. Mocht zulk 'n koud schepsel al eens een blos de wangen kleuren, dan komt hij niet voort uit 'n echte geestesgloed, maar uit de vlam, die de Boze stookt, en die in z'n aard overeenkomt met de lavastroom die de dorpen der landbewoners verzengt. Beter in elk geval zijn zij er aan toe, - betuigt hij dichterlik, - die, ook al hebben ze de stille akkoorden die ze inwendig kweekten, nooit in 't vlammenschrift der woorden mogen verkondigen, en bleef het in hen slechts een smachten naar de Openbaring, die hen tot Priester zou wijden, - toch nog de toppen der bergen hebben beklommen en 't Kanaän der dichters hebben aanschouwd; hun zijn altans de manna des hemels en de zegeningen der vreugde verklaard. Maat 't hoogste staat de dichter zelf; hij zweeft over de bloemen en juicht. Zoals hij de wereld voor zich ziet, zo schildert hij ze; hij is der vormen meester; bezweert de idealen die elkander wezenloos voor z'n oog verdringen; rooft uit de hoogste sferen van 's hemels bogen 't vuur, waarmee hij de kruinen van z'n helden met eeuwige stralen omkranst. Zeker van de palen der eeuwige ere, wordt, waar de Poëzie ten troon zit, z'n gemoed met 'n hemelse zaligheid vervuld. Z'n geluk draagt hij met zich mee. Z'n leven tooit hij zelf. Glas wordt bij hem juweel, slijk wordt goud, woestijnen bloemprieëlen, waar 't gekweel

1) Fragmenten van een onvoltooid Gedicht: *De Dichter*. In *Lente en Herfst*.

der nachtegalen toverwoorden te voorschijn roept; de schoonheid lacht hem toe met de pracht van de dageraad in haar ogen; de liefde en de vrouwen vlechten in z'n haren 'n krans, die hem 't vuur in de borst doet gloeien. De dichter is 'n begenadigde, 'n Godenkind. Waar hij verschijnt, brengt hij zegen, vrede en vreugde. Hij is de heraut des hemels. Hij is de verlichter des volks. Hij sterkt en tooit de broederband, die Gods vaderliefde om de schepselen zijner wereld heeft gesmeed![1)]

Zou niet deze man, met z'n hoog gevoel voor z'n roeping, z'n gloeiende liefde voor de kunst, z'n ongewone meesterschap van het woord, vol ijver, vrij van dagelikse beslommeringen, de weg weten te vinden om zich op te werken tot het toppunt van 't hoogste geestelik geluk?

Doch ook deze medalje, we vermoedden het reeds, heeft hare keerzijde.

Niet ongestraft lost de dichter, zelf poëties hoog, het samengestelde weefsel der maatschappelike belangen en wereldlike aangelegenheden, in enkel proza op.

Ook deze werd z'n gemis aan wijsgerig inzicht 'n straf.

* * *

Den achtsten September 1840 schreef Adriaan van der Hoop Jr. aan z'n vriend Greb het volgende:

Waarde Vriend!

In oogenblikken van geestdrift en opgewondenheid heb ik u wel eens verzocht, na mijnen dood mijne levensgeschiedenis te willen schrijven; thans, in een uur van plechtigen ernst, druk ik u dit verzoek op het hart. Een voorgevoel verkondigt mij, dat ik u zal voorgaan in de gewesten der Eeuwigheid: mocht het anders zijn, dan bestrooi ik uwen lijksteen met *affodillen*. Deel den inhoud van dezen brief, vóór mijn verscheiden, aan niemand mede, en zijt verzekerd, dat ik met de hand op het hart, en het oog op God en den Verlosser der wereld, mij voor de Eeuwigheid teeken: enz.[2)]

1) Vergelijk ook: *Dichtgave* en *Dichtkunst is Ltefde*. In *Lente en Herfst*.
2) *Ter Nagedachtenis*, V.

Het was niet onder de martelingen van 'n ziekbed, dat Van der Hoop dit schreef: hij genoot een goede gezondheid. Noch was hij neergebogen onder de last van hoge jaren: de 17de Juni had hij z'n acht en dertigste verjaardag gevierd. Evenmin was hij gebrekkig van leden: zo juist had hij 'n heen- en terugreis naar de Hofstad afgelegd. Planloos of gevoelloos was hij nog minder: veel en lang had hij in 'n paar dagen met Greb over honderd onderwerpen van kunst en letteren gesproken, en de band hunner vriendschap was door de innige overeenstemming hunner gevoelens nauwer dan ooit toegehaald. En toch uitte zich in z'n brief aan Greb het onmiskenbare voorgevoel van 'n naderend einde. Een jaar daarna had hij opgehouden te leven. Greb zelf ziet de tragiek van dit betrekkelik jong leven niet voorbij. Met de schoonste illusiën had hij deze vurige en licht-ontvlambare geest de wereld zien intreden; het open hart en 't innemend gelach hadden de bevoorrechte de vrienden als doen toestromen; nog geen vierentwintig jaar oud, had de gevierde jongeling zich door de tederste huweliksband aan 'n vrouw verbonden, die aan 'n treffende schoonheid 'n engelachtige ziel paarde, tevens 'n vrouw die hem verstond, en begrip en gevoel had voor kunst. De Poëzie, door hem de waarachtige kunst genoemd, had hij lief als 't licht van z'n ogen, was hem als 'n Heilige Geest geworden, die z'n ziel vervulde, verhief en verwarmde. En op deze schone en pralende ochtend, gedenkt Greb, volgde 'n bewolkte middag. Zullen we 't de vriend euvel duiden, als hij zich de ommekeer wil verklaren, en naar de meest voor de hand liggende dingen grijpt?[1)] Want ook Greb aanvaardt, wat de tijdgeest hem aanbiedt: het dualisme tussen de wereld van de dichter en de werkelijkheid. Ook hij mist in zich de harmonie, en verplaatst de strijd naar buiten. Hij heeft de spot en de laster om z'n vriend heen zien sluipen en ten slotte die vriend zien bereiken; hij draagt kennis van de laffe anekdoten, die omtrent die vriend waren verzonnen en de rondte hadden gedaan; weet er van mee te spreken, hoe aan die vriend schandelike naamloze brieven waren toegezonden. Hij vereen-

1) Te meer daar Greb ondanks z'n vertrouwelike omgang met v.d. Hoop weinig bijzonderheden weet. *Ter Nagedachtenis*, VI.

zelvigt dergelijke vijandelike aanvallen met de beproevingen die een langdurig ziekbed van Van der Hoops gade op z'n gemoed moet hebben uitgeoefend. Daarbij telt hij een ziekte, waardoor Van der Hoop zelf werd aangetast. Ten slotte doet bij hem de deur dicht ‘het lijden’ in 't jaar '39 dat ‘niet weinig tot z'n vroegtijdig afsterven heeft bijgedragen,’ waarover hij het echter te onkies vindt, verder uit te weiden, onkieser nog, er de eigenlike oorzaak van op te sporen, doch welke zielesmart Van der Hoop nimmer, zelfs niet aan z'n vrienden, heeft geopenbaard, omdat ‘z'n hart te trots voor medelijden was.’[1]. Door deze oorzaken heeft hij in Van der Hoop voor 't eerst het ‘licht’ zien verduisteren, en hem, bij deze bewustwording, de worsteling zien beginnen, om te mogen behouden wat hem dreigde te zullen ontvallen. Hij zag hem naar de kunst grijpen als naar 'n stroohalm, hem 't produceren beschouwen als 'n levensbeding. En Greb begreep, waar dit heen moest gaan. De onrust knaagt het eerst aan de strengheid van de vorm, en aan de rijpheid van de kern. Hij zag *De Deensche Vesper*, 'n legende, die Van der Hoop in de kommervolle dagen aan 't ziekbed van z'n vrouw was begonnen, onvoltooid achterblijven, omdat ‘de herinnering’ aan de ommekeer van de fortuin de auteur ‘te machtig’ werd.[2] Eveneens zag hij aan andere, in gejaagdheid voortgebrachte pennevruchten, 'n ‘geenszins onverdiende geringschatting’ te beurt vallen.[3] En waarlik, met 's dichters nagelaten en door Greb uitgegeven verzen in de hand, horen we de illusiën der jeugd aangevochten door pijnlike teleurstellingen; horen wij de vurige geestdrift, die slechts van de lieve zon en de vrije lucht wist te spreken, verdoven door de twijfel aan 'n duurzame zielevrede en door 't sombere geloof aan 'n geestelike ondergang en 'n op handen zijnde lichamelike dood. Vooral '38 is z'n donker jaar, ondanks 'n ongekende vlijt en menige geestesflikkering. 't Is mede in dit jaar, dat hij in *Herfstloveren* besluit met in roerend *Afscheid aan (zijn)*

1) *Ter Nagedachtenis*, XVIII.
2) Zie de aant. achter dit werk. Dezelfde geschiedenis behandelde van Lennep in de *Koorknaap*.
3) In *De Muzen* en in *De Gids* van '38.

vrienden, waarin hij, vóór hij ‘zijn schedel buigt voor 't onweêr, om hem woedend’, z'n vrienden z'n jongst vaarwel, ‘des Zangers zegen’ aanbiedt.[1)] Nog eens in 1840, komt Van der Hoop in al z'n rijkheid uit. Voor 't laatst komt bij hem, in de huppelende dactylen van 't weelderigste lentelied, de natuurpracht haar vrolik meifeest vieren in 't meejubelend dichterhart; schalt hij mee met al de vogelenkelen, en dwingt hij de bloementooi der aarde, haar kleur te geven aan de zich aan hem opdringende en met duizend schakeringen in hem rondklinkende levenswellust; juicht hij over de ‘zoetheid van 't leven, een bronwel van 't goede’, waarin de hartslag de maat aangeeft in 'n koorzang van openbaringen der Goddelike liefde, en 't oog wordt bevochtigd en 't hart wordt verkwikt....[2)] Alsof ook deze, vóór hij heenging, alle zonnige plekken op z'n levensvlak liet spiegelen in één brandpunt des geestes! Want ook na deze ontboezeming, komt onherroepelik de ‘wolk’ die zo vaak tegen z'n ‘licht’ optrok, z'n oog verduisteren, en zet de eeuwige wisseling van ‘morgen’ en ‘avond’ voort;[3)] totdat eindelik op de ‘Lente’ voorgoed de ‘Herfst’ volgt. Maar dan ook ligt hij verslagen en overwonnen neer; de ‘vijand’ was hem te machtig. De ‘wereld’ is hem niets meer; de wensen en de dromen der jeugd komen hem niet anders voor dan als ‘bronnen van venijn en eindlooze ongeneugt;’ vriendentaal werd hem ‘logen,’ maagdenliefde ‘bedrog’, vor-

1) Aanvangende:
Vaart allen wel, gij, die de maatgezangen
Mijn hart ontvloeid, niet schimpend hebt versmaad;
Maar hen waardeert als tolken van 't verlangen,
Dat door geen aardsch genieten wordt verzaad.
Vaart allen wel! De toonval, die u boeide,
Ruischt u voortaan nooit vriendlijk meer in 't oor:
De geestdriftvlam, die vaak uw ziel ontgloeide,
Derft, in den vloed der tranen, warmte en gloor.
Mijn herfst is dáár: mijn hof heeft bloem noch blâren,
En 't speeltuig rust met losgesprongen snaren!

2) *Lentegewaarwording*. In *Lente en Herfst*. (Extempore, April '40). Vermoedelik van vroegere datum.

3) Zeer leerzaam is in dit opzicht deze bundel; men vergelijke *Goede Geesten, Op de twaalfde verjaring mijns huwelijks, Mijne Gade*, *Bemoediging* met *Gebed*, *Aan mijn oudsten zoon, Herfst-mijmering* en *Winter*. Alle zijn van '38 of later.

stenloon niets dan ‘ondank.’ In 't gevoel van z'n totale ‘eenzaamheid,’ na z'n ‘verguizing en vernedering,’ die hem het hart ‘met ijs omkorstten’, kan hij niets meer doen dan God bidden om de dood als 's Hemels laatste gunstbewijs. Want de aarde werd hem ‘een winternacht’, de ‘floers van 't graf” alleen vermag z'n smartetranen te drogen en hem de pracht voor te toveren van de ‘nakende morgenstond’[1].

Het zijn deze bescheiden, ons door Greb zelf verschaft, welke ons uitlokken het oordeel van Greb aan de werken van z'n vriend te verifiëren, en de cultuurbodem te zoeken, waaraan deze in de Nederlandse letterkundige tuin zo eigenaardige verschijning de sappen van z'n geestelik leven heeft ontleend.

't Is Van der Hoop zelf, die, in z'n Voorzang op *Willem Tell*[2] van z'n Bilderdijkverering spreekt. Hij zit den 18de Mei '32 buiten, gereed op 'n feestelike lentedag de natuur uit te schilderen. Z'n hart verheft zich reeds om met de jubel der schepping in te stemmen. Doch wat voor wolkgordijn doet eensklaps de zon der blijdschap tanen? Van der Hoop herinnert zich de sterfdag van ‘Neerlands Zanger’, de ‘Rijksmonarch der Dichters’. Niet deze bestraalt 't liefelik lentelicht. 't Verlies lijdt niet Bilderdijk zelf, o neen! Zijn geest, ‘voor wie geen wereld te groot, geen zonnestelsel te hoog was’, zingt voor de troon des Vaders de lof des Zoons. Voor hem die achterbleef, restte 'et, de weedom te schetsen, die 't bloedend hart vervult van de liefhebbers der echte kunst. Doch verliest het Vaderland veel, oneindig diep is de wonde, die hem, Van der Hoop, geslagen werd, die in de Meester zooveel ontsterven zag. Immers nu en dan had de hemeldrift, die de ‘lieve Bard’ doorblaakte, de vonk hooggeschat, die z'n vereerder de poëzie tot 'n zielsbehoefte schiep. Zo had de schildknaap z'n oorlogszang *Aan de Vorsten van Europa* aan z'n hoofdman mogen wijden. Ook zou hij het zich 'n eer achten, wanneer z'n *Warschau*, de zang van ‘recht en vrijheid’ eenmaal in de ooren van de Mentor mocht weerklinken, opdat hij verrukt mocht uitroepen, dat het hem doorblakend vuur gelukkig ook nog in de borst

1) *Winter*.
2) *Willem Tell*, Zwitsersche Tafereelen, door A. van der Hoop Jr. Amsterdam, Brest v. Kempen, 1833 I *Voorzang*.

van anderen vlamde! Doch dit was nu onmogelik geworden. Nooit zouden de melodieën des leerlings de oren van de grijze meer strelen. Haarlem treurde; de vogelen zwegen; door 't plechtige Hout voer de stilte des grafs. Wat hem, de jongeling betrof, zijn met tranen besproeide lier kon slechts in doffe tonen z'n droefheid vertolken, en zou met 'n klaag- en grafzang eindigen. Doch neen! Geen rust voor de dood! Ook de Meester had nooit gezwegen in z'n leven vol druk. Hem te volgen was plicht. De rouw moest gestaakt. In z'n handvol uitvaartbloemen mocht de smart genoegzaam balsem vinden! De dodenkrans tot 'n erekroon te hebben gevlochten, was weldaad genoeg voor een hart, dat graag grote mannen roemt. Een andere toon moest klinken. Het lied van Tell aangeheven; 't heldenfeit der Zwitsers voor de oren van 'n bandeloze vrijheidsleer herdacht!

Veel is er in Van den Hoop, wat aan Bilderdijk herinnert. In de kracht en de kleur van z'n woorden, z'n vrijheid van uitdrukking, z'n volheid en veelheid van vormen, z'n woordsmeedkunst, - men voelt er de overmoedige tot stout wordens toe volgeling in van de weelderig rijke, zelfbewuste meester van 't woord. Daarbij komt de verwantschap der sympathieën, beider zinspelen en wijzen op de versomberende levensavond; het zingen in *Herfstloveren* en *Affodillen*; het heimwee naar licht en harmonie, uit levenssmarten ontsproten; de vereenzaming in een van hen vervreemdende wereld; de troost in Christus te zoeken; het geloof aan diens toekomstige zegepraal; waar eindigt de parallel die over zulke gemeenschapspunten loopt? Doch 't meest wel heeft van der Hoop zich, - toegegeven dat de jongere met minder kracht bedeeld werd, dan waarin de oudere het heeft weten te tonen, - Bilderdijks geestesverwant gevoeld in z'n stijf absolutisme tegenover de veldwinnende vrijheidstheorieën. Zij waren reactionairen van hetzelfde hout. Zo ze beide de Zwitserse Tell-legenden bezongen, kwam het hierdoor, dat zij de vrijheid vereenzelvigden met 't nationaal gevoel, 't welk zich verhovaardigt op 'n eigen nationaal bestaan. Beide hadden hun eigen type van volksverdrukker, hun eigen denkbeeld van 'n vrijheidsheld. Napoleon, die 't laatste was geweest bij 't onderdrukken van 't terrorisme, was de

belager der vrijheid in 't aanranden van onze zelfstandigheid.[1)] De een als de ander zag in de Heilige Alliantie, welke in 't handhaven van de onderlinge eendracht, de natiën tegen geweld van buiten zou vrijwaren, de kiem van de vrijheid der volken. Dat de vrijheid op 'n andere manier dan van buiten kon worden belaagd, kon in hun reactionaire hersenen geen vaste vorm verkrijgen. Landsvorsten konden niet anders dan Volksvaders zijn. Voor hen konden ze zich geen andere taak voorstellen dan 't bewaren van orde en rust, door 't straffen van de twistzoekers, en 't buigen van de harten der onderdanen tot dankbaarheid jegens de goede Hemelvader, die ruime oogsten gaf. Het stond onomstotelik bij hen vast, dat de echte Godsvrucht, aldus aangekweekt, verbroederend moest werken, twistgeschrijf doodde, 't burgerlik besef verlevendigde, en 't ware vrijheidsgevoel aan Kerk en Koning ten goede deed komen. Zij en de overige reactionairen meenden zelfs de regelen gevonden te hebben, volgens welke de hemel op aarde kon worden gegrondvest, en konden zich niet voorstellen, hoe enig mens ter wereld in z'n verblinding kon twijfelen aan 't wezenlik bestaan van de overvloedshoorn, ten allen tijde vaardig om uit te puilen van 't weelderigste mensengeluk.

Allengs wordt het ons duideliker, van welk 'n gewichtige betekenis voor Van der Hoop het afsterven van Bilderdijk heeft moeten zijn. Op zijn standpunt, dat geen zelfregering der volken gedoogde; dat elke vraag naar vrijheid in deze zin, de natie die haar stelt, reeds hierdoor veroordeelde; waarop hij als woordvoerder der legitimiteit zich aangordt de Vorsten tot plichtsbetrachting aan te manen, ten einde 't hun door God verleend gezag te handhaven, ontvalt hem, juist als de grote worsteling tot het verkrijgen der volksautonomieën aanvangt, z'n machtige steun, en staat hij, waar Da Costa zich op nevenwegen heeft begeven, als jongere, met scherp uitgebeelde behoudslijnen, alleen.

Wel was hem veel ontstorven! Nochtans, hij doet z'n plicht; vlecht de Zwitsers en de Grieken, die de vrijheid vroegen welke gelijkwezend is met *nationale* zelfregering, wegens hun worste-

1) *Napoleon*, een lied der toekomst, door A. van der Hoop Jr. Dordrecht, Van Houtrijve en Bredius. 1840.

ling de erepalm; roept in *Willem Tell* (1832)[1] en *Leyden ontzet* (1833)[2] de ware dragers van de vrijheidsidee voor 't voetlicht; en vleit Vader Willem en Czaar Nicolaas[3] opdat ze de oproerlingen, die een verdachte soort vrijheid begeren, tot de orde zullen brengen. Aanvankelik vond hij aanmoediging bij de volksgeest hier te lande. De opgewondenheid en de ontroering na de afval van België vond in hem 'n ijverig vertolker; de geestdrift, die z'n Koning- en vaderlandslievende strijdzangen wisten te ontsteken, werd de heraut van z'n populariteit. De natie juichte hem toe, die in z'n verheuging over de triomf van 't legitimiteitsbeginsel, de tijdgeest had gestreeld, welke nieuwe heldenfeiten zag geënt op de oude roem. Geen oogst is dan ook zo rijk geweest, als die ontsproot uit 't zaad van de geestdrift, welke de kruit-

1) Zie in opdracht aan Mr. F. Frits, en daarin:

Vermoeid van 't staren op den ramp
Die gansch Europa schokt: de kamp
Der bandeloosheid tegen 't recht;
Der burgers met den legerknecht,
Der onderdanen met hun Heer;
Van 't ongeloof met Christus leer;

Sloeg ik, ofschoon voor 't Vaderland
Mijn borst in heilge drift ontbrandt,

Een blik naar vroeger eeuwen heen
En zocht naar beelden: daar verscheen
Mij in de middeleeuwsche nacht,
Een beeld vol eenvoud, moed en kracht
Een held zoo vroom als rein van zin,
Doorblaakt van ware vrijheidsmin,
De fiere Tell van Zwitserland,
enz.

2) *Leyden ontzet*, in 1574. Dichterlijk verhaal door A. van der Hoop Jr. Amsterdam, Brest van Kempen, 1833.
Uit het *Voorbericht:* 'Ik vlei mijzelven, dat mijn arbeid niet zal geacht worden als geheel ontoepasselijk te zijn op de dagen, die wij beleven; dagen waarin geheel Nederland geroepen is, om even pal te staan, onder de aanvoering van den besten en braafsten koning, tegen de aanmatigingen van overmacht en geweld, als Leyden in 1574 tegen de huurlingen van Spanje, toen Willem van Oranje, zich...de zaak aantrok van een verdrukt volk.'
Vergelijk verder de opdracht *Aan Zijne Majesteit*, waarin deze woorden zijn uitgewerkt.

3) *Nikolaas*, keizer aller Russen. Lierzang, Rotterdam, H. van den Berg, 1831.

damp te Antwerpen in Februari '31 en tijdens de Augustusdagen had gestrooid.[1)] Tijdelik schenen alle geestelike wensen zich binnen het nauwe cirkeltje te concentreren, dat de goede God vóór alles de stiptste orde wenst; dat hij, waar hij genoodzaakt is te kiezen, Christenen boven Turken, en Nederlanders boven buitenlanders stelt; dat de Hemelse hulp voor ons gereed en de vijand tegenover zulk 'n uitverkiezing machteloos staat. Ondertussen gaat Van der Hoop door. Z'n oog reikt verder dan Neerlands grenzen. *Warschau* komt aan de beurt.[2)] Daar daagt het uit 't Oosten. Het diere kleinood der wettelikheid hadden de Westerse Mogendheden, trots het Heilig Verbond, moedwillig verzaakt; Ruslands Czaar daarentegen zet z'n absolutisties principe met ijzeren konsekwentie door en handhaaft de Oude monarchie. Dit verblijdt hem, en z'n ongekende voldoening beweegt hem z'n werk op te dragen aan de Russiese heerser. In dit werk komt hij in z'n volle kracht uit. Al de kleppen van z'n dichtvuur staan open. Z'n gans geheel van reactionaire denkbeelden ligt hier voor onse ogen bloot. Voorstellingen, als zouden de Polen 't slachtoffer zijn geworden van 'n boze Geest, gestookt door 't buitenland; vervloekingen tegen volksverleiders, die 't Paradijs beloven en de jammer van de Afgrond geven; oproepingen van 't Goddelik oordeel, dat hun oren verdooft met 't wraakgeschal van de vergramde dichter, en 't zondig hoofd zal verpletteren op de laatste der dagen, - zij kenschetsen voldoende de zanger, die zich gewijd heeft aan Tronen en Altaren. Zelfs biedt z'n ridderlikheid het eresaluut aan 't heldhaftig Polenvolk, groot door z'n tradieties, en waardig voor 'n schone zaak te sterven. Kenschetsend is ook de door velen zijner tijdgenooten - o.a. Da Costa en Staring - verkondigde zienswijze, als zou enkel Parijs de groote centrale zijn van de revolutiebewegingen hier en ginds, en zouden de aspiraties

1) In 1830 verscheen: *Aan de Vorsten van Europa*; daarna *De Kanonneerboot, Hobein, Het Nationaal Congres, Aan Holland, Nederland met betrekking tot het verledene*, *het tegenwoordige en het toekomstige. God met Ons. De Tiendaagsche Veldtogt, Europa en Nederland (met L. van der Broek), De Togt naar Tervueren, De Cholera*, *Aan het kasteel van Antwerpen*, *Aan den generaal Chassé*.
2) *Warschau*. Dichterlijke krijgstafereelen door A. van der Hoop Jr. Amsterdam, Brest van Kempen 1832.

der volken slechts de waarde hebben van kaf, herkomstig uit de winderige ‘Seinestad’. De Seinestad had het gedaan. Robespierre had er gewoed; Napoleon er z'n edicten verordend; het schuim er z'n bloedige triomfen gevierd. Parijs was 't Europese Babel; de cloaka van 's werelds zedelik onrein. Het was de voor de hand liggende steen, waartegen de voet zich afstiet, om in nationale zelfverheffing te hoger te kunnen stijgen. Het was 't symbool van de duisternis, bij 't dagen van 'n, in de verbeelding der dichters, nieuwe tijd.

Want ook hier werd de invloed merkbaar van 'n gans nieuwe geestesbloei, geënt op de ontwakende volksgeest. Het was de Romantiek, schoon en beloftenvol, waarin het oude zou worden vergeten. Duitschland had het gevoelsleven verdiept en de geestdrift gebracht; Engeland 't natuurgevoel en het koloriet. De Fransen, in de beweging meegesleept, ijverden tegen de klassiese school en de kosmopolitiese tendenzen van hun voortijd. Gezamenlik richtte men zich tegen de oude kunstregels en de geijkte schoonheidswetten. Steun hier te lande had wegens z'n oorspronkelikheid, en z'n meesterschap over de vorm, Bilderdijk gegeven. Tegen hem leunde men; zijn verschijning gaf de jongeren zelfgevoel en kracht. Van hem leerde men, eigen inzichten en kunstafwijkingen uitvoerig te verdedigen, opzettelik zelfs ze te herinneren: verschijnselen die met 'n zelfbewust breken met 't oude samengaan. En tot dit breken met stijve dichtvormen en oude dichtstoffen lokte in rijke verscheidenheid uit, hetgeen elders de litteratuur in staat was voort te brengen. In Duitsland, Frankrijk en Engeland was de keur van de rijkste nationale en oosterse stoffen behandeld; Moore en Byron, Schiller en Hugo hadden ook hier de geesten tot inspanning en navolging gewekt. De litteratuur ging op kosmopolitiese banen. Allen bond de hang naar vrijheid in de meest volstrekte zin, met dikwels vage bestemmingen en uiteenlopende doelpunten, maar van een zelfde oorsprong en met hetzelfde vuur. In de geestdrift voor de Griekse onafhankelikheidskamp bijvoorbeeld, hadden elkander de klassieke en de nationale, de revolutionaire en reactionaire stromingen ontmoet. Niet minder dan Byron betaalt de ultramontaanse Wittelsbacher, die Beierens koningskroon draagt, z'n hulde *Aan Griekenland*, en 't is Van der Hoop, tevens bewonderaar

van de Britse heldenzanger, die de dichterlike monarch, wegens z'n veelzijdig talent, in gloedvolle strofen z'n eerbiedige bewondering biedt.[1)]

In *Warschau* wordt de breuk zichtbaar tussen de steeds in z'n conservatisme verhardende dichter, en de zich langzamerhand uit de windselen van zelfgenoegzaamheid ontpoppende Nederlandse natie. Fijn van structuur als hij is, voelt hij wat de scheiding zal brengen. Hij ontveinst zich niet, dat z'n gedicht uithoofde van z'n gevoelens die er ‘de ziel en het leven’ van uitmaken, verschillend zal worden opgenomen. Veel loyalisten die de opstand der Belgen ten hoogste afkeuren, hebben de zaak der Polen als die der mensheid toegejuicht. Dit kon hij niet plaatsen. Wie in de Polen goedkeurt, wat hij in de Belgen wraakt, - meent hij - wordt zichzelf ongelijk. Als 't bezit van beide landen - verklaart hij[2)] - aan de Beheersers van die landen door tractaten bevestigd is; als beide landen 't geluk van 'n vaderlike regering deelachtig zijn; beider Souvereinen, de een bij erfopvolging en kroonrecht, de ander door oorspronkelik als door grondwettig verkregen gezag, het recht bezitten, om oproerige onderdanen gewapenderhand tot de maatschappelike orde terug te brengen; dan begrijpt hij niet, hoe men in 'n Alleenheerser 'n machtsuitoefening afkeurt, die men niet aarzelt aan 'n constitutioneel Monarch in de uitgestrektste zin toe te wijzen. Doch de liberalen zijn 't gewóón, hun theorieën te generaliseren, maar ze buiten de praktijk te houden. Hij voor zich is van gevoelen dat dit niet aangaat: de ‘behoefte aan vrijheid’ en de ‘geschiktheid tot lijdelijke gehoorzaamheid’ wordt, naar z'n mening, gewijzigd naar de luchtstreek, de zeden en de godsdienst; maar wie 'n tegenovergestelde mening aanhangt, moet ook algemeen in de toepassing zijn, en datgene wat hij te onzent vaderlandsliefde en gehechtheid aan de nationale instellingen noemt, bij Spanjaarden of Portugezen niet uitmaken als vooroordeel of dweperij. Hij voor zich houdt het met Hugo, welke verklaart, dat in letter- en staatkundige geschriften, het

1) *Aan Z.M. den Koning van Beieren;* In *Lente en Herfst*.
2) Zie *Voorbericht*, XVI-XIX.

politieke element van 't litteraire in strekking niet is te scheiden: ‘de geschiedenis van de mens kan geen poëzie aanbieden, dan wanneer men haar beschouwt van 't standpunt der monarchale begrippen en der Godsdienstige geloofswaarheden.’

Gemakkelik zou het zijn, voet voor voet de geleidelike verwijdering tussen Van der Hoop en z'n politieke omgeving te volgen. Aan te wijzen, hoe hij in de *Willem Tell*, ‘vermoeid van 't staren op 'n eeuw van bandeloosheid en ongeloof, rijk aan gekerm en zinloos volksgeschreeuw, doch arm aan vrede’, z'n blik bij voorkeur wendt naar vroeger tijden, om er de vrome en deugdzame helden, ‘doorblaakt van *ware* vrijheidsmin’ op te zoeken. Wij zouden hem, vier jaar later, bij 't herdenken van de Waterloo-dag,[1)] als hij, wederom ‘wars van 't dragen des joks dat de eeuw haar zonen smeedt,’ het hoogstgewichtige pleit op de Brabantse velden bezingt, ons horen herinneren, hoezeer de roemvolle worsteling, ondanks de plichts- en rechtsverzaking van 't afgoden-dienend Westen, het getuigenis zal blijven verkondigen van de gunst, waarmee God het vaderland heeft bedeeld. Zonder de dichter en ons zelve onrecht aan te doen, zouden we dit goedgeslaagde tijdvers z'n oorlogsverklaring kunnen noemen aan het nieuwe revolutionaire Europa. Het zou z'n naam niet schaden, zo hij van die dag af aan als de nationale boetedichter gekenmerkt werd. Mits, men z'n chiliasme op beminnelike wijze gedoopt wete te zien in 'n mild, doch ongeschokt geloof. Hoe langer hoe meer zich terugtrekkende tegenover de raadselen, welke de Europese geschiedenis van '38 zich zelve schept, geeft hij het van lieverlee op, de vaste lijn, die naar z'n mening 't verloop der feiten, naar Gods bestel, ons zichtbaar liet worden, ook in de nieuwere tijden te zoeken: en de straf en de begenadiging alleen toewijzende aan het Goddelik oordeel, tracht hij allengs de tonen, die de gebeurtenissen dezer wereld z'n hart ontlokken, samen te stemmen met de geloofs- en erkentenis-klanken, welke z'n drang tot verheerliking van de Schepper en van diens werken aan het eenzaam papier toevertrouwt.

(Slot volgt.)

1) *De 18de Juni 1837*. Lierzang. In *Lente en Herfst*.

Indische politiek
Door
Mr. P. Brooshooft.

De parade-cijfers voor 1907.
Nogmaals de Loemboengerij.
Een schooiersboel.

Voor iemand met rechtsbesef is tegenwoordig de verschijndag der Indische begrooting een dag van droefheid en ergernis. Dan wordt geparadeerd met schijn-herstel van het Indische finantieele evenwicht en hoort men reeds de Eerste-Kamerleden, met hun courant aan de gezellige ontbijttafel, tevreden knorren over den man van ijzer en staal te Buitenzorg, terwijl de inlanders-massa, om wier welzijn het toch eigenlijk moest te doen zijn, jaar op jaar dieper wegzinkt in haar moeras van gebrek en ellende.

Dit jaar erkent de minister van koloniën het zelf, natuurlijk met omzichtige woorden, in zijne memorie van toelichting. Het tot slechts f 688.000 teruggebrachte tekort besprekende, zegt hij waarschuwend: ‘Bovendien beoogen deze (begrootings)-voorstellen slechts te voorzien in een gering deel van de vele behoeften, die in de laatste jaren om finantieele redenen onbevredigd zijn gelaten en wier vervulling derhalve geleidelijk aan de orde zal moeten komen.’

Ja waarlijk, in een zeer gering deel! En tegenover een paar verhoogde uitgaven in 't belang van het inlandsch onderwijs, eenigen steun aan het kredietwezen en nog enkele bagatellen staan tal van andere posten, die den inlander even slecht en nog slechter geholpen laten dan door de reeds zoo gebrekkige voorziening van het vorige jaar.

Voor nieuwe bevloeiings-werken bijv. is slechts f 689.300

uitgetrokken tegen f 912.000 voor 1906. Hier wordt doorgespeeld de reeds herhaaldelijk door mij aangetoonde comedie met de afzonderlijke bedragen tot bevordering der ‘oeconomische ontwikkeling’. Die bijzondere hulp, te bekostigen uit de kwijtgescholden 40 millioen van minister Idenburg, had ten doel den inlander, *boven* hetgeen de gewone indische begrooting aan hem ten koste legde, oeconomisch sterker te maken. Maar terstond heeft de tegenwoordige Gouv.-generaal de gelegenheid aangegrepen om tegelijkertijd de daartoe strekkende uitgaven der gewone begrooting bijna evenveel te *verlagen*. Eene vergelijking met 1904 stelt dit helder in 't licht. Toen werden voor nieuwe bevloeiings-werken uitgetrokken f 2.251.000; thans f 2.354.000 uit het afzonderlijke fonds voor oeconomische opheffing, maar daarentegen slechts f 689.300 op de gewone begrooting. De som voor bevloeiings-werken klimt dus slechts met f 792.300, terwijl volgens de duidelijke bedoeling van het oeconomische opheffings-fonds het geheele daaruit voor nieuwe bevloeiing bestemde bedrag, zegge ruim 23 ton, den inlander behoorde ten goede te komen!

Terwijl voor z.g. productieve werken in 1905 werd uitgetrokken f 9.809.000, in 1906 reeds verminderd tot f 6.310.000 (als men *niet* meêrekent de f 1.068.000 tot overneming van het bedrijf der Ned.-Ind. Telefoon-M^{ij}) daalt dit cijfer voor 1907 tot f 4.220.000.

Zoo zal men Indië er wel bovenop krijgen.

Voor aanleg van staatsspoorwegen werd voor 1906 nog uitgetrokken f 1.665.000; voor 1907: f 925.500.

Opmerkenswaardig is weer de nieuwe verlaging voor te bezetten wachthuizen in verband met de comedie van het onderzoek-Boekhoudt naar de toenemende onveiligheid. Door de residenten was, na afschaffing der onbetaalde gardoediensten, het daarvoor in 1905 benoodigde bedrag begroot op f 578.000. Deze Gouv. Generaal verminderde die som bij de begrooting voor 1906 tot f 478.000, later bij een aanvullingsontwerp nog tot f 393.000. En voor 1907 zijn deze f 393.000 nog weer verlaagd tot f 372.000! De uitgaven voor bewaking der wegen worden dus teruggebracht tot 65% van hetgeen de residenten, die het toch wel beter zullen weten dan Z.E. te Buitenzorg, daarvoor 2 jaren geleden noodig achten.

Allermerkwaardigst is, dat ook weer op deze begrooting de oorlog met Celebes en alle overige expeditiën gewoonweg worden genegeerd. De minister rept er met geen woord van, noch onder zijne algemeene beschouwingen noch onder zijne mededeelingen bij het hoofdstuk ‘Oorlog’. Slechts wordt - zooals ik voorspeld had - in de algemeene beschouwingen der Mem. v. toelichting terloops vermeld dat voor 1905 het oorlogsdepartement 2 millioen meer uitgaf dan geraamd werd, en dat voor 1906 ‘weder gerekend zal moeten worden op eene overschrijding van de voor oorlog toegestane fondsen met f 2.000.000.’ Zoo zijn dan nu 4 millioen erkend als kosten der expeditiën in 1905 en 1906. Ieder begrijpt dat dit, in verband met den nu aangevangen nieuwen oorlog op Bali, veel te laag is. Maar dit zal wel later blijken. Verbazend is echter, dat voor 1907 alweer niets is uitgetrokken voor buitengewone oorlogskosten, troepenvervoer, uitrustingen, proviandeering, toelagen etc. etc., terwijl de minister nu toch zelf constateert dat 1905 en 1906 hiervoor ieder 2 extra-millioenen hebben noodig gehad. Meent men werkelijk dat met 1 Januari 1907 op Celebes en Bali alles in orde zal zijn? De uitkomst zal het leeren. Zooveel is zeker dat zulke begrootingen, waaraan men later weer eenige millioenen moet toevoegen, ook in dit opzicht terecht parade-cijfers mogen worden genoemd.

Dat overigens het z.g. gunstige resultaat grootendeels is verkregen door de hooge tin-prijzen, die voor 1906 door den minister werden geraamd op f 75 per 50 kilogram en voor 1907 op f 85, maar in werkelijkheid boven f 100 per 50 kilogram op de veilingen zijn gestegen - een en ander reeds uitvoerig door mij in 't licht gesteld in mijne artikelen ‘*De tin-bascule*’ - erkent ook de minister volmondig. Op de ‘middelen in Nederland’ is voor opbrengst van Banka-tin geraamd f 19.604.485, of f 5.495.294 *meer* dan de nog ver beneden de werkelijke opbrengst gebleven raming voor 1906. Ons aandeel in de opbrengst der Billiton-Maatschappij op f 2.900.000 tegen f 1.800.000 voor 1906, beide eveneens ver beneden de opbrengst naar de thans geldende prijzen. Zulke cijfers zetten zoden aan den dijk. De heer van Heutsz is tot nu toe ook in zijne schatkistcampagne een ‘soldat de fortune’. Maar deze zijn glorie, en de weldra op het Binnenhof overschuimende voldoening der

oprechte Nederlanders, zijn te duur gekocht voor de armoede van den inlander.

En zakt de tin-bascule in 1907 wellicht diep naar omlaag, dan zal de verwarring heelemaal niet zijn te overzien.

* * *

Hetgeen ik schreef in *De Beweging* van Juli j.l. over oneigenlijke bestemming - m.i. mag men het 'misbruik' noemen - der desa-loemboengs vond tegenspraak in de *Nieuwe Courant* van 8 Augustus en in het *Algemeen Handelsblad* van 22 Augustus. De weerlegging van beide artikelen geeft mij gelegenheid om op de bestemming dier instellingen nogmaals de aandacht te vestigen, hetgeen wenschelijk is.

Den niet genoemden schrijver in de *Nieuwe Courant* zal ik met N.C. aanduiden.

Ik neem thans, met hem, als grondslag dezer bespreking de gemengde padi- tevens geldcrediet-instelling, zooals die werkt o.a. in Cheribon en waarvan de bestemming in den officieelen gids voor de dorpscrediet-instelling, ter landsdrukkerij uitgegeven door den Inspecteur van het landbouw credietwezen H. Carpentier Alting, als volgt wordt omschreven:

a. onder billijke voorwaarden aan de gemeentenaren op hun verzoek voorschotten te verleenen in padi en in geld voor de uitoefening en verbetering van landbouw- en andere bedrijven of beroepen, zoomede voor andere nuttige doeleinden;

b aan de gemeentenaren de gelegenheid te geven om gelden te beleggen en kapitaal te vormen;

c. een Reservefonds voor ongunstige tijden te vormen, een en ander overeenkomstig de bepalingen vervat in dit Reglement en voorts van de voorschriften en aanwijzingen uitgaande van of vanwege het Hoofd van Plaatselijk Bestuur.

Ik stem N.C. toe, dat hiermede van het tooneel verdwijnt de engere opvatting der desa-loemboeng als uitsluitende padispaarbank voor den desaman, en dat dus door aan het geld dier spaarbank een andere bestemming te geven niet *rechtstreeks* een onrecht wordt begaan jegens den individueelen inlegger, die zijn oorspronkelijken padi-inbreng heeft terug ontvangen. De bank werkt eenvoudig verder met het kapitaal,

gekweekt uit de van hem en anderen genomen (aanzienlijke) rente.

Maar dat daarom nu de spaar- en krediet-instelling het recht zou hebben om met dat kapitaal te doen hetgeen N.C. beschouwt als op haren weg liggende, betwist ik ten sterkste.

Hij acht het o.a. aangewezen, dat het kapitaal dezer spaaren krediet-instellingen wordt gebruikt tot ‘bijstand aan noodlijdenden’, zooals in Cheribon is geschied, en tot ‘verbetering van den veestapel der gemeente’, zooals volgens mij verstrekte mededeelingen in Kedoe heeft plaats gehad, in 't algemeen ook dat bij tegenslag (misoogsten etc.) de gemeenten zichzelve helpen. Dit is, volgens hem, dáárom zoo'n groote stap voorwaarts omdat men den inlander er door leert ‘bouwen op eigen kracht’.

Mijns inziens is deze redeneering eene miskenning van de historische ontwikkeling en bestemming dezer landbouw-credietinstellingen. Hierover toch zijn wij het wel allen eens, dat het doel was, den landbouwer een goedkooper en beter geregeld crediet te geven dan dat van den woekeraar, wien hij terstond na den oogst dikwijls een groot deel hiervan moest afstaan wegens schuld met woekerrente. Het stamkapitaaal daartoe hebben een aantal desalieden eerst in padi bijeengebracht, en slechts na aftrek van een hoog percentage, naar mate zij weer padi noodig hadden, terugontvangen; het overblijvende is door de loemboeng, die onder beheer staat van het desahoofd met een door het desabestuur aangewezen commissie onder ‘krachtig centraaltoezicht’ van het europeesch bestuur (zie bovenvermelde *gids* blz. 87 en 18) tegen een rente van in den regel 24% 's jaars uitgeleend aan anderen die padi noodig hebben. Een bedrijf nu dat met zulke hooge rente werkt (een Europeaan, die een inlander aldus hielp, zou er zeker op worden aangezien), kweekt natuurlijk spoedig een belangrijk werkkapitaal.

Wat geschiedt echter, of zal althans dikwijls geschieden, wanneer met dit kapitaal mag worden gehandeld zooals N.C. het goedkeurt en toejuicht?

Hulp na eenigszins belangrijke rampen, overstroomingen en dergelijke, zal allicht het geheele of een groot deel van het loemboeng-kapitaal aanspreken. Wat wil dit zeggen? Dat

de kredietbank opeens hare fondsen (verkregen door dan toch altijd *zeer hooge* inhoudingen en renten) kwijt is en dus aan haar doel - het verschaffen van matig krediet - gedurende korter of langer tijd niet kan voldoen. Feitelijk is er tijdelijk geen kredietbank meer, of wel een zeer beperkte. Inleggers moeten opnieuw beginnen padi-kapitaal aan te kweeken, met fameuse korting en aangroeiing door hooge renten. Kortom het spelletje, waarvoor de gemeente zich slechts een eerste opoffering heette te moeten getroosten, begint van voren af aan.

Is dit nu een soliede en heilzame oplossing van het vraagstuk om den inlander goedkooper en beter geregeld landbouwcrediet te verschaffen?

De taak die tot heden op de Regeering rustte om der bevolking de in zoovele opzichten tekort schietende bestuurszorg althans eenigszins te vergoeden door haar te hulp te komen in den, grootendeels daaruit voortspruitenden, nood, wordt aldus teruggelegd op de schouders der bevolking zelve. Want, hoe men 't ook wil wenden of keeren, of de oorspronkelijke inbrengers al dan niet zijn terugbetaald, en al zijn dan ook de kredietbanken ten volle *gemeente*-instellingen geworden - hun kapitaal is gekweekt door en uit de bevolking zelve, terwijl de beheerders (desa-bestuur, loemboeng-commissie) voor hunne moeite behoorlijk met een deel der winst zijn betaald (‘de leden der commissie genieten een telken jare opnieuw vast te stellen gedeelte van de winst’, art 12*a* van het model-reglement uit meergenoemde handleiding). Het is dus geen filantropische instelling met door derden verschafte fondsen (het hier en daar door de Regeering beschikbaar gestelde hout of snel afbetaald voorschot voor het bouwen der schuren zal men wel niet als zoodanig beschouwen), maar een uit eigen inleg en rentebetaling gekweekt kapitaal der bevolking. En nu begrijp ik niet dat N.C. of wie ook over deze nieuwe instellingen schrijft, het niet met mij stuitend vindt, dat zij nauwelijks eenig succes blijken te hebben of, onder den schoonen glimp dat men den ‘inlander moet leeren bouwen op eigen kracht’, bestemt men hun kapitaal geheel of gedeeltelijk voor doeleinden die vroeger uit de zwaar op het volk drukkende lasten althans door de Regeering werden bekostigd, en onttrekt daardoor de krediet-instelling òf tijdelijk geheel

aan hare bestemming òf verhindert haar om tot volle ontwikkeling te geraken, waardoor zij bijv. den rentestandaard voor uitgeleende padi zou kunnen verlagen tot het laagst mogelijke peil als loutere vergoeding der administratiekosten en een billijke belooning van het loemboeng-personeel. Wat zou men zeggen van een volksspaar- en kredietbank in Nederland, die van haar door hooge rente der inleggers gekweekt kapitaal een deel besteedde om een dringend noodige brug te maken, of aan het verbeteren van arbeiderswoningen, of aan bestrijding eener epidemie? Het antwoord is eveu duidelijk als teekenend voor de onbehoorlijke aanwending van het kapitaal der Indische desa-spaar- en krediet-instellingen, waar zij de Regeering hare taak uit de handen nemen.

Niet anders dan met het besteden der fondsen tot leniging van rampen is het met hunne aanwending tot verbetering van den veestapel, indien ik daaromtrent juist ben ingelicht. De inspecteur van het landbouw-credietwezen op Java was zoo welwillend mij, naar aanleiding van mijn daarop wijzend artikel, te schrijven: 'Het is mij niet bekend, dat ergens vee uit de loemboeng-kassen is aangekocht; zoo kapitaalskrachtig zijn de loemboengs nog lang niet, voor zoover ik weet.' Wat het laatste betreft, van die kapitaalskracht wordt door de lofredenaars op de inrichting en leiding der nieuwe instellingen juist hoog opgegeven; de *Nieuwe Courant* van 14 Nov. 1905 wees reeds op de mededeeling omtrent de loemboengs-desa in Cheribon, dat zij na den oogst van 1904 beschikten over een kapitaal van 406.698 pikols padi, vertegenwoordigende een waarde van ruim *een millioen gulden* (de N.C. cursiveerde) en het thans besproken artikel dier courant van 8 Augustus 1906 herhaalt die opgave en voegt er bij dat de desa-loemboengs van Semarang einde 1905 beschikten over 460.000 pikols, ter waarde van (het blad cursiveert weder) *één millioen twee honderdduizend gulden*. Als men nu nagaat, dat de Regeering op de Indische Begrooting voor 1906 tot aankoop van vee-fokmateriaal beschikbaar stelde voor de Preanger f 13.000, voor Kedoe en Banjoemas te zamen f 19.600, dan is het duidelijk dat de desa-loemboengs kapitaalskrachtig genoeg zijn om, eenmaal het beginsel aangenomen dat zij ook deze taak de Regeering uit de hand mogen nemen, eenige duizen-

den guldens uit te geven voor dekstieren en fokkoeien uit Bali en Madoera. Deze tegenwerping kan dus allerminst de onjuistheid der mij gedane mededeeling bewijzen.

Evenmin dat het feit den inspecteur ‘niet bekend’ is. De residentie Kedoe werd door mij met name genoemd, en het had dus, dunkt mij, den inspecteur slechts een telegram aan den resident gekost om over de zaak te worden ingelicht, waarna ZHEDGestr., bij onjuistbevinding, mij positief had kunnen schrijven: uw zegsman heeft u iets op de mouw gespeld. Intusschen heb ik mijnerzijds mijn correspondent om nadere inlichtingen verzocht en zal niet nalaten hiervan, hoe zij ook mogen uitvallen, mededeeling te doen. Voor mijn polemiek met den schrijver in de N.C. van 8 Aug. legt echter zijn antwoord geen gewicht in de schaal. Deze toch neemt de handelwijze, geschied of niet geschied, in bescherming. Zeer beslist schrijft hij: ‘Evenmin achten wij het een misbruik, dat uit de aldus gevormde gemeentekassen maatregelen worden bekostigd tot verbetering van den veestapel der gemeente.’ Het is mij onverklaarbaar hoe men het beheer der desa-loemboengs zoo lichtvaardig kan opvatten. Van zulke, uit streken buiten Java aangevoerde fokbeesten, sterven er steeds vele, zooals ook mijn zegsman mij verzekerde dat in Kedoe het geval is geweest met ± 40% der aangevoerde dieren. Kan dan de N.C. in ernst volhouden dat zulke risico's mogen worden geloopen door krediet-instellingen, wier kapitaal is gekweekt uit hooge renten en inlagen der desalieden en wier bestemming is, uit dat aldus gekweekte kapitaal den gemeentenaren geld of padi te leenen? Zelfs de letter van het model-reglement wettigt zulk een uitgave niet, want het eerste artikel geeft aan de desa-loemboeng de volgende drieledige bestemming:

a. onder billijke voorwaarden aan de gemeentenaren op hun verzoek voorschotten te verleenen in padi en in geld voor de uitoefening en verbetering van landbouw en andere bedrijven of beroepen, zoomede voor andere nuttige doeleinden;

b. aan de gemeentenaren de gelegenheid te geven om gelden te beleggen en kapitaal te vormen;

c. een reservefonds voor ongunstige tijden te vormen, een en ander overeenkomstig de bepalingen vervat in dit Regle-

ment en voorts van de voorschriften en aanwijzingen uitgaande van of van wege het Hoofd van Plaatselijk Bestuur (uit de laatste woorden blijkt hoezeer de ass.-residenten of controleurs in de loemboengaangelegenheden het overwicht hebben, wat ik in 't algemeen niet afkeur, maar wat dan ook niet moet worden ontkend door hen in wier kraam het te pas komt de loemboengerij voortestellen als geheel beheerscht door den vrijen wil der bevolking).

Voor aanwending der loemboenggelden tot den aankoop van fokmateriaal, is in deze drie bestemmingsparagrafen geen plaats. Men zou op een dwaalspoor kunnen worden gebracht door de woorden ‘andere nuttige doeleinden’ aan het slot van a, maar bij meer aandachtige lezing ziet men dat deze zijn genoemd als zaken, waarvoor den gemeentenaren voorschotten mogen worden verleend, dus bijv. een voorschot aan een desaman die een sapi of buffel wil koopen. Dat de aankoop van een bezending fokdieren voor rekening der loemboengkas geheel iets anders is, behoeft niet nader te worden betoogd.

Nu nog een enkel woord over hetgeen ik schreef omtrent de landrente-loemboengs in Lamongan, waarover meer bepaald het Amst. *Handelsblad* van 22 Augustus mij heftig heeft aangevallen.

Dit blad heeft de eigenaardigheid van in zijne polemiek woorden van den tegenstander óf niet óf zoo verbrokkeld en verdraaid aan te halen, dat de weerlegging als van een leien dakje gaat. De ass.-resident Bodemeijer klaagde over deze citaat-vervalsching in de *Locomotief* van 28 Februari; in een aanhaling uit het verslag van dien ambtenaar over de Batangsche *Spaar- Hulp- en Credietbank* liet het Amsterdamsche blad drie regels weg, waardoor het uit dat verslag geheel iets anders kon lezen dan er feitelijk stond. Ik zelf toonde in de *Loc.* van 18 Juni aan, hoe het een artikel van zekeren V. in de *Loc.* van 2 April zoodanig verminkt wedergaf, dat de hollandsche lezer van den loop der zaken op Celebes een veel gunstiger indruk moest krijgen dan V. had bedoeld. Ook in dezen aanval op mijne bemerkingen over de landrente-loemboeng, komt die taktiek weer sterk uit.

Het *Handelsblad* geeft er den draai aan alsof mijn hoofdbezwaar gold het feit zelf, dat de ass. resident de Haan en de controleur Baljon de desalieden padi deden inbrengen als onderpand (want dat het zeer zeker een *onderpand* is, zal ik straks aantoonen) voor de betaling der landrente. Wie echter mijn artikel behoorlijk leest, zal zien dat ik dit feit slechts vermeldde als noodzakelijke inleiding tot afkeuring van een der voorwaarden van die pandgeving.

'Ons is een man als de heer de Haan sympathiek' schrijft het *Handelsblad* roerend, en iets later even aandoenlijk: 'wij hopen zeer, nog dikwijls in de gelegenheid te zijn dergelijke mannen van initiatief te verdedigen tegen hunne bedillers.' Ieder moet hieruit wel denken dat het mijne speciale bedoeling was, de heeren de Haan en Baljon te bedillen of dat die heeren mij niet sympathiek zouden zijn. Wat schreef ik echter?

'Ik erken gaarne dat de grondgedachte niet slecht is. De landbouwer, die vooral in het eind des jaars dikwijls als een opgejaagd dier door den loerah wordt vervolgd om de laatste dubbeltjes der landrente, kan zich van die ellende bevrijden door terstond na den oogst, als zijn padi goedkoop is, een zekere hoeveelheid tot het beloop der belasting (volgens den *dan* geldenden marktprijs) in pand te geven, en krijgt in den duren tijd van het laatste jaardeel, in stede van de duimschroeven des loerahs, nog wat contanten uit de loemboeng, die zijn padi nu veel duurder kan verkoopen. De bedoeling der twee genoemde ambtenaren is dus hulpvaardigheid jegens den kleinen man, en ik stel voorop dat dit moet worden gewaardeerd en dat daarom zelfs door de vingers kan worden gezien het autoritaire karakter eener handeling, waarvan men in de westersche maatschappij allervreemdst zou opzien, dat namelijk een ambtenaar, lang vóór den vervaltijd eener belasting, zich voor de richtige betaling verzekert van een onderpand der belastingschuldigen. Maar juist bij die goede bedoeling moet het verbazen, dat ook weer de heeren de Haan en Baljon zoo onrechtvaardig voelen waar het geldt de vraag: wat zal gebeuren wanneer het onderpand, berustende onder de administratie der Loemboemg (Bestuur), door diefstal, brand, of eenige andere oorzaak verloren gaat? Zij willen dan den belastingschuldige *nogmaals* doen betalen.'

Het voordeel van den maatregel voor de bevolking en de goede bedoeling der heeren de Haan en Baljon stelde ik dus nog veel krachtiger in het licht dan het *Handelsblad* zelf. Het autoritaire karakter der handeling (juister had ik mij uitgedrukt door te schrijven: de op de bevolking uitgeoefende pressie) kon zelfs m.i. daarom worden door de vingers gezien. Mijn bezwaar was zeer bepaald, ja alleen, gericht tegen die onrechtvaardige bepaling voor geval van verlies der als onderpand gegeven padi. Daarvan rept echter het *Handelsblad* juist geen woord. Het kapittelt mij voor eene bedoeling die ik niet had. Het verzwijgt geheel wat ik, precies in zijn eigen geest, schreef tot lof der ambtenaren.

Alleen decreteert het, bij wijze van tusschenzin, dat van ‘pandgeving’ hier geen sprake is. Dit nu betwist ik ten sterkste, ook als wederlegging van den schrijver in de *N.C.* van 8 Augustus, die zegt: ‘van een geven in *pand* is echter geen sprake; de bevolking legt eenvoudig in haar *eigen* schuren de padie over, die zij later wenscht te verkoopen om uit de opbrengst de landrente te betalen.’

Dit is een spelen met het verschil tusschen wettelijke vormen en den feitelijken band waardoor de desaman zich bij alle handelingen met zijn bestuur gebonden acht. Er is zeer zeker geen wettelijk contract van pandgeving, maar wel degelijk een feitelijke overeenkomst, dat geen der inleggers zijn padi mag terugnemen zonder dat uit de opbrengst daarvan allereerst de landrente zal worden betaald, geheel overeenkomende met art. 1150 Ind. Burg. Wetboek en waardoor dus het desahoofd (indirect, wegens mogelijke insolventie, het Gouvernement) ten volle het daar omschreven voordeel der pand-overeenkomst geniet. De medegedeelde uitslag der verrekeningen in de vijf desas der controle-afdeeling Lamongan, en zeven in Lengkir, waar de proef is genomen (*Tijdschrift v. Binn. Bestuur* April 1906, blz. 273-278) bewijst dit afdoende. Indien er geen sprake was geweest van onderpand, dan zou iedere inlegger individueel (op iedere bos ingebrachte padi was een bamboelatje met den naam van den inlegger) zijn padi op ieder gegeven tijdstip hebben kunnen terugvragen *zonder* afbetaling der landrente. Waar de asp. controleur Baljon zelf schrijft (blz. 275), dat de thans in een gemeenschappelijke schuur, op het erf van het

desahoofd, opgeschuurde padi ‘grootendeels voor een appel en een ei na den oogst zou verkocht zijn’ indien zij was gebleven in de macht van den rechthebbende zelf, mag men toch wel aannemen dat van de zeker minstens 300 inleggers in deze twaalf desas er eens een paar zouden zijn geweest, die voor hun genoegen, voor een slametan of voor schuld hunne padi zouden hebben terugverlangd. Welnu, hiervan is geen sprake geweest. In alle desas werd de padi aan de *gezamenlijke* inleggers terug gegeven wanneer zij dit verlangden omdat zij toen door den hoogeren prijs hunne landrente konden betalen en nog een winstje overhouden. En het verslag vermeldt nu wel zeer diplomatiek, dat die teruggave telkens plaats had vóórdat de landrente werd afgedragen, maar de afrekening bewijst - en ieder die wel eens iets van de desa-huishouding heeft gehoord begrijpt het van zelf - dat het desahoofd telkens van de gezamenlijke opbrengst de geheele landrente dier desa inhield, zonder hetwelk trouwens het door den verslaggever genoemde voordeel, dat het desahoofd dan de geheele landrente-som ineens bij den ondercollecteur kon afdragen, geen zin zou hebben. In de desa Woedi werd 14 Nov. de padi teruggegeven den 16den Nov. had het desahoofd de geheele landrente afgedragen; in Penhoemboelan 17 Nov. en 18 November - en zoo overal volledige afbetaling der landrente na z.g. teruggave der padi. Het *Handelsblad* stelle 't nu weer niet averechts voor, alsof ik dit gemakkelijk en geregeld afbetalen der landrente niet een voordeel zou achten; ik haal het slechts aan als een bewijs, dat het Gouvernement door deze belasting-loemboengs wel degelijk en ten volle, al is geen wettelijke pand-overeenkomst aangegaan, het *feitelijke* voorrecht geniet van art. 1150 B.W.: ‘zich bij voorkeur boven andere schuldeischers uit deze zaak te doen betalen.’

En dan herhaal ik, dat het een groote onbillijkheid is, hiertegenover den feitelijken pandgever het volle risico te laten dragen voor vernietiging van het onderpand. De asp. controleur Baljon vermeldt dit dood-lakoniek als een ‘afspraak’ met de bevolking, alsof het zoo maar een bij-omstandigheidje ware en er geen beginsel van (on)rechtvaardigheid aan ten grond lag. Maar bedenkt hij wel dat, door aldus de bevolking eener geheele desa over te halen (dit ‘overhalen’ wordt op blz.

271 T.B.B. April 1906 met andere woorden erkend, en kan dus nu door het *Handelsblad*, al heeft de ‘proef’ dan ook slechts plaats gehad in eenige desa's, niet weer worden *ont*-kend) om hare gezamenlijke padi op te schuren in één gebouw, men, bij brand, *alle* belastingschuldigen dier dessa bloot stelt aan een gevoelig verlies, terwijl indien ieder individu in zijn eigen loemboeng de padi had bewaard zeer zeker zijn woning ook kon verbranden, maar dan alleen hij zelf was getroffen, of wel wanneer hij met zijn padi schuld had afbetaald uit dezen hoofde hem bij brand *geen* verlies zou hebben getroffen?

Ten volle vereenig ik mij dus met dien anderen ‘bediller’ in de *Locomotief*, mijn zoo bezadigden maar eerlijk en logisch denkenden opvolger van de hoofdredactie, waar hij in zijn blad van 4 Mei over deze zaak schreef:

‘Een zeer onereuze bepaling is deze: Als de opgeschuurde padi door diefstal of brand of door eenige andere oorzaak te loor gaat, moet de bevolking niettemin de landrente uit eigen middelen opbrengen. Alzoo: de bevolking stort hare landrente in den vorm van padi; het bestuur heeft dus de gerustheid dat de waarde der landrente aanwezig is, maar wil tegenover die gerustheid geen enkel risico op zich nemen, want als de padi verbrandt is de Inlander zijn padi kwijt en moet buitendien de landrente in geld betalen. Tegen die bepaling komen wij op. Als het gouvernement wenscht dat de landrente, die het geheele jaar door bij kleine beetjes kan worden gestort, voortaan ineens en wel onmiddellijk ná den oogst in natura zal worden betaald, maar begrijpt dat 't dit niet mag doen zonder daartegenover deze toezegging te doen dat zij die landrente in natura pas zal realiseeren als de padi duur is geworden, zoodat de Inlander dan nog iets terug kan krijgen en profiteert van zijn gedwongen sparen...dan behoort het risico der opschuring van de padi niet gedragen te worden door de bevolking maar door het gouvernement; het gouvernement heeft dan de opgeschuurde padi tegen verlies door brand of overstrooming te assureeren; en zelfs behoort het gouvernement aan de bevolking uit de assurantiepenningen te vergoeden het bedag dat de bevolking na aftrek der landrente, zou hebben overgehouden als de verbrande padi ver-

kocht had kunnen zijn in den duren tijd. Alleen dit zou eerlijke handel zijn.'

Ziedaar de stem van een rechtvaardig man, die de zaak beter uitmaakt dan de opgeblazen initiatief-beschermers-toon van het *Handelsblad*.

Ter eere van den wellevenden schrijver in de *Nieuwe Courant* van 8 Aug. moet ik nog aanteekenen dat ook hij, schoon de onbillijkheid van het geval blijkbaar niet zoo voelende als de heer Vierhout, meer uit medelijden met den eventueel getroffen desaman, schrijft: 'Het zou misschien overweging verdienen, dat het bestuur zijn tusschenkomst verleende om die padi te verzekeren, hetzij bij een verzekeringsbond, hetzij onderling.'

Wat bedoelt hij echter met dit laatste? De desa's onderling? Dat zou wel wat kras zijn. De desagenooten onderling? De niet-landbouwers zouden er feestelijk voor bedanken. Dan de verlieslijders onderling? Maar bij vernieling van de loemboeng komt A niet veel verder als hij van B. zijn verlies terugkrijgt doch dezen het zijne moet vergoeden. Waarom toch altijd dat transigeeren in het rechtvaardig zijn tegenover den inlander? Het *Bestuur*, dat voor zekerheid der lantrente de padi in één gebouw doet opschuren, behoort te zorgen voor de assurantie.

* * *

Te Batavia onstond, wegens het terzijde stellen door de Regeering van een door den gemeenteraad ontworpen hondenkeur, tusschen dien ijzeren en aarden pot een kleine botsing.

M.i. moet echter het zwaartepunt van het conflict en den daarover bij den Raad gewekten wrevel verder worden gezocht dan in het enkele verwerpen dier verordening.

Ik meen zelfs dat deze terecht is gedeponeerd.

Niet omdat de Raad stout genoeg was om met den aanmaak voort te gaan ook nadat de Regeeringscommissaris hem door den voorzitter had laten weten, dat de regeering zelf aan zoo'n ordonnantie bezig was. Dit wist toch ieder sinds een jaar of vijf, en ook dat het 'in bewerking zijn' eener regeling bij de indische regeering allerminst een waarborg is voor hare spoedige opneming in het staatsblad. Dat dus de Raad voortging met zijn werk, was een zeer gerechtvaardigd blijk van

wantrouwen in de wetgevende kracht der bureaucratie, en ware de gemeente-verordening op zichzelf goed geweest dan zou hare vernietiging door de Regeering wegens gekwetste majesteit bij geen weldenkend mensch instemming kunnen vinden.

Een partikuliere brief uit Batavia leert mij echter, dat die gemeenteraads-keur al te zeer was bezield door den Pasteursgeest, den geest van vijandschap quand-même tegen den hond als dol-maker van het menschenras - zeer verklaarbaar bij de geneesheeren die haar hadden ontworpen, maar toch eenzijdig en onbillijk tegenover den inlander, die bij de zoo gebrekkige kampong-politie in zijn blaffenden gladakker dikwijls het eenige middel heeft om hem voor nakend (naderend) dievengespuis te waarschuwen.

Er werd namelijk, ben ik wel ingelicht, in voorgesteld eene algemeene belasting van f 10 per hond. Het houden van zulk een huiswachter zou daardoor voor 99% der desalui onmogelijk worden. Tien gulden belasting te vragen alleen voor den hond van een kampongman, zou gelijk staan met f 100, ja meer, per jaar te heffen van ieder paard eens Europeaans. Bijna geen enkele inlander zou zulk een schatting betalen, bijna alle kamponghonden dus rondloopen zonder belastingpenning, dagelijksche bloedbruiloft dus voor de politie-oppassers, waartoe deze heeren te Batavia reeds van een miniatuurgeweertje zijn voorzien. Summa summarum berooving der gezamenlijke kampongs van de eenige hun resteerende waakzame politie-agenten.

De intrekking van zulk een draconische honden-afmakerij betreur ik dus niet. De massa der inlanders mag maar niet weer worden benadeeld ter voorkoming van eenige dolle hondsbeten, hoe verschrikkelijk die dan ook zijn.

De gemeenteraad heeft echter een gegronder reden voor zijne ontstemming, n.l. de lamheid waarmee hij wordt geslagen door onthouding van de noodige middelen om zijn arbeid behoorlijk te vervullen.

Vooreerst beschikt hij niet over het noodige personeel. Er behoort, althans voor groote steden als Batavia, Semarang en Soerabaja, te zijn een college van burgemeester en wethouders. De kleinste bagatellen, geringe verzoeken van neringdoenden

etc., die voor deze menschen een oogenblikkelijke beslissing eischen, zouden eigenlijk slechts eens in de twee maanden (reglementaire vergadering der groote gemeenteraden 6 maal per jaar) kunnen worden afgedaan indien niet de hoofden van plaatselijk bestuur als ambtshalve voorzitters der raden deze en andere zaken, eigenlijk onwettig, maar op hun eigen houtje afdeden. Ook tot behoorlijke voorbereiding van den raadsarbeid is zulk een college van B. en W. noodig. Een voorstel in die richting van de raadsleden Dinger en Kiewiet de Jonge is echter door de Regeering geketst, van wege de bezoldigingen die aan zulke ambtenaren noodzakelijk moesten worden toegelegd.

Den gemeente-sekretaris werd bij staatsblad 1905 No. 205 (eerste gemeente-begrooting voor Batavia) toegekend f 150 's maands. Arbeid natuurlijk naar gelang. De genoemde twee raadsleden beproefden te vergeefs een traktement van f 500 vast te stellen, ten einde voor deze belangrijke taak een voldoend bekwaam man te verkrijgen. In de raadzitting van 27 Juni werd het traktement, na veel moeite, gebracht op f 250, maar de man bleef.

Voor het geheele personeel, secretaris, commiezen, klerken, werd bij Staatsblad 1905 no. 205 slechts uitgetrokken f 3720 's jaars, zegge f 310 per maand. Het verdienstelijke lid van de finantieele commissie Frölich, die quasi wegens te drukke bezigheden, maar inderdaad wegens de onmogelijkheid om met de gouvernements-riemen te roeien, als zoodanig zijn ontslag heeft genomen, achtte voor personeel een minimum van f 740 noodig, waarbij dan nog slechts f 250 was uitgetrokken voor den secretaris.

En nu de eigenlijke arbeid van den gemeenteraad, n.l. het onderhouden, herstellen en vernieuwen van wegen, straten, bruggen, dijken, goten, riolen, urinoirs, badplaatsen, eenige kaaimuren, etc., het besproeien van wegen, ophalen van vuilnis, het aanleggen en beheeren van begraafplaatsen. Daarvoor werd den Raad te Batavia bij de eerste begrooting voor een deel van 1905 uit de algemeene middelen toegekend f 290.000, en bij de ingediende begrooting voor 1906 voor dat geheele jaar f 863.200. Hoe hij hiermee kan toekomen, blijkt het best uit een interwiew, die de redacteur van het *Bat. Nieuwsblad*

had met den directeur der gemeentewerken, Sijthoff, meegegedeeld in dat blad van 29 Juni. Een project voor een abattoir, door Sythoff ingediend, wordt afgekeurd omdat het te duur is (f 100.000). Een tegen-project van het raadslid De Voogt deugt niet. Slotsom: er komt geen abattoir.

Het schoonmaken der goten moest worden gestaakt, omdat er, niettegenstaande Sythoff's waarschuwing, op de begrooting te weinig geld voor was uitgetrokken.

Afvoergoten, leidingen, loopbruggen, blijven (evenals trouwens onder gouvernements-beheer), telkens ongemaakt of onhersteld vanwege geldgebrek. De Raad gooit het op den ingenieur, de ingenieur op den Raad. Maar de schuld ligt bij geen van beiden: het is de regeering, die plaatselijk bestuur wil hebben onder de markt.

Men zal tegenwerpen, dat de Sociale Raden-Ordonnantie in art. 49 den gemeenteraad het recht geeft, voòr zijn ressort belasting-verordeningen te maken, ter versterking zijner middelen. Doch is dat niet een coup de Jarnac? De regeering tracht daardoor het odium van nieuwe belastingen in het reeds van alle kanten belaste Indië over te dragen op de gemeenteraden. Van wien wil men nog iets halen? Van den inlander mag toch wel geen sprake zijn. De Europeaan en vreemde Oosterling, met hunne personeele-, bedrijfs-, verpondings-, bedienden-belasting, zware indirekte belastingen en tallooze plichten voor de door de Regeering in den steek gelaten zieken- en armenzorg, kunnen ook moeilijk nog meer gevild worden. Men zal heel wat luider kreten hooren dan die der ‘tamme oproerlingen’ in 1878 te Semarang, wanneer de gemeenteraden eens beginnen met plaatselijke lasten of omslagen te heffen.

Zoo zijn dan de indische gemeenteraden door de regeering in het maatschappelijk arbeidsveld gestooten, evenals galeiboeven, met een keten aan de voeten, en het raadslid Maclaine Pont murmureerde in de Bataviasche Doema-zitting van 28 Juni terecht, dat er een tijd zou komen, waarin die lichamen tot de Regeering het verzoek zullen richten om maar liever weer te worden ontbonden.

Het is de alles verpestende, stinkende geld-onthouding, die ook hen neersmijt. Het is dezelfde booze geest, die de indische

weezen het nadeel laat dragen van een door den hun opgedrongen beheerder (weeskamer) ten onrechte in hypotheek genomen landgoed (Nanggoeng); die leprozenlijders hunne 5 centen tabak afneemt; die gevangenen door opsluiting als runderen in een beestenwagen tot oproer brengt; die Malaria-bestrijding tot een paskwil maakt omdat hare ernstige opvatting te duur zou uitkomen (resident Fokkens in *Koloniaal Weekblad* van 20 Augustus); die een grijzen gevangen vorst op een koopje door een schout laat onderhouden; die door zware belastingen of heerendiensten in pas onderworpen streken telkens nieuw verzet uitlokt; die in oorlogs-streken de vredes-fictie decreteert om den loon-standaard voor militaire diensten te verlagen; de geest, die het volk aan zijn armoede overlaat, in één woord het hooggeroemde moderne beknibbelings-systeem, dat jaarlijks toeijlt op de luchtspiegeling eener kloppende begrooting, maar de indische staatshuishouding, in afwachting van het finale bankroet, maakt tot een schooiersboel.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Willem Bilderdijk

De vraag doet zich voor (nu de geboorte van Bilderdijk herdacht gaat worden) - wááraan het te wijten is dat, bij volledige erkenning van Bilderdijks talenten, zijn *dichterschap* zoo aangevochten blijft.

Oordeelde ik alleen naar mijzelf, dan was het antwoord eenvoudig. Ik heb in mijn jeugd de grootste moeite gehad zijn gedichten te begrijpen en ik heb er nooit een mooi gevonden. Reden genoeg om hem niet juist als *dichter* te bewonderen. Maar ik zal de eerste zijn om op te merken dat zulk een oordeel niets af zou doen. Vrij zeker zijn er in Duitschland dichters die evenzoo over Schiller denken, en toch kan men niet zeggen dat Schillers dichterschap daar te lande een twijfelachtige grootheid is. Hier echter is dat van Bilderdijk het wel. Ieder twijfelt. Smaak of geen smaak is onverschillig tegenover deze algemeene twijfeldaad. Hoogstens een paar theologen - toevallig van eenzelfde overtuiging als Bilderdijk - stellen zich aan alsof geen twijfel aan dat dichterschap in hen kan opkomen.

Waaraan ligt het dat terwijl hij als denker, als geleerde, als schrijver (in verzen zoowel als proza) volledig erkend wordt, niemand hem meer als den dichter aanvaarden wil dien zijn tijdgenooten in hem hebben gezien?

Het antwoord kan, dunkt me, geen ander zijn dan dat *onze voorstelling van het dichterschap* veranderd is.

* * *

Het wezen van Bilderdijk was *geestdrift voor het afgetrokkene:* dat van ons is *liefde tot de werkelijkheid*. Dat van ons

is zoozeer liefde tot de werkelijkheid - tot de werkelijkheid van uiterlijk èn innerlijk gebeuren namelijk - dat wij ons een dichter *zonder* die liefde niet kunnen voorstellen. Wij vragen hem: 'Wat bemint gij eigenlijk? Zijn het die fantomen, die bloed- en levenlooze schimmen, waarvan wij begrijpen dat zij uw brein doordwalen, omdat ge ervan spreekt in uw gedichten, maar die ons hart en onze verbeelding nooit hebben aangedaan? Afgetrokkenheden van vroegere levende gedachten zijn dat, maar geen levende gedachten zelf. En daarop toch immers komt het voor ons aan. Levende gedachten begeeren wij en hem alleen noemen we een dichter die onzen honger daarnaar voldoet.'

Het beste deel van Bilderdijks gedichten is een grandiose afgetrokkenheid. Het is een conceptie van hemel en aarde, een leer van geesten en menschen, zooals ze lichaam en ziel geweest was in een nederlandsch christenvolk, maar die in hem enkel was overgebleven als een onuitroeibaar besef. Hij heeft haar begrepen met zijn verstand, dat groot was, - hij heeft haar verdedigd tegen de aanvallen van geheel een levend en denkend Europa, hij heeft hartstochtelijk en verbeten, grimmig haast, de lijnen ervan scherp getrokken in een taal die, naar haar verstandelijken zin, voor hem geen geheimen had, - hij heeft, eindelijk, getracht in allegoriseerende figuren haar zichtbaar te maken en af te beelden, en dat laatste, zijn grootste waagstuk, heeft hij niet gekund.

Hiermede is alles gezegd vóór de grootheid van zijn geest, maar ook alles tegen zijn Dichterschap, immers zooals dichterschap door ons, door vrijwel al onze tijdgenooten, wordt verstaan.

* * *

Bilderdijk heeft een strijd gestreden dien hij verloren heeft, verloren voorzoover niet in den strijd-zelf de overwinning lag. Zijn overwinning is namelijk de strijdende gestalte die hij in zijn geschriften vereeuwigd heeft. Maar die gestalte *is* een monstrum. Ze is die van den begripsdichter, den man die wetenschappelijken aanleg verbond met overgeërfden en niet uitterukken dichtlust. En zijn nederlaag is deze dat niemand na hem een dergelijke vermenging heeft gewild of geduld.

Let eens op het oneindig aantal van zijn vertalingen. Levenslang blijkt hij, haast meer dan oorspronkelijk schrijver, de parafrazeerende geest die het door anderen geschapene, niet vertolkt, maar omschrijft. Van oude en nieuwe gedichten puurt hij, niet de poëzie, maar de gedachte, en wanneer men goed toekijkt ziet men ook zijn eigen arbeid uit de gedachtefragmenten saamgesteld, die hij uit alle tijden en literaturen veroverd had. Om Bilderdijks gedichten stuk voor stuk te beoordeelen, moet men niet enkel hemzelf kennen, maar de geheele wereld-bibliotheek waaruit hij zijn honderdduizenden aanteekeningen heeft gehaald. Het eenige niet-verstandelijke dat hem daarbij bezielde was zijn hartstocht voor het verzenschrijven. Deze hartstocht was in hem het onbewuste, het gevoel waaraan hij zich overgaf, waaruit hij schreef, en waarop hij zich beriep als op het beginsel van zijn schoonheidsleer. Maar het is iets anders: te dichten uit den drang van een werkelijk leven of uit dien van een ledig en leelijk atavisme. Zijn leven uit het gevoel was dan ook niet het doen uitstroomen van den diepen natuur-born dien een goedige natuur of godheid in hem voedde en wellen deed, maar het was de onmachtige overgave aan dat verleden in hem, dien kleur- en vreugdeloozen *revenant* die hem boeide en plaagde en dwong tot griezel-schijnlevende verkondiging. Hij kon ermee schertsen, maar hij kon zich niet ontslaan van die vers-woede die hem noopte al zijn in arbeidzame nachten veroverde kennis van kunst en wetenschap, te storten in den snellen en botsenden stroom van zijn maat en rijm. Wat hij daarbij ontbeerde - wat wonder! - was levensvreugde. Wat hij aldoor voelen moest - zij het in trots of in waanzin - was de ééne Macht die in hem was. Vreeselijk zijn de gevoelens die in ons opkomen als we ons dien toestand bewust maken. Heel het leven werd voor dezen dichtenden Bilderdijk een aan zijn persoonlijkheid gebonden Macht, die hem deed doen zonder levensvreugd. Integendeel, doende en gedwongen te doen, voelde hij zich jaar aan jaar een lijder die weldra sterven ging. En toch was die lijder de van het eene groote Onbewuste onafscheidelijke, - zóó zeer met de macht die hij als godsmacht voelde, verbonden, dat hij zich wel af moest vragen: Ben ik Bilderdijk of ben ik God? - Men moet bedenken hoezeer in

Duitschland, terwijl hij er vertoefde, de samenhang tusschen menschelijkheid en goddelijkheid doordacht werd, om te bevroeden dat rondom deze diepste innerlijke ervaring zijn geest werkzaam werd, en werkzaam gebleven is. Aan die bemoeienis van den europeeschen geest heeft de zijne deelgenomen en dat geeft hem zijn europeesche, maar enkel geestelijke beteekenis. Dichterlijk zou die geweest zijn, als zijn innerlijke ervaring die van een schoone werkelijkheid was geweest. Een schoone, natuurlijke werkelijkheid, zooals ze in Goethe bloeide, hoe anders zou zij hem bezield hebben dan dit wanhopende besef van gedwongen te zijn tot wat hem geen vreugde gaf! Zie hem als hij het vasteland verlaat en naar Engeland oversteekt, - hij heeft geen enkelen levenden oorspronkelijken vorm voor die pijnlijke hem toch zoo onmiddelijk-rakende ballingschap; maar gedachtig aan een fragment uit een grieksch drama waant hij zich Oedipus en galmt in valsch-klinkende verzen Sophocles na. Zie hem ook, als hij, oud geworden, de vaderlandsche geschiedenis voordraagt: wanneer hij heel niet meer weet hoe hij een voorstelling van veertiende- of vijftiendeeeuwsch gebeuren weerleggen zal, beroept hij zich op zijn ‘familie-traditie.’ Dit zijn - ik koos opzettelijk een uit zijn jeugd en een uit zijn grijsheid - dit zijn voorbeelden van eenzelfde geloof aan eigen goddelijkheid zonder dat er in hem een schoone, dat geloof rechtvaardigende volte is. En daaruit, uit dit geloof en deze leegte, kunnen honderd uitingen van dit groote, maar aller-ondichterlijkste verstand worden verklaard.

* * *

Wij hebben in de zeventiende eeuw een prachtigen tijd beleefd. Wij hebben in de achtiende onze beschaving gehoed en gekweekt totdat ze ten einde liep. En toen in haar tweede helft de voorstellingen van de menschen zich ordenden naar nieuwe beginselen, hebben wij in Bilderdijk een universeelen geest gehad die dit europeesche streven deelen kon.

Maar laten we ons nu in acht nemen, dat we niet uit vaderlandschen trots of uit bekrompen partijgeest verheffen wat klein in ons was.

Het krachtige leven, natuurlijk zoowel als vaderlandsch, dat

de groote geesten elders voeden kwam, heeft hier ontbroken.

Geen volk van Europa is tegen het einde van de achtiende en nog ver in de negentiende eeuw zoo zwak geweest als het onze.

Daar kan alle Bataven-bluf en alle bevrijdings-geestdrift niets aan veranderen.

En in die zwakte van den volksaard hebben onze dichters gedeeld, zooals dichters altijd alleen hun kracht kunnen ontleenen aan het volk wiens mond zij zijn.

Een machteloos, karakterloos, aan vreugde ledig volk, dat nochtans niet af kon zien van den trots op zijn vroegere grootheid, ja zich het beste waande van Europa, dat was het volk van Bilderdijk en zóó was ook hij.

Aan al de ellenden van die innerlijke tegenstrijdigheid heeft hij geleden. Hoe ook zijn gedachte wurmde en werkte, hoe hij zich ook overliet aan den stroom van zijn dichtlust, hoe hij zich inbeeldde god-en-mensch in-een te zijn, de kracht van een schoone eenheid kon niet van hem uitgaan, omdat hij ze niet bezat.

Andere volken bezaten het volle heden, wij het verleden in ledige afgetrokkenheid. Anderen verheugden zich, wij moesten lijdende ons groothouden.

Het is ons geluk geweest dat langzamerhand dat leed geweken is. Wij zijn ons bewust geworden van onzen toestand, van onze minderwaardigheid. Wij hebben gedaan wat we konden om, bescheiden in onszelf en vrijmoedig tegenover den vreemdeling, te getuigen van den nieuwen groei die ons deel werd. En zelfs de vreemdeling heeft ons toegejuicht.

Maar laten we ons nu in acht nemen, dat we niet uit vaderlandschen trots of uit bekrompen partijgeest het kleine onder ons groot noemen.

Wij hebben gezwelgd in de vereering van Rembrandt. Het is goed, voorzoover de vereering waarlijk Rembrandt gold en niet den kleinen, zichzelf verheerlijkenden tijdgenoot.

En nu viert men Bilderdijk.

Welnu, de hulde mag hem gegund zijn, want hij is een groot geest geweest. Maar den *dichter* Bilderdijk vieren wij niet. Wie den *dichter* Bilderdijk viert, wil juist datgene wat tot onze onuitsprekelijke blijdschap geleden en vergeten is:

onze bekrompen trots, onze vaderlandsche zelfgenoegzaamheid, onze armoede aan leven bij een schijn-leven van grootdoen, onze achterlijkheid tegenover onze naburen.

Wie den *dichter* Bilderdijk viert, viert niet het *leven*, maar den *dood*.

7 Sept. 1906.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Belangrijke dichters

III
Jan Prins

Men kan Jan Prins niet anders leeren kennen, dan uit verspreide bijdragen, die hij vroeger aan ‘De XXe Eeuw’, en later aan ‘De Beweging’ gaf. Het samenstellen van een bundel, waarmee de middelmatigen zoo gauw klaar zijn, heeft hij nog niet noodig gevonden, ofschoon het wel zeker is, dat er een periode in zijn dichterlijken arbeid is afgesloten. Waarom ik dien arbeid dan toch onder ‘Boekbeoordeelingen’ bespreken ga? Laten wij hopen, bij wijze van profetie. Maar vooral, omdat de reeksen verzen die hij uitgaf, in hun opeenvolging een verzameling vormen, waaromheen men zich slechts een band hoeft te denken, om een boekje voor zich te zien.

De veelzijdigheid onzer hedendaagsche poëzie - en nog klaagt men zoo vaak over armoede - kan ik niet beter aantoonen, dan door naast de dichters van geestelijke ideeën: v. Suchtelen en Uyldert, dezen klaar-uitbeeldenden kunstenaar te stellen, wien het alleen te doen is om de frissche volheid van het wijde natuurleven. Ideeën noch aandoeningen zijn hier hoofdzaak, maar ongeëvenaard sterk is in hem het meeleven met de Natuur, en de drang om de schoonheid van haar vormen en kleuren, geluiden en geuren plastisch in beeld te brengen, om haar te doen herleven in de klanken van zijn vers. Wat een schilder met verf doet, kan hij met woorden, met rythme, met geluid. En zooals een goed schilderij kenbaar is aan zijn eenheid van toon, aan den atmosfeer waarin alle tinten

en kleuren gevangen zijn, zoo is de deugd van Prins' verzen hoorbaar in zijn gelijkheid van stemhoogte, die de veelheid zijner indrukken doet samenvloeien tot een geluidsstroom, waarin het schoone schouwspel weerspiegeld staat. Evenals wij aan den kant van een stil water soms droomerig staren in de weerkaatsing van wolken en boomen, liever dan op te zien naar de wereld zelf, omdat zij daar omlaag een nuchterheid verloren en een innige stemmingtint gewonnen heeft; zoo zien wij ook naar de tafereelen die deze schilderende dichter ons voorzingt. Wij weten wel, dat hij er iets aan meedeelde, dat de werkelijkheid zelve mist: zijn ziel. Maar was het den kunstenaar zelf bewust? Het valt te betwijfelen: eerder meende hij in die wondervolle oogenblikken iets meer van de Natuur te verstaan en vereenzelvigde hij zich zoozeer ermee, dat hij haar zijn eigen aandoeningen toeschreef.

Ziehier de verklaring van een eigenaardigheid, die hier en daar op het eerste gezicht sentimenteel schijnt: Prins' voorliefde voor personificaties. Bij Carel Scharten kwam een dergelijke neiging voort uit gebrek aan voeling met de werkelijkheid, bij Prins is het omgekeerd. Natuurlijk zijn ook de uitkomsten tegengesteld: bij den eerste leidende tot onzin, bij den ander een zeer eigenaardige, kinderlijke dramatiseering zijner landschappen teweegbrengend. Het eerste vers, dat hij Febr. 1903 in de ‘XXe Eeuw’ deed verschijnen, is er al een voorbeeld van:

Komend Voorjaar.

Er hangt verlangen in de lucht,
er dwarrelt een verdwaalde vlucht
van kleuren langs de wegen, -
er gaan gedempte woorden rond, -
en uit den overvollen grond
komt nieuwe geur gestegen.

Er dringen vreezen op mij aan...
Zie, hoe met bloote hoofden staan
de knoppen te overnachten,
en hoe de bleeke bladertjes
hun stijve rimpel-adertjes
al te bewegen trachten.

De blaren van het doode jaar
schudden vermanend, hier en daar
met diepgebruinden hoofde, -
och, dat dit jonge leven dan
het deernisvolle beven van
die wijzen toch geloofde!

Ik vreeze zeer, ik vreeze zeer...
Maar jong gekwetter gaat te keer
al, uit de kille boomen, -
om verre toppen gloeit het groen,
en schreeuwend door de tuinen doen
al spreeuwen leven komen.

Dan wordt mijn angst terzij geleid,
Het wordt zoo zeker rondgezeid
en moet ik 't wel gelooven:
de zoete Lente wordt gewacht!
Kijk, moedig door de takken, lacht
het zonnetje van boven.

Een ouderwetsch gedichtje, niet waar? Het publiek is het ontwend, zoo iets mooi te vinden. En toch is het door en door uitmuntend, hoe eenvoudig het onderwerp zij. De karakteristiek is zuiver en aardig: zie bijv. den 2en en 3en regel van strofe 2. Maar daar begint wezenlijk de personificatie al! In de 3e strofe wordt die verder gevoerd: wat de dichter zorgvol bepeinsde, toen hij de al te teere bladertjes bij de verdorde zag, ziet hij in het beven der laatste welsprekender uitgedrukt dan hij het in abstracte woorden zou kunnen zeggen. Hij ziet geen verschil tusschen hemzelf, de bewuste, en de onbewuste natuur, en het gevolg is, zooals ik zeide, een kinderlijke dramatiseering. Men lette er op, hoe fijn reeds hier in rythme en geluid de indrukken zijn uitgebeeld: hoe bijv. in de vierde strofe de eerste regel opzettelijk eentonig van klank is, waardoor het contrast met de volgende, rythmisch-uitzwaaiende en rumoerig-klinkende (het woord ‘gekwetter’ doet hier prachtig) des te grooter wordt: contrast van schroom en overstemmende lenteblijheid; hoe de vierde regel innig is en de twee laatste door den herhaalden ‘eeuw’-klank weer, in overeenstemming met het onderwerp, luidruchtig zijn.

Overal in Prins' verzen blijven deze twee eigenschappen

aanwezig: personifieering en treffende plastiek. Het schoonst is de eerste, waar zij met de tweede één is, zooals in ‘Zwarte Hoofden’.

> Ik houd zoo van die lage palissaden,
> die uit de kust de groote zee ingaan,
> alsof veel menschen van den oever traden,
> en tot hun schouders in het water staan.
>
> De zee, het strand, de lucht, alles is wijd
> en breedgebouwd en krachtiglijk-grootmoedig,
> maar zij alleen leven in needrigheid,
> en pralen niet, maar waken, trouw en goedig.
>
> Dronken van stervensroode zonnepracht,
> ijdel met luister, dien zij roofden,
> roepen de golven luid om oppermacht.
> Maar ervoor staan hùn zwarte hoofden,
> en houden wacht.

Deze vergelijking van de palissaden met menschen is tegelijk een zichtbaar beeld en een personificatie, die hun doel: beschermen, wachters zijn, veel treffender uitspreekt dan het enkele noemen dier bestemming het doen zou. Zij krijgen in dit grootsche tatereel, voor den somberen rooden gloed der zware golven, iets van zwarte reuzen, die zich aaneengeketend hebben tot een lange onwrikbare slagorde. De zekerheid van hun vasten stand ligt kernachtig uitgedrukt in de besliste kortheid van den slotregel.

In deze zelfde eerste verzameling zijn twee verzen uitmuntend van louter plastiek: als het ware schilderijen in klanken. Het eene: ‘Morgen-Zee’, toovert met zijne zacht-wiegelende rythmen en droomerige geluiden al het onbestemd-bleeke en oneindig-vage voor ons van zulk een wondervolle wereld zonder één vaste lijn, één besliste kleur. En het andere: ‘De Schuiten’, doet de donkere vaartuigen drijven voor de roode avondlucht, de haven in op den vloed, met stille windlooze zeilen.

> Dan komt een enkele windezucht, -
> De doode wimpels rimpelen even.

Het is een troost voor Prins, als hij zich soms eens beklagen mocht, geen schilder te zijn, dat hij hier zeker meer bereikte dan schilderkunst weergeven kán: de ‘betooverde’ vaart bij

windstilte, en de verbreking van dien ban door de plotselinge rimpeling van een vaantje.

'Van een Meisje' en 'Zwerver' toonen ons den dichter in verhouding tot menschen. De innigheid van het eerste en de deernis van het laatste zijn hier evenwel de hoofdzaak niet: meest van al bleven mij bij de regels:

> Het was als een bevende ketting van vocht,
> die zacht om je hals lag gewonden.

die alweer plastisch zijn, en wat is het belangrijkste in de beschrijving van den ouden vagebond? Wat anders dan de schrijnende raakheid ervan?

> Wroetend gaan de zwarte handen,
> klapperend de zwarte tanden,
> gulzig glimt de grauwe mond,
> of-ie geen petatters vond.

Nov. 1903 verscheen er een nieuwe reeks in de 'XXe Eeuw', meerendeels fijne landschappen: van stil-zonnige slooten, glijdende wolkschaduwen over weilanden, winterhemel met wolkjes en maanlicht, riet in een vestinggracht. Maar ook is er een bij, waarin Prins zonder iets bepaalds te beschrijven het gevoel van zijn kunst uitstort in een jubelende uiting van een-zijn met de Natuur:

> **Levensweelde.**
>
> Loopen door de bezonde velden,
> drinken in de gloeiende lucht,
> droomen, - en het geluks-ontstelde
> zingende hoofd in vreugd gevlucht,
>
> en het gemoed voor alles open,
> alles, in den stralenden kring, -
> o, - door het bloeiende leven te loopen,
> dankbaar om ieder ding;
>
> en dan door die paleizen
> van kleuren, wijd en zijd,
> rustig 't gebaar zien rijzen
> der zwijgende eeuwigheid.

Hier verdwijnen de bijzondere schoonheden, die hij zoo be-

mint, in den eeuwigen schoonheidsgloed, dien hij om en in zich voelt. Voor het eerst ziet hij in zichzelf, en juicht van verrukking omdat hij daar zoo gelukkig, open voor alles, dankbaar om alles, door de heerlijke wereld loopt. Die zelfbeschouwing zet zich voort in ‘Geboorte’: zijn verbaasde blijheid om dat wonder van den dichter: de woordenlooze opstijging van melodieën, die de klanken zoeken waarin zij vastheid van leven zullen vinden. Ook in de verzen die Jan. 1904 in de ‘XXe Eeuw’ verschenen, gaat hij in deze peinzende stemming door: in het vers dat den sterkenden invloed van den Arbeid prijst. Doch in ‘De schuiten zwieren af en aan’ is hij weer de kinderlijke natuurmensch, die van zon, wind en water houdt en zich niet anders kan voorstellen of die schuiten houden er óok van, omdat ze zoo vroolijk zwaaien:

> Ik mag ze door de zon zien gaan,
> mij voelen als een zonnekind,
> en drinken van den wijden wind,
> en als die schuiten dankbaar zijn
> en blij, omdat we buiten zijn.

Dan zijn er twee ‘Rijmpjes’, het eene ondeugend, maar o zoo frisch en natuurlijk, van een minnarijtje op straat, het andere treffend van beminnelijk-naieve zelf-observatie. Wat een blijde jongen is dat, denken we, wien elke simpele levensmorgen een onverwachte schoone gave brengt. Is dat niet een verrassende en verheugende verschijning in onzen tijd van ontgoocheling en onbevredigd-zijn?

Het gedicht ‘De Ruime Wind’ (Mei 1904, ‘De XXe Eeuw’) is Prins' eerste groote bereiktheid. Het vereenigt de zuiverste plastiek met helder uitgesproken zelfbespiegeling. Maar de laatste blijft bijzaak. In zijn geluk om het ruime, wijd-door-waaide, vrije en sterke van de zee, - (aan de kimmen vernevelde het land, waar het leven bij dit vergeleken stumperig is:

> Het land is vol met allerlei gestalten,
> die vreezen doen en vreemd zijn voor 't gemoed,
> maar op de zee is 't leven, sterk en goed,
> dat vreugde geeft van ònverdacht gehalte), -

in dat geluk doet hij zijn trotsche woorden klinken:

De menschen zijn onmachtig op den mensch.
Zij kunnen hem uitwendig wel beroeren,
en bezig zijn aan 't vlottende oppervlak, -
maar waar hun stem de stilte nooit verbrak,
leeft ongeschonden, wat, naar eigen wensch,
hij zònder hen zal trachten te volvoeren.

Men zal mij moeten toegeven, dat Prins hier bewezen heeft, ook in het abstracte krachtig en zuiver te kunnen zijn. In het beschrijvende is hij onnavolgbaar:

De wind is door, - de strakke zeilen grijpen
met duizend vingertjes zich aan de leiders vast
in 't buigend tuig, dat, zwierig opgebrast,
de rakken spant, die in de stengen knijpen.
De boom staat breed, getalied tegen 't gijpen, -
de vlaggerimpels vluchten van den mast.

Termen, voor een niet-zeeman onverstaanbaar? Kom, kom, het publiek slikt wel Vlaamsch. Evengoed als een dichter het recht heeft, gewestelijke zegswijzen te gebruiken, als ze zijn bedoeling fijner en juister weergeven, evengoed mag een ander het vaktermen doen. Hoeveel Prins hier met deze bereikt heeft, hoe al de onwrikbaarheid van het wind-bezielde schip in deze regels trotst, voele ieder die gehoor heeft voor klankwerking.

Nog een eigenschap, de voornaamste misschien, is in dit gedicht te prijzen: de geweldige gang die er doorheen stormt, die hoe zorgvuldig ook al de onderdeelen bewerkt zijn - wat zichtbaar is aan de nergens verslappende stoerheid en directheid van ieder woord - ze alle opneemt in zijn vaart. Alle overgangen: van beschrijving op bespiegeling, van bespiegeling op beschrijving, zijn even vlot en ongezocht.

Daarom stel ik het boven ‘De Bui’, dat Aug. van dat jaar in ‘De XXe Eeuw’ verscheen. Dat heeft de deugd van plastiek minstens evenzeer, maar de gang is minder meeslepend. Komt het misschien van de beperking die de dichter zich hier oplegde: het gebruiken alleen van zesregelige strofen, zij 't ook geen regelmatige?

Merkwaardig is dit vers om de ver-gevoerde consequentie van Prins' neiging tot personifieering. De bui, en het schip zelf, worden levende wezens: een aanvallende legermacht is

de eene, en het andere heet: ‘getrouw’. Maar dit is zeer zeker geen sentimentaliteit. Wie dit doormaakte, voelde zich in zijn strijd tegen de elementen volstrekt niet hun meerdere, zij werden door hun onberekenbaarheid persoonlijke krachten voor hem, met vrijen wil. En zijn schip, dat meestreed, dat hem gehoorzamen moest, wilden zij overwinnen, kreeg daardoor minstens dezelfde mate van leven als een paard voor zijn berijder heeft.

Hier en daar, zooals in ‘Vlaardingen’ (‘De Bew.’ Febr. 1905) lijkt de grens overschreden. Dat men van onttakelde schuiten zegt, dat zij eens, op zee ‘zeker van dezen ramp niet wisten, die hun geluk verdwijnen deed,’ schijnt niet veel anders dan valsch gevoel. Doch het ligt misschien alleen aan de wat banale woorden, want de voorafgaande regels:

> zij die....
> over de verten van een zee beschikten.
>
> Zij die, verbonden aan de zware vleet,
> den doortocht aan 't gladschubbig heir betwistten,

waarin de gedachte fijner is uitgedrukt, hebben niets sentimenteels, ofschoon ze evenzeer personifieeren. Als men zegt, dat ze ‘beschikken’ en ‘betwisten’, waarom zou men ze dan geen besef van ramp of geluk mogen toeschrijven? Het is bij Prins altijd uitvloeisel van mee-leven met de werkelijkheid: ik zeide al, dat het geen wonder is dat zijn vaartuig voor den zeeman iets levends wordt; - en mits hij zich zuiver uite, zal dat overal zichtbaar zijn.

In hetzelfde nummer van dit tijdschrift vindt men, behalve enkele proeven van plastische volkomenheid, die mij toch niet boven het karakter van studies schijnen uit te komen, twee meesterlijke gedichten, die volkomen beheerscht zijn door een eenheid-gevend gevoel. ‘Op den Dijk’ is bovendien opmerkelijk door de geslaagde poging, om in een strengeren vorm alle indrukken saam te dwingen. Het bestaat uit twee gedeelten, elk van 20 viervoetige jamben, voorafgegaan en gevolgd door een drietal vierregelige strofen van vijfvoeten. Onregelmatig is alleen de rijmstelling. Dit opzettelijke en mooi volgehouden kader geeft aan het landschap een afgeronde voltooidheid. De breedere vijfvoeten dragen eerst den wijden totaal-indruk:

den welvenden hemel waarlangs de wolken schuiven die schaduwen tijgen doen over het eindelooze laagland. Dat brengt ons in een stemming, waarvan de dichter dan gebruik maakt om onzen aandacht te vragen voor de menigte van kleurige dingen: huisjes, tjalken, tuintjes, vogels en koeien, die hij, overal rondkijkend, ontwaart. En als wij al de gezelligheid van dat Hollandsche landschap hebben genoten, voert hij ons, in breedere bepeinzing: - alles lijkt zoo klaar en goed in de zuivere schoonheid van de natuur, en twist en misverstand vernevelen als nietigheden in dien helderen atmosfeer - weer tot de aanschouwing van den wijden, blank-welvenden hemel.

Dit meesterlijke gedicht is als een mooie ets, breed en toch aan turende oogen een rijkdom van fijne beeldjes vertoonende, en de korte bespiegeling, waardoor het zich van die andere kunst onderscheidt, voel ik als winst. Aandoenlijk is het, als een dichter in overigens geheel objectieve beschrijvingen plotseling een kijkje in zijn gemoedsleven gunt.

‘Op Zee’ gunt er niet slechts een kijkje in, maar gloeit van gemoedsontroering. Het schoone schouwspel der ondergaande zon doet den dichter droomen van zijn verre vaderland:

> De zon is onder, maar de naschijn doet
> een landschap zich in wolken openbaren:
> 't is of daar beken, rood in avondgloed,
> en hellingen van ronde heuvels waren:
>
> 't is of de hoogten van een vage kust
> achter de zee ver in den hemel wijken:
> het doet mij denken, hoe nu de avondrust
> ook op het land de menschen gaat bereiken
>
> Het is me, of ik de witte wegen zie,
> de spitse daken, en de kleine lichten,
> die lagere, menschbevriende sterren, die
> in 't donker dorp hun zwijgend werk verrichten.
>
> Van 't open veld, dat langzaam 't volk verlaat,
> komt mij de stroom der moede maaiers tegen;
> 'k weet, hoe nu ieder naar zijn woning gaat,
> achter de kerk diep in het groen gelegen.

De heide gloeit, - de heester gonst en geurt,
de schuwste meisjes wagen zich naar buiten,
en gaan, - hoe lang is mij dat niet gebeurd, -
in 't Hollandsch hout den vogel hooren fluiten.

Maar de avond valt en neemt de beelden mee
van 't verre land, hervonden in verlangen;
de zon, de zon is onder, - en de zee
wordt stiller, om den nacht in zich te ontvangen.

De laatste verzameling, die ik te bespreken heb, verscheen Oct. 1905 in dit tijdschrift. De ‘Maartsche Meidag’ (dubbelzinnige titel) is een van de kinderlijkste versjes die ik ken. Het aardigst is de laatste strofe:

Nu hebben al de meisjes ook
geen manteltjes meer aan,
maar heldere japonnetjes,
die wel zoo aardig staan.
De Zon vond bij zijn binnenkomst
de meisjes kant en klaar, -
de meisjes, zonder manteltjes,
en met de blonde kleuren van
dien Ridder in het haar.

Adama v. Scheltema neme een voorbeeld aan deze jolige naieveteit zonder aanstellerij. Maar wat zeg ik! Zoo iets moet aangeboren zijn. Wat ik velen onzer hedendaagsche middelmatigen met meer recht kan aanprijzen, is Jan Prins na te volgen in zijn liefdevol en eenvoudig bekijken van de Natuur, en het weergeven van haar karakter in zijn klanken en rythmen. Bijv.:

De tjalken schieten aan tusschen de strakke dijken,
en vullen 't glad kanaal met driftig schuimgedruisch,
- - - - - -
Daar dringen zij dooreen; de harde boorden kraken,
- - - - - -
en in de leege sluis, waar 't licht nu weer alleen is,
drijft enkel nog wat schuim, dat schittert in de zon.

Of, om te bewijzen dat hij het liefelijke ook verstaat:

Van wagens die ter schure gaan,
waait mij de gulle hooigeur tegen;

'k zie wilgen langs de kim bewegen,
en kinders op een vlonder staan.

Maar het belangrijkste gedicht van deze reeks en een der allermooiste van Prins' poëzie, is ‘De Wolk.’ Het merkwaardige is dat hij, de volbloed Hollander, de minnaar van zee en wolken, weiden en vaarten, hier een geheel vreemde schoonheid zoo verrassend heeft gegrepen, dat het wonderlijke landschap van begroeide bergen ons even klaar voor den geest komt als het beeld van meer bekende streken. En over de dalen waar boschjes en dorpen zijn, waar landlieden werken, maar beneden den aanschouwer, drijft een wolk langzaam voort, verkwikkende schaduw werpend, even, overal.

De landman, om de koelte, die zij gaf,
staat even stil en wischt zich 't voorhoofd af, -
hij heeft, aleer 't geluk voorbij is, dat
hem op deed zien, alweer zijn werk hervat.

Zoo gaat zij voort, een dochter van de zon,
licht drinkend uit den vollen hemelbron,
licht temperend, - een dunne luchtigheid,
een teere, ontastbare doorzichtigheid.

En trekt voorbij, en lost al, drop voor drop,
onmerkbaar in de klare lucht zich op, -
en als allengs de zon wat hooger klom,
is 't weder hitte en helderheid alom.

Dit wonderlijk-mooie gedicht - waar toch is een dichter die de natuur zoo liefdevol beschouwt en zoo levend herschept - geeft mij hoop, dat Prins ook buiten zijn eigen land bij voortduring stof zal vinden voor gedichten. Hier heeft hij bewezen, niet alleen voor Hollandsche schoonheid vatbaar te zijn, zijn Hollandsche frischheid geve hem overal de kracht tot voortgaan met zijn sterke, waardevolle kunst, en hem steune de zekerheid dat menigeen in zijn vaderland zijn gedichten waardeert. Hem van die waardeering een duidelijk blijk te geven, was óok een doel van dit opstel.

Ten slotte een woord aan hen, die twijfelen of zulk een persoonlijkheid in de dichtkunst reden van bestaan heeft. Zooals men tot sommige schilders het verwijt richt, dat ze litterair zijn,

zoo beweert men ook wel dat een schilderend dichter, bij wien aandoeningen noch denkbeelden op den voorgrond komen, op zijn minst overbodig is. Maar welk een dwaasheid, de kunsten armer te willen maken dan ze daadwerkelijk zijn. Mij dunkt het een juichtoon waard, dat de schilderkunst ook gebruikt kon worden tot de diep-mystieke ziele-scheppingen van Thijs Maris - is haar gebied er dan niet door vergroot? En als het gevoel van een-zijn met de Natuur in een dichter de beelden der werkelijkheid onvergankelijk helder doet voortbestaan en de in hem opklinkende zangstem die tafereelen zoekt te doen herleven in woordmuziek - is daar dan iets in dat onbestaanbaar is met het wezen der poëzie? Men make toch geen te nauwe grenzen, die slechts getuigen van enghartigheid. Aandoening en gedachte, innerlijk leven en natuur, - alle hebben ze dichters bezield tot onsterfelijke schoonheid. Niet het *wat*, maar het *hoe* beslist over de deugd van alle kunst.

ALEX GUTTELING.

H.J. Boeken. Goden en Menschen

Poetry redeems from decay the visitations of the divinity in man. - Shelley.

Het is niet louter willekeur wanneer een dichter bepaalde verzen in een bundel bijeen brengt; het is niet louter toeval dat het juist deze verzen zijn, niet vroeger of later geschrevene, die hij zo verenigt. Wij hebben zijn boek, al is het slechts een bundel losse gedichten zonder blijkbaar innerlik verband, als een geheel te aanvaarden, als een daad van dien dichter, als één werk; want de geest die hem oplei deze verzen, dit deel van zijn zielsleven in dit verband te vatten, is de geest die de eenheid der onderlinge delen van schijnbaarheid tot wezen maakt.

De stemmingen van een dichter, de momenten waarin hij zijn gedichten dacht, zijn de opperste momenten van zijn leven,

en de idee dán geuit is, wat hij zelf misschien in zijn dagelikse denkingen ontkennen zou, zijn idee van het Leven, zijn wijsheid. Hoe ook een dichter zijn beschouwing van het leven gelooft te zijn en noemt, zijn waarachtige levensbeschouwing geeft hij in zijn gedichten te kennen, die de meest onmiddelike uiting van zijn wáár, zuiver zielsleven zijn.

Daarom zoeken wij wat in deze gedichten de verbindende Gedachte is, wat het, allen doordringende, levende Gevoel is.

'Boeken had het schoonheidsgevoel van het tijdperk vóór '87, en sprak het daarna eerst uit' zegt Albert Verwey in zijn 'Inleiding tot de nieuwe nederlandsche dichtkunst.' De schoonheid aangeroepen en verheerlikt vinden wij in de vier sonnetten - 'Voor-spel' - waarmede de bundel opent. 'Zij drinken 't leven en den purpren wijn der schoonheid' zegt hij van hen die zich met hem in schoonheids-verheerliking verenigd hadden. En zal ook de schoonheidskoorts bezinken tot de vrede van de wijsheid, en de zinrijkheid van het leven zijn wat de dichter zoekt:

> 'Want eenmaal zal ook ik wél-wetend rijden
> Op het schoon ros van wijsheid, reê ten strijde.

dan zal toch de wijsheid, gevonden en geuit, deze uiting niet vinden dan in het licht der zacht-opgroeiende schoonheid; en in de ontroering die zij geeft, in de vaste ritmen van den zang, té zekerder het hart van den luisteraar doordringen.

De schoonheid heeft zich met het hart van den dichter vereenzelvigd zó dat de verschijning van zijn aandoeningen ook háár verschijning wezen zal. Beiden zijn zij één, één 'ruimte-en-tijd-deel van 't Al-ongewis.'

Hiermede heeft hij zijn kunstenaarschap aangegeven, en de gang van zijn verzen geduid: als de lucht tot het licht zal zijn wijsheid zich tot de schoonheid verhouden.

Wat wonder, wanneer de eerste der bezongen *Goden* híj is die de schoonheid beheerst en het lícht: Apollo, die al wat licht, al wat schoon is de mensen geeft?

> En licht en schoon omvatten alle dingen.

En de god van het leven meteen, wiens heerlike aanblazing de bezieling, de opwekking is van al wat bestaat:

> En mijne luite is het héél-al; de tonen,
> Die ik 't ontwek, het leven, -

Apollo die het leven bestuurt, de schoonheid waarin het leven leeft, hij; ziehier hoe Boeken het Godendom tegenover de Mensen stelt: de bezieling van het leven.

Zijn hymnen aan de Goden, of zijn meer beraden gedichten waarin hij met kalme en tere woorden hun wezen te verklaren tracht, zijn meer dan wat zij oppervlakkig schijnen mogen.

Zij zijn natuurverbeeldingen. Zij zijn de uitdrukking van het gevoel van een, die in de tijdelike verschijning en schijnbare wezenlikheid, de eeuwige verschijning van het eeuwige wezen ondergaat. In de personificatie heft hij het natuurverschijnsel, het uiterlik gebeuren, op, maar metéen ook deze personificatie tot de identiteit met het goddelike. En de stemming die wij in de natuurlike aandoening ondergaan, weet hij door deze verheffing tot het eeuwige, goddelike, een ongekende verdieping te geven.

Wie voelt uit het volgende niet de stemming van innige eenzaamheid en weemoedige liefde-begeerte méér dan iets voorbijgaands - wat toch elke aandoening noodzakelik is - maar als een blijvend deel onzer wezenheid, onzer menslikheid?

> O Maagd Diana, die de wouden mint
> En de eenzaamheid der vlugge jacht-partijen,
> Ik hoor uw hoorn, wanneer de tocht begint
> Door al het woud, waarin de wilden weien,
>
> Herten en haasjes vlug, waar over 't grint
> De stroompjes effen krinkel-tintlend glijen,
> Waar-door gij henen waadt met uwen blijen
> Voet-stap, dat 't druppelende plassen springt.
>
> O, koel en eenzaam is uw sponde en nacht,
> Waarin gij ligt of door de wouden dwalet,
>
> In 't ritslend lommer, waardoor zilver zacht
> Het witte licht van uwe mane dalet:
>
> Maar eindeloos is toch uw lief begeeren,
> Dat schoone Endymion u overheere.

De personificatie bepaalt zich niet tot een van uiterlik gebeuren alleen, maar omvat ook - en voornamelik - het natuurverschijnsel onzer innerlikheid.

Ook al wat onvergankelik tijdeloos is in de natuur van ons wezen wordt door den dichter tot het goddelike verbeeld, en zijn Goden zijn de gedaanten waarin de menselike zielskrachten zichtbaar worden. Duidelikst blijkt dit uit ‘Afrodite’.

Afrodite die, geboren uit de zee en aan het strand gespoeld, aanbeden wordt door de maagden die haar toezingen en dan door hare betovering, in een kring rond haar gevleid, insluimeren op het strand, is het beeld van het in die meisjes levende liefde-verlangen. En later de roof van Afrodite door Ares, en van de maagden door de mannen die Ares vergezellen, is het beeld van de bevrediging ervan.

‘En om mij henen bleven allen stom
   En roerloos liggen, waar zij neder-lagen,
Zwart-grauw-geschaduwd in den donkren mom
   Der nacht: dat de lichamen waren vage
   Gestalten, door de donkere aard gedragen.
Toen stond ik hoog alleen tusschen die kleine
   Liggende menschjes; stil haar klagend vragen;
En 'k zag den donkren nacht vol starren schijnen,
Ontelbaar hoog en diep, ik, vreezenlooze en reine.

Toen dronk ik van den wijn, dien zij mij gaven,
   En slurpte voor het eerst het purpren vocht,
Dat in mijn binnenst goot het gulden laven,
   Dat aan mijn hitte warmer branden brocht,
   Die mij door al de leên te varen docht;
Toen hief ik hoog den goudenen wijn-beker
   En wierp de dropplen al door de ijle locht
Rond me over al de maagden: en geen keek er
Meer van haar ligging op, in sluimer vast en zeker.

En levend ik alleen keek naar de zee,
   En luisterde naar 't rustelooze ruischen,
Dat zacht aan-zwellend uit de ruimte in vreê,
   Dan neder-valt op 't strand in brandend bruischen,
   Tot, uit een liefelijker poos van suisen,
Aanwiekte van den verren horizont
   Als wiegling van muziek en 't verre kruisen

Van voort-schietend geluid; en 't was of 't zond
Een lichte ster van ver, aan-groeiend groen in 't rond,

Die, rustend op de grens der zeeë-vlakte,
Werd, en verlichtte 't onzichtbare water,
Dat mede op-lichtte en dat ze mede-pakte
Tot één licht-zameling en kleur-geklater,
Klaatren van kleuren en een hel geschater,
Falanx van zingen en een ranke vloot
Van licht-getuigde masten: nog wat later
Tusschen al 't klanken, dat er sprankte en sproot,
Man-stemmen roepende van de één naar de andre boot.

En nader-komend was op éénmaal duister
De lichte vloot, die eerst onweeslijk scheen,
En zwart was zwemmend in een lichten luister
Van zilverende golven om haar heen,
Houten scheepsrompen, en de masten, kleen
En fijn uitloopend in de ranke strengen,
En door de branding, vallend om haar heen,
Liet tot op 't strand de vloot zich golvend brengen,
Waar bladerende golfjes lichtend 't zand besprengen.'

Zoo sprekende tot Ares werd gedragen
Afrodite, met hem op ééne plecht
Van hoog-gestevend schip, dat door de slagen
Van roeiers over 't zwarte vlak al recht
Der zee gedragen werd, en wat zij zegt,
Hoort Ares, hij, die haar zich had verwonnen.
Hij, die haar zijn noemd' door des sterkren recht.
Zoo varen zij te-moet de komst der zonne,
Van wie reeds schemering in 't oosten is begonnen.

Met hem was hare nacht geweest, en met
De andre krijgren die der andre maagden,
Geroofden allen volgens oorlogs-wet,
Elke door elken, naar het elk behaagde,
Schichtig en vluchtend eerst als de gejaagde
Hinden voor hond en schalk, nu lijdzaam mede
Zijnde op al de andre schepen, die, nu 't daagde,
Achter het schip van Ares voorwaarts gleden,
Statige schaar van vlakke en grijze zeile', en breede.

Het schip waarop Ares nadert is omgeven door die zijner

metgezellen - mensen, geen goden - zoals Afrodite op het strand door de maagden omringd is. Schijnbaar lopen zo de levens van goden en mensen nevenseen; toch is in het uitvoeriger beeld van het goden-leven dat der mensen kenbaar. De goden zijn de in mensen-gestalte verschijnende schijnsels van het in tijdelikheid verkeerde - en daardoor verborgen - eeuwige leven der ziel.

Het beeld der nu volgende gedichten - Steden en Menschen - geeft ons het beeld van de eenheid van het leven, een eenheid waarvan de onderscheidene bizonderheden slechts de saamstellende factoren zijn.

Het leven der mensen toont hij ons in zijn onomvatbare algemeenheid, en daarin de verbizondering van den enkeling. De enkele gestalten die in het licht van hun verschijnen bekend zijn, zijn dit slechts tegen de donkere achtergrond van de veelheid, veelheid die zij zelf saamstellen.

Een van veelheid schijnbare, van eenheid wezenlike macht is het leven en dit, en ook de tegenstelling van deze schijnbaarheid tot het wezenlike, is uitgedrukt in de groep van zeven sonnetten die tot deze afdeling behoort en ‘Thaumas of Verscheiden- en Eenheid’ heet.

Eerst die tegenstelling. In de eerste sonnetten uit hij de wanhoop over het niet te onderkennene geheime van de samenloop, dooreenvlechting, kruising van richtingen en bestrevingen, een raadsel van dolende doelloosheid. ‘O menschen’, vraagt hij: ‘en waarom doet ge wat ge doet?’ ‘en waardoor voelt ge wat ge voelt?’ In het eerste sonnet geldt deze vraag nog ieder enkeling voor zich; in het tweede de samenloop van verscheidene lijnen van leven tot een eenheid.

En nu: Dat wat de mensen, als in tijd en ruimte verschijnende individuën, veréént; wat hun iets gemeenschappeliks geeft; is de eenheid van de Aandoening. Hunne onderlinge verscheidenheid is kenbaar door de wijze hoe op deze aandoening gereageerd wordt. Smart en genot zijn ons immers allen gemeenzaam, maar veel is 't verschil ‘in 't pijn- en smart-vlien waarop ieder doelt.’

Maar de Aandoening verbindt.

En de aandoening die dit boven elke doet - en hierin

herkennen wij den dichter van het Voorspel - is die van Schoonheid.

> O schoonheid, die breekt uit door 't menschen-wezen,
> Dat leeft verspreid over al 't vlak der aard, -

De schoonheid, die haar wezen heeft zo in de daad van de onvervaarde begeerte, als in de bedaarde voortdrijvende Gedachte. Beiden binden mens aan mens en door hen maakt zij het begeerde één met het begerende. Zij is in den geest die, door haar, daar hij het leven eens overheren zal, het mensdom in schoonheid herscheppen moet.

En dan: Dat wat de mensen búiten tijd en ruimte vereent, de éne drift die leeft en waarvan al het levende, én mensen én mensgeslachten, de vergankelike verschijningen zijn, zij is onkenbaar want ‘wie kan meten 't Onmeetbre met het meetbare!’

> Als uit den Al-schoot, vader, moeder, liefde
> En kindren zelf zich zijnde, stonden op
> Eens Ouranos en Gee, en de eerste drop
> Van 't al-begietend licht, die 't eerste griefden
>
> Met moeder-smart en scheiding de eerste liefde;
> En baarden Titans, wonende op den top
> Des goden-bergs, en hen weer volgden op
> 't Schoon goôndom in hun schoone schoonheids-liefde; -
>
> Zoo liggen wij, ach, menschjes over de aard
> En bouwen ons geluk als mooie huisjes
> En tempeltjes van blank gehouwen steen,
>
> En denken niet dat 't één drift is, die vaart
> Door ons en 't Al en dat wij zijn maar gruisjes
> En ziende beeldjes van één voelend Eén.

Die ene drift die immanent het leven drijft, die het aanschouwbare leven is, blijft de onkenbare.

Zijn onze zintuigen méér dan die van gedeeltelike verschijningen dier drijvende macht en, tot hen behorende, tot meer geschikt dan te dienen in de wereld der zich-voorstellende Idee?

In de nu volgende groepen - Gezichten; Historie - is het gevoel van de doodsgedachte uitdrukking gegeven, het besef van ondergang waarin al het leven heenzinkt, maar om ook weer - misschien reiner, zuiverder - op te rijzen.

In het herfst-sonnet dat begint:

> Geel is het blad, geel zijn de lichte bladeren.
> Ver is de lucht, -

is het éerste gezegd:

> Maar angstig is mijn hart, want in mijn aderen
> Voel 'k 't leven leven, wetend dat ik weg
> Eens moet, en dat ik meê-weg-dorrend leg
> Onder den grond, - weg al die lichte bladeren.
>
> O blaadren, die zoo schoon zijt in uw dunheid
> Schoonst nu gij dun zijt, schooner dan de zomer,
> Al-licht, dóór-licht, gansch ín-schijn van de zon,
> Gij sterft, de zon blijft -

In het volgende het tweede:

> O laat het purperen wijn-bloed vervloeien
> Des zomers en zijn wellust en zijn pijn -
> Laat niet de dag ook zijn goud-schijn vergloeien
> Vóór 't weg-gaan in zijn avond vlammen-zijn?
> Zoo sterv' de rijpe herfst, wie weet wat bloeien
> Zal óp uit der grauw' takken dor festijn?

De eeuwige wisseling van levens-gedaante blijft wanneer de kracht die in het lover gestorven schijnt, zich gezet heeft in de gerijpte vruchten, in de zaden, en daaruit meerder groen ontbloeien, meerdere bloesems ontluiken doet.

> Vertumnus gloeit, 'k zie hoe zijn bonte kleuren
> Nestelen in mijn huis, hún kille kluis,
> Hij komt, hij komt en laat zijn warme geuren
> Hier waren heel stil, ach, dit stil gespuis
>
> Als vooglen komen zij, die ver bespeuren
> Hun zalig nest, - ach, komen zij niet thuis?
> Ach, zij ver-sporen, komen waar ik thuis
> En verre zit van 's zomers venstre' en deuren.
>
> Vertumnus is de draai-god, alles wisselt -
> Wie zag de bloesempjes, die tot deez' volte

Stillekes kleurden in der luchten holte?

Moest de dichter die de verschijning van den enkeling slechts zag tegen de ruimte-loosheid van het al-leven, in deze vervluchtigende wisseling van verschijnselen het tijdeloze niet erkennen?

De doods-gedachte, het besef ener durende vergankelikheid, zien wij ook in de groep ‘Menschen en Steden.’ Tegenover de verglijdende schijnsels van gestalten en geslachten, zet hij het wezenlike dat blijvend is.

De scheiding tussen ‘de lichten die bij dag en nacht onze ogen verkwikken’ en het ‘binnenst ziele-lichten’ verschijnt ook hier.

De bewondering voor Amsterdam - in het gedicht van dien naam - stad die steeds nieuwe mensgeslachten overschaduwd heeft, drukt dit besef zo uit: eerst een beeld van de stad in vroeger eeuwen en dan:

Maar net nog is als in die wondre dagen:
Wanneer men komt langs boom-vaart-weg, en 't laag en
Lief polder-land: daar blinkt de keizers-kroon,
Door morgen-nevel komt muziek, ter woon
In hoge toor'nen, onder koepel-daken,
Waar zij des daags en nachts blijft slape' en waken:
Des eeuw'gen tijds voet-stap drukt neer, daar rakelen
Klanke' uit de toornen los, die wel spektakelen
Gansch andere over-zage' en rinkel-bomden
Op mensche' en dingen, die al-lang verstomden:
Nog zweeft muziek boven 't oud Amsterdam; -
't Is als weleer, wanneer de barge kwam
Aan de oude poort, heeren met rok en degen,
Zij kwamen aan en gingen dan hun wegen, -
Maar dat 's de Eeuw Achttiend, laten wij niet spreken
Van wat eens aardig was, nu is geweken.

Ik citeer dit gedeelte minder omdat ik het bizonder vind, dan wel ter verduideliking, en om waar te maken, wat ik hier boven aanvoerde.

Veel bieden déze verzen niet al zijn zij, daar zij de ver-

houding der wemelende mensjes tot hunne onverwrikbre stenen bouwsels, hun steden, tekenen, meer hun titel waard dan de eerste groep ‘steden en mensen’ die meer van mens-verhoudingen onderling sprak.

Ten slotte ook in de groep ‘Himeros’ die tegenstelling. Ook in de liefde het eeuwige, ook in dit menslike het goddelike. Het wisselspel van goden en mensen blijkt blijvend. In deze sonnetten is ook de liefde verbeeld zó, dat wij haar zien als iets bóven ons - boven onze bewuste macht - maar in ons als een in ons zich objectiverende, zich-voortlevende wil:

'k Ben maar een klein mannetje: over mij gaat
Heen als een mooi, schriklijk onweer het spreken,
Hoog-rhythmische ziel-smart-spraak...

In mijn binnenste slaat
Als een wellend bronnetje, een pols, die smeeken
Blijft om genieten, begeert', die den bleeken
Dood vreest en om 't leven de arremen slaat.

De wil tot behoud van leven, die zich kennen doet in doods-vrees en in liefde-verlangen, is wézenlik in ons, ónafhankelik van onze bewúste persoonlikheid, maar algemeennatuurlik d.i, bóven, búiten het voorbijgaande bizondere verschijnen, in het goddelik-eeuwige.

Hoe de bewuste persoonlikheid vreemd aan de toch wezenlike neiging kan zijn (die het tegengestelde ervan is ook in zoverre de bewustheid verenkelt waar zij veralgemeent) blijkt uit dit sonnet:

Geef mij uw hand, laat mij uw liefde drinken,
Mijn jonk-vrouw, die zoo kleintjes naast mij staat;
Kleintjes? Och ja, want weet gij wat er gaat
Al-door mijn hoofd door, dat mijn ooren klinken
Van al de schoonheid, die mijn oogen blinken
Zien peinzend? Maar niets is er dat er gaat
Bove' uw gestalte en liefheid, daarom laat
Mij jonk-vrouw, van uwe lieve liefde drinken.

Ik loop, en mij om-waaien al de luchten
Der warmte en van het lichte lente-weêr,
Ik zin, en mijne minste liefde-zuchten

> Worden rond-om mij een schoon woorden-heir,
> En toch wilde ik dat uwe kleine rechte
> Hand in mijn hand alle andre voelen slechtte.

De titel van het boek is een gelukkige.

Want wie zo de verbindende Eenheid voelt in de verscheidenheid van wezende gedaanten, ziet de mensen in hunne onderlinge eenheid van gedachten en daden opgeheven tot die, wereldbesturende, goddelike, die buiten alle waarneembaarheid is.

En hij ziet het goddelike op aarde als een zich verbizonderende, verveelvoudigende eenheid van waarneembare verschijningen, de mensen.

Goden en mensen. Niet ieder op zich-zelf gezien, maar in hun onverbreekbare en onwegdenkbare weerzijdse éénheid, waaraan ieder ding deel heeft, de goddelike substantie.

Bij gedichten is het belangrijkste zeker niet welke gedachten in de verzen tot uiting kwamen, maar wel hoé zij het deden. Dit heb ik niet aangetoond, maar de aangehaalde gedeelten mogen het, en zullen het, voor zich doen.

De levende gedachte steeds volgend, om daardoor als het ware de lijn te verzichtbaren die door al deze verzen als een verbindende loopt - vrees ik te weinig den Dichter recht gedaan te hebben.

Want zijn verzen zijn zeker geen bespiegelende zonder meer. Zijn werk is een spel van de verbeelding dat ons wordt voorgevoerd en waaruit wij de beelden erkennen wier samenstelling de tegendelen schijn en wezen bevat.

Geen beschouwingen maar beelden geeft hij, áánschouwingen, en deze genietend erkennen wij levendiger en inniger de bedoeling van den dichter dan wij het die van den redekundigen zouden doen.

De in hem zich oprichtende wijsheid in het licht zijner innerlike schoonheid te verzinneliken, dat is wat hij bereikte.

Zijn later verschenen gedichten doen, hoe belangrijk ook op zichzelf, niets toe aan het beeld van den dichter, zooals dit zich in deze eerste bundel te kennen geeft. Hierin is zijn veelzijdige wezen geheel ontbloeid.

Juni '06.

MAURITS UYLDERT.

Iets over de graalsage
Door
G. Busken Huet.

Graalsage, de Heilige Graal! Deze woorden doen voor den geest beelden oprijzen, gedragen door de poëzie van Tennyson en de muziek van Richard Wagner, voorstellingen van mystiek-christelijke legenden en van een fantastisch ridderwezen. Voor hem die ietwat vertrouwd is met de middeleeuwsche letterkunde vertegenwoordigen zij bovendien de herinnering aan omvangrijke romans, in verzen en in proza, die hij had te lezen, soms te doorworstelen, en aan een merkwaardig geheel van overleveringen en concepties wier oorsprong en samenhang nog duister zijn en aanleiding gaven tot veel discussie.

De geschiedenis-zelve der Graalsage is als een weerspiegeling van het Europeesche geestesleven sedert het einde der twaalfde eeuw. De sage - hoe dan ook ontstaan - ontwikkelt zich en bloeit als een weelderige, al te weelderige schoonheid: in Frankrijk vinden wij den *Conte du Graal* (of *Perceval*) van Chrétien de Troyes en zijn voortzetters (in verzen), daarnaast de eigenlijke Graalromans (één in verzen, de overige in proza); van deze litteratuur, die boekdeelen vult, bezitten wij overzettingen of navolgingen in verschillende Europeesche talen. - Naast deze Fransche traditie staat een eigenaardig-Duitsche, de *Parzival* van Wolfram van Eschenbach en de latere *Titurel*. - Dit alles werd eeuwen lang verbreid, gelezen, bewonderd. De Renaissance komt en na de Renaissance het classicisme: die geheele litteratuur wordt tot vergetelheid gedoemd, vindt als curiositeit een schuilplaats in bibliotheken.

Maar de sage is niet dood; zij slaapt: de Romantiek schudt haar wakker en zij leeft op nieuw in de werken van dichters en kunstenaars. En met de artistieke herleving begint het geleerde onderzoek. Men vraagt zich af: van waar dit alles?

Er zijn problemen, heeft men gezegd, die onoplosbaar schijnen, omdat men niet weet van welken kant ze aan te vatten. Dit is zeker waar van de Graalsage. Sedert een eeuw, ongeveer, is het vraagstuk aan de orde; en nog zijn zeer weinig zekere resultaten verkregen. Hypothesen worden geopperd, aangevallen, verdedigd, wederlegd, door andere hypothesen vervangen, zonder dat men tot een bepaalde conclusie komt. En tot heden duurt deze wetenschappelijke spraakverwarring voort.

Hoe verschillend ook, die hypothesen kunnen worden teruggebracht tot drie grondhypothesen, of tot combinaties daarvan: men geeft aan de Graalsage een Keltischen, Christelijken of Oosterschen oorsprong. En hier vinden wij die verschillende wijzen van de zaak aan te vatten terug, waarvan ik boven sprak. De Keltisten, om ze zoo te noemen, gaan uit van den *Perceval* van Chrétien de Troyes, het oudste met eenige zekerheid te dateeren gedenkstuk der sage dat wij bezitten (omstreeks 1175); in dat gedicht komen wel christelijke elementen voor, maar zij zijn niet overwegend; van iets Oostersch is in Chrétien's roman, zooals hij daar ligt (hij bleef onafgewerkt), niets te bespeuren; terwijl integendeel dat gedicht, onsamenhangend en fantastisch, zeker Keltische elementen bevat; het is dus natuurlijk dat de aanhangers der Keltische hypothese zich vooral op Chrétien beroepen. De ‘Oosterlingen’ steunen op Wolfram von Eschenbach, die Chrétien's gedicht noemt, maar er opzettelijk van afwijkt en zijn voorstelling van den Graal vastknoopt aan een heiden, Flegetanis, afstammeling van Koning Salomo en wiens handschrift gevonden te Toledo - in de middeleeuwsche romans steeds de zetel der Arabische wetenschap - de ware traditie zou hebben bevat. Die geleerden, eindelijk, die gelooven aan den Christelijken oorsprong der sage, beroepen zich op de eigenlijke Graalromans, waar de Graal als Christelijke reliquie wordt voorgesteld, reliquie van de passie van Christus, wier oorsprong en lotgevallen uitvoerig worden verhaald. Eigenaardig is nog dat, terwijl in *alle* tradities, zonder

onderscheid, de Graalsage wordt vastgeknoopt aan Koning Arthur en zijn ridders, dus aan een overlevering die oorspronkelijk thuishoorde bij de Kelten van Groot en Klein Brittannië, de voorstelling der eigenlijke Graalromans, waar de Graal de schotel is waaruit Jezus met de apostelen het Avondmaal at en waarin door Jozef van Arimathea na den kruisdood het bloed van Christus werd opgevangen, een geheel ander karakter heeft dan die van Wolfram, volgens welke de Graal een wonderbare steen is, uit den hemel afkomstig, en die geen de minste rol speelt bij de passie van Christus, terwijl daarentegen de Fransche Graalromans van de traditie van Wolfram niets afweten. Evenzoo ontbreekt Wolframs verhaal, dat de Graal aanvankelijk op aarde werd bewaard door de uit den Hemel gebannen engelen, die onzijdig waren gebleven in den strijd tusschen God en Lucifer, geheel en al in de Fransche romans, en is van zijn kant Wolfram geheel onkundig van de Fransche traditie die de hoeders van den Graal in genealogisch verband brengt met Jozef van Arimathea.

Ik geloof hier te kunnen vooropstellen - wat het probleem vereenvoudigt - dat, van de drie hypothesen, die van den Oosterschen oorsprong der sage de minst waarschijnlijke is. Zij berust enkel op den *Parzival* van Wolfram von Eschenbach en op den *Titurel*, werk van een navolger van Wolfram, op een traditie die uitsluitend Duitsch is, terwijl het zeker is dat de Graalsage het eerst in Frankrijk een litterarischen vorm aannam en de naam-zelf '*graal*' (het woord beteekent, als men weet, 'schotel' en heeft niets geheimzinnigs) Fransch is. Wel beroept zich Wolfram op een gedicht van een 'Provenzâl Kiot' die, in tegenstelling met Chrétien de Troyes, de ware overlevering zou hebben gegeven; maar die Kiot is alleen uit Wolfram bekend en kan zeer goed een vinding van den Duitschen dichter zijn, die een zegsman fingeerde ten einde zijn eigen afwijkingen van Chrétien's voorstelling te rechtvaardigen. Het schijnt inderdaad ongelooflijk dat, zoo die 'Kiot' inderdaad had bestaan en een werk nagelaten - in welken vorm dan ook - over de Graalsage, dat werk (volgens de hypothese beroemd genoeg om door te dringen tot in Beieren, waar Wolfram schreef) te gronde zou zijn gegaan, zonder dat de eigenaardige voorstelling er in vervat, eenig spoor naliet in

de zoo omvangrijke Fransche Graallitteratuur. Op dit hoofdbezwaar - om van kleinere bezwaren niet te gewagen, - stuiten de argumenten, hoe vernuftig ook, der Duitsche geleerden, die nog steeds het werkelijk bestaan van den geheimzinnigen 'Provenzâl' verdedigen.

De Oostersche theorie eenmaal terzijde geschoven, blijven de Keltische en de Christelijke. De laatste heeft voor zich den omvang en de beteekenis der werken waarin de geschiedenis van den Graal als Christelijke reliquie wordt verhaald. De romans waarin het zoeken der latere ridders naar het heilige woorwerp wordt verteld, ter zijde latend, bezitten wij, als verhalen van den oorsprong en der eerste lotgevallen der Graal-reliquie, vooreerst een *korteren* roman in verzen (er is ook een redactie in proza, blijkbaar van later datum), door Robert de Borron, met een zich daaraan sluitend vervolg, den *Merlijn*, en daarnevens een uitvoerigen, wijdloopigen Graalroman in proza. Van deze twee verhalen is blijkbaar dat van Robert de Borron het oudste, en de groote Graalroman een uitwerking van het door Robert aangegeven thema. Wat de groote Graalroman meer heeft dan Robert - mystisch-allegorisch bijwerk, ingelaschte historische episoden, uitvoerig verhaal der lotgevallen van de eerste Graalhoeders, verhaal geheel gekleed in den vorm van een mystieken ridderroman - dit alles schijnt enkel te danken aan het vindingrijk brein van den schrijver van den *Grand Saint Graal*.[1)]

Het is dus tot den kleinen Graalroman in verzen dat wij ons hebben te wenden voor een onderzoek naar de juistheid der 'Christelijke' theorie. Het is waar dat die roman niet het oudste monument is der Graalsage dat tot ons kwam: het onafgewerkt gedicht van Chrétien de Troyes en misschien de oudste vervolgen op dat gedicht zijn ouder dan de arbeid van Robert de Borron, die moeilijk vóór 1190 kan worden geplaatst; maar Robert geeft ons, wat wij bij Chrétien en zijn voortzetters niet vinden, een samenhangend verhaal van den oorsprong en

1) De theorie, nog door Jonckbloet verdedigd, en volgens welke Roberts roman, omgekeerd, een uittreksel zou zijn uit den *Grand Saint Graal* wordt tegenwoordig, naar ik meen, door niemand meer voorgestaan. - Over het systeem van Wechssler, zie later.

de eerste lotgevallen van de Graal-reliquie. Heeft een Christelijke Graalsage inderdaad bestaan, dan moeten wij die bij Robert zoeken.

Robert's gedicht doet zich, in den aanhef, voor als een uitwerking der verhalen die op het leven en de passie van Christus betrekking hadden. De menschwording van Christus, ten einde het verloren menschdom te redden, is het feit waarvan hij uitgaat. Op een schets van het leven der H. Maagd, volgens de gewone, in de middeleeuwen in omloop zijnde traditie, volgt een kort bericht van Christus' aardsche werkzaamheid, van zijn maaltijd ten huize van Simon, van de hulde van Maria Magdalena, van den naijver van Judas, van diens verraad, van de gevangenneming van Christus, (weder ten huize van Simon, waar hij met de discipelen de plechtigheid der voetwassching vierde). De schotel (*veissel*, in Maerlant's vertaling ‘nap’) waaruit Jezus en de Apostelen het Avondmaal hadden gebruikt, werd door één der Joden bij die gelegenheid ontvreemd en aan Pilatus gegeven.

Na de kruisiging verzocht Jozef van Arimathea, ‘ridder’ in dienst van Pilatus, zijn heer, hem het lichaam van Jezus af te staan; Pilatus voldoet aan dat verzoek en geeft hem bovendien den schotel. Het was in den schotel dat Jozef, het lijk wasschende, het bloed opving dat uit de wonden droppelde.

Na de opstanding van Christus, wordt Jozef door de woedende Joden in een kerker geworpen: daar verschijnt hem Christus, den schotel in de hand houdend. Hij verklaart Jozef hoe, door het misoffer, Jozefs piëteit bij de graflegging steeds door de geheele Christenheid herdacht zal worden: de kelk van het misoffer zal den schotel voorstellen, waarin Christus' bloed door Jozef werd opgevangen. Allen die den schotel zien, zegt Christus, zullen in mijn gezelschap zijn en verkrijgen wat hun hart begeert:

> Tuit cil qui ton veissel verrunt
> En ma compaignie serunt,
> De cuer arunt emplissement
> Et joie pardurablement (v. 917 en vgg.)

Jezus verdwijnt daarop, na Jozef den schotel te hebben overgegeven.

Lange jaren bleef Jozef daar in de gevangenis. Onderwijl kwam uit Jeruzalem te Rome een pelgrim aan, die getuige was geweest van het leven en de wonderen van Jezus. Vernemend dat Vespasianus, zoon van den Keizer, door een ongeneeslijke melaatschheid was getroffen, verhaalde hij van Jezus' wondermacht en zeide dat, als eenig voorwerp dat den grooten profeet had toebehoord, kon worden gevonden, Vespasianus door middel daarvan kon worden genezen. Men stelde een onderzoek in te Jeruzalem, maar vond niet wat men zocht; een vrouw, Verrine (de Veronica der Latijnsche legenden), bezat evenwel een doek, waarop het gelaat van Christus stond afgedrukt. Zij werd, met haar doek, naar Rome overgebracht, en de aanblik alleen van het heilige voorwerp was voldoende om Vespasianus te genezen.

Vespasianus besloot nu, de Joden die den profeet hadden gedood, aan wien hij zijn genezing had te danken. streng te straffen. Hij begaf zich met Titus naar Jeruzalem, en deed de Joden, die verklaarden dat zij hem Jezus niet konden uitleveren, verbranden of met paarden vaneen scheuren. Ten einde zijn leven te redden, verried één hunner aan Vespasianus de plaats waar Jozef van Arimathea, die Jezus had gekend, was opgesloten: tot zijn verbazing vond Vespasianus Jozef nog in leven, en werd door hem tot het Christendom bekeerd.

Jozef trok daarop met zijn zuster, haar echtgenoot, en allen die zich tot de leer van Christus wilden bekeeren, naar verre landen. - Van dit oogenblik af wordt het gedicht zeer eentonig: het bestaat uit het verhaal van beproevingen aan welke de door Jozef gestichte gemeente wordt onderworpen, van de wijze waarop de heilige schotel, alleen door zijn tegenwoordigheid en door den zaligmakenden invloed die van hem uitgaat, en dien de schijnvromen niet ondervinden, die schijnvromen weet af te zonderen van de ware vromen in de nieuwe gemeente. Het is hier dat de schotel (v. 2659) voor het eerst Graal wordt genoemd. Met deze bewijzen van de wondermacht van den Graal gaan gepaard voorspellingen, aangaande één der bekeerden, Petrus, en aangaande den echtgenoot van Jozefs zuster en één van zijn kinderen; die voorspellingen zijn ver van duidelijk, maar het is zeker, dat die personen naar ‘het Westen’ moeten trekken en daar avonturen zullen heb-

ben waarin de wonderbare schotel een rol zal spelen. - Verschillende bizonderheden wijzen uit dat met dit ‘Westen’ Groot Brittannië is bedoeld. Dat de dichter wezenlijk het voornemen had, in de laatste afdeeling van zijn werk, die niet of slechts zeer omgewerkt tot ons kwam, de hoeders van den Graal in Groot Brittannië te doen verschijnen, blijkt uit het verhaal dat nu volgt: de geschiedenis van den profeet Merlijn, van zijn geboorte uit een duivel en een vrome jonkvrouw, van zijn optreden als wonderkind, van zijn kennis van verleden en toekomst, van zijn betrekking tot Koning Vortigern van Groot-Brittannië en van zijn verdere avonturen op Britschen bodem, werwaarts de boden van Koning Vortigern hem overbrengen. - Ofschoon het gedicht van Robert de Borron over Merlijn niet in zijn geheel tot ons kwam, bewijst een prozaredactie die wij bezitten, dat de verdere geschiedenis van Merlijn, ook bij hem, zich geheel afspeelde op het gebied der Arthursage. Hoe hij ten slotte op den Graal en de Graalhoeders zou zijn teruggekomen, kunnen wij, zooals reeds is opgemerkt, niet met zekerheid zeggen.

Ik stond bij den inhoud van Robert's, als een soort trilogie ontworpen gedicht, wat lang stil, om een oordeel over het bont en onsamenhangend karakter van dat gedicht mogelijk te maken. Het geheel doet zich voor als het werk van iemand met weinig verbeeldingskracht, maar begaafd met dat zekere combinatievermogen, dat in staat is, de meest ongelijksoortige elementen bij elkander te brengen en in één lijst te plaatsen. Reeds sedert lang is men het eens over de herkomst van het meerendeel dier elementen. Robert bezat een zekere kennis der kanonieke Evangeliën, maar die kennis was zeer onvolkomen[1]; des te meer putte hij uit de apokriefe Evangeliën, uit de in de middeleeuwen in omloop zijnde verhalen die op de passie en de opstanding van Christus betrekking hadden. De gevangenschap van Jozef van Arimathea en de verschijning

1) Maerlant, die ze wel kende, zet in zijn vertaling van den *Graal-Merlijn* den armen Robert ongemakkelijk terecht; zie vooral v. 239-255 der uitgave van Van Vloten. De kanonieke Evangeliën waren alleen aan geestelijken goed bekend, de apokriefe daarentegen algemeen verbreid, zoodat Robert de Borron, die een ridder was, geen geestelijke, ze zeer wel kon gebruiken.

van Christus kon hij vermeld vinden in het zoogenaamde Evangelie van Nicodemus, in de middeleeuwen zeer populair; en hetzelfde apocriefe werk schijnt hem op het denkbeeld te hebben gebracht van den aanhef van het aan Merlijn gewijd gedeelte van zijn roman, waar de duivelen in de hel beraadslagen over de wijze waarop zij de schade kunnen herstellen die voor hen het gevolg was van de menschwording van Christus en diens nederdaling ter helle. - Wat betrekking heeft op de wonderbare genezing van Vespasianus door den doek van Veronica en de daarop gevolgde verdelging der Joden als wraak over het ter dood brengen van Christus, is ontleend aan een zonderlinge legende, bekend als de *Vindicta Salvatoris*, legende die, ontstaan in de verwildering van den Merowingischen vervaltijd, in verschillende vormen in omloop was in de latere middeleeuwen. Geen der mij bekende redacties komt geheel overeen met het verhaal van Robert: mogelijk kende deze de traditie niet uit een schriftelijke bron, maar alleen van hooren zeggen: zóó kan men verklaren dat van een eigenlijk beleg van Jeruzalem bij Robert geen sprake is; het is alsof de Joden zich zonder weerstand te bieden door Vespasianus laten doodmartelen[1]. In dit opzicht kan men het gedicht van Robert de Borron, met en benevens de latere uitwerking in den *Grand Saint Graal*, beschouwen als de voortzetting, in de middeleeuwsche romanlitteratuur, van de litteratuur der apocriefe Evangeliën, die gedeeltelijk opklimt tot de tijden der oude Christenkerk. - De voorstelling, eindelijk, volgens welke plechtigheden van het misoffer een symbolische uitbeelding waren van de graflegging van Christus, was in de twaalfde eeuw algemeen verbreid.

Daar waar Robert het gebied der Christelijke overleveringen en voorstellingen verlaat voor dat der Britsche tradities aangaande Merlijn en Vortigern, is zijn bron eveneens aangewezen: het is de pseudo-kroniek van Gaufrei van Monmouth, in het Latijn gesteld en door verschillende bewerkingen in het Fransch algemeen bekend geworden[2]. In alle gedeelten

1) Ook verdient opmerking dat, geheel anders dan in de *Vindicta*, Pilatus bij Robert een vrij eervolle rol speelt.
2) Met de tijdrekenkunde is Robert jammerlijk in de war. Hij maakt Jozef van Arimathea en diens volgers tot tijdgenooten van Merlijn en Vortigern, terwijl toch Gaufrei van Monmouth, in zijn pseudo-geschiedenis, Merlijn en Vortigern een behoorlijk aantal eeuwen na Christus plaatst. In den grooten Graalroman in proza, werk van een veel geleerder en omzichtiger man dan Robert, is deze fout verbeterd.

van het gedicht vindt men hetzelfde gebrek aan originaliteit.

Dit gebrek is een gewichtig argument tegen een combinatie, niet lang geleden aangeduid door Wechssler[1)] en die bijval vond. Volgens deze geleerde zou de oudste Graalsage in Wales zijn ontstaan, en primitief in het Latijn zijn opgesteld, met gebruik van Britsche overleveringen; de verschillende Graalromans die wij bezitten zouden slechts weerspiegelingen zijn van deze oorspronkelijke, verloren redactie. - Deze combinatie verdient vernuftig te heeten: vooreerst houdt zij rekening met het feit dat wij de Graalsage steeds ontmoeten verbonden aan Britsche overleveringen; en tevens doet zij een verklaring aan de hand van een bizonderheid die iedereen moet treffen die een Christelijken oorsprong der Graalsage zoekt: het ontbreken van een Latijnschen tekst. Gewoonlijk vindt men van dergelijke vrome legenden in de middeleeuwen een Latijnsche redactie, daar de geestelijkheid, zelfs in het geval dat zij meer van populairen dan van klerikalen oorsprong waren, er belang in stelde, en de verhalen in haar taal, het kerkelijk Latijn, redigeerde. En het is opmerkelijk dat, in het eerste kwartaal der dertiende eeuw, de monnik Helinand van het bestaan van zulk een Latijnsche legende even onkundig was als wij: hij spreekt in zijn kroniek vrij uitvoerig over de Graalsage, maar naar aanleiding van den in het Fransch geschreven grooten Graalroman en de geheele wijze waarop hij van de traditie spreekt, de uitvoerigheid waarmede hij aan zijn lezers uitlegt, wat de Graal is, maakt den indruk dat voor zijn publiek, ordens- of wereldlijke geestelijken, gewoon alleen Latijn te lezen, de Graalsage iets geheel nieuws was. - Maar (en hier komen wij bij Robert de Borron terug) kan men inderdaad van diens roman opklimmen tot een verloren legende die in Wales ontstond, dan is het ondergaan van een Latijnschen tekst minder onbegrijpelijk: men stelt zich gemakkelijk voor, dat zulk een tekst, ontstaan in een uithoek

1) *Die Sage vom Gral*, Halle, 1898, p. 20-22.

der wereld als Wales toen was, niet tot ons is gekomen en dat een monnik van het vasteland, als Helinand, er geen kennis van droeg.

In dit opzicht is de hypothese van Wechssler dus gelukkig; maar zij bezwijkt als men haar toetst aan den roman van Robert de Borron. Het is geheel onbegrijpelijk dat een in Wales opgestelde legende over de invoering van het Christendom in Groot-Brittannië en over de eerste lotgevallen aldaar eener christelijke reliquie zich zoo leeg, zoo banaal zou voordoen, zoo weinig locale kleur en locale bizonderheden zou bevatten, als dat gedicht. En neemt men, naast Roberts gedicht, den grooten Graalroman in proza, en zelfs de zoogenaamde Graalqueste ter hand, waarin Wechssler eveneens reflecties wil zien der primitieve legende uit Wales, dan is de uitslag even onbevredigend. De gebeurtenissen zijn in die romans geconpliceerder dan bij Robert, het verhaal meer ingewikkeld: de achtergrond is steeds even grijs en vaag. Men kan zich toch niet voorstellen dat Robert en, als men wil, de twee andere romanschrijvers, al het typische, preciese in hun origineel zouden hebben weggelaten, ten einde er kleurlooze banaliteiten voor in de plaats te stellen, met en benevens bizonderheden uit de apokriefe Evangeliën en de kroniek van Gaufrei van Monmouth, die op het einde der twaalfde eeuw in geheel Europa bekend waren en niet uit Wales behoefden te worden geïmporteerd!

Wij hebben dus geen speciale redenen om in Wales het vaderland te zoeken van de sage van den Graal als Christelijke reliquie en van den Graalhoeder Jozef van Arimathea. Wel is waar laat een overlevering, wier oorsprong en ouderdom nog niet goed zijn opgehelderd, Jozef van Arimathea een rol spelen in de bekeering van Engeland tot het Christendom; maar zeker werd, indien die overlevering inderdaad bijdroeg tot het ontstaan van den roman van Robert de Borron, die roman er slechts zeer uit de verte door geïnfluenceerd; het is zelfs de vraag, of het in het plan van den dichter lag, Jozef in persoon naar Groot-Brittannië te doen komen. Een directe ontleening aan een christelijke Graallegende uit Wales, zoowel door Robert als door den schrijver van den *Grand Saint Graal* is, om de boven opgegeven redenen, geheel onaannemelijk.

Maar indien de legende van den Graal als christelijke relequie niet in Wales ontstond, waar en hoe ontstond zij dan? Reliquiën die werden uitgegeven voor het 'Heilige Bloed', het bloed van Christus, had men in de middeleeuwen in West-Europa genoeg; maar aan geen dezer reliquiën is de naam vastgeknoopt van Jozef van Arimathea. Nu kan men zich zeer goed voorstellen dat, eenmaal een traditie in omloop zijnde, hoe dan ook ontstaan, over een wonderbaren schotel die in verband werd gebracht met de passie van Christus, een vindingrijk hoofd die traditie heeft vastgeknoopt aan Jozef van Arimathea, die door de verhalen der kanonieke Evangeliën over de graflegging van Christus en die van het eenmaal zoo populaire Nicodemus-Evangelie over de opstanding, voor de middeleeuwsche verbeelding een persoon van gewicht was geworden; de boven vermelde overlevering - hoewel zeker niet zeer verbreid[1)] - over Jozef van Arimathea als Apostel van Engeland kan hiertoe hebben bijgedragen. De ondervinding leert ons evenwel dat, op het gebied der sagenvorming, eigenlijke uitvinding veel zeldzamer is dan combinatie van eenmaal bestaande gegevens; het zou dus een opmerkelijk feit zijn, indien wij een legende konden aanwijzen (zelfs al was zij buiten de Westersche Christenheid ontstaan), waarin Jozef van Arimathea in verband werd gebracht met het bloed van Christus. Zulk een legende is inderdaad in den laatsten tijd gevonden, en dat wel in een uithoek der wereld waar men haar niet zou hebben gezocht: het ongelukkige Georgië, waar onlangs de kozakken van Tsar Nicolaas II zoo afschuwelijk hebben huisgehouden. De Georgiërs bezitten een vrij oude Christelijke letterkunde die, in den laatsten tijd onderzocht, vooral door Russische geleerden, werken bleek te bevatten van het grootste belang voor de vergelijkende litteratuurgeschiedenis. In handschriften, niet jonger dan de elfde of twaalfde eeuw, vindt men, vervat in de oude, kerkelijke taal der Georgiërs, het zoogen. Grusinisch, een legende, getiteld: 'Het boek dat Jozef van Arimathea, discipel van Onzen Heer Jezus Christus, heeft opgesteld. Verhaal van den bouw

1) Gaufrei van Monmouth, die in zijn pseudo-kroniek zich zooveel moeite geeft om het verleden van zijn eiland te verheerlijken, zwijgt er over.

der kerk ter eere der Heilige Koningin Maria, Moeder Gods, in de stad Lydda.' Dit relaas[1)], dat beweert te zijn geschreven in het 19e jaar der regeering van Keizer Tiberius, heeft overeenkomst met bekende verhalen van apocriefe Evangeliën, bepaaldelijk van het Evangelie van Nicodemus, maar bevat een voor ons doel zeer merkwaardige bizonderheid, die nergens elders wordt gevonden. De Georgische legende verhaalt hoe het lijk van Christus door Jozef van Arimathea, met toestemming van Pilatus, wordt ter aarde besteld; hoe Jozef later door de Joden in de gevangenis wordt geworpen; hoe Christus hem verschijnt, aanstonds na de opstanding, en hem prijst omdat hij vaster was in den geloove dan Petrus, die den Heer driemaal in één nacht verloochende. Christus geeft Jozef bevel, zich naar Arimathea te begeven, en daar op Zijn komst te wachten. Een aardbeving doet de muren der woning, waar Jozef gevangen zit, in elkander vallen; Christus voert Jozef naar den berg Golgotha, waar het kruis had gestaan. 'Ik ga naar Galilea, om aan Mijn ongeloovige discipelen Mijn handen en Mijn lichaam te laten zien en hun geest te verlichten,' zegt de Heer, en verdwijnt; Jozef *verzamelt het heilige*, *uit de zijde van Christus gevloten bloed in de lijkwade van Christus* en vertrekt naar Arimathea. - Op een dag dat hij daar met andere discipelen van Christus vereenigd is, verschijnt plotseling een helder licht en zij zien den Heer. Hij stort den H. Geest over hen uit en geeft aan Jozef bevel om zich naar Lydda te begeven en daar het Evangelie te prediken. - Van wat verder over de inwijding der kerk te Lydda nog verhaald wordt, verdient deze bizonderheid vermelding: aan den Oostkant der kerk wordt een tafel in den vorm van een altaar opgericht, waar Petrus het Sacrament der Eucharistie viert.

Het blijkt uit het geheel van het verhaal dat, hoewel Petrus hier schijnbaar de eerste rol speelt, Jozef van Arimathea op-

1) Ik volg hier de analyse van Prof. A.N. Wesselofsky, in zijn artikel *Zur Frage über die Heimath der Legende vom Heiligen Gral*, in het *Archiv für slavische Philologie*, XXIII, p. 321 vgg. Het is de verdienste van den Russischen Romanist, het eerst te hebben gewezen op het belang van deze legende voor het Graalprobleem.

treedt als de eigenlijke stichter der kerk: hij is het die van Christus bevel ontvangt zich naar Lydda te begeven en de kerk eenmaal gebouwd, is hij het die de Apostelen van Jeruzalem naar Lydda begeleidt, om daar het gebouw in te wijden. Zijn rol heeft dus een zekere overeenkomst met die welke hem wordt toegekend door Robert de Borron, in wiens roman hij eveneens optreedt als stichter eener gemeente, verzameld om den Graal, symbool der Eucharistie.

Wesselofsky neemt aan dat de Georgische legende de vertaling is van een verloren Syrisch origineel; dit is te waarschijnlijker, omdat Lydda (Diospolis) een Syrische stad was. Het is zeer wel mogelijk dat de sage naar Frankrijk werd overgebracht[1)] in den tijd der Kruistochten, toen zoo vele reliquiën en legenden der Oostersche Christenen naar het Westen zijn gekomen, en dat zij later aanleiding gaf tot het verhaal van Robert de Borron over Jozef en Arimathea als hoeder van het bloed van Christus.

Maar er blijft een wezenlijk bezwaar: de Georgische legende spreekt wel van een bloedreliquie, maar niet van een *schotel*, waarin dat bloed werd opgevangen: Jozef bewaart het bloed in een doek, in de lijkwade, niet in een schotel. Hoe kwam men aan de voorstelling van een schotel? Is de combinatie van Wesselofsky juist, dan zijn de voorstanders van den Christelijken oorsprong der Graalsage tot op zekere hoogte tevreden gesteld, en men kan zelfs zeggen dat de aanhangers der Oostersche theorie niet geheel met leege handen naar huis gaan: de Jozef van Arimathea-legende zou immers uit Syrië, uit het Oosten komen. Maar geheel opgelost is het probleem niet: de oorsprong van den schotel is niet verklaard[2)] en wij weten ook niet, hoe men er toe kwam, de Graalsage, zooals in *alle* romans gebeurt, in verband te brengen met Britsche overleveringen, met koning Arthur en zijn ridders.

Hier herinneren wij ons dat het gedicht van Robert de Borron niet het oudste monument is der Graalsage: de *Conte*

1) Dit kan zeer goed mondeling zijn geschied en het gemis eener Latijnsche redactie zou zich zoo eenigermate laten verklaren.
2) Dat de Graalsage een echo zou zijn van de verhalen over den *sacro catino*, de avondmaalschotel te Genua bewaard, is een gissing die sedert lang is opgegeven.

du Graal van Chrétien de Troyes is ouder. Maar Chrétien's gedicht en de Keltische theorie van den oorsprong der sage, theorie die bepaaldelijk op dat gedicht steunt, zouden een afzonderlijke studie vereischen; en ik onderstel dat de lezers, indien zij het geduld hadden, mij tot hiertoe te volgen, vooreerst van het onderwerp, met al zijn gissingen en combinatiën, meer dan genoeg hebben.

P.S. Hier nog eenige aanduidingen en verwijzingen: Wat betreft Wolfram's *Parzival* en het Kiot-vraagstuk, plaats ik mij aan de zijde eener achtbare minderheid, waartoe behooren Zarncke, Birch-Hirschfeld, G. Paris. - Het jongste uitvoerige pleidooi voor den Oosterschen oorsprong der Graalsage is P. Hagen, *der Gral* (aflev. 85 der *Quellen und Forschungen*): de belezenheid en het combinatievermogen van den schrijver zijn meer verbazend dan overtuigend.

In de belangrijke inleiding tot zijn uitgave van den *Parzival* (Halle, 1900-1903) bestrijdt E. Martin de Oostersche theorie, even als de Christelijke, maar houdt aan het bestaan van Kiot vast: het is hier de plaats niet om zijn argumenten te bespreken. - De vernuftige gissing van K. Burdach, die de Graalsage wil verklaren uit indrukken die pelgrims uit het Westen ontvingen van de misplechtigheden der Grieksche Kerk, zou beter behandeld kunnen worden naar aanleiding van Chrétiens gedicht. - De argumenten van Prof. Wesselofsky, die, in zijn boven aangehaald artikel, ook den grooten Graalroman in proza in hoofdzaak uit het Oosten wil doen komen, hebben mij niet overtuigd: wat hij aanvoert (b.v. de sterrendienst, in den roman, der bewoners van Sarras, die zou zijn ontleend aan den historisch bewezen sterrendienst van de inwoners der stad Harran, tot diep in de middeleeuwen) kan op toeval berusten, of op uit het Oosten door kruisvaarders overgebrachte berichten en legenden, maar doet niets af tot de hoofdzaak der sage, den eigenlijken Graal. - In haar merkwaardig boek *The Legend of Sir Perceval* (dl. I, Londen, 1906) vestigt Miss Weston de aandacht op de Heilige Bloed-legende van Fécamp die, opmerkelijk genoeg, wordt geciteerd in één der vervolgen op den roman van Chrétien: in deze legende is evenwel niet Jozef van Arimathea de drager der reliquie, maar Nicodemus. - De hypothese van Wechssler besprekend, heb ik één zijner beweringen gewijzigd. Volgens hem zou de geestelijkheid de Graalsage opzettelijk met stilzwijgen zijn voorbijgegaan, zij zou de sage niet hebben *anerkannt* (p. 24). Maar deze voorstelling is in strijd met de plaats van Helinand (Migne, *Patrologia latina*, dl. 212, col. 814): zooals Helinand daar schrijft, schrijft men alleen als men zich richt tot lieden die van een zaak in het geheel niet afweten en die men op de hoogte wil brengen, wil voorlichten over iets dat hun geheel onbekend is.

Nieuwe liederen
Door
Giza Ritschl.

I

Op en neer, heen en weer zie ik mijn voeten gaan.
Dan ineens weer, rustig en stille staan!
Mijn hart hoor ik slaan, het slaat, het schreit. -
Ach nimmer meer, wordt gij verblijd!
Den strijd dien gij strijdt, die duurt te lang!
Hart mijn hart! ik ben zoo bang.
De nacht komt vallen, donker en zwaar!
Nu slapen allen, mijn hart bedaar!
Jaag mij niet, en klaag niet zoo luid.
Ik verdraag niet langer, Uw droef geluid!
Gij pijnigt mij - gij maakt mij verward,
Gij mijn onrustig, gij onvoldaan hart.

II

Mijn lief duifje, laat U pakken,
En kom naar mij toe,
Schuil niet langer in de takken,
Ik ben het wachten moe.
Ik hoor steeds roepen, koekoeroe!

Gij stout duifje van mij,
Kom liever naar mij toe,
En maak mij blij.

III

Lief, mijn lief, bedaar, bedaar!
Gij moet U gaan bedwingen!
Eerst bloemen in mijn haar,
En dan pas, dansen en zingen.
Met rozen getooid, sta ik voor U,
Zooals de bruiden dragen,
Lief, mijn lief, zeg mij nu!
Of mag ik U niet vragen!
Waarom ineens zoo vreemd tot mij.
Gij ziet zoo bleek, verward!
Toe mijn lief, zeg het mij!
Deert U de liefde, of hebt gij smart?
Mijn hart beeft, mijn rozen kwijnen,
De vreugde gaat voorbij.
Den dood zie ik verschijnen,
Den dood voor U en mij.

IV

Verloren lief komt niet weerom,
Wiediewiediebom!
Mijn verlaten harte treurt er om.
Wiediewiediebom.
Het roept, het schreit, kom o kom.
Wiediewiediebom!
Mijn liefdeleed, mijn liefde klom,
Wiediewiediebom!

V

Voor mijn zwager ARIE VETH.
Zwiep, vliegt er een vogel voorbij!
Kiewiet hoor ik dicht bij mij!
Tierelier roept het in de boomen.
Bies, bies, roept er een in zijn droomen.
Zij komen, zij gaan, zij zingen fijn.
O wat graag wou ik een vogeltje zijn.
Doch ik zong alleen op droeven toon.
Ik wekte mijn liefje uit zijn droom.

VI

Mijn dwaze droomen,
Gaat - plaagt mij niet.
Doelloos zijt gij gekomen,
Ik vroeg U niet.
Ik wil U niet zien,
Niet gelooven, neen!
Mijn dwaze droomen,
Gaat, gaat heen!

VII

Rustig en tevreden zal mijn stemming zijn.
Ik mag immers niet geven,
Ik moet maar leven,
In schijn!
Stil mijn harte, houd U stil!
Verraad Uwe liefde niet!
En gij mijn trotsche wil,
Verlaat mij niet!

Laat mij genieten stil en blij,
Genieten in zoet verlangen,
Dan stijgen jubelend uit mij
De heerlijkste liefdezangen.

VIII

Kerstrozen brachten zij mij,
Met een wit lintje gebonden.
Een zoete blijdschap beefde in mij,
Want hij heeft ze mij gezonden.

Rozen lief, mijn tranen vallen,
Uwe schoonheid ontroert mij zeer.
Ja dierbaar zijt gij mij allen,
Mijn rozen lief en teer.

En eer ik ter ruste ga,
Wil ik u even kussen.
Want gij kwaamt ja ach ja,
Gij kwaamt mijn liefde te sussen.

IX

Als gij mij door den dood verliezen moet,
Zult gij dan weenen om mij?
En als gij weer een ander kiezen doet,
Zult gij dan denken aan mij?

Als ik daarboven als een ster zal stralen,
Met mijne liefde groot,
Dan kom ik des nachts ter neer dalen
En ik kus U dood.

X

De zonnestralen kussen mij,
terwijl ik van U droom.
Een vogeltje zingt lief en blij,
hij zingt in zijn droom.
Hij vertelt van liefde, ik luister even,
terwijl ik van U droom:
Mijn harte voel ik beven,
het vogeltje zingt zoo schoon,
Zachte klanken en een zoet geluid,
terwijl ik van U droom.
Liefde in een lied geuit,
gezongen in een droom.

XI

Waarom zijt gij van een ander?
Waarom leeft gij niet voor mij?

Wij hielden van elkander,
En toch verliet gij mij?

Het veranderen zal U doen lijden.
Dit zegt mijn harte mij.

Maar dan zal ik mij gaan verblijden,
Over U en over mij!

XII

Ik huiver, ik sidder van angst,
Ik ben bang in het donker.
Niemand komt hier langs,
Geen licht, alles blijft donker.

Mijn oogen branden zwaar.
Ik duizel, ik schrei.
Doch waar ben ik, waar?
Och Goden, zegt het mij.
Laat mij niet langer dwalen,
Niet zoeken naar licht of schijn!
Kom, komt mij halen,
Ik verga van angst en pijn!
Mijn verwond hart kan niet wachten,
Het wachten duurt te lang!
En de stille donkere nachten,
Maken mij angstig, zij maken mij bang!

XIII

Ik ontwaakte uit een droom,
Nu zing ik mijn liedeke weer.
Het klinkt zacht en schoon,
Het klinkt lief en teer,
Mijn lied dat ik nu zing.
Voor U mijn lief, mijn lieveling.
Mijn droom, mijn lied, en gij!
Gij zijt mijn licht, mijn leven.
Toe, hoor alleen naar mij!
En laat ik U mijn liefde geven,
Neem wat ik U bied!
Toe neem maak mij blij,
Neem mijn droom, neem mijn lied,
Neem, neem alles van mij!

XIV

Alles, alles bij elkaar,
Maakt mij het leven zwaar,

Wist ik maar waarheen!
Dat ik niet zoo alleen
Moest zitten peinzen en lijden,
In mijn eenzaamheid strijden.
't Is somber, droef en naar,
Mijn droefheid al te zwaar!
En toch moet ik mijn droefheid dragen,
Alleen in eenzaamheid klagen.

De zon heeft mij wakker gekust,
En ik droomde net zoo zoet.
Al mijne smarten waren gesust
En nu branden zij weer als gloed.

O gij mijn zon, gij moest niet schijnen voor mij,
Mij niet wekken uit mijn droomen;
Want mijn droomen geven mij
Wat het leven mij heeft ontnomen.

XV

De menschen zingen,
Mijn harte weent!
Ach! vele dingen
Zijn mij zoo vreemd.
De droefheid plaagt mij.
Hoor, maar hoor!
Mijn tranen vallen,
Voor wie - waarvoor?

XVI

Aan ERNA VAN HAARLEM.

Lief vogeltje, naar Uwen zang
Luister ik al uren lang!

Ik tuur omhoog, doch ik zie U niet,
Ik hoor alleen een lieflijk lied.
Dat klinkt, dat dringt tot diep in mijn zijn.
Lief vogeltje, gij zingt zoo fijn
Voor mijn hart uitverkoren.
Want weet, ik heb mijn lief verloren!

Lief vogeltje hoog in den boom,
Zing door, tot in mijn droom!
Laat ik mij met Uw lied verblijden,
Dat ik vergete mijn liefdelijden.
Mijn strijdend hart, dat bitter weent,
Hetwelk nu Uwen zang verneemt.
Dat hart, mijn hart maakt gij nu blij!
Lief vogeltje, zing, zing voor mij!

XVII

Aan Basti.
Ik staar in het donker,
Daarin zie ik mijn eigen licht.
Doch het onrustige geflonker
Verlicht alleen mijn aangezicht.

Het donker trekt mij aan,
Diep en dieper gaan mijn blikken,
En mijn moed moedigt mij aan
Om niets te vreezen, niet te schrikken.

Ik staar, ik blijf staren in het diepe donker,
Mijn eigen licht lokt mij telkens weer,
Doch het is niets dan geflonker,
Dat dwaalt onrustig heen en weer!

Adriaan van der Hoop Jr.
Door
J. Koopmans.

II

Men kent het Noodlots-drama der Ouden, z'n triomfen vierend in de Oedipus-cyclus. Het Fatum regelt zodanig de daden der mensen, dat zij, die door de Godsspraak over hun toekomst ingelicht, het hun beschoren lot trachten te ontkomen, juist langs de wegen die zij tot hun behoud menen te moeten inslaan, naar de onontkombare katastrofe worden gevoerd. In de Koning Oedipus verduisteren Laïus en Jokaste hun zoon, om de hun voorspelde gewelddadige dood en de zonde der bloedschande te ontgaan; Oedipus, die z'n pleegouders voor z'n ware verwanten houdt, zoekt na de raadpleging van 't orakel, dat hem z'n oudermoord voorspelt, het gastvrije Argos voortaan te mijden. Doch in z'n ronddolingen doodt hij in 'n twist aan 'n viersprong de hem onbekende Laïus; huwt, als 't loon, toegezegd voor 't verslaan van de Sphinx, de hem eveneens vreemde Jokaste, waarmee de godsspraak vervuld is. - Het bijeenbrengen van de wegen, waarlangs de verborgen bloedschulden aan 't licht komen, tot op in tijd en plaats één zelfde schrikaanjagend moment, vormde de inhoud van 't spel. Wat hierin als 'n overstelpende waarheid schokte, was, dat 'n in rustig evenwicht levend schepsel, aan zichzelf ontdekt, zich het met zonde en schuld beladen monster zag, dat de stem van 't orakel hem voorspeld had te zullen zijn. Hoogmoed is het, leerde het spel, bij zich zelf overtuigd te willen wezen, dat het Noodlot zich niet aan hem heeft kunnen vervullen. List en wijsheid baten niet. Vast is de loop van 't lot. -

De gang van 't spel is er dan ook op ingericht, dat deze overtuiging zich langzaam maar zeker van het offer meester maakt, het aangrijpt, het zo met schroeven vastklemt, dat er geen ontkomen mogelik is, en dat het, raad en rede wegwerpend, in grenzenloze angst z'n oordeel tegemoet snelt en zich aan de vernietiging overgeeft.

In 'n latere tijd en in 'n sfeer, die ver buiten de gedachtenkring van de Renaissance lag, legde de fataliteitsidee nogmaals beslag op de aandacht van de geest, en de vraag rees op, door welke oorzaak in 'n gans en al van 't Christendom doorzuurde maatschappij, 't geloof aan de Voorzienigheid, die de menselike dingen ten beste beleidt, ondermijnd kon worden door het ongewone vertrouwen op iets, wat op bovennatuurlike wijze de mensen met de geheimen der toekomst in kennis stelt. Men begon ter verklaring van dit verschijnsel de opmerking te maken,[1)] dat men deze wijze van geloofsverzwakking, welke dus gepaard ging met een toenemend hechten aan voortekenen, gewoonlik zag gebeuren in tijden van zware rampen, tegen wier noodlottige invloeden het beangste hart uit de kennis van voorafgaande verschijnselen gaarne de beschermende wapenen koos. En waarlik kent de geschiedenis tijdperken, waarin de somberheid van 't gemoed, tengevolge van drukkende plagen, het duistere bijgeloof vruchtbaar deed tieren, ja, waarin, zoals in Duitsland tijdens de Dertigjarige oorlog, de prognostiek tot de ruwste cultus oversloeg. Ook in het Napoleontiese tijdvak, toen, met de oorlogsstorm, de angst der tijden als een wolk Europa overtrok, begon wederom het vast vertrouwen in 't Goddelik beleid der dingen te wijken voor de twijfelmoedigheid aan zwakgelovige harten eigen. Terzelfder tijd hadden Schiller en andere geesten in Duitschland zich van het geestesleven hunner medewereld afgewend, en nieuwe betrekkingen met de wereld der antieken aangeknoopt. Zij hadden in een rij van werken, die zich, aansluitende aan de tragoedie der Grieken, allengs ook stoffen uit de historie en uit het leven toeeigenden, het Noodlotsdrama weer in zwang gebracht, en op dit genre nu vooral entte zich

1) *J. Minor*. Die Schicksals-Tragödie in ihren Hauptvertretern. Frankfort a/Main 1883. Einleitung.

de eigendommelike en door het prangen des tijds overprikkelde natuurgeest van 't Duitse volk. Zoals het spokenheir rondtrok door de romans en de legenden der Romantiek, loosde het ook zijn zuchten achter de coulissen der toneelwereld. Onheilspellend waren de tekenen van z'n aanwezendheid. De vaste rechtstreekse gang der Oedipussen naar 't vernietigend einde was voorbij; in wilde onrust, onder demonies heksengesis, tuimelden voortaan de Noodlotshelden de afgrond in.

Eigenaardig is in de Noodlotsdrama's van de moderne tijd, naast het antieke, 't karakter van dit romantiese element. De stof is nieuw: niet langer leveren Thebe en Troje de situaties en requiscieten. De gedachte blijft antiek; evenals in *Koning Oedipus* wordt al wat handeling is, naar 't verleden verplaatst, en wordt de ontwikkeling van de knoop op de planken gegeven. Schiller gaf dan ook in *Maria Stuart* en *De bruid van Messina* het typiese schema: na hem blijven de noodlots-drama's, hoezeer ook in bijzaken onderling verschillende, in hun grondtrekken onthullingen. Maar het belangrijkste verschil tussen het nieuwere drama met het antieke bestaat hierin, dat de romantici door het ganse stuk heen, het voorgevoel van het naderend onheil op de gemoedsstemmingen van de handelende persoon lieten inwerken, en de werkingen der natuur bij onweer, winterstorm en nachtelijk duister, alsmede lugubre verschijnselen en voorvallen als krassende uilen, vallende messen, staartsterren en bloedvlekken tot hefbomen voor 't opwekken van 'n ongezond geloof aan geheimnisvolle voortekenen opkommandeerden. Zij, die kennis willen nemen, hoe duidelik voelbaar in dit genre de draden van 't beloop met de tendenzen der Romantiek zijn samengeweven, mogen - om, sprekende over Van der Hoop, in z'n nabijheid te blijven, - de Vaderlandsche Legenden van Van Lennep raadplegen, en hiermee vergelijken het door Van der Hoop naar Hugo bewerkte dramaties tafereel *Han van Ysland*[1] alsmede z'n bewerking van Müllner's *Die Schuld*[2]. Zij die verder in de auteursgeheimen van het Fataliteits-geloof willen doordringen, kunnen

1) *Han van IJsland*, Dramatisch Tafereel door A. van der Hoop Jr. Dordrecht, J. van Houtrijve Jr. 1838.
2) *Hugo en Elvire*, Romantisch Treurspel. Rotterdam, A.F.H. Smit, 1831.

zich er een goed beeld van vormen met het volgen van Werner's en Müllner's geestelik bemoeien[1]. Met het aanbrengen van deze eigenaardige stemming-toetsen, (bij 'n voorbeeldeloos sobere opzet en benijdenswaardig zuivere psychologiese ontwikkeling van het stuk,) waarbij de handelende personen, door voorgevoelens en klimmende angsten verdwaasd, als het ware in blinde verbijstering tot het fatale moment worden opgezweept, heeft Werner in z'n *Vierundzwanzigste Februar* het climax van dit genre der tooneelkunst bereikt.

Uitdrukkelik dient er op te worden gewezen, dat de neiging tot het aanbrengen van het geheimenis-apparaat wortelt in 't oorspronkelikste natuurgevoel. De poorten der zinnen staan open. De adem luistert, de snaren spannen zich strak. De winden fluisteren; de bladeren krijgen stemmen; de bomen strekken hun armen uit, en, nederdalende van de kruinen der bergen, prevelen zij over de raadselen van hun verlaten eenzaamheid. Alles krijgt zin en leven; de betekenissen strekken zich uit over de grenzen der vormen; de gedachten ontmoeten elkaar; één stemming vervult de bergen en dalen; de oude Pan is opgestaan en houdt bij 't maanlicht revue. En wat verkondigen onder z'n heersersstaf de geesten die de ruimte bevolken? De blijde kalmte en 't tintelend leven der Attiese luchten?....Doch in 't Noorden geven de wouden tegen de grijze wolken somber op; de kusten tekenen zich af met zware lijnen; de eenzame heiden verliezen zich in vage golvingen. De hemel daalt er in floersen neer; grauwe nevelen wissen de grenzen tussen de zichtbare en de metaphysiese wereld weg. Het oog moet de vormen ontwarren, het oor de geluiden ontraadselen. Wat het hart wil raadplegen, doet zich steeds als 'n geheimnis voor. Niet in hun ware wezen tonen zich de dingen, maar in 'n omhulling; vóór het oog iets ontdekt, wordt het bevangen door vermoedens. De natuur spreekt niet, zij orakelt. En de geesten, die wars van hetgeen hun omgeving hun vermag aan te bieden, en met 't hart van weemoed vervuld, zich plaatsen voor 't aangezicht van deze voorgevoelende en verbeeldingsvolle vormenwereld, lezen uit de grillige lijnen en horen in de vage geluiden de gestalten, die zij zelve in

1) Zie het uitvoerig overzicht bij *Minor*, Die Schicksals-Tragödie, enz.

hun boezem koesteren. Wat meer is, zij vermenigvuldigen ze, en roepen aan het kweekbed van de vormenloze nacht, de sidderende stormwinden en de door donkere schaduwen gebroken maanlichtglansen als vroedmeesters en wijpriesters op.

* * *

Priester van de natuur is ook Adriaan van der Hoop. Zij is z'n eerste liefde, die hem op z'n knapenleeftijd, vóór de poëzie nog vat op hem had, met haar verschijnselen heeft geboeid.[1)] Dichter geworden, leerde hij in haar zuivere stemmingen de geestelike bodem vinden, waarop hij bij 'n evenwichtige beschouwing zijner beelden, hunne reinste afdrukken vermocht op te vangen. Ook later zocht hij haar op; ze is en blijft z'n toevlucht; haar te beschouwen, wordt hem 'n eredienst, ter inleiding van 'n reeks van heilige handelingen. In haar schoonheid wordt zij hem een reine Muze, die haar devote vereerder de toon en de maat aangeeft, en hem de ouverture inleidt, die hem voor de aandoeningen en stemmingen in z'n compositie ontvankelik maakt. Uit de *Warschau* en de *Willem Tell* stralen de tinten en blikkeren de glanzen van de dag en de nacht, en opmerkelik is het, hoe het hemellicht aan z'n beschrijving van 't landschap alle kleuren in helle en gedempte tonen rijkelik tot z'n beschikking stelt. In *De Renegaat*[1)] komen partijen voor, waarvan wij Nederlanders, wat kleurenpracht betreft, altans uit die tijd, geen wederga hebben. Wat meer is, en wat dan ook dit dichtstuk als 'n produkt der Romantiek karakteriseert, - de kleuren en tinten harmoniéren met de zielestemmingen van de hartstochtelike en alle stadiën van geloof en fatalisme doorsnellende romanheld Fernando. In z'n beschrijving van de nacht fladderen dan ook de zelfde spoken van de hel door elkander, als waaruit de Romantiese noodlots-mannen hebben gegrepen ter aanwending van het

1) In *Een Lenteblad* (aan Körner) in *Lente en Herfst:*

Maar 't moordend staal deed u ten grave dalen,
Toen ik als knaap mijn levenspad begon,
En wel het schoon, dat God op aard liet pralen,
Maar geen gezang mijn ziel betoovren kon.

1) *De Renegaat;* een berijmd verhaal door A. van der Hoop Jr. Amsterdam, J. Immerzeel Jr. 1838.

verschrikkings-apparaat in hun onthullings-drama's. Er stijgen geesten op, die gedragen door 'n geheimzinnige wind, het zwerk doorzwieren, om even daarna bij 'n geopende groeve met nieuwe opgedoemde scharen hun Sabbath te dansen. Er ontwaken vampyrs die bloedgierig naar slapende wezens sluipen; uilen krassen, vleermuizen gonzen; bossen en heiden slaken geheimzinnige zuchten; de waakhond rilt; des zondaars haren rijzen te berge: als zovele stemmen ter instrumentatie bij de rouw- en gruweltonelen in 't nachtelik koor van veldgeschrei en zwaardgekletter onder de muren van 't Keizersfort van 't belegerde Algiers. Maar dit alles is slechts 't orkest; 't kanongebulder slechts basmuziek; de oorlogsvlam slechts scènering. Het middelpunt is de psychologiese tweestrijd van Fernando, de van Moederkerk en Vaderland afvallige, die 't raadselachtig Lot tegen z'n geboortegrond wil laten strijden. Dit aangevochten gemoed wordt het brandpunt der hel. Hoe langer hoe meer verdiept zich de tweestrijd in een twijfelend vragen. Aline, de geliefde, sterft; tans wankelt 't geloof aan de Voorzienigheid, wordt het bestaan van de mens zelf 'n raadsel. De opstand komt. Met Aline's lijk in de armen, tart hij de machten des doods, daagt hij de Hemel ten kamp; gaat zelfs zo ver, dat hij de Satan oproept om hem als een z'n meester onwaardige te vernietigen, wanneer hij zich niet in die mate tegen zachtere aandoeningen verharden kan, dat klagen voortaan hem onmogelik wordt. Hij beroemt zich zelfs op z'n vervloekingen; bespot de Godheid, die hem na zulk 'n lastering niet met 't bliksemvuur treft; juicht het uit, dat hij de Worstelaar verwon, zonder dat hem 'n haar gedeerd werd, en eindigt met te verkondigen, dat hij Franken en Arabieren in z'n eigen val wil vernietigen, en, eenmaal in 't leven van z'n bruid gescheiden, als engel of demon, om 't even, in de alles vernielende dood met haar verenigd wil zijn. Een voorstelling inderdaad, die aan de harmoniese ineenzettingen van de meest geweldige natuurtonelen enerzijds en de demoniese gemoedsstrijd anderzijds in de werken van Chateaubriand - met name *Atala* - herinnert, en ten enenmale het bewijs levert, dat in het concert der Europese romantiek de Nederlander Van der Hoop een karakteristieke vertegenwoordiger is.

Doch ook in 'n ander opzicht mogen we de naam van Van

der Hoop nog niet van dit merkwaardig verhaal scheiden. Het heeft 'n diepere ondergrond. Fernando's strijd en opstand tegen het Fatum is slechts een der levensvormen. Fernando is hier een abstractum. De eigenlike Fernando is voorlopig onzichtbaar en komt pas later in de vormen van de eerste naamgenoot voor den dag. Over de zelfvernietiger, die zo straks vriend en vijand, hemel en hel in z'n val mee wil laten tuimelen, komt 'n plotselinge vertedering. Daarmede valt over z'n voorgenomen dood een heel ander licht. 't Is alsof hij ons met de mening vertrouwbaar wil maken, dat de gewelddaad, die hij zich zo even in levensmoeheid oplegde, beschouwd moet worden als 'n betekenisvol krijgsbedrijf, gebillikt door de zelfopofferende heldenmoed van de soldaat, en eerst in de twede plaats aan te merken als de welkome eindoplossing van een leven zonder verdere waarde. Hoe het zij, de wilde opstand des gemoeds wordt gevolgd door een op 't oog matte berusting, die zodanig neutraliserend op de voorafgegane ketterijen blijkt te werken, dat de zelfmoord de indruk maakt de vrucht te zijn van 'n breed filosofies bekijken. De renegaat blijkt in 'n rustig fatalisties evenwicht te staan. Eigenlijk past het niet, vangt hij aan op te merken, God te ondervragen over de wereldorde, en na te speuren, waarom het kwaad soms de overhand heeft. De wegen van 't noodlot zijn eenmaal niet anders. 't Is immers niet door de wil van 't schepsel zelf, dat hij bestaat: het blinde toeval schonk hem 't aanzijn. Trouwens, 't is zijn gehele leven door de macht der geheimzinnigheid die hem voortstuwt. Doch gelukkig, herinnert de tot vrede gekomen fatalist, is er weer iets, dat hem kan troosten. Dit is, waarop men 't geloof van z'n kinderjaren heeft gericht, dat namelik aan de andere zijde van 't graf de somberheid van 't leven in eeuwige luister verkeert, en de zonde en haar eeuwige straf ontvangt. Zonder dat geloof zou God voor ons 'n dwingeland zijn, meent Fernando. Na de bloedige levensstrijd, en na de vele rampen die de brave duldeloos bezwaren, moet er 'n dag van wedervergelding gloren, voelt hij. De Heer moge hem z'n twijfel vergeven, bidt hij. Dat Hij hem ellendige, die zich in 't stof voor hem nederbuigt, moge vernietigen, en hem in 't rijk des lichts z'n Alina moge teruggeven!

Beide Fernando's heeft Van der Hoop gekend. In de fatalist Fernando, die zoekt tot 'n akkoord te komen met 'n loonbrief uit ‘Jenseits’, vinden we z'n eigen spiegelbeeld terug.[1)]

Het fatalisme, dat zoals we opmerkten, z'n geboorte ontleende aan het sombere pantheïsme der germaanse volken, voelde zich 't nauwst de natuur en de grijze historie der in nevelen wonende Noordse volken verwant. De Ossian-poëzie werd de bron van een talrijk legendenheir. Door gans Europa klonken jaren lang de vage geluiden van optrekkende legerdrommen, van bardengezang en krijgsgeschreeuw, gedempt door de mist van Morvans sombere wouden. Ook van der Hoop betaalt z'n tol. Hij geeft *Proeven van Noordsche Poëzie*,[2)] belooft er nog meer, laat ook enkele onvoltooid achter. Z'n eerste bundel wordt geopend met *Duthona*, 'n dichterlike legende. Ossian heeft de heldendaden van Fingal bezongen; Van der Hoop wil de lof van Dargo, de kleinzoon van die beroemde vorst, ontrukken aan de vergetelheid. Het wordt 'n strijd van koningen, met logge vormen, en brede zwaaien van rhetoriek. Connar, vorst van Duthona, ligt door verraad geketend, in 'n duister spelonk gevangen; Dargo, vorst van Morven, trekt op, verlost hem uit z'n boeien en straft het verraad. Tevens wordt aan de bevrijde, door de grijze Alpijn, z'n dochter Moïna, als bard vermomd, in de armen teruggevoerd. Intrigue is er niet in. Hoofdzaak is het sombere, het vage, het verwijderde, de grijze oertijd van helden en barden. De bewerking getuigt er van. Terwijl de stemming enkel somber, de kleur enkel grauw is, wordt aan de liederen der barden, en aan de klaagzangen en strijdzangen der gevangenen en clanhoofden zoveel mogelik metries relief gegeven. Anderen, als Van Lennep in z'n *Vaderlandsehe Legenden*, volgen in dit genre hetzelfde procédé.

Een blik op 'n werk als *Duthona* geeft veel te overwegen. Niet alles, leert de kennismaking ons, wat Macpherson's natuur- en heldenwereld de jongeren ter navolging gegeven had, was winst geworden. Hoe kon het ook anders! Dezelfde daden,

1) Een tegenhanger van dit stuk is *De Vuurtoren*, in *Het Klaverblad* (Rotterdam, Nijgh 1837) met een nog fatalistieser en onpsychologieser hoofdpersoon.
2) In de bundel *Poëzij* van A. van der Hoop Jr. 's-Gravenhage, 1837.

die voorheen van 't menschelijk krachtvermogen waren gevraagd, werden in Ossians wereld keer op keer van reuzen en goden gevergd. Geen wonder dat ze tot geweldige afmetingen zouden worden opgeblazen! Doch werd het niet mede 'n vanzelf-sprekende zaak, dat tot termen, welke de versterkte begrippen moesten uitbeelden, bij voorkeur die woorden werden gekozen, wier vagere betekenis het vrijer weiden van de verbeelding kon steunen, of wel, wier klanken de beeldende kracht van 'n woordencomplex konden schragen? Doch wat moest dit al te veelvuldig, ja, soms eenparig opstoten van klanken en voorstellingen op den duur uitwerken? Dat de algemeene verheffing de kracht van elke toets-op-zich-zelf zou schaden, en de indruk, die de nuchtere lezer van deze soort poëzie moest krijgen geen andere zou wezen, dan dat hij de schilder met het woord verplicht is na te geven, dat het dezen meer te doen is geweest om de zwelling van de woordgolf, als om de spiegeling van het vlak van de klank.

Bij 't bespreken van 'n dichter, die aan de Europese beweging van die tijd als vastgeweven zit, is het 'n plicht op dit verschijnsel te wijzen. Door de topzwaarte der 18de eeuwse idealen, waren de hoofden zo vol geworden, dat de voeten nauweliks de bodem konden vinden. Het was de tijd van het pathos. In Ossians zangen vond het 'n tolk. Opgetogen volgde 'n heir van jongeren hun leidsman op de helling der gezwollenheid. Allen verkeerden in 't naïeve geloof, dat de klankbellen, die de warme adem van de geestdrift had opgeblazen, dezelfde waarde zouden bezitten als de rimpels en glinsters waarin onder tere processen de ziel haar inhoud verklankt. Vandaar hun jacht op begrippen, welke sterke uiterlike aandoeningen moesten te voorschijn roepen; hun galmen in klanken welker uitspraak effecten droegen als de breedste gebaren. Zo kwam men er toe voor de afwezige kern de schaal te kiezen, en de holheid der fraze ontveinsde slechts al te duidelik 't gemis aan wezenlike poëtiese waarde. 't Poëties materiaal der natuur werd tot op onnatuurlike. wijze misbruikt; veel te dikwels schitterden de bliksemflitsen en rommelden de donderslagen; en onder 't wapengekletter, hoorngeschal en ketengerammel werd op de eerste de beste heldenvictorie een al te gemakkelike glorie gekocht. Niet zonder bedoeling noemden

we *Duthona*. Reeds anderen hadden ingezien, in wat voor 'n bombastiese afgrond, de romantiese-natuur-poëzie langs de gladde glijbanen der legendariese nevellanden terecht moest komen. En - Van der Hoop mocht gewaarschuwd zijn!

Herinneren we ons nog kortelik, met z'n bundel *Lente en Herfst* in de hand, z'n heimwee naar andere gewesten, welke z'n weerzin in de hem omringende wereld en hare beslommeringen ten grondslag heeft. Dat de wind der populariteit, door de Revolutie aangewakkerd tot 'n storm, is gaan liggen, en de dichter nu op z'n eigen adem moet teren. Dat de politieke raadsels elkander karakterloos afwisselen, en z'n geestdrift voor 'n leidend beginsel hebben verdoofd. Dat litteraire vrienden hem ontvallen, *De Muzen* meesmuilen,[1] *De Gids* hem afvalt,[2] z'n woorden meer en meer klinkklank worden, de dichtstof verarmt. Totdat hij zich vereenzaamd voelt, van de aarde niet meer wil weten, er boven tracht te zweven, en telkens tussen twee genegenheden blijft hangen. Reeds predikt hij aan z'n zoon, dat het vaderland van de mens niet deze aarde is, maar dat de vrede, ons door Golgotha geschonken, hier boven bloeit. Aan een miskend dichter vindt hij 't nodig te herinneren, dat deze wereld geen vreugdedal is, maar zelfs aan haar uitverkorenen, weigert rozen zonder doornen te geven. In z'n *Herstmijmering* is de roos der poëzie voor hem uitgebloeid; in z'n *Winter* voelt hij zijn hart verkillen en verdorren. De melancholie, die in z'n grotere gedichten door de taferelen zelve omsluierd wordt, of onderdrukt door de hoop op schoner dagen, is tans zich de veranderlikheid van 's werelds idealen voorgoed bewust; ze heeft rijpelik de ervaringen overwogen, die de misleide gevoelens, de verkoelde liefde en de bedrogen levensvreugde hem hebben verschaft. Ten slotte wordt hem de melancholie 'n eredienst; wanneer hij zich met z'n sombere gedachten in de volslagen eenzaamheid bevindt, dalen voor

1) *De Muzen*, blz. 277 (1835). Het tijdschrift wil later z'n vroegere voortreffelikheden stellen tegenover z'n tegenwoordige gebreken.
2) *De Gids.* II, blz. 363-376, (1838). Beoordeeling van het *Het Klaverblad* door P.L.N. Van der Hoop is er zeer verstoord over (Brief van 25 Juni 1838 aan Immerzeel in de Kon. Bibl.)

z'n ogen de engelen luisterrijk af en brengen hem met zoet gefluister wat hem ontbreekt. Tans volgt hij alleen de engelen. Hij zoekt als z'n woning de hemel. Hij stemt z'n snaren en viert in 'n zang vol weemoed z'n gelouterde schoonheidsdienst.

Hemel[1].

Ras doet de vreugd der aarde ons treuren;
Broos is de vriendschap, wuft de min;
De roos derft eens haar schoonste kleuren,
De zoetste honing Thymens geuren -
Het Hemelrijk heeft waarheid in.

De zon gaat op en daalt ter kimmen;
't Goud boeit niet eeuwig ziel en zin.
De Vorst, hoe hoog zijn roem mocht klimmen,
Ziet eens zich door de dood begrimmen -
Het Hemelrijk heeft luister in.

Een zee vol stormen is het leven;
Het einde is somber als 't begin.
De mensch, aan zorgen prijs gegeven,
Gelijkt een schip, door wind gedreven -
Het hemelrijk heeft zielsrust in,

* * *

In 1838 verscheen *De Horoskoop*,[2] een oorspronkelik fataliteits-drama, door Van der Hoop met liefde bearbeid, niet als 'n proefneming, - hij wist dat het vreemde gewas hier 'n voor exotiese culturen te weinig bereide bodem zou vinden, - maar als de uiting van 'n denkwijze, waarmee hij zich al vroeger vertrouwd had gemaakt, en waaromheen z'n sombere stemmingen zich allengs groepeerden, als wilden ze de noodlotsidee als de spil van haar bestaan aanmerken. Ook in wat wij er over laten volgen, spiegelt zich het disharmonies wezen af van Fernando-Van der Hoop.

De monnik Gormaz, en de non Anna zijn, tengevolge van de verwoesting hunner kloosters door de schendende handen

1) In de Bundel *Lente en Herfst*.
2) *De Horoskoop*. Treurspel in vier Bedrijven. 's-Gravenhage, W.P. van Stockum, 1838.

der Fransen, naar Cordova geweken, en hebben daar, in de hoop, dat de vreugden van de aardse trouw de voldoening mochten overtreffen, waarmee ze te voren hun woord aan de hemel verpandden, elkander voor 't priesterlik altaar het jawoord gegeven. En waarlik, zo de herinnering aan de verbroken geloften somtijds het voorhoofd vermocht te versomberen, de echtelike gelukszon was bij machte de nevelen van hun weemoedige gepeinzen weer weg te vagen. Doch, de onrust erft over op hun zoon Gonzalez. In de tweestrijd des gemoeds, weigert het kerkgeloof hem vrede te geven. Integendeel, 'n noodlottige stem roept hem toe, de plaats des gebeds te ontvluchten. Hij doolt rond en ontmoet een Gitano. Deze beweegt hem, zich z'n toekomst te laten lezen. Met ontzetting hoort Gonzalez het aan, dat hij, als 'n zoon der zonde, z'n vader en z'n moeder op 'n zelfde dag zal ombrengen. In steeds toenemende vertwijfeling, dat eenmaal de noodlottige dag zal komen, besluit hij de ouderlike woning te ontvluchten. Hij trekt naar Navarre, waar hij 'n bergslot gaat bewonen, en, gehuwd met Camilla en door de geboorte van 'n zoon verblijd, in de dagelikse jachtpartijen in 'n woeste omgeving, voor z'n onrustig gemoed de vurig gewenste afleiding zoekt te vinden. Tien jaar later kloppen een man en een vrouw, door de Carlisten uit Cordova verdreven, aan bij Gonzalez' kasteel. Terwijl hij zelf, als partijhoofd werkzaam de Christino's te verschalken, in 't gebergte vertoeft, neemt Camilla de vluchtenden liefderijk op, en weldra blijkt het de verheugde burchtvrouw, dat zij aan de ouders van haar echtvriend gastvrijheid heeft verleend. In blijde verrassing verbeiden de huisgenoten Gonzalez' terugkomst. Doch de Gitano, die toevallig getuige van de hartelike begroeting is geweest, is hen voor, en ontsteekt, door minnenijd vervoerd, uit wrok tegen Camilla en Gonzalez, in 't hart van de sombere burchtheer de hevigste jaloezie. Deze snelt naar huis, zoekt de ontrouwe echtgenoot te bespieden, waant in de gasten, die, om de verrassing blijder te maken, zích in de tuin hadden verscholen, de verdachten te zien, en doodt ze. Tans blijkt, maar te laat, dat het noodlot zich vervuld heeft. Gonzalez geeft zich over aan het gerecht.

Deze laatste oplossing was voor Van der Hoop na z'n be-

werking van *Hugo en Elvire* zo goed als een verplichting geworden. Müllner had in *Die Schuld* de bloedschuldige zelfmoord laten begaan; de Nederlandse bewerker, die hiermee de oud-nationale kiesheid getrouw bleef, peinsde op 'n geringer dodental, en vond het tevens overeenkomstig het karakter van een held, om, in plaats van zich de dood te geven, in toekomstige krijgsroem een vergoeding voor wroegende zielesmart te zoeken. Ook in *De Horoskoop* mocht Gonzalez geen eigen rechter zijn. Is het twijfelachtig, of met deze wending 'n karakter kan worden gered, zeer zeker wordt er de kracht van het noodlots-denkbeeld door verzwakt: op 'n leven vol bijgelovige voorgevoelens en ongerechtvaardigde driften past 'n zelfmoord beter als sluitstuk, dan een machteloze overgave aan verdere lotsbeschikkingen. Beter dan Van der Hoop doet Müllner, die de noodlotsheld Hugo zich de doodsteek laat geven, wanneer ten overvloede de zelfmoord, nadat een voorgenomen vlucht, een gerechtelik oordeel, en 'n jacht naar krijgsroem door psychologiese beletselen zijn afgesneden, als de enige mogelike uitweg overblijft.

Deze afwijking daargelaten, bedient ook Van der Hoop zích van alle mogelike fatalisties apparaat. De vlucht van Gonzalez uit Cordova geschiedt op St. Michiel, z'n geboortedag; 't is wederom op St. Michiel, dat het noodlot zich op hem wreekt. Kort voor de moord wordt Anna door 'n vreselike droom beangst; de ontzetting deelt zich mede aan haar echtgenoot. 's Avonds spelt 'n onweer in het gebergte nakende onheilen; Gitano's omringen het slot, wat niets goeds belooft; de invallende nacht brengt sombere schaduwen; een uurwerk op het toneel - 't fatale ogenblik is namelik middernacht, - houdt de toehoorders in spanning. Ook wordt in het stuk gewerkt met schrijnende kontrasten. De vreugde van Camilla, dat, na het gelukkig wedervinden, de vloek van de oudermoord voortaan onmogelijk vervuld zal kunnen worden, en de naïviteit, waarmee het drietal de verrassing van de herkenning door Gonzalez voorbereidt, steekt pijnigend af tegen de wilde jaloezie, waarmede deze Spaanse Othello de vermeende echtbreekster en de vermeende verleider overvalt. De mantel, waarmee Camilla de haar lief geworden moeder tegen de koelheid der avondlucht zoekt te vrijwaren, wordt hierdoor het noodlottig bewijsstuk,

dat tegen de trouw der echtgenoot en verontschuldigend voor het al te overhaaste vonnis spreekt. Als dan ook na Gonzalez moordschoten, z'n dodelijk verschrikte echtgenoot in levende lijve op hem toeschiet, komt eerst over hem de stomme verbijstering; snelt kort daarna het dodelijk getroffen ouderpaar, dat het slachtoffer meent te zijn van de onveiligheid der tijden, hun zoon in de armen om bescherming, dan ervaart hij met plotselinge ontzetting, dat hij hun moordenaar is geweest. - De karakteristiek der hoofdpersonen kon krachtiger zijn geweest; doch de somberheid is in Gonzalez goed volgehouden, en Camilla als een sympathieke figuur geschetst. Maria, die in de verte aan Jertha in *Hugo en Elvire* herinnert, doch haar in ideale hoogte de mindere blijft, is de goede genius, die de hoofdgedachte van 't stuk vertegenwoordigt. Van de vier bedrijven speelt er één bij maanlicht in 't gebergte, en één in een donkere galerij. De verzen zijn Alexandrijnen, uitgenomen de monoloog van Camilla (2e bedrijf), die in 5-voetige jamben vervat is. Deze monoloog is zeer schoon; ook elders in 't eerste en tweede bedrijf zijn goedgeslaagde gedeelten.

Wie aan Van der Hoop had willen vragen, welke bedoeling bij hem onder het schrijven van z'n fataliteits-drama had voorgezeten, zou moeite hebben gehad uit de som van z'n verklaringen 'n rechtstreeks antwoord af te leiden. Van der Hoop loopt niet over van zelfkennis. Hij vraagt aan z'n geschiedschrijver redres. Heel naïef laat hij voorkomen, als zou in 't grijpen van de pen ter bewerking van z'n stuk, alleen het toeval de hand hebben gehad. Naar z'n eigen overtuiging, zou hij tegen het noodlotsdrama zijn. Zelfs had hij, verhaalt hij ons, toen in 'n letterkundige vriendenkring het Noodlot der Ouden, en de aanwending van 't Fatalisme in de nieuwere drama's op het tapijt was gekomen, zich, tegen de mening van anderen in, die 'n beroep op Shakespeare, Schiller en Müllner deden, uitdrukkelik als 'n tegenstander van het noodlots-idee, als te ondichterlik en te onzedelik zijnde, verklaard. Alleen de lectuur van het aangrijpend verslag van een vadermoord in 't *Handelsblad*[1] (van 17 Mei 1837), juist op den ochtend volgende op z'n votum, - in welke toevalligheid hij de stem ener Nemesis

1) Overgenomen uit de *Gazette des Tribunaux*.

erkende, - zou z'n gemoed zoodanig geschokt, en z'n verbeelding in die mate ontvlamd hebben, dat hij, tegen de mening van de vorige dag in, z'n krachten meende te moeten richten op het bearbeiden van 'n noodlotsdrama, hetwelk de geschiedenis moest weergeven, zoals ze voor 't Spaanse gerecht was behandeld. Het was dan ook, zooals het *Handelsblad* had toegegeven, ‘een wezentlijk voorbeeld uit de ervaring, 't welk, gelijk aan de gezegde vruchten der verbeelding’ - bedoeld werden de noodlots-romans, welke het blad niet met de werkelikheid bestaanbaar achtte, - ‘wèl als daadzaak gegrond en waarachtig is, maar toch in zijn samenloop zich als onverklaarbaar aan het kortzichtig oog voordoet.’ En dit *feit* alleen, door het onberekenbare toeval onmiddellik voor z'n voorbarig oordeel geplaatst, zou hem van 'n tegenstander tot 'n beoefenaar van 't nieuwe genre hebben gemaakt.[1)]

De waarheid is enigzins anders. De ‘ondichterlikheid’ en de ‘onzedelikheid’ bezwaarden bij Van der Hoop slechts het oudere drama. In 't nieuwere ziet hij heel iets anders. Juist wraakt hij[2)] in het vaderlands toneel, dat het in z'n voorkeur voor spektakelstukken, opera's en vertaalde vaudeville's te weinig aandacht schenkt aan ware geest- en hartverheffing, zoals het romanties drama ze vermag te geven. Niet alleen, dat hij hoog heeft opgegeven van 't door hem vertaalde drama van Müllner, Müllner zelf staat in zijn achting naast Göthe en Schiller, en 't drietal tezamen krijgen juist bij hem z'n betekenis door het Noodlots-motief.[3)] Hij gaat zelfs zo ver, met Müllner en Aeschylus, Hugo en Oedipus, Elvire en Jokaste in één adem te noemen. Hij wil zelfs verder gaan. Hij wil, met ter zijdestelling van wat de tussenliggende eeuwen aan toneelpoëzie hebben geleverd, de klassieke volmaaktheid in 't romanties drama zien voortgezet. Wat meer is, de antieken hebben in 't nieuwe genre de heilige doop van de ‘geest van 't Christendom’ ondergaan. Tans ‘wordt dit Noodlot omstraald door 't Christelijk licht.’ Of anders: het staat ‘in dienst van den Eeuwige, wiens oordeel de val van het Boze bepaalt.’ In 't kort, hij

1) Zie z'n *Voorwoord*.
2) *Voorwoord*.
3) Zie de zeer merkwaardige *Voorzang* op z'n *Hugo en Elvure*.

vindt, dat het Noodlot de dienaar Gods is geworden, op wie 't geweten ten allen tijde appeleert; die waarschuwt met scherpe vlagen van wroeging en schuldgevoel; die de rechtvaardige en onverbiddelike priester is, welke zonder aanzien des persoons en zonder genade het uitgesproken oordeel aan de schuldige voltrekt.

't Is alleen met deze voorstelling van zaken, dat de woorden van 't *Voorbericht* kloppen, die het motief uitwerken, 't welk door de auteur als motto op het titelblad werd geplaatst. Deze woorden leren ‘dat de mensch, afvallig van God, ook door God verlaten wordt; dat hij, trotsch op zijn eigen krachten, daardoor zwakker wordt als het riet; dat wie klaar ziet in de toekomst door 't magnetisme der sterrenwichelarij, blind is in 't tegenwoordige en dat hij, met den hemel op de lippen, een een slaaf der zonde is, die met den dood bezoldigt.’ Het lot van Gonzalez is 'n spiegel. Hij moest vallen, omdat hij in de geheimen der toekomst wilde dringen; als 'n straf voor z'n misplaatst bijgeloof, zou hij het oordeel ook aan zich voltrokken zien.

Het verwondert ons, dat Van der Hoop niet heeft ingezien, hoe hij de kracht van de drijfveer, die de handeling in beweging zet, heeft overschat. Immers, ook zonder de voorspellende Gitano zou Gonzalez niet minder de onrustige draaitol gebleven zijn dan hij reeds bij zijn geboorte wegens z'n erfelike belasting was, en allerwaarschijnlikst zou hij er niet minder de achterdochtige minnaar door zijn geweest, gereed om bij het vaagste vermoeden van aangedaan onrecht het staal te trekken. Evenmin had zich, spijt alle Zigeunervonden, het noodlot vervuld, als Gonzalez de Gitano de rug had toegekeerd, of wel, tien jaar later, de avond aan de huiselike haard, in plaats van in een door 't maanlicht beschenen grot, had doorgebracht. Bijkomstige zaken, die als voor de hand liggende toevalligheden dienst moeten doen, zijn op verre wegen gezocht. Veel meer dan 'n logiese karakterontwikkeling regelen onverklaarbare voorgevoelens en in de lucht hangende voorbeschikkingen de daden en woorden der handelende personen. Wel staat de romantiek in 't teken der intuïtie! Voor haar had 't blinde toeval der ouden de zuchten der mensenziel en de onbestemde echo's der natuur van node. Een *Koning Oedipus* was haar

te koud en te sober, omdat hij bloot als eenzaam schepsel tegenover de onverklaarbare en onverzoenlike machten als orakelen en Sphynxen werd gesteld.

Doch daargelaten de gezochtheid in *De Horoskoop*, - een verwijt trouwens, dat al hare verwanten in dit genre zusterlik delen, - dan ook nog is de les, die Van der Hoop z'n drama te prediken geeft, met een al te grote onnozelheid voorgehouden, dan dat zij de smaak van 't publiek of de nuchterheid van 't gezond verstand zou kunnen misleiden. Het noodlotsdrama zou dáárom geoorloofd zijn, omdat mensen die schuld gevoelen en door dit schuldgevoel gedreven worden, dáárdoor ten val geraken! God de Heer zou, hetzij rechtstreeks, hetzij door middel van Van der Hoop e.a., er het Noodlot op uitzenden; dit Noodlot, met allerlei toestel van duisterheid en verschrikking gewapend, de zondaars tot bekering trachten te vermanen, en ze opofferen, als dit niet mocht baten! En 't Noodlot zou, omdat het Delfiese drievoetje door ouderdom is verteerd, voor de Christelike opdracht bij voorkeur zich steken in de plunje van 'n Zigeunervrouw!

Genoeg om te zien, dat de logica van Van der Hoop op losse schroeven staat. Immers, eerst dan, - onderstelt zij, - zendt het Opperwezen z'n dienstknecht uit om z'n machinatiën in 't werk te stellen, als tengevolge van een of ander zedelik vergrijp het schuldgevoel aanwezig is. Doch noch in *De Horoskoop* noch in *Hugo en Elvire* is de Voorzienigheid met het uitzenden zijner Gitano's rechtvaardig geweest. Waar toch het berouw buitengesloten is, geeft de stem van 't Christendom, hoe men ook moge kloppen, geen gehoor; en een met schuld beladene, die zich ootmoedig tot God begeeft, voert de gang van 't stuk onherroepelik buiten z'n konsekwentieën. Onze lieve Heer blijft gans onzichtbaar. Het Noodlot komt niet uit God, noch brengt tot God. Het Opperwezen blijkt bij Van der Hoop, als bij zoveel anderen, een bovennatuurlike macht te zijn, die een maling schijnt te hebben aan de barmhartige God der Christenen, maar gewoonweg de ene of andere sterveling bij de lurven pakt, hem met z'n hoofd boven de Lethe duwt, en hem zolang vasthoudt, tot de dodelik beangste z'n spiegelbeeld niet meer kan verdragen, en, toegevende aan de knellende druk, zich machteloos in de afgrond stort.

Doch genoeg. De sleutel van de verklaring, hoe de auteur, tegen z'n beter weten in, op deze wijze het nieuwe genre heeft kunnen verdedigen, ligt in hem zelf. Ondanks z'n Christelik-orthodoxe levensbeschouwing, - mits niet te diep opgevat, - had hij een sterke, van z'n standpunt verboden trek naar het vage en mystieke, het sombere en duistere, het verschrikkelike en geweldige.[1)] Hij was een type-romanticus, in de meest algemene zin. Meer dan eens moet hij betreurd hebben, in Nederland geboren te zijn. De bekentenis tekent. Meer dan naar de diepte zocht hij naar de grenzen. Byron en Hugo waren hem lief: met hen mee gingen z'n geestelike zwerftochten naar het Oosten, het Noorden en het Zuiden. Overal meende hij thuis te zijn: overal zou hij onder de mensen het heimwee hebben gevoeld. Wel was hij uit de school, waarop Rousseau z'n stempel had gedrukt. Helaas, dat uit deze verwantschap tevens z'n gemis aan zelfstandigheid wordt verklaard, z'n onvastheid en z'n ongedurigheid, z'n onvermogen van zich te begrenzen, z'n zwakheid om zich 'n standpunt te kiezen, 'n baan te breken of 'n uitweg tezoeken. Onrustig en overhaast, blijven z'n voeten in z'n eigen weefsel verstrikt.

Men heeft nu geen moeite in te zien, dat de strekking van z'n noodlotsspel slechts wind en kaf is. Er wòrdt geen deugd in beloond; er wòrdt geen boosheid gestraft. Hartverheffing is er niet in. Wat erger is, het Christelik element is van 'n zeer verdacht allooi; en had de ‘lieve Bard’ onder de zerken van de St. Bavo oren gehad om te horen, dan waren de Affodillen, die hij, in grim ontstoken, naar de Maasstad had geslingerd, van 'n ongekende kracht en 'n gemakkelik te bevroeden uitwerking geweest.

Tussen mistroostige regenwolken lachen plekken blauw, waardoor de zon haar stralen schiet. Beide, vocht en warmte, behoren tot één natuur. Zo ook wijzen Van der Hoops fatalisme en z'n religieuse natuurzin op dezelfde bron terug. Ze is z'n pantheïsme. Meer nog dan met het voortstuwende blinde toeval,

1) Men neme slechts z'n Ode aan de Maas, in *Het Slot van IJselmonde*. Een berijmd verhaal. Dordrecht, J. van Houtrijve Jr. 1834.

is in hem de oorspronkelike drijfkracht verwant met de troostende kracht, die uitzicht geeft op 't rijk des lichts. Bij zonnelicht zingt hij de schoonste verzen. Rechtstreeks werkt dan 't levenwekkend beginsel, dat hem de warmte van z'n bezieling en de adem van z'n gedichten geeft. Dan blaakt de leven-telende natuurdrift, die de dichter in hem deed geboren worden, en hem in al z'n werken met onverbrekelike banden aan de schepping verbindt.

Het volgende kenschetst hem.

Zijn[1].

Onbegrijpbaar zoet is 't leven;
Aangevuurd door 't zelfde streven,
Heerscht er in 't Heelal één doel:
Ongeboren zielen smeken,
In des afgronds zwartste streken
God om vormkracht voor 't gevoel.

Wen, in hemelvol verwarmen,
Man en gade zich omarmen,
Staan zij voor Gods zetel daar;
Smekend: 'Heer, slaak onze boeien!
Laat ons eens als zij ontgloeien,
Dienaars zijn van 't liefdealtaar!

Want het is zoo zoet te leven,
En U, Schepper! lof te geven,
Als den oorsprong van het Z i j n ;
Dan eerst worden rozenknoppen
Schoon, wen zij hun uchtenddroppen
Spieglen in den morgenschijn!

Eens geleefd, is 't zoet te sterven;
Eens genoten, kan men derven;
Eens bemind, - geen dood bestaat!
Want beminnen en gevoelen
Is des Scheppers albedoelen,
De eeuwigheid ten dageraad.'

1) In *Lente en Herfst*.

Schoon ook wereldstelslen wenden,
Wat eens leeft, kan nimmer enden;
Wat bemint, moet eeuwig zijn!
Dankbaar zij dus God geprezen,
Die uit nacht ons riep in 't wezen,
Voor een eeuwge zonneschijn!

Dit zijn z'n plekken blauw. Schone dagen zijn het voor hem, als hij ondanks de vele weemoedige stemmingen en herinneringen aan verloren levensvreugd, gaat voelen dat er boven de liefde, die beschaamd wordt, en de vriendschap, die bedrogen wordt, iets bestaat, dat alle tijden en plaatsen bijeenhoudt. Mogen de golven elkander vernietigen, hij ziet, dat de golving blijft. Boven het vergankelike en ongedurige op de aarde welft 'n konstante scheppingskracht. Aan die kracht, die als 'n vuurzee door de sferen golft, ontsteekt hij de fakkel van z'n driften, de toorts van z'n poëzie. Hier, zwevende tusschen hemel en aarde, hoog van harte, is z'n plaats. Hier stijgen de dichters op, ‘zich ontheffende aan 't bont gewoel der driften’, ‘op arendsvleugelen met onbeteugelde geestdrift strevende naar 't rijk van 't Schoone, hun dichtfakkel ontstekende aan de Vuurzon’. Zij zijn van het heroëngeslacht. Zij zijn 't beeld van Prometheus. 't Zijn zij, die 't mensdom hebben begenadigd met de hemelvonken; 't zijn zij, die de strijd uitlokten tussen Hemel en Aarde, omdat de van uit 't slijk toegereikte erekransen als waardeloos loof in 't zonnevuur moesten verzengen. Wat gaf het, dat de Prometheussen, - van Hemelse oorsprong, omdat ze zonder zon niet kunnen leven, - door slavenbanden aan de aarde verplicht, het eindeloos geknaag van de nijd moesten verduren! De dichterzielen blijven immers vrij, en gaan voort met aan de Hemelkracht haar sterkte te ontleenen, op hoop om eenmaal op te gaan in het eeuwigdurend Schoon![1)]

Voor deze hooghartige zou des dichters trots des mensen straf zijn. Niemand mag zeggen, dat hij boven de aarde staat, en dat de aardlingen niet bij hem kunnen komen. Niemand beroemt zich ongekastijd, dat aan hem, als Gave Gods aan de Dichtkunst, een eigen hemel is gegeven. Maar dit zag z'n

1) *Prometheus*. In *Lente en Herfst*.

fatalisme niet. Zo werd de aardse omgeving de bijtende gier, die hem aan de lever trok.

't Is hier niet de plaats voor 'n bloemlezing. Schone en krachtig gekleurde verzen heeft hij geschreven, die hem in vele eigenschappen en niet het minst als volbloedig romanticus kenschetsen. Doch 't zij ons vergund, hem vrede te laten sluiten met z'n eigen schim; hem langs z'n eigen weg naar de grote gemeenschap terug te leiden, die hij nu en dan in geprikkelde trots en in 'n versomberd stemmingsleven gemeend heeft te kunnen ontvlieden; hem, - uit sympathie voor z'n weliswaar onrustig, maar toch ook rusteloos zoeken naar een harmonies Schoon, - nog eens onder 't optrekken der weemoedsnevelen, te zien leven onder het vrolik schijnsel van 'n milde bloemen-bestralende voorjaarszon. Ook hij wist, hoe paarlen zich vormden.

Bloemenbestemming[1].

Gezegend waar' deze aard genoeg
Met schatten, God ten roem,
Wanneer zij enkel boomen droeg
En planten zonder bloem.

God deed haar reeds door spijs en drank,
Door hartverkwikbren wijn,
De schoonste stof voor onzen dank,
Ook zonder bloemen zijn.

Het goud blinkt in der mijnen schacht,
Ofschoon geen roos er bloeit,
En 't is niet door der lelie pracht,
Dat bron en woudstroom vloeit.

't Ontbrak ook zonder bloemen niet
Aan dauw of regenvloed,
Die leven aan het veldkruid biedt,
En 't graan met zegen voedt.

Waarom bracht God dan bloemen voort,
Gelijk de regenboog

1) In *Lente en Herfst*.

Vol glans en kleur, die 't oog bekoort
   En 't harte voert omhoog?

Waarom er de aard mee overspreid,
   Op berg, in dal en beemd,
Tot in der wouden eenzaamheid,
   Aan 's menschen voetstap vreemd?

Waarom die kleuren-harmony,
   Die jaarlijks de oogen boeit? -
Opdat deze aard een lusthof zij,
   Waarin de schoonheid bloeit.

De schoonheid balsemt hun het leed,
   Wien 't lot tot weenen doemt:
Want God, Wiens zorg de bloemen kleedt
Is ook voor hem ter hulp gereed,
   Die meer is dan 't gebloemt!

Aan de Overzij van den Zandzoom
Door
Nine van der Schaaf.
(Vervolg van het vorig Nummer).

In een huis met een kelderwinkel, midden in een nauwe, armelijke straat, had Forster zich met Lore te wonen gezet en snuffelend door de stad, had hij langzamerhand z'n oude vrienden alle terug gevonden. Met blijvend-grimmig humeur, sombere ontevredenheid, schaars onderbroken door een glimp van voldoening als hij goede winst maakte, legde hij zich op z'n zaken toe, die bestonden in 't in- en verkoopen van allerlei, oude en nieuwe, voorwerpen en stoffen.

Lore verliet het huis nooit. Ze bracht haar tijd door met het doen van huiswerk, sprak weinig en ontmoette van alle menschen in de stad geen andere, dan haar vader's vrienden en een klein, vuil meisje, dat 's morgens boodschappen voor haar deed.

Wel was ze bij de menschen in de straat bekend, doordat ze vaak, langen tijd, het bovenlijf gebogen uit het raam der eerste verdieping, naar beneden staarde, en de voorbijgaanden met haar blik volgde. Koel-belangstellend sloeg ze dan allen gade, in haar stomme gepeins niet bereikbaar voor de verbaasde blikken of ruwe spotternijen, die haar antwoordden.

Haar leven was zeer eentonig. Syilva wist ze in de gevangenis. De eenige, die haar met z'n verhalen wat afleiding bracht, was een van haar vader's vrienden, die voorgaf in vele oorden geleefd te hebben en nog voortdurend reisde.

Als 's avonds een of meer mannen haar vader gezelschap hielden en zij zich in de leege voorkamer had teruggetrokken, volgde

ze, ofschoon daar de stemmen makkelijk te verstaan waren, gewoonlijk den gang van hunne gesprekken niet. Doch als ze de stem van dien eenen midden die der anderen gewaar werd, luisterde ze altijd met een spottend lachje toe.

Hij heette Preier, Ferdinand Preier, doch hij beweerde, dat hij eigenlijk een andere naam had en dat hij vroeger bouwkundige geweest was.

In de straat kende bijna iedereen hem. Men wist daar algemeen, dat hij leefde met eene donkere, kroesharige vrouw, die een bovenhuisje in de buurt bewoonde. Nadat hij echter Lore eenige malen gezien had, werd hij die vrouw ontrouw en sedert liep ze hem soms na, onder het uiten van scheldwoorden. Dan vierde men in de omgeving feest.

De eerste maal, dat Ferdinand Preier Lore alleen aantrof, was zij begonnen hem stroef te bejegenen, doch onder z'n kleurrijke beschrijving van een plaats, waarvan ze den naam nog nooit had gehoord en van welker bestaan ze niets geloofde, ontlokte hij haar een luiden lach. Die lach was zoo gansch zonder vroolijkheid, dat hij even stilhield en daarna in versomberde stemming weder aanving te spreken.

Doch zij had in 't lachen lust gevonden en vroeg hem plagend, meer aardige dingen te vertellen.

Hij wilde niet. Hij voelde zich ernstig. Hij had óók droeve dingen in z'n verleden. In z'n vroegeren tijd waren hem eens een massa mooie teekeningen, die z'n trots en rijkdom uitmaakten, listig afgenomen. Later hadden bedriegers zich die geëigend, ze voor de hunne laten doorgaan....

Lore zag, met haar spottende blik hem vorschend aan, twijfelend of hij ook nù loog.

Op droefgeestigen toon vertelde hij verder, hoe hij vaak op z'n reizen gebouwen ontmoette, uitgevoerd naar die, indertijd gestolen ontwerpen van hem....

Toen spotlachte ze weer luid. En toch zag ze hem nogeens vorschend aan, want nòg twijfelde ze, of hij wel àlles loog.

Na eenigen tijd begon hij haar duidelijk z'n genegenheid te toonen en zij toonde hem duidelijk haar onverschilligheid jegens hem.

In de straat wist men van z'n nieuwe neiging, door uitingen van het kleine meisje, dat 's morgens boodschappen voor Lore kwam doen.

't Was een mager, verwaarloosd en stil kind. Lore was goed voor haar, gaf haar ruim en goed eten en drinken en trachtte soms, door vriendelijke woorden, haar tot praten te bewegen, - lette dan op de werking van dat doen, met dezelfde koele belangstelling, waarmee ze de overige menschen in de omgeving vaak gadesloeg.

't Gelukte wel eens, 't kind aan 't praten te brengen, 't gelukte zelfs wel eens, haar te doen lachen, - maar dat lachen was een ouwelijk gegichel en buitenshuis vertelde ze, al 't geen ze zoo nu en dan merkte van Preier's vriendelijkheden tegenover Lore.

Lore's briefwisseling met Nanka was steeds gevoerd zonder vermelding van 't adres van den kelderwinkel, opdat tante Ellen, noch iemand anders in Jeslo, zou weten waar Forster zich ophield. Want voor ontdekking bleef hij nog altijd bang.

Zoo kwam, den volgenden zomer, het bericht van Nanka's dood, eenige dagen daarna, toevallig, door een krant in z'n huis. Hij en Lore dachten, in somber zwijgen, eerst veel aan Jeslo, doch gingen niet daarheen.

Op een dag, in het voorjaar daaraanvolgend, wist Lore, dat Syilva uit de gevangenis werd ontslagen. Steeds had ze met zich gedragen, 't vóórvoelen van ànder leven na dien dag, en het eerste andere, dat haar trof, was, toen ze weer te avond uit het venster leunde, het besef, dat hij nu zijn kon, midden de menschen in de straat. En niet één liet ze ongemerkt voorbijgaan.

Drie jonge meisjes, in slordige kleeren, naderden, langzaam drentelend, dicht naast elkander geschoven, onder druk beweeg van haar brutale spot-monden en -oogen. Bij den kelderwinkel gekomen, keek eene der drie naar omhoog, zag Lore zitten en zei iets tot de anderen, waarna ze alle naar het bovenraam keken en schreeuwerige lachgeluiden deden opklinken. Ze riepen Lore verstaanbaar den naam van Preier toe en bleven schreeuwen en gichelen tot verscheidene huizen verder.

Na een poosje kwamen ze weer voorbij, keken nu al van ver naar omhoog en herhaalden luider haar rauw spot-gelach. En ze riepen weer den naam van Preier en tuurden met genot-zieke oogen de straat langs: of hij ook soms in de nabijheid mocht zijn.

Lore herinnerde zich, hoe pas geleden 't kleine boodschappenmeisje, met verholen vermaak in haar bleek gezicht, had toegezien, toen Preier haar schertsend een prachtige schoudermantel omsloeg, die hij had meegebracht voor den winkel.

Vermoeid trok ze zich achter de gordijnen terug, staarde, met de oogen half dicht en het hoofd op haar arm leunend, naar de huizen aan den overkant.

Opnieuw hoorde ze 't gejoel sterker naderen: een grootere rist meisjes had zich inmiddels tot het luidruchtige spel verzameld en voor haar uit liep thans Ferdinand Preier, die onder een uitbarsting van schimpwoorden en sarrend gegichel den kelderwinkel binnenging.

Hij liet achteloos de deur openstaan en klom de trap op. Forster, die zich in den winkel bevond, mopperde over de kou en sloot de deur.

Een sterke tocht was naar boven geslopen en deed Lore's venster klepperen. Zij zelf huiverde even. Ze hoorde de voetstappen op de trap, doch vóór ze zich had omgewend naar den komende, voelde ze den aanraak van z'n hand aan haar arm.

Ze keek hem snel aan en hij liet haar los. Hij zag er verheugd uit en toonde haar een groote lap van schitterende, gele zijde, die licht-glansde in den schemer. Zij kende hem als een energiek snuffelaar en opkooper, die steeds op gemakkelijke wijze aan kostbare zaken wist te komen.

‘Is het niet prachtig?’ vroeg hij opgetogen.

Lore knikte en glimlachte. Ze boog zich naar voren en strekte haar hand uit, om de stof te betasten.

Hij in plotseling wantrouwen, bevreesd dat ze het ding zou verscheuren, week ermee achteruit. Zij lachte even om z'n angst.

Daarna zei ze, met nadruk in blik en toon: ‘Raak mij niet weer aan!’ - en wendde zich van hem af om opnieuw uit het raam te kijken. Hij nam plaats aan het andere venster en zag onverschillig naar buiten.

En spoedig kwam nogeens de meisjessliert voorbij den winkel en nogeens herhaalden ze, midden luid gekakel, het roepen van Preier's naam en het uiten van scheld- en schimpwoorden.

‘Doe toch dat raam dicht,’ zei hij ongeduldig. Na even

aarzelen deed ze 't en schoof met haar stoel verder de kamer in. Hij ontstak licht, en het verraste hem, haar te zien, week van ontroering.

‘'t Is niet goed voor je, om altijd binnen te blijven,’ sprak hij vermanend. ‘Ga es mee wandelen, dan laat ik je de stad zien en 't bosch buiten.’

En in haar ontroering stemde ze toe. Ze hoopte Syilva weer te zien.

Nu ging Preier veel met haar wandelen door de stad en het bosch en ze ging ook veel alleen, want z'n geleide was haar niet noodig. Hij vergezelde haar echter gaarne en zijn omgang kon haar nog steeds vermaken.

Het vizioen van Syilva's gestalte, midden de haar voorbijvloeiende menschen, verkreeg groote macht over haar en langzamerhand maakte ze alle dagen een langen tocht. Doch toen zoo eenige weken waren voorbijgegaan, zonder dat ze Syilva ooit had ontmoet, begonnen haar die wandelingen te vervelen.

Wel moest het tijdstip van hun weerzien nader en nader komen, doch het denken aan de vele malen, dat ze reeds vergeefs zocht, midden immer en immer vreemde menschen, maakte haar norsch.

Ze meende soms 's morgens te voorvoelen dat deze dag dè dag zou zijn, - en dan bleef ze thuis. Nooit vroeg ze iemand naar hem, - ofschoon ze vermoedde, dat men hem algemeen wel kennen zou, - en schuw ontweek ze dagbladen in te zien, bang, daar z'n naam te ontmoeten. En ze verminderde haar dagelijksche tochten, tot ze maar enkele, onregelmatige keeren uitging, en die enkele keeren sprak ze ontevreden tot zichzelf, dat haar plaats was, thuis, schouwend uit het raam de menschen die leefden in haar trieste omgeving.

Het was reeds diep in den herfst en ze voegde zich schamper toe, dat ze moest ophouden haar schoenen te laten weeken in de vuile boschpaden en stadsstraten.

En gedurende de lange tusschenpoozen dat ze niet uitging, nestelde ze zich nu vaak in den kelderwinkel, bemoeide zich met de dingen, die daar omgingen. Ze praatte meer nu met de vrienden, die aan huis kwamen en met de klanten in den

winkel, - en toen Preier daar kwam met een vreemd, bont vrouwenkleed, dat hij te verkoopen wenschte: gestreept, grauwig gespikkelde en geel-bruine breede strepen en donkerroode opslagen, koos ze zich dat om te dragen, inplaats van haar oude, eenvoudige kleedij, - en ze kocht, zooveel ze kon, helder-kleurige voorwerpen, die ze in bonte massa in haar omgeving plaatste. - En ze vermaakte zich, wanneer dat alles de bezoekers verraste, en als deze haar nieuwsgierig beschouwden, daarom.

Doch na die poozen van uitstel, dwaalden ze opnieuw naar buiten, hèm zoekende.

Met Preier ging ze niet meer mee. Hij had haar op een van hun wandelingen gezegd, dat hij wel wenschte met haar te trouwen en toen had ze hem honend gevraagd of hij dan niet wist, dat ze al reeds lang te voren van iemand hield!

'Iedereen weet het, de heele straat weet het,' voegde ze hem op ruwen spot-toon toe. 'Ze zien het aan me, als ik met mijn hoofd uit 't venster lig en in de straat kijk. Ze weten alleen niet wie 't is en daarom schreeuwen ze mij jou naam toe.'

En sedert dit gesprek weigerde ze, met hem te gaan, en hij kwam opnieuw tot de zwartharige vrouw, die hij verlaten had.

Een enkele maal echter volgde hij Lore nog wel, als zij uitging, en eens kwam hij bij haar, toen ze op een bank zat, terzij van een der boschlanen. Ze antwoordde hem met spottenden knik, toen hij haar goeiendag zei en zich naast haar neerzette.

In den zomer was het, doch een donkere, koele dag. Zij keek naar de boomenkruinen, waarop de regen was gaan ruischen en vroeg zich droomerig af, hoe lang 't duren zou eer 't water door dat loover heendrong. De paden in 't bosch waren nog vochtig van den vorigen regen.

Vaag en bevreesd begon hij nu opnieuw van z'n wensch om haar te trouwen, doch toen ze hem geen aandacht schonk, dacht hij even na en ging haar dan, kwaadaardig, vele geheimen onthullen. Hij zei spottend, dat haar vader met zijn zaken goede winst maakte. Wist zij hoe het kwam dat hij goede winst maakte? Had ze de stukken van zilver tafelgereed-

schap gezien, die laatst den winkel waren binnengekomen? En de kostbare tapijten en gordijnen, die dadelijk verstopt werden? Dat was alles gestolen uit het huis met die forsche grijs-gepleisterde voormuur, tegenover het oude, gesloten paleis van den koning. Kende ze dat huis niet? Hoe dwaas, waar ze toch zoo vaak daar voorbij was geloopen! Hìj kende in de stad nagenoeg alle huizen van menschen, die wat beteekenden in de wereld! Ook die menschen zelf, kende hij nagenoeg alle. En de lui, die met haar vader handelden, - hij uitte een honenden spotlach.

Lore zag hem minachtend aan. Ze geloofde wel de dingen, die hij vertelde, doch wie was hij, dat hij zoo smalend over die anderen sprak?

Preier deed, of hij haar blik niet begreep en ontdekte haar meer diefstallen. En hij zei dat allen, die gestolen goed in den winkel brachten, schuw waren in zijn bijzijn, omdat ze wel wisten, dat hij 't in z'n macht had, hun de vrijheid te doen ontnemen. Of ze die schuwheid nooit gemerkt had?

Ja, ze had 't wel gemerkt, gaf ze toe.

Toen begon hij plotseling over zichzelf. Hij was nooit bouwkundige geweest; - er waren hem nooit teekeningen ontstolen. En wat hij ooit aan anderen verteld had over z'n verleden, waren evenzoo leugens. Hij was 't kind van een vagebond en van een slechte vrouw en in vuile achterbuurten was hij opgegroeid. Hij had in z'n jeugd gezworven en gebedeld en armoe geleden.

En hij vertelde aldoor, aldoor nu, trieste gebeurtenissen uit z'n jeugdleven, en Lore moest naar hem luisteren, naar deze waarheden, zooals ze eerst geluisterd had naar z'n leugens.

Traag, in groote droppels, zakte het regenwater door het dichte loof, en Lore's hoed droop langzamerhand van het nat. Doch zij was wel gewoon in den regen buiten te zijn en droeg een mantel waar het vocht moeilijk doorheen drong. Alleen op het ruischende geluid van den regen lette ze, in flauw gepeins, terwijl haar bijna-volle aandacht was bij Preier's verhalen.

Eindelijk, nadenkend over z'n dwaasheid om haar tot z'n vrouw te wenschen, kwam ze tot een besluit, en, hem met haar groote oogen ferm aanziende, bood ze hem aan, z'n vriendin te zijn.

‘Ik heb je vriendschap niet noodig,’ zei hij ruw.

Dit wekte haar op uit een droom, waarvan ze zich niet eerder bewust was. Ze zag hem aan en kleurde even van hevige ontstemming. Daarna leunde ze zich onverschillig achterover.

Hij dreigde, dat hij haar vader zou aanklagen om z'n helerij, als ze niet toegaf hem te trouwen.

‘Dat durf je niet,’ zei ze vermoeid.

‘Je bent ook een dief, evengoed als de anderen en ik kan evengoed jou bedreigen.’

Hij sprak niet tegen, hij was verbluft. Doch spoedig bezon hij zich, en ging kwaadaardig in haar geheimnis boren.

Hij vroeg: - maar op een toon van wéten - of die iemand, dien zij liefhad, soms Syilva was, dezelfde, die haar zuster had bedrogen? - Hij had van Forster indertijd Nanka's geschiedenis vernomen -

Lore moest wel ontroeren van die, in lange tijden niet gehoorde, - ja prevelend alleen uit eigen mond soms, en dan zoo zacht, - daarom luid en schril de klank nu, - klank van Syilva's naam.

Haar oogen bewogen en naar haar wangen stroomde bloed.

‘Ken je hem?’ vroeg ze machteloos.

‘Heel goed,’ antwoordde Preier sarrend. ‘Ik heb hem nog gezien, toen hij uit de gevangenis kwam, en een massa menschen zijn toen uit hun huizen geloopen, om hem te zien. Waarom was jij ook niet daar, om hem mee te begroeten, als je toch zooveel van hem houdt?’

En Lore dacht er over, waarom ze niet daar was, toen.

‘Nu is het, vrees ik, voor je kans te laat,’ zei Preier. ‘Z'n schande is hij al lang te boven en hij zal nu wel een voornamere vrouw vinden dan jou!’

En na even overleg, zonder antwoord van Lore te wachten, vervolgde hij:

‘Laat ik je maar alles vertellen. Hij is al reeds verloofd met een der rijkste en mooiste meisjes van de stad. Hij heeft geld noodig, zie je, om het huis, dat hij verbrand heeft, weer te doen opbouwen. De broer van z'n pleegvader, die er voor den brand woonde, is lang al uit de stad verhuisd en heeft hem het terrein afgestaan. Ga maar eens kijken, - je weet

immers, waar 't is? - en ze zijn met 't bouwen al wel zoo ver, dat je kunt zien hoe 't wordt. Veel grooter dan 't oude! - Toch maar leelijk! Leelijk als alle dingen van banale voornaamheid!'

Met verholen blik, luisterde Lore gretig, ondanks haarzelf. Bij z'n laatste woorden zag ze hem geschokt even aan, - in z'n sarrend-lachenden blik.

'Leugens,' dacht ze toen loom.

Preier zat nog eenigen tijd bij haar, voortpratend over Syilva, doch toen hij zag, dat het haar niet meer trof, stond hij langzamerhand op en noodde haar om mee naar huis te gaan. Maar zij antwoordde, dat ze nog wou blijven.

'Waarom?' vroeg hij.

'Om te denken aan Syilva en z'n nieuwe huis,' antwoordde ze.

Preier, voelend, dat ze meende, 't geen ze zei, minachtte haar plotseling met woede en schold haar uit.

Zij, gewaarwordend 't middel waardoor ze hem van z'n neiging voor haar kon verlossen, spande haar krachten samen en vertelde, snijdend-kalm, van haar altijd-denken aan Syilva, van haar smachtend liefhebben. Spoedig echter niet meer om zijn neiging, doch enkel gedrongen door een woesten drang tot spreken, vertelde ze, - en Preier hoorde van haar nachtelijk samenzijn met Syilva, bij den brand, - van haar zoeken op straat en op alle wandelwegen, - naar hèm, - van haar plan om te blijven zoeken, - altijd.

Hij lachte met onwil, schamper en ruw en schold haar opnieuw, minder luid, doch met klemmender minachting.

Lore's oogen blonken van fel leven, van driest genot, nu ze zóó sprak, - doch in zwijgen naar Preier dwalend, werd haar blik een plagende glimlach en ze zei: 'Waarom zou ik niet met jou trouwen? Als je Syilva toch zoo goed kent, en je wilt me dan veel van hem vertellen, - alle dagen?'

Hij bleef nog grove woorden grommen en minachtend haar beschouwen; zij had haar oogen afgewend; haar houding werd mat en willoos. Ze leek ouder dan anders, vaal en leelijk. Preier verkoos z'n vorige liefde: de jaloersche, zwartharige vrouw, boven een schepsel als dit, en ging heen.

Alleen nu, bleef Lore onbeweeglijk zitten; alle roodige tint van haar wangen, zoo hevig verdonkerd door de beroering,

die 't bloed had doen opstroomen, verzonk langzaam en liet haar gezicht héél bleek, héél in rust.

Als een stervende voelde Lore zich, dankbaar luisterend naar het eentonig-zoete geruisch van den regen in de boomentoppen.

Het daglicht was den heelen dag moeilijk door de regenwolken gedrongen, moeilijker nog, door het dichte boschloof, in de lanen van het bosch, - en loom kwam nu de avond en sloot zich somber om het witte gezicht van de wandelaarster, alléén en het éénig lichtgetinte in de omgeving. Flauw in het regengeruisch, klankten van ver nu en dan, metaalgeluiden van een klok.

Lore had slaap, en met gesloten oogen zich gevend aan het zoete gevoel van weg te drijven van het bestaande, begeleid door al zachter en zachter de zang van den regen, sliep ze langzamerhand in.

Diep in den avond werd ze wakker, in een dicht duister. Nog verliet ze haar rustbank niet. Voor haar open, starende oogen, verschenen zachtjes-aan zwarte schimmen van naastbije boomen. Eindelijk opstaande in een droom van dankbaarheid, doorwandelde ze, langs de wijde lanen, de stille bosch-hal.

Met haar gepeins verblijvend bij de ééne, goede gedachte: dat ze nu waarlijk gerust had, schreed ze met trage schreden al voort; ze miste de geluiden van den regen, die had opgehouden te vallen, en ze wachtte, ver van geklag.

Ze naderde de stad, de rij van groote villa's, voortgeschoven in het bosch, en toen ze die bereikte en zich voelde verlaten nu van het veilige der eentonige boomenrijen, dacht ze aan haar sterfdag, en den weg, die leidde daarheen, een weg, die eindigend afbreekt, en zich verlengt en weer afbreekt en kromt en voortslingert traag.

Toen ze in de verte vóór zich licht bemerkte, bleef ze staan en hoorde in de doodstilte het fijne geluid van een viool, komend van dáár, waar dat licht was. 't Geluid trok haar aan en het licht, schijnend uit de villa, waar de speler woonde, lokte haar langs den juisten, rechten weg daarheen.

Gekomen aan het hek dat de tuin rond de villa omsloot, bleef ze staan luisteren. De deuren van het vertrek, waar gespeeld werd, waren wijd-open; een lichtkolom stroomde

naar buiten en in de nog heldere schijning van die lichtkolom, stond ze. De speler had den rug naar haar toegekeerd, en ten voeten uit, zag ze zijn gestalte, dicht bij den lagen drempel. Aan deze zijde van den drempel glansde het vochte gras, en de randbladeren van een heesterboschje, die zich even over den grenslijn in het licht bogen, heldergroen in wittigen gloed, droegen pracht van gesteente.

Nadat Lore eenigen tijd had staan luisteren, eindde het vioolspel en de speler trad naar buiten. Hij had een grijzen baard en iets, voor Lore ongekend-edels in z'n gezicht en houding. Hem beschouwend, bewoog ze zich; zijn gehoor was scherp, hij vernam wel haar even schuifelen en zich vorschend naar haar toewendend, bemerkte hij flauw de gestalte van een mensch. Wat nader gekomen, onderscheidde hij een vrouw, die den blik op hem gericht had.

'Wat kom je hier doen?' vroeg hij. Na eenig aarzelen antwoordde Lore, dat ze had geluisterd naar zijn spel.

'Maar hoe ben je zoo laat nog buiten?,' vroeg hij weer, op een toon van licht ongeduld. Daarna zei hij milder: 'Heb je honger?'

'Neen, ik heb geen honger,' antwoordde Lore langzaam, met doffen spot.

'Waar woon je?' klonk het verder.

'In de stad.'

'Ga dan naar huis.'

'Waarom?' vroeg ze.

'Omdat het al nacht is.'

Hij toefde nog even, ging toen weer naar binnen en sloot de deuren. Hij borg z'n viool weg, doch liet het licht branden, onrustig zinnend, wat kwaads het vreemde schepsel buiten kon bedoelen. Eindelijk riep hij z'n knecht, sprak eenige woorden tot dezen, en begaf zich ter rust.

Lore wachtte lang dat de vioolgeluiden zouden weerkomen, - ze wachtte, tot opnieuw iemand uit de villa trad en haar zei, dat ze naar huis moest gaan, - doch dit was de speler niet en hij had niets edels. 't Was de knecht van den speler.

Lore keek naar de kamer, waar nog het licht brandde en zei, dat ze bleef, om te luisteren naar de viool. De knecht

glimlachte en vertelde, dat z'n heer sliep en niet meer speelde vannacht.

Toen ging Lore snel weg, naar de nog flauw-verlichte, stille stadsstraten, waar ze zich schuw doorheen spoedde, om den kelderwinkel te bereiken. Hier was de voordeur nog open, de lamp brandde, en dicht daarbij, sliep haar vader op een stoel. Ontwakend bij haar binnentreden, herinnerde hij zich z'n angst en woede om haar lang uitblijven, en voer heftig tegen haar uit. Zij, in vreemde vervoering, niet geroerd door de dingen buiten haar, zei enkel, toen hij zweeg, dat hij nooit meer ongerust hoefde te zijn om haar wegblijven, - dat ze nooit zelfmoord zou begaan als Nanka.

Preier kwam terug in den kelderwinkel om te handelen met Lore's vader, en toen hij Lore 't eerst weerzag, weigerde hij haar stug z'n groet.

Doch de tweede keer sprak hij met haar als te voren en noodde haar, om naar z'n huis te komen, waar zij een nieuwe verzameling van schoone, kleurige tapijten en doeken zou mogen zien.

Toen ze onverschillig 't hoofd schudde, fluisterde hij haar toe, dat ze zich haasten moest, want dat alles reeds verkocht was aan Syilva, voor diens nieuwe huis, en dus spoedig weggehaald kon worden.

Haar blik, te dof voor een hoon-glimlach om z'n nieuwe verzinsel, wendde zich even tot hem, en aan dien blik, meende hij haar strijdend met waanzin. Een groot, hem vreemd medelijden welde plots in hem op, - en hij zweeg de dingen, die deze ontroering in veelheid bij hem deed opleven.

Lore dacht 't verdere van dien dag aan z'n gepraat niet meer, doch 's nachts droomde ze, dat hij toch waarheid gesproken had: dat de dingen welke hij genoemd had, spoedig Syilva's huis zouden sieren, - in diens nabijheid, - en die droom voerde haar den volgenden dag naar Preier's huis.

Met afgewenden blik, in schaamte, leidde Preier haar langs z'n grillige rijkdom van kostbare stoffen; Lore bleef lang en beschouwde met diepe graagte in blik. Preier bood haar niet als anders eenig voorwerp ten geschenk, en hij herhaalde niet z'n zeggen: dat aan Syilva deze dingen toebehoorden; - zoo, ledig, verliet Lore eindelijk z'n huis.

En op een laten avond zocht ze de villa-rij aan den boschkant weder op; ze wilde nog vaak het vioolspel hooren van den man met den grijzen baard en de edele trekken, die goede macht over haar had.

Weer bemerkte ze van ver in de stilte het fijn-doordringende viool-geluid, en als de vorige keer vloeide uit de open tuindeuren de lampschijn van de eene verlichte kamer, waar de speler was.

Ook nu stond ze maar even nog luisterend aan het hek, toen de viool-tonen eindden en de speler naar buiten trad. Doch nu opende ze moedig het hek en naderde hem.

Hem aanziende smeekte ze dringend: ‘Ga niet weer zoo gauw slapen als ik luister’, - en ze boorde haar oogen vast in de edele trekken van den vreemde.

In verwondering haar beschouwend, z'n gestalte schaduwend de hare, had hij haar zien naderen en haar woorden aangehoord; daarna verschoof hij zich en viel het volle lamplicht op haar gezicht.

Hij ontstelde hevig: gewaarwordend een beeld, anders dan 't geen hij zag, en toch zóó gelijkend op dit, dat 't plots één werd in den schok, - en hij staarde verwezen naar Lore's blank gezicht, waarin de felle, stille oogen, die hem verwonderd aanblikten.

Na den schok, wijl hij steeds in die oogen bleef staren, verliet hem langzamerhand den waan, - zag hij enkel het vrouwengezicht, en herstelde.

En toen, zich heel verheffend, bereikte hij een wondere sfeer van mededoogen; z'n oude, grijze oogen glansden en z'n lippen prevelden in opwinding: dat zij een mensch was, die leed!

Hij keerde terug naar z'n kamer, kalm en krachtig in vreemde hoogheid, nam z'n viool, - en zich verbergend, zoodat de vreemde in den tuin hem niet kon zien, dwong hij z'n nog bevende handen en speelde schoone melodieën.

Lore had scherp den gang zijner gevoelens gevolgd, - en nu luisterend, kwamen haar verre tranen, groot en onbedwongen, regelmatig-langzaam over haar gezicht vloeien.

Kleiner en kleiner meende ze te worden, - een kleine stip, wegwijkend in verten - en het was de aarde met het aard-

sche, dat bij het spel zoo eindeloos groot en droef verscheen, - en daar was een zoete vredezang, weerklank van deze tonen in de wolken, daarboven in donkerte, - en die wolken dreven onzichtbaar de hemel langs, rond de aarde.

Kleiner en kleiner zij, - verder en verder weg, naderend, in eerbied groot, in diepere en diepere stilte, de dièpste stilte, waar ze droomde, dat zou spreken eens, dè eene stem van 't levende al....

Donkerte en licht en kleuren zweefde ze steeds voorbij....

Haar heengaan uit den tuin, eindelijk, gebeurde bijna onhoorbaar, met neergewende oogen en schuw bewegend lichaam.

Toch hoorde de speler haar, verschoof zich schielijk en zag haar den tuin verlaten. Nog speelde hij voort, de oogen met starheid gericht houdend op de vervagende gestalte, in spanning, of ze zou omzien en hem nog eens haar gezicht toonen.

Maar ze verdween zonder 't hoofd te wenden, en toen ze lang al verdwenen was, hield hij eerst op met spelen. Hij zuchtte, borg z'n viool, peinsde en legde zich dan neer in een stoel, om te rusten. Tot den volgenden dag, bleef het licht in de kamer branden en lag hij daar, de oogen gesloten, doch niet slapend, onrustig z'n gelaatstrekken.

Hij worstelde met z'n zieke vrees voor 't spookbeeld, door Lore's gezicht bij hem opgewekt uit oude, woeste droomen.

En die droomen zelf verrezen, machtig, in schijn van vage, uitgestrekte landen, rond 't helle beeld, dat was, als hij 't lang en moedig beschouwde, een menschengelaat in lijden, met felle, sterke oogen.

Toen hij in vroegen ochtend opstond en ging wandelen in z'n tuin, was z'n gezicht rood en vermoeid, zagen z'n oogen koud en waardig en worstelde hij niet meer. Hij was besloten, zich voor een tweeden, zoo hevigen schok te hoeden.

Nu was Lore al vele avonden vergeefsch aan het buitenhuis geweest om de viool te hooren; elken keer vond ze het huis donker en stil, tot na vele weken, op late avond, de tuinkamer verlicht was en het licht door de open deuren tooverend in den tuin scheen als te voren. Langzaam naderend, trachtte ze de vioolgeluiden wéér te hooren en toen ze die niet hoorde,

vreesde ze 't werkelijk-worden van een somber vermoeden, en verdrukte bij elken zachten tred, gebeef van ontroering.

Aan het hek gekomen, hoorde ze nu gegons van menschenstemmen, - plotseling sloeg een luidkeels lachen van vele kinderen tegen haar aan. En nu, bij het licht, merkte ze de veranderingen, die hier aangebracht waren sedert den avond dat ze 't vioolspel 't laatst hoorde. Andere gordijnen hingen neer langs de glazen deuren, andere meubels ontdekte ze, speurend door de opening, en in den tuin, vlak bij haar, was een nieuw bloembed, waaruit groene sprietjes opstaken.

De speler was verhuisd en z'n spel zou ze niet meer hooren.

Ze ging op een bank zitten in de nabijheid van 't huis, onder bereik van 't telkens herhaalde, heldere lachen der kinderen, die feest hielden, en ze hield, versuft, doelloos, de oogen naar den lampschijn gericht. Die tintte blauwig de dunne nevel, in donkerheid daarbuiten niet zichtbaar, en nu, tegen den nacht, dichtte zich die nevel tot mist; flauwer en flauwer werd vorm en kleur der dingen van 't huis, tot het geheel verdween en Lore niets meer zag, dan, in de bleeke straling, de mist zelf, die zich bewoog in kronkelende lijnen opwaarts, als rook.

Eindelijk zwegen de kinderstemmen; het licht werd uitgedoofd.

Gansch-onbeweeglijk-grauw sloot nu de mist om Lore; zij sloot de oogen en verbleef, met haar matte denken, enkel bij 't regengeluid, dat boven haar ruischte, toen ze voor 't eerst in 't bosch zich tot slapen gaf.

Ze sliep in en droomde. In droom zag ze weer de mist en het huis. Het huis was héél ver van haar, hel-blank, groot en hoog, met vele, wit-schijnende lichten, opdoomend uit breede lagen van mistwolken, die steeds bewogen in kronkelende lijnen opwaarts.

Toen ze wakker werd in den morgen, waren zichtbaar geworden de naastbije stammen en takken en 't gras en 't zwarte pad. Zwart-groen en druipend van vocht, die stammen, takken en het herfstloof; - op eenige schreden afstand, was nog ondoordringbaar-dicht, de nu licht-grijze, stille mist.

Lore stond op, doorliep de vuile paden en ontmoette enkele menschen, vreemden. Ze ging dieper het bosch in, langs breede

wegen en langs smallere, langs kronkelpaadjes, luisterend naar menschenstemmen, snel schouwend, wie ze nu en dan voorbijkwam. Bij 't krachtiger worden van den dag, dunde de mist gestadig en werd witter. Gróóter ruimten werden voor Lore zichtbaar, - doch zij staarde langzamerhand met bevreemde oogen om zich, niet meer wetend, waar ze was en naar welken kant ze moest gaan.

Ze wilde nu 't bosch verlaten, maar vergeefs hoopte ze bij elk paadje, dat ze insloeg, den uitgang naderbij te komen. Ze was verdwaald in 't overbekende bosch!

Meer en meer vermoeid, toch gelijkmatig-voortschrijdend, wendde en wendde ze zich, verwonderd dat ze nog steeds niet vond. Wel ongemerkt-langzamer en langzamer ging ze, eindelijk zonder hoop en willoos voor zich uit blikkend, totdat ze op eenmaal, onverwacht, terugkwam aan de villa-rij, dicht bij de stad.

Nu, ontsteld bijna, dat ze gevonden had, bleef ze staan en zonk spoedig, machteloos van groote moeheid, neer op den mossigen bodem onder de boomen. Vanaf een nabijen hoofdweg klonk een licht geruisch van stemmen en voet-geschuifel tot haar door; daarheen richtte ze haar steeds wijd-geopende oogen en zag een dunne, aanhoudende stroom wandelaars, komende uit de stad, voorbijgaan, - doch boomen verhinderden haar' blik en niet één dier vele menschen onderscheidde ze duidelijk.

Hooger, aan dienzelfden kant, bij opening in het ijle herfstloof was zichtbaar de bleekroode schijf der zon, die nu de laatste nevelmassa voor haar deed wijken en daarna, reeds in middagkracht, onbelemmerd verscheen, schitterend en verblindend voor Lore's zwakken blik.

Toen ze, de oogen nog altijd wijd geopend, reeds lang was verzonken in oude mijmeringen, kwam een oud vrouwtje dribbelend naar haar toe loopen. Op een paar stappen afstand, bleef ze staan en keek heel ernstig-bezorgd naar de bleeke, vermoeide jonge vrouw. Lore keek vragend naar haar op.

‘Is het daar niet koud?’ vroeg het vrouwtje nu. ‘Je ziet er slecht uit, heel slecht.’

Lore zag haar strak aan en zei daarna, met een glimlach-

beweging in haar verstijfde trekken: ‘Ik ben moe. Ik heb lang rondgeloopen om iemand te zoeken.’

Het vrouwtje knikte ernstig-langzaam en vele malen. Ze was kindsch. Toen, met een goelijk lachen in haar onnoozel gezicht, vroeg ze levendig: ‘Wil je mee naar mijn huis gaan? Ik woon hier niet ver vandaan en 't is er lekker warm!’

‘Woon je daar alleen?’ vroeg Lore, flauw verlangend. ‘En is het heel dichtbij?’

‘Ja, het is dichtbij,’ antwoordde het vrouwtje. ‘Kom maar mee.’

Lore stond op en ging mee, opnieuw door de boschpaden.

‘We hebben hier altijd gewoond’, vertelde het vrouwtje. ‘Van dat we getrouwd zijn af. Nu is m'n man al lang dood en ik woon er nog.’

‘En waar heb je gewoond, vóór je trouwde?’ vroeg Lore.

Het vrouwtje keek verwonderd, dacht na, lachte verlegen en antwoordde niet.

‘Heb je in de stad dáár gewoond?’ hield Lore aan, achter haar wijzend.

‘Neen,’ schudde het vrouwtje haar hoofd. En toen vertelde ze voort: ‘M'n man is lang ziek geweest, - o heel lang. En 't was in den winter, 't was zoo vreeselijk koud! Alles ijs en sneeuw hier! Maar dat kun jij zoo niet weten, nee, je bent nog jong, nietwaar? Toen ik trouwde, was ik ook jong, - een heel jong ding nog.’

‘Heb je buiten gewoond, toen je een meisje was?’ vroeg Lore.

Weer antwoordde het vrouwtje niet, doch begon opnieuw: ‘Wil je weten, hoe hoog de sneeuw lag, hier in de paden? Kijk, hier is een boom, daar heb ik met mijn mes ingesneden, net waar de sneeuw aan toe reikte. En toen is het gaan dooien, maar de sneeuw wou niet dooien, niet voordat de zomer kwam. - Kijk!’

En ze wees Lore een diepe insnijding in een der boomstammen terzij, dadelijk vervolgend haar verhaal van sneeuw en ziekte van haar man, en ze noemde veel namen van kinderen, groote kinderen en kleine kinderen.

Hardnekkig schoof Lore nog enkele malen haar vraag tusschen de vlugge zinnen van het vrouwtje, doch verkreeg niet één keer eenig antwoord. Eindelijk bleef ze stug staan en bracht

haar hand aan 't voorhoofd met een beweging van wrevel. Het vrouwtje zag haar meewarig aan. ‘Kom maar mee, kom maar mee’, zei ze sussend. ‘We zijn er nu gauw, kijk maar, dáár tusschen de boomen!’

Lore keek onwillekeurig naar den kant, die het vrouwtje aanwees, doch geen huis was te zien. Huiverend groette ze de kindsche stumper, verliet haar vluchtend-snel en spoedde zich, in groote angst voor opnieuw verdwalen, naar de wijde hoofdwegen, - richtte zich onverwijld thans naar de stad, naar huis.

De weer winnende nevel bedwong het stralen van de nog nauw dalende zon, en vergrijsde de dag.

Lore vond de nauwe straat waar ze woonde, in hoogste mate van vuilheid en triestheid.

Nu durfde ze voortaan niet meer uitgaan, nu besefte ze een groot gevaar, dat dreigde, wanneer ze weer doelloos langs buitenwegen zwierf.

Nu bleef ze thuis en vond verstrooiing genoeg in haar huiswerk en in den winkel, waar klanten en verkoopers kwamen, - en in 't luisteren naar de gesprekken van de vrienden van haar vader met dezen.

Wel nam ze nog nooit deel aan die gesprekken; altijd luisterde ze in afzondering en 't was haar niet noodig ook, nauwkeurig te volgen, wat die menschen zeiden.

Als ze maar een voortdurend gegons van een hunner stemmen hoorde, dan raadde ze wel, - al wist ze 't nooit met juistheid, - dat er weer diefstal gepleegd was, en, na langen tijd van immer leven tusschen de vier muren van haar huis, zooals eerst, - bracht dit raden versnelling in haar harteslag.

Dan vroeg ze zich af, hoe ver nog verwijderd was, die schok, dien ze voorzag dat moest komen. Want eens moest het toch uitlekken, wat daar al gedurende jaren in den winkel verhandeld werd? En dan zouden barsche, blinkende mannen komen; - zij zouden dien schok brengen. Haar vader moest dan door hen naar de gevangenis gevoerd worden, - 't zou smartvol zijn voor hem, maar 't was toch een zoo zeker en onvermijdelijk noodlot. Voor haar immers vergeefsch tobben als ze zou berouwen, wat het noodlot deed!

Ze meende wel met haar vader te moeten spreken over 't geen ze, betreffende hem, voorzag. Hij werd donkerrood, want hij wist niet, dat haar iets van de diefstallen zijner verkoopers bekend was. En hij zag haar aan met vreeselijk wantrouwen.

Zij stelde hem gerust. Niet zij toch zou 't onheil brengen, zij had oprecht medelijden met hem. 't Was de sterkere dan zij, wiens daad het zou zijn, en die door haar niet te keeren was!

En dan - peinsde ze voort - zou men ook haar beschuldigen en gevangen nemen, - maar zij had geen schuld: zij stal niet en verkocht niet, en ze moesten haar wel spoedig weer vrijlaten.

Daarna stond ze arm en alleen op de wereld, geminacht, omdat ze zulk een vader had. Dan zou ze móéten zwerven, om te bedelen voor haar onderhoud, - ondanks dat groote gevaar van waanzin, dat dreigde, als ze zwierf. Dan zou 't niet haar wil zijn, die haar dreef, dan was het de wil van 't noodlot.

En vrij van schuld, zou ze zwervend, zoekend, het spook zonder angst tegemoet zien, en zich dapper daartegen verweren, zwervend, zoekend.

Voor verdere tijden had ze geen angst. Het was 't noodlot dat al 't volgende zou besturen en zij zou fluisteren: heilig noodlot, groot noodlot, góéde macht! Zooals anderen fluisterden tot God, zoo zou zij aanbiddend fluisteren tot die macht. die haar zou voortleiden over sneeuwige paden en vochtige, vuile paden, en door den wind, die 't stof opzweepte. Buiten háár wil, door den wil van die macht, zou ze dan voort moeten, altijd, zonder rusten, en langs zoo velerlei wegen, dat 't zou duizelen in haar hoofd van al meerdere en meerdere menschengezichten.

En eindelijk moest er dan eens iets gebeuren als de knal van een vuurwapen, - een kort flikkerlicht! - Zij zou stilstaan, - de lucht zou dreunen, - rook zou opstijgen.

‘Noodlot, noodlot!’ wilde ze dan bidden, in de stilte die daarop volgde, in de wereld van al vreemdheid om haar, in de zwakheid van haar zóólang geteisterde, nu gebroken weerstand, - en de goede zou zich ontfermen. Eindelijk.

Voedend haar ziel met enkele, zulke gepeinzen, wachtte ze, in uiterlijk altijd doffe rust, op den schok, dien ze geloofde, dat komen moest.

Maar ze werd ziek, en na haar genezing beval een dokter, dat ze elken dag naar buiten moest. En gedwongen werd ze om te gehoorzamen.

Dit gebeuren was erger, dan de dingen, die ze voorzien had!

Moest ze nu weer strijden tegen dat gevaar van waanzin?

Moest ze gaan sidderen voor dien toekomstigen tijd van heel veel zwervers, nu ze elken dag voelde, hoe zwak haar lichaam geworden was?

En ze steunde zoo vast, - ging daar nu iets wankelen? - moest ze zich steunloos nu verder bewegen?

Het onverwachte greep vernielend in het fijne netwerk van haar laatste zoete gepeinzen; somber dreunden, op haar gevraag, de antwoorden.

De wandelingen, die ze nu dagelijks deed, waren anders dan die van vroeger; ze liep altijd denzelfden weg en altijd even ver; ze schonk maar zelden eenige aandacht aan de menschen, die ze ontmoette en het was vreemd, dat zij, eens wandelend, reeds van ver een bejaard man met grijzen baard bemerkte, en in hem den vioolspeler herkende.

In een breede stadsstraat waren ze, en hij liep op het middenpad, terwijl de andere, weinige menschen, die zich in de straat ophielden, meest over de trottoirs gingen; zoo was hij, daar in de verte, even een eenzame figuur.

Daarna kwam uit een zijstraat, dichterbij, een drom arbeiders, die schafttijd hadden; ze liepen in groote groep tot het midden der straat, splitsten zich daar en een gedeelte hunner, dat Lore naderde, bleef den vioolspeler voor haar zoekende oogen verbergen.

Toch wist ze hem dichter en dichter in haar nabijheid, en dacht eraan, met een dwazen glimlach. Ze hoorde 't gegons van de ruwe stemmen der naderende menschen en ze dacht, dat 't aardig zijn zou, als hij z'n viool bij zich had en hij kon nù hier, midden op den dag, voor haar spelen, zooals toen daarbuiten in den nacht. Ze liep recht door, zonder uitwijken, en de mannen die haar bereikten, gingen verwonderd en ter-

nauwernood voor haar op zij. Daarop versperde een kar haar den weg, verschrikt bleef ze staan en eerst een luide, ruwe schreeuw van den karreman deed haar beseffen, wat ze moest doen.

Dadelijk weer glimlachend, zag ze de zwaar voort-dreunende kar na, mompelend over de viool, en de hand aan 't hoofd. Maar dan, met snelle beweging, liet ze haar hand neer, - ze moest opletten dat hij haar niet ontkwam, - hij moest voor haar spelen!

En daar was hij, vlak bij haar. In de eene hand hield hij een stok, de andere was ledig; nog glimlachend zag Lore naar hem op en vroeg, waarom hij z'n viool niet had meegenomen.

Hij ontmoette haar blik en verbleekte hevig, - wankelde, stervend....

Zij was thans, na haar ziekte, in dezen waanzin, meer nog een droom-wezen, meer nog het oude spookbeeld in z'n brein gelijkend, dan de vorige keer, toen hij haar zag, - en z'n nooit overwonnen, zieke vrees voor haar wederverschijnen, had z'n weerstandskracht ondermijnd; - daarom bracht hem deze tweede schok den dood, en zóó zonk hij naast Lore neer.

Lore zag hem verwonderd vallen. Toen hij daar stil, met strak gezicht lag, begreep ze, dat hij dood was en ontstelde even. Hij was de man met de edele trekken, die eens goede macht over haar had! En z'n spel was nu óók dood, - dat zou ze nu nooit meer kunnen vinden, als ze 't zocht, - dacht ze bedroefd.

De voorbijgangers bleven staan; - menschen kwamen uit hunne huizen loopen en een massa omringde spoedig Lore en den dooden man.

Zij staarde onophoudelijk in z'n verstijfde trekken, tot agenten, die zich door de opeengedrongen menschen een weg hadden gebaand, haar opschrikten met streng, ruw gevraag.

Maar zij kon hem niet begrijpen en antwoordde niet.

Wel besefte ze zich benauwend ingesloten, door al de booswillende menschen rond haar; - ze zocht ruimte, wilde vluchten en toen men haar weerhield, dacht ze, dat hier nu haar leven zou worden afgesneden, verstikt voor immer, en een zwarte vrees voor den té vroegen dood bemeesterde haar.

Er werd gezonden om een draagbaar voor den dooden man; de agenten trachtten nog Lore te doen spreken, en spraken dan onderling, - de menigte werd steeds grooter en onder de toeschouwers vooraan, nam men Lore op met nieuwsgierigen afkeer, met bangheid voor de vreemde vrouw, die men moordenares meende. Toen klonk plotseling luid het gedraf en gesuis van snel naderend paardenspan en rijtuig. 't Kwam uit een zijstraat en richtte zich snel naar de groote groep menschen, die de opening afsloot.

Verschrikt gewoel ontstond daar; woedend werd een naam gekreten en velen kenden dien naam, - kreten klonken op uit de gansche menigte, doch het rijtuig stortte zich met volle vaart in de hoofdstraat, midden de nauw-ontkomende, vluchtende menschen.

En vreugde-verrassing doorvoer Lore! - haar arm brein, - haar arm, duizelig brein, - dat moest nu omvatten, - het kòmende, - zóó zaligheid....

Ze hoorde niet den naam, dien men riep, ze fluisterde Syilva's naam, en in haar òplevende oogen, gericht naar 't voor haar nog onzichtbare rijtuig, was alleen juichen: welkom! Onmiddelijk breidde de gaping zich tot haar uit; ze zag reeds wilde paarden vóór zich. Vele handen hadden de teugels gegrepen; er werd hevig gescholden, agenten schreeuwden daartusschen, - de paarden werden terzij getrokken en van de woelige plek weggedrongen.

Doch Lore stelde zich snel en onverwacht vóór de paarden, - wilde dat het rijtuig zou blijven staan. Een groot gedruisch van geluiden klonk nu uit de menigte, de paarden werden met kracht door den menner teruggehouden en het rijtuig stond. Toen blikte Lore in het rijtuig, - en zag een vreemd man, wiens gezicht, bleek, gemaakt-kalm, bijna glimlachte, - een, die méér gewoon was, dat verwenschingen en scheldwoorden naar hem opstegen om z'n woeste rijden.

Ze week willig terzij, - het rijtuig reed ongehinderd voort en terwijl de jouwende stemmen om haar hun geluid verminderden, zonk zij in diepe onverschilligheid omtrent de dingen, die verder gebeuren zouden.

Maar het leven dat volgde was beter dan het voorbijgegane. 't Was eerst midden kalm-waardige vrouwen, in een gesticht, waar ze verpleegd werd om haar zieke zinnen, - buiten stadsgewoel, - in ruime, goed verzorgde kamers en stillen tuin. Slechts een jaar bracht ze daar door.

In dien tijd werden haar vader en vele der dieven, die hem hunne waren aanbrachten, ontdekt en hijzelf maakte toen in den winkel een einde aan z'n leven.

Het was tante Ellen, die, na Lore's genezing, beschikte, dat ze werd opgenomen door een eenvoudige, bejaarde vrouw, die eigenares was van een grooten tuin, waar bloemen en groenten gekweekt werden en waarin ze zou leeren werken.

Lore liet zich daarheen voeren, nauwelijks beseffend dat het tante Ellen's zorg was, die haar een nieuw tehuis verschafte; tante Ellen kwam niet zelf haar zien en toespreken, en de vrouw, bij wie ze zou wonen, was haar vreemd.

Doch toen ze, pas aangekomen, met haar gastvrouw zat in het vriendelijk omgeven der huiskamer, herinnerde ze zich flauw, dat ze hier vroeger ook eens geweest was, met Nanka en tante Ellen, op een vroolijk uitstapje in den zomer.

Ze keek uit 't raam en herinnerde zich meer: ze zag bekende hagen en bessenstruiken en de uiterste boomen van een appelhof en om dat alles klein geboomte dat verder zien belemmerde.

Ze herinnerde zich echter langzamerhand ook met juistheid de dingen, die ze niet zag: het zandpaadje langs den tuin, dat, kronkelend door 't geboomte, - eerst opwaarts naar een zandheuvel, - dan naar beneden, naar een tramweg, leidde en dat het die tramweg was, welke van de hoofdstad liep tot dicht bij den zandzoom, - in de nabijheid van Jeslo.

Uit de andere vertrekken van het huis, waren enkele der schrale heuvels van den omtrek zichtbaar, - hun hel-lichte zandplekken en hun donkere naaldboomen, en vanaf de hoogste der heuvels, vlak bij den tuin waar ze woonde, kon Lore de stad zien en bepeinsde ze soms die stad; - ze zag in de zon flonkerende spitsen, - hooge gebouwen, waarvan de daken blonken, en kende ze niet....

Op dien heuvel won ze de vriendschap van Elise, het kleindochtertje der oude vrouw.

't Was in den zomer en het kind, dat in de stad naar school ging, had haar kameraadjes op een Zondagmiddag alle bij zich genoodigd, en ze hadden gesmuld van de bessen in den tuin, ze hadden gedraafd, gespeeld en gelachen, - ze hadden begeerig gekeken naar de appels in den hof, die te hoog hingen, - mal gesprongen om de takken te grijpen, - elkaar weggeduwd, - geravot en geschaterd. Elise was toen vlug weggeloopen om Walter te halen, het jongetje van een der tuinknechts, die voor haar in de appelboomen moest klimmen en de mooiste appels naar beneden gooien.

Walter was knorrig om dat bevel, doch hij durfde niet weigeren, daar hij, naar den wil van z'n ouders, niet onbeleefd jegens Elise mocht zijn, - en hij gehoorzaamde met donkere oogen. Hij hield niet van Elise, het trotsche, nuffige schoolmeisje, dat hem altijd als haar knechtje beschouwde; hij hield nog minder van de kameraadjes uit de stad, keek haar brutaal aan en zei niets.

Doch de meisjes vingen gretig de appels op, die hij haar toewierp, zoolang ze 't wenschten; daarna verlieten ze den tuin en trokken in vroolijk groepje naar de zandheuvels. Daar ging het heuvel op, heuvel af, juichend, - gillend van 't lachen bij 't dol-snelle neerrollen, tot ze eindelijk moe, uitrustten op den hoogsten heuvel, door Elise geleid naar een sparreboschje, aan de zijde, waar ze tusschen het naaldloof door, een groot effen heideveld konden overzien.

Over de heide bewoog langzaam een groote kudde schapen met een herder en een hond, - en Elise vertelde aan haar luisterende kameraadjes, hoe die heele kudde aan haar grootmoeder behoorde. En ze sprak van de korenvelden bezijden de heuvels, waar heerlijk veel bloemen groeiden, en die ook haar grootmoeder's eigendom waren, - haar grootmoeder die schatrijk was!

- Ze wist wel, dat ze onwaarheden sprak, maar ze voegde er trotsch aan toe, dat zij, als ze groot was, een mooier huis wou hebben en veel meer knechts, dan grootmoeder had.

Haar kameraadjes wilden, toen ze niet meer moe waren, korenbloemen plukken om mee naar huis te nemen, en rolden zich reeds van den heuvel af.

Elise schrok van een bange gedachte, beklom den heuvel

nog verder, - en zag Lore zitten, lezend in een boek. Deze kon haar onwaarheden gehoord hebben, - ze keken elkander aan en in Elise's oogen was hevige, tè smartelijke schaamte. -

Doch Lore lachte haar niet uit, zag haar slechts vriendelijk en zoo wonderzacht aan, dat Elise zich plotseling in groot vertrouwen, snikkend naast haar voegde. Lore streelde haar hoofd, zoolang ze snikte.

En 't was Elise, of ze nu opeens in Lore een groote, goede zuster gevonden had; ze schaamde zich spoedig niet meer, - dacht aan haar kameraadjes, die terug konden komen, om haar te halen, richtte zich snel op, en veegde haar tranen weg.

Doch toen ze zich nog met Lore alleen bemerkte, zei ze met trotsch-ernstige beweging van haar hoofdje: ‘Als ik groot ben wil ik tòch met een heel rijk man trouwen.’

Lore glimlachte en vroeg waarom ze dat wou.

Maar Elise antwoordde niet, zag haar nog strak aan en zei toen: ‘Ik wil eigenlijk met een prins trouwen, als ik groot ben, zóó meen ik het.’

‘Dat kun je niet,’ zei Lore, droomerig, nog glimlachend. ‘Prinsen trouwen alleen maar met prinsessen.’

Het kind keek Lore scherp, uitvorschend aan: ‘Altijd niet,’ zei ze vast.

Daarna ging ze weg en hield haar hoofd trotsch een weinig achterover, terwijl ze vroolijk voorthuppelend, haar kameraadjes inhaalde.

Toen ze later thuiskwam en bedacht, hoe ze op den heuvel viooltjes had laten liggen, door haar, midden het wilde spelen, geplukt, beval ze dat Walter die voor haar zou gaan halen, omdat zij moe was en thuis wou blijven.

En zoo klonk Walter's naderend gefluit door tot de plaats waar Lore, na Elise's heengaan, nog steeds in stilte en eenzaamheid zat, het hoofd over haar boek gebogen.

Lore kende 't gefluit wel: bijna alle dagen hoorde ze 't, en Walter deed 't wel meer zoo uitbundig luid, driest-vroolijk als nu. Nu echter was het om z'n boosheid te onderdrukken, dat hij zóó floot, en z'n gezicht vertoonde wel 't drieste, niet 't vroolijke van z'n gefluit. Hij was boos op Elise, die hem den tweeden keer dezen dag, als haar knechtje gebruikte en toen hij onderweg met zijn voet tegen een boomwortel stootte, fonkelden

z'n oogen en schopte hij woest tegen het harde hout, zoodat 't hol klonk. Maar toen hij Lore zag, die bij z'n komst haar boek sloot en opstond om met hem naar huis terug te gaan, verborg hij zich goed, want hij was bang, dat ze medelijden met hem zou hebben, als ze merkte, wat hem hinderde.

Elise's voogd woonde in de hoofdstad; in diens huisgezin bracht ze haar schooldagen door, en toen na eenigen tijd haar grootmoeder ziek werd en het huis geheel in rust moest worden gehouden, bleef ze ook gedurende haar vrijen tijd meest in de stad.

Lore verpleegde toch trouw genoeg de zieke, en de voogd vond het voor Elise beter, om zeer weinig in de nu trieste omgeving van haar thuis te leven.

En Elise was graag in de stad, in het vroolijk gezin van haar voogd, waar de vele kinderen, alle ouder dan zij, haar verwenden.

Haar voogd was koopman, en toen z'n zaken hem rijker en rijker deden worden, kwam er een tijd, dat hij verhuisde naar een verre badplaats, in een schoon oord, om daar, genoeglijk en weelderig, z'n verder leven te slijten.

Elise ging mee, en toen ze zoo ver wegging van haar grootmoeder en van Lore en den ouden tuin, stemde het afscheid haar wel weemoedig.

Toch was ze blij, dat men haar naar die badplaats meenam, want ze stelde zich veel voor van de genietingen daar. Lore's waken bij het ziekbed duurde voort. Tante Ellen werd ook ziek, maar ze wilde niet naar Jeslo gaan, ze bleef star op haar plaats, en hoorde daar van tante Ellen's dood en van 't vermogen, dat zij, als bloedverwante van haar erfde. Ze verheugde zich over dat geld, daar ze, als de oude vrouw stierf, den tuin en het huis waar ze woonde, wenschte te kunnen koopen.

- Met nog meer weemoed vertrok Elise den tweeden keer van haar oud thuis naar de verre badplaats. Dat was na een verblijf van een paar weken in haar grootmoeder's woning, gedurende het laatste lijden en den dood van deze. Ze vond 't goed, dat haar voogd den tuin, met al wat daarbij hoorde, voor haar zou verkoopen, want hoe zou ze hier ooit in stilte en eenzaamheid kunnen wonen als haar grootmoeder? - doch

bij 't heengaan, in dien weemoed, was 't haar een troost, dat Lore beloofde alles te zullen koopen en te blijven besturen, zoodat ze niets veranderd zou vinden, als ze 't leven in die badplaats moe werd en hier terugkeerde. Want om Elise was het geweest, dat Lore zich verheugde, het eigendom der oude vrouw te kunnen koopen.

Elise dacht er niet aan, het leven in de badplaats moe te zullen worden. Maar toen al haar nichten en neven trouwden en na zooveel vroolijke bruiloften men ook haar bruiloft wou vieren, die mooier en weelderiger zou zijn dan van de anderen, omdat ze 't mooie, verwende kindje van 't huis was, - toen kreeg ze heimwee naar Lore en haar oud thuis, want den bruidegom, dien men haar toedacht, had ze niet lief en niemand om haar heen begreep, dat ze dien niet tot man wilde.

- Ze had liever dáár, in schittering van rijkdom, willen blijven en het was in trieste stemming, dat ze besloot naar Lore terug te gaan.

Toch deed ze 't.

Lore zag haar de eerste dagen na haar komst vaak met roodgeweende oogen; stil en bedrukt was ze aldoor.

In den tuin ontmoette ze een Walter, die in haar lange afwezigheid, van schooljongetje tuinier was geworden. Ze blikten elkander aan, groetten en spraken samen.

Zij had hem reeds gezien, een der eerste dagen dat ze hier was: hij liep haar toen op een afstand voorbij en zag haar niet, terwijl zij hem met verwondering beschouwde, om z'n mooi, krachtig uitzien. Daarom was nù in haar blik geen verwondering, doch wel trof hem, merkbaar, de bekoring van haar volwassenheid.

En hij herinnerde zich z'n veelvuldige boosheden van vroeger en hoe machteloos hij toen was tegenover haar! Hoe anders was 't geworden! Hij voelde zich zoo gansch ontgroeid nu aan alle bangheid, aan alle afhankelijkheid; hij voelde de wijde wereld hem toebehooren, - open voor hem.

't Mooie meisje in z'n nabijheid was machteloos nu, tegenover hem.

En in z'n overmoed, omhelsde hij haar plotseling en gaf haar snel een zoen.

Daarna verliet hij haar in een oogwenk, lette tersluik op, hoe ze uit den tuin verdween en vervolgde toen rustigjes z'n werk. Hij verwachtte, dat ze hem zou doen wegsturen, doch het kon hem niet schelen.

Elise had geweend, toen ze na dien zoen in huis kwam, doch ze had van dèze tranen zorgvuldig elk spoor voor Lore verborgen en later op den dag, alleen in haar kamer, zei ze tot zichzelf, dat ze nu wezenlijk gelukkig ging worden.

En toen Walter niet dien eersten dag werd weggestuurd, zooals hij verwachtte, ging hij bedenken, dat Elise misschien verliefd was op hem en niet boos.

Den volgenden dag wachtte hij in onrust, wat gebeuren zou, - en die onrust werd daarna grooter en grooter, want meer en meer hoopte hij, dat waar was, 't geen z'n vermoeden hem ingaf.

Toen Elise hem voor 't eerst weer aantrof, deed ze hem haar trots voelen, die niet wou, dat hij haar nog eens brutaal in z'n armen zou nemen, als dien eersten keer. En nu, dadelijk, ging hij haar winnen met z'n oprechte, zoete vleierijen, die haar schoonheid golden, - met z'n eigen winnende liefde, die zij in vreugde vernam.

Ze verloofden zich en trouwden een jaar daarna. Lore deed hun samen in 't huis wonen, dat bij den tuin behoorde en trok zichzelf nu terug in een kleiner huisje, aan den tramweg. Wel bracht ze een groot deel van den dag nog in den tuin door, om voor allerlei planten te zorgen, 't werk dat haar lief was geworden gedurende de jaren van haar verblijf hier.

En Elise en Walter kwamen vaak bij haar om haar gezelschap te houden en ze vonden 't prettig daar te zijn, ook omdat 't huisje aan den tramweg levendiger uitzicht bood, dan hun stille woning, midden in den tuin.

Op een vochtige, wolklooze lentemorgen, was er reeds vroeg veel beweging van menschen langs den tramweg: vanuit de hoofdstad, trok 't volk naar het Kruisveld, dicht bij den zandzoom, waar dien dag een groot feest zou worden gevierd.

In lang was het niet gebeurd dat men het stille Kruìsveld tot een feestterrein koos. Den laatsten keer, dat dit gebeurde, was op dien dag uit Lore's en Nanka's kindertijd, toen zij met de andere kinderen van Jeslo, staande buiten de omheining, het menschengewoel bewonderend toeschouwden.

Dien keer was het ter eere van een vaandel, dat men het feest gaf, - thans zou de huwelijksdag van den vorst worden herdacht en evenals toen, zou het nu worden bijgewoond door koning en koningin, worden opgeluisterd door groot vertoon van vlaggen en bloemen.

En toen nu Lore met Elise en Walter aan haar raam stond om de vele stadsmenschen in trammen en rijtuigen, op paarden, rijwielen en te voet te zien voorbijgaan, sprak ze met een spotlachje over dat vorige feest, - over haar kinderlijk-groot verlangen te voren, - naar dien dag.

Gelijk-donker ommantelde figuren trokken in rijtuigen voorbij en met 't opwapperen van hun mantels werd daaronder zichtbaar hun lichte, bonte kleedij.

Onder luid bel-geklingel volgden de trammen elkander snel op en joelend weken uiteen groepen wandelende jonge menschen, die vluchtig, onder 't loopen, om zich blikten, - veel vroolijke, spottende, geestige oogen, die, onbewogen naar buiten, bewogen in eigen groep.

Dan, - eenige meisjes en jongens, allen verbonden door eenzelfde teeken van helgroene kleur aan lichte en donkere kleederen, - waren ze grillig gescheiden in groepen van drie of vier, die opgewekt-snel voortgingen, neuriënd soms en woorden kaatsend van groep tot groep.

En in den aanhoudenden stroom waren eenzame figuren, diep gedoken in hun donkere, kostbare rijtuigen, welke onhoorbaar gleden achter fier-krachtige paarden. Onder de lustige voetgangers, die uitwijkend een blik wierpen naar die nauw-zichtbare figuren, werd dan in vluchtigen eerbied de vraag geuit: wie zij waren.

Elise, - alsof ook tegen haar de vraag werd geuit, - noemde peinzend de namen dier menschen, welke ze nog wist uit haar vroeger stadsleven, en de twee anderen in haar nabijheid, droegen een spotlach op 't gezicht.

Toen Elise dit merkte, werd ze stil. Doch Lore's spotlach

gold nog steeds 't herdenken van gevoelens uit haar kindertijd.

Ze ging òp toen, - klein meisje, - naar den koning! - Hoe ze gepeinsd had, gepeinsd over bloemen, die ze zou meebrengen dien dag. - Hoe ze gegaan was, - stil midden de anderen, - en zonder een enkele bloem. - Hoe daar opgewonden was gebabbeld over de koningin, - de koningin die zoo schitterend mooi was. - Hoe ze daar hadden gestaan, wachtend. - En hoe daar eindelijk de hofstoet aan haar voorbij was gereden, en zij roerloos-bewonderend had gestaard, recht in 't gelaat der lachende, haar aanblikkende koningin, - tot de glanzende stoet voorbij was. - Dat zij daarna, in de verte, zoekend, nog even iets vaag-donkers had gezien, naast de witwapperende hoed der koningin, - en niet meer dan dat weinige mocht ze dien feestdag van den koning zien. En ze had toch willen gaan, - als klein meisje, - òp naar den koning!

Lore vertelde en spotlachte, doch daar was zachtheid en ontroering in haar trekken. Elise bleef stil in gepeins. Ze zag groepen van oude bekenden thans voorbijgaan, sommige te paard, fier en vroolijk. En de lentemorgen was wolkloos, een aanwinnende koelte woei, ruischend in geboomte.

Ze wenschte óók naar het Kruisveld te gaan mèt de anderen, zooals ze vroeger met hen ging, - ze wilde óók paardrijden en mooi zijn, gevleid worden en trotsch droomen.

Ze was niet droevig. Ze zweeg en hield, zooals ze als kind deed, 't hoofd nukkig naar achter gewend, - dìt om den lach der anderen. Ze fantaseerde zich, vroolijk galoppeerend midden haar oude vrienden en die fantazie bevredigde haar. Doch niet vèr waren haar weemoed en haar tranen, en langzamerhand kwamen die tranen stil over haar gezicht vloeien, terwijl zij, rustig van houding, aan het raam bleef kijken.

Toen Lore niet langer vertelde en de spotlach uit haar trekken verdween, was daar de ontroering meer zichtbaar. Haar blik had geen enkele der afzonderlijk-voorbijgaanden gemist en had geboord in de volle trammen en rijtuigen, terwijl ze sprak, en nu ze zweeg, bleef ze nog aanhoudend staren naar de zwellende en matigende stroom van menschen.

Toen Elise eindelijk die ongewone aandacht merkte, vroeg ze verwonderd aan Lore, wat ze onder die vreemde menschen

zocht. Ze waren met haar beiden in het vertrek gebleven. Walter was gemelijk weggeloopen om Elise's tranen; hij had ze al eenige malen zien vloeien op dezelfde wijze: onverwacht en zonder duidelijk verdriet, en ze wekten meer en meer z'n wrevel. Lore vertelde nu, dat ze een vriend zocht, die in de stad woonde en die ze in lang niet gezien had. Hij zou stellig deelnemen aan dit feest en als ze hem nu niet zag, zou ze hem misschien nooit weerzien, want ze kon hem niet gaan opzoeken in de stad.

Wist ze dan niet, waar die vriend daar woonde?

Lore antwoordde, dat ze wel heel juist de plaats van z'n woning wist: ze had dit toevallig voor eenige jaren in een krant gezien en het later niet meer kunnen vergeten. Maar het zou niet goed zijn, hem daar op te zoeken, - het was ook niet goed verder over hem te spreken.

Lore zei dit met zoo zacht-strengen nadruk, dat Elise niets meer vroeg.

Weldra trok de hofstoet met koning en koningin voorbij, daarna minderde eindelijk voorgoed de stroom. Onder de laatste enkellingen waren nog twee ruiters en een daarvan was Syilva.

Lore zag en herkende hem, doch sprak niet, bewoog haar trekken niet.

Elise ging met zorg en berouw denken aan Walter en aan haar dwaze weekheid, en spoedig dacht ze aan niets anders meer. Ze zag nog even naar Lore, wier blik peinzend in de bladeren van een nabij boompje toefde, wenschte haar niet te storen, en sloop stil en vlug heen om Walter op te zoeken.

Toen Lore alleen was, begon ze zich te kleeden om uit te gaan, - in aarzeling en peinzend nog.

- Hij was nu op 't Kruisveld en 't Kruisveld was niet ver van Jeslo. 't Waren de dingen die spraken, - zij had te luisteren, goed te luisteren. 't Feest en 't Kruisveld en Jeslo!

't Was een zeldzame dag nu; - op zulk een dag rijpen nieuwe plannen, verstoren al 't oude en brengen verwarring in een zóó rustig menschenhoofd. Want hoe rùstig was 't wel in haar hoofd geweest, - gedurende jaren. En nu, - hoe wijd en klaarblauw was de verre hemel en hoe uiterst-zoet

woei in 't jonge loof de koelte! Waarom toch was deze dag zoo schoon? Ze zou immers óók gaan, als het regende en als hij dáár was en als de dingen zoo duidelijk spraken als nu. Hoe had ze niet geloopen in dien vorigen tijd, - door zóóveel regen en zooveel wind en over glibberige, natte sneeuw. Waaròm dan was deze dag zoo schoon? Was het goedheid, en kon ze nu vertrouwen? Kon ze waarlijk vertrouwend gaan onder 't gewiebel der jonge bladeren door, - naar dat feest?

Toen blikte ze in woeste spookoogen, in den grijnslach van mensch-vormig gelaat. ‘Waanzin,’ dacht ze koel en hulde zich sterk in haar wantrouwen.

't Was bijna middag geworden, als ze haar huis verliet. Achter en voor haar op den weg waren nog nakomende menschen en met haar snellen, vasten gang liep ze verscheidene groepjes voorbij, wier tred draalde, bij 't levendig gedruisch van hun gesprekken. En onwillekeurig luisterde Lore onder 't voorbijgaan naar 't geen die menschen zouden zeggen over 't feest, doch de meesten spraken over 't feest niet.

En nabij het Kruisveld, hoorde ze een breeder, vager gedruisch van stemmen, - eenzaam dwaalde ze spoedig daarna, koel-om-zich-blikkend, in de buitenste, ruime rijen der feestvierenden rond.

En de massa's, die achtereenvolgend samenstroomden naar het midden, lieten haar ruimer en ruimer een breeden rand van 't veld, waar zij zich bewegen bleef. Want ondoordringbaar van dichtheid werd de bonte, krioelende, menschengroep in het midden, - te onderscheiden alleen de gestalten der enkelen, die mèt haar in wijderen kring het terrein begingen. Van deze gingen er onophoudelijk verloren in de middengroep, wijl van de middengroep zich anderen uit het gewoel kwamen bevrijden en Lore ontmoeten in haar stillen omgang. Ook in de vele gevlagde tenten van grijs doek aan den buitenkant, waar Lore spiedend voorbijschreed, was aldoor wisseling van menschen.

En als ze de massa naderde, merkte ze daar dàn stilte en gespannen aandacht, - wanneer geluisterd werd naar een feestrede, - dàn gejuich en luidruchtig gewoel, omdat nieuwsgierigen zich wilden dringen tot het afgesloten terrein, waar de meeste pracht van bloemen en vlaggen was tentoongesteld en

waar in de geheimnis van een groote tent, groepen werden voorbereid, welke aanstonds in optocht over het veld zouden trekken.

Lore ontweek en naderde die massa, luisterend, en sprak dan zichzelf toe, dat nòg vandaar geen storing kwam in de ruimte en kalmte, maar ze geduldig liep en waar ze Syilva te ontmoeten wenschte.

En eindelijk waren het de twee ruiters, - van wie de eene Syilva, - die zich bevrijdden uit de massa en stapvoets daaromheen gingen rondrijden.

Lore stond stil, toen ze hen zag naderen. Daarna bewoog ze zich nog een paar schreden, zoodat de ruiters zich juist richtten naar haar plek.

Toen ze nabij kwamen, blikten ze verwonderd naar de vrouw, die daar wachtend op hun weg stond. Syilva's oogen ontmoetten een oogenblik die van Lore, - dadelijk wendde hij ze af. Hij hield z'n gezicht in volkomen rust. Lore noemde op klemmenden toon z'n naam. - Niet Syilva, maar de andere ruiter hield stil. Hij nam Lore glimlachend-scherp op. ‘Ken je hem?’ vroeg hij toen zacht, naar z'n stadig voortrijdenden metgezel wijzend.

Lore zag eerst met koelen blik naar hem op en antwoordde niet. De ruiter herhaalde z'n vraag. Zij wendde een snellen blik naar Syilva, die voortreed; even lichtten haar oogen hatend, en ze antwoordde: ‘Ja, ik ken hem.’

‘Ik ken je ook’, loog de vreemdeling, brutaal-gemeenzaam en z'n oogen bedoelden, dat zij een publieke vrouw zou zijn. ‘Maar dat doet er niet toe’, brak hij zich snel af. ‘Was hij misschien vroeger je minnaar?’

Lore staarde nu strak Syilva na. Deze stond een oogenblik stil, keek om en reed daarna weer langzaam verder. Lore antwoordde nog eens: ‘ja’.

‘Wil je veel geld verdienen?’ vroeg nu de ander, sneller en dringend. ‘Als je doet, wat ik je nu vraag te doen, zal je een groote som hebben! En het is gemakkelijk genoeg! Blijf vandaag hier op 't veld en volg Syilva overal, waar hij gaat, en staar hem dan aldoor aan, zooals je daareven deed. Dat is alles; wil je?’

Lore keek nog onafgebroken naar Syilva, die weer stil stond en omkeek.

De ruiter wachtte eenige seconden op antwoord, - toen, met een hoonlachje, wilde hij zich verwijderen om Syilva in te halen.

Doch Lore weerhield hem snel en beloofde vastberaden, dat ze z'n zin zou doen, - als hij thans hier bleef, tot Syilva terug kwam. En alleen dàn zou ze het doen.

'Goed', zei hij, na een oogenblik aarzelen, wijl 't hem even verontrustte, dat de enkelen, die hier in nabijheid ronddwaalden, hem samen met deze vrouw konden zien. Maar de prijs, die hij beoogde: Syilva's schande, deed hem wagen. Hij wachtte nu, als Lore, vastberaden z'n kans af, glimlachend met valschen grijns om Syilva's talmen.

Plotseling kwam deze, snel en woedend terugrijden; hij zag niet naar Lore toen hij genaderd was, doch noodde kort en scherp den ander om mee te gaan.

Die ander bedwong z'n glimlach, doch in z'n oogen bleef de valsche grijns. Met kalmen weerstand in z'n blik, beantwoordde hij Syilva en sarrend-langzaam ging hij aan diens verlangen voldoen.

Onder dien hoon, ontdeed zich Syilva van z'n onmachtige woede; hij richtte zich op, in een oogenblik trotsch beweeg van herwonnen vrijheid, en wendde dan z'n oogen naar Lore. Z'n blik was diep en ernstig en hij vroeg haar zacht, waarom ze hier tot hem kwam.

Lore beduidde den vreemde, dat hij moest heengaan en deze gehoorzaamde willig, in spottend verwonderen.

Met toonlooze stem, onverschillig de klank harer woorden, zei ze: 'Syilva, je moet één keer met me langs den weg naar Jeslo gaan. - Niet geheel tot 't dorp, - niet onder de menschen. Enkel in de nabijheid om één keer samen de omgeving daar te zien.'

Syilva was ontroerd geworden door eigen herinnering. Doch hij haalde de schouders op, zag daarna met droeve oogen haar aan en weerde met zwakke woorden haar wensch af.

Lore deed, of ze die woorden niet hoorde. Haar strakke houding beduidde hem, dat zij toch den wensch, dien ze geuit had, niet opgaf. Toen hij nog niet besloot, vervolgde ze even toonloos: 'Dicht bij Jeslo ligt Nanka begraven.'

Syilva werd in z'n droeve stemming niet getroffen door

Nanka's naam. Doch hij stemde toe. Hemzelf deed een matte dorst naar diep-verzonken ontroeringen dezen tocht naar Jeslo wenschen.

Niet meer door enkelen begaan was 't aan hun naastbije gedeelte van 't veld. De menschenmassa verspreidde zich naar alle kanten, om zich langzamerhand te scharen langs de baan, welke de groepen, thans ten optocht gereed, zouden volgen. Jolige troepjes golfden aan Lore en Syilva voorbij en wierpen nieuwsgierige blikken op den man te paard en de vrouw naast hem.

Syilva boog, z'n schande voorvoelend, somber het hoofd: hij was weer geworden een gevangen man, die zelfs niet streed om z'n vrijheid. Hij beproefde alleen zwak, aan z'n schande te ontwijken.

Hij sprak, dat ze niet nù zouden gaan maar van avond, en met een rijtuig dan. De maan kwam vroeg op en de avond zou licht genoeg zijn voor hun doel.

Weifelend van houding verliet hij haar.

Dof en droomerig zag ze hem na, zacht-morrend om de lange uren, die hij haar wou doen wachten, ter wille van z'n eer.

- Maar zij ging haar belofte vervullen jegens den valschen vriend, die z'n schande beoogde.

Midden alle bewegen van 't feestleven op het veld, volgde ze Syilva op een afstand en sloeg hem voortdurend gade. Ze merkte, hoe hij met eerbied werd begroet en met belangstelling werd nagezien, nagefluisterd in alle kringen, ook in den voornamen kring rond den koning. Ze zag hem in een star hulsel van koele macht. Hij deed dien middag alsof hij haar nimmer zag, doch tersluik lette hij op haar doen en op de gevolgen van haar doen.

In haar blik echter, was zulk een vreemd staren, dat men in 't eerst wel haar verwonderd beschouwde en fluisterde over haar, maar niet merkte, dat het een mensch, dat het Syilva was, wien haar blik gold.

Doch de man, die Syilva vergezeld had, deed een verhaal van oude minnarij verspreiden, sober en geheimzinnig, en daarna kwam een verholen glimlach in de oogen, die Lore, en mèt haar thans Syilva, bevreemd gadesloegen.

Onrustbarend vele leken hem langzamerhand die spot-oogen, die hem, weerlooze, kwaadaardig wondden, - doch ze dwongen hem niet. Hij bleef trouw aan den loomen wensch, om dezen avond met Lore naar Jeslo te gaan. Z'n hoofd opgericht in schijn van hoogheid, was in z'n ziel een verlokkend spel van oude aandoeningen. En, lijdend méér door schande, dan eenig zoet spel hem kon doen genieten, - verdroeg hij zonder wrok, in droef besef, dat na deze bekoring, geen andere zoo zoet meer in z'n ziel zou ontwaken.

Toen het nauw schemerde, doch de meeste menschen reeds 't veld hadden verlaten, kwam iemand naar hem toe en berichtte dat het rijtuig, 't welk hij besteld had, aan den weg gereed stond, op eenigen afstand van den ingang van 't veld. Syilva begaf zich nu stadig naar de aangewezen plek, liet z'n paard over aan den man die volgde en steeg in het wachtende rijtuig.

Niet lang na hem, bereikte Lore de plek en steeg evenzoo in het rijtuig. Syilva's blik, haar onder zachten groet voorbijglijdend, spiedde wantrouwend naar buiten en ontmoette de verbaasde gezichten van juist dan voorbijschrijdende bekenden. Snel sloot hij 't portier, het rijtuig bewoog, bracht hen spoedig in vrijer streken, rolde nauw hoorbaar over zand en naderde langs een omweg van smalle paadjes den zandzoom.

Ze zaten schuin tegenover elkander en blikten beide naar buiten uit 't portierraam aan zijn kant. Daar was 't geboomte 't laagst en de hemel zichtbaar in 't laatste middaglicht.

En nu liep de weg naar beneden; 't geboomte eindde; 't licht straalde gouden van den horizon, de wielen kraakten luid in grint. Ze waren den zandzoom over en op 't lage land rond Jeslo.

Ze deden stapvoets rijden; 't gekraak bedaarde, hun blikken gingen uitzien naar beide zijden, om te schouwen over al de voorbijschuivende groene velden. Donkergroen, omdat het reeds schemer was. Éénkleurig, wijl in vroege lente nog weinige bloemen bloeiden: enkel kleine witte en gele, die gesloten thans, geheel wegscholen tusschen 't gras.

Lore wees naar een boomengroep in de verte. ‘Daar ligt Nanka begraven,’ zei ze.

Zijn blik dwaalde even naar de boomen. ‘'t Leven verwoest wel meer dan de dood,’ zei hij.

Toen staarde hij naar Lore en ruimde z'n gevangen ziel voor den groei van een begeerte. En diep in z'n dorre stem was gloed, als hij opnieuw sprak. Hij vertelde, hoe van z'n kinderen één hem geleek, naar trekken en naar geest. Een rein kind nog, een jong, vroolijk meisje.

‘En ik zal haar, als ze groot is, spreken over jou en je liefde en je mooie kracht. Ik zal je door háár doen liefhebben.’

Zij zweeg met ijzigen blik. Dan, verlevendigd door een inval, stond ze op en keek zoekend langs hem heen uit 't raam.

‘Kijk daar!’, zei ze, na even wachten. En ze wees naar een plek effen water, blank onder den helderen hemel: een breed gedeelte van 't kronkelende riviertje, dat langs Jeslo stroomde. En in dat blanke, effen vlak was zwart de schaduw van een groote schuur, die neven 't water stond. ‘Zie die schaduw, zoo diep zwart en zoo scherp belijnd! Zoo driestsomber in 't blanke water! Dàt is mooi.’

‘Ja’, zei hij peinzend, ‘dat ìs mooi.’

‘Mooier dan liefde en reinheid’, zei ze, en haar oogen blikten fonkelend in de zijne, haar mond was woest van minachting.

Met ingehouden zucht leunde hij zich achterover.

‘Ook mooier dan de dingen, die komen in zomer en winter. Ik bedoel de bloemen en de sneeuw en dat al. Onmeedoogendrecht van lijn en zoo volkomen donker! Zoo roerend-eenvoudig en toch in gloed van stoutheid!’

Dan lachte ze kort en spottend om haar opgewonden-zijn en wendde zich af. Aan den anderen kant was nu Jeslo zichtbaar en Syilva's blik rustte reeds op die huizengroep, groot in nabijheid, helder in 't licht, dat nu was geworden aarzeling van dag- en maanlicht.

‘Ik begrijp wèl’, zei hij mat, in antwoord op haar verstorven woorden.

Zij zette zich weer neer, en in kalm beschouwen nu, haar blik strak op die huizen van Jeslo gericht, sprak ze:

‘Jammer, dat je daar nooit geweest bent! 't Ziet er wel vriendelijk uit, - met al die dorpstuintjes, - vierkante lapjes met gras en bloemen, - kweekplantjes als in alle tuinen,

maar 't ziet er toch aardig uit. En we zouen wel gelukkig geweest zijn, - zouen we niet? - als jij tot me was gekomen, toen ik als meisje van je droomde. Een moedige jongen droomde ik je toen en nu is alles wel veranderd, - nu is mijn moed forsch en reuzengroot en jij droomt, - van liefde en reinheid.'

Hij stond op en schouwde nog eens het dorp en in de verte de boomengroep waar Nanka begraven lag. 'We zullen terugkeeren,' zei hij dan koel.

Snel week hij daarop van het raam, verschrikt door een gestalte, die voorbij ging. Meer volgden. Mannen van Jeslo. Lore herkende er sommigen. 't Waren nieuwsgierigen, die gingen nu, na hun werk, nog kijken naar den afloop van 't feest.

Lore schoof zich aan 't raam en drukte haar gezicht tegen 't glas, trachtend ze na te zien. Doch nog meer menschen kwamen opdagen, en een hunner keek haar, onder 't voorbijgaan, vlak in de oogen. Lore voelde, hoe ook zij nu herkend werd en ze ontstelde even.

Spoedig reden ze in matigen draf terug, - opnieuw langs de donkere mannengestalten.

De lage velden vergleden en bij stijging van den weg, verstomde 't gekraak der wielen. Volle avond was 't, tusschen boomen en boomgewas.

Hij vroeg haar zacht of ze moe was, doch ze voelde zich niet moe. Ze beloofde, dat ze in haar verder leven, hem nooit meer zou opzoeken. Ze was rustig en dankbaar.

- Hij was groot, - peinsde ze, dat hij dit gedaan had, ondanks alles. - En in de nabijheid van haar woning, reikte ze hem vluchtig de hand, zonder hem aan te zien, opende het portier, terwijl hij den koetsier gebood het rijtuig te doen stilstaan en verdween snel.

In zomer, volgend op lente, bloeiden meerdere bloemen in de weiden rond Jeslo, - en in den tuin waar Lore werkte, bloeiden ze in niet eindigende verrassing van tinten. Want Lore kweekte ze gaarne en breidde de soorten steeds uit, steeds uit.

Eindelijk, in 't begin van winter, - viel de witte sneeuw

en was regelmatig dalende in kleinere en grootere vlokken, eenige uren lang, en lag roerloos over den tuin, toen Lore dien betrad, later, bij opgeklaarden hemel.

Stormen waren er geweest en regens en grauwe dagen, - o oneindig, doch de sneeuw was welkom, de sneeuw was een kind. 't Was een kind: dat had de bonte bloemen nooit gezien! Onder de witte sneeuw waren de zaden verborgen en het kind slaapt en de bloemen zijn dood, zijn levend, - dood en levend....Maar het kind slaapt.

En de menschen, die buiten komen, blikken verwonderd naar het veld, naar de daken van huizen, naar hagen en boomstronken. Want overal is 't wit van sneeuw! De sneeuw heeft de grenzen der velden weggemaakt en de kale boomtakken bespot. De warrelende tallen van vlokken hebben de magere boomtakken bespot! En de boomen zijn boos geworden, - maar alles was stil. Om-en-om gleden de vlokken de magere takken, - zij, lichte, schoone wezentjes, - en de arme takken wezen strak naar den grauwen hemel. Nu, - in hun strakheid, - bewegen ze soms, van een huivering, onmerkbaarweinig, - en dan valt, onhoorbaar, 't beetje sneeuw dat ze droegen, op den grond.

Lore beging stadig, wegzakkend bij elken stap, de paden, die ze niet zag. Haar schouwende blik bleef rusten op het tuinveld terzij, want ze bepeinsde ietwat de daar verborgen zaden.

Haar leven was wat eenzaam, zoo in den winter, bij 't weinige werk dat de tuin dan haar gaf. Dezen keer, meer dan den vorigen winter, die ze ook alleen in haar huisje had doorgebracht, bedacht ze het.

Na korte wandeling stond ze stil en keerde dan een paar schreden terug, doch ziende 't reusachtige, eenzame spoor dat op haar weg was ontstaan, wachtte ze aarzelend; - ze was dicht bij 't oude tuinhuis, de woning van Elise en Walter, en 't zou daar minder eenzaam zijn dan in de hare. Bovendien, men zou dit spoor vinden en haar gang raden en Elise zou haar verwonderd vragen, waarom ze zoo veel in den tuin en zoo weinig in haar huis kwam, langzamerhand. Daarom vervolgde ze haar spoor en bracht den geheelen namiddag en avond bij haar jongere vrienden door. Toen ze terugging,

waren de paden van de meeste sneeuw ontruimd; het dunne laagje waarover ze liep, knarste onder haar voeten; een vrieskoude wind trok snijdend over haar gezicht en deed haar dicht-omhulde gestalte huiveren. 't Was blindend licht om haar: maanlicht over de sneeuw en flonkerende sterren aan klaren hemel.

Doch reeds den volgenden morgen viel de dooi in, de sneeuw versmolt en een trieste, vochte dagenreeks, als daarvóór, trok loom voorbij. En midden die vele triestheid waren stille, zachte neveldagen, waaruit groeiden enkele blauwe middaguren, droeve zomerdroomen, komende en vervagende, eenige na elkander.

En weer kwam eindelijk de vorst heerschen; de donkere grond verstijfde. Toen vielen ook opnieuw de sneeuwvlokken.

Lore was bezig met het afsnijden der wintergroenten, in een stillen hoek van den tuin, toen de nieuwe sneeuw kwam. Eerst in enkele, nauw-merkbaar-dunne vlokken, die haar deden opkijken, - doch de lucht was zwaar en grauw en weldra omhulden de vlokken haar zóó dicht, dat ze de dingen op kleinen afstand niet meer kon zien. Bekoord door het stille, witte getoover overal, draalde ze met te gaan schuilen en daarna draalde ze met te besluiten, waarheen ze zou gaan schuilen.

Want het tuin-huis was nabijer dan het hare en Elise wenschte haar alle dagen bij zich, uit bezorgdheid dat Lore zich zou vervelen en ziek zou worden, - als eens vroeger! - nu van 't leven, alleen in haar eigen woning.

Doch Lore wist, dat een kleine vraag, sedert het feest op 't Kruisveld, zwijgend in Elise's hart lag en bléef liggen: de vraag, waarom ze dien dag zoo onverwacht was uitgegaan, - tot tweemaal toe, hadden Walter en zij haar woning toen ledig gevonden, - en waarom ze later niets van dat uitgaan vertelde?

Zulke vraag had bij Elise niet moeten ontstaan, - schoon niemand 't kon helpen, - en sedert die vraag bestond, ging Lore niet meer zoo vrijelijk naar het tuin-huis als voorheen. Lééd toch was haar de eenzaamheid in haar eigen woning niet!

Ook thans wendde ze zich naar deze, - als bijna steeds, na een aarzeling.

In huis gekomen, plaatste ze zich voor het raam, schoof de

gordijnen weg en keek zoo naar het sneeuwen. - Stilte om haar, in huis, dièper de stilte daarbuiten van al die bewegende vlokken. Schuchter de enkelingen, daalden ze langs wijkende, gebogen lijnen, - en alle lijnen vervaagden onmiddelijk in 't krioelen der vele. Lore trachtte die lijning te volgen, - en een windtocht, die onhoorbaar over den weg kwam, voerde de vlokken toen snel met zich voort, - aan Lore's venster scheerden ze onverwacht in oneindige groep, bij wijs van vogelvlucht, voorbij.

En de wind ging suizen en het gesuis won al aan, en in de snelle, regelmatige vlucht der vlokken kwam verwarring, - als van angst, - en ze stoven terug bij groote massa's en ze wendden om en om en ze vlogen omhoog.

Over den weg naderde langzaam en rinkelend de zware tram. Toen die nauwelijks het huisje van Lore voorbij was, werd aan haar voordeur gebeld en toen ze open deed, blikte ze verrast in het gezicht van een oude bekende. Het was Paul, die daar, groetend, in ontroering van weerzien, voor haar stond, - en ze noodde hem opgewekt naar binnen en ze lei vuur aan, dat ging knetteren door de kamer en ze verwijderde z'n vochte over-kleeren.

En vluchtig ontmoetten haar diepe oogen, vriendelijk-vragend, de zijne en ze verborg z'n verlegen stilheid, in rustig, aanhoudend gesprek over menschen van Jeslo, - van welke ze hem vele dingen vroeg, - en over haar eigen leven, deze laatste jaren, dat ze werkte in den tuin.

Ze nam z'n veranderde gedaante op: hij droeg een baard nu, hij was forscher dan vroeger, had naar voren gebogen schouders en was oud in bewegingen. Wèl kalmte en vriendelijkheid straalden schuchter uit het diep van z'n zachte, peinzende oogen, doch die oogen zelf waren onrustig.

Eindelijk vertelde hij openhartig het doel van z'n komst. Het was bekend geworden in Jeslo, zei hij, dat zij met een rijtuig daar in de nabijheid was geweest, stadig rijdend en toen terugkeerend langs denzelfden weg.

Lore knikte en dacht even aan den herkennenden blik van een der mannen van Jeslo.

Het moest toch wel zijn, - meende hij, - dat ze naar Jeslo terug verlangde, als ze zulks deed? En wanneer dit zoo

was, dan moest 't haar toch welkom zijn, daar een thuis te vinden?

Lore glimlachte onder z'n woorden vreemd, weerhoudend een luiden spotlach, dien ze nu niet mocht uiten.

Paul vertelde nog dat hij aldoor alleen had geleefd, sedert Greta's huwelijk. Als Lore naar Jeslo verlangde, dan wilde hij wel, dat ze bij hem kwam wonen. En Lore antwoordde, glimlachend nog, doch oprecht en helder van toon, dat ze werkelijk naar Jeslo terug verlangde en dat 't haar welkom was, daar een thuis te vinden.

Hij toonde zich verheugd, - verruimd ook door haar krachtige opgewektheid. Ze spraken af, dat zij 't volgende voorjaar bij hem zou komen en daarna, bij z'n heengaan, vroeg zij hem nog naar zijn arbeid.

Ze wist dat enkele van z'n werken bekend waren geworden en dat men hem wel prees, als kunstenaar. Hij antwoordde thans slechts weinig op haar vraag.

Echter later, kort nadat zij bij hem was komen wonen, en zij niet nog aan dit onderwerp had geroerd, liet hij haar een nieuw doek van hem zien. Al langen tijd geleden had hij 't geëindigd, doch in schuwe zorg, - omdat hij 't zeer liefhad, bewaarde hij 't steeds nog in de verborgenheid van z'n kamer.

Daar was ook een ander doek, waaraan hij dag aan dag werkte, doch dat was bedekt, toen Lore z'n kamer betrad.

Ze was in deze nog niet geweest, sedert haar komst in Jeslo; ze wist van ouds, dat Paul z'n werkkamer als z'n heiligdom bewaakte, en hij was zoo jarenlang gewoon, alles daar zelf en alleen te beredderen, reeds toen Greta nog bij hem was, dat nu ook Lore zich niet ongevraagd durfde begeven in dit gedeelte der woning, die ze overigens de hare beschouwde.

Naast deze stond nog het huis van tante Ellen, veranderd nu en door vreemden bewoond. Tante Ellen was dood, - velen, die ze voorheen gekend had, waren gestorven, groote menschen waren oud geworden en kinderen volwassen, - toch trof haar, toen ze in Jeslo kwam, veel meer dan die veranderingen, het groote gelijke, dat gebleven was. Een zuiver weerzien van 't verledene was 't haar geweest en eerst

nù, dagen na diè ontroering, ging ze de gebeurtenissen gedurende haar afwezigheid, in volle grootte zien, vond ze den waren vóórtgang van leven hièr, het eeuwig veranderende.

Op het doek, dat Paul haar toonde, herkende ze een steil opgaand gedeelte van den zandzoom.

- Den vorigen dag hadden ze samen gewandeld, daar en verder, en gesproken over Nanka. Vreemdelingen kwamen in hun nabijheid en verwijderden zich en toen vroeg hij zacht, - sprekend niet enkel tot Lore, ook tot zichzelf, - of niet eenmaal, midden die vreemden, die soms hier kwamen, om de schoonheid van den zandzoom te zien, Syilva zou geweest zijn, wetend toch, dat Nanka hier gestorven was en begraven lag? Of zou hij 't niet weten, nooit meer gedacht hebben aan haar en gehoord van haar dood?

‘Ik heb hem eens gezien,’ ging hij peinzend voort. ‘Ik wilde hem zien, omdat zij hem heeft liefgehad, en toen hij uit de gevangenis kwam, was ik midden de menigte, die hem begroette. Flauw heb ik hem gezien; ik zag hem wegrijden, groetend en hevig toegejuicht door 't volk.’

En Lore zei, na eenig wachten: ‘Hij is hier geweest. Hij was met mij in 't rijtuig dien avond. Hij heeft Jeslo gezien en háár graf, in de verte.’

Paul zag haar verwonderd aan. Doch zij vertelde niets verder, ook haar gezicht zweeg in strengheid.

Dat ééne nu wist hij. Maar hij vroeg:

‘Had hij haar nog lief toen?’

‘Neen’, antwoordde Lore.

Hem smartte even dat woord. Hij zag Nanka, gelijk zoo dikwijls na haar dood, in vroeger leven en lijden terug, en hij had voor haar, zachte, geen troost!

Doch daarna sprak hij ongewoon krachtig en trotsch: ‘Zij was ook hèm niet trouw! Wèl aan haar liefde, - òntrouw wàs voor haar niet, - doch niet aan hèm. Ze verliet hèm, toen ze naar hier kwam, om wat vreê te vinden, en voor eeuwig verliet ze hem, toen ze ging sterven! - Ik meende óók, dat het trouw was aan Syilva, doch het was enkel trouw aan dien ze liefhad, en dat was hij niet, dat was z'n betere!’

Na een pauze, zei Lore koel: ‘Ik begrijp wel. Maar zij heeft Syilva liefgehad.’

Lang en stil, in 't wéérvinden van verleden zoetheid beschouwde Lore nu de plek van den zandzoom op het doek, in avondzonnelicht.

Omlaag lag schemering over vochtig-zwarte aarde, doch daar waren de bloemen forsch en duidelijk: varens, breed en talrijk, de scherm-bloemen, nevelig-wit, de bruinachtige en grijsbepluimde grassen. Daarboven, in het glooiende, grauwe veld, schaduwen en lichtere plekken, waar de fijnere, bont-kleurige bloemen wonderlijk diep gloeiden, en de schaarsche, ijlergepluimde grassen, schuin in ééne richting hun dunne, lange sprieten, oprezen boven die bloemen.

Nabij den top was bloeiende heide, omgeven van naakte, òpblinkende zandgrond en dan, eindigend 't op het doek afgebeelde, een verwarde struikenmassa, - vele slingerende armen, zich uitstrekkend naar beneden en opwaarts geheven, - vaag van donkerheid, groen in vele tinten.

Lore beschouwde, en plots verrasten haar vreemde dingen. Ze zag vage, slanke vrouwenvormen midden de struiken, midden de bloemen, midden de varens. En ze zag blauwe vlekken: kleine, helblauwe vlekjes, die deden denken aan bloemen en toch geen bloemen waren, en grootere, flauwer getinte vlekken en dan, van wapperende linten, enkel de vorm, en de vorm van een stroohoed, vaag als de vrouwengestalten.

En een ingeving beving haar met wankelen lach: dat dit was Nanka's stroohoed, zooals hij haar dien werkelijk had zien dragen....

Ontsteld even, zag ze naar hem op, - koele verwondering was in haar blik, toen die z'n oogen raakte.

Paul meende, dat zij wel waarlijk begrijpen zou, als hij nu sprak.

‘Neen’, begon hij met bedwongen stem, ‘dit ìs niet schoon. Ik heb de schoonheid nooit gedurfd! 't Doet alles me nu denken aan valsche slaapliedjes in mooie zomeravonden. 'k Heb 't lief, - maar 'k noem mezelf een lafaard en ik ben blij, dat ik nu, eindelijk, moed heb. Want dàt daar, (hij wees naar 't bedekte doek) is niet laf. Dàt alleen ook, kan schoon zijn.’

Lore luisterde, verwikkeld in z'n vaagheden. Hij voer voort, met een bevend-trotsch lachje: ‘'t Is 't beeld van een schoon mensch, dat ik daar durf weergeven, - en niet dat alleen, -

't is 't beeld van den man, dien ik geloof, dat zij heeft liefgehad!'

Weer zag Lore naar hem op en een oogenblik was afkeer in haar trekken. Ze verwon 't spoedig, doch hij had 't wel gezien.

'Ja,' zei hij glimlachend, 'een ruw en driest mensch ben ik, dat ik dit doe.' En toen zij met afgewenden blik haar hoofd schudde, herhaalde hij, met trilling van heftigheid in z'n stem: 'Ja toch! Bedenk, dat het bestemd is immers, om bevrijd te worden van àlle vaagheid, en 't zal zóó teer zijn, - zoo oneindig teerder in z'n naaktheid, dan ééne van al m'n fijne, teere bloemen en roerende lijnen. Bedenk dat ééne, ééne valschheid in mij, - en in dat beeld, - 't zal prijs geven aan mijn afkeer, en die is heviger, smartelijker, dan die van anderen. Ruw en driest bèn ik, maar 't is me liever dan m'n lafheid.'

En daarna lachte hij zoo wonderlijk-jong en vroolijk-driest, - in z'n zachte, blauwe oogen was minachting en Lore sloop weg, bedeesd in haar koele kalmte, naast hem.

En alleen, hel van beelden z'n brein, zag hij zich op een smal, gevaarlijk pad in een sombere zee van nevelgolven, die waren àlmachtig in hun strooming en ze stroomden òver z'n pad, voortdurend. Almachtig, - en toch poogde hij, - àlmachtig, - en toch won hij! Kalmer dan, - teruggaand tot z'n werk, - zag hij den schoonen man, klaarder en klaarder, - oprijzend voor háár vèrre, onbenevelde oogen! En dat beeld, hèm nabij, eenzaam-heerlijk in de grauwe oneindigheid van z'n toekomstleven. Witte vlammen, witte vlammen zag hij opgaan. -

Paul en Lore gingen de bloeiende bremstruiken van het Kruisveld plukken, zooals dat behoorde bij hun leven in Jeslo, in de lente. Later kwamen een massa planten en zaden uit den tuin van Elise en Walter, die Lore hier ging voortkweeken, daar ze den arbeid, die ze gindsch deed, wou behouden.

In den zomer kwam Elise naar Jeslo, om eenige dagen met Lore door te brengen. Een schuchtere blijheid was over haar, - jonge lust om te wandelen en te praten en te genieten, - veel, veel, - want de tijd ging voorbij, - dit

was de laatste zomer, - ze zou moeder worden, - en wat zou dan komen?

Weinig vreemden zag men in Jeslo, - en zulk een ècht vreemdelingetje was ze: - naief bewonderden haar de menschen daar, 't volk van meest vlas-blonde, ruw-huidige menschen, - om haar fijne blankheid en 't donkere bruin van haar en oogen, en de kinderlijke vlugheid van haar bewegingen.

En naief, opgewonden-babbelend bewonderde Elise de bloemige velden rond Jeslo, - 't meest van al 't water van 't kronkelende stroompje, waarover ze niet vrij durfde spreken. Waar ze verlangde te roeien met Walter, als hij haar terug kwam halen, - doch waarin ze wist, dat Lore's zuster zich verdronken had, - jaren geleden, maar droevig en angstwekkend immers steeds nog, als de schemer zich over de velden lei, en het water, stil en glanzend onder nog helderen hemel, zachtkens donkerde en donkerde. Als ontroerende gepeinzen zich losmaakten, elken keer, bij 't even bewegen van de groene halmen langs den oever....

Dàn, als het 't meest verrukkelijk zijn zou, er te roeien met Walter.

't Bruin, - 't even blauwig getinte bruin van haar haar en oogen, gaf Paul den inval om haar portret te willen schilderen. Toen wist Lore, dat z'n arbeid, waarvan hij in zooveel vuur haar had gesproken, was geëindigd.

In de dagen, die Elise nog in Jeslo bleef, ontwierp hij z'n schets, en spoedig nadat ze weg was, vroeg hij aan Lore, te komen zien, of ze goed vond, zooals hij 't deed. Want voor haar deed hij 't, - enkel voor haar, omdat Elise haar lieveling was.

Zwijgend op z'n kamer gekomen, keek Lore naar 't onvoltooide portret. En zwijgend, wendde hij zich naar een anderen kant, waar z'n laatste werk, onbedekt thans, in zorgzaam licht was geplaatst. Toen zag Lore 't beeld van den schoonen man.

Denkend aan z'n woorden was ze ontroerd, - doch zich verbergend, zei ze hem rustig haar bewondering.

Maar luisterend, klonk hem spotten van gefluit, heel in de verte, - dáár, dáár, waar hij stout had gehoopt, verrassing van liefdeklanken te hooren. Gedaald, in deemoed, wàs reeds z'n ziel. Reeds wás gekomen de afkeer, de diepe, de smarte-

lijke, - en vergaan reeds in z'n eentonig, innerlijk prevelen: dat hij wèl geweest was een ruw en driest mensch....

In volgende eenzaamheid werd z'n ziel klein en leefde òp weer, - neer en òp. Hij zag de witte vlammen rijzen en knikte peinzend met het hoofd. Z'n kunstenaars - geluk.

Maar een drang naar droefheid en boete, dreef hem naar de verre smarten in z'n verleden; - dien avond van zijn aarzeling en háár dood bepeinsde hij, - zonder berouw, - zonder hoop, - droevig, droevig.

En dan, làchen deed hij, - stil, maar woest, - om het àl droom-zijn van z'n bestaan, - toen hij in droom zag, het grauwe om hem uiteenwijken en een weg zich vormen, - en op dien weg, - niet ver, - Syilva, zooals hij dien eens gezien had, - wegrijdend, - afgewend z'n gelaat, vaag z'n gestalte in 't rijtuig dat hem droeg, - en helder z'n wuivende, levende hand, antwoordend 't gejuich van 't volk.

Frederik van Eeden en De Kleine Johannes[1)]
Door
F. van der Goes.

I

Wat wij onmiddelijk en niet zonder een sterk gevoel van persoonlijk leedwezen in het maatschappelijk optreden van Frederik van Eeden meenden te bespeuren, wat wij een paar malen in de schriftelijke en mondelinge diskussie met hem hebben uitgesproken, wordt door het verschijnen van zijn *Kleine Johannes*, Derde Deel, bevestigd met een duidelijkheid die ons nogmaals teleurstelt.

Thans heeft Van Eeden alles gezegd wat hij van de zaak te zeggen had, en in den meest treffenden vorm, dien van een vertelling met beschrijving van personen en toestanden. Wij hebben niet langer te doen met op zich zelf staande handelingen of met afzonderlijke gedachten, waarvan ons het onderlinge verband en de gezamenlijke beteekenis wellicht niet volkomen klaar waren geworden, die daarom door ons verkeerd konden zijn beoordeeld. De mogelijkheid bleef bestaan dat Van Eeden, wanner hij er toe kwam volledige mededeeling te doen van zijn denkbeelden over de voorwerpen van onze gemeenschappelijke belangstelling, een anderen en veel meer gunstigen indruk zou maken. Om niet te spreken van een tweede mogelijkheid, dat de heer Van Eeden op een goeden

1) Eerste gedeelte van een brochure die dit najaar verschijnen zal.

dag zou toonen zich in de school der werkelijkheid te hebben eigen gemaakt, wat geen andere studie hem scheen te kunnen leeren. - Thans, echter, is geen twijfel meer mogelijk.

Dit derde deel, nl., brengt Johannes in aanraking met het socialisme, en in het verhaal van zijn ontmoetingen en gewaarwordingen geeft de schrijver een kritische schets van hetgeen hij, Van Eeden, in onze arbeidsbeweging heeft aanschouwd. Als ieder goed socialist heeft ook Van Eeden een voorstelling van een toekomstmaatschappij, beschreven als het visioen, wederom van den halfwas, die overigens de hoofdpersoon van de geschiedenis niet meer is.

Inderdaad dient Johannes in het laatste kapittel zijner avonturen voornamelijk om de eerbiedige genegenheid te vertolken, waarmêe de auteur den eigenlijken hoofdpersoon door de lezers klaarblijkelijk zoo gaarne aanschouwd zou zien. En niet Johannes alleen - ook de aanstaande van Johannes, het kameniertje Marjon, dweept met den heldhaftigen schareslijper, die bij voorbaat hun huwelijk inzegent, om vervolgens, nadat hij een andere trouwplechtigheid, die van onze koningin in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, een weinig verstoord heeft, en deswegen door het Orangistisch gepeupel mishandeld is, zijn leven en zelfs zijn stoffelijk overschot (ter snijkamer verwezen) te laten onder het mes der geneesheeren.

Wij echter moeten bekennen, dat de figuur van den idealen socialistischen hervormer ons, die den leeftijd van dezen jongen en zijn liefje te boven zijn, in 't geheel niet imponeert. Er is noch in zijn gedrag, noch in zijn woorden iets dat ons toeschijnt anders dan door onrijpe knapen en meisjes voor fameus te zullen worden gehouden. Hij is socialist, deze ‘Markus’, maar van een soort die de auteur voor het gewone socialisme te goed acht. Nochthans voert hij niemendal uit dat voor het socialisme nuttig zou kunnen zijn. Ja, als wij Van Eeden wel begrijpen, hebben wij in de omstandigheid dat vriend Markus buiten het werkelijke socialisme staat, het zekerste teeken te erkennen en tevens de schoonste uiting te bewonderen van zijn zielegrootheid. Slechts kleine geesten, geeft de schrijver te verstaan, houden zich met die dingen op, met partijpropaganda en wat dies meer zij. Er is op de wereld wel niets bespottelijkers, weinig zelfs meer verachtelijks

volgens Van Eeden, te oordeelen naar onderscheidene passages van dit geschrift, dan als socialist zich bij de socialistische arbeidersbeweging te voegen. Wij daarentegen gelooven, en zijn daarin door het lezen van de *Kleine Johannes* versterkt, dat al wie dit niet doet, tenzij verhinderd door overmacht of teruggehouden door te groote bescheidenheid, daarmee bewijst dat het socialisme te goed is voor *hem*. Het is zijn onkunde die hem belet te zien dat het socialisme als daadwerkelijke kracht niet bestaat in een wetenschappelijke theorie of in een zedelijk ideaal, maar uitsluitend in den wil en de macht van het deel der bevolking dat zich losmaakt uit de kapitalistische verdrukking. Het is zijn zelfvervuldheid, het is zijn ingenomenheid met zich zelf, die hem belet te beseffen dat juist in deze elementen van een klein karakter de oorzaak van zijn afkeer ligt.

Men zie slechts de figuur van dien Markus, die de arbeidersbeweging links laat liggen, die uit de hoogte op haar neerziet, die slechts tot haar komt om haar te berispen, die haar de les leest in een stortvloed van woorden, vol hoovaardij maar voor de rest zonder een gezonden zin. Aan Markus, die evenwel onverschrokkenheid en energie bezit, die als een voortreffelijk redenaar wordt geschilderd (als hij maar iets rechtschapens te zeggen had), van wien men dus belangrijke diensten voor de zaak mocht verwachten indien hij zich slechts van den waan genezen wilde, dat Onze Lieve Heer hem op de wereld heeft gezonden om het socialisme te verkondigen - en dit geheel anders als de gewone socialisten; aan Markus heeft daarom de zaak van het socialisme niets, wijl hij opkomt met de pretentie voor het socialisme alles te willen zijn. Nog eer hij den mep krijgt met den vuilnisemmer, schijnt deze zotte middelaar niet weinig in zijn hersens gekrenkt. Iemand die van uit de hanebalken eener protestantsche kerk met gemeenplaatsen à la Multatuli naar de hoofden van het publiek der vorstelijke huwelijksviering werpt, of zich in een katholieke aanstelt als omhelsde hij het altaar met nog sterker paapsche devotie dan de misbedienaar zelve[1)], en eindigt met het kruis-

1) ‘In het schemerlicht was duidelijk te zien hoe hij vóórover lag, de armen op het altaar en het gezicht in de armen verborgen...In den ademlooze stilte die nu volgde...hoorde men duidelijk een diep, hartroerend snikken.’ (Maandschrift *De Beweging,* Januari 1906, bl. 54 en 55).

beeld in stukken te smijten, iemand die dat doet *nu*, in het stadium waarin de socialistische arbeidersbeweging thans verkeert, kan toch waarlijk niet gezegd worden recht snik te zijn. Dat Markus bij voorkeur kerken neemt tot het tooneel zijner demonstraties is misschien een bijdrage tot de kennis van zijn zielsziekte, die ook op andere gronden het meest aan godsdienstwaanzin doet denken. Wat de gemeenplaatsen betreft (die ten tijde van Multatuli *geen* gemeenplaatsen waren) is het geen wonder dat ze op een arbeiderspubliek niet den minsten indruk maken, tenzij den indruk dat men de hoorders bij den neus wilde nemen. Bedoelde hoorders, die toevallig in zeer plat Amsterdamsch hunne verontwaardiging uiten (vriendelijke attentie van den socialist Van Eeden aan het adres van zijn geestverwanten in de hoofdstad!) worden er al even kregel onder als de schitterende hofstoet van de bruiloftspartij. Markus, eindelijk, nadat de medische faculteit voltooid heeft wat het vaderlandslievende schorem is begonnen, sterft zooals hij heeft geleefd, en verzuimt niet met zijn laatsten ademtocht te pochen dat zijn 'woord', hetwelk totnogtoe als op een steenrots viel, eenmaal ontkiemen en opwassen zal om de wereld te verlossen. Dit woord is echter louter Van Eedensche gemaaktheid en Van Eedensche pedanterie. En in die verwachting neemt Johannes afscheid van Markus, tegelijk wij van den gefopten Johannes.

Dien goeden en aardigen jongen, het ander en beter ik van zijn jonge jaren, op deze wijze misbruikt in de apotheose van den opsnijder die de bewondering heeft van zijn mannelijken leeftijd, is het litterarische gedenkteeken van een verandering welke bij Van Eeden, vreezen we, niet enkel het litterarische heeft geraakt.

II

Om te doen waarmeê Van Eeden nu ongeveer tien jaar geleden is begonnen en sedert voortgegaan is, moet men van tweeën èen zijn: een geniaal hervormer of een dwaas. - Wij willen niet de theoretische mogelijkheid ontkennen dat opnieuw door een groot man een parool werd uitgegeven, samenvatting van doel en middel der revolutionnaire beweging, hetwelk

door de revolutionnaire klasse aanvaard werd als de vruchtbaarste en meest volledige formule. Evenmin, de waarschijnlijkheid dat Frederik van Eeden toen hij optrad, uit eenige verte gezien, voor zulk een man door sommigen werd gehouden. Wellicht zijn er nog heden die hem voor den profeet van een hooger socialisme verslijten, schoon in 't algemeen mag worden aangenomen dat zijn reputatie als zoodanig reeds versleten *is*. Dat Van Eeden geen geniaal hervormer was heeft zijn deelnemen aan de praktijk genoegzaam bewezen, en komt hij nu ten overvloede in dit laatste stuk van zijn 'Johannes' dokumenteeren. Het verheerlijkte beeld van zijn eigen maatschappelijk streven vinden wij trek voor trek in de figuur van Markus terug, van Markus dien de lezer reeds heeft leeren kennen als een dwaas in den overtreffenden trap.

Evenals Van Eeden opgetreden is met de bewering dat hij het socialisme beter zou dienen dan de socialisten, hunne methode, hunne theorie verwerpende, somtijds zelfs hun goeden wil verdacht makende, zoo verschijnt in zijn roman Markus de godsgezant, die met afkeer en deernis de dwalingen monstert van het strijdende arbeidersvolk. Bij deze indirekte verwijten voegt Van Eeden de direkte satire van zoowel de sociaaldemokratie als het anarchisme.

Evenals Van Eeden in de plaats van het afgekeurde, wat de methode betreft, enkel een onderneming te stellen had, nu reeds grootendeels van hare aanhangers en bevorderaars verlaten, die nooit iets anders scheen te willen zijn als een charge op haar eigen oogmerk, weet ook Markus niets beters te verzinnen dan de reeks van guitenstreken in vergaderzalen en in kerken waarvan wij reeds hebben gesproken. De hulde die de schrijver aan de georganiseerde arbeidersbeweging brengt, door al dit heerlijks voortestellen als de bestanddeelen van een propaganda-met-de-daad waaraan *zij* part noch deel heeft, is natuurlijk onwillekeurig. Van Eeden wil integendeel zeggen dat de sociaaldemokraten, die maar in kouranten schrijven en voor de verkiezingen ijveren, nog een punt kunnen zuigen aan dezen welbespraakten vagebond, die professoren vastpraat, roomsche pastoors verbaasd doet staan, de Koningin en haar hof verlegen maakt.

Evenals Van Eeden, verder, die wat de theorie betreft de

sociaaldemokratie wilde verdrijven met een kleinburgerlijk utopisme (naast het kapitaal en zijne instellingen een wereldje van kleinbedrijf stichten, dat als het ras der paalwormen de sterkten van het kapitalisme zou uithollen), een utopisme dat in de latere jaren steeds meer verfemelde, bekent Markus zich tot een levensbeschouwing waarvan de schrijver geen moeite spaart om haar herkomst te verleggen in het duistere verleden van een overgeleverd Christendom. Het is alsof hij ons met den meesten nadruk wilde verzekeren dat de filosofie van zijn held dateert van het jaar nul of daaromtrent van onze jaartelling, en dus onmogelijk verwacht kan worden zich eenigszins nuttig te betoonen in de handen van een maatschappelijke klasse, die, zelve een produkt van absoluut nieuwe omstandigheden, een strijd voert die nog niet is voorgekomen. De proef op de som wordt geleverd in de arbeidersvergadering, waar de spreker van den avond onder de algemeene instemming der aanwezigen den braven Markus toevoegt dat hij tot de burgerlijke idealisten behoort, die de wereld willen hervormen met traktaatjes en preken. Van Eeden is op de kritiek vooruitgeloopen door haar in den mond te leggen van een zijner personen, maar ze is niet daardoor weerlegd. Markus zegt immers niets dat niet reeds oneindig veel keeren in traktaatjes en preken gezegd *is*.

De tijd dat het noodig was dit alles duidelijk te maken voor het publiek dat in zulke dingen het meeste belang stelt, is voorbij. In de Nederlandsche arbeidersbeweging heeft de heer Van Eeden nog slechts de beteekenis van een kuriositeit. Veel anders dan nieuwsgierigheid, trouwens, nieuwsgierigheid die bij nadere kennismaking met stichter en stichting doorgaans spoedig voor andere gevoelens plaats maakte, heeft zijn stelsel nimmer gewekt. Niettemin was er grond voor de vrees, dat bij de sekten in de arbeiderswereld, waar het internationale socialisme eerst vasten voet begon te krijgen, de opkomst van deze vaderlandsche variatie wederom een sekte zou voegen. De schijn dat hier een manier was ontdekt om direkt, hoewel dan aanvankelijk op kleine schaal, met de toepassing van het socialisme te beginnen; een manier die veroorloofde uit de omringende woestijnen van het kapitalisme onmiddellijk in een oase van hoogere maatschappelijke orde over te stappen, en

dit met behoud van schoenen en kousen, tenzij men uit eigen beweging voortaan op bloote voeten ging, deze schijn was bestemd eenige slachtoffers te maken onder socialistisch gezinden van alle klassen, wier ingenomenheid met het beginsel te weinig deed vragen naar de waarde van de voorgeslagen middelen. Zonder twijfel heeft Van Eeden zich weten te omringen door aanhangers van zijn persoon en van zijn denkbeelden, waaronder er waren wier geestelijk gehalte hem door de leiders van elke partij benijd mocht worden. Aan den anderen kant kon men bespeuren uit een en ander wat in den loop der jaren openbaar is geworden, dat het vermogen om af te stooten, hetzij bij de denkbeelden of den persoon, op den duur de aantrekkingskracht ruimschoots overtrof. Het resultaat is thans, dat, indien een sekte getrouw is gebleven aan dit wonderlijkste van alle socialismen, er voor andere partijen weinig te benijden en niets meer te vreezen valt.

In het verschijnen van den *Kleine Johannes* vinden wij dan ook slechts ééne reden tot het neerschrijven van deze beschouwingen, die niet de bedoeling hebben een polemiek voort te zetten, welke hare praktische beteekenis heeft verloren. Al is het Van Eeden niet gelukt de socialisten in Nederland te overtuigen dat zij op een verkeerden weg zijn, en hij, nauwelijks minder bevoorrecht dan de persoon die in het boek den naam draagt van een Evangelist, geroepen hun het pad te wijzen dat niet slechts naar een aardschen heilstaat leidt, zoo is dit vergelijkenderwijs maar een geringe tegenslag geweest. De auteur van *De Kleine Johannes* blijft er niet minder de aanzienlijkste letterkundige van de Nederlandsche bourgeoisie om. Moet hij de zuiver litterarische beroemdheid misschien met nog een of twee aanzienlijke letterkundigen deelen, aan persoonlijke populariteit wordt hij door niemand geëvenaard. Anders dan bij de meeste artisten van zijn rang in de schatting van dit publiek, artisten wier namen slechts bekend zijn als de handteekening onder kunstwerken die men bewondert, is Frederik van Eeden niet enkel een schrijversnaam gebleven. De drager is voor het publiek een individu geworden, zoo goed als indertijd Multatuli. De bewonderaars van zijn geschriften zijn tevens aanhangers van zijn persoon. Zijn anderen slechts in hunne werken groot en houden zij zich buiten het

praktische leven, *zijn* streven is het altijd geweest de levenskunst te beoefenen als de hoogste van alle kunsten. Dat Van Eeden kommunist is geworden, en later zelfs den Christelijken godsdienst heeft omhelsd, heeft hem in de achting van deze gezelschappen geenszins doen dalen. Wederom immers was hier het ware midden gehouden tusschen uitersten die, zonder deze wederzijdsche tempering, aan lieden van goeden stand en moderne ontwikkeling licht ergernis kunnen geven. Het socialisme bij Van Eeden schonk aan zijn christendom een praktische strekking, en omgekeerd verleende het christendom aan zijn socialisme iets verhevens. Hem socialist te zien worden zonder meer, zou waarschijnlijk velen van Van Eeden hebben vervreemd, of in hem minstens bevreemd hebben. Hetzelfde, voor anderen, geldt van zijn godsdienstige bekeering. Doch een gelukkig toeval, (zoo wij althans niet aan een meer eerbiedwaardige oorzaak moeten denken) heeft gewild dat de heer Van Eeden aan de eersten zijne religieuse, aan de laatsten zijn politieke gevoelens kon voorhouden, en aldus, met een beroep op deze elkaar zoowel aanvullende als verschoonende kanten zijner veelzijdige persoonlijkheid, beide kategorieën van zijn vrienden tevreden stellen - en behouden. Ja, wij kunnen de gedachte niet onderdrukken, dat hij aan de menigte eerst recht sympathiek is geworden nà deze dubbele zielewending, die in hem vereenigt wat gemeenlijk gescheiden wordt gevonden. Zóó opgewogen en gelouterd, zijn zoowel godsdienst als socialisme bij het verlichte deel onzer bourgeoisie hoogelijk gewaardeerde geestelijke goederen. Wie van het eene alles heeft weggeworpen, is in haar oogen evenzeer misdeeld als wie van het andere niets heeft aanvaard. Het kan zijn dat Van Eeden van dit laatste goede naar de meening van sommigen wel iets te veel heeft, maar wat de soort betreft is zijn socialisme bestemd om zijn populariteit in deze wereld slechts te verhoogen. Er zijn nog meer elementen aan te wijzen die het bij beschaafde en geletterde personen uitmuntend in den smaak doen vallen, maar deze vermenging met een onkerkelijk en daarom meer van-hart-tot-hart sprekend en ook aesthetisch verkieslijker godsgeloof, is zeker wat hier voornamelijk in aanmerking komt. Behalve dat Van Eeden ‘de rijken’ uitdrukkelijk in bescherming neemt, hoezeer hij bij tijden tegen hen uitvaart,

blijft het, naar men zich licht kan voorstellen, een hoogst komfortabele gedachte dat deze strenge vermaningen of zelfs scherpe berispingen uit den mond komen van een man, die allereerst den wil van een hemelschen Vader tracht te doen en wiens hand daarom niet overdreven zwaar op de zondaren zal neerkomen...Ach, vond maar *dat* socialisme wat sneller en algemeener ingang! De Voorzienigheid, gevoelt men, zou den heer Van Eeden niet hebben uitverkoren om het te propageeren, wanneer het niet een waarlijk goddelijke gave mocht heeten, welke niemand noodeloos bezwaren zal, ja die zelfs bestemd is óók de bourgeoisie gelukkig te maken. De God van Van Eeden is een rechtvaardig God, die zoowel de netgekamde en gescheiden haren onder hooge zijden, als de warrige bosschen gedekt door slappe flambard-hoeden heeft geteld - schoon deze laatste, wellicht, door bemiddeling van cherubijnen die in het aardsche leven voor kappersbediende leerden. Onze auteur, kortom, is als gewoonlijk voortreffelijk geïnspireerd geweest toen hij een afkooksel van christelijk socialisme, voor welke oude kost de bourgeoisie in alle overige werelddeelen den neus zou ophalen, nogmaals als iets zeer delikaats voor de Nederlandsche te vuur heeft gezet. In de landen die men de kultuurlanden pleegt te noemen, heeft deze maatschappelijke klasse de periode van die denkwijze achter den rug. Er is geen vorm meer van het socialisme die haar kan bekoren. Al kwam er rechtsstreeks een engel uit den hemel het haar verkondigen, zij zou hem verzoeken te gaan vanwaar hij was gekomen. Aan den anderen kant hebben de socialisten daar iets beters te doen dan voor hemeldragonders te spelen.

III

In den *Kleine Johannes*, beschouwd als bijdrage tot de kennis van een utopistisch socialisme, zijn zonder veel moeite twee bestanddeelen te onderscheiden.

Wat men het positieve element zou kunnen noemen is vervat in de daden en de woorden van den koddigen zendeling. Wat Markus doet, meent Van Eeden, is welgedaan; wat hij zegt, zou Van Eeden zelf hem niet kunnen verbeteren. Zoo behoort men het socialisme optevatten, zóó het te verkondigen. -

Hoe men het socialisme *niet* moet voorstaan, wordt dan aangewezen in eenige tooneelen waarin socialisten optreden van een zeer onaangename soort. Dit is het historische gedeelte, van de utopistische studie het negatieve element.

De schrijver maakt er geen geheim van dat deze laatste soort of richting inderdaad die is van de werkelijke arbeidersbeweging. Wat hij verhaalt van een dagbladkantoor, wat van een openbare vergadering, wil blijkbaar niet voor een uitzondering worden aangezien. Buiten *dit* socialisme en buiten *deze* socialisten is er niets of niemand - dan alleen Markus, de hemelbode. Van zijn standpunt dat juist daardoor als het utopistische kenbaar wordt, omvat Van Eeden in zijn satire het geheele socialisme. Zelfs de parodie op het socialisme, de anarchie, laat hij niet ongemoeid. Dit is volkomen in overeenstemming met wat van 's schrijvers praktisch optreden bekend is. Hij heeft het socialisme ‘en bloc’ afgekeurd, met inbegrip van den strijd der vakvereenigingen, en heeft daarvoor zijn bijzondere methode in de plaats gesteld. Doch iedere maatschappelijke beweging volgt de wetten van haar eigen ontwikkeling; welke die wetten van de internationale sociaaldemokratie zijn is thans uit de eenheid van taktiek bij alle arbeiderspartijen genoegzaam gebleken; en hoe de waan dat hij geroepen was haar een anderen loopbaan voor te schrijven aan Van Eeden zich gewroken heeft, is hier terloops reeds aangeduid. Nu hij dien onuitsprekelijken waan in den letterkundigen vorm van een satire teboek stelt, keert zich dit wapen nogmaals tegen hem zelf. Na de maatschappelijke mislukking, komt thans de artistieke.

Er is op den achtergrond van deze schets geen groote revolutionnaire verheffing van een maatschappelijke klasse die zich ekonomisch en politisch vrij maakt, en daardoor voor het eerst het menschelijke onder bereik brengt van de menigte. Door op den voorgrond, in het licht eener talentvolle satire, die Van Eeden wellicht beter dan iemand had kunnen schrijven, hare kleine en voorbijgaande feilen te plaatsen, zou hij aan de beweging zelve, misschien, een dienst hebben bewezen en in ieder geval binnen de grenzen zijn gebleven van zijn eigen waardigheid en zijn goed recht als auteur. Het is niet noodig, willen wij zeggen, alles goed en mooi te vinden water in ons

kamp gebeurt. De grootheid van de taak, de verhevenheid van de gedachte, de heiligheid van het oogmerk, - met de gebreken van de menschen en hunne middelen vormen zij menigmaal een tegenstelling, die het nutteloos en nadeelig zou zijn te willen verzwijgen of ontkennen. Hetzij gezien met liefde of met haat, ligt hierin ongetwijfeld de stof tot de satire waarvan wij spraken, aan welke echter uit een aesthetisch oogpunt de eisch te stellen is, dat zij recht late wedervaren aan het onderwerp. Het onderwerp is de grootheid van het socialisme en de kleinte van de socialisten. Dit is het wat den beoordeelaar heeft getroffen, hetzij met vreugde of met verdriet. De genegenheid van den een is gewond geworden, de afkeer van den ander bevredigd. Doch ook de tegenstander van het socialisme zal niet slechts het onderwerp maar zijn eigen naam onrecht doen, wanneer hij enkel over de tekortkomingen van de menschen weet te spreken, en niet over de uitmuntendheid van de zaak.

Van Eeden, nu, toont zich voor- noch tegenstander van het socialisme, maar vijand enkel van de socialisten en bewonderaar alleen van zich zelf. Zijn grief is niet dat een groote en goede zaak slechts middelmatige verdedigers vindt, noch lacht hij van voldoening dat ze door valsche of onbekwame vrienden wordt geschaad. Het kontrast dat wij bedoelden is in zijn werk niet aanwezig omdat de zaak, het socialisme, in zijn werk ontbreekt. Van Eeden schept een ander kontrast, dat van de redakteuren, de sprekers, de vergaderingbezoekers die hij vertoont - en Markus, den blikken dominee. De realiteit achter deze verbeelde tooneelen is geen ander als de tegenstelling tusschen de sociaaldemokraten en *hem*, Van Eeden. Het doel: niet de redding van de zaak uit hun ongetrouwe of onbevoegde handen, maar de verheerlijking van een buitenstaander die zoo gezegd boven haar staat, louter zelfverheerlijking dus.

De beste geestigheden van Van Eeden en zijn scherpste sarkasmen kunnen de lachers niet aan zijn kant brengen en nog minder doen blijven, want de laatste en duurzame indruk van den lezer moet zijn dat het ridikuulste van alles de schrijver is, die zich vermeet den draak te steken met dingen welke boven zijn begrip gaan. Wat in deze bladzijden superieur mag heeten en door bevoegde rechters daarvoor erkend

is, zelfs dat of juist dat spreekt tegen hem. Het zal in de schatting van het nageslacht hem niet van den blaam kunnen bevrijden welke zich met historische noodzakelijkheid hecht aan den naam van de uitstekendste vertegenwoordigers der reaktie, die over het hoogste streven van hun tijdgenooten vergelijkenderwijs slechts flauwiteiten konden zeggen.

Deze algemeene karakteristiek kan door eenige nadere aanwijzingen bevestigd worden.

Een eerste punt is de *partijdigheid* van den auteur. - Van Eeden, zooals men zich herinneren zal, heeft naast de arbeidersorganisaties voor den politieken en den ekonomischen strijd, eenige probeersels van eigen vinding gesteld (gevonden in de litteratuur over oude socialistische proefnemingen) waarbij te verstaan werd gegeven dat men wel zou doen de bestaande organisaties hetzij op te geven, hetzij naar de nieuwe voorbeelden te hervormen. Er is van hem een landbouwkolonie gelegen in de gemeente Bussum, waar de verpleegden zich met eenig kleinbedrijf bezig houden - om de wereld te toonen dat men met geringe middelen een groot doel kan bereiken: de overweldiging en afschaffing van het kapitalisme door socialistische verbeterhuizen te vermenigvuldigen in het hart van zijn gebied, zoodat ten slotte het bestaande stelsel letterlijk geen ruimte meer zal hebben om zich te bewegen. - Er is bovendien van Van Eeden een vereeniging onder den naam van ‘Gemeenschappelijk Grondbezit’, die, zooals haar naam te kennen geeft, met de verwezenlijking van het verstandige plan belast is, en, voor geld of wel voor goede woorden, van de tegenwoordige eigenaren den grond moet overnemen. Blijkens een verklaring, echter, voor eenigen tijd door den stichter afgelegd, dat zij thans vasten voet had gekregen en zijne leiding als voorzitter niet meer behoefde, heeft deze organisatie haar besten tijd reeds achter den rug en kan het bericht van hare ontbinding spoedig worden verwacht.

De satire van den schrijver, nu, verschoont deze eigen stichtingen met een partijdigheid die hem lang niet mooi staat. De gemiddelde lezer zal tevergeefs vragen waarom hij zich alleen over de gebreken van de sociaaldemokraten vroolijk maakt, en niet ook over die van de bewoners der Bussumsche werkinrichting of van de leden der genoemde vereeniging tot

uitkoop van het kapitalisme. Maar de lezer zal niet dralen met het antwoord. Van Eeden spot niet met zekere voorbijgaande fouten van personen die hij weet te onderscheiden van de blijvende waarde der zaak - hij heeft voor de zaak geen oog omdat hij alleen oog heeft voor zijn eigen persoon, en ziet daarom niet wat iedereen ziet: dat hij en zijn vriendjes, als er domheden te zeggen en te doen zijn, zich door sociaaldemokraten enz. gewoonlijk niet laten overvleugelen.

Een ander punt betreft de *onjuistheid* van de voorstelling, tekortkoming die het satirieke beeld, het letterkundig kunstwerk, verlaagt tot het peil van de meest banale socialistenbestrijding. Wij ontzeggen hem het recht niet, belachelijk te maken wat hem in de sociaaldemokratie verkeerd schijnt; minder dan iemand zouden wij den kunstenaar in de vrijheid van zijn kritiek willen beperken. Maar iemand die aan een tafereel van verzonnen dwaze en leelijke streken willekeurig den naam geeft van de zaak welke hij haat, is niet meer dan een leugenaar. Van Eeden kan zich ten deze niet beroepen op de rechten van de kunst, er is tusschen de vrijheid die haar toekomt en de misgreep die hij begaat, de tegenstelling van karrikatuur en vervalsching.

Het wezen van de karrikatuur immers, is waarheid. De karrikatuur maakt zich meester van bestaande trekken, en deze tot het voorwerp van haar bespotting, door het belachelijke te laten zien dat de kunstenaar in de werkelijkheid heeft gevonden. Doch de kunstenaar ziet scherper dan gij, waar *gij* slechts het gewone en alledaagsche opmerkt, misschien, nu ja, met een geringe afwijking - daar bespeurt hij een buitengemeene, hoogst lachwekkende abnormaliteit. Wat hij u in de karrikatuur vertoont, die gij overdreven noemt, is *zijn* gezicht op de werkelijkheid. Maar de kunstenaar komt, als het ware, uw kortzichtigheid of uw verstrooidheid te hulp. Zie toch, roept hij u toe, hoe vol de wereld is van de schoonste en meest buitensporige dwaasheid!...Vol eerbied voor het potsierlijke van een grooten neus, om welks afmetingen de kinderen op straat elkaar hoofdschuddend aanzien, maar die op uw oudere zinnen geen indruk hoegenaamd maken: wijl gij niet meer voor de poëzie van het leven toegankelijk zijt, en om prozaïsche bagatellen, als b.v. dat de drager van het bedoelde

monument uw eigen geliefde vader is, of wel een vreemde die eenmaal in hachelijke omstandigheden zijn eer voor de uwe op het spel heeft gezet, voorgeeft eenige bloot lichamelijke bijzonderheid om geestelijke kwaliteiten gemakkelijk te kunnen zien: - vol eerbied voor ieder gedenkteeken van Hooger welbehagen in het lachwekkende, schetst de kunstenaar voor uw gebruik een tronie met een uitwas die zelfs ú doet proesten, en voortaan den auteur of redder van uw leven herkennen als een door den Hemel geteekenden hansworst. Om u iets van zijn bewondering te doen begrijpen, om u te laten deelen in zijn geestdrift, maakt hij de karrikatuur, het gechargeerde beeld: voor zijn oogen een even getrouwe kopie van de werkelijkheid als de zorgvuldigste opneming door eenig mechanisch middel. Doch gij zoudt het recht hebben den schilder een laaghartig bedrieger te noemen indien hij zich zoozeer vergat om uw edelen vriend af te beelden met een lichten graad van scheelheid in de oogen of welke andere geringe ongewoonheid, die hij zou moeten bekennen opzettelijk te hebben aangebracht.

Opzettelijk aangebracht zijn de gekheden die Van Eeden voorwendt bij de sociaaldemokraten te hebben waargenomen. Dit is uit de stukken te bewijzen. Een protestvergadering bij gelegenheid van een familiefeest in het koninklijke huis, b.v., is een puur verzinsel, verzinsel ook de rede van den sociaaldemokratischen spreker. Dit is het socialisme bekladden, niet het bestrijden. Afdoender bewijs van zijn onmacht het socialisme te beoordeelen, kon Van Eeden niet geven. De gemakkelijker methode van het te bekladden heeft hij gemeen met velen die een betere verontschuldiging hebben dan hij.

IV

Indien Markus zich maar niet verbeeld had van godeswege met een sociale zending belast te zijn, zending die hij vervult door onder omstandigheden welke hem voor half krankzinnig doen houden, een taal te voeren waaraan bijna niemand iets heeft, zou hij een ordentelijke en beste man zijn geweest van wien iedereen veel had gehouden. Doch even goed kan men zeggen dat Van Eeden een aardig en verdienstelijk boek had kunnen schrijven wanneer hij de avonturen van Johannes niet geleid had buiten de burgerlijke wereld die hij kent, en waar-

van hij eenige groepen tot het voorwerp eener geestige, onderhoudende, welgeschreven persiflage maakt. In die gedeelten herkent de belangstellende lezer den auteur van *de Student Thuis*, het *Poortje* en van menige vroolijke bladzij in den ouden 'Nieuwe Gids', herkent hij ook den dichter van fijne en gevoelige verzen uit deze jaren, herkent hij in één woord den eersten Frederik van Eeden onder de jonge talenten van dien tijd, in wien nog niet het verderfelijke voornemen was ontwaakt op ieder gebied des geestes een groot man te willen zijn.

Krachtens dat heillooze voornemen heeft hij wederom deze studie, die hoofdstukken bevat welke in een moderne *Camera Obscura* op hun plaats waren geweest, opgeblazen tot een gewrocht van verbeelding en van wijsheid dat geen enkel raadsel van wereld en samenleving onopgelost zou laten. Gelijk in verscheidene zijner latere uitgaven die met de pretentie ter wereld zijn gekomen monumentale scheppingen te zijn, roert ook in dit derde (en tweede) deel van 'Johannes' Van Eeden de diepste levensvragen aan en beweegt hij zich afwisselend in onderscheidene sferen van het heelal. God den Vader op de planken te brengen, is voor Van Eeden een tijdverdrijf dat hem even gemakkelijk van de hand gaat als den dichter van *Faust*. De geheele Heilige Familie, met neef Satan op den koop toe, portretteert hij met dezelfde onvervaardheid als de kermisfotograaf het huisgezin van boer en boerin. Zijn geschriften verschijnen met den stempel van een aanmatigende titulatuur op het voorhoofd, doch reeds een leek kan u zeggen welke hunne doorloopende en voornaamste fout is - die van niet genoeg talent te bevatten voor het uitgebreide kader. Er is geen wereldgenie uit eenige litteratuurgeschiedenis van wien niet met stelligheid kan worden aangenomen dat hij, enkel lettende op het kader waarin zij zich bewegen, op het getal en de titels, niet volgaarne, voor die van Van Eeden, de kompleete verzameling zijner werken zou willen ruilen. Van Eeden laat zijn tijdgenooten slechts de keus hem te eeren als een anderen Shakespeare of een tweeden Goethe, of wel hem uit te lachen als een persoon die Goethe en Shakespeare meende nabij te komen. Wie zich niet genoopt voelt tot het eene, zal zich van het andere niet laten weêrhouden door de waarheid dat van tweede-rangs-kwaliteiten deze man een

onuitputtelijken voorraad bezit. Want men behoeft zelf geen deskundige te zijn om te zien wat velen deskundigen in zijne boeken zoozeer tegenstaat. Het is, meenen we, de vruchtelooze aanwending van een rijkdom van begaafdheden, die daarom niet tot haar recht komen en den meester weinig eer verschaffen, wijl hij haar gebruikt onder omstandigheden die de onvoldoendheid van deze middelen overtuigend aantoonen. Van Eeden, immers, gaat voort met kunstwerken ter perse te leggen die wegens opzet en bedoeling alleen éérste-rangskwaliteiten onderstellen. Iemand die in het voorste gelid overschaduwd zou worden, kan, zegt men, nochtans een goed figuur maken in eenig volgend. Zeer zeker, mits hij niet met geweld zich trachte te handhaven op een plaats welke hem niet toekomt. De op deze wijze misbruikte talenten verliezen tot zelfs de bescheidener voortreffelijkheid die hun overigens eigen is, doen slechts dienst om de afwezigheid van een hoogere soort voelbaar te maken, kunnen niet beletten dat het geheel den indruk achterlaat van een volkomen mislukking.

Zonderling genoeg, werken om deze reden zijne deugden meê om zijn reputatie te bederven; want wat van zijn talent de deugden uitmaakt, verschijnt in zijn geschriften slechts als de zwakke zijde. Heet het van sommige auteurs dat zij met hunne gaven woekeren, van Van Eeden moet veeleer gezegd worden dat hij de zijne te grabbel werpt. Een gevoelig en bevallig lyrisch dichter, een fijne opmerker, een aardige bespotter van het ongewone in gewone menschen en dingen; voor deze twee of drie letterkundige figuren bevat de groote geest van dien eenen ongetwijfeld de stof. Doch wat baat dit hem die zich in het hoofd heeft gezet het werk te doen van een nog veel grooteren geest, en door het uitgeven van ontzaggelijke dramatische en epische zaken naar een positie streeft ver boven zijn artistieken rang.

Zoo ook hier - wat de schrijver u als hoog verheven en machtig edel aankondigt, hangt als een zware en onwelriekende damp over het geheele werk. Valsche pathos en gruwelijke aanstellerij zijn de stoffen waaruit hij de figuur van zijn held heeft opgebouwd. Des auteurs ingenomenheid met de holle frase en de ledige pose blijft u bij, en vormt, indien iets, van deze lektuur den onvergetelijken indruk. De betere

brokstukken worden er door verduisterd, of ons genot er van vergald en vergiftigd. De latere lezer, zeer waarschijnlijk, die in eenige bloemlezing een fragment tegenkomt, met het opschrift ‘Dominee Kraalboom’ b.v., zal zich verwonderen bij gelegenheid uit het kompleete boek te vernemen dat een litterator van deze kracht het heeft aangedurfd den lezer zijn visioen voor te leggen van een toekomstmaatschappij, en niet van het eten en drinken slechts, maar van de hoogste geestelijke werkzaamheid harer bewoners. Het is waar dat de tegenstrijdigheid bij nadere beschouwing spoedig zal worden opgelost. Men gelooft aan God, in die latere wereld, men gaat naar de kerk, ja men bedient er zich van de taal die ook nu in zoodanige gebouwen wordt gevoerd. Zelfs staat er de kerk als het ware op den top van de wereld, uitdrukking van de waarheid dat de vervaardiger van het beeld niet beter wist te doen dan het burgerlijk ideaal dat godsdienst heet, uit de oude omgeving over te brengen in de nieuwe en het daar te geven zijn oude plaats. De schrijver van ‘Johannes’, zal de konklusie moeten zijn, was een aardige jongen. Met lieden als Dominee Kraalboom kon hij geestig den draak steken. Doch zelf heeft hij de grenzen van zijn talent getrokken, toen hij, verleid door den waan dat hij een groot man was, uit wiens hand de tijdgenoot recht had eene onthulling van de toekomst te verlangen, een tafereel ontwierp dat van dezen achtenswaardigen leeraar in eigen persoon afkomstig kon zijn. De Kraalbooms van alle tijden zijn aan Van Eeden ruimschoots gewroken, nu deze, om een paradijs verlegen, een paradijs schiep voor predikanten.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Alex Gutteling: *Een jeugd van liefde*
Maurits Uyldert: *Naar het leven*

Men kan het hen die de poëzie liefhebben niet euvel duiden dat zij altijd naar de toekomst zien en altijd vragen naar jongeren. Ook wij dichters, als we ouder worden, verlangen niets beters dan dat een jeugdiger komt die den zang van ons overneemt.

> Mein feuchtes auge späht nur fern
> Nach diesem Einen aus der gern
> Die harfe reich und wol gestimmt,
> Der unsre goldne harfe nimmt.

Vandaag zijn het er twee die mij hun liederen voorspelen: Alex Gutteling en Maurits Uyldert. Zij zijn de allerjongsten, beiden schoon en welkom en nieuwe bewogenheid uitend in de zeer verschillende klanken van hun zangtoon. Gutteling bevallig, zacht, in den éénen vollen stroom van zijn stem gedachten en beelden dragend, openspreidend en toonend, - Uyldert, tengerder, met meer innerlijke botsingen, maar in de persing en breking van zijn straal die beelden en gedachten bezielend en doende fonkelen, tot het is of woord op woord terugspiegelt en weerkaatst. En, in overeenstemming met dien aanleg, Gutteling de dichter van één liefde die zich langzamerhand bewust wordt en beschouwt en verheerlijkt, - Uyldert de zanger van een leven dat uit den weerstand van het doods-leed zich heft, en bevrijdt en gelukkig prijst, maar alleen boven de aantrekking van een smartezee zijn regenboogvreugde ontplooit.

Beiden evenwel - en daardoor juist zijn zij dichters zooals

wij ze begeeren - in liefde en leven niet enkel voelend de voorbijgaande ontroeringen, maar de eene en eeuwige Macht die henzelf en het Al beweegt.

* * *

Uyldert meer bespiegelend, omdat in zijn zang een weerstrijd wordt overwonnen en opgelost. Gutteling meer onmiddelijk, omdat alle beelden, lichte en donkere, door hem worden aanvaard als uitingen van éénzelfde gevoel.

Als Gutteling zijn eerste gedichten schrijft, dan weet hij zelf niet wat hij te zeggen heeft. Er is eenvoudig een uitstorting van beelden, de weergave in woorden van een innerlijk gezicht. Uiterlijke aanleiding ertoe mag in het eene geval wel, in het andere niet, uit het gedicht blijken: voor hem kreeg die uiterlijkheid eerst beteekenis toen ze vizioen werd en als zoodanig toont hij haar. Zie het eerste van de twee gedichten waarboven ‘Sneeuw’ staat. Lees het en vraag u af welk werkelijk landschap ge u zoo voor zoudt stellen. Maar beleef het als een droom, als het sprookje van een dichter die het zich, in welk sneeuwlandschap ge wilt, heeft voorgezongen, en ge vraagt naar geen werkelijkheid.

Het wonderlijke is juist het ongeloofelijk gemak waarmee Gutteling de trekken van de werkelijkheid gebruikt en, veel of weinig omgedroomd, aanbrengt in zijn verbeeldingen. Van het groote gedicht ‘Orfeus en Eurydice’ is het niet de geringste bekoring dat het strand van de Styx door hem als een duinenkust geschilderd wordt. Door deze gemakkelijke verbinding van droom en werkelijkheid onderscheidt het zich van andere soortgelijke gedichten. In het vermogen zóó te doen, en in het geluk zóó te zijn ligt Guttelings oorspronkelijkheid.

‘Een Krans’ toont - wonderlijk in zulk een jongen dichter - een strijd tusschen twee zielemachten. Eenzame, zelfgenoegzame genieting en alomvattende liefde bestrijden elkaar tot den triomf van de laatste. De schoonheid is hem verschenen, een schoonheid buiten hem, die hij niet kende. Maar zich mee laten voeren, uit zijn droom naar de volle wereld, wil hij niet. Alleen gebleven wordt zijn eenzame lust als een haat, als een woede, die hem ten slotte ledig en machteloos achterlaat.

De liefde die hij weerstaan had komt dan terug als de rust en het geluk waarin zijn ziel één wordt met de omringende wereld.

De gevoelstoestanden in dit gedicht zijn zeer verscheiden: in zichzelf besloten zinnelijkheid die naar beelden grijpt om haar gloed en kleur te uiten, en een klare, min of meer wijsgeerige bespiegeling die de Eenheid bezingt van ziel en wereld. Daarnevens beelden en gedachten, uitstroomingen van een gemoed dat tusschen zinnelijke liefde en geestelijke wijding geen onderscheid erkent.

Er is in de deelen van het gedicht een ongestoorde bevalligheid, een onmiddelijke uitstrooming van schoonheidsgevoel in woorden. Verbeeldingen, denkbeelden en gedachten bewegen zich daarin en daaronder met de vrijheid en zekerheid van hun ritmischen dans, met de felheid en teerheid van hun kleuren, en met juist zooveel verstandelijken samenhang als noodig is om de hoofd-idee te doen onderkennen tot waar ze aan het eind beeld-loos overblijft. Een gedicht dus van dadelijken zang, scheppende verbeelding, beeldende bespiegeling en helder nadenken.

Zang, verbeelding, bespiegeling en nagedachte bewegen zich bij dien jongen dichter in bizonder gelukkige verhouding. Ook later, als bij rustiger en ernstiger ervaring, de voorvallen van de werkelijkheid zich meer aan hem opdringen, overheerschend deel krijgen aan zijn innerlijk leven, dan uit hij ze toch niet vóór die machten van zijn wezen er gelijkelijk vat op kregen en ze omschiepen tot de hoogere wereld van zijn klaren peinzenden beeldenden zang.

Dat is in de reeksen ‘De Galerijen van mijn Smart en Vreugde’, ‘Asfodillen’, ‘Mijn Droomen’, - en in kleinere tusschengelegen gedichten.

Wie het bundeltje leest zal zich verbazen hoe schoon en zuiver alles gezegd is en hij zal zich afvragen hoe een zoo eenvoudig leven zoo schoon kan zijn.

Want wat in dit boekje verschijnt is een zeer eenvoudig leven. De jonge man, het dorp waar hij vriendschap genoot en liefde vond, verlatende voor de stad aan het IJ, en ziek en zwak, deze weer voor de dennenstreek, - met zijn liefste sprekend of aan haar denkend, en gedurende de lange een-

zame dagen op zijn ziekbed zich troostend met zijn droomen. Meer is er haast niet. Maar door liefde en vriendschap, door natuur en kunst wordt dat leven rijk: zijn gevoel doet het hem kennen, zijn verbeelding verheerlijken, zijn geest verstaan als eeuwigheid, - *en nu voelt hij dat leven als schoon*. Dat is het geluk dat hem boven vele anderen is te beurt gevallen. Zijn kleine, arme leven voelt hij als schoon. Wie dat doen en ons hun gevoel weten mee te deelen zijn dichters, en niet om eenige bekwaamheid, maar om dat geluk worden zij liefgehad.

* * *

Uyldert's gedicht veronderstelt een verleden, en een verleden dat nawerkt. '*Naar* het Leven' beteekent voor dezen dichter: *van* den Dood. Hij is te veel dichter dan dat ook niet bij hem de gevoelservaring zinnelijk waarneembaar zou zijn: de smart om een gestorvene en de liefde naar een levende bewegen hem; maar toch heeft hij veel meer dan Gutteling nagedachte. Zijn gedicht *is* wezenlijk nagedachte, omdat het voor onderwerp de vergelijking heeft tusschen doods- en levensaandoeningen. En vergelijken is nadenken. Vandaar de vorm van tweespraak, die veelvuldig door hem gebruikt wordt: tweeërlei gedachten komen zich voortdurend het nadenken aanbieden. In overeenstemming daarmee zijn ook de beelden die een gevoelstoestand verzinnelijken niet, zooals bij Gutteling, de onnarekenbare vizioenen die, als 't ware, die toestand zelf zijn, - maar eerder zinnebeelden, waarvan men het verband met dat gevoel overdenken kan. De achter het gedicht warende gedachte die men bij Gutteling als een stroom kan volgen en eindelijk ziet aan 't licht komen, is bij Uyldert de takken en stelen en nerven schietende stam die onder het bladgroen van de verzen nooit afwezig is. Hij is een door en door *geestelijk* dichter. Daarom komt bij het lezen van zijn poëzie alles aan op het verstaan. Zang, verbeelding, bespiegeling hebben voortdurend in hun verband met de onuitgesproken gedachte de stralen-figuur die den dichter geboeid heeft en waarnaar hij wil dat gij staart. Maar zulk een stralen-figuur is enkel geestelijk. Hij vergt dus van u een geestes-inspanning en met zulk een aandrang dat ge wel voelt hoezeer hij meer dan iets anders deze geestes-inspanning bemint.

Van de verbeeldingen zei ik al hoe ze zich door een soort van nagedachte betrekken op de idee van den dichter en niet onmiddelijk zelf zijn gevoel zijn. Iets soortgelijks kan men zeggen van den klank. Die is niet een vanzelfsche muzikale uitstrooming, maar het ritmische middel waardoor de gedachte zich zoo indringend mogelijk kenbaar maakt. Hij is dus heller dan die van Gutteling, meer schilderend, meer al de vermogens van het metrum uitbuitend en in ongewone ritmen de zintuigen veroverend. Maar vooral is hij stijgend terwijl die van Gutteling stroomend is. Hij is de klank van den schoonen wil, die aan de neertrekkende strooming zich ontworstelend, zelf als een opstijgende strooming naar boven snelt, breekt, en zijn droppelen weerkaatst. Hij is het schepsel van een inspanning: ijler, maar ook feller, met meer bewuste kunst, maar ook met minder zekerheid.

In de zangerige beelding van Uyldert en in de gelukkige fantasie van Gutteling heeft de poëzie van de jongeren verheugende voorbeelden.

Van Uyldert geef ik dit, dat hem in zijn innigste en stilste wezen vlekkeloos kennen doet:

> Vooglen, vleugel-vlugge
> met uw rappen slag,
> wentel-wiekt terug en
> heen gij dag aan dag?
> Zilvrend in den keer en
> grauwend aan het strand,
> stijgend roepend weer en
> zijgend op het zand.
>
> Krijssend kringt ge om en
> drijvend op uw vlucht,
> waar de golven drommen
> schiet ge uit de lucht,
> drijft, gevouwe uw vlerken
> langzaam in der zee
> zonne-vonkend sperken
> met de deining mee.
>
> Vooglen zilver-zonnig
> levend in der lucht
> waaiing, koel en wonnig
> zomerzoel genucht -

zwevend langs de baren,
wijkend voor den wind
lijk de dorre blaren
wen de krabspin spint.

Vooglen, zachte, ranke
vleugel-lichte dracht,
zwenkend slanke, blanke
noorderstranden-pracht -
die het duin besneeuwen
plekkend zee en zand:
zilver-donze meeuwen
van mijn eenzaam strand!

Van Gutteling het volgende even ontroerende als volkomen sonnet:

Laat mij mijn droomen: in de Maartsche dagen
Als 't komend voorjaar aarzelt en de regen
Rivieren maakt van weilanden en wegen
Houden zij uit mijn ziel de norsche vlagen.

O als mijn oogen geen geheimen zagen:
Wondren van droomen wenkend allerwegen,
Een gouden hemel vol van zonnezegen,
Wat zou ik schreien, wanhopen en klagen!

En als mijn zangen wild of droevig klinken
Met ongeduld of hartstocht in hun woorden -
Vrees niet: wie zingt is 't lijden al voorbij.

't Lied is als donderslagen die eerst zinken
Nadat de bliksemschicht gevaarvol boorde:
Zoo is het hart dat zingt reeds tranen-vrij.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Bilderdijk, Bloemlezing met inleiding en opmerkingen bij de gekozene gedichten door Willem Kloos, met twee portretten. Uitgegeven voor de Mij. voor goede en goedkoope lectuur door G. Schreuders, Amsterdam.

Het gaat mij bij de lezing, ook van Bilderdijks hier gegeven gedichten, zooals het Perk ging toen Kloos hem de Ode aan Napoleon aanprees: ‘Dat kan wel wezen’, zei hij toen, ‘maar ik houd daar niet van’.

Er is ook, komt me voor, in de gemoedelijke en breede Inleiding een verborgen *vis comica*, die zich in de noten, hier en daar, het genoegen van te verschijnen veroorlooft. Die dichter, dien men verzocht wordt te ‘gaan beschouwen, niet als den melodischen uitzinger van zijn vreugden en smarten, niet als den trouwen beelder zijner schoonheidsvizioenen, maar als de vaak zeer degelijk onderlegde redenaar, die altijd en overal *à l'improviste* weet te speechen in energischgemaatzette, klinkend-gerijmde volzin-zwieringen over godsdienstige, staatkundige, huiselijke onderwerpen’, en wiens werk men dàn eerst schatten en genieten kan daar zijne schoonheden ‘bijna zonder uitzondering de deugden eener krachtig volgehoudene, rhytmisch-gedragene welsprekendheid zijn,’ - die dichter is waarlijk het met den sobersten en uitgestrekensten humor geteekende beeld van wat door ons als óndichterlijk wordt verstaan. Het is of de in overmaat van vaderlijke goedigheid tot weigeren onbekwame Inleider, bij den aandrang naar een bloemlezing van 's mans gedichten, gedacht heeft: Geen dichter, wel een dichter - ik zal zeggen weleen-dichter, maar dan zoo-een-dichter dat het als geen-dichter moet worden verstaan.

De scherts verraadt zich wanneer, zonder overigens aan de

waardigheid van de zaak te kort te doen, het gedicht De Dieren moet aanbevolen. ‘Verstandige dierenbeschermers’ - lezen we: ‘Verstandige dierenbeschermers zullen hier misschien iets van hun gading vinden.’

Het is heel goed dat, in zijn overtuiging van het welsprekendheids-karakter der Bilderdijksche poëzie blijvende, de inleider onderscheid maakt tusschen B.'s theorie over dichtkunst en zijn dichterlijke praktijk. Dr. Kuyper heeft dit niet gedaan. In zijn Rede (bl. 26-28), als hij de poëzie van Bilderdijk moet karakteriseeren, doet hij dat door, tot drie, viermaal toe, uitlatingen *over* poëzie van hem aan te halen. Hij heeft, zoo doende, de poëzie-zelf niet in het geding gebracht en zijn besluit: dat zij een gevoelspoëzie is, mag hij niet op haar toepassen.

Maar - vraagt men nu - bestond er dan tusschen de poëzie die Bilderdijk schreef en die hij zei te willen schrijven, zulk een groot onderscheid? - Ik antwoord: neen, mits wij Bilderdijks woorden verstaan. Wij moeten niet zeggen: ziet ge wel, Bilderdijk noemt poëzie gevoel, dus is het verwijt ongegrond dat er geen gevoel in zijn verzen is. Maar wij moeten ons afvragen welk gevoel hij kan hebben bedoeld en of dit gevoel hetzelfde was als dat van zijn tegenstanders. Als men de tallooze plaatsen waarin hij dat gevoel bespreekt, nagaat, - dan zal men zien dat hij er den toestand van onbelemmerde metrische voortbrenging door bedoelt. Uitstorting, vrije beschikking over voorstellingen en gedachten, fijne onderscheiding van schakeering, gedurig waakzaam taalgevoel, zekerheid van styleering, bouw, verdeeling, klank-plaatsing, - in één woord het meesterschap over zichzelf en zijn uiting wordt door hem in dat enkele woord ‘gevoel’ uitgedrukt. Dit belet niet dat zij die zijn poëzie een gevoellooze noemen, gelijk hebben. Ze is, met een term van onzen tijd, cerebraal, omdat zij niet berust op nieuw-schepping, maar op ordening, eigenaardige ordening van het gegevene. Bilderdijk is in zijn voorwerk analytisch en de synthese waarin hij dicht is alleen die van zijn brein. Daar komt nog iets bij. Zijn brein werkt hartstochtelijk. Hij heeft dus niet alleen de iederen ordenenden kunstenaar eigen *netheid* en *schematische kompositie*, maar ook *vaart* en *gang*, die zijn tijdgenooten *wildheid* leek. Die wildheid evenwel is er niet eene van het bewogen gemoed, maar

het is die van een geest die werkt met sprongen en onverwachte overgangen. Vandaar zijn voorliefde voor de Ode, zooals hij die begreep en maakte. Hij noemde die Pindarisch. Pindarus, zegt men, bracht den hoorder in een wonderlijke verwarring door de afwisseling van zijn stoute en halfvoltooide beelden. Bilderdijk *begrijpt* de mogelijkheid van zulk een werking, en tracht die nu, in zijn vormen, voort te brengen. Maar, in plaats van de gemoedsbewogenheid die ze onwetend voortbrengt, heeft hij het hartstochtelijk verstand, dat nu, om zoo te zeggen, zijn duizelingen wil weergeven. Ik zeg: in zijn vormen. Want daarvan kon hij zich niet losmaken. Ze waren de strofen-vormen van de *fransche* oden, regelmatig en rijmend. *Die* blijven, en die zijn ongeveer het omgekeerde van de natuurlijke wildheid die Pindarus eigen zou zijn geweest. In deze vormen schrijft hij nu zijn door stoutmoedige verscheidenheid van dichterlijke 'figuren' treffende verzen. Zij blijven verstandelijke werkstukken, maar werkstukken van een verstand. dat, zelf hartstochtelijk, de wildheid als het hoogst-hartstochtelijke begrepen heeft.

Kloos wijst terecht op het eigenlijk karakter van de Ode aan Napoleon. Bilderdijk voelt zich met den Keizer in wedijver. Die is held van de daad, zooals hijzelf held van den geest is. Door een het verstand in duizeling meesleepende stapeling en stroom van verheven geachte figuren wil hij zich dezelfde bewondering doen toekennen die de veroveraar door zijn daden gewonnen heeft. Als Kloos de oorspronkelijke - op raad van Van der Palm als 'wat aanstootelijk' geschrapte - eindstrofe behouden had, zou hij dit nog duidelijker hebben doen opmerken. Maar - deze duizeling van het verstand, zonder dat het gemoed wordt aangedaan, kennen wij niet en begeeren wij niet. Wij zien in dit meesterschap - Dr. Kuyper vergeve het ons - een zondige verkrachting van de schoonheid die ook aan het verstand gegeven is, mits het zich *niet* van het gemoed bevrijdt.

Bilderdijk heeft levenslang gezondigd door verstands-verkrachting en zijn hart en zijn lichaam hebben door levenslang lijden en gevoel van uitputting die fout betaald. Een fout - laten we dit erbij zeggen - die aangeboren was en vrij wat erger dan zijn weinig-belangwekkende en uit den treuren gepopulariseerde misgrepen.

Met éene van Kloos' vergelijkingen kan ik mij niet vereenigen. Ik meen die van Bilderdijk met Dryden. De engelsche dichter is altijd bij de dingen gebleven. Daardoor hebben zijn gedichten de duurzame wezenlijkheid die aan de uit redefiguren saamgestelde van den Nederlander ontbreekt. Zijn Alexanders Feast moge door zijn landgenooten te hoog worden aangeslagen, - laat-zeventiende-eeuwer was Drydens greep op de werkelijkheid niet vol als die van Vondel, - toch ligt in zijn magerder gespierdheid een tastbaarheid die niet valt te loochenen.

Anders heb ik op de doorwerkte Inleiding niet meer aantemerken dan het onnoodige van sommige herhalingen en het te lang doorgaan op enkele algemeene denkbeelden.

De gedichten geniete wie er lust in heeft.

A.V.

Belangrijke dichters

IV
W.L. Penning Jr.

Jonge dichters hebben soms een zekere huiverigheid voor oude en ouderwetsche. Ten onrechte, want het zou al heel troosteloos zijn, als alles met den ouderdom bestemd was om vervelend te worden. Mij dunkt, dat ieder voor zich mag wenschen, dat zijn verzen voor een toekomstig geslacht even frisch en genietbaar zullen zijn, als de bundel ‘Sint-Janslot’ voor óns is.

De dichter Penning is ouderwetsch: hij leeft in een wereld, waarvan wij alleen hebben hooren vertellen door onze ouders, hij houdt er veel van, om allerlei voor ons op zichzelf onbeduidende merkwaardigheden van zijn tijd, van zijn stad, op te rakelen, hij schrijft, door taal en versvormen, een ouderwetsch soort poëzie. Maar hoe levend wordt die voorbijgegane gezelligheid van bedrijvige menschen in kleurige schilderijtjes, kleinkunst zeker, maar zeer bekorend. En, wat aan deze verzen wel hun grootste schoonheid geeft: welk een glans van gemoedsinnigheid straalt in al deze tafereelen, wee-

moedig hier en daar, door een plotseling doorbrekende smart, maar - en dit is voor den dichter zelf, dunkt me, wel het verblijdendst - meestal zoo kinderlijk blij, zoo humoristisch zonder bitterheid ook, dat we nauwelijks kunnen begrijpen, dat dit dezelfde dichter is die ‘Kamermuziek’ schreef.

> Ik heb mijn gedachten
> - O zoetste pijn! -
> Vol droefste klachten
> Blij doen zijn.

Zoo kan hij zijn vriend ‘Uit de Lage Landen bij de Zee’ nazingen. En de titel van zijn boek zegt ook iets dergelijks: ‘Sint-Janslot, - dat frissche tweede groen, tusschen donkerder gebladerte het afgevallene dubbel vergoedend’; *gelukkige* titel in tweeërlei zin, en ook in tweeërlei opzicht, want ook op de stad van zijn jeugd, met den Sint-Janstoren, slaat hij, en aan die stad en die jeugd is dit heele boekje gewijd.

Penning, die eerst zijn herinneringen geheel buiten zich stelde, in ‘Benjamins Vertellingen’, en in dat objectieve wellicht een ideaal zag: van zichzelf te zwijgen, maar eigen lot omverbeeld te doen herleven in fantasieën; heeft in ‘Kamermuziek’ wel vlak het tegenovergestelde gedaan: zoo schrijnend-onmiddelijk lyrisch, haast verbeeldingloos, was het meerendeel dier donkere verzen.

Nu zijn ze niet donker meer, en de herinneringen zijn glanzender dan ooit herleefd in den blijden berustenden droom, maar lyrisch blijven ze: direct uitsprekend het gevoel dat ze schiep.

Welke eigenschappen zijn er nu aan te wijzen en te ontleden? Eerstens Pennings talent, om dingen van uiterlijk leven zoo te beschrijven, dat wij ze voor ons zien. Hij heeft een merkwaardig plastisch vermogen. Een goed voorbeeld hiervan is: ‘Van stapel loopen’:

> - ‘De stutten weg, en 't schip toont nog geen trek...
> Bouwde ik *De Watervrees?*...Toe jongens, *drillen!*’...
> Rumoerig klaut'ren ze op, en rennen ze over 't dek...
> Daar kraakt - ‘Op zij!’ - daar raakt de reus aan 't trillen,
> Daar schuift, daar schuurt, daar glijdt hij - 't Volkje aan boord rolt om,
> Het vet vlamt achter 't schip, en jubel stijgt rondom!

Voor een deel is de plastische werking hier toe te schrijven aan dezelfde eigenschap, waarin Jan Prins zoozeer uitmunt. Vooral de laatste regel is door zijn klank zeer karakteristiek. Maar toch is het duidelijk, dat het tafereel hier vooral zoo levend wordt, doordat Penning niet alleen afbeeldt wat hij gezien heeft, maar ook weergeeft wat hij hoorde: door het sprekend invoeren van personen. Prins schildert meestal uitsluitend met rythme en geluid, en alleen in zijn personificaties doet bij iets dat de wijze van voorstelling bij Penning benadert, maar nooit haalt hij woorden aan. Voor dit verschil, dat er een is tusschen ouderwetsche en moderne poëzie, en niet enkel tusschen bepaalde vertegenwoordigers daarvan, is een reden: wil men aan de gezegden en uitroepen het persoonlijk accent van de sprekers geven, wat wenschelijk kan schijnen om de levendigheid te vergrooten, - ik stel mij al declamators voor die er een eer in zouden stellen om geen twee personen op dezelfde manier te laten spreken -, dan bederft men de eenheid van toon, die een gedicht moet bezitten, geheel en al. Neemt men al wat gezegd wordt eenvoudig in den gang van het vers op, dan is het voor hoorders moeilijk te verstaan of de dichter of iemand anders aan het woord is. Maar het moet erkend worden, dat Penning meestal duidelijk blijft, ook als bij een voordracht de aanhalingsteekens onzichtbaar zijn, en gelukkig zonder dat de voorlezer tot proeven van acteursbehendigheid gedwongen is. En zijn levendige voorstellingen zijn voor een goed deel te danken aan deze manier van dichten. Een buitengewoon duidelijk voorbeeld hiervan is het heele gedicht: ‘Eerste uitkijk herdacht’, waarin op meesterlijke wijze al de gezellige volheid van een bedrijvige stadsbuurt en van een ouderwetsch gezin wordt samengevat in een, door kleurige beschrijvingen afgewisselde, lange reeks van gezegden en antwoorden van Oom, Tante, ‘Couzijntje’, dienstmeisjes, den omroeper, en ik weet niet wie al meer. De klankwerking is hier zoo bijzonder niet:

> Verderop glimt een berg, zwarte berg tot de lucht!
> Kolenkrijgen maakt daar wat gerommel...
> Eén nachtgoed zit te eten, één slaapt op de plank...
> Wacht, in 't spoelinghuis komt er gestommel...

want met den besten wil van de wereld kan ik in den tweeden versregel niets hooren, dat op kolengerommel lijkt, en het gedicht zou zeker niet meesterlijk, neen, werkelijk nogal vervelend zijn, als alles op dezen dreun erin werd opgesomd. Maar het mooie is de oneindige afwisseling, de levendigheid, bereikt door een samenstelling van klanknabootsingen, humoristische toespelingen, gezegden en beschrijvingen, alles zoo kort en kernachtig als het maar kan:

> Roerstok, plomp! Roerstok, plas!...Plof! de straatkelder dicht -
> Spoelingboertje als een jabroer aan 't pompen!
> En geel druipt zijn kist-kar van draf dien zijn zoon
> (De verlóren zoon?) naloopt op klompen;
>
> Bijna kwakt die in de emmers - lichtblauw, koperband -
> Waaruit witjas de zaan meet bij 't pintje...
> En Teuntje van tante, wat urmt ze om een spat:
> - Rok en jak moeten langer meê, vrindje!

Hoe de kortheid op zichzelf hier en daar al bijdraagt tot goede plastische werking, bewijze het volgende, waarin een in werkelijkheid ook zeer snelle handeling: de ijking van den inhoudsmaat van vaatwerk, zichtbaar wordt gemaakt:

> Op een leer in de gracht reikt een pikzwarte baard
> Aan een grijze de kit: ton - krijgt drinken;
> Stok - peilt; trcchter - af; ijkersmes - schrijft in 't hout;
> Om - de ton; leêg?...stop - op! hoor je 'm klinken?

Het is waar, dat zulke verzen aanteekeningen soms onmisbaar maken. Maar aanteekeningen. zooals Penning ze schrijft, verhoogen de gezelligheid van het boek.

Voor het groote publiek dicht hij trouwens evenmin als de meest verfijnde modernen, zijn taal is er te moeilijk voor.

Vele plaatsen zijn er, waar de klank en het rythme volstaan, om ons het beeld voor te tooveren. Er zou een mooie bloemlezing te maken zijn uit deze, voor ons gevoel fijnste, regels en strofen, bijv.:

> Hier, in nachtvlagen, rinkelt de ruit
> Der bij schuilmaan gedoofde lantaren;
> Nog verbeeld ik mij hoorbare vlucht,
> Heenschemerende Ooievaars-scharen.

Of uit ‘Stads-Lente’:

> Hoe sprookjesachtig in zulke uren
> Die zwijgfiguren
> Langs plank en trap
> In nauw omsluitende arbeidswade,
> 't Hoofd en de nek zwaar-zaks beladen,
> Vast-op met doffen stap;
>
> Ras opgeschept, glad afgestreken,
> Ruischt almaar 't bleeke
> Glans-kor'lig goud
> Uit de ijzren maat het blanke linnen -,

Maar, om te bewijzen, dat Penning wel eens in letterlijken zin uit den toon valt, laat ik volgen wat volgt:

> Dra uit de berg- de werkplaats binnen
> Die stookt of bakt of brouwt.

Niet, dat deze regels slap of onzuiver zouden zijn: ze hebben 's dichters gewone kernachtige spreekwijze volkomen, maar - het is een nuchtere mededeeling, en hij liet ons pas tevoren iets moois *zien*, in een stralend beeld. Dit gedicht in zijn geheel is trouwens een duidelijk voorbeeld van Pennings gebrek aan verbeelding-eenheid. Niet aan verbeelding-fijnheid, want behalve de prachtige verzen die ik reeds aanhaalde, zijn er nog even schoone in van een molen, zwaaiende in den nacht, met omhoog het gezellige ‘mulders-lampje’, en vooral van zingende zeelui langs de kaden. Maar het gedicht bestaat feitelijk uit drie afzonderlijke gedeelten, zeer los vereenigd. Het eerste van de zakkendragers bij maanlicht, het tweede van den molen die in brand vliegt, het derde van de zangers. De overgangen zijn zoozeer contrasten, dat het mij onmogelijk is, ze met genegenheid te volgen.

‘Hoe sprookjesachtig in *zulke* uren’ staat in het eerste deel, dat dus klaarblijkelijk niet den indruk, de beschrijving bevat van één oogenblik, één bepaalde episode, maar de samenvatting is van indrukken in een beeld. Het heeft de schoonheid van al zulke momenten, ontdaan van toevalligheden. Vol daarvan is echter het tweede gedeelte: iets dat *wel eens*

gebeurd is, met veel kleinsteedsche toespelingen. In een ander vers zou dat heel aardig kunnen zijn, maar als wij zoo pas in een sprookjesachtige stemming gebracht zijn, worden wij er door deze vuurwerk-drukte en ratelende wieken al te onvriendelijk uit gehaald.

In het allerbekoorlijkste gedicht 'Bruiloftsvoorspel', komen drie strofen voor, die zeer terecht tusschen haakjes gezet zijn. Zij bevatten een uitweiding die weliswaar twee voorafgaande regels verklaart, maar dit had evengoed door een noot kunnen gebeuren, ja, waarom heeft de dichter niet deze drie coupletten zelf afzonderlijk bij de noten geplaatst? Want zooals het nu is, wil iedereen ze lezen tusschen de andere in, en krijgt daardoor een overeenkomstig gevoel als iemand die bij het bewonderen van de 'Staalmeesters' gestoord zou worden door een oudheidkundigen vriend die uit ging leggen 'hoe ze in dien tijd tafelkleeden fabriceerden', omdat er een tafelkleed op het schilderij is te zien.

Dat zulke hinderlijke brokstukken wel eens achteraf toegevoegd werden is wel afdoend te bewijzen uit het feit, dat het gedicht: 'Huldegroet aan Zwartstad' in Oct. 1905 in dit tijdschrift verscheen *zonder* de twee laatste strofen. Het couplet dat tóen het laatste was, was dit ook natuurlijkerwijs door zijn overeenkomst met de beginstrofe, en door den heilwensch aan het slot. Daarom alleen reeds zijn de slotverzen een hinderlijk aanplaksel, maar ook op zichzelf zijn ze onleesbaar.

Het verbeelding-geheel is dat wat wij, misschien omdat wij modern zijn, in een gedicht vooral zoeken, en dat geeft Penning ons niet. Maar, vragen wij ons af, hoe komt het dan, dat deze verzen toch zoo genietbaar zijn, dat ze ons doorloopend boeien, dat zelfs die gedeelten, die ons uit de stemming halen, bij herlezing meestal interessant en aardig zijn?

Ik geloof, dat hier tweeërlei antwoord opgegeven kan worden: ten eerste, doordat de dichter nooit gaat zeuren, dat hij zich, ook bij alle uitweidingen, in bedwang houdt op twee manieren: door zijn taal zoo kernachtig-kort te maken, als maar eenigszins met verstaanbaarheid valt overeen te brengen, en door het gebruik van vrij ingewikkelde versvormen: strofen van allerlei soort.

Ten tweede, en deze reden moeten wij opgeven, als gevraagd wordt, hoe het komt dat deze poëzie zoo ons *hart* wint: doordat hij al zijn verzen schrijft uit één gevoelsdrang.

Zijn taal is ouderwetsch, hier en daar nog een weinig retorisch:

> Bij Patriotten-opgang,
> Bij Vrijheids schal en val,
> In Fransche en *beter* tijden
> Had hij in talloos tal
> Van drageren der toekomst
> Zijn oogsten uitgestrooid - -
> Wàt Koning we overschatten,
> Den Kinderkoning nooit!

Want de vijfde en zesde regel van dit couplet zijn van dat gebrek niet vrij te spreken. Maar wat een aardige woordspelingen in het tweede, en in de twee laatste verzen! Pennings taal is altijd merkwaardig levend, en men moet het bewonderen in iemand, die toch van de oude school is, die bij den strijd tegen retoriek reeds te oud was om daaraan met hart en ziel mee te doen, dat hij zijn taal toch meer en meer van zulke onnoodige en onoorspronkelijke ‘sieraden’ heeft bevrijd. In woordspelingen is hij een meester, zooals bijv. in de beschrijving van de oude spinsters:

> En 't kooltje in het oog, haast gedoofd,
> Gaat glimmen als aangeblazen,
> Gaat stralen, en starende wazen -
> Tot een turfkooltje thee-troost belooft...

Wat zit het heele bestaan van zulke stumperts juist in dit woordenspel: als er nog een kooltje voor de stoof ook in voorkwam, was het al te mooi geweest, want de voet moest trappen. Ook goed zijn de regels van den jongen, die te laat op school komt:

> En tel of er stokslagen vielen
> De klokslagen - één over tijd!...

Overal heeft Penning geestige en juiste zegswijzen uit de spreektaal overgenomen, en niet alleen waar hij personen sprekend invoert.

Wat zijn versvormen betreft, die zijn een verrassing, omdat de dichter in de ‘Vertellingen’ en ‘Kamermuziek’ zich hierop lang niet zoozeer had toegelegd. Kunstig zijn ze, en ongedwongen volgehouden, behalve misschien in ‘Huldegroet aan Zwartstad’, dat eenigszins lijkt op een *tour de force:*

> 't Zingend schippersgezin buurt op dek,
> Buurt in 't hart van ons scheemrend gezelschap;
> Me onttrekkend aan jok en *vertelschap*,

en op nog enkele plaatsen is het moeilijke dubbelrijm niet zonder gewrongenheid in de wereld gebracht. Het mooist is de strofe in ‘Voorspel’, ‘Adam en Eva’ en ‘Stads-Lente’, waarin duidelijk bewezen wordt, hoe zij, behalve aan den dichter de vaak zoo nuttige zelf-beperking, aan het rythme zangerige oorspronkelijkheid kan schenken, ook al komt zij vooral voort uit een behoefte aan kunstrijke begrenzing, en niet, zooals bijv. de strofen van Is. P. Vooys, geheel en alleen uit zingensdrang.

Toch spreekt het wel vanzelf, dat ook Penning niet had kunnen zingen, als zijn gevoel hem er niet toe gedwongen had. En dit is van dezen bundel het wezenlijke: het blijde gevoel. Dat gevoel is de Eenheid ervan, en de Eenheid van alle afzonderlijke gedichten. Verbeelding in den hoogsten zin: het scheppen van een geheel afgerond plastisch beeld, die heeft hij niet, en slechts op verspreide plaatsen worden zijn beschrijvingen in den gloed van die verbeelding éven tot tafereelen uit een meer dan aardsche wereld: de natuur omgedroomd door de dichterziel. En toch is er een glans in al zijn stads- en veldgezichten: de weemoedige en blijde stemming van de Herinnering, weemoedig omdat het alles voorbij is, blij omdat na folterende smart een tijd is gekomen van rustig bepeinzen en weerzien in droomen.

Dus toch: de natuur omgedroomd door de dichterziel? Ik zeide reeds ja, voor de beste gedeelten, maar overigens lijkt het mij meer zóo te zijn, dat de natuur, met gevoelsherinneringen, anecdoten, stadsbijzonderheden en huiselijke beelden innig vervlochten, met dat alles mee opgenomen wordt in die éene stemming van het Herdenken. Zocht men den dichter in dat éene wezen, dan alleen zal men nergens in dit boek wor-

den teleurgesteld of afgeschrikt. Het gevoel van de herinnering is er de Eenheid van. Zie bijv.: het vers ‘Adam en Eva’, van de samengegroeide kastanjeboomen in de Plantage. Wie pure plastiek zoekt, zal alleen genot vinden in een enkelen regel:

> Ruischte omhoog het reuzenpaar
> Overweeldrig één;

of:

> Raapte ik eens de wilde vrucht
> Die zoo vlammig glanst;

maar wat een schrale waardeering zou dat zijn voor dit mooie gedicht, vol van aandoenlijke herinneringen: zijn vader, die hem uitlei hoe het er alles vroeger uitzag met torentjes en een poort, o schilderachtig verleden!, een jongensvrijerijtje onder de boomen, een gracht waaraan alweer een vertelsel vastzit, het plan van den aanleg, de hatelijke verwijdering van het schoone paar, onder welks takken zij met hem speelde, - waar is zij nu:

> Weet ik, die den *naam* onthield,
> 't Liefje als voor mij zie,
> Of haar levenszon nog rijst?
> Of ze op stramme knie
> Harer kindren kindren sust?
> Dan of ze eenzaam wacht
> Op den Schaker zonder blos,
> En die spreekt noch lacht?

Wie deze Eenheid van Pennings verzen verstaan heeft, wie in staat is, om den gevoelstoon te hooren die ze alle doorklinkt, zoeke er niet verder in wat wij het liefst begeeren: ‘Elk schouwspel heeft zijn recht’, en geve zich over aan de leiding van dezen blinden gids, die zoo heel goed den weg weet in alle straatjes en paden en kamers van het Verleden. Hij zal ervaren, dat Penning belangrijk is, omdat hij in zijn poëzie een geheel van leven te voorschijn toovert, zoo vol en kleurig en bewegelijk, en bovendien zoo gezellig en vrij van moderne zenuwpijnigende drukte, dat het ons een genot wordt er lang te vertoeven.

Wij zien dan den knaap, die zijn verleden is, rondspringen en ook al droomen in de frissche landschappen rondom de stad, en in de stad zelf, van school wegblijven om Schaffelaar te spelen, kijken naar het vertrek van de ooievaars die zoowaar pal naar het Noorden vliegen, en wat niet al meer! Ouder geworden, zien wij hem in gesprek met litteraire beroemdheden, en in een roes naar huis zwaaien door de fantasie van Schiedam-voor-een-eeuw.

En meest van al zullen wij hem liefkrijgen, en nu vol medelijden, waar hij in het mooie vers ‘Uit school bij zonsondergang’ van zijn moeder droomt, en hoe hij, uit school komend, door de open brug van haar gescheiden is:

> Nadien stond ik menigen keer,
> Sta 'k nog in bedrieg'lijke nachten
> In droomen het kind weêr gelijk
> Voor de open brug te wachten;
> Wakker bonst mij - geen dichtslaande Brug...
> Deur of brug - ach! de scheiding blijft gapen...
> Van de overzij toegeknikt
> Vergeet ik weêr in te slapen.

En in het ‘Naspel’ hooren wij ten slotte, door het kalme plechtige rythme klokgelui klinken, dat 's dichters liefste herinneringen, hier misschien in het innigste en volkomenste beeld vereenigd, wijdingrijk draagt:

> Vaak wanneer te winteravond
> Hier de kerkklok komt te luiden,
> Hoor 'k haar galm, als op een sprookje,
> Op iet langverledens duiden.
>
> Van de zeekust naar den Schiekant
> Voel 'k mijn geest door 't luchtruim varen,
> Stil op klankgolf wederkeeren
> In de vreugd der kinderjaren.
>
> And're klokken, grootsch en statig
> Uit een eeuwenouden toren,
> Krijg ik dan te schemerure
> Weêr in 't ouderhuis te hooren.

Vader, die van 't haardvuur opkijkt,
Zie 'k uw lange krullen streelen;
‘Kindren (peinst hij) nu hoort moeder
In de kerk het orgel spelen;’

Aan zijn knie, zien we in een verte
Onder 't kaarslicht op de kronen
Moeder over 't boek zich buigen,
Waar ze uit zingt bij orgeltonen, -

Meêzingt met wel duizend menschen,
Tot één stem doet handenvouwen;
Oogen toe staan stille mannen,
Zitten meêgebogen vrouwen.

Is het mogelijk, in zoo eenvoudige taal, in zoo rustig wiegende maten, meer zwaarte van geluid - werkelijk als klokkenklank of orgelgalmen -, meer gloed en meer liefde te doen stroomen uit het ontroerde dichterhart?

ALEX GUTTELING.

Het evangelie der aarde
Door
DR. M.H.J. Schoenmaekers.

De weedom der menschen was groot in die dagen, want hun liefde was dood.

Mannen en vrouwen paarden om geld en aanzien.

Daarom teelden zij ziellooze kinderen: als vreemden kwamen kinderen ter wereld uit éénen moederschoot.

Broeders en zusters zeiden niet tot elkander: gij zijt mijn bloed en mijn vleesch - want zij waren niet uit liefde verwekt.

En de Aarde treurde en haar gewassen kwijnden, wijl 't haar smartte in haren schoot, voeding te koestren voor ziellooze menschen. -

In die dagen woonde een kluizenaar in de bosschen van 't dorpje Vicarino, met name Theogenes.

Hij leefde heilig voor zijnen God en wist niets van de boosheid der menschen; hij wist alleen van de goedheid der boomen en der vogelen, die er in woonden.

Nooit had hij een vrouw gekend; hij was kuisch naar de algestrengheid zijner Christenleer.

Maar zijn hart in hem bad de Aarde om scheppende liefde, en zijn geest wist het niet.

En terwijl hij peinsde in de bosschen van Vicarino, treurde hij de treurnis der Aarde.

Hij voelde, hoe de Aarde klaagde, wijl 't haar smartte in haren schoot, voeding te koestren voor ziellooze menschen.

En het gebeurde, toen hij nog sluimerde in een vroegen zomermorgen,

Dat hij gewekt werd door den kus van een wonderschoone vrouw.

En Theogenes, haar ziende, schrikte hevig. Maar de vrouw zeide tot hem:

‘Vrees niet, Theogenes, het gebed uws harten is verhoord; ik zal uwe vrouw zijn en gij zult een dochter scheppen en haar noemen *Charis*, dat wil zeggen: *Liefde*.

Zij zal groot zijn onder de menschenkinderen, want zij zal uit liefde geboren worden. Zij zal de menschheid verlossen van machteloos liefdebegeeren.’

Maar Theogenes zeide tot haar: ‘Hoe zal dit geschieden, daar ik geen echtgenoote erkennen mag?’

De vrouw antwoordde: ‘En wat gij zelf geschapen hebt, zult gij dit laten sterven zonder vrucht?

Ik ben het kind van uwe heilige hartebede. Moet mijn hart bidden, onverhoord?’

Maar Theogenes zeide: ‘Hoe zal ik dit begrijpen, en hoe zal ik weten, of gij een engel of een duivel zijt?’

De vrouw antwoordde: ‘Verlaat de bosschen van Vicarino en bezoek de wereldsteden.

Dan zult gij zien den grooten weedom der menschen, want hun liefde is dood.

Mannen en vrouwen paren om geld en aanzien,

Daarom telen zij ziellooze kinderen: als vreemden komen kinderen ter wereld uit éénen moederschoot.

Broeders en zusters zeggen niet tot elkander: gij zijt mijn bloed en mijn vleesch - want zij zijn niet uit liefde verwekt.

En daarom treurt de Aarde en haar gewassen kwijnen, wijl 't haar smart in haren schoot, voeding te koestren voor ziellooze menschen.

Uw hart heeft meegetreurd de groote treurnis der Aarde, maar uw geest begreep het niet.’

Toen dacht Theogenes aan de tranen, die hij weende, terwijl hij niet wist waarom.

Hij zeide: ‘Ik zal gaan naar de menschen der wereldsteden en zien of gij waarheid spreekt.

Maar zeg mij eerst: wie zijt gij die mijn weenen hebt gezien?’

De vrouw zag hem liefdevol aan en antwoordde:

‘Uw hart is rein geworden vèr van de menschen, die paren om geld en aanzien.

Uw droefheid was een reine bede aan de Aarde, om reine, scheppende liefde.

En wat rein is en voelt met de Aarde mede, niet vergeefs zal het blijven verlangen.

Zoo beidt de zaadkorrel in den schoot der Aarde, meelevend met haar en strevend naar uitbloeiing, dag en nacht,

En de vrucht verrijst uit de teere omhelzing van Aarde en zaad.

Maar de zaadkorrel weet niet, welke vrucht uit hem verrijzen zal.

Hij wacht in de duisternis en doet niets dan rein verlangen en meevoelen met der Aarde leven.

Zóó heeft uw hart gewacht in duisternis en wee, en zie, heden nacht ben ik, uw vrucht, gerijpt.’

Maar Theogenes zeide: ‘Een kind groeit langzaam in den schoot zijner moeder,

Hoe werdt gij, plotseling, als vrouw geboren?’

De vrouw antwoordde: ‘Aan duizend wonderen hebt gij geloofd, en aan dit wonder gelooft gij niet?

Maar 't is geen wonder, wat gij nu aanschouwt.

Langzaam ben ik gegroeid door de innige liefdebegeerten van uw hart.

Uit aarde en lucht, uit uw tranen en uw hartebloed hebben uw liefdebegeerten geweven mijn zenuwen en spieren en vleesch.

Onzichtbaar waren uw liefdezuchten, maar zij waren sterk als onzichtbare stormwinden.

En gij begreept uw zuchten niet: zoo begrijpt een kunstenaar zijn eigen mysterieuze scheppen niet.

Zijn hart maakt hem tot kunstenaar en schepper - en wie begrijpt de peillooze geheimenissen van een menschenhart?

Maar als zijn werk gegroeid is uit ondoorgrondelijk levenshuiveren, dan zegt de kunstenaar: 't is goed, mijn hart, ik ben tevreden.

Zoo zeg ook gij: 't is goed, mijn hart, ik ben tevreden.’

Theogenes weifelde en vroeg: ‘Waar toefdet gij dan, toen mijn hartewenschen u boetseerden?’

De vrouw antwoordde: ‘In sferen, die uw menschlijk oog nog niet aanschouwen kan.

Een levend werk groeit steeds tot hooger wijsheid dan zijn maker - daarom is uit onooglijk slijm na tal van duizenden jaren de denkende mensch gegroeid.

Maar lang leeft, wie vurig liefheeft. Uw hart heeft geleefd het scheppen van vele, vele eeuwen. - Daarom ben ik, uw hartevrucht, veel wijzer dan gij.

Ga nu naar de menschen der wereldsteden en ondervraag uw hart en onderzoek naarstig, of ik waarheid heb gesproken.’

Toen vertrouwde Theogenes de schoone vrouw, en samen verlieten zij de bosschen van Vicarino.

Zeer spoedig leerde Theogenes zien, wat ieder gewoon mensch wist in die dagen:

Dat mannen en vrouwen paarden om geld en aanzien, en ziellooze kinderen teelden, dat kinderen als vreemden ter wereld kwamen uit éénen moederschoot.

Maar hij voelde, hoe de Aarde treurde om de menschen, en hij wist nu waarom.

Ook wist hij nu, dat zijn hart reeds langen tijd de Aarde gebeden had om scheppende liefde.

Hij keerde terug naar de bosschen van Vicarino, en hij paarde met de vrouw van zijn hart.

Deze baarde een dochter en zij noemden haar: Charis.

Vol vreugde ontvingen zij haar. Maar de vrouw vermaande: ‘Allen, die de Aarde niet kennen zullen dit kind haten en vervolgen.

Spreek daarom niemand over dit kind, totdat het vrouw zal zijn en verkondigen zal het Evangelie der Aarde.’

* * *

Maar terwijl zijne vrouw sliep, gebeurde het, dat Theogenes den eersten glimlach zag van zijn hartekind.

Hij werd diep ontroerd en voelde de Aarde juichen in zijn gemoed.

Hij weende teederlijk en met zijn tranen welden zoete woorden uit zijn hart, de rijpe woorden, die zoo lang reeds bloeiden in hem, onbegrepen:

‘Mijn ziele prijst ons aller Moeder, de lieve Aarde,
En mijn borst zwelt van heilige scheppingsvreugde,
Want mijn deemoedig lijf mocht sidderen onder het levensjubelen der liefde.
Van nu af zal ik zalig zijn en zegenen alle menschenkinderen.
Zooals herschapen is mijn nederig hart, zoo zal herschapen worden heel de wereld.
Nu weet ik, dat de Aarde leeft en machtig is en vol van liefde.
Haar louterend vuur zal branden van geslacht tot geslacht in allen die haar kennen.
Zij zal de trotschen verdelgen en al hun dwaasheid zal vergaan.
En allen deemoed zal zij bezielen tot onverwinbre scheppingsmacht.
Weer kunnen de menschen lieven en telen lachende liefdekinderen.’

Vol ontroering liep Theogenes uit de bosschen naar de boeren van Vicarino, die hem eerden om zijn heiligheid.

Hij vergat de vermaning van zijne vrouw en in de huizen en op de wegen verkondigde hij zijn machtige vreugde:

‘Een kind is mij geboren, een liefdekind en haar naam is Charis.
Zij is mijn hartekind en het hartekind mijner vrouw en het hartekind van de Aarde.’

Toen Theogenes zag, dat niemand hem begreep, riep hij de menschen samen en sprak:

‘Mannen en vrouwen van Vicarino! Gij hebt mij geëerd en geloofd, dat ik rechtzinnig van leven was.

Luistert nu eens aandachtig: ik moet u waarheid zeggen, die u aangaat, u en uwe kinderen tot in uw verste nageslacht.

Ik zie, dat uw oogen dof zijn, en uw gang is traag als torst gij het leven gelijk een zwaren last.

En uw kinderen zijn even arm aan levenslust als gij - moet dan uw kroost zijn loomheid slepen tot in uw verste nageslacht?

Gij zijt ongelukkig, maar gij begrijpt uw ongeluk niet; laat mij het u verklaren.

Ik heb de wereldsteden bezocht en gezien den grooten weedom der menschen:

Zij kunnen niet meer lieven en koopen valsche kussen voor geld en deftigheid,

Sommige vrouwen verkoopen hun lichaam voor heel haar leven, andere verhuren zich per nacht.

Sommige mannen betalen de vrouwen met geld, anderen betalen haar met een aanzienlijk huwelijk.

Maar zij kunnen niet meer paren uit liefde.

En om de schande van hun liefdearmoede te dekken, hebben zij allerlei eerbaars uitgevonden.

Eerbaar is hun handig praten en handig liegen, eerbaar handig vechten en handig moorden,

Ja, 't ontberen van warme liefde is eerbaar geworden bij de menschen.

Maar alle eer hebben ze uitgevonden om te dekken den smaad, dat ze niet meer lieven kunnen.

En hielden zij zich niet glanzend en kleurig en sierlijk en lenig met middeltjes die gij niet kent, boeren van Vicarino - hun oogen zouden nòg doffer zijn dan de uwe en hun gang zou nòg trager zijn.

Want in stilte schaamt zich diep hun hart en treurt bitterlijk, terwijl hun mond prat gaat op behouden eer.

Dat alles zag ik toen ik de wereldsteden bezocht.

En toen begreep ik, waarom zoo groote droefenis over mij kwam toen ik peinsde in uwe bosschen.

Aanziet de Aarde, die gij bebouwt: zij is ons aller moeder en moet voedsel geven aan liefdelooze menschen.

Denkt gij, dat de aarde dat niet voelt, en er niet om treurt?

De Aarde leeft als gij en ik: natuurkenners hebben haar zenuwen gezien en haar bloedsomloop en haar harteslag.

De Aarde leeft als gij en ik: dat heb ik gevoeld toen ik peinsde in uw bosschen.

En de droefheid der Aarde heb ik meegeleden, omdat ik haar kind was, haar vertrouwde - want mijn hart kon lieven en kloppen van scheppingsdrang gelijk het hare.

O, dat ook gij die zalige droefenis mocht kennen!

Dan zoudt ge eerbiedig zaaien en ploegen en oogsten, en de Aarde zou u zegenen met heiligen scheppingsdrang -

Maar 't gif van allerlei eerbaarheid heeft ook u vergiftigd.

Ook gij heft uw oogen ten hemel en roemt uw eerbaarheid, terwijl uw hart zich schaamt.

Dààrom zijn uw oogen dof en is uw gang zoo traag en paart ge met minder liefde dan uw vee.

Maar wanhoopt niet: de Aarde is goed en vol vergeving. Verzoent u met de Aarde, uw aller moeder.

En weer zult gij kunnen leven en lieven en telen lachende liefdekinderen.'

De boeren zagen elkander aan en sommige zeiden: 'Onze goede broeder Theogenes is krankzinnig geworden.'

Maar anderen meenden: 'Hij spreekt niet meer volgens 't oude geloof, want niets heeft hij van God gezegd.'

En anderen beweerden: 'Hij is een profeet.'

De meesten echter waren voorzichtig en zeiden: 'Wij zullen onzen zieleherder vragen wat ons te doen staat.'

Maar Theogenes dacht weer aan den eersten glimlach van zijn kind en spoedde zich terug naar de bosschen.

* * *

Theogenes verhaalde zijne vrouw, wat hij de boeren van Vicarino had gezegd.

Maar zij werd zeer ernstig en zeide:

'Gij hebt verkeerd gedaan, Theogenes, van dat alles aan landlieden te spreken.

Want de landlieden kennen 't minst van allen de smarten en de vreugden der Aarde.

Zij kennen de teekens der wolken, die hun spellen goed weder of slecht weder voor de opbrengst der velden.

Zij kennen de vetheid hunner akkers en weten, welke grond rijke groenten draagt, en welke vele korenaren.

Zij eischen alleen voor hun maag de vruchten der Aarde, niet voor hun ziel. Zij zien niet, wat de Aarde schoons heeft, en voelen niet, hoe zij leeft haar eigen leven.

Daarom is de Aarde het minst den landlieden genegen, en geeft hun stompe zinnen en plompe harten.

Hoed u voor de landlieden en spreek hun niet over de smarten en de vreugden der Aarde - dan worden ze boos en zeggen: spreek ons liever van vetten en schralen grond.'

Den volgenden morgen wandelde Theogenes in de bosschen en bepeinsde de woorden zijner vrouw.

En hem ontmoette de grijze zieleherder van Vicarino, die zijn trouwe vriend geweest was vele jaren lang.

Groote verwondering kwam over zijn aangezicht, toen hij het kalme gelaat van Theogenes zag, en hij zeide:

‘Mijn lieve vriend, er is veel gepraats over u in 't dorp, en velen zijn u slecht gezind geworden.

Zij zeggen, dat ge een vrouw onteerd hebt en een onecht kind verwekt.’

Theogenes antwoordde: ‘Mijn kind heet Charis, dat wil zeggen: Liefde - zij is mijn hartekind en het hartekind mijner vrouw.

Veel wonderbaars is mij geschied in de stille bosschen van Vicarino.

Mijn hart heeft getreurd van heimwee naar scheppende liefde - en nu is 't blijde, omdat het geschapen heeft.

Ik wilde zwijgen, maar vergat mijzelf, toen ik den eersten glimlach zag van mijn hartekind.’

Toen verhelderde het gelaat van den grijsaard en hij zeide:

‘Nu kan weer vrede dalen in mijn gemoed, dat gefolterd werd vele jaren lang.

Gij zijt een heilige en geen slechtheid kan meer broeien in uw borst - in uw oogen zie ik weer de reinheid der boomen en vogelen.

Ik heb verstand van oogen, dat komt van mijn witte haren. Gezegend, gezegend uwe oogen!

Ook ik heb vaak geweend om nijpende harteleegte en mijn hart is oud geworden in wroeging.

Want schuldig voelde ik mij, omdat ik dikwijls treurde in verlaten kuischheid.

Velen priesters heb ik mijn angsten gebiecht en geen kon mij troosten: de vergevingswoorden des priesters roerden mijn ziele niet.

Maar gij ziet mij aan met heilige blikken en zegt: er is vergeving ook voor den zondaar, die treurt van heimwee naar scheppende liefde.

Nu kan ik zonder schaamte staan voor mijnen God, en voor mijn heiligen vriend.’

En van dien dag treurde de grijsaard niet meer over 't leven van zijn menschenhart.

Maar kinderlijk bleef hij gelooven aan priestermacht en christenplichten; vriendelijk zeide hij tot Theogenes:

'Gij hebt zeker nog niet het sacrament der biecht ontvangen. Kniel neder: bij mij is nu makkelijk biechten, ik kèn reeds uw zonden; laat mij u zegenen, dat God genade schenke.'

Theogenes kuste bewogen de handen van zijn ouden vriend; hij knielde neder en liet zich zegenen.

Toen was de grijze zieleherder tevreden. Maar hij vermaande Theogenes: 'Wees op uw hoede voor de boeren van Vicarino.

Hun heiligen zijn hun grootste trots, zij vergeven hun heiligen niets, zij zijn strenger dan God.'

En zij gingen van elkander als twee kinderen, die pas vriendschap hadden gesloten.

-

Theogenes sprak zijne vrouw over de vermaning van den zieleherder. Zij fronste de wenkbrauwen en zeide:

'Zoo heb ik het verwacht; wreed zijn de menschen en onbetrouwbaar, die niet kennen de vreugden en de smarten der Aarde.

Dubbel wreed en dubbel onbetrouwbaar, als zij troetelkinderen der Aarde zijn, die mogen wonen bij haar schoonste schoonheid.

Hier mogen wij niet blijven, Theogenes, ter wille van ons liefdekind: niet veilig zou Charis wonen bij plompe menschen.

Wij zullen gaan naar een wereldstad, in vrijwillige ballingschap,

Totdat ons dochtertje vrouw is geworden, met de Aarde in 't hart en heilig begeeren naar der Aarde Rijk.

Dàn zal zij spreken woorden van boete en leven tot de menschen, die vervreemd zijn van het lievende hart hunner moeder.'

Toen de dag van scheiden kwam, waren Theogenes en zijne vrouw zeer bedroefd.

En Theogenes zeide: 'De pronkzucht der menschen heeft mij uit mijn lieve bosschen verjaagd.

Hier zijn hun levende oogen verdofd door de praal van blinkende heiligenbeelden,

Daar is hun heerlijk lijf verglansd in blikkerend goud en glimmende zijde.

Hoe is alle menscheneer vergaan tot eerbaarheid van geld en heiligenfantomen!

Maar eens zal Moeder de menschenharten roeren en verkondigen hun menscheneerbaarheid,

En gij, lief kind, zult haar Apostel zijn.' -

Zwijgend verlieten zij hun lieve bosschen van Vicarino.

II

Bezielde Stof.

Charis groeide op in schoonheid en wijsheid, verborgen voor de menschen.

Toen zij vrouw geworden was stierven hare ouders korten tijd na elkander, en zij bleef over, zonder bloedverwanten.

In haar hart was groote droefheid om den dood van haar vader en hare moeder,

Maar ook groote vreugde, omdat zij de Aarde voelde juichen in haar: bereid u, mijn Charis, nu zult gij mijn Apostel zijn.

En zij ging naar de stille bosschen van Vicarino en verborg zich daar vele dagen - want in heilige stilte alleen spreekt luide der Aarde stem.

En dit zeide haar de Aarde:

'Mijn Charis, de menschen hebben vergeten, dat de Aarde leeft.

Zij praten over geestelijkheden, omdat zij niet meer kennen de heerlijkheden van bezielde stof.

Want mijn schoonste stof hebben ze vermoord met stempels van geld.

Lijken van vermoorde stof, die eens bezield was en leefde: dàt zijn hun blinkende munten geld en daarmee koopen ze liefde.

Eens wisten alle denkers bezielde stof te eeren.

O, toen die oude denkers peinsden, de eerste, wier gedachten waardig bevonden werden door den strengen Tijd, te blijven nalichten door alle eeuwen!

Wel naïef noemen de menschen nu die Ouden, omdat hun alles water was of lucht of aarde of vuur.

Maar hun was alle stof bezielde natuurstof.

Heeft meester Thales niet gezegd, dat ook de steenen vol van ziel zijn en dat alles vol is van goddelijk leven?

En nu is alle bezieling gestorven tot levenloos geld.

Maar, mijn lieve Charis, weer herleven de Ouden in hun allerjongste kinderen.

Weer zwelt het lied in de sferen der menschengedachten: Alleluja, ook de steenen leven.

Wie kan meezingen dat jubelend levenslied?

Zij, die hun bezieling, hun liefde vèr houden van geld en alles wat gekocht kan worden met getelde centen.

Zij zullen leeren leven en lieven tot in de toppen van hun vingeren.

Hun zieleliefde en lijfsliefde zal één machtig leven zijn.

Want alle stof is bezield, die niet verkild is tot geld.

Gezegend de menschen, die weer kunnen lieven ver van de lijkenkilte van 't geld.

Waar is de vrouw, die zeggen durft: wàt ook te koopen zij, mijn liefde is niet te koopen voor geen tonnen gouds!

Gezegend zij die vrouw, want zij geeft der Aarde weder bezielde stof.

Waar is de man, die zeggen mag: en moest ik sterven zonder liefde, betaalde liefde wìl ik niet!

Gezegend zij die man, want hij geeft der Aarde weder bezielde stof.

Waar zijn de kinderen, geboren uit de scheppingsomhelzing van levende, lievende menschen!

Gezegend, gezegend, die kinderen! Zij vervullen de Aarde weder met bezielde stof.

Baart, moeders, baart liefdekinderen!

Dat hun oogjes glinstren van leven,

Dat hun mondjes lachen van leven,

Dat hun handjes wuiven van leven,

Dat hun voetjes huppelen met den zwevenden tred van leven.

Baart, moeders, baart liefdekinderen!’

Zielezinnelijkheid.

Charis trok van stad tot stad, en verkondigde de blijde boodschap der Aarde, leerende de heerlijkheden der bezielde stof.

Maar de geestelijke leeraren, ziende, dat velen luisterden naar hare woorden, waarschuwden hunne kudden: ‘Charis is een stofgeloovige en zeer zinnelijk, want zij versmaadt alle geestelijke dingen.’

En zij hielden heel geleerde betogen en stichtelijke preeken over geest en stof.

Toen werden velen, die naar Charis luisterden verward en zeiden:

‘De geleerden zeggen, dat gij den geest versmaadt. Wij willen weten, of zij waarheid spreken.’

Charis antwoordde:

‘Hebben de wijste wijzen ons ooit kunnen zeggen, wàt geest is en wàt stof?

En hebben de wijste wijzen ons niet geleerd, dat geest en stof een éénheid zijn?

Hoe zal ik dan den geest eeren als ik de stof versmaad?

Maar ik weet wel, waarom hun listigverstand mij weerspreken moet.

Het verstand *bemint niet*, en daarom kan het niet schiften leugen van waarheid.

Het verstand *begrijpt* alleen, en even begrijpelijk als de waarheid is de leugen.

Het scheppend hart echter *bemint*, en niet even beminnelijk als de waarheid is de leugen.

Hij kent de waarheid, die liefheeft. En liefhebben kan alleen het scheppende hart.

Zij beschuldigen mij, zinnelijk te zijn, omdat ik den geest in de stof wil zien.

Maar zij moeten hun zinnen wèl gewichtig vinden, die niets beters weten te doen dan hun zinnen te beteugelen.

Ik vind mijn zinnen niet zoo gewichtig.

Weet gij, wat gewichtig is?

Gewichtig is, wat eeuwig is, en alle dingen zijn veelkleurige daden van ééne eeuwigheid.

Daarom is alles even gewichtig, en omdat alles even gewichtig is, is niets gewichtig.

Dit weet de koninklijke ziel van ieder mensch en daarom *speelt* zij.

Wat zou zij met ongewichtige dingen anders doen dan spelen?

Dit is der zielen aard: te spelen met wat der zinnen is, met zwierende lijnen, met kleuren die lachen en peinzen, met tonen die jubelen en treuren.

Dit spel is haar zinnelijkheid, haar zielezinnelijkheid.

Schoon is dit spel en krachtig, omdat het Liefde is.

Zoo speelden Adam en Eva, toen zij naakt waren en nog niet bloosden van angst, ongewichtig te zijn.

Zoo spelen alle deemoedige zielen.

Maakt gij geen wetten voor haar spel, ziellooze napraters van groote geesten, die uw leegte verbergt onder gewichtige togen.

Zegt gij niet, dat dìt geoorloofd is en dàt verboden in 't zalig zielespel - want gij kùnt niet spelen.

Gij zijt te ongelukkig, te leeg en te trotsch om te zijn als een kindeke, dat speelt.'

-

Van dien tijd af kwamen velen niet meer luisteren naar Charis, want zij hadden altijd veel gewichtigs hooren zeggen van menschenzielen, en spelen is niet gewichtig.

Maar die haar trouw bleven, begonnen haar minder te prijzen en meer lief te hebben.

En Charis was gelukkiger dan te voren.

Levende Reinheid.

De geestelijke leeraren bemerkten, dat velen niet meer kwamen luisteren naar Charis, omdat zij niets gewichtigs verkondigde over menschenzielen.

Zij lachten hun welgedanen glimlach, en knikten tevreden met hunne hoofden.

En zij zeiden tot elkander: 'Nu moeten wij een beroep doen op de kuischheid, dan zal Charis nog meer jongeren verliezen. De kuischheid staat immers in publieke eere.'

En toen Charis wederom sprak over de heerlijkheden der bezielde stof, ondervroeg haar een ouderling, die geëerd werd bij eerbare menschen:

'Gij spreekt wel aardig over dingen, die simpele menschen niet begrijpen. Maar uw hoorders willen één ding zeker weten: zeg ons, wat dunkt u van de kuischheid?'

Charis antwoordde:

'Geprezen zij de kuischheid van u en uwe vrienden!

Wat anders is uwe kuischheid dan schaamte over de naaktheid van uw lichaam? En wèl doet gij, u te schamen over de naaktheid van uw lijf.

Want zielloos is uw lijf, en walgelijk, voor al wie zien kan het leven der ziel.

Geen ziel zie ik lachen in het lachen van uw mond.

Geen ziel zie ik schreien in de tranen van uw oogen.

Geen ziel voel ik trillen in den greep van uw hand.

Uw lichaam eet en drinkt als vee - maar geen zieleleven siddert in uw zenuwen en spieren en vleesch.

Gij walgt van de krengen der dieren die rotten als 't dierenleven geweken is.

Maar mijn ziel walgt van uw lijf, want alle menschenleven is eruit geweken.

Gelijk de krengen der dieren lijken voor u zijn, zoo zijn uw lichamen lijken voor mijne ziel.

Geprezen zij de schaamte van u en uwe vrienden!

Begraaft uw lijf en snoert het vast in dikke kleeren: want verrotting zie ik in uw vleesch.'

Toen Charis zoo gesproken had, voelden velen zich beleedigd en verlieten haar; Charis zeide tot hen, die haar trouw bleven:

'Laat hen gaan: lijken zijn ze, die wegdrijven voor den stroom van ons zieleleven.

Als zij bij ons bleven, - onze zielen zouden stikken in den stank van hun verrotting.'

Toen vroeg een bleeke man met ernstige denkersoogen:

'Wat is de ziel?'

En zij antwoordde:

'Er was eens een geleerde, die weten wilde wat licht was.

Hij had de zon zien opgaan over velden en weiden, en de gewassen der Aarde zien schitteren in de schoonheid van het licht.

Maar zijn hart was niet tevreden, omdat zijn verstand niet begrijpen kon wat licht was.

Daarom sloot hij zich op in een donker hol en peinsde dag en nacht: wat is licht? En hij wilde het licht niet meer zien, voor hij het begrepen had.

Veel vermoedde hij over den aard van het licht; maar hoe

meer hij vermoedde, des te onbevredigder vroeg zijn geest, des te ontevredener werd zijn hart.

Maar toen hij jaren lang gepeinsd had, en peinzensmoede zijn hol verliet, was hij blind geworden.

En de Aarde zeide tot hem: ‘Uwe oogen had ik u gegeven om het licht te zien en gij hebt uw oogen niet gebruikt.

Daarom heb ik uw oogen gesloten: ik sluit altijd de oogen der holbewonende dieren.

Want al wie mijn gaven niet gebruikt, is mijn gaven niet waard.’ -

Hoedt u, mijn vrienden voor de rechtvaardige straf der Aarde.

Gelijk het licht is om gezien te worden door de oogen, zoo zijn de zielen om bemind te worden door uw gemoed.

Gij voelt het leven der zielen in werken van kunstenaars, in de blikken van bezielde menschen en in alles, wat leven kan.

Bemint de zielen, waar gij ze ook voelt - maar verbiedt uw koude verstand te vragen wat zij zijn.

Anders zou de Aarde uw hart sluiten voor de zielen, en het zou blind worden voor haar schoonheid.

En heel uw lichaam zou gevoelloos worden voor 't leven van uw eigen ziel - en zielloos zou 't zijn als die andere.

Dit maakt een menschenlichaam tot etend dierenlijf en rottend menschenlijk: dat 't lichaam verleert zijn eigen ziel te voelen.

Daaraan sterft de mensch al blijft het dier ook eten: en de eenige kuischheid van een gestorven mensch is zijn begrafenis in kuische, doode kleeren.

Laat gij uw lichaam leven menschelijk zieleleven.

Laat uw lichaam zijn het voelende, levende kleed uwer ziel.

Dat uw ziel lacht in het lachen van uw mond,

Dat uw ziel schreit in de tranen van uw oogen,

Dat uw ziel trilt in den greep van uw hand,

Dat uw ziel siddert in al uw zenuwen en spieren en vleesch.

Zóó zij uw levende reinheid! -

Van dien dag werd Charis weer minder geprezen en meer bemind.

En zij was gelukkiger dan te voren.

Mannendeugd.

En andermaal zeide Charis:

‘Heel openlijk zal nu spreken mijne ziel; want die mijn woorden bezoedelden met vuile gedachten, zijn heengegaan.

Tot u, mannen, wil zij spreken levende woorden, die welden uit de diepste afgronden der Aarde.

Eens eerden de vrouwen in u den krijgsman, die haten kon en strijden,

Maar krijgsmanseer heeft grondig uitgediend; soldaten schieten heden op mannen, die zij niet haten.

Nu eischen de adelvrouwen andere manneneer, en zij doen wèl daaraan.

Wat mannenkracht maakt nu den man tot adelman?

O mannen, doodt nu niet meer - het Leven siddert in der Aarde diepste afgronden: voor het Leven vraagt u de Aarde mannendienst.

Zij vraagt u bezieling voor haar kilste sferen, waarin haar leven schuchter slechts nog sluipen kan.

En wat is killer dan de kille menschenrede? En wat is levenloozer dan het dor verstand?

Als marmer is der menschen rede, als afgehouwen rotsblok, harteloos en ruw.

Bezielt, o mannen, bezielt de Gedachte!

Laat uwe zielen beitlen in het graniet der menschenrede,

Tot poedergruis verbrijzelt al wat verbrokkling toont van afgeleefd denken,

Houwt weg met sterken houw al wat uw ziele haat in onbezield verstand,

Totdat een beeld wordt, een levensbeeld, uw steenen geest, bezielde beelding van een mannenziel.

Dàt mannenwerk maakt nu den man tot adelman: tot kunstenaar in marmeren gedachten,

En om dàt werk zal de adelvrouw hem eeren.’ -

Toen Charis zoo gesproken had, zweeg ze een wijle en zag de mannen met liefde aan.

Dan zei ze weder:

‘U kèn ik, mijn vertrouwden, ik weet, dat gij mijn ziel verstaat.

Toch zeg ik het met zorg in 't hart: hoedt u voor valsche gedachtebeeldenaars - want zij zijn sluwer dan de sluwste vrouw.

Vertrouwt uw zieleoogen niet, als gij hun werk beschouwt: betast het ook met sterke zielehanden.

Van was toch is hun sierlijk maaksel, gedwee te kneden naar den wensch van zieke vrouwtjes en smeltbaar bij de warmte van koestrend aardeleven.

Dit zeg ik u met zorg in 't hart: bestrijdt hen niet - geen strijderseer haalt gij bij wijven-mannen.

Slechts walging geven ze u en zieke zenuwen en armte aan arbeidslust.

Wacht maar geduldig tot hun wasse maaksel smelt - voorwaar de lauwe tranen der zieke vrouwtjes zullen 't helpen vervloeien.'

Toen dachten de mannen in hun hart: ik wenschte mij de mannenkracht van Charis.

Zij echter zag hun denken in hun oogen en zeide:

'Mijn vader gaf mij vrouwensterkte èn mannenkracht, want hij was groot als beeldenaar der Gedachte.

Hij gaf zijn sterken geest gebeente en bloed en maakte hem tot zijn vrouw.

Gezegend zij de man, die schepper wordt van kinderen, omdat hij schepper van zich zelven was!'

Vrouwendeugd.

En andermaal zeide Charis:

'Nu wil ik spreken tot u, vrouwen, levende woorden die welden uit de diepste afgronden der Aarde:

Eens streelden de mannen in u hun opgedirkte pop, tot pret en ontspanning, en rust en troost na afgedanen arbeid. Maar thans willen sommige vrouwen óók van adel zijn; ik weet, dat gij vrouwen zijt van edel bloed.

Wat vrouwenkracht maakt nu de vrouw tot adelvrouw?

O vrouwen, eens hebt gij den krijgsman in uw gemaal geëerd en gij deedt goed, den krijgsman te eeren.

Maar dit zij nù de adel van uw bloed: dat gij van oude strijders erfdet strijdersbloed.

Tot strijdster wil ik nu de adelvrouw: verdelgen moet zij eens wat geen man ooit verdelgen kon.

Ik zie de heele Aarde bezoedeld door 't gif van een reuzenslang; verdelgt mij die slang, o vrouwen!

Ik noem u haar huichelnaam: zij heet zich *Eerbaarheid*.

Vetglimmend zijn haar schubben en dik is haar buik, want zij is goed gevoed; duizenden jaren leefde zij en was altijd welvarend.

Dolgraag slurpt zij heldenbloed; geen held heeft ooit geleefd, of zij heeft van zijn bloed gedronken.

Ook lust ze giftigen inkt uit pennen van scribenten met vaste jaarwedde.

Het liefst vreet zij een minnend hart: dat is haar fijnste lekkernij.

Ik zie lange rijen van menschen naderen haar groenen kop; twee aan twee schrijden ze voort, eerbiedig en behoedzaam; want zij dragen voedsel in zilveren schalen: offergaven voor de reuzenslang.

Eén voor één bieden ze hun voedsel aan, hun bloed, of hun inkt, of hun hart. De slang slikt 't vraatzuchtig in en likt de gevers onder wellustig gesis.

De meeste offeraars zijn vrouwen; sommige weenen tranen van aandoening op hun offergaven - tranen immers vindt de slang ook lekker: wie tranen onder haar voedsel mengt, krijgt 'n likje apart.

De scribenten brengen zelf hun giftigen inkt; ze houden hun hoedje in de hand en buigen zeer beleefd: want zij hebben veel eerbied voor de slang Eerbaarheid.

En de slang vreet maar aldoor en slurpt maar aldoor - o vrouwen, wie doodt me die slang?

Vele mannen hebben met haar gestreden, maar zij heeft ze alle verslonden: ach de sterkste mannen worden linksch bij 't sissen der Eerbaarheid.

Vele vrouwen hebben met haar gestreden, maar zij heeft ze alle verslonden: want de vrouwen waren nog troostartikels voor de mannen, en geen strijdsters.

Maar thans willen sommige vrouwen ook van adel zijn; haar roep ik toe: ten strijde, ten strijde tegen de slang Eerbaarheid.

Zegt niet, dat gij geen wapens kunt hanteeren; ik zeg u:

gij hebt geen wapens noodig - moordend kan zijn de welgemikte trap van een vrouwenhiel.

Ten strijde, ten strijde, verplet met uw sterke vrouwenhielen den kop van de reuzenslang.

Die strijd is uw vrouwendeugd; om haar zal u eeren de adelman. -

Tot adelmannen sprak ik en adelvrouwen. Wat zal ik nog zeggen van hun huwelijk?

Plebejers paren voort en werpen plebejers en heel de Aarde is vol met gepeupel: gepeupel van hooge en lage rangen.

Schept hun een koningsmensch, o adelmenschen, een koningsmensch, wijs genoeg om 't vuigste gepeupel te temmen.

Baart, adelmoeders, baart een koningsmensch!

Dat zijn oogen doorboren de harten en onderkennen slavenharten en vrije harten,

Dat zijn hand zwaaie het zwaard tot verlossing der vrijen en tot knechting der slaven,

Dat zijn ziele gloeie van liefde voor vrijen èn voor slaven.

Baart, adelmoeders, baart een koningsmensch!'

III

In die dagen bereidden de Christenen zich ten hoogtij: tot feestelijk herdenken van Jezus' triomf over den dood.

En Charis zeide tot hare jongeren: 'Laten ook wij ons Paaschfeest vieren: het broederfeest van allen, die aan de macht des Levens gelooven.

Mijn hart trekt naar de bosschen van Vicarino: bij hen wil 'k toeven voor slechts éénen dag.

Komt, laten wij wandelen naar de bosschen van Vicarino: daar zullen wij ons Paaschfeest vieren.' -

En samen gingen zij op weg vóór zonsopgang: den sluimerenden morgen van een schoonen lentedag.

En Charis' hart vloeide over van vreugde:

'Een heilige pelgrimstocht is mij deze gang naar de stille bosschen van Vicarino.

Daar schiep mijn vader zichzelven tot adelman, daar riep zijn scheppingsdrang mijn moeder tot vrouwenleven, daar heeft hun scheppingsomhelzing mij verwekt.

Van scheppend Leven trilt daar ieder twijgje, en de vlucht der vogelen is het wieken van scheppingsgedachten.'

En toen zij de bosschen betraden, weenden haar oogen tranen van geluk en haar mond weende woorden van geluk:

'Lieve Aarde, die ons aller Moeder zijt,
Gezegend zij uw heilige schoot,
Uw Leven doordringe ons,
Uw Wil geschiede in de kilste gedachten als in uw vurigste diepten,
U danken wij alle voedsel van heel ons wezen,
Vergeef, dat onze hoogmoed U smaadde, gelijk ook wij vergeven allen die ons krenkten,
Leer ons de nietigheid van lokkenden pronkzucht kennen,
Verlos ons van allen grootheidswaan. -
Mijn lieve kinderen, zoo zult gij bidden als men zeggen zal: Charis is dood.'

Toen werden hare jongeren bedroefd en zeiden: 'Spreek nu niet van den dood, wij wilden samen vieren het hoogtij van het Leven.'

Maar Charis antwoordde:

'Mijn lieve kinderen, nog bruist het sterke Leven niet volkrachtig in uwe harten.

Zóó leeft het Leven als 't zijn sterksten zege viert: het kust zijn broederkus op wat de menschen noemen: dood.

Zoo viert in hooge zonneluchten de koningsbij haar bruiloft - maar die nieuw leven schiep in haren schoot, sterft aan zijn scheppingsdaad.

En de menschen zeggen: de sterkste mannenbij veroverde zijn bruid en kuste zich dood.

Maar dit zeg ik u, omdat ik u liefheb: zoolang gij niet kunt spelemeien met den dood, en alle dood u leven wordt, zoolang kunt gij niet vieren uw allerhoogste Levensfeest.

Het sterke Leven wil sterke zegepraal - grimmig nu is de dood en vol gevaren: den dood wil 't Leven overwinnen,

Een bezielen ten blijen lach de grimmigheid van alle doodsgevaren: dàt is des Levens hoogste triomf.

Gelijk een zogende moeder is het sterke Leven; de moeder lacht om 't plagerig kindje, dat grient van gulzigheid,

En zij zegt: tirannetje, dwing gij maar en sla van kinder-

kwaadheid mijn volle borsten; wat zuigt gij me anders af dan 't overrijpe levensvocht?

U is 't gediend, en mij tot last, mijn kerngezonde leven: zoo spreekt de zogende moeder, zoo spreekt het sterke Leven tot allen grimmigen dood.'

Toen Charis zoo gesproken had, golfden van verre aan zwakke klokkegalmen van een kerkje, waarin Christenen hun Paaschfeest vierden,

En zacht luidde het klokje: 'Alleluja, het Leven overwint den dood, Alleluja, Alleluja.'

'Hoort gij 't,' zeide Charis, 'zij weten 't nog, wat eens hun Meester leerde.

Ook hij sprak woorden, die welden uit der Aarde diepste afgronden - maar vertroebeld zijn die woorden door 't gif der reuzenslang.

Zij dronk des Meesters heldenbloed en vrat zijn hart en spuwde haar eerbaar vuil in zijne woorden.

Doodt, vrouwen, doodt mij die reuzenslang. -

Mijn kinderen, een zoeten smaak heeft 't gif der reuzenslang als zij het spuwt in heilige woorden.

Dit is haar list: haar gif smaakt steeds naar geestelijkheid, en geestelijkheid is zoet als suiker: een voedsel voor menschen met verwende zielen.

Een lokkende lekkernij, lokaas van valsche profeten, die preeken voor zwakke, verwende zielen.

Hoedt u, hoedt u voor valsche profeten! Hieraan zult gij hen erkennen: zij prijzen geestelijke dingen, maar arm zijn ze aan bezieling.

Meer ziel luidt in de klokkeklanken van hun kerken dan in hun lamentabele prediktonen.

Zij preeken geestelijke liefde, maar lieven kùnnen zij niet - hun woorden zijn gif van hun liefdearmen nijd: zij willen uw liefde vermoorden.

Zij preeken huiselijk geluk - maar zegt hun: geluk wil niet gaan op knusse pantoffeltjes, geluk eischt vleugels om te vliegen.

Zij preeken zieleliefde en verachten het lichaam - maar vraagt hun: wat is zieleliefde anders dan liefde van 't bezielde lichaam?'

- En zacht luidde weer het klokje: Alleluja, het Leven overwint den dood, Alleluja, Alleluja. -

‘Alle geestelijkheid, mijn kinderen, is grillig - en grillig zijn alle gelooven, die strijden om de meeste geestelijkheid.

Wacht u voor hen, die zeggen: wij weten een nieuwe geestelijkheid, de oude is versleten.

Ik zeg u: zij vonden weer een nieuwe gril van grillige, ondiepe menschelijkheid.

Maar diep en trouw en kalm en machtig is der Aarde Leven. Ziet, de Aarde kent geen grillen.

Zij blijft in hare baan, eeuw in eeuw uit, en in haar schoot gloeit onverpoosd haar scheppingskracht,

Haar scheppingskracht, die trilt in velden en weiden, en toornig soms, maar zonder grillige onbestendigheid, uit bergen oplaait.

Dit zij u ten teeken, dat het Leven waarlijk rijpt tot nieuwe heerlijkheid:

Als de bezielde stof in eere wordt hersteld, als adelmenschen gaan naar velden en weiden, om eerbiedig te zaaien, eerbiedig te ploegen, eerbiedig te oogsten,

Als hij, die zaait en ploegt en oogst, kan voelen de vreugden en smarten der Aarde en medeleeft haar eigen Aardeleven,

Als kunstenaars alle praalvertoon bespotten, en de eenvoudige Aarde bedroomen, en haar praallooze, vergeten menschen,

Als mannen vrouwen eeren, die durven zetten op de reuzenslang haar sterken vrouwenhiel,

Als vrouwen mannen eeren, die hun kouden geest behouwen kunnen en herscheppen tot harde mannenzielebeeld,

Dàn weet, dàt waarlijk het Leven-zelf een heerlijk Paaschfeest viert.’

En zacht-wegstervend luidden de laatste tonen van het klokje: Alleluja, het Leven overwint den dood, Alleluja, Alleluja.

Toen werd alles stil. Ook Charis en haar jongeren zwegen lang, want zij voelden, hoe de Aarde in hen spreken wilde nieuwe, groote scheppingswoorden.

* * *

En zoo waren zij verzonken in hun zielediepte, dat zij niet gemerkt hadden, hoe een donkere gestalte tot hen kwam,

Een rijzige grijsaard, omplooid met zwarte soutane, en leunend op een wandelstok.

Het eerst zag Charis hem en zeide: ‘Ik herken dien man, mijn vader sprak mij vaak van hem.

Hij is de grijze zieleherder van Vicarino: ziedaar een waar Christen, waarin geen valschheid is.

Onzeker is zijn hart en zeker slechts door de kracht van sterken, die hij eert. Maar hij poseert niet, zeggende: ik heb aan mijzelf en mijnen God genoeg.’

De grijsaard was hen langzaam genaderd. Verlegen vroegen zijn oogen, en verlegen speelden zijn vingeren met den driepuntigen hoed, die hing aan zijn langen arm langs zijn soutane.

‘Gegroet, Eerwaarde,’ zeide Charis, ‘een goede engel voerde u tot ons - gij zijt bij blije vrienden.

Wij zijn de stad ontvloden om hier te vieren ons Verrijzenisfeest - voor Frissche-Levensfeest was ons de stad te vol van kwade dampen.’

Toen glimlachte de oude man en zeide: ‘Ik prijs uw goeden smaak. Waar viert men blijer Paschen dan in blije lentelucht!

Doordringend zag hij Charis aan met groote, vragende oogen; dan lachte hij plotseling luide:

‘Wat oude dwaas ben 'k toch! 'k Vertrouwde u eerst niet recht. - Die vreemdelingen in de bosschen op 't hoogste Christenfeest..,

Ik dacht: dat zullen Godloochenaars zijn, die niet ter kerke gingen, die niets weten willen van den lieven God en zijn Paaschfeest.

Maar nu 'k uw oogen zie, vertrouw ik u. Ik heb verstand van oogen; dat komt van mijn witte haren.

Ja, ik zie het aan uw oogen: een schooner Paaschfeest vierdet gij dan ik!’

En heel vertrouwelijk ging hij zitten te midden van Charis en haar jongeren.

‘Ik zie uw oogen vragen,’ hernam hij, ‘wat doet gij, oude, in de bosschen op 't hoogtij van Paschen?

Ik zal 't u zeggen, vrienden. Eens leefde hier een heilig kluizenaar, genaamd Theogenes; hij was mijn trouwe vriend al vele jaren lang.

Nu zegt men, dat hij dood is en dat hij stierf in een groote

stad als afvallige - en ik weet niet, wat ik hiervan denken moet.

Zoo gaarne zou 'k de *waarheid* weten. Aan alle stedelingen, die ik hier ontmoet vraag ik - maar niemand wist tot nu toe mij bescheid te geven.

O, als ik vernemen mocht de waarheid, dat hij stierf als heilige, dan zou ik vreugdevol mijn oogen sluiten: ik had hem lief, ik heb hem lief, mijn vriend Theogenes.'

Zijn woorden trilden van waarheid en Charis werd zeer ontroerd. Zij zag den grijsaard diep in de oogen en zeide:

'Ja, waarlijk, een goede engel voerde u tot ons. Zoo hoor de blijde waarheid: Theogenes is heilig gestorven.

Ik kende hem, ik heb zijn oogen gesloten en 'k heb met hem gebeden tot zijn laatste stonde.'

Toen sprong de grijzaard vol vreugde op en vergat zijn wandelstok: verjongd waren al zijn spieren en vol van blij leven.

'Dan spoed ik mij ter kerke, om mijnen lieven Heer te danken. Gezegend zij de heilige dag, die mij die zalige waarheid leerde.'

En ijlings liep hij heen, en wuifde en lachte nog van verre.

Maar toen hij uit 't gezicht verdwenen was, werd Charis zeer ernstig en zeide tot hare jongeren:

'Gij zult mij vragen: Is dàt nu waarheid? Hebt gij de waarheid gezegd aan dezen ouden man?

Ja, kinderen, ik zeide de waarheid, de levende waarheid. Een nieuw gebod geef ik u: het gebod der levende waarheid.

Indien uwe waarheid niet dieper is dan die der wereldlingen, zoo zal u niet zegenen de levende Aarde.

Gij moet de waarheid spreken, zoo zegt de wereldling - maar gij moogt woorden zeggen zonder zin en zonder liefde.

Maar ik zeg u: alwie woorden zegt, die niet welden uit zijn ziel vol liefde, hij is een leugenaar in zijn hart.

Is dit soms uw waarheid, dat de lucht blauw is en groen het gras? Och, zulke waarheid spreken ook de wereldlingen en zelfs de grootste schurken.

Ik zeg u: ware woorden zijn woorden uit liefde geboren en wekkende liefde en geluk - want deze woorden alleen spreken ons diepste wezen uit.

Ik zeg u: als uit een liefdevolle ziel deze woorden zouden

spreken: de lucht is groen en het gras is blauw - levende waarheid zouden die woorden zijn.'

Toen dacht Charis een wijle na en hernam:

'Ik zeide u zeer weinig over God - want zelden zegt waarheid, wie over God waagt te spreken.

Maar dit is de hoogste waarheid, die ooit over God werd gezegd: dat God in gelijkenissen spreekt.

Het Leven der Aarde, mijn kinderen, is God, en die God spreekt in gelijkenissen.

Gelijkenissen Gods zijn de lucht en de boomen en de bloemen en alles wat onze oogen zien en onze ooren hooren.

Gelijkenissen Gods zijn ook onze woorden, en wie zijn woorden voelt als Gods gelijkenissen, hij spreekt waarheid.

Leugen is alle leeg gezwets - want het wordt niet gevoeld als gelijkenis Gods,

Leugen is alle oordeel - want het wordt niet gevoeld als gelijkenis Gods,

Leugen is alle twistgepraat over onbegrijpelijk Mysterie - want wie daar zegt: ik heb gelijk, ik kèn het Mysterie - hij voelt zijn woorden niet als gelijkenissen Gods.

Een nieuw gebod geef ik u, het gebod der levende waarheid: spreekt alleen woorden, die gij voelt als gelijkenissen Gods.

Spreekt alleen woorden, uit liefde geboren en wekkende liefde en geluk - en laat uw oogen getuigen van uw waarheid.

Spreekt niet veel, mijn kinderen. Wie veel spreekt, maakt veel geraas van leeg gezwets - en overschreeuwt de stille taal van de gelijkenissen Gods.'

De jongeren begrepen Charis en zwegen eerbiedíg: hun ontroerde harten luisterden naar de lucht en de wolken en de boomen.

En hun zielen smaakten levende waarheid.

* * *

Inmiddels was het middag geworden, een warme, heldere lentemiddag.

En stilte heerschte alomme.

Maar plotseling zagen Charis' jongeren, dat hun Meesteresse zeer bleek was geworden.

Zij schrikten hevig en omringden haar met vragen en zorgen.

Maar Charis zeide glimlachend: ‘Heb ik u niet gezegd, dat 't sterke Leven kust zijn broederkus op wat de menschen noemen: dood?’

Toen weenden hare jongeren en zeiden: ‘Meesteresse, gij moogt nog niet sterven, hoe zouden wij reeds leven kunnen het sterke leven zonder u?’

Maar Charis troostte hen en zeide: ‘Ik leerde u uw Moeder minnen, wat ben ik u nog van noode?

Ik zaaide u als een zaad in de Aarde: de zorg voor uwen groei is haar wèl toevertrouwd.

Nu vraagt mij niets meer, kinderen - geen menschenwoord mag storen wat de Aarde mij nu nog zeggen wil.

De jongeren legden Charis op haar geliefde Aarde en knielden zwijgend naast haar neder.

En stilte heerschte alomme toen zij Charis langzaam de oogen zagen sluiten. -

Maar plotseling trilde de Aarde onder hunne voeten,

En door al hun leden stroomde warm-tintelend jubelen,

En in hun harten voelden zij de Aarde zingen haar Paaschlied:

Alleluja, Alleluja!
't is dag, 't is dag -
Wat lacht de gouden zonnelach?
‘De menschen kussen in den nacht,
Maar Zon en Aarde in vollen dag,
In lichteklaren levensdag.’

't Is dag, 't is dag -
Wat lacht de blondë Aardelach?
‘Weer is mijn barenspijn volbracht,
O menschen, ik lach mijn scheppingslach,
Mijn eerbaren, eerbaren scheppingslach.’

Nunspeet, Oct. 1906.

Gedichten
Door
Th. van Ameide.

I

Jonge Zomer

Dit is de tijd, wen alle boterbloemen
al haast verdrinken in de groene zee,
die stijgt en stijgt, tot gras en bloemen mee
de felle zeisen plots ten doode doemen.

De morgen staat al dadelijk in brand
van harde, vaste kleuren in de zon;
alom een zelfde doodsche groen verwon
het lentespel van kleuren velerhand.

En 's middags is het, of de heete dag
bezwijmt in eigen gloed, het blauw wordt grijs,
en langs de velden gaat een vreemde wijs,
alsof een toover over de aarde lag.

Maar de avond is de roem van dit getij,
als vorschen kwaken in de stille stroomen,
een eenzaam paard staat bij een hek te loomen,
en koeien droomen in de late wei.

Dan is het koele licht soms kristallijn
van helderheid en alles staat er in
zoo onbewogen en zoo diep van zin,
alsof de dingen schoone beelden zijn.

Dan voelt men eerst, hoe diep de wereld leeft,
als 't licht blijft aarzelen en niet kan scheiden,
de landen stil den grooten nacht verbeiden,
en de aardgeur op de flauwe zuchten zweeft.

II

Zomertroost

Verblinden zon en zand in deerlijk blinken
mijn oogen en de hinderlijke wind,
draaiend en drentlend als een speelziek kind,
doet hij mijn ooren van zijn fluiten klinken?

Ik duik op strand en doe mijn breeden rug
mij dekken voor zijn onvermoeibre vlagen,
die langs den vasten vloer een stortvloed jagen
van vlijmend-scherpe korrels vliegensvlug.

Mijn hoofd geborgen in gebogen arm,
zie ik van onder op als in een lijst
de grijze zee, die langzaam tot mij rijst,
in waas van dunne dampen dof en warm.

Haar golven, die het droge zand bespoelen
in steeds een moeizaam stapje hooger stijgen,
zij wentlen aarzelend en flauw, als hijgen,
fluistert hun ruischen door het rondom zwoele.

Dan staar ik verder waar in nevelstreken
zij samenvloeit, vervaagd en zonder einder,
met matten hemel, dien de felle schijn der
ontembre zon tot een krank wit doet bleeken.

En 'k denk aan 't land, waardoor ik kwam gegaan
tot dit gebied van eenzaam bleeke grootschheid,
ter neer gebliksemd tot een veege doodschheid
door den tiran, dien 't aan zijn trans ziet staan.

Hoe scheen 't me een ledigheid, door niets te vullen:
de bloesems vielen, die gezet tot vrucht
in lang nog 't vale groen met nieuwe vlucht
van rijpe kleuren niet verblijden zullen.

Hoe lag 't met zorg te zwoegen bij den strijd
om wasdom en bereik, in 't zwijgend smoren
der laaie zon, hoe drong 't mij te gaan hooren
de golving eener luide oneindigheid.

De zomer is het tijdperk, zwaar als geen,
van pijnlijk groeien onder barre gloeden,
in levensmoeiten, waarvan geen vermoeden
de lente gaf, die heel het leven scheen.

Van donkre stapeling en somber dreigen,
van wreeder buien hulpeloos benauwen,
en van het dagenlange zwoele grauwe,
waaruit gestadig trage druppen zijgen.

Van lange droogten, gloeiend heete winden,
van nachten, die geen vogels meer doorzingen,

van ongeleschten dorst, en duizelingen
van moede hoofden, die de rust niet vinden.

Van al wat, op de troostloos vlakke wegen
tusschen de toppen van begin en einde,
de ziel bedreigt, die vaag haar doel belijnde,
maar moeizaam pijnt zijn verre schijnsel tegen.

Van 't onvermijdlijk machteloos verzinken
van al wat niet den loomen last kon duren,
en nooit het werk der vele zwijgende uren
zal toonen in der vruchten vredig blinken.

Mijn hart, houd vast! Na hitte en zware taak
des daags, die duurt als nimmer nimmer te enden,
zal de avond u een koeler adem zenden
en vrede, voor wie trouw bleef aan zijn zaak.

Dan zult gij zitten in een hoog vertrek
met wie het aardsche lot niet meer kan deren,
en uw terugblik zal u blij beleeren,
dat al wat is u eens ten goede strekt.

De zware tochten door de zandwoestijnen,
de spanning van het moede middaguur,
de smart niet minder dan der vreugden vuur,
't al doet op 't eind u schooner lichten schijnen.

Mijn ziel, die leeft van een standvaster voedsel
dan 't vluchtig schoon, dat immer kan verkeeren,
gij kunt, naar 't valt, de zegening ontberen
der aardsche moeder en haar breeklijk broedsel.

Die in de lent, wier engelreine vreugden
nog dagelijks uw blij herdenken streelen,
u de eenheid voeldet van het vliedend vele,
de vaste kern van al wat u verheugde,

gij hebt, als de aardsche zon te schrijnend is,
in u de bron van lavend koele stroomen,
en als de zwoele regendagen komen,
doodt gij hun duister door uw lichternis.

III

De knotwilg

Wie 's levens moker maar getroost laat beuken,
doch in zich 't beeld bewaart, dat eens hem blonk,
die voelt wel eindlijk in zijn ouden tronk
een vastheid groeien, die geen lot kan deuken.

Al staat hij krom en armelijk ontwricht
ergens alleen, ver van de blanke vlieten,
door iedre nieuwe lent gedreven schieten
lenige twijgjes naar het heilig licht.

Gansch uitgehold en meer dan half gekloofd,
verwint zijn taaie leven alle wonden:
zijn gulden bloesems geuren in het ronde,
een zilvren blarenkrans omstraalt zijn hoofd.

IV

Berk

Die blank en slank van stam en fijn van blâren
door ieder windje uw zekerheid voelt mindren,

gij zijt de teerste van de groote kindren,
die duistere aarde aan 't lokkend licht kon baren.

Maar lenig zijt gij en de zware stormen,
die trotscher boomen kracht te machtig vond,
gij draagt ze buigend en op schraalsten grond
kan uw bescheidenheid haar voedsel vormen.

Als daagsche wind en warmte zijn gevlucht
en alles wat uw lichte schoon moet vreezen,
dan teekent gij uw liefelijke wezen
in stille heerlijkheid op de avondlucht.

V

Levenskunst

1

Dit open woord zult gij mij eindlijk moeten geven,
o rijk en bont en druk en overvol bestaan,
dat ik door al uw schoone zeeën ben gegaan
als schepen naar hun doel met vastgerichten steven;

dat geen verlokkingen, geen glans van zonnigst leven
mijn ziel den valschen vrede hebben aangedaan,
dat ik bij alle beken peinzend heb gestaan
en hun verholen wel wist als mijn eenig streven;

dat voor mijn oog geen schijn een wezen kon verhullen,
dat mijn geduldge wil, zoo min als 't leven zelf
van dood kan weten, weet van wijken of van zwichten;

dat gij op 't eind uw klaarsten diamant zult lichten,
de sterren plukken van uw hemelsche gewelf,
en den grondloozen afgrond dezer ziel niet vullen.

2

Maar levenskunst is juist, dat over deze kloof,
die nooit te dichten is, met kundig teêr beleid
een sluier en een wolk van bloemen wordt gespreid,
opdat haar aanblik niet de rust der ziel mij roof;

opdat het zonnig licht, dat van den hemel stoof,
niet word' verslonden door een donkre oneindigheid,
maar tot weertinteling een schoonheid vind' bereid
van liefelijk gebloemte en fijnverslingerd loof.

Dan, door dat zwart gezicht niet dagelijks ontdaan,
gevoelt de blijde ziel, bij 't wassen van haar krachten,
dat men getroost kan leve' en 't leven niet verstaan,

omdat het leven zelf met al zijn stille machten
diep in haar zelve woont en zacht wil opengaan,
onwetend van zich zelf en van zijn eigen trachten.

3

Begrijpen doe ik nu: wat als een goede vader
't leven niet dulden kon en langzaam heeft gedood,
het was de tarwe niet, maar wat daartusschen schoot,
en sterven moest, zou 't graan niet sterven al te gader;

de rots, die splijten moest, zou de verborgen ader
zijn gouderts geven voor mijn armoede en mijn nood,

het warrig doornenwoud van hartstocht fel en rood,
waardoor 't mij pijnlijk drong mijn pijnloos wezen nader.

Zie, kussen doe ik uw geweldge handen weer,
maar als een zoon, die weet zijn zware schuld vergeven,
een lang verloren zoon bij eindelijken keer;

vleesch ben ik van uw vleesch, bloed van uw bloed, o leven,
wat uw onwendbre wil in deze ziel zal bouwen
ik wacht het rustig af met kinderlijk vertrouwen.

4

Mochten wij, ziel, nu voortaan leven als die hooge
boomen, die ik met stille slepende gebaren
hun lange takken, rijk van bloemen boven blaren,
in flauwe naar den diepen hemel open bogen

zag buigen liefderijk naar 't blank en onbetogen
rimpelloos water, dat hun armen en hun zware
stammen herleven liet in 't spieglend open klare,
zoo diep benedenwaarts als boven naar den hooge.

Hoe statig stond hun breede, vaste verre rij
daar als in schoone ceremonie langs die gracht,
die sluimerde in den sleep der blinkende gewaden,

zacht droomend onder 't luid en zoet gespelemei
van duizend vogels, die met heerlijkheid en macht
de zon bejubelden, tot wie die boomen baden.

5

Doch zooals sombrend soms in grauwe majesteit
zwaar donkerblauw gewolkte over hen samenloomt,
dat zoele regen eerst nà schichtge vlam ontstroomt
en dreunen of de schoot der zwangre wereld splijt,

- een haastge wind vooraf voren in 't water snijdt
en bleekt in beven 't blad van 't huiverend geboomt,
dat, wen zijn twijfel-groen blauw bliksem plots bestroomt,
verschijnt als vreemd visioen een duizel-korten tijd, -

Zoo staple ook om mijn hoofd, dat lijdzaam zij als geen,
het donkrend leven soms zijn vuur-drachtige wolken,

opdat, als vonk verspringt, fel licht dat even scheen
dring' door mijn sluier diep in diepste zielekolken,

en leer' mij groot en schoon dit beeld verstaan: mijn leven
wat bloemen tusschen twee oneindigheên geweven.

VI

Jan Vermeer, van Delft

Voor H.P.B.

Het brieschen van den hartstocht is niet schoon
en elk gevoel, zoolang het leeft, is pijn
van onrust en de schoonste parelen
zijn voor de wilden en de zwervers niet.

Maar wiens herinnering een koel en hoog
vertrek is, waar in onbewogen sfeer
't geleden leven reiner wordt herboren,
in strakker lijn en zwaar van wezenheid,
als een diepzinnig en verheven spel
vol groot gebaar en nooit vernomen taal;

wiens ziel gelijkt een diep en helder meer,
waar alle beelden van wat oogen zagen
en ooren hoorden, alle ontroeringen
en elk verlangen zachtkens in verzinken
en daar een nieuw en vreemder leven voeren
op zuivren bodem in een zachtgroen licht;

die treedt wel soms in peinzende avondstond
die blanke woning binnen, toeft er lang
in hoofsch verkeer met wat hem daar gemoet,
en keert dan zwijgend en verstild van zin,
van verre glanzen vrederijk vervuld;

die neigt wel soms in 't hooge morgenlicht
het zware hoofd dien wijden spiegel-toe
en schouwt er onverlet ten diepen gronde;

dan, aarzelend en langzaam, glijdt hij zacht
een enkle maal in 't stille water af,
en weer gerezen, houdt zijn blijde hand
een schat als nooit de wilde zwerver hief,
een eenzaam beeld, een half vervloeid relief,
met vreemd en vochtig glimmend groen bekleed

en schelpen van een parelmoeren glans,
dat hij kan stellen, zoo het hem belieft,
op de gemeenzame aarde tot een troost,
een oogenlust en een verwondering.

VII

Kalfskop

Een kouden zomeravond, door een licht
ijl-parelblank, alsof het winter was,
krijtachtig poedrend uit een witte lucht,
kwam 'k in de stad, een gracht langs, waar de boomen
stonden in volle ontplooiing van hun blad,
maar onbehagelijk van droogte en kou,
glansloos en groezelig, als wíe na schoonen
aanloop het verder troostloos leven lijden
gedwee, daar men nu eenmaal leven moet.
Dat gaf een vreemd onzeker angstgevoel,
die zomer in dien winter, en de stad,
haar bonte drukke leven scheen gedempt,
oneigenlijk, onzeker, vreemd en ver.
Ik liep de wezenlooze straten in,
verder en verder. Toen op eenmaal kwam
't Gezicht: in een laag winkeltje op een bord
te klein, langwerpig, van verachtelijk
blauwtonig wit, lag plat een gladgeschoren
kalfskop, in een klein plasje bruin-rood bloed.
Geel was hij van een zoo ontzettend geel,
of alle nedergangen en de haat
der overwonnenen zich daar vereenden.
Breed onder de oogen, liepen smal naar voren
strooken van bruinig rose door dat geel,
somber als dorrend avondrood door damp.

Wee-grappig staken nog wat zwarte haartjes
in 't oor; wat hing dat slap en machteloos,
blauwig geschaafd, met huidplooi nog te zien
van 't vroeger vroolijk flappren in de zon,
toen vliegen gonsden om den warmen kop.
De snuit was rozig, hier en daar wat zwart,
als nog van 't snufflen in de graazge wei.
Verblauwd in dood, staarden glasoogen dof
onder half dichtgezakte leden uit:
dat leek een eerste en laatste, jammerlijk
mislukte poging tot hooghartigheid.
Links, midden tusschen snuit en oog, een klein
zwart vlekje, een m o u c h e , een t a c h e d e b e a u t é ,
als van een fijn-verlepte hertogin.
Een kroon gelijk, droeg 't veege hoofd den knobbel,
waaruit de horens nimmer zouden groeien,
een spot-kroon van het leven; tegelijk
lag over alles, in de slappe spanning
der huid en in dat geel, dat geel, dat geel,
de harde leege schoonheid van den dood.

En als een bliksem door mijn duister brein
begreep ik dat verschrikkelijk gezicht:
de malle jammer van het oogenblik,
het doodsch gedoe dier drukke stille straten,
daarbij mijn eigen twijflig zwak gevoel,
met souverein beheerschte stille felheid
kil-gruwlijk, hevig-saamgedrongen door
een koelen duivel zonder lach verbeeld.

Holger danske
Door
G.E.G. Meuleman.

I

De roman van Ogier le Danois of de Danemarche, waarvan in het Middelnederlandsch onder den onjuisten titel Ogier van Ardennen slechts weinige fragmenten over zijn, heeft in de Middelfransche letterkunde een lange geschiedenis gehad, zooals Carl Voretsch in zijn boek[1)] aantoont.

De oudste liederen houden zich het dichtst aan de geschiedenis en aan de verhalen van den Frank Autcharius, die als tegenstander van Karel den Groote op Italiaansch grondgebied met hem strijdt. Maar nu maakt de sage zich meester van de stof: De Frank Ogier was oorspronkelijk een der mannen van Karel den Groote, er moet een oorzaak zijn voor zijn vijandschap, welnu, die wordt gevonden in het lied van Boudewijn, Ogiers zoon, door Karels zoon gedood. Les Enfances Ogier wordt aan den kring toegevoegd en daarin is hij voorgesteld als zoon van den Deenschen koning Gottrick en gijzelaar aan keizer Karels hof. In deze nieuwe gedaante wordt Ogier zeer geliefd, in andere romans komt zijn naam nu ook voor, nieuwe verhalen worden aan de oude toegevoegd: Nu strijdt hij met Karel bij Roncevalles en trekt naar Jeruzalem, waar hij rijken verovert en tot christenstaten maakt. Een Ogier is monnik in Meau; de Moniage wordt in den kring opgenomen en zoo ontstaat in de 14e eeuw het groote gedicht

1) Ueber die Sage von Ogier dem Dänen und die Entstehung der Chevalerie Ogier.

van 25000 verzen, Ogier le Danois, een uitbreiding en voortzetting van een werk van Raimbert uit de 12e eeuw, dat ongeveer de helft kleiner was.

Volgens Hansen[1)] hebben de Noormannen in Noord-Frankrijk, natuurlijkerwijze groot belang stellend in een held, die ‘de Deen’ genoemd werd, de stof naar Denemarken overgebracht, volgens Voretsch is 't Ogierdicht door de Zweedsche Karlamagnussaga in Denemarken gekomen; in ieder geval werd het daar gretig ontvangen en nu zegt Axel Olrik[2)] niet zonder trots, dat het Deensche volkslied uit de vele avonturen van Ogier juist dat gekozen heeft, waarin hij zich van de meest ridderlijke zijde doet kennen; dat is het lied van *Holger Danske en Burmand*, het oudste Holgerlied in Denemarken, waar Holger met den sultan Burmand in tweegevecht strijdt opdat de schoone jonkvrouw Gloriant niet in des sultans handen valt en bewaard blijft voor haar beminde, den dapperen Karvel. Daar is het ridderlijke Noorden! Zonder iets voor zich zelf te winnen, zijn leven tegen den woesten Burmand op het spel te zetten voor een geliefdenpaar uit het vijandelijke leger.

In het volgend Holgerlied, *Holger Danske en sterke Diedrik*, is Holger reeds de verdediger van de Deensche onafhankelijkheid tegenover Diederik van Bern. Deze heeft zoovele landen overwonnen, maar voldaan is hij niet, want:

> Wij hebben gehoord van Koning Holger Dansk,
> hij woont in het noorden van Jutland,
> hij laat zich kronen met goude rood,
> wil nooit onze leenman zijn...

en schilderachtig wordt nu beschreven, hoe hij met 18000 man uittrekt om Holger te onderwerpen en er slechts 55 van dien tocht thuis komen. En na ieder couplet hooren we het krijgsgebulder in het refrein:

> ‘Men Striden den stander for Norden under Jylland’.

Nu is Holger Danske het eigendom der Denen geworden,

1) P. Hansen Ill. Dansk Litteraturhistorie.
2) Inleiding van ‘Danske Folkeviser i Udvalg’.

in de verbeelding des volks is hij nu de man, die de onafhankelijkheid gered heeft, méér: zooals we later zien zullen is Holger zoo diep doorgedrongen, dat op hem overgebracht is het oude geloof aan den eens komenden redder, dat hij de verpersoonlijking van den Deenschen volksgeest is geworden.

Met den geheelen inhoud van de Fransche Ogiercyclus werd Denemarken bekend, toen in 1534 Kristjern Pedersen de Fransche 15e-eeuwsche prozabewerking van Ogier le Danois in 't Deensch vertaalde. Deze kroniek van Pedersen is een te kenmerkend voorbeeld van Britschen invloed op latere Frankische romans en tegelijk van de Deensche - verrassend met de Hollandsche overeenkomende - neiging tot geloofwaardigheid en nuchterheid, om den inhoud niet in zijn geheel mede te deelen.

De titel neemt bijna het geheele voorste blad in en eindigt juist als bij ons: ‘Zeer nuttig en genoegelijk om te lezen en hooren.’

Dan vertelt Pedersen in zijn voorwoord, dat hem gevraagd was ‘voor een goed loon’ het Fransche boek te verdeenschen en, het Fransch niet machtig, laat hij 't eerst in 't Latijn overbrengen en biedt van daaruit zijn Deensche vertaling het publiek aan.

Aardig is zijn beproeven Ogier in de Deensche geschiedenis passend te maken en in overeenstemming met Saxo Grammaticus te brengen, die geen Holger noemt, maar wel een Oluf:

‘Gottrick was de 88ste koning van Denemarken en deze had een zoon Oluf. Oluf is de eigenlijke Deensche naam, maar keizer Karel de Groote noemde Oluf Ogier en zoo werd hij onder dezen naam wereldberoemd. In het Deensch werd de naam Ogier wederom tot Olger, Holger.’

‘De Fransche koningen’, zegt hij verder, ‘hadden al zoo'n plezier in Ogiers geschiedenis, hoeveel meer belang moeten de Denen zelf er dan niet in stellen, alhoewel er veel in deze kroniek voorkomt, dat op het eerste gezicht onmogelijk schijnt, maar dat men toch wel gelooven moet, denk anders maar eens aan Simson, die twee poorten uit de stad brak en op een berg droeg en de pilaren deed vallen, waardoor hij met één slag 3000 man doodde’.

‘Allen moeten nu weten, dat Olger Danske een koning van Denemarken was; nu weten de meesten alleen, dat hij een Deensche held was, die Burmand overwon, zooals het oude lied zegt.’

En nu begint het verhaal:

Gottrick, koning Olger Danskes vader trok met vele prachtige Deensche mannen naar Rusland ten strijde, roofde de dochter des konings en huwde haar, na haar Danemunda gedoopt te hebben. Hun beider zoon Olger was in zijn vroegste jeugd al veel sterker dan andere knapen en bezat de echte ridderdeugden.

Negen jaar nadat Olgers moeder bij zijn geboorte gestorven is, hertrouwt Gottrick en krijgt spoedig een zoon Göde en nu heeft Olger te lijden van de booze stiefmoeder, die haar eigen kind voortrekt.

Gottrick, die Denemarken zonder verplichtingen en vrij van lasten van zijn vader geërfd had, weigert Karel als leenheer te erkennen en wordt in Friesland door den keizer verslagen. Op voorwaarde dat hij over een jaar den keizer hulde en manschap zal bewijzen, wordt hij begenadigd, maar moet zijn zoon Olger als gijzelaar naar Parijs zenden. Nu brengt de stiefmoeder Gottrick zoover, dat hij nalaat naar Parijs te gaan, en hoopt op Olgers dood, maar haar doel bereikt zij niet, want Olger heeft te Parijs zich zoovele vrienden gemaakt, die voor hem in de bres springen, dat de keizer zijn leven spaart en hem als gevangene bij zich houdt.

Hoe Karel in deze romans als heldenfiguur op den achtergrond treedt en hoe weinig gezag hij heeft, blijkt uit de omstandigheden, waaronder dit gebeurt. Er komt bericht van den paus met een vraag om hulp, want de sultan bedreigt hem, en nu verklaren alle paladijnen, dat zij den keizer in deze zaak niet zullen bijstaan, als hij Olger ter dood laat brengen. De keizer zwicht dan ook dadelijk. Juist is Olger gewikkeld in een geheime liefdesgeschiedenis met Belisana, dochter van hertog Neymis, maar, hoe wanhopig zij ook is om zijn aanstaand vertrek en hoe hij ook zweert, haar nooit te zullen verlaten, den jongen held is het groote leger met de Picardiërs, Normandiërs, Bretanniërs, voetvolk en ruiterij, dat voor den paus optrekken zal, te machtig en hij verheugt zich ontzaglijk

op den oorlog, den eersten, dien hij zal mogen meemaken.

't Keizerlijke leger wordt te Susa met groote weerdigheid door den paus ontvangen en spoedig heeft de groote slag plaats tusschen keizer en sultan, waar Olger zijn eerste heldendaad verricht: Alor, de vaandeldrager, slaat op de vlucht; Olger rijdt hem achterna en doodt hem onder 't houden van een lange toespraak: ‘O gij leelijke en eervergeten verrader!’...etc. en draagt de banier, allen vooruit, tegen den vijand in. Den volgenden dag komt dit den keizer toevallig ter oore en Olger wordt voor aller oogen - het heele leger wordt in een grooten kring er om heen geplaatst - tot ridder geslagen.

's Keizers zoon Carlot speelt hier, als bijna overal in de Frankische romans de rol van afgunstige valschaard. Hij is jaloersch, omdat Olger hoofdman geworden is, en wil hem niet mee hebben in den strijd. Als hij echter met zijn 50000 man verslagen wordt, zendt de keizer op zijn bede om hulp Olger Danske, die hem weer edelmoedig redt en tegelijkertijd met Carvel, den grootste der strijders uit 't sultansleger een tweegevecht afspreekt. ‘O!’ bluft Carvel, ‘ik zal trouwen met Gloriant, de dochter van den sultan, en zij krijgt Frankrijk tot huwelijksgift!’ Olger en hij geven elkaar als pand voor het komende tweegevecht hun stalen krijgshandschoenen.

Daarop komt Carvel als gezant in 't Frankische leger en spreekt tot den keizer: ‘Machtige en hooggeboren vorst, mijn Heer, de Sultan, de eerste vorst op aarde, laat u zeggen, dat gij het christelijke geloof moet opgeven, uw god afzweren en tot zijn god, Mohammed bidden, dan zal hij u geschenken zenden, anders zal hij u aangrijpen en gevangen nemen.’ Karel antwoordt lachend:

‘Zeg uwen heer, dat ik niet meer om zijn bedreigingen geef, dan wanneer ze van een hond kwamen en goud en geld heb ik genoeg, en bang ben ik niet voor hem, want ik heb genoeg uitnemende mannen.’

Carvel zal de boodschap overbrengen en Olger begeleidt hem tot den Tiber, waar zij hartelijk afscheid nemen. Den volgenden dag zal het tweegevecht plaats hebben. Carvel, die wapenen krijgt van Gloriant, zijn beminde, zegt, dat zij Olger tot man moet nemen, als hij, Carvel, mocht komen te vallen;

zij, doodkalm, belooft dat te zullen doen en gaat den strijd mee bijwonen.

Danemon, de zoon van den sultan, gaat buiten Carvels weten met 500 ruiters in hinderlaag liggen en als Carvel, zooals te voorzien was, op 't punt staat door Olger overwonnen te worden, nemen zij dezen gevangen.

Carvel zelf is zoo verontwaardigd over deze verraderije, dat hij zich zelf aan Karel gevangen geeft. De sultan, woedend op Carvel, verbiedt Gloriant nog verder aan hem te denken en nu komt zij daar bij Olger in den kerker over huilen. Olger zegt: ‘je moet niet zoo huilen, want dan zul je leelijk worden en dat is zonde’ en tracht haar over te halen christin te worden en met Carvel in 't Frankische leger te komen.

Maar de arme Gloriant zal nog veel meer moeten weenen. Burmand, de koning van Egypte, die 't leger van den sultan komt versterken, verlangt haar tot vrouw. Op haar weigering slaat de sultan haar zóó met een bokaal in 't gezicht, dat ze flauw valt. Burmand, die in een tweegevecht den Frank Gotfred Neymen overwonnen heeft, vertelt in Karels leger gehoord te hebben, dat Carvel en Gloriant zich tot christenen hebben laten doopen. Als de sultan haar nu bijna heelemaal doodgeslagen heeft en haar in een toren sluit, tot iemand 't voor haar tegen Burmand opneemt, is Olger die man en verslaat hij in een aanschouwelijk beschreven tweegevecht Burmand. Nu is er op Burmands troepen ook niet meer te rekenen, Karel trekt met zijn leger Rome binnen, de sultan, zijn zoon en vele andere grooten worden gedood, en deze verschrikkingen eindigen met een vreedzamen maaltijd van Karel, Olger, Carvel en Gloriant, waarbij de pogingen om beide laatsten tot 't christendom te brengen, mislukken en zij maar weer in vrede naar Indië terugtrekken.

Nadat Karel Rome aan den paus terug gegeven heeft en weer in Parijs aangekomen is, begiftigt hij Olger met vier sloten, een hertogdom, een graafschap, goudgeld en kostbare edelsteenen. Belisana schrijft hem, dat hij een zoon gekregen heeft, Boudewijn, en hij zendt haar als geschenken kleederen, damast en goudbrokaat, maar verdere verplichtingen jegens haar schijnt hij niet te voelen.

In 't begin van 't tweede gedeelte der kroniek wordt koning

Gottrick in Denemarken zoo door Russen en Tataren in 't nauw gebracht, dat zijn vrouw, ondanks het vroeger voorgevallene, hulp vraagt aan keizer Karel. Karel, hoewel vertoornd, begrijpt, dat Olger zijn vader moet helpen, maar manschappen geeft hij hem niet mee. Onderweg echter komen jongen en ouden Olger toestroomen om onder hem te mogen strijden. Hij vindt in Denemarken zijn vader vermoord, aanvaardt de regeering, laat sloten en steden bouwen, en - na 5 jaren trekt hij weer weg.

Op een mooien Pinksterdag nadert Olger juist het hof van Karel, als de keizer over hem gedacht en gesproken heeft. Maar nu is 't met de vriendschappelijke verhouding dra gedaan: Carlot, 's keizers onwaardige zoon speelt schaak met Boudewijn, Olger's zoon en wordt onder zijn herhaald verliezen zoo woedend, dat hij hem met het gouden schaakbord doodslaat. Olger wil van geen weergeld weten, maar eischt toepassing van de bloedwraak. Karel houdt zijn zoon de hand boven 't hoofd en verbant Olger. Nu komt een lang verhaal van den strijd tusschen hen, waarin Olger zich langen tijd staande houdt op een slot, 't laatste dat hem overgebleven is. Als echter zijn laatste 600 man gevangen zijn genomen, trekt hij arm en verlaten 't land uit, vol spijt peinzende: ‘Had ik 't toch maar nooit met Belisana aangelegd!’

Desiderius van Lombardije neemt Olger op en voor hem verslaat hij den hertog van Madiolan zoo prachtig, dat Desiderius hem uit dankbaarheid twee sloten cadeau geeft. Maar met dit al heeft hij 't Trojaansche paard ingehaald. De keizer zendt de gezanten Bertram en Pontius naar Lombardije om Olger op te eischen, wat natuurlijk geweigerd wordt. Een niet bepaald waardigen indruk maakt 't, dat Bertram, afgevaardigde vanwege den keizer, van de gelegenheid gebruik maakt om een paard te stelen. Als Karel nu met groote macht tegen Desiderius optrekt en deze vele mannen in den strijd verliest, is zijn liefde voor Olger zeer sterk aan 't bekoelen. Toch laat hij zich later door zijn vriend Beronius overhalen, om Olger, die als een leeuw gevochten heeft en nu op zijn kasteel in 't nauw gebracht wordt, te gaan ontzetten. Olger ziet hen aankomen, doet een uitval, waarbij hij velen doodt en van zijn goed paard Brifort gestooten wordt, maar,

daar dit hem steeds naloopt, waar hij gaat, kan hij er weer op springen. (Hoewel de naam in deze kroniek niet voorkomt schijnt dit de strijd te zijn, die in 't oudste Holgerlied bezongen wordt, 't lied van de belegering van Castelfort). Desiderius wil Olger verraden, maar deze slaat zich door de vijanden heen en ontkomt, en geheel vriendeloos nu, dwaalt hij eenzaam rond.

In een bosch ontmoet hij twee pelgrims, 's keizers schoonzoon en hertog Amis, 's keizers raadsheer en vriend, die juist bij St. Jacob boete gedaan hebben. Als zij Olger smeeken hen te sparen, antwoordt hij: ‘Nooit meer zult ge in zoo goeden staat des levens kunnen sterven, als nu ge pas de heilige plaatsen bezocht hebt’ en zoo slaat hij beiden vromelijk het hoofd af.

Nu volgen eindelooze belegeringen en uitvallen, doordat Olger weer eens van een bewonderaar een slot cadeau krijgt en ook een door God zelf verijdeld verraad van Herquambalt, waarna hij zich door de vijanden heen slaat en voor de laatste maal ontkomt.

Alle edelen moeten Karel zweren, Olger, als zij kunnen, levend of dood aan hem over te leveren. Als op een mooien, zonnigen dag Olger nu bij een claer fonteine is ingeslapen, vindt hem daar Turpijn en brengt hem, hoe 't hem zelf ook leed doet, naar Karel.

Allen smeeken om de doodstraf te veranderen in gevangenschap en nu wordt er voor Olger een toren gebouwd te Reims, want in een gewone gevangenis kan hij niet in. De keizer bepaalt, dat Olger iederen dag een kwart brood, een schaal wijn en een stukje vleesch mag hebben. Als hij dat hoort, Olger, dan valt hij flauw, daarvan te moeten leven -! Turpijn heeft medelijden, laat ontzettend groote brooden bakken, een enorme wijnbokaal maken en hem iederen dag een half schaap geven; en van tijd tot tijd komt hij met hem schaken. Zoo blijft Olger vijf jaren in dien toren.

De keizer blijft steeds zoo vertoornd op Olger, dat hij, als de Frankische edelen genade voor hem vragen, van kwaadheid zitten noch staan kan en zweert, ieder te dooden, die 't waagt Olgers naam te noemen.

Maar, daar komt de sultan en trekt met 30 koningen en

hunne manschappen Duitschland, Henegouwen en Lotharingen door, tegen Karel op. De keizer laat een bode vertellen, hoe de gevreesde man er uit ziet: ‘Hij is vijftien voet lang, tusschen de oogen een voet breed, en zijn tanden steken drie vingers breed uit zijn mond, zijn oogen gloeien als karbonkels en met zijn hand slaat hij een paard doormidden. Hij is bang voor niemand, alleen voor Olger Danske.’ O wee, nu de keizer dien naam hoort, wordt hij zoo kwaad, dat hij den bode op staande voet laat dooden en in 't vijandelijke kamp werpen. Vele gevechten volgen nu; de sultan, de verschrikkelijke, doodt achtereenvolgens alle strijders, die zich tegen hem aanmelden, soms wel tien tegelijk. 't Fransche leger is in rouw en treurnis, de keizer denkt met smart aan de dagen van Roland en Olivier. De edelen begrijpen: Olger moet tegen hem strijden. Maar hoe 't zoover te brengen? Een ridder gaat, op een goed paard gezeten, voor den keizer staan en roept luide: ‘Olger Danske moet losgelaten worden!’ en voor men hem grijpen kan, is hij weggevlogen. Een andere laat kleine jongens bij tientallen ‘Olger Danske’ roepen en zegt den keizer, dat God hun dit heeft ingegeven. Nu wordt 's keizers gemoed verzacht en hij laat Olger vrij, op voorwaarde, dat hij tegen den sultan strijden zal. Tot driemaal toe antwoordt Olger, dat hij eerst zijn zoons dood wreken moet. Zoover gaat de keizer zelfs, dat hij zijn zoon opoffert. Carlot weigert een tweegevecht. Gelukkig komt, op 't oogenblik, dat Olger hem het hoofd af wil slaan, een engel tusschenbeide en redt Carlot.

Als eerst twee paarden onder Olger doorgezakt zijn, krijgt hij Brifort terug, dat tot zijn groote verontwaardiging die jaren steenen gesleept heeft. Het dier herkent hem dadelijk en springt in 't rond van plezier.

Nu wordt in een zeer lang hoofdstuk het gevecht beschreven, waarin Olger den sultan natuurlijk 't hoofd afslaat en ook neemt hij hem een zalf af, die alle wonden onmiddellijk heelt; dat was de zalf, waarmee de Maria's Jezus aan 't kruis inwreven, uit de handen van Jozef van Arimathea kregen Titus en Vespasianus haar, en toen de sultan Jeruzalem innam, bemachtigde hij meteen dit wondermiddel.

Olger bevrijdt even na deze overwinning nog de Engelsche koningsdochter, die door den zoon van den sultan aangevallen

was en als de vijanden geheel overwonnen zijn, wordt in Lyon Olgers bruiloft met haar gevierd en regeert hij een jaar over Engeland.

Daarna trekt Olger, door een engel aangespoord, naar Babylon en nu volgen zoovele nieuwe avonturen en komt zulk een aantal nieuwe en reeds bekende personen op 't tooneel, dat het verhaal waarlijk verbijsterend begint te worden; ik geloof, dat ik 't den lezer moet sparen.

Allerlei bekende motieven doen hier weer opgeld: Olger, die zijn naam niet heeft bekend gemaakt, verraadt zich door een alleenspraak in den moestuin, die afgeluisterd wordt; om hem uit den weg te ruimen, zendt men hem naar Egypte met een Uriahbrief. Schipbreuk, waarbij hij het verraad ontdekt. Een niet onaardig moment is 't nog, als Olger, die zich door zwart verven onkenbaar gemaakt heeft, in de gevangenis, waar hij door verraad in komt, zijn neef Gerard van Roussilon ontmoet en om den hals vliegt, en deze hem dan afweert zeggende; ‘Ik heb geen negers in m'n familie!’

Ook 't zelfde motief als in 't Hildebrandslied wordt nog gebruikt: Göde, Olgers broeder, strijdt een tweegevecht met zijn eigen zoon Galter, totdat zij elkaar gelukkig nog bijtijds aan de stemmen herkennen en dus doodslag vermeden wordt.

Als Olger, na Babylonië veroverd te hebben, de heerschappij erover aan zijn neef Galter overlaat, gaat 't verhaal geheel op een Britsche roman gelijken: na een schipbreuk, waarbij alle anderen omkomen, wijst een engel hem een pad over de zee en voert hem naar het eiland Avalon. Daar vindt hij een slot, waaruit twee woedende leeuwen springen en verslaat deze. Maar nu begint het den vertaler te erg te worden: ‘Dat, wat nu volgt, luidt zeer wonderlijk en het is ook niet aan te nemen, dat het zou kunnen gebeuren, daarom moet ieder er maar zooveel van gelooven, als hij zelf wil.’ Na deze noodig geoordeelde verantwoording gaat het verhaal verder: Olger komt in een prachtige zaal, waar een paard hem bedient van heerlijke spijzen en dranken en vervolgens op zijn rug naar bed brengt. Olger kruist zich bij alles, wat hij doet, 't lijkt hem gansch niet richtig. Den volgenden morgen verschijnt de fee Morgua en zet hem een gouden krans op 't hoofd. Nu is de aarde vergeten. Een ring geeft

hem, die over de honderd jaar oud is, 't uiterlijk van een dertigjarige en zoo wandelt Olger goudbekranst en jong een tweehonderd jaar in 't eeuwige rijk. Ook Artur ontmoet hij daar. ‘Vele dwazen meenen, dat zij en hunne strijders op den oordeelsdag zullen strijden tegen den antichrist en zijne manschappen; wie echter dat gelooft of niet gelooft, hij zondigt daarmee niet, want het staat niet in 't Credo,’ zegt onze nauwgezette vertolker. Als na 200 jaren Morgua hem de krans weer af neemt, trekt Olger de wereld in om tegen de Turken te strijden. Karel en al de mannen van vroeger zijn dood, hun namen zijn vergeten. Niemand van 't toen levend geslacht ook was zoo lang als Olger, zoodat in Parijs allen om hem heen gaan staan.

Nog eens strijdt hij met wonderlijke kracht en dapperheid tegen de Turken en als hij na den dood van den Franschen koning met de koningin verloofd wordt, komt een jonkvrouw en neemt hem in een omhelzing op een wolk weg.

‘Dit verhaal is wel wonderlijk, maar 't staat in de fransche Kroniek, ieder moet er maar van denken, wat God hem in den zin geeft.’

En nu aan het eind van zoovele wonderen durft de vertaler ook voor den dag te komen met wat hij aan 't begin, ondanks de vergelijking met Simson, als onmogelijk had verworpen, namelijk de verschijning van zes geesten, in de gedaante van jonkvrouwen bij Olgers geboorte aan zijn wieg: Gloriant geeft hem moed en kracht; Palestina zegt: ‘Nooit zal hij zonder oorlog zijn,’ wat Faromunda goed maakt met: ‘Nooit zal hij overwonnen worden.’ Meliora geeft hem de gave des woords en Pristina de liefde der vrouwen, terwijl Morgua belooft; het verblijf op Avalon.

‘Dit kan niet waar gebeurd zijn, maar ik moet 't wel schrijven, want 't stáát in de Kroniek.’

Dit volksboek werd in Denemarken, gelijk bij ons de Vier Heemskinderen, buitengewoon veel gelezen, ja zelfs tot in dezen tijd overgedrukt.

II

Dit is echter niet de eigenlijke figuur van Holger Danske.

De echte Holger Danske, die in de volksverbeelding leeft

en door vertellingen leven blijft, dat is de grijze koning, met zijne mannen onder den Kronborg gezeten om een marmeren tafel, die in zijn droomen alles ziet, wat in Denemarken gebeurt. Soms dreunt daar de grond met dof gerommel: dan houden zij wapenoefeningen, want eens, als de Denen door vijanden en nog eens vijanden in 't nauw gebracht worden, zoodat zij slechts den ondergang voor zich zien, dan zal Holger Danske op zijn witte paard met waaiende manen, den witten mantel wapperend in de zon en de witte haren fladderend in den wind daar aan komen stuiven als de storm en de benden weer doen ontvlammen in moed, zoodat de laatste strijd glorievol door de Denen gewonnen zal worden.

Heel Denemarken door, bij Slagelse, bij Gaardeby in 't Flensborgsche, bij Viborg, op Moens Klint, bij Nordtorp, overal leven sagen, die aan die van den Kronborg doen denken:

Als de vlierboom, die bij Nordtorp uit den kerkmuur gegroeid is, zoo hoog is geworden, dat men er een paard mee binden kan, dan zal de wereldkrijg uitbreken en uit het Zuiden zal de koning met het vijandelijke leger komen aanrukken en zich bij Nordtorp legeren. In dien tijd zal een koning met witte haren over Denemarken regeeren en daar aan komen stormen, de groote slag zal geslagen worden, een lange en vreeselijke strijd; het bloed zal door de wagensporen stroomen en de strijders zullen er tot de enkels in waden; maar eindelijk zal de witte koning den anderen dooden en een schitterende overwinning behalen. Dan zal hij de wereldheerschappij verkrijgen en is het langen tijd vrede en geluk.

't Is duidelijk, dat er niet de minste overeenkomst bestaat tusschen Pedersens kroniek en deze verhalen.

Gaan wij nu, zooals L. Pio doet in zijn aantrekkelijk boekje[1)] de sage na in de verschillende landen, dan komen we tot de conclusie dat daarin één idee, naar de onderscheiden landaard gewijzigd aan den dag treedt. De verdichting weeft die idee om personen, die bij 't volk geliefd zijn, of roem van dapperheid hebben achtergelaten of alleen door hun naam reeds op de verbeelding gewerkt hebben en zoo maakt zij dezen tot sagenfiguren.

1) Sagnet om Holger Danske, dets Udbredelse og Forhold til Mythologiën.

Wie denkt niet dadelijk aan Barbarossa in den Kyffhäuser, die 't mooiste verblijf heeft van alle onderaardsche vorsten, met de zalen van goud en edelsteen, zoodat het licht is als in den klaren dag, met de ontzaglijke wijnkelders waar de vaten verteerd zijn en de wijn zich een eigen rood hulsel gevormd heeft; met de groote stallen en ontelbare rekken, waar de paarden instaan en eten van de distelen in de ruiven en geweldig rammelen met hunne kettingen en de honderden van krijgers in volle wapenrusting.

'Iedere honderd jaar ontwaakt hij en zendt zijn dwerg uit om te zien of de raven nog om den toren vliegen en dan zinkt hij weer in slaap in het wildste deel van den berg, de "roode burcht." Maar, vliegen de raven niet meer om den toren, dan zal hij met al zijne manschappen uit den berg breken en voor Duitschland en het heele christendom een slag leveren, dat van de vijanden geen spoor meer overblijven zal.'

In een gedicht van 1350 komt ook al de voorspelling voor dat Barbarossa met een grooten oorlog terug zal komen en over zee 't heilige graf herwinnen.

Evenzoo leeft de oude Wittekind der Saksers onder den naam Koning Weking nog voort in een berg in Westfalen; hier is echter het krijgshaftige geheel op den achtergrond geschoven: de koning zit daar te midden van zijn schatten en nu gelukt 't een herder door drie bloemen, die hij drie maal achter elkaar op dezelfde plaats vindt en plukt, binnen te komen. Hij mag zooveel meedragen als hij bergen kan, maar laat de bloemen liggen, ondanks de waarschuwing het beste niet te vergeten en nu wordt de deur zoo hard echter hem dichtgeslagen, dat hij bijna zijn hiel verliest en nooit gelukt 't hem weer, den berg te openen.

De Engelsche en de Noorsche en Zweedsche verhalen gelijken, zooals te verwachten is, zeer veel op elkaar. Daarin ook treedt nu weer 't meer vertelselachtige van 't verblijf onder den grond, dan weer 't sageachtige idee van den komenden bevrijder op den voorgrond:

Scheepsvolk uit Skânen komt op een verlaten eiland en geraakt in een hol, waar de reus Gällas Dös met zijn vrouw woont. 'Geef me eens de hand, om te zien, of jullie nog flinke kerels zijn,' zegt Gällas.

Men kijkt naar zijn knoken en waagt 't niet.

Op raad van de vrouw geeft een hem een gloeiende ijzeren bout in de hand. Deze pakt hij flink aan en verwringt hij geheel, zeggende: ‘'t Doet me toch plezier, dat er tegenwoordig nog warm bloed is in Zweden!’

In Schotland wordt verteld van Thomas van Ercildone:

Een stalknecht verkocht een paard aan een eerwaardig uitziend man en moest 's nachts om twaalf uur op de Eldonhoogte de betaling in ontvangst nemen. Daar werd hem de som uitbetaald in heel oude munten, waarna de kooper hem uitnoodigde, zijn woning eens te bezien. Zij daalden af in een groote stal, waar bij ìeder rek een paard stond en een ridder lag te slapen. ‘Al dezen zullen ontwaken, als de groote slag bij Sheriffmoor geleverd worden zal,’ en hij wees hem aan 't uiterste eind aan den stal een zwaard en een jachthoorn, waardoor de betoovering verbroken kon worden.

De knecht, van angst niet wetende, wat hij doet, gaat op den horen blazen en nu gaan de paarden trappelen, de ridders ontwaken en zij kletteren zoo vreeselijk met hun zwaarden, dat de stalknecht den horen weg werpt en de vlucht neemt.

Boven het gebulder uit hoort hij nog een stem:

> Woe to the coward that ever he was born,
> That did not draw the sword before he blew the horn.

Een dergelijk verhaal bestaat in Ierland van Dherro Dhirlha, die in een slot aan de zeekust woont en iedere zeven jaar eens uitrijdt op zijn paard met gouden hoeven. Als het goud der hoeven versleten is, is de betoovering verbroken.

De vorst, die eens de mannen boeide door zijn dapperheid, de strijder voor land en volk, dien men in zijn grootheid gekend heeft, hij kan niet sterven of verslagen worden in de oogen van 't volk, en al zien zij zijn dood voor oogen, eens gelooven zij, zal hij weer komen om de glorie van 't land, die met hem verdween, weer heerlijk te doen zijn.

Ook daarvan spreken de Scandinavische en Britsche verhalen.

Zoo vertelt Snorre Sturluson (1178-1241) in de ‘Koningssaga's’ over Olav Trygveson, die in den slag bij Svâld van Denen en Zweden tegen Noren verdronk: ‘En dadelijk werd

door velen gezegd, dat Koning Olav zich onder water de brunie uitgetrokken had en van de langschepen weg gezwommen was naar die van de bondgenooten, waar zij hem aan land gebracht hadden. En er zijn door verscheidene mannen vele verhalen gemaakt over zijn lotgevallen en Halfröd Bangvoorwater, de skald, zingt: ‘Ik weet niet, of ik Olav moet prijzen als levend of als dood, velen zeggen, dat Olav ongedeerd uit het staal-onweer is gekomen, maar velen spreken ook ver van waarheid.’

De skalden waren zoo wijs te twijfelen, maar onder het volk leefden deze geruchten. Evenzoo van Olaf den Heilige: ‘Als Tore Hund na den slag Olavs lijk niet vinden kan, vertelt een boer hem, dat Olav gezien was bij Stav en een heele schare mannen met hem en velen geloofden, dat hij binnen kort weer een leger zou hebben en terugkeeren.’

In Engeland had de Britsche bevolking, eeuwen lang onderdrukt door de Anglo-Saxen, steeds de oogen gevestigd op Koning Artur, die eeuwig voortleefde op 't eiland Avalon en eindelijk te voorschijn komen zou om de Britten te verlossen. Toen de Normandische veroveraars kwamen, toonden zij zich uit politiek vrienden van de oorspronkelijke bevolking en stelden belang in hunne oude verhalen en zoo kwam de Britsche sagenstof, bewerkt door Normandiërs in de literatuur. Het geloof aan 't wederkomen van Artur bleef leven.

Pio haalt daarvan verscheiden voorbeelden van later tijd aan: Alanus ab Insulis (12e eeuw) zegt in zijn Explanatio in profetiis Merlini:

‘Als iemand waagde te betwijfelen, dat Artur nog leefde, zou men hem steenigen.’ Gervasius van Tilbury (13e eeuw) vertelt dat Artur op Sicilië in de Etna wachtende is en ook, dat de jagende ridders, die in de bosschen van Groot-Brittannië en Armorica aangetroffen worden, tot Arturs hof behooren.

Don Quichot spreekt ook, als hij 't bestaan van de ridderstand verdedigt, van ‘Artur van Engeland, die tot op den huidigen dag in een raaf veranderd is en dien men bij tijden in zijn rijk terug verwacht.’

Maar deze voorbeelden zijn niets bij wat de Spaansche kroniek van Juan del Castillo 1624 moet behelzen: namelijk dat, toen Filips II huwen zou met Maria van Engeland, hij zweren

moest, alle aanspraken op den Engelschen troon op te zullen geven als Artur terugkwam.

Ook op den grafsteen was 't geloof aan zijn weerkomen uitgesproken:

> Hic jacit Arthurus, rex quondam rex que futurus,

terwijl Milton een regel er aan wijdt in 't gedicht Mansus uit 't Sylvarum Liber,

> Arturumque etiam sub terris bella moventem.

De sprong van deze Germaansche bevrijdersverwachting op de Aziatische is niet zoo heel groot: Mohammed werd bij zijn optreden gesteund door oude overleveringen omtrent een eens komenden Wereldheerscher en Verbeteraar; nog bestaat onder de Arabieren het geloof, dat Mahadi de 10e Iman verscholen leeft in een diep hol, waaruit hij in de laatste dagen van de wereld te voorschijn komen zal, om met Issa verbonden den Antichrist te bestrijden.

Bij de Indiërs weer anders: Vishnu zal na zeker tijdsverloop op aarde komen en weer rechtvaardigheid brengen; de zielen van de dan levenden zullen doorzichtig zijn als kristal en hun geslacht zal de wetten van de gouden eeuw in eere houden.

Verwant aan al deze uiteenloopende sagen en verhalen is de Messiasverwachting in het oude testament. Zij spreekt behalve in Jezaja 53, waarin men Christus heeft meenen te zien, niet van een hemelschen lijder en bevrijder maar van de aardsche nooden, die de Joden tegemoet gingen en te gelijk van de geheel werelsche macht en heerlijkheid, die het van God verkoren volk te beurt zal vallen. Het meest overeenkomend met de krijgshaftige Germaansche en Scandinavische verhalen is die verwachting bij Daniël, die den strijd voorspelt tusschen den koning van 't Noorden en dien van het Zuiden, waarin Michaël, de beschermengel der Israëlieten de beslissing brengen zal. Zooals in Daniël XII: ‘Te dien tijde zal Michaël, de groote vorst, die uwe volksgenooten beschermt optreden, en zal een tijd van benauwdheid aanbreken, zooals er nooit geweest is sedert een volk bestaan heeft tot dien tijd toe; maar te dien tijde zal uw volk ont-

komen, namelijk zoovelen in het boek staan opgeschreven'. Sions toekomstige aardsche heerlijkheid wordt bezongen door Joël in zijn schitterende beschrijving van den 'dag van Jahve', de eeuwige vrede, door Jahve zelf ingesteld wordt geroemd in Jazaja II of Micha IV:

> Eenmaal zal Jahve's tempelberg aan de spits der bergen staan,
>
> geene natie zal meer tegen eene andere het zwaard opheffen,
> en zij zullen den krijg niet meer leeren.

Jezaja 65 geeft de gelukzaligheid op aarde, waarin de wolf met het lam te zamen zullen grazen en de leeuw stroo eten zal evenals het rund.

In het Joodsche volk leefden dezelfde verwachtingen van wereldheerschappij en aardsche grootheid als in de Germanen en nog in Christus' tijd hield het volk onwrikbaar vast aan de hoop op politieke oppermachtigheid onder een vorst uit Davids geslacht, en met verontwaardiging verwierp het de voor hen onbegrijpelijke idee van een lijdenden Messias: zelfs Jezus' discipelen zetten hem bestraffend terecht, toen hij deze leer voor hen ontvouwde (Marcus 8:31-32).

Den 'Koning der Joden,' dát begrepen zij.

Maar voor de meer ontwikkelden, die leden onder het bewustzijn van menschelijke onvolkomenheid, voor wie dát de grootste ellende was en de verlossing van zonde en onvolmaaktheid het hoogste ideaal, werd Jezus de hemelsche verlosser, zooals de wereldsche vorst de hersteller zou zijn van het ondergegane volksbestaan.

Na Jezus dood, in den eersten tijd van het Christendom, kwam dezelfde verwachting onder anderen vorm weer voor den dag. Wel was de verlosser reeds gekomen, het offer gebracht, maar nu hoopte men op Jezus' terugkeer en oordeel; al de fantasieën, hierdoor bij het volk wakker geroepen, vinden hun volledigste uitdrukking in de Openbaring van Johannes.

De hoop op bevrijding uit rampen en zonden, die in de menschelijke natuur nu eenmaal leeft, dat is de algemeene idee waarvan de Messiasverwachting der Joden een der uitingen is. Het meest direct is zij in de Edda, waar Balder, de

zon, de levenwekker gewacht wordt in koude en duisternis; maar overal, in rampen en ongeluk, in zonde en leed, daar blijft de hoop levendig, daar gaat de verbeelding uit naar toekomstige heerlijkheid. Ondergang bestaat niet, voor alles is redding, in 't tijdelijke of in 't eeuwige, de Messias is overal, of hij redden zal uit den moreelen nood van zonde, of het lichaam bevrijden zal van honger en koude of het vaderland van slavernij.

Vijf sonnetten
Door
Is. P. de Vooys.

I

Middachter Laan

Slank-hooge beuken in vierdubb'le rij
bouwen de hal, waarin als feestbanieren
inwaartsche twijgen gelend loover zwieren;
't zwaar takkenwerk buigt neerwaarts wijd terzij.

Hier is een plechtig feest roemrijk te vieren!
Dit zwijgend voorgevoel omhuivert mij
nu 'k ochtends vroeg op rijwiel laan doorglij
en vrees met bel een hooge rust te ontsieren.

Langs 't akkerleeg rondom glijdt zonneschijn,
de tinnen van 't kasteel zijn opgeblonken,
guld wordt van 't verre bosch de boomtoplijn.

Als kralen kleur door 't zongestraal ontvonken
in 't oost'lijk licht-dooraderd bladgordijn,
heeft heel die hal een lied van herfst doorklonken.

II

Steenfabriek

In de uiterwaard langs blank gewassen Waal
ligt steenfabriek met ovens, hof en schuren,
omhuld door dampen, die de kracht verduren
van guldend zonlicht. Nevelwei is vaal;

maar daken gloeien rood en de ovenmuren
gelijken oud kasteel, waaruit een straal
van vuur en rook naar voren schiet; de Waal
glanst scheepbezeild, zoodat ik door mijn turen

in 't verre spel van zon en ochtenddampen
waan Maart van Rossem's heer vóór tentenkampen
hertooverd in 't nu vredig Betuwsch land.

'k Zag later zwoegend heet in zonnebrand
kleimors'ge kerels kruien, persen, stampen,
blootvoetsche vrouwen stap'len steen aan kant.

III

IJzergieterij

Zwarte avond donkerde over al de daken
van grauw fabriek met woninkjes terzij.
Uit ovenschoorsteen van de gieterij
door bleeken walm flikk'rende vlammen braken.

In 't binnenduister kropen werklui bij
den zwarten grond om gietvorm klaar te maken.

Voor de ovenmond stond al een man te waken,
wijst gietpotdragers elk zijn plaats in rij.

Nu breekt uit de ijz'ren wand in vlammend vlieten
helgele stroom en spatten vuur omschieten
't roodglansgelaat der mannen kalm en zwart.

Die dwalen 't rondom donker in: het gieten
vlamt en verdooft nu hier dan ginds, verward.
Gloed stolt in arbeid: ijzer sterk en hard.

IV

Sonsbeek

Een woud van loover wuift om 't vijverblank
klaat'rend bestroomd uit zilv'ren waterval.
Daarachter rijst der heuv'len donk're wal
met eik en pijnbosch steil op schuinen flank.

Zandpaden kronk'len neer naar 't Sonsbeekdal,
waar springt fontein en zwemmen zwanen rank.
Der reuzenbeuken eind'loos takgesprank
omhuift op heuv'lenhoogte een stille hal.

Woont hier de herfst? die 't weedrig park doortoovert
met zooveel kleur, dat ik verrukt er dwaal
en voel mijn ziel door wonderschoon omlooverd?

Beleef ik Oostersch boeiend nachtverhaal
van zeer begeerde schat, op eens veroverd?
't Kwijnt alles weg nu naar de stad ik daal.

V

De spoorbrug

De ijle bogen van een ijz'ren brug
reiken zich over van de pijlerstammen
in snellen stroom, tot aan de groene dammen
met spoorbaanstaven op den sterken rug.

In de avond gaan daar langs mij moede en klamme
doorzwoegde lijven naar hun huis terug
na 't werk in de oeverstad; zie, ginds staat stug
fabrieksklomp, waar door ruiten lichten vlammen.

Over de velden welft zacht-roode lucht,
rivier glanst weg in vlakke groene weiden
met pracht van dag, die voor het donker vlucht.

Vermoeide ziel wil zich daarmee verblijden,
maar luistert scherp naar sleepend voetgerucht:
zwijgende zorgen, die voorbij mij glijden.

Volendam
Door
M.S. Roetman.

De wind doet botter dansen aan de lijn,
die kim heet, maar de zee ligt stil in haven,
waar steil uit dekkenvolt', in vaal begraven
van net en zeilen, honderd masten zijn,

Den smallen dijkrug met de huizen klein,
hangend aan eenen kant, kwam zonbui laven, -
en tinten, die mijn oog al wonders gaven,
worden als teeder schoon uit ouden schrijn.

Kantblank ovaal besluit blanke gelaten
en witte kelen dragen bloed'ge snee
van roode snoeren, doffe zwartsels laten
fel zilvren knoopen. Poppen, spelen mee
op het tooneel kinders in lange kleeren,
die van den lieven zwier geen zier ontberen.

De boodschap
Door
Nine van der Schaaf.

Het Driden-volk was een gezegend volk. Verwonnen en verdrongen hadden ze menige barbaarsche stam in hun nabijheid: vele hunner kinderen woonden in de veroverde streken, - en waar de Driden zich gevestigd hadden, werd de aarde schooner dan zij voorheen was.

Onmetelijk strekte zich uit, vanaf rotsige kust: de Dridenzee. Bij nevelloozen hemel was daar in de verte zichtbaar een vage gouden schijn: dat was de weerschijn der gouden zetels van de Driden-goden.

Van een der vele Golven, gedrongen in de openingen tusschen de onregelmatige rotsen der kust, was het water rustig en heerlijk van tint: een popelend meer van smaragd.

Dit was het speeloord der Driden. Daar voeren hun lichte schepen en bootjes, daar heerschte de jeugd-zin, de luchte blijheid, - daar vierden de Driden-knapen met hunne bruiden feest. En de Driden-knapen en meisjes waren schoon...

Meer dan zij allen was Indar schoon, - schoon en krachtig! En toch was hij vaak somber, - meer dan de anderen.

O, hij kon wel vroolijk zijn, diep-vroolijk, als hij zeilde met z'n vrienden naar den open rand van de speel-Golf in een hunner ranke schepen en de zee was glanzend licht, de gouden schijn van de goden-zetels toefde lokkend ginds bij den horizon! Als ze elkander uitdaagden met de stoutste toekomstplannen en vermaakten met de dolste grappen. Dan dronken ze veel wijn en de meesten hunner zeiden eindelijk enkel nog met dubbelslaande tong dwaze dingen. Indar echter bleef zichzelf volkomen meester bij 't drinken van wijn, -

hij was het die dan de zeilen van hun vaartuig in top heesch, het roer bestuurde, - en hoe ver hij zich ook waagde over de glanzende zee, steeds keerde hij met de anderen ongedeerd van zulken tocht terug.

Dan, terug op het smaragden water, - als de ouderen bezorgd hem vermaanden, klonk z'n vroolijk-luide lach, volovermoedig en versloeg de vermanende stemmen.

Doch daarna overviel hem soms z'n somberheid, - dan dreef hij, droevig gestemd en doelloos, met een klein bootje langs slingerende boschrivieren, waar hij droeve liedjes maakte, die hij varend zong. En naar den rand van de rivier kwamen uit de bosschen de kleine meisjes en jongens met verwarde lokken en ze riepen hem aan. Dan leerde hij die kinderen z'n liedjes zingen, en als ze die daarna alleen zongen met hun hooge zilveren stemmen, was de droefheid dier liedjes vergaan, - en als ze zich verspreidden door 't bosch en hun stemmen van hier en daar klonken, namen deze Indar's somberheid weg.

Dan stond hij overeind in z'n boot, z'n oogen gloeiden, want 't was hem of uit alle boomen jeugd-melodieën hem toestroomden en bijna dronken van gulden blijheid werd hij. Zoo roeide hij zich terug naar de speel-Golf, schertste en speelde met de vroolijke Driden-knapen en -meisjes en floot zoo helder, van onbedwingbare levenslust.

En de meisjes zeiden elkander bewonderend: ‘Hij is schooner en sterker dan een der anderen’, - en als ze hem weer naar de boschrivieren zagen trekken, voeren ze hem na in haar blínkende bootjes en zongen z'n ooren vol van lokkende liederen. Maar hij, reeds weer somber, ontvluchtte haar met krachtigen riemslag en verbleef lang in stilte van eenzame streken.

- 't Was dat hem geen Boodschap werd gezonden, zooals gebeurde met alle andere Driden-knapen van edel bloed! Aan die anderen verscheen eens in droom een hemelsche bode, die hen zegende met plechtige woorden en hun mee een taak aanwees, welke ze in hun leven te volvoeren hadden; - vanaf zulke stonde ging dan hun leven langs vaste glorierijke banen en tot hun dood toe leefden ze in trotsche bevrediging. Maar aan Indar was nog nimmer in droom zulk een hemelbode verschenen.

Z'n moeder troostte hem: hij was nog zoo jong! Ze was trotsch op hem en heimelijk hoopte ze, dat hem, daar hij de schoonste en krachtigste was der jongelingen, eens ook de heerlijkste zegen zou worden. En Indar las wel in haar oogen die naieve hoop: die deed hem soms beven van groote verwachting!

Toen hij eens met veel vrienden tezamen was op hun meer, scherts en lach weerklonk over de watervlakte, zonderde hij zich weer af van de anderen. Hij richtte zich nu, alleen in klein bootje, naar de groote zee. ‘Ik wil eind'lijk droomen’, zeì hij in woesten trots aan z'n verwonderde vrienden.

Zij voeren hem na en riepen waarschuwend: ‘In een omgeving als hier wordt geen droom! Wij allen droomden in beschaduwde, stille streken van een middag-woud, of in den nacht bij maan- en sterrelicht! Hier wordt geen droom...’

Maar Indar herhaalde: ‘Ik wil eind'lijk droomen.’

De schoonste der Driden-meisjes voer hem nog verder na in haar weelderig, lichtbruin vaartuig en noodde hem vleiend, te komen aan haar zijde.

Levenslustig was hij als de klotsende zeebaren en hij riep haar toe: ‘Als ik weerkom, spoedig! - nu ga ik droomen.’

Z'n blik was gewend naar den goudschijn in de verte, - om hem heen was het luide gebruis der baren, achter hem klonken van ver de stemgeluiden zijner vrienden.

Hij droomde! Hij zag een gouden toren hoog oprijzen uit de zee en daarop zat een donkere vogel. Die vloog terstond met krachtige wiek-slagen naar hem toe, dicht langs hem heen en uitte in nabijheid een onverstaanbaar fluisteren. Onderwijl zag Indar hoe de kleur van dien vogel was, smaragd-groen als de speel-Golf.

De vogel verdween, - een tweede zat op den torentop; ook deze vloog naar Indar toe en dicht langs hem heen voorbij. Ook deze was van kleur smaragd-groen, fluisterde onverstaanbare woorden en verdween.

Dit spel herhaalde zich eenige keeren, - toen, wrevelig geworden, dacht Indar aan het schoonste der Driden-meisjes, sprong op uit z'n loom-wachtende houding en wendde z'n vaartuig naar de speel-Golf terug. Omkijkend zag hij op den

gouden torenspits wel weder een donkere vogel, doch deze bewoog zich niet naar hem toe.

Hij ging varen aan de zijde van 't meisje, schertste met haar en zocht haar te winnen. Doch zij was door een der hemelboden die de Driden-knapen in droom zegenden, verloofd aan een vriend van Indar en Indar kon haar niet bezitten.

Vluchtig ook was z'n liefde voor haar en hij had na haar nog eenige der Driden-meisjes lief. Doch meer dan met z'n liefde hielden zich z'n gedachten bezig met den eersten, armzaligen droom van z'n leven.

En na eenigen tijd werd hem een tweede droom: hij zag, 's nachts in den slaap, den donkeren vogel stervend neervallen van den gouden torenspits in zee.

Den volgenden morgen vroeg voer hij uit om den dooden vogel te vinden. Hij begaf zich daarvoor dieper in zee dan hij nog ooit geweest was. Wind en golven raasden woest om hem heen, doch hij wilde aan terugkeeren niet denken zoolang hij den vogel niet gevonden had.

Peinzend bestuurde hij z'n scheepje en hoe de golven ook om hem heen woedden, ze vernielden of bedolven z'n vaartuig niet; hij was somber en verwonderd en hij beefde gansch, toen hij gevoelde hoe een hoogere, maar onbekende macht hem nabij was en hem beschermde.

Het geluid der golven was hem een geheimzinnige zang die hem gestadig ontroerde.

Eindelijk kwam, hoog-gedragen door een sterken golfstroom, de vogel aandrijven, recht naar z'n vaartuig, zonder dat dit hem bevreemdde. Hij nam den vogel op, legde hem eerbiedig naast zich neer en voer daarop terug naar veilige kust. In den nacht die volgde begroef hij den vogel op een klein, vorstelijk kerkhof; in de losse aarde die den graf-kuil vulde, plantte hij een eenvoudige, roode boschbloem. Lang, lang bleef hij peinzen nabij dit graf, - het werd middag en toen naderden klaagzangen het kerkhof, het breede, ijzeren hek werd geopend en een lijkstoet betrad het breede middenpad.

Allen die in den lijkstoet gingen weenden: de doode was nog een jonkman, gestorven een wel roemrijken, doch wreeden dood in bloedigen veldslag aan verre landsgrens. Hij was van Indar's leeftijd en een oude speelmakker van dezen.

Indar begaf zich midden de treurenden, die thans het verschgedolven graf omgaven en toen allen bleven weeklagen en ontroostbaar waren, zei Indar vreemd-bewogen: ‘Wees niet enkel bedroefd om zijn sterven! Bedenk ook dat hij, die dood is, rust heeft...’

Maar de menschen hoofdschudden en weeklaagden voort: hij was zoo jong en z'n jeugd zoo vol belofte! - Wee wee, - de broosheid van menschenleven!

Bleek en peinzend bleef Indar midden de menschenmenigte.

Toen zei de moeder van den gestorvene, bewonderend opziende naar Indar: ‘Wees voortaan mijn zoon.’ Want Indar bezat geen moeder meer.

De vrouw voegde er vleiend bij: ‘Gij zijt schoon en krachtig, als mijn zoon was.’ Maar Indar antwoordde niet en stond nog steeds met bleek gelaat te staren. En de menschen die hem beschouwden fluisterden: ‘Hij is van andere kracht en van andere schoonheid dan onze zonen.’

De bloem die Indar had geplant op het vogelgraf, groeide forsch en prachtig op, - veel forscher dan de boschbloemen van welke hij het zaad had genomen. En Indar ontroerde van dien groei, wetend dat het de vogel was, die dien groei deed zijn zoo weeldevol!

Dien zomer genoot hij nog volop van de genietingen die de speel-Golf en z'n omgeving bood. De meesten zijner speelnooten waren echter ver verwijderd: ze namen deel aan wapenstrijd, of beoefenden wat er aan kunst en wetenschap was in het Driden-land.

In den herfst stierf de grafbloem. De boomen ruischten en klaagden het gansche, gure najaar. Met den winter nam Indar afscheid van z'n jongelings-leven en diende van dien tijd af met al z'n kracht en begaafdheid z'n vaderland. En waar hij zich bewoog en z'n krachtig wezen deed blijken, zei men bewonderend van hem: ‘Hij is een Koning!’

En als een Koning erkende men hem weldra in het gansche land.

Hij werd ouder en ouder. Eindelijk werden z'n baard en haren grijs, - hij was toen reeds zeer oud. Doch immer bleven z'n kracht en schoonheid; z'n wijsheid, die mee groot was, meerderde met het meerderen van z'n jaren. En nu hij de

schoonheid van den ouderdom bereikt had, veranderde ook z'n uiterlijk niet meer.

Alleen, daar langzamerhand allen die hij in z'n jeugd gekend had, gestorven waren, werd z'n wezen droever, z'n tred loomer. Peinzend soms over de levensdingen en over z'n eenzaamheid midden den bloei van nieuwe geslachten, benijdde hij zeer hen die gezegend waren met de rust van den dood.

Eens wandelde hij door een dicht woud dat stond prijkend in tooi van lente. Al wat leefde hief zich op naar de zon en gedijde, vroolijke kinderen die hem spelend ontmoetten noemden hem: onze oude Koning. Broos en teer was dat alles: planten en menschen! Hij peinsde in weemoed over z'n lang verleden levenslente, - over de gezellen van die lente....

Hij zette zich neer en weende. Door het vocht van z'n tranen zag hij vaag de lentekleuren. Toen eindelijk z'n tranen ophielden te vloeien zag hij naast zich in helder zonnelicht een grooten, smaragd-groenen vogel. Indar's gelaat bleef kalm naar dien vogel toegewend. Diep zagen ze elkander aan: de vogel die een bode des hemels was, en de oude menschen-Koning!

En deze hoorde eindelijk de Boodschap, welke hem bereid was. De vogel zei: ‘Gij zult nimmer sterven.’

En de oude ontving de Boodschap, de lang verwachte, rustig en zonder morren: als een Koning.

De Prior van het Zwarte Klooster
Door
Albert Verwey.

Gij weet dat niet lang geleden een man gestorven is die de wereld van zich spreken deed door zijn wonderen. Hij woonde op een berg in een woestijn, als Prior in een zwart Klooster. Zijn monniken gingen het land door, voedsel ophalend bij de bevolking die verblijf hield in diepe dalen. Daar waren dorpen gebouwd aan beken, waarlangs groene vochtige weiden, en kleine hooghoornige koeien loeiden er, en ossen die als trekdieren dienden voor hooge tweewielige wagens. De voerlieden die langs de lagere bergwegen trokken met hun vrachten, heen en weer tusschen de dorpen, klapten er met hun zweepen, bellen rinkelden, en in de donkere smederijen gloeide het vurige ijzer waaruit werktuigen en gereedschappen gesmeed werden. Daar trokken de mannen uit met hun spaden op den schouder, ten land- of wijnbouw, en vrouwen in kleurige doeken gingen bij hoopen, klosvoetend, 's morgens op weg om veldvruchten te zamelen, en 's avonds keerden ze huiswaarts neven de volle wagens. Het leven was daar, van water, zon en aarde, en zooals de menschen het gemaakt hebben, en er was heinde en ver geen ander dan dit zeer eenvoudige, geen geleerdheid, en geen kunsten, anders dan die de vrouwen beoefenden aan haar weefgetouw en de mannen ter besnijding van hun gereedschap. En er was geen verandering evenzoomin als de zon veranderde die daar altijd helder of licht-omneveld opkwam en scheen en onderging, of als het water dat eens in het jaar overvloediger en met ruimer geweld van de bergen kwam, of

als de aarde die zwol, en vruchten gaf, en verhardde, en zoo altijd weer eender.

Maar de geleerdheid was in het Klooster.

De menschen wisten het nauwelijks; maar als zulk een monnik in hun dorp kwam, met zijn bleeke wezen, blootvoetig, in zijn donkere pij, dan heette hij in hun gedachten de geleerde; en het was wonderlijk te zien hoe zij hen, die niet spraken, in hun werkplaats en stalling en huis haalden, telkens als er iets was waar ze geen weg mee wisten.

Want als er een rad niet wou wentelen, of een koe niet wou kalven, of een vreemd kind geboren was, - hij, de monnik, werd er altijd bijgehaald, en met een wenk of een gebaar of een handoplegging, maakte hij alles zooals het wezen moest, klaar en duidelijk zoodat zij het zelf inzagen of doen konden wat noodig was.

Want evenmin als hij sprak, deed hij. Maar hij maakte alles zoo helder alsof hij gesproken had, en wat er gedaan moest worden, konden zij wanneer hij wegging, zoo goed als hijzelt.

Er kwam evenwel zelden dezelfde.

Wanneer een zijn broodbuidel gevuld had vertrok hij langs een van de bergpaden. Voerlieden vertelden dan soms dat zij hem gezien hadden in een ander dorp, of dat andere voerlieden hem in weer een verder dorp ontmoet hadden; maar soms ook was hij herkend uit de verte op een van de hoogere wegen die leidden naar het Klooster.

Een weg kon men eigenlijk niet zeggen dat er naar het Klooster was. Wie het wel eens geprobeerd hadden hooger te gaan dan gewoonlijk, waren altijd gestuit op afgronden of woestijnen van ijs en rotsen, en haastten zich terug te gaan. Een verhaal, maar van lang geleden, deden de vrouwen aan het wintervuur, van een schoonen slanken jongeling die den tocht begonnen was en niet keeren wou voor hij het gevonden had. Toen, verscheidene dagen later, hij niet weerom kwam, gingen mannen er op uit, en zij vonden hem bij dien diepen afgrond met links en rechts ijsvelden, dood en stijf. Het wonderbaarlijke was dat hij in zijn hand een van die rozen droeg die men in een diepte aan de andere zij van den afgrond gloeien zag. Zijn voeten waren ook doorgeloopen, en

voetstappen waren een klein eind te volgen, gaande op het rechtsche ijsveld, en andere, terugkeerende, op het linksche. Maar op de plek van waar hij was uitgegaan lag hij stijf en dood.

Wie de Prior zelf was wist men niet. Maar het komen en gaan van zijn monniken, eeuwen lang, had sommige zeden en gebruiken in zwang gebracht, bij geboorte en dood en huwelijk, die de menschen zeiden dat van hemzelf stamden. Zij zeiden, als zij ernaar deden, altijd, hoewel zonder ze te begrijpen, dat de Prior het zoo had gewild.

Ook als er iets bizonders gebeurde, of iets dat zij niet konden verklaren, een plotseling sterfgeval, of een overstrooming, of een ongewone oogst, of een schrikwekkend natuurverschijnsel, dan zeiden zij dat dit de Prior deed. En eigenlijk, in hun gedachten, waren zij er niet ver af te gelooven dat de Prior de hand in alles had, in hun heele leven, in alles wat er met hen gebeurde.

Ja, zij konden zich eigenlijk niet voorstellen dat het anders zou zijn dan dat de Prior, daarboven in het ongenaakbare Klooster, de hand in alles had.

Eens op een dag kwam er een man die alles juist zoo wist als de monniken.

Hij bouwde zich een helder huis, hooger aan de beek dan waar het dorp lag, en het water diende hem voor zijn molenrad en hij kende nooit die aarzeling die de dorpelingen beving bij vreemde verschijnselen.

Integendeel, hij gaf hun raad en vroeg er zelfs geen teerkost voor.

Een tijd daarna - de monniken verdwenen reeds - liep er eerst een gerucht, toen een verhaal, dat een weg werd gehakt, boven het dorp, den berg op.

En zoo gebeurde het. De weg liep hoog, boven het dorp, en vandaar onbenaderbaar, maar treinen langs staven, getrokken door dampende wagens, voerden werkvolk, almaar hooger.

De vreemde van het dorp was er bij; de dorpelingen vraagden hem; tot, als een van den Prior sprak, hij glimlachte.

Een jaar ging voorbij; hout, en steenen, vreemd-uitziende menschen eindelijk waren waargenomen in de langs stoomende treinen.

Toen beval de vreemdeling dat een trein zou stilstaan en wie wilde van het dorp mocht mee om te zien wat er geworden was.

Toen zij kwamen op den Berg, op de plek waar het Klooster moest gestaan hebben, was er een groot wit huis, met veel vensters in den voorgevel, en terrassen, waarop, in rieten stoelen, in pelzen gewikkelde menschen lagen: zieken, zei men hun, voor wie de kou herstellend was.

De vreemdeling zei hun dat de Prior dood en de Berg de zijne was. En de dorpelingen peinsden over dat: de Prior dood, en verstonden haast de scherts niet van een van de vreemde gasten, die zei dat hij hem als een van die langstaartige Chineezen gezien had die een *laundry-house* houden in een voorstad van Nieuw-York.

23 Jan. 04.

D.G. Rossetti: Het portret
Door
P.C. Boutens.

Dit is haar beeld gelijk zij was:
   Het lijkt een meer dan wonder ding,
Alsof mijn spiegeling in 't glas
   Zoû toeven als ik-zelf al ging.
Beweegt zij niet terwijl ik staar -?
Zien niet mijn oogen (nu, nu!) klaar
   Haar lippen oopnen, fluistren gaan
   Van 't zoete hart het zoet vermaan? -
En toch is de aarde boven haar.

Zoo sombert diepe cel het rag
   Van dungetrokken zonnestraal,
De drop die lekt bij nacht en dag,
   Geeft de eenzaamheid nog stiller taal...
Toch, van heel liefdes prijs bewaard
Dit enkel, naast wat rouwbezwaard
   Alleen raad-houdt met ziels gemis,
   Wat heimlijk en onkenbaar is
Boven de heemlen, onder de aard.

Bij 't schildren schrijnde ik haar gezicht
   In mystisch boomgewas: geen lucht

Tintelt er dóor; in 't bladerdicht
   Vermoedt gij weifel stemgerucht,
En vlam die daar te dolen zweeft,
En oude dauw, en al wat heeft
   Gestalte, maar geen naam; uw schreên
   Kruisen haar doode zelf; daarheen,
Zooals het kwam, keert al wat leeft.

Vóor diepen schemer staat zij daar
   Als in dat bosch dien dageschijn:
Zóo vloot der handen stil gebaar,
   De gratie van de zuivre lijn.
Haar volle schoonheid krenkt geen toom,
Weet men het heden noch den droom...
   Zij is het - toch van wat zij was,
   Min dan haar schaduw op het gras,
Haar ijle lichtbeeld in den stroom.

Dáar vonden wij dien dag en gansch
   Alleen elkaar, en 't feest ging aan
Zoo blijde - en toch, herdenken thans
   Bedroeft die uren als wen maan
Uitkijkt op 't daglicht...Daar neeg zij
Over de bron en dronk met mij,
   Naar andre waatren dorstiger;
   En zong waar de echo roept van ver -
Mijn ziel gaf echo van nabij!

Maar toen 'k dat uur kracht won en sprak
   Uit zwijgen dat verteert en doodt,
Viel regen, en in donder brak
   Hette die 't heuvlenland besloot:

Dien eigen avond sprak ik uit;
Aan stralen-overstriemde ruit,
   Haar overloken oogen beî
   Op leêge regenblinde weî,
   Hoorde zij stil naar wat ik zeî.

En 's morgens trilde erinneren,
   Als loof waardoor een vogel streek,
Van liefdes warme vleugelen,
   Tot al mijn eigen maken leek
Haar schilderen! Dus, tusschendoor
   Lang zwijgen zoet en zoet gesprek,
   Aan raam van 't zomersche vertrek
   Stond ze onder bloeiend plantendek
Dat gaf der boomen schaduw voor.

En wijl ik werkte, en boven was 't
   En om ons heen al geurge noen,
Leek mij, in liefdes zieken last,
   Dat als een hart sloeg tusschen 't groen
Iedere bloesem zon-doorheld -
O hart dat nooit meer klopt of zwelt,
   In altijd donker altijd stil,
   Wat's u mijn liefdes groote wil,
   Dit levend web van zongetril?

Want nu ontkent de lichte dag
   Die dagen: niets wat 'k zie of hoor -
Slechts bij der nachten hoog gezag
   Fluistert hun boodschap tot mijn oor:
Als de bladschaduw op een aêm
Krimpt langs den weg, en 't wijd verzaam

Van heide, bosch en water ligt,
Verheerlijkt in klaar sterrelicht,
Helder en heimlijk als doods naam.

Vannacht vond mij de slaap in 't end,
Toch waakte ik tot het dagbegin
Steeds dwalend - tóen heb ik geweend;
Want onverhoeds was 'k midden in
Die bosschen waar zij met mij ging;
En als 'k daar stond, zoo plotseling,
Van langen nachtgang moede en wee,
Luid tegen schaamle lichtekling
Jammerde uit ijzren borst de zee.

Zóo, waar naar 't hart van Liefde zelf
De hemel hoort en d' adem houdt,
Om Hoogst Geheim zich 't stil gewelf
Van aller englen vleuglen vouwt -
Hoe zal ziel staan verrukt-ontroerd,
In doods geboorte omhooggevoerd
Door de muziek der zonnen, wen
In haar ziels heilge ik inkom en
De stilte daar voor God erken.

Hier wacht herdenken onderhand,
Vóor haar gelaat, den avondval,
Als diep uit ziels Beloofde Land
Met oogen nieuw zij lachen zal
Haar ouden blik, of teêrder al -
Wijl al wat leven met haar gaf
En nam, rijt om haar beeltnis heen,
Begraven pelgrims, steen aan steen,
Die bleven bij het Heilig Graf.

Drie gedichten van Karl Wolfskehl
Vertaald door
Alex Gutteling.

Phoebus

Onzen roem plaveien wij een straatweg
Die zich wijd heenwindend langs den golfzoom
Immer 't naast der zee, der minnende, is
Met de zeilen hel, de eilanden flonkrend.
Door cypressentwijgen, grauwe olijven,
Glure schuw en zelden der menschen kommer,
Als een droom verzinkt, als der avondwolken
Diepere schaduw langs het blauw voorbijwaait.
Maar op onzen witgestrekten straatweg
Moge nooit 't beladen pakdier hijgen -
Onze broeders slechts de lichte vrije
Tijgen daar en groeten ons en scheiden
En den schoonsten god in den druipenden grothal
Waar de rotsen zich nijgen tot aan den wegrand
Offren de schoonste stervlingen hunne zielen.

Zoen-Offer.

1

Hij kwam bekransd en glimlachte zoo vrij:
De rijke gunst zijns meesters wenkte hem
Met veel kleurige woorden: warm in glans
Der jeugd wiegelt hij zich, in 't harte liedren,
Zeker van zege waar hij niet om streed
Die als een lentegolving hem omwierf.
Toen stoof een raaf hem rakelings voorbij
Met zware vleugelen den krans beroerend
En donkre droppels vielen uit de wolk.

2

De meester stond - zijn werk was diep-doorgloeid,
Zijn oog verzadigde der Godheid weelde,
Volmaaktheid breedde tot een dom de hal...
In haar plechtige stilte trad hij in
En hief zijn hand en boog zijn knie als anders,
Maar dan den krans van warre lokken grijpend
Drukt hij op 't reine voorhoofd van het beeld hem
Zoodat het dreunend wankelt - bleek van weten
En waan de zondaar vliedt - de meester stond.

3

Dat hadden hem de Heerschenden verkondigd
Dat hij nu sterven moest - geen die niet weende
Om zijn vergrijp en dat hij sterven moest

Hij wist het - want de Ziel zong niet in hem:
Bedekt en droef kilde haar gouden huis
Waar zat en staarde eenzaam de zwijgende.
Voordat de zeven roode knechten kwamen
Was hij reeds bleek, en toen de zeven kwamen
Glimlachte hij: den doode wilt gij dooden?

4

Als een die droomt den blik van d'ochtend tegen
Ten laatsten reidans wandlend boog hij loom
Zijn donzig teedre nieuw verzoende leden.
Dat hij als offer op 't altaar zou geuren,
Zich aan den strengen rechter overgevend,
En alle lucht zijn liefde dragen zoude
Tot alle landen als een fluitelied,
Dat leende een zalig glanzen aan zijn voorhoofd -
En zijne lippen, de verrukte, beven.

5

Zoo klaar en koel in 't herfstomloofde bosch
Uit stralend wijde ruimt' de winden spelen:
Hem die er glimlacht - nimmer haar behoort -
Verlicht met plechtig milden schijn de zonne,
Zoo moederlijk hem koestrend als den knaap
Wen hij in schuwe dofheid zich verloor
Grootmoeder bracht tot rust, hem zacht bedarend.
Zijn vrede breidt zich uit, een stille zee,
En zacht langs blauwe paden in de verte
Met lichte zeilen tijgt zijn leven heen.

Ariadne.

Stil gaat het licht...ver witte vogelscharen
Tijgen aan hemelboog, zacht bruisen de baren -
't Is of gebeuren donker mij omwaar'.

Houd ik hem niet den Dooder die mij kuste
Genade gietend - o mijn borst - van luste
Siddert gij nog en mijn wenkbrauwen zwaar.

Zoo warm en zoet gaan mij de leden gloeien...
Jong ruischen komt de kruinen weer doorstoeien,
De gouden horen klinkt langs 't zeevlak klaar.

Schuw sluipt het wild naar wedden dicht-nabije,
Roodig ontstraalt de dauw den rotsenrijen,
Om mijne ziel vloeit er een weeke schijn.

Nu gist, nu dreunt het, stuiven groene vonken.
Waar bleef mijn vorst nu 't feest al is ontblonken?
Bereid - o kom nu - wacht u kelk en wijn...

Aan de' ingang van mijn rijk ontgordeld wacht ik,
Zaalge tot god verkoren naar u smacht ik,
Nader! wie tot mij komt gaat in tot 't Zijn.

De gouden horen - ver - gij zult verflauwen.
In dampen zweeft het aan, nu zingen schâuwen -
De weerld is leeg: geen feest, geen feest is daar.

Boeken, Menschen en Stroomingen

Houston Stewart Chamberlain: *Immanuel Kant.*

Het is een oorspronkelijke en toch natuurlijke greep van Houston Stewart Chamberlain dat hij, in zijn *Immanuel Kant*, dien wijsgeer niet op zichzelf maar door vergelijking kennen doet. 'Hier' - zegt hij - 'toon ik u Kant, doch niet alleen, maar samen met Goethe. Let nu op hoezeer zij van elkaar verschillen of, ook wel, met elkaar overeenkomen. Na Goethe doe ik u Leonardo zien, - die met hem verwant is, o zeker, maar toch ook weer verscheiden en dan duidelijk meer met Kant verwant. Daarna Descartes en hier - geloof ik - kunt ge den geest van Kant aan het werk zien in een ander lichaam en andere verhoudingen.' - Het is duidelijk dat ge dien geest nu in breede trekken al kennen zult, zoodat, wanneer ook nog Bruno als zijn tegengestelde en Plato als zijn onsterfelijke soortgenoot u zijn voorgevoerd, de uitvoeriger bemoeiing met Kant-alleen u ten slotte vertrouwelijk dunkt.

Deze opzet heeft mij aan het boek meer geboeid dan iets anders. Er blijkt dan ook uit dat Chamberlain beeldend vermogen heeft. Hij is een *zichtbaar-maker* van het geestelijke. Zijn stem en zijn stijl leenen zich daartoe. Hij spreekt zoo - schijnbaar - gemakkelijk, en zoo krachtig, - hij ontleedt het ingewikkelde tot zoo weinige en zoo heldere denkbeelden, - dat de hoorder niet alleen met genoegen luistert, maar luisterend ook begrijpt, en nog niet het gevoel heeft dat door luisteren en begrijpen zijn kracht is uitgeput. Want meer dan doen luisteren en begrijpen, wil Chamberlain doen *zien*. Hij heeft het over menschen die *geleefd* hebben en *zichtbaar* waren

en door een groot aantal trekjes tracht hij u hun levende zichtbaarheid voortestellen, en onvergetelijk te maken.

Dat ligt alles in zulk een opzet: het boek is een zesdeelige gesprokenheid, met het doel ons denkende te doen zien.

Kant verschijnt er ons door als een man die naar binnen zag. Hij bouwde de voorstellingen in zich op met een zoo groot architectonisch inzicht, met zulk een volledigheid, en met een zoo levende helderheid, dat zij voor hem de plaats vervingen van voorwerpen en men begrijpt hoe hij de werkelijkheid missen kon mits hem maar voldoende gegevens over haar voorkomen werden verstrekt.

Dit vermogen van naar binnen zien was hoofdzaak voor Kant, die zich de wereld graag duidelijk wou voorstellen, máár...zonder gehinderd te worden door zinsindrukken.

Hij begint dan ook daar waar de Zinlijkheid den ervaringsstof gegeven heeft en het Verstand hem bewerken zal. Deze twee, Zinlijkheid en Verstand, zijn de pijlers van zijn innerlijken bouw. Is er aan die twee iets eigen? Ja, aan de Zinlijkheid de ruimte-voorstelling, aan het Verstand een aantal vaste vormen, waarin het denkt en die men zijn stambegrippen noemt. Bestaan die twee op zichzelf? Neen, onmogelijk. Zonder verstand bleef onze zinlijkheid blind; zonder zinlijkheid kreeg ons verstand niets te denken. Maar *hoe* houden dan die twee gemeenschap, daar de een alleen zien, de ander alleen denken kan? Door den Tijd, die in de ruimte zichtbaar is als Duur, en in den geest denkbaar als Beweging. De Tijd is de altijd werkzame geweldenaar die het zichtbare tot het gedachte maakt en het gedachte tot het zichtbare.

Zoo is dus Kants innerlijke bouw u duidelijk. Maar - zegt ge - nu ken ik toch geen andere wereld dan die van mijn voorstelling.

Kant glimlacht. Een andere? Welke andere? Kent ge dan nog op een andere wijs dan door uw voorstelling?

Kant schreef aldoor als man van wetenschap. Men noemt de zijne een *kritische* wijsbegeerte.

Maar gij houdt aan: dat ge daar niet mee tevreden zijt, dat gij niet voldaan wordt door alleen uw voorstelling, dat gij behoefte hebt aan de wereld *op-zichzelf*.

Kant spreekt met u erover. Hij toont u aan dat wat gij

een wereld op-zichzelf noemt, wel gedacht kan worden, maar dat gij, gevangen in uw voorstellingen, nooit zulk een wereld kennen kunt. Gij, uitgaande eenerzijds van zinlijkheid, anderzijds van verstand, zult altijd leven in tweeërlei van elkaar onscheidbare voorstellingen, en ééne, die overeen zou komen met ééne wereld, vindt gij nooit.

Noodzakelijk bij elkaar behoorende tegenstellingen noemt hij ze, en toont ze u, en het wordt er u helder door dat al wat ge meer omtrent een eenheid wanen mocht Geloof of Verbeelding is.

Het is een andere zijde van Kants onderzoek - en noodzakelijk door velen gevoeld als in weerstrijd met de voorafgegane - wanneer hij een innerlijk *Moeten* en de Vrijheid er al of niet aan te gehoorzamen in den mensch als feit aanneemt en het Ideaal van vrijwillige plicht-vervulling wil prediken.

Een geloof als een ander - zeggen die velen.

Chamberlain doet dat niet. En zijn heele boek is niet alleen een nabeelden van Kants gedachten maar ook een verdedigen daarvan.

Als tegenbeeld van Kant stelt hij Bruno op. Maar hij bedoelt Spinoza. Chamberlain is een groot Joden-hater en mij, die den meest germaanschen van alle namen draag, mag het veroorloofd zijn daarover zonder boosaardigheid te glimlachen. Er is in zijn werk een plaats waar hij het eenheids-gevoel van Bruno en de tweeheids-gedachte van Descartes bespreekt, en ik lachte al omdat ik zag aankomen hoe hij deze bespiegeling niet zou kunnen eindigen zonder *beide* brandpunten te zien saamvallen in Spinoza. Zoo gebeurde het ook, maar owaail dat kwam anders dan ik gedacht had en van schrik zou mijn lach me haast ontschoten zijn.

‘Allereerst dit eene: ik heb bij dit schema alleen Indo-Europeërs op het oog gehad. Een man als Spinoza bijvoorbeeld is ons volslagen vreemd. Spinoza is de droomlooze man. De droomlooze man kan onmogelijk de droomvolle mannen verstaan. Zooveel te bedenkelijker is het, wanneer gene al wat hij heeft, merg en been, uit dezen trekt, zooals Spinoza dat doet. Want van de twee hoofdwerken van Spinoza heet het eene Beginselen van de Philosophie van Descartes, en het

andere - de Ethica - draagt weliswaar Bruno's naam niet, maar trekt uit hem alle fundamentele grondstellingen en wel, zooals is aangetoond, uit een nauwkeurige kennis van zijn voornaamste geschriften. Descartes en Bruno - de twee diametraal tegengestelde geesten - onder één dak te brengen is zeker een knap stuk, maar gelukken kon het alleen aan iemand die volslagen vreemd tegen beiden over stond, die hun levende persoonlijkheid in het geheel niet, maar alleen sommige formeele momenten in den bouw van hun denken greep.'

Ziedaar! Hoe dan ook verhanseld, de waarheid heeft er uit gemoeten, maar de woede van Chamberlain is nu dan ook ontoombaar. Eerst bitter wordt hij: Descartes verzwolgen door Spinoza. Jawel! 'En wij blauwoogige blonde bloode *homines europaei* staan daar met open mond, staren den wijzen gevoelloozen Jood met verbazing aan en juichen met handgeklap hem toe voor zijn verhanseling van een grootsche wereldbeschouwing.'

Neen, gaat hij voort, het is al te erg: Descartes en Spinoza! Geloof niet de vakgeleerden die u Spinoza aanprijzen: 'Kijk toch eens naar Descartes hoe heerlijk die zijn leven leeft! Vandaag jaagt hij met Wallenstein over de vlakten van Boheme, morgen schrijft hij een verhandeling over de akoestiek, overmorgen een blijspel, - vandaag bouwt hij een teleskoop om de hemeldiepten te doorvorschen, morgen snijdt hij dieren om het geheim van den bloedsomloop te doorgronden, overmorgen neemt hij proeven over luchtzwaarte en lichtbreking, - den eenen dag vindt hij den ether uit, den anderen de analytische meetkunde, den derden het schema van de bewogen lichamen; dat is een leven des levens, een onafgebroken wisselwerking tusschen mensch en natuur. Daartegenover zit de "edele" Baruch van de wieg tot het graf in zijn achterkamertje, denkt na over dat wat hij bij Descartes en Bruno gelezen heeft en stelt zich daaruit (met onvergelijkelijke vaardigheid) een weefsel van sluitredenen saam.'

Ge begrijpt dat ik mijn lach weerom had. Het was er bijna een van welbehagen. Welk germaansch hart klopt niet hoog als hij hoort van iemand die op de vlakten van Boheme gejaagd heeft met (Schillers) Wallenstein, welk man van de wereld

watertandt niet van de gedachte dat hij, tusschen zooveel bedrijven door, overmorgen een blijspel schrijven zou. Maar hoeveel vroolijker werd die lach toen ik bedacht dat zeker niemand onder de wijsgeeren, wat zijn leefwijs aangaat, zóózeer op den edelen Baruch geleken heeft als de groote Immanuel!

Het is het verrukkelijke van Chamberlain dat men altijd zeker is een voor de hand liggende gedachte binnenkort door hem te zien opgemerkt. Zoo ook nu. Dat Kant nooit Koningsberg uitkwam, dat hij dagelijks op hetzelfde uur dezelfde wandeling maakte - zoodat, volgens den boosaardigen Heine, de omwonenden hun horloge op hem gelijkzetten -, Chamberlain weet het te goed dan dat het hem nu niet in zou vallen. Maar wat nood: 'slechts een enkel-uiterlijke schijn zou in staat zijn ons, Kant aangaande, te doen dwalen, want natuurkunde, aard- en volkenkunde, politiek, krijgskunst waren dagelijks zijn hoofdvoedsel.'

Wij moeten aannemen dat Chamberlain voelde hoe zwak zijn zaak stond, en dat hij dáárom met ieder argument genoegen nam. Of kende hij niet den Spinoza die óók het Theologisch-Politisch Traktaat - het derde, door Chamberlain niet genoemde, hoofdwerk - geschreven heeft, den hartstochtelijken dulder en denker die aan al wat in zijn tijd gebeurde, een in waarheid verterend deel had?

Wij vinden het beminnelijk als Chamberlain van zijn 'lieben feinen Kant' spreekt. Wij houden het hem ten goede als hij het mogelijke doet om hem, zelfs in uiterlijke schoonheid, niet te ver achter te doen staan bij den vorstelijken Plato. Maar wanneer wij den breeden schedel en het bedachtzame mondje van den Koningsberger wijze beurt om beurt vereeren en liefhebben, dan vragen wij voor Spinoza's hoogoverwelfde oog en de bevalligheid van zijn edel voorhoofd, zooniet uw liefde, dan toch uw onderworpenheid.

Het is een verfoeielijk ding dat gij, schrijvers over dichters en wijsgeeren, altijd den eenen liefhebben en den anderen haten moet.

Is het nooit in u opgekomen dat de waarde van die groote mannen nooit kan gelegen zijn in dat wat gij van hen kunt meedeelen? Wij die hun denkbeelden, kort saamgevat of breed

uitgesponnen, aan anderen overdoen, geven daarmee toch niets van wat hun grootheid is.

Ik moet mij bij die gedachte een oogenblik ophouden. Gij zoekt de beteekenis van een wijsgeer in zijn denkbeelden, en ge vraagt: ben ik het eens daarmee? Nu, mij schijnt die doenwijs volkomen ongerechtvaardigd. De beteekenis van een denker ligt toch, naar mijn meening, in zijn gevoel van waarheid, zooals die van een dichter, van een kunstenaar, in zijn gevoel van schoonheid, die van een zedeleeraar in zijn gevoel van goedheid ligt. De stelling blijft natuurlijk onweersproken dat in elken wijsgeer die drie gevoels-soorten kunnen - niet moeten - vereenigd zijn; maar zij verhouden zich zóó in hem dat hij beschouwd wil worden als uiter van waarheid-gevoel.

Lees ik nu Kant - ik deed het sints twintig jaar, in verschillende tijdperken van mijn leven - dan boezemt mij elk woord dat hij zegt onvoorwaardelijk vertrouwen in. Ik voel aan zijn toon, ik weet aan mijn gedachte op tal van plaatsen, dat hij schrijft wat hij als waarheid weet.

Maar nu: wat voor waarheid? Een zulke waarbij onder ieder woord een werkelijkheid verborgen ligt, een ervaring die hij, onderscheidende, voorzichtig benadert. Zijn uitbouwen van gedachten - door Chamberlain terecht verstaan als zijn eerste en onmiddelijke waarheid-uiting - is dit om de ervaringen heengaande, tastende, benaderende in-woorden-brengen zelf. Hij is - om een term uit de literatuur-kritiek van onzen tijd te gebruiken - een realistisch schrijver; maar - een realist van het geestelijke.

Heel anders nu is Spinoza. Hij is werkelijk Kants tegendeel; maar hij is niet, zooals Chamberlain hem noemt, dogmatisch; hij is ideëel.

Ondanks alle kritiek, die hij ontwikkelde aan Descartes, ondanks het inzicht dat ons verstand van huis uit onderscheidt een noodzakelijk-samenhangende tweeheid, handhaaft hij het geloof aan een eenheid.

Het geloof? - Ja, waarom dan niet. Als Kant zijn *moeten* en zijn *vrijheid* opstelt, is hij ook een geloovige, en dat hij door zijn kritiek zulk een onmetelijken en door zijn geloof zulk een geringen invloed gehad heeft, ligt niet aan de dom-

heid van zijn lezers, maar daaraan dat hij een groot kritikus was en een klein geloover. Zijn waarheid was die van den realistisch-aangelegden voorzichtig alle werkelijkheden beproevenden geest, niet die van den grooten Overtuigden.

Maar een scherpzinnig kritikus èn een groot Overtuigde was Spinoza. ‘Zijn latijn’ - schreef ik vroeger - ‘heeft een fijne en heldere stelligheid’. De klank en de boog van zijn latijnsche volzinnen - herhaal ik hier - heeft zulk een heldere en edele stelligheid, dat elke ons als een straal van wit licht het gevoel van zijn waarheid overdraagt. ‘De waarheid is in onzen geest evident’ schreef hij, en ieder woord dat hij schreef is daar de verklaring van.

In dit verband moet ik ook iets zeggen over zijn veelgesmade ‘ordine geometrico.’ Geen negentiende-eeuwsch handboek dat daarover niet een schimp bevat, geen vereerder zelfs die in de afkeuring van die geometrische schrijfwijs niet gewillig meegaat. Maar *ik* doe het niet. Evengoed als Chamberlain van Kant's architectonische zeg ik van deze matematische saamstelling: de vorm *is* de waarheid.

Zeker, Spinoza wist ook wel dat redeneer-kunde iets anders is dan wiskunde en dat gedachten geen cijfers zijn. Maar nochtans heeft hij door zijn vorm onmiddelijk den aard van zijn waarheid uitgedrukt: dat zij namelijk klaar was als wiskunde.

De werkelijkheid wordt benaderd, de idee wordt gedemonstreerd. ‘Ordine geometrico demonstrata.’ Ziedaar Kant en Spinoza, de realistische en de idealistische wijsgeer, neven elkaar gesteld.

Het komt mij voor dat Chamberlain over Goethe - wiens rijk tegenover de binnenwereld van Kant als *die Welt des Auges* geteekend wordt - een bizonder gelukkig hoofdstuk geschreven heeft.

Zijn les over het ontstaan van de analytische geometrie bij Descartes is een meesterstuk van heldere en vereenvoudigde voordracht.

Zijn opstel over Plato is rijk, al heeft hij moeite ons den idealistischen griekschen wijsgeer als zoo uitsluitend met Kant verwant te doen aannemen. Wat er bizonder in treft is de raad aan wetenschappelijke natuuronderzoekers gegeven, nevens de begrippen kracht en stof ook dat van het leven (in den

zin van organisch leven) in hun systemen optenemen. Chamberlain is van aanleg een door-en-door proef-ondervindelijk geleerde, voor wien het experiment aan het begin en de mathesis aan het einde staat. Daarom juist doet het goed hem te zien lachen met de ‘verkapte spontane generatie’ die in het geloof aan een leven uit kracht en stof ligt opgesloten. Gij komt niet uit, roept hij: hoewel ook ik vind dat ieder levensgebeuren op zichzelf mechanisch moet kunnen verklaard worden, zeg ik u: het leven is een eigen beginsel dat voor de zinnen gestalte is en doelwerking heet voor het verstand.

Voor ons, nog leekiger leeken dan Chamberlain, lijkt een natuurkunde die nevens kracht en stof, bij de gratie het leven in zal smokkelen, altijd nog een onnatuur. Wij beginnen met het leven en zien dan wat er overblijft.

Maar hier nader ik - zooals bij de lezing van dit boek op veel andere plaatsen - de grens van mijn weten. Indien iemand, dan heeft de schrijver van dit opstel Houston Stewart Chamberlain te danken voor zooveel kennis, zoo bevattelijk voorgesteld. Een zoo kundig leek te zijn vond ik altijd iets zeer begeerlijks. ‘Ein Laie spricht zu Laien’ zegt deze; laten wij, hoorders, dankbaar zijn dat tusschen Laie en Laie zulk een onderscheid kan bestaan.

Het behoeft niet gezegd te worden dat een zoo krachtig en bekwaam en bloedrijk schrijver ons dit alles niet *pour l'amour de nos beaux yeux* heeft aangedaan.

Hij wil ons zijn arische, germanistische, anti-semitische overtuiging instorten. Niet minder dan de eenzijdige natuuronderzoekers zijn de socialisten hem onaangenaam. Een soort onkerkelijk geloof, een toekomstige geestesbeschaving, voor hem in Kant voorspeld, wil hij den strijd doen aanvaarden met geestloosheid en priesterschap.

Dit is alles wel. Wij erkennen den edelen aandrang. Maar wij hebben den dam dien hij terwille van zijn eigen stroom op ons gebied heeft opgeworpen dáár niet kunnen dulden waar hij onzen stroom storen zou.

ALBERT VERWEY.

Boekbeoordeelingen

Een verlegenheidshouding
Open brief aan Prof. G.J.P.J. Bolland, door Dr. G. Jelgersma.

Wat aan dezen open brief het merkwaardigst is, is niet de erbarmelijke caricatuur, die Prof. Jelgersma van zijn collega ontwierp, maar de teekening die hij van zich zelf gaf. Prof. Bolland is niet iemand, voor wien men het behoeft op te nemen. En trouwens, om een caricatuur die goed en geestig is, kan zelfs het slachtoffer wel lachen; terwijl, als die eigenschappen eraan ontbreken, de aandacht beter aan andere dingen is besteed. De fout van deze caricatuur is niet dat zij den filosoof geldt, van ouds een dankbaar onderwerp voor den Volkswitz, maar dat zij te filosofisch is. Prof. Jelgersma geeft zijn filosofie erbij op den koop. En aan die fout danken wij een allermerkwaardigste teekening. Het was zeven jaar geleden dat Prof. Jelgersma in zijn inaugureele rede beweerde dat de menschelijke geest uit gewaarwordingen was opgebouwd, waarop zijn collega Bolland onmiddelijk afstormde met de vraag hoe het mogelijk was dat iets zoo bijzonders als een gewaarwording iets zoo algemeens als den geest kon samenstellen. Daarna zweeg Prof. Jelgersma, doch ‘overkropt van ergernis’ schreef hij eindelijk zijn open brief. Wat is nu zijn houding? Hij knoopt niet aan bij dien vroegeren strijd van meeningen, maar hij geeft van Bollands persoon als doceerend professor een schets, die vermakelijk bedoelt te zijn, doch hem geen erger ding kan aanwrijven dan het imiteeren van preeken en van het geloof. Werd daarmee ‘uitgepakt’,

de positie van den schrijver eischte dat hij ook iets daarbij inpakte.

En dit is de kern van den brief: Prof. Jelgersma valt Bolland aan door de geheele filosofie niet alleen als overbodig maar ook als verkeerd voortestellen. Daarmee heeft hij het zich al heel gemakkelijk gemaakt. Want is dit het geval, dan is het natuurlijk onzin filosofie aan de universiteit als studievak te erkennen. En dan is het ook begrijpelijk, waarom het ergernis geeft dat iemand die voor dat vak is aangesteld zich er warm voor maakt, het verdedigt, en zelfs aanvallend optreedt om de aandacht ervoor te vragen. Volgens die opvatting toch staat de filosofie nog bij ongeluk of liever door achterlijkheid op den rooster, en behoort de hoogleeraar zich tevreden te stellen met, ter opluistering van de klassieke filologie, eenige historische bijzonderheden aan enkele in zijn colleges verdwaalde studenten te vertellen. In die houding meent Prof. Jelgersma sterk te staan. ‘Soms zou men wel denken dat deze stelling - een filosofisch vraagstuk is een onoplosbare questie - voor de meerderheid der menschen een uitgemaakte waarheid was.’ Die meerderheid stond hem in den rug. Maar een hoogleeraar staat toch nog boven dat peil, zoodat wij een korte uiteenzetting krijgen, waarom de filosofie geen reden van bestaan meer heeft. Deze uiteenzetting geeft de teekening, die ik bedoelde en merkwaardig noemde. Het is trouwens in dezelfde soort al meer vertoond, doch zelden zoo eenvoudig en openhartig. Wat toch zien wij vóór ons? Een natuurwetenschappelijk geleerde die de filosofie veroordeelt zonder haar te kennen, om direct daarop - maar even onbewust als onhandig - haar gebied te betreden. Dat Prof. Jelgersma de filosofie niet kent, blijkt duidelijk uit zijn beschrijving. Voor hem is zij een verzameling van stelsels, een collectie waaruit te kiezen valt. En zooals iemand mineralen indeelt in verschillende klassen, zoo doet hij het die stelsels. Het zijn voor hem eenvoudig objecten, zij het ook ‘met groote artistieke en psychologische beteekenis.’ Maar de twee soorten, die hij aangeeft, zijn geen van beiden aan te bevelen. De filosofische stelsels die van het subject uitgaan al evenmin als die welke het object tot centrum hebben. Men ziet duidelijk hoe prof. Jelgersma het zich voorstelt. De filo-

sofische werken zijn kunstgewrochten met meer of mindere waarde, maar die de pretensie hebben van waarheid en wijsheid. Zoo doende heeft Prof. Jelgersma nog nooit iets anders dan de buitenkant, dan de 'boekjes' gezien. Dat er in al de stelsels ook iets anders is dan onderscheidenheid en tegenspraak; dat de geheele filosofie altijd door zich bewogen heeft, en ook ontwikkeld, naar het steeds scherper, zuiverder en helderder stellen van de groote altijd door eendere denkproblemen, daarvan heeft hij geen voorstelling zich gemaakt. En toch, is de filosofie ten slotte wel iets anders als de hardnekkige poging van den menschelijken geest om zichzelf te begrijpen, dat is om zoo diep door te denken over zijn gedachten tot deze in hun zuiversten vorm voor hem staan? Zuivere probleemstelling door zuiver denken, dat is door zuivere rede, was en is en blijft de allereerste taak der filosofie. Zou dit nu overbodige moeite zijn? en kan de natuurwetenschappelijke geleerde het wel zonder dat? Het schijnt absurd, maar het is een feit dat die ontbeerlijkheid tegenwoordig 'voor de meerderheid der menschen een uitgemaakte zaak' is. Gewoonlijk maken zij die zaak eenvoudig uit, zooals alle meerderheden het steeds deden: zij nemen aan wat zij vinden, en sluiten daarbij de kritiek uit. Zij vinden de natuurwetenschap, en nemen haar grondslagen, methodes, hypothesen en theoriën zonder meer aan, niet zonder aanpassing aan nieuwere ontdekkingen, maar ook niet zonder heftig verzet tegen al te sterke baanbrekers. Dat zij daarbij staan voor een werk van den menschelijken geest, nemen zij ook nog aan, maar liefst zonder geest. Daarmede weten zij niet goed weg. Die geest liet zich niet mechanisch, niet chemisch, niet evolutionistisch, en ook niet psychologisch - wel te verstaan physiologisch - verklaren. Het is wel beproefd, en - dit is het typische - daarbij dachten de geleerden steeds dat zij op physisch terrein bleven. En toch was het zoo duidelijk dat dit niet meer het geval was. Steeds dacht daarbij de geest over den geest. Steeds werd daarbij een metaphysisch dat is een filosofisch stelsel opgebouwd. Maar op hoe'n wijze? Niet langs den weg door alle denkers gevolgd en onder leiding van de groote voorgangers, door te trachten naar een zuivere probleemstelling. Neen, door eenvoudig aantenemen de wijze van denken, die zij bij hun

gewone dagelijksch werk toepasten, bij physica, chemie, physiologie of biologie. Wat zij daar met succes gebruikten namen zij zonder kritiek aan, doch op een geheel ander terrein. De houding die de geest aanneemt tegenover de verschijnselen bleef de houding dier geleerden wanneer zij zich tegenover dien geest zelf plaatsen. Geen wonder dat zij daarin nooit iets anders dan verschijnselen aantroffen, nooit den geest zelf. Zoo moest het dan ook Prof. Jelgersma gaan toen hij filosofeerde tegen de filosofie. Zeven jaar geleden zag hij in den geest niets als verschijnselen, dat zijn gewaarwordingen. Sedert dien heeft hij echter begrepen dat hij daarmee toch bleef buiten den geest. Maar te velde trekkende tegen den krachtigsten verdediger der filosofie, tegen Bolland, ging het toch niet aan dit te erkennen. En nu bouwde de stelselvernietiger een stelseltje op, dat op de allermerkwaardigste wijze aantoont hoe hij met dien geest verlegen zit. Hij noemt dat stelsel, om zich toch vooral van het verstelselen vrij te houden, ‘eene analogie-redeneering, die niets meer inhoudt dan eene vergelijking, eene mogelijke overeenkomst.’ Wat is nu, afgezien van de vermoffeling van het gestelde probleem in dergelijke schuilwoorden, die mogelijkheid? Dat de geest evenzeer een opbouw en complex van waarnemingen is, als elk samengesteld lichaam een opbouw is van atomen en moleculen en dat voor beiden de bouwmeester ontbreekt. Het gebrek aan de allereenvoudigste gedachtendiscipline, dat hieruit spreekt, is evident. Allereerst het aannemen der atoomhypothese als een werkelijkheid, in plaats van als hulpmiddel voor het onderzoek. Maar gesteld dat de gelijkenis der atoomvoorstelling van stoffen met die stoffen zelve dit rechtvaardigde, dan nog is de denkfout, om dit analoog te stellen met den opbouw van den geest uit waarnemingen, sprekend. Waardoor wordt deze analogie ook maar eenigermate gerechtvaardigd? Alleen door vooraf aantenemen *dat* de geest uit de gewaarwordingen is opgebouwd. En dit nu is allerminst bewezen. De geest heeft gewaarwordingen, d.w.z. neemt zelf waar. Dat is het eenige, waarvan kan worden uitgegaan. Uit het aannemen van een stelling als waar, om daaruit diezelfde stelling als ‘mogelijk’ afteleiden, blijkt ten duidelijkste, hoezeer kritiek op het denken, dat is filosofie, voor natuurgeleerden onmisbaar is.

Dat Prof. Jelgersma dit met een groot zelfvertrouwen heeft aangetoond, door zichzelf te teekenen in een verlegenheidshouding zonder dat hij hetzelf weet, is de groote verdienste van zijn open brief.

IS. P. DE VOOYS.

Verbeelding: Geen Studie.
H. Roland Holst: Algemeene Werkstaking en Sociaal-democratie.

Wat is de diepe zin van zóóveel geschrijf over de algemeene werkstaking? H. Roland Holst doet in haar boek dien zin duidelijk uitkomen. Schijnbaar behandelt zij de vraag of, te eeniger tijd, de politieke staking een bruikbaar strijdmiddel voor de sociaal-democratie kan zijn. Voor- en nadeelen worden in den breede uitgemeten. Maar in werkelijkheid bespreekt zij iets anders. Niet of te eeniger tijd, maar of nu, of in de naaste toekomst, zulk een staking zou kunnen beproefd worden, is het vraagstuk dat haar bezig houdt. Zij vraagt zich af of er kans op is. Ze berekent de mogelijkheden van welslagen, - hoort aan de waarschuwing tegen mislukking en hare gevolgen. Het grootsche dat in de poging liggen zou wordt door haar gevoeld en uitgebeeld. Door die uitbeelding vooral tracht de schrijfster zichzelf en haar lezers voor de poging in te nemen.

En terwijl zij schrijft over algemeene werkstaking, ziet zij vóór zich de met spanning verwachte revolutie.

Deze geeft aan het onderwerp zijn beteekenis. Het boek krijgt er een glans van bekoring door. Kautsky moge er een vaste hand in zien; wie de dichteres kent, hoort er een toon in die van gemoedsspanning getuigt.

Juist hij echter, die dien toon kan waarnemen, verwondert zich over den vorm van deze gemoedsuiting. De schijn van studie in het boek, bedriegt hem niet. Hoezeer verschillende soorten van werkstaking erin worden onderscheiden; hoezeer elke soort wordt verduidelijkt door levendige schildering van historische voorbeelden, en tegenstrijdige meeningen helder en

met groote onpartijdigheid weergegeven, tevens kritisch worden besproken; - de lezer wordt er niet door in den waan gebracht dat dit verstandelijke het wezenlijke in de bedoeling van de schrijfster is. Hij voelt zich als op een stroom die hem heendrijft naar de ophanden zijnde revolutie. Hij ziet achter elk voorbeeld van vroegere stakingen het ééne beeld van den bewusten solidairen arbeider, die - zoodra de revolutie roept - op zijn post zal zijn. Hij begrijpt allermeest dat hier een vrouw aan het woord is die na de voorjaarsdagen van 1903, van de macht der vereenigde arbeiders, van hun moed en hun houding, een sterken indruk ontvangen heeft. Hij begrijpt dat zij onder den invloed van Russische gebeurtenissen, de opdracht aanvaardend haar meening over de politieke staking aan de duitsche sociaal-democratie meetedeelen - de duitsche, van wie zij altijd alles verwacht had - haar verwachting van de revolutie luide klinken deed.

Haar boek evenwel werd nu verbeelding onder den schijn van wetenschap.

Verbeelding, zooveel te meer, omdat sinds zijn verschijnen de omstandigheden veranderden. De opdracht tot ‘stormen’, op het Jenaër-Congres gegeven, heeft de Duitsche sociaaldemocratie niet uitgevoerd. Op het Mannheimer werd bevel gegeven tot ‘pas markeeren.’ Meer dan ooit is na dat besluit de revolutie een onberekenbare mogelijkheid. Theoriën daarover kunnen niet baten, niet leiden, niet verhelderen, kunnen enkel de op het rechte oogenblik noodige helderheid benevelen, de ware uiting van daadkracht beletten en belemmeren.

En onder een schijn van wetenschap. Want wat in dit geschrift stellig niet gegeven wordt dat is een diepgaand en ernstig onderzoek naar de werkstaking: haar mogelijkheid en haar gevolgen. Zoozeer was de schrijfster vervuld door haar gedachte aan een algemeene en onbestudeerbare werkstaking, dat zij zelfs het onderzoek naar de bestudeerbare op den achtergrond dringt. De staking die geen revolutie is of beoogt en die dus een direkt arbeidersbelang moet bevorderen, is een verschijnsel in de arbeidersbeweging dat zich elk oogenblik kan voordoen. Daarvoor een houding en leiding bepalen eischt overleg en vooral gebruikmaking van vroegere ervaring. Hier

is grondig onderzoek van feiten mogelijk. Hier is een theorie over de staking op te stellen.

Het is waar dat deze theorie er geheel anders uit zou zien dan die door H. Roland Holst wordt nagestreefd. Het arbeidersbelang zou in elk bizonder geval op zichzelve moeten bestudeerd worden, en niet eens-vooral in het naderbij brengen van de revolutie te zien zijn.

Het arbeidersbelang in elk bizonder geval maatstaf, en de beoordeeling ervan niet aan den enkeling, maar aan de organisatie.

Gevolg van een leer als de hierbedoelde: tegengaan van nuttelooze stakingen. En tegenover den staat, in elk geval waarin volslagen revolutie onmogelijk is, onthouding.

Want, van tweeën een: men staakt om den staat te dwingen; en dit *is* reeds een poging tot revolutie. Het is strijdig met elk begrip van een staat dat de regeering zich op andere wijze zou laten leiden dan door haar staatsregeling is aangegeven. Of: men staakt als protest tegen een of andere maatregel; maar dit is in den beginne minder staking dan agitatie en, bij voortzetting, meer revolutie dan staking.

Juist deze politieke vormen van staking hooren niet onder een leer van de staking, maar onder de overwegingen voor het optreden van den staatsman thuis.

De wezenlijke staking, de ekonomische, met als doel het direkte arbeidersbelang en als middel de organisatie, is voortdurend bestudeerbaar, en van evenzeer voortdurend belang voor alle arbeiders. De vraag wat het direkte belang waard zal zijn, en wat de organisatie doen zal wanneer hetzij een staatkundige hetzij een sociale revolutie uitbreekt, mag haar niet voortdurend bezighouden. Wanneer die komt zullen die vragen gesteld worden en is het ook tijd genoeg. Voordien ontneemt het den lust in het gewone dagelijksche werk en belet het helder inzicht dat daarvoor noodig is. En dat eenvoudig werk: de Engelschen en velen die zich niet in theoriën verdiepten, noemen dat practisch socialisme. Niet ten onrechte, want meer dan in eenige theorie ligt in die werkelijkheid, door voortdurend opbouwen van organisaties, en opvoeden tot toewijding en practisch inzicht; ook door het vertrouwen, zoo op het werk zelf als op de mannen die het verrichten, de zekerheid van het

socialisme, dat is de zekerheid van een redelijke belooning van den arbeid. Hoe 'n geheel andere zekerheid is het geloof aan de komende revolutie. Die is geen werkelijkheid, maar alleen verbeelding; en zooals alle verbeelding mooier dan werkelijkheid, zuiverder en aanlokkender.

Geen wonder dat het dichters zijn die met de meeste volharding de zekerheid van die toekomst volhouden. En wanneer zij dat als dichters doen door te geven die bezielende, zuivere en mooie verbeeldingen, zooals b.v. Shelley er gaf in zijn *Revolt of Islam*, dan zullen zij in menig hart vertrouwen wekken, en blijheid tooveren in het oog van strijders.

Maar als zij aan die verbeelding het recht van leider in den strijd meenen te mogen ontleenen worden zij gevaarlijk, al blijft het mogelijk dat dichter en staatsman in één persoon samenkomen. Doch gaan zij bovendien - allerergste verdwazing - hun verbeelding kleeden in het pakje van wetenschappelijke theorie en meenen zij dat de miskenning van deze maskerade domheid is, zoo zullen zij tot hun schade ervaren dat òf de arbeidersbeweging hun den rug toekeert òf zij met die beweging te gronde gaan.

IS. P. DE VOOYS.

Belangrijke dichters

V
Giza Ritschl

Nu ik dezen naam - den naam van een vrouw - boven dit opstel plaats, dat als het *laatste* van deze reeks bedoeld is, vrees ik een verwijt van onhoffelijkheid. Maar ik zet haar volstrekt niet achteraan, omdat ik haar de minste vind: eerder zou men er het omgekeerde uit kunnen opmaken, want voor een schrijver is stijging wenschelijker dan daling. Doch met de rangschikking mijner typen-rij bedoel ik hoegenaamd geen oordeel over hun meerdere of mindere voortreffelijkheid, ik

doe het alleen zoo, omdat ik er pleizier in heb, om de onderlinge verwantschap voelbaar te maken, hoe groot overigens het verschil ook zij. v. Suchtelen en Uyldert zijn tweeërlei geestelijke dichters, maar de laatste staat door zijn reëelere beelden en meer artistiek gewogen klanken dichter bij Jan Prins, die in het geheel niet geestelijk is. Diens liefde voor de Natuur vindt men bij Penning ook, maar met een aandoenlijk gemoedsleven vereenigd. Zulk een aandoenlijk gemoedsleven, maar geheel ontdaan van al het andere, alleen schoon door zijn spontane hartstochtelijkheid, heeft Giza Ritschl. Zoo hebben wij met zachte overgangen, een reeks opgesteld van typen, die tesamen de drie groote machten der moderne poëzie: Idee, Natuur en Aandoening, in goede gedichten hebben uitgestort, en wier reeks dus eenigszins een beeld geeft van de nieuwe Beweging, al bevat zij slechts een gedeelte van haar vertegenwoordigers.

Het is werkelijk al te dwaas, om te vinden, dat onze tijd arm is aan goede verzen. Wel is het noodig, scherp te onderscheiden, wel wordt de glans van veel echte schoonheid voor de menigte verduisterd door geflikker van namaak-juweelen, wel ontbreekt - ook helaas te veel aan de dichters zelf - een sterk besef van Eenheid; maar toch heeft er zich in de laatste jaren een poëzie ontwikkeld waarin alle mogelijke smaken iets van hun gading kunnen vinden, een poëzie die voor hem wiens hart voor allerlei uitingen openstaat, mits ze waarachtig zijn, een verheugenswaardig schouwspel wordt van veelzijdigen bloei.

Over de kunst van pure Hollanders als Jan Prins en Penning heb ik gesproken, is het niet aardig, hen te doen volgen door een vreemdelinge, die bij toeval in Holland kwam, en, nauwelijks onze taal kennende, door de schoonheid dier taal er toe bewogen werd om haar lot in die haar vreemde geluiden uit te zingen, zoodat zij zelf dichteres werd en onze litteratuur met haar merkwaardige verzen verrijkt? Want merkwaardig zijn ze, al hebben ze nagenoeg geen enkele aantrekkelijkheid. Men zou zelfs kunnen zeggen, dat het nauwelijks verzen *zijn*. Zij hebben geen maat, geen vorm; zij hebben alleen rijm (en hoe dan nog, dikwijls) en een rythmische bewogenheid. Zij gelijken niet zelden op gedichten van vóor de Renaissance,

bijv. op Roemer Visscher, hoe zot die vergelijking ook schijne: men leze het volgende:

IJdel, ijdel is elke daad,
IJdel elk woord, dat ik praat,
IJdel mijn willen, mijn streven,
IJdel, ijdel geheel mijn leven,
IJdel zweeft er mijn ziele heen,
IJdel mijn lach, ijdel mijn geween.

en ieder die wel eens in de gemoedelijke Rommelsoo van dien groven Hollander heefd geneusd, zal erkennen, dat de overeenkomst treffend is, ook door de herhalingen van hetzelfde woord.

Overal vind ik wel wijn of bier,
Overal vind ik gezoden of gebraden,
Overal vind ik zachte bedden en goede sier,
Overal vind ik kostelijke gewaden,
Overal vind ik die mij willen raden,
Overal vind ik wel wijf of maagd,
Maar overal vind ik niet, die mij behaagt.

Niet de toon, de gevoelssfeer (als men daarvan bij den laatste spreken kan), maar de wijze van zeggen is eender. Nog merkwaardiger is dikwijls de overeenkomst met volksliedjes:

Mijn lief had blauwe oogen
en een hart van steen,

of het volgende, dat wel aan een bekend kinderspel ontleend schijnt te zijn:

Lieve zwaluw, ik heb een vraag aan U,
Toe, draag nu mijn brief met U,
Want op Uw wegen komt hij U tegen.

Zoo zijn ook, evenals in volkspoëzie, de telkens voorkomende beelden bij Giza Ritschl die van rozen, sterren en maan, engelen en vogels. Andere bevatten haar verzen zelden, maar deze zijn soms heel fijn uitgewerkt, en dikwijls aardig naïef, doordat zij ze personifieert. Ieder kent Goethe's ‘Heidenröslein’:

Knabe sprach: ich breche dich,
Röslein auf der Heiden,
Röslein sprach: ich steche dich,
Dasz du ewig denkst an mich,
Und ich will's nicht leiden.

maar heeft dat niet een liefelijk pendant gekregen door Giza's:

Een bloeiende bloem riep mij aan:
Toe, pluk mij.
Verschrikt bleef ik plots staan, -
Ik bukte mij.
Toen beefde zij in mijn handen,
Bleek van kleur.
Mijn hart begon te branden
Door haar geur.
O, ik kuste haar wild en innig, -
Zij lachte maar...
Ineens riep ze: toe, niet zoo dolzinnig,
Bedaar, bedaar!

Ik zeide, dat haar verzen bijna geen enkele aantrekkelijkheid hadden, en nu lijkt het wel of ik mijzelf tegenspreek. Maar meer dan deze éene kleurigheid van kinderlijke beelden heeft zij ook niet. Haar woordenkeus is zeer beperkt, wat geen wonder is, daar de vrije beschikking over taal-rijkdom haast iets onbereikbaars is voor wie niet van zijn jeugd af met die woorden vertrouwd raakte. Doch verschoonen is nog geen prijzen. Het valt niet te ontkennen, dat Giza Ritschl's verzen eentonig zijn. Altijd dezelfde woorden, dezelfde beelden, - voeg daarbij, dat ook wat zij te zeggen heeft, dikwijls niets anders is dan het op overeenkomstige wijzen uiten van één gevoel; en men zou tot de overtuiging kunnen komen, dat er niets zoo vervelend is als de poëzie van deze Hongaarsche.

Deze veroordeeling zou echter bewijzen, dat men doof was voor een ontroerde menschestem, die met weinig hulpmiddelen, en vaak onhandig, maar altijd ernstig en zonder eenige aanstellerij, de kinderlijkheid zelve, tracht in te dringen in gevoelige zielen om daaraan een droefgeestig verhaal toe te vertrouwen van ontgoochelde liefde.

Haar eerste versje is niets dan één kort oogenblik van bewustgeworden smart, rijm is er nog niet eens: de poging er

toe is maar even zichtbaar; één zinnetje is het, maar met voldoende rythmische werking en zeer zuiver en kernachtig uitgesproken:

> Om me heen stilte,
> het water onrustig en diep,
> en ik aan beiden vertellende
> mijn diep en stil verdriet.

Niet, dat ik dit een mooi vers vind. Het zou, vooral als het rijmen was gelukt, een goed begin-strofetje voor een gedicht zijn. In plaats van enkel de opteekening van een feit: *dat* zij haar leed vertelde, aan de omgeving die stil, diep en onrustig als zij zelf was, zouden wij graag óok dat smartverhaal hooren. Zoo ver komt ze niet, maar het weinige, dat deze regels bevatten, kon moeilijk treffender gezegd zijn. Meer hoeft een pas beginnend dichter niet, dan iets te voelen en dat juist weer te geven. Giza Ritschl is van af het eerste oogenblik zichzelf geweest, en heeft het versmaad, woorden en zegswijzen te leenen bij wie zij wellicht bewonderde, terwijl toch bij haar onvoldoende kennis der taal de verleiding, klaar liggende uitdrukkingen over te nemen, zeer groot geweest moet zijn.

Het is er ver vandaan, dat haar geheele eerste bundeltje zoo zuiver zou wezen. Vaak is haar zinsbouw al te onhandig:

> Dacht iets te worden
> maar ze hebben bedorven,
> al het goede is weg.
> Nu voel ik pas echt
> hoe de menschen zijn slecht.

en ditzelfde versje bewijst tevens, hoe de gedachten, waarin haar gevoel zich uit, wel eens al te onbeduidend zijn. Waarom dit alles nu reeds tot een bundeltje verzameld, kan men vragen, waarom niet gewacht, tot krachtiger of teerder zegging en zuiverder rijm, rijker-genuanceerde gevoelens zouden uitdrukken? Maar nu het boekje er eenmaal is, en er veel betere gevolgd zijn, is het wel aardig, ook hierin reeds telkens de fijne eigenschappen te zien opduiken waaruit later haar poëzie zou bestaan. Men leze bijv. de volgende regeltjes, even zooveel beschrijvende zinnetjes, die door hun directheid en de

onverwachtheid van hun tesaamstelling, de huiveringwekkende weergave zijn van een fel-gevoelige moment-stemming.

De maan hoog en licht.
De boomen van bladeren dicht.
Een vogel er in zingende,
Ik er onder van angst rillende.

Niet ongelijk aan sommige verzen van Gorter? Goed, maar zie daarnaast dan dit andere; ik geloof niet dat Gorter ooit zoo kinderlijk-eenvoudig was:

Dag aan dag ging een meisje naar de kerk,
het Maria-beeld versieren was haar werk.
Aandachtig knielde ze er bij neder,
sprak heel zacht: hier ben ik weder,
met heffende handen kom ik vragen,
help gij de zieken, die wonden dragen.
Heilige Maria, verhoor mijn gebed!
Zij kunnen niet komen, *ze liggen in bed*.

Want deze laatste regel is subliem van argelooze naïefheid. Zoo, denken we, zou een kind het werkelijk zeggen.

Uiterst sensitief en aan den anderen kant zeldzaam kinderlijk, is deze ongelukkige vrouw. Hoe zij door haar droef lot wanhopig droomen kan, en toch door haar onvernietigbare natuur kind blijven, leert dit vers:

Als ik in het woud loop
dan komt 'n wensch, 'n hoop
om als bruid te fleuren,
fleuren in bruidsgewaad,
dat zoo heilig en statig staat,
met sluier en krans van witte bloemen,
lange sleep, *mooie witte schoenen*.
Dan met zachte schreden treden
vóór 't altaar bij de gouden kleuren,
waar niets dan kaarsen-schijn licht.
Daar als bruid te mogen staan
en er bij sterven gaan.

Wat is wanhopiger, dan bruid te willen zijn en meteen te willen sterven? Maar wat is naïever, dan in die smart nog

aan ‘lange sleep, mooie witte schoenen’ te denken? In een harer laatste verzen, in het vorige nummer van dit tijdschrift, is er tusschen die smart en die kinderlijkheid een bewuste strijd. ‘Verloren lief komt niet weerom, Wiediewiediebom!’ roept zij daar, als een straatliedje, eerzame lezers ontstellende, en het is werkelijk wel wat wrang, zulke bespotting van eigen leed.

In haar eerste bundeltje is de stemming meer die van een zachte melancholie.

> Hij is graag uit alleen,
> ik thuis stil en ween.
> Niet uit verdriet glijden
> de tranen. Neen, zij strijden
> uit liefde voor hem alleen.
> Om in eenzaamheid ook bij hem te zijn.

Zoo is er het vredigste smart-gevoel van. En het heftigste is dit, latere, als zij blijkbaar den onmogelijken strijd waarop in het vorige gedoeld werd, heeft verloren:

> Nu begrijp ik dat het kan,
> samenleven in liefde-haat.
>
> Liefde alléén heerscht niet lang
> *om alleen te zijn is ze veel te bang*.
>
> De haat moet er bij, dan is ze blij,
> heeft kracht en spreekt vrij.

Het geheele boekje is niets dan een reeks van zulke stemmingen, van één oogenblik, altijd wisselend. De sterren (XXXIV), de bloemen (XXXV), de vogels (XL), de engelen (CXX) en Maria (CXXI) verschijnen reeds hier en daar in haar gemijmer, waar zij altijd in blijven zullen. Reeds maakt zij onderscheid tusschen ziel en hart, iets dat men voor het verstaan van haar latere verzen dikwijls in het oog moet houden. Maar haar ‘Nieuwe Verzen’ zijn oneindig veel meer. Zij bevatten het geheele verhaal van haar liefde, ontgoocheling en smart. Hoe is het mogelijk, is onze eerste gedachte, dat zij die nooit iets anders uitzei dan stemmingen van één oogenblik,

de enkel-spontane, die het vermogen geheel scheen te missen om indrukken en opwellingen te bewaren, om ze te verwerken in kunstiger gedichten; dat zij hier de wezenlijke kunst-daad volbracht heeft, om emoties uit het verleden op te roepen en samen te rijen tot een geheel van leven. Wij twijfelen eerst, ook omdat overal toch hetzelfde spontane karakter behouden blijft: zou het niet kunnen, vragen we ons af, dat na de teleurstelling en droefheid van het eerste boekje een tijd van nieuw-oplevende liefde en blijdschap voor de schrijfster is aangebroken, maar die toch ook kort van duur zou zijn? Een vers als X, dat van voorbijgegane weemoed spreekt:

> O, mijn ik, mijn ziel zal wel genezen
> en niet meer lijden als vóor dezen.

schijnt zulk een opvatting te steunen, maar toch...voor den éersten glans van haar liefde kan zij toch ook veel smart hebben gekend. En hoe meer men zich in het eerste deel van het boek verdiept, des te duidelijker blijken het herinneringen: ontroeringen, ideeën en stemmingen uit den tijd, dat zij verliefd werd, maar zoo fel en duidelijk weer gevoeld en neergeschreven, dat zij uiterlijk geen verschil toonen met de spontane weergave van gelijktijdige aandoeningen.

> O, geef mij een teeken van lief zijn,
> mijn liefde verlangt niet meer.
> Mijn hart, mijn ziel zal voor u zijn,
> al zie ik uw oogen nooit weer.
>
> Zend mij maar woorden op 't papier,
> ik zal van geluk huilen schier,
> bewaren ze als goud; - tevreden zal ik wezen
> mag ik maar woorden, woorden van u lezen.

Veel aandoenlijke en zelfs mooie verzen zijn reeds onder deze. De behandeling van taal en rijm wordt gemakkelijker, waarvan ook een gelukkig gevolg is dat haar verzen zich verbreeden, minder kort-afgebeten worden. Een voorbeeld wil ik aanhalen: een alleraardigst tooneeltje:

> Voor mijn raam veel kleurige bloemen.
> Buiten hoor ik mijn naam noemen.

O, de stem dringt in mij.
Ze doet mij beven, zij maakt mij blij.
Ik hoor de stem steeds nader komen.
Ja, hij is het, heel lief en volkomen.
Hij groet niet, hij buigt niet.
Hij ziet mij maar aan. Ik liet
hem staren, want ik moest bedaren
om mijn ziel en mijn vreugd te bewaren.

Maar het duurt niet lang, of er komen droeve regels tusschen de blijde, en de vrees, de wanhoop stijgen, stijgen:

Speelt, muzikanten! Speelt mijn lied!
Want mijn lief speelt met mijn verdriet.
Stijgen moet mijn ziel, hoog in haat.
Muzikanten! Ik weet dat gij mij verstaat.

Drinken wil ik: reikt mij den wijn!
Mijn lief zal nu bij een ander zijn.
Klaagt met uw tonen, maar stoort mij niet.
Muzikanten! speelt, speelt uit mijn verdriet!

Het is hier niet noodig, en zelfs niet mogelijk, deze droeve ziel te volgen in al de weemoedig-ruischende lanen, waar zij verlaten in dwaalt. Het is er eentonig, zooals ik reeds zeide. Misschien had zij goed gedaan, door uit haar klachten de aangrijpendste, dichterlijkste, zuiverst-gezegde, te verzamelen, en de rest, als niets nieuws zeggend, voor zich te houden. Doch in elk geval is er niet één versje bij, waarin men haar aandoening niet hoort neuriën. Wat het artistieke karakter dezer poëzie betreft: een enkele eigenschap, als het doorloopend herhalen van begin- of eindwoorden, toont zij hier voor het eerst (XXXI, LXIV); de motieven, bij de bespreking van haar eerste boekje door mij genoemd, verschijnen ook hier, en soms reeds met groote fijnheid. Maar van veel meer belang wordt dit alles in haar derden bundel: ‘Gedichten’, die het uitmuntendste bevat dat zij schreef.

Wat hun gevoel betreft, zeggen zij niets anders dan de vorige. Maar de taal is gedwee geworden: naar believen kan zij er haar hoog-juichende, hartstochtelijk-golvende of droefgeestig-glijdende droomen in uitzingen. Zangerig worden haar tonen, en haar stem is in staat ze vol te houden en te doen

groeien tot heele liederen. En haar eentonige, ijle gedachten krijgen kleur door het op allerlei wijzen te pas brengen van haar beminde beelden. Hoor de prachtige zangerigheid van verzen als deze:

> Wolken hoog, gij wordt gedreven
> Door den gierenden wind.

of:

> Gelijk van eene meeuw de wieken uitgeslagen,
> Die dan, vliegende, glijdt over de zee,

en andere, te veel en te lang om aan te halen. Het is ook niet noodig: een groot aantal van de mooiste zijn reeds in dit tijdschrift gedrukt. Van maan en sterren, engelen en bloemen heeft Giza Ritschl ons in dit boek verrukkelijk-schoone vizioenen geopenbaard, samen met innige gebeden aan Maria en Jezus. Droomen zijn haar troost, en ofschoon telkens en telkens haar smart hartstochtelijk doorbreekt, andere keeren kan zij blij zijn als een kind:

> Ik lig in de groene wei,
> Alles, alles lacht tot mij,
> Maar wij hebben nu ook Mei,
> Daarom lig ik maar zoo in de wei...

Uit dit voorbeeld blijkt tevens, hoe onnavolgbaar naïef haar zeggingswijze gebleven is. Het onbeholpene is er grootendeels uit verdwenen, maar geen spoor van stijfheid of onnatuur kwam er voor in de plaats. Haar poëzie *leeft*, en schijnt wel steeds rijker te worden. Want is het volgende, een herinnering aan haar jeugd, niet geheel iets nieuws? Ik geef het ook als bewijs van de gelukkige werking die zij door het herhalen van woorden bereikt.

> Eens danste ik in een Csárda
> Op de Puszta te Hortobágy.
>
> De muziek klonk wild, mijn hartstocht steeg
> In de Csárda op de Puszta te Hortobágy.
>
> De glazen rinkelden, wijn en passie maakten mij dronken
> In de Czárda op de Puszta te Hortobágy.

En o, wel duizend liedjes klonken
In de Czárda op de Puszta te Hortobágy.

Zoo begint een van haar laatste liederen (‘De Bew.’ April 1906). Ik hoop, dat zij dat leven, die frischheid altijd behouden zal, dat haar poëzie niet zal bezwijken bij de uitputting van haar ééne groote Emotie, en dat zij, mocht haar ziel eenmaal ophouden met zingen, den geestelijken moed zal hebben, te zwijgen. Een andere, eenmaal even ontroerende dichteres van onzen tijd moge haar tot waarschuwend voorbeeld zijn.

En ten slotte nog een waarschuwing. Giza Ritschl zal wellicht beroemd worden. Er is in onzen tijd bij velen een sterke drang naar uiterst spontane poëzie, zoo zelfs dat enkelen de *kunst* van het dichten minachten. Maar men wachte zich voor navolging van het onnavolgbare: tot welk een quasi-naïefheid - ergerlijkste ondeugd - zou dat aanleiding geven. Hartstochtelijke naturen als deze Hongaarsche, die geheel op zichzelf staan, die hun gevoel zeggen zooals het hun invalt en dan ráak, die in de ernstigste ervaringen kind blijven; - zulke naturen zijn zeldzaam. En ofschoon haar verzen iets hebben van oer-poëzie, al te dwaas zou het worden indien men stelselmatig en opzettelijk ging negeeren wat alleen zulk een natuur straffeloos kan verwaarloozen: de kostbare vondsten der kunst. Want al is dit mooi en beminnelijk, er is een hoogere schoonheid. Maat en strenge versvormen zijn niet zoo maar grapjes, tot tijdverdrijf van knutsel-poëtasters. Maar in den edelen, kunstrijk verfijnden tuin der Poëzie, is het aardig, een enkel wild bloemetje aan te treffen, gegroeid uit zaad, dat een vogel overbracht uit een vreemde landstreek.

ALEX GUTTELING.

Marie Metz-Koning. Verzen. Tweede bundel. C.A.J.v. Dishoeck. Bussum M.C.M.V.

Met de beoordeeling van dit boekje kan men kort zijn. Het enige schijnbaar goede dat in het werk dezer schrijfster even innemend naar voren komt, is de muzikaliteit der verzen, en

het ritmies-gemakkelike, het vloeiend-bewegelike. Dit geeft een zekere bekoring, maar dat het geen wezenlik diepere en dus ernstiger te waarderen deugd is zal ik straks aantonen.

De beelden zijn nu en dan ook niet onaardig. Toch doet dit aan de werkelike waarde van een dichtbundel weinig toe of af. Zuiver retoriese verzen zijn dit niet en zowel waarneming als gevoel zijn echt. Dat evenwel ook dit ‘echte’ gevoel hier toch niet zo'n grote deugd mag heten zal straks blijken.

Het eigenaardige dezer gedichten is dat de schrijfster toont nu en dan wel een gevoelige waarneming of gedachte in zich op te merken, die zij dan evenwel niet zoals Giza Ritschl bijv. vaak doet - wat haar deugd is - eenvoudig-weg neerschrijft zonder meer, maar waaraan zij een geheel sonnet vastrijmt, welk sonnet dan - behalve die 2, 3 of 4 eerste regels - opvallend onecht is. Zie bijv. de Liefde-cyclus n°s. 3, 4 en 6. Het eerste neem ik hier over ter kenschetsing.

Het eerste kwatrijn is gevoelig en echt:

> De boomen staan op 't stervend schemer-plein
> Aan 't bosch te denken, waar ze zijn geboren;
> Hun takken door den winterwind geschoren,
> Gedwee bewegend in lantaren-schijn.

Dit kan men wel eens even zien, hoewel het niet zo'n bizondere waarneming is die een gedicht belangrijk maken zal.

Maar nu het twede kwatrijn:

> Hoog in hun kruinen kermen doodsche koren,
> Of Peri's, die naar de aard gebannen zijn,
> Daar àl maar klagen hun verlangen-pijn
> Naar 't Paradijs, voor eeuwig hun verloren

Hier verschijnt ons, niet meer het meisje dat wel aardig iets waarnemen kan, dat wel een gevoelig hart heeft - neen, hier: ‘de dichteres’ die een ‘sonnet’ schrijft. Duidelik blijkt hier het opgeschroefde, uitgedachte, oneenvoudige, onspontane.

En zie dan in de terzinen nog de ‘pose’. De dichteres die zich te mijmeren zet:

> En eenzaam leunend aan mijn raam-kozijn
> Ga 'k naar die zonderbare zangen hooren;
> Aanzie de huizen die gestorven zijn,

De boomen, in den winterwind geschoren,
En ween, gebogen in mijn raam-kozijn
Om 't paradijs, voor eeuwig mijn verloren....

Neen, wanneer men uit zijn venster leunt *gaat* men niet naar de *zonderbare* zangen in de boomkruinen horen. Men hoort ze. En ook *aanziet* men geen huizen.

Zo onspontaan als het luisteren naar die zangen gebeurde, schrijft zij haar eigen zangen neer. Ook zij *gaat* gedichten schrijven, maar schrijft ze niet omdat ze 't vanzelf doen moet, omdat ze haar zangen in zich hoort zonder de bewuste intentie iets te *gaan horen*.

Met de meeste gedichten nu is het evenzo. Niet altijd zijn de gebreken zo opvallend, maar daarom zijn de verzen niet minder ondeugdelik.

Een andere opmerkelike fout is de slechte waarneming, de onvastheid van voorstelling. Wat zegt men bijv. van deze waarneming, als mevrouw Metz-Koning een hei aldus aanspreekt:

Wat sterke vrinden
Zijn wij geweest, toen 't wijde smarte-trillen'
Dier bruine zeeë paarde zich aan 't rillen
Van dit arm hart. (blz, 7.)

Of dit: (blz. 9)

Maar levens àl te bittre erinnering
Reet in mijn ziel zoo menig bloedge voor.

Een hei trilt niet - wel in hitte maar dan kan men moeielik spreken van ‘smarte-trillen’ - en een ‘voor’ wordt niet ‘gereten’.

En een voorbeeld van onvastheid van voorstelling geeft het volgende:

In *starre-taal schreef* aan de hemel-wanden
Verleên een vuur-woord, waar ik bang naar *luister*.

(blz. 14. Ik cursiveer. M.U.). Der schrijfster is het gedachtebeeld waarmeê zij de regel aanvangt reeds ontschoten voor de volgende neergeschreven is.

Even verder (blz. 42) vind ik een grappiger voorbeeld. Ik wil meteen iets meer van het gedicht waarin zich deze fout voordoet, vertellen - ter karakteristiek. Wij krijgen een

zeer mysterieus verhaal te horen dat voor velen - zij het motief ietwat ouderwets - om het element van ‘griezeling’ aantrekkelik zijn mag. Het is een ‘fantazie’ wat voor die zelfde ‘velen’ geruststellend zal zijn en heet ‘Kerkhof-ballade’.

> Stil lagen de graven in schemerschijn.
>
> Langs bronzene stammen
> Veraschten de vlammen
> Die zonne verslonden.
> De loovers, omwonden
> Van nevels, geweven uit karmozijn
> Betuurden de graven in schemerschijn.

Aldus vangt het aan. Ligt het aan mij dat ik van die zonverslindende vlammen en van die karmozijne nevels, en van die turende lovers geen voorstelling krijgen kan?

> Toen trad door de poort een maagdelijn

welk maagdelijn met langzamen tred en naar de graven gerichte blik een krans van roô-rozen aandragen komt.

> Voor wien zou die krans van roô-rozen zijn?

De vraag is nauweliks gesteld of: ‘de donkere zerken aanvongen te werken’ en het ‘morrelt’ in die graven, en dan: ‘uit elk keek een kop.’

> En de oogholten heen naar het maagdelijn,
>
> Met ramlende kaken,
> Met klepren en kraken
> Met klaprende beenen,
> Met stomlen en stenen
> Verhiefen zich riffe' in den schemerschijn,
> Hun oogholten heen naar het maagdelijn.

Als dan ‘met bibbrende bekken’ ‘de riffen’ ‘hun knobbige knokken tot poken getrokken naar 't bloed-roode gloeien van 't rozen-rein’ uitstrekken, roepende: ‘Zoo geef ons uw krans dan van rozen rein’ antwoordt het maagdelijn, zooals een tante die neefjes en nichtjes een stuk koek voor-houdt voor de zoetste:

Wie onder u leed er het hevigst pijn?
Voor hèm zal mijn krans van roô-rozen zijn.

De ‘riffen’ vangen dan aan hun ‘litanij'n’ te zingen, met gesticulaties weer van ‘klemmende pokige knoken’ enz. enz.

Maar één zat alleen in den schemerschijn.

Hij kon er niet schreiën;
Zijn lippen, bij tijën,
Bewogen; zijn oogen,
Bang-vogelen, vlogen,
Als zeiden ze zwijgende litanij'n...
Zóó zat hij alleen in den schemerschijn.

Ik vind - ik geef mijn mening voor een betere - dat deze figuur uit het kader valt. Deze bezit, wat de andere riffen niet bezaten, ‘lippen’ en ‘ogen’, ogen die zelfs zo vervaarlik rollen kunnen dat ze als bange vogels heen en weer te vliegen schijnen. Zeker pas gestorven, dacht ik, maar even verder werd ook die voorstelling weer verstoord.

[Want] met een schok
Dat aarde schrok,
Stond knokman op,
Omhoog den kop:

Ik geloof duidelik genoeg geweest te zijn, en ga deze fantazie verder niet na.

Onvastheid van voorstelling. Op blz. 48 spreekt de schrijfster van een beker die in een vijver door elven bewaard wordt.

Van een beker, wonderdadig,
Gouden beker, rijk-gedreven,
Door een godheid eens genadig
Aan een menschenkind gegeven.

Die, van vreugde, liet hem vallen,
In de diepe vijverdonkert'
Waar nu vele duizendtallen
Jaren hij vergeefs al flonkert.

Wij geven het een sterveling te doen, een beker op de bodem ener ‘donkere’ vijver duizende jaren te laten flonkeren,

vooral een beker, die, zoals dadelik blijken zal, geen beker meer is.

> Menig heeft er ook gedoken;
> maar géén mocht de vondst gelukken;

En nuchter op de angstige verwachting van den aandachtigen lezer die denkt aan nixen, of aan geheimzinnige stromingen of zo, volgt:

> Want de beker is gebroken,
> En versplinterd zijn de stukken.

Wij gaan naar de derde ballade over. Hierin worden ons gedresseerde sprinkhanen voorgevoerd die, door dwergen bereden, geheimzinnige nachtelike tochten doen. Wat in dit gedicht vooral vermakelik opvalt is het gebrek aan natuurkennis. Die dwergen:

> Springen door de dichte ramen
> Waar we slapen, lippen open;
> Komen met hun sprinkhaans samen
> Onze monden ingekropen;
>
> Spoken in onz' leege hoofden
> Dolle droomen, die ons kwellen
> Tot zij ons van slaap beroofden,
> Om dan grijnzend weg te snellen.

Nóch is een mensenhoofd leeg - er zijn uitzonderingen - nóch heeft het zijn ingang door neus of mond. Natuurkennis, ook een sprookjesschrijfster kan er nut van hebben.

Want wie spreekt van een beekje dient de aard van een beekje te kennen.

Van een beekje dat het lief van een verlaten meisje zoekt, spreekt mevrouw Metz-Koning zo: (blz. 58)

> Het beekje bruischte door berg en dal,
> En zocht heur zoetelief overal,
> Maar vond hem onder de zoden;
> En ging toen langzaam naar 't meisje weer....

Dit beekje heeft trouwens nog meer wonderliks. Het ontstaat

uit de tranen van dat, om haar verloren lief treurende, meisje:

> Ze schreide zooveel, ze schreide zoolang,
> Tot langs haar voeten een beekje sprang,
> Waar wilde golfjes in leiën.

Een beekje dat 'springt', *liggen* daar *wilde golfjes* in?

Ik zoek voor deze gebreken geen naam. Wie zúlke verzen durft publiceren verbeurt het recht op een serieuse kritiek.

Zoo nu en dan laat de schrijfster ook de klink maar eens klanken. Eén voorbeeld. (blz. 10).

> O, zoete zomer, die me wandlen ziet
> Het licht te drinken bloeme-wijd ontplooid,
> Geluk en zon als goud mij op-gestrooid,...

Licht op een zomerdag is nóch gestrooid, nóch 'bloemewijd'. Dit is erger dan slechte waarneming; het is absolute onzin.

Dat een oneenvoudige geest, en een weinig fijne, zoals uit de zoëven besproken balladen blijken mag, vaak vals gevoel voor echt, schijn voor wezen geven, maar vooral tot allerlei kunstjes zijn toevlucht nemen, moet - zoals eene vrouw die niet werkelik mooi is, zich een uiterlike bekoring, in kokette tooi en aanstellerig vertoon, te geven tracht - zal niet verwonderen.

In de serie 'Natuurstemmingen' wil mevrouw Metz-Koning maar al te vaak de stemming die er niet is door mooie woorden suggereren, waardoor een allerakeligst effect verkregen wordt.

Zo lezen wij bijv. in Lente-avond (blz. 100):

> In huivenden schemer duiken
> De dorpshuisjes dicht opeen.
> De lichtene ruitjes luiken
> Voorzichtigjes één voor één.
>
> De blankene bloesemboomen
> Vergrijzen in nevel-grauw;
> De vagene velden droomen:
> Of zomer nu komen zou?
>
> En aarzelend lichte-pinken
> Wat stippen in 't stille hoog;

En vreugdélend vrede drinken
De menschen met hart en oog.

Ze groeten elkaar met groeten
Verzoet in een ziele-lach,
En fraazlen met vage voeten
Vaarwel aan den lentedag.

Dit zijn geen drukfouten. Het staat er: lichtene; blankene; vagene; vreugdelend; fraazlen. Kan het naarder?

In het begin van dit opstel merkte ik op dat het gevoel in deze verzen geuit vaak wel écht is, maar daarom aan dit boekje nog geen hogere waarde geeft. Een vers heeft al gauw in de bewegelikheid van het ritme, in de zachte tegenklank der vocalen, in de muzikaliteit iets dat meêsleept, dat een zekere stemming in ons doet opgaan, dat ons in een zekere gemoeds-toestand stelt; maar dit is toch nog iets anders dan wezenlike, tot het leven van het vers behorende stemming zoals die van een dichter die hevig en diep voelde wat hij schreef.

Hevig en diep voelen doet deze schrijfster niet. Haar gevoel is zwak en 'verloopt' daardoor in uiterlike virtuoziteit. Zoals ik reeds zei: de inzet van enkele gedichten doet wel een gevoelig gemoed kennen, maar de gedichten als geheel, op zichzelf, zijn maakwerk en krijgen dus door dat gevoel geen hogere, wezenlike, waarde.

Ik wil niet zeggen dat het alleen hevige hartstochten, grote, machtige aandoeningen kunnen zijn die een dichter in beeld brengen zal; ook een lief, huiselik, zo ge wilt gemoedelik besef van het leven is iets dat zich uiten mag, maar het gevoel moet *innig* zijn, het moet innerlik zijn, het moet geen enkel waargenomen gewaarwording gebleven zijn, het moet in ons geléefd hebben en eerst dán is het groot, want díep, innerlik wáár, eerst dan zal het, neergeschreven, waarlike ontroering in een ander gemoed overdragen, want eerst dan is het doorleefd, een brok menselikheid waarin ieder mens, voor zoverre hij menselik is, zichzelf weervinden kan, eerst dan is er een uitgebeelde ontroering die voor ieder ontroerend zijn zal.

Voor ieder - want men kan mij tegenwerpen dat er ook

mensen zijn die ongevoelig blijven voor de innigste poezie - ik antwoord dan dat zij tot de geestelik-gebrekkigen behoren, dat zij in zekeren zin ónmenselik zijn, en evenals lichamelikgebrekkigen ook buiten het eigenlik mensen-type vallend, tot de afwijkingen gerekend worden.

Van mevrouw Metz-Koning kan ik in verband hiermêe alleen dit zeggen, dat zij deze innerlikheid, innigheid van het gevoel, níet heeft en dat daardoor het ritme en de muzikaliteit - ik waardeerde die onder voorbehoud - niet ontspringen uit den drang van een ontroerd gemoed, niet de geöbjectiveerde harmoniese bewegingen zijn van een verborgen gemoedsstrijd; dat daarom hun betekenis meer een is van virtuoziteit, dus van uiterlikheid, onwezenlikheid.

De moeielikheid waarin de kritikus komt wanneer hij van deze verzen zegt dat ze ongevoelig zijn - wat hij wel voelt te moeten zeggen, maar toch niet volstrekt kan omdat er wel íets gevoel aanwezig blijkt, omdat elk gedicht onder den drang van een gevoel werd aangevangen - zij het ook buiten dien drang voleindigd - de moeielikheid herhaalt zich wanneer hij beweert dat ze *leeg* zijn.

Leeg? Zou men hem vragen; en dan die duidelike, heldere gedachten bijv. in het gedicht op blz. 123:

> Ik ging door een stad vol met klok-gebom
> En keek naar de roepende torens om;
> Ze bim-bamden beurtelings, klinkende wijd,
> Maar wezen mij allen een anderen tijd.
> En boven de torens wèl wetend haar wil,
> Stond stralende zon...maar hield zich stil.
>
> Ik ging door het leven vol menschen-gepraat,
> Dat ratelde rond me van goed en van kwaad,
> Eu luisterde als een dien men wijsheid verkondt;
> Maar honderde stelsels van goed-zijn ik vond.
> Toen ging ik naar God met mijn zoekend verdriet,
> En vróég hem zijn wil...maar hij antwoordt me niet.

Zeker, dit gedicht zegt iets, en het zegt het duidelik.

Maar is het daarom te waarderen? De laatste regel geeft in zijn ritme reeds het antwoord. Iemand die een regel zó schrijven kan en daarin meent een gevoel - dat door de

woorden aan het verstand wel wordt te kennen gegeven - uit te drukken, weet niet wat gevoel is. Deze regel is zo nuchter dat men ‘de God’ waarop hij zich betrekt niet anders kan voorstellen dan als een soort oom, een soort familielid dat min of meer onvriendelik is. En, gezien de eenheid van vorm en inhoud, blijkt door de vorm de inhoud van geen waarde, en een waardeloze inhoud is vrijwel synoniem met leegte.

Dat wat maakt dat een gedicht níet leeg genoemd worden kán, de inhoud van een gedicht - de vorm meteen - is de erin, en meteen erdoor, uitgedrukte Aandoening.

Gevoel is alles in poezie, gevoel vóór de verbeelding, gevoel vóór de rede. Poezie is de verbeelding van het gevoel, en zo dit laatste al niet geheel hier ontbreekt, is het dan toch zeer zwak.

De eerste bundel dezer schrijfster deed ons een dichteres verwachten. Daarin waren harmonieuse en gevoelskrachtige, beheerste ritmen, daarin waren verzen en gedichten die, zoal niet iets bizonders, toch wel iets deugdeliks deden verwachten. Van dit betere soort doorwerkt werk is in dit boekje niets te vinden. Integendeel, er is met een gemakkelikheid geschreven, gemakzucht liever, die zich niet bekommert om alle ongeoorloofde vrijheden, maar neerzet naar 't uitkomt wat niet neergezet diende te worden. Een versvoet te weinig; - welnu 't woordje ‘er’ is daar goed voor. Een éven bemerkt gevoel, te zwak tot uitbeelding; - welnu een weinig afgehoord versgeluid helpt de leegte van een onaangedane stem verheimeliken. En zo is overal daar waar een weinig wezenlikheid verwacht mocht worden, veel schijnbaarheid gekomen.

De schrijfster wachte zich wel ook op dit werk de lof te betrekken die het goede uit de eerste bundel haar winnen deed. Voor dit boekje is die niet gezegd.

Juli '06.

MAURITS UYLDERT.